DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14168

Latvia Memorial Book

Yahadut Laṭviyah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Yahadut Latviyah : sefer-zikaron / ha-ʼorkhim, B. Eliav, M. Bobeh, A. Kremer.
IMPRINT	880-02 Tel Aviv : Igud yotsʻe Laṭviyah ve-Esṭoniyah be-Yiśraʻel, 713 [1952 or 1953]
DESCRIPT	458 p. : ports. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Latvia. Latvia -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Latvia.
ADD'L NAME	Eliav, Binyamin, 1909-1974. Bobeh, Mendel.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

יהדות לטביה

ספר־זכרון

ועד המערכת:
אל. אטינגן, ד״ר ש. ליפשיץ, ד״ר מ. אברמסון, משה לביא ז״ל

העורכים
ב. אליאב, מ. בובה, א. קרמר

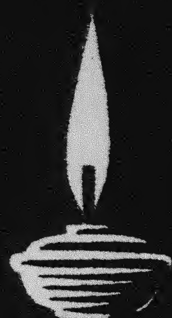
הוצא ע״י אגוד יוצאי לטביה ואסטוניה בישראל
תל־אביב, תשי״ג

Sole Distributor
M. A. Bar-Juda, Tel-Aviv, 49, Shenkin Str.

דפס בישראל
Printed in Israel
דפוס לידור, תל־אביב רח' ארלנגר 12

יהדות לסביה

מוקדש לזכרם
של
יהודי
לטביה
אשר
נספו בימי השואה
תש"א-תש"ה
(1941-1945)

(1941-1945)

התוכן

חורבן ושואה

רשימת התמונות

בשער הספר

ביום הזכרון לקדושי לטביה, ביום י׳ בכסלו תש״ז, העלה הסופר והעסקן ש. הר ז״ל את הרעיון להוציא לאור קובץ מיוחד שיכיל זכרונות ועובדות על יהדות לטביה, תולדותיה וחייה.

איגוד יוצאי לטביה ואסטוניה בישראל החליט להגשים את הרעיון. הוא התווה תכנית ופנה בבקשת עזרה אל כל מי שיכול לסייע למפעל סיוע ספרותי או חמרי.

אכן, אותה שעה לא ידענו, עד כמה כבדה ואחראית המשימה שנטלנו על עצמנו ומה רבה העבודה שלפנינו. שנים על שנים הושקעו במפעל מרץ רב ואמצעים רבים. ורק הודות לעזרתם המסורה של כמה ידידים מיוצאי לטביה יכולנו עתה לסיימו.

לא עלינו לדון, באיזו מידה הצלחנו. האיגוד נוצר לשם סיוע חמרי לפליטי לטביה בחוץ־לארץ ולעולי לטביה ואסטוניה בארץ. ואם הוא נטל על עצמו משימה מדעית־ספרותית, הרי רק מתוך ההכרה, שלא יימצא בעולם שום גוף אחר שיעשה את המלאכה הזאת.
חובה היא לנו להודות לכל אלה שחיזקו את ידינו בהוצאת הקובץ.

בראש־וראשונה — לחבר הועד שלנו, ד״ר שאול ליפשיץ. מיומו הראשון של האיגוד הקדיש את מיטב מרצו לעזרת פליטי לטביה. גם להוצאת הקובץ הזה עזר ביד נדיבה.

יש לציין במיוחד את עזרתו הרבה של מר זלמן אבין (קייפטאון). הוא פעל והפעיל, למען האיגוד, למען קופת הגמ״ח שעל־ידו, ובמיוחד למען הוצאת הקובץ הזה את ידידינו באפריקה הדרומית, וביחוד את איגוד יוצאי דווינסק בקייפטאון וביוהנסבורג ואת איגוד יוצאי קורלנד וליפלנד בקייפטאון. איגודים אלה, וכן איגוד יוצאי קורלנד בארה״ב, ייזכרו לטובה על תרומת הנייר להדפסת ספר־זכרון זה.

כן יש להזכיר בתודה את עזרתם הנדיבה של מר א. ניסה (קנדה), ג. סגל (קנדה), גרשון גורביץ (תל־אביב), גב׳ שרה כץ (תל־אביב), חברת עלית בע״מ (תל־אביב), מ. אובלר (קייפטאון), הנרי ברנר (הריסבורג, ארה״ב), הנרייטה יוסלסון לבית פרדייז (לונדון), י. שיף (תל־אביב), הקרן להנצחת שמם של יוליוס וראיסה מימון, ריגה, שהועמדה לרשות האוניברסיטה העברית בירושלים על־ידי מר א. ניסה.

אנו מודים לעורכי הקובץ, לבעלי המאמרים ולכל המוסדות והאישים שעמדו לימיננו בהגשמת המפעל לשמירת זכר יהדות לטביה.

בימים אלה הגיע לגבורות זקן ציוני לטביה במדינת ישראל א ל י ע ז ר א ט י נ ג ן. אין לכתוב על יהדות לטביה ביובל־השנים האחרון בלי לעמוד במיוחד על אישיותו של אליעזר א ט י נ ג ן, שתפס כל השנים מקום־כבוד בשורת־החזית של עסקניה.

אין כמעט מפעל ציבורי או תרבותי בלטביה, ששמו של אליעזר אטינגן לא היה קשור בו כאחד המגשימים והנושאים בעול ובאחריות. הוא השתתף בייסוד העתון באידיש בשנת 1910; במתן העזרה לפליטי מלחמת העולם הראשונה; בעבודות הג׳וינט להקמת הריסותיה של אותה מלחמה; הוא עמד בראש ההסתדרות הציונית הכללית בלטביה במשך כל שנות קיומה; היה מפעילי חברות ומוסדות שונים, כגון חברת מפיצי השכלה, ועוד; ועד היום הוא עומד בראש איגוד יוצאי לטביה ואסטוניה בישראל.

אליעזר אטינגן נולד בעיירה וואָליז׳ בכ״ב שבט תר״ל, כבן למשפחת חסידים מיוחסת. העסקנות הציבורית באה לו כמורשה מידי אביו, ר׳ נח, שעסק בעסקי ציבור יחד עם הברון הוראצי גינזבורג. בצעירותו הצטרף אליעזר אטינגן לעבודה הציונית, ובשנת 1891 היה בוואָליז׳ מורשה מטעם חובבי־ציון. למד בברן ובציריך ובשנת 1895 הקים בברן, יחד עם ד״ר ח. ז׳יטלובסקי, איגוד סטודנטים לאומי.

בריגה השתקע בשנת 1898. כשלושים שנה השתתף בהנהלת חברת מפיצי השכלה בריגה. נמנה עם מייסדי העתון הראשון באידיש בריגה „אידישע שטימע״, עם מקימי התיאטרון היהודי, איגוד־הספורט „הכוח״, ועוד. בימי גירוש יהודי קורלנד, בראשית מלחמת העולם הראשונה, עמד בראש הועד לעזרת הפליטים בריגה. במשך כל שנות קיומה של לטביה העצמאית היה יושב ראש ההסתדרות הציונית הכללית בלטביה.

היה ציר בכל הקונגרסים הציונים, החל מן הקונגרס השני; ובקונגרס הי״ח בפראג נבחר לועד הפועל המצומצם.

בשנת 1935 עלה אליעזר אטינגן לארץ ישראל והשתקע בתל־אביב. מיד נכנס לעבודה ציבורית. הוא היה אחד ממיסדי „המפדה האזרחי״ וחבר הנהלתו. השתתף בהנהלת מגביות „כופר הישוב״ ו„מס־חירום״. ביחוד התמסר לפעולה למען „העובד הציוני״ והוא יסד את „קרן העובד הציוני״.

ביולי 1943 נערכה בכפר גליקסון מסיבה לכבודו, ובה צויין חלקו הרב בעליית הקבוצה על הקרקע ובביסוסה. הקבוצה רשמה אותו בספר הזהב של הקק״ל.

כאשר ירדה השואה על יהדות אירופה ונודע על פליטי יהדות לטביה בסיביר, התייצב אליעזר אטינגן בראש איגוד יוצאי לטביה ואסטוניה כדי להושיט יד עזרה לנזקקים. והוא פעיל באיגוד עד היום הזה.

ציור נאות של דמותו כעסקן ציבורי ניתן בדברים הבאים אשר נתפרסמו ב„העובד הציוני״ לרגל יובלו הע״ה:

„עבודתו של אטינגן היא מסודרת ויסודית. הוא אינו אוהב את הפזיזות והשטחיות. כשם שהוא עצמו יודע לקיים בנאמנות התחייבויות והבטחות, כן יודע הוא לתבוע זאת מחבריו לעבודה, והם נענים לו ברצון בשמשו להם סמל ודוגמה. אין אטינגן יודע את סוד הפרסומת, הדיבור הרב וההווכחנות. הוא מרבה להאזין ולהקשיב ולהגיד את דבריו הוא בשיקול־דעת ובקיצור. אולם עבודתו הציבורית ופעולתו הציונית הן ביחס הפוך לדיבורו.

הוא ממעט בויכוח, מחבב שיחת רעים ועושה הרבה. אטינגן יודע תמיד להעלות את ערך העבודה המעשית והיום־יומית ואינו גורס דיבורים בענינים פוליטיים, כשאין מאחריהם כל מאמץ ועשייה. הוא טיפוס של ציוני ריאליסטן עם מזיגה קלה של רומנטיקה, המצרף מעשים קטנים רבים למפעל גדול.

עם כל מסירותו לעבודה של „יום קטנות" הריהו בעל חזון ציוני גדול. אולם חזונו מחובר לקרקע ולמעשה. הצדדים החיוביים של חיבת־ציון השאירו בו אותותיהם. בעל היובל החביב שלנו הוא משומרי החומות ובוני הכלים הלאומיים הממלכתיים הנאמנים והמסורים ביותר, מן המעטים שנשארו לנו מאותו הדור שידע לחבוק זרועות עולם ולעמוד בשתי רגליו בתחום חייו של עמו ותקותו".

לאליעזר אטינגן, כה לחי!

איגוד יוצאי לטביה ואסטוניה

תל־אביב, תשי"ג.

* *
*

,,....במלחמת העולם האחרונה, שהביאה שואה על מרבית יהודי אירופה, הושמד בחלקו המכריע גם הקבוץ היהודי בלטביה.

מאלה שהוגלו לסיביר, ערב כניסת הנאצים, נספה חלק גדול מרעב ומקור, וחלק חי עד היום בתנאים הקשים ביותר. הנותרים הושמדו בלטביה על ידי הנאצים בשיטות הידועות: גיטאות, מחנות ריכוז, הרג המוני וכו׳.

האיגוד של יוצאי לטביה בארץ־ישראל החליט להוציא קובץ, שיהא מוקדש לזכר קדושי לטביה אלה, ויעיד מה אבד לנו וליהדות כולה עם השמדת הקבוץ הזה, שמנה קרוב למאה אלף איש.

הקובץ צריך לתת תמונה מקיפה של יהדות לטביה בזמנים כתקונם, — מאבקה של יהדות זו על קיומה כיחידה לאומית, עולמה התרבותי, הצבורי והכלכלי, על ארגוניה, מוסדותיה ומפלגותיה מזמן קיומה של לטביה העצמאית ועד הימים האחרונים בגיטאות וכו׳.

המאמרים צריכים להכתב, עד כמה שאפשר, על ידי יוצאי לטביה שהיו פעילים בזמנם בחיים הצבוריים, על נושאים הקרובים להם ושהיוו חלק מעבודתם הצבורית או המקצועית לשעבר.

אחרי שחלק גדול של הארכיונים היהודים בלטביה הושמד, יש לקובץ ממין זה ערך היסטורי בשביל הדורות הבאים וישמש גם זכר נאה לקבוץ יהודי שנמחק כמעט כליל״.

הדברים הנ״ל נאמרו במכתב־חוזר, אשר הופץ בשעתו על־ידינו, והם מגדירים היטב את תכלית הקובץ: לשמור את זכר יהדות לטביה על־ידי תיאור תולדותיה וחייה.

כעת, כשהקובץ מונח לפנינו, מן הראוי לציין, כי רוב החומר חובר בידי תושבי ישראל, פעילי התנועה הציונית והציונית־סוציאליסטית, ומשום כך זכה צד זה של חיי הציבור ביהדות לטביה לתיאור מניח את הדעת, בעוד שחייו של הציבור אשר התרחק מן הציונות או התנגד לה לא זכו לתיאור כה מקיף ומפורט. לא היתה כאן, כמובן, שום כוונה. הסיבה פשוטה: רבים מעסקני הציבור, שהציונות היתה להם הלכה למעשה, עלו לארץ ישראל לפני השואה, ואילו העסקנים משאר החוגים נשארו ברובם המכריע בלטביה וקיפחו חייהם ורק בודדים מתוכם התפזרו לכל קצווי תבל ולא תמיד הצלחנו להתקשר עמהם.

מאידך גיסא ידענו מראש, כי לא נצליח למַצוֹת את כל החומר ולא התיימרנו לכתוב את תולדות יהדות לטביה. כוונתנו היתה להציל מטמיון חלק מן הלבנים אשר תשמשנה יסוד לעבודתו של ההיסטוריון בעתיד. ומטרה זו, דומַנו, הושגה במלואה.

הקובץ מכיל חומר סטאטיסטי על האוכלוסיה היהודית בלטביה ועל חייה הכלכליים. הוא נותן תיאור רב־היקף להשתתפות היהודים בעיצוב דמותה הדימוקרטית של לטביה בתקופה הפרלמנטרית; להתפתחות האוטונומיה התרבותית ורשת בתי־הספר של יהדות לטביה; לתולדותיהן של תנועות ומפלגות, איגודי נוער ואירגוני ספורט. כן מתפרסמות בו רשימותיהם של ותיקים אשר העלו מצפונות זכרונם חומר היסטורי רב־ערך על ראשית הצבוריות היהודית עוד מלפני היות המדינה הלטבית. וביחוד רב ערכם של תיאורי עדי ראיה מן התקופה האחרונה — השואה, הגירוש והמפלט בברית המועצות, נסיון המרידה המזויינת, וכו׳. גם הלקט העשיר של הצלומים יש בו כדי להציל דמויות יקרות מתהום הנשיה.

שנים על שנים נמשכה עבודת ההכנה והעריכה, ושנים מן המשתתפים העיקריים בקובץ הלכו בינתיים לעולמם: פרופ׳ מ. לזרסון וד״ר ב. זיו ז״ל. כן נפטר זמן קצר לפני הופעת הספר מ. לביא (לבוביץ) ז״ל, מזכיר איגוד יוצאי לטביה ואסטוניה, שהקדיש עמל רב להוצאתו. שמותיהם מופיעים כאן במסגרת־אבל, וחיבורם זה הוא גם תרומתם האחרונה לקיבוץ היהודי אשר לו הקדישו את מיטב שנותיהם וגם כעין מצבת־עד לזכרם — שהרי אין מקום נאה לכך מקובץ זה שכולו קודש לזכר נעדרים וקדושים.

המערכת

הים הבלטי
אסטוניה
רוסיה הסובייטית
ליטה
פולניה
המפרץ הריגאי
ריגה
דונדגן
ווינדאו
פילטן
טלסן
סבילה
גולדינגן
טוקום
שלוק
האזנפוט
פראואנבורג
גרובין
ליבאו
מיטאו
אולינה
סלספילס
דובלה
מייטנה
באוסק
יאונילגבה
קרייצבורג
יעקבשטאדט
ליבנהוף
וולמאר
צסיס
סקויינה
יאונכילס
אלוקסנה
גולבנה
בולווי
יאונלטגלה
מדונה
קרסבה
ווארקליאן
ליוצין
רגיצה
ריבני
זילופה
סריל
דגדה
אילוקסט
דווינסק
קרסלבה

לטביה היא אחת משלוש המדינות החדשות — ליטא, לטביה ואסטוניה — שהוקמו בשלהי המלחמה העולמית הראשונה בחבל-הספר של רוסיה הצארית, כתוצאה מעקרון ההגדרה העצמית של האומות, ושאיפתן של המעצמות המנצחות להקיף את ברית המועצות ב„חגורת בטחון". ב-18 בנובמבר 1918 הכריזה בריגה קבוצת עסקנים לטיים, שבראשה עמד ק. אולמאנים, על עצמאותה של לטביה. לאחר תלאות רבות הצליחה הממשלה החדשה לבסס את מעמדה, לשחרר את החלק המזרחי של לטביה, לטגליה, מידי הרוסים ולהדוף את יחידות ה„לאנדאֶסוואֶר" הגרמניות מחלקה המערבי. בשנת 1920 קשרה המדינה החדשה קשרים דיפלומטיים תקינים עם גרמניה וכרתה חוזה שלום עם רוסיה. מאז היא עלתה על דרך ההתפתחות הנורמלית. חוקת המדינה, שאושרה ב„סיים", בשנת 1922, קבעה כי לטביה היא ריפובליקה דימוקרטית, שבראשה עומד נשיא, אשר נבחר לשלוש שנים על-ידי ה„סיים". ה„סיים" מונה 100 צירים הנבחרים אחת לשלש שנים על-ידי אזרחי המדינה מבני 21 ומעלה. ראש-הממשלה אחראי לפני הסיים. במשטר דימוקרטי זה החזיקה לטביה עד 15 במאי 1934. בהפיכה, שבראשה עמדו ק. אולמאנים וגנרל באלודים, נהפכה לטביה בין-לילה למדינה טוטליטרית. באוקטובר 1939 נחתם חוזה בין ברית-המועצות ולטביה, שלפיו הועמדו לרשות הרוסים בסיסים אויריים באזורים שונים של הארץ. ב-17 ביוני 1940 נטלו הרוסים את השלטון במדינה לידיהם, ולטביה חדלה להתקיים כמדינה עצמאית. ב-21 ביוני 1941 פרצה המלחמה הגרמנית-רוסית, וב-29 בו נכנסו הגרמנים לליבאו ולדווינסק, וב-1 ביולי הם כבשו את ריגה. עם גירוש הגרמנים מלטביה על-ידי הצבא האדום חזרה לטביה למעמדה הקודם כ„ריפובליקה סוציאליסטית-סובייטית לטבית" בתחומי ברית-המועצות.

מרדכי נורוק

יזכור

מעשה רב עשה איגוד יוצאי לטביה עם הוצאת ספר הזכרון המונח לפנינו.

כאחד מאלה, אשר היתה להם הזכות לעמוד שנים רבות בראש יהדות לטביה הטבוחה, מוטלת עלי החובה הקשה והעצובה להעלות כאן את דמותו של הקיבוץ היהודי בלטביה שהיה ואיננו עוד.

לצערי אין ביכלתי לכתוב הערכה מקפת ומפורטת יותר על נושא זה. שתי סיבות לכך. לא זו בלבד שטרוד אני מאד כאחד ממשרתיה של מדינת־ישראל, אלא יסורים נפשיים נוראים תוקפים אותי בכל פעם שאני נוגע בפצעים העמוקים. אולי יאריך האב הרחמן את שנותי ועוד יזכני לפרסם את זכרונות ימי חיי בעבודתי הציבורית הנמשכת זה קרוב ליובל שנים, ותינתן לי עוד הזדמנות לחזור אל יקירינו יהודי לטביה.

יהודים ישבו בלטביה החל מן המאה הט"ו. קורלנד היתה תחילה דוכסות עצמאית. משנת 1796, בימי חלוקתה האחרונה של פולין, שתחת חסותה נמצאה אז דוכסות זו, נהפכה קורלנד לפלך של רוסיה.

קורלנד שכנה מחוץ ל„תחום המושב". רק אותם היהודים שהיו רשומים אצל שלטונות המס בקורלנד משנת 1834, נהנו מזכות תנועה חפשית בכל רחבי הפלך. על כל שאר היהודים חל חוק של „מחוץ לתחום המושב". בוגרי בתי־ספר גבוה, בעלי־מלאכה מדופלמים, סוחרים מן ה„גילדה הראשונה", — רק הם היו זכאים להתישב בקורלנד. אבל החיים פרצו כל חומה. מן הפלכים הסמוכים, מפלך קובנה, ויטבסק ואחרים, נכנסו לקורלנד באורח בלתי־חוקי, בכל מיני דרכים, יהודים רבים, שפיתחו בה את סחר העץ והתבואה ואף עסקו ביצוא ויבוא. מפקידה לפקידה נערכו חיפושים וגירושים. החודש דצמבר, שבו חייבים היו היהודים לחדש את רשיונות הסחר, היה מועד איום בשביל היהודים.

הודות להשתדלות ועד הבורסה בליבאו, יצא ב־21 ביולי 1893 צו מיוחד מטעם הקיסר אלכסנדר השלישי, אשר התיר ליהודים שישבו בקורלנד ובליפלנד ב־3 באפריל 1880 לשבת בפלכים אלה ישיבת־קבע. חוק זה נודע בשם „חוק השמונים". מיד צצו, כמובן, הרבה „שמונים" מלאכותיים, ובשנת 1903 כבר נמצא בריגה קיבוץ יהודי גדול ומשגשג. בשנת 1903, כאשר הצורר הידוע פון פלבה היה מיניסטר־הפנים, ננקט משום־מה קו ליבראלי כלפי יהודי קורלנד. בראש המחלקה הכללית עמד אז המנהל (דירקטור) לאזינה־לאזינסקי, שהיה אדם ליבראלי וקיים יחסים טובים עם וינאבר ועם הברון הורציוס

גינזבורג, והוא שהצליח להשיג את הסכמת פלבה להצעתו שקורלנד והעיר ריגה ייכללו בתחום המושב.

לפני שפלבה הספיק לחתום על התקנה, הוגשה משאלה ברוח זו אל שר־הפלך של קורלנד וליפלנד. משאלה זו הצטיינה בנימוקיה המשכנעים. נאמר בה, כי בכלל קשה להוכיח את זכות־קיומו של „חוק השמונים" כיון שמרבית התעודות אבדו בשריפות וכדומה, ולפיכך יתכן שכבר הגיעה השעה לכלול את קורלנד ואת ריגה בתחום המושב. דבר הפנייה הסודית הזאת נודע לברון הורציוס גינזבורג ולאחי הרב ד"ר אהרן־דב נורוק, שכיהן אחר כך כרבה הראשי של ליבאו. אז היה אחי עובד בעבודת־מחקר בספריה המלכותית בפטרבורג במדור המזרחי יחד עם המלומד הידוע ד"ר אברהם אליהו הרכבי. היה אז צורך להשפיע על שר־הפלך ועל שלטון הפלך (גוּבּרנסקוֹיֶא פּראַוולאֶניֶא), ובלי שים לב לגילי הצעיר נטלתי על עצמי את המשימה הזאת בקורלנד. מסרתי על הדבר בסודי סודות ללייב שליט בריגה, אחד ממנהלי „אוצר התישבות היהודים", וכן למר זאב לונץ המורשה של הועד האודיסאי, ויחד התחלנו לפעול במרץ, כמובן בסודי סודות. שר־הפלך הקורלנדי, דמיטרי זוואֶרבייאֶב, הושפע על־ידי הראש של מועצת השלטון, איזמאילוב. הצלחתי לרכוש את לבו באמצעות חותנו, הכומר הראשי של הכנסיה הפראבוסלאבית ממיטאו רוזדנצוב, ואף על־ידי דודו בנובוגרוֹד וליקי, פיניקוב, המבקר הראשי בפלך נובוגרוד, אשר אליו נסעתי במיוחד, ועסקן יהודי בשם קרלין, סוחר בגדים, הפגישני אתו. היתה לי שיחה עם שר־הפלך זוואֶרבייאֶב, שהסכים להצעתי, ואף בריגה היה הכל מוכן. אבל בינתיים נודע הדבר לאצילים הגרמנים בבלטיקום, וכדי למנוע את ההסדר, הרימו קול־צעקה, פנו אל השלטונות והזהירום, כי היהודים „הזרים" יגבירו את „תנועת הריבולוציה". ואליבא דאמת חששו, כי היהודים, שהפיצו את התרבות הרוסית ואת שפתה ידחקו לקרן־זוית את התרבות הגרמנית. הם ראו בעינים זועפות את היהודים שהיו רוב קהל הצופים בתיאטרון הרוסי וכן רוב קוראי העתונות הרוסית. כתוצאה מכל זה הודיעו המושלים למיניסטר פלבה כי אין זה רצוי לכלול את קורלנד וריגה בתחום המושב.

קמתי איפוא ונסעתי לפטרבורג, ובתור משתתף בעתון חשוב בלתי יהודי הצלחתי להתקבל לראיון אצל פלבה, באמתלה שבאתי אליו לרגל בניית מסילת־הברזל החדשה מוסקבה־וינדאו. פלבה אמר לי אז, כי מסיבות ממלכתיות רבות־משקל הגיעה הממשלה לכלל מסקנה, שלא כדאי לכלול את קורלנד וריגה בתחום־המושב.

בשנת 1910 יצא חוזר מטעם מיניסטר־הפנים סטוליפין שקבע הקלות מסויימות בזכות־הישיבה של יהודים באזור הבלטיקום.

בשנת 1915, בימי מלחמת־העולם הראשונה, כשתוצאות המשטר הצארי הרקוב נתגלו לעיני כל, מצאה הממשלה שוב את השעיר לעזאזל ההיסטורי, והיא הכריזה על כל היהודים, בלי יוצא מן הכלל, כעל מרגלים ובוגדים. המצביא הראשי הנסיך הגדול ניקולאי ניקולאייביץ', דודו של הצאר האחרון וראש מטהו הצורר, הגנרל ינושקביץ, שהיה גם ראש איגוד האצילים, נתנו פקודה, כי מכל פלך שהחזית הצבאית מתקרבת אליו, יש לפנות את היהודים תוך 24 שעות. הגזירה חלה אז על רבים מיהודי פולין ועל תושבי פלך קורלנד ופלך קובנה, ורק היהודים מערי קורלנד, ליבאו, האזנפוט וגרובין, אשר היו מקודם תחת הכיבוש הגרמני, נותרו. היו מחזות קורעי לבב. אני כיהנתי אז כרב ראשי בעיר־הפלך מיטאו. הממשלה הציעה לי אז, כאות־הוקרה על ארגון בית־חולים למופת לחיילים פצועים,

שאשאר בעיר ואעבוד בה כצנזור למכתבי החיילים היהודים. ויתרתי כמובן, על הזכות הזאת ויצאתי לגולה יחד עם כל יהודי קורלנד. ביקרתי בפטרוגרד במשלחת יהודי רוסיה יחד עם עוד שלשה אנשים אצל ראש־הממשלה גורמיקין ומיניסטר־הפנים מאקלאַקוב (ב־4־5 במאי 1915) ודרשתי לבטל את הגזירה. אמרתי להם שעלילת הבגידה גרועה מעלילת הדם. כי בעלילת הדם לא אמרו צוררינו, שכל היהודים צמאים לדם נוצרים, אלא שישנה כת מיוחדת הדורשת דם, והנה בעלילת הבגידה הכריזו בפומבי, כי כל היהודים בוגדים הם. היו אז סיכויים לביטול הגזירה, אך בינתיים כבשו הגרמנים את מקום הגירוש.

והנה אז, במשטר הצאר ובשעת־חירום זו, קמו אנשים אמיצים, אנשי מדע, ספרות ואמנות, מבחירי האינטליגנציה, ובראשם מכסים גורקי, ויצאו במחאה חריפה נגד גזירת הגירוש. הם הצהירו כי צעדים אלה פוגעים בכבודו, בתרבותו ובערכיו הרוחניים של העם הרוסי. הם הוציאו קובץ ספרותי לטובת היהודים בהשתתפותם של טובי הרוסים למחשבה ולמעשה. באתי בדברים עם גורקי, עם הסופר ליאוניד אנדרייאֶב, עם הפרופיסור מיליוקוב, הפרופסור מנואילוב מראשי הדמוקראטים האזרחיים, עם יו״ר הדומא רודזנקו ועוד רבים, ואצל כולם מצאתי אוזן קשבת, ואנדרייאֶב אף געה בבכי. ביוני 1915 נתקבל ראש האצילים מקורלנד, הרוזן רייטרן־נולקן ע״י הצאר, וגם הוא מסר לו על ענים וסבלם של מגורשי קורלנד ופלך קובנה. הצאר אמר, כי מיניסטר־הפנים כבר מסר לו דו״ח, והוא מקוה כי הגזירה כבר בטלה. על כך סיפר לי רייטרן־נולקן שהזמינני לבקרו במיטאו אחרי הגירוש. עשיתי זאת באופן בלתי־חוקי ומתוך הסתכנות רבה. לפני שעזבתי את מיטאו ביקשתי משר־הפלך נאבוקוב ומסגנו קנשין לשמור ולהשגיח על בית־הקברות העתיק ועל בתי־הכנסיות ובתי־המדרש שלא יחוללו. נתתי גם כסף לשומר בית־הקברות הפרוטסטנטי, אשר היה מול בית־הקברות שלנו, שיעמוד על המשמר ויודיע לשלטונות על כל מקרה של חילול.

*

מדינת לטביה, שנוסדה אחרי מלחמת העולם הראשונה, היתה מורכבת מפלך קורלנד, חלק מפלך ליפלנד וחלק מפלך ויטבסק. ישבו בה כ־100.000 יהודים מתוך שני מיליון תושבים בקירוב. היהודים תפשו מקום חשוב בכלכלה, בתרבות, בפוליטיקה ובצדקה. בלטביה החדשה הניחו היהודים את היסודות לתעשיה מחודשת. הם העסיקו עובדים רבים והגדילו את היצוא המסחרי. הם היו מאורגנים ב„איגוד המסחרי והתעשיתי", שבראשו עמד יעקב הוף אשר נהרג בידי הפאשיסטים הלטביים עוד לפני שהגרמנים כבשו את לטביה. גם היושב־ראש שקדם לו, הציוני הנלהב פיינזון, נהרג בידי מרצחים.

הפועלים היהודים היו מאורגנים ב„איגוד הפועלים", שבראשו עמד ב. גריסמן (גם הוא איננו עוד). מלבד זאת היתה קיימת רשת מסועפת של מוסדות גמ״ח, שנתמכו בראשיתם ע״י „פאונדיישן".

יהדות לטביה כבר עמדה על רמה תרבותית גבוהה, כאשר ועד השליחים היהודים בפאריס (שגם אני הייתי חבר בו), הצליח להפוך את זכויות המיעוטים הלאומיים ואת האוטונומיה הלאומית־תרבותית להתחיבות בין־לאומית של המדינות החדשות. בועידת השלום בוורסאַיל נאלצה לטביה לחתום על התחיבות זו כתנאי לצירופה לחבר־הלאומים. הודות לכך, קיבלנו רשת של בתי־ספר עצמאיים ששפת־הלימוד בהם היתה עברית או אידיש, על כל זכויות ההחזקה מטעם הממשלה ומטעם הרשויות העירוניות.

כאשר האסיפה המכוננת של לטביה רצתה לשלול מן ה„שמונים" את זכות האזרחות האוטומאטית, רמז, עפ"י בקשתנו, חבר־הלאומים לממשלת לטביה, שהדבר לא יתכן, ולכל „בני השמונים" ניתנה זכות אזרחות.

*

היתה לנו בלטביה רשת של בתי־ספר, החל מגני ילדים ועד לגמנסיות ועד בכלל, ששפת־הלימוד בה היתה עברית או אידיש, לפי הכרעת ההורים. ליד מיניסטריון החנוך היו מחלקות לכל המיעוטים, וראש כל מחלקה נתמנה על־ידי צירי הפרלמנט של אותו מיעוט. בשאלות תקציב היתה לו זכות דעה מייעצת בקבינט.

בריגה היה תיאטרון יהודי קבוע; היה מועדון יהודי, ששכן בבניין מפואר ובו אולמות נהדרים, ושם נערכו כל אסיפות־העם היהודיות. מלבד זאת היו בריגה ובערי־השדה מועדונים על שם ביאליק של „פועלי־ציון" ועל שם י. ל. פרץ של ה„בונד". היתה לנו גם עתונות יהודית יומית. במיוחד יש להזכיר את ה„פרימארגן" בעריכת ד"ר הלמן ולצקי־ברטולדי. המפלגות הציוניות, מימין ועד שמאל, מ„המזרחי", הרביזיוניסטים, הציונים הכלליים ועד פועלי־ציון (ימין ושמאל) פיתחו פעולה ציונית ענפה. חלוצים רבים עלו מלטביה לארץ־ישראל.

עלי להזכיר כאן כמה עסקנים ציוניים חשובים:

ר' זלמן זלמנוביץ', ר' משה ויינברג, בן הרב ר' ליפמן, יו"ר הועד העירוני של „המזרחי" בריגה, ר' יצחק זאב רבינוביץ, ר' שמואל גמזו, ר' ראובן בהרב ר' מיכל הוושא משקוד, אחד העסקנים הפעילים ביותר בקרן־היסוד והקק"ל, ר' חיים יפה, ר' מנחם גור, ר' אשר רבינוביץ, ר' מרדכי בלומנטל, ר' מנחם מינקוב, ר' אברהם איצקין, ר' רפאל שלמה לובוצקי מ„המזרחי".

הרבנים ר' בן־ציון דון־יחיא, ר' פאול, ר' נחומובסקי, ר' רובינשטיין, ר' שוב ואחרים.

מהציונים הכלליים: ד"ר א. זלקינד, זלמן רבינוביץ, חיים גורדון, המורה גורדין, נחום שמואלביץ, פולוצקוי, שיינברג, זאב פולוצקי, חסקין בהאזנפוט, ז'אנו מייאר בוינדאו, שטורך בדווינסק, מנטיפל ברז'יצה, אברמוביץ והירשוביץ בגולדינגן.

מהרביזיוניסטים ד"ר יעקב הופמן, נחמן מוסקובסקי, א. ב. גמזו מלוצין; מ„המכבי": קילמן; מ„צעירי ציון" צבי גורפינקל, ירחמיאל ויניק ושנייבייס; מהאגודה הרב ברנצ'יק, ר' אביגדור וולשונוק.

גם „אגודת־ישראל" ובמיוחד חסידי ליובאביץ היו פעילים מאד בחיי הציבור. בלטביה היו בתי כנסיות רבים, בתי מדרש ו„שטיבלעך". בריגה היו ארבעה בתי־כנסיות בעלי מקהלות והרבה „מנינים". ישיבות היו בריגה ובדווינסק. כן היה לנו איגוד רופאים יהודים, איגודי מהנדסים ועורכי־דין יהודיים, אגודות סטודנטים יהודיים, „פיליסטרים", ספריות חשובות ובתי הוצאה־לאור.

בפרלמנט הלטבי היו היהודים תמיד מיוצגים בהתאם למספרם במדינה. נציגיהם היו נבחרים במישרין על־ידי הבוחרים היהודים ומופיעים ברשימות יהודיות נפרדות.

נציגי המיעוטים הלאומיים, היהודים, הרוסים, הפולנים והגרמנים, היו בפרלמנט מאוחדים בשאלות המיעוטים. בשנת 1925 נתוסף למיעוט הרוסי הארכיבישוף הפראבוס־לאבי יוהן פומר, אשר בימי הצארים היה ברוסיה נשיא „איגוד העם הרוסי" ואף היה

מפורסם כשונא ישראל מובהק מבית־מדרשו של דוברובין. אני לא ראיתי אפשרות להסב עמו על שולחן אחד. וכך נוצרה מחלק של צירי־המיעוטים סיעת מיעוטים דימוקראטית, שהיתה מורכבת משני יהודים, פרופ׳ מ. לזרסון ואנכי, משלשה רוסים ומשני פולנים. שני יהודים מ„אגודת ישראל״ הצטרפו לצעירי אל אנשי הימין. היהודי החמישי, הד״ר נח מייזל מה„בונד״, נמנה עם הסיעה הסוציאל־דמוקראטית. אני נבחרתי כראש סיעת המיעוטים הדימוקראטית.

בשנת 1926, כאשר סייענו להפלת הממשלה הימנית, שהיתה מורכבת מאיגוד האיכרים ובראשה אלברינג ואולמאַניס, הטיל עלי ידידי נשיא המדינה צ׳אַקסטאֶ להרכיב ממשלה. זו היתה הממשלה השמאלית הראשונה והאחרונה, שבה השתתף המשורר העממי הגדול והסוציאליסט רייניס כמיניסטר־החינוך.

*

מן היום שעלה לשלטון הדיקטטור, שונא־ישראל הנסתר אולמאניס, בשנת 1934, השתנה המצב תכלית שינוי. האוטונומיה התרבותית הלאומית חוסלה. אט אט הושלטה הפליה גזעית. הוטל איסור להחזיק עוזרות־בית נוצריות עד גיל 45. ובעת שהגרמנים נדרשו בהתאם לצו ה„פיהרר״, לעקור מלטביה לגרמניה, ונתפנו דירות רבות, נאסר עליהם להשכיר ליהודים את דירותיהם שבמרכז העיר. חרשתנים יהודים אולצו למכור את בתי־החרושת שלהם לממשלה.

*

בשטח הצדקה הצטיינה היהדות הלטבית בריבוי מוסדות וברמתה הגבוהה של הפעולה. בריגה הוקמו שני בתי־חולים יהודיים מודרניים: בית־החולים „לינת־הצדק״, שהוקם על ידי הנדבן הידוע ר׳ אברהם אליהו סובולבוץ ז״ל שנפטר בירושלים, ובית־החולים „ביקור חולים״, שהוקם ע״י הנדבן אולריך מילמן. מלבד זאת היה קיים מושב־זקנים מפואר, מטבח עממי, בית־יתומים נהדר, וכו׳ וכו׳. דופק החיים היהודיים ניכר בכל צעד ושעל.

בערי־השדה הצטיינו בחייהם הציבוריים הערניים, יהודי מיטאו, ליבאו, דווינסק, טוקום, באוסק, רז׳יצה, גולדינגן, לוצין, קורסובקה, פרייל, וינדאו, קרסלבקה ואחרות. כן היה בלטביה נוער יהודי יקר, אידיאליסטי נכון למסירות נפש, — „אך רוח עברה בו ואיננו״. חיות־טרף שרפו גם רבנים בתוך בתי־הכנסיות יחד עם בני־עדתם. כן נשרף הרב ר׳ משה כלאב ז״ל, חתנו של הרב ר׳ מנדל זק זצ״ל, בבית־הכנסת ברחוב זיילן בריגה.

*

בקורלנד היו שושלות של רבנים. כך היה בטוקום. ארבעה דורות: הרב ר׳ מרדכי ליכטנשטיין, אבי זקני מצד אמי; בנו המפורסם, הרב ר׳ אליעזר ליפמן ליכטנשטיין (סבי); בנו ר׳ צבי, ובנו ר׳ לוי ליכטנשטיין. משנת 1816 ועד שנת 1941 — 125 שנים. ר׳ לוי, האחרון, נהרג יחד עם כל משפחתו על קידוש השם. גם הרב הגאון ר׳ זלמן הירשוביץ מגולדינגן, היה ראש משפחת רבנים חשובים: חתנו ר׳ חיים מאיר גרין מגרובין וחתניו של הרב גרין הרב ר׳ ישראל ליטבין מפילטן והרב ר׳ יוסף רבינוביץ מהאזנפוט והרב ר׳ דוב נחומובסקי

מגולדינגן. משפחת הרבנים רביצר בבאוסק ובשיינברג. אבי ז״ל, חתנו של הגאון ר׳ אליעזר ליפמן ליכטנשטיין, הגאון ר׳ צבי בהרב ר׳ אהרון נורוק אב״ד בהאזנפוט ובמיטאו; בניו של ר׳ אליעזר ליפמן: הרב ר׳ מרדכי מטלסן, הרב ר׳ יעקב בקנדאו, ר׳ שמואל השיל מו״צ בטוקום, בן־דודי הרב ר׳ אהרון נורוק מקנדאו אשר יצא בשעת הגירוש לקרים ומת כרב ביאלטה; משפחת הרבנים סמונוב במיטאו ובווינדאו ומשפחת הרבנים דון־יחיא בלוצין. האחרון, בנו ומ״מ של הגאון ר׳ אליעזר, הרב בן־ציון דון־יחיא שנהרג על קידוש השם, היה איש מצויין בעל מדות תרומיות ובעל נפש עדינה, שלא מעלמא הדין. דמותו הטהורה עומדת נגד עיני. בדווינסק כיהנו שני המאורות הגדולים, רבנן של כל בני הגולה, הרבנים האדירים מו״ה מאיר שמחה הכהן והרב ר׳ יוסף רוזין מרוגצ׳וב. בבאוסק כיהן אחד מראשי חיבת ציון, הרב ר׳ מרדכי עלישברג, ורבנו הגאון מכל אברהם יצחק הכהן קוק, גם כן יליד קורלנד, מגריבה.

גם כותב השורות האלה איבד את כל משפחתו, אשתו ושני בניו הצעירים שהיו בעלי כשרונות מצוינים ומבטיחי עתיד מזהיר: צבי־ברוך ואליהו. וכן קרובים רבים בלטביה, כחמישים נפש שאבדו. לכן לא קל לי לדבר על חורבן לטביה, שהוא גם חורבני שלי.

„אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי...״ „מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי...״ „כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר מצאה את עמי...״

קומץ קטן של יהודים נשאר בחיים בלטביה, באופן יחסי בהרבה פחות ממספר הנותרים בפולין. מצירי הסיים לשעבר מתו מות טבעי אחי הבכור, רבה הראשי של ליבאו, ד״ר אהרן־דב נורוק, וד״ר נח מייזל (האחרון בבית־האסורים).

נרצחו ע״י חיות הטרף הנאציות: שמעון ויטנברג ויעקב לנדאו ומשפחותיהם. וראו את החורבן במו עיניהם עוד ארבעה צירים: ר׳ מרדכי דובין, ד״ר יעקב הלמן, שנפטר בארגנטינה, הפרופיסור מתתיהו לזרסון שנפטר בארצות הברית, וכותב השורות הללו. ההיסטוריון הגדול של דורנו, ידידי הבלתי־נשכח פרופ׳ שמעון דובנוב, וכל אלו אשר חיו בריגה, נרצחו על־ידי הנאצים. הכירורג הידוע הפרופיסור וולדימיר מינץ, אשר טיפל בשנת 1918 בלנין, מת במחנה־ריכוז גרמני. הפשיסטים הלטבים ורבים מאנשי אגודת האיכרים, שלקחו חלק בהשמדת היהודים, רובם מטיילים חפשים בגרמניה באזוריה השונים ועד־מהרה לבשו איצטלה דמוקראטית. רוצח ההמונים הרברט צוקורס חי חפשי בריו־די־ז׳נירו.

יהודים מתקבצים ובאים שוב ללטביה, אבל רק מעט מן התושבים הקודמים. החדשים באים מריפובליקות סובייטיות אחרות.

החלוצים ושאר העולים, אשר שלחנו מלטביה לארץ ישראל — זה חלקנו מכל עמלנו!

*

גם הקיבוץ הקטן של אסטוניה בן 4200 נפש היה אבר חי של העם היהודי. על אסטוניה לא חל חוק ה„שמונים״, משום שהיא היתה קרובה מדי ל„אדמת־הקודש״ של חצר המלכות. הקהילה החשובה באסטוניה היתה ריוואל (טאלין) והשניה בגדלה היתה דורפט (טארטו). בשנת 1921 יסדתי שם את הקרן היסוד. ואחרי־כן השגתי שם את האוטונומיה התרבותית־לאומית המושתתת על מסי־חובה, והיא היתה למופת למדינות בעלות קיבוצים יהודיים גדולים יותר.

*

תפקידנו הקדוש הוא לעזור בכל מאודנו לכל החוזרים ולאלה הנמצאים עדיין בחוץ־לארץ. דבר זה דורשים מאתנו קברותיהם של דורותינו הקודמים שעודם שלמים. (מבית־העלמין החדש בריגה הושמד חלק ניכר). אנו יכולים לעזור להם בכל הצורות. ע"י משלוח מזון, בגדים, נעליים, ספרי תנ"ך וסידורים, תשמישי־קדושה, וכדומה. היהודים יושבי אמריקה, שמוצאם מפלכי לטביה, אפילו אחרי שנים־שלשה דורות, ואשר כל הצרות האלו לא פגעו בהם, חייבים לעשות זאת במיוחד. אם אנו אומרים את ה"יזכור" המחריד לקדושים שהושמדו, נרצחו, נשחטו, ונשרפו על קידוש השם — עלינו לזכור, כי קול דם־אחינו צועק אלינו מן האדמה. הם דורשים מאתנו, כי נוסיף לשאת ברמה את ירושתם הרוחנית ונדאג לאלה שנותרו לפליטה.

הבה נתרום כולנו את חלקנו למילוי חובה זו, ואז, בעזרת השם, יקוימו דברי יחזקאל:

„ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי..."

ולקהלות־הקודש, אשר מסרו את נפשם על קדושת השם, אנו קוראים את דברי יהונתן אל דוד:

„... ונפקדת כי יפקד מושבך..."

אנו לא נשכח אתכם, כי מקומכם ישאר ריק...

מנדל בובה

יהודי לטביה במספרים*

במשך זמן קיומה של לטביה העצמאית נערכו כל 5 שנים מפקדי אוכלוסיה. בסך־הכל נערכו 4 מפקדים בשנים 1920, 1925, 1930 ו־1935. תוצאות המפקדים פורסמו בהוצאות מיוחדות של המחלקה הסטטיסטית של הממשלה. כיסוד לחישובים הסטטיסטיים בתקופה מלפני העצמאות משמש מפקד האוכלוסין הכללי ברוסיה משנת 1897. המחלקה הסטטיס־טית של ממשלת לטביה פירסמה גם־כן את מספר תושבי לטביה ערב מלחמת־העולם הראשונה בשנת 1914.

*

שטחה של לטביה הוא 65,791 קילומטרים מרובעים, ולפני מלחמת־העולם הראשונה היה השטח כולו כלול בתחום רוסיה הצארית.

מבחינה אדמיניסטרטיבית התחלקה לטביה ל־4 אזורים:

וידזמה — Vidzeme — מקודם 4 מחוזות בפלך ליפלנד (המחוזות: ריגה, ואלק, וואָנדן, וולמאר).

קורזמה Kurzeme.

זמגלה (זמגלן) Zemgale. קורזמה וזמגלה היו מקודם את פלך קורלנד.

לטגלה (לטגליה) — Latgale — מקודם 3 מחוזות בפלך ויטבסק (מחוזות: ליוצין, רז'יצה, דווינסק).

האוכלוסיה הכללית

הים הבלטי היה תמיד הקשר החשוב ביותר בין רוסיה רחבת־השטחים ובין העולם המערבי, וסחר־החוץ הרוסי עבר בערי החוף הבלטי בנמלים ריגה, ליבאו ווינדאו. ריגה

---

* מקורות: מ. שאץ־אניןָ, די אידן אין לעטלאנד, ריגע, 1924

M. Skujenieks, Latvija 1918-1928, Riga 1928.

Latvijas Statistiska Gada Gramata NN 10, 13, 14, 15, 16 Riga 1929, 1932, 1933, 1934, 1935.

„פרימארגן", שנת 1930

The American Jewish Year Book, Philadelphia 1924-37.

העליה, הישוב והתנועה הטבעית של האוכלוסיה בא"י. דוד הורביץ, אהרן גרץ, רוברטובסקי, ירושלים תש"ה.

נחשבה לפני מלחמת־העולם הראשונה לאחד מנמלי־היצוא הגדולים בסחר־העצים העולמי. המצב הגיאוגרפי השפיע לטובה על התפתחות האוכלוסיה באיזור זה, והשטחים שנכללו אחר־כך בתוך לטביה העצמאית נחשבו בין השטחים המאוכלסים ביותר ברוסיה.

השפעת מלחמת־העולם הראשונה וחיי המדינה העצמאית לאחר המלחמה על התפתחות האוכלוסיה משתקפת בטבלה הבאה:

טבלה מס׳ 1

התפתחות האוכלוסיה בלטביה

		וידזמה	קורזמה	זמגלה	לטגלה	ס״ה	
10/2 —	1897	753.750	339.845	334.189	501.623	1.929.387	
1/1 —	1914	1.107.600	410.200	388.100	646.100	2.552.000	100%
14/6 —	1920	594.017	282.453	222.311	497.350	1.596.131	62,5%
10/2 —	1925	742.533	286.650	275.940	539.682	1.844.805	72,3%
11/2 —	1930	782.740	288.092	288.086	541.127	1.900.045	74,4%
12/2 —	1935	791.310	292.659	299.369	567.164	1.950.502	76,4%

הטבלה מס׳ 1 מראה, שלפני מלחמת־העולם הראשונה היה השטח, שנכלל אח״כ בלטביה, נתון בתהליך של התפתחות ואוכלוסיתו גדלה בתקופה 1897—1914 ב־620.000 נפש.

בעקבות המלחמה הפסידה לטביה קרוב ל־40% מתושביה. אך החל משנת 1917 ניכרת זרימה חוזרה, ועד סוף שנת 1922 חזרו למולדתם 206.050 פליטים. גידול האוכלוסיה שבא אחר־כך נבע, בחלקו הגדול מהריבוי הטבעי, אבל אפילו בשנת 1935 לא חזרה עדיין לטביה למספר התושבים שהיו בה לפני מלחמת־העולם הראשונה. השתנתה גם צפיפות האוכלוסיה לקילומטר מרובע, כפי שמראה הטבלה הבאה.

טבלה מס׳ 2

צפיפות האוכלוסיה בלטביה

שנה	מספר התושבים	בקילומטר מרובע
1897	1.929.387	24,4
1914	2.552.000	40,3
1920	1.596.131	23,9
1925	1.844.805	28,0
1930	1.900.045	28,8
1935	1.950.502	29,6

בלי ה„הינטרלנד" הגדול של רוסיה לא יכלה לטביה למלא את תפקידה הגדול כמקשר בין המזרח והמערב כפי שעשתה לפני מלחמת־העולם הראשונה. כיסוד המדינה נחשב בצדק, הרוב החקלאי של האוכלוסיה, והמאורע החשוב ביותר בהתחלת קיומה של לטביה היתה הריפורמה האגרארית בשנת 1920, שלפיה חולקו בין האכרים הלטבים 1300

אחוזות גדולות של הבארונים הגרמנים. 63—65 אחוז של האוכלוסיה בלטביה עסקו בחקלאות, והתוצרת החקלאית, כגון חמאה ופשתן, תפסה מקום חשוב בסחר־היצוא הלטבי.

טבלה מס׳ 3

חלוקת האוכלוסיה בעיר ובכפר

	1925	1930	1935
ערים עם מספר תושבים למעלה מ־60.000:			
ריגה	337.699	377.917	385.063
מ־15.000 עד 60.000 תושבים:			
ליבאו (ליאפאיה)	60.762	57.238	57.098
דווינסק (דאוגווּפּילס)	40.640	43.226	45.160
מיטאו (ילגאווה)	28.321	33.048	34.099
וינדאו (וואנטספילס)	16.384	17.253	15.671
	146.107	150.765	152.028
מ-5000 עד 15.000 תושבים:			
9 ערים (רז׳יצה, וואנדן, וולמאר, טוקום, גולדינגן, ריגה — שפת־הים, יעקבשטאט, ליוצין, גריוה).	63.264	67.580	70.474
מ 2000 עד 5000 תושבים:			
19 ערים	59.423	65.567	67.717
עד 2000 תושבים:			
27 ערים ועיירות	27.124	32.073	35.281
ס״ה בערים ובעיירות	633.617	693.902	710.563
	34,35%	36,53%	36,43%
בכפרים ובמחוזות	1.211.188	1.206.143	1.239.939
	65,65%	63,47%	63,57%
ס״ה	1.844.805	1.900.045	1.950.502

חלוקת האוכלוסיה בין העיר והכפר לא היתה שווה בכל האזורים. האיזור הכפרי ביותר היתה לטגלה, והאזור העירוני ביותר, מלבד ריגה, היתה קורזמה.

טבלה מס׳ 4

חלוקת האוכלוסיה לפי אזורים בשנת 1935

אזור	בערים ובעיירות	בכפרים	ס״ה	תושבים לקילומטר מרובע
ריגה	385.063		385.063	1827,5
וידזמה	67.006	339.241	406.247	17,6
קורזמה	100.246	192.413	292.659	22,2
זמגלה	70.591	228.778	299.369	22,0
לטגלה	87.657	479.507	567.164	36,2
ס״ה	710.563	1.239.939	1.950.502	29,6

המיעוטים בלטביה

המיעוטים תפסו מקום ניכר באוכלוסיה הלטבית, ולפי מספרם הגיעו ל־25%—27% ממספר התושבים.

טבלה מס׳ 5
חלוקת האוכלוסיה לפי לאומים.

בשנת	1920	%	1925	%	1930	%	1935	%
לטים	1.161.404	72,76	1.354.126	73,40	1.394.957	73,41	1.472.612	75,50
רוסים	200.376	12,56	231.658	12,56	237.807	12,51	233.366	11,96
יהודים	79.644	4,99	95,675	5,19	94.388	4,97	93.479	4,79
גרמנים	58.113	3,64	70.964	3,85	69.855	3,68	62.144	3,19
פולנים	54.567	3,42	51.143	2.77	59.374	3,12	48.949	2,51
שונים	42.027	2,63	41.239	2,23	43.664	2,31	39.952	2,05
ס״ה	1.596.131	100	1.844.805	100	1.900.045	100	1.950.502	100

את המקום הראשון בין המיעוטים בלטביה תפסו הרוסים (הוואֶליקורוסים והביאֶלו־רוסים). אחריהם בא המיעוט היהודי, ובמקום השלישי — הגרמנים.

אנו נעמוד במיוחד על התפתחות האוכלוסיה היהודית בלטביה. בקשר לטבלה מס׳ 5 יש להעיר שמתוך המספרים של כל מפקד ומפקד ומהשוואתם אפשר ליצור בדרך־כלל תמונה מדוייקת למדי לגבי המיעוט היהודי והגרמני. לא כן הדבר לגבי המיעוט הרוסי והפולני. כך היה למשל, הגידול הטבעי של הפולנים בין השנים 1925 ו־1930 — 2443 נפש, בעוד שלפי המפקד הוא 8231. ואצל הרוסים, להיפך — הגידול הטבעי היה 18,444, והגידול לפי המפקד רק 6,149. יוצא איפוא, שחלק מן האוכלוסיה שינה בין מפקד למפקד את לאומיותו. ואכן, בעת המפקד הודיעו רבים מן הביאֶלורוסים, הנמנים עם הדת הקתולית, כי לאומיותם פולנית, ולטים רבים שבשנת 1925 היו נתונים תחת השפעת התרבות הרוסית, הודיעו בשנת 1930 על לאומיותם הלטית. בכלל היתה ניכרת, ביחוד בערי השדה, השפעה לטית גדלה והולכת על הדור הצעיר הרוסי, שביקר בבתי־ספר לטיים. השפעה זו נתנה את אותותיה בזמן המפקד לטובת הלאומיות הלטית.

המיעוט היהודי בלטביה

לפי מפקד האוכלוסין ברוסיה בשנת 1897 היה מספר התושבים היהודים בלטביה (בקרב האוכלוסיה הכללית):

אזור	האוכלוסיה בס״ה	ביניהם יהודים	אחוז היהודים
וידזמה	753.730	26.793	3,5%
קורזמה וזמגלה	674.034	51.072	7,6%
לטגלה	501.623	64.224	12,8%
	1.929.387	142.089	7,4% בממוצע

לפי הנתונים של מ. סקויאֶנאֶק, מנהל מחלקת הסטטיסטיקה הממשלתית, היה מספר האוכלוסין בלטביה בשנת 1914 (ראה טבלה מס׳ 1) 2.552.000 איש. אין יסוד להניח שהיחס המספרי של האוכלוסיה היהודית היה אז שונה מבשנת 1897 — ואם כן, הרי

רק לטובה, ביחוד בפלכים קורלנד וליפלנד — ולכן, אם נניח שאחוז האוכלוסיה היהודית בשנת 1914 לא השתנה מאז שנת 1897, מנתה האוכלוסיה היהודית בלטביה ערב מלחמת־העולם הראשונה בקירוב 190,000.

בשנת 1915 גירשו שלטונות־הצבא הרוסיים את יהודי קורלנד (חוץ מן המחוזות גרוּבין והאַזֶנפוט, שהיו בידי הגרמנים) לפנים רוסיה, וכל שטחה של לטביה נהפך לזירת מלחמה בלתי־פוסקת עד שנת 1920.

בטבלה מס׳ 1 ראינו, כי בעקבות המלחמה נצטמקה האוכלוסיה הכללית ב־37,5%; אבל האוכלוסיה היהודית ירדה מ־190,000 בשנת 1914 ל־79.644 בשנת 1920, כלומר יהדות לטביה הפסידה 58%.

אחרי גמר המלחמה ובשנים 1920—1925 חזר חלק מיהודי לטביה, ובשנת 1925 הגיע מספר היהודים ל־95.675 — המספר המכסימלי של יהודים בלטביה בכל תקופת קיומה. אחרי שנה זו הולך מספר היהודים וקטן בהדרגה עד ל־94,388 בשנת 1930 ול־93,479 בשנת 1935.

חלוקת האוכלוסיה היהודית ותנועתה

בחלוקת האוכלוסיה היהודית בתחילת קיומה של לטביה עודה ניכרת השפעתו של תחום־המושב של רוסיה הצארית. אבל התנאים הפוליטיים והכלכליים של הריפובליקה הלטבית, יחסיה למיעוטים, וביחוד למיעוט היהודי, נתנו אותותיהם בתנועת האוכלוסיה היהודית, וההתפתחות חלה בשני כיוונים: עזיבת הארץ מצד אחד ותנועת חלק ניכר של האוכלוסיה מן הכפר ומערי־השדה לעיר־הבירה ריגה. המגמה לעזוב את הארץ, ביחוד אצל הדור הצעיר, נבעה, כמובן, בעיקר מן התנועה הציונית.

טבלה מס׳ 6

חלוקת האוכלוסיה היהודית לפי אזורים

בשנת:	1920	%	1925	%	1930	%	1935	%
ריגה	24.721	31,0	39.459	41,2	42.328	44,3	43.672	46,7
% לגבי האוכלוסיה הכללית	13,60		11,68		11,20		11,34	
וידזמה	4.389	5,5	1.908	2,0	3.072	3,3	2.458	2,6
% לגבי האוכלוסיה הכללית	10,6		0,47		0,76		0,61	
קורזמה			14.883	15,6	12.900	13,7	12.012	12,9
% לגבי האוכלוסיה הכללית			5,19		4,48		4,10	
	20.223	25,4						
זמגלה		4.01						
% לגבי האוכלוסיה הכללית			7.665	8,0	7.384	7,8	7.363	7,9
			2,78		2,56		2,46	
לטגלה	30.311	38,1	31.760	33,2	28.704	30,4	27.974	29,9
% לגבי האוכלוסיה הכללית	6,10		5,89		5,30		4,93	
ס״ה	79.644	100	95.675	100	94.388	100	93.479	100

הטבלה מס׳ 6 מראה, כי בשנת 1920 תפסה עוד לטגלה — שהיתה שייכת לפני המלחמה לתחום־המושב ברוסיה — את המקום הראשון בין האזורים ובה 38% מכלל האוכלוסיה היהודית. אבל הפליטים, שחזרו בשנים 1920—1925, כבר העדיפו את ריגה על כל שאר המקומות, ורק מעטים חזרו לאזורים בהם ישבו לפני המלחמה. אחרי שנת 1925 כבר ניכר דלדול של האוכלוסיה היהודית בכל האזורים, חוץ מן העיר ריגה, שגדלה על חשבון שאר חלקי המדינה, והכילה בשנת 1935 47% מיהדות לטביה.

יהדות לטביה לא יצאה מכלל שאר תפוצות־הגולה מבחינת חלוקת האוכלוסיה בין העיר והכפר, כפי שמראה הטבלה הבאה:

טבלה מס׳ 7

חלוקת האוכלוסיה היהודית בין העיר והכפר

	1920	%	1925	%	1930	%	1935	%
ריגה	24.721	31,00	39.459	41,20	42.328	44,80	43.672	46,7
שאר ערים ועיירות	47.318	59,45	48.914	49,16	44.812	47,52	42.883	45,89
ס״ה בערים	72.039	90,45	88.373	92,36	87.140	92,32	86.555	92,59
ס״ה בכפרים	7.605	9,55	7.302	7,64	7.248	7,68	6.924	7,41
ס״ה	79.644	100	95.675	100	94.388	100	93.479	100

מכאן שהישוב הכפרי היהודי, שהיווה בשנת 1920 9,55% מן האוכלוסיה היהודית, ירד במשך 15 שנה ל־7,41%. לעומת זאת גדל והלך חלקו של הישוב העירוני, אך למעשה גדל הישוב היהודי רק בעיר ריגה, ואילו בערים אחרות הלך הישוב היהודי והצטמצם. לעומת שאר תושבי לטביה היה אצל היהודים האחוז הגבוה ביותר של יושבי ערים.

טבלה מס׳ 8

חלוקת האוכלוסיה בלטביה בין העיר והכפר בשנת 1935

	בערים	%	בכפרים	%	ס״ה
לטים	462.765	31,42	1.009.847	68,58	1.472.612
רוסים	59.980	25,70	173.386	74,30	233.366
יהודים	86.555	92,59	6.924	7,41	93.479
גרמנים	51.106	82,23	11.038	17,77	62.144
פולנים	31.542	64,43	17,407	35,57	48.949
ליטאים	9,212	40,20	13.701	59,80	22.913
אסטים	3,295	46,97	3.719	53,03	7.014
שונים	6.108	60,92	3.917	39,08	10.025
ס״ה	710.563		1.239.939		1.950.502
	36,43%		63,57%		100%

בעוד שהאחוז הממוצע של תושבי־ערים בלטביה היה 36,33%, מנו יושבי־הערים בין היהודים 92,59%.

מקום מיוחד בין ערי לטביה תופסת, כאמור, העיר ריגה. בעוד שבערים אחרות ובכפרים הלכה והצטמצמה אפשרות־הקיום, ובהתאם לכך הלך וקטן בהם גם מספר היהודים, היתה עיר־הבירה מושכת את היהודים הודות לגדלה, לקשריה ולמספר יהודיה שתפסו מקום ניכר בחיי הכלכלה, דבר שהיה בו כדי לפתוח אפשרויות מחיה והתפתחות יותר מכל מקום אחר בארץ. הטבלה הבאה מראה את גידול האוכלוסיה היהודית בריגה.

טבלה מס' 9
האוכלוסיה היהודית בריגה

שנה	האוכלוסיה הכללית	בתוכה יהודים	% היהודים
1913	517.522	33.651	6,5
1917	210.590	21.522	10,2
1919	222.797	28.719	13,5
1920	181.443	24.721	13,6
1925	337.699	39.459	11,68
1930	377.917	42.323	11,20
1935	385.063	43.672	11,34

המצב המשפחתי והריבוי הטבעי ביהדות לטביה

ירידת מספר האוכלוסין היהודים בלטביה היתה תולדה של שני תהליכים. האחד, כפי שכבר הזכרתי, הוא יציאת חלק ניכר של הדור הצעיר מתחומי לטביה. והשני הוא המצב המשפחתי — הילודה התמותה והריבוי הטבעי. נפנה קודם לבירור התהליך השני.

מספר הנישואים בין יהודי לטביה היה גדול למדי והראה סימני עליה נוספת בשנים 1933—1935. לעומת מספר הנישואים הכללי בלטביה היה אחוז הנישואים בין היהודים גבוה יותר מאחוזם באוכלוסיה, כפי שמראה הטבלה הבאה:

טבלה מס' 10

שנה	מספר הנשואים בלטביה	ביניהם יהודים מספר כללי	ביניהם יהודים %	אחוז היהודים באוכלוסיה הכללית
1925	15149	808	5,33	5,9
1926	15439	714	4,62	
1927	15531	757	4,87	
1928	16210	870	5,37	
1929	15203	845	5,56	
1930	17127	867	5,06	4,97
1931	16403	812	4,95	
1932	15104	703	4,65	
1933	16063	881	5,48	
1934	16334	1115	6,82	
1935	16474	1008	6,12	4,79

ואם נשווה את מספר הרווקים והנשואים נראה, שמספר הרווקים הלך וקטן, גם באופן מוחלט וגם באופן יחסי, ומספר הנשואים הלך וגדל.

טבלה מס' 11

	רווקים	%	נשואים	%	אלמנים־ות גרושים־ות וכו'	%	ס"ה
1925	52088	54,4	35890	37,5	7697	8,1	95675
1930	49816	52,7	36994	39,1	7578	8,2	94388
1935	47142	50,4	38694	41,3	7643	8,3	93479

אילולא המספרים הסופיים המצביעים על ההקטנה המתמדת של האוכלוסיה היהודית, יכולנו להגיע לכלל מסקנה, שחיי היהודים בלטביה היו יציבים, וכי הצעירים היהודים העדיפו את חיי המשפחה על הרוקות.

האם השפיעו גורמים אלה על הריבוי הטבעי של האוכלוסיה היהודית?

טבלה מס' 12

ילודה, תמותה, ריבוי טבעי

שנה	הילודה			התמותה			ריבוי טבעי		
	ס"ה בלטביה	מהם יהודים	%	ס"ה בלטביה	מהם יהודים	%	ס"ה בלטביה	מהם יהודים	%
1925	41314	1755	4,25	27683	971	3,51	13631	784	5,75
1926	41073	1692	4,12	27557	1052	3,82	13516	640	4,73
1927	41010	1659	4,05	28941	1097	3,79	12669	562	4,44
1928	39126	1592	4,07	27299	1027	3,76	11827	565	4,73
1929	35673	1456	4,08	28512	1143	4,01	7161	313	4,37
1930	37835	1515	4,00	27110	1095	4,04	10725	420	3,92
1931	36972	1405	3,80	26891	1007	3,74	10081	398	3,95
1932	37366	1285	3,43	26342	1083	4,11	11024	202	1,83
1933	34576	1277	3,69	26319	1147	4,36	8257	130	1,57
1934	33583	1167	3,50	27065	1167	4,31	6313	—	0,00
1935	34419	1290	3,75	27660	1133	4,10	6759	157	2,32

הטבלאות 10 ו־11 מראות, שגידול מספר הנישואים אינה תופעה יהודית בלבד; גם באוכלוסיה הכללית בלטביה גדל בתקופה 1925—1935 מספר הנישואים ב־11% בקירוב, אבל אצל היהודים הגידול הוא כמעט 12,5%. ואילו הילודה, נמצאת בסימן ירידה. אבל הירידה אצל היהודים היא לאין־ערוך יותר גדולה: 27% לעומת 17% באוכלוסיה הכללית. התמותה בלטביה מראה יציבות בלתי־רגילה, אבל אצל היהודים גדלה התמותה ב־13%. כתוצאה משתי סיבות אלו נוצר ההפרש לרעה בריבוי הטבעי אצל היהודים: בעוד שהריבוי הטבעי של כל האוכלוסיה ירד ב־51%, ירד הריבוי הטבעי של היהודים ב־80%.

לשם הבהרה נרכז כמה מספרים שהובאו בטבלאות הקודמות בנוגע לאוכלוסיה היהודית בלטביה לעומת האוכלוסיה הכללית:

טבלה מס׳ 13

שנה	היהודים בלטביה	מס הנשואים בין היהודים	הילודה	התמותה	הריבוי הטבעי
	%	%	%	%	%
1925	5,19	5,33	4,25	3,51	5,75
1930	4,97	5,06	4,00	4,04	3,92
1935	4,79	6,12	3,75	4,10	2,32

הטבלאות הנ״ל מראות לנו, (א) שמספר הנישואים באוכלוסיה היהודית היה גבוה מאחוז היהודים באוכלוסיה הכללית; (ב) שהילודה הלכה וירדה; (ג) שהתמותה הראתה סימני עליה; (ד) שכתוצאה מתהליכים אלה — הלך והצטמצם הריבוי הטבעי.

ירידת הילודה היא תוצאה של „שיטת ילד אחד או שנים״, שהיתה מקובלת ברוב המשפחות היהודיות, ושהלכה והשתרשה יותר ויותר, כמוכח מן הטבלה הבאה:

טבלה מס׳ 14

לכל 100 ילדים יהודיים שנולדו היו ב־%

בשנת	הילד הראשון	הילד השני	הילד השלישי	הילד הרביעי	הילד החמישי	הילד הששי	למעלה מזה
1929	36,69	24,55	16,14	10,83	4,97	2,27	2,34
1935	42,56	29,53	13,76	7,08	2,57	2,41	2,09

למעלה מהילד השלישי תופסים היהודים את המקום הנמוך ביותר בין שאר תושבי לטביה.

אולם מספרים אלה אין בהם כדי להבהיר את סיבת הקטנתה של האוכלוסיה היהודית בלטביה, כי כל עוד היה ריבוי טבעי, ואפילו מצומצם ביותר, היתה האוכלוסיה גדלה. הקטנת האוכלוסיה יכלה לנבוע משתי סיבות: מנישואי תערובת או מהגירה מהארץ.

נישואי תערובת

כמה מספרים מראים, שנישואי־התערובת לא יצאו מגדר של מקרים בודדים:

טבלה מס׳ 15

שנה	נישואי יהודים	עם יהודיות	עם נכריות
1929	845	829	16
1932	703	691	12
1933	881	867	14
1934	1115	1089	26
1935	1008	987	21

ההגירה

אנו מגיעים איפוא, לכלל מסקנה, שהסיבה העיקרית לירידת מספר האוכלוסיה היהודית בלטביה היא ההגירה.

אם לא נביא בחשבון את מספר היהודים, שנכנסו ללטביה מחוץ־לארץ (מספר שבמסיבות ההן לא יכול היה להיות גדול) הרי נוכל לחשב את מספרם של היהודים שיצאו מלטביה בתקופה 1925—1935:

מספר היהודים בתחילת שנת 1925	95,675 איש
הריבוי הטבעי בשנים 1925—1934	4.014
מספר היהודים שצריך היה להיות בלטביה בתחילת 1935	99.689
היו לפי מפקד שנת 1935	93.479
יצאו איפוא מלטביה בתקופת 1925—1935	6.210 איש

את המקום הראשון בקליטת מהגרים יהודים מלטביה תופסת ארץ־ישראל. במשך התקופה 1919—1942 נכנסו לא״י, לפי הנתונים של הסוכנות היהודית לא״י, 4547 יהודי לטביה:

בתקופת	
1920 — 1924	503
1925 — 1934	2253
1935 — 1939	1715
1940 — 1941	76
	4547

ביחוד גדל מספר העולים בשנים 1933—1936:

בשנת 1933 —	435
בשנת 1934 —	886
בשנת 1935 —	1003
בשנת 1936 —	459

כידוע, אין מספרים אלה ממצים את העליה האמיתית לא״י, ומספר העולים מלטביה, שלא נרשמו במספרים הרשמיים, היה גדול למדי.

את המקום השני תופסת ארצות־הברית של אמריקה.

לפי הנתונים של American Jewish Year Book היגרו מלטביה לארצות־הברית בתקופה מ־1 ביולי 1923 עד 30 ביוני 1936 2207 יהודים. פירוט המספרים האלה לפי השנים מעיד, כי ההגירה היהודית לארצות־הברית היתה גדולה יותר בשנים הראשונות לקיומה של לטביה העצמאית, והיא הלכה והצטמצמה. השפיעו כאן, כמובן, לא רק התנאים בלטביה, אלא גם תנאי הכניסה לארצות־הברית.

טבלה מס׳ 16

ההגירה לארצות הברית

שנה	מס׳ המהגרים	שנה	מס׳ המהגרים
1923/24	592	1930/31	146
1924/25	190	1931/32	44
1925/26	208	1932/33	24
1926/27	249	1933/34	27
1927/28	173	1934/35	36
1928/29	224	1935/36	39
1929/30	255		

כתוצאה מן ההגירה השתנה הרכב האוכלוסיה היהודית לפי הגילים, כיון שההגירה, ביחוד לארץ־ישראל, היתה מורכבת על־פי רוב מגילים צעירים, והמספרים הבאים מראים, כי הגילים הצעירים הולכים ומתמעטים ונשארים בלטביה גילים מבוגרים יותר וזקנים.

טבלה מס׳ 17

חלוקת האוכלוסיה לפי הגיל

	1925*	1930	1935
0—14 שנה	29847	22216	21860
15—44 שנה	41065	46583	44919
45 ומעלה	24763	25589	26700
	95675	94388	93479

יציאת חלק ניכר של צעירים מתוך האוכלוסיה היהודית היא בלי ספק הסיבה העיקרית, שגרמה לירידת מספר האוכלוסין היהודים בלטביה, ויש בה הסבר לכמה תופעות אחרות, כגון היחס בין הרווקים והנשואים (טבלה מס׳ 11).

התעסוקה ביהדות לטביה

אין בדעתי לתת מספרים על מקום היהודים בחיים הכלכליים בלטביה. לבעיה זו מוקדש בקובץ זה מאמר מיוחד, פרי עטו של הכלכלן ד״ר ב. זיו. ברצוני רק להביא שתי טבלאות סטטיסטיות המראות את חלוקת האוכלוסיה לפי התעסוקה ומספר המפרנסים והתלויים בהם.

* המספרים בשנת 1925 הם לפי הגילים: 0—16, 17—44.

טבלה מס׳ 18

חלוקת האוכלוסיה לפי אקטיביים ופסיביים בשנת 1930

	אקטיביים	%	פסיביים	%	ס״ה
לטים	927.122	66,5	467.835	33,5	1.394.957
רוסים	147.560	62,0	90.347	38,0	237.807
יהודים	41.174	43,6	53.214	56,4	94.388
גרמנים	37.040	53,0	32.815	47,0	69.855
פולנים	34.144	57,5	25.230	42,5	59.374
ליטאים	18.573	71,7	7.312	28,3	25.885
שונים	10.230	57,5	7.549	42,5	17.779

טבלה זו מראה, שהיהודים תופסים את המקום האחרון מבחינת אחוז המפרנסים. הסיבה העיקרית היא, שהאוכלוסיה היהודית התרכזה (למעלה מ־90%) בערים. בחקלאות ניתנת האפשרות לבני המשפחה להקלט מילדותם לתוך פעולת המשק של ההורים, מה שאין כן במקצועות העירוניים.

ביסוס־יתר להנחה זו נמצא בטבלה הבאה:

טבלה מס׳ 19

חלוקת האוכלוסיה לפי התעסוקה בשנת 1930

	חקלאות	%	תעשיה	%	מסחר	%	תחבורה הובלה	%	מקצועות חפשיים	%	שונות
לטים	649.625	70,0	115471	12,4	30136	3,2	31839	3,4	14357	1,5	85694
רוסים	115454	78,2	13929	9,4	3152	2,1	2765	1,9	2019	1,4	10141
יהודים	457	1,1	11838	28,7	20021	48,6	903	2,2	3046	7,3	4909
גרמנים	5917	15,9	9915	26,7	7310	19,7	1523	4,1	4527	12,2	7848
פולנים	16006	46,8	8206	24,0	1394	4,0	1883	5,5	495	1,4	6160
ליטאים	12153	65,4	2934	15,7	569	3,1	843	4,5	147	0,8	1927

מצב זה אופיני כידוע לרוב ארצות־הגולה.

יהדות לטביה תפסה את המקום הראשון במסחר שבמדינה. אין בידינו מספרים, שיפרטו את תפקיד היהודים בתעשיה, שגם בה הם היוו את האחוז הגדול ביותר. אבל לא נשגה אם נאמר, שהיהודים העסוקים שנכללו בסעיף „תעשיה״, היו בעיקר בעלי מלאכה זעירים ופקידים במפעלי תעשיה, ורק אחריהם בא פרוליטריון תעשייתי ממש. בולט המקום הניכר שהיהודים תפסו במקצועות החפשיים: רופאים, עורכי־דין, מהנדסים וכו׳. חלקם בחקלאות היה אפסי.

פרופ׳ מאקס מתתיהו לאזרסון

היהודים והפרלמנטריזם הלטבי

(1934—1918)

הקדמה

בבואנו לסקור את עבודתם של המוסדות המחוקקים בלטביה, יש לציין, שבחלקה הגדול נעשתה עבודה זו בועדות ולא במליאה. במליאה נדונו הבעיות בכללותן, ואילו בירורן המפורט של הצעות־החוק על כל סעיפיהן והתיקונים שנוספו להן נעשה בועדות שהיו סגורות בפני הקהל. וכאן היתה הדעת נתונה בעיקר לתועלת שבהצעותיו של הציר ולידיעותיו בענין המדובר ולא לשייכותו המפלגתית. לעתים היו מזמינים לישיבות הועדות — בעת הדיון על הצעת־חוק בסויימת — מומחים מיוחדים ונציגי משרדים ממשלתיים וכן נציגי ערים ומחוזות. בועדות לא נערכו פרוטוקולים סטנוגרפיים. מזכירי הועדות היו מסתפקים בעריכת רשימות תמציתיות מדברי הצירים וממהלך הויכוחים. שלא כדו״חות מישיבות־המליאה לא היו רשימות אלו מתפרסמות ברבים, ולכן היתה עבודתם האמיתית של המחוקקים סמויה מעיני רוב הציבור.

כדי לעמוד על מלוא־היקפה של עבודת הצירים היהודיים באסיפה המכוננת ובארבעת הסיימים, עלינו להיזקק איפוא לא רק לדו״חות הסטנוגרפיים המודפסים של ישיבות אלא גם לפרוטוקולים של הועדות שנכתבו במכונת־כתיבה. יש להניח, שפרוטוקולים אלה עודם שמורים בארכיונים של הפרלמנט הלטבי, אם לא הושמדו בתקופת כיבוש לטביה ע״י הרוסים, או ע״י הגרמנים.

כתחליף מסויים לפרוטוקולים של הועדות יכולים לשמש הדו״חות שנתפרסמו בעתונות של אותה תקופה, כי ישיבותיהן — חוץ מן הסודיות בהחלט — היו פתוחות לעתונאים. כך נתפרסמו לפרקים בעתונים היהודיים בלטביה — ב„דאס פאלק״, ב„אונזער וועג״, ב„פרימאָרגן״, ועוד — דו״חות מפורטים על אותם הדיונים בועדות, שהיה בהם ענין מיוחד ליהודים.

בארה״ב, מקום שנכתבת סקירה זו, אין למצוא את עתוני לטביה משנותיה הראשונות של המדינה. רק החל משנת 1930 ואילך ישנם גליונות בודדים ואף קומפלקטים שנתיים של „פרימארגן״. אולם בארכיונו הפרטי של כותב הטורים האלה נשמרו קטעי־עתונים הנוגעים לחומר הפרלמנטרי בשאלות יהודיות וכלליות, ביחוד מימי הסתיו 1922. ביניהם יש גם כמה דו״חות על ישיבות הועדות.

אף על־פי כן ספק רב אם תהיה אי־פעם אפשרות לצייר תמונה מקיפה מעבודת הצירים היהודיים בועדות של האסיפה המכוננת של ארבעת הסיימים של לטביה.

א. תקופת המועצה העממית

(18 בנובמבר 1918 — אפריל 1920)

התקופה הראשונה לקיומה העצמאי של לטביה לא היתה נוחה להיאבקות גלויה של המיעוט היהודי לזכויותיו.

גייסות האויבים טרם פינו את הארץ. הם הוסיפו לאיים על עצמאות המדינה הצעירה ולכן לא היתה השעה כשרה עדיין לעבודת תחיקה אורגאנית. אמנם ב־18 בנובמבר 1918 התכנסה המועצה העממית בריגה והכריזה חגיגית על עצמאותה של לטביה. אבל זה היה רק צעד ראשון המכוון בעיקר כלפי חוץ, וביחוד כלפי בעלות־הברית המנצחות שבמערב. חברי המועצה לא עסקו אז אלא בשרטוט יסודותיו הראשונים של המשטר המדיני והסוציאלי העתיד לקום בארץ.

יסודות אלה פורסמו ב„מצע הפוליטי״, בו נקבעה ריבונותה של לטביה החדשה. הובע בו הצורך בכינוס אסיפה מכוננת, שתיבחר בבחירות חפשיות, ובהקמת ממשלה זמנית שתפעל עד להתכנסותה של האסיפה המכוננת.

אף על פי שבישיבתה הראשונה של המועצה העממית השתתפו נציגיהן של מפלגות וקבוצות לאֻטיות בלבד (וגם אלה על פי מינוי ולא ע״י בחירות, כי בתנאים ההם לא היתה כל אפשרות לערוך בחירות סדירות), נתקבלה באותה ישיבה החלטה, שבמועצה העממית צריכים להשתתף גם נציגי המיעוטים הלאומיים בלטביה. בסעיף ד׳ של ה„מצע הפוליטי״ נקבעו העקרונות הבאים:

1) המיעוטים הלאומיים שולחים נציגים אל האסיפה המכוננת ואל המוסדות המחוקקים על יסוד בחירות יחסיות.

2) המיעוטים הלאומיים, המשתתפים במועצה העממית, משתתפים גם בממשלה הזמנית.

3) זכויותיהם החברתיות והלאומיות של המיעוטים הלאומיים יובטחו ע״י חוקי־היסוד של המדינה.

ולא זו בלבד. כבר בישיבתה הראשונה הביעה המועצה העממית, בנאומיהם של חבריה, את רצונה התקיף לקרב את עמי המיעוטים אל בנין המדינה החדשה. רצון זה הובע בחוגי הימין ובחוגי השמאל כאחד. קארל אולמאניס, שנבחר על־ידי המועצה העממית להיות ראש־המיניסטרים הראשון בממשלה הזמנית, הצהיר בנאומו הפרוגראמטי בין השאר:

בעבודה זו לחידוש חייה ולשגשוגה הכלכלי של ארצנו יוכלו להשתתף כל אזרחי לטביה; כולם יוכלו ליהנות מפרי עצמאותנו. כל האזרחים, ללא הבדל לאום, מוזמנים לעזור לנו בעבודתנו.

כי לכל עמי לטביה מובטחות זכויותיהם. לטביה תהיה מדינה המושתתת על צדק דימוקרטי, ולא יהיה בה מקום לרדיפות ולדיכוי״*.

בהצהרה הרשמית, שהוקראה במועצה העממית על־ידי ד״ר פ. קאלנין בשם מפלגת הפועלים הסוציאל־דימוקרטית בלטביה אנו קוראים בסעיף 8:

לכל הלשונות תינתנה זכויות שוות בבתי־הספר ובחיים. למיעוטים הלאומיים אוטונומיה לאומית־פרסונלית.

מצע הממשלה ונאומיהם של חברי המועצה — שניהם מעידים, כי הגושים העיקריים בעם הלאטי שאפו כבר בימיה הראשונים של מדינתם העצמאית להכיר בזכויותיהם התרבותיות של עמי־המיעוטים, וכן בזכותם לקחת חלק בחייה המדיניים של הארץ. בשל חשיבותה הרבה של מגמה זו לגבי גורלו של המיעוט היהודי בלטביה, מן הראוי שנעמוד על ענין זה ביתר פרטות.

בספרות הענפה על זכויות המיעוטים הלאומיים רווחת הדעה, כי יחסן הליבראלי של הריפובליקות הבלטיות אל המיעוטים הלאומיים — וביחוד של לטביה — נבע מהתחייבויותיהן הבינלאומיות להבטחת זכויות המיעוטים. אולם, למעשה, יש הבדל ניכר בין חוזי־המיעוטים שנחתמו על יד פולין, צ׳כוסלובקיה, יוגולסביה, רומניה ויוון בעת היווצרן בשנות 1919—1920** — ושבהם התחייבו להשתית את חוקותיהן על שוויון־זכויות לכל אזרחי המדינה, ללא הבדל גזע, לשון ודת, ואף את זכויותיהם של המיעוטים הלאומיים — ובין ההצהרות שנחתמו על ידי המדינות הבלטיות כבר לאחר התבססותן המדינית בשנות 1918—1919.

אבל חשוב מן ההבדל המשפטי בין החוזים ההם לבין ההצהרות הוא אָפיין המדיני של המדינות הבלטיות הצעירות. עמי־הרוב השליטים במדינות אלו, וביחוד בלטביה***, היו לפני כן עמי־מיעוטים בקרב הקיסרות הרוסית. הלאָטים, בדומה לכמה מעמי הקאווקאז, לקחו חלק פעיל בתנועת השחרור ובמהפכה של שנות 1905—1906. הלאָטים, כשאר עמי־המיעוטים, שהיו מרוכזים באזורי־הספר של רוסיה, וכיהודים, שהיו מפוזרים על פני שטחה, נמנו עם דורשי זכויות המיעוטים הלאומיים ועם מתנגדי הרוסיפיקציה והצנטר־ליזציה הצארית. בעצם נוצר בלטביה קשר הדוק בין הלאָטים ובין היהודים — כבין עמי־מיעוטים נטולי־זכויות — עוד מראשית המאה הכ׳. קשר זה בא לידי גילוי ביחוד בתקופת המהפכה משנת 1905, בעת שמרכז התנועה המהפכנית בריגה — ה„ועד הפאֶדאֶראַטיבי״ — היה מורכב מנציגי הסוציאל־דימוקרטים הלאָטים וה„בונד״ היהודי. אבל גם בשנים שאחרי־כן היו החוגים המתונים בין הלאָטים ובין היהודים מתלכדים יחדיו לקראת הבחירות לדומה הרוסית. גושי הבוחרים שלהם היו מתאחדים נגד הבוחרים הגרמניים, שהיו מצטרפים אל עמדתו הריאקציונית־למחצה של ה„אוקטיאַבריזם״.

---

* עיין עמ׳ 8—9 בספר הפרוטוקולים של המועצה העממית LATVIJAS TAUTAS PADOME כרך א׳.

** אם־כי רומניה ויוון היו קיימות עשרות שנים לפני מלחמת־העולם הראשונה, הרי אחרי שלום וורסאיל ב־1919 נשתנתה דמותן עד כדי כך (שטחיהן נתרחבו ונתרבו העמים היושבים בתוכן), שגם הן נאלצו לחתום על חוזי־המיעוטים יחד עם פולין, יוגוסלביה וצ׳כוסלובקיה.

*** יש לציין, כי בספרות ההיסטורית והמשפטית־מדינית נחשבו לפני המלחמה העולמית הראשונה רק לטביה ואסטוניה, שהיו נתונות תחילה לשלטונו של המיסדר הליבוני ואח״כ לשלטונם של האבירים הגרמניים, לפלכים בלטיים, ואילו ליטא לא נמנתה עמהם.

ברי איפוא, כי עברו המדיני של העם הלאֶטי כמיעוט לאומי אופוזיציוני בימי שלטון־הצאר הרוסי לא הניח לו בימי הקמת עצמאותה של לטביה לעבור בבת־אחת לפסי שוביניזם קיצוני. זהו אחד הגורמים היסודיים שהניעו את המועצה העממית הלטבית לנקוט עמדה חיובית כלפי המיעוטים הלאומיים זמן רב לפני שנחתמו ההתחייבויות הבינלאומיות בשאלה זו.

כן היו גם כמה גורמים עראיים שאילצו את הלאֶטים לכבד את זכויות המיעוטים הלאומיים.

אחרי נובמבר 1918 נמצאה לטביה במצב של תוהו־ובוהו. את הארץ חצתה אחת החזיתות העיקריות במלחמה העולמית הראשונה. הארץ היתה הרוסה ושוממה. תעשייתה נחרבה בחלקה באש התותחים ובחלקה הועברה אל הפלכים שבפנים־רוסיה עוד בשנת 1915. בעקבותיהם של רבבות היהודים שגורשו באביב 1915 מקורלנד — בפקודת המצביא העליון הרוסי, הנסיך הגדול ניקולאַי ניקולאַיאֶביץ׳ — יצאו אחר־כך גם מאות אלפי איכרים, פועלים ומשכילים לאֶטיים.

היה הכרח ליצור חזית מאוחדת נגד גדודי היונקרים הריאקציוניים של הגנרל הגרמני פון־דר־גולץ, שהוסיפו להתרכז בקורלנד, ונגד הצבא האדום שעוד חנה בלאַטגאַליה ועמד לעבור בכל רגע להתקפה על לטביה הצעירה והחלשה. במיעוטים היה מספר ניכר של אנשי תעשיה ומסחר, בעלי קשרים בחוץ־לארץ, אנשים שבידיהם נשתייר מעט מנכסיהם ומכספם וכן מספר רב של בעלי מקצועות חפשיים, שגם הם היו יסוד רב־תועלת בימי חירום.

כן רצתה לטביה הצעירה להוכיח לבעלות־הברית — לאנגליה, לצרפת ולארה״ב, שבחסדן היא היתה תלויה, — כי אין היא מדינה שוביניסטית, אלא מדינה מודרנית המכבדת חוק ומשפט, מדינה בעלת משטר פרלאמנטארי ורודפת שלום ופשרה.

היחס הנוח אל המיעוטים הלאומיים היה בו גם כדי למנוע את היסודות המהססים בין הגרמנים בלטביה מלהצטרף אל האקטיביסטים הריאקציוניים של ה„לנדאֶסוואֶהר״ ואל פון־דר־גולץ ואת ההססנים שבין הרוסים מלהסתפח אל הגדודים הקונטר־ריבולוציוניים של באֶרמונט־אַוואַלוב או יודאֶניץ׳.

כתוצאה מכל אלו צורפו כבר בישיבתה השלישית של המועצה העממית, ב־4 בדצמבר 1918, 3 צירים יהודים אל המועצה ו־4 צירים גרמניים, בעוד שמספרם הכולל של צירי כל המפלגות הלאֶטיות באותה ישיבה לא הגיע אלא ל־47 (שמותיהם של שנים מנציגי היהודים נשתמרו בפרוטוקולים של המועצה העממית: אהרן פאפירמייסטר ושמואל האֶנקין).

כבר בישיבה החמישית של המועצה, ב־6 בדצמבר 1918, הגיש הציר היהודי פאפירמייסטר, בתמיכתה של הסיעה הסוציאל־דימוקרטית את השאילתה הבאה אל מיניסטר הפנים:

הידוע למיניסטר־הפנים, כי אזרחי לטביה החוזרים מרוסיה נתונים לרדיפותיהם של השלטונות המקומיים. שאוסרים אותם ומטילים עליהם עונשין. באילו אמצעים אומר לנקוט מיניסטר־הפנים, כדי לשים קץ למעשי הזדון של האדמיניסטרציה המקומית כלפי האזרחים החוזרים אל המולדת, וכדי להבטיח את שובם בשלום?

באותה ישיבה הוגשה הצעת־חוק על בתי־המשפט הלטביים, ובה נאמר, כי לצדדים

הנשפטים ניתנת הזכות להשתמש בכתלי בית־המשפט ולהגיש תעודות לבית־המשפט בלשון הרוסית והגרמנית, וכי השופטים חייבים לשמוע לשונות אלו. הציר האֶנקין הגיש הצעה שגם לאידיש תינתן זכות זו (ביחוד בלאטגאליה), אך הצעתו נדחתה*.

כאמור, ניסו אז שתי שכנותיה הגדולות של לטביה — גרמניה ורוסיה הסובייטית — להפריע את מהלך התעצמותה וגיבושה של המדינה החדשה, אם־כי מתוך כוונות שונות. שתיהן החזיקו בלטביה שרידים מכוחותיהן המזויינים. הפלוגות הסובייטיות תפסו את עיר־הבירה, ריגה, ואילצו את הממשלה הזמנית ומוסדותיה, ובתוכם המועצה העממית לעבור לקורלנד הצפונית־מערבית. מאידך גיסא, היו בעלות־הברית, ובראשן אנגליה, מעוניינות בהגברת המלחמה נגד רוסיה הסובייטית והן שהניחו לפלוגותיו של פון־דר־גולץ להשאר בלטביה גם אחרי תבוסת גרמניה. לפקודתו של גנרל זה עמדו מלבד היחידות הגרמניות הטהורות (שהיו מורכבות מיסודות הרפתקניים, אשר הובטח להם, כי בגמר המלחמה יחלקו ביניהם את אדמות הארץ), גם יחידות ה„לנדאֶסוואֶהר" המקומי. כוח זה הורכב בעיקר מחיילים ממוצא גרמני־בלטי וקציניו התיחסו על האצולה הגרמנית־האגרארית. בין אלה היו הבארון מאנטויפל, פון־סטריק, פפר ואחרים. ב„לנדאֶסוואֶהר" היו גם צעירים יהודים, בני המשפחות ה„מיוחסות" מקורלנד וריגה, שהיו פרו־גרמניות. חוגי ה„לנדאֶסוואֶהר" ניסו למשוך אליהם גם „קוויסלינגים" מבין הלאֶטים המגורמנים והשמרניים. חוגי הלנדאֶסוואֶהר ידעו לנצל — לא בלי כשרון דיפלומטי מסויים — את פחד הממשלה הזמנית של לטביה מפני הבולשביזם הרוסי. בלי־הרף חזרו והדגישו, כי הם והלאֶטים מאוחדים ברצון המשותף להגן על מולדתם מפני השתלטות ה„ברבריות הבולשבית הרוסית". הגרמנים הבלטיים התאמצו לרכוש את אהדת בעלות־הברית, בהטילם חשד של אהדה בולשביסטית על כל האיכרים הלאֶטיים. הבארונים הבלטיים הציגו עצמם לפני אנגליה וצרפת כ„מגיניה היחידים של הציביליזציה המערבית מפני האנארכיה של הבולשביזם המוסקבאי". מאידך גיסא לא גילו אז הגרמנים שום סימני אנטישמיות. ואכן, כל עוד יהודי קורלנד וחלק ניכר מיהודי ריגה היו מושפעים מן התרבות הגרמנית, דיברו גרמנית והיו אנטי־רוסיים ברגשותיהם — תחילה נגד רוסיה הצארית־האנטישמית, ואחר כך נגד רוסיה הסובייטית האנטי־בורגנית — לא היה כל חשש לגילויים אנטישמיים. יתר על כן: הגרמנים ראו תועלת לעצמם במציאותם של יהודים בלטביה. שכן הגרמנים היוו רק 4 אחוזים מכל תושבי הארץ ונוח היה להם שמציאותו של מיעוט יהודי מפחיתה את משקלו המכריע של הרוב הלאֶטי.

כאן חזרה התופעה הסוציולוגית, המתבלטת בכל תולדות הגולה היהודית. בכל מקום שהמיעוט הגרמני היה נתקל במיעוט היהודי (כמובן, עד לפני היטלר) היה נוצר ביניהם שיתוף ידידותי, שהגרמנים היו על פי רוב הזוכים בו והיהודים המפסידים. כך, למשל, בחבל פוזנאן, שעבר אחרי חלוקת פולין לידי גרמניה, היו הגרמנים משתמשים ביהודים המגורמנים כבכוח־עזר נגד הפולנים. ואכן, כאשר חזרה פוזנאן ב־1919 לידי פולין, הרגישו היהודים יפה את כל עומק שנאת הפולנים. מעין זה אירע גם בצ'כוסלובקיה. היהודים

* לרגל התקפתם של הכוחות הסובייטיים על ריגה עברו הממשלה הזמנית והמועצה העממית לליבאו, ובידינו נמצאות סטנוגרמות סדירות מישיבות המועצה רק משנתחדשו הישיבות ב־12 במאי 1919.

בבוהמיה ובמורביה — בשעה שארצות אלו עוד נמצאו בתחומי הממלכה האוסטרית־הונגרית — נחשבו (לפי השפה שבפיהם) לגרמנים. אחרי שנוצרה צ׳כוסלובקיה נאלצו היהודים גם כאן לשאת בתוצאות קשריהם עם הגרמנים הסודאֶטיים ועם הגרמנים שבשאר מקומות. ואפילו כיום, אחרי המלחמה העולמית השניה, אין יהודי צ׳כוסלובקיה מוכרים כמיעוט לאומי, משום שזכור לצ׳כים הנסיון המר, שהיה להם בגרמנים ה„אריים"...

תכונתם של חוגי הלנדאֶסוואֶהר נגד הממשלה הזמנית הלטבית נמשכה במשך כל החורף 1918—1919, וב־16 באפריל 1919 נערכה בליבאו ההפיכה שבראשה עמד הכומר הלאֶטי שהצטרף לגרמנים אנדריי ניאֶדרא וכמה מתומכיו הלאֶטיים. הגדוד של פפר וחלק מן הלנדאֶסוואֶהר פירקו את הנשק מעל הפלוגה הלאֶטית, שחנתה בנמל הצבאי של ליבאו, שדדו את מחסני הממשלה, אסרו שנים מחברי הממשלה הזמנית וכמה מן הפקידים הגבוהים, תפסו את בית־הדפוס בו נדפסו שטרי הכסף של המדינה, ואחרי שרצחו את אנשי־המשמר, תפסו גם את בית הממשלה הזמנית עצמה.

בישיבה הראשונה של המועצה העממית אחר הפיכת־אפריל, שנתכנסה ב־12 במאי 1919, הודיע מאֶנדאֶרס, נציג הסוציאל־דימוקרטים הלאֶטים, כי למען הנצחון על האצולה הגרמנית האגרארית, שמאחוריה עומדים כוחות־הכיבוש של פון־דר־גולץ, תתמוך מעתה המפלגה הסוציאל־דימוקרטית של לטביה בכל כוחותיה בממשלתו של אולמאניס. מאֶנדאֶרס לא נרתע מלהוקיע בפומבי את מיניסטר־המלחמה הגרמני הסוציאל־דימוקרט נוסקאֶ ש„העיז לשקר באזני האסיפה המכוננת הגרמנית ולומר, שהסוציאל־דימוקרטיה הלאֶטית ביקשה מאת הגנרל פון־דר־גולץ להשאר עם גדודיו בלטביה"*.

מאידך השתדל ל. שריינר, נציג המפלגה הפרוגרסיבית הגרמנית, להסתייג משאר הגרמנים, מחוללי ההפיכה ואויביה של הדמוקרטיה הלטבית. לקול תשואות האסיפה דרש, כי גרמניה הדימוקרטית תטה אוזן לקולה של לטביה הדימוקרטית ותעזור לה במצבה הקשה**.

בישיבה היסטורית זו של המועצה, שנסתיימה בפנייה אל הממשלה הגרמנית בווייּמאַר ואל ממשלותיהן של בעלות־הברית להוציא מיד את צבאות הכיבוש הגרמני מלטביה ולהגיש לה עזרה כלכלית ומדינית, לא נשמע קולו של שום נציג יהודי, וזאת על אף העובדה שבהתכנס המועצה בליבאו השתתפו בה שלושה באי־כוח ה„בונד" — יו. רבינוביץ, י. באַן וי. הימלפרב, כחברי הסיעה הסוציאל־דימוקרטית; נציג אחד של המפלגה היהודית־העממית (אידישע פאלקס־פארטיי), יודל מארק, ונציג נוסף של ההתאחדות היהודית הבלתי־מפלגתית, — מאקס גולדברג.

השמאל היהודי הזדהה עם הסוציאל־דימוקרטיה הלטבית, ונציג הבלתי־מפלגתיים הבורגניים לא הספיק כנראה, לקבוע את עמדתו הפוליטית. לציונים לא היה אז שום נציג. יתכן, ששתיקתם הגמורה של היהודים ניתנת להתפרש בזה שהמועצה נתכנסה בליבאו, בפרובינציה הקורלנדית, שתושביה היהודיים גורשו ע"י השלטון הצבאי הצארי ולא הספיקו עוד לחזור אליה.

בנציגות היהודית חל שינוי בחודש יולי, עם שובה של המועצה העממית לעיר־הבירה

---

* L. T. P. א׳, עמ׳ 79—80.

** L. T. P. א׳, עמ׳ 81.

ריגה. בישיבת המועצה ב־13 ביולי 1919 פורסם ההרכב הבא של הנציגות היהודית: מן ה„בונד" — שמעון זאכאראָביץ' ויצחק באָרז; מן המפלגה הסוציאליסטית היהודית המאוחדת — פיליפ לאצקי; מן המפלגה הלאומית היהודית — פאול מינץ, שאליו הצטרף אחר־כך גם ל. פישמן — מחוגי היהדות הבורגנית המתבוללת; מן הציונים הכלליים — ז'אנו טרון; מ„אגודת ישראל" — מרדכי דובין.

רוב האנשים, שנזכרו כאן, נבחרו אח"כ כצירים לאסיפה המכוננת או לאחד הסיימים.

באותה ישיבה ב־13 ביולי הודיע ראש הממשלה אולמאניס למועצה העממית על הרכב ממשלה, שבין 9 חבריה נמצאו שני נציגים גרמניים ונציג יהודי אחד — פאול מינץ בתפקיד מבקר־המדינה.

הרכב זה של הממשלה נתקל בהתנגדות חזקה מאד, משום שלא נכנסו לתוכה נציגי הגושים הפרוגרסיביים במדינה, וגם משום שבין חבריה היו שני גרמנים מקומיים, שאחד מהם היה בשעתו תומך פעיל בממשלתו הפרו־גרמנית של ניאֶדראַ. אפילו הצירים הדימוקרטיים הראדיקאליים, שהצביעו בעד הממשלה, הסבירו בנאומיהם, שהם תומכים בה רק כבממשלת־מעבר, כדי שלא להניח את לטביה ללא ממשלה בתקופה של משבר בינלאומי, כששרידי צבאות האויב עודם נמצאים בארץ. מתוך נאומיהם של צירי האופו־זיציה נתברר, כי הרכב זה של ממשלת אולמאניס בא, במידת־מה, כתוצאה מלחצן של בעלות־הברית, ששאפו, שממשלה זו תופיע כקואליציה של כל הכוחות האנטי־בולשביים בלטביה ותורכב מנציגי הלאָטים והמיעוטים הלאומיים כאחד.

יחסם של הצירים היהודים אל הקאבינט החדש היה שונה. כנציג החוגים הבורגניים (שאחד מהם, פרופ' מינץ, נכנס כחבר לממשלה) עמד הציר ל. פישמן על אופיה המדיני של הממשלה החדשה והסתפק בהודעה, בשם המיעוט היהודי, הרוסי והגרמני, שהם יצביעו בעד הקאבינט. לעומת זאת — הכריז נציג ה„בונד", ש. זאכאראָביץ, שדיבר כחבר הסיעה הסוציאל־דימוקרטית, שרק במידה שהממשלה החדשה תלך בדרכים אשר הותוו ע"י הסוציאל־דימוקרטיה תוכל לצפות לתמיכתה. „אנו מודיעים — אמר זאכאראָביץ — כי האדון מינץ, שנכנס לממשלה, אינו נציגו של העם היהודי, או של המוני היהודים העמלים; הוא נציגן של הבורגנות והפלוטוקרטיה היהודית בלבד". שאר דבריו של זאכאראָביץ באותו מעמד מהווים את ההרצאה הפרלמנטרית הראשונה המסודרת והברורה, על דרישות המיעוט היהודי להכרת זכויותיו התרבותיות־לאומיות — וביחוד זכויותיו בבית הספר ובמוסדות האדמיניסטרטיביים*.

באוגוסט 1919 הוגשה למיניסטר לעניני־פנים שאילתה יהודית „טהורה", שהיתה חתומה ע"י שבעה צירים יהודים ושלשה מצירי הסוציאל־דימוקרטיה הלאָטית. תכנה של השאילתה היה: 1) אין מקבלים בדואר מכתבים לאמריקה הכתובים באידיש. 2) באסיפה, שכונסה בריגה ע"י ה„בונד", דרש פקיד המשטרה, שהאסיפה והויכוחים יתנהלו ברוסית. כאשר לא קוימה דרישה בלתי־חוקית זו, פיזרה המשטרה את האסיפה.

המועצה העממית דחתה את ההצעה להכיר בשאילתה כדחופה, והיא נמסרה לועדת השאילתות של המועצה**.

---

* L. T. P., א', עמ' 114.

** L. T. P., א', עמ' 220.

חשיבות מרובה יותר נודע לדיון בהצעת־החוק על הנתינות, שנערך ב־23 באוגוסט 1919*.

לחוק הנתינות נודעה חשיבות עקרונית מרובה בכל המדינות החדשות, שנוצרו אחרי 1919, בשטחים שהיו כלולים לפני כן בתחומי שלש המעצמות הגדולות רוסיה, אוסטריה־הונגריה וגרמניה. מדינות אלו לא היו חדגוניות מבחינה אתנית. בכולן היה רוב לאומי שליט ושנים־שלושה, ולפעמים גם יותר, מיעוטים לאומיים. ולפיכך הוכנס בכל אותם החוזים, המכונים חוזי־המיעוטים הלאומיים, משנות 1919—1920, הסעיף על זכותם של כל התושבים הקבועים לקבל את הנתינות ללא הבדל גזע, לשון ודת.

אבל לטביה לא היתה עוד קשורה באוגוסט 1919 בשום התחייבויות בינלאומיות בענין חוק הנתינות והיתה חפשית לעשות בשטח זה וגם בשאלת בתי־הספר כרצונה הריבוני.

אולם גם בלטביה היתה שאלת הנתינות כרוכה מיד בשאלת ההגנה על המיעוטים הלאומיים. כפי שצוין לעיל, לא פונתה עדיין הארץ באמצע שנת 1919 — בעת שנדון חוק־הנתינות — מחיילי הגנרל פון־דר־גולץ ומיחידות הצבא האדום. בזכרון הלאֶטים היה עוד חרות רושם ההחלטות של הפארלאמנטים המדומים — הלאנדראטים בקורלנד ובריגה משנות 1917—1918 — בהם השתתפו בארונים ואצילים גרמניים אחרים, וכן גם קויסלינגים לאֶטיים מגורמנים — שביקשו בהכנעה מאת הקיסר וילהלם השני, שיואיל לספחם לגרמניה.

עניניהם של היהודים נכרכו עכשיו יחד עם עניניהם של שני העמים, שהיו בעבר שליטי לטביה, ואולם עכשיו, לרגל תהפוכות הגורל ההיסטורי, נהפכו בה למיעוטים לאומיים — הגרמנים והרוסים.

הויכוחים במועצה העממית על הצעת חוק הנתינות נודעה להן משמעות מרובה לכל ההיסטוריה המדינית העתידה של יהדות לטביה. הם נתרכזו בסעיף הראשון של הצעת־החוק. הועדה קיבלה אותה בנוסח הבא:

1. לאזרח לטביה נחשב כל נתין של רוסיה הקודמת, ללא הפלית לאום או דת, הדר בגבולות לטביה, שמוצאו מן המחוזות הכלולים בגבולות לטביה, ושעד פרסומו של חוק זה לא עבר לאזרחות זרה.

לנוסח הזה הציע רוב הועדה להוסיף תיקון אחרי המלים „הכלולים בגבולותיה של לטביה”: „ואשר על יסוד חוקי־רוסיה היה שייך למחוזות אלה עוד לפני ה־1 באוגוסט שנת 1914”.

תיקון זה של הועדה שלל בבת אחת את הזכות לאזרחות אוטומטית מאת אלפי יהודים. וזאת הסיבה: את המושג „שייכות” אפשר היה לפרש כהירשמות בעדת תושבי עיר או כפר מסוימים. ואולם חלק גדול מאד של היהודים, שגרו בריגה ובפרובינציה ושהתישבו שם החל משנות השבעים למאה שעברה ועד למלחמה העולמית הראשונה, לא היו רשומים בעדות המקומיות והיו יושבים שם על יסוד תקנות אדמיניסטרטיביות. רק היהודים בעלי הקרקע בקורלנד ובלאטגאליה היו רשומים בעריהם ובעיירותיהם בתקופה הצארית; כן נרשם מספר מועט של יהודים בעלי פריבילגיות מיושבי־ריגה וליפלנד.

---

* L.T.P., א׳, עמ׳ 229.

לפיכך הציע הציר היהודי, פיליפ לאַצקי שנמנה אז עם הסיעה הסוציאל־דמוקרטית, תיקון אחר לסעיף הנזכר, ובו הוחלפה ההרשמה הפורמלית בביטוי הפשוט: „ישב״. בתיקון זה נאמר:

„וכל מי שישב בלטביה עד ה־1 באוגוסט שנת 1914״ — כלומר עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה. בתיקונו של לאַצקי תמכו כל צירי המיעוטים הלאומיים. אך, הוא אסף רק 18 קול. מענין, שהסיעה הסוציאל־דימוקרטית הלטבית לא רצתה, שתינתן אזרחות לאותם האיכרים הגרמנים — הקולוניסטים — שהבאַרונים הגרמנים הבלטיים הביאו על חשבונם ללטביה בשנות 1906—1907 אחר שהאיכרים השתתפו השתתפות פעילה במהפכה של שנת 1905 ובהחרבתן והצתתן של אחוזות־הבאַרונים. אחרי שנת 1905 השתדלו האצילים הגרמניים הבלטיים ליישב על אדמותיהם את בני־עמם, איכרים גרמניים, בתקוה שעליהם יוכלו לסמוך יותר בעת מהומות אגראריות. ויש לציין, שגם נוסקאָ ושאר הסוציאל־דימוקרטים הימניים בגרמניה השתדלו בשנות 1918 לתמוך בעמדות „התרבותיות־הלאומיות״ של המיעוטים הלאומיים הגרמניים בכל מקום, ובתוכן גם בנכסי הקרקעות הגדולים של היונקרים הגרמנים בלטביה ובאסטוניה.

משנות 1906—1907 היו האיכרים הגרמנים הללו רשומים בעדות הכפריות של קורלנד וליפלנד, ואולם בתקופת־המשבר שבשנת 1919, כשציפו להכרעה בגורלה המדיני של לטביה, השתתפו רבים מן האיכרים האלה בלנדֶסוואֶהר, לצדם של הגרמנים, נגד הלאָטים. אמנם, מספרם של האיכרים הגרמנים האלה היה בס״ה כ־4000—5000*. אף על פי כן הציעה הסיעה הסוציאל־דימוקרטית תיקון לסעיף הנ״ל, שאילו נתקבל, היה שולל אוטומטית מכל הקולוניסטים הגרמניים את אזרחותם הלטבית. בתיקון זה נאמר:

„או כל מי שישב בה לא פחות מ־10 שנים עד 1 באוגוסט 1914״.

והרי ההתישבות הגרמנית התחילה רק כ־8 או 7 שנים לפני 1 באוגוסט 1914. אבל גם התיקון הזה נדחה. הסוציאל־דימוקרטים לא נרתעו מהבליט במעמד זה את חששותיהם מן הגרמנים והרוסים ולהביע את אהדתם המוחלטת ליהודים, ביחוד להמוני העמלים היהודים**, שהממשלה הצארית שללה מהם את זכות ההרשמה בריגה וליפלנד.

סוף סוף נתקבל התיקון של רוב הועדה, שדרש להוכיח, כי האדם נרשם לפני 1 באוגוסט 1914.

עם סקירת המשך פעולתה של המועצה העממית מסוף אוגוסט 1919 ועד סוף ימי קיומה אפשר לומר, כי הצירים היהודים לא עמדו על הגובה במילוי חובותיהם במוסד טרום־פארלאמנטרי ראשון זה של המדינה החדשה, שנאבקה על קיומה.

כדאי לעקוב אחרי עמדת היהודים בדיון בהצעת־החוק על זכות הלשונות בבתי־המשפט, במוסדות האדמיניסטרציה והשלטון העצמי. הצירים היהודים סבורים היו כי מחובתם להשתדל, שייקבע שויון מוחלט בין זכות האידיש וזכויותיהן של הרוסית והגרמנית. הם לא שעו אל הרקע ההיסטורי והמדיני המיוחד של הארץ, וכן התעלמו מן העובדה, שכל האינטליגנציה וחלק גדול מבני הערים והאיכרים ידעו גרמנית או רוסית, או את

* היה גם מספר מסוים של קולוניסטים־רוסיים, שהממשלה הצארית יישבה בלאטגאליה, לשם הרוסיפיקציה של המחוז, בתקופת המיניסטר סטוליפין.

** ראה נאומו של צאָלאָן (.L. T. P, א׳ עמ׳ 240—238): „אנו נאבקים בספסרות, אבל לא נרשה להתנפל על המוני היהודים העמלים״.

שתי הלשונות גם יחד, ואולם לא ידעו אידיש. שנים מן הצירים היהודים, זאכאראֶביץ ולאצקי התאמצו להוכיח, כי סיפוחה של לאטגאליה (מחוזותיהם של הלאֶטים הקתוליים, שנמנו קודם־לכן עם פלך ויטאֶבסק — המחוזות דווינסק, ראֶז׳יצה ולוצין) לא יתכן בלי עזרתם של יהודי לאטגאליה, ועל כן על האדמיניסטרציה הלטבית לדעת אידיש („הרוצה לשלוט בדווינסק צריך לשלוט בשפת היהודים")*.

יש לציין, כי הגרמנים והרוסים — שללשונותיהם היו יותר סיכויים לזכות במעמד חוקי בבתי המשפט ובשאר המוסדות — נקטו בעמדה זהירה יותר ולא הבליטו כי קיים, כביכול, קשר בין עתידה המדיני של הארץ לבין קבלתו או אי־קבלתו של החוק הליבראלי על לשונות המיעוטים הלאומיים. התנהגותם של הצירים היהודים נראית עוד יותר מוזרה לנוכח העובדה, שיחס היהודים אל עצמאותה של לטביה היה, בעצם, אוהד יותר מיחסן של חוגים נרחבים מבין הרוסים או הגרמנים ששלטו קודם על הרוב הלאֶטי.

אי־בגרותם של הצירים היהודים במועצה נתגלתה בעיקר בהעדר העוז והיכולת להבליט את המיוחד שבעמדה היהודית אל כל הבעיות הנוגעות לגורלה המדיני של הארץ. אופייניים ביחוד הויכוחים שהתנהלו במועצה העממית בספטמבר ובאוקטובר 1919, כשדובר במצבה המדיני של לטביה**. אז נתברר, כי לשם חיזוקה של המדינה יש לכרות ברית עם רוסיה הסובייטית. הצירים הרוסים והגרמנים העיזו לצאת בגלוי ובחריפות נגד כל משא־ומתן של שלום ובכלל נגד כל קשירת יחסים דיפלומאטיים עם השכן המזרחי האדיר. הציר פראֶסניאַקוב, נציג האגודה הרוסית הלאומית, הצהיר:

„לא יתכן שלום עם רוסיה, כו עוד שולטים בה הבולשביקים. היכן הערובה, כי הרוסים יקיימו את חוזה השלום ולא ינסו להלחם בנו, כשנימצא בתנאי שלום?... אחרי כריתת ברית־השלום עם המדינה החדשה יפנו הבולשביקים את כל כוחותיהם נגד רוסיה הדימוקרטית... משום שלמעשה אינו קיים לא דניקין ולא קולצ׳אַק וקיימת רק רוסיה הדימוקרטית". (אוהו!)***.

כן יצא נגד השלום עם רוסיה הציר הגרמני ד"ר פ. שימאַן (בשם הסיעה הדימוקרטית):

„הדמוקרטיה לא תוכל לעולם ללכת שכם אחד עם הבולשביקים. רק הריאקציה תוכל לעשות זאת... השלום עם הבולשביקים אין פירושו אלא מלחמת־אזרחים תדירה".

ההצהרות הללו ניתנו ע"י הציר הרוסי והגרמני בעת שקאֶלאֶר הקים במיטאו אגרוף צבאי, כדי לתקוף מקורלנד את הממשלה הזמנית של לטביה. עניניה הלאומיים תבעו אז מלטביה, שתכרות ברית־שלום עם רוסיה הסובייטית, כדי שתוכל להפנות את כל כוחותיה נגד הפלוגות האנטי־דימוקרטיות של הצבאות הרוסיים והגרמניים: של באֶרמונט־אואלוב, קאֶלאֶר, פון־דר־גולץ ואחרים. אך בכל אותו פולמוס על השלום ועל דרכי ההגנה על עניני לטביה באירופה החדשה, בעת שבעלות־הברית התנגדו לא רק לגרמניה המנוצחת אלא גם לרוסיה הסובייטית — בכל סבך הבעיות המסעירות הללו לא נשמע קולם של הצירים היהודים. יתר על כן: בחוץ יכול היה להיווצר הרושם, שהצירים היהודים אינם רוצים כלל להסתייג מחבריהם מבין המיעוטים הלאומיים. היתה זו התנהגות קצרת־ראייה ביותר, ומה גם שהאיום הקורלנדי של פלוגות קאֶלאֶר־באֶרמונט עתיד היה ליהפך להתקפה ממש.

* נאומו של פ. לאצקי, (L. T. P., א׳, עמ׳ 268).
** L. T. P., א׳, עמ׳ 320—335.
*** L. T. P., א׳, עמ׳ 374.

בישיבה סוערת של המועצה העממית ב־9 באוקטובר נתקבלה נוסחה שזכתה לתמיכת כל הסיעות הלאטיות. בנוסחה זו נקראו בעלות־הברית להבטיח את עצמאותה של לטביה וכן הובע הצורך לפתוח מיד במשא־ומתן של שלום עם רוסיה הסובייטית. מבין המיעוטים תמכה בנוסחה זו רק הקבוצה הפרוגרסיבית הגרמנית. קבוצה קטנה זו של שריינאר־קלוגא לא היתה מיוצגת אחר כך בפארלאמנטים הלטביים, אולם באותה שעת־משבר הצטרפה למלחמתו הגורלית של העם הלאטי על עצמאותו. ואילו הצירים היהודים נעלמו אז מן הזירה המדינית. על שאלתו של הציר הלאטי נינץ באותה ישיבה היסטורית: „לאן נעלמו שאר המיעוטים?", באה התשובה מספסלי הסוציאל־דימוקרטים: „ודאי נסעו למיטאו!"*

כאשר המועצה העממית נאלצה לעזוב את ריגה, מפאת התקפות יחידות הצבא הגרמני־רוסי מקורלנד, ולעבור לוואנדאן, נעדרו הצירים היהודים מישיבתה הראשונה בעיר זו (ב־11 באוקטובר), יחד עם שאר צירי המיעוטים. רק ציר גרמני אחד (א. שיינהוף), נציגה של אותה קבוצה פרוגרסיבית, נכח שם. כן נמשך הדבר בכל התקופה הוואנדאנית הקצרה.

בתחילת נובמבר נהדפה ההרפתקה הצבאית של בארמונט — בעזרתן של ליטא ואסטוניה — והמועצה העממית חזרה לריגה. בישיבת המועצה העממית ב־4 בנובמבר השמיעו הצירים הלאטיים האשמות נגד הצירים הגרמניים, ששיתפו פעולה עם בארמונט. ואילו נציג הגרמנים, ד"ר פ. שימאן, שנעדר מן המועצה במשך כמה שבועות, מחה בתוקף נגד האשמות אלו. בישיבה זו נבחר הציר ז'. טרון כנציג היהודים לועדה למתן חנינה לאסירים מדיניים.

החל מנובמבר 1919, אחר הנצחון על פלוגות בארמונט, ועד לישיבתה האחרונה של המועצה העממית, ב־18 במרס 1920, נמנעו הצירים היהודים כמעט לגמרי מלהשתתף בדיוני המועצה, אף כי לא חסרו הזדמנויות להשמעת קולם.

בעת הדיון על הצעת־החוק הכללית על בתי־הספר קם נציג ה„בונד" ד"ר אליאסברג ונשא נאום מרכסיסטי־אדוק נגד הכנסיה ונגד הוראת הדת בבתי־הספר. הציר דובין מ„אגודת ישראל", הגיב על כך ואמר, כי דברי ד"ר אליאסברג משקפים רק את דעותיו האישיות, ואילו להמוני־העם היהודיים יש דעות אחרות בענין זה. מתמיה הדבר, שאפילו בויכוחים על בתי־הספר של המיעוטים הלאומיים, ב־2 בדצמבר 1919, לא השתתפו היהודים. דבריו הקצרים של הציר בארז, מן ה„בונד", שהסתפק רק בגינוי הנטיות לרוסיפיקציה או לגרמניזציה, ששררו קודם־לכן בבתי־הספר בלטביה, יש בהם משום אישור לדעה, כי הצירים היהודים במועצה העממית לא ידעו להעריך את חשיבותו של חוק זה, אשר נתפרסם בהיסטוריה ובתיאוריה של זכויות המיעוטים הלאומיים באירופה כחוק למופת.

מופלאה לא פחות העובדה, שהיהודים לא השתתפו גם בויכוחים ב־8 וב־9 בדצמבר 1919 על הרכבו של הקאבינט החדש של אולמאניס, אף כי לקאבינט זה נכנס גם נציג הסיעה היהודית, פרופ' פ. מינץ, כמבקר־המדינה. הציר הגרמני שימאן הביע אז את דעתן של כל קבוצות המיעוטים במספר שאילתות.

---

* מפקדתם של קאלאר־בארמונט. ראה L. T. P., א', עמ' 386.

ויצויין שאפילו בענין כה חשוב לחיים הכלכליים היהודיים כיצירתה של המועצה הכלכלית הלטבית וקימומה של התעשיה מהריסות המלחמה לא נשמע אף קול יהודי בר־סמך. במקום לתמוך בענין זה בסוציאל־דימוקרטים הלאָטים, שנאבקו לחידוש התעשיה והחיאת הערים, הסתפק הציר היהודי היחידי שהשתתף בויכוח, המהנדס לאנדאו, בהצגת הדרישה, שהמדינה לא תמכור את מפעלי התעשיה של חברות־המניות הזרות, משום שתצטרך לשלם להן סכומים גדולים*.

בכל תקופת־הבראשית של לטביה לא עשו איפוא הצירים היהודים של המועצה העממית שום נסיון רציני לחדור לתוך החיים המדיניים היום־יומיים ולתפוס עמדה נאותה כנציגי האינטרסים של המוני־העיר, שאינם מעונינים במסירת זכויות־יתר נוספות לשכבות העליונות של האיכרות המבוססת.

---

* עיין בדו"חות של האסיפה המכוננת, 1922, עמ' 655.

ב. תקופת האסיפה המכוננת

(1 במאי 1920—1922)

בתקופת ההכנות לאסיפה המכוננת של לטביה נשתנתה בתכלית אוירת החיים המדיניים. אי־הוודאות לגבי עצמאותה המדינית של הארץ הלכה ופגה. עוצבו יחסיה הכלכליים והדיפלומאטיים עם המערב. הושלם ניתוקה הגמור של המדינה מגופה של רוסיה בהסכמתה של ברית המועצות. לאחר שבחוזה השלום מן ה־2 בפברואר 1920 הכירה רוסיה הסובייטית בעצמאותה של אסטוניה, לא היה עוד ספק, כי עד־מהרה תכיר רוסיה גם בלטביה כבמדינה עצמאית. ואכן, חוזה־השלום בין לטביה ובין רוסיה הסובייטית נחתם ב־11 באוגוסט 1920. ההכרה דה־פקטו והקמת נציגויות דיפלומאטיות מצד החשובות שבמעצמות־המערב הגיעו אל שיאן ביאנואר 1921 עם ההכרה המשפטית שהכיר חבר־הלאומים בלטביה ובאסטוניה.

בתקופה שקדמה לבחירות האסיפה המכוננת וכן בתקופת עבודתה של אסיפה זו חזרו ללטביה כמאתים אלף לאֶטים*, ברובם איכרים, אבל גם כמה אלפי יהודים, בעיקר מרוסיה.

אין בידינו נתונים סטאטיסטיים מדוייקים על כך, אבל ידוע, כי כמה אלפי יהודים, שעזבו את לטביה, מרצון או מאונס (כלומר בפקודת שלטונות הצבא הצארים), לא שבו אל הארץ אחרי המלחמה. יש ענין רב בסיכום הבא: בשטח שהיווה אחר־כך את מדינת לטביה (דהיינו לאטגאליה, קורלנד וליפלנד) היה מספר היהודים.

בשנת 1897 — 142,000 שהם 7,4% ממספר התושבים הכללי
בשנת 1920 — 79,000 שהם 5,1% ממספר התושבים הכללי
בשנת 1925 — 95,000 שהם 5,3% ממספר התושבים הכללי

דוגמא לשינויים שחלו בתנועת האוכלוסין היהודית בערי לטביה היא, למשל, דווינסק, בה היו

בשנת 1897 — 32,000 יהודים
בשנת 1920 — 11,000 יהודים
בשנת 1925 — 12,000 יהודים

* L. T. P.,ב׳, עמ׳ 718.

בכמה עיירות בלטביה, שקודם היתה האוכלוסיה היהודית מהווה בהן רוב מוחלט, (כמו, למשל, רז׳יצה ולוצין שבלאטגאליה, באוסק ופרידריכשטאַט בקורלנד) היה אחר המלחמה העולמית הראשונה רוב מוחלט לאוכלוסיה הלא־יהודית.

ייצוב המצב המדיני הכללי, שיפורו האטי של המצב הכלכלי וקימום החיים בעיר ובכפר — כל אלה גרמו להרגעת הרוחות באוכלוסיה היהודית ועוררו תקוות בלבה לקראת העתיד. אוירת תחייתה המדינית של הארץ, ביצוע הריפורמה הקרקעית, תיקון דכבישים ומסילות הברזל, תנועת־הבניה הנרחבת — כל אלה הביאו עמהם תנופה כלכלית והגדילו את כוח־הקניה של האיכרים ושאר הצרכנים.

אמנם בתי־החרושת הגדולים של ריגה ושאר הערים לא קמו מהריסותיהם אלא בחלקם, וגם חלק ניכר של הפועלים הלאַטים בעלי־המקצוע, שהוצאו בשנות 1915—1916 מלטביה אל פנים־רוסיה יחד עם מכונות בתי החרושת, לא חזרו עוד ללטביה אחרי המלחמה. תעשית־העץ, המנסרות, מפעלי הדיקטים התרכזו גם עכשיו, בלטביה החדשה, בידי היהודים, שהיו לא רק בעליהם של המפעלים, אלא גם עבדו בהם כפקידים וכמומחים. כל אלה וענפים אחרים של התעשיה הזעירה והמלאכה, שעסקו בהם היהודים, בישרו בשנותיה הראשונות של המדינה ימי פריחה גם לכלכלה היהודית.

פרצופה המדיני של היהדות הלטבית התחיל משתנה בקצב מהיר. ימי הצאר חלפו לבלי שוב. יחד אתם נעלמה גם ה„בעל בתיות" הקרתנית של השכבות האמידות. כל התנועות הציבוריות היהודיות, שנמצאו לפני שנת 1914 בתהליך של התעוררות אטית (מלבד הקבוצות הסוציאליסטיות, וביחוד ה„בונד", בריגה ובשאר ערי־הארץ, שגילו עוד לפני המהפכה הרוסית של שנות 1905—1906 ובעצם ימיה של מהפכה זו תודעה ופעילות מדינית רבה), נאלצו להתאושש עתה, כדי שתוכלנה להשתתף בחייה המדיניים של המדינה הצעירה ולעצב את גורלה במוסדות הדימוקרטיים הנבחרים, וקודם כל באסיפה המכוננת.

אופיינית למציאותה החדשה של הארץ היתה העובדה, שהנציגות המדינית, וכן גם ההיאבקות המדינית, לבשה צורה אֶתנית. בעוד שבשנת 1906 ואחריה, בימי הדומה הרוסית, היו קמים בעת הבחירות גושים של יהודים ולאַטים, והודות לכך היו בכל אחת מארבע הדומות הרוסיות צירים יהודים מקורלנד — אף כי פלך זה נמצא מחוץ לתחום־המושב — הרי עכשיו, בלטביה החדשה, ניטלה כל אפשרות ליצירת גושים של יהודים ולאַטים או של יהודים וגרמנים. מלבד עם־הרוב השליט, הלאַטים, נתארגנו כל העמים שישבו בלטביה, היהודים, הגרמנים, הרוסים והפולנים (בלאטגאליה) בהסתדרות פוליטית אוטונומית. אפילו ה„בונד", שבבחירות לאסיפה המכוננת הצטרף עוד לרשימה הכלליה של הסוציאל־דימוקרטיה הלטבית, התחיל משנת 1922 — מימי הסיים הראשון של לטביה — לצאת לבחירות ברשימה מיוחדת משלו, שפנתה אל הבוחרים היהודים בלבד, וכך עשו, כמובן, גם שאר הקבוצות והמפלגות היהודיות. בדרך זאת הלכה גם הנציגות היהודית בפרלמנט הראשון של לטביה, באסיפה המכוננת, ובארבעת הסיימים שלאחריה. בכל הפרלמנטים האלה, (חוץ מבסיים הרביעי, שנבחר ב־1931) היה אחוז הצירים היהודים כאחוז היהודים באוכלוסית המדינה (5%). מספר הצירים היהודים בכל אחד מן הסיימים היה, על פי רוב, חמשה (מתוך מאה צירים), ובאסיפה המכוננת היה ששה (ממאה וחמישים ציר).

כבר בזמן הבחירות לאסיפה המכוננת נסתמנו זרמי־היסוד המדיניים של היהודים. בקצה הימני עמדה „אגודת ישראל", ששמרנותה ואדיקותה לא עיכבו בעדה מלמצוא לשון משותפת עם השמרנים המתבוללים הבלתי־דתיים, שכינו את עצמם אחר־כך בשם „נאציונאל־דמוקרטים". היסוד המשותף לשתי הקבוצות הללו היה יחסם השלילי אל כל מדיניות כלכלית מתקדמת, אל התחיקה הסוציאלית ואל הקואופרציה (שמהן כביכול נשקפה סכנה ליזמה הפרטית במסחר ובחרושת) וכן גם חששותיהם מפני הריפורמה הקרקעית. בנטיותיו המדיניות הללו היה הקצה הימני היהודי נאלץ להשען בחלקו על הבארונים הבלטיים הריאקציוניים ובעלי בתי־החרושת והסוחרים הגדולים מנכבדי הגרמנים בערים ובחלקו על האיכרים הלאֶטיים האמידים והמתונים, שהיו מיוצגים ב„אגודת־האיכרים" (ZEMNIEKU SAVIENIBA). במרכז עמדו אנשי הציונות המתונה מסוג הציונים הכלליים או מצביונו של „המזרחי" שהקיפו את השכבות הליבראליות. ובאגף השמאלי עמדו בעלי הנטיות הציוניות־סוציאליסטיות או הנוטים אחרי „הבונד" — מהשכבות הלא־אמידות של המסחר הזעיר, המלאכה והפועלים.

אשר להתפצלותה הסוציאלית של יהדות לטביה, יש לזכור, כי במשך כל חמש־עשרה שנות פעולותיה של הדימוקרטיה הפרלמנטרית הושפעה יהדות זו מאד מחלוקתו הגיאוגרפית־תרבותית של הישוב היהודי. רק יהודי לאטגאליה — יהודי המחוזות, שנכללו קודם לכן בפלך ויטבסק (דווינסק, רֵאזִ'יצה ולוצין) וכן היהודים שבאחד המחוזות של פלך פסקוב לשעבר — שלחו כצירים לאסיפה המכוננת ולשלשה מן הסיימים הלטביים את אנשי „הבונד" והציונים הסוציאליסטים („צעירי ציון התאחדות", ואחר כך „צעירי ציון — פועלי ציון"). קורלנד וריגה, שלא נמצאו מעולם בתחום־המושב היהודי, לא נתנו כל צירים לשמאל. בחבלים הללו נמצאו אמנם די חוגים רדיקאליים וסוציאליסטיים לבחירת סוציאליסטים (ציונים או אנטי־ציונים) לעיריות, אך כוחם לא הגיע כדי בחירת צירים כאלה לסיים.

התרוממות־רוח לאומית כבירה אחזה את הלאֶטים בימי האסיפה המכוננת, מ־1 במאי 1920 עד לסתיו 1922. תקופת המאבק הליגלי או הבלתי־ליגלי משנות 1918—1919 חלפה ונשכחה. שלשה תפקידי־יסוד היו מוטלים עכשיו על העם: 1) הריפורמה הקרקעית, שנועדה לחסל את בעלותם של האצילים הגרמנים על הקרקע, זה העול הכבד שלחץ שבע מאות שנה על העם הלאֶטי; 2) קביעת החוקה הראשונה, שנועדה לעורר לחיים מדיניים עם, אשר מעברו לא נשארו לו למורשה אלא פולקלור — פתגמים, שירים, סיפורי־מעשיות — ושרידים מועטים של תרבות חמרית, וכן גם ניצנים של ספרות חדשה; 3) עיבוד תקציב קבוע לארץ חדשה, שאיבדה את ה„הינטרלאנד" הרוסי ואת שווקיה התעשייתיים וגם חלק ניכר מפועליה החרשתיים, לארץ שנאלצה לעבור עכשיו לפסים כלכליים חדשים ולהיות נושאת את עצמה.

על השאלה, כיצד התיחסו נציגי המיעוט היהודי לכינונה הסוציאלי־פוליטי של הארץ בתקופת הבראשית שלה, אפשר להשיב רק על סמך בדיקתם של הדינים־וחשבונות המדוייקים מישיבותיהן של המועצה העממית והאסיפה המכוננת.

אם נעקוב מקרוב אחרי פרטי הדיונים על הצעת החוק האגררי באסיפה המכוננת, ניווכח לדעת, כי בכל החומר הרב הזה באות קודם כל לידי ביטוי השקפותיו של הרוב הלאֶטי. קבוצת הימין הקיצוני, שבראשה עמדו א. בארג ופורגאל, וכן גם רוב של אגודת

האיכרים בראשותם של עו"ד פאוליוק וקארל אולמאניס חיוו דעתם בעד החרמת האחוזות הגדולות של הגרמנים, שהיו ברובם הגדול בידי האצולה המיוחסת*, אבל בתנאי שישולמו פיצויים בעד הקרקעות המוחרמות. דעתם של הסוציאל־דימוקרטים ושל חלק מן הרדיקאלים הבורגנים הלאטים היתה בעד החרמת הקרקעות ללא כל פיצויים.

המאבק בין דעותיהן הציבוריות והמדיניות של שתי הקבוצות הלטביות הללו החריף והגיע לפרקים בקיצוניותו עד לידי האשמות בבגידה. נציגי הבורגנות עמדו על דרישת הפיצויים מטעמים משפטיים, אבל בעיקר — מתוך טעמים פוליטיים. הם אמרו, כי המערב הבורגני יתיחס בשלילה לריפורמה אגרארית קיצונית ללא פיצויים, והיא עלולה להשפיע לרעה על האשראי הכספי של המדינה החדשה ועל האימון המדיני מצד אירופה המערבית ואמריקה.

הסוציאל־דימוקרטים התאמצו להוכיח את ההיפך — הם הסתמכו על תקדימים היסטוריים והצביעו על המהפכה הצרפתית הגדולה, ועל ארצות־הברית של אמריקה, שלא שילמו כל פיצויים לא לבעלי־הקרקעות ולא לבעלי העבדים. הסוציאל־דימוקרטים הסתמכו על זכותו הטבעית של העם הלאטי, שהאבירים הגרמנים התפרצו לארצו ושיעבדו את יושביה, אך הלאטים לא ויתרו מעולם על זכויותיהם הטבעיות על אדמתם, ולפיכך לא רכשו להם הבארונים הגרמנים שום זכות על אדמת הלאטים ואין יסוד לטענתם כי יש להם חזקה של מאות שנים.

הגרמנים השתתפו בויכוחים על השאלה האגרארית השתתפות פעילה מאד. הפותח מצדם היה הבארון פירקס, ותמכו בו עו"ד מאגנוס ולפרקים גם שימאן.

הסיעה הרוסית והסיעה היהודית השתמטו בגלוי מן ההשתתפות בויכוחים על שאלה זו. אי־אלה דברים הושמעו בענין זה מצד הרוסים. אך בחבלים הבלטיים של לטביה לא נמצאו בעלי־אחוזות רוסיים. הם נמצאו רק בלאטגאליה. ליהודים לא היה, כמובן, ענין ישיר בשאלה זו, שכן לא היה להם כל רכוש קרקעי. אף על פי כן הצטרפה הסיעה היהודית באסיפה המכוננת אל שתי הסיעות, הרוסית והגרמנית, ושלשתן כנציגות משותפות של המיעוטים הלאומיים, הגישו הצעת־חוק מיוחדת לועדה האגרארית של האסיפה המכוננת. ואלה שלשת עקרוני־היסוד של הצעת־חוק זה: „1) ראשית, יש לגשת לחלוקתם של הקרקעות הממלכתיים והציבוריים, ורק אחר־כך לפתוח בחלוקת הקרקעות השייכות ליחידים; 2) את האדמה המתחלקת יש למסור למקבליה כרכוש פרטי; 3) מותר להחרים קרקעות רק לאחר תשלום פיצויים נאותים לבעליהם, ורק אם הקרקעות דרושים לצרכים פרודוקטיביים ישירים".

למותר להדגיש כי הצעת־חוק ריאקציונית זו נדחתה ע"י הועדה האגרארית. אבל בחתמה על הצעת־חוק זו התקשרה הסיעה היהודית בקשר מוסרי־מדיני עם מתנגדי הריפורמה האגרארית. יתר על כן, היא נגררה אחר הגרמנים. בשביל הגרמנים היתה הריפורמה האגרארית — מיגור מעמדם הקודם כאדוני הארץ. בשבילם היתה זו מהפכה

* נמצאו גם 3 לאטים, שאפשר היה לכללם בקבוצה זו של בעלי־קרקעות גדולים, שצריך היה להחרים את אדמותיהם, וכן אצילים רוסיים אחדים וביניהם הנסיכים קרופוטקין, שהיו להם כמה אחוזות בקורלנד וכן גם בליפלנד.

אנטי־פיאודאלית, שאיחרה אמנם לבוא ב־125 שנה, — לעומת העם הצרפתי, שנשתחרר מן הפיאודאליזם ב־4 באוגוסט 1789. אך הלאֶטים חוללו כאן גם את מהפכתם הלאומית, כי הפיאודאלים שלהם היו הגרמנים, אויביהם הלאומיים. הגרמנים השתדלו לנצל מצב זה לטובתם, באמרם שהריפורמה האגרארית הלטבית היא ביטוי למאבק הלאומי נגד הגרמנים, ולפיכך חדורה היא שנאה לאומית. בהדגשה זו ניסו הבארון פירקס וחבריו להשפיל את הריפורמה ההיסטורית, הגדולה והצודקת. קשה להבין, מדוע צריכים היו הצירים היהודים להזדהות לעיני המוני העם הלאֶטי עם מדכאיהם הותיקים, עם הגרמנים.

במקום השתמטות נבונה משאלה זו, תפסה הסיעה היהודית עמדה יותר ימנית וריאקציונית אפילו מזו של אגודת האיכרים הלאֶטית. בהצבעה הראשונה על החלק הראשון של הריפורמה האגרארית, שנערכה בהקראת שמות הצירים, הצביעו כל הצירים היהודים יחד עם הגרמנים נגד הסוציאל־דימוקרטים*. כך היה גם בשאר ההצבעות על השאלה האגרארית באסיפה המכוננת.

מצד הצירים היהודים הבורגנים לא נשמע כמובן, אף נאום אחד בזכות הריפורמה האגרארית. דומה שהסולידריות בין המיעוטים הלאומיים — ולא רק הגישה הסוציאלית — השפיעה על תכסיסי הסיעה היהודית. ואולם יש לציין, שגם נציגי השמאל היהודי — ד״ר יעקב הלמן (בשם „צעירי ציון — התאחדות״) ושני צירי ה„בונד״ — יצחק באֶרז ו־ו. רבינוביץ, חברי הסיעה הסוציאל־דימוקרטית — לא השמיעו גם הם אף פעם אחת שום דברי אהדה לריפורמה האגרארית. הם הסתפקו רק בהצבעתם המשותפת עם הסוציאל־דימוקרטים בעד הריפורמה.

ההשתתפות היהודית היחידה בדיון האגרארי היתה זו של עורך־דין טרון, שדבר על אחת השאלות הקטנות הכרוכות בענין זה, על מכירת יער ועצים, ברוחם של מתנגדי הריפורמה.

היהודים נקטו בקו של שתיקה גם בדיון על הבעיה היסודית השניה של האסיפה המכוננת — קביעת חוקה חדשה למדינה.

לכאורה, לא היה כאן מקום לחשוש לשאלות כה עדינות, כמו בבעיה האגרארית. הגישה הבורגנית אל הבעיות הסוציאליות־הכלכליות הניחה די מקום לליברליות מדינית, ומכל מקום, להגנה פעילה על זכויות האזרח ועל זכויותיהם הקולקטיביות של המיעוטים הלאומיים. שלא כיהודים הרשו לעצמם הגרמנים לצאת מדי פעם בהודעות ליברליות (כך עשה למשל, ד״ר פאול שימאן**), והתאמצו ע״י כך לכפר על נחשלותם הסוציאלית־הכלכלית. ואולם היהודים — אף שהיה ביניהם עורך־דין ז׳. טרון, ציוני כללי, שהשתתף השתתפות פעילה במהפכה משנות 1905—1906 כק. ד. ואף נרדף על פעילותו זו — לא לקחו חלק ניכר בקביעת החוקה הלטבית.

בעית החוקה הלטבית החריפה במיוחד, כשנפתח הדיון על חלקה השני.

חלקה הראשון קבע את תפקידיהם של מוסדות הממשלה, וקודם כל — את סמכותו של הסיים (הפרלמנט), ואת זכויותיהם של הנשיא והצירים.

בדיון על חלקה הראשון של החוקה העלתה הסיעה הגרמנית (ד״ר שימאן) בועדת

---

* עיין עמ׳ 836, S. Sap., 1 בספטמבר 1920

** עיין S. Sap., עמוד 1364, 27 בספטמבר 1921

החוקה הצעה, שתונהג בלטביה השיטה של שני בתי מחוקקים*: 1) בית עליון, שייצג את עניניהן של הקבוצות החברתיות השונות, 2) בית תחתון שייצג את כל העם. שיטה זו היתה רצויה לגרמנים, משום שהיה בה כדי להגדיל את משקלם המדיני בארץ. הגרמנים, שהיו מיעוט קטן בארץ (3½% ממספר התושבים הכללי), מיעוט שמספרו לא הגיע אף למספר המיעוט הרוסי או היהודי, יכלו לקוות, שבבית העליון יגדל משקלם הפוליטי ע״י ייצוגם המיוחד של קבוצות בעלי מקצוע, אקדמאים ואנשי־דת. אולם, מאחר שהצעתם נדחתה בועדת החוקה ברוב גדול, לא הכניסוה עוד הגרמנים למליאת האסיפה המכוננת.

בחלק הראשון של החוקה נדונה השאלה על נשיא הריפובליקה. הסוציאל־דימוקרטים התנגדו להנהגת שלטונה של אישיות יחידה — בדומה לשלטונו של מלך — ונטו לקביעת העקרון של שלטון קולקטיבי, כעין השלטון המוציא־לפועל שבשווייץ ובאסטוניה. בועדת החוקה הצביעו צירי המיעוטים יחד עם הימין, והרוב החליט להנהיג בלטביה משרת נשיא הריפובליקה, שבחירתו תהיה ע״י כל העם, לתקופה של שש שנים (בדומה לבחירתו של נשיא גרמניה בימים ההם, לפי החוקה הווימארית). ואולם בישיבת המליאה של האסיפה המכוננת נתקבלה הצעת־פשרה: שנשיא המדינה צריך להבחר רק לתקופה של שלש שנים, ולא ע״י כל העם, אלא ע״י הסיים.

כאמור, נקטו היהודים בשאלות חיוניות אלו בקו בלתי־מובן של שתיקה. אפילו בויכוח הכללי על החוקה בספטמבר 1921, לא השתתפו היהודים, בעוד שהגרמנים השתתפו בו**. כאשר דנו על המבוא לחוקה והגרמנים הציעו להכניס בו את הפסוק: „בהודותו לאל הכל־יכול על החירות שהושגה, העם הלטבי״, וגו׳ — לא הצביעו הצירים היהודים לא בעד פסוק זה, לא נגדו, וגם לא נמנעו מהצבעה, אלא על אף נוכחותם באולם הישיבות — בפשטות לא הצביעו.

מפתיעה עוד יותר העובדה, שלצירים היהודים לא היתה כל עמדה ברורה בנוגע לשאלת הבחירות היחסיות — שאלה, שלגבי כל המיעוטים הלאומיים, וביחוד לגבי היהודים המפוזרים על פני המדינה, היה בה כדי להכריע, אם יהיו להם או לא יהיו להם נציגים בסיים. בבחירות רגילות, לפי שיטת־הרוב, עלול היה להבחר רק ציר יהודי אחד, מחבל־הבחירות העירוני היחיד, מעיר־הבירה ריגה. ורק בשיטת הבחירות היחסיות יכלו היהודים לקוות שתהיה להם נציגות קבועה בפרלמנט, בהתאם למספרם במדינה.

יש לציין, כי שיטת הבחירות היחסיות היתה גם לטובת עניניהן של אי־אילו קבוצות מדיניות ברוב הלאֻטי. ולפיכך נמצאו לשיטה זו מגינים גם בלעדי היהודים, ואילו היהודים חזרו על התכסיס הגלותי היסודי שנקטו בו, ביודעין ובלא־יודעין, לא רק בפרלמנט הלטבי: הם לא הגנו על עמדות, שלא־יהודים מוכנים ממילא להגן עליהן. מאחורי תכסיס זה הסתתר הפחד התמידי: שמא ייהפך נושא מסויים ל„ענין יהודי״,

---

* עיין במאמרי: 1) Die Verfassungsentwicklung Lettlands ו־2) Das Verfassungsrecht Lettlands שנתפרסמו ב־Jahrbuch des Oeff. Rechts der Gegenwart Band XI 1922, Band XII 1923, Tuebingen.

** S. Sap. הישיבות, שהתחילו ב־21 בספטמבר 1921.

זה הפחד של „מה יאמרו הגויים?". אבל הצירים היהודים שכחו, שלתכסיס זה יש גם צד שני. נוצר הרושם, שהצירים היהודים אינם מחוקקיה האורגאניים של המדינה, משום שהבעיות הכלליות זרות לרוחם והם מתעניינים רק בבעיות ובמאורעות יהודיים או אנטי־יהודיים. הצירים היהודיים הסתפקו בהצבעה על שאילתות למיניסטרים שונים. ובהבעת אימון או אי־אימון בקאבינטים חדשים. הם היו צירים „על כל צרה שלא תבוא".

אין ספק, שהצירים היהודים באסיפה המכוננת השתתפו השתתפות פעילה בועדות אולם פעולתם נשארת לדאבוננו בלתי ידועה, מחוסר דו"חות מדויקים על עבודת הועדות. בועדות המיוחדות של האסיפה המכוננת השתתפו הצירים היהודים הבאים:

הועדה לכספים ולתקציב — אהרן נורוק („מזרחי")
הועדה לארגון — ל. פישמן (נאציונאל־דמוקרטים)
הועדה המשפטית — ז'. טרון (ציוני כללי)
הועדה לתחיקה סוציאלית — יעקב הלמן („צעירי ציון" — התאחדות)
ועדת החוקה — (1) יעקב הלמן („צעירי ציון" — התאחדות)
(2) יו. רבינוביץ („בונד")
הועדה להשכלה — (1) יצחק בארז („בונד")
(2) ל. פישמן (נאציונאל־דמוקרטים).
הועדה לחנינה — פ. מינץ (נאציונאל־דמוקרטים)*.

צירי ה„בונד" ייצגו בוועדות את הסיעה הסוציאל־דימוקראטית והיו קשורים בעבודתם בהחלטותיה של סיעה זו, בעוד ששאר הצירים היהודים היו חברי גוש המיעוטים הלאומיים.

היהודים לא היו מיוצגים כלל בועדה הגדולה ביותר — האגרארית (בה היו 40 ציר), שבה היו מיוצגים גם הגרמנים וגם הרוסים. כן לא היו היהודים מיוצגים בועדה למסחר ולתעשיה, אף על פי שבתקופת הקמתה של לטביה החדשה היו לחוגי־המסחר היהודים אינטרסים רבים משלהם.

השתתפותם הפעילה של הצירים היהודים בעבודת התחיקה הכללית היתה חשובה לא רק מבחינת ביצורו של משטר־המדינה הדימוקרטי לטובת כל אזרחי הארץ, אלא גם מבחינת הגדלת משקלם המדיני בעיני שאר חברי הפרלמנט. זאת הבינו יפה הגרמנים, מראשית הפרלמנטריזם בלטביה, והם השתדלו לחדור אל כל הועדות של האסיפה המכוננת, אפילו לוועדה לעניני־חוץ. ואילו הצירים היהודים לא העריכו כראוי את חשיבות העבודה בועדות. הם לא שמו לב שבועדה בת 15—20 חבר, יש משקל יחסי רב לציר יהודי אחד המשתתף בפעילות במלאכת החקיקה, שכן צירי שאר הסיעות אנוסים להתחשב בו בועדה יותר מאשר במליאת הפרלאמנט: הרבה יותר חשוב להטות אותו לעמדה מסוימת בעת ניסוחו של החוק מאשר לזכות בקולו האחד בעת ההצבעה במליאה. בדרך־כלל הסתפקו הצירים היהודים בדיון על הצעות־חוק של אחרים ולא העלו

* פאול מינץ, פרופיסור לחוק הפלילי, נכלל ב־11 ביוני 1920 בממשלת אולמאניס כמבקר המדינה. על כן שימש קצת יותר מחודש ציר האסיפה המכוננת, ואחר־כך בא במקומו חבר אחר של סיעתו, המהנדס יעקב לנדאו.

הצעות־חוק משלהם*. אולם יש לציין, כי עצם המנגנון התחוקתי טרם התפתח באסיפה המכוננת במלוא היקפו.

אולם היה ענף מיוחד — אם כי מוגבל — בעבודת התחיקה, שבו גילו הצירים היהודים התעניינות פעילה גם באסיפה המכוננת וגם בסיימים. זאת היתה בעית הנתינות, שנפתרה בחוק של שנת 1919 בצורה שאינה מניחה את הדעת. רק על ידי התיקונים המאוחרים שנוספו לו בשנות 1927 ו־1928 הורחב החוק הזה במידה ניכרת. הנסיונות הראשונים להרחבתו נעשו כבר באסיפה המכוננת. החוק הישן משנת 1919 היה מוגבל יותר בהיקפו מן ההוראות החוקיות, שנקבעו אחר כך בחוזי־המיעוטים משנות 1919־1920, שלפיהן די לו לאדם שישב בקביעות באיזו מדינה, כדי שיהנה באורח אוטומאטי מאזרחותה. העובדה, שחלק ניכר משטחי לטביה נמצאו בעבר מחוץ לתחום־המושב היהודי, הכבידה מאד על מצבם החוקי של היהודים, שהתישבו בריגה ובקורלנד בימי המשטר הצארי. הריאקציונרים והשוביניסטים הלאֻטים לא רצו להכיר כבתושבים קבועים של הארץ ביהודים שהיו מכונים „אנשי־השמונים" (כלומר, שהתישבו בלטביה משנת 1880 ואילך), וכן ביהודים שישבו באורח חוקי בלטביה משנת 1906, שהיו מכונים ה„סטוליפינאים" (משום שישיבתם הותרה לפי פקודת המיניסטר הרוסי סטוליפין). בספטמבר ובאוקטובר 1921 יצאו הצירים שימאן (בשם הגרמנים), ל. פישמן, י. הלמן וז'. טרון בדרישה להרחיב את חוק הנתינות גם על „אנשי השמונים" וה„סטוליפינאים"**. דרישה זו סופקה רק אחרי שנים, בתיקונים לחוק הנתינות, שנעשו בשנות 1927 ו־1929. אבל ההתחלה נעשתה ע"י הצירים היהודים באסיפה המכוננת.

ועתה נפנה אל חלקם של הצירים היהודיים בפתרונה של הבעיה היסודית השלישית באסיפה המכוננת: ביסוסו של תקציב המדינה.

שאלת עריכתו של תקציב קבוע למדינה נתעוררה לראשונה רק בשנה השניה לקיומה של האסיפה המכוננת. ב־26 באפריל 1921 נדון בראשונה החוק על התקציב הממלכתי***. אז נתעורר ויכוח עקרוני בין אגודת האיכרים ובין הסוציאל־דימוקראטים. הציר בושֶאביץ (סוציאל־דימוקראט) אמר: „בדבריו של ה' קלובה יש הרבה מן האמת: נכון, שאין לנו מטבע יציב, ולפיכך לא יתאימו סכומי ההוצאות, הנקבעים בתקציב, לסכומי ההוצאות שיוצאו באמת; נכון, שאין לנו עדיין מדיניות משקית ברורה. ואולם, האם משום כך צריך משקנו הממלכתי להתנהל ללא כל תקציב? דומה כי אמנם לכך שואף ה' קליבה". והנה, בדיון על בעיה כלכלית חיונית זו לא השתתפו הצירים היהודים כלל, כאילו לא נגעה בהם שאלת התקציב.

יתר על כן, כאשר התקציב הובא לדיון באיחור רב לא השתתפו הצירים היהודים לא בויכוח הכללי ולא בדיון בעת קריאת כל סעיף וסעיף. על התקציב דנו מ־14 ביוני עד ל־13 ביולי 1922, בחמש־עשרה ישיבות, ואם לא נביא בחשבון את הערות הביקורת

* ז'. טרון העלה במליאת האסיפה המכוננת ב־16 בספטמבר 1920 הצעת חוק על החוזים לניצול נכסי היערות, המים והקרקעות. עיין עמ' S. Sap. 1045

** עמ' 1463, 1531—1532 מן ה־30 בספטמבר וה־7 באוקטובר 1921, S. Sap. 1921

*** עמ' 736—750, S. Sap. 1921

שנשמעו מפי י. הלמן* על המיניסטריון למשפטים, אפשר לומר, כי הצירים היהודים לא הגיבו אף במלה אחת על תקציבה הראשון של מדינת לטביה.

אפשר להבין משום־מה לא השתתפו הצירים היהודים בסתיו 1920 בויכוחים על עבודתה של ועדת החקירה בדבר מעשיו של יענקל קליין העשיר, שהיה בעל טחנה חשמלית, מנסרה ומפעלים אחרים באַאוּץ (קוּרלנד) ואשר קנה מחסני־סחורה עצומים מידי שלטונות הצבא הגרמני לפני צאתם מלטביה. אז גם נדונה באסיפה המכוננת שאלת הרכוש הצבאי והטכני והגרוטאות, שנקנו מידי הגרמנים ע״י ההרפתקן הידוע קוּטיסקר. כאן היתה שתיקתם של הצירים היהודים מובנת ומוצדקת.

אבל קשה להבין, מדוע לא השתתפו הצירים היהודים בדיון אף על אחת מן הבעיות בעלות אופי כללי־כלכלי, כספי או תעשיתי. אפילו על בעית המסים, וביחוד על מס ההכנסה המודרג, לא נשמע קולם של הצירים היהודים — אף על פי שכבר בשנותיה הראשונות של האסיפה המכוננת בלטביה היה ברור, כי כל נטל המסים יוטל על יהודי הארץ.

הסבר חלקי לשתיקתם של הצירים היהודים בשאלות אלו אפשר למצוא בעובדה, שבין כל ששת הצירים היהודים לא היה אף מומחה אחד לבעיות כלכליות. אגב, אותה תופעה חזרה ונשנתה גם בארבעת הסיימים, משנת 1922 עד שנת 1934: לא היו כלכלנים בין הצירים היהודים ולפיכך גם לא נשמעה התגובה הראויה מצד הצירים היהודים על התקנות והחוקים הכלכליים. היו בין הצירים היהודים סוחרים וגם בעלי תעשיה, אבל גם הללו לא הקריבו מזמנם לעיבודו ולהכנתו של החומר התחיקתי בבעיות הכלכליות. ואולם יש לציין, כי השתדלנות המרובה, שהוטלה על שכם הצירים היהודים בסיימים האחרונים, דרשה מהם הרבה מכוחם ומזמנם, עד שלא היתה להם כל אפשרות לעסוק בעבודת התחיקה בבעיות הכלכליות והכספיות.

לעומת זאת היתה פעילותם של הצירים היהודים ניכרת למדי 1) כלפי התנהגותה האנטישמית של הפקידות וכלפי ההתפרצויות של חוליגנים שהתנפלו על היהודים, ביחוד ברחובות ובגני־הערים; ו־2) בעת חילופי ממשלות.

השאילתה הראשונה אל המיניסטר לעניני הפנים הוגשה כחודש לאחר התכנסותה של האסיפה המכוננת, ב־3 ביוני 1920**. שאילתה זו באה לרגל הפגיעות החוליגניות שבמרכז העיר ריגה (בגבעת הבאסטיון ובמקומות אחרים). אחרי זמן־מה התפשטו פגיעות „קטנות" אלו ביהודים גם לערי־השדה, ביחוד לראֶז׳יצה. המכתב שנשלח מראֶז׳יצה על ההתנפלויות הללו לעתון „דאס פאלק" והתערבותה של הצנזורה בדבר הזה — שימשו נושא מיוחד לשאילתה, שהוגשה למיניסטר הפנים. על ענין זה דיבר י. הלמן ב־29 ליוני שנת 1920***.

השאילתה הבאה, שתמכו בה הצירים הלמן וי. בּאֶרז, הוגשה ב־8 בפברואר שנת 1921 לרגל המאורעות בליבאו****. י. הלמן יצא נגד הממשלה והדגיש בחריפות, שבגלל

---

* עמ׳ 1889, 1922 .S. Sap הערותיו של י. הלמן נגעו באיסור השימוש בלשונות המיעוטים הלאומיים בבתי המשפט בלאטגאליה ובאי־אישורן של קניות נכסים דלא ניידי ע״י יהודים. בחומר הרב בן מאות העמודים של ויכוחי התקציב תופסות הערות אלו שורות ספורות.

** עמ׳ 113 והלאה, S. Sap., I 1920

*** עמ׳ 261, S. Sap., II 1920

**** עמ׳ 165—166, S. Sap. 1921

ענין זה יצביע נגד הבעת אימון בממשלה. י. באָרז („בונד") אמר, שהבורגנות היהודית אינה מתענינת בביצורה של הדימוקרטיה ודואגת רק לעניניה המעמדיים. בצורה חריפה מאד השיבו לבאָרז הצירים צבי וטרון.

ב־11 ביוני 1920, מיד לאחר התכנסותה של האסיפה המכוננת, הודיע ק. אולמאניס, כי הוא נגש להרכיב ממשלה חדשה. לממשלה זו הוכנס פרופ' פאול מינץ כמבקר המדינה. זה היה המיניסטר הראשון וגם האחרון מקרב היהודים בלטביה. בעת הויכוחים על מצע הממשלה החדשה, שהתנהלו באסיפה המכוננת ב־17 וב־18 ביוני, הופיע בנאום־ביקורת רק נציג ה„בונד", יו. רבינוביץ.

שאר הצירים היהודים, לא רק הבורגנים, אלא גם י. הלמן תמכו בממשלה זו של אולמאניס. ל. פישמן וגם י. הלמן דרשו מאת הממשלה לבסס את זכויות היהודים ומוסדותיהם הלאומיים המוּכּרים בחוקת המדינה ובחוקיה היסודיים. ובכל זאת אופייני הוא הדבר, שכאשר נדחה אחר־כך ע"י האסיפה המכוננת כל החלק השני של החוקה בו נמנו הזכויות האזרחיות והקיבוצית, לא נמסרה על כך מפי הצירים היהודים כל הודעה*.

מקץ שנה התייצב לפני האסיפה המכוננת קאבינט־המיניסטרים של ז. מאירוביץ. י. הלמן יצא בבקורת חריפה נגד הממשלה הזאת והדגיש, כי דימוקרטיה המתנהגת לפי העיקרון, שהיא פטורה מכל חובות כלפי המיעוטים, אינה ראויה לשם דימוקרטיה, והוא יימנע מלהצביע בעד הממשלה, גם אם ייכנסו לתוכה שנים שלושה צירים בעלי הכרה סוציאל־דימוקרטית, כמו דוקורס והולצמאניס. שאר הצירים היהודים לא נאמו, אבל הצביעו בעד הממשלה**.

כעבור שנה, ב־19 ביולי 1922, התיצבה לפני האסיפה המכוננת הממשלה המכונה הקאבינט השני של מאירוביץ. הפעם היתה כל הסיעה היהודית נגד הבעת אימון בממשלה והיא נמנעה מהצבעה. פישמן, דובין, הלמן וטרון יצאו בביקורת על פעולתו של הקאבינט הקודם. דובּין הדגיש בנאומו, כי הקאבינט הקודם של מאירוביץ לא קיים את הבטחתו להקל על שובם של הפליטים היהודים מימי המלחמה העולמית הראשונה ללטביה. הוא גם דיבר בהתמרמרות על העובדה, שבדפוסו של מיניסטריון למלחמה נדפסות חוברות אנטישמיות. הלמן דיבר על הפגיעות בזכותם של עורכי־הדין מבני המיעוטים הלאומיים (ובתוכם גם עורכי־הדין היהודים) להשתמש בלשונות המיעוטים בבתי המשפט בלאטגאליה, וכן על התקלות בקיום זכויות היהודים לגבי נכסי דלא ניידי.

אלה היו נאומיהם האחרונים של הצירים היהודים באסיפה המכוננת, שבמקומה בא בנובמבר 1922 הסיים הלטבי הראשון.

---

* עמ' 176, 185, 187, S. Sap.

** עמ' 1276, S. Sap. 1921

ג. תקופת ארבעת הסיימים

(נובמבר 1922—15 במאי 1934)

בימי האסיפה המכוננת נתבצרו יסודות המדינה, וב־26 בינואר 1921 הודיעו רוב המדינות על הכרתן דה־יורה בלטביה. רק ארה"ב השהו את הכרתן עד ל־27 ביולי, בעת שהכירו בכל המדינות הבלטיות. רוסיה הסובייטית וגרמניה הכירו בלטביה עוד לפני כן.

ערכה של ההכרה המשפטית היה רב לא רק מבחינת יחסיה הבינלאומיים של המדינה, פירושה היה, שבעלות הברית המנצחות, יוזמות חבר הלאומים, שנתיאשו מן התקוות שתלו בכוחות האנטי־בולשביסטיים מיסודם של קולצ'אק, דאֶניקין, יודאֶניץ' ואחרים, והשלימו סופית עם קיומה של לטביה. בכל אלה היה כרוך גם ייצוב מסויים של המצב הכלכלי והפיננסי. שנת 1922, שנת הבחירות לסיים הסדיר הראשון, היתה השנה הראשונה לשלום מלא במדינה. מאותה שנה ואילך אפשר היה להניח את היסודות להתבצרות כלכלית ולייצוב פיננסי של המדינה. הראשונה מבין שלוש הארצות הבלטיות, שהצליחה לייצב את המטבע, היתה לטביה. תהליך זה התחיל באביב 1921 ונגמר מבחינה חוקית בראשית אוגוסט 1922*.

מובן מאליו, שעם התחלת הריפורמה האגרארית, שנועדה להסתיים עם התכנסות הסיים, גברה יציבות המדינה והתאוששו בה גם התעשיה וסחר־החוץ, שני ענפים שבהם היה רב חלקם של יהודי לטביה מאז ומתמיד. ביחוד התרכזו היהודים במסחר ובאותם ענפי התעשיה, שהיו מייצרים ליצוא (יערות, עיבוד העץ, פשתן וקנבוס, עורות, נייר, אריגים ועוד). בימים ההם החלה לטביה למלא את תפקידה כמדינה התעשיתית המתקדמת ביותר מבין שלש המדינות הבלטיות. בחיי הכלכלה וביחוד במסחר, בא הדבר לידי ביטוי בכך, שמחזור היצוא והיבוא היה בסוף שנות העשרים: בלטביה — 326 פרנקים שווייציים לנפש, באסטוניה — 294 פר' שווייציים, ובליטא — 133 פר' שווייציים. על התקדמותה התרבותית של לטביה מעידים הנתונים הסטאטיסטיים הבאים: מכל 1000 ילדים (בגיל 6—16) ביקרו בבתי־ספר עממיים במחצית הראשונה של שנות העשרים: בגרמניה — 734, בלטביה — 664, ובליטא — 309 ילדים. על כל 100.000 תושבים הופיעו כתבי־עת: בלטביה — 161, באסטוניה — 152, בליטא — 53. בחלקים הבלטיים של לטביה, כלומר בליפלנד, בקורלנד ובזאֶמגלאַן, שרוב תושביהן היו פרוטסטנטיים, הגיע מספר האנאלפביתים רק ל־5% (כמעט לרמה של סקנדינביה ואנגליה), בעוד שבחלקה הקאתולי והפרובוסלאבי של לטביה, בלאַטגליה, הגיע מספרם ליותר מ־30%, כמו בארץ הקאתולית השכנה, ליטא**.

* עיין The Baltic States Estonia, Latvia, Lithuania, Royal Institute of International Affairs P. 131. London 1938

** עיין עמ' M. Skujenieks, Latvija starp Eiropas Valstim, Riga 1929 85, 74, 68

אמנם התנאים הכלליים הנוחים בלטביה לא היה בהם עדיין כדי להבטיח רווחה לכל היהודים במדינה. במשך כל תקופת האסיפה המכוננת וגם אחריה — עד למחצית שנות העשרים — נמשכה שיבת יהודי לטביה ממדינות אחרות וביחוד מרוסיה הסובייטית. אלה היו לרוב אנשים הרוסים, נטולי שרשים כלכליים, ובמידה שהיו ביניהם בעלי־מלאכה, הרי חזרו בלי כלי־מלאכה ולא יכלו לגשת מיד לעבודה. כדי לסייע להם, נוסד הקואופרטיב היהודי העממי בלטביה.

מכל מקום ברור, שהתנאים החדשים במדינה עוררו אופטימיות רבה ועודדו את ההתענינות בחיים החברתיים והמדיניים.

חופש ההתאגדות, האסיפות והעתונות — בשביל יהודי לטביה, וביחוד בשביל אלה שחזרו מרוסיה הסובייטית, הוא היה ממש כגן־עדן עלי אדמות. ביטול האיסור להביע השקפה אחרת מזו של הממשלה, ציונות חוקית, „פולקיזם" חוקי, קהילות יהודיות רשמיות, בנקים יהודיים וקופות חסכון ומלוה יהודיות, אופוזיציה חוקית, — כל אלה יצרו אוירה חדשה מעיקרה, אוירה של דימוקרטיה פוליטית, חפשית מחששות ומפחד.

1. הסיים הראשון

בבחירות לסיים הראשון, שנערכו ב־8 באוקטובר 1922, נבחרו 5 צירים יהודים. אלה היו: 2 מ„אגודת ישראל" — מרדכי דובין וראובן ויטנברג, שהופיעו בבחירות ברשימתם המיוחדת; 2 צירים מן „הגוש היהודי" — ליאופולד פישמן מן הנציונאל־דימוקרטים היהודים המתבוללים ומרדכי נורוק מן „המזרחי". הציר החמישי שנבחר בלאטגאליה, היה מ„צעירי ציון" (התאחדות) — מאַקס מתתיהו לזרסון. נציג ה„בונד" בסיים הראשון היה ד"ר נ. מייזל, שנבחר בלאטגאליה בעזרת הסוציאל־דמוקרטיה הלטבית. ד"ר מייזל נמנה בסיים עם הסיעה הסוציאל־דימוקרטית וסר למשמעתה. בחירתו לוועדות השונות של הסיים, וכן גם יציאתו מהן, היתה תלויה בהחלטותיה של הסיעה הסוציאל־דימוקרטית. על כן לא יכול היה ציר זה להחשב כציר יהודי, התלוי רק בבוחרים היהודים והקשור באירגונים פוליטיים וצבוריים יהודיים בלבד.

מספרם הכללי של הצירים היהודים בסיים הלטבי (5) היה בדיוק כמספרם היחסי של היהודים בתוך האוכלוסיה הכללית של המדינה.

בראשית התקופה הזאת נמצאו הצירים היהודים, שהיוו חלק מן הגוש הכללי של צירי המיעוטים בסיים, מעורבים בעניני המדיניות הגבוהה של הארץ. הם היוו שליש מסיעת המיעוטים בסיים, שכללה ששה צירים גרמנים, שלושה צירים רוסים ופולני אחד. ה„מפתח" להשתתפותם של צירי המיעוטים בתוך הועדות השונות היה לפי היחס של 15:100 כי בסיים היו מאה צירים.

אבל ה„מפתח" הזה לא שיקף במדה מדויקת את תפקידם המדיני ואת משקלם של המיעוטים בכלל ושל המיעוט היהודי בפרט. בכל הפרלמנטים בעולם, מן הפרלמנט האנגלי והמיעוט האירי שבו ועד לפרלמנטים של אירופה המרכזית, היו המיעוטים הלאומיים לעתים לשון המאזניים. לא רק חמשה־עשר הקולות של כל צירי המיעוטים, אלא אפילו שנים־שלושה מהם יכלו למלא תפקיד מכריע בקבלת איזה חוק או שאילתה או בדחייתם. זאת הסיבה לכך, שמשקל המיעוטים בהדרכת מדיניותה הכללית של הארץ היה רב יותר ממספרם היחסי בין התושבים.

הרכב הסיעה, או יותר נכון, הגוש של המיעוטים היה מבחינה מדינית־סוציאלית רבגוני למדי. חברי הגוש היו מצביעים יחד רק בשאלות הנוגעות בהגנה על הזכויות המדיניות והתרבותיות של המיעוטים. אבל בשאלות אחרות של המדיניות הכללית או של התחיקה הכלכלית והסוציאלית היו רחוקים מאד מהצבעה משותפת. בעוד שהגרמנים היו מצביעים יחד עם הצירים השמרניים־הימניים הלאַטים, היתה הצבעתם של הצירים היהודים והרוסים בלתי־אחידה: בשאלות כלליות היה חלק מהם מצביע יחד עם הסוציאל־דימוקראטים, חלק — עם המרכז וחלק עם הימין. ביחוד בולט הדבר

בנוגע לצירים היהודים, שהצבעתם היתה מתחלקת על פני כל המפלגות, החל באגודת האכרים הלאָטית (ואפילו הימנים ממנה) וכלה בסוציאל־דימוקרטים. בדבר זה השתקף המרחק הרב בין „אגודת ישראל" ובין „צעירי ציון". נציג „המזרחי" היה בכמה שאלות מצביע יחד עם המחנה הפרוגרסיבי. בחוק הדירות, שהגן על הדיירים מפני בעלי־הבתים, היו לפעמים אחדים מנציגי הגרמנים מצביעים יחד עם האגף הדימוקרטי והמתקדם.

משקלם של המיעוטים גבר גם מטעם זה, שההגנה על זכויות המיעוטים היתה לא רק ענין של מדיניות־הפנים, אלא במידה מסויימת גם שאלה של מדיניות־החוץ. צירי הרוב הלאָטי ידעו, כי חבר־הלאומים בז'ניבה מתעניין בשאלת המיעוטים, והמיעוטים יכולים לפנות בתלונות אל מוסד בינלאומי זה. אחדים מן הצירים זכרו שנציגי לטביה הטעימו לא פעם בהודעותיהם הרשמיות לחבר־הלאומים, כי לטביה התחייבה להבטיח למיעוטים שויון אזרחי ושלטון עצמי בעניני תרבות.

קשר זה בין חוץ־לארץ ובין המיעוטים לא הגדיל את האהדה אליהם במדינה. להיפך. אי־האימון הישן מצד הלאָטים כלפי הגרמנים והרוסים — משעבדיהם לפנים — נתעורר שוב. הללו, שנדחקו מעמדותיהם הקודמות, עמדות השליטה בקרקעות (הבארונים הגרמנים) וזכויות־היתר בפקידות (הרוסים), הפכו מזאבים לכבשים והשתדלו להעמיד פני מדוכאים ומעונים. דבר זה הגדיל עוד יותר את אי־החיבה אליהם. שותפות האינטרסים של המיעוטים אילצה גם את הצירים היהודים להרתם אל מרכבת המיעוטים, ואכן גם אנו הרגשנו בעוקצה של הלאומיות הלאָטית, אם כי מבחינה היסטורית לא היתה מכוונת נגד היהודים ואם כי צירי הסיים והמדינאים הלטביים היו מכריזים לעתים, בעת מו"מ על הרכבת ממשלה חדשה, כי היהודים הם המיעוט הנאמן ביותר, משום שאין לו כל תביעות מדיניות והוא נטול כל רומנטיקה טריטוריאלית של „חדש ימינו כקדם".

עובדה יסודית זו יש לזכור אם רוצים להעריך כהוויתם את יחסי הכוחות בקרב הדימוקרטיה הלטבית בתריסר השנים הבאות. איבה פסיכולוגית מסויימת כלפי המיעוטים היתה בלתי־נמנעת לנוכח העובדה, שבין המיעוטים האלה, וביתר דיוק: בראשם, עמדו הגרמנים. מרגש זה לא השתחרר אפילו האגף השמאלי בסיים, שמטעמים אידיאולוגיים צריך היה לנקוט עמדה אנטי־שוביניסטית.

בסיים הראשון היו הסוציאל־דימוקרטים הסיעה הגדולה ביותר. היו להם כ־30 ציר, קצת פחות משליש הסיים כולו. אכן, בוחריה של הסיעה הגדולה הזאת לא היו אנשי הפרולטריון העירוני והכפרי בלבד. בעד הסוציאל־דימוקרטים הצביעו גם רבים מן הבורגנות הזעירה, מן האינטליגנציה וחלק מן האכרים, שתלו בהם תקוות בקשר להגשמתה המוחלטת של הריפורמה האגרארית. בין גרוריהם המרובים של הסוציאל־דימוקרטים נשתמרו גם דעות קדומות נגד היהודים. לפרקים בא הדבר לידי ביטוי בעת הבחירות העירוניות והבחירות לסיים, במחיקה ההמונית של שמות המועמדים היהודים (הבונדאים), עד שאחדים מהם נכשלו, ובמקומם היו נבחרים המועמדים הלאָטים, שהיו רשומים אחריהם. ברור, שבין גרורים אלה של הסוציאל־דימוקרטים היה ניכר למדי משקלם של יסודות אנטי־גרמניים ואנטי־רוסיים. היסודות הטובים שבסיעה ובמפלגה הסוציאל־דימוקרטית ניסו להלחם בדעות קדומות אלה, אבל לפגוע יתר על המידה בגרוריהם לא העיזו. מסיבה זו נתבטלו במשך הזמן הרשימות המשותפות של הסוציאל־דימוקרטים הלאָטים וה„בונד".

בימין גבר, כמובן, השוביניזם, וכמה חוגים עירוניים היו עוד יותר שוביניסטים מאשר אגודת האיכרים. השכנים מימין הסמוכים לסוציאל־דמוקרטים, שהיו בעבר חבריהם, היו „המאֶנשאֶביקים" ופועלי־הכפר, שהיוו סיעה קטנה בת 7 חברים; אחריהם באו ה„מרכז הדימוקראטי", שמנה 6 חברים, ואגודת האיכרים הלאטגאלית (בת 6 חברים), אגודת האיכרים הלטבית (בת 17 חברים). אחת הקבוצות השוביניסטיות והאנטישמיות ביותר בקצה הימין היתה אגודת האיכרים הלאומית (בת 4 חברים), שבראשה עמד ריינהאַרדט.

הנציגות היהודית בסיים נאלצה לבקש לה מקום בתוך מערכת היחסים החדשה, וכאן אנו רואים מלכתחילה שתי גישות יסודיות. הגישה האחת, השמרנית ביותר, היתה גישת ה„שתדלנות", בעל השרשים העמוקים בגולה היהודית עוד מימי הביניים. לגישה זו היו קרובים ביותר שני הצירים מ„אגודת ישראל". ובמקצת התקרבו אליהם במובן זה גם הנאציונאל־דימוקרטים. הציונים התנגדו בחריפות להתגברותה של שיטת השתדלנות. המאבק בין שתי השקפות אלו התלקח בשני שטחים. ראשית, במו"מ בין אגודת האיכרים, בראשותו של ז. מאירוביץ, עם הצירים היהודים בראשית הסיים הראשון. הציונים נטלו כאן את היזמה והציגו את הדרישה למתן זכות לקהילות היהודיות להטיל מסי־חובה. ציר „צעירי ציון" תמך בדרישה זו כאמצעי להטלת חלק מן העול לקימומם הכלכלי של המוני העם היהודים על שכם שכבות אמידות יותר*.

ה„אגודה", שהצליחה להתבסס בקהילות הזמניות בריגה ובערים אחרות, עוד לפני התכנסותו של הסיים הראשון, התחמקה מן השאלה בדבר הטלת המס, וביחוד מהכנסת עיקרון זה לתוך החוק על השלטון העצמי של הקהילות היהודיות. לא כן היתה עמדת הנאציונאל־דימוקרטים. אבל שתי הקבוצות גם יחד לא תבעו במפגיע שדרישה זו תתקבל ע"י ממשלת מאירוביץ ותיכלל במצעה וכי בלעדיה לא תיתכן ההשתתפות בקאבינט החדש.

השטח השני, שבו נקטה ה„אגודה" בשיטת השתדלנות, היתה השאלה על הקמת ה„בייראט" (מועצת־העזר) ליד צירי הסיים היהודים.

רעיון ה„בייראט" היה נעוץ במסורת מסוימת של היהדות הרוסית אחרי שנת 1906, כשקמה הדומאַ הרוסית. ליד צירי הדומאַ היהודים היו קיימות מועצות של עסקני־ציבור ועורכי־דין מפורסמים, שהיה להם ענין בפתרון הבעיות היהודיות ברוסיה. הם עזרו לצירים בשורה של שאלות והצעות־חוק, והצירים היו מכבדים מאד את משאלותיה, דעותיה והחלטותיה של מועצה בלתי־רשמית זאת. מועצה זו יכלה להביא תועלת רבה גם בלטביה, בה נזקקו, כאמור, הצירים היהודים לחוות־דעתם של מומחים כלכליים. גם הבדלי האינטרסים בין קבוצות הבוחרים השונות לא השתקפו במלואם בנציגות הסיים, משום שזו נבחרה בעיקר מתוך בחינה מדינית או תרבותית. נוסף על כך יכול היה ה„בייראט" למלא בלטביה את מקומו של מוסד נבחר של האוטונומיה היהודית.

אולם, כאמור, הימין היהודי (וביחוד „אגודת ישראל") התנגד לאוטונומיה המודרנית של הקהילות וגם ל„בייראט".

בשיטה זאת נקטה ה„אגודה" בעקשנות ובעקביות במשך כל ימי קיומה של

---

* עיין „דער וועג" 25 בנובמבר 1922

הדימוקרטיה הלטבית עד לתקופת השתלטות הפאשיזם, כשמפלגה זו נעשתה — מן הקיץ 1934 — לזרם המדיני החוקי היחידי ביהדות לטביה.

מדי פעם נתעוררה השאלה מחדש, וביחוד בתחילת מושבו של הסיים הרביעי, לאחר שעם כשלונם של מ. לזרסון ומייזל נעלמה מן הסיים נציגותו של השמאל היהודי. אז נערכו כמה התיעצויות, אך ה„בייראט" לא הוקם.

מאבק ההשקפות בין „אגודת ישראל" והנאציונאל־דימוקראטים מזה, ובין הציונים מזה בא לידי בטוי גם בשאלה חשובה אחרת — בשאלת אפיה של הסיעה היהודית בסיים. השקפת „צעירי ציון" בשאלה זו הובעה בבירור בעתון „דער וועג" כבר בימים הראשונים לקיום הסיים*. העתון דרש יצירת סיעה יהודית, אבל בתנאי שמחבריה לא תידרש אחדות־דעות בכל הבעיות המדיניות והסוציאליות־כלכליות, העולות על סדר־היום של דיוני הסיים. מי שמעמיד דרישה כזאת לצירים היהודים, שלא נבחרו על יסוד מצע מדיני משותף — ציין העתון — חותר תחת כל אפשרות של הגנה רצינית על עניניהם של המוני־העם היהודים.

בסוף דצמבר 1922 נתברר, שלא רק „אגודת ישראל" אלא גם הנציונאל־דימוקרטים דורשים, כי הסיעה היהודית תחייב את הצירים בכל בעיות המדיניות הכללית בלטביה. כתוצאה מכך נוצרה ביאנואר 1923 בסיים הסיעה היהודית בהרכב של 4 חברים. דובין וויטנברג מ„אגודת ישראל", פישמן מן הנאציונאל־דימוקרטים ונורוק מן „המזרחי". מ. לזרסון מ„צעירי ציון" לא נכנס לתוך הסיעה והסביר שאינו יכול להצטרף להרכב זה, כיון שמדיניותה של הסיעה מושפעת מן השכבות האמידות בקרב הישוב היהודי בלטביה. בקשר לכך ציין „דער וועג", שלא במקרה נכנס נציג ה„אגודה" בסיים לתוך הועדה לתחיקה הסוציאלית. הוא יגן שם על עניניהם של האמידים. בשאלת ההגנה על הדיירים ודיירי־המשנה יהיה הוא לצדם של בעלי־הבתים, המשכירים. בימים ההם עוד לא היה קיים חוק הדירות, ואפילו הריפורמה האגרארית וחוק הביטוח הסוציאלי טרם אושרו. מובן, איפוא, שציר „צעירי־ציון" לא יכול להצטרף אל הסיעה היהודית, שבתוקף המשמעת הסיעתית יכלה להכריחו להצביע בסיים ובועדות ברוח המנוגדת לעקרונותיהם הסוציאליים של „צעירי־ציון"**. הציר נורוק הביע תחילה את דעתו, כי אין לדרוש מכל צירי הסיעה היהודית אחדות־דעות סוציאלית והציע להסתפק באחדות־דעות לאומית, אבל לבסוף ויתר לצירים הימניים***. מצב זה שוב לא נשתנה במשך כל התקופה עד לסיים הרביעי, כל עוד „צעירי ציון" היו מיוצגים בסיימים הלטביים.

לעומת זאת הצטרף נציג „צעירי ציון" לגוש המיעוטים הלאומיים. הוא ייצג את כל המיעוטים הלאומיים בועדה למשפט פומבי ולמשטר ממלכתי, במשך כל שלושת הסיימים, ומשנת 1925 היה גם מזכירה. הוא ייצג את המיעוטים הלאומיים גם בועדת המשפטים ובועדת הניסוח.

בתקופת הסיים הראשון עוד לא פגו התקוות שסוף סוף תתקבל הצעת־החוק על האוטונומיה הלאומית של המיעוטים. הצעת־חוק זו נתפלגה לשלוש הצעות־חוק נפרדות:

* עיין „דער וועג" 13 בנובמבר 1922.

** „דער וועג", 19 בינואר 1923. אשר לחוק הדירות הרי 6 הצירים היהודיים הצביעו עם הסוציאל־דימוקרטים בעד החשת הדיון בהצעת החוק בועדת המשפטים.

*** „דער וועג", 19 בינואר 1923.

בשביל המיעוט הגרמני, היהודי והרוסי. כולן הועברו לועדה למשפט פומבי, שהחלה דנה בהן בפעילות רבה. מאחר שלחלק זה של הבעיה נודעת חשיבות החורגת מתחומיה של יהדות לטביה, נעמוד עליו ביתר פרטות.

כבר בתחילת סקירתנו ראינו, שעם ראשית קיומה המדיני הודתה לטביה בצורך להכיר בזכויותיהם של המיעוטים הלאומיים. הכרה זו באה לידי בטוי ב„מצע המדיני" מן ה־18 בנובמבר 1918. ובחוק של ה־18 בדצמבר 1918 הונח היסוד לרשת בתי־הספר של המיעוטים הלאומיים בהנהלה עצמית חלקית. בחוקים אלה בא לידי ביטוי רצונו החפשי של העם הלאָטי.

אבל המצב נשתנה בתכלית, כאשר השאלה על זכויות המיעוטים הלאומיים עברה משטח התחיקה הפנימית אל שטח הערובות הבינלאומיות. במידת־מה היתה הכרת העמים בלטביה מותנית בנכונותה לתת למיעוטים הלאומיים שויון־זכויות מלא וזכויות קולקטיביות מסויימות בתורת מיעוטים. לפי הצעתו של הלורד רוברט ססיל מן ה־15 בדצמבר 1920, החליטה, למשל, האסיפה הכללית של חבר־הלאומים להמליץ, כי שלוש המדינות הבלטיות, אסטוניה, לטביה וליטא, וכן גם אלבניה, תוכלנה לזכות בהכרה בינלאומית מלאה רק לאחר שתמסורנה הצהרות מתאימות על יחסן בעתיד אל המיעוטים הלאומיים שלהן (הדתיים, הגזעיים והלשוניים). בקשר לזה באו ההסברות של סאַלנייס ומכתבו של ז. מאירוביץ אל חבר־הלאומים, מן ה־1 בספטמבר 1921 בו צויין בין שאר הדברים:

„בנוגע למיעוטים הלאומיים של לטביה רוצה אני להדגיש, שכבר האסיפה המכוננת של לטביה נקטה באמצעים המבטיחים למיעוטים הלאומיים אוטונומיה בהיקף רחב בעניני בתי־הספר ובעניני תרבותם, — אמצעים שאין כל סתירה ביניהם ובין העקרונות הכלליים המאושרים בחוזים על המיעוטים הלאומיים, ואשר הממשלה משגיחה בעין פקוחה על שמירתם הקפדנית".*

מיד עם התחלת הדיון על ההצהרות בקשר למיעוטים העלתה לטביה (יחד עם אסטוניה) שורה של הסתיגויות. היא הדגישה, שחוקתה הבטיחה ואף נתנה הגנה רחבה למיעוטים, ואין היא מתכוונת לסטות מדרך זו, אולם מאחר ששורה של מדינות אחרות, שיש להן מיעוטים, לא קיבלו עליהן את ההתחיבויות הבינלאומיות כלפי המיעוטים, יהיה בכך משום הפרת השוויון בין המדינות, אם ידרשו התחיבויות כאלו רק מאחדות מהן. כן טענה לטביה, שהאינטרנציונליזציה של זכויות המיעוטים עלולה לספק אמתלה מצויינת להתערבות בחיי המדינה ולגרום להפרת ריבונותה. לבסוף קבעה לטביה, כי המלצת חבר־הלאומים מה־15 בדצמבר 1920 אינה מגבילה, לדעתה, את חופש־פעולתה וכי בכוונתה לשמור על חופש זה עד אשר ייחתם בעתיד חוזה כללי להגנת כל המיעוטים.

טענות אלה הובעו עוד ביתר חריפות ב־1922, בתזכיר שהוגש ע"י השגריר הלטבי ברומא, ד"ר וואַלטרס, לחבר־הלאומים**. תזכיר זה מפורט מאד, וטענות כלכליות (כמו, למשל, שבלטביה עוסקים במסחר 48% מן האוכלוסיה היהודית, בעת שרק 1% מן האוכלוסיה הלאָטית עוסק בענף זה) באות בו בצד בצד עם טענות משפטיות מופשטות

---

* פרטים ראה Max Laserson, Das Verfassungsrecht Lettlands, Jahrbuch des öff. Rechts Bd XII 1923/4 Tuebingen 265-263 וכו
League of Nations, Admission of Latvia to the L. O. N. (28/15497/4393) 8 Sep. 1921.

** Protection of Minorities in Latvia, Memorandum submitted by Dr. Walters, Extr. No. 4 of the Official Journal, 3rd year, 1922.

על חוק הנתינות וזכויות המיעוטים בכלל. מסתבר, שכבר בשנים הראשונות שלאחר המלחמה, במערכת עולם דימוקרטית, העלה וואַלטרס טענות והשקפות, שנתקבלו אחר־כך על־ידי היטלר והושמעו בשנת 1934 על־ידי המיניסטר הפולני הריאקציוני באָק. וואַלטרס חשב, כי חוזי המיעוטים היעילים ביותר הם החוזים ההדדיים. זאת אומרת חוזים, הנחתמים בין שתי מדינות, שלעם־הרוב השליט בכל אחת מהן יש מיעוט במדינה האחרת. כלומר כל מדינה ערבה לזכויות „המיעוט הזר", רק כדי שהמיעוט „שלה" יקבל אותן הזכויות במדינה האחרת. אפייני הדבר, שאחת המסקנות האחרונות בתזכירו של וואַלטרס מנוסחת בחריפות בלתי־רגילה מצד מדינה קטנה, שזה לא־כבר נתקבלה לחבר הלאומים. הוא כותב:

„לטביה עומדת בתוקף על הדרישה לחוזים בינלאומיים הדדיים בשאלת המיעוטים בצורה שהזכרנו: לטביה אינה יכולה כחברת חבר הלאומים — ארגון, שהדגיש מלכתחילה את עקרון השוויון המשפטי של כל המדינות — להסכים לקבל על עצמה התחיבויות, שלא קיבלו על עצמן מדינות אחרות, חברות חבר־הלאומים, משום שכל חברי החבר צריכים להיות שווים".

אם כזאת היתה הופעתה של לטביה בזירה הבינלאומית בקשר לערבויותיה בשאלות המיעוטים, אין תימה, שבמדיניותה הפנימית בלט עוד יותר היחס החשדני וצר־העין אל המיעוטים.

בשובו לריגה בפברואר 1923 ניסה וואַלטרס לשדל את המיעוטים שיוותרו על הפיקוח הבינלאומי על זכויותיהם מצד חבר הלאומים. נראה כי קסם לו הרעיון, שבטרם יגיש למועצת חבר־הלאומים את הצהרתה של לטביה בשאלה זו, תהיה בידו הסכמתם של המיעוטים להסתלק מכל ערבות בינלאומית. דבר זה היה מוכיח לעולם, כי המיעוטים בלטביה מאושרים וכי הממשלה מתנהגת כשורה. כן היה הדבר מונע מן המיעוטים את האפשרות להגיש פטיציות לחבר־הלאומים. את אשר חזה וואַלטרס ניסה אחר כך קימאַל אתאתורק להגשים בכוח הזרוע. וואַלטרס נפגש לשתי התיעצויות בלתי־רשמיות עם צירי המיעוטים בלטביה, בראשית פברואר 1923, אך ללא כל הצלחה.

מועצת חבר־הלאומים ייפתה עוד באמצע יאנואר 1922 את כוחו של נציגה, דה־גמה, לפתוח במו"מ בשאלה זו עם נציגי לטביה ואסטוניה. ליטא היתה בשאלה זו נוחה יותר לפשרה, ובהצהרתה מן ה־12 במאי 1922 קיבלה על עצמה שורת התחיבויות כלפי המיעוטים שלה והכריזה שהתחיבויות אלו תאושרנה בחוקי היסוד של המדינה. דה־גמה דרש, שגם לטביה ואסטוניה תשווינה להתחיבויותיהן כלפי המיעוטים אופי בינלאומי. אולם הן התנגדו וטענו, שהן העניקו למיעוטיהן זכויות מרצונן החפשי, ועל כן אין להשוותן לפולין, לצ'כוסלובקיה ולמדינות אחרות, שנאלצו לחתום על חוזי־המיעוטים כתנאי להכרה הבינלאומית. לטביה דרשה שמועצת חבר־הלאומים תסתפק בזה, שתרשום לפניה כי ההגנה על המיעוטים בלטביה היא עובדה.

מיאנואר 1922 ועד ל־7 ביולי 1923, בעת שלטביה מסרה את הצהרתה, נמשך המאבק מאחורי הקלעים בין וואַלטרס ודה־גמה*. וואַלטרס התאמץ איפוא להשיג את הסכמתם של המיעוטים בלטביה לביטול הערובות הבינלאומיות לזכויותיהם, אבל הגרמנים שאמרו להתלונן באזני חבר הלאומים על הריפורמה האגרארית בלטביה ולהציגה בפניו כמעשה

---

* עיין בחליפת המכתבים המענינת ובהרצאתו של דה־גמה, שפורסמו בתעודות חבר הלאומים. Latvia, C. 225.354 1922 Estonia, C. 129. M. 67 1923.

אנטי־גרמני, וכן גם היהודים והרוסים, לא אצו למכור את בכורתם הבינלאומית בנזיד זכויות וחוקים מקומיים. צירי־המיעוטים סירבו איפוא לוותר לוואַלטרס ותמכו בעמדתו הבינלאומית של דה־גמה*.

לבסוף ניצח וואַלטרס נצחון חלקי, כשנתקבלה הצהרתו ב־7 ביולי 1923. בהצהרה זו הוכר, כי לטביה סיפקה את דרישות ההגנה על המיעוטים באמצעים פנימיים (ע״י החוקה ועוד). ההתחייבות היחידה, שלטביה קיבלה על עצמה בהצהרה זו, היא ש„ממשלת לטביה ואסטוניה מתחייבות מתאריך זה ואילך לספק למועצת החבר את כל האינפורמציה שתידרש אם מישהו מחברי המועצה יעורר שאלה בדבר מצבם של אנשים, הנמנים עם מיעוטים גזעיים, לשוניים ודתיים בלטביה ובאסטוניה".

זה היה היחס המדיני להתפתחותן של זכויות המיעוטים. ובאותם הימים אף ננקטו הצעדים הראשונים להגבלת הזכויות, שכבר הושגו ע״י המיעוטים בהנהלה העצמית בבתי־הספר. המיניסטר להשכלת־העם, גאיליט, פתח במדיניות ההגבלה, בהוציאו פקודות אדמיניסטרטיביות, שבהן שלל מאת מחלקות ההשכלה של המיעוטים את המפקחים על בתי־הספר. מעשיו של גאיליט היו הוכחה חותכת, עד כמה צדקו צירי המיעוטים בהאבקותם נגד ד״ר וואלטרס, ובדרישתם, שלזכויות המיעוטים יהיה אופי בינלאומי.

אין ספק שבדרך־כלל היתה בלטביה קיימת חזית מאוחדת של המיעוטים, שהיתה מתגבשת עוד יותר בשעה שהיה צורך להתנגד לצעדיה השליליים של הממשלה או לתעמולת הסיעות הלאומניות ועתונותן השוביניסטית. אין ספק גם בכך, שבגלל רבגוניותו הסוציאלית והמדינית של גוש־המיעוטים (שהיה מורכב מ־16 עד 18 צירים) היתה למיעוטים מאגף זה או אחר השפעה מסוימת על הרכבן של הממשלות. בממשלות ימניות היו הגרמנים וה„אגודה" ממלאים את התפקיד הראשון מצד המיעוטים; בממשלות דימוקרטיות מילאו תפקיד זה הציונים והרדיקלים הרוסים. יחסי־כוחות פרלמנטריים אלה, שהשפיעו על הממשלות בלטביה עד להפיכה הפאשיסטית בשנת 1934, היו הערובה העיקרית ליציבותן של זכויות המיעוטים.

אבל מאחורי האחדות החיצונית שררו בתוך גוש־המיעוטים חילוקי דעות חריפים למדי. דבר זה בלט קודם־כל בתפקידם של הגרמנים. קבוצת הגרמנים היתה המיעוט המאורגן ביותר. תנועה סוציאליסטית לא היתה בקרבם כלל, אף כי בלט יסוד „האדם הקטן" — בעלי מלאכה, קצת פועלים וקרוב ל־2500 איכרים, בתוך המספר הכללי של 65.000 גרמנים. בימין הקיצוני נמצא בארון פירקס, נציג בעלי האחוזות ש„נתרוששו" ע״י הריפורמה האגרארית. אצל המתונים באו לידי ביטוי הלכי־רוח מסויימים, אך הם לא היוו סיעות או זרמים פוליטיים, ולבחירות הם היו מופיעים ברשימה אחת, שכללה בתוכה את כל הזרמים. כתוצאה מכך, וגם הודות לעובדה, שלגרמנים היו כמה גרורים מתוך הקבוצה הקטנה של לאַטים מגורמנים, היו לסיעה הגרמנית ששה צירים, מספר שעלה על אחוז תושביהם במדינה (3,8%) בעוד שליהודים היה מספר הצירים שקול כנגד מספר היהודים במדינה (חוץ מן הסיים הרביעי), ואילו לרוסים היו תמיד פחות צירים משהיה מגיע להם לפי חלקם באוכלוסיה.

---

* עַיין מאמרי „צביעות" ב„דער וועג", 5 בפברואר 1923, שכתבתי בו על המו״מ בין צירי המיעוטים. „אף כי צירי המיעוטים מתיצבים על קרקע החוקה של לטביה, אין באפשרותם להסתלק מן הערובות שנוצרו לא בידיהם, אלא בידי כוחות בינלאומיים וביחוד בידי חבר־הלאומים".

בגלל זה וגם לרגל השתרשותם מרובת השנים בארץ, התאמצו הגרמנים לתפוס עמדת־הנהגה בין המיעוטים. סייעה בידיהם העובדה שלגרמנים היו „גלויות" בכל המדינות רבות־הלאומים, שהיו קשורות בחוזים בינלאומיים או בסעיפים מיוחדים, בשאלת זכויות המיעוטים. לעתים קרובות היו בכל מקום, שם היו מיעוטים גרמניים גדולים, גם מיעוטים יהודיים גדולים. מלבד המדינות הבלטיות נמנו עם ארצות אלו פולין, רומניה, צ'כוסלובקיה, הונגריה ויוגוסלביה. דבר זה יצר מעין מגע בין הגרמנים ובין היהודים, שנתהדק גם הודות לעובדה, שגרמניה היתה כעין מרכז רוחני לכל יהודי „גלות אשכנז".

מגע זה בין היהודים ובין הגרמנים מצא את ביטויו המובהק לאחר שנוצר ב־1925 „קונגרס־הלאומים", שקיים ועידות שנתיות וועד־פועל קבוע, שאחד מחבריו היה ליאו מוצקין. מקרב הצירים היהודיים שבסיימים הלטביים היו הרב מ. נורוק ופרופ' מ. לזרסון משתתפים קבועים בועידות הקונגרס.

ואף על פי כן לא נמנעו ע"י כך כמה חיכוכים פנימיים, שפרצו דוקא עם ביצורן והרחבתן של זכויות המיעוטים, וביחוד כשהוכנסה לסיים הצעת החוק על האוטונומיה הלאומית.

החיכוכים הראשונים נתגלו, כשהגרמנים הודיעו עוד בראשית 1923, כי לדעתם הצעת חוק אחת על אוטונומיה לאומית לכל המיעוטים לא תהא יעילה. הם תמכו ב־3 הצעות־חוק נפרדות — לגרמנים, ליהודים ולרוסים, והם ניגשו מיד להכנתה של הצעת־חוק על האוטונומיה הגרמנית והגישוה לועדת המשפט הפומבי של הסיים.

היהודים, יחד עם הרוסים והפולנים, ראו בצעד זה אי־לויאליות כלפי שאר המיעוטים. אין ספק, שגם הגרמנים הבלטיים נתגלו במדיניותם זו כפסיכולוגים גרועים. אף על פי שבתקופת 1918—1919 לא נמנו רוב הגרמנים כלל עם התומכים בהקמת לטביה החדשה; ואף על פי שבאסיפה המכוננת נקטו בשאלה האגרארית עמדה מנוגדת לרוב הגדול של האיכרות הלטבית, ואף על פי שהריפורמה האגרארית עוד עמדה לדיון גם בסיים הראשון— על אף כל אלה האמינו הגרמנים, כי הלאטים יסכימו ביתר קלות לאוטונומיה הגרמנית, כביכול כדי לכפר על „אכזריותם" האגרארית. הם לא הבינו, כי הסוציאל־דימוקרטיה הלטבית וכן גם יתר הקבוצות הרדיקליות לא חשבו כלל, שנגרם לגרמנים עוול כלשהו עם ביצוע הריפורמה האגרארית ולא היה בלבם שום רגש אשמה.

הגרמנים חשבו משום־מה, שלאוטונומיה הגרמנית יותר סיכויים להגיע לכלל אישור בסיים מאשר להצעת־חוק כללית על אוטונומיה למיעוטים, משום שהרוב הלטבי מכיר ומודה, שלמיעוט הגרמני יש יותר זכויות כלפי העם הלאטי מאשר למיעוטים האחרים. הגרמנים שכחו, כנראה, שאי־אפשר לבוא אל עם שהגיע לבגרות מדינית ולחזור באזניו תמיד על המימרה: „אילולא אנחנו, הגרמנים, אילולא עזרתנו ועבודתנו התרבותית, כי אז הייתם עד היום פראים כאיכרים הרוסיים".

לצידוק התבדלותה של האוטונומיה הגרמנית היו הגרמנים מעלים נימוקים מנימוקים שונים, כגון: הלאטים יתנגדו לאוטונומיה הרוסית, משום שללטביה גבול ארוך עם רוסיה. מאותו טעם הם יתנגדו גם לאוטונומיה הפולנית. הם יתנגדו גם לאוטונומיה היהודית משום שהם, הלאטים אנטישמיים, וגם משום שיהודי לטביה עוד לא בגרו בכלל לקבלת אוטונומיה תרבותית אמיתית.

התוצאה היתה שהמיעוטים הלאומיים בלטביה התפלגו בשאלת האוטונומיה, בעוד שבאסטוניה נוצרה אצל המיעוטים חזית מאוחדת והוגשה הצעת־חוק כללית אחת לאוטונומיה לכל ארבעת המיעוטים של המדינה (הגרמנים, הרוסים, השוודים והיהודים).

בראשית הקיץ של שנת 1923 הוגשה הצעת־החוק על האוטונומיה הגרמנית לועדה למשפט־פומבי. היא בחרה בועדת־משנה, שלתוכה נכנסו: מן האגף הימני — ארוואֶד באֶרג, מן היהודים — מ. לזרסון, מן הגרמנים — פ. שימאן, מן הסיעה הסוציאל־דימוקרטית — נ. מייזל.

העבודה בועדת־המשנה התנהלה לאטה. חלק ניכר מסעיפי הצעת־החוק נתקבל, אולם כבר בראשית הדיון קמה התנגדות לזכות להטלת מסי־חובה. תחת זאת קיבלה ועדת־המשנה את העקרון של תשלומים בהתנדבות. מתוך הדיון בתוך ועדת־המשנה היה ברור, כי הרוב הלאֶטי אינו נוטה לאוטונומיה מרחיקה־לכת, שתכלול גם הטלת מסים וגם „קאדאסטר לאומי" (כרטיסיה שמית מדוייקת של הרכב כל קיבוץ לאומי וכל קהילה מקומית) העשויה במקומות מסויימים ליהפך לשלטון עצמי מקומי.

תקוות הגרמנים, שהאוטונומיה שלהם תתקבל, אף אם זו של שאר המיעוטים תידחה, התערערו בראשית 1924. אבל, משום הסולידריות המפותחת והעדר ההאבקות המפלגתית הפנימית, יכלו הגרמנים להסתפק ביתר קלות בתחליף של אוטונומיה, אם רק יובטח להם קיימה של רשת החינוך העצמית.

עוד יותר קשה היה הדיון בהצעת־החוק על האוטונומיה היהודית.

הצעת החוק היהודית, כזאת של הגרמנים, וכן גם של המיעוטים האחרים, היתה מורכבת משלשה חלקים: החלק הראשון קבע את העקרונות הכלליים של האוטונומיה. חלק זה חזר על הסעיפים 115 ו־116 מן החלק השני של החוקה הלטבית, אותו חלק, שנדחה ע"י האסיפה המכוננת. אחר־כך נקבעו כללים ל„קאדאסטר הלאומי", לקהילות המקומיות, למועצה הלאומית ולמבנה של כל המוסדות הללו. החלק השני כלל את החוק (בצורה מעובדת מחדש) על האוטונומיה לבתי־הספר משנת 1919. החלק השלישי הכיל כללים בדבר השימוש בשפת המיעוט.

בעוד שאצל הגרמנים לא עורר גורל הצעת־החוק שלהם כל חיכוכים פנימיים, היתה הצעת־החוק היהודית, עוד לפני שהיתה לחוק, נושא לויכוחים חריפים. אצל הגרמנים היה רק זרם אחד, הזרם הקיצוני־לאומני, (באַרון פירקס, וולפיוס, ועוד), שטען, כי על הלאֶטים להכיר בגרמנים כלאום ממלכתי שני, בדומה לשוודים בפינלנד ולפלאַמים בבלגיה. אך, חוץ מאלה, היו כולם נכונים להסכים לכל הדרישות שבהצעת־החוק על האוטונומיה של המיעוט הגרמני.

אבל בין צירי הסיים היהודים ובמפלגותיהם רווחו שלוש השקפות שונות על האוטונומיה: 1) „אגודת ישראל", 2) הנאציונאל־דימוקרטים המתבוללים, 3) הציונים. ל„בונד" היו השקפות מסורתיות בשאלה זו, אך הוא לא הפריע להעלאת הצעת־חוק יהודית כללית על האוטונומיה, כיון שהאמין, כי עמדתו תזכה לתמיכה מצד הסיעה הסוציאל־דימוקראטית שבסיים. צריך היה, איפוא לסגל את הצעת־החוק על האוטונומיה היהודית לשלוש ההשקפות הנ"ל. בעמדה הנוקשה ביותר נקטה תחילה „אגודת ישראל". היא הודיעה, שלא תסתפק בקאדאסטר יהודי רגיל. בהצעת החוק הראשונה היתה הערה, שאדם, ששמו נכלל בקאדאסטר היהודי, יימחק ממנו, אם יעבור לדת אחרת. ה„אגודה"

הודיעה בעת הדיון על הצעת החוק, כי כרגע לא תעלה את הרעיון בדבר קאדסטר שני, אבל אם בעתיד יחליט הסיים, כי לקהילה היהודית ולאוטונומיה היהודית יהיה אופי חילוני — משאירה לעצמה אגודת ישראל את הזכות לדרוש קאדאסטר יהודי שני, שלתוכו יוכנסו היהודים שאינם יכולים להסתפק באוטונומיה חילונית*.

ה„אגודה" הסתמכה בעיקר על נסיון מפלגתה בליטא, שנדחקה בעקב האוטונומיה היהודית החילונית, אשר נוצרה שם בראשית שנות ה־20, אל מחוץ לחיים היהודיים.

מפלגת המתבוללים הנאציונאל־דמוקרטית, שהתיחסה באיבה לרעיון רשת בתי־הספר בעברית ובאידיש כאחד, לא התלהבה כלל לרעיון האוטונומיה היהודית. היא ייחסה חשיבות רק לקליפתה החוקית של האוטונומיה — למסגרת האירגונית האחידה, משום שקיוותה כי בתוכה תוכל לחזק את עמדתה הרופפת. המחנה הציוני היה היחידי שהגן על רעיון האוטונומיה בנאמנות וללא כל פניות, ואילו ה„בונד" עמד בימים ההם מחוץ למחנה, משום שכמפלגה פרוליטארית לא רצה להצטרף לאוטונומיה היהודית הכללית־בורגנית.

ההבדל בין הציונות הבורגנית (וביחוד זו של „המזרחי") ובין הציונות הסוציאליס־טית, היה רק בזה, שהאחת דרשה לכלול תפקידים דתיים בסמכות הקהילה, בעוד שמפלגת „צעירי ציון" דרשה מלכתחילה, שהאוטונומיה היהודית תהיה סמכות חילונית בלבד. התפיסה על סמכותה החילונית של האוטונומיה היהודית באה לידי ביטוי מלא באוטונומיה היהודית באסטוניה משנת 1925. אבל בתקופת הסיים הראשון של לטביה היתה עמדתו של ציר „צעירי ציון" כחבר הוועדה למשפט פומבי, שדנה על כל הצעות האוטונומיה של המיעוטים וקיבלה אותן — קשה ביותר. בעת שנדונה בועדה השאלה על סמכותן של הקהילות היהודיות, היה נאלץ, תחת לחץ צירי הבורגנות היהודית, לצאת מן הועדה ולמסור את מקומו לציר פישמאַן. בדיון על הצעת האוטונומיה מילאה תפקיד חשוב גם התערבותם של צירי־הסיים הגרמנים, וביחוד של ד"ר שימאַן. במאמרים, שפירסם ב„ריגאַשאֶ רונדשאו", טען, ד"ר שימאן, כי בעוד שכל שאר המיעוטים בלטביה יכולים להסתמך בדרישותיהם לאוטונומיה של בתי־הספר על תרבותם ועל לשונם, הרי אצל היהודים אין יסוד האוטונומיה נשען על תרבותם הלאומית אלא על רצון ההורים בלבד. בפולמוס נגד עמדתו של הציר לזרסון נסתייע ד"ר שימאַן בעובדה, שאצל יהודי לטביה היתה לשון המשפחה לעתים קרובות לא אידיש, ובודאי לא עברית, אלא אחת מלשונות שאר המיעוטים. הגרמנים תמכו איפוא תמיכה פעילה בנאציונאל־דימוקרטים היהודים, כי בימים ההם היו מעונינים לשמור על התרבות והלשון הגרמנית בקרב הדור היהודי הצעיר, ביחוד בריגה ובקורלנד. בלאטגאליה ה„בלתי־בלטית" היו הגרמנים מוכנים, יחד עם הנאציונאל־דימוקרטים היהודים, לתמוך בלשון הרוסית כבלשון־ההוראה בבתי־הספר היהודים. האימפריאליזם התרבותי של הגרמנים הגיע איפוא, לידי אבסורד כזה, שדרשו בשתיקה מהמדינה הלטבית, שתתמוך, באמצעיה, בגרמניזציה וברוסיפיקציה של הילדים היהודים.

---

* עיין מאמרי: „ערב דער אוטאנאמיע" („אונזער וועג", 12 ביאנואר 1924); „דוכאוונאיע פראוולעניע אדער אוטאנאמיע" („אונזער וועג", 11 בפברואר 1924).

כל הענינים האלה הקשו מאד על אישור הצעת־החוק על האוטונומיה היהודית בועדה.

בהצעה שהוגשה לועדה, היו בכמה סעיפים נוסחאות מקבילות: א) נוסחאות ה„אגודה"; ב) נוסחאות הציונים; ג) נוסחאות הנאציונאל־דימוקרטים. ועדת־המשנה של הועדה למשפט פומבי צריכה היתה לברר את כל השאלות המסובכות והפעוטות האלו. ברי איפוא, שההצעה היהודית היתה נתקלת בקשיים גם אילו אושרה קודם־לכן ההצעה הגרמנית. אך, למעשה, הושהתה גם ההצעה הגרמנית זמן רב, ולבסוף, לרגל סיבות שונות, הוקפאה כליל.

***

במאבק על זכויותיהם לא הסתפקו המיעוטים במאבק על מעמדם הקיבוצי ועל זכויותיהם הלאומיות. הם ייחסו חשיבות רבה ויסודית לעקרונות החופש החוקתי והשוויון האזרחי, כלומר להגנה על מה שמקובל עתה, אחר המלחמה העולמית השניה, לכנות בשם „מגילת הזכויות" (Bill of Rights) הכוללת את חופש ההתאגדות, חופש העתונות, חופש המצפון והאמונה, וחסינות הפרט. בהבטחת כל החירויות האלו היה מובטח מינימום החיים של המיעוטים גם ללא אוטונומיה מלאה.

לכן התחילו המיעוטים דואגים דאגה פעילה להבטחתן ולחיזוקן של הזכויות האלו בחוק ובהוצאתו לפועל. לכך נודעה חשיבות יתר לאחר שהחלק השני של הצעת החוקה, בו היו מובטחות החרויות הללו, נכשל באסיפה המכוננת. הסיים הראשון היה חייב איפוא למלא את החסר. בהיאבקות הקונסטיטוציונית עמדה רק סיעה אחת לימין המיעוטים — הסיעה הסוציאל־דימוקרטית הגדולה של הסיים הראשון, משום שגם בשבילה היתה הגשמת החירויות האזרחיות צורך חיוני ביותר.

אין זה איפוא מקרה, שבועדה למשפט פומבי הוזמן הציר מ. לזרסון להרצות על שתי הצעות־חוק קונסטיטוציוניות יסודיות: 1) החוק על חברות, אגודות וארגונים מדיניים; ו־2) החוק על אסיפות.

אחרי היאבקות ממושכת בוועדה למשפט פומבי הופיע הציר היהודי כמרצה על ענינים אלה בישיבת הסיים ב־25 במאי 1923*.

בישיבה זאת נתמך המרצה תמיכה פעילה מאד מצד המנהיג הסוציאל־דמוקרטי, ו. באסטיאן. הוא ציין במיוחד את גישתו של המרצה, שראה בהצעת־חוק זו את השלמת חסרונותיה של החוקה הלטבית. באסטיאן תמך בדעת המרצה, כי הצעת־החוק מתונה מאד ואינה מגיעה לרמה של חוקת ווימאר הגרמנית, ובודאי שהיא רחוקה מאד מחוקות הארצות האנגלו־סאכסיות. נגד העקרונות היסודיים של הצעת־החוק יצא לא רק הציר הימני באֶרג, אלא גם נציגו של המרכז הדימוקרטי, ארוואֶד קאַלנין. לעומת המרצה, שדרש חוק דימוקרטי תקין על חופש האיגודים והארגונים הפוליטיים, טען קאַלנין, כי לטביה עוד לא הגיעה לזמנים תקינים. מן המזרח מאיימת עליה הסכנה הקומוניסטית, ועל כן אין היא יכולה ללכת בדרכי אירופה המערבית או אמריקה. אף על פי כן נתקבלה סוף סוף הצעת־החוק, בשינויים קלים, ב־11 ביולי 1923.

* עיין עמ' 306—308 I Saeima, II Sesija

הצעת־החוק השניה, שהוצעה ע״י אותו מרצה, על חופש האסיפות, כללה גם את השאלה החשובה בדבר השימוש בלשונות־המיעוטים באסיפות.

בהצעת־חוק זו תמכו לא רק צירי הסוציאל־דימוקרטים אלא גם הצירים הגרמנים שבשמם דבר ד״ר שימאַן. התנגדו לה הצירים מאגודת־האיכרים, שטענו נגד העיקרון כי די בהודעה מוקדמת על כינוס אסיפה, הם דרשו שיהא צורך בנטילת רשיון לפני כינוסה. אתם יחד הצביעו גם הימנים. הצעת־החוק נתקבלה ב־52 קול (24 נמנעו, ואיש לא הצביע נגדה), בישיבת הסיים ב־11 ביולי 1923.

צריך היה לחזק את עקרונות הדימוקרטיה גם בחוקים הכלליים של המדינה, שאין להם נגיעה ישירה בעניני מיעוטים. סמליים וחשובים מאד הויכוחים שהתנהלו בסיים על החוק בדבר המשטרה הפוליטית. חוק זה ייסד משטרה פוליטית חדשה בארץ, שמתפקידה היה לשמור ולהגן על המשטר מפני התנקשויות מימין ומשמאל, מן הימין הלאומני והפאשיסטי ומן השמאל הקומוניסטי. שני מחנות אלה של אויבי לטביה החדשה היו פעילים למדי, בחלקם במחתרת ובחלקם באירגונים חוקיים. אבל בהצעת־החוק על המשטרה הפוליטית, שהסתמכה על הדוגמאות הישנות הרוסיות מימי המשטר הצארי, נזכרת בסעיף הראשון ההגנה על „המשטר הקיים״, בלי להגדיר את מהותו. הציר לזרסון העלה בישיבת הסיים תיקון להצעת־חוק זו, בו נאמר: „כדי לשמור על המשטר הדימוקרטי הקיים״. בצטטו את דברי אחד הלוחמים למשטר הדימוקרטי של גרמניה הווימארית, אמר לזרסון: „איננו רוצים לחכות, עד שירוצצו את גולגלתה של הרפובליקה הדימו־קרטית״. הציר פאֶטראֶביץ, תמך בשם הסוציאל־דימוקרטים, בתיקון זה. איש מן הצירים האחראים, אפילו מספסלי הימין, לא התנגד לו והתיקון נתקבל ברוב דעות. סמליותה של הצבעה זו נתגלתה בכך, שכעבור 11 שנה, אחרי הפיכתו הפאשיסטית של אולמאניס, קמה המשטרה הפוליטית, ועל אף הסעיף הראשון, הדימוקרטי, של תקנותיה, רוצצה את גולגולתה של הדימוקרטיה, ויחד עם הצירים הסוציאל־דימוקרטים של הסיים כלאה במחנה־הריכוז בליבאו גם את מחברו של התיקון...

***

כך התקדמה הדימוקרטיזציה הפנימית של המדינה צעד אחרי צעד, ובהדרגה נתגשמו גם אותן החירויות, שלא הוכנסו לתוך הנוסח הסופי של החוקה. בצד הדימוקרטי־זציה הפוליטית התקדמה גם הדימוקרטיזציה הסוציאלית. לטביה לא הסתפקה בריפורמה האגרארית. היה עליה לדאוג גם לשיפור מצבם של יושבי הערים והעיירות. ופה נודעה חשיבות מרובה לשאלת הדירות.

בתקופת הסיים הראשון, ב־16 ביוני 1924, נתפרסם החוק על שכירת דירות. חוק זה דן לא רק בדירות, אלא גם בשכירת חדרים בודדים, מרוהטים או בלתי־מרוהטים, וכן חנויות, מחסנים, בתי־מלאכה, ועוד. הוא הגביל הגבלה ניכרת את זכותם של בעלי־הבתים לנצל את מקומות הדיור והשיכון שברשותם כאוות־נפשם. הוא ביטל איפוא בחלקם את העקרונות הישנים של החוק האזרחי. אין כל ספק, שאישורו של חוק זה צריך היה לעורר התנגדות חריפה ביותר מצד היסודות השמרניים והריאקציוניים שבין בעלי־הבתים.

השנים הראשונות אחרי המלחמה היו שנים של יציבות וגידול לערים ולעיירות. מספרם הניכר של הבתים שנהרסו והזרם הבלתי־פוסק של התושבים לתוך הערים יצרו

תנאים נוחים להעלאת דמי־השכירות. בעלי־הבתים דבקו במצב הנוח, שנוצר ע״י החוקים האזרחיים הישנים, שלא הניחו כל מקום לפיקוח על חוזי השכירות. החוק החדש יצר את הפיקוח. הוא הסדיר גם את שאלת הסקת הדירות (בבתים שהיתה בהם הסקה מרכזית). החוק קבע בתי־דין מיוחדים, מורכבים מיושב־ראש, שופט מקצועי, מבורר אחד מצד בעלי־הבתים ומבורר אחד מצד הדיירים. הסעיף השני בחוק קבע, שאם בחוזי השכירות קיימים סעיפים הסותרים את החוק החדש, הרי אין להם כל תוקף, בין אם חוזים אלה נחתמו לאחרי שהחוק נכנס לתקפו, ובין אם קודם־לכן. כן קבע החוק דרגות מסוימות לדמי השכירות, שכבסיס להן שימשו המחירים של השנה האחרונה לפני המלחמה, וכך הוא הקשה על בעלי־הבתים שרצו לנשל את הדיירים ממעונותיהם.

אשר ליהודים, הרי תושבי הערים של לאטגאליה (פרט לדווינסק) לא נזקקו כמעט לחוק זה, כי היו ביניהם דיירים מעטים. לרוב המשפחות היהודיות היה בית קטן משלהן. לעומת זאת נודע לחוק ערך רב בשביל המוני היהודים בחלק הבלטי של לטביה, וביחוד בריגה.

כתוצאה מן המאבק על חוק ולשם התארגנות הדיירים וההגנה על עניניהם נוסדה אגודת הדיירים שלתוכה נכנסו נציגי האינטליגנציה הרדיקלית־הדימוקראטית הלאָטית והיהודית. לאגודה זאת היו סניפים בכל ערי־השדה וגם בלאטגאליה, והיא היתה אחד השטחים הבלתי־פוליטיים המעטים, שבהם יכלו להפגש בעבודה הציבורית היומיומית עניניהם העירוניים של הלאָטים עם עניניהם של המיעוטים. מבין הצירים הלאָטים היו בשטח זה פעילים ביותר הראדיקאל־דימוקראט פּאָטאָר באֶרגיס, מן הסוציאל־דמוקרטים ניקולאַי קאַלנין. מן הצירים היהודים — נ. מייזל („בונד״) ומ. לזרסון. מן הצירים הגרמניים התענין בשאלה זו הציר ר. קנוֹפּ, שתפס עמדה מתונה ביותר באגודה זו.

הצירים היהודיים השמאליים דרשו בתוקף להכניס לחוק־הדירות לא רק את שאלת דירות־המגורים, אלא גם את הסדרת דמי השכירות לחנויות ולבתי־מלאכה, כי דמי השכירות לחנויות ולבתי־מלאכה עלו מ־1914 יותר מפי שלושה לעומת דמי־השכירות לדירות. בעלי־הבתים הסכימו ברגע האחרון להסדרת שכר־הדירות בתקוה, שמה שיפסידו כאן יעלה בידם להחזיר לעצמם משכר־החנויות ובתי־המלאכה. אחוז ניכר מבין שוכרי בתי־המסחר ובתי־המלאכה היו יהודי הערים והעיירות. ובסופו של דבר היה זה הצרכן ההמוני, שעליו רבץ הנטל הכבד של דמי השכירות הגבוהה. נציגי „צעירי־ציון״ וה„בונד״ הגנו על הצעתה של הועדה לחוקה סוציאלית, ואילו נציג ה„אגודה״ הגן על ההצעה של הועדה המשפטית שהיתה מתונה יותר.

כבר בגמר התקופה של הסיים הראשון היתה מוכנה ביסודותיה רשת התחיקה הסוציאלית. בין החוקים החשובים ביותר כדאי לציין: ביטוח ממחלות, לשכת עבודה, חוק שעות העבודה, חוק הביטוח הסוציאלי משנת 1923, המיוסד על החוק הידוע של ביסמאַרק משנת 1871, עזרה לחיילים נכים ולמשפחותיהם, ביטוח ממקרי אסון (1925) וחוק פנסיה למורים. כבר בעת ביסוסה של המדינה אושר החוק על הקואופרטיבים (5 בספטמבר 1919).

כל ההתפתחות הזאת מעידה, שבאוקטובר 1925, ערב הבחירות לסיים השני, אפשר היה לזקוף לזכותה של הדימוקרטיה הלטבית הישגים חשובים לא רק בשטח הדאגה לאיכרים ולכפר, אלא גם בדאגה לאוכלוסיה העירונית והעובדת. למרות אי־העקביות

בביצוע התחיקה האגרארית והסוציאלית במידה שהיא נגעה ליהודים, השפיעה האוירה הדימוקרטית הכללית לטובה ופתחה פתח לתיקון מעשים אנטי־יהודיים שונים. כך, למשל, היתה חלוקת האדמות ליהודים לעתים רחוקה מצודקת. אבל בועדה הקרקעית המרכזית היו מצליחים לשנות את החלטות הועדות המקומיות לטובת היהודים העשוקים.

במשך שנת 1924 היה השלטון בידי הקאבינט של זאמואֶל, שנתמך לא רק ע״י האגף המרכזי אלא גם על־ידי הסוציאל־דימוקראטים והמעוטים. דבר זה גרם להרגעת האוירה הפוליטית ונטל את השלטון מידי אגודת האיכרים והימין הקיצוני. ההתקפות על היהודים פסקו. הממשלה נקטה באמצעים יעילים נגד הפאשיסטים הלטביים. לזכות הקאבינט הזה יש לזקוף את הנסיון לשנות ולהרחיב את חוק הנתינות ולתקן את מצב המהגרים. אפיינית לכך העובדה, שהמחבר הצליח לקבל מן הממשלה הסכמה בכתב, כי למהגרים מברית־המועצות, שפניהם מועדות לארץ־ישראל — הכוונה לחלוצים שקיבלו את הכשרתם ברוסיה, ופליטים ציונים — תינתן האפשרות לעבור את הגבול הרוסי־לטבי בלי התנגדות מצד שלטונות־הגבול הלטביים במקרה אם בידיהם ערבות של המחבר. במשך 1924 ובראשית 1925 עברו את הגבול הלטבי מספר רב של חלוצים וציונים, לפעמים עם משפחותיהם ואחרי כמה חדשי נופש המשיכו בדרכם לאירופה המערבית ולארץ־ישראל. באותה תקופה עזבו גם שחקני „הבימה" את ברית המועצות והגיעו ללטביה, ושם הציגו בתיאטרון הלאומי, את הצגותיהם הראשונות באירופה.

תוצאות הבחירות לסיים השני גילו, כי בקרב היהודים ניכרת נטיה גדולה לצד הדימוקרטיה וירידה ניכרת של האגף הימני המתבולל. מספר הצירים היהודים לא השתנה אמנם לעומת הסיים הראשון, אבל הנאציונאל־דימוקרטים נחלו כשלון, ה„אגודה" קיבלה שני צירים: מ. דובין ור. ויטנברג; „המזרחי" אחד — מ. נורוק, „צעירי ציון" (התאחדות) אחד — מ. לזרסון. ציר ה„בונד" — נ. מייזל, נבחר שוב בתמיכתם הפעילה של הסוציאל־דימוקרטים. מספר הצירים הסוציאל־דימוקרטים בסיים היה 32. ברשימת צירי הסיים הופיע נציג ה„בונד" כנציג המפלגה הסוציאל־דימוקרטית היהודית „בונד", אבל בועדות הופיע כנציג המפלגה הסוציאל־דימוקרטית הכללית. הנאציונאל־דימוקרטים ירדו מן הזירה הפוליטית לבלי שוב.

2. תקופת הסיים השני

תקופת הסיים השני היא התקופה המזהירה של הדימוקרטיה הלטבית. שתי הממשלות הראשונות בתקופה זו — ממשלת אולמאניס, מ־24 בדצמבר 1925 עד 6 במאי 1926, וממשלת אלבֶּרינג מ־7 במאי 1926 עד 18 בדצמבר 1926 — היו שתיהן ממשלות של אגודת האיכרים. אך הראשונה נתמכה גם על־ידי המיעוטים, בעוד שהשניה החזיקה בהגה השלטון ללא הסתמכות על רוב קבוע ודגלה בסיסמה „חופש ממיעוטים". המיעוטים — בכללם גם הגרמנים — לא הצביעו בעדה. דומה, שהקפאון היחסי שנשתרר בשורות הסיעה הסוציאלדימוקרטית, לעומת הסיים הראשון, (על אף יוזמתה של סיעה זאת בריפורמה האגרארית), וכן היציבות המספרית של צירי אגודת־האיכרים הן שעודדו הלך רוחות זה. מכל מקום עובדה היא, ששני הקבינטים של אגודת האיכרים ראו את עצמם חזקים עד כדי כך, ששעו אך מעט לדעת החוגים אשר לא נמנו עם חסידיהם. ויסוד לקובלנות היה לא רק למיעוטים כי־אם — במידה רבה יותר — גם לאיכרות העניה של לאטגאליה, שנמשכה לא אל אגודת־האיכרים, היא מפלגת האיכרים האמידה אלא לחבורות הלאטגאליות הזעירות. בחסות אגודת־האיכרים נעשו במקומות, ופעמים אפילו בועדת־הקרקעות־המרכזית עצמה, פעולות מחפירות, כן לא מנעה מעשי ניצול חמורים לגבי איכרים וסוחרים זעירים מבני כל הלאומים בלאטגאליה. במיוחד הרגיזה התנהגותו של „הבנק הלטבי למסחר ותעשיה", שגרמה לשאילתה אל מיניסטר־הכספים. בנק זה נהג לקחת ריבית־נשך, דהיינו 36 למאה, ולפעמים אף למעלה מ־48 למאה, ועל־ידי כך היה גורם להרס לקוחותיו והוצאת רכושם למכירה פומבית. אכן, השאילתות בעניין־ביש זה המריצו את התארגנותה של אופוזיציה חזקה והכשירו את הקרקע להתלכדותם של הבלתי־מרוצים נגד השתלטותה של אגודת־האיכרים.

בדצמבר 1926 הגיע לשלטון הקבינט השמאלי של מ. סקויאֶנאֶק, שהחזיק מעמד למעלה משנה, עד סוף ינואר 1928. ההצבעה על קבינט זה היתה שמית, וסקויאֶנאֶק קיבל רוב של 52 קולות. מקרב היהודים הצביעו בעדו לאזרסון, מייזל ונורוֹק, בעוד ששני צירי ה„אגודה" יחד עם הסיעה הגרמנית יצאו בעת ההצבעה מן האולם. בימי קבינט זה חל לראשונה פילוג גמור בגוש־המיעוטים בן 16 החברים — נוצרה, מצד אחד, הסיעה הימנית, שכללה את כל חמשת הצירים הגרמניים, את הרוסים הימניים ואת שני אנשי ה„אגודה", ומאידך — כל שבעת הצירים השמאליים של המיעוטים.

בתקופה זו נתגלעו בצורה חריפה ביותר הניגודים הפנימיים בלטביה הדימוקרטית. באגף הימיני־הקיצוני התחילה מתפתחת אוריינטציה פאשיסטית. הצלחתו של הפוטש

הפאשיסטי בליטא בדצמבר 1926, שבעקבותיו התבססה במדינה הבלטית הראשונה הדיקטאטורה של וולדֶמאַראַס, היתה בלי ספק גורם לעידוד־הרוחות בין חסידי הפאשיזם בלטביה. המועדון הלטבי של הנציונאליסטים היה תא פאשיסטי מובהק. הקואליציה של סקויאֶנאֶק, נחרדה למראה שגשוגו של הפאשיזם וסייעה להתארגנותה של הליגה הספורטיבית הפועלית הסוציאל־דימוקרטית ואף עזרה לה ברכישת כמות מסויימת של נשק. דיכוי הפוטש הצבאי הזעיר בוולמאַר במחציתה השניה של שנת 1927 הוכיח, שהפאשיזם בלטביה אינו נותן תנומה לעיניו.

כאמור, סייעו שבעת הצירים המתקדמים של המיעוטים, בהצבעתם לטובת הקבינט של סקויאֶנאֶק, לעצם נצחונה של הקואליציה השמאלית; בימי הסיים הראשון לא היו עדיין המיעוטים מאורגנים ככוח פוליטי. בתורת קבוצה בת 15—16 חברים היה להם ערך רב לגבי קביעת „מפתח" ההשתתפות בועדות הסיים, ואמנם היו מיוצגים בכל הועדות ואף בנשיאות הסיים. אלא שעיקר כוחם היה בעמידה על המשמר למניעת קיפוח או צמצום הזכויות המוכּרות בשטח ההגדרה־העצמית או השויון־האזרחי. על יסוד זה קם אותו בניין ארגוני של גוש־המיעוטים, ש„הסוציאלדימוקראטס", אם לשם התנצחות או בעת דיון ממשי בשאלות זכויותיהם הקונסטיטוציוניות של האזרחים, היה מגדיר אותו „הגוש שמן הסוציאליסט לאזרסון ועד לבאַרון פירקס". בשאלות של מתן אימון או אי־אימון בקבינטים לא היו מעולם חלקי הגוש תמימי־דעים, ולפעמים קשה היה לחזות מראש איזהו האגף מאגפי המיעוטים שדעתו תכריע.

ברם, בתהליך התהוותה והתלכדותה של הקואליציה השמאלית חל סיוג יסודי בין חלקיו השונים של גוש־המיעוטים. כבר בתחילת הסיים השני, כמו גם בימי הסיים הראשון, שאף הרוב השמרני של הגוש לבדל את שני חבריו הראדיקליים — את הרוסי קאליסטראטוֹב, נציגם של האיכרים הרוסיים מלאטגאליה, ואת היהודי לאזרסון — כדי שיוכל, בעזרת 14 הקולות שנותרו לו, לתמוך בקבינטים הימניים. עם ייסוד קבינטים כאלה (של אולמאניס, צאֶלמין ואחרים) היו ניתנות למיעוטים הבטחות בעלות אופי תרבותי וכלכלי, אלא שהבטחות אלו — פעמים לא קוימו כלל ופעמים קוימו רק בחלקן. הקפאון בשאלת האוטונומיה (הגרמנית והיהודית) והמשא־ומתן הבלתי־פוסק בבעיית האזרחות מעידים כמאה עדים, כי למיעוטים לא היתה השפעה מספקת אפילו על הקבינטים שלהם נתנו את תמיכתם המלאה. ברם, לאחרי תקופת אכזבה ממושכת חלו סוף־סוף (בשלהי שנת 1926) תמורות חשובות ביחסי־הכוחות של הנציגות הפרלמנטרית של המיעוטים. למחנה התומכים הפעילים של הקואליציה השמאלית נספחו גם שני רוסים — שפוֹליאַנסקי וטיחוניצקי, שני פולנים — וואֶרז'ביצקי ווילפישאֶבסקי, וכן הרב נוּרוֹק. כל אלה, יחד עם שני צירי־המיעוטים השמאליים, הצטרפו לסיעת־מיעוטים מתקדמת בת שבעה צירים. הופעה זו מחתה מעל המיעוטים את כתם הנחשלות, השמרנות והריאקציה שהוטבע עליהם עוד מימי ייסוד המדינה הלטבית.

ברור היה, שהקואליציה החדשה עמדה בהכרח גם באופוזיציה כלכלית כלפי אגודת־האיכרים והאגף הימני הקיצוני של הסיים. על הפרק עמדה הגברת התעשיה במדינה, ושיפור מצב ההמונים העירוניים. מן ההכרח היה לצמצם צמצום ניכר את התמיכות והקיצבות לאיכרות האמידה. כל התיקונים מסוג זה עשויים היו בלי ספק להביא טובת־הנאה להמונים היהודיים של המדינה: לבעלי־המלאכה, לפועלים, לפקידים,

וכן למסחר הקמעוני והבינוני. השכל חייב איפוא, שגם ה„אגודה" תתמוך בקואליציה החדשה.

אף־על־פי־כן נקטה ה„אגודה" כלפי הקואליציה השמאלית עמדה עויינת. היא הזהירה את ההמונים היהודיים, שהסוציאלדימוקרטים, בעלותם לשלטון, ינהיגו שורה שלימה של מונופולין בענפי המסחר והתעשיה החיוניים ביותר, שיעסקו בעיקר בכל מיני ניסויים משקיים, שיתנגדו ליזמה הפרטית, ויחתרו תחת מעמדו של הסוחר והמתווך היהודי.

כל הנבואות הללו של ה„אגודה" נתבדו. קודם־כל צירפה הקואליציה השמאלית ציר של המיעוטים אל הועדה המרכזית להסדר ענייני קרקעות, כדי למנוע משוא־פנים בעת הענקת מקרקעין לבני המיעוטים הלאומיים. חוק הנתינות נבדק ותוקן.

ובענייניה הכלכליים של לטביה, יצא הקבינט מתחומי מדיניות־הפנים אל תחומיה של מדיניות־החוץ.

לאחר משא־ומתן ממושך בין אסטוניה ללטביה בדבר הסכם לאי־התקפה עם ברית־המועצות, גילתה לטביה, בימי הקבינט של סקויאֶנאֶק, נטיה מיוחדת להגיע לידי הסכם זה, בעיקר מטעמים כלכליים, וגם כדי לחזק את עמדת לטביה בחבר־הלאומים. ההסכם לאי־התקפה נחתם ב־9 במרס 1927. אלא שברור היה, כי בזאת לא סגי. מן ההכרח לבוא עם ברית־המועצות גם לידי הסכם מסחרי.

הסכם זה נחתם ע"י משלחותיהן של לטביה וברית־המועצות כבר ב־6 ביוני 1927. דבר אישורו הסופי עלה לדיון מדוקדק של הסיים בשתי ישיבות (ב־25 ו־26 באוקטובר). בהתאם לסעיפים משלימים, שלא פורסמו ברבים, התחייבה ברית־המועצות למסור לתעשיה הלטבית הזמנות בסך 40 מיליון לאַט, ואילו לטביה התחייבה מצדה לקנות סחורות סובייטיות בסך 19 מיליון, ונוסף לכך התחייבה להקטין את מכסי־המגן שלה לטובת ברית־המועצות ב־20 אחוז.

אנשי־המסחר היהודיים, בעלי־התעשיה, וביחוד בעלי־המלאכה והפועלים וכן האינטליגנציה — כל אלה קידמו את ההסכם בברכה. בעיקר משום שראו בו סיכויים לחיזוקם ולעידודם של התעשיה והסחר, לשגשוג ערי הנמל כמו ריגה, ליבאו, ווינדאו, וכן לריבוי ההזמנות מצד רוסיה הסובייטית. בחלקם מתייחסים דברים אלה גם לחוגי תעשיה וסחר לא־יהודיים (ראה את הרצאתי לפני ה„האנדלס און אינדוסטרי פארבאנד" שפורסמה ב־„פרימארגן" מיום 27 באפריל שנת 1927, וכן את הרצאתי במועדון־ביאליק, „פרימארגן", 27 ביוני 1927). טענותיהם של מתנגדי ההסכם באו בראש־וראשונה להוכיח, שההסכם עשוי לעורר ייצור מלאכותי שיהא מחייב השקעה של הון רב, ואם רוסיה לא תמלא את הבטחותיה במדוייק — יגרור אחריו הדבר משבר חמור. בתי־החרושת יותקנו ויצויידו מלכתחילה בהתאם לצריכתה של רוסיה הסובייטית בלבד; מוצריהם לא יתאימו איפוא לצרכיהן של מדינות אירופה המערבית, כך שיישארו מונחים כאבן שאין לה הופכין, אם רוסיה לא תדקדק בקיום סעיפי ההסכם. אף־על־פי־כן יש לציין, שגל של אופטימיות הציף אפילו אותם החוגים, שמבחינה פוליטית היו רחוקים מאד מלרחוש רגשי ידידות לרוסיה הסובייטית. וכך אירע, שבמהלך ההצבעה השמית בניגע לאישור ההסכם בישיבת הסיים מ־26 באוקטובר — הצביעו בעדו לא רק שני צירי ה„אגודה", מתנגדי הקואליציה, אלא גם כל הצירים הגרמניים, פרט לבארון פירקס;

רק הרוסים מן הימין הקיצוני ושני פולנים הצביעו נגד ההסכם. מובן מאליו, שאיגודי המסחר ובעלי־המלאכה היהודים חיוו את דעתם לטובת ההסכם.

לא פחות מעניינים הם חייו התרבותיים של המיעוט היהודי בלטביה בתקופה זו. לא נגע כאן בשאלה זו אלא במידה שהיא משתקפת בפעולות ובויכוחים של הפרלמנט הלטבי בתקופת הסיים השני. ספק אם אפשר למצוא עוד פרלמנט אחד, באירופה ואפילו בעולם כולו, שהקדיש בזמן מן הזמנים מידה כזאת של שימת־לב להנהלה העצמית של בתי־הספר היהודיים וליחסי־הגומלין בין שתי רשתות של בתי־הספר — העברית והאידית. עם זאת יש לציין, כי בכל התקופה שבין שתי מלחמות־העולם (1919—1939) רק בלטביה זכה ה„בונד״, זה המתנגד העקרוני של בתי־הספר העבריים, לנציג פרלמנטרי משלו. על כן היתה בלטביה להשקפות ה„בונד״ השפעה ניכרת על תחוקת המדינה, בפרק־הזמן של שלשה סיימים לטביים (1922—1932).

בתקופת הקואליציה השמאלית החריפה השאלה בעיקר משום ששני קולות ציוניים, זה של ה„מזרחי״ וזה של „צעירי־ציון״, הם שנתנו את הרוב לקבינט (52 קולות). הגם ששיתוף־הפעולה בין שני הצירים הציוניים, כלומר בין ציר של ה„מזרחי״ ובין ציר „צעירי־ציון״ היה הדוק למדי, אין ספק, שעיקר הכובד של המאבק לטובת רשת בתי־הספר העבריים נפל על שכמו של ציר „צעירי־ציון״. הסיבה לכך נעוצה בחלקה בעובדה שבלאטגליה נשא המאבק בשאלת בתי־הספר אופי חריף ביותר, כיון ששם חתר ה„בונד״ במיוחד לכבוש בשביל האידיש עמדת הגמוניה בשטח החינוך היהודי. והנה, אעפ״י שמבחינה פוליטית וסוציאלית היו „צעירי־ציון״ ברוב השטחים תמימי־דעים עם הסוציאלדימוקרטיה הלטבית וקיימו אתה יחסים קרובים יותר מאשר ה„מזרחי״, נזדמן להם ל„צעירי־ציון״ לבוא לידי התנגשויות, בשאלות התרבות הציונית, עם המפלגה הסוציאלדימוקרטית, שעמה נמנה ה„בונד״, וההתנגשויות אירעו לא רק בסיים אלא גם בשורה שלמה של הנהלות־עצמיות מוניציפליות. מאידך גיסא נמצאו בסיים חברים של הסיעה הסוציאלדימוקראטית, כמו למשל צאֶלאֶנס וקאופין שגינו בגלוי את ה„בונד״ על מלחמתו הקנאית והאנטי־דימוקרטית נגד העברית. (ראה „דער רוף״, 25 בנובמבר 1927). ביחוד גברה תנועת העברית בתקופת הקבינט של זאמוּאֶל (1925—1926). אז נוסד האיגוד „המורה״; נפתחו גני־ילדים; נוסדו בתי־ספר עממיים ותיכוניים. ומה שחשוב מכל — מעתה ואילך התאמצה התנועה העברית, בתמיכת התנועה הציונית, לחדור אל הסתדרות המורים הכללית, בה היו קודם־לכן האידישיסטים הנציגים היחידים של היהדות ושל ענייני בתי־הספר היהודיים. כך התחיל בכל מקום ומקום, ובעיקר בסיים ובמועצות־העירוניות, המאבק הגדול להשוואת זכויותיה של העברית לזכויות האידיש. מאבק זה נתקל מיד בעמדה קנאית מצד האידישיסטים, שה„בונד״ הסוציאלדימוקרטי שימש להם בסיס אירגוני ופוליטי. אפילו גורמים אידישאיים שמאליים יותר, עד לקומוניסטים, ועד בכלל, התאמצו לנצל את מצבו המיוחד של ה„בונד״, ובעיקר את דבר קרבתו אל הסוציאלדימוקרטיה ואל עולם־המורים הלטביים הפרוגרסיביים. „המורה״ והחוגים הציוניים הפעילים ביותר עשו מאמצים לרכוש אהדה לבתי־הספר העבריים בקרב החוגים הסוציאלדימוקרטיים הלטביים, בין ציריהם ועסקניהם וכיוצא בהם. ביוני 1926 הופיעה הוצאה מיוחדת „עברית״ — בשפה הלטבית. הודות לשיתוף־הפעולה בין האגף השמאלי של הציונים והסוציאלדימוקרטיה בסיים ובמועצות

העירוניות, נוצר במשך הזמן מגע ממשי בין הלטים הפרוגרסיביים לבין התנועה העברית. ה„מזרחי" וכן הציונים הכלליים נטשו את כל המאבק הקשה הזה למען העברית, עד שנהפך כמעט למונופולין גמור של „צעירי־ציון" ושל חוגים ציוניים שמאליים אחרים.

ברם, חששותיהם של האידישיסטים גברו במיוחד בתקופת הקואליציה השמאלית של סקוּיאֶנאֶק. אותם הקשרים המיוחדים, שקיימים היו בין הציונים השמאליים והסוציאל־דימוקרטיה יכלו לסייע למלחמה לזכויותיהם של בתי־הספר העבריים. נשתמר אתנו מאמר מעניין בעתון אידישאי־שמאלי העולה בשמאליותו על זו של ה„בונד" (ראה „ארבעטער־וועלט", 4 בפברואר 1927; חתום ט—ס, „דאפלטע בוכהאלטעריע"). בעצם התחלת פעילותו של הקבינט השמאלי כתב עתון זה בין השאר:

עדיין איננו יודעים מהן בעצם הישועות הצפויות לנו מצדה של הקואליציה הממשלתית השמאלית. ברם, דבר אחד, למיצער, נראה כבר עתה בכל בהירותו: לבית־הספר האידישאי לא נשקף מצדו של גוש זה של סוציאלדימוקרטים־צעירי־ציון־ו„מזרחי" כל סימן ברכה... בעתונות היומית הופיעה ידיעה, שהסוציאל־דימוקרטים הבטיחו לחבריהם הציונים בקואליציה להשוות את זכויותיה החוקיות של הלשון העברית עם אלו של האידיש, — דבר שפירושו בתנאים הקיימים היום ברחוב היהודי התחלת החורבן של ביה"ס האידי. בועידה הי"ג של מורי לטביה איימו הציונים בפיצוץ הקואליציה הממשלתית — אם לא תתקבל תביעתם בשאלת־הלשונות. ולא עוד, אלא שאיומים אלה אילצו את המשוררת אספאזיה (אשת שר ההשכלה) להופיע בנאום פרו־ציוני, שכדוגמתו לא שמעו הציונים עצמם אפילו בחלומם, ואילו הסוציאל־דימוקרטים נעצו בה מבטי־תמהון...

ובריגה עצמה מצב הדברים גרוע הרבה יותר. לפני שנים מספר הצליחו הציונים להטיל את החזקת בתי־הספר העבריים על שכם הנהלת־העיר, והישג זה בא להם רק הודות לעזרתם של חברי־המועצה הסוציאל־דימוקרטיים, שהעלימו עיניהם מן החוק הקיים בעניני בתי־הספר, בו נאמר במפורש, כי על הלימודים בבתי־הספר להתנהל אך ורק בשפת־האם של החניך. אלא שהתיאבון בא עם האכילה...

— היודע ציר־הסיים הבונדאי על ההתנקשות המחושבת הזאת בחיי בית־הספר האידי? הידוע דבר זה לחברי־המועצה הבונדאים? הינקפו לפחות אצבע, כדי לשים לאַל את מזימות הציונים?

לאמיתו של דבר לא נשקפה כל סכנה לבית־הספר האידי. אם־כי אין ספק שרחשי האהדה אל בתי־הספר העבריים גברו והלכו בקרב החוגים הפרוגרסיביים והסוציאליסטיים בלטביה, כבר זמן רב לפני הקואליציה השמאלית ואחריה. שורה שלמה של אנשי הסוציאל־דימוקרטיה, מלבד רייניס עצמו, וכן צאֶלאֶנס, אספאזיה, דאֶקאֶנס, וביחוד מורים — כל אלה גילו סימני אהדה לבתי־הספר העבריים. תפיסתם זאת נבעה מחושם הבריא, שלחש להם, כי בבחירה בין אידיש, שלא נראתה להם אלא כשינוי־נוסח של הלשון הגרמנית, ובין העברית הקלאסית, עליהם לעמוד לצדה של זו. דחיה פסיכולוגית זו של האידיש גברה אפילו על המשמעת המפלגתית ועל הסולידריות הפוליטית, שעליהן הצביע ה„בונד" בכל עת־מצוא. וכן היה משקל־מה לעובדה, שהציונים השמאליים, שרבים מהם השתתפו בתנועה המהפכנית של לטביה עוד בשנות 1905 ו־1906, תמכו בסוציאל־דימוקרטים ביתר אהבה־לשמה מאשר ה„בונד".

מובן איפוא, שבעצם קיומה של הקואליציה השמאלית היה משום עידוד לעמדתה

התרבותית של הציונות. על כן הגיעו הדברים דוקא בתקופת הקואליציה הזאת לידי מלחמה גלוייה בסיים בין ה„בונד" ובין „צעירי־ציון". אין ספק שהאופוזיציה הימנית בסיים השתדלה לנצל את הקרב החברותי הזה בין הציונות וה„בונד" לשם ערעור הקבינט. שורה שלמה של תככים נגד בתי־הספר העבריים ומוריהם, שאנשי „בונד" ואידישיסטים רקמום מאחורי הקלעים, נודעו בחוגים של אויבי הקואליציה השמאלית, ואלה החליטו לנצל חומר זה בשאילתותיהם אל שר ההשכלה רייניס בנובמבר 1927.

פ. זאֶפ (אגודת האיכרים הדימוקרטיים בלאטגאליה) עמד בנאום הביקורת שנשא בענייני מיניסטריון ההשכלה על מצב בתי־הספר העבריים והסתמך על מכתב־חוזר מסויים מאת ה„צענטראלע שול־אָרגאניזאציע", שקיבל מידי עסקן מוניציפאלי בעיר ראֶז'יצה. במכתב זה מדובר במורה בביה"ס העממי היהודי, מרת לוצוב, העובדת בבי"ס זה בסה"כ שנה אחת. בנאומו אמר זאֶפ בין השאר:

„המוסד הידוע בשם „מרכז הסתדרות בתי־הספר היהודיים", המקורב אל מפלגתו של מר מייזל, הפיץ כמה מכתבים־חוזרים בין חבריו, שבהם הם נדרשים להרחיק איך־שהוא את מרת לוצוב משירותה ולמלא את מקומה בחבר אחר מקרב אנשיו. המכתב כתוב רוסית ומשום־כך אקריא בזה כמה קטעים מתאימים כלשונם וככתבם:

עיניכם הרואות, שמצב־העניינים רציני למדי. אי אפשר יהיה עוד להמשיך את העבודה בשטח זה, אלא אם־כן ייווצר יחס מסויים מצד מועצת בתי־הספר כלפי מרת לוצוב. אם עדיין לא עשיתם ולא־כלום בכיוון זה, כנסו נא ישיבה דחופה של מועצת בתי־הספר (כנסו את כולם, לבל ייעדר איש!), השמיעו דברים נמרצים, צאו במחאה נגד ההנהלה של בתי־הספר. בישיבה זו עליכם ללמד את המנהל לקח, לנזוף בו על עמדתו בהנהלת בתי־הספר במנוגד לענייניו של בית־הספר ולתקנות רוב חברי המועצה. באורח פרטי (לא בישיבה) יש לאיים עליו שייתכן כי ייאלץ לפנות את מקום־שירותו כמנהל. כן על המועצה להחליט שלא לתת למרת לוצוב דריסת־רגל בבית־הספר — אם טרם עשיתם זאת עד היום. הרינו מחכים למברק מכם בדבר אישור החלטותינו דלעיל ע"י מועצת בתי־הספר.

אנו מחכים להודעה במברק, הואיל וכבר ביום ראשון עלינו לנקוט באמצעים נוספים (מסתבר, שדואר לא נוכל לקבל אלא ביום ב'). במקרה שכבר החלטתם בלאו־הכי לנקוט באמצעים כאלה, הרי אם יש לכם מה להודיענו בנידון זה — נא לטלגף ללא דחוי.

במקרה שלפנינו עליכם לגייס את כולם ולהצטיין ביתר פעילות מאשר במקרה של פלינר. בדבר זה תלוי טיב עמדתנו בראֶז'יצה".*

עובדות אלו וכיוצא באלו, שהובאו ע"י זאֶפ וצירים אחרים מקרב האופוזיציה, נועדו לגרום להבעת אי־אימון בשר ההשכלה רייניס. בישיבה שלאחר זו, שהוקדשה לאותה שאילתה, יצא בנאום ארוך הציר לאזרסון, שהדגיש, שאם גם אינו יכול להסכים לעמדתו ההססנית של המיניסטר ביחס לפעולותיהם של העסקנים המוניציפאליים הנתונים להשפעה אידישיסטית או להשראה מחוגי ה„בונד", בכל זאת יצביע נגד השאילתה. נביא בזה מתוך הנאום הנזכר כמה דברים עיקריים, שיש בהם כדי לתת מושג־מה מן האוירה המתוחה שבתוכה נאלצנו להגן על רשת בתי־הספר העבריים.

---

* 15 בנובמבר 1927, עמ' 417—418 II Saeima, VIII sesija,

אני אתעכב עכשיו בעניין שאין לו קשר ישר לטרוניות אשר הובעו בשאילתה זאת נגד המיניסטר ומיניסטריון ההשכלה. למען יובנו דברי כהוייתם, וכדי למנוע פירושים סותרים, אציין כבר בפתיחת דברי, שאין אני מפקפק אף לרגע בכוונות שהונחו ביסוד פקודותיו של מיניסטריון ההשכלה. הנה כי כן אדגיש ואומר, שלפנינו הועמדה שאלה הכרוכה במחלוקת צבורית־תרבותית, מחלוקת הנטושה בין רשת בתי־ספר מסוג מסויים לבין רשת בתי־ספר מסוג אחר לגמרי. אני מדבר כאן על בתי־הספר מסוג „עברית" ועל אלה מסוג „אידיש". איני מפקפק כלל ועיקר, שביחסו אל בתי־הספר אין אדון המיניסטר נוהג הפלייה בין אלה שמסוג א' לבין אלה שמסוג ב'. ואילו למעשה הראה הנסיון דבר אחר לגמרי. עינינו הרואות, שבלטביה, וביחוד בלאטגאליה, נתונה כל רשת בתי־הספר העבריים לרדיפות ולהפרעות — על אף העובדה שמר רייניס הביע לא־אחת את חיבתו לתנועה התרבותית העברית. אחת העובדות נוגעת לקראסלאבה ואחת — לדווינסק.

ב־31 ליולי בחרה מועצת בית־הספר העירוני העממי בקראסלאבה למקום הפנוי של מנהל את גארפינקל*. גארפינקל זה הוא מועמד בלתי־רצוי ליריבינו ה„אידישיסטים". בישיבת המועצה העירונית הקראסלאבית מיום 22 באוגוסט לא הועלתה כלל מועמדותו של גארפינקל לדיון, ולעומת זאת נבחר לתפקיד מנהל, לפי הצעת ראש העיר, אחד מר גליקמן, שמועמדותו לא הוצעה כלל לפני מועצת בתי־הספר. והרי דבר זה הוא בניגוד גמור לסעיפים 17 ו־36 של חוק מוסדות־ההשכלה, שבהתאם להם אין מורים מתמנים לשירותיהם אלא ע"י מועצות בתי־הספר. נציין, שבשעתו, לאחר מחאת הורי התלמידים של ביה"ס בקראסלאבה שלח מיניסטריון־ההשכלה ב־9 בספטמבר פקודה על פיטורי גליקמן משירותו כמנהל והחלפתו במועמד שהוצע ע"י מועצת ביה"ס, כי על סמך הסעיפים 17 ו־36 של החוק, נוכח המיניסטר לדעת, שגליקמן מונה שלא כחוק. אלא שגליקמן בר־המזל לא אמר עדיין נואש, ולשם חיזוק עמדתו החדשה, וכן בלא להתחשב בעובדה שכהונתו לא באה עדיין לידי אישור סופי, הזעיק מליבאו את חברו־לדעה — לתפקיד של מורה. וכל זה נעשה בניגוד גמור לעובדה, שלגליקמן לא היתה שום רשות לפעול כמנהל בית־הספר. (כאן קורא מייזל ממקומו). מר מייזל, אל נא תתרגש; אתה תקבל אחרי את רשות־הדבור לתשובה. המיניסטר, מצדו, שיגר את הפקיד הוכמן כדי לברר בדיוק, מה התרחש בקראסלאבה. ומה מצא הוכמן בבואו לשם? באסיפת הורי ביה"ס הופיע ראש־העיר בלווית 4—5 אנשים, שלא היתה להם שום רשות להופיע באסיפה זו, כיוון שילדיהם לא נמנו על תלמידי ביה"ס. ברם, באמצעים מלאכותיים ובלתי־חוקיים אלה רכשו להם שם רוב! ואכן, מה להם לאדונים אלה ולחוק, בשעה שעליהם להתגושש ביריביהם הפוליטיים — אנשי־העברית? ספק הוא, מורי ורבותי, אם קיימת עוד בעולם מדינה דמוקרטית, ששערוריה כזאת של רכישת רוב באמצעים פסולים שכאלה היתה שם בגדר האפשר!

ברור איפוא בתכלית, מדוע הוציא מיניסטר ההשכלה מצדו ב־10 באוקטובר צו (№ 5023), בו צויינה „אי־החוקיות של ביטול הבחירות" של מועצת ביה"ס מיום 24 בספטמבר, וכן הוטל בו על מועצת־ביה"ס בקראסלאבה לכנס שוב אסיפת ההורים ולבחור במועצת־הורים חדשה... ברם, נמצאו בין תושבי קראסלאבה אנשים, שהרגישו את עצמם

---

* גארפינקל נמנה על חברי „צעירי־ציון — התאחדות".

חזקים וגדולים במידה כזאת, שאף לא עלה על דעתם למלא אחרי הוראות הפקודה מיום 10 באוקטובר — כיוון שהם ודאי סבורים היו, שיש בפקודה זו כדי להביא תועלת לאנשי־העברית. ייתכן מאד, שהיה להם יסוד להאמין שבכל־אופן יימצאו להם מגינים ושמותר להם איפוא להשהות את העניין כולו ויהי גם בניגוד לרצון המיניסטר. וכך לא שמעו לגמרי לפקודת שר־ההשכלה. אלא שבכך לא נסתיים עדיין העניין. המיניסטר נותן הוראות, ואילו ראש־העיר בקראסלאבה נוהג על דעת עצמו. למראה התנהגות כזאת של דחיה בשה״י ובה״י, הוציא המיניסטר פקודה שניה (מס׳ 5341, מיום 21 באוקטובר), המחייבת את אסיפת־ההורים בבחירת מועצת־בית־הספר עד יום 1 בנובמבר. מותר היה להניח, שהפעם קבע מיניסטר־ההשכלה תאריך חוקי סופי להפסקת כל דיחוי נוסף. ולא היא. כי באותו יום עצמו מתרחש מין נס, שכולו לטובתו של בר־המזל גליקמן: אדון המיניסטר להשכלה נותן הוראה לבטל את החלטתו. מפקפק אני מאד בצדקתה של החלטה פתאומית זאת. אולם אין ספק, שמפנה פתאומי זה מצד המיניסטר עודד את ראש־העיר וכן עסקנים מוניציפאליים אחרים בקראסלאבה. יריבי ההורים חגגו את נצחונם: הברירה לכנס או לא לכנס את האסיפה השניה של ההורים היתה נתונה כולה בידיהם! הרי זה כאילו אמר המיניסטר בעקיפין לראש־העיר ולחבריו המוניציפאליים: מורי ורבותי, הרשות בידכם לעשות כטוב בעיניכם; מותר לכם גם לא לכנס לגמרי אסיפה של הורים.

איני רוצה לעכב יתר על המידה את המושב הנעלה הזה בשאלה זו. אעפי״כ איני פטור מלציין, שבדומה לזה קרה גם בדווינסק. גם שם בחרו ההורים שלש פעמים רצופות במועמד שלא היה לרצון הנהלת העיר. עד היום אין ביכלתו של המועמד הנבחר לגשת למילוי חובות שירותו. לא אכחיש את העובדה, שהחוק בדבר אופן חלוקת הסמכויות בין שני הצדדים, כלומר בין המיניסטריון ובין ההנהלה העירונית המקומית, במה שנוגע לניהול בתי־הספר, אינו מדייק כדי הצורך. ואעפי״כ לא אסכים ולא אקבל את הסברה, שכאילו יש בהם בחוקים הקיימים אצלנו משום שלילת זכות של מיניסטר־ההשכלה להוצאת פקודות (ההדגשה בסטינוגראמה של הסיים — מ. ל.). פירוש כזה לחוקים מן הנמנע הוא, שכן עלול הוא להביאנו לידי אבסורד גמור.

בהמשך דבריו ניתח לאזרסון במיוחד את סעיפי חוק ההשכלה והוכיח כי תביעותיהם ופירושיהם של האידישיסטים צופנים בתוכם את ההנחה, שלפיה נופלת זכותו של המיניסטר בענייני בתי־הספר מזו של מפקחי בתי־הספר, שכן רשאים אלה במקרים מסויימים לפטר מורה זה או אחר.

ואשר לעניין גליקמן, הרי אינני מוכן כלל להתעכב על הרקע שלו ועל השתלשלות הדברים מתחילתם. בפעם הראשונה היה לב המיניסטר שלם עם פקודתו, ואילו בפעם השניה — לא. היסוסים אלה יש להם קשר למצב־דברים, שאיני מוכן לנגוע בו במוסד נעלה זה. ברם, העובדה, שבעניין זה וכיוצאים בזה נוהגות ההנהלות העירוניות לכתחילה לפי שיקול־דעת פוליטי — בדבר זה, רבותי, תוכלו להווכח מן המקרה בדווינסק, במקום שם הציעה המועצה העירונית פשרה. מועצה זו, מאד הרגיזתה, כנראה, העובדה, שהמועמד שהוצע ע״י ההורים (ווייספאפ) אינו שולט במידה מספקת בלשון אידיש. בכל אופן הודיעה הנהלת־העיר בדווינסק למיניסטר שאין לה ולא־כלום נגד התמנותו של ווייספאפ לבית־הספר העברי, ובלבד שלא ימונה בביה״ס־האידישאי (ה־3) ולו רק בתורת מורה־לעברית. הנהלת העיר מסכימה למנות את ווייספאפ לשירות בביה״ס ה־2, וכן לביה״ס

ה־5, ובשום־פנים ואופן לא לביה״ס ה־3. מה הטעם? מדוע רצוי פלוני המורה, מבחינה פדגוגית, בבי״ס מסויים, ואילו בבי״ס אחר אינו רצוי כלל־ועיקר? תשובה רשמית אינה קיימת על כך. לעיצומו של דבר, הרי מכניסים אותך, אדוני המיניסטר, מטעמים פוליטיים גרידא, לתוך מחלוקת פנימית הנטושה בחייו התרבותיים של העם היהודי. אין אנו מבקשים לעצמנו כל הנחות או זכויות־יתר: חוקיות אנו מבקשים. בשים־לב למצב הקיים, אסור בהחלט להתיר כאן מצב־דברים בדומה לזה שנוצר והולך בדווינסק ובקראסלאבה. הריני מצטרף לחלוטין לדעתו של מר דאַקאָן, העסקן הפדגוגי הוותיק, שאמר באיזו הזדמנות כי „אין להשלים עם שלטון מקומי שאינו שועה להוראות המרכז״. רבותי, האין דברים אלה הולמים יפה את המתרחש היום בדווינסק ובקראסלאבה? האין בידנו לקבוע, שהשלטון המקומי עומד בשלו, שראש העיר קראסלאבה, למשל, מרגיש את עצמו בטוב, אף־על־פי שהוא מזלזל בהחלטות המיניסטר, כיון שהוא מקווה, כי יעלה בידו, בעזרת תכסיסי ההפרעה, להגיע לידי ביטולן הגמור של פקודות המיניסטריון.

— — רוצה הייתי להסתייג כאן מאותם האדונים מן הימין, שיצאו פה נגד מיניסטר ההשכלה, מנקודת־ראות אחרת לגמרי. במיוחד הייתי רוצה להסתייג ממר זאָפּ, למשל, אשר טען כי המאבק הנטוש בין אנשי־האידיש לבין אנשי־העברית הנהו מאבק פוליטי גרידא, כי מצדדי העברית הנם „כלליים״ יותר, ואילו מצדדי „אידיש״ מצטיינים בשמאליותם... איני רוצה להרחיב על כך את הדיבור. (נ. מייזל משסע). אתה, מר מייזל, כפי שכבר ציינתי, עוד תספיק לדבר כאן בשאלה זו, ואיני רוצה לשלול ממך רשות זו. רבותי, מר זאָפּ דיבר על מאבקנו, והקריא לפניכם הצירים מכתב־חוזר שה„צענטראלע שול־ארגאניזאציע״ הפיצתו בין מצדדיה המקומיים ושבו היא ממריצה אותם שידאגו להצגת מועמדים משלהם, אשר יילחמו נגד מצדדי העברית על כל צעד ושעל ובכל האמצעים שהם... אם ה„צענטראלע שול־ארגאניזאציע״ או איזו הסתדרות אחרת נלחמת באמצעים פסולים שאין להרשותם בארץ דימוקרטית כשלנו, הריני רואה צורך להדגיש במקום נעלה זה, כי אין בכוונתי להטיל את האשמה להתנהגותה של ה„צענטראלע שול־ארגאניזאציע״ על אדון המיניסטר להשכלה. השאילתה של היום מכוונת למעשה נגד קבינט־המיניסטרים בכללו, והילכך אהיה נגד קבלת השאילתה — משום שאני מייצג כאן אותה מפלגה, שכבר מאז ימי האסיפה המכוננת היא מסורה לעקרונות הדימוקרטיה ותמכה תמיד רק בממשלות דימוקרטיות טהורות. ייתכן, שהקואליציה השמאלית הקיימת נוטה — אם בתוקף השפעות חד־צדדיות או על יסוד הנחות אחרות — לצד הזרם התרבותי המנוגד לנו. אולי כבר עובדה קיימת היא. לדאבון־הלב, לא הובאו כאן כלל בחשבון עקרונות שויון־הזכויות. לדאבון־הלב, הרי בארץ פרוטסטנטית, שחופש הדעה והמצפון הוכר בה כבר מאז המאה ה־17, רודפים אותנו בתקפן של סיסמאות, שתכליתן היא — לא פחות ולא יותר — דיכוי תרבותנו העברית העתיקה. (ק. אולמאניס, ממקומו: מי רודף אתכם?) — אין זה נוגע לך, מר אולמאניס, אלא למר מייזל (צחוק באולם). הפעם אני מתכוון להגיד שמיניסטריון ההשכלה חייב היה להגיד את דברו בעניין זה. איני יודע, מר אולמאניס, אם ימצאו הדברים חן בעיניך או לאו, אבל אצלנו בלטביה קיימת אוטונומיה של בתי־ספר — ולו גם במידה מוגבלת. ממה נפשך, אם רשאי אתה לצאת, לפי רוחך, נגד מיניסטריון ההשכלה, הרי שרשאי אני לבקר את המיניסטריון ברוח לגמרי אחרת. אין אתה יכול לאסור עלי זאת. (קריאות באולם).

חושבני, שהמיניסטריון אינו רשאי להרשות שאצלנו, בלטביה, ייהפך השלטון העצמי לשליטה־של־תקיפים. הנה כי כן במה שנוגע לכיוון שלנו, הרי ראשי־עיר ממונים ואישים פיקטיביים אחרים מופיעים באסיפות של הורים ועושים שם כבתוך שלהם, בצורה בלתי־נשמעת שאין להתירה בשום פנים ואופן. ברם, על אף כל מה שקרה, הריני מקווה שבעתיד הקרוב ביותר נגיע לידי כך, ששוויון הזכויות יקויים הלכה למעשה ביחס לשתי התנועות התרבותיות שקיומן היא עובדה, ושמן ההכרח הוא שתהיינה קיימות במדינה. הריני תקוה שמיניסטריון־ההשכלה, מצדו, ינקוט בנידון זה בעוד מועד בכל האמצעים המתאימים, על־כן הנני מחווה דעתי נגד קבלת השאילתה*.

בישיבה הבאה השתדל הציר מייזל להקטין בעיני חבריו הסוציאל־דימוקרטים את רושם הופעתו של לאזרסון, שהגדיר אותה כתמיכה מוסרית באויבי הקואליציה השמאלית**. אלא שאיש מבין הסוציאל־דימוקרטים לא הגיב על דברי לאזרסון. הציר מייזל נלחם בעקרון שוויון־הזכויות לאידיש ולעברית, אך מלחמתו נידונה לכשלון מראש. מלחמה זו היתה אבודה עוד לפני קום הקבינט השמאלי (במחצית השניה של נובמבר 1926). בישיבתה ההיסטורית של הועדה לענייני השכלה נתקבלה הנוסחה של לאזרסון בדבר שוויון־זכויותיהן של שתי הלשונות בבית־הספר היהודי המוחזק על חשבון הממשלה וההנהלה־העצמית המקומית***. בעד נוסחה זו הצביע רוב מכריע (8 צרים; בתוכם גם הסוציאל־דימוקרט דאָקאָנס), נגד קולו האחד והיחיד של ה„בונד" (ד"ר מייזל). נמנעו מהצבעה הסוציאל־דימוקרט אָליאס והגרמני קאָלאָר.

מדעתם זו שוב לא זזו הסוציאל־דימוקרטים, על אף כל מאמצי ה„בונד". ואין ספק, שתקופת הקואליציה השמאלית חיזקה את מעמדו של בית־הספר העברי, וע"י כך חיסנה אותו בפני התרופפות גם בעתיד.

מבחינות רבות היה פרק־הזמן הקצר של ממשל הקבינט השמאלי (למעלה משנה אחת) התקופה המזהירה במצב יהדות לטביה. הוא הדין לא רק מבחינת מדיניות הפנים אלא גם מבחינת מדיניות־החוץ והיחסים הבינלאומיים בכלל. בעוד שעל אדמת ליטא הסמוכה כבר החל הפאשיזם האיכרי־הקלריקלי להעמיק שרשיו, התנהל בלטביה ובאָסטוניה מאבק ללא־הפוגה בעד מימושם של עקרונות הדימוקרטיה במדינה כולה וכן גם ביחס אל היהודים. אפילו עיירות יהודיות כגלאזמאנקה, פרייל, קרייצבורג ואחרות, קבלו זכויות שבהנהלה־עצמית עירונית, פירוש הדבר, שהוצאו מתחום השיפוט של המועצות־הכפריות, וממילא גם מסמכותה של שיטת־המסים הכבדה של הללו. מבחינה זו היה בהפיכתן של עיירות זעירות אלו לערים־קטנות משום התקדמות בשביל האוכלוסיה היהודית. אלא שמבחינות אחרות היתה תמורה זו קשורה בכמה מגרעות קשות***. הכוונה קודם־כל להקצבת קרקעות לסדרי הריפורמה האגרארית החדשה. חילוף הממשלות השפיע על עבודת הועדה המרכזית לסידור ענייני הקרקעות. כאמור, מונה בימי הקואליציה השמאלית באורח רשמי כחבר לועדה זו אחד מבני המיעוטים — הציר הרוסי שיאוֹמיאנסקי — כדי להבטיח שיפוט בלא משוא פנים. בימי הקואליציה השמאלית בוצעה איפוא,

* עמ' 446—450 II Saiema, VII sesija, 15 בנובמבר 1927.
** עמ' 467—468 II Saiema, VII sesija, 22 בנובמבר 1927.
*** עיין „פרימארגן", 18 בנובמבר 1926.

העברת הקרקעות בשיטה הרבה יותר צודקת. למעשה, היו שני צירים יהודיים, דובין ולאזרסון, נוכחים בקביעות — בימי כל הממשלות — בישיבות הועדה המרכזית, שבהן קוּיים בירור הקובלנות המקומיות בענייני סידור־קרקעות. יש שהיה נוכח גם הציר מייזל, ואילו בענייני קורלאנד, לעתים יותר נדירות, גם הציר מ. נורוֹק. אולם לאחר נפילת הקבינט השמאלי הורע בהרבה מצב העניים ומעוטי־האמצעים שבקרב יהודי העיירות בשטח הקצבת הקרקעות. היה זה לאו־דוקא זלזול בצידקת תביעותיהם של אנשים בודדים, אלא, בעיקר, של אי־יציבות בפראקטיקה של ההסדר הקרקעי בתחום העיירה. התושבים היהודיים השתמשו מאז ומתמיד בקרקע העיירתי ובבתים הבנויים עליה על סמך זכויות „צינש" (בלאטגאליה)*, וכן כחוכרים ותיקים.

יהודים רבים אבדו תעודות־ערך, כתבי־חוזה וכיוצא בהם (ביחוד עקב מאורעות מלחמת־העולם הראשונה, הגירושים והעקירות). קרקעות העיירות, שקודם־לכן היו קניינם של בעלי־אחוזה גדולים בלאטגאליה, הועברו לרשותה של הקרן הקרקעית הממלכתית, על־מנת לזכות בהן את בעליהן הקודמים הותיקים. ומה נתברר? הריפורמה האגרארית הזיקה ליהודי־העיירה במידה הרבה יותר גדולה מאשר לאיכר או לתושב הכפר!

דבר זה נתאמת לא רק במקרים של בירורי־דין בודדים, שבתוצאה מהם נאלץ היה היהודי־החוכר לוותר על מקומו עליו הוא יושב זה עידן־ועידנים, לטובת פלוני הפקיד או אדם שלא מן המקום, אלא גם במקרים של קביעת גבולות העיירות ושל עיבוד תכניות כלליות שלכאורה לא נועדו אלא לשמש יסוד לשגשוגן של עיירות אלו... ולא עוד אלא שבתוצאה מבירור ענינים שהועברו לועדה המרכזית לענייני קרקעות ממקומות־ישוב כגון פרייל, דאגדה, ווישקי, וכדומה, הופקעו אדמות־המרעה לגמרי מידי האוכלוסין היהודיים בעיירות, או שצומצמו במידה ניכרת. ביחוד לאחר נפילת הקואליציה השמאלית נשאר הבקר של עניי־העיירות היהודיים — וגם זאת בחסדם של מסדירי ענייני הקרקעות, ללא מקום־מרעה לחלוטין. ולא זו אף זו.

במרס 1928 נתחוור, שאין מוצא ממצב־דברים זה אלא בעזרת התערבותן של תקנות־הסדר חדשות. תעודות בענייני קרקע, גם בעלות ערך קנייני חשוב, היו נערכות לא־אחת שלא בידיעת התושבים בעיירה. מובן וברור, שמינהלת־הכפרים היתה נכונה תמיד להצר את תחום העיירה; ברם, כוונה זו היתה ניכרת גם בועדים המחוזיים להסדר קרקעי. לכן היה זה מן ההכרח לרכוש בשביל תושבי העיירות זכות של השתתפות בעיבודן ובאישורן של התכניות הקרקעיות במקומות בעלי צפיפות ישובית גדולה. בקשר לכך הציע הציר לאזרסון את הנוסחא הזמנית „להטיל על הממשלה וכן על הועד המרכזי להסדר ענייני קרקעות שיקבעו ללא־דחוי, כי לשם עריכתן ואישורן של תכניות למקומות־ישוב צפופים יש להזמין נציגים מטעם הישובים הללו, ואפילו במקרה שישובים אלה לא רכשו עדיין לעצמם את זכות ההנהלה־העצמית**.

בשלהי ינואר 1927 פתחה הועדה־למשפט פומבי בבדיקת חוק האזרחות. למרצה בהצעת־החוק נתמנה הציר נ. מייזל***. בהצעת־חוק זו לא נתכוון המרצה לפתור את

* זכות צ'ינש, שריד החוק הפולני במקום, היא זכות השימוש התורשתית בקרקע זרה בתנאי של תשלום מסויים קבוע ועומד. זכות הצ'ינש מקיפה נכסי־דלא־ניידי כפריים ועירוניים כאחד. חשוב לציין שזכות צ'ינש נבדלת מזכות חכירה במה שאינה מוגבלת בזמן.

** ראה בעתון „סבודניה" מיום 29 במרס 1928.

*** ראה בעתון „פרימארגן" מיום 26 בינואר 1927.

כלל השאלות היסודיות החשובות בשטח זה. כוונתו לא היתה להציע הצעות נועזות וקיצוניות, אלא להיפך: להביא הצעה העשוייה להתקבל בנקל על דעת רוב הסיים*.

כאמור, עסקה המועצה העממית בשאלה זו כבר באוגוסט 1919. אך מעולם לא הכירו המוסדות המחוקקים הלטביים בעקרון הסכם המיעוטים הפולני, שלפיו חייבת המדינה החדשה למנות אוטומאטית עם אזרחיה כל אדם שנולד בתחום המדינה במידה שלא קיבל אזרחות אחרת בתוקף מקום הולדתו. בתקופת החוק הקודם של שנת 1921 לא היו רשאים לתבוע לעצמם את האזרחות „בני־שנות־השמונים" וצאצאיהם. החוק הסתמך על עקרון ההרשמה. הציר מייזל שם לו למטרה להעניק בעזרת הצעת־החוק שלו את זכות האזרחות לאותם האנשים, שביום מתן החוק נמצאו במדינה, לא קיבלו עליהם מעולם אזרחות אחרת, וישבו בתוך גבולות לטביה ששה חדשים לפני 1 באוגוסט 1914 (יום פרוץ מלחמת־העולם הראשונה) או ששה חדשים לפני 18 בנובמבר 1918 (ייסוד לטביה). התאריך השני (18 בנובמבר 1918) בא להקל על אותם התובעים שאין באפשרותם להוכיח שגרו בלטביה לפני מלחמת העולם הראשונה. הוא לא נגע באותם האנשים הגרים בחוץ לארץ והרוצים לרכוש את האזרחות הלטבית.

הציר דובין דרש כמו־כן את הארכת מועד הברירה לקבלת הנתינות, אבל מייזל סירב להכניס תיקון זה לתוך הצעתו. לאחר ויכוחים ממושכים אושרה הצעת־החוק ופורסמה ב־2 ביוני 1927; היא אמנם לא השביעה די הצורך את רצון בעלי התביעות הנרחבות שבקרב היהודים והמיעוטים האחרים, אבל לעומת־זאת היה בה כדי ויתור ניכר לדעת הציבור, ולבני־שנות־השמונים וצאצאיהם. אמנם, למתן זכות אזרחות אוטומאטית לסוג זה של אזרחים לא הגיעו הדברים, שכן צריכים היו להגיש בקשה מיוחדת למיניסטריון־הפנים.

בסעיף המשלים החשוב ביותר בשאלה זו נאמר:

כן נמנה עם אזרחי המדינה הלטבית כל נתין רוסי ללא הבדל לאום ודת שחי בתוך גבולות לטביה מאז ה־1 בינואר שנת 1925, ולא קיבל על עצמו עד כניסתו של חוק משלים זה לתקפו כל נתינות זרה ואשר: — א) חי בלטביה לכל־הפחות ששה חדשים עד 1 באוגוסט 1914; ב) ישב בלטביה עד שנת 1881 ישיבת־קבע; ג) או מי שהוא צאצא של סוג האנשים הנזכרים ב־א) ו־ב).

הדיונים על חוק האזרחות עוררו מסע הסתה מצד הימין הקיצוני, אגודת־האיכרים והמרכז־הדימוקרטי. בישיבה האחרונה ניסתה אגודת־האיכרים — כבר לאחר קבלת נוסח ההצעה — לדחות את האישור הסופי ל־5—6 ימים באמתלה של העברתו לידי ועדת העריכה, מתוך התנגדות ל„קצב האמריקאי" כביכול, בו עברה הצעה זאת את הסיים. הציר לאורסון, כחבר ועדת העריכה, הציע להפסיק למשך חצי־שעה את ישיבת־המליאה למען תת את האפשרות לועדת־העריכה לבדוק מיד את נוסח החוק ולהכניס בו, אם יהיה צורך בכך, את תיקוניה. הוא אמר שתקדימים כאלה של הפסקת מליאות לשם בדיקת הצעות־חוק על־ידי ועדת־העריכה כבר אירעו גם בימי קבינטים ימניים. הצעה זו נתקבלה ברוב דעות, ועוד באותו ערב, לאחר דיון של שעה בועדת־העריכה, נתקבל החוק**.

את הסיבה לכך, שהמפלגות הימניות התנגדו נמרצות לקבלת הצעת־החוק, יש

* ראה עמ' 53—54, ישיבת ה־29 באפריל ,II Saeima, VI ses.
** עיין „פרימארגן" 22 במאי 1927; כמו"כ עמ' II Saeima; VI sesija,534.

לראות, אגב, בעובדה, שבמשך כל שש השנים שבהן התנהל בפרלמנט המאבק מסביב לחוק זה — הפכו אותו המפלגות הימניות נושא למיקוח ולסחיטות פוליטיות.

דעותיהם והתנהגותם של מתנגדי החוק הזה היו תמיד מחושבות ומכוונות לתכלית מסויימת וידועה. בדבר זה אפשר היה להווכח על־נקלה מתוך העובדה, שמיד עם אישורו ע״י הסיים הודיע הציר יוראשבסקי, ראש הקבינט בעתיד וחבר קבינטים מספר, מעל במת הסיים, שחוק זה אינו עולה בקנה אחד עם דעת מרבית העם, ומטעם זה תיאלץ סיעתו לפנות אל המוני העם באמצעות משאל*.

יש להעיר, שבתקופת הקבינט השמאלי זכתה לטביה במידה ידועה גם לשם טוב בחוץ לארץ. בתקופה זו חלה חתימת החוזה המסחרי הידוע עם ברית־המועצות. המגע עם צרפת ואנגליה נתהדק במידה ניכרת. גם בשטח זכויות המיעוטים יצאו ללטביה מוניטין בחו״ל. למיעוטים של מדינות כפולין וכרומניה שימשה לטביה — ובמידה הרבה יותר גדולה, כמובן, אסטוניה — כמופת בתחוקתה בשאלת המיעוטים. בכך מסתברת העובדה, שגם בכינוסי הקונגרס העולמי של המיעוטים הלאומיים היה לנציגות המיעוטים הלטביים — וביחוד המיעוט הגרמני והיהודי — משקל רב יותר ממה שהגיע לה מבחינת המספר. הקונגרס נתכנס בז׳נבה בשנת 1927. בעת ובעונה אחת נתכנסה בציריך גם ועידת היהדות העולמית, בה שותפו הנציגים היהודיים בפרלמנטים באירופה המרכזית והמזרחית.

שנה זאת וזו שלפניה (1926) היו מבחינה מסויימת תקופת השגשוג של האופטימיות הגלותית. היציבות הפוליטית והכלכלית, שבאה עתה לאחר השנים הקדחתניות 1919—1923, נתנה בהכרח את אותותיה גם בציבוריות היהודית. בתקופה זאת, שבה נתברר ואף הגיע לגמר חתימה חוזה קֶלוֹג־בריאן, לאחר ההכרה דה־יורה בברית־המועצות, כאילו סר כל צל של פחד מפני מהפכה סוציאלית אירופית־כללית. גרמניה, מורגעת מלבר, לאחר שנתחסלה סוף־סוף האינפלציה בארצה ומנגנון הדימוקרטיה הויימרית הגיע גם הוא לכלל הסדר, נתקבלה לחבר־הלאומים. קו־ההגנה של שטרֶאזֶמאַן כאילו ציין, שגרמניה פנתה שוב לצד מערב, בכלל זה גם לצרפת. בכינוסי המיעוטים הלאומיים תפסו הגרמנים שמחוץ לגבולות גרמניה, ה„אויסלאנדס־דויטשאֶ״, שמספרם הגיע ל־10 מיליונים, מקום חשוב מאד בצד המיעוט המפוזר בה״א הידיעה, כלומר היהודים, ודומה היה, שכינוסים אלה הולמים יפה את סדר המשטר הדימוקרטי.

ברם, מתחת לאחדות מדומה זו, שעליה הוכרז חגיגית בז׳נבה ע״י המנהיג הציוני הדגול ל. מוצקין וכן ע״י כמה עסקנים פוליטיים בענייני מיעוטים גרמניים, הונגריים וסלאביים, היתה חבויה מחלוקת פנימית. גרמניה וכן התפוצה הגרמנית הסתירו מעין רואה את תרעומתם העמוקה על שלום־וורסאַיל. לפי שנתברר לאחר־מכן מתוך יומני שטרֶאזֶמאַן, לא היתה אצלם האוריינטציה על עקרונות הדימוקרטיה הבינלאומית, על חבר־הלאומים והפאציפיזם אלא תכסיס בלבד, כעין הפסקת־נופש פוליטית לצרכי ארגון כוחות ההתנגדות. ובעצם היו גם כינוסי־המיעוטים בז׳ניבה בעיני הגרמנים נשק דימוקרטי בידי השאיפה הפאן־גרמנית, שכבר התחילה לאט־לאט ובשיטתיות נכנסת לאפיקי הנאציזם.

עוד לא הגיעה, כנראה, השעה להערכה מקיפה ולגילוי מלוא משמעותו של העבר

---

* עיין עמ׳ 835, 20 במאי 1927 .II Saeima; VI sesija,

הקרוב הזה. אבל אין ספק שאפילו מעיני הצירים היהודיים שהשתתפו בכינוסים האלה, בכללם אישים מרכזיים, נעלמו להטוטי המשחק הגרמני מאחורי הקלעים. בקונגרס של שנת 1927, שנכחו בו מקרב היהודים (מלבד מוצקין) יצחק גרינבוים, ד״ר רייך, ד״ר האָלאָר ורוזמרין (פולניה), פינקלשטיין (ליטא), מרגלית (צ׳כוסלובקיה), נורוק ולאזרסון (לטביה), רומנו ותג׳ר (בולגריה), ד״ר נובל (רומניה) וא. גורביץ (אסטוניה) חל פילוג. המיעוטים מגר־מניה, שהיו מיוצגים בכינוס זה, היו הפולנים (ובראשם קאצ׳מאראָק), הדאָנים והסלבים בני הגליל לאוזיץ. הסלבים תושבי גרמניה, שאליהם נצטרפו גם הנציגים הפולניים של לטביה ושל מדינות אחרות, דרשו לצרף אל הרכב הכינוסים את המיעוט החדש בגרמניה — את הפריזים שבגרמניה הצפונית־מערבית. נשיאות הקונגרס סירבה לקבל את הפריזים בתורת מיעוט, וכתוצאה מכך עזבו רובם הגדול של הנציגים הסלביים וכן אלה של כל המיעוטים הלא־גרמניים את אולם־הישיבות. (שאלת קבלת הפריזים נדחתה לראשונה — כבר בקונגרס של שנת 1925). בנמקו את דבר יציאתו מהקונגרס טען קאצ׳מאראָק (פולני מגרמניה), כי הקונגרס דוחה בכוונה את קבלת המיעוטים ה„חלשים״, בעוד של„מיעוטים־האיראֶדאֶנטיים״, כלומר למיעוט הגרמני וההונגרי, הוא נותן עידוד מלא. הרינו מוצאים בנאומו של קאצ׳מאראָק הסבר בהיר למדי על הגורמים שעוררו את המיעוטים הלא־גרמניים של גרמניה (הפולנים, הדנים והלאוזיצאים) לעזוב את הקונגרס. „אין ברצוננו — הכריז קאצ׳מאראָק — לשמש כלי־זין לפעולה פוליטית, שתכליתה היא תפיסת השלטון; רוצים אנו לכוון את פעולותינו אך ורק לפי קו־צרכיה של מדיניות־המיעוטים״.

כדאי לציין, כי נציג המיעוטים היהודים בקונגרס, ליאו מוצקין, נצטרף אל הרוב — כלומר נגד היציאה של מיעוטי גרמניה — וטעמיו היו פורמליים גרידא.

מלבד בנאומים הרשמיים נימקה קבוצת הפורשים את יציאתה בכך, שהגרמנים וההונגרים נוהגים בקונגרס לא להגנת זכויותיהם התרבותיות והפוליטיות של המיעוטים, אלא לאירגון המיעוטים הגרמניים וההונגריים נגד שלום־וורסאַיל ולהרחבת גבולות ארצותיהם.

הצירים היהודיים לא העריכו אז כראוי, את היציאה הדימונסטרטיבית הזאת מאולם הקונגרס. מכל מקום, לא אירע דבר שימנע בעד הקונגרסים מליהפך בהדרגה לכלי־שרת בידי המדיניות הפאן־גרמנית. ורק לאחר שהקונגרס של שנת 1933 — והיטלר כבר עמד אז בראש השלטון בגרמניה — סרב למחות נגד רדיפות היהודים בגרמניה, הבינו הצירים היהודיים, שלעיצומו של דבר סייעו הם במו־ידיהם במשך 8 שנים תמימות להאדרתה של הפאן־גרמניות. רק לאחר שכבר עבר המועד סירבו היהודים להשלים עם הנימוק היסודי, היורידי־רשמי, שאותו השמיעו הצירים הגרמניים והפרו־גרמניים כאחת: יהדות גרמניה לא היתה מעולם מיעוט־לאומי, ועל כן אין קונגרס המיעוטים רשאי להגיב על הפעולות האנטי־יהודיות ששלטון היטלר נוקט בהן. בקיץ 1933 נטשו סוף סוף היהודים את הקונגרס. לימים נתברר שאָ. אמאֶנדאָ (גרמני בלטי), אשר היה שנים רבות המזכיר הכללי של הקונגרסים, וכן ו. האסלבלאט נהפכו לחסידים נלהבים של ההיטלריזם. מבין העסקנים החשובים של הקונגרסים הללו אחד ויחיד הוא, אולי, ד״ר פ. שימאן שלא נתפס לנאציונאל־סוציאליזם. הנה, במובן זה מהווים קונגרסי־המיעוטים אחת ההוכחות הטרגיות ביותר לקוצר־הראיה שלנו.

ברם, נחזור לענייננו. בתחילת 1928 הגיע קצה של הקואליציה השמאלית. ב־21 בינואר מביע הסיים (ברוב של 51 קולות נגד 43) אימון לקבינט של פ. יוראשאֶבסקי. עם המיעוט, שלא הצביע נגד הקבינט נמנו שני צירי ה„אגודה", ואילו הסיעה הגרמנית והצירים הרוסיים הימניים הצביעו בעדו. הויכוחים מסביב להצהרה של הקבינט החדש היו ארוכים למדי ותפסו שתי ישיבות של הסיים. נתגלע פולמוס חריף בין הציר דובין והציר נורוק*. בישיבה מיום 21 בינואר, שבה עמד הסיים להחליט בנוגע לגורלו של הקבינט החדש, נשא דובין נאום בו התקיף את הסוציאל־דימוקרטים, את היהודים מהשמאל, וביחוד את הציר נורוק באופן אישי בחריפות שטרם נודעה דוגמתה בדברי־הימים של הפרלמנטריזם הלטבי**. רעיון מרכזי שימשה לו ההנחה שלפיה אין לרכוש אימון לשום חלק מחלקי העם הלטבי יהיו אלה הימניים, עסקני המרכז, או הסוציאל־דימוקרטים. נביא בזה קטע מנאום התשובה של נורוק לדובין. זה אחד מנאומיו המזהירים של נורוק, ומשתקף בו הלך־הרוחות הפוליטי של השבועות הראשונים לאחר נפילת הקואליציה השמאלית. אין ספק, שאצל שלושת הצירים היהודיים המתקדמים נשתקף באותם הימים דכדוך־הנפש בו היו שרויים לא רק יהודי לטביה, אלא כל הציבוריות הלטבית המתקדמת ובראשה הסוציאל־דימוקרטים.

ואלו תגובותיו של נורוק על התקפות דובין:

בית נעלה! לדאבוני הגדול מצא חברי מר דובין לנחוץ לעורר מעל במה נעלה זאת פולמוס מסביב לחילוקי־הדעות הרווחים ברחוב היהודי, אלא שהאדון דובין דיבר, כנראה, „מבעד לחלון" אל הקהל היהודי עם פרוס הבחירות לסיים הבא. אני מצטער, שאני נאלץ בזה, בניגוד להרגשתי הפנימית ולא מתוך התעוררות עצמית, ללכת בעקבות דובין. משום שאיני רשאי כלל, מבחינה מוסרית, שלא לענות על דברים שמר דובין מצא לנחוץ להטיחם כאן לא רק נגד הכיוון שלי כשהוא לעצמו, אלא גם נגדי באופן אישי, על אף העובדה שאני, בנאומי הראשון, לא הזכרתי אפילו את שמו. מר דובין שואל, מדוע השתתפתי בקואליציה השמאלית יחד עם המרכז־הדימוקרטי, ומדוע, שידלתי את המרכז הדימוקרטי להכנס לקואליציה השמאלית. ומדוע, שואל דובין בתמיהה אי אפשר לו היום ללכת עם אותו המרכז הדימוקרטי?

על כך מוכן אני לענות. קיים ועומד הבדל עצום בין המרכז הדימוקרטי כשהוא מהווה חלק של הקואליציה השמאלית ובין אותו המרכז עצמו כשהוא עומד בראש הקואליציה הימנית. בתוך הקואליציה השמאלית הסיעה בת שלושת החברים היא לא פחות ולא יותר מאשר בבחינת הגלגל החמישי בעגלת הממשלה, ולכן אין בה כדי להזיק. ברם, בו ברגע שהיא הופכת לכוח מזיק, עליה לצאת מן הקואליציה, כשם שאירע בשעה שניסתה להרוס את הקוורום בדיון על חוק־האזרחות. אח יסוד־היסודות של הקואליציה השמאלית מהווה הסיעה החזקה ביותר בסיים שלנו — הסוציאל־דימוקרטיה. היא אבן־הפינה של הדימוקרטיה שלנו ואף זו של החופש. יחד עמה אין סכנה במרכז הדימוקראטי. ברם, בשעה שמרכז זה עצמו מעמיד עצמו בראש גושים ריאקציוניים, הרוחשים איבה ליהדות, הריהו הופך למזיק במידה שאין למעלה הימנה — —

* עיין עמ' 1—120, II Saiema, VIII Ses.

** עיין מאמרו של ד"ר יצחק יפה בשם „א שווארצער טאָג" ב„פרימאָרגן" מיום 26 בינואר 1928.

והנה השאלה השניה: מדוע נכנסתי לקואליציה עם אגודת־האיכרים?

ראשית־כל הן קרה הדבר עוד בטרם גילתה אגודת־האיכרים את פרצופה האנטישמי, שנית, הרי הלכתי לשם לא מרצוני, אלא, כגלוי וידוע, בתוקף ההחלטה מצד הקבוצה היהודית־בורגנית, שנתכוונה ליצור חזית בורגנית אחת ואחידה. היו אלה נישואין מתוך חשבון, וכלל לא נישואין מתוך אהבה. את התוצאות חזיתי מראש ובעוד־מועד. אלא שראיתי לעצמי לעבור בכור־נסיון זה לפחות פעם אחת ויחידה, כדי להוכיח את צדקת השקפתי — — —

בכלל, בדיעבד, לאחר ההצבעה העממית, עם שהיחס האנטי־יהודי מצד הקואליציה כבר הגיע לידי גיבושו המלא — אין עוד בקרב נציגי המיעוטים היהודיים מקום לשתי דעות בנידון זה.

בדבר זה, מר דובין נכבדי, אין אתה יכול ואין אתה רוצה להבין לרעי. אנו מדברים בלשונות שונות. אי־אפשר לי לשבת ליד שולחן אחד עם אנשים הדורסים ברגליהם את כבודנו הלאומי ואת ערך־האדם שבנו, המשליכים גושי־בוץ על כל היקר והקדוש לנו, המטיחים מעל הבמה הנעלה הזאת הכרזות־איבה נגד היהודים, תוך שהם משתמשים לשם־כך אפילו בתנ״ך, וכך, עם ספר התנ״ך בידיהם, הם נלחמים נגד תנ״ך זה עצמו ונגד העם שנתן לעולם את ספר־הספרים הזה... מטעם זה, מר דובין, הסברתי להאדון יוראשבסקי, שמצדי איני מוכן כלל־ועיקר לדבר אתו על „תנאי־כניסה" כלשהם. איני רוצה בשום מעשה־חסד מידי אנשים היורקים בפני עמי. אין אני יכול למכור את הכבוד הלאומי, את הערך העצמי, את ההכרה העצמית ואת הגאון הלאומי של עמי. אם כל הדבר הזה נראה בעיניכם כעניין שבמקח־וממכר — שלחו נא ידיכם במסחר ככל אוות נפשכם. אבל אני, מצדי, איני רוצה במיקוח. להשיב מלחמה שערה — זאת כוונתי. הנה ההבדל ביני לבינכם. השאלה היא שאלת השקפות, תכנית, ממשל, וכלל לא שאלה של סחר.

ידוע לי, שהנני שוחה נגד הזרם, שהרי שולחי הוא הבורגני שהכל משתדלים להשפיע עליו. והרי לא כל היהודים יורדים לסוף דעתי. אבל אני את דעתי לא אחליף.

ועתה בעניין הבנק. בשעה שהרכבנו, לפני למעלה משנה, את הקואליציה (השמאלית), לא היה סעיף זה קיים. ורק זה לפני זמן קצר, מאחר שעם פטירתו של נציג ועד־הבורסה, נתגלתה משרה פנוייה — דרשנו לנו מקום במועצת הבנק של לטביה. הואיל ומומחים, הנמנים עם בנקים אחרים, אינם רשאים, על סמך החוק החדש, להימנות עם הרכב ההנהלה של הבנק הממלכתי, בחר האירגון הכלכלי היהודי במועמדותי שלי, משום שאני, כחבר ועדת־הכספים של הסיים, מקיים מגע הדוק אתו. הריני מדגיש, שמועמדותי נתקבלה בלי ידיעתי (דובין קורא ממקומו: לא נכון הדבר; אני מוכן להוכיח זאת בעזרת עדים!). הדבר נכון, מר דובין! ואם בכל זאת מסר הקבינט את התפקיד הזה לנציג אחר מנציגי אותו ועד־הבורסה, שעמד בתוקף על זכותו המיוחדת בענין זה, אין זאת אלא בגלל אותו מחול־השדים המפורסם שעתונות שוביניסטית מסוג ידוע התחילה והמשיכה בו באמצעות תככים ודימגוגיה. ולו גם היו עמי טענות נגד השמאליים — אני בגלל התפקיד הזה לא אעבור למחנה אחר. כמקודם אוסיף להלחם מן המקום שאני עומד בו בעד זכויותינו. הריני חדור אידיאלים, ומשום־כך איני יכול להחליף את מקומי. הנה, מר דובין, ההבדל כולו.

בצד זה (מורה כלפי שמאל) חופש, דימוקרטיה, מידה אנושית, תבונה ותכנית, קו ברור, השקפת־עולם ועתיד. ואילו שם (מורה כלפי ימין) שנאת־אדם, זלילת־יהודים, ריאקציה מובהקת, שנאת־מוות, דיכוי־החופש, אנטישמיות גלויה ואפלה. העבר והעתיד של עמי, קיום לטביה, הקול הפנימי שבלבי ומצפוני — כל אלה מתווים לפני את הדרך בה אבחר. שויון־זכויות גמור למיעוטים ומשטר ממלכתי חפשי עשויים לקום רק כתוצאה מהליכה צעד־בצעד עם הדימוקרטיה.

פרק־הזמן הקצר, מבחינה יחסית, שנשאר עד עונת הבחירות לסיים השלישי (בסתיו, שנת 1928), לא הצטיין במאורעות פוליטיים בולטים. רובו של הישוב היהודי היה חדור התנגדות לא רק כלפי הקבינט החדש של יוראשאֶבסקי, אלא גם כלפי כל נסיון של חיסול הירושה של הקואליציה השמאלית. לדבר זה היו טעמים ונמוקים כלכליים. החוזה המסחרי עם ברית־המועצות (קיץ 1927) גרם להגדלת היצוא, ביחוד של מוצרי חרושת, לרוסיה. אנשי התעשיה היהודיים, ביחוד בשטח האריגה והסריגה, הדיקט ועיבוד העץ, וגם בתעשיית המנעל והלבוש — או שהרחיבו את עסקיהם הקודמים, או שהקימו מפעלים חדשים, שציידום במכונות חדישות. גם הסחר גדל במדינה במידה ניכרת. כל אלה הרימו את קרן הקואליציה השמאלית, שחתמה על אותו הסכם והגבירו בהכרח גם בקרב היהודים את רגשי ההתנגדות לקבינט של יוראשאֶבסקי וכן לכל אפשרות של יצירת קבינט ע״י אגודת־האיכרים, שעמדה בשעתה בהתנגדותה הנמרצת לעצם רעיון ההסכם המסחרי. ודבר זה הוריד בהכרח את קרנה של ה„אגודה", בת־לוייתה התמידית של אגודת־האיכרים. ואילו שמן הטוב של הקבוצות היהודיות שתמכו בקואליציה השמאלית עלה.

כל היחסים האלה מצאו את ביטויים בבוא מועד הבחירות לסיים השלישי. אף כי נעשו נסיונות להבליט רשימות חדשות בלתי־פוליטיות, כגון זו של „הגוש המשקי היהודי" (רשימה מס' 22 בלטגליה) במקום הרשימות הפוליטיות־מפלגתיות, שהיו קיימות מכבר — גילה רוב קהל הבוחרים היהודיים, בתוקף נסיונו הפרלמנטרי ב־8 השנים האחרונות, את מלוא יכלתו להתמצא בהתמודדות הגושים הפוליטיים בינם לבין עצמם. ארבעה־עשר חדשי הקואליציה הוכיחו לבוחר ההמוני שכיוונה של ה„אגודה", זו בת־בריתה המובהקת של אגודת־האיכרים, עומד בניגוד לאינטרסים היהודיים.

ברם, בדרך לבחירות החדשות נתגלה מכשול טכני. היתה זאת הצעתה של הסיעה הגרמנית — למזג את כל חמשת איזורי הבחירות שקיימים היו בלטביה מאז ומתמיד (קורלאנד, ריגה, זאֶמגלן, ליפלנד ולאטגאליה) לאזור־בחירות אחד. סכנת־משנה היתה בהצעה זו לנוכח העובדה ששתי המפלגות הלטביות הגדולות ביותר — הסוציאל־דימוקרטיה ואגודת־האיכרים — נטו גם הן, בדרך־כלל, לשים קץ לפיצולה המדוקדק של שיטת־הבחירות הלטבית המאפשר אפילו לאיגודים זעירים־מן־הזעירים את החדירה לתוך הסיים. הגרמנים פעלו בנידון־זה רק לטובת ענייניהם. פנים אל פנים עם קהל־בוחרים אחיד, הפטור ממלחמה פוליטית פנימית קיוו הגרמנים, שלפי השיטה של אזור־בחירות אחד, יגיעו לידי הצלחות גדולות, אם כי בלאו־הכי עלה האחוז של נציגות הגרמנים בסיים על זה של מספר אוכלוסיהם במדינה. מיעוטים אחרים, ובעיקר היהודים, עשויים היו בלי ספק להפסיד בתוצאה מתיקונים כאלה. הגרמנים לא רצו להתחשב בדבר, ביחוד מאחר שלפי שיטת האזור המאוחד היו 3.000 הקולות הגרמניים המפוזרים על פני ליפלנד ולאטגאליה מצטרפים אל כלל הקולות הגרמניים.

ואילו למעמדן של המפלגות היהודיות, ביחוד של צעירי־ציון וה„בונד" בלאטגאליה היה דבר זה כרוך בסכנה גדולה. בראש המאבק נגד שיטת האזור האחיד עמד הציר לאזרסון, כיון שמייזל קשור היה עם הסוציאל־דימוקרטים במשמעת מפלגתית. במטרה להרויח זמן, שדרוש היה כדי לנהל מו"מ עם הסוציאל־דימוקרטים, השתמש לאזרסון באמצעי האובסטרוקציה בועדת המשפט הפומבי, שאליה הועברה ההצעה הגרמנית. בישיבה הראשונה נאם משך שעה ומחצית השעה על זכות הבחירה הפרופורציונלית בבלגיה ובמדינות אירופיות אחרות. לשאלת היושב־ראש, עם סגירת הישיבה, אם לא ייתכן לסיים את הנאום כדי שאפשר יהיה לגשת מיד אל ההצבעה, השיב לאזרסון, שעדיין לא הגיע לידי מיצוי כל החומר. בקיצור, מן ההכרח היה להעביר את המשך הדיון לישיבה הבאה (לאחר 8 ימים). בינתיים היו צירי המיעוטים המתקדמים מנהלים ללא הפוגה את המו"מ עם הסוציאל־דימוקרטים. מו"מ התנהל גם עם אגודת־האיכרים. בישיבה השניה של הועדה נשתנתה התמונה מיסודה. הציר ברונו קאלנין הודיע שהסוציאל־דימוקרטים שינו את השקפתם בשאלה זו ויוסיפו להגן על שיטת הבחירות לפי חמשה איזורים*. לקראת סיום הישיבה נצטרף גם ציר אגודת־האיכרים לטענותיו של לאזרסון, בהדגישו, אגב, שלדעת מפלגתו היתה ההצעה צריכה להדחות מלכתחילה כיון שהיא לקוייה באי־שלימות ועשוייה לעורר תלונות, ביחוד בין בוחרי האיכרים, ששיטת הרשימה המאוחדת, שתאפשר את כניסתם של אנשים בלתי־ידועים להם, זרה לרוחם, באשר אינה הולמת את ענייניהם. הצעת לאזרסון נתקבלה — נגד רצון הגרמנים וכמה מבין הקתולים הלאטגאליים.

ע"י כך ניצל מצב המיעוטים המתקדמים, שיש ומועמדים משלהם היו נבחרים באזורי־הבחירות שלהם גם שלא לפי מודד מלא.

בהשפעת הגורמים הללו חלה בבחירות תזוזה חזקה של הנציגות היהודית שמאלה. „אגודת־ישראל" הפסידה את נציגה השני — את ר. ויטנברג. דובין עצמו נבחר במספר קולות קטן למדי. ל„מזרחי" נתווסף ציר שני הד"ר אהרן נורוק (מליבאו), ולאזרסון נבחר במספר קולות העולה בהרבה על זה שקיבל בבחירות לסיים השני. בלאטגאליה, לפי רשימת ה„בונד", כחלק ממפלגת הסוציאל־דימוקרטים, נבחר מייזל. בין ארבעת הצירים היהודיים, שנבחרו לפי רשימה בלתי־תלוייה נמנו שלושה ציונים, ואחד נציג ה„אגודה". תוצאות אלו עשויות היו לשנות בעתיד את קו־הפעולה בשטח בתי־הספר היהודיים. מיד לאחר הבחירות, בהתייעצות המפלגתית של „צעירי־ציון", הודיע הציר לאזרסון שמן ההכרח שיחולו שינויים ניכרים במצבו של בית־הספר העברי. למנהל המדור היהודי במיניסטריון־לענייני השכלה יש למנות ציוני, כי רק הוא יוכל למנוע בעתיד פעולות בלתי־אחראיות נגד בית־הספר העברי. כאן הדגיש לאזרסון, שבאותה מידה עצמה אין להרשות בשום פנים מעשה התגרות כלשהם נגד בית־ספר, שלשון־ההוראה שלו היא אידיש. שוויון־זכויות גמור לשתי הלשונות — זה צריך להיות העקרון היסודי של מדיניות־החינוך שלנו**.

* ראה „סבודניה" מיום 8 בפברואר 1928.
** ראה „נייער פרייטיק", 2 בנובמבר 1928.

3. תקופת הסיים השלישי

אף־על־פי שנכון הדבר, כי בבחירות לסיים השלישי גבר היסוד השמאלי בנציגות היהודית, יש לקבוע, שתהליך זה עמד בניגוד להלך־הרוחות הכללי בציבוריות הלטבית הפרלמנטרית. מספר נציגי הסוציאל־דימוקרטים ירד הפעם עד 25 (בסיים השני הם מנו 37!). אין זאת אומרת, שהאגף השמאלי בכללו נחלש. שהרי אין לשכוח, כי מלבד הסוציאל־דימוקרטים ישבו בשורות השמאליות והשמאליות הקיצוניות גם אחד סוציאליסט בלתי־תלוי (קורצי־קורצ׳ינסקי), ששה קומוניסטים וכן אחד שמאלי־קיצוני מלאטגאליה (אופינצאק). אלא שתופסי המקומות משמאל לסוציאל־דימוקרטים לא לקחו כל חלק פעיל, מבחינה אורגנית, בענייניה הפוליטיים של המדינה ולא היו מעוניינים כלל בחיזוקו של המשטר הדימוקרטי בלטביה. לכך יש עוד להוסיף שאותם ה„מֶנשֶבִיקים" שבחבורה, כלומר תופסי המקומות מימין לסוציאל־דימוקרטים, חדלו להתקיים במובן הפוליטי כשמספרם ירד עד 2 נציגים (סקוִיאֶנאֶק ושטאֶרן) *.

למעשה התבטאה תקופת הסיים השלישי בשני קבינטים, שהיו כפופים לעסקני אגודת־האיכרים, דהיינו הקבינט של הוגו צֶאלמין מ־1 בדצמבר 1928 עד 26 במרס 1931, וזה של ק. אולמאניס מ־27 במרס 1931 עד 5 בדצמבר של אותה שנה. רק לאור תנאים אלה אפשר להבין, מה קשה היה מצבם של המיעוטים הדימוקרטיים בכלל (למשל, של הרוסים) ושל המיעוט היהודי בפרט. הציונים, שהיה להם עתה רוב בקרב הצירים היהודיים, לא יכלו לממש את דעותיהם הפוליטיות, ואילו דובין מה„אגודה", אעפ"י שהיה יחיד בסיעתו, לא נתקפחה מידת ההשפעה שלו על הקואליציה הימנית, שמאז ומתמיד הסבירה לו פנים — הודות לשלטונה של אגודת־האיכרים. במצב־דברים זה נעוצה, למשל, הסיבה לאי־היכולת להביא לכלל אישור שורה של תיקונים שהיה בהם משום הכרח בשביל המיעוט היהודי. הנה כי כן נועדה חשיבות רבה לשאלת החלפתו של מנהל המחלקה היהודית שליד המיניסטריון לענייני השכלה יעקב לנדאו ומילוי מקומו ע"י מועמד ציוני. לנדאו, כנציונל־דימוקרט, המקורב לאגודת־האיכרים עוד מימי האסיפה המכוננת, בה כיהן חברו למפלגה, פרופ. פ. מינץ, במשרת מבקר המדינה, היה מלכתחילה קרוב ללבם של המיניסטרים צֶאלמין או אולמאניס הרבה יותר מאשר מועמד ציוני זה או אחר. מריבה זו מסביב להחלפת מנהל המחלקה היהודית וסביב מועמדות הד"ר י. הופמאן, שהוצע לכהונה זו, עוררה סערה גדולה בעתון „פרימארגן"

---

* ראה נאומו של קליבה לפני בחירת הנשיא קוואסיס במושב הסיים ב־9 באפריל 1930, עמ' 1015—1014 ,III Saeima, V sesija

וגרמה לשורה ארוכה של התנפלויות חריפות ובלתי־הוגנות כלפי כל שלושת הצירים הציוניים, אך יש לציין שסיבת כשלון מועמדותו של הופמאן היתה נעוצה לאו־דוקא בהתנגדותו של ה„פרימארגן" ואף לא בעמדתם הנייטראלית של האידישיסטים, שהמתבולל הרוסי־גרמני לנדאו היה קרוב ללבם יותר מאיש ציוני, אלא בעובדה, שהקבינטים הימניים (ובראשם אגודת־האיכרים) היו מעוניינים להשאיר את לנדאו במקום כהונתו הקודם. מובן מאליו, שמועמדות זו היתה גם לרצונם של אנשי ה„אגודה".

על תקופה זו אפשר לומר בדרך־כלל: היתה זאת תקופת המעשים הקטנים. נציגותה הציונית־שמאלית והבונדאית של הדימוקרטיה היהודית לא יכלה למשוך את ידה מפוליטיקה זו, שכולה שורה של מעשים קטנים בתהליך הממשל במדינה. ולא עוד אלא שפוליטיקה זו נעשתה בבחינת הכרח שאין להימנע ממנו בגלל הרעת המצב הכלכלי. הקיץ הקץ על הגאות הזמנית ועל הקוניונקטורה שנתעוררה בשעתה הודות להסכם המסחרי הסובייטי־לטבי, ונמשכה מאז שנת 1927 עד מחצית שנת 1930. המשבר הכלכלי העולמי, בכללו גם התמוטה הפינאנסית האמריקנית בשנת 1929, התחיל מתפשט והולך במהירות על פני המשק והכספים בלטביה, בעוד שהמדינה היתה מעוניינת בייצוב המחירים והיצוא. ובינתיים גרם המשבר של שנות 1930 ו־1931 לירידת המחירים ולצמצום היצוא — בשל העובדה ששווקיה המערביים הנאמנים ביותר של לטביה, אנגליה וגרמניה, התחילו מצמצמים את היבוא לארצותיהם.

מה עשתה בתנאים אלה של משבר מחריף והולך הקואליציה של אגודת־האיכרים המחזיקה בשלטון? הנקטה באמצעים דחופים לשיפור המצב הכלכלי במדינה? לא. היא עסקה בראש־וראשונה בשיפור קיומה של האיכרות הבינונית והאמידה. והרי מן הנמנע היה לבצע דבר זה אלא אם־כן הוא נעשה על חשבון האוכלוסים העירוניים בכלל והאוכלוסיה היהודית בפרט.

אבל החוגים היהודיים הבורגניים, שהיו קרובים בדעותיהם לאנשי ה„אגודה" או שרחשו אהדה לקאבינטים של צאֶלמין ואולמאניס, התנחמו קודם־כל בהנחה, שעם חיסול הקואליציה השמאלית תבוא תקופת שגשוג ליזמה הפרטית; שלמסחר ולתעשיה תובטח הגנה מטעם השלטון; ושוב לא יהיה מקום לפחד מפני הטלת מסים מופלגים או מפני התפתחות הקואופרטיבים על חשבון המסחר הפרטי.

הם טעו טעות מרה. בעוד שהסוציאל־דימוקרטים והקואליציה שלהם נהגו זהירות רבה בתיקוניהם ובפעולותיהם הכספיות כדי להימנע מכשלונות שבניסויים נועזים, לא בושה אגודת־האיכרים מלנקוט בקו תחיקתי בעל אופי מעמדי מובהק. אכן, באסיפות המוניות של איגוד בעלי התעשיה והמסחר היהודיים ושל אירגונים אחרים לא פסקו אנשי ה„אגודה" מלאיים על הבורגנות הזעירה היהודית בסכנה הנשקפת לה, כביכול, מצד הסוציאל־דימוקרטיה אם תשוב ותקום הקואליציה השמאלית. אבל בינתיים גבר התיאבון המעמדי והשוביניסטי של ממשלת אולמאניס והיא פתחה בהקמת מונופולין חדשים נוסף על הקיימים. מלבד המונופולין לספירט, לפשתה ולעורות — הוקם עתה מונופולין־למחצה לתבואה.

מבחינה זו היתה הפרובלימטיקה הכלכלית של יהודי לטביה אופיינית לכל מדינות התפוצה היהודית באירופה המרכזית והמזרחית. המפלגות הרדיקליות והסוציאליסטיות של היהודים היו נאלצות לראות בעינים פקוחות את העובדה, שההסדרים המונופוליסטיים

והקואופרטיביים, וכן כל יתר האמצעים שבהם נקט העם השליט, לא היו מכוונים כלל לתכלית של קידמה, אלא בעיקר לדחיקת רגלי היהודים.

ביחוד בשטח המונופולין היה מקום לשני סוגים של תחיקה כלכלית. האחד — מסכת אמצעים עקרוניים שתכליתם היא הסדר המשק בכללו, בעוד שסדר־החוקים מן הסוג השני כוונתו לשמש הגנה על ענייניהם השוביניסטיים של קבוצות ואיגודים מסויימים. אמנם, בעצם היסוד של חוק הלחם הונח בשעתו הרעיון הבריא והנכון של שיפור מצב האיכרות באמצעות הסדר השיווק של מיצרך חיוני זה. אלא שמונופולין־הלחם קבע 4 לאַט כמחיר פוּד אחד של דגן מקומי, בצירוף תוספת תשלום מצד המדינה, בתנאי מפורש של ערבוב מידה של גרעין מקומי במידה של גרעין זר, שווה־בשווה — הסדר זה לא היה עשוי, לפי עצם טבעו, להניח את דעתם של בעלי־המשק הזעירים, ואף לא את דעת האיכרים מגדלי־הבקר בלאטגאליה ובליפלנד. מונופולין־לחצאין זה שירת רק את ענייניהם של חוגים מצומצמים, הם האיכרים העצמאיים והאמידים בזאֶמגלן ובקורלנד. מטבע הדברים, שגרימת טובת־הנאה לחוג מצומצם בלבד של איכרים ע״י שיטת מונופולין־לחצאין עוררה את מצדדי־שיטת־המונופולין העקרוניים, ביחוד את חוגי הסוציאל־דימוקרטיה, לעמוד על הגשמת תביעותיהם התכניתיות, דהיינו שיטת המונופולין השלם בענף הלחם. ודבר זה הביא ממילא את הסוציאל־דימוקרטים לחיפוש אוהדים בחוגים אחרים של האיכרות, ואפילו יהיו אלה מקיימים קשרים עם המרכז הדימוקרטי השוביניסטי.

מפלגת „צעירי־ציון", כנציגתה של דלת־העם היהודית העירונית, נמצאה במצב־קשה. היא צידדה בשעתו צידוד גמור ברעיון הריפורמה האגרארית, ברעיון קופות־חולים ובחוקה סוציאלית בכלל, אך עתה לא העיזה לתמוך לא במונופולין־לחצאין בשטח הלחם, ועל אחת כמה וכמה לא העיזה לצדד בעקרון המונופולין המלא. ואמנם ברור היה למדי, שהצעת־חוק זו אין בה כלל־ועיקר כדי לשנות שינוי של ממש את המצב המשקי בלטביה, מבחינת ההשתחררות מן התלות בקוניונקטורה הבינלאומית בשווקי השברה. בסופו של דבר הצביע ציר „צעירי־ציון" בסיים נגד חוק המונופולין של הלחם על שתי נוסחאותיו גם יחד. מפלגה זו, לאחר שיקול־דעת מדוקדק בנוגע לכל תנאי המצב, החליטה להסתייג גם מכל שאר המונופולין (בכלל זה גם בענף הטבק) — יהיה אשר יהיה מוצאן של ההצעות האלו, מפני שהמונופולין הללו עמדו בסתירה לענייניהם של המוני היהודים והיוו גורם להאמרת המחירים ולהתמוטטותם הגמורה של המתווכים ובעל־המלאכה הזעירים, ויחד עם זה לא נתנו מאומה לצרכן ההמוני. לא כל שכן שמהמונופולין של הלחם היתה נשקפת סכנה לנחתום היהודי, לטוחן, לסוחר־הקמח וכן לפקיד ולפועל בענף זה.

כבר בתקופה זו התחילה אגודת־האיכרים להגשים ביתר קפדנות את שיטתה המשקית לא רק בשטח המונופולין, אלא גם בזה של מסי־ההכנסה והמכסים. העובדה שא. נורוק, מ. נורוק ולאזרסון, ולא כל שכן מייזל, — כל ארבעת הצירים נמצאו באופוזיציה לקואליציה הקיימת נוצלה בתעמולת ה„אגודה" שחתרה להוכיח, ביחוד לחוגי המסחר והתעשיה, כי המון הבוחרים היהודים בלטביה הוציא מקרבו ארבעה צירים המעודדים את השפעתם הירודה של הסוציאל־דימוקרטים, ושאינם מוכשרים לתת כל דבר של ממש לתועלת האוכלוסיה היהודית במדינה. אין ספק, שדובין קיבל כמה תמיכות תקציביות וכן תרומות

מאת הקואליציה „שלו״, אבל המנגנון התעמולתי של מפלגה זו התעלם, כמובן, לחלוטין מן העובדה, שבאוירה זו של ריאקציה נמרצת לא היו קול אחד או 2—3 קולות של צירים יהודיים, ואפילו היו תומכים בקואליציות ימניות, מסוגלים לשנות את העובדה, שאגודת־האיכרים, שנתמכה ע״י ה„אגודה״, היא שיזמה למעשה את שורת החוקים האנטי־יהודיים בשטח הפיננסי והכלכלי.

עם ירידת המצב בשווקי העולם, וכן בגלל גידול הייצור של מוצרי בתי־חרושת בשוק העולמי בשנת 1930, הוגבר היבוא בהרבה, ובאותה מידה עצמה הצטמצם היצוא, ביחוד בתעשיית האריגים והערדליים שבה היה רב מספר המפעלים היהודיים. הקבינט של צאלמין שינה, בהצעתו החדשה מינואר 1931, את רשימת תעריפי המכס. ביסוד הצעה זו הונח רעיון ההגנה על בעלי־התעשיה הלטביים, יותר נכון, — על חבורה קטנה של בעלי תעשייה גדולים, שביחד עם האיכרים האמידים היו בבחינת ילדי השעשועים של אגודת־האיכרים. מעניינת העובדה שבישיבת הסיים מיום 30 בינואר 1931, שבה התקיים הדיון בהצעת־המכס הנ״ל, לא השתתף איש מן הצירים היהודיים הבורגניים בויכוח, — כנראה, מתוך רצון להימנע מחוות־דעת סופית לנוכח החיכוכים בין ענייניהם של הצרכנים ההמוניים (בכלל זה גם הצרכן היהודי) לבין אלה של בעלי־התעשיה. לאזרסון אמר בנאומו*:

בימינו, בשנת 1931, אי־אפשר בפשיטות, להגן על עקרון הפרוטקציוניזם, בעיקר מפני שברחבי העולם כולו יש לציין אותה ההופעה עצמה של ירידת המחירים. בשום פנים ואופן אין להסכים היום להנחה שכאילו ניתן לגונן על התעשיה הלטבית רק בדרך של העלאת מכס היבוא. — —

מנקודת־ראות הצרכן יש לקבוע, ששליש משיעור התקציב כולו בלטביה מגיע לידי כיסוי על־ידי רווחי המכסים, וכל תושב משלם בממוצע 30 לאַט מס־מכס לשנה, בעוד שבאסטוניה משלם התושב רק 20, בדניה — 18, בשבדיה — 19 לאַט. מתוך השוואה זו הרינו למדים, כי העול שהוטל על צוואר הצרכן הלטבי הוא כבד מנשוא... אבל נוסף לכך הרי תושב־העיר שלנו משלם מדי־שנה בממוצע 70 לאַט מסים, וכל משפחה בת 4 נפשות משלמת 300 לאַט. על מידת כבדו של עול זה אפשר לעמוד בנקל מתוך השוואת המס הזה, המוטל על הצרכן העני, למסים המוטלים על בעלי־התעשיה. איני חפץ ואף איני יכול להתעכב על פרטים, ואעפי״כ חייב אני לציין, שתעשייתנו, גם בלי הצעת־החוק המשלימה שלפנינו, קיבלה הגנת־מכס מוגזמת. בשנים הקודמות ציין המכון לחקר הקוניונקטורה שמצבנו בשווקים מניח את הדעת. מחירי חמרי הגלם וחמרי הדלק ירדו בהדרגה, מחירי הצמר — ב־37 למאה, הכותנה — ב־29 למאה, הגומי — ב־28 למאה, ברזל — ב־22 למאה, וכו׳ וכו׳. היש לנו היכולת להפיק תועלת מירידת־מחירים זאת? לא. בעקבות העלאת המכס אין ביכולתנו להוזיל את התוצרת הזאת לטובת האוכלוסין. אדרבא, אנו מביאים אותם לידי מצב קשה פי כמה.

הנימוק העיקרי של הממשלה הוא התמעטות המטבע הזר. המטבע הזר, אומרים לנו, מתגלגל במהירות לארצות־חוץ, ומשום־כך, משמע, מן ההכרח להקטין את היבוא. ברם, האפשר להשיג דבר זה באמצעות הצעת־החוק החדשה בנוגע להעלאת מחירי המכס? — זאת השאלה. — —

התהליך המתנהל עתה לעינינו הוא זה: בידה האחת נוטלת הממשלה מן התושבים העירוניים מסים כבדים — הריני מתכוון כאן לתוספות־התשלום על חמאה וביקון (שומן חזיר) — ומזכה בהם כביכול את האיכרים, ואילו בידה השניה נוטלת היא משל האיכרים ומהנה חבורה לא־גדולה של תושבים, שבשום פנים ואופן אין לכנותם בשם „הרבבה העליונה״:

* ראה עמ׳ 158—161, 30.1.1931, III Saeima, VIII sesija.

מספרם הרבה יותר קטן. לא יצרנים הם אלה שהממשלה מעניקה להם בידה השניה את אשר קיבלה מן החמאה ומן הבייקון. מטעם זה אצביע, כנציג ההמונים העמלים היהודיים נגד הצעת־חוק זאת.

מחלוקת־היסוד השניה בין הצירים היהודיים בשאלות כלכליות פרצה גם היא באותו מושב עם הופעת הקבינט החדש של אולמאניס, שלא היה בעצם לא המשכו הפוליטי של קבינט חברו־למפלגה צאֶלמין. בויכוחים על הצהרת הממשלה הזאת השתתפו: נורוק, לאזרסון, דובין (פעמיים) ומייזל. אבל כיון שנורוק נאם גרמנית ומייזל רוסית, ולא מסרו למשרד הסיים את תוכן נאומיהם, הרי אין בידינו לצטטם*. הוויכוחים נסתבכו בשל העובדה, שקדם להם נאומו הלאומני של סקוּיאֶנאֶק, נשיאה־לשעבר של הקואליציה השמאלית, שטען, כי הממשלה הנוכחית כפופה למרות המיעוטים, ושמטעם זה נכשלה ההצעה בדבר הפקעת כנסיית־ה„דום" מידי הקהילה הגרמנית — לטובת הממשלה. הואיל וסקויאֶנאֶק היה אחד מיוזמיה המחוקקים של הפקעה זו, שלא בוצעה עד ה־23 במרס, התלונן מרות, בבקרתו על הממשלה, ש„מדינתנו מטשטשת יותר ויותר את צביונה הלאומי", והזמין את הממשלה החדשה לנטוש את תלותה במיעוטים הלאומיים. נורוק ולאזרסון הסתייגו בנאומיהם מסקויאֶנאֶק, ואילו דובין השתמש בכך לצרכי פולמוס נגד חבריו היהודיים.

בנאומו על הקבינט החדש של אולמאניס אמר לאזרסון כדברים האלה**:

הממשלה החדשה הודיעה, שתתאמץ לפתח את עבודת־האדמה ולהגדיל את פוריות העמל הקרקעי... הריני רוצה לציין, שהמיעוטים קשורים בעיר ומטעם זה יש לברר את מידת יכלתו של הקבינט החדש לפתח את התעשיה. ארשה לעצמי להביא עובדות מוחשיות למדי, שמתוכן נלמד כי הקבינט של צאֶלמין, שבין שיטתו לבין שיטת הקבינט החדש ספק הוא אם קיים איזה הבדל, לא היה מסוגל לקיים את החיים בערים. קיימים אצלנו שני בנקים: אפותיקאי וחקלאי. מטרת הראשון היא לסייע לבינוי העירוני. והנה, אם נשווה את הסכומים שקיבל בשנת־התקציב הקודמת הבנק האפותיקאי לאלה שקיבל הבנק החקלאי, נווכח שהבנק האפותיקאי קיבל שלושה מיליונים לאַט, בעוד שהחקלאי קיבל — 16 מיליון (ק. אולמאניס קורא ממקומו: „זה היה אשתקד!"). השנה יהיה מצב הדברים הרבה יותר גרוע, מר אולמאניס! אם לריגה, הכרך הגדול ביותר שלנו, דרוש לצרכי בניין סך 8 מיליונים והוקצבו לה 3 מיליונים בלבד, הרי ברור שאין אפשרות לדבר על התפתחות הבינוי והתעשיה בעיר הזאת. את הבנק האפותיקאי פטרו בתקציב של השנה הבאה במיליון לאַט. אם לשים לב לכך, שעל הבנק האפותיקאי לדאוג לצרכי הבניין והתעשיה, מותר לקבוע בודאות שבשנת התקציב הבאה לא יעשה בשטח זה כלום. אין ספק שלבנק החקלאי יוענק משהו, הואיל והוא הרבה יותר קרוב ללבו של האדון אולמאניס, אבל הערים יישארו ללא תמיכה. וגם דבר זה אין פירושו אלא שמשבר הדיור לא יוקטן כלל ועיקר.

הצהרת הממשלה עצמה אומרת ברורות, שאנו נתונים היום במשבר. ואם אמנם כך הדבר, הרי קבינט־התאומים של מר צאֶלמין הוא הוא שהביא את המדינה לידי המצב העגום שבו היא נמצאת היום... הקבינט של צאֶלמין ניסה להתאבק עם השוק העולמי באמצעות הענקות, תוספות־תשלום עבור חמאה וכיוצא בזה (ק. אולמאניס קורא

---

* ראה III Saeima, VIII sesija, 24.3.1931 עמודים 161—168. נציין לשם הסברה, שדינים וחשבונות סטינוגרפיים, מדוייקים במידה מכסימלית, היו ניתנים רק מנאומיהם הפוליטיים של הצירים. רובם של צירי המיעוטים דיברו רוסית או גרמנית ורשאים היו להגיש את גופי נאומיהם בשפות אלו למשרד־הסיים, במקום שם נמסרו לתרגום ללטית. בצורתם זו היו נאומים אלה לא בחזקת דו"ח אלא בבחינת סיכום. אין בידינו העתונות היהודית שבה פורסמו נאומי נורוק ומייזל. דובין ולאזרסון דברו לטית.

** ראה III Saeima, VIII sesija עמודים 762—764.

ממקומו: אבל עכשיו הרי נמצאים ברשות החנוונים — בודנאַקי — כספים במידה מספקת!). ביחס לחנוונים איני יכול להגיד דבר, כיון שלא בדקתי את תקציביהם, אפשר שאתה יותר קרוב אליהם — למר בודניאַק ודאי שאתה קרוב* — אלא שבדרך כלל הריני נכון להגיד, שמטרתכם היתה להסתייג מן השוק העולמי בעזרת הפרוטקציוניזם. ולא עוד אלא שקבינט זה אין בו כל חידוש. הרי אביו הרוחני של הקבינט הקודם היה גם־כן מר אולמאניס, וכזה יישאר גם להבא בקבינט החדש. אמרו אתם, רבותי, האם יחולו שינויים בו? היהפוך את עורו? הישנה את השקפותיו הפוליטיות? (ק. אולמאניס ממקומו: כמובן, שלא!) הישנה לפחות את דעותיו הכלכליות? כמובן שלא. באזניכם שמעתם. ברור איפוא, שהצהרה זו אין בה ולא כלום מן החדש. ואם כך הדבר, הריני מניח, שאף אחד מנציגי הדימוקרטיה, ביחוד מאלה הקשורים בבני העיר, לא יוכל להצביע בעד ממשלה זאת.

אני רוצה להסתייג ממר סקויאַנאַק, משום שאני, ממש כמוהו, עומד במערכות האופוזיציה. בשעת הבחירות יודע מר סקויאַנאַק רק אחת — שוביניזם, המעוור את עיניו. „מרוב העצים (כמו שאומרים הרוסים) אין הוא רואה את היער". איני יודע אילו הן השכבות הציבוריות שיזדקקו גם להבא לשירותם של האדונים המאַנשאַביקים־לשעבר. היגנו אדונים אלה על הבעלים הכפריים החדשים, או שמא על האוכלוסין העירוניים? לכל השאלות האלו יש לגשת גישה קצת יותר רצינית. הן אחרת לא ייתכן! לענות היום בענייני היהודים והגרמנים, ובאלה של המיעוטים בכללם, באופן שעושה זאת עכשיו מר קריבינש, שנהנה בשעתו מתמיכה מצד המיעוטים ושעכשיו שוב אינו זקוק להם — פירוש הדבר להתנהג כאותו חמור ביחס לאריה המזקין במשל הידוע של קרילוב. אני חושב את מר סקויאַנאַק לאיש תרבותי. ומשום כך סבורני, שאסור להלחם בהצהרה זאת של הממשלה באמצעים שעליהם ממליץ כאן האדון סקויאַנאַק. — — — אני אצביע נגד הקבינט."

מ. דובין השתדל לכלות את חשבונותיו עם חבריו היהודיים שתמכו בשעתו בקבינט של סקויאַנאַק, מתוך ניצול הופעתו הלאומנית של סקויאַנאַק בויכוחים בשאלת הקבינט ובשאלת כנסיית ה„דום". מבחינה פוליטית היה הדבר ניחא. אלא שלדאבוננו הגדיש את הסאה בעברו להתנפלויות אישיות ביחוד על מ. נורוק. בנאומו אמר דובין בין השאר (הרינו מביאים בזה את חלקו הגדול של הנאום הראשון)**:

הכל טענו, שלא ממשלה חדשה היא זו המופיעה לפנינו היום; שנשארה, כביכול, הממשלה הישנה. אם אמנם כך הדבר — מה עניין כאן להתווכח?... אני מצדי סבור שלפנינו ממשלה חדשה...

מר נורוק טען, שלפנינו הממשלה הישנה, הבלתי מוכשרה, שיצאה נגד המיעוטים והיהודים. טוב ויפה ונכון! הממשלה הישנה לא היתה מוכשרה, ואף זו הנוכחית לא תצלח. ועתה אשאל: כיצד היו פני הדברים, אילו היה מר נורוק מקבל תיק? מה אז? האם היינו אומרים, שהממשלה מוכשרה או בלתי־מוכשרה? (צחוק באולם). ממשלה בלתי־מוכשרה זו עצמה היתה טובה, כל עוד היה תיק ברשותו של מר נורוק, ואילו עתה הרי ממשלה זו, הנוכחית, שאין בה תיק בשביל מר נורוק, אינה שווה אף פרוטה אחת. אינה שווה פרוטה, משום שאינה מספקת תיק להאדון נורוק!***.

ככל שהוספתי להקשיב לדברי ה"ה נורוק ולאזרסון, נבצר ממני להבין מיהו לאמיתו של דבר המיניסטר החדש — כי מרבית חיצי ההתקפה היו מכוונים לסקויאַנאַק.

---

* כאן משחק מלים: בודניאַק, לטי, היה האדיר בבעלי מפעלי המנופקטורה בריגה וחסיד הקואליציה של אולמאניס, ואילו אולמאניס התכוון לחנוונים, בלטית „בודניאַקי".

** עמ' 765—767, III Saeima, VIII sesija

*** רמיזתו זו של דובין בהתלהבותו הפולמוסית אינה ברורה כלל ועיקר. בשום קבינט, ולא כל שכן בזה של צאַלמין, לא היה לציר נורוק כל תיק.

אגב, בצדק נעשה דבר זה, הואיל והתנהגותו של סקויאָנאָק כלפי המיעוטים היתה גרועה מזו של אולמאניס. אלא שזה רק היום עמדתם על עובדה זו ורק זה היום היה ביכלתכם לומר למר סקויאָנאָק, שאינו ראוי לתפקידו. ואילו אני ידעתי זאת עוד לפני חמש שנים! וכבר בעצם הימים ההם, שאז הורכבה אותה הממשלה שמר לאזרסון תמך בה, טענתי שסקויאָנאָק הוא שוביניסט ושאסור לתמוך בממשלה כזאת. אבל ה"ה נורוק ולאזרסון מצאו להם רק עתה הזדמנות להתריס נגד אדונים אלה.

מה, איפוא, קרה היום? מה עשו האדונים שהתקיפו היום את מר אולמאניס? מה אמרו? האם נמנים אתם, מר פרופיסור לאזרסון ומר נורוק, על חסידי המונופולין? אתם טוענים: דובין היה נגד המונופולין. אבל האם רק דובין הוא שהתנגד להנהגת מונופולין? כך שמבחינה זו, לפחות, אין אתם פוסלים את הממשלה... אמרו נא, ההיתה ממשלה זו (של צאֶלמין) נוהגת להתקיף את המיעוטים? התקפות כאלו לא היו. ואם גם נעשו אלו הגבלות, הרי שבכל־אופן לא היו עשויות מלכתחילה לנגוע בענייניהם של ה"ה נורוק ולאזרסון.

איני מתכוון כלל להגן על ממשלה זו בכל מחיר. אל נא תשכחו את אשר אמר לכם סקויאָנאָק. האם רשאים אתם להתייחס לתמיכת הממשלה במיעוטים במידה כזאת של קלות־דעת? האם היתה ממשלת צאֶלמין רעה או טובה — בשאלה זו עוד אגע. (בפנותו לנורוק:) כשהיית מעוניין בשאלת קבלת 800 לאט מידי קבינט המיניסטרים לשם נסיעה לז'יניבה — לא הפלגת בדיבורים על כך, אם טובה היא הממשלה או רעה (קריאות משמאל). ענייני היהודים היו בידיך מין כדור־משחק... עוד מבין הייתי זאת, אילולא היתה כל הכוונה אלא ההגנה על ענייני היהודים, והלא בשעה שראש־המיניסטרים העלה את שאלת חלוקת התיקים, שוב לא היית מעוניין בשום דבר אחר. ברור איפוא, שבמצב־דברים כזה לא יוסיפו היהודים לתמוך בך. סבורני, שבשאלת מיניסטר־בלי־תיק אשם במקצת גם הפרופיסור לאזרסון. בעצם ההתחלה, כשמדובר היה בשאלת מיניסטר־בלי־תיק, רמז פעם מר לאזרסון למר צאֶלמין, שבמקרה שיתמנה נורוק לכהונת מיניסטר־בלי־תיק, מוכן יהיה הוא, לאזרסון, לתמוך בממשלתו של צאֶלמין.

האדון נורוק טען שממשלת צאֶלמין לא תצלח, ואף ממשלת אולמאניס לא תצלח. נכון! אבל יש ביכלתי לפרוש את העתון, שבו כתב נורוק שממשלת צאֶלמין היא טובה, ומשום־כך אפשר להשתתף בה בתור מיניסטר־ללא־תיק. הריני מוכן ומזומן להביא את העתון הנ"ל ולהקריאו. זה ראיון עם מר נורוק בעתון „סבוֹדנייה". וקל מאד לבוא עכשיו לכאן ולטעון בפה מלא, שממשלת אולמאניס כמוה כקליפת־השום. ואין זה כלל ועיקר מכוונתי בזה היום להגן בכל כוחי על ממשלת מר אולמאניס ולטעון שממשלה טובה היא, שופרא־דשופרא, שאין משלה...

ההצהרה, כשהיא לעצמה, לא תתן ולא כלום... בשעת הדיון על הרכב הממשלה הייתי גם אני נוכח. מה אמרתי? כאן נמצא עד הנכון להעיד שאני לא בקשתי לי לא כהונה של מיניסטר־ללא־תיק ולא כל כהונה אחרת שהיא. אבל אמור אמרתי כלשון זו: מצבנו המשקי הוא בכל רע; משום־כך הבו ונפצח בכוחות משותפים את המשבר; יש להתאמץ ולקיים את המצב הנוכחי, לבל יירע עוד יותר... כל עוד ממשלה זו תתאמץ להיחלץ ממיצר המשבר המשקי — אתמוך בה, ואילו אם תוציא חוקים נגד האינטרסים שלנו — לא אוסיף עוד לתמוך בה.

לאחר הגבתו של נורוק על התנפלויותיו האישיות של דובין, קיבל זה האחרון את רשות־הדיבור כדי להשיב על דברי נורוק. לא נביא כאן את נאומו השני. אלא שבדרך־כלל נעיר ללא הגזמה, שמעולם לא הגיע עוד ציר יהודי בסיים לדרגה כזו של חילול־השם. הוא חיווה דעתו בעד הבעת אימון בקבינט של אולמאניס, ובכך הציל את מצבו של זה האחרון, שהרי הקורא יודע את ערכו של קול אחד ברוב של 51 קולות שניתנו לאולמאניס*.

---

* עמ' 768 III Saeima, VIII sesija

* * *

במצב משקי ותרבותי זה של תקופת הסיים השלישי, לא יכלה השאיפה היסודית להיות אלא שמירת הקיים בלבד. חשיבות מיוחדת במינה נודעה מעתה למאבק על זכות ההנהלה העצמית של העיירות הקטנות בלאטגאליה ולשיפור סדר־החיים במרכזים גדולים יותר, כגון דווינסק, רז׳יצה, וכיוצא באלה. על סדר היום עלתה שאלת סלילת דרכים וכבישים חדשים ורשתות של מסילות־ברזל, ביחוד בלאטגאליה. שאלת השמירה על אורח־החיים היהודי המיוחד של כמה מן העיירות הנקובות ראוייה לשימת־לב של כל סוציולוג וחוקר תולדות היהדות בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם. אופייניים מאד מבחינה זו הם הישובים ווַארקליאני וגלאזאַמאנקה, ששמרו על הרוב היהודי שלהן גם לאחר מלחמת־העולם הראשונה. היו לה לווארקליאני זאת שני ראשי־עיר יהודיים, שנבחרו על טהרת זכות־הבחירה הדמוקרטית*. שאלת השמירה על העמדות הללו היתה בימים ההם בעלת חשיבות רבה מנקודת־השקפתם של צירי „צעירי־ציון" וה„בונד" כאחד. היום, כלומר, ממרחק היסטורי של כ"ה שנים, ברור דבר זה למדי. שני הצירים נלחמו למנוחת השבת, וכן בעד ביצועם הלכה למעשה של כללי הריפורמה האגרארית ביחס לאוכלוסיה היהודית וביחוד בלאטגאליה. בעת שנפל בחלקו של כותב הטורים האלה להיאבק להקמת הבנין הראשון לבית־הספר היהודי בווארקליאני, בית בן שלש קומות, הרי חש שבזאת הוא מבצר את העמדה היהודית העממית. משך מאות בשנים היתה עיירה זו מורכבת מהמון בתים כפריים זעירים שמפוזרים היו בשטח שבין כנסיית־האבן לבין ארמונו המפואר של הנסיך סאַפיהא, הפריץ של ווארקליאני לשעבר. בית־הספר שהוקם בכספי הדימוקרטיה הלטבית ושקורות־העץ לבניינו הוסעו מן היער הסמוך, שהופקע על יסוד הריפורמה האגרארית, — בית־ספר זה היה בעינינו כסמל החיים היהודיים החדשים. שאלת לשון־ההוראה היתה במקרה זה שאלה שניה במעלה כיון שהמלחמה בין אידיש לעברית לא התפשטה עד כדי שיהיה צורך להקים „היכל" נוסף לצרכי הוראה. וכיוצא בזה היה גם דינו של הכביש החדש שנסלל על פני דרך־החתחתים היגעה אשר בין העיירה ותחנת־הרכבת הסמוכה. מפעל זה היה בעל ערך רב לשיפור חייה של היהדות הפרובינציאלית. איש מבין יהודי התפוצה האירופית הגדולה לא ידע אז עדיין, שכל המפעלים הללו קיקוניים הם, וכי לא ירחק היום, וכולם יחד, על בעליהם היהודיים, ייספו ויימחו כליל מעל פני האדמה. וכן לא פילל איש, שדבר זה ייעשה דוקא ע"י צבאותיה של אותה אומה, שכל סתם־יהודי בלטביה, כמו כל יהודי אירופי אחר, מנה אותה בין האומות התרבותיות ביותר בתבל. אלא שעולם כמנהגו נוהג. כבר בתחילת שנות השלושים שימשו עיירות ישראל במידה מסויימת נושא להתקנאות וצרות־עין מצד מנהיגי איכרות הסביבה, ובעיקר מצד האיגודים המרכזיים והימניים. כוונתם העיקרית היתה טשטוש האופי היהודי של עיירות אלו. הם חתרו בראש־וראשונה להרחבת גבולותיהן האדמיניסטרטיביות של העיירות ולסיפוח האוכלוסיה האיכרית בסביבה אל האוכלוסיה העירונית הקודמת, המורכבת ברובה הגדול מיהודים וממיעוטים אחרים, כמו רוסים, פולנים וכיוצא בהם. דוגמה טיפוסית היא ההצעה להרחבת קרוסטפילס (קרייצבורג) ע"י סיפוח כל גליל־הכפרים של זילאני, בשנת 1929**. חסיד

* שמותיהם: שווארץ, חנוך.
** ראה נאומי דובין ולאזרסון, עמ' 502 III Saeima, III sesija

נלהב של סיפוח זילאני אל תחום העיר היה שטאָרן, שנמנה בעבר על המאָנשאָביקים בלאטגאליה. על אף ריחוקו של מקום זה מגבולות העיירה וכן על אף העדר תחבורה וכו׳, הוצאה ההרחבה לפועל. לא כל מקרה של הרחבה הגיע לידיעת הסיים, אם כי בכל המקרים לא היתה הכוונה היסודית אלא אחת ויחידה: לטיזציה של העיר והעיירה. שיטה אחרת להפחתת משקל המיעוטים בערים, שהיו נוקטים בה בערים הבלטיות והלאטגאליות כאחת, היתה זו של הכללת חיל־המצב בעיר ברשימת הבוחרים המוניציפליים. מובן מאליו, שחילות־מצב כאלה מסלפים בקולותיהם את יחסי הכוחות הפוליטיים והמוניציפאליים האמיתיים של הסיעות השונות. בלא שיהיה להם עניין ויחס לבעיות המוניציפאליות של העיר, שבה הם ממלאים באקראי את חובת שירותם הצבאי, הרי חילות אלה, המעמידים למניין את קולותיהם בבחירות המוניציפאליות, מטשטשים לחלוטין את האופי של הנציגות התקינה במועצות העירוניות. המיעוטים הכניסו הצעה (במרס 1930), שלפיה רשאים יהיו להשתתף בבחירות המוניציפאליות רק אותם החיילים שחיו בעיר חיי־קבע במשך ארבעה חדשים לפני מועד שירותם הצבאי. הצעה זו נדחתה.

בענייני החינוך השתררו שקט וקפאון. המניע לכך, מבחינה חיצונית, שימש „עניין ליוואָנהוף״. בבית־הספר היסודי בליוואָנהוף החליטו רוב ההורים לקבוע את העברית כשפת ההוראה. ההורים שנשארו במיעוט, כלומר מצדדי האידיש כשפת ההוראה, החליטו לערער על כך בהסתמכם על סעיף 39 של חוק מוסדות ההשכלה בלטביה, הפוסק: „בכל בתי־הספר של־חובה יתנהלו הלימודים בשפת־המשפחה של התלמידים״. העניין הגיע לבית־הדין העליון (סינט), ובהחלטתה מיום 16 במאי שנת 1929 הוציאה המחלקה האדמיניסטרטיבית של הסינט פסק־דין לטובת העברית בביה״ס היסודי בליוואָנהוף. אף על־פי שלפי הנתונים הרשמיים של הנהלת משרד הסטטיסטיקה בלטביה מופיעה אידיש, מבחינה מספרית, כשפת־הדיבור בקרב רוב המשפחות היהודיות בלטביה, משמשת בכ״ז השפה העברית שפת־דיבור למספר ניכר של אזרחים יהודיים... ואילו במקרה שאין מועצת ההורים יכולה בשום פנים ואופן להגיע לידי החלטה אחידה בשאלה זו, הרי שעל ההוראה להתנהל באותה לשון שרוב ההורים מציינים אותה כלשון־המשפחה של התלמידים*. החלטה זו של בית־הדין העליון במדינה הוכיחה לנבונים שבקרב העסקנים־האידישיסטים, שבלטביה לא יעלה בידם לנשל את הלשון העברית מעמדתה היורידית בתורת לשון שזכויותיה שוות בהחלט לאלו של האידיש, שכן הוכרו שתיהן כשפות־הוראה בבתי־הספר היהודיים והתיכוניים לילדי ישראל במדינה. נוסף לכך כבר ברור היה באותם הימים, שרדיפת לשון־המקרא באמצעות תחבולות ערמה ונרגנות מפלגתית נתקלת בהתנגדות נמרצת מצד יהודים ולא־יהודים כאחד. מעתה היה ברור למדי, שהפדגוגים ועסקני התרבות של שני המחנות חייבים להתמסר כליל לעניינם בלי לחרוג מגבולות השפעתם. אין ספק, שהשלמה יחסית זו, וכעבור ימים — גם הקיום האורגאני המשותף של שתי רשתות בתי־הספר עשויים היו לשמש דוגמא גם לארצות גדולות בתפוצה, כגון פולין ורומניה**.

* ראה מקס מ. לאזרסון „זכויות המיעוטים במדינות הבלטיות״ בעתון: „צייטשריפט פיר אויסל. אָפ. רעכט אינד פעלקער רעכט״, כרך 2 מס׳ 3/4, 1931, עמוד 414.

** על תוצאותיה החיוביות של השלמה זו יעמוד הקורא מתוך חיבור אחר המתפרסם בקובץ זה.

הגם שמבחינה פוליטית היתה תקופת הסיים השלישי, תקופה של ירידת ההישגים ושל התגברות היסודות האנטי־דימוקרטיים, הרי במה שנוגע למצב בבתי־הספר, יש לראותה כתקופה שקטה, במובן היחסי, שכן המשיכו ההנהלות העירוניות לקיים את עקרונות המסורת הדימוקרטית. מפעל בינוי בתי־ספר עממיים ותיכוניים נמשך כבערים כן גם בערי־השדה, בתוכם גם בתי־ספר עבריים ואידישאיים. ואשר להענקות התקציביות של הסיים הזה במשך שלש שנות קיומו, מן הראוי לציין, שבית־הספר החקלאי היהודי קיבל 31,000 לאַט, ואילו בתי־הספר העממיים — 45,000 לאַט. כתוצאה משתדלנותו המיוחדת של הציר דובין, בתורת חבר הועדה התקציבית וכציר היהודי היחידי שתמך בשני הקבינטים של אגודת־האיכרים, הקציב הסיים סך של 30,000 לאַט לצרכי בתי־המדרש ברחבי לטביה, ו־18,000 לאט — לישיבה הריגאית. ולבסוף נציין, שלבתי־הספר למלאכה היהודיים בריגה, בדווינסק ובליבאו הקציב הסיים באותו פרק־זמן סך של 195,000 לאַט. ההקצבות העירוניות אינן נכללות בזה. קיצורו של דבר: רשת בתי־הספר העממיים והתיכוניים של היהודים זכתה לחיזוק מבחינה כספית. השפעת התרבות העברית והאידית על הנוער היהודי המתלמד, גברה והלכה בד בבד עם הפחתת השפעת התרבויות הגרמנית והרוסית.

* * *

„המאורעות של העתיד מטילים צלם מראש"... מימרה אנגלית זו יכירנה מקומה קודם־כל בתחום הדין והחוקה. תחום זה, שאינו קרוב כל־כך ללב ההמונים הרחבים, מצטיין ברגישות מיוחדת ביחס לתמורות הפוליטיות של העתיד־לבוא. בהופעה כגון זו נתקלנו בגרמניה הרבה קודם עליית היטלר לשלטון. מפלגות שונות בימין ובמרכז, שהיו „עייפות" או בלתי־מרוצות מן החוקה הוויימארית ומן הדימוקרטיה „שכפוה על הגרמנים", התחילו מציעות שינויים בחוקה, ביקשו להרחיב עד בלי די את סמכויותיו של הנשיא ולצמצם את זכויות הרייכסטאג. בכל 14 שנות קיומו של השלטון הוויימארי ובעיקר במחצית השניה של שנות העשרים, היתה הדימוקרטיה נתונה במצב של התגוננות.

מצב דומה לזה נסתמן בלטביה זה כבר, וביחוד ניכר היה בתקופת הסיים השלישי.

בעיקר השתמשו לרעה בסעיף 81 של חוקת המדינה. סעיף זה קובע את הזכות של הממשלה להוציא פקודות המתקרות „מיוחדות" לאותו פרק־זמן שאין ישיבות של הפרלמנט חלות בו. סעיף זה של החוקה אומר:

> בפרק־הזמן שבין שני מושבים של הסיים רשאי קבינט המיניסטרים, אם יראה הכרח מיוחד לכך, להוציא פקודות שתקפן כתקפן של חוק. ברם, פקודות מסוג זה אין להן תוקף לגבי החוק בדבר הבחירות לסיים, לגבי חוקי סידורי־הערכאות ובירור־הדינים וכן התקציב וזכויות התקציבים; כיוצא בזה אין תקפן של פקודות אלו חל על חנינות, על סדרי החוקים של אוצר המדינה, על מסי המדינה, על תעריפי המכס ומסילות הברזל; פקודות אלו — יפקע כוחן, אם לא יוכנסו לסיים תוך שלושת הימים שקודם לפתיחת המושב.

לפי רוחו אין סעיף זה אלא חידושו של סעיף 87 של חוקי־היסוד הרוסיים משנת 1906, וכן של שורה שלימה של סעיפים דומים בחוקה האוסטרית והגרמנית. מצוייה בשאלה זו ספרות משפטית עשירה למדי, במדינות של אירופה המערבית וכן גם ברוסיה שלאחר שנת 1906. אבל מכל המסקנות של הספרות הענפה הזאת יש להזכיר כאן

עיקרון אחד יסודי ומוסכם לכל: את הוצאת הפקודות המיוחדות יהא מצדיק רק ההכרח הגמור ואילו התועלת שבהן, כשהיא לעצמה, אינה מספיקה. הפקודות המיוחדות, שאופיין זמני בלבד, אינן נוגעות בדרך כלל לעניינים המוצאים את תיקונם בספר־החוקים היסודי, האורגאני — יהא זה בשטח היורידי או הסוציאלי.

אחת הדוגמאות החותכות לשימוש־לרעה בסעיף 81 היתה הוראתו של קבינט צאֶלמין להוצאת חוק חדש בנוגע לקופות־חולים. חוק זה חולל שינויים בהנהלת הקופות על־ידי שיתוף נותני־העבודה, וכן באמצעי הכספים של הקופות. בדברי־ההסבר הרשמיים שלו בסיים לא יכול היה ראש־המיניסטרים להבהיר, איזהו בעצם ההכרח החמור שהניע את הקבינט לקבל החלטה זאת. הטענה האחת והיחידה שטען צאֶלמין היתה זו, שבעת שבסיים התנהל הדיון בשאלת הצעת־החוק בנוגע לקופות־החולים, סידרה האופוזיציה אובסטרוקציה, השמיעה נאומים ארוכים עד בלי סוף, ובזאת לא נתנה מקום לדעה אחרת. הקבינט אינו יכול להסכים למעשה של דיקטטורה מצד המיעוט האופוזיציוני בסיים ולכן ראה הכרח להוציא את פקודתו המיוחדת בתוקף הסעיף 81 *. והלא למותר לציין, שהתקנון אינו מרשה את התקנתה של פקודה מיוחדת, שעה שהממשלה מצפה במיוחד להפסקה בין מושב למושב כדי לקבל חוקים בלי הפרלמנט **.

בתקופת הסיים השלישי ניצל הקבינט את הסעיף 81 ביד רחבה, מתוך כוונה לצמצם את זכויותיו של הסיים. קרוב לשלוש עשרות פקודות מיוחדות ממין זה הוצאו והובאו, בהתחדש המושב, לאישורו של הסיים. הן שימשו בראש־וראשונה השלמות לחוק על האסיפות והאיגודים הציבוריים, לחוק האזרחות, חוק מוסדות התרבות, בתי הקולנוע, חובת השירות הצבאי, תיפקוד הפקידים האזרחיים וההענקות להם, הנהלת המועצות הכפריות, וכן לשורה ארוכה של תקנות זעירות בשאלה האגרארית והמשק הכפרי, — בקיצור, היה כאן זרם של חקיקה שלא הדחיפות ולא ההכרח הקיצוני הם שהולידוהו. צאֶלאנס הודיע בשם הסיעה הסוציאל־דימוקרטית, שלאות־מחאה נגד השימוש־לרעה בסעיף 81 תצביע סיעתו נגד עצם העברתן של כלל התקנות הדחופות הללו לועדה ***.

צורה זו של שימוש בסעיף 81 עוררה סערת־רוחות. נאומי מחאה נשמעו בנידון־זה לא רק מפי הסוציאל־דימוקרטים, היהודים לאזרסון ומייזל, אלא גם מפי ברייקש (המרכז הדימוקרטי). הדיון תפש שלוש ישיבות. בישיבה השלישית נמתחה בקורת על ההשלמות הנוגעות לביטוח הפועלים והפקידים מפני מחלות, ביחוד מצד הסוציאל־דימוקרטים והקומוניסטים. יש לציין שכל הויכוחים על הסעיף 81 בשלש הישיבות הוו את הפירצה הראשונה הגדולה בדימוקרטיה הסוציאלית בלטביה.

ברם, הדבר לא נסתיים בשימוש־לרעה בסעיף 81. בתקופת הסיים השלישי נעשו הנסיונות הראשונים לשינוי הקונסטיטוציה הצעירה של המדינה. היוזמה לכך באה מן

---

* ראה עמ' 801—802, III Saeima, arkarteja sesija, 4.8.1930

** ראה עמ' 245 J. Ulrich, Das Oesterreichische Staatsrecht,

*** ראה III Saeima, IV sesija עמודים 182—188, נאום לאזרסון. בנאום זה ציטטתי את דעתו של ציר הדומה הרוסית הממלכתית, שאמר: „מקובל כמעט בכל העולם, שאין להסדיר תחוקה סוציאלית באמצעות פקודות מיוחדות״!

המחנה הימני ומשאר חוגי הקואליציה השלטת, ובכלל אלו גם המיעוט הגרמני. תחילה דובר על הארכת מועד סמכותו של הסיים עד 4 שנים, אם כי הסיים השלישי לא נבחר בשעתו אלא לשלוש שנים בלבד. הועדה למשפט פומבי, וכן מליאת הסיים טיפלו בשאלה זו. אחר־כך הוצעה הארכת־מועד דומה גם בנוגע לכהונתו של נשיא המדינה.

אין זה כאן מענייננו להכנס לתוך פרטי פרטיהם של שינויי החוקה. בסיים השלישי עשויים היו אלה להיראות מבחינה יחסית, כבלתי־חשובים ביותר. אעפ״י שכבר אז היה ברור למדי כי כל ההצעות האלו — מקורן בחוגי הימין והאיכרות. היו אלו מבשרי אותה סופה שהתחוללה בכל עוזה בחדשים האחרונים לקיומה של לטביה הדימוקרטית. חדשים אלה, כפי שנראה בפרק האחרון, עמדו כליל בסימן השינויים בחוקה.

* * *

בצל המסך היורד על פני תקופת הסיים השלישי נדונו שתי הצעות, שמהן ניתן לעמוד על מידת השוביניזם והאנטישמיות ערב הבחירות לסיים הבא. היו אלה החוק על הפקעת כנסיית ה„דום״ הנמצאת ברשותה של הקהילה הגרמנית וכן חוק שיהא מחייב אנשים אשר סיימו את לימודיהם ברפואה באוניברסיטאות זרות לעמוד בבחינות־גמר נוספות באוניברסיטאות המדינה.

הצירים היהודיים השמאליים עמדו במרכז הדיונים האלה. בגלל עקרון הנאמנות לענייני המיעוטים הצביעו נגד הפקעת כנסיית ה„דום״. ההכרעה בשאלה זו נראתה בשעתה בעיני הרוב השליט כבעלת חשיבות יתירה, כך שהוכרז על הצבעה שמית. מן הראוי לציין, שהציר מייזל, שלא הסכים להצטרף לסיעה שלו שחיוותה דעתה בעד הפקעת הכנסייה, עזב באופן זמני את הועדה למשפט פומבי בשעה שהתנהל הדיון בהצעה זו. הוא הוחלף ע״י הסוציאל־דימוקרט ליינש. בעת ההצבעה השמית במליאה נעדר מקומו של מייזל. עד כדי כך, כאמור, נראתה אז הצבעה זו חשובה ועקרונית. וכל זה על אף העובדה, שכבר אז, כלומר שתים־שלוש שנים לפני השתלטות היטלר על גרמניה, היו בתי־הספר של המיעוט הגרמני בלטביה חדורים רעל הנאציזם. מוריהם ותלמידיהם כאחד כבר הוכרו בסיים כאויביהן הגלויים של הריפובליקה הלטבית הדימוקרטית והעצמאית *

* ראה נאום ברונו קאלנין ב־5 בנובמבר III Saeima, IX sesija, 1931

הבחירות לסיים הרביעי היו מלוות התעוררות ואפילו קדחתנות. מעולם עוד לא היתה נשקפת מידה כזו של סכנה לרשימתה של כל אחת ואחת מהמפלגות. היום, דומה הדבר, כאילו מורגש היה על כל צעד ושעל, שאלו הן הבחירות הפרלמנטריות האחרונות במדינה.

דבר אחד, למצער, ברור: מורגש היה שהדימוקרטיה עומדת לנחול תבוסה. ואעפי״כ התחולל מאבק בין־מפלגתי נואש. בצד רשימותיהן הרגילות של המפלגות הותיקות, הופיעה רשימה יהודית בורגנית חדשה — זו של הד״ר הוף, ממשפחת בעלי־התעשיה הגדולים בלטביה, — במחוז זאֶמגאלן (מיטאו). רשימה זו איימה באופן בלתי אמצעי על עמדות ה„מזרחי״. עובדת תבוסתה של ה„אגודה״ בבחירות האחרונות לסיים השלישי, שבהן נחל הציר השני של ה„אגודה״, (וינטברג) בלאטגאליה כשלון גמור, ואילו צירה הראשון, דובין, נבחר בקושי, — עובדה זו הגבירה את חששות השכבות השמרניות של היהדות הלטבית וגרמה ליתר עירנות בקרב חוגי שתי הרשימות היהודיות הסוציאליסטיות: זו של המפלגה הציונית־הסוציאליסטית הלטבית המאוחדת („צעירי־ציון וצ. ס.״*) ושל ה„בונד״, מצד שני. בקרב שתי המפלגות נתעורר חשש מפני האפשרות של תזוזה ימינה בלאטגאליה. משתי סיבות: א) ברחבי המדינה נראו סימנים של נטיה כללית ימינה; ב) כבר בתחילתו של מסע־הבחירות הודיעה ה„אגודה״, ש„כפי שהראה הנסיון של הבחירות הקודמות״, נתונה מועמדותו של דובין בסכנה. על כך נוספה העובדה שבמשך שתי השנים האחרונות לקיום הסיים השלישי עשתה ה„אגודה״ מאמצים מיוחדים לזכות באהדת ברית בעלי־המלאכה היהודיים של לאטגאליה (ביחוד של דווינסק). הודות להשתתפותו בקואליציה של אגודת־האיכרים, הצליח דובין להשיג הקצבה לטובת בעלי־המלאכה אלה, שקודם־לכן היו מצביעים בעד ה„בונד״ או בעד „צעירי־ציון״.

לשם הגדלת הסיכויים החליטו שתי המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות לארגן „העברה״ של מצדדיהן מריגה, איזור־הבחירות „חסר־התוחלת״ בשביל שתי המפלגות גם יחד, לקרייצבורג (קרוּסטפילס) — תחנת־הבחירות הלאטגאלית הסמוכה ביותר. ברירה זו היתה אפשרית, שכן התיר חוק־הבחירות הלטבי לכל אזרח שיהא מצביע לרצונו — אם במחוז מגוריו, או בכל מקום אחר ברחבי המדינה. שתי רכבות מיוחדות —

* הציר לאזרסון מסר הודעה מיוחדת בנוגע לאיחוד הנ״ל, וכינויה של המפלגה החדשה נרשם בדו״ח מהמושב התשיעי של הסיים השלישי.

האחת של „צעירי־ציון", ואחת של ה„בונד" — יצאו הלוך־וחזור והובילו את קהל הבוחרים היהודיים. ברם, ערך רב לא היה להן, ל„תגברות" אלו.

להבנת תוצאות ההצבעה, עלי להזכיר שלפי שיטת־הבחירות הלטבית נמנו הקולות פעמיים. המנין הראשון קובע את מספר הקולות שניתנו לרשימה מסויימת בתור שכזו מספר זה קובע איזוהי הרשימה שקיבלה ציר לסיים. ברם, כיון שלבוחר ניתנת גם האפשרות להצביע בעד מועמדים מיוחדים של מפלגה זו ואחרת, ע"י הזכות למחוק שמות בלתי רצויים לו והמרתם במועמדים אחרים, ויהיו אלה אפילו מתוך רשימות זרות, עלולים היו המועמדים הראשונים של הרשימה לנחול כשלון, ואילו האחרונים שבה — לנצח; ולא עוד אלא שבמקרה של ריבוי המחיקות וההוספות עלולה היתה הרשימה להפסיד במנין השני גם את מועמדה היחידי שזכה במנין הראשון. ממש כדבר הזה אירע למועמדות של לאזרסון בבחירות לסיים הרביעי: הוא נחשב כנבחר בתוצאה מן המנין הראשון, וכנכשל — בתוצאה מן המנין השני. נ. מייזל נכשל כבר לפי המנין הראשון. במספרים מוחלטים חסרים היו למייזל למעלה מ־400 קולות, ואילו ללאזרסון למטה מ־100 לשם כניסה לסיים. נכשל כמו־כן אהרן נורוק (ליבאו) מטעם ה„מזרחי", ואילו ה„אגודה" זכתה בציר שני (מלאטגאליה) — עוה"ד הצעיר ומנהל הגימנסיה שמעון ויטנברג. כתוצאה מכך צומצמה הנציגות היהודית בסיים בתקופה זו עד שלושה צירים בלבד (מקודם — 5). מספר הגרמנים לא נשתנה (ששה צירים), אלא שהאיש הליברלי ביותר שביניהם, הד"ר שימאן, שוב לא הוסיף לקחת חלק פעיל במדיניות סיעתו. מספר הסוציאל־דימוקרטים הלטביים ירד מ־25 ל־20, והם הפסידו שליש מהרכבם בשני הסיימים הראשונים.

המעטת דמותה של הדימוקרטיה היהודית עשתה רושם מדכא לא רק בחוגי המפלגות שנכשלו, אלא גם בציבוריות הבלתי־מפלגתית. אופייני הדבר, שהקובץ „אחדות", שיצא לאור ע"י חבורת בלתי־מפלגתיים או מקורבים לנציונל־דימוקרטים שלשעבר, ציין את האבידה שנגרמה ליהדות הלטבית עם כשלונם של עסקניה הפעילים ביותר — לאזרסון ומייזל. העתון „דער נייער פרייטיק"* הקדיש ללאזרסון, הציר לשעבר, מאמר שהסתמך בו, בין היתר, על דבריו של נשיא הסיים הד"ר פ. קאלנין בנוגע לכשלונו של הציר היהודי: „אם היה בקרב יהודי לטביה אדם מתאים ביותר לעבודת חקיקה — הרי היה זה פרופ' מ. לאזרסון". יצחק גרינבוים הקדיש מאמר מיוחד לתבוסתם של הצירים היהודיים הדימוקרטיים בבחירות לסיים הרביעי ולנצחונה של ה„אגודה" בהן**.

> האם פירוש הדבר — (כותב גרינבוים) — שיהודי לטביה הנם רובם ככולם יראי־שמים ומסגירים את עצמם, מבחינה פוליטית, לידי אנשי ה„אגודה"? האם פירוש הדבר, שהציונים הלטביים הולכים רובם־ככולם באמת ובתמים אחרי ה„מזרחי"? גורם מסוג אחר לגמרי הוא הנותן פה את אותותיו: השתדלנות. לא מפלגות פוליטיות הן הנלחמות כאן אשה ברעותה, מנצחות או כושלות, כי אם שתדלנים. השאלה איננה כלל, איזוהי המפלגה המביעה על הצד היותר טוב את שאיפות ההמונים... אלא מיהו שהצליח לגרום טובת־הנאה ליחידים מספר.

* „דער נייער פרייטיק", 16 באוקטובר 1931: „פראפ. מ. לאזערסאָן אנגעוואָרן זיין סיים־מאנדאט".

** יצחק גרינבוים בעתון „פרימארגן" 17.10.31 במאמרו: „צוריק צו שתדלנות".

ולהלן הוא מציין שגם בקרב יהדות פולין נראים אותות של נטיה אל השתדלנות.

אכן, השתדלנות מילאה תפקיד גדול בתולדות לטביה העצמאית. ואין ספק, שהפופולריות המופלגת של ה„אגודה" הלטבית באה לה במידה רבה כתוצאה מפעילותו השתדלנית של מ. דובין. ועם כל זאת אין מסקנותיו של גרינבוים צודקות כלל ועיקר. בשום ארץ מארצות התפוצה היהודית באירופה לא מילאו ההבדלים המדיניים והציבוריים תפקיד כה ניכר כמו בלטביה. ברם, האם בצרפת, למשל, וכן בארצות־הברית של אמריקה, אין שתדלנותם של כל הצירים לטובת פרט זה או אחר ממלאת עדיין תפקיד נכבד גם כיום הזה? והרי עם ה„משתדלים" נמנים גם צירים שאינם־מבני־ברית, שנבחרו מתוך כלל אוכלוסי המדינה. אין כאן באפשרותנו להכנס לפרטי הפרטים של השוודלנות היהודית בלטביה, אבל דבר אחד הוא למעלה מכל ספק: לא דובין בלבד, אלא גם צירים יהודים אחרים היו מקדישים את רוב זמנם ומרצם למיני השתדלויות וטיפולים במיניסטריונים השונים, פרט אולי למיניסטריון־החוץ, אף כי גם בו התערבו לעתים בעניני דרכונים. יש להוסיף, שרוב הדורשים „עזרה" זו היו דוקא יהודי קורלנד וזאֶמגלן שחיו בתנאים הרבה יותר טובים מאשר ה„עמך" בריגה ובלאטגאליה. בדרך־כלל לא הרדימה השתדלנות את ההכרה הפוליטית של קהל הבוחרים היהודיים בלטביה. ההצלחות והכשלונות של הצירים לגבי השתדלויותיהם היו על פי רוב משלימים אלה את אלה. תבוסתם של הצירים השמאליים היהודיים — לא מפאת שתדלנותם הגרועה היא נגרמה. תבוסה זו באה בעקבות הכיוון הכללי של המדינה.

יש לומר ללא חשש הגזמה, כי הסיים הרביעי, שוב לא נתן לדימוקרטיה את האפשרות להתאושש. היתה זאת תקופת המדרון.

תופעה גורלית בחיי התקופה כולה היתה התבססותו — ובהמשך הימים נצחונו הגמור של היטלר בגרמניה (במרס 1933). מחמת גורמים תרבותיים־היסטוריים וכלכליים שונים היתה גרמניה תמיד מקור־השפעה ללטביה לאחר שנות 1919—1920. כבר זמן רב לפני נצחונו של היטלר במרס 1933 הקיפה השפעת הלאומנות את כל המיעוט הגרמני. איש כציר הגרמני פוסול דיבר בועדה למשפט־פומבי וכן במליאת הסיים על „הפרלמנטריזם הגווע והולך מיום־ליום". בעתון „ריגאשה רונדשוי" הלך ונחלש המיעוט הליברלי הקטן, בראשותו של הד"ר שימאן, וגברה השפעתם של בעלי הנטיה לנאציזם. מכון־האֶרדאֶר, שהוענקו לו זכויות אקדמיות בתוקף החוק שנתקבל בסיים בשנת 1927, נהפך לקן המרכזי של נאציזם. גם בקרב הלטים מצא לו הנאציונל־סוציאליזם חסידים, אם כי בנוסח לטבי. בתשובה לשאילתות בפרלמנט, הבטיח מנהל מחלקת העתונות במיניסטריון־הפנים לעתונאים, שעל אף הופעתו של הבטאון הנציונל־סוציאליסטי הלטבי „אוּגונסקרוסט" — אין לנאציזם כל עתיד בקרב הלטים.

למעשה כבר לא היה מקום בסיים הרביעי לעבודת חקיקה יסודית. קדחת השלטון המתמוטט שיתקה כל נסיון רציני בכיוון זה. עם תבוסתם של לאזרסון ומייזל נשארו הועדה המשפטית, הועדה למשפט פומבי וכן ועדות התרבות והניסוח ללא חברים שכלכלו את ענייניהן במשך עשר שנים.

מן הראוי לציין, שבאישיותו של ש. ויטנברג מצאה לה ה„אגודה" כוח פוליטי מובחר, בעיקר בשטח הבעיות הכספיות והכלכליות. אבל גם ביתר הבעיות היה כוחו רב. מטעם זה עלו הופעותיו לאין ערוך על אלו של חברו הוותיק ממנו מ. דובין שדבריו

לא הצטיינו ביותר בסגנונם. מן הראוי להביא בכאן לפחות את נאומו הגדול של ויטנברג על התקציב של מיניסטריון־הכספים בשנת 1932 *. בחלקו הראשון של הנאום השכיל להוכיח, מדוע אין ממשלת סקויאָנאָק, שהחזיקה בשלטון מאז דצמבר 1931 ועד מרס 1934, רשאית להסתייע בטענה של קיום משבר ברחבי העולם כולו. בשורה ארוכה של עובדות הצליח להוקיע את אי־כשרה של הממשלה להסדיר את עסקי האשראי ולתאם את פעולות הבנקים. בחלק האחרון של נאומו הוכיח שמיניסטריון־הכספים יחד עם הבנק של לטביה הצרו את צעדיה של היזמה הפרטית בשטח המסחר והתעשיה. היה זה נאום נבון מאד לפי מבנהו: הוא הוקיע את הנזק הגדול שנגרם למדינה כתוצאה מניהול גרוע של עסקי המשק והכספים בלי להדגיש במיוחד את חלקם של היהודים בשדה היזמה הפרטית.

אבל איש־כלכלה זה איחר את המועד. הסיים כבר היה שקוע במאבק הפוליטי בין שני האגפים. דבר זה נתבהר כל־צרכו במרס 1933. אויבי הסוציאליזם והדימוקרטיה צחצחו חרבותיהם. שוב לא היתה אפשרות לבוא עמהם בדברים.

מה בגרמניה, ארץ התעשיה הענפה, על מיליוני פועליה, שנמנו על המפלגה הסוציאל־דימוקרטית או הקומוניסטית, ארץ של תנועת־פועלים מקצועית בעלת מסורת של 80 שנה — אם בה הצליח הפאשיזם להכות שרשים — על אחת כמה וכמה שיש לו כל הסיכויים לכך בארץ איכרית־למחצה, כלטביה. הנחות אלו וכיוצא באלו קנו שביתה במוחותיהם של האולמניסים, הסקויאָנאָקים ודומיהם. אכן, נסיעות ממושכות של אולמאניס לגרמניה, לשם ריפוי, כביכול, אישרו אישור נוסף את הדעה על קיומם של קשרים בלתי־רשמיים בין לטביה לבין גרמניה ההיטלריסטית.

ישיבת הסיים ב־23 באוגוסט 1933 שבה נידונה שאלת ההיאבקות עם הפאשיזם, מפגינה את הטרגדיה העמוקה של הנציגות הפרלמנטרית היהודית.

נאומו של דובין בישיבה זו לא דמה לחלוטין לכל שאר נאומיו הפוליטיים בסיימים הקודמים**. שוב אין זכר בנאומו להתקפות הישנות על הסוציאל־דימוקרטים, הגרועים גם הם, או שמכל־מקום אינם עולים על אנשי הימין אלא במידה זעומה למדי. לאמור: בסיים הרביעי, לאחר נצחונו של היטלר בגרמניה, נתחוור גם לדובין, שהגיעה השעה לשנות את הסגנון. עתה הוא מבדיל היטב בין האיגוד הספורטיבי הסוציאל־דימוקרטי („ס. ס. ס.") לבין ה„אייזסארגים" („משמר המולדת") הימניים הצבאיים־למחצה. גם הוא — אהה! במאוחר מדי — מוכן להגן על הסוציאל־דימוקרטיה, באשר הוא רואה בה כוח אנטי־פאשיסטי רב־משקל. ולברייקש הוא אמר בזה הלשון: „אל נא תדמה בנפשך, שהפאשיסטים וההיטלריסטים מתנכלים לנו בלבד: עם בואם לשלטון לא יפסחו, מר ברייקש, גם עליך!".

בעת הויכוח על תקציב המדינה לשנת 1933/34 הדגיש הציר נורוק, שלטביה נוהגת ביחס לגרמניה לא כמדינה עצמאית וריבונית, אלא משפילה את עצמה לפני היטלר. הרצאת הד"ר קארליבאך על המאורעות בגרמניה הותרה רק בתנאי, שגרמניה לא תכונה בשמה האמיתי***. ובנוגע להחרמת התוצרת הגרמנית ע"י יהדות לטביה, הריהו

---

* עמ' 1139—1145, IV Saeima, III sesija, 1932

** ראה עמ' 101—102, IV Saeima, Arkarteja sesija, 23.VIII.1933

*** ראה עמ' 822—823, IV Saeima, VI sesija 21.VI.1933

מכריז: „אנו, יהודי לטביה, מודיעים חגיגית מעל במה רמה זו, שכל עוד מאחינו, יהודי גרמניה נשללו זכויותיהם היסודיות ביותר — נחרים כל מה שיש לו, ולו גם שייכות כלשהי, ל„רייך" ההיטלריסטי. זאת עשינו עד היום, וכן נעשה גם להבא".

כדאי לציין, שעל אף הירידה הגדולה במצב הכלכלי והכספי במדינה התחיל מרכז־הכובד של העניינים עובר מתחום הכלכלה לתחום המדיניות — ביחוד לאחר נצחונו של היטלר בגרמניה. וזאת על אף העובדה, שבסוף 1931 ובכל שנת 1932 כבדה ידם של משבר האשראי ושל חוסר־העבודה. בשנת 1932 עלה המספר החדשי של מחוסרי־העבודה בממוצע עד 14.000. נוסף לכך היה במדינה חוסר־עבודה יהודי מיוחד כתוצאה מחיסול מכוון ושיטתי של מפעלים יהודיים בשטח התעשיה והמסחר בקשר להנהגת המונופולין. על כך דיבר הציר דובין בסיים. בעוד שחוסר־העבודה הכללי עשוי למצוא פתרון־מה כתוצאה מהעברתם של מחוסרי־העבודה לחקלאות, לא יכלו מחוסרי־העבודה היהודיים, שלא נתנסו בעבודה חקלאית, לצאת מן הערים. מפעלי הצדקה היהודיים קצרה ידם להושיט את העזרה הדרושה.

הקבינט של בלודניאֶק, בשיתוף אגודת־האיכרים עסק בעיקר בענייניהם של בעלי־זכויות־היתר מקרב האיכרות, בלא להקדיש את תשומת־הלב הדרושה למצב האוכלוסין העירוניים. הענקות לאיכרים בעד חמאה ופשתה עלו בעונת הסתיו של שנת 1933 עד למעלה מ־2 מיליונים לאַט.

* * *

בסתיו 1933 מלאו חמש־עשרה שנה לעצמאותה של לטביה. חגו של יובל זה חל במועד אחד עם צמיחת התכניות להחלפת הדימוקרטיה ב„פאשיזם הקטן". ראש־המיניסטרים עצמו, בלודניאֶק, העיר על ההכרח להנהיג לגבי בחירת הנשיא את שיטת הבחירות הכלליות (במקום בחירתו ע"י הסיים). ולא עוד אלא שיש להרחיב את זכויותיו וסמכויותיו של הנשיא. קבינט המיניסטרים חייב אחריות לא רק בפני הסיים, אלא גם בפני נשיא־המדינה, הרשאי לתבוע את פיטוריו של כל הקבינט או חלק ממנו. בהתאם להצעה זו הועמד איפוא קבינט־המיניסטרים במצב של אביר על פרשת דרכים: המוטב לו להצטרף לדעת הסיים או להכנע לנשיא? לפי הרחבה זו של סמכויותיו רשאי הנשיא — אף בימים כתיקונם — להגביל ואפילו לבטל את החירויות האזרחיות: את חירות הדיבור, ההתאגדות, האסיפות והשביתה וחסינות המגורים.

בשלהי שנת 1933 כבר השתררה דאגה, ואפילו מבוכה מסויימת, בקרב חוגי הסוציאל־דימוקרטיה והמיעוטים השמאליים. הסוציאל־דימוקרטים, לא זו בלבד שאָבדו להם 5 קולות, עם הקטנת סיעתם מ־25 ל־20, אלא שנתקפחו גם בשני קולות נוספים: אלה של הציונים־הסוציאליסטים ושל ה„בונד". שבעת חברי הסיעה הקומוניסטית נשארו נאמנים גם עתה לשיטתם הפוליטית הקודמת, והמשיכו בהטלת דופי ובהתקפות על הסוציאל־דימוקרטים, בלי לנסות להשתתף באופן חיובי בפוליטיקה של המדינה או לשתף פעולה עם הסוציאל־דימוקרטים לשם החלשת הריאקציה. דומה היה שהם נוהגים לפי הכלל המפורסם: „ככל שיורע — כן יוטב".

צל הסכנה הגדלה והולכת מצד גרמניה הנאצית, לאחר שהסוציאליזם הגרמני נטש באופן מחפיר, ללא קרב, את עמדותיו, סייע אף הוא לשיתוק פעילותה של האופוזיציה הלטבית.

כבר בשלהי שנת 1933, כלומר בשנה הראשונה לנצחון ההיטלריזם, מצאה ה„גלייכשאלטונג" אל הנאציזם בלטביה את בטוייה לא רק בזה שהמיעוט הגרמני, על בתי־הספר והעתונות שלו, הפך לנאצי, אלא גם בהתגברותו של הפאשיזם הלטבי העצמאי, — ה„פאֶרקונקרוסט". זה האחרון הודיע ברורות וגלויות על כוונתו להכניע את כל שאר המפלגות הפוליטיות במדינה. בסתיו 1933 הוטל איסור על קיום ה„פאֶרקונקרוסט", אם כי לא הוטל איסור מלא על פעילות פאשיסטית. בסוף סקירתנו זאת ניווכח לדעת, כיצד השכיל אולמאניס לנצל את עצם קיומו של ההיטלריזם הלטבי לשם תפיסת השלטון לידיו בחודש מאי 1934.

בסוף דצמבר 1933 נתכנסה בריגה הועידה השלישית (והאחרונה) של המפלגות המאוחדות צ. צ. וצ. ס. על סמך ניתוח המאורעות קבע כותב הטורים האלה בהרצאתו בועדה, שלפי המצב שנוצר הרי שתי המדינות הבלטיות — לטביה ואסטוניה — „שוב אינן אלא בבחינת מועמדות להיהפך למחוזות גרמניים"*. לדאבוננו, נתגשמה חזות קשה זו לאחר ימים, בקיץ 1941. אלא שלא צדקתי באמרי באותה הרצאה שרק מהפאשיזם ההיטלריסטי בלבד צפוי אבדן לטביה. עתה, לאחר המעשה, הרי עינינו הרואות שברית־המועצות היתה בולעת גם לטביה דימוקרטית...

ברם, האינטליגנציה הלטית לא ראתה גם לאחר נצחונו של היטלר בגרמניה שלטביה הולכת לקראת אבדנה. נעדרו מרחיקי הראות שיצביעו על הסכנה ויאמרו: מנא, מנא, תקל ופרסין!

מחציתה השניה של השנה שלפני חיסול הדימוקרטיה מצטיינת בפרט אחד: ב־16 במרס 1934 מופיע הקבינט החדש (והאחרון) לפני הסיים. קבינט זה בא במקום ממשלת בלודניאֶק. המרכז הדימוקרטי ואפילו קבוצת סקויאֶנאֶק וכן קבוצת בלודניאֶק (8 חברים) ושני חברי קבוצת לייקארט היו נגד הקבינט החדש, נוסף על הסוציאל־דימוקרטים. למעשה נאלץ אולמאניס בהרכבת הקבינט החדש להזקק לעזרתם של המיעוטים. ועזרה זו ניתנה לו ביד רחבה למדי. נצטרפו לקבינט לא רק הגרמנים וה„אגודה", אלא גם כל הרוסים. בויכוחים הרגילים על נאום־ההצהרה של הממשלה החדשה לא השתתף אף נציג אחד מטעם המיעוטים. אפילו ה„אגודה", שנהגה תמיד להופיע בויכוחים על הצהרותיהם של הקבינטים החדשים, שתקה הפעם. לעומת זאת לקחו המיעוטים חלק די ניכר בויכוחים — מבחינה פסיבית. אותם ציטטו ועליהם הסתמכו כל הנואמים האופוזיציוניים: מאֶנדאֶרס (הסוציאל־דימוקרט), לייקארט (אגודת־האיכרים החדשה), ברייקש (המרכז הדימוקרטי), וכן אחרים. בהצהרתו של אולמאניס היה סעיף בנוגע „למשיכת כל הכוחות בעלי הכרה לאומית לעבודה הפטריוטית החדשה". בין השאר דובר גם בחוק־חינוך חדש לטובת כל אזרחי המדינה והכנסת בתי־ספר של המיעוטים לתוך רשת־הפיקוח הכללית של המיניסטריון.

בנאומו הגדול הדגיש מאֶנדראֶס** שהוא מכיר בזכותם של המיעוטים לקחת חלק פעיל בקביעת גורל המדינה ולהשתתף בממשלות. אלא שיחד עם זאת הזהיר את המיעוטים — ובעיקר את הגרמנים — לבל יזדהו עם ענייני הריאקציה ועם הפאשיזם העולה. „הממשלה הנוכחית של אולמאניס — אין הלטים הזעיר־בורגנים עומדים לצדה,

* ראה „פרימארגן", 26 בדצמבר 1933.
** ראה עמ' 807—809 ,IV Saeima, VIII sesija, 16.III. 1934

ואי־לזאת היא מסתייעת בתמיכתם המלאה של הגרמנים ושל שאר המיעוטים". ומשום־כך אין העובדה שאולמאניס הכניס להצהרתו גם סעיף בנוגע להכרה הלאומית, אלא מעשה דימגוגי ומבדח. ברור, שאין המיעוטים יכולים להיות בעלי הכרה לאומית במובן הלטי־הבורגני של המושג. „אתה נוהג בדובין מעשה אונס, בנסותך להפכו ללטי בעל הכרה לאומית. מעולם לא היה שכזה, ואף אינו רוצה בכך".

בנאומו של מאֶנדאֶרס דובר גם על נטיותיו הפאשיסטיות של אולמאניס ועל נסיעותיו לגרמניה. אבל נאום הרבה יותר חריף ומחושב השמיע לייקארט. הוא היחידי בין הצירים, שטען מפורשות כי אולמאניס מתכונן להשליט דיקטאטורה*. ואילו ברייקש, בנאומו, הוכיח קשות את הסוציאל־דימוקרטים על אי־יכלתם לרכז סביבם את אנשי הקבוצות הזעיר־בורגניות הדימוקרטיות, שכתוצאה מכך גרמו למעשה לשיבת אולמאניס לשלטון.

הקבינט החדש קיבל בסך־הכל 50 קול (נגד 40).

מבלי לשנות אף במשהו את המצב בשטח הכספי או בשטח הכלכלה, אעפ"י שבהצהרה דובר במפורש על הגדלת היצוא ועל מתן סיוע לענפי תעשיה חיוניים, — העדיף הקבינט לפטם את הסיים בפוליטיקה צרופה וביחוד בתיקונים קונסטיטוציוניים.

על הסעיפים שכבר הוזכרו נוספו עתה הסעיפים דלהלן:

תחת הכינוי „העם של לטביה" לקבוע בכל מקום את השם „העם הלטי"; הנשיא ייבחר ע"י הצבעה עממית כללית למועד של חמש שנים; המיניסטרים יהיו חייבים באחריות כפולה: בפני הנשיא וכן בפני הסיים. היתה גם הצעה של לייקארט על בחירת אסיפה מכוננת חדשה, שלא יותן בה מקום למיעוטים... רק אסיפה מכוננת לטית טהורה היא שתשכיל ליצור את הקונסטיטוציה המתאמת**.

למראה כל מחול־השדים הזה יש להתפלא על שתיקתם של היהודים. בכל המושב התשיעי האחרון של הסיים הושמע רק נאום אחד ויחיד של הציר מ. נורוק בנמקו את סירובו להצביע בעד הקריאה סעיף־סעיף של הצעת־החוק לשינוי הקונסטיטוציה־הלטבית***. מכאן נובעת המסקנה, שה„אגודה" נתנה בשבועות האחרונים לקיום הסיים את אישורה להצעת־החוק, שכוונתה היתה להחניק את הדימוקרטיה הלטבית. ומאד ייתכן שעובדה זו היא אחת הסיבות למעמד־המיוחד שממנו נהנתה ה„אגודה" בימי הפאשיזם של אולמאניס.

* * *

המושב־הפרלמנטרי החוקי האחרון ארך שני חדשים, מ־17 במרס 1934 עד 15 במאי, יום ההפיכה הפאשיסטית.

הנה כי כן היה גדול למדי כוח האינרציה של הממלכתיות הדימוקרטית הגוססת. היו, כמובן, אנשים בסביבת אולמאניס, שידעו על העומד להתרחש. אין להגיד

---

* שם, עמוד 813. באותו נאום עצמו האשים לייקארט את אולמאניס במעשי שחיתות. הוא היה היחידי בין הצירים הלטיים הבורגניים שנכלא לאחר ההפיכה הפאשיסטית במחנה־ההסגר בליבאו, — כנראה, כמעשה־נקם אישי מצד אולמאניס.

** שם, 4.5.1934, עמודים 101—1 2.

*** שם, עמוד 75, בתאריך הנ"ל.

שהסוציאל־דימוקרטיה היתה עוורת לחלוטין כלפי ההפיכה הפאשיסטית. אלא שיחד עם זאת אין ספק שלא רק את היסודות הסוציאל־דימוקרטיים המתונים, אלא גם את השמאליים ביותר שבהם, כגון לורֶנץ, למשל, הוליך אולמאניס שולל. שעה שבערב יום ההפיכה וביום ההפיכה עצמה פנו חברי הסיים הסוציאל־דימוקרטיים אל אולמאניס בדרישת הסבר בנוגע לנוכחותם של שפע כוחות צבאיים ו„אייזסארגים" בריגה, ענה להם אולמאניס, שהוא פקד לרכז כוחות צבאיים ומתנדבים נוספים, כדי לדכא את ההיטלריסטים הלטיים המתכוננים בימים אלה ל„פוטש", דהינו: את ה„אוגונסקרוסט" וכיוצא בהם. ריכוז־כוחות זה אינו מכוון כלפי שמאל, כלומר נגד הסוציאל־דימוקרטיה, אלא להיפך — כלפי ימין. ורבים ממנהיגי הס. ד. האמינו בכך. לאחר ההפיכה רווחו שמועות, שאולמאניס העלים מחבריו המתונים, כמו היוריסט הנודע פאוליוק, למשל, את העובדה שהפיכה עומדת להתחולל, כדי למנוע חיכוכים מפלגתיים פנימיים.

בעצם הלילה של 15 במאי, לאחר סיום הישיבה, הלך ד"ר פאול קאלנין למסיבה אצל הציר הצרפתי. בעוד שקאלנין וצירי־סיים אחרים שהו במסיבה דיפלומטית זאת, התחילו אנשי המשמר הפוליטי והגדודים של ה„אייזסארגים" פורצים לתוך מועדוניהם של הסוציאל־דימוקרטים, לאולמי הספורט שלהם וכן למעונותיהם של אישים סוציאל־דימוקרטים נודעים כדי לאסרם. פאול קאלנין, בשובו מן המסיבה, נאסר גם הוא, וזה היה גם גורלו של ברונו קאלנין, ראש ה„ס. ס. ס.".

כך בוצעה ההפיכה הפאשיסטית בידי ראש־המיניסטרים החוקי של ארץ דימוקרטית... אולמאניס הוא ששדד ורצח את הדימוקרטיה הלטבית. הוא גדר את הדרך בפני כנופיית הנאצים הלטיים וחטף לעצמו מידיהם את זכות הבכורה להריגת הדימוקרטיה. ה„פאֶרקונקרוסט" המסכן היה לזמן־מה „מחוסר־עבודה" פוליטי: נתברר, שנשיא־המיניסטרים החוקי עולה בהרפתקנותו על כל אנשי ה„פאֶרקונקרוסט", שהיו בלתי־חוקיים למחצה. פתאומיותה של ההפיכה מצאה ביטוי טרגיקומי בדו"ח הסטינוגרפי של ישיבתו האחרונה של הסיים מיום 15 במאי *. דו"ח זה מסתיים בפסוק הרגיל לאמור: „הישיבה הבאה תתקיים ביום ששי 18 במאי". האומנם? „הישיבה הבאה" שוב לא נתקיימה לעולם. לעומת זאת קיימו כרבע ממספר הצירים של הסיים ישיבה אחרת: במחנה ההסגר בליבאו, וביניהם אחד נציג הציונים־הסוציאליסטים המאוחדים ונציג ה„בונד" היהודי.

---

* ראה עמ' 256, IV Saeima, IX sesija, 15.5.1934

פרופ׳ ד״ר בנימין זיו

היהודים בחיי הכלכלה

הקיבוץ היהודי בלטביה מילא תפקיד חשוב בחייה הכלכליים של המדינה. ביחוד רב חלקם של היהודים בקימומה של המדינה הצעירה מהריסות מלחמת־העולם הראשונה, בשנים הראשונות לעצמאותה.

ביסוס המטבע

יהודים רבים תפסו עוד לפני המלחמה עמדות חשובות בתעשיה, במסחר ובבנקים, בהיותם נציגי חברות רוסיות בריגה, ליבאו וערים אחרות. ביניהם היו מנהלי הסניפים של בנקים פטרבורגיים חשובים כגון „הבנק האזובי־דוני", „הבנק הרוסי לסחר־חוץ", וראשי מפעלי תעשיה ידועי־שם כ„פניקס" (קרונות רכבת), „פרובודניק" (ערדליים) ואחרים. בשנת 1918 החלו היהודים לחזור מפנים־רוסיה ללטביה, והביאו עמהם מתכות יקרות, מטבע זרה והמחאות על בנקים בחו"ל. כך הם הניחו, למעשה, את היסוד למטבע הלטבי. אך מטבע זה התבסס רק לאחר זעזועים קשים במחצית השניה של 1921.

על הארץ עבר אז משבר חמור. השלטון המדיני לא היה מבוסס כל צרכו, ובכלכלה שררו תוהו ובוהו. מורגש היה מחסור עצום באמצעי ייצור, הובלה וחליפין. מחזור ה„כספים" היה רב גוני למדי: כל מיני רובלים רוסיים, האוסט־רובל הגרמני, המארק הגרמני, הרובל הלטי, שטרות־כסף של עירית ליבאו, ועוד. ראש הממשלה הלטבית הזמנית, ק. אולמאניס, נקט מדיניות פיננסית בקו ההתנגדות הקטנה ביותר: הוא הפעיל את מכונת־ההדפסה ומחזור המטבע עלה מ־36 מיליון רובל בספטמבר 1919 ל־2240 מיליון באוגוסט 1921. הוא מוכרח היה להכשל. בעזרת כסף נייר אי־אפשר היה להקים את ההריסות. כנגד מחזור הכספים המנופח היתה כמות הסחורות מצומצמת וניכר היה מחסור אף במזונות. היה צורך ביבוא של מזונות, חמרי־גלם, אמצעי־ייצור, אך התנאי המוקדם היה: יצוא.

בתקופה זו מילאו היהודים תפקיד מכריע. הם היו בעלי נסיון רב ביצוא חמרי־הגלם העיקריים של לטביה עוד לפני המלחמה: עצים ופשתן. בשובם מרוסיה חידשו ביזמתם ובכספם את יצוא הסחורות האלה, וזרם של מטבע יציב, ביחוד מאנגליה החל זורם ללטביה. הדבר עורר את קנאת אולמאניס וחבריו. בסיסמה „יהודים עליך לטביה" הוקם מונופולין ממשלתי לפשתן. אך הוא עלה למדינה בדמים מרובים ובשנת 1921 הוסל מונופולין זה בהשפעת מיניסטר־הכספים רינגולד קאלנין. היצוא החפשי של פשתן ועצים, שאורגן ופותח בידי היהודים, הוא שעזר ללטביה להתגבר על שעת המשבר.

גם חלק ניכר של סחר־היבוא היה מרוכז בידי יהודים, כגון יבוא הנפט, בדים ועוד. פירמות סקנדינביות ובריטיות הקימו מחסני־סחורות בלטביה שרבים ממנהליהם היו יהודים.

בנקים יהודיים

היהודים הניחו את היסודות לבנקים הפרטיים הגדולים בלטביה, והצליחו למשוך לשם כך הון זר, שהתיחס בתחילה בשלילה גמורה להשקעות־הון בלטביה. במשך שנות 1922—1924 נוסדו על־ידי יהודים ששה בנקים כחברות־מניות בעלות הון יסודי של 7,6 מיליון לאט, שהם כמעט 60 אחוז מהון כל הבנקים הפרטיים בלטביה. למעשה היה אחוז זה גבוה עוד יותר, כיון שכמה בנקים לטיים היו ספקולטיביים גרידא, וההון היסודי שלהם היה רשום רק על הנייר. בין אלה יש לציין שני בנקים של „אגודת האכרים" — „בנק האכרים" ו„בנק אוניון", שמטרתם העיקרית היתה להלחם בהון הבנקאי היהודי ולרכז כספים למטרות פוליטיות. כעבור שנים מספר הם פשטו את הרגל. מנהלם האחרון של שני הבנקים, א. קארקלינש, נאשם במעילה ונידון ל־5 שנות מאסר.

שמות הבנקים ה„יהודיים" הם: 1) בנק ליבאו (שנוסד ב־1922); 2) הבנק הצפוני (נוסד ב־1924); 3) הבנק הריגאי הבינלאומי (נוסד ב־1922); 4) הבנק הפרטי הלטבי (נוסד ב־1924); 5) בנק הסוחרים בליבאו (נוסד ב־1924); 6) הבנק המסחרי בריגה (נוסד ב־1924).

לכל אחד מהם היה אופי משלו וכל אחד מהם מסמל תקופה בהתפתחות הכלכלית של לטביה בכלל ושל יהודיה בפרט.

בנק ליבאו היה לפני המלחמה העולמית הראשונה הבנק של הבורסה, אך הוא נהרס כליל. היהודים הצליחו להחיות את המוסד בעזרת הון יהודי־גרמני. בכיוון זה פעל רבות דר. נ. סולובייצ'יק מקובנה, איש כלכלה מובהק שהיו לו מהלכים בכל בירות אירופה, והוא אשר תיווך בין בנק זה לבין הבנק היהודי־גרמני „דארמשטאטאר בנק". בנק ליבאו היה במהרה גורם חשוב במימון מפעלי החשמל, שבהם היו מעונינים הקונצרנים הגרמניים הגדולים מסוג „אָ. אֶ. ג". מועצת הבנק היתה מגוונת למדי: חבריה היהודיים היו ראסקין, שלוסברג ומינסקר. מלבדם היו במועצה גרמנים אחדים ובראש המועצה עמד הלטי א. באָרזין, איש חסר־השכלה, אך בעל חוש מעשי ובעל קשרים אישיים עם שליטי המדינה, ובעיקר עם ק. אולמאניס. באָרזין זה היה יועצו הכלכלי של אולמאניס גם אחר ההפיכה הפאשיסטית, ועזר לו לנשל את היהודים מעמדותיהם הכלכליות „בלי שפיכות דמים".

הבנק הצפוני היה מבצר־העוז של המפלגה הנאציונל־דמוקרטית היהודית והנהלתו היתה מורכבת כמעט כולה מחברי מפלגה זו: א. רבינוביץ (יו"ר). סוחר־עצים גדול לשעבר; י. לאנדוי, בעל בית־ספר ומנהל המחלקה היהודית ליד מיניסטריון ההשכלה; ד"ר ב. מאיר וד"ר נ. מינץ, אחיו של פרופ' פ. מינץ. שנים רבות כיהן כמנהלו הבנקאי היהודי זאקס, אחד המומחים הגדולים לכלכלה עיונית ומעשית בלטביה. הלטים כיבדוהו מאוד והתיחסו בכובד־ראש לדעתו.

הבנק הריגאי הבינלאומי נוסד על־ידי האחים הוף. הם היו ה„רוקפאֶלאֶרים" של

לטביה, בעלי יזמה כלכלית מאין כמוהם. גם בבנק זה השתתף הון יהודי־גרמני ובעקיפין גם הון יהודי־אמריקאי. את הבנק ניהלו למעשה שני בנקאים יהודים מן האסכולה הישנה, האחים לבשטיין. עוד לפני המלחמה הם היו בנקאים בריגה. במועצתו של בנק זה ישבו כמה לטים: הקונסול הכללי של לטביה בברלין א. קריאָבינש, ראש עירית ריגה לשעבר א. אנדרסון, ונ. דומברוסקי, ששימש כעין „קצין מקשר" בין מפעלי משפחת הוף לבין מוסדות הממשלה. יש לציין, כי איש זה היה מסור למשפחה, אף כי נמנה על „המרכז הדמוקרטי", מפלגה אנטישמית מובהקת. בשנים האחרונות הצטרף אל מועצת הבנק גם ג. זמגאל, נשיא המדינה לשעבר.

הבנק הפרטי הלטבי היה מזיגה של יזמה יהודית והון צ׳כוסלובקי. מייסדו של הבנק ומנהלו בשנים הראשונות היה ד"ר א. קוגן, מנהל בנק במוסקבה לשעבר. הוא היה איש בעל השכלה נרחבת ומומחה גדול לבעיות העיוניות והמעשיות של מקצועו. את ההון הדרוש לבנק סיפק בנק הלגיונרים הצ׳כיים בפראג*. מר קוגן הצליח לשתף בבנק גם הון שבדי ולרשותו עמד אשראי נרחב בבנקים בחו"ל. תפקידו העיקרי של הבנק היה לממן את סחר־החוץ. גם בהנהלתו ישבו כמה לטים, פקידי־ממשלה גבוהים לשעבר, כיון שבלעדיהם לא ניתן לנהל מו"מ עם מוסדות הממשלה.

בנק הסוחרים בליבאו מימן אף הוא בעיקר פעולות מסחר. מייסדו היה ה. אפשטיין, ובידו התרכז למעשה רוב ההון היסודי של הבנק.

הבנק היהודי הששי היה הבנק המסחרי בריגה, שרוב לקוחותיו היו סוחרים זעירים.

אף כי הבנקים היהודיים היו מבוססים ומאורגנים יפה, לא החזיקו מעמד בשעת משבר. השליטים הלטים לא ראו אותם בעין יפה על אף „גויי השבת" — החברים הלטיים במועצות — וחיכו להזדמנות להנחית להם מכה ניצחת. הזדמנות זו ניתנה להם בשנת 1929, כש„הדארמשטאֶטאֶר בנק" הפסיק את תשלומיו, ואי־האימון בבנקים התפשט והגיע גם לארצות הבלטיות. פרצה בהלה. המפקידים החלו מסתערים ביחוד על אותם הבנקים שבהם השתתף הון יהודי־גרמני. הקרבנות הראשונים היו בנק ליבאו והבנק הריגאי הבינלאומי שלא יכלו להתגבר על ההסתערות ונאלצו להפסיק את תשלומיהם. למעשה אינו יכול שום בנק מסחרי בעולם להחזיר בבת אחת את כל הפקדונות, ויהי הבנק המבוסס ביותר: ומקובל שבמקרים כאלה נותן בנק־האוצר את תמיכתו לבנקים הנתונים בסכנה, כדי למנוע משבר כללי. כך נהג למשל הבנק המרכזי של ליטה, בעת שנתן ברגע המכריע אשראי נרחב לבנק המסחרי בקובנה, שאף הוא היה קשור ב„דרמשטאֶטאֶר בנק", אבל הבנק הממשלתי בלטביה סירב להגיש עזרה כלשהי לבנקים הנפגעים. הוא סבור היה, שעתה הגיעה סוף־סוף השעה להיפטר מן הבנקים היהודיים, אך הוא טעה בחשבון. המשבר התפשט על שאר הבנקים, והממשלה נאלצה להכריז מוראטוריום שגרם לזעזועים כלכליים קשים, אשר הסבו סבל למדינה למעלה משנה. מערכה זו החלישה מאד את הבנקים היהודיים.

יהודים השתתפו גם באירגון הבנק הגדול, „בנק המניות הלטי". בנק זה היה תחילה קואופרטיב לאשראי של לטים. בעזרת הון בריטי נהפך לבנק־מניות ובארגונו השתתפו האחים לבשטיין, לאחר שפרשו מהנהלת הבנק הריגאי הבינלאומי.

* עשרו של הבנק בא לו מן הזהב של הבנק הממשלתי הצארי. זהב זה הועבר לפי פקודת הגנרל קולטשאק בהגנת הלגיון הצ׳כי לסיביר. והלגיון העבירו לצ׳כוסלובקיה.

קואופרטיבים לאשראי

הודות לתמיכת ה„ג'וינט" הצליחו היהודים לפתח את האשראי הקואופרטיבי בין בעלי־מלאכה, וסוחרים זעירים. בראש האגודה המרכזית, ברית האגודות השיתופיות לאשראי, עמד ד"ר י. יפה, שהיה מארגן מחונן. הבנקים היהודיים וכן גם האגודות השיתופיות היו בבחינת „בנים חורגים" בשטח האשראי הציבורי וכל הדלתות אל הבנק הממשלתי היו נעולות בפניהם. אף־על־פי־כן הם היו יותר מבוססים והתנהלו על יסודות בריאים יותר מאשר האגודות הלטיות. באופן יחסי היה ההון העצמי שלהן גדול יותר מזה של האגודות השיתופיות של שאר עמי לטביה. הוא הדין בנוגע לפקדונות, כפי שמסתבר מן הטבלה הבאה מיום 31 בדצמבר 1931:

(באחוזים למחזור הכללי):

	אגודות לטיות	גרמניות	רוסיות	יהודיות
ההון העצמי	14,8	16,2	17,1	22,9
פקדונות	22,9	55,3	9,8	65,0
הלואות	57,3	17,0	67,3	3,8
שונות	5,0	11,5	5,8	8,3
	100	100	100	100

טבלה זו מעידה, כי ההלואות באגודות הלטיות הגיעו ל־57,3% מהמחזור הכללי, ואילו באגודות היהודיות רק ל־3,8%. המקור העיקרי להלואות היה הבנק הלטבי. כל תלונותיהן של האגודות היהודיות על עוול זה היו ללא הועיל והיהודים נאלצו להחזיק מעמד בכוחות עצמם.

וזה היה הרכב חברי האגודות היהודיות ב־1931:

בעלי־מלאכה	3442
חרשתנים זעירים	1673
סוחרים	6419
בעלי בתים	406
בעלי מקצועות חפשיים	978
פקידים	654
אחרים	1515
סה"כ	15087

למעלה מ־15 אלף חברים היו מאורגנים באגודות השיתופיות היהודיות שעמדו תחת פיקוחה של חברת הקואופרציה האשראית היהודית. העסקים התנהלו לפי עיקרון משקי בהתאם לדרישתו המפורשת של ה„ג'וינט". בשטח האשראי הקואופרטיבי, שהיה המשען היחידי של העם העובד, נוצר ממש יש מאין. כותב הטורים האלה הועמד ב־1920 בראש האגודה הקואופרטיבית של בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים בריגה. המפעל הצבורי הזה, שהיה קיים עוד מלפני המלחמה, נהרס כולו. רוב חבריו התפזרו בכל רחבי רוסיה. הצלחתי לשכנע את מר י. הימאן, נציג ה„ג'וינט", שתוענק למפעל הלוואה בסך 250 רובלים לטים. סכום פעוט זה נחשב אז לעושר. המפעל הלך מחיל אל חיל ובשנים האחרונות תפס מקום חשוב בקואופרציה האשראית של לטביה.

גם האגודה השיתופית לאשראי ליד ה„קליינהאַנדלשוץ" („הגנה על המסחר הקמעוני") נחשבה למפעל צבורי מבוסס.

פחות מוצלחת היתה הפעולה של ה„חברות לאשראי הדדי". חלק מהן פשטו את הרגל, ואחרות נהפכו לחברות־מניות.

התעשיה

כבר ציינו את חלקם של היהודים בקימומה של התעשיה הלטבית מהריסות המלחמה. יש להזכיר, כי בימי המלחמה פינתה ממשלת הצאר מלטביה את כל מתקני התעשיה שניתנו לטלטול. יתרם נהרסו או נשדדו על ידי הצבא הגרמני. אף איש אחד, חוץ מן היהודים, לא העיז בשנים הראשונות לקיומה של לטביה העצמאית לגשת להקמת מפעלי־תעשיה חדשים. בין בעלי־התעשיה היהודיים יש לציין במיוחד את ברלין־שאליט, האחים הוף, ק. מזרח, א. מילמאן, מאיקאפאר (קראי), ר. פאֶלדהון, ה. פיטלברג וא. סובולביץ. זה האחרון היה לא רק איש־כלכלה בעל מעוף אלא גם עסקן ציבורי למופת.

היהודים הצטיינו ביחוד בענפי התעשיה הבאים: עצים, גפרורים, בירה, טבק, עורות, אריגים, שימורים וקמח. חשיבותם של מפעלי־התעשיה היהודיים למען המשק הלאומי הלטבי היתה כפולה: הם פיתחו את היצוא וצמצמו את יבוא המוצרים המוגמרים.

מקום נכבד במאזן המסחרי של לטביה תפס יצוא העצים. היצוא הכללי של חמרי־גלם ומוצרים גמורים־למחצה הגיע בשנת 1930, ל־103,93 מליון לאט. מזה יצוא עצים — 77,63 מליון לאט, כלומר 74,46%. חלק־הארי של יצוא העצים היה נתון בידי יהודים. בין תעשייני העצים היהודיים יש להזכיר את באֶלינקי, בריל, ברלין־שאליט, האחים הילמאן, לולוב, שמוליאן, מיכלסון ואחרים.

גם ביצוא מוצרים מוגמרים מילאו היהודים תפקיד חשוב — ביחוד בעצים, אריגים, גפרורים וערדליים. בתעשיית האריג הצטיינו הפירמות היהודיות האן, מאַרקור, פאֶלדהון, הוף, וולף, ריטאַ (פייטלברג), יאֶגל, קורשאנסקי את הימאֶלהוף ואחרים. האחים הוף עמדו בראש שני מפעלים גדולים: תעשית הפשתן „הוף" במיטוי ו„בופלו" בריגה. במפעל הראשון עבדו כאלף פועלים ובאחר כשש־מאות, וכ־70 אחוז מתוצרתם נשלחו לחו"ל. ר. פאֶלדהון הקים את הריסות „מטוויות הכותנה בזאסאֶנהוף". במפעל זה עבדו כאלף פועלים ותפוקתו הגיעה ל־3 מיליונים מטר לשנה.

גם חלק ניכר של תעשיית הגפרורים — לפני שעברה לידי ה„טרוסט השבדי", היה קניינם של יהודים. רוב המפעלים היו מרוכזים בידי חברת „אמוליפ".

ריגה הצטיינה לפני המלחמה העולמית הראשונה בתעשית הערדליים. המפעל „פרובודניק" היה מפורסם בעולם כולו. מנהלו היה יהודי, ובמפעל היה מושקע הון צרפתי, שווייצרי, בלגי ואיטלקי. הוא העסיק כחמשה־עשר אלף פועל ותפוקתו השנתית הגיעה ל־57 מיל־ין רובל זהב. בזמן המלחמה נחרב המפעל, והחלוץ הראשון לחידוש תעשייה זו בלטביה היה שוב יהודי — א. סובולביץ. הוא הקים את בית־החרושת לערדליים „קונטינאֶנט" שהעסיק כ־800 פועל ותוצרתו זכתה לשם טוב בארצות רבות. מפעלים דומים הקים סובולביץ גם בליטה ובפולין. סובולביץ היה, אגב, אחד הראשונים שפתחו בהעברת חמרי־גלם מרוסיה הסובייטית לשאר ארצות־תבל דרך נמלי לטביה, ואין צריך לומר, כי המדינה הצעירה נהנתה הנאה רבה מעסקי־טראנזיט אלה.

סובולביץ הקים מחדש את מפעל הבירה „טאנהויזאֶר". ב. לויטס, א. לובוצקי, מזרח, י. שיף ואחרים הקימו טחנות־קמח גדולות ומשוכללות. מזרח הקים מחדש גם את בית־החרושת הנודע לליקאֶרים „וולפשמידט", שהיה לפני המלחמה מפעל גרמני. תעשיית הטבק היתה מרוכזת בעיקר בידי חברת מאיקאפאר (ממשפחת קראים), וחלק גדול ממניותיה של חברה זו נמצאו בידי א. מילמאן. בידי פירמה זו התרכזו גם רוב מניותיו של בית־החרושת הגדול לשימורים „גאֶגינגאֶר". בענף השימורים יש להזכיר עוד את חברת „סאֶראֶנסאֶן" שבראשה עמד בירמאַן. בתעשיית השוקולדה תפס מקום נכבד מר א. פרומצ׳אֶנקו.

קצרה היריעה מהשתרע ולא נוכל למסור סקירה מפורטת יותר על חלקה של היזמה היהודית בהקמת התעשיה ופיתוחה בלטביה, אך יש לציין שכל המפעלים היהודיים האלה נתקלו בלי הרף בקנאה ובשנאה ובמכשולים מלאכותיים מצד שלטונות המדינה.

היבוא

כבר הזכרתי, שגם ביבוא חמרי־גלם חיוניים מילאו היהודים תפקיד חשוב. יש לציין במיוחד את יבוא הנפט. הקונצרנים העולמיים „של", „סטאנדארד אויל" והטרוסט הרוסי היו מקיימים סניפים בלטביה, ומספקים דלק בתנאי אשראי נוחים למדי. הסנונית הראשונה היתה החברה „של", שהחלה לפעול בלטביה כבר בשנת 1921. הרוח החיה בסניפי החברה הזאת בארצות הבלטיות היה א. אטינגן, שכל רזי הענף המסועף הזה היו נהירים לו. מתחרהו העיקרי — סוכנו הראשי של הטרוסט הרוסי, היה אף הוא יהודי — א. ניסאָ.

ביבוא הפחם יש לציין במיוחד את חלקו של א. מושקאט.

המבנה הכלכלי של יהודי לטביה

עד כה עמדנו בעיקר על חלקם של יהודים בודדים בעיצוב הכלכלה הלטבית. עתה נייחד כמה מלים למבנה הכלכלי של האוכלוסיה היהודית במדינה*.

מן הטבלה הבאה אנו רואים כי הכנסתם העיקרית של היהודים באה להם מן המסחר.

	מספר התושבים	ההכנסה ממסחר	האחוז בהכנסה הכללית של כל עם
לטים	1.394.957	50.409.000 לאט	3,61%
יהודים	94.388	46.070.000 לאט	48,81%
וליקורוסים	201.778	5 653.000 לאט	2,80%
גרמנים	69.855	13.373.000 לאט	19,94%
פולנים	59.374	2.557.000 לאט	4,31%
ביאלוריסים	36.029	469.000 לאט	1,30%
אסטים	7.708	538.000 לאט	6,78%
ליטאים	25 885	914.000 לאט	3,53%
שונים	8.566	1.729.000 לאט	20,18%
בלתי־ידועים	1.505	53.000 לאט	3,52%
סה"כ	1.900.045	121.765.000 לאט	

* נשתמש לצורך זה בתוצאות מיפקד האוכלוסין של שנת 1930. יש לזכור שבראש מחלקת הסטטיסטיקה בלטביה עמד צורר היהודים סקויאַנאָק. הוא לא זייף אמנם את המספרים, אך ערך את הטבלאות במגמה אנטי־יהודית מובהקת.

במספרים מוחלטים תופסים היהודים את המקום השני בהכנסה ממסחר, אבל ביחס לגודל האוכלוסיה היהודית — את המקום הראשון. במלים אחרות 48,81% מכל האוכלוסיה היהודית היו סוחרים. שאר ענפי ההכנסה, כגון חקלאות, הובלה, פקידות ממשלתית, וכדומה היו סגורים בפני המוני היהודים ורק יחידי סגולה, נהנו מן התעשיה ומן המסחר הסיטונאי. היהודים זכו רק לפירורים מן ההכנסה המקורית של הארץ — 0,93% מהכנסת הקרקע, שהיא 57,4% מכל ההכנסה הלאומית של לטביה. על חלקם של היהודים בענפים שונים של ההכנסה הלאומית מוסרת הטבלה הבאה:

	1930	1925
חקלאות	0,93%	0,91%
תעשיה	27,66%	26,75%
מסחר	48,81%	48,08%
הובלה	2,85%	2,72%
פקידות ממשלתית	—	—
משפט, משטרה	0,80%	0,80%
מקצועות חפשיים	5,89%	7,38%
בריאות	3,35%	—
משרתי־בית	1,31%	0,97%
מקצועות שונים	8,40%	12,39%
	100,00	100,00

למעשה היה מספר היהודים שהתפרנסו ממסחר גדול עוד יותר משקבעה הסטאטיס־טיקה הרשמית, שכן היא לא הביאה בחשבון את אלה שעסקו ברוכלות או בעסקי־חליפין שונים בשוק הבגדים המשומשים בפרברי ריגה או בערי־השדה.

מצב הסוחרים היהודים בערי־השדה היה קשה עד מאד וביחוד בלטגאליה, שמצבה הכלכלי בכללו הורע מאוד משום ניתוקה מרוסיה. העיר דווינסק, למשל, שהיתה לפני המלחמה מרכז התעשיה היהודית והמסחר היהודי, ירדה מגכסיה, והמוני היהודים נושלו מפרנסותיהם. רובם נדחקו ל„מסחר", וכך צצה חנות ליד חנות, ובעליהן של חנויות אלו היו מתחרים על כל קונה.

בעיר ראז׳יצה נפלו היהודים קרבן לרבית הקצוצה, שנשה מהם סניף ה„בנק הלטבי לתעשיה ומסחר". ריבית זו הגיעה עד 48%. הדבר הגיע אפילו לסיים והועלתה הצעה לתבוע את מנהלי הבנק לדין. אך בסופו של דבר טושטש העגין, וחלק גדול מן הרכוש היהודי עבר לידי הבנק. תחת רושם ביקור בראז׳יצה פתח כותב הטורים האלה במערכה בעתונות ובועדה הכלכלית שליד מיניסטריון הכספים למען חקיקת חוק שיגביל את שיעור הריבית המקסימלי ב־7%. הפעולה לא היתה קלה כלל ועיקר, כיון שהיא נתקלה בהתנגדות חריפה גם מצד חוגים יהודיים שראו בחוק זה אות להתערבות המדינה במשק הפרטי. גם נציגי הקואופרציה האשראית חששו שחוק זה עלול לגרום להרס הקואופרציה האשראית, משום שהיא לא היתה נהנית מאשראי של הבנק הממשלתי. אך בסופו של דבר נשאה הפעולה פרי, החוק אושר, וגם מתנגדיו הודו בצדקתו.

בערי קורלנד היה מצבם הכלכלי של היהודים ירוד למדי. שתי ערי הנמל, וינדאו וליבאו, ירדו פלאים עקב הפסקת היצוא מרוסיה, והסוחרים היהודיים בערי־השדה לא יכלו להחזיק מעמד משלש סיבות: א) מונופולין התבואה, שהונהג ע״י ממשלת אולמאניס פגע בהם קשה, ב) הוקמו קואופרטיבים לטיים שנהנו מתמיכה ממשלתית יתירה, ג) קשיים בהשגת אשראי. ומלבד זאת כרעה האוכלוסיה היהודית בערי־השדה תחת נטל המסים הכבד.

איגודי מסחר, תעשיה ומלאכה

גם בשטח אירגון חוגי המסחר והתעשיה היו היהודים חלוצים העוברים לפני המחנה. לשכת המסחר הגרמנית, שהיתה לפני המלחמה מרכז ההגנה על המסחר, לא העיזה בשנים הראשונות של עצמאות לטביה לגלות סימני פעילות, וגם ועדות הבורסה בריגה, בליבאו ובווינדאו הפסיקו את פעולתן. הלטים עצמם לא היו רגילים בארגונים מסוג זה. והנה קם בשנת 1920 אירגון יהודי חדש „קליינהאנדלשוץ" („הגנת המסחר הקמעוני"), שנוסד על ידי כותב הטורים האלה. אירגון זה היה דבר בעתו, כי הסוחרים היהודים סבלו אז מאוד מן האנדרלמוסיה בשטח המטבע, המסים, סחר־החוץ, וכו׳. בכל מקרה היו הם השעיר לעזאזל, והיה צורך במוסד ציבורי שיגן על עניני המסחר היהודי בפני השלטונות. במשך שלשה חדשים נרשמו כאלף חברים. רובם המכריע היו סוחרים זעירים ובעלי־מלאכה, אבל במשך הזמן נוספו גם נציגי הסיטונאים והתעשיה, כגון שמוליאן, האחים הוף, סובולביץ, ואחרים. כעבור זמן שינה הארגון את שמו ל„התאחדות בעלי תעשיה ומסחר".

אחד מהישגיו החשובים של אירגון זה מראשית קיומו היה — הזמנת יהודים כחברי ועדות־האומדן למסים (הם עשו מלאכתם שלא על מנת לקבל פרס והדבר עורר כבוד אצל חבריהם הלטיים). הדבר נתאפשר במידה רבה הודות לקשריו האישיים של כותב הטורים עם מנהלה הראשון של מחלקת המסים וינטאֶר — איש ישר ונקי־כפים. במשך הזמן נהפך הארגון גם למרכז פוליטי וצירי הסיים היהודיים היו מתיעצים עמו בשאלות כלכליות.

היהודים היו משתתפים גם באיגודים בלתי־יהודיים, כגון „התאחדות בעלי התעשיה בריגה", לשכת המסחר הגרמנית, ועדת הבורסה. גם האיגוד הלטי של בעלי התעשיה והמסחר בענף העץ היה ברובו מורכב מיהודים.

ל„קליינהאנדלשוץ" היה סניף גם בליבאו, אשר נהפך במרוצת הזמן לאיגוד עצמאי ומילא תפקיד חשוב במסחר המקומי. בלטגאליה היו שני אירגונים מסחריים יהודיים: אחד בדווינסק ואחד בראֶז׳יצה. כן היה קיים איגוד לבעלי מלאכה, שדאג גם לעניני הרוח של חבריו, ובמועדון שלו נערכו לעתים הרצאות על בעיות שוטפות. לבסוף יש להזכיר עוד את „החברה הכלכלית הלטבית", שנוסדה אף היא על־ידי כותב הטורים האלה ובה השתתפו נציגי התעשיה והמסחר מכל העדות. זה היה מעין טרקלין כלכלי־פוליטי, ואף מיניסטרים וצירי סיים היו באים לשם לעתים להאזין להרצאות. גם אולמאניס, ראש הממשלה, והדיקטאטור לעתיד היה מבאי החברה הזאת. החברה עיבדה תזכירים רבים ותכניות שונות שהוגשו לממשלה ולסיים. גם בה היתה ליהודים השפעה ניכרת, ושמשה שקעה עם ההפיכה הפאשיסטית.

יצחק מאור (מאירסון)

לדמותה הצבורית של יהדות לטביה

בשברון לב ודכאון רוח ניגש אני לרשום דפים מספר לזכר יהודי לטביה היקרים, שרובם ככולם ניספו בשואה שהתחוללה על בית ישראל בגולה, ורק מועטים מהם נשארו לפליטה — אלה שהשכילו בעוד מועד לעלות לארץ ואלה שהצליחו למלט נפשם בצאתם מלטביה עם הצבא האדום.

הכול עוד חי בזכרון ובלב באופן מוחשי כל־כך עד שנדרש מאמץ נפשי רב, כדי להיכנע להכרה ולידיעה הברורה על המציאות הנוראה, המחייבת אותך לקיים מצוַת הזכרת נשמות...

א.

שבט מיוחד במינו היתה היהדות הלטבית. היא נשאה בחובה את מיטב המסורת העממית והצבורית של יהדות רוסיה, שעמה נמנתה עד שנת 1918, כשקמה הריפובליקה הלטבית הדימוקרטית העצמאית. היא ספגה אל קרבה את ההשפעה התרבותית של יהדות המערב, שבשכנותה שכנה, ואילו הנטיה להתבוללות לא הכתה שרשים עמוקים בקרבה. היא מיזגה בחייה הרוחניים את התורנות הליטאית ואת החסידות החב״דית, את „נוסח אשכנז״ ואת „נוסח האר״י״, את האריסטוקרטיות הרבנית הרוחנית ואת הפשטות העממית, את כיסופי הגאולה הלאומית ואת התסיסה המהפכנית הסוציאלית. אדיקות מסורתית והשכלה חילונית שימשו בה בערבוביה.

גם מבחינה סוציאלית־כלכלית לא היו יהודי לטביה מעור אחד. היתה ביניהם דיפרנ־ציאציה חברתית ניכרת. ושונים ומרובים היו משלחי־היד והמקצועות שעסקו בהם: סוחרים — גדולים, בינוניים וזעירים; תעשיינים ובעלי מלאכה ממקצועות שונים; פועלים, פקידים ובעלי מקצועות חפשיים.

כל הגורמים האלה — הכלכליים והרוחניים — באו לידי בטוי פעיל בחיים הציבוריים התוססים והערנים בתחום היהודי־הלאומי ובחיים הפוליטיים הכלליים של הריפובליקה הלטבית. מפלגות פוליטיות מכל צבעי־הקשת; אגודות מקצועיות של פועלים ואירגוני בעלי מלאכה; הסתדרויות של סוחרים ותעשיינים, מהנדסים, רופאים, עורכי־דין, סטודנטים ותלמידים; הסתדרויות מורים ועסקני תרבות, אנשי מדע ואמנות, סופרים ועתונאים, שחקנים ומוסיקאים; אירגוני נוער מזרמים צבוריים שונים — נוער צופי, חלוצי, פוליטי; אירגוני ספורט ומועדונים תרבותיים; רשת ענפה של קואופרציה אשראית וגם צרכנית, ונוסף על כך חברות־צדקה ומוסדות־סיוע מרובים — כל אלה הטביעו את חותמם על החיים הצבוריים המלאים והמגוונים של הישוב היהודי בעל מאת אלף הנפש.

אלפי ילדים יהודים למדו בבתי־ספר עבריים ואידישאיים על יסוד החוק לחינוך־חובה וחינוך־חינם במדינה ובמסגרת האוטונומיה הלאומית־התרבותית. ליד המיניסטריון לחנוך ולהשכלה היו מחלקות מיוחדות למיעוטים הלאומיים: היהודי, הרוסי, הגרמני, הפולני והליטאי. בראש כל מחלקה ומחלקה עמדו מנהלים מאנשי המעוטים. פעולתה של המחלקה היהודית היתה מורכבת מאד בשל ריב הלשונות בין האידישיסטים והעברים. במיוחד הכבידה תוקפנותם של האידישיסטים הקיצוניים, שבקשו לעקור את בית־הספר העברי; הם נעזרו בכך על־ידי ה„בונד". ה„בונד" שהיה מסונף כסקציה יהודית למפלגה הסוציאל־דמוקרטית הלטבית, לחץ על הסוציאל־דימוקרטים שיקבלו החלטה אשר תחייב את כל חברי סיעתם בסיים, והיא הסיעה הגדולה ביותר — להצביע נגד בית־הספר העברי. ואילו הצירים הציוניים בסיים, הרב נורוק מן המזרחי ופרופ' מ. לזרסון מצעירי־ציון וכן נציג צעירי־ציון בעירית ריגה, ירחמיאל ויגיק ז"ל, הגנו על בית־הספר העברי וטענו לשויון־זכויות לעברית ולאידיש. הסוציאליסטים הלטבים, שדי היה להם בדאגות משלהם, היו, כרגיל, משיבים לטענות העסקנים הציונים־הסוציאליסטים והמורים העברים בערך בזו הלשון: „הסתדרו אתם עם ,היהודים שלנו', עם אנשי ה,בונד', ואזי לא נתערב כלל בעניניכם הפנימיים..." אבל בשאלה זו היה קל יותר „להסתדר" עם ה„גויים", מאשר עם „היהודים שלהם"... לעומת הנימוק העיקרי של ה„בונד", כי עברית היא שפה „קלריקלית, בורגנית וריאקציונית", היינו מביאים לפני הסוציאל־דמוקרטים את העובדה, כי זוהי שפתו של הפועל העברי בארץ־ישראל, וכי אלפי הורים יהודים משכבות העמלים ברפובליקה הלטבית היו שולחים את ילדיהם לבתי־ספר עבריים. בתחום ריב הלשונות קיים היה שיתוף־פעולה בין הבונדאים והקומוניסטים היהודים. אלא שמשקלם הצבורי של הקומוניסטים היה מועט, כי גם המפלגה הקומוניסטית הלטבית, שעמה נמנו קומוניסטים היהודים כסקציה, היתה קטנה למדי ונוסף על כך בלתי־לגלית. הם פעלו בצורה מוסווית תחת שלט של אירגונים תרבותיים, ספורטיביים וכדומה.

הצבוריות הציונית והעברית עמדה בפרץ ובית־הספר העברי גדל, התרחב ושגשג. אך מלבד החזית האידישיסטית הקיצונית עמדה התנועה עברית מול חזית שניה והיא— קבוצות המתבוללים היהודים, שקיימו בתי־ספר ברוסית ובגרמנית לילדי ישראל. אבל בשנים האחרונות של הריפובליקה הדמוקרטית, זמן קצר לפני ההפיכה הפאשיסטית, שהתחוללה ב־15 במאי 1934, יצא חוק, כי בתי־הספר של היהודים בלשונות זרות צריכים להיות כפופים למחלקת המיעוט שלשונו היא לשון־ההוראה. ולבסוף נגזר עליהם לעבור לשפת ההוראה של המדינה (לטית), להכלל ברשת הכללית ולהמצא תחת פיקוחו של מינסטריון ההשכלה. אמנם, רמת התרבות הלטית היתה נמוכה מכדי שתשמש כוח־משיכה ליהודים להתבולל בה. אך בכל זאת נמצאו כמה בתי־ספר לועזיים של יהודים שנכנעו לגזירה, ובלבד שלא לעבור לעברית או לאידיש. ריב זה נסתיים עם חורבן הדמוקרטיה בלטביה, ואילו שאר המריבות „נסתיימו" עם חורבן הישוב היהודי עצמו...

הרוח החיה בחנוך העברי היתה הסתדרות „המורה", שבה השתתפו מורים מזרמים ציוניים שונים, אך רב היה בה חלקם של חברי ארץ־ישראל העובדת. הפעילים שבהם היו ז. מיכלסון (מיכאלי, כעת בחולון), שמואל גרם זק"ל (נרצח ע"י הנאצים בריגה), צבי מימון (עובד כעת במזכירות הממשלה, קודם בסוכנות היהודית), שמואל הר (נפטר בת"א), י. ה. פורט (נפטר בירושלים), ומשאר הזרמים: לאַט זק"ל (רביזיוניסט, נרצח ע"י הנאצים

בריגה), מאיר וויינברג (רביזיוניסט, כעת בתל־אביב), הרב לוין (כעת רב ביבניאל), ברייטבארד (ציוני כללי, מחבר ספר הדקדוק), ועוד.

מארגני בתי־הספר באידיש היו בעיקר אנשי ציש״א („צענטראלע יידישע שול־אָרגאַניזאַציע״). בהסתדרות זו השתתפו בונדאים, פולקיסטים, אוהדי הקומוניסטים. הפעילים מבין הפולקיסטים היו, מגדל מַרק ואחיו יודל מַרק, הסופר והפילולוג הידוע, שעבר אח״כ לליטא וניהל את הגימנסיה האידישיסטית בווילקומיר (שניהם באמריקה. בקיץ תש״ז ביקר יודל בארץ והשתתף בכינוס למדעי היהדות על הר הצופים). הפעילים שבין אנשי ה„בונד״ בציש״א היו ישראל בראון, יצחק באָרז ורעיתו ברטה באָרז. בין שאר האידישיסטים יש להזכיר את שתי האחיות וולפסון, צדוק לוין, ד״ר ליפשיץ, יוסף פבריקנט.

מלבד בתי־ספר באידיש, שהיו מאורגנים בציש״א, היו עוד בתי־ספר (בעיקר בערי השדה), שכיוונם היה „סינתטי״, כלומר שפת־ההוראה שבהם היתה אידיש, אבל הלמודים העבריים תפסו בהם מקום נכבד. גם בבתי־הספר של ציש״א למדו עברית, אבל במידה זעומה מאד. נוסף על כך היו בתי־ספר דתיים באידיש — „תורה ודרך־ארץ״ בהשפעת „אגודת ישראל״ ובהדרכתה (בתי־ספר עממיים ותיכוניים), וגם בתי־ספר דתיים בעברית — „חדרים מתוקנים״ (בתי ספר עממיים) וגימנסיות „תושיה״, בהשפעת ה„מזרחי״. כאמור, כל בתי־הספר האלה פעלו במסגרת האוטונומיה הלאומית־התרבותית, אשר התירה את חופש הזרמים החינוכיים.

שלשה מוסדות מרכזיים היו בריגה, שבהם קיבלו את הכשרתם כוחות ההוראה: (1) בית־המדרש הכללי למורים מיסודה של המחלקה היהודית ליד מיניסטריון ההשכלה. בראש המוסד עמד זאב פולוצקוי, סגן מנהל המחלקה להשכלה. (2) הסמינריון למורים של ציש״א, (3) והמדרשה־לגננות ע״ש פרבל מיסודה של הסתדרות ה„מורה״. בראש המוסד עמד ז. מיכלסון.

ב.

אנשי־רוח דתיים וחילוניים, תלמידי חכמים ומלומדים אנשי־שם, ישבו בקרב יהדות לטביה. נזכיר את גדולי התורה, הרב בעל השם העולמי, ר׳ מאיר־שמחה, בעל „אור שמח״, ו„הגאון הרוֹגאַצ׳ובי״, רבי יוסף רוזין, בעל „צפנת פענח״, שישבו בדווינסק, עיר ואם בישראל; הרבנים ממשפחת דון־יחייא העתיקה (צאצאים מיוצאי ספרד ופורטוגל), שישבו בליוצין; רבי אליעזר זצ״ל ואחריו בנו רבי בן־ציון זצק״ל (עונה ונרצח ע״י הנאצים). שניהם כתבו ופירסמו פרושים וחדושי תורה על ה„שלחן־ערוך״ („אורח חיים״); הרב הראשי בריגה, הרב ז״ק זצוק״ל (עונה ונרצח ע״י הנאצים); בעיר מיטאו, בירת קורלנד, ישב הרב דב־בער אובצ׳ינסקי, שפירסם ספר רב־ערך על תולדות רבני קורלנד; שנים מספר ישב בריגה גם הרבי מליובאביץ׳ שניאורסון (שנפטר אח״כ באמריקה); נהרו אחריו אלפי חסידי הב״ד. ואחרון אחרון — הרב קוק זצ״ל, לשעבר הרב הראשי בא״י, שהיה שנים מספר רב בעיר באוסק שבקורלנד.

מבין המלומדים ואנשי־הרוח החילוניים נזכיר את הסופר והעסקן הציבורי וו. לצקי־ברתולדי ז״ל (מת בא״י), הסופר והפובליציסטן ד״ר שאַץ־אַנין מראשי הקומוניסטים היהודים (ניצל מידי הנאצים וכעת חזר מרוסיה לריגה); פרופ׳ פ. מ. מינץ ז״ל, שהיה מרצה בתורת המשפט הפלילי באוניברסיטה הריגאית; פרופ׳ אשר גוליאַק ז״ל, בעל „יסודות

המשפט העברי", היה מרצה להיסטוריה ישראלית בבת־המדרש למורים בריגה ואח"כ פרופיסור למשפט העברי באוניברסיטה העברית על הר הצופים; פרופ' מתתיהו לזרסון, שפירסם כתבים ומחקרים רבים בתורת המדינה ובפילוסופיה של המשפטים (כעת מרצה באוניברסיטת „קולומביה" שבניו־יורק); פרופ' צאַנטנאַרשוואַר, חוקר ומלומד שהיה באוניברסיטה בריגה פרופיסור מן המנין לחמיה; פרופ' פרפרקוביץ', מתרגם המשנה לרוסית; הדוצנט וויינטרוב, מורה לפילוסופיה ותורת ההגיון. זמן מה ישב בריגה גם הסוציולוג יעקב לשצ'ינסקי. שנים מספר מצא לו מקלט בריגה והיה פעיל מאד בחיים הציבוריים הפרקליט של משפט ביייליס, עורך־הדין המפורסם א.א. גרוזנברג ז"ל. ולבסוף — ההיסטוריון פרופ' שמעון דובנוב זק"ל, שחי בריגה את שנותיו האחרונות ועסק שם בכתיבת זכרונות (נרצח ע"י הנאצים).

גם אנשי אמנות ומוסיקה מפורסמים יצאו מקרב יהודי לטביה. נזכיר אחדים מהם: הקומפוזיטור והמנצח מרק לברי (כעת בארץ); הקומפוזיטור שלמה רוזובסקי (בן החזן הידוע), לשעבר מנהל הקונסרבטוריון היהודי העממי בריגה (כעת בירושלים), ושני תלמידיו המובהקים של החזן רוזובסקי, שהיו לזמרים, בעלי שם עולמי — הטינור הרמן יאדלובקר (כעת בת"א) והבריטון יוסף שווארץ ז"ל.

אין זו כמובן, רשימה מלאה של כל אנשי־הרוח, הראויים ששמותיהם ייזכרו במיוחד, אך גם השמות שהעלינו דים לציין כמה קוים לדמותה הרוחנית ולמהותה התרבותית של יהדות לטביה.

יש לציין גם את חלקם של המועדונים השונים בטיפוח החיים התרבותיים. כמה מהם נהנו מתמיכה ממשלתית. בריגה פעלו בין השאר: ה„קלוב היהודי" הכללי, שבנינו שימש גם להצגות התיאטרון היהודי העממי ולעריכת אספות־עם של המפלגות השונות; „פרץ־קלוב" של ה„בונד"; „קולטור־ליגע", בעלת כיוון קומוניסטי (קרוב ל„קולטור־ליגע" היה אירגון הסטודנטים — „אקאדעמישער פאריין"); „ביאליק־קלוב" של „צעירי־ציון", שהצטיין ביחוד במקהלה האוראטורית שלו בניצוחו של אבראמיס; „ברנר־קלוב" של „צ.ס." שהתמזג עם ה„ביאליק־קלוב" לאחר איחוד שתי המפלגות הציוניות־הסוציאליסטיות בינואר 1931.

„בית־הציונות" בריגה היה המועדון הגדול ברחוב מאֶרקאֶליאַ (פאַוּלוצ'י) 11 (מעין „מיינאָקאָ שטראסע 10" שבברלין), שם התרכזו לכתחילה כל המוסדות הציוניים: הקרן הקיימת, קרן־היסוד, המשרד הא"י ועוד, עד שגדלו והתחזקו ויצאו ל„עצמאות". הבית הזה שימש גם בשעת־דחק מקלט־תמיד לכל מפלגה ציונית או הסתדרות־נוער.

ג.

המפלגות הפוליטיות היהודיות עשו את פעולתן בתחומי חיי הציבור היהודי וגם במוסדות הנבחרים של המדינה והעיריות. כשהוכרז על הקמת הריפובליקה בשנת 1918 והורכב המוסד המחוקק הזמני, שלא היה נבחר—המועצה העממית, נכנסו בו בין השאר גם נציגים יהודים מכל הזרמים הקיימים. באסיפה המכוננת, שנבחרה בשנת 1920, פחת מספר המפלגות היהודיות המיוצגות, כי לא כל המפלגות זכו בבחירות לנציג. ואילו ב„סיים" (המוסד המחוקק הקבוע) הופחת מספר המפלגות היהודיות עוד יותר. ואלה המפלגות, שהיו להן נציגים בסיים: „אגודת ישראל", „בונד", „מזרחי" ו„צעירי־ציון".

האוכלוסיה היהודית בלטביה היתה ברובה ציונית. אך מצב זה לא השתקף כראוי בהרכב הנציגות הפוליטית, כי בבחירות למוסדות המדינה והערים נהג האזרח היהודי, על פי רוב, לא לפי שיקולים רעיוניים, אלא על פי צרכיו המעשיים היום־יומיים. כך, למשל, זכתה „אגודת ישראל" בבחירות פוליטיות באופן יחסי ליותר קולות משאר המפלגות היהודיות. אלה שלא הכירו מקרוב את תנאי חייה ואופיה של היהדות הלטבית, יכלו לחשוב בטעות, שה„אגודה" היתה הזרם הפוליטי החזק ביותר. אבל למעשה לא היתה זאת מפלגה פוליטית במובן הרגיל של המלה. בין „אגודת ישראל" בלטביה לבין מפלגה זו בשאר ארצות־הגולה היה יותר משום שיתוף שם מאשר שיתוף תוכן. משקלה הצבורי לא היה רב ביותר אבל פעילותו האישית של נציגה הראשי, מרדכי דובין (כעת ברוסיה), היתה מכוונת במידה רבה לצרכיו היום־יומיים של היהודי הבינוני. הודות לפופולריותו היה נבחר בשני מחוזות — בריגה ובלטגליה, ואת המנדט השני היה מוסר בשנים הראשונות לחברו ר. ויטנברג מדווינסק, אדם שלא הצטיין במיוחד לא מבחינה רוחנית ולא מבחינה מעשית. אחרי כן נקבע כציר השני שמעון ויטנברג, מ„צעירי אגודת ישראל" בריגה. הוא היה בעל כשרונות והשכלה כללית (עורך־דין), ושאף לשוות למפלגתו אופי פוליטי־קלריקלי ולהשליט את דרכי „אגודת ישראל" הכללית גם בחיים הצבוריים של יהדות לטביה. בימי הדמוקרטיה לא הצליח בכך ביותר. אך המצב השתנה מעיקרו עם ההפיכה הפשיסטית. על כך נייחד את הדיבור להלן. נודע לנו, כי שמעון ויטנברג ז"ל מת במסיבות טרגיות במחנה הריכוז הנאצי בשטוטגרט.

יהודי לטביה היו אמנם מושרשים במסורת היהודית העממית, אך ברובם לא היתה להם זיקה לתנועה דתית פוליטית. ברם, מסיבות, שהזכרנו לעיל, היו מצביעים בעד נציגי ה„אגודה" גם יהודים „חפשיים". בעצם, היו נותנים את קולותיהם לא בעד „אגודת ישראל" אלא בעד המועמד דובין. חסיד חב"די היה, סוחר־עצים לפי משלח־ידו. טיפוס מובהק של שתדלן עממי נאמן, אשר בפעולתו לא היה מבדיל בין יהודי ליהודי, לא היה נושא פנים ואף לא היה נותן דעתו על כך, אם האדם הנעזר על־ידו הצביע בעדו או לאו. הוא היה משתדל לשחרר צעיר יהודי, שנאסר על פעולה קומוניסטית בלתי־לגלית, (כדי „להציל יהודי מידי הגויים"), כשם שהיה דואג לחופשת החיילים היהודים לחגי ישראל, מבקש רשיון לסוחר־פשתן, דורש תמיכה ממשלתית לבתי כנסת ולישיבות או מצביע בסיים בעד מתן סובסידיה — לתיאטרון היהודי, בכיוונו „הפוליטי" (אם בכלל היה לו כזה) הלך דובין לפי דרכו. הוא היה תומך בקביעות ובעקביות באגף הימני שב„סיים", באמרו בערך כך: הסוציאליסטים צריכים לתמוך ביהודים ממילא, על פי הפרוגרמה שלהם. ואילו את הימניים צריך לפייס, כדי שלא יזיקו לנו... ואחר ההפיכה הפשיסטית, ב־15 במאי 1934, כשמנהיג אגודת האיכרים השמרנית, קארל אולמאניס, נהפך לדיקטטור, זכר הלה למרדכי דובין את „חסד נעוריו" ומינה אותו „מנהיג" לעניני היהודים. אולם דובין, כדרכו, המשיך לעסוק בשתדלנות גם בתנאים החדשים, ואילו את כל הענינים הצבוריים, בעיקר את עניני התרבות, החינוך ובתי־הספר, מסר לידי ה„צעירים" של „האגודה". הללו נטשו כל הגינות צבורית, ניצלו את מעמדם העדיף ועשו שמות ברשת בתי־הספר החילוניים, הכריחו מורים לחבוש כיפות, ואת אלה שסירבו פיטרו ממשרותיהם, בפסלם לפני השלטונות הפאשיסטיים כל מורה בעל השקפות ליברליות. אגב, אנשי ה„אגודה" אסרו ללמד בבתי־הספר את ביאליק ואת ההיסטוריה הישראלית לפי דובנוב. עם זאת דאג דובין, לפי דרכו, לכך, שהמורים היהודים

המפוטרים יקבלו פיצויים או פנסיה קבועה מידי הגויים, שבלבו היה בז להם (בהימצאו בחברתו, ב„מנין" החבד"י של „באַזאר־באַרג" לא כינה את „בעלי־בריתו" הפוליטיים אלא „רועי־החזירים הללו...").

עסקן צבורי מטיפוס אחר לגמרי היה הרב מרדכי נורוק, ראש ה„מזרחי" (כעת חבר הכנסת בישראל מטעם החזית הדתית). גם ל„מזרחי" בלטביה לא היה אופי של תנועה פוליטית המונית, אם כי עסקניה, שלא כאנשי ה„אגודה", החזיקו במסורת הצבורית והדמו־קרטית של התנועה הציונית העולמית. רבים מהבוחרים היו מצביעים בעד רשימת „מזרחי" בעיקר מתוך הערכת אישיותו של נציג המפלגה הזאת, הרב מרדכי נורוק. כבן למשפחה מיוחסת בקורלנד, נצר לשושלת הרבנים ליכטנשטיין, ובנו של הרב במיטאו (בירת קורלנד), בעל השכלה יהודית וכללית, היה הרב מ. נורוק מקובל על הצבור היהודי הבלטי. כציר־פרלמנט מודרני במלוא מובן המלה (היה גם ציר בקונגרס המיעוטים הבינלאומי) היה מכובד אף על החוגים הלא־יהודים. בפעולתו הפוליטית בסיים היה תומך, כרגיל, באגף הדמוקרטי והשמאלי, ובכל צרוף של קואליציה שמאלית, ליברלית, היו תמיד מביאים אותו בחשבון. הרב נורוק היה שנים רבות יושב־ראש מרכז קרן־היסוד בריגה וציר לקונגרסים הציוניים.

מלבד הרב מ. נורוק נמנו על פעילי ה„מזרחי" בין השאר: אחיו הרב ד"ר אהרון נורוק ז"ל מליבאו (אף הוא היה זמן־מה ציר ה„סיים"), הרב רבי בן־ציון דון־יחייא מליוצין, משה וויינברג, מנחם־מנדל גור, חיים יפה ויבל"ל הרב זאב אריה רבינר (כעת בת"א), ראובן הובשה ז"ל (מת בסיביר). בין המקורבים ל„מזרחי" היה גם התעשיין הידוע מר סובולביץ ז"ל, איש בעל מידות תרומיות ונדבן, עסקן קרן־היסוד וגבאי בחברות־צדקה שונות (נפטר בירושלים).

שני הצירים היהודים הסוציאליסטים בסיים — פרופ' מתתיהו לזרסון מ„צעירי ציון" (באסיפה המכוננת היה נציג „צעירי ציון" ד"ר יעקב הלמן ז"ל, שמת בשנת תשי"א באמריקה), וד"ר נח מייזל מן ה„בונד", היו נבחרים ע"י יהודי לטגליה, המחוז המזרחי של לטביה, בו היו מרוכזים בעיקר היהודים העמלים ודלת העם. שניהם היו, כמובן, תמיד החברים לכל קואליציה שמאלית, אך ביניהם התנהלה היאבקות ציבורית קשה, בעיקר בשאלת בית־הספר העברי, שעליה ייחדנו את הדיבור לעיל. אבל היו גם הופעות משותפות לכל הנציגים היהודים ב„סיים", שעה שהמפלגות האנטישמיות היו מנסות לקצץ בזכויותיו של המיעוט היהודי, או כשנציגיהן היו מופיעים בנאומי שטנה נגד היהודים. אז היו כל הצירים היהודים קמים כאיש אחד להדוף את התקפת הצוררים, ואיש איש בלשונו ובסגנונו היו משיבים מלחמה שערה.

הצירים היהודים ב„סיים" היו מופיעים לרוב רק בשאלות יהודיות, ואילו נציג „צעירי ציון", פרופ' מ. לזרסון, כמומחה למשפט המדינה, היה נוהג להשתתף גם בדיונים כלליים, ולעתים היה אף מרצה במליאה מטעם הועדה המשפטית.

ה„בונד" בלטביה היה, כאמור, מבחינה אירגונית סקציה של המפלגה הסוציאל־דמוקרטית הלטבית; אעפ"י כן היה מעורה בחיים היהודיים ופעל רבות בקרב העמלים היהודים. עם זאת ביקש תמיד — לפי המסורת הבונדאית רבת השנים — להופיע כ„נציג היחידי של הפרולטריון היהודי". את זכות המונופולין הזאת שללה ממנו — לא בלי הצלחה — התנועה הציונית הסוציאליסטית, שעליה ידובר להלן. על יד ה„בונד" פעלה גם

הסתדרות־נוער בונדאית ואירגון סטודנטים „צוקונפט". מלבד ד"ר נ. מייזל הצטיינו בפעילותם בחוגי ה„בונד" בין השאר עסקנים אלה: בריגה — י. רבינוביץ, היה ציר באספה המכוננת הלטבית ועסקן בתנועה המקצועית, המהנדס יצחק בארז, מנהל הגימנסיה האי־דישאית (היה ציר באספה המכוננת), המורה ישראל בראון, אחיו של בעל הכינוי „סארגיי" מימי המחתרת בזמן הצאר; בדווינסק — מייקסין והעתונאי יצחק לוין־שאצקאס (כעת באמריקה); בליבאו — המורה אלקישיק, באן ורופא־השניים בארזנר. באירגון הנוער והסטודנטים — משה דריבין, אייזיק זליגמן ויונגלסון.

ד.

ברם, הפעולה הפוליטית במדינה לא היתה אלא חלק מן החיים הצבוריים של יהדות לטביה. כאמור, היתה האוכלוסיה היהודית בלטביה ציונית ברובה. המפלגות הציוניות ניהלו פעולה ענפה ומתמדת לטובת הקרנות הלאומיות. תנועת א"י העובדת פעלה גם למען מוסדות ההסתדרות בא"י. מפעל השקל והבחירות לקונגרס הקיפו אלפי יהודים בכל עיר ועיירה, וההכשרה החלוצית ריכזה מאות רבות של צעירים וצעירות מכל הזרמים הציוניים. לקונגרסים הציוניים היו נבחרים, כרגיל, נציגים מכל הזרמים: מזרחי, ציונים כלליים, ציונים סוציאליסטים, רביזיוניסטים ואף מפלגת המדינה היהודית („גרוסמניסטים"), שהיתה קטנה והשפעתה הצבורית מועטת.

הציונים הכלליים היו רובם ככולם מסוג הכלליים א', הפרוגרסיביים. בראשם עמד מר אליעזר אטינגן (כעת בת"א), מנהל חברת „של" בלטביה, שהיה למעשה נושא על שכמו את החזקת ההסתדרות, שאותה ייצג. ה„כלליים" נתנו לתנועה הציונית חבר עסקנים פעילים ונאמנים, שאחדים מהם נזכיר כאן: עורך־הדין ז'. טרון ז"ל (נפטר בחיפה), היה ציר באספה המכוננת הלטבית ושנים רבות יו"ר מרכז הקרן־הקימת בלטביה; ד"ר י. יפה, מנהל בית־החולים היהודי „ביקור חולים"; ד"ר ה. ווסרמן, ראש אגודה לאמנות ולמדע, מייסד הגימנסיון העברי בריגה; מר פייאנסון, יו"ר המשרד הא"י ומר שיינברג המזכיר הותיק של המוסד; ד"ר ראיק, חבר המשרד הא"י; הסוחר הידוע מנדל לילוב ז"ל (נפטר בת"א), ידיד „החלוץ" וא"י העובדת, ורעייתו, הגב' לולוב, תבדל לחיים (כעת בת"א), אף היא פעילה בחברת ידידי „החלוץ" ובליגה למען א"י העובדת; מר פינקלמן, עסקן ותיק של הקה"ק, קודם בדווינסק ואח"כ בריגה (כעת בארץ); זלמן רבינוביץ; ד"ר אברהם זלקינד; ד"ר בנימין זיו ז"ל (נפטר בת"א), הפובליציסטן והכלכלן הידוע, היה מרצה בבית־הספר הגבוה למשפטים וכלכלה בתל־אביב; המורה העברי שחטר, מותיקי הציונים בלטביה; הציוני הותיק אברהם גרויס, חיים יוסף גורדון ז"ל, חיים טוב (כעת בת"א), ומן הכוחות הצעירים, שפעלו בנוער הציוני „הרצליה" ובהסתדרות הסטודנטים „החבר" — ד"ר שרגא, ועו"ד בוריס גורביץ (כעת בת"א). ואחרון אחרון, ה„פאטריארך" הציוני, ויושב־ראש הכבוד של הכנוסים הציוניים הארציים, רבי נפתלי לוין מליוצין, שזכה לעלות לארץ ולשבת אצל נכדו בכנרת הקבוצה, שם נפטר לפני זמן־מה בשיבה טובה.

עם ביקורו של ז. ז'בוטינסקי המנוח בריגה בשנת 1923 נוסדה בלטביה המפלגה הרביזיוניסטית (הצה"ר) והסתדרות הנוער בית"ר (הסניף הראשון בעולם) בראש הרבי־זיוניסטים עמד ד"ר יעקב הופמן ז"ל (נפטר בת"א), איש רב־פעלים וציוני נאמן; עמו

יחד פעלו א. ב. גמזו ז״ל מליוצין (מת בסיביר) אלחנן האלפרין, מ. זיסמן, א. קריסטל ואחרים. שנים מספר ישב בריגה ועבד במערכת „דאס פאלק", יחד עם וו. לצק־ברתולדי ז״ל העסקן הידוע ד״ר י. שכטמן (כעת באמריקה) חברו ותלמידו של ז. ז׳בוטינסקי ועתה נציגם של הרביזיוניסטים במוסדות העליונים של ההסתדרות הציונית. הסתדרות בית״ר ריכזה נוער חלוצי מסור ופעיל. מבין ראשיה נזכיר את א. פרופס (כעת בת״א), מהנדס מיכלסון, עורך־דין מ. יואלסון (בת״א), מ. זליקוביץ (בת״א), מ. גולד (בת״א, ראש שלטון בית״ר), ז. לוינברג (בת״א), א. דיסנצ׳יק (בת״א), ב. לובוצקי (כעת ב. אליאב, רמת־גן), נתן מיכלין ז״ל (נספה בשלטון הנאצים) וד. וורהאפטיג. בית״ר בלטביה קיימה במשך כל שנות קיומה חוות הכשרה חקלאית. יש לציין במיוחד את מפעל ההכשרה הימית שלה. בספינה „תיאודור הרצל" (בת 300 טון), שנרכשה בסיועו של ה„יאכט־קלוב" ובתרומותיו של רודולף קפלן ז״ל, בעל בית החרושת לטקסטיל „דלקא" בריגה (מת בסיביר), קיבלו הכשרה ימית עשרות צעירים.

בחיים הציוניים היתה המפלגה הרביזיוניסטית עם הנוער שלה (בית״ר והקורפורציה של הסטודנטים "חשמונאי") אחת המפלגות הפעילות ביותר, והדבר השתקף גם בבחירות לקונגרסים הציוניים. הם הוציאו זמן־מה גם עתון משלהם „אוונט־פאסט", שנסגר עם ההפיכה הפאשיסטית.

כשנתפלגו הרביזיוניסטים נוסדה בריגה קבוצת „גרוסמניסטים", שבראשה עמד הפרוביזור נחום מוסקובסקי. בין פעיליה היה גם משה כהן. שניהם חברי „צעירי ציון" לשעבר.

המפלגה הציונית הגדולה והחזקה ביותר, שפעלה בכל שטחי החיים הציבוריים והפוליטיים של יהדות לטביה, היתה המפלגה הציונית הסוציאליסטית המאוחדת (צעירי ציון וצ.ס.) היא קיבלה רוב יחסי בבחירות לכל הקונגרסים הציוניים.

מפלגת צעירי ציון בריגה נוסדה כ„פרקציה עממית" עוד בשנת 1912. מייסדיה היו: זאב לוונברג ז״ל (נפטר בת״א) — היה ציר לקונגרס הציוני לפני מלחמת העולם הראשונה, — הדסה שניאורסון־ליטוין (כעת מורה למוסיקה בת״א) ואבא קארניבאד (נפטר ברוסיה).

עם ייסוד הרפובליקה הלטבית היתה צ.צ. לאחת המפלגות החשובות ביותר בחיים הצבוריים והפוליטיים של האוכלוסיה היהודית. מלבד ד״ר יעקב הלמן ופרופ׳ מתתיהו לזרסון, שהזכרנום לעיל, התרכז בצ.צ. חבר פעילים, שרישומם היה ניכר בכל שטחי החיים הצבוריים. יושב ראש המרכז היה המהנדס מנדל בובה, מהעסקנים הראשיים של קופת־חולים בריגה ומן הפעילים בקואופרציה האשראית ובאגודה המקצועית של הפקידים (כעת בת״א). פעילי המפלגה היו בין השאר: העתונאי המחונן ירחמיאל ויניק ז״ל (הוגלה לסיביר ע״י השלטון הסובייטי ונפטר שם) ורעיתו רבקה לבית ראסבי, תבדל לחיים; המורה צבי גורפינקל ז״ל (הוגלה לסיביר ונפטר שם), יהודה יאַצקאַן ורעיתו זוסיה לבית ויטנברג, זכרונם לברכה, (ניספו בשלטון הנאצים), מאיר ציגלר ורעיתו רבקה לבית מאירסון, זכרונם לברכה, (ניספו בשלטון הנאצים), עו״ד פיליפ לצקי ז״ל (מת בסיביר), שהיה ציר במועצה העממית, זוסמן גאלה ז״ל (ניספה בשלטון הנאצים), המורה ז. מיכלסון (חולון) ואחיו צבי מיכלסון (ת״א); ד״ר ז. גורדין (רופא קו״ח בירושלים) היה חבר בעירית דווינסק ועסקן „אָזע"; הרוקח פייבוש ריבוש מרז׳יצה (כעת במרכז קו״ח בת״א), המהנדס זלמן

תנוטין (כעת בת״א), יהודה יפה (בת״א), עסקן בקואופרציה האשראית בדווינסק, ווייספאפ ואסטאנובסקי מליוצין; לייב טאַגאָר (כעת באפריקה הדרומית) ממייסדי העתון „אונזער וועג״; משה גרסון ממייסדי אגודת הסטודנטים „השחר״, הרוקח בר לוין (כעת בפתח־תקוה), המו״ל משה לבוביץ (כעת בת״א, מזכיר אירגון יוצאי לטביה ואסטוניה), יוסף קרופקין ז״ל, סגן יו״ר המשרד הא״י בריגה, רופא השנים ד״ר צבי ליקנאַיצקי, מפעילי „החלוץ״ — משה לויוס ויעקב זלצר ז״ל (מת בת״א); יחזקאל מגידסון (בהרצליה) וברוך כהן — שניהם מליבאַו, ד״ר זאב מירלין, זלמן אטקין ואחרים.

לצעירי ציון זכויות רבות בייסוד העתונות היהודית הכללית בלטביה. מלבד זאת הוציאה המפלגה עתון יומי ציוני „אונזער וועג״, שעורכו הראשי היה ד״ר יעקב הלמן ומזכיר המערכת משה שאטנשטיין (בת״א).

מפלגת צ.ס. נוסדה בשנת 1922 מתוך האגף השמאלי בצעירי־ציון לאחר הפילוג במפלגה. הקבוצה הראשונה נוסדה שנה לפני כן בדווינסק ביזמתו של שמואל סרגוביץ ז״ל (מת מות טרגי בעפולה בשנת 1926), אבל בקנה־מידה ארצי החלה המפלגה לפעול רק זמן־מה לאחר הפילוג. המפלגה הגבירה את פעולתה עם בואו של חבר צ.ס. מרוסיה, ד״ר וו. אדלר (בשנת 1929 קיבל ויזה לבקר את בני משפחתו במוסקבה ונשאר שם. ב־1939 נודע לנו, כי איננו עוד בחיים).

חברי המרכז האחרון, שלפני האחוד עם צ.צ. היו יצחק מאירסון — יו״ר (כעת באשדות־יעקב), המהנדס יהושע חיימוביץ — מזכיר (בת״א), יעקב שלאָז, המהנדס אברהם ריבובסקי (עסקן „אורט״), המורה י. ה. פורט ז״ל, האגרונום אריה ליאַק, המוסמך למשפטים אברהם ליאק, המורה משה בליאך (בת״א), המוסמך למשפטים שניאור לוונברג (כעת בלונדון), ומהפעילים: ד״ר זאנד, חבר עירית דווינסק, ומליבאו — משה אלקס, המהנדס פ. לויתן (בת״א), והאחים איידלמן (בכנרת הקבוצה). מבין המייסדים יש להזכיר עוד את זלמן סליבקין ואלטה ראכמן.

מפלגת צ.ס. הצליחה להביא לתנועה החלוצית חוגים רחבים של נוער עובד ולומד, שקודם היו רחוקים מן הציונות, וכן אירגנה בשורות המפלגה פועלים יהודים ואינטליגנציה עובדת. נציגי המפלגה היו פעילים ב„החלוץ״, במוסדות הציוניים, באגודות המקצועיות, בעיריות ובקהילות. ליד המפלגה התארגנה הסתדרות נוער ציונית־סוציאליסטית, „צ.ס. יוגענט פארבאנד״ („נוער בורוכוב״), שרבים מפעיליה נמצאים כעת בקבוצת שפיים (אלתר גולדמן, נתן ניישול, אברהם ברושטין ועוד) ובגליל־ים (אריה ליאַק, שמעון דראַזנין ועוד), נפתלי יואל (בת״א), משה שוואלב (בת״א), צבי צ׳רנוברוב (קרית עמל שע״י חיפה), ד״ר מהריק (רופא בצה״ל), ועוד רבים אחרים. נזכיר גם אחדות מן החברות הפעילות: גולדה פיפקביץ, ליובה לוי, בלה בליאך — כולן נמצאות בארץ. במיוחד נזכיר את הח׳ מינקוב („חיים־לייב״), שמת במסיבות טרגיות בקבוצת שכונת בורוכוב (כעת גליל־ים).

לאחר האיחוד בין שתי מפלגות־הפועלים בארץ (אחדות העבודה והפועל הצעיר) בשנת 1930 וייסוד מפלגת פועלי א״י, היו שתי המפלגות הציוניות הסוציאליסטיות בלטביה הראשונות לאיחוד בגולה. ביאנואר 1931 התכנסה ועידת האיחוד בריגה, שבה נוסדה המפלגה הציונית הסוציאליסטית המאוחדת. האיחוד עורר הד רב בצבוריות היהודית בלטביה ורבים מקרב הנוער העובד והלומד הצטרפו אז למפלגה.

הנוער הציוני הסוציאליסטי היה מאורגן בשלש הסתדרויות: השומר הצעיר (נצ״ח), נוער בורוכוב (צ.ס. יוגענט), וגורדוניה. וכן הסתדרות הסטודנטים הציונית הסוציאליסטית „השחר״. מחברי השומר הצעיר הלטבי נמצאים רבים בקבוצים: כפר גלעדי (אטינגן, משה אברבוך, א. פרובוד ועוד, בעין־גב (אליעזר דרוביש ועוד) באפיקים (משה תל־צור, ועוד) וכן בקבוצת כנרת. נזכיר במיוחד את סיומה שיינקמן, שטבע זמן קצר לאחר בואו לארץ בכנרת. רוב חברי גורדוניה מרוכזים בקבוצת משמרות (דוד חגי, חיים חנוך ועוד), וחלקם בקבוצת גבע. מפעילי „השחר״ נמצאים כעת בת״א עמנואל גליקמן (מרכז „הפועל״) ורעיתו אטיה גמוש, ברוך בג (בת״א, המדריך הראשי של הסתדרות „בר־כוכבא״ שהתאחדה עם השומר־הצעיר נצ״ח בלטביה), עורך־הדין אלעזר זליגסון (ת״א), יהושע חיימוביץ ועוד. נציג „השחר״ במועצת הסטודנטים בריגה היה שניאור לוונברג.

מרכז המפלגה המאוחדת אירגן את כל הסתדרויות־הנוער הציוני הסוציאליסטי בפדרציה ושקד על שיתוף פעולה ויחסים תקינים ביניהם. נציגי אירגוני הנוער השתתפו במרכז המפלגה בזכות דעה מייעצת.

המפלגה הציונית הסוציאליסטית עמדה, כאמור, בהתחרות ציבורית קשה עם ה„בונד״ הן בתנועת הפועלים היהודית, והן בתנועת הפועלים הכללית, כי ה„בונד״ ביקש בכל הזדמנות לפסול את הסוציאליזם של הציונים בעיני הסוציאליסטים הלטבים. אך על אף ההיאבקות הרעיונית והפוליטית הקשה בין שתי המפלגות, לא שררו יחסי איבה בין חבריהן. יתר על כן, היו אפילו גילויים של יחסי ידידות אישית. וזאת יש לומר גם לגבי שאר הזרמים הציבוריים ביהדות הלטבית, דבר המעיד על רמתה התרבותית.

בריגה פעלו גם שני פלגי „פועלי־ציון״: פועלי ציון שמאל ופועלי ציון ימין, שתיהן קבוצות קטנות ללא משקל צבורי ניכר. בראש פועלי ציון שמאל עמד משה הרצבאך. חברי הזרם הזה לא השתתפו בשום פעולה ציונית, אלא היו קרובים לקומוניסטים היהודים. לכתחילה היו ביחד עם הקומוניסטים ב„קולטור־ליגע״, אחר כך יסדו מועדון משלהם בשם „ליכט״, אבל במרוצת הימים התמזגו עם הקומוניסטים.

קבוצת פועלי־ציון ימין היתה קטנה מאוד. כשקם האיחוד העולמי בין פועלי ציון ימין ובין צ.ס. בוינה בשנת 1925, הצטרף מטעם פועלי־ציון למרכז צ.ס. בריגה המורה העברי הותיק שמואל הר ז״ל (נפטר בת״א).

כדי להשלים את תאור החיים הצבוריים, עלינו להזכיר עוד שני זרמים שלא היו אמנם תנועות פוליטיות נרחבות, אבל נודעה להם חשיבות מפאת האישים שפעלו בהם. הכוונה היא ל„נציונאל־דימוקרטים״ ולאנשי ה„פאלקס־פארטיי״. הראשונים היו בעיקר מעסקני חברת מפיצי השכלה („אפע״), בלתי־ציונים. מקודם היו אנטי־ציונים גלויים אבל בשנים האחרונות עשו גם ה„נציונל־דמוקרטים״ למען א״י ואף תמכו בקבוצי הכשרה. חברת „מפיצי השכלה״ החזיקה בריגה, מלבד בית ספר למלאכה בעל רמה גבוהה, גם חוות לימוד להכשרה חקלאית, שתלמידיה היו רובם ככולם חברי ה„חלוץ״. מטעם החברה הדריכו את התלמידים אגרונומים מומחים. מראשי ה„דמוקרטים הלאומיים״ היו: יעקב לנדאו, מנהל המחלקה היהודית שליד המיניסטריון להשכלה, ל. פישמן, שהיה ציר באספה המכוננת וב„סיים״ הראשון, פרופ׳ פ. מ. מינץ, הבנקאי לבשטיין, עסקן בקרן־היסוד מטעם הבלתי־ציונים. עם זרם זה נמנתה גם הקורפורציה של הסטודנטים „וואַטוליַה״.

אנשי קבוצת „פאלקספארטיי״ לא היו מבחינה רעיונית מעור אחד. היו ביניהם

אידישיסטים מובהקים, שעמדו במחנה האנטי־ציוני, כגון עסקני ציש״א, ולעומת זאת איש כלצקי־ברתולדי. (לפנים ממנהיגי ס־ס, חברו ותלמידו של נחמן סירקין), שעוד זמן רב לפני עלייתו לארץ הצטרף למעשה לתנועת א״י העובדת, והיה בסוכנות היהודית כבלתי־ציוני. בבואו לארץ הצטרף למפלגת פועלי א״י. מפעילי „פאָלקספאַרטיי״ בריגה יש להזכיר את זלמן לויטס, עסקן נכבד בחברת „אורט״ ואת העתונאי דימנטשטיין מרז׳יצה.

היו ידועים לשם בריגה עוד עסקנים מרובים בלתי־מפלגתיים וכן אנשי מפלגות שונות, שבחרו להם תחום מיוחד לפעולתם. מהם נזכיר: המהנדס אברהם וולפסון, עסקן סוציאליסטי כללי מראשי קופת־חולים ומפעילי התנועה המקצועית, ש. שמואלסון, עסקן קו״ח מחוגי ה„בונד״, אדם בעל נפש פיוטית, ששלח ידו בעבודה ספרותית (תרגם לאידיש את „שנים־עשר״ לאלכסנדר בלוך, כמה ממשלי קרילוב וקטעים מספרות הילדים לצ׳וקובסקי); ד״ר בוריס ליפשיץ ז״ל, סוציאל־דמוקרט מאנשי „איסקרה״ לשעבר, עסקן קו״ח, התקרב לרעיון הארץ־ישראלי ובשנת 1929 בקר בארץ יחד עם המיניסטר להשכלה הסוציאל־דמוקרטי יאניס רייניס, המשורר הגדול של העם הלטבי; ד״ר ש. ליפשיץ, עסקן הקואופרציה האשראית, כעת אחד ממנהלי חברת „פורד״ בארץ; עו״ד ליבינגסון מחוגי ה„בונד״, עסקן ב„אורט״ (כעת בארץ); ד״ר הרצפלד, עסקן קרן־היסוד מטעם הבלתי־ציונים ומנהל בית־חולים צבורי ליולדות „לינת הצדק״; ד״ר י. אליאשברג מחוגי ה„בונד״, רופא ועסקן בקופת־חולים; ד״ר דובינסקי ז״ל מחוגי השמאל, יושב ראש חברת „אָזע״; ד״ר שבתאי קראמר ז״ל ממיסדי קופת־חולים לעובדי תעשיה ומסחר (מוסד כללי צבורי, אבל בעל אופי יהודי) ורופא ראשי במוסד. ד״ר ח. ציוויאן, ששמש רופא ראשי לאחר מותו של ד״ר קראמר. אולם לא נצא ידי חובה, אם לא נזכיר במיוחד את הסוחר הגדול והעשיר המופלג, את הנדבן הידוע בריגה מר מושקט המנוח, שלבו וידו היו פתוחים לכל מפעל ציוני ועברי תרבותי והיה ידיד נאמן לתנועה החלוצית.

ה.

בחייה הצבוריים לא היתה יהדות לטביה מבודדת או מסוגרת בד׳ אמותיה. היא באה במגע אמיץ עם היהדות העולמית ע״י שליחיה לכנוסים עולמיים יהודיים וכן ע״י בקורים מבחוץ של מנהיגי העם ופעיליו, שליחיו, סופריו ומשורריו. רבים רבים הם אנשי הרוח ואנשי השם שביקרו פעמים מספר בריגה ובשאר ערי לטביה: ח. נ. ביאליק, שאול טשרניחובסקי, הסופר היהודי דוד ברגלסון (בדרכו לרוסיה), המשורר דוד הופשטיין (בדרכו לא״י. חזר אח״כ לרוסיה), המשורר איציק מאנגער, ד״ר חיים זשיטלובסקי, הסופר ז. אנוכי, עסקני „איווא״ — הפילולוגים ד״ר מקס וויינרייך וז. קלמנוביץ זק״ל (נרצח בידי הנאצים), מנהיג הס־ד הרוסים וה„בונד״ ר. אברמוביץ, ד״ר סינגלובסקי, מראשי „אורט״ ועוד. ריגה היתה גם התחנה הראשונה של התיאטרון הלאומי שלנו „הבימה״ בדרכו מרוסיה לא״י. הצגותיהם של אנשי ה„בימה״ היו לחג לאומי ליהדות לטביה ולחוויה עמוקה לשחקנים, שבאו במגע קרוב עם הצבור הציוני ועם הנוער.

יהדות לטביה קבלה באהדה רבה ובלבביות את מנהיגי התנועה הציונית ופעיליה בבואם לריגה בשליחותם: מנחם אוסישקין, ברל כצנלסון, חיים אַרלוזורוב, זאב ז׳בוטינסקי, הרב מאיר בר־אילן (ברלין), לייב יפה, אלכסנדר גולדשטיין, שלמה קפלנסקי, דוד רמז

ויבדלו לחיים: דוד בן־גוריון, זלמן שזר (רובשוב), אליעזר קפלן, מ. גרוסמן, ברוך צוקרמן, יצחק גרינבוים, פרופ׳ ז. ברודצקי, קורט בלומנפלד, נתן ביסטריצקי, לוי אשכול (שקולניק), המהנדס פרידלנד מחיפה, הסופר ש. צמח, נחום וורלינסקי, ד״ר אריה טרטקובר, יהושע מנוח, גרשון חנוך, יוריס ועוד.

בשליחות פנימית של תנועת העבודה ועניני החלוץ ביקרו עדה מימון (פישמן), יצחק טבנקין, יוסף ברץ, אהרן ציזלינג, אשד (אייזנברג), המהנדס אנשל רייס, ז. שפר (פיינשטיין), נחום בן־ארי, דוד סברדלוב, צפרוני ז״ל מאילת השחר, ועוד. עברו את ריגה בין השאר בדרכם מרוסיה לא״י אליהו אילת (אפשטיין) כעת ציר ישראל בלונדון, וזלמן אהרנוביץ, כעת מזכיר מרכז מפא״י.

משליחי ההסתדרות לה„חלוץ״ ולנוער שפעלו בשליחות ממושכת יותר, נזכיר אנשי קבוץ אפיקים — אלעזר גלילי, יוסף יזרעאלי, אריה גולני, אריה בהיר. וכן זאב שרף (כעת מזכיר ממשלת־ישראל), משה בן־אלול (עורך „דבר השבוע״, אף הוא מיוצאי ריגה), פסח גמדי (קרליק) (כעת בירושלים), דוד חגי מקבוצת משמרות (מיוצאי גורדוניה בלטביה) ועוד.

*

בדפים המועטים האלה לא יכולנו לתת תאור ממצה של החיים הצבוריים והפוליטיים ביהדות לטביה. שרטטנו רק קוים אחדים לדמותו הרוחנית והצבורית של שבט אחד בישראל, אמנם לא גדול בכמותו, אבל רב בערכו — אציל רוח, עשיר תרבות ורב פעלים.

הזכרנו רק שמותיהם של האנשים, שעלו בזכרוננו בשעת הכתיבה. ודאי, עוד רבים רבים היו ראויים לכך, הן מאלה שחיים כעת בגולה ובארץ והן מאלה שאינם עוד בחיים.

השתדלנו, ככל האפשר, לתאר את פעולתם ומהותם של כל הזרמים הצבוריים והפוליטיים ללא הפליה ואם הקדשנו אולי מקום רב יותר במאמר זה לזרם הציוני־הסוציאליסטי, הרי לא היתה לנו כל כוונה לקפח את שאר הזרמים. יש לזכור כי אין זה אלא פרק קצר של זכרונות, וטבעי הדבר, שבזכרונו של הכותב נחרתו יותר פרטים על פעולת הזרם, שעמו נמנה ובתוכו פעל.

ז. מיכאלי (מיכלסון)

האוטונומיה התרבותית בלטביה ובית־הספר העברי

בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם (1919—1939) אירע הנס של תחיית השפה והתרבות העברית לא רק בארץ־ישראל, אלא גם בכמה מארצות הגולה, וביחוד בארצות מרכז אירופה (פולין, צ׳כוסלובקיה) בדרומה (רומניה, בולגריה) ובארצות הבלטיות (ליטא, לטביה ואסטוניה).

אולם בשום מקום בגולה לא הגיעו ההישגים לדרגה כה גבוהה כמו בארצות הבלטיות, שבהן ניתנה בפעם הראשונה למיעוטים, וביחוד ליהודים, ההזדמנות לגלות את כוח יצירתם הלאומית הודות לאוטונומיה התרבותית.

ואם לא ייפלא הדבר, שבליטא, שהיתה מאז ומתמיד אכסניה לתורה ולחכמה, היתה הקרקע כשרה לצמיחתו של בית־ספר עברי מודרני, הרי ראויה לציון מיוחד תרומתה של יהדות לטביה לתחית השפה העברית ולקידום החינוך העברי, שכן היה הקיבוץ היהודי בלטביה קיבוץ צעיר מאד. בראשית המאה הי״ט מנה הקיבוץ היהודי במחוזות הצפוניים־מערביים של רוסיה, שמהם הורכבה אח״כ מדינת לטביה, כמה עשרות משפחות בלבד, ואילו בשנת 1940 הגיע ל־100 אלף נפש. ואם על אף גילו הרך של הקיבוץ היהודי בלטביה תרם תרומה כה ניכרת לתחית התרבות העברית, הרי בא הדבר הודות לאוטונומיה התרבותית שהוענקה למיעוטים בלטביה, ובתוכם גם למיעוט היהודי.

האוטונומיה של המיעוטים

ב־8 בדצמבר 1919 אישרה מועצת העם את החוק הכללי לבתי־הספר בלטביה וחוקקה גם חוק מיוחד לבתי־הספר של המיעוטים. ביסודו הונחה תכנית האוטונומיה הלאומית למיעוטים שהתקינה הממשלה בהשתתפותו של נציג היהודים, פרופ׳ פאול מינץ שהיה אז מבקר המדינה. החוק הכללי על מוסדות־החינוך הלטביים, שאושר במועצת העם ב־8 בדצמבר 1919, הכיל את הסעיפים הבאים: זכויותיהם וחובותיהם של המורים, זכויותיו וחובותיו של מנהל ביה״ס, של המועצה הפדגוגית ומועצת ביה״ס, יחסיהן של הנהלות העיריות אל בתי־הספר של המיעוטים, לימוד חובה חינם בבתי־ספר של המיעוטים, ההנהלה המשקית והכספים של בתי־הספר, שפת ההוראה בביה״ס, אופן למודה של השפה הלטית, גיאוגרפיה של לטביה ותולדותיה.

חוק האוטונומיה למיעוטים, שאושר גם הוא במועצת העם ב־8 בדצמבר 1919 קובע את התחומים לאוטונומיה שממנה ייהנו המיעוטים בהנהלת מוסדותיהם התרבותיים, את זיקתו של בית־הספר לשלטון ואת סמכויות ההנהלה המרכזית של בתי־הספר למיעוטים.

החוק, המוסר לידי המיעוט באמצעות המחלקה שלו, את הנהלת בתי־הספר ושאר המוסדות התרבותיים, כולל, מלבד הסעיפים על הקמת מוסדות־הנהלה מרכזיים, גם סעיפים על כלכלתו של ביה״ס התיכוני, והוא קובע כי על המדינה ועל העיריות להקציב למענו סכומים באופן פרופורציונלי לתקציביהם של בתי הספר התיכוניים הלטיים, בהתאם למספרם של בני המיעוט בעיר. חוק זה, שלא היה לו אח בשום מדינה בעולם, יש לראותו כהישג ניכר, ביחוד בימים ההם (1919), כשהיחסים בין העמים בלטביה היו טבועים עדיין בחותם המריבות ההיסטוריות הישנות, השנאה הישנה לגרמנים ולרוסים, כשרבים מן העסקנים הלטיים סבורים היו, שהאוטונומיה התרבותית למיעוטים יוצרת מדינה בתוך מדינה וכי סכנה כרוכה בה לריבונות הלטבית. ויש לציין כי ברגע ההיסטורי ההוא ידעו העסקנים הלטיים להתעלות מעל לחישובים קטנוניים אלה ולאשר את חוק האוטונומיה.

אך אין תימה, שהיו גם כמה מגרעות בניסוחו של החוק על בתי־הספר, ואף היה צורך לתקנו אח״כ, להשלימו בתוספות ובפירושים; אבל בדרך כלל אין ספק, שמועצת העם תיקנה את חוקי התרבות כיאה לריפובליקה דימוקרטית. ואח״כ, כאשר סיעות המיעוטים הביאו לפני הסיים, לאחר נסיון ממושך, את הצעת החוק לאוטונומיה מלאה למיעוטים, שכללה מלבד אוטונומיה תרבותית גם אוטונומיה סוציאלית והכרה בנציגות לאומית, נבדל הפרק על האוטונומיה התרבותית אך במעט מן החוק שחוקקה בזמנו מועצת העם.

ב־8 בדצמבר 1919 אושר חוק האוטונומיה לבתי־הספר רק לשלשה מיעוטים: הרוסי, היהודי והגרמני. אח״כ הורחב תקפו של החוק גם על הפולנים והרוסים־הלבנים. לבסוף נהנו מן החוק גם האסטים והליטאים, אם כי מספרם היה מועט.

המחלקה התרבותית היהודית (הנהלת השכלת היהודים)

מיד אחרי אישור החוק על בתי־הספר למיעוטים נתכנסו הנציגים היהודים במועצת העם והנציגים היהודים במועצת העיר ריגה ובחרו פה אחד למנהל המחלקה היהודית את המהנדס י. לנדאו, מי שהיה שנים רבות לפני המלחמה מנהל גימנסיה יהודית בריגה בשפת הוראה רוסית. למזכירת המחלקה הוזמנה הגב׳ ד״ר זלקינד, כעבור זמן קצר הוזמנו כסגנים י. פולוצקי ומ. ל. הוכמן. אחרי מותו של הוכמן הוזמן במקומו המורה ב. י. גרינמן. אחרי שעזבה הגב׳ מ. ס. זלקינד את משרתה, הוזמן במקומה לשמש כמזכיר א. ל. גורביץ. במקומו של האחרון בא אחר־כך מר ל. הוכמן, אשר שימש במשרה זו עד היום האחרון.

בד בבד עם ההנהלה היהודית נוסדה גם המועצה הציבורית שלידה, שהיתה מורכבת על־פי החוק, משלשת חברי מועצת־העם בימים ההם: הציר מ. דובין (אגודת ישראל), ד״ר ליפמנוביץ (נאציונאל־דמוקרט), וד״ר י. יפה (ציונים כלליים, במקומו בא אח״כ ד״ר זלקינד) ומשלשה נציגים מטעם הסתדרויות המורים: הסתדרות המורים העברים „המורה״, ההסתדרות המרכזית לבתי־הספר האידישאיים (צענטראלע אידישע שול אָר־גאניזאציע) והסתדרות המורים החרדים „מוריה״. נציגי המורים נתחלפו מזמן לזמן על פי החלטת הסתדרויותיהם, בתור מפקחים שימשו בראשונה שנים: המהנדס דב קולמן

(כעת מהנדס בתל־אביב) והמהנדס ב. ציוויאן. אח"כ כשהפחיתו את מספר הפקידים במדינה נותר מפקח אחד, צבי גרפינקל.

בעיות ביה"ס העברי ושפת־ההוראה

כמעט לכל הלאומים שישבו בלטביה היו עוד לפני המלחמה העולמית הראשונה בתי־ספר משלהם, ספרי־לימוד ומסורת של לימוד. עתה, עם קבלת האוטונומיה נאלצו אך לחולל בהם תיקונים ושינויים לפי דרישות המשטר החדש.

אולם ליהודים שהוו מיעוט בעל תרבות גבוהה לא היו עד לעצמאותה של לטביה בתי ספר משלהם ואף לא היתה להם הזכות לשמש כמורים בבתי־הספר ברוסיה, פרט ל־2 בתי־ספר בריגה לבנים ולבנות, שקוימו שנים רבות מטעם הממשלה הרוסית(לבנים מש' 1840). לא היו איפוא ליהודים לא מורים משלהם, לא ספרי־לימוד ולא מסורת של לימוד.

נוסף על כך פרצו ביניהם ויכוחים ומריבות בשאלת דמותו הרוחנית של ביה"ס ושפת־ההוראה בו. וכאן נתגלו שלשה זרמים:

1) הזרם האידישאי שהתרכז מסביב ל„בונד", אשר היה באותה תקופה פופולארי מאד. זרם זה ראה באידיש את שפת התרבות החדשה, בה מדבר רוב מנינו של העם היהודי, ונקל משום־כך לעשותה לשון יחידה של העם כולו.

2) הזרם העברי, שנתמך ע"י ההסתדרויות הציוניות, אשר ראה את העברית כשפה הלאומית ההיסטורית, שפת התפילות והתרבות הישנה, שפת ארץ ישראל של ימינו, הקמה לתחיה.

3) הזרם השלישי, שנתמך ע"י המתבוללים, אשר התיחסו באי־אימון ובספק ליצירת שפה אחת לכל העם היהודי, המפוזר כמיעוט בין אומות ולשונות שונות. חוגים אלה כפרו בערכה של שפת היהודים כסימן לאומי, ודגלו רק ברווחתם החמרית של היהודים, ומתוך דאגה לגורל הצעירים לעתיד סבורים היו, כי המעשי ביותר הוא ללמד את הצעירים היהודים בשפת־ההוראה הרוסית או הגרמנית (לאו דוקא לטית — שפת המדינה).

החוק של ביה"ס למיעוטים קבע את שפת־ההוראה על יסוד עקרון פידגוגי — „שפת המשפחה". עקרון זה לא היה מותאם לאינטרסים הלאומיים של תנועת התחיה, ולכתחילה הועמדנו במצב קשה לעומת שני הזרמים האחרים, כי ההמונים היהודים בלטביה דיברו אידיש, רוסית או גרמנית.

בימי הכיבוש הגרמני (17.9.1918—1.8.1917)

ריגה, שהיתה מחוץ לתחום־המושב, היתה ידועה מאז ומתמיד כעיר מתבוללת. אמנם בהתאם ל„הוראות הגנרל הינדנבורג" מ־22 בדצמבר 1915, שקבעו את עקרונות בתי־הספר בשטח הכיבוש הגרמני, חייבת שפת־הלימוד בבתי־הספר להיות שפת־האם. אך הציבוריות היהודית בריגה לא ידעה לנצל סעיף זה, ובשלושת בתי־הספר היהודים שהיו קיימים אז בריגה — ברחוב הקוזקים, ברחוב רומאנוב 141 וברחוב פופוב 4, היתה שפת ההוראה גרמנית.

במאי 1918 נוסדה בריגה קבוצה יוזמת לפתיחת בתי־ספר באידיש. בועדה הזאת היו הסטודנט א. וורובייצ'יק, המורה ב. וולפסון, עסקני הציבור ז. לויטאס, שלמה שץ, יעקובסון, יודבין, ש. זכרביץ, מ. דונסקוי. קבוצה זאת לא קיבלה רשיון למילוי משימתה, ועד מהרה התחסלה.

מ־15 ביוני עד סוף אוגוסט 1918 נעשו כמה נסיונות נוספים ע״י החוגים האידישאיים להשיג רשיון לפתיחת בית־ספר באידיש, אולם כל מאמציהם עלו בתוהו, כי השלטונות הגרמניים לא נתנו את הסכמתם.

בינתיים התחילו להגיע לריגה הידיעות הראשונות על מפלותיהם הצבאיות של הגרמנים ועל התנועה המהפכנית בחזית ובגרמניה גופה.

ההנהלה הדימוקרטית העצמאית בריגה (18.11.1918—2.1.1919)

ב־18 בנובמבר הוכרזה לטביה לריפובליקה עצמאית. העיר ריגה היתה נתונה תחת רושם החורבן שהשאירו שלטונות הכיבוש הגרמניים, והחלק המזרחי של לטביה, ובתוכו העיר דוינסק עוד היו בידי הבולשביקים. בעירית ריגה היתה ההשפעה המכרעת בידי הסוציאל־דימוקרטיה הלטבית. לפי הצעת המורה הלטי הותיק הס. ד. דאֶקאֶנס (שהיה שנים רבות יו״ר מועצת העיר ריגה) שלחה ועדת בתי־הספר היהודיים ב־1 בינואר 1919 את נציגה החבר א. וורובייצ׳יק כנציג לועדת בתי־הספר העממיים שע״י העיריה.

בימים אלה אירע הדבר, אשר הטביע את חותמו לשנים רבות על יחסי־הכוחות בין האידישאים ובין שוחרי העברית. ב־29 בדצמבר 1918 הוכרז במודעות על קירות הבתים על הרשמה כללית של ילדים בגיל בית־הספר. ארגון הרישום של הילדים היהודיים נמסר לידי ועדת־החינוך היהודית (האידישאית). האידישאים הושיבו בתחנות־ההרשמה את נאמניהם, ובהשפעתם רשמו ההורים בשאלונים שאידיש היא שפת האם. תוצאות הרישום היו בהחלט לטובת האידישאים.

אגודת המורים היהודית הדימוקרטית בריגה

ב־1 בינואר 1919 נתקיימה אספת המורים הראשונה בה השתתפו א. וורובייצ׳יק, נ. ווילדיקאן, מ. וורובייצ׳יק, זש. ניס, זילברמן, ר. בובשובר, ט. מאירסון; מ. בראון, ר. יעקבסון, ל. וולפסון, ר. לוינסון, ג. רום, ש. סודארסקי; ז. גבאי, מ. גבאי, פ. רפפורט, ר. זאק, ר. לוינסון, ב. רוזנפלד, א. שירמן, ש. שירמן, ב. וולפסון (מורים שעבדו בבתי־הספר הקיימים).

באסיפה זו נקבעו היסודות לבית־הספר החדש ונתקבלו ההחלטות הבאות:

א. החינוך בבית־הספר צריך להיות חינוך חובה חינם, חינוך אחיד, אוטונומי, בן 6 שנות לימוד לפחות (נתקבל פה אחד).

ב. בית־הספר צריך להיות חילוני, לאומי, ושפת הלימודים — אידיש (נתקבל פה אחד, שנים נמנעו).

הערה: ילדים יהודים, שאינם מדברים אידיש, צריך לקיים בשבילם בית־ספר בשפת אמם.

ג. בית־הספר צריך להיות בנוי על קואֶדוקציה (נתקבל ע״י כל המשתתפים נגד שלשה).

באותה אסיפה נבחר המורה ג. רום (אידישאי) כנציג בועידת המורים הכל־לטבית. ב־2 בינואר 1919 נתקיימה, בהנהלתו של וורובייצ׳יק, האסיפה השניה של מורים

בה השתתפו רק 17 איש. באסיפה זו הותלט על הקמת אגודת מורים יהודית דמוקרטית (אידישער דעמאקראטישער לערער־פאריין).

ביסוד האגודה הונחו ההחלטות של האסיפה הקודמת ונקבע שחבר באגודה זו יוכל להיות כל מורה העובד בבית־ספר או באופן פרטי, אשר מכיר ביסודות הנ״ל, וכן גם עסקנים בשטח החינוך (בדעה מיעצת). כחברים לאגודה נרשמו בו במקום רק 12 איש מתוך 17 הנוכחים. להנהלה הזמנית נבחרו: א. וורוֹבייצ׳יק, ג. רוֹם, מ. בראון, ב. וולפסון, ל. וולפסון.

וכך חל הפילוג הראשון בציבור המורים הקטן. הקבוצה הקטנה של מורים לאומיים־ציוניים לא השלימה עם היסודות הנ״ל, לא הצטרפה לאגודה ונשאה עיניה להקמת אגודת מורים נפרדת.

אולם למחרת היום, ב־3 בינואר 1919, עבר השלטון לידי הבולשביקים. כל ההכנות שנעשו ע״י האידישאים לפתיחת בתי־ספר באידיש, נשארו תלויות ועומדות ועל פתיחת בתי־ספר עבריים אי־אפשר היה אפילו לחלום.

בתקופת מועצת צירי הפועלים (תקופת הסובייטים) (22.5.1919—3.1.1919)

ב־9 בינואר 1919 הוצע ע״י השלטונות הסוביטיים לארגן ולפתוח 4 בתי ספר באידיש ברחוב סטרוגן 4, רח׳ רומאנוב 141, רח׳ רומאנוב 55, ורח׳ פופוב 4 — בס״ה 34 כתות בשביל 1380 ילדים. בקושי רב נערכה רשימה של 25 מורים והוגשה לאישור. בסוף החודש כבר נפתחו בתי־ספר אלה. שפת ההוראה היתה אידיש רק בשתי הכתות הראשונות, ובשאר — רוסית (בגלל המחסור במורים המסוגלים ללמד באידיש). השלטונות הסובייטיים לא התערבו בעניינים הפנימיים של בית־הספר, פרט לשאלת לימוד העברית שעליו הוצא איסור מוחלט. יצויין כאן, כי מועצת המורים המשותפת של כל בתי־הספר היהודיים שנוסדה כמוסד קבוע, השתדלה בפני השלטונות שיכירו בלימוד העברית כרשות ולא חובה. המורים היו מוכנים לקיים אפילו את שעות העברית על חשבונם. כעבור זמן ויתרו השלטונות והכירו בלימוד העברית כלימוד־חובה.

ב־22 במאי 1919 נפל השלטון הסובייטי והעיר ריגה עברה לידי הבארונים הגרמניים תחת חסות הממשלה של אנדריי ניאֶדראַ.

באותם הימים (19.5.1919) נתגלע פילוג יסודי במועצה הפדגוגית המשותפת של 4 בתי־הספר בשאלת שפת הלימוד. מתוך קרוב לחמישים המורים הכריזו 25 כי הם מצדדים בבית־ספר שבו תהא שפת־ההוראה אידיש ואינם מוכנים ללמד בבית־ספר אחר.

סתיו 1919

באוגוסט 1919 התארגנה מועצת העיר הדימוקרטית. לועדת החינוך של העיריה נכנסו שני יהודים, ד״ר י. יפה מהציונים הכלליים וא. וורוֹבייצ׳יק כנציג אגודת המורים הדימוקרטית (אידישאית). שניהם היוו ועדת־משנה ליד ועדת החינוך של העיריה וניתן להם יפוי־כוח לארגן את בתי־הספר היהודיים. אגודת המורים האידישאית הגישה מיד את רשימת עשרים וחמשת חבריה ובקשה לאשרם כמורים. בקשתם נתמלאה.

ועדת־המשנה עיבדה תכנית־לימודים, אירגנה את רישום הילדים בגיל בית־הספר, אולם עד־מהרה נתגלעו חילוקי־דעות חריפים בשאלת שפת־ההוראה. אגודת המורים

האידישאית דרשה, שהלימודים יתנהלו בשפת־האם של הילד, ז.א. באידיש, בכתות א׳ עד ד׳, ולהשאיר זמנית בכיתות העליונות את השפה בה למדו הילדים קודם לכן. ד״ר יפה דרש לעומת זאת להנהיג את העברית כשפת הוראה. בסופו של דבר הגיעו לידי פשרה ובשם ועדת־המשנה שליד ועדת־החינוך של העיריה הוכרז בעתון היהודי בריגה „אידישע פאלקסשטימע" על פתיחת 24 כיתות בשפת הוראה אידיש, שתי כיתות בעברית ונוסף על כך כיתות מקבילות ברוסית ובגרמנית בשביל ילדים היודעים רק את השפות הללו.

דרישת האידישאים התבססה על תוצאות רישום ההורים מ־29 בדצמבר 1918, שהיו, כאמור, לטובתם. באופן כזה נפתחו שלשה בתי־ספר באידיש, אשר מנו בסתיו 1919 2060 ילד, כ־50%—60 מכל הילדים היהודיים בגיל בית־ספר.

החוגים הציוניים ויתרו גם על שתי הכיתות בעברית מטעם העיריה ופתחו על חשבון הקהילה היהודית שני בתי־ספר עממיים בשפת ההוראה עברית (ברח׳ רומאנוב 141 וברח׳ פופוב 4). מספר קטן של ילדים נשאר ב„חדר מתוקן" ואחוז גדול בבתי־ספר רוסיים וגרמניים פרטיים.

בית הספר היהודי התיכון העירוני בריגה

בין ההפתעות שהביא סתיו 1919 לציבוריות היהודית בריגה היתה גם פתיחת בית־ספר יהודי תיכון מטעם עירית ריגה, אם כי לא היתה כל הכנה לכך: לא מורים, לא ספרים ולא מכשירים. רגש הכבוד הלאומי הניע את הנציגים היהודיים בעיריה לדרוש גם פתיחת בית־ספר תיכון ליהודים, בשעה שנפתחו בתי ספר תיכוניים לכל המיעוטים. ועדה בהרכב ד״ר י. יפה (ציוני כללי), המהנדס פאֶסיס ול. פישמן (נציונל־דמוקרטים) מטעם הסיעה היהודית במועצת העיר וא. וורוֹבייצ׳יק, י. באֶרז, ב. וולפסון ומ. בראון מטעם ועדת החינוך היהודית (אידישאית) טיפלה בכל העניינים בקשר לפתיחת בית־הספר התיכון: הרכב המורים, תכנית הלימודים וכו׳. חילוקי־הדעות בתוך הועדה הניעו את הלא־אידישאים לצאת מתוכה ולהפקיר את העניין בידי הועדה האידישאית.

בית־הספר התיכון נפתח באותה שנה (בסתיו 1919) בהרכב של 8 כיתות, מהן 3 כיתות עממיות וחמש כיתות תיכוניות. שפת־ההוראה בכל הכתות היתה באותה שנה רוסית. אידיש ועברית נלמדו כמקצועות. הרכב המורים היה ברובו לא־יהודי.

בתי־הספר העבריים

עם הכרזת העצמאות ב־18 בנובמבר 1918 נמצאו בריגה 2 בתי־ספר של הקהילה היהודית, שנתקיימו עשרות בשנים. האחד היה ביה״ס לבנים, ברחוב רומאנוב מיסודו של ד״ר מ. ליליינטאל משנת 1840, אשר כותב השורות הללו זכה לעבוד בו משנת 1920 עד 1934 ולנהלו (ביה״ס הזה היה ידוע בחוגים הרחבים בשם „קפלן שולאֶ" ע״ש הסופר אהרון קפלן, שהיה זמן־מה מורה ראשי בבי״ס זה). השני היה ביה״ס לבנות ברחוב פופוב, בהנהלתה של הגב׳ מ. גבאי (היה ידוע בשם „סטופל שולאֶ").

בתי־ספר אלה עברו גלגולים שונים תחת השפעת הרוסים והגרמנים, ובהתאם לכך נתחלפה בהם גם שפת־ההוראה והיתה לעתים רוסית ולעתים גרמנית. רק עם הקמת עצמאותה של לטביה הוחלט להשליט בהם את העברית כשפת הוראה.

ברצוני לעמוד בקצרה על בתי־ספר אלה ולהזכיר שמות חברים שעבדו בהם מיום התחדשותם בתור בתי־ספר עבריים.

בית הספר לבנים ברח' רומאנוב 141 נפתח מחדש (אחרי תקופה קצרה של שלטון סובייטי מינואר 1919 עד יוני 1919, שבה היתה שפת ההוראה אידיש) בספטמבר 1919 ובו 4 כיתות, מהן רק שתי הראשונות בעברית. בשתי העליונות עוד היתה שפת־ההוראה רוסית משך שנה־שנתיים. כמנהל ביה"ס נקבע ע"י הקהילה החזן י. ד. הורביץ, תלמידו ויורשו של החזן והקומפוזיטור המפורסם רוזובסקי. כמורים שימשו באותה שנה אברהם קפלן, אשר עלה ארצה כעבור שנה כאחד החלוצים הראשונים מן העליה השלישית (כעת מפקח על ביה"ס לנערים עובדים בחיפה) הגב' רוזה כהן, גרה כעת בתל־אביב, ש. ליטוין, מורה להתעמלות, ורות הירשברג. בשנה השניה נתקבלו לביה"ס כותב השורות הללו, ראובן רוטשטיין (עבד רק שנה, ועלה ארצה; היום חבר קיבוץ אשדות יעקב), ז. אטיגין, בעל הנפש העדינה, ושלום רייכרודל, מורה עברי אשר חינך עוד קודם לכן דור של תלמידים בלימודי היהדות, אדם בעל תכונות יפות, בעל כשרונות ובעל ידיעות רבות במקצועות הכלליים (בניו הם בארץ משה בן־אלול עורך „דבר השבוע" ויוסף רייכרודל מורה בבתי־ספר בארץ זה שנים).

כעבור שנתיים (1923) עברה הנהלת ביה"ס לידי כותב הטורים הללו. הוא נשאר בהנהלתי עד 1934, כשהוקם המשטר הפאשיסטי של ק. אולמניס ונאלצתי לעזוב את הנהלת ביה"ס לפי דרישת השלטונות „כבלתי־נאמן לרוח המשטר החדש".

אציין כאן עוד כמה מורים שעבדו באותו בי"ס בתקופת כהונתי כמנהל בו. אידה בובשובר (מורה ללשון לטית ורוסית) מסורה בלב ונפש למוסד, עבדה בו־ מ־1920 עד יום חיסולו; לאה מהיפית־אפשטין, בוגרת הסמינר של אלטרמן בוורשה, שהצטיינה בעבודתה בכיתות הנמוכות; פינצוב, מומחה ללמודי הטבע; י. טייץ, מורה לזימרה; י. מיטל, מורה להתעמלות; י. וייספאָפ, אחד מפעילי התנועה הציונית־סוציאליסטית, עלה ארצה וחזר ללטביה; צבי גארפינקל ממנהיגי התנועה הציונית־סוציאליסטית ומנהל ביה"ס העברי העממי ליד הגימנסיון העברי בריגה; שמואל גרם, שעבד אח"כ במשך שנים בגימנסיון העברי, ממייסדי ביה"ס העברי העירוני התשיעי בריגה ומנהלו במשך כל השנים, אחד מפעילי מרכז הסתדרות המורים „המורה". כל אלה נספו בשואה הגדולה שעברה על יהדות לטביה. וייבדלו מהם לחיים ארוכים וטובים י. פיסצקי ופישל וייסמן שניצלו מן השואה, והמאושרים שהצליחו לעלות ארצה בעוד מועד וממשיכים בעבודתם החינוכית — רבקה שרשבסקי, עבדה במוסד מ־1924 עד יום עליתה ארצה ב־1935 (היום מנהלת בי"ס לבנות מזרחי בתל־אביב); מרים לייבסון, אחת הפעילות בתנועות הנוער הציוני ובהס־תדרות הסטודנטים הציונית־סוציאליסטית „השחר" (עתה מורה בביה"ס העממי נס־ציונה בתל־אביב) שושנה שטנשטיין־לב, אחת המורות הותיקות, עבדה במוסד הנ"ל מ־1924 עד יום עלותה ארצה ב־1934 (היום בבי"ס לבנות מזרחי בת"א); יהודית גרם, עלתה ארצה ונכנסה כחברה בקיבוץ אשדות יעקב יחד עם בעלה יצחק מאור (מאירסון) ממנהיגי התנועה הציונית־סוציאליסטית בלטביה; ברוך בג, מורה להתעמלות ממיסדי „מכבי" בלטביה ותנועת הצופים העבריים. ביה"ס זה היה יסוד־מוסד להתפתחותם של שאר מוסדות החינוך העברי בריגה. רבים חניכיו שעלו ארצה כחלוצים ומקומם היום בקיבוצים ובמושבים, בעיר ובכפר. בנין ביה"ס הזה וחצרו היו מקלט לכל תנועות הנוער החלוצי־

ציוני, לאסיפות, לועידות וכינוסים, בעיקר לתנועת ארץ־ישראל העובדת. באותו בניין נשתכן גם גימנסיון־הערב מיסודה של הסתדרות המורים העברים „המורה", שהוקם ביזמתו של כותב השורות הללו. מנהל הגימנסיון היה אינז׳ מ. מיכלסון, אחד המעטים שנשאר בחיים בגיטו ריגה בברחו פעמיים ממחנה ההשמדה. גימנסיון זה הקנה השכלה וחינוך עברי למאות נערים ונערות עובדים, אשר מפאת מצבם הסוציאלי נאלצו להפסיק את לימודיהם בכיתות הבינוניות של ביה"ס העממי או עם סיומו, ולצאת לעבודה. בבנין זה השתכן גם „מכון פרבל", הסמינר העברי היחידי אשר במשך חמש שנות קיומו (ראה להלן) הוציא 100 גננות ומורות. כמחציתן נמצאות בארץ ורובן ממשיכות כאן בעבודתן החינוכית.

בית־הספר השני, שהיה קיים בימי ראשית האוטונומיה היהודית גם הוא מטעם הקהילה היהודית, היה מיועד תחילה רק לבנות, אך אח"כ גם לבנים. מנהלת ביה"ס היתה המורה הותיקה מינה גבאי, מארגנת מצויינת אשר השכילה להעמיד את ביה"ס על רמה גבוהה בעזרתו של בעלה זליג גבאי, שהיה הרוח החיה בביה"ס במובן הרוחני והלשוני.

מן הראוי להזכיר את המורים המצויינים שהאצילו מרוחם על בי"ס זה: רבקה ויניק־רזבי, אחת הדמויות הבולטות בתנועת התחיה בלטביה, מראשוני המורים העברים, מחלוצי „צעירי ציון" ומייסדיה (בעלה ירחמיאל ויניק, היה ממנהיגי היהדות הלטבית והתנועה הציונית־סוציאליסטית, עתונאי בחסד עליון, מת במחנה־ריכוז בסיביר בימי המלחמה האחרונה); אסתר ומרים רפפורט; סוניה רפפורט־מיכלסון; נעמה וילדיקן; רליה זק; רוזה כהן; יוכבד זליגמן; שרה פולוצקי; שרה גדעון; אליהו קאופמן (היו"ר הראשון של מרכז „החלוץ" בלטביה, עלה ארצה ב־1920 ונפטר בארץ) א. דיסנצ׳יק (היום ד"ר סיני — רופא עינים בתל־אביב).

בתקופה מאוחרת יש לציין את המורים צבי וסרמן־מימון, אחד מפעילי מרכז הסתדרות המורים „המורה" ומזכיר־הכבוד שלה, ואשתו דינה, הממשיכה גם כיום בארץ בעבודתה בילדים קשי־חינוך; ת. מה־יפית, אמן בעבודתה הפדגוגית; א. קופיאן.

מצבם של שני בתי־הספר העבריים של הקהילה בריגה

בשנים הראשונות, 1919—1921, עוד קיבלה הקהילה היהודית תמיכה כספית מן ה„ג׳וינט" האמריקאי לצרכי חינוך וצרכים סוציאליים. אולם משנת 1922 נפסקה תמיכת ה„ג׳וינט" והשתרר משבר מתמיד בתקציב הקהילה. למורים בשני בתי־הספר לא שולמה משכורת במשך חדשים רבים. במצב זה של חוסר משכורת, באין ציוד ללימודים ועצים להסקה אפשר היה לקיים את בתי־הספר העבריים אך ורק הודות למסירותם הבלתי־רגילה של המורים. ובאותו זמן נהנו בתי הספר האידישאיים מתקציב העיריה ביד רחבה: משכורת קבועה במועדה, מכשירי למוד, ריהוט וכו׳.

בתנאים אלה צריך היה לנהל את מלחמת העברית נגד האידישיזם התוקפני, נגד הקנאות של אגודת ישראל, נגד המתבוללים, לנוכח אדישותם של הציונים. אף מן ההורים ששלחו את בניהם לביה"ס העבריים קשה היה לתבוע שישלימו זמן ממושך עם הסבל לעומת הרווחים „שם".

המורים בשני בתי־הספר של הקהילה החליטו איפוא ליטול לידיהם את גורלם ויחד עם זה את גורל החינוך העברי בריגה. הם תבעו מועד הקהילה להעביר את שני

בתי־הספר של הקהילה לרשת בתי־הספר העירוניים. ועד־הקהילה התנגד לכך מטעמים עקרוניים וגם מתוך חשש שמא יקפח את השפעתו על בתי־הספר והעסקנים הציוניים עוד הוסיפו חשש, שמא תכריח העיריה את בית־הספר לעבור לאידיש. מלחמה קשה ניטשה בין המורים, שנתמכו אך ורק ע״י מפלגת „צעירי־ציון", ובין הקהילה, עד שבסופו של דבר הועברו בינואר 1923 שני בתי־הספר של הקהילה בריגה לרשות העיריה. מאז התחילו בתי־הספר להתפתח.

האגודה להרמת המדע והאמנות

בינתיים נוסד בריגה בשנת 1921 עוד בי״ס עברי בעל כיתות עממיות ותיכוניות, הוא הגימנסיון העברי, מיסודה של „האגודה להרמת המדע והאמנות בלטביה". האגודה נוסדה ביזמתו של הד״ר הרמן ואסרמאן, אשר היה הרוח החיה של האגודה ומוסדותיה. באותה שנה 1921, נוסד על־ידה גם קונסרבטוריון עממי שבראשו עמד הקומפוזיטור שלמה רוזובסקי. הקונסרבטוריון העממי סייע סיוע רב לחינוך המוסיקלי של הדור הצעיר בלטביה. הוא איפשר לכמה מורים מחנכים למוסיקה למצוא שדה פעולה להוראה, מאחר ששערי הקונסרבטוריון הממשלתי היו סגורים בפניהם, למרות המשטר הדימוקרטי במדינה. בין המורים, שעבדו באותה תקופה בקונסרבטוריון, נמצאים בארץ מנהל הקונסרבטוריון שלמה רוזובסקי, גב' ד״ר הלמן וגב' אסתר מיכלסון־רפפורט. „האגודה להרמת המדע והאמנות" יסדה גם גן־ילדים עברי בהנהלתה של גב' קלס, חניכת ארץ־ישראל, שהיתה הסנונית הראשונה שהביאה את רוח החינוך הארצישראלי ללטביה.

מן הראוי לציין את הגזבר שדאג לכלכלתם של מוסדות האגודה, בסלבסקי, אחד האנשים המסורים לרעיון תחית השפה העברית ובית הספר העברי (בנו ל. בסלבסקי הוא מפעילי קבוצת כנרת, אחד מבוגרי הגימנסיון העברי).

הגימנסיון העברי בריגה

הגימנסיון העברי בריגה שנוסד, כאמור, ב־1921 כלל בשנת הלמודים הראשונה רק שלש או ארבע כיתות נמוכות בשפת ההוראה עברית. ביתר היתה שפת־ההוראה רוסית, אך לימדו גם עברית ולימודי היהדות. כבר בשנה הראשונה ליסודו עזבו רבים מבני הנוער היהודי בתי־אולפנה אחרים, רוסיים וגרמניים, ועברו לגימנסיון העברי. במשך שנים מספר עברו כל הכיתות לשפת־ההוראה העברית, והגימנסיון נהפך למוסד מרכזי ברשת מוסדות החינוך העבריים בלטביה, בו ניתנו חינוך והשכלה לאלפי חניכים, שרבים מהם היו מדריכים בתנועות הנוער הציוניות.

מנהליו היו (לפי הסדר): פריוואט־דוצאָנט וינטרויב (שהיה אחר־כך מנהל המכון הפדגוגי מטעם הנהלת השכלת היהודים), אדם בעל השכלה כללית ופדגוגית גבוהה, אולם ללא כל השכלה יהודית וללא ידיעת השפה העברית. אחריו הוזמן מגרמניה ד״ר רוזנברג, בעל השכלה עברית, שהיה מנהלו רק במשך תקופה קצרה. אחריו הוזמן מקובנה ד״ר אליהו סגל, אדם בעל השכלה כללית ועברית כאחת, ששימש בתפקידו במשך שנים רבות והצליח לשוות לגימנסיון רמה חינוכית גבוהה. אחרי תקופה של עבודה פוריה ומוצלחת לא רק כמנהל הגימנסיון, אלא גם כעסקן פעיל בהסתדרות המורים העברים „המורה", עזב ד״ר סגל את ריגה וחזר לקובנה, שם עבד כרופא עד פרוץ המלחמה. בשנות המלחמה

ישב ד"ר סגל בגיטו קובנה ומשם הובל לדכאו ואחרי כל התלאות שעברו עליו הצליח להגיע לישראל. תצויין כאן אשתו סוניה סגל, מורה מבורכת בכשרון פדגוגי וידיעה יסודית של השפה העברית, אשר היתה גם היא שנים מורה באותו גימנסיון וגם מדריכה לתלמידות הסמינר לגננות ומורות. גם היא עברה את כל תלאות המלחמה בגיטו, מחנות וכו' והצליחה סוף סוף להגיע ארצה, ופה נפגשה עם בעלה.

במקומו של ד"ר סגל הוזמן כמנהל הגימנסיון ד"ר נאדל שהיה מרצה ללימודי היהדות באוניברסיטה בדורפט, אישיות פדגוגית דגולה, ידען בלמודי היהדות ומחבר ספרים להיסטוריה כללית, הוסיף לא במעט להעלאת רמתו של הגימנסיון. הוא חלם על המשך עבודתו בארץ, ובאמצע שנת־הלימודים תרצ"ו נסע למוסקבה להפרד מאחיו, אך בדרך חלה ולא חזר עוד. אחריו בא כמנהל המהנדס י. פרניק, המורה הותיק, אחד מראשוני המורים בגימנסיון, שמיזג בקרבו את הידיעה היסודית של לימודי היהדות עם השכלה רחבה במקצועות הריאליים. היה חבר פעיל במועצת הסתדרות המורים וייצג אותה במשך שנים אחדות במועצה שליד הנהלת השכלת היהודים בלטביה. הוא שימש כמנהלו של הגמנסיון עד יום חיסולו.

ברצוני להזכיר עוד כמה מבין מורי הגמנסיון, אשר היתה לי הזכות לעבוד במחיצתם תוך מגע יום יומי בהסתדרות המורים.

משה ברייטבורד, מורה ללימודי היהדות (ספריו „הדקדוק לתלמידים" נפוצים גם בבתי־הספר בארץ), מזכיר־כבוד של הגימנסיון במשך שנים רבות. בזמן המלחמה היה אחד המעטים שהצליחו להמלט מריגה, אחרי המלחמה חזר לריגה ושם נפטר.

ח. גורדין, הגיע ללטביה בראשית 1926 עם יציאתה של „הבימה" מרוסיה. היה במוסקבה מורה עברי לחברי „הבימה". מיום הגיעו ללטביה היה פעיל בהסתדרות המורים העברים והיה כל השנים חבר המרכז, תמיד אופטימי, אוהב־פשרות. עבד כמורה ללימודי היהדות בבית־הספר העברי העירוני בריגה ברחוב פופוב ובגימנסיון העברי.

מאיר וויינברג, אחד המעטים שעלה בעוד מועד ארצה יחד עם אשתו ברטה, אחת הגננות הראשונות בלטביה (היום מורה בבית־ספר בתל־אביב), מורה למקצועות הריאליסטיים בגמנסיון העברי, תמיד תוסס, לוחם נלהב לעניין העברי, חבר מרכז־המורים במשך שנים, הגזבר הדואג והמכלכל של מוסדות החינוך שנוצרו ע"י הסתדרות המורים „המורה".

הרב מ. לוין, מורה עברי בעל סגנון. חבר מתמיד במוסדות המנהלים של „המורה", בשנת תרפ"ד היה במשך שנה מנהל הסמינר למורות וגננות. גם הוא לוחם נלהב לענין העברי. הרב מ. לוין נסע עם אשתו לפני פרוץ המלחמה לצרפת לביקור אצל בתם, ומשם הצליחו להגיע ארצה מחוז־חפצם מאז ומתמיד.

משה לט, בעל השכלה רחבה, אחד מחברי הועד המרכזי „המלחמתי" של „המורה", בעל ידיעה יסודית של השפה הלטית, מרצה לפדגוגיה ופסיכולוגיה במכון „פרבל". נפל בגיטו ריגה.

ד"ר ל. קנטור, גם הוא אחד מחברי הועד המרכזי „המלחמתי" בשנת המפנה בהסתדרות „המורה" (1926). נוסף על עבודתו כמורה בגימנסיון העברי בריגה היה מרצה להיסטוריה ב„מכון פרבל". בשנים האחרונות עזב את ההוראה ועבד במקצועו כעורך דין (בעיר מיטאו).

עוד יש להזכיר את צמל, מפעילי מרכז „המורה״ שמת בדמי ימיו ממחלת לב בראשית 1931; פיטר, מורה ללימודי ההיסטוריה; ד״ר י. שרגא, מורה לשפות הקלסיות.

הסתדרות המורים העברים בלטביה

מתי מספר התחלנו בעבודה. הרכוש היחידי שעמד לרשותנו היתה האמונה העמוקה בצדקת ענייננו.

מחנה קטן היינו מול גורמים מתנגדים רבים, מפריעים ומעכבים. ראשית — המציאות: שפת הילדים בבתי הוריהם היתה אידיש, רוסית או גרמנית. רוב הילדים ביקרו בבתי־ספר רוסיים או גרמניים, שבעליהם היו נוצרים או יהודים מתבוללים, ומיעוטם למדו ב„חדרים״. שנית — חוסר מורים המסוגלים להורות בעברית; ושלישית — חוסר ספרי־לימוד ומכשירים. בציבוריות היהודית היתה פעילה התנגדותם החריפה של האידישאים לעברית, יחס הזלזול ואי־האימון מצד החוגים המתבוללים, ששלטו עד אז בציבוריות היהודית, ופאסיביות ושוויון־נפש בחוגים הציוניים.

על כתפי ציבור המורים הוטל איפוא משא אשר בארצות אחרות באירופה נטלו על עצמם מוסדות ציבוריים גדולים. לא עבודה פדגוגית בלבד, אלא מלחמה לזכויות משפטיות לבית־הספר העברי; לא רק פעולת הסברה למען בית־הספר העברי בחוגים הרחבים, אלא גם מאמצים כבירים להבטחת קיומם של מוסדות החינוך, אשר הקימה הסתדרות „המורה״.

אולם נפנה לראשית ימיו של ציבור המורים העברים המאורגן.

אגודת המורים המקצועית „עברית״ (ינואר 1920—1923)

כאמור, השתתפו באסיפת המורים הראשונה בריגה ב־1 בינואר 1919, כמה מורים ממתנגדי האידישאים שלא הצטרפו אל האגודה שנוסדה, אולם רק בראשית שנת 1919 התאחדו המורים העבריים באגודה, שאושרה ע״י השלטונות בשם „אגודת המורים העברים, ריגה״.

המכתב הראשון, שאנו מוצאים מטעם האגודה הוא מיום כ״ד ניסן תר״פ (12.4.1920). הוא נשלח אל מנהל לשכת החינוך והתרבות שליד הועד הפועל הציוני המצומצם בלונדון, וזו לשונו:

„א. נ.

„אחרי תלאות רבות עלה בידינו להתארגן בתור אגודת מורים ומורות עבריים מהסוג החדש. אנחנו בראנו לעצמנו מסגרת מיוחדת עם השם הנזכר, אשר עיקר תעודתה הוא יצירת בתי ספר חדשים לפי רוח החנוך הציוני העברי והעולמי. רוב מורינו הם אנשים צעירים. באגודתנו נרשמים 25 איש — מורים ומורות. לא כלם יודעים את השפה העברית, והעיקר הוא, שחסרים לנו מורי המקצועות הכללים בעברית. לשנה הבאה תפתחנה עוד מחלקות אחדות אצל בתי הספר האלה, ועבודת המורים תכבד עליהם. תועלת גדולה היתה מביאה לנו היכלת לשלוח אנשים אל סמינריון למורים, לו נפתח בזה. חסרים לנו גם ספרים, ועלינו ללמוד עם התלמידים הכל בעל־פה. בבקשה לשלוח לנו את רשימת כל ספרי הלמוד שיצאו לאור לכל המקצועות, ואם אפשר לשלוח לנו גם אכסמפלרים אחדים מהספרים האלה, וגם ספרות פדגוגית בעברית מהיותר חדשה.

„מחכים אנו לתשובה תכופה — בברכת ציון

המזכירה: (א. רפפורט). — סגן היו״ר (אברהם קפלן)

באותם הימים של סיון תר״פ היתה אסתר רפפורט הנציג הראשון של האגודה במועצת החינוך הציבורית ליד הנהלת השכלת היהודים. אחריה נשלח ז. גבאי. בתפקיד זה שימשו עוד י. ר. הורביץ, ז. מיכלסון וי. פרניק.

אולם לאגודה זו לא שיחק המזל. כבכל ההסתדרויות הציוניות החלוציות היו טובי החברים עולים ארצה, וכך היה נוצר משבר מתמיד במהלך העבודה.

בתמוז תר״פ עלה ארצה, בין ראשוני העליה השלישית מלטביה, סגן יו״ר האגודה אברהם קפלן. בחשון תרפ״א עלה ארצה משה פולוצקי (היום מ. פלמון, ממנהלי לשכת הקרן הקיימת בחיפה), אחד ממייסדיה של האגודה ומטובי העובדים לרעיון התחיה והפצת השפה העברית בריגה, בן לאחת המשפחות המעטות בלטביה שהשפה העברית היתה שגורה בפי בניה. גם אבי המשפחה היה מורה עברי ותיק ב„חדרים המתוקנים״. אחיו של משה, זאב פולוצקי, היה מטובי המורים וממנהלי הנהלת השכלת היהודים במשך כל שנות קיומה; אח שלישי היה שכנא פולוצקי, גם הוא מורה ידוע, עסקן ציבורי, חבר פעיל בהסתדרות המורים וחבר המרכז המלחמתי של ה„מורה״ בתקופת המפנה בשנת 1926. גם אחותם, שרה פולוצקי, היתה מורה ותיקה בבתי־הספר בלטביה (היום מורה באחד מבתי־הספר בת״א).

אולם הגורם המפריע ביותר לליכוד כוחות ההוראה העבריים היה העדר בסיס רעיוני לאגודה „עברית״.

כך, למשל, נקבעו בחוזר, שנשלח למורים העובדים בבתי־הספר בערי־השדה באדר תרפ״א, עיקרי האגודה בנוסח הבא: „המטרה העיקרית של אגודתנו היא: להחיות את השפה העברית בפי הדור הצעיר שלנו. רוצים אנו, שיהא הילד הגומר בית ספר יסודי יודע את השפה העברית במידה מספיקה כדי לדבר ולכתוב בה באופן חפשי וטבעי, ושיהא יודע את ספרותה במידה המתאימה להתפתחותו.״

טרם דובר כאן ברורות על בית־ספר עברי בשפת ההוראה עברית כבית־ספר יחיד לילדי ישראל. הכוונה היתה ברורה: לקרב את המורים שעבדו בבתי־הספר האידישאיים שלא הצטרפו בלבם למחנה האידישאי.

ב־29 ביולי 1921 כונסה בפעם הראשונה התיעצות מורים מכל ערי לטביה לשם הקמת הסתדרות מורים עברים ארצית ולשם קביעת יסודותיה הרעיוניים.

ייסוד הסתדרות המורים העברים „המורה״ בלטביה

ב־28 ביוני 1922 נערכה בהנהלתו של י. וינר אסיפת מורים עבריים בריגה (השתתפו 16 איש), בה הוחלט על ייסוד הסתדרות מורים ארצית; ואלה היו החלטותיה:

א) ההסתדרות שואפת לארגן את כל המורים שהנם בעד בית ספר עברי לאומי מודרני ושואפים ששפת הלימודים בו תהיה עברית (9 בעד, 1 נגד);

ב) להפיץ השכלה פדגוגית חינוכית, מדעית־כללית וספרותית בין חבריה (פה אחד)

ג) להפיץ תרבות לאומית בעם (פה אחד).

ד) להגן על האינטרסים המקצועיים של חבריה (פה אחד).

ה) נקבע השם „המורה״ להסתדרות המורים (8 נגד 3).

ו) חברים בהסתדרות יכולים להיות אנשים בעלי ותק פדגוגי או אנשים המשמשים או שימשו בהוראה (פה אחד).

ב־15 באוגוסט 1922 נתכנסה הועידה הארצית הראשונה של המורים העברים בה אושרו תקנות ההסתדרות החדשה „המורה" והונחו יסודותיה כפי שהוחלט באסיפת המורים בריגה.

בתקופה מ־22 ביוני 1922 עד לקיץ 1924 היה יו"ר אגודת המורים העבריים שמואל הר (נפטר בת"א בשנת תש"י), ומשנת 1924 עד מאי 1926 היה היושב־ראש ד"ר לוינסון.

בתקופה ההיא עד 1926, נתרכזה פעולתה של הסתדרות המורים בעיקר בשטח המקצועי והתרבותי (הרצאות פדגוגיות וכו').

המפנה

בימים האחרונים של דצמבר 1925, בעת ועידת הסתדרות המורים העברים, הגיעתנו הידיעה על החלטת המורים הפרוגרסיביים הלטיים בדבר שפת־הלימוד בבתי הספר היהודים. החלטה זו גרמה למפנה בתולדות הסתדרות המורים העברים ובתנועה העברית בכלל.

באותם הימים נתקיימה בריגה הועידה הארצית של הסתדרות המורים הכל־לטבית בה השתתפו גם מורים ממחנה האידישאים. בשם האידישאים הגיש י. ניישלוס לועידה תזכיר בו פנו האידישאים בבקשה לעזור להם „במלחמתם נגד ההתבוללות ונגד העברית" („העבראַאיזם") „המאיימים לתפוש את ההשפעה ברחוב היהודי". „המורים היהודים תובעים להכיר באידיש כשפה הרשמית של העם היהודי" נאמר בתזכיר. על הבימה הופיע ישראל בראון, שטען כי שאלת האידיש היא לא רק שאלה פנימית של היהודים, אלא שאלה כללית. הוא קרא לכל הציבוריות המתקדמת והדימוקרטית בלטביה להתיצב לצד אירגון־החינוך האידישאי (צ. י. ש. אָ.), וסיים את נאומו במלים: „הדימוקרטיה היהודית מתנגדת לרוסיפיקציה ולגרמניזציה של הנוער היהודי ונלחמת בנסיונות להחדיר לדור הצעיר את השפה העברית המתה".

בשעת ההצבעה נתקבלו בועידה ההחלטות הבאות:

1) הועידה ה־10 של הסתדרות המורים הכל־לטבית מביעה את אהדתה העמוקה ביותר לציבוריות היהודית הדימוקראטית במלחמתה לזכויות השפה העממית „אידיש" ומבטיחה את תמיכתה במלחמה הזאת.

2) הועידה תומכת בדרישה, שבסעיף 3 של חוקת החינוך תוכנס ההערה: „בכל בתי־הספר של היהודים שעל חשבון המדינה והעיריות חייבת שפת־ההוראה להיות אידיש".

החלטות אלו היו לנו אות־אזהרה מפני הסכנה הנשקפת לתנועה העברית שהיתה רק בתחילתה. אולם גם אחרי אזהרה זו שרר במשך כמה חדשים שיתוק בציבוריות היהודית הלאומית והתנהל מאבק פנימי במרכז הסתדרות המורים העברים „המירה". כחבר המרכז תבעתי שינוי־ערכין גמור ביחס לתפקידה של הסתדרות „המורה", אשר ראתה את עצמה עד אז כהסתדרות מקצועית גרידא. בראש ההסתדרות עמד אדם בעל תרבות אירופית, ישר ונאמן למסורת של „המורה", ד"ר לוינסון (כיום בתל־אביב) שהקדיש את תשומת לבו לדאגה המקצועית לחברים, ולמספר הרצאות פדגוגיות במשך השנה ותו לא. טענתי שהזמן תובע שניטול את גורל התנועה העברית לידינו, באין מוסד או הסתדרות אחרת בלטביה שיעשו זאת. ואמנם, במאי 1926 הודה גם היושב־ראש ד"ר לוינסון בכך, שיש

לשנות את קו־הפעולה של „המורה", אולם הוא עצמו, לא היה מוכן להמשיך בפעולה זאת והתפטר מהמרכז. נשארו 4 חברים: ד"ר ל. קנטור, משה לט, שכנא פולוצקי ואני. הוטל עלי להתיצב בראש ההסתדרות והסכמתי בתנאי שהועד המרכזי יראה את עצמו כ„ועד מלחמתי". הצעתי תכנית פעולה חדשה: א) פעולה מדינית נמרצת נגד התוקפנות האי־דישאית; ב) פעולה יוצרת בשטח בניין בית הספר העברי; ג) עבודה פעילה בשטח הארגוני. התכנית נתקבלה.

בראשית יוני 1926 הגשנו תזכיר להסתדרות המורים הכל־לטבית בבקשה לקבל את הסתדרות ה„מורה" כחבר בפדרציה מתוך הסתיגות מפורשת, שאין אנו מכירים בהחלטת ועידתה האחרונה בענין שפת־ההוראה בבתי־הספר העבריים. האידישאים, שהיו כבר מזמן חברים בפדרציה הכל־לטבית, הכריזו מלחמה נגד קבלת „המורה". התלקח מאבק מר וקשה. האידישאים השמיצו את שם המחנה העברי בעיני הגויים („מחנה ריאקציוני" „אנטי־פדגוגי" וכו' וכו'). הגויים לא יכלו להבין, כיצד אפשר לא לקבל הסתדרות־מורים חדשה המכריזה על עצמה כהסתדרות מתקדמת ומתחייבת לקיים את תקנות הפדרציה הכללית. הוטל על משה לט ועלי להגיש את התזכיר למועצה של הסתדרות המורים הכל־לטבית שנתקיימה ב־6 ביוני 1926 ולנמק אותו. לא אשכח לעולם את שעות הציפיה להחלטתה של המועצה. כי ידוע ידענו כי האידישאים עשו מבפנים את הכל להכשלת צירופנו. אולם יש לציין, שציבור המורים הלטי עמד ברגע חשוב זה על הגובה וקיבל את טענותינו המנומקות. המועצה החליטה ברוב־דעות מכריע לקבלנו. זה היה נצחוננו המדיני הראשון. מעתה ניתנה לנו האפשרות להלחם לזכויות העברית מבפנים. מקץ שבועיים (17.6.26), נתקימה ועידה שניה של הסתדרות המורים הכל־לטבית, ואם־כי לפי מהותה היתה ועידה זו מוקדשת רק לענינים פדגוגיים, החלטנו לעשות הכל כדי לשנות את החלטת הועידה הקודמת בדבר שפת־ההוראה בבתי־הספר העבריים. במשך הימים המעטים שעמדו לרשותנו הצלחנו לרכז עשרות מורים כחברים נוספים בתוך „המורה", והגדלנו את מספרנו מ־50 ל־120. זה נתן לנו אפשרות לשלוח 12 צירים לועידה. ערכנו שתי אסיפות־עם גדולות בריגה: ב־14 ביוני להורי בתי־הספר העבריים, ולמחרת לנוער העברי. ערב הועידה הוצאנו עתון בשפה הלטית כדי להפיצו בין כל צירי הועידה. העתון הכיל מאמרים מפרי־עטם של טובי העסקנים, ביניהם פרופ' מ. לזרסון (ציר הסיים בלטביה), י. ויניק, ולצקי ברטולדי, שזה מקרוב הגיע ללטביה, ואם כי לפי השקפותיו לא היה אז ציוני, הטיב להבין את הסכנה האורבת לנו מהאידישיסטים הקיצוניים והתיצב לימיננו. פנינו אל המיניסטר לעניני ההשכלה המשורר הלטבי י. רייניס (באותו זמן היה השלטון בידי השמאל) והזמנוהו להופיע בועידה לצדנו. המיניסטר הביע לנו את אהדתו המלאה, אולם הצביע על מעמדו ואמר, כי כמיניסטר לא נאה לו להופיע בריב בין שני המחנות היהודים. רייניס הבטיח לשלוח במקומו את רעייתו המשוררת אספזיה.

היה זה „יום גדול" בועידה, כשהופיע פרופ' מ. לזרסון בביסוס מדעי ומעשי של העברית כשפת התחיה הלאומית. אחריו הופיע ציר הסיים של „הבונד" נ. מייזל, אשר השתדל להציג את השפה העברית כשפה ריאקציונית־קלריקאלית וכו' ואת כל המחנה הציוני והעברי כמחנה ריאקציוני. ומה עלוב היה מצבם של האידישאים, כשבנאום נלהב, מלא פתוס הופיעה המשוררת אספזיה, והיא שהזכירה להם שעברית היא שפת

ישעיהו וירמיהו, שפת הפועלים־החלוצים הבונים את מולדתם החדשה בארץ ישראל. כיצד אפשר לדבר על עברית כעל שפה ריאקציונית? — שאלה המשוררת.

ואם־כי ועידה זו לא היתה מוסמכת לדון ולהחליט בשאלה, הוחלט בכל זאת „לעכב את הוצאתה־לפועל" של ההחלטה הקודמת בדבר שפת־ההוראה — עד לועידה הרגילה הבאה.

החברים שהשתתפו בועידה בתור צירים מצדנו היו: פרופ' מ. לזרסון מ. לט, ד"ר א. סגל, ז. מיכלסון, ז. גבאי, ד"ר ל. קנטור, י. ויניק, טכורוב, ר. ויניק, א. בובשובר, ד"ר לוינסון, מ. ויינברג.

ראינו בתוצאות הועידה נצחון־למחצה. מכל מקום ניתנה לנו שהות עד לועידה הבאה להתכונן, לגייס כוחות נוספים, לנהל פעולת הסברה, ועל הכל — לעשות פעולה קונסטרוקטיבית להרחבת רשת מוסדות־החנוך העבריים.

בקיץ 1926 הבאתי לפני הועד המרכזי ה„מלחמתי" הצעה לפתוח סמינר לגננות ולמורות בכיתות הנמוכות של בית־הספר העממי. מוסד זה צריך היה לשמש מעתה מסד לבית־הספר העברי. רשת גני ילדים עבריים נועדה לכסות תוך זמן קצר את כל ערי לטביה ולשמש יסוד לפתיחת בתי־ספר עבריים חדשים או להפיכת בתי־הספר הלועזיים לעבריים. זו היתה התכנית.

„מכון פרבל" בריגה

בישיבת מרכז הסתדרות המורים „המורה" ב־17 באוגוסט 1926 הוחלט על פתיחת „מכון פרבל", סמינר להכשרת גננות ומורות לכיתות הנמוכות של בית־הספר העממי, וב־26 באוקטובר של אותה שנה כבר נפתח המוסד במעמד חגיגי בדברי ברכה מפי מנהלו ז. מיכלסון ובהרצאה פומבית של פרופ' מ. לזרסון על „פדגוגיה סוציאלית".

בשנתו הראשונה ביקרו במוסד 11 תלמידות, מהן 4 מליטא. המרצים בשנה הראשונה לקיומו היו מ. שטנשטיין — לעברית ולתנ"ך; י. מיכאליס — לפדגוגיה ולפסיכולוגיה; ד"ר א. סגל — להגיינה; מ. רפפורט — לטבע; ל. קנטור — להסטוריה; י. טיץ — לזימרה; פרופ' מ. לזרסון — לפדגוגיה סוציאלית; ז. מיכלסון — לתורת חינוך התינוקות ולמתודיקה של חשבון; תרזה גוטליב — לריטמיקה ומלאכה; ר. שרשבסקי — לציור.

כל הבוגרות של השנה הראשונה קיבלו עבודה בלטביה ובליטא, וכתוצאה מהצלחתו זו של המוסד נרשמו לשנה השניה 41 תלמידות, מהן 32 מליטא, 1 מאסטוניה ו־8 מלטביה. בשנה זו נתקבלו מרצים חדשים: מ. לט — לפדגוגיה ופסיכולוגיה (במקומו של ד"ר מיכאליס, אשר עזב את לטביה); מ. קרמרוב — למלאכה ולציור; א. אנטיק — לויטמיקה (במקומה של תרזה גוטליב־גויטיין שעלתה ארצה).

רוב המורים נאותו בשנת הלימודים הראשונה לעבוד שלא על מנת לקבל פרס. אולם בסוף שנת הלימודים הראשונה הצלחנו בעזרתם של צירי הסיים פרופ' מ. לזרסון והרב מ. נורוק להשיג הקצבה ניכרת מכספי הממשלה (ע"י אישור ישיר מטעם ועדת התקציב של הסיים). בעזרת ההקצבה הזאת ניתן לנו לכסות את כל ההוצאות של שנת הלימודים הראשונה ועוד נשארה רזרבה לשנת־הלימודים שניה. גם מרכז „תרבות" בליטא ידע להעריך את המפעל לטובת הגן העברי בליטא והקציב לנו החל מינואר 1928 הקצבה שנתית בסך 200 ליט לחודש.

במשך 5 שנות פעולתו הוציא הסמינר 100 בוגרות, שכולן הסתדרו בגני הילדים בלטביה, בליטא ובאסטוניה ובחלקן גם בכיתות הנמוכות של בית־הספר העממי. תצויין כאן עזרתו של גן הילדים העברי העירוני הראשון בהנהלתה של אסתר (סוניה) מיכלסון, ששימש גן לדוגמא לביקורים ולעבודה מעשית לכל התלמידות במשך כל שנות קיומו של הסמינר.

ל„מכון פרבל" נודעה השפעה מכרעת על כל רשת החינוך בלטביה. מנקודות שונות התחילו להגיע למרכז „המורה" דרישות על פתיחת כיתות יסודיות בעברית כהמשך טבעי של הגנים. כן התעורר ציבור ההורים בבתי־הספר האידישאים והתחיל תובע את הכנסת העברית כשפת־הוראה תחת האידיש. למעשה היה הדבר תלוי ברצונם של ההורים ובהימצאם של מורים מתאימים להוראה בעברית.

ניטשה מלחמה על אישור כל מורה למשרות הפנויות. וכאן כדאי לציין את סדר קבלת המורים לבתי־הספר העממיים בלטביה.

בכל בית־ספר היתה מועצה מורכבת מנציגי ההורים, שנבחרו מדי שנה באסיפה הכללית כמספר הכיתות בבית־הספר, ואותו מספר של נציגי המורים (מחנכי הכיתות). על כל משרה פנויה היו מכריזים בעתונות. מנהל בית־הספר היה מביא לפני המועצה הנ"ל את שמות המועמדים שהגישו בקשות והיה מחווה עליהם דעתו, והמועצה היתה בוחרת מהם 2 מועמדים ומעבירה אותם לועדת החינוך של העיריה כדי שזו תבחר מקרבם את המועמד הסופי. המועמד שנבחר היה עוד זקוק לאישורה של הנהלת בתי־הספר ליד העיריה. ועדות החינוך היו מורכבות אך ורק מנציגי העיריה, לעומתם היו הנהלות בתי־הספר ליד העיריות מוסדות אוטונומיים ומורכבים מנציג העיריה, מנציגי המורים (הלטיים ונציג אחד מכל מיעוט) ומפקח מטעם הממשלה. אם היתה סתירה בין החלטת ועדת החינוך ובין הנהלת בתי־הספר, היה שר־החינוך מכריע.

עם פתיחת האופנסיבה של הסתדרות „המורה" לתפיסת עמדות חדשות ניטשה המלחמה לאורך כל החזית: מערכה על השלטון במועצות בתי־הספר (כלומר, מלחמת בחירות באסיפות ההורים השנתיות), מלחמת בחירות באסיפות המורים בכל שנה לבחירת נציג המורים היחידי בהנהלת בתי־הספר שליד העיריה. והיו מקרים לא־מעטים שבהם אישרו העיריות, ביחוד בערי־השדה, תחת לחץ „הבונד" והסוציאל־דימוקרטים הלטיים מועמד בניגוד לרצון ההורים, ואז באה התערבות אצל שר החנוך. התערבות זו נעשתה לצערנו בהכרח מעל לראשה של הנהלת השכלת היהודים. אשר מעולם לא היה לה העוז להכריע בסכסוכים בין שוחרי העברית ובין האידישאים.

במקביל לפעולה מדינית זו, אשר גזלה לא מעט מכוחותיה ומזמנה, המשיכה הסתדרות „המורה" בפעולתה התרבותית הקונסטרוקטיבית. בתקופה 1926—1931 הוקמו רוב מוסדות החינוך העבריים, מהם 4 גני ילדים בריגה, 14 גנים בערי־השדה, רובם ככולם ביזמתה ובתמיכתה הכספית של הסתדרות „המורה". כמה בתי־ספר יסודיים באידיש עברו לשפה העברית; הוקמו כיתות מקבילות בעברית על־יד בתי־ספר קיימים מטעם העיריות ונוסדו כיתות ובתי־ספר חדשים אשר הסתדרות „המורה" תמכה בהם תמיכה כספית עד להעברתם לרשות העיריות. הוקם גימנסיון־ערב בריגה לנערים ולנערות עובדים מריגה ומחוצה לה. המוסד הזה נוסד תחילה במסגרת הכיתות העליונות של בית־ספר יסודי ובמשך הזמן הושלם כבית־ספר תיכוני מלא אשר בוגריו נתקבלו גם לאוניברסיטה.

יש להזכיר את עזרתם של כמה עסקנים שהצטיינו במסירותם לרעיון העברי: סלביצסקי בטוקום, ב. צנציפר בקרסלבקה, המורים ב. נויפלד וזקס בליבאו, גינצבורג וקיטסקי — מנהלי בתי־הספר העבריים הראשונים בדוינסק, חניוטין, וייסמן, גרינברג, רבינוביץ בראז׳יצה ורבים רבים אחרים.

בפגרות־הקיץ נערכו מטעם „המורה" שיעורי השתלמות למורים בלימודי היהדות ובמקצועות פדגוגיים. למבקרי השיעורים ניתנו תעודות על השתלמותם באישור הנהלת השכלת היהודים.

הועידה הבלטית העברית

אולם עוֹל זה היה כבד מדי להסתדרות „המורה" וב־1 בספטמבר 1927 הצעתי בישיבת המרכז לכנס ועידה של הסתדרויות ומוסדות תרבות וחינוך עבריים בשלש הארצות הבלטיות. הכוונה היתה להניע בהשפעת כוחות מבחוץ וביחוד הכוחות העבריים בליטא, את הכוחות הרדומים בלטביה ולרתום לפעולה זו את כל ההסתדרויות הציוניות, תנועות־הנוער והסטודנטים. ההצעה נתקבלה, ובימי חול־המועד סוכות תרפ״ח נתקיימה הועידה, בה השתתפה משלחת בת 16 איש מטובי עסקני התרבות והחנוך בליטא, ובתוכם מ. כהן, נ. גרינבלט (גורן) ד. ליפץ, פרוכובניק ואחרים; משלחת מאסטוניה ובראשה ד״ר אשר בבלי (ברנשטיין) ונציגים רבים ממוסדות והסתדרויות בלטביה. כאורח־משקיף השתתף בה גם נציג „תרבות" מפולין, משה גורדון.

הועידה נמשכה 3 ימים בנשיאותם של משה כהן (ליטא), ז. מיכלסון (לטביה) וא. ברנשטיין (אסטוניה) אכן, הועידה היתה הפגנה חשובה לכוח התנועה העברית בימי מלחמתנו המדינית לזכויות השפה העברית כשפת־הוראה בביה״ס בלטביה ואף נתנה דחיפה להקמת הסתדרות „תרבות" בלטביה, אולם העבודה המעשית נשארה כמקודם בידי הסתדרות המורים „המורה".

עם הרחבת רשת־החינוך העברית נתעוררה גם הדאגה לשיפורים פנימיים במוסדות, להתעמקות פדגוגית, להגברת הגורם הארצישראלי בלימודים ובחינוך בבתי־הספר העבריים.

ההשתלמות הפדגוגית הוצאה לפועל בשיתוף עם הסתדרות המורים הכל־לטבית, אשר הקימה „משרד פדגוגי" מיוחד להנהלת העבודה החינוכית התרבותית הענפה בחוגים, בהרצאות, בכינוסים וכו׳.

מוסדות החינוך שלנו התקשרו עם מוסדות בארץ־ישראל, כדי לקבל מהם השראה. בקיץ 1929 ביקר כותב השורות האלו במוסדות־החינוך של וינה והביא דו״ח מפורט על החיפושים והחידושים בחינוך המודרני באוסטריה. כתוצאה מביקור זה נעשה על־ידו נסיון, בהסכמת עירית ריגה, להנהיג את שיטת דלטון בבית־הספר העירוני שתחת הנהלתו.

טיולם של מורי לטביה בארץ־ישראל

אולם גולת־הכותרת היתה החלטת מרכז „המורה" לערוך טיול מורים לארץ־ישראל. הטיול נערך בפסח תרצ״א (מרס־אפריל 1931), בהשתתפות 35 חברים ובהנהלתי.

יחסם של השלטונות בלטביה לטיול זה היה אוהד וחיובי. מיניסטריון החינוך ועירית ריגה הסכימו לשחרר את המורים היוצאים לטיול מן הלימודים בבתי־הספר

לתקופה של 3 שבועות ובית־הספר שבהנהלתי, שרבים ממוריו השתתפו בטיול, נסגר בכלל לאותה תקופה. נעשו סידורים שבשובם מן הטיול יחזירו המורים חלק מן הימים שהחסירו. קופת מלוה וחסכון של הסתדרות המורים הכל־לטבית אישרה הלוואות למועד ארוך (של 2—3 שנים) לכל המשתתפים במלוא הסכום לכיסוי הוצאות הנסיעה, ועיריית ריגה, שראתה בטיול זה מטרה לימודית וברכה רבה לעתידם של בתי־הספר העבריים, הקציבה סכום ניכר מסכומי ההקצבות שהיתה מקציבה מדי שנה למורים שונים לביקורים פדגוגיים בחוץ־לארץ. טיול זה היה ראשון במינו ונהפך למאורע גם בארץ. על כך יעיד העניין הרב שהקדישו לו המוסדות וההסתדרויות בארץ־ישראל. תכנית הטיול עובדה בעוד מועד ע״י מרכז הסתדרות המורים בארץ, וכמה מחבריה הדריכונו במשך כל זמן שהותנו בה. בערב הראשון לבואנו נתקיימה פגישה בביתו של י. עזריהו, אשר עיבד את תכנית ביקורנו בתל־אביב. למחרת נערכה קבלת פנים בעיריית תל־אביב ע״י ראש־העיר מ. דיזנגוף והגב׳ ש. פרסיץ. באותו יום היתה לנו פגישה עם ח. נ. ביאליק בביתו של י. ח. רבניצקי. שם נתן לנו המשורר את הבטחתו לבקר בלטביה (והביקור נתקיים כעבור חדשים מספר והיה מאורע גדול בחיי יהדות לטביה; ח. נ. ביאליק ערך שורת הרצאות בריגה ובערי־השדה, ובכל מקום נתקבל בהתלהבות רבה).

קבלות־פנים נערכו לכבוד מורי לטביה גם בלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל בראשותו של מ. אוסישקין ובלשכה הראשית של קרן היסוד בנוכחות לייב יפה, נתן ביסטריצקי ובהשתתפותו של הקונסול הלטבי מ. כספי. מסיבות נערכו כמעט בכל מקום בו ביקרה הקבוצה, הן ע״י אנשי המקום והן ע״י סניפי המורים בחיפה, בתל־אביב, בירושלים, בנהלל, וכו׳.

תכניות שונות נקבעו בימי ביקורנו בארץ. מהן תצויין התכנית לחילופי מורים וילדים לתקופה מסויימת בין ארץ־ישראל ובין הגולה. בשעת ביקורנו במרכז הסתדרות המורים בירושלים הוסכם על כינוס עולמי ראשון של מורים עבריים והוטל עלי לטפל באירגונם של מורי מרכז אירופה והארצות הבלטיות לקראת כינוס זה.

כינוס הגננות העבריות בארצות הבלטיות

בשובנו מן הטיול ללטביה נערכו מסיבות והרצאות בריגה ובערי־השדה, והמורים שהשתתפו בטיול מסרו מרשמיהם וניסו להחדיר את רוח ארץ־ישראל הנבנית לכתלי בתי־הספר העבריים בלטביה.

בהתאם לאשר הוסכם עם מרכז הסתדרות המורים בארץ בדבר הכינוס העולמי כינסתי בקיץ 1931 את הגננות משלש הארצות הבלטיות כשלב ראשון לכינוס מורי אירופה. הכינוס נתקיים בקובנה ונמשך 3 ימים. השתתפו בו כ־60 גננות. בכינוס זה נמסרה סקירה על עבודת „מכון פרבל״ בריגה במשך חמש שנות קיומו והושמעו הרצאות על הגן העברי וערכו ועל המצב המשפטי והמקצועי של הגננת. כן נמסרו דינים־וחשבונות של הגננות על עבודתן והוחלט על יצירת קשר חי עם ארץ־ישראל ועל הקמת ארגון גננות עבריות בארצות הבלטיות.

אולם עד־מהרה התהפכה הקערה על פיה. הנאציות בגרמניה נתנה אותותיה גם בשאר ארצות אירופה, ובתוכן בלטביה. מדי פעם בפעם הוצאו חוקים חדשים שצימצמו את זכויות בתי־הספר של המיעוטים — עד חיסולה הגמור של האוטונומיה התרבותית

עם ההפיכה הפשיסטית של ק. אולמניס במאי 1934. אך בטרם נגיע לתקופה זו, נסקור את הישגיה של האוטונומיה התרבותית היהודית בלטביה במשך שנות קיומה.

רשת בתי־הספר היסודיים של הנהלת השכלת היהודים

החוק הטיל על העיריות את החובה לפתוח בתי־ספר יסודיים בשביל הילדים היהודים על חשבון העיריות. לא כל הנהלות הערים נענו בהתחלה לדרישה זו, כי מצבן הכספי היה אחרי המלחמה קשה מאד. אולם בעזרתו ובתמיכתו של מיניסטריון־ההשכלה הושגה המטרה, ובמשך הזמן הגענו למצב שלא היה כמותו בשאר פזורי ישראל.

מספר התלמידים שלמדו בבתי־הספר היסודיים שברשות הנהלת השכלת היהודים.

שנת הלימודים	עברית		אידיש		רוסית		גרמנית		מספר כללי	מספר התלמידים בבתי הס"פ הלא יהודיים	מספר כללי של התלמידים
	%	מספר	%	מספר	%	מספר	%	מספר			
1922/23	21	1863	58	5209	11	988	10	896	8956	2263	11219
1928/29	31	3204	48	4978	7	705	14	1438	10325	1697	12022

בתי הספר היסודיים במשך 10 השנים הראשונות

שנת הלימודים	מספר בתי הספר	מספר המורים	מספר התלמידים	שנת הלימודים	מספר בתי הספר	מספר המורים	מספר התלמידים
1919/20	21	180	4157	1924/25	67	481	9594
1920/21	44	354	7267	1925/26	78	568	9934
1921/22	51	393	8738	1926/27	74	576	10171
1922/23	66	378	8956	1927/28	83	593	10192
1923/24	61	472	8699	1928/29	85	599	10325

„חדרים מתוקנים"

ה„חדרים המתוקנים", שהיו קיימים עד להקמתה של לטביה היו בשעתם מקור עיקרי לחינוך עברי ומסורתי. מעתה צריכים היו להסתגל לחוק חינוך־חובה, ולכן הסכימו הגורמים הציבוריים שתמכו במוסדות אלה להנהיג בהם את תכנית־הלימודים של בית־ספר יסודי ולהכלל ברשת הכללית של בתי־הספר היסודיים. אילולא כן, היו ההורים שרצו להקנות לילדיהם השכלה כללית וחינוך דתי כאחד נאלצים לשלחם לבית־ספר כללי ולקיים יחד עם זה „חדר" בשביל הלימודים העבריים.

בתי־ספר תיכוניים

על־פי החוק היה הלימוד בבית־ספר תיכוני לא לימוד־חובה ולא חינם, אולם הממשלה הקציבה סכומים ניכרים לחינוך תיכוני, ולמיעוטים ניתן סכום בהתאם ליחסם המספרי

באוכלוסיה. בהתחלה פתחה ההנהלה היהודית שני בתי־ספר תיכוניים ממשלתיים, בליבאו ובראֶזיצה, והצליחה לקיימם בתמיכתו הכספית של הישוב היהודי במקומות אלה. בריגה פתחה, כאמור, העיריה בי״ס תיכוני על חשבונה.

עם הגדלת התקציב לבתי־הספר התיכוניים בכללם גדל גם התקציב לבתי־הספר התיכוניים היהודיים. בכספים אלה קיימה הנהלת השכלת היהודים בראש ובראשונה את שני בתי־הספר הממשלתיים בראֶזיצה ובליבאו ואת הנותר הקדישה לתמיכות בבתי־ספר תיכוניים ציבוריים ופרטיים שמספרם הלך וגדל. מובן מאליו, שעל ידי כך הלכה ופחתה מנת התקציב לכל בית־ספר.

בשני בתי־הספר הממשלתיים בראֶזיצה ובליבאו התנהלו הלימודים בשפות זרות (באחד ברוסית באחד בגרמנית). בביה״ס התיכוני העירוני בריגה היתה שפת־ההוראה אידיש, מלבד זאת היו בריגה ששה בתי־ספר תיכוניים ציבוריים: הגימנסיון העברי, מיסודה של „האגודה להרמת המדע והאמנות״; גימנסיון ערב עברי מיסודה של הסתדרות המורים „המורה״; „תושיה״ כהמשך ל„חדרים המתוקנים״ שנהנה מתמיכתם הכספית והמוסרית של חוגי „המזרחי״ וביחוד של הנדבן הידוע סובולביץ; הגימנסיון „תורה ודרך ארץ״, כהמשך לבתי־הספר היסודיים באותו שם, מיסודם של חוגי „אגודת ישראל״ (כל אלה בשפת־הוראה עברית); בי״ס ״עזרא״ של החוגים המתבוללים בשפה הגרמנית וביה״ס התיכון בערב באידיש מיסודה של ה„צענטראלע אידישע שול־אָרגאניזאַציע״. מלבד זאת התקיימו עוד ארבעה בתי־ספר תיכוניים פרטיים: של ראוכברגר, ליברמן, ברגמן, לנדאו (אח״כ ש. גורפינקל) — כולם בשפות־הוראה רוסית וגרמנית.

בערים דוינסק, ליוצין, קרסאווה, ליבאו ומיטאו היו בתי־ספר עירוניים, בווינדאו — בית־ספר ציבורי. בכל בתי־הספר בערים אלו, פרט לדוינסק, היתה שפת ההוראה רוסית או גרמנית, אך נלמדו גם לימודי היהדות.

בדוינסק היה קיים בית־ספר תיכוני עירוני, שרב היה בו מספר התלמידים היהודים. הנהלת השכלת היהודים פנתה פעמים רבות לאסיפות ההורים של תלמידי ביה״ס הנ״ל בהצעה שיעבירו את בית־הספר מרשותה של ההנהלה הרוסית לרשותה של ההנהלה היהודית, אולם הללו לא הסכימו. עד שלבסוף הוציא המיניסטר להשכלה תקנה, שלפיה נמצא כל בית־ספר, שלפחות 60% מתלמידיו נמנים עם מיעוט מסויים ברשות ההנהלה של אותו מיעוט. הורי התלמידים נאלצו להסכים להצעה בדבר העברת ביה״ס העירוני התיכוני בדוינסק לרשותה של הנהלת השכלת היהודים.

שפת ההוראה בביה״ס התיכוני היהודי בדוינסק היתה איפוא בשנותיו הראשונות רוסית, אולם במשך הזמן נפתחו בו כיתות מקבילות בעברית והוא נהפך למוסד ציוני לאומי. יש לציין במיוחד את פעולתו של יוסף שה־לבן, חניך בית־המדרש למורים בירושלים, אשר הוזמן ע״י הסתדרות „המורה״, ועזר הרבה להפיכתו של בית הספר התיכוני הרוסי — לעברי. י. שה־לבן השקיע מרץ רב גם בהקמת תנועת־נוער ציונית בעיר, שהשפיעה השפעה רבה על הנוער, שנמשך קודם לכן אחר התנועה הקומוניסטית.

במשך הזמן גדל מספר בתי־הספר התיכוניים עם העברתם של בתי־ספר שרב היה בהם מספר התלמידים היהודים, מרשות הנהלות אחרות לרשות הנהלת השכלת היהודים.

מספר התלמידים שלמדו בבתי־הספר התיכוניים שברשות הנהלת השכלת היהודים

שנת	עברית %	עברית מספר	אידיש %	אידיש מספר	רוסית %	רוסית מספר	גרמנית %	גרמנית מספר	מספר כללי	מספר התלמידים הלומדים בבתי־ספר לא־יהודיים
1922/23	8	95	22	261	64	818	6	65	1239	2617
1928/29	18	427	24	538	41	937	17	396	2298	1391

בתי־הספר התיכוניים ב־10 השנים הראשונות

שנת הלימודים	בתי״ס בהנהלת השכלה היהודים	מספר התלמידים	מספר כללי של בי״ס התיכוניים בלטביה	מספר התלמידים	שנת הלימודים	בתי״ס בהנהלת השכלה היהודים	מספר התלמידים	מספר כללי של בי״ס התיכוניים בלטביה	מספר התלמידים
1919/20	3	599	65	7330	1924/25	13	1630	104	15589
1920/21	8	909	80	11828	1925/26	20	2334	102	15784
1921/22	8	1025	97	13814	1926/27	19	2360	100	15999
1922/23	9	1239	106	14601	1927/28	19	2476	98	15721
1923/24	8	1226	103	15406	1928/29	19	2298	100	16026

בשנת הלימודים 1928/29 היה ללטים בי״ס תיכוני אחד לכל 15.388 תושבים, לרוסים — לכל 13.832, לגרמנים — לכל 5.914 וליהודים — לכל 4.349.

מן המספר הכללי של 16,026 תלמידים, שלמדו בבתי־הספר התיכוניים, היו היהודים 14,4% (2,298), בעוד שבאוכלוסיה היו היהודים רק 5%.

מוסדות חינוך שונים

א. השיעורים הפדגוגיים הממשלתיים

השיעורים הפדגוגיים נוסדו בשנת 1920 בצורת קורסים מזורזים להכשרת מורים ומורות לבתי־הספר היסודיים של היהודים. במשך הזמן נהפכו לקורסים שנתיים, וכאשר חלף המחסור הרב במורים, שהורגש בשנים הראשונות, נהפכו השיעורים למכון פדגוגי דו־שנתי. לשיעורים הללו נתקבלו בוגרי בתי־ספר תיכוניים, שקיבלו בו הכנה פדגוגית כללית וידיעות יסודיות בשפות עברית ואידיש ובתרבות העברית. אולם שפת־ההוראה של הלימודים הכלליים היתה רוסית. משום כך לא סיפק מכון יסודי זה, שקויים על חשבון המדינה, את דרישותיהם של המורים העברים והאידישאים כאחד, והם נאלצו לדאוג לפתיחת מוסדות משלהם להכשרת מורים וגננות בעברית ובאידיש.

ההנהלה היהודית אירגנה בכל קיץ שיעורים פדגוגיים למורים להשתלמות בלימודים הפדגוגיים ובידיעת העברית. שיעורי קיץ אלה נתנו אותן הזכויות שניתנו לגומרי השיעורים הדו־שנתיים.

אולם במשך הזמן התחילה ההנהלה היהודית לדרוש מכל המועמדים שיסיימו קורס פדגוגי של שנתיים, ושיעורי־הקיץ נועדו רק להשתלמותם של המורים. בשנים האחרונות נפתחה ליד השיעורים הפדגוגיים גם מחלקה להכשרת גננות.

התפתחות הקורסים הפדגוגיים הממשלתיים

שנת הלימודים	ביקרו	גמרו
1923/24	20	12
1924/25	72	11
1925/26	74	58
1926/27	79	17
1927/28	56	32
1928/29	56	8

ב. בתי־ספר למלאכה

בריגה היו שני בתי־ספר למלאכה: מטעם „חברת מפיצי השכלה", ובו מחלקות למסגרות, נגרות וחשמלאות ומטעם חברת „אורט", ובו מחלקות לחייטים, לתופרות ולכובענים.

בדוינסק היה בית־ספר אחד למלאכה ובו מחלקות למסגרות ולנגרות.

בליבאו היה בית־ספר אחד ובו מחלקות למסגרות, למכניקה ולנגרות. כל בתי־הספר האלה היו מצויידים יפה ונתנו הכשרה מקצועית ל־300 תלמידים.

ג. בית ספר חקלאי

בשנים הראשונות לקיום האוטונומיה הציע המיניסטריון לחקלאות להעמיד לרשות הנהלת השכלת היהודים שטח־קרקע לעיבוד חקלאי ע"י התלמידים. אולם בתי־הספר לא ניצלו הצעה זו. רק בשנת 1928 כשהממשלה הקציבה הקצבה מיוחדת לבית־ספר חקלאי הקימה „חברת מפיצי השכלה" בית־ספר חקלאי ל־50—60 תלמידים. בי"ס זה היה מצוייד יפה, והתלמידים קיבלו בו הכשרה יסודית עיונית ומעשית. „החלוץ" ותנועות־נוער ציוניות אחרות ניצלוהו להכשרה החקלאית של חבריהם.

ד. קתידרה ללימודים עבריים באוניברסיטה הלטבית

בימי המיניסטר להשכלה פלטיס הוצע לו לייסד קתידרה ללימודי היהדות באוניברסיטה. הנהלת האוניברסיטה וגם המיניסטר נתנו את הסכמתם, אולם ביזמת הנהלת השכלת היהודים נדחה הדבר למועד מאוחר יותר, בטענה שהלימודים העבריים בבתי־ספר היסודיים והתיכוניים לא הגיעו עדיין לרמה הראויה, והדבר לא נתקיים.

בתי הספר האידישאיים

סקירתי לא תהיה שלימה אם לא אזכיר את בתי־הספר האידישאיים, שהיו מאורגנים ב„צענטראלע אידישע שול־ארגאניזאציע", ולא רק משום שמידת האובייקטיביות דורשת

זאת, אלא גם מפאת החשיבות הלאומית שנודעה למלחמתם של המורים והעסקנים האידי־שאיים לזכויותיו של ביה"ס היהודי בשפת־הדיבור של המוני־העם.

זאת ועוד. אנו, לוחמי העברית, עם כל החריפות שבמלחמתנו נגד התוקפנות של האידישיזם הקיצוני, לא יכולנו שלא לכבד את נאמנותם לרעיונותיהם, את מסירותם לעבודתם, את האידיאליזם הטהור שפיעם את רוב מוריהם ואת הישגיהם הניכרים, ביחוד בשטח הפדגוגי.

אולם, עם כל דאגתו של המוסד העליון שלהם ה„צענטראלע אידישע שול־אָרגאניזאציע" לרמת בית־הספר, לשכלול שיטות הלימוד, לטיפוח היחסים החברתיים בין המחנכים ובין החניכים, לא היה ניכר גידול רב של מספר המוסדות והתלמידים.

ב־28—31 במרס 1921 נתכנסה הועידה הראשונה של המורים האידישאים בלטביה ביזמת האגודה הדימוקרטית של המורים היהודים בריגה. בועידה זו נשמעה הרצאתו המקיפה של ראדאָק, אחד האידיאולוגים של האידישאים, על היסודות של ביה"ס החדש, ונתקבלו בה ההחלטות הבאות:

א) השיטה היחידה, המוליכה להתפתחותם המושלמת של הילדים, ללימוד ולחקירה מעמיקים ופעילים להתעוררותם של כוחות־היצירה בילד — היא השיטה העמלנית. כל המורים נדרשים איפוא להשתמש בשיטה זו בכל המקצועות של תכנית־הלימודים (פה אחד).

ב) ביה"ס העמלני יהיה זר לכל דוגמטיקה ועליו להיות חילוני (פה אחד).

ג) את הישגי התלמידים יש להעריך לא במספרים (ציונים), אלא הערכה רחבה ומקיפה יותר (פה אחד).

ד) הבחינות מזיקות למהלך הנורמלי בחיי ביה"ס, ולכן יש לבטלן (פה אחד).

ה) ענשים הם בלתי־רצויים, כי אינם משיגים את המטרה. (14 בעד, 6 נגד, 2 נמנעו).

ו) הועידה רואה הכרח בפיתוח פעילותם העצמית של התלמידים ומציעה למועצות הפדגוגיות להנהיג את שיטת ההנהלה העצמית (פה אחד).

ז) את נציגי הכיתות העליונות של ביה"ס יש לצרף למועצת בתיה"ס. (ההצעה לצרף גם תלמידים מבתי־ספר עממיים למועצת בתיה"ס נכשלה).

ח) מחנכי כיתות יכולים למלא את תפקידם באמונה, רק אם אין הם עוסקים בהוראה למעלה מ־12 שעות בשבוע.

באותה ועידה נתקבלה גם החלטה על הקמת ההסתדרות המרכזית של בתי־הספר היהודיים בלטביה („צענטראלע אידישע שול־אָרגאניזאציע אין לעטלאנד") — זו ההסתדרות אשר נהפכה אחר־כך לנושא ביה"ס האידישאי בלטביה. בדומה להסתדרות „המורה" היא הקימה רשת גני ילדים, בתי־ספר עממיים, בתי־ספר ערב, שיעורים פדגוגיים, קורסים להשתלמות למורים, חוגים פדגוגיים וכו', וברב המקרים גם קימה אותם בעזרת תמיכות והקצבות של הנהלת השכלת היהודים, הנהלת העיריות, אולם בעיקר בתמיכתם החמרית והמוסרית הנאמנה של חבריה.

תנועת התלמידים בבתי־הספר האידישאים בריגה בשבע שנות קיומם הראשונות

1925/26		1924/25		1923/24		1922/23		1921/22		1920/21		1919/20	
מס׳ התלמידים	מס׳ הכתות	מס׳ התלמידים	מס׳ הכתות	מס׳ התלמידים	מס׳ הכתות	מס׳ התלמידים	מס׳ הכתות	מס׳ התלמידים	מס׳ הכתות	מס׳ התלמידים	מס׳ הכתות	מס׳ התלמידים	מס׳ הכתות
1206	39	1266	38	1187	35	1186	32	1076	28	1095	29	1068	28

הטבלה מראה, שבשנה הראשונה, 1919—1920, מנו בתי־הספר האידישאים בריגה מספר ניכר של תלמידים, אולם במשך 7 השנים לא גדלו אלא מ־28 כיתות ו־1068 תלמידים ל־39 כיתות ו־1206 תלמידים, כלומר נוספו 138 תלמידים ב־4 בתי־ספר.

על מספר זה יש להוסיף עוד 110 ילדים ב־3 קבוצות של 2 גני ילדים (האחד ליד ביה״ס השני, ברחוב כנסיית ישו והאחד ליד ביה״ס השלישי בשדרות בריוויבאס 100).

נוסף על בתי־הספר בריגה עמדו בקשר מתמיד עם ה„צענטראלע אידישע שול־אָרגאניזאציע״, בשנת 1925—1926: בי״ס בוואַרקליאן, בי״ס בקראסלאווה, 2 בתי ספר בדווינסק, בי״ס בטוקום, בי״ס בסמילטן, שיעורי־ערב בדווינסק, גן־ילדים בטוקום, בי״ס לתפירה של „אורט״ בריגה, בי״ס מיוחד בריגה, בסה״כ 16 מוסדות־חינוך, ובהם 3100 תלמידים שהיו מוחזקים ע״י העיריות.

על אלה יש להוסיף עוד את המוסדות שנתקיימו מטעם הצ.י.ש.א.: בי״ס־ערב בריגה ובו 62 ילדים, ו־3 גני ילדים בריגה וקראסלאווא ובהם 150 ילדים.

לעומת בתי הספר באידיש שהשתייכו לצ.י.ש.א. יש להזכיר את בתי הספר באידיש אשר לא הצטרפו למחנה זה וחניכיהם קבלו חינוך לאומי־ציוני. המורים בבתי ספר אלה השתייכו בחלקם להסתדרות „המורה״ ובחלקם לצ.י.ש.א., אך היה גם חלק שלא הצטרף לשני מחנות אלה ובשנת 1931 ניסה להקים ארגון מורים למען בית הספר הסינטאֶטי. בין היוזמים היו ד״ר שמעון גארפינקל, ד״ר י. מולר וז. מאירוביץ, אך נסיונם לא הצליח. בין המורים של בתי הספר האלה יש להזכיר את משה בליאך (אמיר), מחנך ומנהל בית־ספר בדווינסק.

אחר ההפיכה

עם הפיכת אולמניס בשנת 1934 הקיץ הקץ על האוטונומיה התרבותית היהודית בלטביה. אכן, בתי־הספר העבריים הוסיפו להתקיים עד לבוא הסובייטים ללטביה, אך הם נתרוקנו מכל תוכן לאומי וציוני. ההשגחה על בתי־הספר נמסרה לידי נציגי „אגודת ישראל״, ואלה, כנאמני המשטר החדש, דאגו לחיסולם של בתי־הספר העבריים החילוניים, אם על־ידי סגירתם ואם על־ידי צירופם המלאכותי לבתי־הספר של „אגודת ישראל״. עם הקמת השלטון הסובייטי הקיץ הקץ גם על השפעתה של „אגודת ישראל״ ואחר פלישת הנאצים ללטביה, בשנת 1941, נחרב מפעל החינוך היהודי בלטביה יחד עם יהדותה.

מנדל בובה

העתונות היהודית בלטביה

הקיבוץ היהודי בלטביה התחיל לחיות חיים עצמאיים רק אחרי הקמת לטביה העצמאית. לפני המלחמה העולמית הראשונה היתה יהדות לטביה בבחינת אבר מדולדל. מפאת תלישותה מתחום־המושב ומפאת התנאים התרבותיים המיוחדים, שהשפיעו עליה במשך דורות, לא היה לה קשר הדוק עם יהדות רוסיה. הגרעין היסודי של יהודי לטביה — יהודי קורלנד וריגה — היו שנים רבות נתונים להשפעתה של התרבות הגרמנית. רובם דיברו גרמנית בחיי יום־יום, במסחר וכו׳, ובלשון זו ניתן סיפוק גם לצרכיהם התרבותיים — כגון עתון, ספר לקריאה וכו׳. ידיעת הלשון הגרמנית היתה בעיניהם כעין הוכחה ל„אינטליגנציה״. בשנים מאוחרות יותר, בהשפעת בתי־הספר הרוסיים, הלכה הלשון הרוסית ודחקה את רגלי הגרמנית, אך אותו חוג קטן בקרב יהודי לטביה, שחש בצורך לבוא במגע בלתי־אמצעי עם המוני יהדות רוסיה, יכול היה להגיע לכך רק ע״י קריאה בעתונים הגדולים באידיש, שהגיעו מווארשה ומשאר המרכזים של יהדות רוסיה.

כדי להקים עתונות יהודית בתחומי לטביה, לא די היה איפוא ביצירת עתון יהודי, — מן ההכרח היה ליצור גם את הקורא היהודי.

כוחות ציבוריים תוססים היו מייסדים עתונים (על פי־רוב ללא אמצעים מספיקים) כדי לתת ביטוי להשקפותיהם ולהשפיע על הציבור היהודי, אך עד־מהרה נאלצים היו לסגור את עתוניהם. אבל הם לא היו אומרים נואש; היו פותחים אותם שנית, ואם לא ניתן להם לקיים עתון יומי, היו מסתפקים בשבועון או בירחון. תולדות העתונות היהודית בלטביה, עליתה וכשלונותיה, הם בבואה נאמנה לדמותה הציבורית של יהדות לטביה. מכל מקום, הכוחות הציבוריים הם שפילסו לעתוגות האידיש דרך אל הקורא היהודי והם שהכשירו את הקרקע גם לעתונים אשר נוסדו ביזמה מסחרית.

„נאַציאָנאַל־צייטונג״

לפני מלחמת־העולם הראשונה נעשו שני נסיונות לייסד בלטביה עתונות יהודית. בשנת 1907 נוסד ע״י באַרון גרמני, פון־בודנברג, העתון הראשון באידיש בתחומי הארץ. שם העתון היה „נאַציאָנאַל־צייטונג״ עד היום לא הוברר הדבר די־צרכו, אם לא היתה כאן אלא קפריזה של הבאַרון, או שכוונותיו היו מרחיקות־לכת, כגון נסיון להשפיע על היהודים לפני הבחירות ל„דומה״ הרוסית. תקופת קיומו של העתון, שלא הופיע אלא

אחת־עשרה פעמים, החל מיום 14 באוגוסט 1907, היא תקופה קצרה כל־כך, שלא נוכל לפתור את חידת הבארון הגרמני אשר ייסד עתון באידיש. מכל מקום אנשים שעיינו בגליונותיו של העתון זמן רב לאחר שנסגר, מעידים, כי החומר היה הוגן, ללא כל משוא פנים. בראש העתון עמדו עתונאים בעלי שם. המערכת היתה מורכבת מה. ד. נומברג, לייליפוט (ג. ה. קרצ׳מר) דוד דרוק. וכבר בעתון ראשון זה היה טבוע עיקר התפקיד אשר הוטל על כל עתון יהודי בלטביה: מלחמה בהתבוללות, מלחמה לחיים לאומיים עצמאיים בקרב הקיבוץ היהודי, וזיקה אל כוחות־הקידמה מבחוץ.

הנהלה לקויה, חוסר האמצעים, המחסור בפועלי־דפוס יהודים במקום, והקשיים בסידור זכות־ישיבה לפועלי־דפוס מבחוץ — כל אלה גרמו לסגירת העתון לפני שהתחיל להתפתח.

„די אידישע שטימע"

בשנת 1910 נעשה נסיון שני להוציא בריגה עתון יהודי. היוזם היה הפעם הסופר והפובליציסטן הידוע ד"ר יהודה־ליב קנטור, שנתמנה לרב־מטעם בקהילת ריגה.

התארגנה קבוצה של עסקנים ונדבנים, ביניהם אל. אטינגן, מ. בלומנטל, מאיר ברלין. ד"ר מ. י. פינס (מחבר היסטוריה של הספרות היהודית), ל. פישמן, זלמן שליט ואחרים, שאספו סכום של 2000 רובל (סכום די ניכר באותם הימים), ובעזרתו הנמרצת של ז. לויטאס, שהעביר מווארשה לריגה את הוצאת הספרים „יבנה", יסדו את העתון „די אידישע שטימע". העורך הראשי היה המבקר הידוע בעל־מחשבות (ד"ר מ. ס. אלישיב) ועוזריו הראשיים י. מ. לייזרוביץ (איזידור לזר) ומ. בן־אליעזר.

ב־13/26 באוגוסט 1910 הופיע גליונו הראשון של „די אידישע שטימע" ובמאמר הראשי מסביר העתון כי כוונתו ליצור בקיבוץ היהודי בריגה אוירה יהודית ולהרגיל את האינטליגנציה היהודית לראות באידיש ובעתון המופיע בלשון זו את כלי־הביטוי הלאומי של הקיבוץ היהודי.

העתון עמד על רמה גבוהה מבחינת החומר הספרותי ומבחינת הפובליציסטיקה כאחד. מלבד מאמרי העורכים שהזכרנו הודפסו בעתון יצירותיהם של שלום־עליכם, ש. אנ־סקי, ז. שניאור, מקס וײנרייך, יעקב לשצ׳ינסקי ואחרים.

אבל באוקטובר 1910, לאחר 51 גליונות, נאלץ גם עתון זה להסגר. מצד אחד עוד לא נוצר במקום חוג ניכר של קוראים, ומצד שני היה העתון גם רציני יותר מדי ולא דיבר אל לבם של המוני הקוראים. לכן לא היה ביכלתו להתקיים מקוראיו. הכסף שנאסף בעת ייסודו הוצא על מכונות, דפוס וכו׳. הלשנה מצד עתון רוסי מקומי, שראה בעתון החדש מתחרה מסוכן, הביאה לידי חפושים במערכת וגם אצל כמה מן העסקנים והנדבנים שתמכו בו. נוסף על כך היו קשיים עצומים בהשגת זכות־ישיבה לסדרים. כל זה גרם לחיסולו של „די אידישע שטימע".

„דער רויטער אמת"

ב־4 בינואר 1919, לאחר כיבושה של ריגה בידי הבולשביקים, הופיע בעיר העתון „דער רויטער אמת" — עתון רשמי, שהוצא ע"י המחלקה לעניני עתונות של השלטונות. העתון היה קיים עד 22 במאי 1919 — יומו האחרון של השלטון הבולשביקי בריגה. במשך

זמן קיומו היה בטאון רשמי של השלטון והודפסו בו פקודות, צווים וכו׳ וגם מאמרים מיוחדים, שרובם ככולם היו מכוונים להעמקת הרעיונות של מלחמת מעמד הפועלים נגד הבורגנות, „כלי־הקודש״ וכו׳. מפאת המחסור בכוחות עתונאיים היתה רמתו הפובלי־ציסטית נמוכה, אבל אין ספק שגם הוא תרם את חלקו להחדרת האידיש לשכבות נרחבות של הקיבוץ היהודי.

„אידישע פאָלקס שטימע״

ב־18 בנובמבר 1918 הוכרז על עצמאות הריפובליקה הלטבית, אף כי מלחמת־השחרור הלטבית נמשכה עוד בשתי חזיתות: נגד הרוסים במזרח וה„לנדאָסוואֶר״ הגרמני במערב. הוחל בהנחת יסודות המשטר הדימוקרטי הפרלמנטרי החדש. המיעוט היהודי בגבולות הריפובליקה החדשה נהפך לחטיבה מדינית־ציבורית, שנקראה לדאוג לעתידה, להגיב על שאלות פוליטיות המתעוררות יום־יום, ולנקוט עמדה לחוקים ולתקנות המעצבים את זכויותיו הלאומיות, התרבותיות והכלכליות. במצב זה היה עתון צורך חיוני.

בחודש יולי 1919 עלה בידי ד״ר י. הלמן, פרופ׳ א. גוליאַק, ירחמיאל וויניק ומ. מובשוביץ להוציא את העתון „אידישע פאָלקסשטימע״, לאחר שנחום מוסקובסקי נתן את הכספים הראשונים להוצאתו. בעתון לקחו חלק פעיל א. דיסנצ׳יק (ד״ר א. סיני), יוכבד זליקמן, אל. טאבאק וש. מרטינובסקי.

העתון הראשון בלטביה העצמאית פתח מיומו הראשון במלחמה נמרצת לזכויותיו המלאות של הקיבוץ היהודי, להשלטת השפות הלאומיות אידיש ועברית בבתי הספר, לאוטונומיה לאומית כחלק מחוק המדינה. כן נלחם בהתבוללות ובשפות הזרות בבתי־הספר היהודיים. מסביב לעתון זה התרכזו כל הכוחות הציבוריים המתקדמים — ציונים, „צעירי ציון״ ואידישיסטים — כי הכל ידעו, שקודם־כל יש להלחם לעקרונות לאומיים ולהגן עליהם מפני הכוחות ההרסניים מבפנים ומבחוץ. אולם, על אף כל המאמצים לא עלה מספר הקוראים של העתון על 300. ומספר זה מוכיח, כי העתון היהודי לא הספיק עדיין לחדור לחייו היום־יומיים של הציבור היהודי.

נתגלו, כרגיל, קשיים כספיים. לזה נוסף המצב החמור שנוצר בריגה עם התקפת ההרפתקן הצבאי באֶרמונדט. החיים התקינים בריגה הופרו לחלוטין והעתון „אידישע פאָלקסשטימע״ נסגר ב־3 באוקטובר, לאחר שהספיק להוציא 75 גליונות בלבד.

„דאָס פאָלק״

העתון „אידישע פאָלקסשטימע״ נסגר, אבל לנוכח החיים התוססים של הריפובליקה הצעירה והתרקמות חייה של יהדות לטביה כציבור מאורגן, שוב לא יכול היה להשאר חלל ריק בזירה הציבורית. במקום העתון הנסגר נוצר עתון חדש — „דאָס פאָלק״, שהתחיל לצאת לאור ביום 16 במאי 1920.

זה היה העתון היהודי הראשון בלטביה הראוי להיקרא עתון, לפי תכנו, השפעתו וזמן קיומו. בעת ייסודו היה זה עתון ציבורי. את הכסף להקמתו תרמו הנדבנים הידועים אברהם בקר ויעקב הוף.

המערכת הורכבה מד״ר י. הלמן כעורך ראשי, ירחמיאל וויניק ומ. גרץ. השתתפו בו בקביעות מיכאל יאָ, אל. טאבאק, ת. עדות, ד״ר ב. זיו, י. לוין־שאצקס, יוכבד זליקמן, אינז׳ י. פרניאק, נחמן דימנטשטין, י. טייטלבוים, משה יוריס; אחרי זמן־מה הצטרפו לחוג המשתתפים הקבועים גם פרופ׳ מ. לזרסון, ש. הרצבך, ה. אקצין, ש. טולבוביץ, מ. קיטאי, ד״ר ז. גורדין, מ. רזומני ואחרים. כן הודפסו בעתון מאמרים פובליציסטיים וספרותיים שנכתבו ע״י סופרים ועתונאים ידועי־שם מחוץ לארץ.

העתון „דאָס פאָלק״ היה קיים, כמעט בלא הפסקות, במשך 7 שנים. מספר קוראיו הלך וגדל, ואם בראשיתו היה מדפיס כ־200 טפסים, הרי הגיע אחר־כך ל־6000. בערבי שבתות ובחגים היה מופיע ב־6־8 עמודים. בכל זאת הוכרח העתון להסגר בגלל חוסר קו ציבורי יציב במערכת.

הסכסוכים הפנימיים פרצו כבר בימים הראשונים לקיומו. ד״ר י. הלמן עזב את המערכת כעבור חודש, ובראש העתון התיצב ת. עדות, פובליציסטן בעל כשרונות, לשעבר חבר פעיל ב„בונד״. אולם עדות, שהיה אחד מבעלי העתון, ראה אותו כמקור־פרנסה בלבד ולא כיבד כראוי את ערכו הציבורי.

העתון התנער מכל השפעה ציבורית, הן מבחינה חמרית והן מבחינה מוסרית. בעליו נעשו ה״ה ת. עדות וז. אורמאכר. ואם האחד היתה לו נגיעה כלשהי לספרות, הרי האחר היה סוחר בלבד.

השורות הבאות מתוך הספר „25 יאָר אידישע פרעסע״ של מ. גרץ (מובשוביץ), שהיה בעצמו מעובדי העתון ברוב שנות קיומו, מעידות על אפיו של עתון־תהפוכות זה:

„אם לערוך סיכום קצר של העתון ,דאָס פאָלק׳ עד כה, מגיעים אנו לכלל מסקנה, ש,דאָס פאָלק׳ הניח את היסוד לעתונות היהודים היומית בלטביה, יצר את הקורא, לימד יהדריך את העתונאי היהודי, הצליח ,לגייר׳ עתונאים וסופרים שפעלו בשדה העתונות הרוסית ולהפוך אותם ליהודים. אולם, מצד שני, מילא תפקיד עגום בתולדות העתונות היהודית בלטביה. העתון היה עסק פרטי, ככל עסק רגיל, בלי מגמה, בלי תכנית, בלי קו מסוים: היום — שמאלי, מחר ימני, היום ציוני ובעד עברית, כעבור זמן־מה אידישאי וסוציאליסטי, היום — עתון חרדי, מחר — אפיקורסי...״

אולם יש לציין, שהעתון היה נתון כל הזמן תחת שבט הביקורת של הציבוריות הלטבית, שבחלקה הגדול היתה צעירה, פעילה, רגישה ובלתי־סלחנית. ציבוריות זו לחצה על עובדי העתון לחץ מוסרי. כמה מהם היו עסקנים ציבוריים, שתפסו מקום נכבד במפלגות, ועל כן לא יכלו להמשיך זמן רב בהשתתפותם בעתון כזה. ירחמיאל וויניק, למשל, עזב את העתון בסוף שנת 1921, בגלל חילוקי דעות עם המערכת ולא חזר אליו עד שנת 1924, אף כי כל השנים סבל גם מבחינה חמרית וגם מבחינה מוסרית כעתונאי שנשאר בלי כלי־ביטוי. אבל כבר בשנת 1925 נאלץ לעזוב את העתון שנית — והפעם לתמיד. כך נכנסו ויצאו גם סרגיי בראון, יאַנוס (שץ־אנין) ואחרים. בסוף 1922 עזבה את העתון שכבה שלמה של עובדים, שהוציאו עלון חד־פעמי, תחת הכותרת „העתונות הצהובה״ („די געלע פרעסע״) ובו מתחו ביקורת חריפה על „דאָס פאָלק״. הם גם תבעו את העתון למשפט בפני איגוד העתונאים והסופרים בווארשה.

אך הודות להנהלת עסקים מוצלחת הוסיף העתון להתפתח. עובדים יצאו וחזרו, או שאחרים באו במקומם.

בשנת 1925 הגיע העתון למרום פיסגת התפתחותו והתחיל להמכר גם מחוץ ללטביה — בליטא.

אחרי שנת 1925 החלה הירידה. נוסדה שורה של עתונים („דער וועג", „אונזער וועג", „לעצטע נייס", ולבסוף „פרימאָרגן") בעלי אופי ציבורי וקו אידיאולוגי, שבעצם הופעתם עירערו את קיומו של עתון מסוגו של „דאס פאלק", אשר היה מחליף, כאמור, את צבעו מדי פעם בפעם, תחת השפעת קבוצה זו או אחרת, בין אם היתה זו קבוצה בעלת קו פוליטי מסויים או בעלת משקל חמרי בלבד.

כדי להציל את קיום העתון, החליטו המו"לים בראשית 1926 למסור את עריכת העתון לידי עתונאים ועסקנים בעלי שם, כגון וו. לצקי־ברטולדי וי. שכטמן. בחדש מרס 1926 הצטרף אליהם גם ד"ר י. הלמן. אבל ההתחרות מצד „פרימאָרגן" כבר היתה חזקה כל־כך, ש„דאס פאלק" לא יכול היה עוד להחזיק מעמד, וביום 6 ביולי פורסמה בעתון מודעה, ש„דאָס פאָלק" מתמזג עם ה„פרימאָרגן", לצקי־ברטולדי וי. הלמן נטלו על עצמם את עריכת ה„פרימאָרגן", והעתון „דאָס פאָלק" נסגר.

כעבור 3 חדשים נתחדשה הופעת העתון, הפעם בעזרתם הפעילה של עסקני „אגודת ישראל". גלגול חדש זה של העתון החזיק מעמד כשלשת רבעי שנה, וביום 15 ביולי 1927 חדל „דאָס פאָלק" להופיע, אחרי שהתקיים למעלה משבע שנים — התקופה הארוכה בייתר לקיום עתון יהודי בלטביה.

על אף הביקורת השלילית שנמתחה — בצדק — על „דאָס פאָלק", מן הראוי לציין, — ביחוד עכשיו, כשכל הניגודים הפנימיים עברו ובטלו מן העולם עם השמדת הקיבוץ היהודי בלטביה, — ש„דאָס פאָלק" פעל הרבה לקירוב הציבור היהודי בלטביה אל בעיות היהדות העולמית ע"י המאמרים הרבים של טובי העתונאים בעולם שראו אור מעל דפי „דאָס פאָלק". הוא הרגיל את הקורא היהודי לעתון באידיש, ועצם קיומו במשך למעלה מ־7 שנים היא עובדה תרבותית־ציבורית חשובה.

„דער וועג" — „אונזער וועג"

הזכרנו לעיל את הכוחות הציבוריים התוססים שניהלו את המלחמה למען עתונות ראויה לשמה. בין כוחות אלה בלטה מפלגת „צעירי ציון". היא נטלה את היזמה להקמת עתון בעל קו ציבורי פוליטי מסויים, וב־17 בספטמבר 1922 החלה להוציא את העתון „דער וועג". יש לציין את מסירותם של החברים שיסדו את העתון. יומם ולילה עמלו במערכת שלא על מנת לקבל פרס. במיוחד יש להזכיר את ל. תגר (כעת בדרום־אפריקה), שהשקיע את כל הונו וכל מרצו וזמנו ב„דער וועג". כיוונו האידיאולוגי של העתון הותווה במאמר הראשי בגליון הראשון, שנכתב ע"י ד"ר י. הלמן:

„הדרך לחיים היא דרך התרבות הכללית והיהודית, דרך האיחוד והבנין, השחרור הפנימי והחיצוני. זאת היא דרך הפעילות הרוחנית והכלכלית של המוני היהדות בגולה וזיקה חזקה לחיים בריאים לאומיים בארץ־ישראל. למצוא את הדרך להגשמה לאומית — זהו תפקידה של המחשבה הלאומית; זאת היא תכניתנו, זאת דרכנו".

העתון החדש שאף לטהר את האוירה בעתונות היהודית וטען לעקיבות בעבודה ציבורית. לכן יצא העתון בהתקפה על „דאָס פאָלק". י. וויניק (־ק) מתח במאמר

„פאַרדאָרבענע פעדערס" („עטים מושחתים") ביקורת חריפה על העדר היסוד הציבורי במאמרי „דאָס פאָלק", ובצורה של סטירה עוקצנית בפליטון „דריי סברות" („שלש סברות") מתח ביקורת על העסקנים השמאליים הקיצוניים (יאנוס) הלוקחים חלק בעתון שהוא „שמאלי" מן ה„בונד" ו„ימני" מן ה„אגודה".

בין עובדי „דער וועג" מתושבי לטביה יש לציין את ד"ר י. הלמן, פרופ' מ. לזרסון, פ. לצקי (בן־אליהו), ירחמיאל ווינִיק, ד"ר ז. גורדין, י. עליאשביץ, ה. י. פורט, י. מאירסון, צבי גורפינקל, מ. שאטנשטיין, ר. רייסר, ה. דרוק, מ. בובה, ס. ברגמן, זלמן רבינוביץ, יוכבד זליקמן, א. שקליאר, י. רוזנבוים ואחרים.

כבר ציינו שבנובמבר 1926 עזבו רבים מעובדי „דאָס פאָלק" את העתון. רובם עברו ל„דער וועג", ביניהם פרופ' נ. פרפרקוביץ, מ. קיטאי, מיכאל יאָ, מ. רזומני, מ. הרצבך וה. אקצין.

העתון החל לצאת לאור בלי שהובטח כראוי בסיסו החמרי ועד מהרה היה מורגש בו דוחק כספי. זמן רב התבסס על מסירותם של חברי „צעירי ציון", אבל התלהבותם לא הספיקה כדי לחלץ אותו מקשיים חמריים. אז נפתח מו"מ על הרחבת בסיסו הציבורי של העתון, וכך נמשכו אל העתון חוגי הציונים הכלליים עם אל. אטינגן בראש. „דער וועג", שחדל להופיע ב־6 באפריל 1923, חידש את הופעתו ב־17 באפריל בשם „אונזער וועג".

העתון התחיל מופיע בצורה נאה ובו חומר עשיר. לעובדי העתון נוספו ד"ר ב. זיו, י. גורניצקי, מ. רוזובסקי, י. טרון, ד"ר י. יפה. לעתים קרובות נתפרסמו בו מאמרים של עתונאים יהודים בעלי־שם מחוץ לארץ.

העתון התפתח יפה והגיע לתפוצה של 4000 טפסים ליום. אולם, על אף כל המאמצים שהושקעו בו, על אף תכנו העשיר, ועל אף התמיכה מצד הציבוריות הציונית לא היה די בחוג קוראים זה, כדי שהעתון יוכל לשאת את עצמו. הכספים הציבוריים אזלו חיש־מהר, וב־15 בפברואר 1924 נאלץ גם עתון זה להסגר מחוסר הון חוזר.

„לעצטע נייס"

במשך 4 חדשים, מ־30 בינואר ועד 28 במאי 1925, הופיע העתון „לעצטע נייס", שהיה לפי תכנו ורוחו עתון אידישאי טהור. העתון נוסד על ידי העסקנים עו"ד א. פינקלשטיין, ז. לויטאס, וד"ר ל. גריבשוק. העורך הראשי היה העתונאי הידוע ז. קלמנוביץ.

העתון עבר בשתיקה על כל מה שהיה קשור לציוניות ולעברית. כך, למשל, העלים את דבר פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים (ב־1 באפריל 1925). לצאת בגלוי נגד המפעל הציוני לא יכול היה כבר להרשות לעצמו שום עתון יהודי בלטביה. אבל הדוגמאטיות האידישאית לא הניחה לו להגיב בחיוב על מאורע היסטורי זה, ולכן בחר העתון בדרך השלישית: לא להזכירו כלל.

עתון קיצוני זה לא יכול היה, כמובן, לקוות לתמיכתן של שכבות־הציבור הרחבות. אבל מצד שני שמר העתון על אופי ציבורי טהור והוקיע בלי משוא־פנים את העתון ההפכפך „דאָס פאָלק".

בין עובדי העתון יש לציין את ד״ר ל. גריבשוק, נ. דימנשטיין, מיכאל יאָ, ז. לויטאס, י. מרק, מ. פינקלשטיין, מ. קיטאי, י. רוזנבוים, נ. אקצין, נ. פרפרקוביץ, מ. שרייבר, ש. הרצבך, אברהם מאיר טייץ, ב. הרצבך, אל. ויינרמן וי. איטקין.

גם עובדי עתון זה גילו מסירות והקרבה עצמית במאמציהם לקיים את העתון. אבל כל זה היה ללא הועיל. ב־28 במאי 1925, לאחרי שיצאו 97 גליונות, נאלץ העתון להסגר.

בשני העתונים „דער וועג — אונזער וועג״ ו„לעצטע נייס״ נעשה נסיון ציבורי להוציא עתונים שיעמדו על רמה מוסרית ופובליציסטית. לשניהם לא היו די אמצעים ואולי גם לא הנהלה טכנית וכספית מנוסה ולא היה די במסירות העובדים בלבד כדי לקיים את העתונים זמן רב. אבל את שליחותם הציבורית מילאו.

במלחמתם בעתונות המושחתת ובהרחבת חוג הקוראים הם פילסו דרך לעתון חדש שלא איחר לבוא.

„פרימאָרגן״

תולדות העתונות בלטביה הוכיחו בעליל, כי לשם קיומו של עתון דרוש מיזוג של שני גורמים: מערכת שתשמור על קו ציבורי־מוסרי מצד אחד והנהלה מסחרית בעלת אמצעים מספיקים שתוכל להחזיק מעמד עד אשר העתון יתפוס את מקומו בציבור הקוראים ויתבסס וישא את עצמו. מיזוג כזה הושג בעתון „פרימאָרגן״.

מיום הווסדו מצא עתון זה סעד חזק במו״לים ד״ר פולאַק וי. בראַמס, שעמדו בראש העתון הרוסי „סאָבודניה״ — אחד העתונים הרוסיים הנפוצים ביותר מחוץ לתחומי רוסיה. במשך הזמן רכשו ה״ה פולאק ובראמס בית־דפוס משלהם והוציאו גם עתון ערב ברוסית („סאָבודניה ואָצ׳אָרום״) וגם עתון לטי. טבעי היה שתוך תנופה מו״לית זו יוציאו גם עתון יהודי.

העתון „פרימאָרגן״ נוסד כשותפות בין פולאק ובראמס מצד אחד ובין העסקנים ד״ר ב. דובינסקי, עו״ד מ. פינקלשטיין וד״ר ל. גריבשוק מצד שני. הגליון הראשון הופיע ב־17 בינואר 1926 בצורה חיצונית נאה ובחומר עשיר ומגוון. זמן קצר אחר הקמתו הוזמן כעורך העתון הפובליציסטן הידוע מפולין ש. י. סטופניצקי.

ביולי 1926 נסגר העתון „דאָס פאָלק״ וה״ה וו. לצקי־ברטולדי וד״ר י. הלמן הוזמנו לעמוד בראש „פרימאָרגן״.

במאמר פרוגרמאטי הצהירו העורכים החדשים על היסודות העיקריים של העתון — יסודות לאומיים ודמוקרטיים: „...אנו נתמוך בכל התנועות המתכוונות להעמיד את חיינו הציבוריים על יסודות מתקדמים... כבר הגיעה השעה, ששאלת ארץ־ישראל תצא מרשות־היחיד של מפלגתיות ותיהפך לענין של כלל ישראל... מלבד, אינפורמציה ניתן מקום לבקורת אובייקטיבית של התנועה הציונית ונתמוך, כבטאון הציבוריות היהודית, בכל ההתחלות שמתפקידן ליצור עובדות ממשיות ליישוב א״י... נדע להעריך את התהליכים הקונסטרוקטיביים בגלות...״

בסוף שנת 1926 עזב ש. סטופניצקי את העתון והמערכת נשארה בידי לצקי־ברטולדי וד״ר י. הלמן.

בשנת 1928 עזבו ה״ה דובינסקי, פינקלשטיין וגריבשוק את השותפות, ובעליו של העתון נשארו ה״ה פולאַק ובראַמס. אין ספק, שלמו״לים היתה השפעה ידועה על כיוון

העתון. החוש המסחרי שלהם התנגד למתן עדיפות כלשהי לקו מפלגתי או פוליטי מסויים, אך מאידך גיסא עמד העתון על רמה ציבורית גבוהה.

בצורתו החיצונית הנאה, בחומר העשיר ובריבוי המאמרים של עתונאי־חוץ לקח העתון את לב הקוראים, ובמשך הזמן החל מדפיס תוספת מיוחדת גם לעתון „אידישע שטימע" בקובנה.

בשנת 1934 הופסקה הופעת העתון — יחד עם שאר העתונים הדמוקרטיים, בעקב הפיכתו הפאשיסטית של ק. אולמאניס.

בטאונים מפלגתיים

המפלגות הפוליטיות השונות לא יכלו, כמובן, להסתפק בעתון שהשתדל לעמוד מחוץ למפלגתיות או מעליה. כמה מפלגות הוציאו איפוא בטאונים משלהן, שהיו מופיעים לעתים מזומנות. המפלגה המאוחדת צ. ס. הוציאה את העתון „דער רוף". כן הופיעו „ארבעטער שטימע" של הבונד, „דאס אידישע פאָלק" של הציונים הכלליים, והוצאות חד־פעמיות שונות לרגל מאורע זה או אחר, וביחוד לקראת הבחירות לקונגרסים הציוניים.

עתוני צהרים

נסיון ראשון להוציא עתון־צהרים נעשה ע"י ה"ה י. ויניק וד"ר מ. פורצקי, שהוציאו בשנת 1932 את עתון־הצהרים „אָוונט־פּאָסט". אחרי כחצי שנה עבר העתון לידי המפלגה דרביזיוניסטית והופיע בהנהלתו של מר זלמן לוינברג ובעריכתם של ה"ה אריה דיסנצ'יק ודוד ווארהאפטיק עד להפיכת ה־15 במאי 1934.

גם המו"לים בראַמס ופולאַק התחילו בשנת 1932 להוציא עתון־צהרים בשם „באַטאַג" בעריכתו של מ. גרץ.

„היינט"

אחרי הפיכת אולמאניס ירדו מעל הפרק כל המפלגות והתנועות הציבוריות, והשליט היחיד בחיי הציבור היהודי בלטביה נשארה „אגודת ישראל" — המפלגה שלפי מהותה וקשריה האישיים היתה קרובה ל„אגודת האיכרים", שבראשה עמד הדיקטטור ק. אולמאניס.

„האגודה" הוציאה את העתון היומי „היינט" בעריכת עו"ד ש. ווינטנברג, חודקוב ואחרים. מלבד אינפורמציה מקומית הוא פירסם במידה שהדבר לא סתר את הקו שלו, גם ידיעות מחיי היהודים בחו"ל ואף מארץ־ישראל. חוסר ההתחרות מצד עתון אחר, העדר חיים ציבוריים והצורך להסתגל לקו השולט — כל זה לא יכול היה שלא להשפיע על העתון „היינט". הן בחיצוניותו והן בתכנו עשה העתון רושם עלוב — בטאון החיים היהודיים בתקופת ירידה לפני השואה...

העתון „היינט" היה העתון היהודי היומי האחרון בלטביה, הוא חדל להתקיים עם היסול עצמאותה של הארץ כולה.*

---

* מקורות החומר:
1) Die Presse Lettlands, Oscar Grossberg, Riga 1927.
2) 25 יאר אידישע פרעסע אין לעטלאנד. מ. גערץ, ריגע 1933
3) זכרונות.

ז. לוינברג

תולדות בית״ר והצה״ר בלטביה

בלטביה עמדה עריסתה של התנועה הרביזיוניסטית ובית״ר העולמית. בנובמבר 1923 בא לריגה לביקור קצר זאב ז׳בוטינסקי ז״ל, מחוללה ומנהיגה של התנועה הרביזיוניסטית ותנועת הנוער שלה בית״ר („ראש בית״ר״) עד יום מותו.

היו אלה ימי היאוש של העליה השלישית בציונות, ימי שפל בארץ וירידת המתח הציוני בתפוצות. על רוב מנינה ובנינה של יהדות התפוצות, היא יהדות רוסיה, ירד כבר מסך הברזל ומאחורי מסך זה נרדפת ונחנקת במחתרת שמנה וסלתה של התנועה הציונית, ציונות רוסיה, ואתה נובלים גם הניצנים הראשונים והנהדרים של תנועת הנוער החלוצי, פרי רוחו ויציר כפיו של יוסף תרומפלדור. בכל שאר התפוצות שקועים יהודים בחמרנות של אחר־מלחמה, וככל שגוברת הפריחה הכלכלית, גוברת החמרנות בקיבוץ היהודי שבאותה ארץ ואוכלת את הנוער העברי בכל פה. גם הקיבוץ היהודי הקטן שבמדינת לטביה אינו יוצא מן הכלל מבחינה זו. הרפובליקה הצעירה נתונה בפריחה כלכלית; המיעוטים, ובתוכם גם היהודים, נהנים מכל הזכויות והחרויות של מדינה דמוקרטית צעירה וקטנה התלויה מאד בדעת הקהל של העולם החיצוני. בתנאים אובייקטיביים נוחים אלה אין פלא שיהודי לטביה הולכים מבחינה חמרית מחיל אל חיל, ומבחינה תרבותית, גדולה ההשפעה הרוסית והגרמנית כאחד, עד כדי התבוללות. התנועה הציונית מקיפה שכבה דקה של אינטליגנציה, אשר כל פעילותה הציונית מוגבלת באוסף כספים למען הקרנות ובעריכת הרצאות (לרוב בשפה הרוסית) לפני חוג מצומצם, באולם ההסתדרות הציונית אשר ברחוב פאולוצ׳י 11. אמנם רוב הנוער לומד בבתי־ספר יהודיים, אולם שפת ההוראה בהם רוסית או גרמנית, חוץ מכמה בתי־ספר יסודיים, שבהם שפת ההוראה עברית או אידיש, גמנסיה אחת על טהרת אידיש ואחת עברית, ובה מחלקות מקבילות ברוסית. מבחינה ארגונית נמצא הנוער בהסתדרויות צופים שונות, לאו דוקא יהודיות, אם כי קיימת גם הסתדרות צופים יהודית טהורה „בר־כוכבא״ ותנועת נוער לא־גדולה של „השומר הצעיר״ אשר אף היא צופית.

הרצאתו של זאב ז׳בוטינסקי בשלהי שנת 1923 באולם התיאטרון הרוסי בריגה (אגב, הרצאה זו אף היא על טהרת השפה הרוסית) השאירה רושם בל־יימחה על קהל שומעיו. ביחוד נלהב הנוער. ז׳בוטינסקי היה נתון אותה שנה בסבך חלוקי־הדעות בינו לבין ההנהלה הציונית. סלע־המחלוקת בינו לבין שאר חברי ההנהלה הוא בשאלת

הלגיון. ז׳בוטינסקי דורש להקים מחדש בארץ ישראל יחידות־מגן יהודיות לאחר פירוק הלגיון. הוא דורש גם עמדה תקיפה יותר כלפי ממשלת המנדט, וכיון שנשאר במיעוט, פרש בינואר 1923 מן ההנהלה הציונית ואף מן ההסתדרות הציונית וניגש לארגון „הקבוצה האקטיביסטית״, זו שקדמה לתנועה הרביזיוניסטית (הצה״ר). בהרצאותיו בלטביה גולל ז׳בוטינסקי בפעם הראשונה לפני קהל רחב את תכניותיה של הקבוצה האקטיביסטית. בין העסקנים הציונים בריגה בעלי שם ועמדה היה ד״ר יעקב הופמן ז״ל הראשון שהעמיד את עצמו לרשותו של ז׳בוטינסקי ושל תנועתו החדשה, ומאותו יום ואילך היו כל חייו קודש לתנועה זו — עד נשמת־אפו האחרונה. יחד עם הופמן מצטרפת לז׳בוטינסקי הקורפורציה הסטודנטית „חשמונאי״, אשר הופמן היה ממיסדיה ומעצביה. הסתדרות סטודנטית זו חלקה והשפעתה ניכרים לא רק בהקמת התנועה הרביזיוניסטית, אלא גם בארגונה של הסתדרות הנוער הרביזיוניסטית „ברית תרומפלדור״ הידועה אח״כ בשם בית״ר.

ב־27 בדצמבר 1923 מתכנסות במרתף „חשמונאי״ בריגה כמה קבוצות־תלמידים של בתי־ספר ביזמתם של ד״ר י. הופמן והסטודנט הלשטיין, חבר הקואופרציה „חשמונאי״, ושם הוחלט להקים „הסתדרות הנוער הציוני־האקטיביסטי על שם יוסף תרומפלדור״ (הסתדרות תרומפלדור). כנשיא להסתדרות זו נבחר אהרון פרופס, אף הוא עצמו עדיין תלמיד של אחת המחלקות האחרונות בגמנסיה ולידו „ועד ראשים״ כלומר ועד של ראשי הקבוצות האקטיביסטיות בבתי־הספר השונים. עם „ועד ראשים״ ראשון זה נמנים, מלבד פרופס, י. רפופורט, הסטודנט הלשטיין, ב. לובוצקי, ב. יופל, מיכלסון ג. ש״ץ, מ. גרין. העקרון היחידי של הסתדרות נוער זו עם היוסדה מנוסח כדלקמן: „הסתדרות תרומפלדור מהווה חלק של הגדוד העברי העתיד לקום בארץ־ישראל״. צעירים נלהבים אלה האמינו, כי הגדוד העברי עומד להתחדש בזמן הקרוב ביותר, ויעודם האישי הוא להיות בו חיילים. כ־100 צעירים נלהבים היו לומדים ערב־ערב בהתמדה ובהתלהבות תרגילי־סדר ברובי־עץ בהדרכת „פולקובניק״ רוסי שיכור...

בדצמבר 1924 התכנסה בריגה הועידה הארצית הראשונה של „הסתדרות תרומפלדור״ בלטביה. במשך השנה נוסדו סניפים בערי־השדה. אולם בינתיים גמלה ההכרה, כי הגדוד איננו ענין מהיום למחר ואין לבנות חיי תנועת־נוער על תרגילי־סדר ברובי־עץ. משום כך החליטה הועידה על העקרון השני של „הסתדרות תרומפלדור״ — על „ההכשרה המקצועית״, הוא הוא עקרון החלוציות. בריגה היה קיים בי״ס מקצועי יהודי מיסודה של „חברת מפיצי השכלה״. לבית־ספר זה שלש מחלקות: לנגרות, מסגרות וחשמלאות. ולפי מבנהו של בית־ספר זה מתחלקים כמעט כל חברי „הסתדרות תרומפלדור״ באותו חורף: קבוצה אחת לומדת נגרות, קבוצה לומדת מסגרות, וקבוצה שלישית — חשמלאות...

בקיץ 1925 נוסדה ליד ריגה החוה החקלאית הראשונה של „הסתדרות תרומפלדור״, שהוסיפה להתקיים עד אביב 1940, כשנכנסו הסוביטים ללטביה ונתחסלה התנועה הציונית כולה לרבות בית״ר. לחוה החקלאית של בית״ר הלטבית, היה משק עשיר וענף; היא הצטיינה במסורת עשירה בחינוך מקצועי וחלוצי והפכה במשך הזמן למקום־הכשרה מצויין ולשם־דבר בתנועות־הנוער הציוניות.

ב־1926 עלו העולים הראשונים של הסתדרות תרומפלדור לארץ־ישראל ויסדו ליד

בנימינה את הקבוצה „מנורה״. באותה שנה בדצמבר התכנסה הועידה הארצית השלישית של הסתדרות תרומפלדור. בועידה זו הצטרפה הסתדרות־תלמידים בת כמה מאות חברים בשם „קדימה״ ל„הסתדרות תרומפלדור״, והתנועה כולה שינתה את שמה ל„ברית הנוער העברי ע״ש יוסף תרומפלדור״, למען הקיצור — „ברית תרומפלדור״ בועידה זו נתקבלו כמה החלטות אידיאולוגיות וארגוניות חשובות. כאבן־פינה לאידיאולוגיה הבית״רית החליטה ועידה זו על ה„מוניזם״, היינו שהאידיאל האחד והיחידי — הקמת המדינה — קודם לכל אידיאל חברתי אחר בתקופת בנין המדינה. מלבד זאת החליטה ועידה זו, שכל חבר חייב להכשיר את עצמו, הכשרה רוחנית, צבאית ומקצועית ולעלות ולהגשים בגופו את התורה הציונית.

חשיבות ארגונית ראשונה־במעלה נודעה להחלטה להציע לועידה העולמית השניה של ברית הצה״ר, אשר עמדה להתקיים באותו חודש בפאריס, להכריז על ייסודה של הסתדרות עולמית בשם „ברית תרומפלדור״. נשיאה של „ברית תרומפלדור״ בלטביה אהרון פרופס הרצה בועידת הצה״ר בפאריס על „תפקידי הנוער״ והועידה החליטה להקים הסתדרות־נוער רביזיוניסטית עולמית בשם „ברית תרומפלדור״. את ההנהלה הזמנית של ההסתדרות העולמית מסרה ועידת הצה״ר לידי הסניף בלטביה. רק ביוני 1928 החליטה הועידה הארצית של ברית תרומפלדור בלטביה להפריד בין הנהלת הסניף הלטבי לבין ההנהגה העולמית והטילה את עניני ההנהגה העולמית על שלשה מחבריה: א. דיסנצ׳יק, מ. יואלסון וב. לובוצקי. עד סוף שנת 1930 היתה לטביה מקום־מושבה של ההנהגה העולמית לבית״ר, אולם גם לאחר שההנהגה העולמית עברה לוינה, עוד היו כל חבריה אנשי הסניף הלטבי: ד״ר יעקב הופמן ז״ל, א. דיסנצ׳יק, מ. יואלסון, ב. לובוצקי וא. פרופס.

אין ספק, כי הודות ליזמתם ופעילותם של הצעירים בלטביה קמה וגדלה בתפוצות הגולה הסתדרות נוער ציונית ענפה בת מאות סניפים ורבבות חברים ואשר רישומה ניכר בתולדות הציונות של דורנו. בלטביה עצמה היתה בית״ר במשך תקופה ארוכה תנועת הנוער היהודית החזקה ואף הגדולה ביותר לפי מספר חבריה.

הוא הדין ביחס להצה״ר. בבחירות לקונגרס הט״ו בשנת 1927 קיבלו הרביזיוניסטים רוב מכריע, ולקונגרס הט״ז קיבלה רשימת הרביזיוניסטים 40% של כלל הקולות, וציר אחד מבין 2 הצירים של יהדות לטביה לקונגרס זה היה רביזיוניסט. ד״ר יעקב הופמן ז״ל היה לא רק ציר בקונגרסים הציוניים, אלא גם חבר פעיל במועצת עירית ריגה, מטעם רשימה רביזיוניסטית. בשנת 1930 רכשה התנועה הרביזיוניסטית את העתון היומי „אָוונט־פּאָסט״ שהופיע גם כ„מאָרגן־פּאָסט״ (מהדורת בוקר) בשביל ערי השדה. העתון נסגר יחד עם „פרימאָרגן״ ע״י השלטונות לאחר ההפיכה של אולמניס.

עם הקמת הדיקטטורה של אולמניס בלטביה יצאה להלכה גזירת החיסול על רוב המפלגות הפוליטיות במדינה ובתוך זה גם על כל המפלגות־היהודיות, חוץ מ„אגודת ישראל״. אולם למעשה הוסיפו כמעט כל המפלגות הציוניות לפעול בשינויי שם שונים. תחילה לא חלה פקודת הסגירה על הסתדרויות הנוער, וכך הוסיף הצה״ר לפעול „כגוש הבוגרים״ ליד בית״ר. „קרן תל־חי״, הקרן הפיננסית של הצה״ר, לא נסגרה אף היא והוסיפה לאסוף סכומים ניכרים שהועברו ברובם בסתר לארץ ישראל על אף חוקי המטבע שבמדינה.

בשנת 1935 נוסד בעזרת „קרן תל־חי״ וע״י „האגודה הסוציאלית־כלכלית״ (אגודה בלתי־פוליטית, שמטרתה היתה בעיקר הפרודוקטיביזציה של הנוער העברי ומיסדיה היו רודולף קפלן ור. הוף) בית ספר ימי, שכל תלמידיו היו בית״רים. ביי״ס זה רכש ספינת־מפרשים, מן הגדולות ביותר בצי המסחרי הלטבי. לספינה זו ניתן השם „תיאודור הרצל״. כמה מחניכי „תיאודור הרצל״ זכו להיות קצינים ומלחים בצי ישראל.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה מנתה תנועת בית״ר והצה״ר בלטביה כ־4000 חברים, ולה חוה חקלאית ומשק מפותח ומבוסס, 8 נקודות־הכשרה חקלאיות, בה הכשירו את עצמם כ־200 צעירים וצעירות לעליה לארץ־ישראל, בית ספר ימי וספינת לימוד „תיאודור הרצל״ השטה בימים ומכשירה מלחים עברים. קן בית״ר בריגה בלבד מנה כ־1500 חברים והיה מחולק לשלשה סניפים, בחלקיה השונים של העיר. הקן המרכזי ברחוב קורמאנוב תפס בנין שלם של 3 קומות והמה ערב ערב מהמוני נוער מאמין ונלהב.

הנציב האחרון של בית״ר לטביה היה דוד ורהפטיג והיושב־ראש של מרכז הצה״ר האחרון בלטביה — המהנדס אלחנן הלפרין. שניהם הוגלו למחנות־הסגר בסיביר יחד עם ראשי תנועת בית״ר והצה״ר בלטביה: ד. קרשטט, ז. פייגין, ז. זלדוב, א. סורקין, ל. מדליה, ש. ליבורקין, ב. צוקרמן, מ. מרקוביץ (הסניור האחרון של הקורפורציה הרביזיוניסטית „חשמונאי״) וב. מינקוביץ׳. התנועה חוסלה מיד עם כניסת הסוביטים ללטביה. א. הלפרין, ד. ורהפטיג, ד. קרשטט וא. סורקין נאסרו והועמדו למשפט, שדן אותם למאסר 5—8 שנים. מיד מונתה גם „ועדת־חיסול״ מיוחדת לבית״ר מכמה אנשי היבסקציה הריגאית, אשר עיקר תפקידה היה להצביע על ראשי ומנהיגי בית״ר והצה״ר ולהביאם למאסר.

מכל קבוצת הבית״רים והרביזיוניסטים שהוגלתה לרוסיה הצליח רק אחד ויחיד להשתחרר ולהגיע לארץ. כל השאר עוד נמקים בערבות סיביר.

המוני החברים הלכו בדרך כל הקיבוץ היהודי בלטביה: בודדים נמלטו מצפרני ההשמדה והגיעו ארצה, מעטים נמצאים ברוסיה, ורובם הגדול הושמדו בידי הצורר.

י. לויד־שאצקס

נח מייזל – שליח הציבור של ה״בונד״ בלטביה

א

ב„קאפטריה״, אי־שם בקירבת כיכר קולומבוס, בעיצומו של הרעש והעשן של ניו־יורק רבתי, ישבתי עם ידידי, חברי למפלגה, מי שהיה ציר הסיים הלטבי וחבר העיריה וועד הקהילה היהודית בדווינסק — ד״ר נח מייזל. ניו־יורק, קאפטריה, בצלם של מגרדי־שחקים, ליד הסאֶנטרל־פארק — מה רב המרחק מלטביה, מקפה „שווארץ״ בריגה או מקפה „פיאֶר״ בדווינסק, שם ליד הבולבאר הישן — ה„בורסה״ האגדית של ה„בונד״ בשנות־האביב של המהפכה הרוסית.

אותו יום שנפגשתי עם נח מייזל באמריקה כבר נמצאתי בניו־יורק שנתיים ימים ועדיין לא הסכנתי לאותו מחזה אדיר של אורות ותנועה בלתי־פוסקת, מחזה הנמשך עשרים־וארבע שעות ביממה כאן ב„טיימס־סקוואֶר״ וב„קולומבוס־סאֶרקל״, שאפילו ריינהארט אינו מסוגל להציג כמותו. לנגד עיני עוד היו אז חוצות דווינסק ובתיה... בלי משים הייתי עורך השוואות, אך תמיד היתה התוצאה לטובת אמריקה.

...זמן רב ישבנו ושוחחנו. אף כי כאן אין הבריות נוהגים להאריך שבת בקאפטריה. אין זה קפה שיושבים בו סתם לשם הנאת ישיבה. כאן חייב הציבור לנוע — ולנוע מהר. ואם יארע לך שתשב קצת יותר מן הרגיל, מיד מופיע ה„בּוֹס־בּוֹי״, חוטף את הכלים מן השולחן, מנגב את השולחן בתנועה חטופה וזורק עליך מבט, כאילו ניגב גם אותך מעל הכסא.

רבות סיפרנו אז איש לרעהו, וכדי שנוכל להאריך שבת, הזמנו עוד ועוד — הרי כך אין אנו נופלים מלקוחות חדשים. כי לבנו מלא זכרונות מן העבר...

זוכר אתה אותה ישיבה בעירית דווינסק? קראנו לה ישיבת־„נעילה״. כי אווירת „נעילה״ השתררה אז בכל, וביחוד בהלך־הרוחות. הלאומנים הלטים נלחמו למתן זכות־בחירה לעיריה לחיילי הגרניזון הדווינסקאי, אף על־פי שהם נתכנסו כאן מכל קצווי לטביה ונמצאים בשירות רק שנה אחת. מה הטעם שבדבר? הלטים, אדוני הארץ, מיעוט הם בדווינסק — בין רוסים, פולנים ויהודים. בין חברי העיריה הגיע מספרם בקושי ל־10 אחוזים. השאר היו מבני המיעוטים... רוצים הם איפוא לגייס את החיילים לעזרתם.

המאבק נגד הלאומנים הלטים מתנהל ע"י הסיעה הסוציאל־דימוקרטית, המורכבת מלטים ומיהודים — בונדאים. המלחמה הגיעה לשיאה. הלאומנים הלטים בוטחים בכוחם. כל הארץ בידיהם. ואגב, תומכים בהם גם „אזרחים" מבין הרוסים, הפולנים, ואפילו — אנשי הסיעה האזרחית היהודית. אמנם, אין בזה משום צדק — אומרים הם — אבל מלכות היא מלכות, ואין ברירה. אם נסתכסך אתם בדווינסק, נשלם את המחיר במקום אחר... מלבד זאת מבטיחים הלטים לגמול טובה לאלה אשר יעזרו להם לשבור את הסוציאליסטים ה„לא־פטריוטיים" הנלחמים נגד הצבא.

ד"ר נח מייזל נשא אז אחד מנאומיו שנחרתו בזכרוני לעד — ולא רק משום הברק שבניסוח, אלא גם משום חריפות־האמת שבו. הוא פנה בעיקר אל חברי־העיריה היהודים, אל שכלם הישר:

— אתם עוזרים להם עכשיו במלחמתם „נגד הסוציאליסטים"... זכותכם היא. אבל זיכרו היטב: זאת רק מחצית הסיסמה. הסיסמה בשלימותה היא: „נגד הסוציאליסטים ונגד הז'ידים". ולאחר שיוציאו לפועל בעזרתכם את המחצית הראשונה של הפסוק, יידעו לקיים את מחציתו השניה גם בלעדיכם...

הלואי והיה מתבדה.. אך היתה זו אמת לאמיתה, אמת שנתקיימה בצער ובדמים לא רק בדווינסק הקטנה של לטביה הקטנה, אלא במלוא היקפם של חיי היהודים בארצות רבות. הפאשיזם סילק תחילה את הסוציאליסטים, את תנועת הפועלים — והשער נפתח לרווחה ל„הכל שוחטין את ישראל ושחיטתם כשרה". תוך חדשים מספר היו הלטים לסיעה השלטת בעירית דווינסק. סיעות המיעוטים, לרבות הסיעה היהודית, נאלמו דום: עבר הזמן שאפשר היה לדבר רוסית, ובשפה הלטית טרם שלטו. דוקא הבונדאים מצאו מוצא: היה לנו חבר־עיריה בונדאי מוטיל קראַמאֶר (הוא נתלה ע"י הנאצים), והלה היה מומחה בלשון הלטית, יותר מרבים מבין הלטים עצמם. גם מייזל שלט בשפה הלטית.

היה זה בשנת 1931. הדבר לא נשאר בתחומיו המקומיים: התקפת הריאקציה התנהלה לכל אורך החזית. הותקפו החוקים הסוציאליים ובכלל כל הישגיה של תקופת־האביב של הריפובליקה הלטבית, של ירח־הדבש שלה, כאשר הפועלים, הסוציאליסטים, מילאו תפקיד מכריע בהפקעת הקרקעות מידי הבאַרונים הגרמנים ובמתן תחיקה מתקדמת לעם הלטי. האיכרים הלטים — „הבארונים האפורים" הם כּוּנוּ אז — אזרו עוז ופתחו במלחמה נמרצת ושיטתית נגד הסוציאליסטים ונגד ה„ניסויים הסוציאליסטיים".

ב־1934 הצליחה סוף סוף הריאקציה הלטית לשבור את הקואליציה השמאלית, שחוט־השדרה שלה היו הסוציאל־דימוקרטים. בחודש מרס הוקמה ממשלתו של אולמניס, מנהיג אגודת האיכרים, מנהיג ה„בארונים האפורים". בהצבעה בפרלמנט ניתנו לקואליציה הפרו־פאשיסטית של אולמניס בדיוק 50 קולות מתוך 100. צירים מקרב המיעוטים הלאומיים היו לשון־המאזניים. בעצם הצביעו רק 34 לטים בעד הממשלה החדשה. אילולא קולות המיעוטים, לא היתה קמה הקואליציה הפרו־פאשיסטית. וגם שלשה צירים יהודים (מ„אגודת ישראל" ומן „המזרחי") השתתפו בהכרעת הכף לטובת הממשלה החדשה. והפעם יצאו דברי האזהרה לא מפי ד"ר מייזל אלא מפי מנהיג הסוציאל־דימוקרטים הלטים, פריץ מאֶנדאֶרס: „הצבעתכם בעד אולמניס עלולה בקרוב להתנקם בכם"...

הלואי והיה מתבדה... חלפו פחות מחדשיים, וב־15 במאי 1934 ערכה ממשלת אולמניס את ההפיכה הפאשיסטית.

ב

ההיו המאורעות בעולם מתפתחים בכיוון אחר, אילו ניהלה איזו קבוצה בלטביה מדיניות אחרת? יתכן שלא. ויתכן, שאילו נשתנו הדברים קצת בלטביה וקצת בפולין או בגרמניה — היה הכל מתרחש אחרת?... מכל מקום, רעה מאד מדיניותו של גוף העוזר במו־ידיו לכרות לו קבר... ובודאי יש להזכיר ולהוקיר את שמותיהם של אלה, אשר ראו את המציאות כהווייתה מבעד לערפל הסמיך והשמיעו דברי־אזהרה...

אגב, הפאשיזם בלטביה היה מבחינת־מה מיוחד במינו: הוא לא תקף את היהודים במישרין. אפילו התפרצויות אנטי־יהודיות לא היו בזמננו. יתירה מזו: אנשי הריאקציה היהודית, כלומר „אגודת ישראל", נהפכו לחלק מן המשטר הפאשיסטי. בידי ה„אגודה" יראַת־השמים הופקדה הנהלת חיי היהודים. ואנשי ה„אגודה" מילאו את תפקידם באמונה. הם השתלטו על בתי־הספר היהודיים והעבריים, על העתונות היהודית, על כל הציבוריות היהודית.

בחדשים הראשונים של השלטון הפאשיסטי היית שומע לעתים קרובות כדברים האלה:

— למה הפחידונו כל־כך? אין פרלמנט, אין עיריות, אין מפלגות, אין איגודים מקצועיים — ואין פרעות ביהודים; שערה מראשנו לא נפלה ארצה. היכן אותה נבואה בונדאית שחורה, שהפאשיזם הוא סכנת־מות ליהודים, שעם השלטון הפאשיסטי יקיץ הקץ על כל חיינו?...

אך חיש־מהר התנדפו האשליות. היהודים, כל היהודים החלו חוזים מבשרם את הפוגרום הקר. פקודות־חוק, שלכאורה לא נתכוונו ליהודים, נפלו במלוא כבדן על ראשם. סוחרים ויצרנים יהודים החלו נחנקים תחת עול המסים הכבדים. בעלי־מלאכה יהודים נאלצו לעמוד בבחינות, בטרם נתקבלו לאיגודי־החובה, ובבחינות היו מכשילים אותם ללא־רחם. ופירוש הדבר היה, לא פחות ולא יותר, מאשר חורבן החייט היהודי, הסנדלר היהודי, המסגר היהודי. רופאים, עורכי־דין, פנקסנים ושאר אנשי־מקצוע יהודים הורחקו ממשרותיהם בעיריות ובמוסדות ציבוריים, שבהן כיהנו מימי המשטר הדימוקרטי. והפועלים קיפחו בכלל את כל זכויותיהם — הפועלים היהודים והלא־יהודים כאחד. בקיצור, עד־מהרה נוכחו הכל לדעת, כי המשטר הפאשיסטי ה„מתון" מטיב לדעת את מלאכת השחיטה בלי סכין...

במאי 1934 שבקה חיים לכל חי התנועה הסוציאליסטית ותנועת־הפועלים בלטביה, והיו רבים ששמחו לאֵידה, וכוונתי דוקא לאחינו בני ישראל...

במאי 1935 כבר נאנחו רוב חלקי הציבור היהודי תחת עול השלטון הפאשיסטי, אך כרוב אנחותיהם של הבריות באו גם אנחות אלו לאחר־מעשה.

ובמאי 1942 כבר נספה כמעט כל הקיבוץ היהודי — שמאל וימין, עני ועשיר — אמנם תחת שלטון הגרמנים, אך במישרין מידי אותם הלגיונות הפוליטיים הלטיים, אותם ה„אייזסארגים" שהיוו את משמרותיו של ראש־הממשלה הפאשיסטי אולמניס.

שריד ופליט לא נותר מן הקיבוץ היהודי בלטביה, כמכל קיבוצי ישראל שאליהם הגיעה יד הפאשיזם.

...על מה, בעצם, התנהל כל המאבק הפוליטי ברחוב־היהודים במדינה כלטביה?

כמובן, הסתכסכו בונדאים עם ציונים, עברים עם אידישיסטים, ושני אלה עשו מלחמה במתרוססים ובמתגרמנים, שמספרם בלטביה היה ניכר למדי — ה„רוסים" בלטביה וה„גרמנים" בקורלנד ובליבוניה. כי אכן, אלה הביאו כמעט כליה על כל האוטונומיה החינוכית, שהמיעוטים, והיהודים בתוכם, רכשו לעצמם דוקא הודות לסוציאל־דימוקרטים. יהודים אלה רצו, שילדיהם יבקרו דוקא בבתי־הספר הרוסיים והגרמניים. וכמובן, היו נפתולים קשים ומרים, בין הסוציאליסטים והקומוניסטים, שהשפעתם היתה רבה בקרב ההמונים היהודים בשל מצבם הכלכלי הירוד.

אבל עיקר המלחמה הפוליטית, הציר המרכזי שלה, נסב על השאלה, איזהו האגף בציבוריות הלטבית, שעליו צריכה להיות האוריינטציה של המוני היהודים: המחנה האזרחי־ימני או הפועלי־סוציאליסטי?

והמאבק התנהל, בעצם, בין שני הקצוות — בין „אגודת ישראל" ובין ה„בונד".

מהתחלה הציג בא־כוח ה„בונד", ד"ר נח מייזל, את הבעיה במלוא בהירותה, בגלוי, ללא פלפול וטשטוש. תשובתו היתה:

— דרכנו עם התנועה הסוציאליסטית. מי הולך אתנו?

הצד־שכנגד, שבראשו עמד מ. דובין, השיב תשובה הפוכה, אך הנמקתו לא היתה פוליטית וגלויה. הוא היה אומר:

— לאט לנו. קודם־כל אנחנו יהודים. תפקידנו הוא לקיים את התורה. רק אחר־כך בא דרך־ארץ. אין זה מעניינו להפוך משטרים. אלא מאי, הם גוזרים גזירות? נצעק או נתחנן עד שתתבטלנה. הגויים, דרכם להציק לישראל, ואנו חייבים לעשות הכל כדי להטיב עם בני ישראל. את העולם הגויי לא נשנה. איוולת היא לקוות לכך. זה דרכו של עולם מקדמת־דנא... וה' יהיה בעזרנו.

אך על אף כל הדיבורים על אלהים ועל יראת־שמים היו מנהיגי ה„אגודה" נאחזים יפה־יפה בעולם הזה ר"ל.

בין אלפי היהודים, שהיו בוחרים בלטגליה באפיקורס ד"ר נח מייזל, היה בודאי אחוז ניכר של יהודים שהתפללו ואמרו פרקי תהילים; יהודים שהאמינו בלב שלם באלהים. אך הם תפסו, כפי הנראה, כי השאלה כאן אינה בשמים כי־אם בארץ.

בדרך־כלל, בבחירות פוליטיות — לסיים, לעיריות, לקהילה, לקופת־חולים — היה ה„בונד" בלטגליה, וביחוד בדווינסק, מקבל לפחות שליש מקולות היהודים. באקראי נפלו לידי כאן כמה גליונות של העתון הבונדאי שהופיע בריגה בשם „אונזער וואָרט". בגליון מן ה־13 באפריל 1928 מצאתי טבלה המעידה כי בבחירות לקהילה היהודית בדווינסק, כלומר בבחירות שבהן היה לענייני הדת משקל רב ביותר, ניתנו לרשימת ה„בונד" 1040 קולות מתוך 3320, 11 מנדטים מתוך 35. אחריו באה „אגודה" ב־477 קולות וב־5 מנדטים.

ג

במערכות הפוליטיות הגדולות היתה ה„אגודה" מנסה לדבר ולצעוק על אלהים ועל יראת־שמים. ואילו ה„בונד" היה מרחיב את הדיבור על הצרכים היומיומיים ועל סיפוקם והיה מוכיח, כי אפשר להגיע אליהם בדרכו של ציבור הפועלים. „האגודה — היה אומר ה„בונד" — הולכת בדרך ההכנעה והשתדלנות".

ל„אגודה" היו בפרלמנט שני נציגים — אחד מריגה ואחד מלטגליה. את רוב הלקוחות ל„עשיית טובות" היתה ה„אגודה" מוצאת בין אלפי היהודים חסרי־הנתינות, דבר זה הקנה לה פופולאריות רבה. יהודים בודדים היה מ. דובין מחלץ מפורענות גדולה, וכך יצאו לו מוניטין כמציל נפשות.

ד"ר נח מייזל ניהל בפרלמנט, באמצעות הסיעה הסוציאל־דימוקרטית, מלחמה מתמדת לחוק־אזרחות חדש, ליברלי, שיעניק אזרחות לטבית לא רק ל„רשומים" בלטביה אלא גם לתושבים הותיקים ולאלה שנולדו בה. כי כל הבעיה היתה בזה, שאף יהודים אשר ישבו בלטביה זמן רב ואפילו נולדו על אדמתה לא היו תמיד „רשומים" בה, ביחוד בליבוניה ובקורלנד, שהישיבה בהן היתה אסורה על יהודים בימי הצאר. לא־יהודים לא ידעו, כמובן, את טעמה של צרה זו.

צירי ה„אגודה" לא הצביעו, כמובן, נגד שינוי החוק, אבל הם לא ראו בכך הכרח חיוני. וכי אשמתם היא זו, שבעלי־בריתם הגויים מצביעים נגד השינוי ?...

והצירים ה„אגודאים" מצאו לקוחות לאין־ספור ל„עשיית טובות".

...יהדות לטביה נחרבה עד היסוד וקשה מאד למצוא תעודות ומיסמכים. אך באחד הגליונות המעטים של עתון ה„בונד", שלשמחתי נפלו לידי, נתפרסם מאמר מאת ד"ר נח מייזל (ב־3 בפברואר 1928), ודומני, כי מן הראוי למסור לו כאן את רשות־הדיבור להגדרת המצב ששרר אז. שם המאמר: „כוחו של המסדרון". נביא ממנו כאן פיסקה ארוכה למדי: ראשית, משום שיש בה כדי לצייר לפנינו את המצב כהווייתו, ושנית, כדוגמה לסגנונו המיוחד של ד"ר נח מייזל. באותו מאמר נאמר בין השאר:

...ושוב אירע הדבר. שוב נשקו הנציגים היהודים את השוט. האדונים דובין וויטנברג הצביעו בעד הממשלה ועזרו בפועל להושיב באוכף אח אלה שזה לא־כבר התעללו בגסות באוכלוסיה היהודית; את אלה שזרעו מלוא חפניים גרעיני שנאה, חרם ובריונות בנשמת ההמונים הלטים...

...כיצד יכול היה דבר זה להתרחש? הרי אין לשכוח, שהדבר נעשה בשם ארבעים אחוז מיהודי לטביה בקירוב. האמנם הם, בוחרי ה„אגודה", נאמנים לריאקציה השחורה כמו האדונים דובין וויטנברג? מניין היתה העזה לאדונים אלה להצביע כפי שהצביעו?... התשובה היא לא רק „עבדים היינו", אלא העובדה, שהמוני היהודים שקועים בבורות ובעבדות. קיימים אצלנו תנאים מיוחדים, שהריאקציונרים היהודים מנצלים אותם ומבססים עליהם את חשבונותיהם הפוליטיים. הם תולים את תקוותם קודם־כל בכוחו של המסדרון.

...במסדרונות הארוכים של המיניסטריונים נפגש מנהיג ה„אגודה" עם בוחריו. כאן הוא מופיע לפניהם לא כשותפם הפוליטי של השחורים, אלא בזוהר־פנים של טוב־ומטיב... וכאן מתעוותת נשמתו של איש־ההמון היהודי. המסדרון — הוא הוא המעבדה הפוליטית, בה הופכים את ההמון היהודי קדש־קפיצה להשתלטות מדכאיו... והפרדוכס המר הוא זה, שהאוכלוסיה היהודית נהפכת לקרש־הקפיצה לא רק על אף הרדיפות, אלא דוקא בעזרתן.

...הרי המעבדה עצמה — החדרים הגדושים יהודים משוללי־זכויות — נוצרה על־ידי הריאקציה והשוביניזם שלה והסייגים שהיא מטילה...

...כך נהפך ההמון היהודי בלטביה כדור למשחק שטני. החיים מתנהלים במעגל־קסמים: דובין תומך באולמניס... אולמניס רודף את היהודים... למען דובין נותן אולמניס הנחות ליהודים בודדים... לכן מצביעים יהודים בעד דובין... תומך דובין באולמניס... רודף אולמניס את היהודים, וכו' וכו'.

...מי שמעמיק חשוב במתרחש כאן, מכיר מיד את השיטה המסורתית של הגביר היהודי. הפועל היהודי שנאלץ — עד להופעת ה„בונד" ברחוב־היהודים — לעבוד כ־16 שעות ביממה, היה בימי בריאותו מספק לגביר עולם־הזה ובימי־מחלתו — עולם־הבא... כשהיה נופל למשכב מרוב עבודה, היו משכיבים אותו בביקור־חולים, ושם היתה תלויה על הקיר תמונת בעל בית־החרושת שלו... וכך היתה מחלתו גופה כלי־שרת לחיזוק הפופולאריות וההשפעה של הגביר...

...ניצול כפול זה הריהו עד היום יסוד־מוסד בחיינו הפוליטיים היהודיים בלטביה. ...והשיטה כולה מושתתת על בורותה ונחשלותה של האוכלוסיה היהודית. אילו היתה האוכלוסיה היהודית קצת יותר בעלת־הכרה, היתה רואה מיד את כל תוי הרשת הזאת, ומעגל־הקסמים היה נפרץ... משום כך מתנגד דובין בחריפות כזאת לבית־הספר החילוני, להשכלה המודרנית. משום כך עומדים אנשי הימין היהודי על משמר הבורות, כאבירי הלילה החולף... אבל הלילה חולף לאטו... עד מתי עוד תשרור כאן האפלה? עד מתי?...

אכן, אין להוסיף על דברים אלה ואין לגרוע מהם. רק בשנת 1931 אושר, הודות לסיעה הסוציאל־דימוקרטית, חוק־האזרחות החדש. החבר ד"ר מייזל היה המרצה הרשמי על חוק זה. עשרת אלפי אזרחים יהודים נוספו במחי־יד אחד. מספר הלקוחות ל„עשיית־טובות" פחת במידה ניכרת...

...בשבתנו בקאפטריה בניו־יורק היינו מעלעלים בדברי־הימים. נזכרים היינו פרשיות, מאורעות, אנשים, חברים... ריגה, דווינסק, קראָסלאווקה, ראֶז׳יצה, לוצין, ווארקליאן, ליבנהוף... עד־מה רחוק הכל... ובכל־זאת קרוב — כאן, בלב פנימה: אותן אסיפות, אותן התנגשויות, אותם אנשים חיים ובעיות חיות. עיירה בת 600 משפחות, ואסיפה פוליטית המונה 600 נפשות; מלא וגדוש בית־המדרש, או, להבדיל, בית מכבי־האש או הראינוע. והיכן הכוח, היכן העוז של אותם הימים: לנסוע בעגלה עשרים פרסאות, כדי להגיע אל העיירה, ושם, בבית־המדרש, ליד ארון־הקודש, להיאבק עם הרב דמתא התומך בדובין ומתנגד למייזל. ועל היהודים ניטל לפסוק מי משניהם צודק. והתקופה היתה תמיד בלתי־נוחה ל„בונדאים" — בעצם הימים־נוראים...

מעלה אני בזכרוני את המאבק הפוליטי־ציבורי בלטביה הקטנה, הדלה, בדווינסק הקבצנית, בעזובת העיירות הלטגליות; נזכר אני ברמת הנאומים, בהתמודדויות — וזו הפעם הראשונה אחרי הפסקה ארוכה יש לי מעט קורת־רוח; לא הכל היה שם קטן כל־כך, כקטנות הבניינים או הפרנסה... ולא הכל כאן גדול כל־כך כגדלות מגרדי־השחקים או הרווחים... לא הכל...

ד

בסיים היה לו לחבר מייזל „חסרון" משולש; שלש מתכונותיו היו לו למכשול: הוא נמנה עם המיעוטים; הוא היה יהודי; הוא היה סוציאליסט. ונוסף על כל אלה היה אדם בעל ידיעות נרחבות, בעל תרבות פנימית עשירה, בעל טאקט ובעל תבונה אירופית דקה, וכן בעל כשרון גדול, גדול מאד, כנואם. וככל שהיה מגלה יותר את כוחו המוסרי, את יכלתו, כן היה הדבר מגרה ומרגיז יותר את כל מתנגדיו, את עוייניו ומשנאיו.

היה זה הארכיהגמון הלטי הפרבוסלבי יוהאן (רוב הלטים לותרנים; הלטגלים קתולים; אך יש מספר ניכר של לטים, שדבקו בימי השלטון הרוסי בדת הפרבוסלבית)

אשר הפליט פעם בסיים, בישיבה פומבית, את המלים שהיו מן־הסתם על קצה־לשונם של צירים רבים:

— „סקאַז׳י מניאַ, וואַטקאַ פּאַלאַסטיני, גדיאַ טי רוסלאַ, גדיאַ טי צוואַלאַ?"

זהו חרוז מתוך שיר יפה של המשורר הרוסי המפורסם לאֶרמונטוב: „אמור־נא לי, זלזל מארץ־קודש, היכן צמחת, היכן פרחת?"

מפי הארכיהגמון יוהאן היה זה רמז ליהדותו של מייזל, רמז לכך שאזרחותו הלטית אינה כשרה למהדרין... נכרי אתה כאן ומתערב בענייניה הפנימיים של הארץ.

בשלווה חיצונית גמורה, אך באש פנימית עצורה, סיפר ד"ר מייזל לכוהן הפרבוסלבי העליון מהי שלשלת־היוחסין שלו, והוא סיים את דבריו בקביעת העובדה, שבעת אשר הוא, הארכיהגמון הלטי, עוד ציחצח את מגפיהם וליקק את רגליהם של אדוניו הצאריים, אשר מצצו את דם העם הלטי, כבר נלחמו ה„זלזלים הפלשתינאיים", שכם אחד עם מיטב העם הלטי, במשטר הצארי וסללו את הדרך לעצמאות העם הלטי, לפרלמנט שלו, שבו מפגינים עתה את הפטריוטיזם הלטי שלהם עבדיו הנרצעים של הצאר...

ומאז נזהר הארכיהגמון יוהאן ונזהרו שאר הריאקציונרים הלטיים לפגוע בד"ר נח מייזל בפומבי. אך מעציבה ביותר היתה העובדה, ששותפיו ועוזריו הפוליטיים של הארכיהגמון יוהאן ושל כל המאה־השחורה בלטביה היו צירי ה„אגודה" החרדים

אכן, יש להצטער צער רב, שאבדו נאומיו והרצאותיו של ד"ר מייזל. מעולם לא היה מופיע ללא הכנה. תמיד היה מתכונן כהלכה. כעבודת־קודש היה לו כל נאום, בין שעמד לשאתו בפרלמנט ובין באזני קבוצת־נוער מ„צוקונפט" או אף באזני „פיונאֶרים". ידידיו היו מקנטרים אותו, את מייזל, ואומרים, כי בשעה שהתכונן להרצאתו בסיים על חוק־האזרחות, נתרוקן לפתע שוק־הספרים בריגה ובלייפציג מכל החומר הנוגע לבעיה זו. ואכן, היה לקינטור זה על מה שיסמוך.

זכורני, בתשובה לשאילתא בסיים על המשטרה הפוליטית בדווינסק, בה היו מכים באכזריות את האסירים הפוליטיים, אמר מיניסטר־הפנים, כי אין זו אלא השמצה — שמועות־זדון שאיש אינו יכול להוכיח את אמ־תותן. החבר מייזל נשא אז נאום, שהיה זמן רב נושא לשיחות ולהוקרת הבריות:

„...יודעים אתם — אמר — מכאן ואילך נצטרך לדרוש ממיניסטר־הפנים, שיורה את המשטרה הפוליטית, כי בשעה שהיא שוברת למישהו את העצמות, יירשם הדבר ביומן־התחנה; שבגוף, על מקום המכות, תוטבע חותמת, והמכים יחתמו שם את שמותיהם. ליתר בטחון יש להזמין גם עדים..."

הסוף היה, שהעניין נמסר לבית־הדין ופקידי המשטרה נמצאו חייבים.

אך זה רק דרך־אגב. אין זו אלא אחת הפרשיות העולות בלבי בקאפטריה בכיכר־קולומבוס שבניו־יורק.

ואני מפציר יותר ויותר בחבר מייזל, שישאר כאן. שליחותו למען המכון המדעי היהודי, שבגללה בא לכאן, כבר נסתיימה. עליו להשאר כאן; הרי כאן קיים שדה־פעולה נרחב שטרם נחרש ונזרע. ידיעותיו הרבות, נסיונו יביאו כאן תועלת רבה.

את כל כוח־השיכנוע שלי גייסתי כדי להניאו מתכניתו לחזור לאירופה. מולדתנו — לטביה — נתונה כולה תחת שלטון פאשיסטי. הרי זה ממש נס, שלאחר מחנה־הריכוז ובית־הסוהר ניתנה לו האפשרות לצאת משם בריא ושלם. והנה מזלו הביאו לאמריקה.

שבה שוכן מספר רב כל־כך של יהודים, ויש בכוחו להביא תועלת, ביחוד בציבור הלא־עשיר של הסוציאליסטים היהודים... פניתי אל שכלו הישר.

כשאני נזכר כעת באותה שיחה, מגיע אני למסקנה, כי דוקא שכלו הבהיר הוא שהוליכו אל ההחלטה הפאטאלית לשוב לאירופה.

כוח־הדיבור של ד"ר מייזל עלה תמיד על שלי, ומלבד זאת הוא היה בראש־וראשונה איש־ההגיון, המביא בחשבון את כל הנתונים, השוקל כל עניין ללא התרגשות וללא משוא־פנים. תמיד היה נתון בהגשמתה של איזו תכנית. הבריות היו אומרים, ללא שמץ של אירוניה: החבר מייזל מתייעץ עם ד"ר מייזל.

וכה היתה תשובתו:

— אני חוזר. לא, לא אשאר שם. הפאשיזם הולך ומתפשט, הולך ומעמיק שרשיו. אך אם אשאר כבר עכשיו באמריקה, פירוש הדבר שאיהפך לאיש־ציבור מקצועי, ללא כל ברירה אחרת. את עבודתי כרופא הזנחתי בימי עסקנותי הציבורית בלטביה. הכשרתי כעורך־דין (החבר מייזל היה דוקטור לרפואה, ובהיותו ציר בפרלמנט גמר את הפקולטה המשפטית באוניברסיטה של לטביה) יש לה באמריקה ערך כקליפת־השום: חוקים אחרים, צדק אחר, מנהגים אחרים, ומלבד זאת — קשיי הלשון שלא ייעלמו אלא כעבור זמן. מלכתחילה אזקק איפוא לטובת בשר־ודם, לעזרת הבריות; אצטרך להוכיח, שאם ירצה השם עוד אביא תועלת. לא, זה לא בשבילי. איני יכול ואיני רוצה בכך. איני יכול להיות תלוי בזולתי... אשוב לאירופה. תוך שנה־שנתיים אחדש את ידיעותי ברפואה, ולכאן אבוא כאדם בלתי־תלוי, שיש לו מקצוע.

נסיוני האחרון להוכיח לו, כי תכניתו טובה, אך הזמן קצר מדי להגשמתה, לא היה בו כדי לפרוץ את חומת־ההגיון שלו. חשבונו היה ישר וחלק; רק דבר אחד הוא לא הביא בחשבון: שהעולם כבר היה עקום מאד. היה זה בסוף 1937.

ה

השיחה בקאפטריה בכיכר־קולומבוס בניו־יורק בסוף 1937 היתה פגישתי האחרונה עם החבר נח מייזל. פגישתי הראשונה עמו היתה בדווינסק ב־1919, בימי הבולשביקים. אני הייתי אז בצבא האדום. הוא — ממונה על המחלקה הסאניטארית של האירגון הסובייטי הגדול „פלאָנבאָז" (אורגאניזציה פלאָנניך אי באָז'אָנצאָב"), שמילא את המשימה הגדולה — להחזיר לגרמניה את השבויים הגרמנים; להחזיר לפולין, לליטא וכו' את המפונים והפליטים מימי המלחמה; ולהחזיר לרוסיה את שבויי־המלחמה הרוסים. ד"ר נח מייזל לא היה קומוניסט. הבולשביקים ידעו זאת היטב, אבל אז התיחסו לדבר זה בסובלנות, ביחוד לגבי בעלי־מקצוע ועל אחת כמה לגבי אנשים ישרים. ה„פלאָנבאָז" עסק בדברים רבים שהיה בהם משום פיתוי גדול: מטבע זר, וכן — דבר שעלה עליו בערכו — מזון ותרופות, ואחרון אחרון, מעבר בגבולות. הבולשביקים הוקירו אנשים, שידעו לעמוד בפני פיתויים כאלה. וד"ר מייזל, על אף „יחוסו" הסוציאליסטי, ועוד „בלתי־מפלגתי" אחד, (שהיה, אגב, אחי) נתמנו כחברים במועצה הראשית של „פלאָנבאָז".

אך היה כאן קושי אחד: דווינסק שכנה ממש על קו־החזית. מן העבר האחד של הדווינה — בגריווה — עמדו ה„לבנים"; ומן העבר השני — בדווינסק — ה„אדומים". ורק הדווינה, שהיתה קפואה, היתה התחום ביניהם. בקיצור, מפקידה ופקידה היתה פורצת בהלה, היתה מתפשטת השמועה, כי העיר עומדת להכבש, ומיד היו השלטונות הסובייטיים מתקינים עצמם ליציאה. כיון שהמשרד הראשי של „פלאָנבּאָז" היה בבית־הנתיבות שנקרא אז „פטרבורגי", היה הוא המוסד הראשון שהיה מוכן להסתלק. יום אחד נחבשו ד"ר מייזל ואחי בבית־האסורים על שנזדרזו כביכול יתר על המידה באריזת החפצים וביציאה לדרך, ועי"י כך עוררו פאניקה מחוסרת־יסוד. הם הועמדו לדין, ובינתיים ישבו שניהם בבית־הסוהר. אך כיון ששניהם היו נחוצים מאד בעבודה, היו מובלים כל בוקר תחת משמר מזויין לעבודה ובערב היו מוחזרים באותו אופן לבית־הסוהר... יום אחד, כשהגעתי מן החזית הקרובה מאד לעיר, כדי להתראות עם אמי, היא כיבדתני במצווה להביא חבילה לאסירים בשעת ביקור. שם נפגשתי לראשונה עם ד"ר מייזל. אגב, אחר־כך זוכו שניהם מכל אשמה. מספר אני את הדברים האלה, כי יתכן, שאילולא מעשה זה היתה דרך־חייו של מייזל שונה לחלוטין; וקשה לומר, אם לטובה או לרעה...

בבוא היום, כשה„לבנים" (שהיו, אגב, פולנים) כבשו את דווינסק, הפעם באמת ובתמים, כבר היו אנשי „פלאָנבּאָז" למודי נסיון: הם נמנעו מ„להזדרז יתר על המידה" וכאשר החליטו סוף־סוף שהגיעה השעה לקום ולנסוע — כבר איחרו את המועד. העיר היתה מוקפת. בקושי הצילו את נפשותיהם בהסתתרם בבית פרטי. היה זה בינואר 1920, וכך נהפך ד"ר מייזל לאיש־דווינסק, ללטבי.

למעלה מחמש שנים עמדה דווינסק בחזית־האש. היא נהפכה לשלד־עיר וגם תושביה היו שלדים. 80 אחוז מהאוכלוסיה (ב־1914, לפני פרוץ המלחמה, מנתה דווינסק למעלה ממאה אלף תושבים) פונו או נמלטו. בדווינסק זו, שהיתה לפנים עיר ואֵם בישראל, לא היו עכשיו אלא שלשה או ארבעה אלפים יהודים. הכל נחרב: בתי־החרושת, בתי־המלאכה, בתי־המסחר, הבתים — הכל. ויותר מכל נחרבו האנשים, שהיו שנים על שנים מופקרים למות, למלחמה, למלחמת־האזרחים ולרעב.

את הכל צריך היה להתחיל מחדש. היהודים החלו מקימים לעצמם קהילה. הבריות נשאו־ונתנו על הקמת עיריה; ותוך חדשים מספר, כאשר הפולנים מסרו את העיר ללטים, כבר נראו בה סימני חיים. מאמריקה החל מגיע סיוע; גברים וילדים וידידים באמריקה החלו לחפש את משפחותיהם, את קרוביהם, שמהם נותקו בימי המלחמה — ושוב הורגש דופק החיים. אחרי ימי הרעב ומלחמת־האזרחים גמלה שוב תקווה בלב הבריות, שיבואו ימים טובים יותר במדינה הלטבית החדשה, אשר תהיה חלק של אירופה החדשה המשוחררת מן היונקרים הגרמנים ומן הצאר הרוסי גם־יחד...

והחבר מייזל כבר תיכן תכניות:

בין העמלים הלטים יתפסו מקום נכבד הסוציאל־דימוקרטים. הגבאים והגבירים היהודים, שהחלו חוזרים בזה אחר זה מגלותם, ישאו ודאי עיניהם אל העשירים, אל חוגי הימין. עלינו להקים מיד את האגף היהודי בתנועה הסוציאל־דימוקרטית — לחדש את ה„בונד", וכך להמשיך את מסורתו המפוארת של הועד הפדרטיבי אשר קם על אדמת לטביה בימי המהפכה הרוסית הראשונה.

היו ספקות רבים. לא היו אנשים. פועלים ודאי שלא היו — הכל שברי־כלים, בני־

אדם עייפים ורצוצים. והחוזרים אינם מוצאים בדווינסק אלא את חורבות בתיהם הישנים. אפילו בניינים שלימים לא היו בנמצא. רק שרידי בתים, שבמקום חלונות נפערו בהם חורים, כאילו נעקרו מתוכם העיניים. מבתים רבים לא נותרו אלא ארובות־העשן, כמו שיניים רקובות בודדות בפה חסר־שיניים...

רבים היו הספקות, אך לא בלבו של מייזל. תחת לחורבות יצמחו חיים חדשים. כך מנהגו של עולם. בני האדם רוצים לחיות, ויחיו. עלינו לקום ולהתארגן, שאם לא כן, יקדימו אותנו אחרים, ואנו נאחר את המועד.

אח"כ התקשרנו עם ריגה, עם בירתנו החדשה, ונודע לנו, ששם כבר נתארגנו חיי הציבור. חברינו הבונדאים י. רבינוביץ' (יוליק), עסקן בונדאי נודע מלפני המלחמה; באֶרז, שהיה אח"כ מנהל הגימנסיה הממלכתית היהודית; ד"ר אֶליאַסברג; ש. מיכלסון; י. ברוין; א. ברוין (סאָרגיי); אבא פרידברג (ליבוי); ברנהארט (ליבוי) — כל אלה כבר פעלו רבות, ודוקא שכם אחד עם הסוציאל־דימוקרטים הלטים. הם היו מיוצגים באסיפה המכוננת ובשאר מוסדות חשובים. קורלנד וליבוניה היו בכלל מחוץ לטווח המלחמה ולא נפגעו קשה. גם הבולשביקים לא שלטו שם אלא מעט או שלא הגיעו לשם בכלל. כל הפורענות כולה פגעה בלטגליה.

על ההתארגנות הזאת בשאר חלקי לטביה נודע לנו רק לאחר־מכן. אבל באביב ובקיץ 1920 ראינו לנגד עינינו רק את החורבן...

...אינני בטוח, אם היה זה „מניין" שלם שהתכנס באסיפת־היסוד של ה„בונד" המחודש בדווינסק — באותה דווינסק שתפסה מקום־כבוד בתנועת המהפכה הרוסית וביחוד בתולדות ה„בונד". מנסה אני להזכר כעת ב„מחדשים". מעלה אני בזכרוני את דמויותיהם — והן כה קרובות וכה יקרות. כולם, כולם נספו באש הנאצים. לקבוצתנו הבונדאית הצטרפו גם כמה אנשי „ס. ס." ו„סיימיסטים". נזכר אני באנשים הבאים שהשתתפו באסיפת־היסוד: פרץ מייקסין, שען לפי מקצועו, אח"כ חבר עירית דווינסק ומנהל מפעלי העיריה; מוטיל קראַמאַר, פנקסן, אח"כ שנים רבות חבר־העיריה וחבר ועד־הקהילה; ישעיה קפלן, ש„התפרסם" ביחוד בכך, שעד המהפכה משנת 1905 היה ציוני ואילו אביו, באֶר קפלן, פנקסן בבית־החרושת לכפתורים של נתנסון, היה בונדאי נלהב; זלמן קראַמאַר, שהיה פעיל מאד בהקמת מועדון־התרבות הראשון שלנו, „בית הפועלים" (נפטר בדווינסק ב־1921); אליהו ודינה לאָקוך, שניהם פועלים לשעבר במפעל־הגפרורים המפורסם של זאקס ומנהיגי השביתה הראשונה של פועלי הגפרורים בשנות ה־90 המאוחרות. מלבד זאת היה שם כותב הטורים האלה, וכמובן ד"ר נח מייזל. תוך כמה חדשים נוספו עוד כמה עסקנים פעילים: שלמה גרובין, מורה יהדי, אלוף־שחמט מפורסם שתפס את המקום הראשון בתחרות־השחמט באולימפיאדת הפועלים בווינה בשנת 1931; בן־ציון ריינר, מן הדור ה„בונדאי" הישן, שעבד במפעלי פוטילוב המפורסמים בפטרבורג, אח"כ היה מורה למסגרות בבתי־המלאכה של „אורט" בדווינסק; יצחק פלינר, עורך־דין; אפרים גוט, סדר־דפוס; לינה טרופין, פקידת־משרד, חברת ועד־הקהילה; פאניה קווין, רופאת־שיניים, אח"כ חברת ועד־הקהילה; יצחק רפופורט, אח"כ חבר ועד־הקהילה; לייב קרול, רוקח, היה אח"כ חבר ועד־הקהילה; יוסף ראַץ, סטודנט; גרשון לויץ, חובש. איני יכול להזכר בכל השמות. אך אלה היו הראשונים, או ביתר דיוק, ה„מחדשים".

ו

זו היתה ההתחלה, וד"ר מייזל מילא תפקיד חשוב בצעדים ראשונים אלה. ומה היה אחר־כך? כדי להשיב על שאלה זו, יש לכתוב את תולדות ה„בונד" בלטביה. אך לא בכוחי הדבר ולא אני מוסמך לכך. הכל חלף־עבר, ורק מעט מיסמכים נותרו מן הימים ההם.

...תוך שנים אחדות אחרי הייסוד כבר היו ל„בונד" סיעות כמעט בכל העיריות בלטגליה וגם בערים הגדולות בחלקים הלא־יהודיים בלטביה — בריגה ובליבאו. וציר „בונדאי" בסיים היה לנו — דומני, שהיה ציר־הפרלמנט ה„בונדאי" היחיד. וחידשנו את פעולת האיגודים המקצועיים; והיינו מיוצגים יפה, יפה מאד, בקופות־החולים, שהיו המוסד החשוב והמועיל ביותר בדימוקרטיה הלטית. פעילים היינו בכל השטחים של חיי התרבות היהודים, תחילה בבית־הפועלים ואחרי 1922 (כשהקומוניסטים תפסו אותם) במועדוני־פרץ שלנו. ביחוד הגברנו את פעילותנו באירגון הנוער ובהקמת אירגוני־ספורט. הנוער הוציא כתב־עת — „ארבעטער יוגענט". בעתון זה ובכל העבודה הענפה של תנועת־הנוער שלנו הצטיינו בפעילותם סטודנטים ופועלים צעירים, ובתוכם סאָניאַ ברוין (בנו של א. ברוין, הוא סאָרגיי; סאָניאַ נספה אח"כ במחנה בסיביר), א. גלאסמן, א. זליגמן, י. טנקל, י. ניישלוס (יושב עתה בניו־יורק ועובד כקאריקאטוריסטן פוליטי ומנהל אמנותי ב„ועד היהודי החינוכי" בשם י. שלוס), י. הילמן, דריבין, ה. מייקסין (כעת בניו־יורק, עובד כמתורגמן בעל־פה באו"ם), מ. וולקוב, ל. באֶרז (כעת פרופיסור למתימטיקה באוניברסיטת פרינסטון), יונגלסון (ריגה), ח. דומאָש, י. צאדוביץ', א. גולדשטיין, יאכנין (דווינסק), ורבים רבים זולתם. היה לנו עתון בונדאי. תחילה היה שמו „אונזער ווארט", אח"כ — „די נייע צייט" (שבועון), שבו ולמענו פעלו הבונדאים הפעילים, ששמותיהם כבר הוזכרו וכן י. כארלאש אשר בא אח"כ ללטביה (כעת בניו־יורק). הבונדאים היו העסקנים הפעילים והנמרצים ביותר למען בית־הספר היהודי. רבות עשו למענו ולמען האוטונומיה החינוכית, שסכנה לא־מעטה נשקפה לה מידי המתבוללים והמתבוללים־למחצה. הבונדאים עמדו בראש הלוחמים בקומוניסטים היהודים, שמצאו קרקע פוריה בדלות היהודית ובדכדוך־הנפש היהודי. הבונדאים הצטיינו בפעילותם הרבה בתנועה המקצועית, וכן עסקו במרץ (בניגוד לחומרתה של תורת מלחמת־המעמדות) באירגון בעלי־המלאכה הדלים, בעלי־העגלה והסבלים. הבונדאים עמדו תמיד במגע הדוק עם התנועה הסוציאַליסטית הלטבית ועם מרכז האיגודים המקצועיים הכלליים.

כברת־דרך רבה עברנו מן ההתחלה הצנועה עד לרום השפעתנו הפוליטית; והדחיפה להתחלה ניתנה ע"י החבר מייזל.

...נסתרות הן הדרכים, שבהן נהפך בן ההורים העשירים לדבר הדלות היהודית בלטגליה העניה. עתה תפסתי פתאום, מה מעטים הדברים שידענו על חייו האישיים. היו בינינו שלא ראו בעין טובה את קורטוב ה„תלישות" בד"ר מייזל. בדיבוריו היה מפליג תמיד לעניינים עקרוניים ולא היה מגלה עניין באדם באופן אישי. מסתבר שגם בעצמו באופן אישי לא גילה עניין רב. ארבע־עשרה שנים עבדתי אתו יד ביד, כמעט יום יום. קרוב לשנה ישבתי אתו במחנה־מעצר, בו היה לנו הרבה פנאי; ורק עתה השגחתי בדבר, עד מה היה נמנע מלדבר על עצמו. הוא דן תמיד בבעיות, בתכניות. ואם רצית לברר, מה הן תכניותיו האישיות — היה פוטר אותך בהלצה.

את מעט החומר האישי על ד"ר מייזל נאלצתי לשאוב מפי בן־עירו ובן־גילו — ד"ר ל. פוגלמן, חבר מערכת „פארווערטס".

ד"ר נח מייזל נולד בנאַסוויז' ב־1891 או 1892. אביו, שאול מייזל, היה גביר, יהודי תקיף, בעל חוש מפותח ל„גבאות", להבעת דעה משלו; יד חזקה... העיר היתה מכבדת אותו וגם יראה מפניו. אמו היתה אשה רכה, שלא שאפה ליהנות מזיו הגדלות והכבוד של בעלה.

האב היה שומר מצוות, ויחד עם זה בן עולם־הזה, אדם מודרני במקצת, יודע שפת־עבר. הילדים (היו לו עוד שני אחים) ביקרו בגימנסיות. אמצעים לא חסרו להם. כמקובל בימים ההם באו הילדים במגע עם חוגי־אינטליגנציה מתקדמים ואפילו עם המפלגות המהפכניות. באמצעותם נפגשו ילדי הגביר עם ילדי העניים. על בני מייזל עבר, אם אפשר לומר כך, תהליך של דימוקרטיזציה.

ל. פוגלמן כמעט בטוח, שבאותם הימים נטה הגימנזיסט הצעיר נח מייזל יותר לחוגים הציוניים מאשר ל„בונד" הזעיר.

זה הכל. יותר מזה לא נודע. אכן, נסתרות מעינינו הדרכים שבהן נהפך בן־הגביר מנאַסוויז' לפרקליט הפועלים והרעבים של דווינסק או ראֶז'יצה או לוצין או קראָסלאווקה או פרייל או ווישקאָס...

..הוא לא היה נזיר. הוא אהב בגדים נאים והיה תמיד אירופי במלוא מובן המלה, לא רק בהליכותיו, אלא בכל פרטי הופעתו. הוא, אגב, הצטיין בידיעה עמוקה ובהבנה רבה בעולם המוסיקה. בערבים הארוכים במחנה־המעצר בליבאו (ד"ר נח מייזל נאסר ב־15 במאי 1934 ונכלא במחנה בליבאו; שם שהה עד שהמחנה פורק באפריל 1935 ונשלח לבית־הסוהר, ומשם יצא בערך ביולי 1935) לא היה מתלונן, מעולם, אך לעתים היה אומר בגלוי, כי הוא מתגעגע מאד על השולחן הקטן בקפה שבריגה... כך היה אומר... ודאי היה מתגעגע גם על משהו אחר... ויש להוסיף, כי היה אחד המעטים במחנה, שעמדו במבחן קשה מאד: כל מי שחתם על התחייבות, שלא יעסוק עוד בפוליטיקה, היה משתחרר מן המחנה. תשעים אחוז נכנעו — מי במוקדם ומי במאוחר... מייזל היה בין עשרת האחוזים, שנשאו את גורלם בשקט ובכבוד ונשארו נאמנים לעקרונות־היסוד של ההגינות הפוליטית.

...מייזל חזר ללטביה. שם בא עליו האסון הגדול. לנו לא נודע אלא שנאסר על־ידי השלטון הסובייטי כשבועיים לפני התקפת היטלר על רוסיה הסובייטית ביוני 1941. הוא הוגלה למקום בלתי־ידוע. נעלם. אפילו מקום קבורתו אינו ידוע.

מ. בובה

קופת החולים ה"יהודית"

עם התפתחות חיי הציבור בריפובליקה הלטבית ועם ההכרה בזכותם של כל המעמדות להגן על עניניהם קמה רשת של איגודים מקצועיים, של קופות־חולים ומוסדות קואופרטיביים של ציבור־העובדים. יהודי לטביה הלכו גם בשטח זה בדרכם המיוחדת, וברצוני לעמוד כאן על שלשה מוסדות שמילאו תפקיד חשוב בחייהם הכלכליים והפוליטיים של המוני פועלים ופקידים יהודיים בעיר ריגה. המוסדות האלה הם: קופת החולים ה„יהודית", האיגוד המקצועי של העובדים וקופת מלוה וחסכון „דאַרבניאֶק", שהיתה ידועה יותר בשם הרוסי „טרוז'ניק".

מדוע הקימו היהודים את מוסדותיהם המיוחדים, בעוד שעמדו לרשותם כל המוסדות הכלליים? הסיבה העיקרית נעוצה, כנראה, בנטייתם הכללית של היהודים לחיות את חייהם הנפרדים ולקיים חיים לאומיים גם בנכר. נטיה זו מצאה את ביטויה גם בשדה הבטוח הסוציאלי, בתנועת האיגוד המקצועי וכו'.

*

החוק הקנה זכות למספר מסויים של מפעלי מסחר ותעשיה להגיש בקשה לממשלה בדבר יסוד קופת־חולים מיוחדת. הודות ליזמתם של כמה רופאים, — ביחוד של ד"ר שבתאי קרמר (ז"ל), שכיהן אחר כך בתפקיד רופא ראשי של קופת־חולים — וכמה בעלי־עסקים יהודיים נפתח אוסף החתימות לבקשה, ובראשית שנת 1922 אושרה קופת־חולים מיוחדת בשם:

Atsevisko Tirdzniecibas un rupniecibas uznemumu darbnieku slimo kase

(„קופת החולים המיוחדת לעובדי מפעלי תעשיה ומסחר") ; בשכבות העובדים בריגה היתה ידועה בשם „די אידישע קראנקנקאסע" („קופת־חולים היהודית").

במשך השנים נהפך המוסד לקופת־החולים השניה בגדלה בלטביה, ולדעת מומחים, הוא היה למופת בארגונו הפנימי ובעזרתו היעילה לחבריו.

קופות־החולים בלטביה התקיימו על סמך החוק הרוסי הישן, שתוקן בימי קרנסקי בשנת 1917. בשנים 1920 ו־1921 הוכנסו שינויים בחוק על ידי הסיים הלטבי, ובעשר שנות־קיומה הראשונות של לטביה (כלומ', עד שנת 1930, כאשר באירופה כולה וגם בלטביה החלה הריאקציה להרים ראש), היה חוק הביטוח הסוציאלי אחד החוקים המתקדמים ביותר, אפילו לפי קנה־המידה של אירופה המערבית. לפי חוק זה חלה חובת

הביטוח של כל העובדים בשכר על נותן־העבודה. בהוצאות הביטוח נשאו לא רק נותן־העבודה והמבוטח אלא גם הממשלה, ששילמה רבע מהן. ההוצאות היו מתחלקות בין שלושת הגורמים נותן־העבודה, המבוטח והממשלה בצורה הבאה: נותן־העבודה שילם 4% משכר העבודה (2% לביטוח השכר ו־2% להוצאות ריפוי), המבוטח והממשלה שילמו כל אחד 2% משכר־העבודה. לרשות הקופה עמדו איפוא בס"ה 8% משכר־העבודה של המבוטחים. הסכומים הגדולים האלה (בשנת 1927 הגיעה הכנסתן של 43 קופות־החולים בלטביה ל־13,586,000 לאט) עמדו לרשותם המלאה של המבוטחים. נציגי המבוטחים, שבידם נמצאה למעשה הנהלת הקופה, היו נבחרים אחת לשנתיים או לשלש שנים בבחירות חשאיות ויחסיות על ידי המבוטחים. נציגים אלה היו בוחרים מתוכם את חברי הנהלת הקופה שהיו אחראים כלפיהם.

מדוע קראו לקופה זו: „די אידישע קראנקנקאסע"?

הרכב המבוטחים בקופה זו היה אופייני למבנה הכלכלי של יהדות אירופה המזרחית. בעוד שהבעלות, ההנהלה והפקידות בעסקים רבים היתה בידי יהודים, היו רובם המכריע של הפועלים במפעלי התעשיה לא־יהודים. עם המפעלים ה„יהודיים" היו נכנסים איפוא לקופה גם לטים, רוסים וגרמנים רבים. רק בבתי־המסחר היו רובם המכריע של העובדים יהודים, אם־כי בשנים האחרונות — מפאת ההכרח להסתגל לקונה ה„ארי" — חלו גם בסקטור זה שינויים גדולים. מסיבה זו הגיע מספר היהודים רק ל־55 עד 60 אחוז מכלל המבוטחים. אך כיון שהיהודים תפסו עמדות־מפתח בכל מקומות־העבודה, שהיו מסונפים לקופה זו, ולפי ידיעותיהם והשכלתם עמדו על רמה גבוהה יותר מחבריהם הלא־יהודים, היו הם נבחרים כנציגי המבוטחים וכחברי שאר המוסדות העליונים של קופת־החולים. דבר זה שיווה לקופה את צביונה היהודי המובהק.

הנהלות הקופה השתדלו לנקוט בשיטה של „אוטונומיה יהודית". זו היתה הקופה היחידה בלטביה שהיתה משתמשת בחוזריה לעסקים מסונפים לה לא רק בלשון הלטית הרשמית, אלא גם בלשון המיעוטים, באידיש ובגרמנית. גם רשימות הרופאים היו נדפסות בתוספת של אידיש וגרמנית (זה היה עוד לפני עלות היטלר לשלטון, והגרמנים בלטביה היו גם הם מיעוט ששאף לאוטונומיה לאומית). רובם המכריע של פקידי הקופה היו יהודים, ודבר זה הוסיף לא־מעט לאוירה היהודית ששררה במשרדיה.

ההנהלה הראשונה של קופת־החולים, שבראשה עמד מר ה מיכלסון (מנהל בית־המסחר הידוע „מוריץ פייטלברג") היתה מורכבת כולה מיהודים. בשנת 1923 לקחו בפעם הראשונה חלק פעיל בבחירות גם מפלגות יהודיות פוליטיות — „צעירי ציון" וה„בונד". עד ימיה האחרונים של הקופה, כל עוד היתה מוסד המתנהל ע"י בחירות דימוקרטיות, היו שתי מפלגות אלו מנהלות את הקופה וקובעות את דרכה. כדאי לציין, ששתי מפלגות אלו, שבשאר שטחי־החיים הציבוריים היו נלחמות זו בזו מלחמה עזה, היו מקיימות בקופת־החולים תמיד חזית מאוחדת הן בבחירות והן בעבודה הפנימית.

גורם נוסף בעיצוב דמותה היהודית של קופת־חולים זו היו הרופאים היהודיים, שהיו אף הם רוב בין רופאי המוסד. אין להרבות מלים כדי להסביר מה חשוב היה הדבר לחברי הקופה היהודים, כי שירותם ניתן להם על־ידי רופאים יהודיים, שהחולים רחשו להם אימון ויכלו לדבר עמהם בלשון המובנת להם. קופה זו היתה גם כמעט המקום היחידי בו יכלו רופאים יהודים צעירים למצוא שדה־פעולה. מצד שני, כאשר הקופה נתקלה

בקשיים כספיים, עקב הורדת שכר העבודה, מחלות קשות, מגפות וכו', וההנהלה דרשה מן הרופאים להבין את המצב ולוותר על חלק משכר עבודתם — היו הרופאים נענים לבקשתה של ההנהלה מרצונם הטוב.

ביחוד גברה חשיבותו של המוסד אחרי שנת 1934 — שנת ההפיכה הפאשיסטית של קארל אולמאניס, כאשר בקופות־החולים בלטביה החלו דוחקים בשטחיות את רגלי הרופאים היהודים בשל יהדותם, — כשם שנדחקו רגלי היהודים גם בכל שאר ענפי החיים הכלכליים. קופת־החולים היהודית היתה אז המקום היחידי, שממנו לא הוצא אף רופא יהודי אחד (מכל מקום עד אמצע שנת 1935, כאשר הייתי נאלץ לעזוב את הנהלת הקופה).

גם בהנהלת הקופה שררה בדרך־כלל אחדות־דעות לגבי עבודת הקופה, חוץ מנציג הקומוניסטים. אבל בין חבר הנציגים של המבוטחים היו גם אנשים מחוגים ימניים קרובים ל„אגודת ישראל", שהתנגדו לקו מסוים של ההנהלה. אנו, חברי ההנהלה, סבורים היינו, שאת קיום הקופה יש לבסס ע"י מוסדות עצמאיים; ואילו חוגים אלה רגזו על שהשקענו את רוב כספי הקופה בקניית בית שבו יכולנו להקים מוסדות־רפואה עצמיים, במקום להגדיל את התמיכה הכספית או להקל על התשלומים לעזרת בני משפחותיהם של המבוטחים, וכו'. עד כמה צדקנו ביצירת רכוש בר־קימא במקום לתת הקלה זמנית וחולפת, הוכיחה ההתפתחות בעתיד, כאשר מוסדות קופות־החולים נאלצו לעמוד במבחן אחרי ההפיכה של שנת 1934.

בשנת 1930 אחרי מלחמה קשה וממושכת בסיים הוצא ע"י הממשלה חוק חדש*, שחולל שינויים קיצוניים במבנה הנהלת הקופה וצמצם את הכנסותיה. השינוי החשוב ביותר היתה הזכות, שניתנה לנותני־העבודה, להשתתף באופן פעיל בהנהלת הקופה ע"י בחירת נציגים מצדם לפי אותם הכללים, שעד עכשיו נבחרו רק נציגי המבוטחים. הרוב נשאר אמנם בידי המבוטחים, למשל מבין 70 נציגיה של קופה, שמספר חבריה היה בין 5000—10,000 איש נשארו 40 מקומות בידי באי־כוח המבוטחים ו־30 ניתנו לנותני־העבודה. אותו היחס נשאר גם בהנהלה: ארבעה מבין המבוטחים ושלשה מבין נותני־העבודה. השינוי החשוב השני היה קיצוץ תשלומי הממשלה ב־½%. כוונתו של שינוי זה היתה ברורה למדי: להחליש את קופות־החולים, שנחשבו לאחד ההישגים הגדולים של ציבור־העובדים ושהיוו כעין גרעין אשר סביבו התארגנו גם שאר מוסדות העובדים, כגון אגודות מקצועיות וכו'. ע"י הכנסת נותני־העבודה למוסדות העליונים של הקופה ניתנה בידיהם אפשרות של פיקוח על מתן העזרה למבוטחים, ונותני־העבודה, שנלחמו תמיד להקטנת שיעור תשלומיהם לקופה, היו מעונינים, כמובן, בצמצום העזרה.

„איגוד הסוחרים והתעשיינים היהודים" היה המוסד שהשתתף על סמך החוק החדש בבחירות לקופה, ולהנהלה נכנסו ה"ה א. ניסה, ו. טויבין, וכממלא־מקום ה' זולוטונוס.

הזמן שעמד לרשות השיטה החדשה היה קצר מכדי הוצאת מסקנות ברורות, באיזו מידה צדקו המפלגות הפוליטיות שנלחמו בחוק החדש. אני רואה חובה לעצמי להעיד על חברי ההנהלה מבין נותני־העבודה (כמה מהם אינם עוד בחיים; מר טויבין מת

* על סמך הסעיף 81 של החוקה — הנותן יפוי־כוח לממשלה להוציא חוקים דחופים בימי הפגרה של הסיים.

במחנה־ריכוז בסיביר), שבמשך השנים שעבדנו יחד לא הוגשה מצדם שום הצעה שהיתה מכוונת לרעת המבוטחים.

*

בליל ה־15 במאי 1934 ערך אולמאניס את הפיכתו, ולא נתקל בשום התנגדות. זוכרני כי באותו לילה היתה אסיפה כללית של נציגי קופת־החולים היהודית. לפני התחלת האסיפה פרץ סכסוך חריף בין הקומוניסטים ובין הנהלת הקופה. הקומוניסטים, שרצו להפוך את אסיפות הנציגים לזירת תעמולה, דרשו שלאסיפה הכללית יוכנסו גם כמה מחברי הקופה שלא היו נציגים. ההנהלה עמדה על כך, שעל האסיפה הכללית מוטלים תפקידים מעשיים הדורשים אוירה תקינה ותכליתית, והתנגדה לתביעת הקומוניסטים, וביחוד מאחר שדרישה זו אף נגדה את הכללים המקובלים. הקומוניסטים עיכבו את פתיחת האסיפה ונמצאו חברים מבין ההנהלה ונציגי המבוטחים, שדרשו לקרוא למשטרה שתשליט סדר. אולם כותב הטורים האלה, בתפקידו כיו"ר ההנהלה, התנגד להתערבות המשטרה בסכסוך בין עובדים לבין עצמם, ואחרי מאמצים רבים נענו הקומוניסטים לדרישת ההנהלה והאסיפה התקיימה. בשעות הלילה המאוחרות, בשובנו הביתה מן האסיפה, ראינו ברחובות גדודי־צבא שעמדו בכמה רחובות על המשמר. הדבר היה לפלא בעינינו ולבנו ניבא לנו רעות. בבוקר הודיעו העתונים על ההפיכה.

צעדה הראשון של הממשלה הפאשיסטית כלפי קופות־החולים היה הקפאת הכספים של הקופות, וכעבור שבועות מספר נקבעו ממונים־קומיסרים, שבלעדיהם אי־אפשר היה להוציא לפועל שום החלטה. כממונה על הקופה היהודית נתמנה יאַניס לינדברג, טייס ושר־גדוד של ה„אַיזסרגים". הוא היה לטי פיקח למדי, שראה את הקופה קודם־כל כמקום, שממנו יוכל להרויח מעט במישרין — ע"י המשכורת שקיבל, — וגם בעקיפין ע"י סידור קרובים בכל מיני משרות חדשות ובמקום היהודים שגורשו ממשרותיהם. הוא לא היה אכזרי, אבל עקיב למדי בביצוע ה„טיהור" הרצוי לו ולאלה שעמדו מאחוריו.

אי־אפשר לכתוב על „קופת־החולים היהודית" בלי לעמוד על הרוח החיה של הקופה — המזכיר אברהם וולפסון. מהנדס לפי מקצועו, למד בשווייץ. עוד בילדותו היה חבר המפלגה הסוציאל־דימוקרטית. בעל נסיון רב בעבודה ציבורית, עד שנתמנה מזכיר קופת־החולים. ידע על בורין כמה שפות ובתוכן גם לטית, והיה אחד המומחים בשאלות ההלכה והמעשה של קופת־חולים, חריף, תוקפני ועקבי בביצוע החלטה או עקרון. לא קל היה הדבר לרסן את עודף מרצו, כאשר לדעתי היה צורך להביא בחשבון את כל הגורמים ולמצוא מוצא של פשרה, דבר שהיה שכיח למדי ביחסים המסובכים ובניגודי האינטרסים ששררו בקופה. מובן, שאדם בעל אופי כוולפסון, שבזמנו התקיף לא פעם בחריפות בעל פה ובכתב את אלה שעמדו בראש השלטון והיה חבר פעיל במפלגה הסוציאל־דימוקרטית, לא יכול היה להשאר בקופה. וכיון שההנהלה סירבה לפטרו, פוטר ע"י הממונה. בקופת־חולים זו עבדתי יחד עם א. וולפסון (לא כעובד המקבל תשלום אלא כנבחר להנהלה) עשר שנים רצופות. לא היה עובר יום, שלא היינו מתיעצים בעניניה השוטפים של הקופה, ואף כי לא היה אדם נוח בעבודה, כיבדתי אותו מאד על מסירותו למוסד, על ישרו ועל ידיעתו המקצועית הרבה. ברגע שפוטר לא יכולתי, כיו"ר ההנהלה, שלא להפרד ממנו באופן רשמי, ולא התאפקתי ואיחלתי לו וגם לי להפגש בתנאים נוחים יותר לעבודה ציבורית. הממונה, שנכח בעת שנאמתי את נאום־הפרידה, התהלל אחר־כך,

שרק טוב־לבו מנע אותו מלאסור אותי בו במקום, כיון שדברי הכילו התקפה על המשטר הקיים. אך כעבור זמן־מה השיג את מבוקשו.

בחוגי המפלגה המאוחדת צ.צ.—צ.ס., שעליה נמניתי ושהוסיפה להתקיים במחתרת, הועלתה בתקופה ההיא השאלה בדבר יציאת בא־כוחה מהנהלת קופת־החולים, כיון שלא היה ערך רב להנהלה הכפופה לשלטון הממונה. אף על פי כן הוחלט להשאירו, כדי להציל מה שניתן להציל. ויש לציין, כי פעמים מספר, ביחוד בשאלת פיטורי רופאים יהודים, הצליחה ההנהלה להשפיע על ההחלטות. השתתפותנו בהנהלה היא שמנעה במידה מסויימת את איחוד הקופה עם קופות־חולים אחרות — סכנה שהיתה ממשית מאד. כאן השפיעה לטובה גם העובדה, שקופת־החולים רכשה לעצמה בית גדול, שהותקנו בו משרדים, מכון לריפוי חשמלי, מרפאת שיניים, ועוד. עובדה זו מעידה עד מה צדקה ההנהלה, ששאפה לבצר את עמדתה העצמאית של הקופה.

הממונה, אם על דעת עצמו או תחת לחץ מבחוץ, לא הסתפק בפיטוריו של מזכיר הקופה, ולאחר כמה חדשים פוטרו כמה פקידים, בשל השתייכותם בעבר למפלגות פוליטיות שנאסרו ע״י המשטר החדש (ביניהם גם י. וויניק, ש. מיכלסון, ואחרים). לא ראיתי עוד כל תועלת להמשיך והתפטרתי מהנהלת הקופה.

בשנת 1937 חגגה הקופה את שנת ה־15 לקיומה. מספר החברים ובני־משפחותיהם הגיע אז ל־13.000 איש (כלומר קרוב ל־30% מן האוכלוסיה היהודית בריגה). לא ידוע לי מה היה גורל הקופה מאז הוקם שלטון הרוסים בלטביה.

*

בשנת 1925 עלה בדעתם של פעילי קופת־החולים, שיש להקים אירגון מקצועי של העובדים היהודים. העובד היהודי, ובמיוחד הפקיד, לא מצא את מקומו בארגונים המקצועיים הלטביים לא מבחינת מקצועו ולא מבחינת לאומיותו. חלק גדול מבין הפקידים היהודים, מן הסוג הידוע בכינוי „פרולטריון הצווארון הקשה״, ראה את עצמו מקורב לבעל העסק וחשב שלא נאה לו להתקרב יתר על המידה לשאר פועלי המפעל. בשביל פקידים מסוג זה צריך היה להקים ארגון מיוחד, שלא ירגישו בו את עצמם כזרים ושיעורר בהם את הכרתם המעמדית. כך קם האיגוד המקצועי הכללי של העובדים (אלגעמיינער פראפעסיאנעלער פארבאנד פון אנגעשטעלטע) שכלל פקידים, זבנים, מנהלי־עבודה ועוד. בשביל נותני־העבודה היה האיגוד בבחינת מהפכה שלמה, כי זו הפעם הראשונה שהוצגו להם דרישות מצד עובדים מאורגנים.

חברי הועדה, שאירגנה את האיגוד, היו ז. קרביץ, בלומנוי, א. זיימן, מ. ציגלר, גמפר, ראדה, בנץ, א. וולפסון, מ. בובה, צ. גורפינקל, מ. גינזבורג, סלונימסקי, פנשטיל ואהרונוב.

העבודה באיגוד התנהלה לפי סקציות, שהחשובות ביניהן היו בדים, בגדים מוכנים, צרכי מזון, פקידי משרד, ועוד. חשיבות מיוחדת נודעה לועדת־הסכסוכים, שמתפקידה היה לנהל מו״מ עם בעלי העסקים במקרה של סכסוך בשאלות שכר או עבודה. בשנת 1930 — 5 שנים אחרי היווסדה — עלה מספר חברי האגודה ללמעלה מ־1500 איש. לצערנו יש לציין כי המלחמה הפנימית בין „בונד״ ו„צעירי ציון״ חדרה גם לאיגוד זה ופגעה בכושר פעולתו.

*

מוסד נוסף, שהוקם ע"י העובדים היהודיים, היתה קופת המלוה והחסכון, שהיתה ידועה בשמה הרוסי „טרוז'ניק". אין בידי מספרים על היקף פעולותיה, אך מאחר שהשתתפתי שנים רבות בהנהלתה, הנני זוכר שהתפתחה יפה וריכזה סכומים ניכרים למדי של חסכונות ופקדונות מחוגי העובדים. עסקי קופת המלוה התנהלו על יסודות מעשיים. בהנהלת האיגוד המקצועי צפה ועלתה פעם ההצעה להתנות את החברות בקופת המלוה בחברות באיגוד, אך הצעה זו נדחתה, מאחר שרוב חברי הקופה התנגדו לכך ודרשו שכל עובד יוכל להיזקק ל„טרוז'ניק". בין פעילי המוסד יש לציין את ה"ה הופנברג, ד"ר ש. ליפשיץ, מ. ציגלר, הורביץ ואחרים.

ל. ליאק

"נוער בורובוב"*

א

שבע רדיפות ונגישות ומשולל זכויות בתקופת שלטון הצאַר מתנער הישוב היהודי במדינה הדימוקראטית הצעירה לאחר מלחמת העולם הראשונה; מלאַת תקוות לחופש ולשוויון זכויות אזרחיות, החלה הציבוריות היהודית לבנות מחדש את חייה בריפובליקה הלטבית. ככל המיעוטים, זכו גם היהודים באוטונומיה תרבותית. הוקמה רשת של גני ילדים, בתי־ספר עממיים ותיכוניים עם שפת הוראה באידיש ועברית, בתי־מדרש למורים ומוסדות תרבות אחרים, שהתקיימו על תקציבן ותמיכותיהן של העיריות והממשלה.

אמנם בלי בסיס חוקי התארגנו קהילות יהודיות שנבחרו בבחירות דימוקראטיות כלליות וטיפלו בצרכים כלכליים, סוציאליים, תרבותיים ודתיים של הישוב היהודי. היהודים נהנו מכל הזכויות האזרחיות והלאומיות, אבל לא הובטח להם, כמובן, שוויון כלכלי. ירושה זו מימי רוסיה הצאַרית בעינה עמדה: יותר ממחציתם של יהודי לטביה — כל קיומם המסחר. ולעומתם כמה מאות משפחות של עובדי אדמה, וכמה עשרות — בפקידות ממשלתית וקומונלית.

אולם, קימום המשק ההרוס, הרפורמה האַגראַרית המרחיקה לכת, פיתוח תעשיה מקומית והתחוקה הסוציאלית הפרוגרסיבית, שהעלתה את רמת חיי הפועל, ומאידך גיסא — חוסר מעמד בינוני מבני העם הלטבי, השאירו בכל זאת סדקים לפעולה כלכלית־משקית גם ליהודים.

קרקע זו הצמיחה חיים ציבוריים עסיסיים, רב־גוניים וערים, הגיע מעין תור זהב לציבוריות היהודית בלטביה.

לערות הציבורית הפוליטית הד חזק גם בקרב הנוער. סביב כל מפלגה ומועדון מתלכד נוער רב, שרב חלקו בכל שטחי פעולותיהם של הזרמים השונים. נראים גם הניצנים של ארגון הנוער במסגרתו המיוחדת. „החלוץ" מקים סניפי „החלוץ־הצעיר", מתארגנים גדודים של צופים עבריים. התנועה הקומוניסטית, רבת ההשפעה בנוער הלומד והעובד כאחד, גם היא מארגנת נוער בחטיבות מיוחדות. אבל טרם קמה הסתדרות המחנכת נוער על כל גיליו ושכבותיו במסגרת עצמאית ובלתי־תלויה.

*) מתוך „ספר דרור", הוצאת הקבוץ המאוחד תש"ז

ב

קבוצת חברים, בעלי השקפת עולם סוציאליסטית מובהקת מתארגנת כגרעין למפלגה ציונית־סוציאליסטית. ואחרי זמן קצר היא גם מצליחה לייסד את סניפה הראשון בעיר דוינסק. הסניף הדוינסקאי בפעולתו הערה מושך ומלכד סביבו גרעינים של צעירים. במועצתה הראשונה בדצמבר 1924 מחליטה המפלגה לייסד הסתדרות נוער ציונית־סוציאליסטית.

בכור של גורמים שונים נצרפה מהותו הרעיונית של „נוער בורוכוב" בראשית דרכו. האב המדריך של „הנוער" היה הגרעין של המפלגה הציונית־סוציאליסטית, שפרש משורותיה של צ"צ. קבוצה זו, בהאצילה מרוחה על „נוער בורוכוב", כיוונה אותו לאפיק ציוני־סוציאליסטי מובהק, שמגמתו החינוכית היתה להכשיר את הנוער לקראת יעודו ותפקידו בבנין ארץ־ישראל סוציאליסטית, ולמלחמה על צרכיו היום־יומיים של הנוער היהודי, שכם אחד עם הנוער הפרוליטארי של עמים אחרים. הגרעין הצ.ס. העלה את הנוער על הנתיב האידיאי המגשר את הפעולה בגולה ובארץ, את „הכא" ו„התם" כשני גילויים של חיי העם.

הקשר האורגני בין הנוער והמפלגה קירב אותו למעשיה וחייה הפוליטיים, ועורר בתוכו הבנה וערות לפעולות אלו ובעיותיהן. תוך כדי כך התגבשה דרכו של הנוער, השולל חינוך ניטראלי, אַפּוליטי, נטול כל אפשרות של שילוב עבודה פוליטית — גם כשהיא סוציאליסטית — עם פעולה חינוכית. השתתפות ערה בפעולה פוליטית, שאינה אלא פסיעה בדרך להגשמת אידיאלים סוציאליסטיים, לא זו בלבד שלא היתה למכשול, אלא להיפך, שימשה אֶלמנט הדרכתי חשוב במסכת החינוכית של „הנוער".

מוצאם והרכבם הסוציאלי של חברי התנועה הטביעו במידה רבה את חותמם על דמותו האידיאית ושיטת פעולתו של „נוער בורוכוב". פרברי הערים: ה„פארשטאט (הפרבר) המוסקבאי" בריגה; שכונות דוינסק, שמעבר לנהר דוינה, רחובות „אמריקה" שבעיירות לטגאליה — בניהם ובנותיהם: בן הפועל ובעל המלאכה; ילדיו של החנווני והמתווך, הנאבקים על חיי שעה ומשוללי העתיד; נוער עובד מן החנות, המחסן, הסדנה; נערים מתלמדים מבתי־המלאכה; ובמקצת נוער לומד, שחיי עמל מנת חלקו בעזבו את בית־מדרשו, — הללו באו ובנו את התנועה. רוּבּם — נוער מבוגר בגיל הבחרות. ההרכב הסוציאלי של החברים והשאיפה לארגן נוער פרוליטארי — מאחר שבו ראו את הנושא הטבעי של דגלו המהפכני והמשחרר של הסוציאליזם — גרמו ש„הנוער" נהפך להסתדרות נוער עובד.

את צעדי התפתחותה הראשונים עשתה התנועה בימי המשבר החמוּר של העליה הרביעית, ימי עזיבה ו„חוזרים", שהביאו אל הגולה את דיבת הארץ. ימי התכווצוּת של המחנה החלוצי; ימים, בהם התפזרו העומדים לעלות והתחסלו הכשרות של מתחילי ההגשמה.

גם עם בעית השפות נפגשה התנועה בתחילת קיומה. אידיש היתה שפת הישוב היהודי בלטביה, לשון הרחוב, שפת חייו התרבותיים והחברתיים, שפת פעולת הנוער. מאידך גיסא — מרוחקת ומנותקת מציבור הפועלים בא"י, לא היתה התנועה מושפעת מהכיבוש התרבותי הגדול והקשה של הלשון העברית כשפת דיבורו ותרבותו האחת

והכללית של הפועל העברי בארץ; והעובדה, שחוגים בורגניים ובעלי־בתיים היו הנושאים העיקריים של דגל העברית בלטביה, — הרחיקו את „הנוער" מזרם תרבותי זה ומראות את הערכים התרבותיים האמיתיים שלו. למעשה הכירה התנועה בזכות הבכורה המוחלטת והבלתי־מעורערת של אידיש בחיי היישוב היהודי בלטביה.

ג

רבות התלבטה ההסתדרות בראשית קיומה. בלי נסיון הדרכתי ובחוסר חומר מותאם לעבודה תרבותית, מבלי לקבל את הערכים החינוכיים שהתגבשו והצטברו בתנועה בארצות אחרות, בלי כוחות אינטלקטואליים מספיקים, התחיל „הנוער" ראשית דרכו. המועדון, החוג והטיול היו הכלים החינוכיים בהם פתח הנוער את עבודתו. מועדון העומד במרכז החיים ההסתדרותיים, הוא המסגרת המלכדת ומרכזת את החברים, ההופכת את היחידים לקולקטיב מאורגן. המועדון הוא ביתו של הצעיר לאחר יום עמל וחיים במעון ההורים הצר והדל. אל מועדונו בא הצעיר לא רק לאסיפה, לשיחה, אלא גם כדי להיות בסביבה חברית קרובה ללב, מרגיש עצמו כבתוך שלו, — בית המעלה את הנער, מוסיף לו בטחון בערכו, מעורר בו אמונה בכוחותיו, יוצר לו ד' אמות משלו.

הטיול היה מכשיר חינוכי יעיל וחשוב מאוד, שליכד את החברה תוך שירה ושיחה בצוותא, קירב את הנוער העירוני לטבע, נתן אפשרות לנוח בחיקו אחרי ששת ימי מלאכה בסדנה ובחנות, בין כתלים אטומים ומחניקים. אבל לא היה זה טיול של „הוואנדרפוגל" למרחקים, לימים רבים בחולצתו הכחולה ונעליו הכבדות ותרמילו על גבו. טיולים אלה לא מצאו מקום ב„נוער". היה זה טיול בבגדי שבת ליער, לחורשה, לנהר הקרוב, כמין רסטברציה של טיולי ל"ג בעומר. הגיל המבוגר ותנאי עבודתם של חברי „הנוער", הם שקבעו את דמותו של הטיול הזה.

ד

עם התבצרותם של הסניפים בריגה הבירה ודוינסק ועם ארגונם של מספר סניפים בערי השדה התכנסה ב־15 באוקטובר 1927 הועידה הארצית הראשונה, שקבעה וקבלה את המצע של ההסתדרות. ואלה יסודותיה:

1. הסתדרות נוער עובד עברי על שם ב. בורוכוב היא הסתדרותו הפוליטית של הנוער העובד העברי.
2. „הנוער" שואף לחנך את חבריו ברוח הסוציאליזם הציוני, הואיל והוא רואה בבנין ארץ־ישראל סוציאליסטית את הדרך לשחרורו של הפועל היהודי ופדותו של העם היהודי.
3. ההסתדרות רואה את תפקידה בעצוב הכרתם של חבריה על ידי פעולה תרבותית ופוליטית קבועה ועל ידי השתתפות במלחמתה הכללית של תנועת הפועלים; בהכשרת חברים פעילים ובעלי הכרה במערכות הסוציאליזם; ציונות אקטיבית, המגלמת בתוכה לא רק מלחמת מעמדות מהפכנית בלבד, אלא גם פעולות בנין קונסטרוקטיביות.

4. ההסתדרות מגינה על האינטרסים הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים של הנוער העברי העובד.
5. ההסתדרות רואה את עצמה כרזרבה של המפלגה הציונית הסוציאליסטית ותומכת בה בכל שטחי פעולתה הפועלית והציונית.
6. במלחמת הנוער העובד העברי לסוציאליזם, רואה ההסתדרות את דרך שחרורה של האנושות העובדת, ואותה אפשר לנהל רק יחד עם התנועה הסוציאליסטית הבין־לאומית של הנוער העובד.

בעקבות הועידה מגבירה ההסתדרות את מאמציה להגיע לשיתוף פעולה עם הנוער הס.ד. הלטבי. חוסר מגע בעבודה, בבית־הספר, בסקציות נוער של אגודות מקצועיות, שטרם קמו; חוסר פגישה של הנוער העובד היהודי עם הנוער הפרוליטארי הלטבי, הואיל והנוער היהודי רובו ככולו עובד בבתי־מלאכה קטנים, בחנויות, שאין שם עובד לא־יהודי, ונערים עובדים יהודים במפעלי חרושת גדולים מספרם כאפס — מכשילים את המאמצים לפעולה משותפת.

הפגנות משותפות באחד במאי והפגנות פוליטיות אחרות של ציבור הפועלים אלה הן ההזדמנויות המעטות בהן הצעיר היהודי העובד נפגש פנים אל פנים עם הנוער הפועלי הלטבי. מובן, שפגישות קצרות וחטופות אלה אינן יוצרות עדיין רקע לקרבה פנימית, המבטאה את הסולידריות הפועלית המופשטת בשפת שיתוף פעולה ואחדות מעש.

התחלת פעולה ספורטיבית בין חבריו היא שעמדה לו ל„נוער בורוכוב" ליצור מגע בינו לבין נוער המאורגן סביב המפלגה הסוציאל־דימוקראטית הלטבית. כדי לאפשר פעילות בספורט ובחינוך גופני בריא, מבלי שהחבר יהיה נאלץ להגרר אחרי אגודות ספורטיביות כלליות, נייטרליות, כביכול, העוקרים את הפרט העובד מציבורו ומרחיקים אותו מעבודה ציבורית־פוליטית, — החליטה ההסתדרות להקים מסגרת עצמאית לפעולה ספורטיבית, ע"י יצירת סניפי „בורוכוב" בהתאגדות הכללית של „מגן וספורט הפועלים".

מאמצים רבים השקיעה התנועה בהשגת הסכמת ההתאגדות לפתיחת סניפי „בורוכוב". ה„בונד" עמל וטרח כדי להיות גם בשדה הספורט „הנציג היחידי של הפרולי־טריון היהודי", ועשה הכל כדי להכשיל את מאמצי התנועה לאפשר לנוער ציוני סוציאליסטי לעסוק בספורט בתוך מסגרת כלל־פועלית. אולם במאמציו העלה ה„בונד" חרס וההנהלה המרכזית של ההתאגדות הסכימה להקמת סניפי „בורוכוב", בהם הפעולה הספורטיבית היתה משולבת וקשורה עם פעולתו הכללית של „הנוער".

המסגרת הזאת מילאה תפקיד חשוב לא רק בשדה התרבות הגופנית בלבד, אלא שימשה גם צינור להחדרת רעיונות התנועה בחוגי נוער, שלא היתה להם כל גישה למסגרת החינוכית החברתית של „נוער בורוכוב".

ה

שנת 1928. תמורות גדולות בציונות ובארץ־ישראל. חידוש העליה. התעוררות בקרב הנוער החלוצי והתרחבות מפעל ההכשרה — גורמים לשינוי ערכין בשורותיו של הנוער. שקידה על החינוך הציוני הסוציאליסטי, שהגשמה אישית — אמנם לא מחייבת — היוותה את מרכזה ומטרתה (כמו שרגילים היו לכנותה: חינוך פלשתינאצנטרי, לעומת

פלשתינאמוניסטי של הסתדרויות נוער חלוציות), הכשיר את הקרקע למפנה חד זה בתנועה והיא התחילה לצעוד בשביל, שהוליך את רוב חבריה לשורותיו של „החלוץ", להכשרה ולהגשמה.

ההתעוררות בין הנוער החלוצי לא הביאה בעקבותיה חידוש המסגרת החינוכית־ארגונית של „החלוץ". הנסיונות לחדש את פעולותיהם של הסניפים לא נשאו פרי, הואיל ולא היה לזה הד מספיק בקרב בוגרי יתר תנועות הנוער, שהיוו רוב ב„החלוץ" הלטבי.

אמנם כן. אין אנו מוצאים בשורותיו של „החלוץ" אלא בוגרי תנועות הנוער בלבד, אבל באין מסגרת ארגונית לא היתה גם כל אפשרות מעשית לנוער, שלא קיבל את חינוכו בתנועות, להצטרף ל„החלוץ", לבנותו ולהפכו למכשיר הגשמה המוני. „החלוץ" קיים למעשה כעין ברית, כעין פדרציה של שלושת תנועות הנוער: נוער בורוכוב, השומר־הצעיר־נצ"ח וגורדוניה. מרכזו מורכב מבאי־כוח שלושת הסתדרויות אלו ומטפל בעניני הכשרה ועליה, וגם בשטחים אלה, פעולתו של המרכז מצטמצמת בענינים כספיים משקיים בלבד.

בוגרי „נוער בורוכוב" ראו עצמם כחלק בלתי נפרד של הכלל החלוצי, ובתוך הכלל ראו לעצמם תפקיד מיוחד — מתן חינוך פועלי לשם גיבוש הכרתם המעמדית־הסוציאליסטית של חברי „החלוץ". אבל המבנה הפדרטיבי של „החלוץ" הלטבי הפך למעשה את חברי „נוער בורוכוב" על כרחם לאחד משלושת הגושים הנפרדים שהווּ את „החלוץ".

הפעולה החינוכית החלוצית היתה מנת חלקן של הסתדרויות נוער, שעשו אותה במסגרתם של קיבוצי העליה. עם צאתם של מספר ניכר של בוגרי „הנוער" להכשרה ולהגשמה, התעוררה השאלה מה תהיה המסגרת להמשך הפעולה החינוכית וכיצד ובאיזה צורה יעלה חבר התנועה לארץ. הדאגה להמשך דרכו החלוצית גם בארץ, להצטרפות לכלל הפועלים, העלו על סדר היום את ההכרח לארגן את העליה של חברי התנועה. מאידך גיסא, — הלכה והתגבשה המחשבה „שיש לקרב ע"י עבודה תרבותית וחינוך קיבוצי את החבר שבגולה אל המציאות הארץ־ישראלית בכל גילוייה וצורותיה ולתת את הדחיפה להתפתחות ההכרה לקראת צורת חיים מסויימת". בעקבות שתי הנחות אלו החליטו בשנת 1929 בוגרי „הנוער" לארגן במסגרת של „החלוץ" קיבוץ הכשרה ועליה על שם סרגוביץ, במטרה לאגד בתוכו את כל חברי „החלוץ" הרואים את דרכם בא"י במסגרתו של הקיבוץ המאוחד. מגמתו של קיבוץ העליה היתה לארגן כל חבר „החלוץ" המזדהה עם דרכו של קיבוץ גדול, פתוח וגדל, המאחד בו כל פועל הרוצה לחיות חיי קומונה. אבל במציאותו של „החלוץ" הלטבי איגד „קיבוץ סרגוביץ" כמעט רק את בוגרי „הנוער". והודות לכך טושטשו הגבולות בין „נוער בורוכוב" וקיבוץ סרגוביץ, ויש שראו את קיבוץ העליה כסקציה של „הנוער" ולא כתא לארגון העליה בתוך „החלוץ".

כבר בהיוסדו הביע „קיבוץ העליה" את רצונו לרכז את חבריו העולים בישוב אחד של הקיבוץ המאוחד. כי ברור היה ערכה הרב של הקונקרטיזציה בחינוך ועדיפותה על החינוך מפשט לרעיון ערטילאי של חיי שיתוף, בלי קשר עם ביטוי מעשי של הרעיון — הישוב הקולט. אחרי מו"מ עם מזכירות הקיבוץ נקבעה פלוגת הרצליה (עתה „שפיים") כמקום קליטת חברי „הנוער". במגמה ריכוזית זו נתכוונו למצוא דרך להקלת חבלי קליטתם, המסייעת להתאחזותם והשתרשותם של עולים חדשים בחיי קיבוץ ולהקלטתם

בחברה ובמשק הקומוניסטי. ריכוז של חברים איפשר גם רציפות והתמדה של קשר חי עם סניפים וקיבוצי הכשרה בגולה. הסתדרות קטנה זו, בת 700—800 חברים, השרישה בקומונה כ־150 חבר. אמנם, לא מעטים היו שעזבו אח״כ את הקיבוץ.

ו

1930—1934, הן חמש שנות גידול, צמיחה והתרחבות של התנועה, שנות גיבוש מהותה ודרכי פעולותיה. בשנים אלו עלתה התנועה על דרך המלך והפכה להסתדרות נוער בעלת משקל והשפעה בקרב הנוער היהודי.

בשנות קיומו הראשונות היה „הנוער" בבחינת משמרת צעירה למפלגה, מעין מסגרת משנה מפלגתית לחברים יותר צעירים; מהדורה ציונית של „יונג־בונד". גיל חבריה היה הקו המבדיל האופיני ביותר שבין „נוער בורוכוב" לבין המפלגה הציונית הסוציאליסטית. כהסתדרות בעלת שכבה מתבגרת בלבד, היתה יכלתה ההדרכתית־חינוכית מוגבלת ומצומצמת במידה רבה, ולאמיתו של דבר היתה חסרה ערכים רבים של תנועת נוער. זו היתה מסגרת ללימוד, להסברה, להבהרת, ולקביעת השקפת עולם, והפעלת הנוער בפעולה ציבורית, אבל לא מסגרת מחנכת ליצירת דמות אחרת.

שינוי־ערכין בשאלת המבנה הארגוני של ההסתדרות וקשר בלתי אמצעי עם „החלוץ", הם הקוים האופיניים לתקופת החומש הזו בחיי „הנוער". עוד בראשיתה של ההסתדרות הוברר למדי שאין להסתפק בשכבת בוגרים בלבד, ולא פעם הועלתה שאלת ארגון הנוער בגיל רך יותר בשכבות צופים. אבל מאז ומתמיד נתקלה שאיפה זו בהתנגדות נמרצת מצד המפלגה, וזמן רב הכריעה המפלגה את הכף. אם בפעולה חינוכית בשכבות יותר מבוגרות לא קיבלה המפלגה את השיטה השומרית, — נטולת חינוך פוליטי יחסית ופעולה ציבורית, — הרי לא ראתה המפלגה כל הבדל בפעולה בשכבות צעירות; ולכן התנגדה להקמת שתי מסגרות ציוניות־סוציאליסטיות לנוער בגיל רך. וכיון שלנצ״ח היה בשטח פעולה זה נסיון והצלחה לא מעטה, התנגדה המפלגה לארגון נוער בגיל צעיר גם ב„נוער בורוכוב". ובזה קיצצה חלק משרשיו של „הנוער".

אמנם הנוער קיבל את הכרעתה של המפלגה בשאלה זו, אבל בתוכו שררה כל הזמן אי־שביעת רצון מהחלטה זו; עד שב־1926 הקים הסניף בפרייל את התא הראשון של שכבה צעירה „פרייער־סקויט".

עם כניסתם של חלק גדול, וביחוד הער והפעיל ביותר של חברים, לשורות „החלוץ", ויציאתם של רוב החברים להכשרה, נוצר בתוך ההסתדרות מצב משונה. את השכבה הניכרת ביותר בתוך סניפי הנוער היוו בוגרים, שאינם מגשימים. מצב זה הכביד במידה רבה על התפתחותה הנורמלית של התנועה, הקטין את כוח משיכתה והחליש את האפשרות להרחיב ולהעמיק את הפעולה החינוכית. בועידה החמישית, במאֶרץ 1932, היתה שאלת הקמת שכבה צעירה הבעיה המרכזית של הועידה, והיא החליטה לשנות באופן רדיקלי את מבנה הסתדרותנו, ע״י ארגון הנוער בגיל 10—16 לקבוצות פיונרים בעלות אופי צופי. חברים בגיל 16—20 מתארגנים בשכבה נפרדת המהווה את החלק העיקרי של ההסתדרות. החברים היותר מבוגרים מהוים את השכבה השלישית המבוגרת, שתפקידה ההדרכתי להכשירם ולהכניסם לשורות המפלגה. החברים עוברים למפלגה לא כיחידים, אלא השכבה כולה

כקולקטיב אחד, ובזמן הראשון לכניסתם למפלגה יש לדאוג לפעולה מיוחדת בתוכם על מנת להדריכם לקראת פעולה ציבורית־פוליטית במסגרתה של המפלגה ובשמה בתוך חטיבות ציבוריות אחרות.

ז

החלטה זו שימשה מפנה חשוב בחיי התנועה וכתוצאה מכך השתנו כל צורות פעולותיה. במקום מכשירים חינוכיים קודמים שהתאימו לפעולה המונית, כמו אסיפות פומביות, הרצאות, כינוסים, בא כאמצעי חינוכי מרכזי — החוג.

אמנם החוג גם עכשיו לא נהפך לתא אורגני־סגור, אבל אינו עוד מסגרת הדרכתית בלבד, בו רוכש החבר ידיעות ועל ידו מתקשר עם פעולות מסויימות, — אלא הוא תא חנוכי היוצר סביבה חינוכית, בה באות לכלל ביטוי צורות שונות של החיים התנועתיים של הצעיר. מסגרת השואפת לשנות הווי חייו וליצור דמות אדם אחר, שונה מזו שבסביבה ממנה בא הנוער אל בין כתלי ההסתדרות. פעולת התא מתבטאת לא רק בלימוד, אלא בחגיגה, שירה, טיול, עזרה־הדדית; היא משמשת מסגרת לחיי הצעיר בתנועה.

מהסתדרות של צעירים הופך „נוער בורוכוב" להסתדרות נוער חינוכית ויחד עם זה מתגבשת דרכו הרעיונית־חברותית כהסתדרות נוער ציונית־סוציאליסטית בעלת אופי חלוצי־פוליטי. אמנם גם עכשיו — עם שינוי צורות הפעולה — לא הסתלקו מן הדרך של תנועת נוער המונית. גם להבא הוסיף „הנוער" לראות את עצמו כמסגרת לכל נער ונערה בישראל, גם כשיכלתו החינוכית לא איפשרה לחופף על כל אלה שבאו אליה. החוג לא נהפך לתא סגור בו מתחנכים בני דור אחד, עד התבגרותם ויציאתם להכשרה או העברתם לשורות המפלגה. גם לא הסתלקנו לגמרי מפעולות פומביות, אך הן לא היוו עוד את החלק העיקרי שבפעולת ההסתדרות.

ח

הדגשת ערכי החלוציות, העוברת כחוט השני בפעולה החינוכית, העמדת ההגשמה כצו עליון של התנועה, — יצרו אוירה של מתיחות לקראת הגשמה אישית של ערכים אלה בחייו של כל פרט ופרט והביאו למעשה ההגשמה את רוב מנינם ורוב בנינם של חברי התנועה. ברם, הגשמת רוב חברי התנועה קירבה את ה„נוער" לבעיות „החלוץ". וה„חלוץ", אז שוב בשלב התפתחות מחודש. מפעלי הכשרה התרחבו, קיבוצי עליה התלכדו, אבל יחד עם זה טרם הושגה ההתלכדות הארגונית הפנימית, לא הוקם הסניף החלוצי העצמאי, והוא חידש בשטח זה את ימיו כקדם והיווה כעין ברית של בוגרי תנועות הנוער בלבד, העומדים לרשותן ולמשמעתן של הסתדרויותיהם.

בהעמדת הגשמה עצמית במרכז פעולתה החינוכית, לא קשרה התנועה בכל זאת את ההגשמה דווקא עם גיל מסוים ולכן גם נשארו בשורותיה, בשכבתה השלישית, חברים שטרם הגיעו להחלטתם האישית להגשמה.

שליחי „החלוץ" יחד עם בוגרינו תורמים לא מעט למען שידוד מערכות „החלוץ" ושינוי המצב הקיים. בהשפעתם מחליטה הועידה השביעית, באוקטובר 1931, כי היא:

1) רואה ב„החלוץ" הסתדרות אחידה ושלמה, בעלת תוכן חברתי, נושאת ערכים ויעודים עצמיים, המאגדת, מחנכת ומכשירה להגשמה אישית־חלוצית בחיי עבודה ושיתוף בתנועת הפועלים בארץ, ומעמידה את כל חבריה לרשותה ולמשמעתה המלאה של הסתדרות „החלוץ" בלטביה, למילוי תפקיד חלוצי מכוון ומדריך במפעלי הפרודוקטיביזציה של העם, במלחמת הפועל היהודי לזכותו לעבודה.

2) קוראת את חברי „החלוץ" להתרכזות ולהתמסרות מקסימלית בפעולת „החלוץ", להתלכדות פנימית בחייה ובפעולתה של ההסתדרות החלוצית, לביצור ארגונה ולהעמקת תכנה, ורואה בכך את הערובה היחידה לפעולה מסודרת של „החלוץ", ואחת הדרכים הממשיות להקמת האחדות המלאה של כל מחנה הנוער החלוצי בהסתדרות חלוצית אחת.

3) הועידה רואה כתפקיד עיקרי „דבר הקמתו וביסוסו של הסניף החלוצי, את חיסונו הפנימי, העמקת העבודה התרבותית בתוכו, יצירת הווי חיים משותף לכל חבריו, — בהיותו לכוח מרכז ומלקט את הנוער היהודי בכל עיר ועיירה".

החלטה זו באה על תיקונה רק עם זרימת המוני נוער ל„החלוץ", וגם אז רק בערים המרכזיות. ברוב הסניפים הקטנים המשיך „החלוץ" גם להבא להתקיים למעשה כפדרציה של בוגרי 3 הסתדרויות.

ט

בהתרחבות פעולתה והשפעתה של ההסתדרות, מנסה התנועה להגשים את חלומה ולהוציא את דברה לנוער בדפוס ממש. תחילה בחוברת דקה, בת כמה דפים — „פריינט־שאפט", — שהופיעה לעתים מזומנות. התחלה צנועה, בלי בטחון פנימי ובלי נסיון כלשהו בשטח זה, וכמובן — בלי אמצעים, ואחרי הוצאת כמה חוברות, ובאקראי, נפסקת הופעתו של „פריינטשאפט".

אחרי הפסקה של למעלה משנה מחדשת התנועה את בטאונה ומוציאה לאור „יוגנט־וועלט" — עתון מצויר גדול לנוער שבסדנא ובבית־הספר. „יוגנט־וועלט" מופיע כשנה בערך, עד שנסגר ב־1934 ע"י השלטונות, בימי ההפיכה הריאקציונית.

ה„בונד" לא השלים כל הזמן עם עובדת קיומו של שטח, בו מצוי קשר ארגוני של ממש בין תנועתנו לבין הנוער הס. ד. הלטבי וגם עלה בידיהם לנתק את החוט הדק של השותפות הפועלית בין הנוער (לפחות בשדה הספורט): בסתיו 1932 החליטה המועצה של ההתאגדות על סגירת סניפנו.

י

פגישת חברינו עם חברי נצ"ח בקיבוץ הכשרה משותף, בסניף החלוצי, שעשה את הצעדים הראשונים לבנינו; השתתפותם של חברי נצ"ח ברוב פעולותיה של המפלגה בחיים הציבוריים המקומיים, הלכה וקרבה את המסגרות הארגוניות שחצצו ביניהם, ולא פעם שימשה שאלת איחודן של המסגרות נושא לשיחות ולבירורים מעל דפי ההוצאות של שתי ההסתדרויות ולדיונים בפגישות של התנועות.

בשנת 1935, בימי הבחירות לקונגרס הציוני ה־17, הוקמה פדרציה של הסתדרויות

נוער צ. ס. (נוער בורוכוב, נצ״ח וגורדוניה) לשם פעולה משותפת בשטחים שונים, כגון הסברה פומבית, כרוזים, קואורדינציה של הפעולה בחיים ציבוריים כלליים וכו׳. יש שראו בפדרציה של הסתדרויות הנוער צעד ראשון לקראת איחוד והתמזגות מלאה, אבל אלה לא היו אלא טועים. נסיון זה לא נשא פרי רב, ואחרי תקופה לא ארוכה של פעולות משותפות פסק קיומה של פדרציה זו.

„החלוץ״ הלך וגדל. זרם החברים שבאו ישר לשורותיו התרחב. היה הכרח ליצור כלים חינוכיים חדשים, כדי להקליטם ולהכניסם למסלול של חיי הגשמה. הצורך להשתלט על סיטואציה זו של כוח חדש המתפרץ לחיי הגשמה הבליט ביתר שאת את ההכרח בהקמת „החלוץ״ כהסתדרות אחידה.

אמנם גם להסתדרויות הנוער האוטונומיסטיות היה ברור, שאין להמשיך בדרכו הקודמת הפידרטיבית של „החלוץ״ ויש לבנותו בהתאם לצרכים החדשים של תנועה המונית, המקבלת לתוכה זרם בלתי פוסק של חברים לא משורות הסתדרויות נוער, — אך הן לא גילו את הלהט וההבנה הדרושה לאֶלמנט החדש הבא ל„החלוץ״. וטבעי הדבר שחברי „נוער בורוכוב״ כבוגרי תנועה בעלת אופי המוני־עממי, היו הראשונים שנכנסו בעובי הקורה של בעיות הזרם החדש בתוך „החלוץ״. בוגרי „הנוער״ יזמו יצירת „גוש כללי״ ב„החלוץ״ כדי להפעיל את כל החלוצים הרואים רק ב„החלוץ״ את מסגרתם הארגונית והחינוכית, תוך מגמה ללכד את ה„סתם־חלוצים״ ולגבש מהם נושא לסניף חלוצי עצמאי ומאוחד.

הקמת הגוש לפני הבחירות לועידת „החלוץ״, גרמה למתיחות רבה, הואיל ויתר תנועות הנוער ראו בזה כעין נסיון להוציא מידיהם את ההיגמוניה ב„החלוץ״. אבל למרות המתיחות היתה בכל זאת הועידה מאוחדת ברוב השאלות, חוץ משאלת המבנה של קיבוץ ההכשרה. חברי הגוש דרשו הכשרה מעורבת לכל חברי „החלוץ״, חברי גורדוניה היו בעד קיבוצי הכשרה מיוחדים לכל תנועה לחוד. אבל גם בשאלה זו הגיעו לבסוף לידי הסכם ונתקבלה הצעת חברי נצ״ח על הכשרה „מעורבת־גרעינית״, כלומר: קיבוץ הכשרה מעורב, אבל רוב חבריו משתייכים לקיבוץ־עליה אחד.

מהלך זה של הועידה יצר את האוירה החברתית לפעולה משותפת ופוריה ב„החלוץ״ עד להפיכה הדיקטטורית של מנהיג האכרים. אז נפתח פרק חדש בתולדותיה של כל התנועה הציונית הסוציאליסטית בלטביה, שפורקה ע״י השלטונות ונאלצה לרדת למחתרת.

אברהם אתי (אטינגר)

לתולדות תנועת "השומר הצעיר" בלטביה

כמו ברוב הארצות כן גם בלטביה לבשה תנועת „השומר הצעיר" בראשיתה צורה של גדודי־צופים שקמו בשלהי המלחמה הקודמת (1917). ואם־כי לידתם כרוכה במסיבות ציוניות (הכרזת בלפור), לא היו לצופים אלה בהתחלה אלא נטיות ציוניות קלושות מאד ובלתי־מחייבות בהחלט.

הם היו גם מרוחקים מהשפעת הגרעינים החלוציים, שנתארגנו בינתיים בלטביה, גרעינים שרבים מחבריהם אף עלו לארץ־ישראל.

הפעלתנות והמשטר של החיים הצופיים, המחנות והטיולים, זקיפות הקומה המרעננת, חיי החברה שהתרקמו במועדון ובמחנה — כל אלה, בצירוף האידיאלים הכלליים של באדן־פאול על אזרחות מועילה, על עזרה לזולת ועל אחוות הצופים, היה בהם בזמן ההוא כדי לספק את מאוויו של הנוער הזה.

לשיא זהרה הגיעה התקופה הצופית ב־1923, וביחוד במחנה־הקיץ הגדול של אותה שנה. עד אז כבר בגרה שכבה רחבה של מדריכים, שגדלו וחונכו במשך שנים מספר בקבוצות הצופיות. שכבה זו הצטיינה במסירותה ובהתלהבותה ונתנה תנופה גדולה לתנועה הצופית.

בדומה לגדודים הצופיים בריגה נוסדו גדודים גם בערי־הקרת. הסתדרות „בר־כוכבא", שהוקמה אז והקיפה את כל הגדודים, קיימה קשר מתמיד והדוק בין הסניפים עד שהם הפכו לתנועה ארצית אחת בעלת דופק־חיים משותף.

אין להעלות את זכר התקופה ההיא בלי להזכיר את שמו של ברוך בג, שהיה הרוח החיה בתנועה.

השכבה הרחבה של צופים מתבגרים, נושאת־התנועה, הגיעה בימים ההם גם לבגרותה האישית. וכל אחד מחבריה העמד לפני בעיית עתידו, לפני בחירת מקצועו ודרכו בחיים. על בעיה זו לא נתן האידיאל הבאדן־פאולי שום תשובה. לאשרה של התנועה הוכשרה בתוכה התמורה החלוצית עוד לפני שדור־הבוגרים הראשון הגיע למשבר. ואם כי המהפכה החלוצית היתה מלווה אצלנו זעזועים קשים מאד וגם היאבקות פנימית — ניצלנו מניוונה ומהתפוררותה של השכבה הבוגרת והצלחנו בדרך־כלל לשמור על רציפות החיים התנועתיים.

עוד ב־1923 היתה שפת הדיבור בתנועה רוסית, והשירים שבפינו — שירי סקאוטים רוסיים. אבל כבר אז נמצאו חברים מבוגרים, שהחלו לעורר שאלות לאומיות וחברתיות

שונות. כך, למשל, אורגנה עוד בינואר 1923 על־ידי משה אברבוך קבוצת צופים מבין תלמידי ביה"ס העברי, אשר ניהלה את עבודתה בעברית ואשר הציבה לעצמה את המטרה להחדיר לתנועה את השפה העברית והרוח הלאומית.

רושם רב עשתה קבוצת צופים עברים מליטא, שהשתתפה במחנה הנ"ל בשנת 1923. השפה העברית והשירה העברית שבפיהם, והתודעה היהודית העצמית בלבם הקסימו את כולנו. הופעתם הביאה אלינו בפעם הראשונה את דבר ארץ־ישראל החלוצית החיה ושופעת־האור בצורה מוחשית ומושכת. היא עוררה בנו כמיהה לעליה והציבה לפני רבים, אולי בפעם הראשונה, את שאלת תפקיד הנוער בעם ואת שאלת תכליתם של הצופים העברים בתורת תנועה.

ביקורי אישים ציוניים שונים במשך השנה הקרובה מצאו כבר קרקע פוריה בלבותינו. התסיסה הלאומית, החלוצית והסוציאלית הלכה וגברה בשכבה הבוגרת, לא נתנה לה מנוח ופרצה בסערה משחררת בחורף 1924—1925.

כגיבורים אגדתיים הופיעו אלינו בחורף ההוא מעבר לגבול הרוסי שני חברי המטה הראשי של „השומר הצעיר" ברוסיה. וולודיה איצקוביץ (זאב הים) שהה אצלנו רק זמן קצר. לסיה גלילי בילה בלטביה כחדשיים, ושכבת הבוגרים ישבה אתו ימים ולילות בבירורים נוקבים.

עלילת הגבורה של התנועה הרוסית על מסירות חבריה, משמעתה החמורה, יסוריה ושמחותיה נגלתה לפני שכבת הבוגרים כסמל חי ולוהט ומורה־דרך. ואכן, נערך בתנועה הליבון הרציני הראשון של בעיות הציונות הסוציאליסטית החלוצית.

הייתי עוד צעיר, אבל זוכר אני את עצמי גונב את זמני מבית־הספר, מן השעורים, משעות הלילה, ועומד מאחורי הדלת כדי לקלוט שמץ דבר מן הויכוחים הסוערים. התנועה כולה היתה אחוזה קדחת. העבודה הרגילה הופרעה, ואף השכבות הצעירות עצרו את נשימתם בצפיה לבאות.

בתוך הבירורים האלה התגבשה קבוצת בוגרים גדולה וחזקה, שדרשה לקבוע את החלוציות הקיבוצית ואת ההגשמה העצמית כדרך מחייבת לתנועה. הויכוח, אם יש לקבוע את הערכים הללו כדבר מחייב כבר עתה או להשאר במסגרת פתוחה, פילג את התנועה למשך שנה שלימה. לא נפרט במסגרתה של רשימה זו את פרשת שנת הפילוג על צירופיו ולבטיו. היה זה ניתוח קשה. ועידת פסח 1926 איחדה שוב את חלקיה השונים של התנועה, כשדרכה החלוצית ותפקידה בנוער ברורים לפניה, כשרכושה האנושי גדול, היקפה רחב וגרעינה מלוכד ומחושל.

במרכז הקבוצה החלוצית הזדקרה אישיותו של סיומה שנקמן המנוח. בתבונה מעמיקה ובראיה למרחקים, בהתמדה ובעוז־רוח וביחסי חברות עדינים הוא ביטא וכיוון וחישל, צעד אחרי צעד, את הדרך החדשה בתנועה.

בשנים 1926—1929 נוצרו ונתגבשו הדפוסים הארגוניים והחינוכיים של התנועה בדרך ההגשמה. אלו היו ימי חיפושים מאומצים, ימי ביקורת מעמיקה של שיטות העבודה הישנות, תוך התאמתם לצרכים החדשים ותוך ניסויים חינוכיים מענינים.

בתקופה זו חלה גם התקשרותנו עם הארגון העולמי „השומר הצעיר" (1927), והתחילו לבוא אלינו השליחים הראשונים מארץ־ישראל.

כמו בארצות אחרות כן גם בלטביה היו שנות־המשבר בארץ, שנות הפסקת עליה, חוסר־העבודה והעזיבות לשנות גיבוש וחיסון לתנועת הנוער.

בקיץ 1926 נוסדה חות־ההכשרה הראשונה באקנגריה ובה כ־20 חברים. חות־הכשרה זו הוקמה ע"י „החלוץ". הודות למאמצי תנועתנו, התחיל „החלוץ" להתעורר ולהתאושש מהתפוררותו אחרי עלית גל החלוצים הראשון מלטביה בהתחלת שנות העשרים.

מפעל ההכשרה הלך מדי שנה בשנה הלוך והתרחב, הלוך והסתעף. קיבוצים חקלאיים ועירוניים, במשקי איכרים ובמשקים עצמאיים, עבודה בשדה וביער, במנסרות ובבתי־חרושת, בנמלים וברכבת, במפעלי־מלאכה עצמאיים ובשירות־בית — מערכת חיים רחבה ומורכבת, השוקקת חיים אינטנסיביים.

כמפעל מיוחד במינו יש להזכיר את חות־הלימוד החקלאית בבאלטסמויז'ה, אשר הוקמה בעזרת חברת „מפיצי ההשכלה" ואשר עברה אחרי־כן „למוסקאטי". בתקופה ההיא נערכו לראשונה גם הסמינריונים הרעיוניים והחינוכיים.

בחנוכה 1927 היתה הפגישה השומרית הראשונה (שומרים־בוגרים), שסימנה שלב חשוב בתולדות התנועה. דור השומרים הראשון, שחולל את המהפכה החלוצית והניח את היסודות לדרך החדשה, עמד על סף עליתו. דור־שומרים צעיר ורב במספרו התבגר בינתיים ועמד ליטול על שכמו את עול־התנועה. הפגישה היתה חשובה כפגישה חברית, כמסכמת דרך, כמתווה קוים לעתיד, כמסירת נכסי התנועה מדור לדור. רק תשעה חדשים אחרי הפגישה יצאו ארבעה החברים הראשונים מן התנועה הלטבית לארץ. הם היו גם הסנוניות הראשונות של העליה החמישית בכלל (שמות החברים העולים הם: יוסף איבין ז"ל ויבדלו לחיים משה אברבוך, רחל וולפובסקי, בנימין בסנר).

בימים ההם היתה התנועה בארץ מתקשרת עם המחתרת התנועתית ברוסיה ומגישה לה עזרה באמצעות לשכת־הקשר בלטביה. עקבנו מקרוב אחרי כל לבטיה של התנועה הרוסית בתקופה הקשה שעברה עליה אז. ואין תימה, שהיכרות בלתי־אמצעית זו הטביעה עלינו את חותמה.

משנת 1929 עד להפיכה הפאשיסטית בלטביה ב־1934 חלה תקופת השגשוג לתנועה. היא נהפכה לתנועת הנוער העיקרית מבחינת מספרה, משקלה והשפעתה בציבוריות היהודית בלטביה. דרכי העבודה שוכללו ושטחי־הפעולה הן בפנים והן בחוץ לבשו ממדים ותנופה בלתי־רגילים.

גם הרכבה הסוציאלי של התנועה נשתנה במרוצת הזמן. היא הצליחה לחדור לשכבות הנחשלות ביותר.

בימי המשטר הפאשיסטי, כאשר חייה הציבוריים של יהדות לטביה נהרסו ואישיה הבולטים עזבו את הארץ או הושתקו; כאשר על הרשת המפוארת של בתי־הספר העבריים השתלטה „אגודת ישראל" — נאלצה גם תנועתנו לרדת למחתרת ולפעול בתנאים של הסוואה חמורה. בימים ההם היא היוותה, יחד עם תנועות חלוציות אחרות ועם שנים או שלשה בתי־ספר, שהצליחו מסיבות שונות לקיים את הרכב המורים הישן, את קן־ההתנגדות העיקרי למשטר האגודאי והאנטי־ציוני. תנועתנו הצליחה גם בתקופה קשה זו להגיע להישגים תנועתיים וחינוכיים חשובים.

שיתוקה הסופי של פעולת התנועה בא בתקופת השלטון הסובייטי.

א. ז–ן

"השחר"

הבא לסקור את חיי הצבור היהודי בלטביה מן ההכרח שיזכיר את ארגון הסטודנטים הציונים הסוציאליסטים „השחר".

הארגון נוסד בשנת 1926. באותה שנה נוצר קרע בארגון הסטודנטים „החבר", ולאחר דין ודברים סוער עזבוהו מספר ניכר של חבריו. במכתב גלוי בעתונות היומית מסרו החברים העוזבים את הנימוקים שהניעום לכך והעיקרי שבהם: המגמות שהתגלו ב„החבר" להפוך את הארגון ל„קורפורציה", דבר שהיה בעיני החברים היוצאים פגיעה קשה ביסודותיו הדמוקרטיים של „החבר".

שנים מספר לפני הפילוג הזה נוסד בריגה ע"י מספר סטודנטים, חברי המפלגה „צעירי ציון" (ועל הבסיס המפלגתי של „צעירי ציון"), ארגון סטודנטים בשם „הניצוץ", אולם הניצוץ הזה דעך במהרה. כעבור שנים מספר שבק חיים לכל חי. החברים שעזבו את „החבר" מצאו שפה משותפת עם כמה מחברי „הניצוץ" לשעבר והקימו את „השחר". מתחילת דרכו הצבורית של „השחר" החליטו מיסדיו וחבריו שלא להזדהות עם שום מפלגה, אם כי בחרו למסגרת פעולותיהם את הרעיונות של תנועת הפועלים בארץ ישראל.

מטרותיו העיקריות של „השחר" היו:

לרכז מספר גדול ככל האפשר של סטודנטים יהודים בלטביה, אשר ארץ־ישראל העובדת היא חזונם;

לדאוג לחינוך ציוני וסוציאליסטי בצבור הסטודנטי בלטביה;

להשתתף בפועל בכל הפעולות של ההסתדרות הציונית במסגרת התנועה הפועלית.

לא עבר זמן רב לאחר הווסד „השחר" והארגון הצעיר החל מתבלט בחיים הצבוריים של יהדות לטביה הודות לבהירות רעיונותיו ולעבודתם המסורה של חבריו. כעבור שנתיים־שלש גדל מספר חבריו והגיע ל־60 בערך.

פעולתו החשובה ביותר היתה בשטח החינוך. הארגון פיתח עבודה חינוכית מסועפת ורבגונית בין חבריו ובקרב הסטודנטים היהודים. אורגנו סמינרים וקורסים שונים (ללימוד השפה העברית, לתולדות הציונות וכו') וכן קוימו תכופות הרצאותיהם של מלומדים ועסקנים מקומיים (של פרופ' מ. לזרסון, ד"ר י. הלמן, ד"ר נדל, ד"ר זיו, ואחרים) וכן של אישים מחוץ ללטביה. גיוון מיוחד ניתן לפעולות ע"י ביקוריהם של מנהיגי התנועה ואישים בעלי שם מארץ ישראל: ח. נ. ביאליק, חיים ארלוזורוב, לייב

1. ועידת הציונים הכלליים בלטביה, 1933

יושבים מימין לשמאל: —, —, —, ד״ר רבינוביץ, —, ד״ר י. שרגא, מ. כגן, דוידוב, ז. רבינוביץ, א. מהריל, ב. גורביץ, א. גורביץ, אל. אטינגן, —, עו״ד י. טרון, א. גרוס, רוזנצווייג, גב׳ שרה יואל, ד״ר ה. וואסרמן, ב. ווישניבסקי, ב. באלאנוב, הימלהוך, —, לוריא, ליבמן, ח. גורדון.

2. ועידת צעירי־ציון בלטביה

יושבים מימין לשמאל: י. וויניק, ב. לוין, ד״ר ז. גורדין, ז. גלה, מ. בובה, ברנשטיין, פרופ׳ מ. לזרסון, מ. ציגלר, ש. גוץ, —, מ. גרסון, גב׳ בלה מוסינה, י. יצקן, וינקור, בלינקי.

יושבים ליד שולחן הנשיאות מימין לשמאל: —, ז. מיכלסון, ילינוביץ, ז. חניוטין, —, י. יפה, ד. חגי, —, ו. לונברג, —.

3. ראשי המזרחי בלטביה

יושבים מימין לשמאל: אשר רבינוביץ, יצחק זאב רבינוביץ, הרב זאב אריה רבינר, חיים לובוצקי, הרב ד"ר מרדכי נורוק, מרדכי בלומנטל, מנדל גור, זליג שלזינגר, זלמן זלמנוביץ.

עומדים מימין לשמאל: צבי יעקב קפלן, מינקוב, זילברמן, אזינר, דוד ליקנייצקי, ליב ברוידה, משה וינברג, ראובן הובשה.

4. כינוס צעירי אגודת ישראל, ריגה תרצ"ג

יושבים מימן לשמאל: הרב א. פלצינסקי, —, יצחק גולדמן, הרב מ. פלצינסקי, הרב פ. טייץ, שמעון יצחק ויטנברג, הרב יוסף גליק, הרב לפין, חיים חודקוב, מ. קלומל. עומד הקיצוני מימין: שמעון קילוב.

5. ברית תרומפלדור בשנה הראשונה להיוסדה, 1925
למטה מימין לשמאל: אליהו תמרקין, גלזר.
יושבים מימין לשמאל: מאיר גרין, גב' ב. יפה, מ. שאטנשטיין, אהרן פרופס, ב. לובוצקי (אליאב).
עומדים מימין לשמאל: אריה דיסנצ'יק, —, א. לובוצקי, דוד קרטון, משה יואלסון, נתן ברוידה, קלמן קיט, עזרא פרניק.

6. פעילי צעירי־ציון בריגה, 1925
יושבים מימין לשמאל: צ. גארפינקל, י. קרופקין, ל. תגר, י. וויניק, מ. בובה.
עומדים מימין לשמאל: י. יצקן, מ. ציגלר. מ. גרסון, גורביץ.

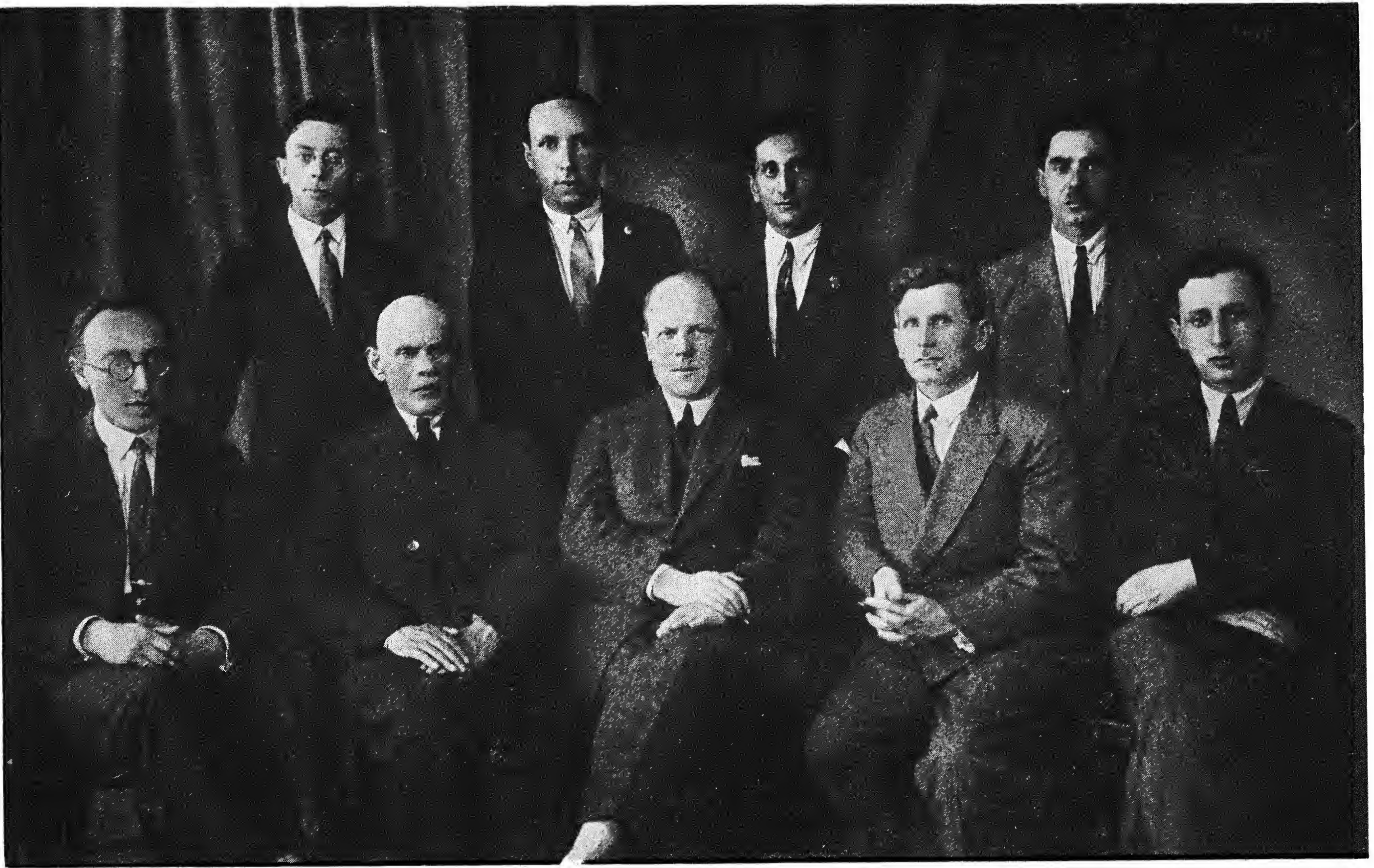

7. ועידת האיחוד של צעירי־ציון—התאחדות וצ. ס. בלטביה, 25 בינואר 1931

8. נציגי הארצות הבלטיות בסוכנות היהודית

מימין לשמאל: וו. לצקי־ברטולדי, ד"ר י. הלמן, פרופ' פ. מינץ, —, אל. אטינגן, י. איזנשטט, סנטור או. או. גרוזנברג, ה. וולף, הרב מ. נורוק, קרבר, ב. נורוק, פרופ' מ. לזרסון, מ. כהן, ד"ר י. יפה.

9. ועד ה„בונד" בדווינסק

יושבים מימין לשמאל: י. רץ, פ. מייקסין, ב. מייזל, ג. לוין, וו. לונברג.

עומדים מימין לשמאל: ב. רינד, י. לוין, ש. גרובין, מ. קרמר.

10. הועידה הששית של ה„בונד״, 27 בינואר 1934
הנואם: י. רבינוביץ

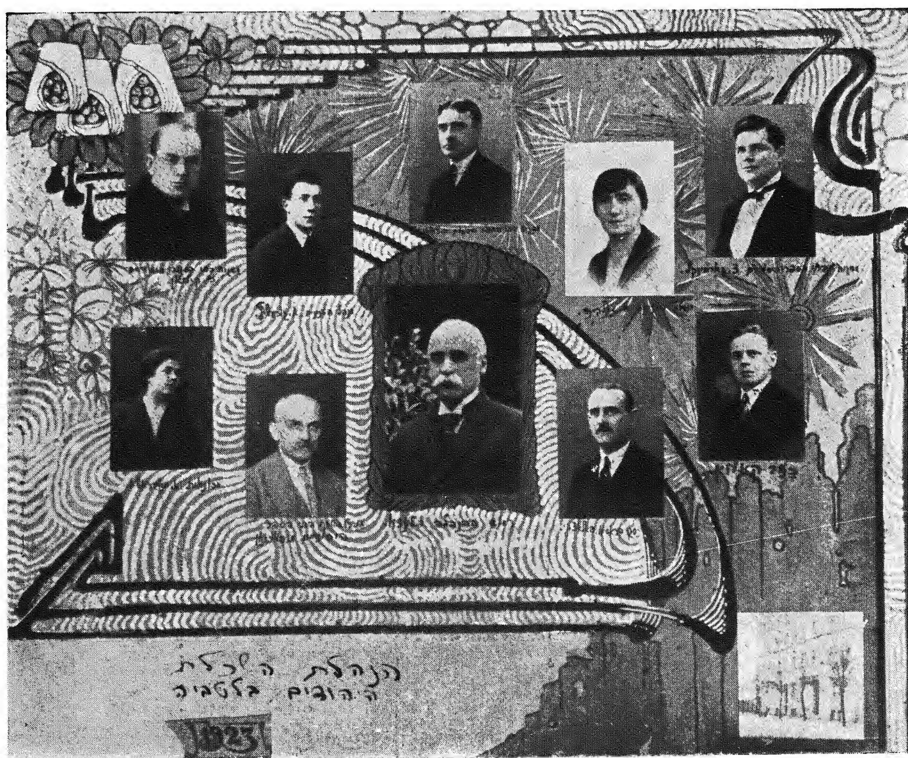
11. דוד ברגלסון ליד המצבה לזכר קרבנות ה„בונד״ במהפכת שנת 1905 בדווינסק
עומדים מימין לשמאל: י. לוין־שאצקס, מ. קיטאי, ד. ברגלסון, ב. מייזל.

12. ועד צ. ס. בדווינסק
יושבים מימין לשמאל: ד"ר ז. גורדין, יהודה יפה, ד"ר מקס זנד
עומדים מימין לשמאל: י. גולדין, מ. קראימסקי, קיקילביץ.

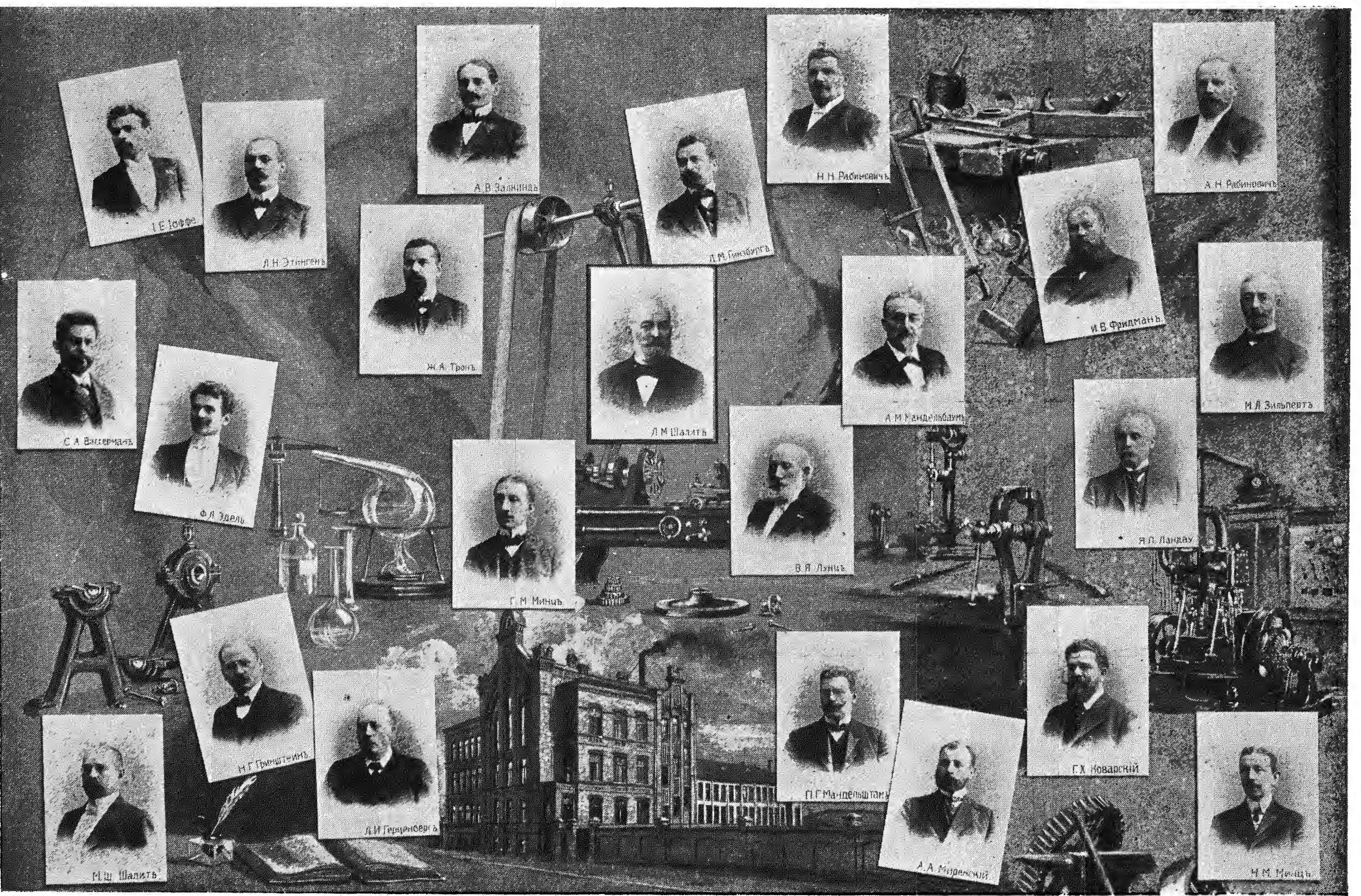
13. פעילי צ .ס. בדווינסק
יושבים מימין לשמאל: גב' רחמין־סליבקין, י. מאור (מאירסון), מ. אמיר (בליאך), ש. סרגוביץ,
ר. בשקין, זלמן סליבקין.

14. הנהלת השכלת היהודים בלטביה, 1923

15. נשיאות הועידה העברית הבלטית, 1927

16. ועד חברת מפיצי השכלה, ריגה 1906
לרגל פתיחת בית הספר למלאכה ברחוב הקוזקים בריגה.

17. ועידת „המורה״, 30 בדצמבר 1929

יושבים בשורה הראשונה מימין לשמאל: נ. מוסקובסקי, יצחק גורפינקל, גבאי, ח. גורדין, ז. מיכלסון, פרופ׳ מ. לזרסון, בלקינד, צ. גארפינקל, קולה (ב״כ איגוד המורים הלטים), מימון (ואסרמן).

בשורה השניה מימין לשמאל: ד״ר ברנשטיין, —, ירחמיאל וויניק, —, —, ז. פולוצקי, גורביץ, ב. גרונמן, פלסקין, רבקה וויניק, —, —.

בשורה השלישית מימין לשמאל: פינצוב, פבזנר, —, —, משה ברייטברט, שה־לבן, קורט, גינזבורג, בלינקי, אינג׳ חגיוסין, דוד סנדלר, —, —.

18. פתיחת האוניברסיטה העממית היהודית בריגה
יושבים מימין לשמאל: ד״ר י. יפה, ד״ר מ. זלקינד, ח. טוב, ב. גורביץ, אל. אטינגן, ד״ר ע. מרקוס, ד״ר ה. ואסרמן, ד״ר י. שרגא. הנואם: מ. קנינש, מיניסטר ההשכלה.

19. כינוס רבנים למען החינוך החרדי
יושבים מימין לשמאל: הרבנים בנימין אברהם טייץ, ליפא רוצקין, גרודסקי, מנחם מנדל עהרליך, —, פאול, פלצינסקי. הקיצוני משמאל עומד משה בלומ־ברג, מנהל הכשרה חקלאית של „אגודת ישראל”, ועל ידו הרב צ׳רניאק.

20. מורי בית הספר היסודי העברי העירוני ה־9, ריגה
יושבים מימין לשמאל: י. פינצב, ב. יפה (וינברג)
עומדים מימין לשמאל: ש. גרם, מ. לט.

21. מורות בתי הספר „תורה ודרך ארץ", ריגה
יושבות מימין לשמאל: סימה ויטנברג, פרידה ברנציק־מעיני, גיטל רבינר, לאה מרקושביץ,
בונא רבינר.

יפה, ויב"ל דוד בן־גוריון, זלמן רובשוב (שזר), נתן ביסטריצקי ואחרים. הם הביאו עמהם אוירה ארצישראלית והגבירו בלב חברי „השחר" את רצונם לעלות ארצה.

ברם, חברי „השחר" לא הסתפקו בעבודה חינוכית תיאורטית בלבד, אלא לקחו חלק פעיל בכל העבודה המעשית היום־יומית של התנועה הציונית בלטביה וגדול חלקם בכל המגביות ובשאר הפעולות של הקרנות הציוניות. כשנוסד בריגה סניף של „הליגה למען ארץ ישראל העובדת", היו חברי „השחר" משען הסניף, ולא אגזים אם אומר, שעל פעילותם ומסירותם של חברי „השחר" התבסס הסניף.

הבסיס הרעיוני של „השחר" היה רחב למדי כדי שיוכל להקיף חברי „צעירי ציון" וחברי „צ. ס." כאחד, וכך ניתן לו לחתור לקראת איחוד שתי המפלגות האלו. גם האוירה החברית ששררה ב„השחר" סייעה לא־מעט להתגבר על הניגודים המפלגתיים. „השחר" שימש איפוא גשר רעיוני וארגוני כאחד לאיחוד שתי המפלגות בלטביה.

שנים הם השטחים העיקריים בהם התנהלה הפעולה הפוליטית של „השחר":
בעבודת „הקופה" (הקופה לעזרה הדדית של הסטודנטים היהודים בלטביה);
במועצת הסטודנטים של האוניברסיטה בריגה.

הבחירות למועצה הכללית של הסטודנטים שעל יד האוניברסיטה הלטבית וכן העבודה השוטפת בתוך המועצה היו הרקע לפעולה פוליטית חשובה בשביל כל הסטודנטים. כבר שנים מספר לאחר היווסדו הצליח „השחר" לבחור בציר משלו (ש. לונברג) למועצה, וציר זה ידע לעמוד בתוקף על שמירת זכויותיהם של הסטודנטים היהודים ולהגיב כראוי על ההתפרצויות האנטישמיות מימין ומשמאל.

אין לך דבר המעיד על הישגי „השחר" כעובדה ששליש מחבריו נמצאים כעת בישראל, וחברים אלה פעילים כולם להקמת המדינה ולביסוסה.

עם הפיכת אולמניס ירד „השחר" למחתרת. בראשונה הצטמצמה פעולתו בפגישות חברים בלבד, אולם כעבור זמן מה השתלבה בעבודת ההסתדרויות הליגליות „העולים" (הסתדרות הנוער העובד) ו„העובד" (ארגון בעלי מלאכה ששאפו לעליה). עם כבוש לטביה ע"י הצבא האדום חדל „השחר" להתקיים.

יוסף שלזינגר

תנועת הספורט בין יהודי לטביה

מוקדש לזכרו של א. קלמן, יו״ר „מכבי״ בריגה

התפתחות הספורט בין יהודי לטביה החלה בראשית המאה העשרים. בשנת 1912 הוגשה לממשל הרוסי בריגה בקשה לאישור מועדון־ספורט יהודי. אך מסיבות בלתי־ידועות לא נתאשרה הבקשה. למעשה היו חוגים ספורטיביים של הנוער היהודי זמן רב לפני הגשת הבקשה, וזו לא באה אלא להשיג גושפנקה רשמית לספורט היהודי.

לאחר שנדחתה הבקשה, הצטרפו צעירים יהודים רבים למועדוני־הספורט של הגויים, ובהם קיבלו את הכשרתם הספורטיבית *. לפעמים התארגנו הספורטאים היהודים בקבוצות יהודיות בתוך מועדוני־הספורט הללו, אך דבר זה נשא תמיד אופי ארעי.

רק בשנת 1918, לאחר הקמת המדינה הלטבית, התארגן בריגה מועדון־הספורט היהודי הלאומי הראשון בשם „מכבי״, שתקנותיו התבססו על תקנות „מכבי״ באודיסה.

מייסדי המועדון היו הגברות גידין וס. מיכלסון וכן ד״ר שיינפלד, ד״ר א. ברקוביץ, א. ברגמן, י. זילברמן, א. הירשוביץ, א. מרכוס, ש. ברשק, ואנשי־ציבור אחרים. המועדון עורר התלהבות בקרב הנוער וזכה לתמיכה כספית ניכרת מצד חוגים נרחבים בציבור היהודי. הודות להתעניינותם של ד״ר יצחק יפה ומנהל הג׳וינט יוסף היימן קיבל ה„מכבי״ תרומה ניכרת מן הג׳וינט בה נרכשו מכשירי־ספורט.

בשנת 1928, כשנוסדה הסתדרות ה„מכבי״ העולמי הצטרפה אגודת „מכבי״ לטביה לאיגוד העולמי. בשנת 1939 הגיע מספר חברי ה„מכבי״ ל־1400 והוקמו סניפים רבים בערי השדה.

סניף „מכבי״ וינדאו נוסד בשנת 1920. סניף זה היה בעל מגרש משלו. חבריו, שמספרם הגיע ל־100, הצטיינו באתלטיקה קלה. בראש הסניף עמד ה׳ י. וולפסון.

סניף „מכבי״ ליבאו נוסד בשנת 1922. מספר חבריו הגיע ל־150 ובראשו עמד ה א. אברמוביץ. בשנת 1928 היתה קבוצתו אלוף־הכדורגל בקורלאנד.

סניף „מכבי״ טוקום נוסד בשנת 1924. מספר חבריו הגיע ל־140 ובראשו עמדו ד״ר קופנהאגן וד״ר יעקובסון. קבוצתו היתה משך 10 שנים אלוף־הכדורגל בזאמגאלן.

* ספורטאים יהודים בודדים הצטיינו גם קודם־לכן. כך למשל, ייצג י. לוינשטיין מריגה את רוסיה הצארית באולימפיאדה בשטוקהולם בשנת 1912.

כן היו סניפי „מכבי" בגולדינגן, האַזנפוט, ואַרקליאַני ועוד.

בין החברים שהיו פעילים באירגונו של „מכבי" ריגה ברצוני להזכיר את: א. קלמן, עו"ד א. היידמן, מ. גלסמן, אברהם לוי, נ. אולנשטיין, א. ליברמן, מהנדס כהן, ה. ברגמן, ב. חצקלביץ, י. שלזינגר, מ. רוזנגרטן, מ. רויאק, ד"ר מ. זיידנברג, ה. ברנשטיין, ד"ר י. האַזה, ד"ר מ. הירשברג, וו. טבצ׳ניק, ד"ר מ. גולדרינג, ס. מ. מושקט, ב. קלמן, ד"ר א. רוזנבלום, ד"ר א. פרס, מהנדס מ. שומר, מהנדס ו. וינברג, מ. שימילביץ, צבי חודקוב, איש־ימין, א. ברגמן, ע. בירנבאום, ב. פרוסק, ד"ר ל. ארסט, ד"ר י. יפה, א. מרכוס, י. דנהירש, י. קוצ׳גל, שר, לויתן, מויזס, ה. סגל, א. בג, מ. מיטל, ע. גליקמן, ק. בלינדרייך.

בשנת 1924 נוסד מועדון „הכוח", שחבריו התמסרו בעיקר לכדורגל, להתאגרפות ולטניס־השולחן. קבוצת הכדורגל של „הכוח" ריגה נמנתה שנים רבות עם הקבוצות החזקות בלטביה והביאה כבוד לספורט היהודי. בראש המועדון עמדו בתקופות שונות אל. אטינגן, ד"ר י. הופמן, עו"ד פ. לאַצקי, עו"ד י. גורניצקי, פ. מאירוביץ, מאירשטיין, ז. סוזאַייב, מהנדס לויתן, בר, ח. ל. בירמן.

ל„הכוח" היו סניפים גם במיטאו (100 חברים) ובראַז׳יצאַ (80 חבר).

במרוצת הזמן קמו אגודות־ספורט נוספות. בשנת 1925 הוקם מועדון־ספורט של ה„בונד" ע"ש פרץ. מספר חבריו היה קרוב ל־100. בשנת 1927 קם בריגה מועדון „י. ס. ק." („יידישער ספורט קלוב"). בין מייסדיו היו י. שלזינגר, ל. אלברט, ק. בלינדרייך, ע. גליקמן ואחרים (225 חברים). באותה שנה נוסד בדווינסק המועדון „דיסק". קבוצתו היתה במשך 11 שנה אלופת־הכדורגל בלאַטגאַליה. למועדון היה מגרש משלו להוקיי. בראשו עמד ה׳ הורביץ. מספר חבריו היה 150. בשנת 1928 קם מועדון לטניס בשם „ריטק". בראשו עמדו פייטלברג, י. גורניצקי והאחים מינץ. מספר חבריו — קרוב ל־70. בשנת 1929 נוסד מועדון לסיורים שמייסדיו היו מ. גולדברג ואהרון שלזינגר, ומועדון לשייט שבראשו עמדו בלינדרייך ופייטלברג. בשנת 1930 נוסד מועדון ספורט ע"ש בורוכוב. ובתקופה מאוחרת יותר גם אגודת „הפועל" שקיימה קשרים עם „הפועל" בא"י. בראשה עמד ע. גליקמן.

תוך שנים מעטות הסתעפה הפעילות הספורטיבית והקיפה כמעט את כל ענפי הספורט. נוסדו קבוצות לכדורגל, להתעמלות, לאתלטיקה קלה וכבדה, להתאבקות, לכדור־מים, לכדורסל, להוקיי, להרמת משקלות, להתאגרפות, לשחיה, לסיוף, לטניס, לטניס־שולחן, לשייט, לאופניים, לסיור, ועוד.

בכמה ענפים הגיעו הספורטאים היהודים לרמה גבוהה, עד שהוזמנו להשתתף בנבחרות הארציות של לטביה בתחרויות בינלאומיות.

יש לציין במיוחד את הישגי הספורטאים היהודים בטניס־השולחן שכונה בלטביה ה„ספורט היהודי". א. פינברג, האחים רוזנטל וגורביץ היו אלופי לטביה בטניס־השולחן וייצגו את המדינה בתחרויות בינארציות. בשנת 1933 זכה א. פינברג גם לתואר אלוף־גרמניה.

בשטחי ספורט אחרים יש לציין:

בהתעמלות במכשירים השיג גוליאק מ„מכבי"־ריגה שיא עולמי באולימפיאדה של 1928 בלוס־אנג׳לס.

במרוץ אופנועים ניצת סגל מ„מכבי"־ריגה בתחרות בינארצית ריגה—ברלין בשנת 1928.

באתלטיקה קלה השתתפו בנבחרת האוניברסיטה — א. בג בקפיצה לגובה, ע. גליקמן ופלדהון בריצת 100 מטר.

בהתאגרפות היו קפלן, אוסיאייביץ, דולגיצר אלופי לטביה, ואילו אלישקובסקי, שמרלינג וי. אלבר — אלופי ריגה.

בהתאבקות הצטיינו י. לוין ופסמן.

בהרמת משקלות הצטיין ברמנוב.

בטניס הצטיינו גב׳ מינץ וה"ה פייטלברג, י. קון, רוזנטל, י. גורניצקי.

בשחיה הצטיינו דוברוביץ, גאסינסקי, ברסלאו ושניידר. שניידר הגיע הראשון בשחיה ריגה־מאַיורי (25 ק"מ).

בכדורגל הצטיין השחקן וסטרמן, חבר „הכוח", וכאשר סיירה קבוצת „מכבי"־א"י בשנת 1937 באמריקה, הזמינה אותו להשתתף בקבוצתה.

גורם חשוב להתעוררות הספורטיבית בין יהודי לטביה היו משחקיה של קבוצת הכדורגל המפורסמת „הכוח"־וינה, שהוזמנה בשנת 1925 על־ידי „הכוח"־ריגה. היא ניצחה את הקבוצות הלטיות החזקות ביותר, והדבר גרם סיפוק רב לרגש הלאומי של יהודי לטביה והביא עמו גם לזרימת חברים חדשים אל אירגוני־הספורט היהודים.

גורם חשוב אחר לליכוד הפעולה הספורטיבית של הנוער היהודי בלטביה היו כינוסי הספורט של הקרן הקיימת לישראל. הכינוס הראשון נערך בשנת 1924 בהנהלת ברוך בג. הכינוס השני נערך בשנת 1929 בהנהלתם של י. בלקין, י. שרמן, ע. גליקמן, י. שלזינגר ומ. מיטל. כינוס זה נערך בל"ג בעומר ונוסף על התחרויות־הספורט נערכה גם תהלוכה של כל איגודי הנוער ובתי־הספר בריגה. הכינוס השלישי נערך בשנת 1930. כינוסים אלה כונו בפי הנוער בשם „האולימפיאדה של הקק"ל".

תנופה מיוחדת להתפתחות הספורט היהודי בלטביה ניתנה על־ידי השתתפות משלחות גדולות, שאורגנו על־ידי ה„מכבי", במכביה בארץ ישראל. במכביה הראשונה בשנת 1932 השתתפה משלחת בת 101 איש בהנהלתו של כותב טורים אלה. במכביה השניה השתתפה משלחת בת 85 איש שבראשה עמד א. קלמן. רבים ממשתתפי משלחות אלו ניצלו את ההזדמנות ונשארו בארץ כ„בלתי־ליגליים".

בשנת 1936 ביקרה בריגה קבוצת כדור־היד של „מכבי אבשלום" מפתח־תקוה.

תנועת הספורט בין יהודי לטביה הוסיפה להתפתח עד למלחמת־העולם השניה — עד השואה שהתרגשה על יהדות אירופה.

אל. אטינגן

פרקי זכרונות

ר א ש י ת   ה צ י ו נ ו ת   ב ר י ג ה

הדי הקונגרס הציוני הראשון, שנתכנס בבאזל ב־29—31 באוגוסט 1897, הגיעו גם לריגה. אמנם, הריגאי היחידי שהשתתף בקונגרס, מר לייב שליט, לא כינס בשובו מבאזל אסיפת־עם, כדי למסור לה את רשמיו מן הקונגרס. הוא מסר את רשמיו רק למקורביו, ומפיהם נודע גם לנו מה אירע שם.

לצערי, לא השתתפתי בקונגרס הראשון, אף כי הייתי באותו זמן מחובבי־ציון. בעיר־מולדתי וליז' הייתי חדשים מספר לפני צאתי לברן ללמוד באוניברסיטה, המורשה מטעם הועד האודיסאי של חובבי־ציון. (אחרי עזבי את וליז' בא במקומי כמורשה הועד מר בר גינזבורג, שהשתתף כציר בקונגרס הציוני הראשון). בשנת 1896 הייתי בין מיסדי אגודת הסטודנטים הלאומית הראשונה בברן. חברי ועד אגודה זו, שפעלה ברוח חובבי ציון, היו ד"ר חיים ז'יטלובסקי, מריה ריינוס, ד"ר אלכסנדר פרידמן (שהיה אחר כך רב מטעם בסמולנסק), האנדז'י וכותב הטורים האלה. על ייסודה של אגודתנו הודענו לאחד־העם, והוא השיב לנו, כי הוא שמח מאד שיש „אנשים משלנו" בין הסטודנטים היהודיים בברן, אך מכתב זה נאבד יחד עם תעודות אחרות, שעה שמוכר־ספרים שהיה נוהג למכור לסטודנטים ספרים בתשלומים לשעורים נטל, בהעדרי, את ספרי וחפצי ומכרם. בראשית שנת 1897 עברתי מאוניברסיטת ברן לציריך, ובראשית יולי 1897 נאלצתי לחזור לריגה מחוסר אמצעים להמשיך בלימודי. הורי לא היו אמידים ולא רציתי לבקש מהם את הכסף הדרוש להשתתפותי בקונגרס הציוני שהתכנס כעבור חודש בבאזל.

אך, כאמור, הדי הקונגרס הגיעו גם אלינו לריגה. יום אחד בא אלי אברהם מאיר טייץ ופתח בשיחה על הקונגרס הציוני ועל הציונות בכלל. לבסוף גילה לי, שהזמין למחרת כמה אנשים אל ביתו, וביקש שגם אני אבוא אליו. אותו טייץ סנדלר היה, ובבואי למחרת אל ביתו, מצאתיו יושב עם אחד מעוזריו ועוסק בתפירת נעלים. משנכנסתי, הניח את עבודתו והוליכני אל החדר הסמוך, חדר־האוכל. חדר זה היה מרווח ומלא אור. לשולחן מרובע וגדול הסבו כבר ד"ר א. זאלקינד, קלמן תגר, בן־ציון לוי ווייס. חוץ מוייס הכרתי את כולם. השיחה נתגלגלה על הקונגרס הציוני ועל הרצל. לאחר חילופי דעות סוכם בינינו, כי מעתה נפתח כח נרחב לפעולה ציונית וכי יש להפיץ את הרעיון בהמוני היהודים. אך כיצד לעשות את הדבר? הבינונו שרשיון לאסיפה ציונית לא

יינתן לנו. החלטנו איפוא לפנות אל אחד מאוהדינו, שליט, בעל מסעדה (לא היתה כל קירבת־משפחה בינו לבין לייב שליט). ואכן, לשמחתנו הרבה הסכים שליט שנתכנס במסעדתו. הוא קיים „יחסים טובים" עם שוטר־הרובע, ודבר זה הוסיף בטחון למעשינו באמתלאות שונות ערכנו במסעדה זו את אסיפותינו: פעם היתה זו חגיגה לכבוד פלוני ופעם שמחה משפחתית של אלמוני. לפעמים מילאו המבקרים באסיפותינו את שני חדרי המסעדה, אך מעולם לא באה שום תקלה מצד המשטרה.

יסדנו אז את האגודה הציונית הראשונה בריגה בשם „ציון". לועד האגודה נבחרו א. מ. טייץ, ד"ר א. זאלקינד, ק. תגר, ז׳. טרון, בן־ציון לוי, וייס, ז. קבלקין, א. אטינגן, פ. אדל, י. לרנמן ופלוטניק.

הועד היה מתכנס לישיבותיו בדירותיהם של טייץ, ד"ר זאלקינד ובעיקר בביתו של פלוטניק, שהיה מפציר בנו מאד להוועד אצלו. כשהיינו באים, היה מגיש „כיבוד" ביד רחבה. פלוטניק היה אדם פשוט, פחח שנתעשר, והיה דר בביתו הפרטי. יום אחד, בחול־המועד סוכות, בשנת 1901 או 1902, דרש בתוקף לכנס את הועד בביתו. לכשנתכנסנו כולנו, הזמינו לסוכה. הסוכה היתה מרווחת ועל השולחן היה מכל טוב. אך כשנפל מבטנו על אחד מקירותיה, נדהמנו — על הקיר היתה מצויירת התמונה הבאה: לשולחן ערוך הסבו הרצל, נורדאו, משה מנדלסון, משה מונטיפיורי, משה ואהרון, ואחרון אחרון — בעל־הבית עצמו, מר פלוטניק, וכל המסובים נראו כשהם משיקים את גביעיהם בגביעו של פלוטניק. הציור כשלעצמו היה מוצלח מאד, וניכר היה שנעשה בידי אמן.

על פני פלוטניק היתה נסוכה שמחה רבה על ה„אידיאה" שלו, ואילו אנחנו נבוכונו כל־כך, שנאלמנו דום. לא היינו שם זמן רב, כי לא רצינו עוד להמשיך בשיחה. קמנו ויצאנו, ורק בחוץ דיברנו על חוצפתו של האיש.

מן הפעילים ביותר בראשיתה של הציונות בריגה היה, כאמור, אברהם מאיר טייץ. אם כי היה מתפרנס מעמל כפיו, היה מתפנה לכל אסיפה או פגישה ציונית. הוא היה בעל צורה נאה ונודע כנואם עממי מוכשר. דיבר אידיש רהוטה ותמיד ידע למצוא את המלה המתאימה. נוהג היה לתבל את דבריו בציטאטין ולומר: „הרמב"ן אומר", „האגדה אומרת", או „במסכת חולין דף ק"א נאמר"... דבר זה היה עושה רושם על מאזיניו. נזכר אני, כיצד בשנת 1899 נסענו יחדיו לפסקוב לייסד שם אגודה ציונית. בנאומו באסיפה אמר טייץ בין השאר: „...כמו שנאמר במורה־נבוכים, דף ל"ב". שאלתיו אחר־כך: „טייץ, ומה יהיה, אם מישהו יעיין במורה־נבוכים?" „שילכו לחפש", היתה תשובתו.

טייץ היה מושך גם בעט־סופר ולעתים היה שולח לי שירים, שהיו מוצלחים למדי.

בקרב האינטליגנציה בריגה נודעה השפעה רבה לנאומיו של עו"ד ז׳. טרון. הוא היה נואם ברוך־כשרון והרצאותיו משכו תמיד קהל מאזינים רב. טרון היה מן ה„גנרלים" של התנועה הציונית בריגה, אך ידע להיות גם חייל טוב. כך, למשל, היה מרבה למכור שקלים. אכן, כשפתחנו בהפצת השקל נוכחנו לדעת, כי עמלנו ותעמולתנו נשאו פרי.

בשנת 1898 נבחרתי כציר לועידת ציוני רוסיה, שהתכנסה בוארשה, ולקונגרס הציוני, שהתכנס כעבור זמן־מה בבאזל. בבואי לווארשה, ל„קונפרנציה הציונית הראשונה", נפגשתי לראשונה עם המנהיגים הציוניים, שעד אז רק שמעתי או קראתי את שמותיהם: סוקולוב, אוסישקין, צ׳לנוב, כהן־ברנשטיין, אחד־העם, ואחרים. מקום ישיבותיה של

הוועידה לא היה קבוע: בבוקר במקום אחד, אחר־הצהרים במקום אחר. עד כדי כך נזהרנו אז. ברוסיה לא נתפרסמה על הועידה אף מלה אחת, מאימת המשטר הצארי.

ביחוד נחרתו בזכרוני אחד־העם וזאב טיומקין. זה האחרון — בנאומו המקסים. נואם כזה לא שמעתי עד אז, אף כי בימי לימודי בברן שמעתי לעתים קרובות את נאומי פליכאנוב ונואמים אחרים ידועי־שם. טיומקין היה ממש מרתק את שומעיו. רעם של מחיאות־כפיים היה פורץ באולם, כאשר סיים את נאומו. אולם כאשר פג במקצת קסם הנאום, והתחלתי לנתח את תכנו, לא נותר ממנו הרבה מלבד המלים היפות.

אחד־העם התריע בועידה נגד הציפיה לצ׳ארטר ודרש לעמול להקמת המרכז הרוחני, בלי לחכות לצ׳ארטר — שמא נפסיד את הכל. אז הייתי בטוח, כי אחד־העם מביא בדבריו נזק לענין הציוני. כך חשבתי, אגב, גם כשקראתי בראשית שנות ה־90 ב„המליץ" את מאמרו „אמת מארץ־ישראל".

בעתונות הציונית שמחוץ לרוסיה לא עוררה הועידה הוורשאית כל הד; כנראה, משום שציריה יצאו מיד לאחריה לקונגרס הציוני השני בבאזל*. גם אני הייתי בין הנוסעים לבאזל.

הגענו לבאזל ביום ששי. בנין הקאזינו, בו נערך הקונגרס, היה מקושט במגן־דוד מוזהב ומשני עבריו דגלים לבנים ועליהם פס־־תכלת. באותו ערב חגגה באזל את חגה חג „יעקב הקדוש", ועדים היינו למחזה שלא ישתכח מלבי לעולם: תושבי העיר עברו בהמוניהם לפני הקאזינו. קבוצות קבוצות עברו לפניו, כשכל אחת מהן נושאת את דגלה המיוחד. אחדים מצירי הקונגרס הציוני קידמו אותם בברכה, והגבירות נופפו במטפחותיהן. אנשי התהלוכה ענו בברכות ובקריאות: „הידד היהודים!" „יחיו היהודים!". בעיני רבים מאתנו נראו דמעות־גיל. נרגשים ביותר היינו אנחנו, יהודי רוסיה, שבאנו מארץ הפרעות.

ביום הראשון נפתח הקונגרס השני בנאומו של הרצל. במיוחד נחרת בזכרוני אותו רגע, כשהרצל קם לאטו ממקומו וצעד לאטו אל במת הקונגרס. עיני הכל נישאו אל דמותו המלכותית.

ועוד פרט אזכור: את ראשית הקאריירה של ד"ר ח. וייצמן: הוא היה בקונגרס השני אחד הסדרנים שנבחרו לפקח על הסדר.

לא כאן המקום להאריך את הדיבור על הקונגרס גופו, אך עלי לציין כי קונגרס זה הניע אותי להגביר את הפעולה הציונית בריגה ובסביבותיה. בשובי מן הקונגרס מסרתי דו"ח מפורט על הבעיות שנתלבנו בו ובועידה בוארשה וכן על האנשים שהשתתפו בשניהם. חזרתי על דו"ח זה בחוגים שונים: באיגודי סטודנטים ובחוגי מתבוללים־

---

* על הועידה הציונית בוארשה פרסמתי מאמר ב„העולם" (גליון מ"ט־נ׳ שנת תש"ח — 30.9.1948) בשם „חמישים שנה לועידה הציונית בווארשה". עורך „העולם", מ. קליינמן ז"ל, העיר בשולי המאמר: „ועידה זו היא פרק מעניין בתולדות הציונות ברוסיה — אומר לנו מר אטינגן. אני, שהייתי גם אני בין משתתפי הועידה, אומר עוד יותר: היא קבעה את כיוונה של התנועה ברוסיה ומטבעתה היתה ניכרת שנים רבות ביחסים של ה„גוש המזרחי" של התנועה לבין אנשי המערב. בועידה זו נוסחה הסינתיזה בין חיבת־ציון והציונות המדינית, אשר ציוני רוסיה עמדו בה אחר־כך כל הימים; בה סוכמו חילוקי־הדעות היסודיים בין התפיסה המדינית של הציונות לבין התפיסה ה„אחד־העמית" וההכרעה הסופית היתה שוב לצד הסינתיזה. וגם הכרעה זו נתנה אותותיה בתהליכי ההתפתחות של התנועה והאידיאולוגיה שלה".

למחצה (כפי שנראו בעינינו אז), כמו למשל בחוג של זאקס, הרמן כהן, ד״ר אליאסברג, ועוד. גם בערי־השדה סיירתי, ועבודתנו גברה ונתפשטה מאד.

נבחרתי כציר גם לקונגרס הציוני השלישי, ואחרי שובי ממנו יסדנו בריגה את האגודה הציונית השניה בשם „נס ציונה״.

באותם הימים החלו השלטונות לראות את הציונות בעין טובה יותר, ובשנת 1902 ניתן לנו רשיון לערוך נשף חנוכה. הזמנו לנשף את פרופ׳ צ. בלקובסקי, שהיה „מורשה הגליל״ שלנו (ריגה נכללה בגליל הציוני של פטרבורג) ואת המשורר ש. פרוג. הצלחת הנשף היתה רבה. הוא נערך באולם התיאטרון הלטי; כל הכרטיסים נמכרו ורבים נאלצו לחזור כלעומת שבאו. פרופ׳ בלקובסקי נאם על הציונות ופרוג קרא משיריו ברוסית ובאידיש. כן הופיעו השחקנים המובחרים שבתיאטראות בריגה. כאמור, הצלחת הנשף היתה גדולה, ומספר חברי האגודות הציוניות „ציון״ ו„נס ציונה״ הלך ורב.

פרוג נשאר בריגה כעשרה ימים אחרי הנשף. הוא התארח בביתי ונזכר אני באינצידנט קל שאירע בינינו.

בדואר, שהגיע בשביל פרוג היה גם העתון „פטרבורגסקי ליסטוק״ — עתון לא־חשוב ביותר, עממי וזול, שיחסו ליהודים לא היה ידידותי. פרוג פתח את העתון והראה לי אחד משיריו שהודפס בו. הנחתי את העתון בלי לקרוא את השיר.

— מדוע אינך קורא את שירי? — שאלני פרוג.

— צר לי, — עניתי, — שאדוני מפרסם את דבריו בעתון זה.

— ומי אשם בכך? — שאל פרוג. — אני או אתם? הרי צריך אני לחיות; והיכן אפרסם את דברי? אחת לשבוע ב„בודושצ׳נוסט״ (עתון יהודי לאומי ברוסית, שהוצא לאור בפטרבורג ע״י גרוזנברג, אחיו של עורך־הדין הנודע). והיכן עוד? מדוע אינכם דואגים שלא אזדקק לפרסום דברי בעלון זה, שהוא נתעב גם בעיני?

הצטערתי על שפגעתי בו והשתדלתי לפייסו. הא נתן לי אז במתנה את שירו באידיש „די טראָיקע״ וכן את כתביו באידיש, ואף תיקן ומילא בהם את המקומות שהיתה בהם יד הצנזורה. בהקדשה ביקש ממני, שאחרי מותו אשתדל להוציא את כתביו שלמים ומתוקנים בלי מחיקות הצנזורה, והוסיף: „אני כותב דברי אלה בדיו אדומה, למען תדעו כמה דם גזלה ממני הצנזורה״. טופס הספר שניתן לי ע״י פרוג אבד, יחד עם ספרים יקרים אחרים, בריגה בימי כיבוש הבולשביקים והגרמנים.

חברת „מפיצי השכלה״ בריגה

„חברת מפיצי השכלה בין יהודי רוסיה״ נוסדה בפטרבורג ב־2 באוקטובר 1863 והתחילה את פעולותיה ב־18 בדצמבר של אותה שנה.

ייסודה של החברה — האירגון הציבורי הראשון בקרב יהודי רוסיה — חל בתקופה של משבר חמור בחייה המדיניים והתרבותיים של יהדות זו. המפנה הליבראלי במדיניות הממשלה וההתעוררות הציבורית, „תקופת הריפורמות הגדולות״, שהתחילה אחרי שנת 1855 — שנת תבוסתה של רוסיה במלחמת־קרים — השפיעו גם על מצב היהודים.

אז התעוררה קבוצת עסקנים יהודים, מקרב בעלי ההון המשכילים, בעיקר בפטרבורג, שרצתה לנצל את שעת־הכושר המדינית, כדי לקרב ולמשוך את יהודי רוסיה אל ההשכלה.

בקבוצה זאת הצטיינו ביחוד ה"ה יוזל בן גבריאל גינצבורג, שזכה לתואר באַרון, בנו, הוראציוס, וליאון בן משה רוזנטאַל. הם החליטו לייסד חברה להפצת רעיון ההשכלה בקרב יהודי רוסיה ולהרמת מצבם הרוחני והתרבותי של המוני העם היהודי.

הקבוצה עיבדה תקנון ל„חברת מפיצי השכלה בין יהודי רוסיה" (בשמה הרוסי המקוצר „אופאָ"). אחרי השתדלויות רבות אושר התקנון ע"י המיניסטר לעניני־פנים, ואַלויאֶב, ב־2 באוקטובר 1863. כאחד מן המיסדים הרשמיים של החברה הופיע יו. ג. גינצבורג, שנבחר באסיפה הכללית הראשונה ליושב־ראש החברה.

בשנת 1874 נמנו עם חברי ועד החברה בפטרבורג כמה סופרים ומלומדים יהודים ונוצרים, כגון א. רבינוביץ', ח. ז. סלונימסקי (מייסדה ועורכה של „הצפירה"), ש. י. פין, ד"ר י. ל. פינסקר, ל. לבנדה, י. ל. גורדון (המשורר יל"ג), א. מאַפו, ש. י. אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים), פרופ' דניאל חבולסון, המלומד הרוסי א. קראַיאַבסקי, ועוד.

הסניף האודיסאי ל„חברת מפיצי השכלה" נוסד ב־9 באוגוסט 1867. הפעילים ביותר בארגון הסניף היו ד"ר י. סולובייצ'יק, ד"ר י. ל. פינסקר, א. רבינוביץ' ועוד. היו"ר הראשון של הסניף היה א. מ. ברודסקי.

מיום ייסוד החברה בפטרבורג עברו שנים על שנים, ובכל רחבי רוסיה לא היה אלא סניף אחד בלבד — זה שבאודיסה. כל השתדלויותיה של החברה לפני השלטונות היו לשוא: לא ניתנה לה רשות לפתוח סניפים בערים אחרות, ורק בשנת 1898 (כ־30 שנה אחר ייסודו של הסניף באודיסה), נוסד הסניף בריגה. הרשיון לפתיחת הסניף הריגאי ניתן רק אחרי השתדלויות מרובות מצד העסקן הידוע ל. שליט ופרופ' פ. מינץ, ופעולותיו של סניף זה התנהלו על־יסוד תקנון מיוחד.

כבר בימים הראשונים לייסודו של הסניף הריגאי ל„חברת מפיצי השכלה" הכיר ועד הסניף בחשיבות הרבה שבהפצתה של ידיעת מלאכות שונות בקרב היהודים. וראש הועד הריגאי ל. שליט, יזם באפריל 1898 את הקמתו של בית־הספר היהודי למלאכה.

בשנת 1899 הקים הועד ועדת־כספים מיוחדת ועליה הוטל לספק את האמצעים הדרושים לייסודו ולהחזקתו של בית־הספר.

במאמצים מרובים מצאו סוף סוף את המקורות לאמצעים אלה: מקרן־ה„קורובקאָ"*

* בשם „קרן הקורובקאָ" כונו הכספים שנצטברו מן המס אשר הוטל על מכירתו של בשר כשר. מכירת הבשר הכשר נמסרה בכל קהילה יהודית בחכירה בהתחרות פומבית. הפקידות העירונית היתה מזמינה בכל עיר כמה מחברי הקהילה, לפי רצונה ובחירתה, ועליהם הוטל לערוך את תקציב ההוצאות לצרכי הקהילה, שבשבילם ניתן כסף ממס־הקורובקא. פקידות הפלך, שבידה היתה הסמכות המכרעת לאשר את סכומי־הכסף לצרכי הקהילה, התיחסה בחשדנות להצעות התקציב המוגשות לה וסירבה לאשר אותן. סכומי־העודף, כלומר סכומי־הכסף, שלא הוצאו לפי התקציבים, או שעלו על מה שנדרש לפי התקציבים, נשמרו כפקדון בקופתם של שלטונות הפלך. מסכומי־כסף אלה נוצר העודף של מס הקורובקא או „קרן־הקורובקאָ".

חלק ממס זה היה מועבר להון־המילואים היהודי של הפלך. מהון זה היו משתלמות הוצאות מיוחדות בקהילות היהודיות, כגון ניהול ספרי המאַטריקה; משכורת רבני־הקהילה; תשלום המשכורת ל„יהודים מלומדים", ששירתו אצל שרי הפלכים; תוספת שכר לפקידים שטיפלו בעניני־היהודים, וכו'.

לבעלת „קרן הקורובקאָ" נחשבה „החברה היהודית (יאֶברייסקויאֶ אובשצ'אֶסטבו)", אבל בחוק הרוסי על קרן זו לא נאמר במפורש מי מהווה חברה זו, ועל־כן היתה נהוגה שרירות גמורה מצד הפקידות ביחס לקרן, והיהודים לא יכלו כמעט ליהנות מכספיה למילוי צרכיהם.

40.000 רובל — לבנין בית־הספר ולכיגונו, ו־5.500 בכל שנה — להחזקתו של ביה״ס בשנים 1903 ו־1904; מן הועד המרכזי הפטרבורגי של חברת „יק״א" („החברה להתישבות היהודים״) — 30.000 רובל לצרכי בנין ביה״ס וכינונו ו־4000 רובל לשנה להחזקתו; ועד „חברת מפיצי השכלה" בריגה הקציב מכספיו להחזקת ביה״ס 1500 רובל לשנה.

אך המיניסטריון הרוסי לעניני־פנים הטיל לפתע איסור על השימוש בכספי „קרן הקורובקא" לצרכי ביה״ס למלאכה בריגה. ורק אחרי השתדלותו האמיצה של הבארון י. ג. גינצבורג, ראש המרכזים הפטרבורגיים של חברת „יק״א" ו„מפיצי ההשכלה", שקיבל על עצמו לפני המיניסטריון להשכלה את מלוא האחריות, כי הסניף הריגאי של „מפיצי השכלה" יוסיף מאמצעיו את סכומי הכסף הנוספים שיידרשו להחזקתו של ביה״ס, — הובטח סוף סוף ייסודו, ובשנת 1902 הודיע המיניסטריון להשכלה, שאין מצדו כל מניעה למילוי בקשתו של ועד „חברת מפיצי השכלה" בדבר ייסודו של בית־ספר יהודי למלאכה בריגה.

ב־1904 נגשו לבנין ביה״ס וב־1905 הושלמה הקמתו.

כיון שההוצאות לבנין ביה״ס ולכינונו עלו על התקציב המשוער בסך 75.150 רובל והגיעו לסכום של 131.000 רובל, נענתה „יק״א" והוסיפה על הסכומים שהקציבה עוד 10.000 רובל, כהלואה ל־25 שנה, ועוד 20.000 כהוצאה זמנית. מלבד זאת הסכימו ל. שליט ויורשיו של א. לאָוושטין, שישתמשו זמנית בכספי הקרנות שהיו ברשותה של „חברת מפיצי השכלה" בסך 9.700 רובל לצרכי כינונו של ביה״ס למלאכה. לשם כך אף נאספו תרומות מאנשים שונים בסכום של למעלה מ־20.000 רובל.

הבנין שהוקם ברחוב הקוזקים היה בן 4 קומות. לבנין הראשי חובר אגף בן 2 קומות ובו בתי־המלאכה. בקומה הראשונה המסגריה, המפחה ומחלקת המכונות. בקומה השניה הנגריה ואולם המחלקה החשמלית. בבנין סודרה גם תחנת־חשמל לאספקת מאור וכוח.

ביה״ס למלאכה נפתח באוקטובר 1906 — כבר לאחר מותו של ל. שליט, היו״ר הראשון של ועד „חברת מפיצי השכלה" בריגה. בימים הראשונים נפתחו רק המסגריה והנגריה, ורק אחר־כך, בשנת 1912, נפתחה גם המחלקה החשמלית.

בביה״ס נערכו גם שעורי־ערב לבעלי־מלאכה. כבר מהתחלה תיכנו תכנית לעשות את ביה״ס מרכז להפצתן של ידיעות תיאוריטיות ומעשיות בקרב בעלי־המלאכה היהודים. לשעורי־הערב נרשמו למעלה מ־500 איש, אבל מחוסר אמצעים לייסודן של מחלקות מקבילות נתקבלו לשעורי־הערב בימים הראשונים רק 108 איש.

ביה״ס היהודי למלאכה היה בית־ספר למופת. מנהלו הראשון, המהנדס מיראָנסקי, מילא את תפקידו בהצטיינות, אהב את המוסד והשקיע עמל רב בפיתוחו ובשכלולו. ראש הועדה לעניני ביה״ס למלאכה, המהנדס י. מ. לאנדוי, וחבריה המהנדס ש. גינצבורג, ד״ר נ. מינץ ואחרים, השקיעו גם הם עבודה רבה בפיתוחו.

רק אחרי השתדלויות מרובות הצליחו לפעמים להשיג מן הפקידות איזו הקצבה לצרכים ציבוריים יהודיים.

מה היה גודל סכומי־הכסף שנצטברו בסך־הכל ב„קרן־הקורובקא", לא הצליחה דעת־הקהל היהודית לברר. אך נודע, שהם הגיעו לכמה מיליונים רובל. נסיון לברר את הדבר נעשה פעם בועדת־התקציב של הדומה השלישית, אבל גם נסיון זה לא נשא פרי.

אחרי המחזור הראשון של גומרי ביה"ס למלאכה, (בשנת 1910), שקבלו מיד עבודה בתנאים טובים בבתי־החרושת הגדולים, הלך מספר התלמידים וגדל.

לפי בקשת המרכז הפטרבורגי של חברת „יק"א" סודרו בשנת 1908 בביה"ס היהודי למלאכה בריגה שיעורי קיץ לאומנים מכל בתי־הספר היהודים למלאכה ברוסיה, שנתמכו על ידי „יק"א". בשיעורי קיץ אלה השתתפו אומנים מבתי־הספר בפטרבורג, בוילנה, בגרידנה, בביאליסטוק, בציכאנוביץ, במינסק ובריגה.

בבנין ביה"ס נערכו אחר־הצהרים שעורים להשכלה כללית. כך נהפך ביה"ס היהודי למלאכה למוסד רב־תועלת לישוב היהודי בריגה ומחוצה לה.

משנת 1909 עד 1936 גמרו 341 תלמיד את חוק לימודיהם בבית־הספר. בשנת 1936 למדו בביה"ס במחלקה המכנית 107 תלמידים, בחשמלית — 48, ובמחלקת הנגרות 17 תלמידים*.

ענף מיוחד בפעולותיו של הסניף הריגאי ל„חברת מפיצי השכלה" היתה תמיכתו בתלמידים היהודיים שבבתי־הספר העממיים, התיכוניים והמקצועיים בריגה. תמיכה זו ניתנה לשם תשלום שכר־הלימוד, רכישת ספרים ושאר מכשירי־לימוד וכן להלבשה והנעלה.

יש להזכיר את הספריה וחדר־הקריאה של החברה, שנמצאו בבנין ביה"ס היהודי למלאכה. בספריה זו כבר היו בראשית שנת 1911 — 5772 כרכים.

על היקף פעולותיו של הסניף הריגאי אפשר לעמוד גם מן העובדה, שתקציב הוצאותיו היה השני בגדלו מבין סניפי החברה אחרי פטרבורג.

מן הראוי להזכיר מקרה השופך אור על היחסים בין הסניף הריגאי לבין המרכז בפטרבורג וגם על תנאי חייהם של היהודים ברוסיה באותה תקופה.

בועד הסניף הריגאי היו החל משנת 1900 גם חברים ציונים. עמהם נמנו עו"ד ז'. טרוך, ד"ר יפה, ד"ר זאלקינד וא. אָטינגן. בשנת 1904 נזדמנתי בפטרבורג לחברת ציונים — מ. זקש. עו"ד ווייסנברג, רפופורט ואחרים — שסיפרו לי, כי בקרוב תיערך האסיפה הכללית של „חברת מפיצי השכלה" בפטרבורג וכי היו רוצים להכניס גם חברים ציונים להנהלת החברה, אך ספק אם הרוב יסכים לכך. כאשר נתברר, כי רוב זה מגיע רק ל־20 קול, הצעתי שאנחנו, הריגאים, נבוא לעזרת חברינו בפטרבורג, כיון שלפי תקנות החברה יש לחברי הסניפים זכות־הצבעה גם בחברה־האֵם. הבטחתי שבשובי לריגה אדבר על כך עם חברינו, ואכן, כשלושים מחברינו בריגה הסכימו לנסוע על חשבונם לפטרבורג לאסיפה הכללית.

ביום המיועד יצאנו מריגה לפנות בוקר והגענו לפטרבורג בערב, קרוב לשעה תשע.

---

* מר ז. בלומנפלד, מבוגרי ביה"ס למלאכה, ערך את הרשימה הבאה של בוגרי ביה"ס הנמצאים בארץ:

א. ארשנסקי (מסגר, בת"א, עובד בביח"ר „מגן"); מ. ברנשטיין (חשמלאי, בת"א, בעל חנות לצרכי חשמל); י. גורביץ (מסגר, בר"ג, מנהל מסגריה בביח"ר „עלית"); ח. אברהמי (חשמלאי בר"ג, עובד בביח"ר „עלית"); א. קרשטדט (חשמלאי, בת"א, בעל ביח"ר לסריגה); פריד (מסגר, בעין גב); טגר (מסגר, בעין גב); פריד (מסגר, בכפר־בלום); מ. מלקין (מסגר, בראשון לציון); נ. טמרקין (מסגר, במגדיאל); א. לוצוב (מסגר, בנתניה); מ. ברמן (מסגר, בנתניה); מ. גרינטוך (נגר, בת"א, בעל נגריה). מ. ברמן (מסגר, בעפולה); ד. לודזין (מסגר, בחיפה); ז. בלומנפלד (מכונן־מסגר, בת"א, בעל מסגריה).

האסיפה הכללית החלה בשעה שבע, וחברינו בפטרבורג, שידעו כי אנחנו צריכים לבוא, השהו את הבחירות ע״י ויכוחים ממושכים. בתחנת הרכבת חיכו לנו כמה מחברינו שהביאו אותנו ישר לאסיפה. הופעת 30 חברים מריגה בחדר־האסיפה עשתה רושם רב. ז׳. טרון ואנכי, כחברי ההנהלה בריגה, הצגנו את חברינו לפני יו״ר הועד בפטרבורג, הברון הוראַציוס גינצבורג, והסברנו לו את מטרת בואנו. ואכן, הוא נאות להכניס לועד את נציגי הציונים (ווייסנברג ובן־טובים).

כידוע, היתה אז רק ליהודים בודדים הזכות לשבת בפטרבורג, מחוץ ל„תחום־המושב״. אלה מחברינו שלא היתה להם „זכות״ זו, התאכסנו איפוא בדירה „חפשית מחיפושים״, כלומר בדירה שבעליה עמד בקשרים טובים עם המשטרה. אך איתרע מזלם, ובשכבם לישון בהתרוממות־רוח — לאחר הנצחון ב„מפיצי השכלה״ ולאחר המסיבה שערך לכבודנו ישראל רוזוב — נשמע לפתע צלצול חזק בדלת. כשפתחו את הדלת, נתברר, שמשטרה מרובע אחר באה ל„חיפוש״. החברים, שלא היתה להם זכות לגור בפטרבורג, הוצאו מן הבית והובאו בלוויית משמר אל הרכבת כדי להחזירם לריגה.

חברי ועד הסניף הריגאי ל„חברת מפיצי השכלה״ בשנות־קיומו הראשונות היו ל. שליט, פ. מינץ, ו. לונץ, ד״ר ב. מאיר, ד״ר מ. שיינפלד, הרמן כהן, ד״ר אֶליאסברג ועוד. ב־1901 עלה בידי הציונים לכבוש עוד שלשה מקומות בועד: ז׳. טרון, ד״ר א. זאלקינד וא. אטינגן. טרון ואֶטינגן עבדו בועד עד שעלו לארץ־ישראל בשנת 1935.

והרי רשימת חברי הועד לחברת „מפיצי ההשכלה״ בריגה, מימיה הראשונים ועד לשנים האחרונות.

חברי־כבוד:

פרופ׳ ש. דובנוב, עו״ד ז׳. טרון, המהנדס י. לאנדוי, פרופ׳ פ. מינץ, מארה פייטלברג, ד״ר י. ל. קנטור.

יושבי־ראש:

ל. שליט 1898—1906, פ. מינץ (מ־1906).

מזכירים:

פ. מינץ (1898—1906), ז׳. טרון (1906—1935), י. יפה (מ־1935).

גזברים:

ב. מאיר (1898—1903 ; 1921—1929), אל. אטינגן (1904), מ. פייטלברג (1903), פ. שפירא (1905—1906), ל. גינצבורג (1907—1917), ח. ספירא (1929—1931), ל. לאָוושטיין (מ־1932).

חברי הועד:

ח. באבין (1929—1931), ש. ברגמן (מ־1935), י. באֶרז (מ־1931), ב. בלאָכמן (1898—1900), ר. גוטליב (1929—1931), ב. גורביץ (מ־1933), ש. גורביץ (מ־1930), א. גוטמן (מ־1929), ל. גינצבורג (1908—1917), ש. גינצבורג (מ־1930), ע. היימנסון (מ־1930), ה. ואסרמן (1921), ס. ואסרמן (1905—1914 ; 1921), י. ויטנברג (מ־1931), י. וויס (מ־1932), א. זאלקינד (1901—1917), ס. זאַקס (1898—1902), ז׳. טרון (1901—1935), י. יפה (מ־1904), י. לאנדוי (מ־1910), ו. לונץ (1903—1916), ל. לאָוושטיין (מ־1929), ק. לאָמפּאָרט (1929—1930), א. מנדלבוים (1901—1904), ל. מנדלשטאם (1898—1903), ג. מנדלסון (1903—1907), ע. מיכלסון (מ־1931), פ. מינץ (מ־1898),

נ. מינץ (1907—1935), ש. מושקאַט (1932—1933), ס. פייאַרטאַג (1929—1930), מ. פייטלברג (1903), מארה פייטלברג (1929—1931), ל. פישמן (1921—1932), א. פאַסטרנאַק (1930—1936), ח. ספירא (מ־1925), א. סובולביץ (מ־1934), פ. אֶדל (1905—1915), ר. אֶליאַסברג (1898—1900), ס. אֶליאַסברג (1898—1902), אל. אטינגן (1901—1935), ה. קאמאֶנקו מ־1935), ג. קאן (1898—1902), י. קונסטורום (1898—1900), ד. קופלוביץ׳ (מ־1936), א. רבינוביץ׳ (מ־1910), נ. רבינוביץ׳ (1904—1930), ס. רבינוביץ׳ (1929—1930), ל. שליט (1898—1906), פ. שפירא (1904—1906), ל. שפירא (מ־1935), ל. שיינפלד (1921—1930), מ. שיינפלד (1898—1905), ב. ציוויאַן (מ־1932).

חברי ועדת ביה״ס למלאכה היהודי בריגה היו ב־1 בינואר 1927:

היו״ר — המהנדס יעקב לאנדוי, סגן היו״ר — המהנדס ס. ל. גורביץ, המזכיר — המהנדס ע. היימנסון; החברים: המהנדס ל. באַבטשין, אל. אֶטינגן, ל. פישמן, המהנדס ל. גינסבורג, ב. ל. גורביץ, ה. הימאֶלהוף, י. יעקבסון, המהנדס ק. קונסטורום, א. מינץ, ד״ר נ. מינץ, המהנדס א. פאֶסיס, ס. ג. ראַביטש, מ. שלוסברג.

הרכבה של ועדת הספריה (שע״י „חברת מפיצי השכלה״):

עו״ד ז׳. טרון, ד״ר מינץ, המהנדס ח. ספירא.

הרכבה של ועדת הקורסים הפדגוגיים:

פרופ׳ פ. מינץ, עו״ד ז׳. טרון, ד״ר י. יפה, המהנדס י. לאנדוי, ל. פישמן.

וזה הרכבה של ועדת־ההנהלה לביה״ס היהודי למלאכה בריגה לשנת הלימודים 1936—1937:

היו״ר — המהנדס י. לאנדוי, המזכיר — א. ארונוב, החברים: ח. באבטשין, מ. באַרקאַן, י. באֶרז, ב. גורביץ, ש. גורביץ, ע. היימנסון, ה. הימאֶלהוף, ע. מיכלסון, מ. פאַלקוב, א. פאֶסיס, ד. קופלוביץ׳, ל. שפירא, ב. ציוויאן, ומנהל ביה״ס א. אפרת.

פליטי 1914—1915

בימי מלחמת העולם הראשונה, בסוף 1914 ובהתחלת 1915, החליטו שלטונות הצבא הרוסיים לפנות מליטא ומקורלנד את כל האוכלוסיה היהודית בתחום של 50 וירסטאות מאזור החזית. הסיבה לכך היתה — שהיהודים חשודים בריגול לטובת הגרמנים... לאמיתו של דבר לא באו האשמות אלו אלא לחפות על כשלונותיו של הצבא הרוסי בחזית. המוני הפליטים, שמספרם הגיע ל־55 אלף איש, נהרו לריגה מכל קצוות האיזור, וכאן הם רוכזו על־ידי השלטונות הרוסיים ונשלחו ברכבות־משא מיוחדות לפנים רוסיה — רובם אל מחוץ לתחום המושב ומיעוטם לכמה ערים בתוך תחום־המושב, כגון אורשא בפלך מוהילב.

יהודי ריגה הקימו ועדה ציבורית גדולה, שדאגה לקבלת פני הפליטים, לסידורם במקומות־מגורים ארעיים, להזנתם ובמקרה הצורך גם להלבשתם. בראש הועדה שמנתה למעלה מ־100 חברים, עמד אל. אטינגן, הגזבר היה מ. לולב והמזכיר מ. מגידסון. ליד הועדה פעלה גם ועדה משפטית, שבראשה עמדו פרופ׳ פאול מינץ, עו״ד פ. אדל ועו״ד י. טרון. מטעם הועדה שוגרו שליחים לכל רחבי אזור־הפינוי, כדי לעזור ליהודים באירגון היציאה וכדי להודיע לועדה המרכזית על מספר היוצאים ועל־מועד בואם לריגה. בריגה

הועמדו לרשות הפליטים כל בתי־הכנסת ובתים פרטיים רבים; חברי הועדה היו יוצאים לקראת כל „משלוח"; והנשים שבועדה דאגו לקבלת־פנים לבבית, שתקל על הפליטים את השעות הראשונות של חיי הגירוש. הן היו מכינות כריכים ומשקאות חמים ודואגים לטיפול בתינוקות.

זכורני, יום אחד הגיע אל הועדה מברק, כי בו בלילה יגיעו מעיירה שליד מיטאו כ־200 איש. הם יצאו בספינה לאורך הנהרות אַאַ ודווינה. בשעות הלילה המאוחרות עמדנו על הרציף, כאשר הגיעה ספינת הפליטים והשליכה עוגן בריגה. והנה, לתמהוני, החלו יורדים לא 200, אלא שלוש מאות, ארבע מאות, ועוד ועוד... „כמה אנשים באו?" שאלתי. והתשובה היתה: „הרי הודענוכם במברק, כי יבואו 2000". והתברר, כי נפלה טעות במברק; ואנו הכנו מקומות ל־200 בלבד! מרוב התרגשות פרצתי בבכי. אבל מיד הערנו משנתם את שאר חברי הועדה, את גבאי בתי־הכנסת, את כל הנשים שבועדה, ובמשך שעות מספר היה הכל מוכן לאיכסונם של 2000 הפליטים. השלטונות הרוסיים דרשו להחיש את הוצאת הפליטים מריגה, אולם אנחנו היינו מעוניינים לתת להם שהות, כדי שיחליטו מתוך ישוב־הדעת מהו המקום שאליו הם רוצים להישלח — בין משום שיש להם שם קרובים או מקור־פרנסה בטוח, ובין שרצו להישלח דוקא לתחום־המושב כדי לחיות בסביבה יהודית. גורל היהודים היה נתון למעשה בידי הגנרל־גוברנאטור של ריגה, גנרל קורלוב, וראש־המשטרה נילנדר. ידוע ידענו, כי גנרל קורלוב, שהיה לפני התמנותו לתפקידו בריגה גנרל־גוברנאטור במינסק, נהג שם לקבל שוחד, אבל בריגה היה נמנע מכך. התקשרנו איפוא עם מינסק, ונודע לנו שאחד מנכבדי היהודים שם (את שמו שכחתי) היה „מטפל" בדבר. פנינו אליו, ולמען הקל על מצוקת הפליטים, הסכים לבוא לריגה. באמצעותו מסרנו איפוא לקורלוב סך 10.000 רובל. ואכן, ניתנה לנו שהות לארגן את משלוחי הפליטים לפי רצוננו. כעבור זמן־מה הרגשנו, שקורלוב שם שוב מכשולים על דרכנו, ושוב העברנו לידיו, באמצעות אותו יהודי, 10.000 רובל.

קשרים טובים למדי היו לנו גם עם השלטונות הצבאיים ועם נילנדר. בעיקר הודות לעובדה, שאני הייתי מנהל „חברת מאזוט" בריגה, והעמדתי לרשות הצבא את ענף מסילת־הברזל הפרטית של „חברת מאזוט" לשם הורדת פצועי המלחמה, שהיו מגיעים לתחנת־המשלוח בריגה. כל פצוע היה מקבל מטעם החברה שי קטן. יחסים אלה עזרו לנו הרבה בארגון משלוח הפליטים.

זכורני שני המשלוחים האחרונים שנועדו לאורשא. הפליטים והמטענים כבר היו בקרונות, וב־10 בערב הם עמדו לצאת לדרך. לפתע הופיע ראש־המשטרה נילנדר והודיע, שלפי פקודת קורלוב תצאנה הרכבות לא לאורשא שבתחום המושב אלא לטאמבוב, הרחוקה מכל ישוב יהודי. נקל לתאר את אכזבתם וצערם של הפליטים. במאמצים רבים הצלחנו, יחד עם פרופ' פאול מינץ, לשדל את נילנדר, שידחה את משלוח הרכבות עד אשר נתראה עם קורלוב. נילנדר נאות ואנו יצאנו לארמון הגנרל־גוברנאטור. כאשר הגענו לארמון, הודיעו לנו שגנרל קורלוב יצא לביקור אל הגנרל־גוברנאטור במיטאו. התישבנו על מדרגות דירתו שבארמון וחכינו לשובו. הוא הגיע בשעה 2 אחרי חצות שיכור כלוט. ברגע הראשון נבהל מפנינו, אבל אחרי שהכירנו נרגע והסכים לקבלנו לראיון. הוא הכניסנו לדירתו, ולאחר ששמע מה בפינו, נתן הוראה טלפונית לשלוח את הרכבות לאורשא. לשמחתם של הפליטים לא היה גבול.

יום אחד הופיע בועדה המשפטית חבר־הועדה עו״ד פ. אדל עם שלושה יהודים פליטים. כל הזרים הוצאו מן החדר ועו״ד אדל מסר, כי שלושה יהודים אלה נמלטו מן העיירה הליטאית קוזי, שם נדונו למוות שלא בפניהם באשמת ריגול. ליטאי אחד העליל באזני השלטונות, כי מתוך בית יהודי אותתו בפנסים אל הגרמנים. כמה יהודים נידונו למוות שלא בפניהם, ובתוכם גם שלושת היהודים האלה. עתה הם באו לריגה לבקש עזרה. אף כי מתן מחסה לנידונים היה כרוך בסכנה גדולה, הוחלט לשלחם בלווית עו״ד פ. אדל ועו״ד י. טרון לפטרבורג ולשאול בעצתו של עו״ד א. א. גרוזנברג.

אפשר לומר, שריגה היהודית עמדה בכבוד במבחן זה. כל מפעל העזרה לפליטים אורגן למופת, ורבבות המגורשים זכרו מתוך הכרת טובה את יחסו הלבבי של הועד הציבורי בריגה אשר דאג להם מן היום הראשון להגיעם לעיר ועד צאתם ממנה.

„ביקור חולים" ו„לינת הצדק"

כמו בכל פזורי ישראל היו גם בלטביה כל אותם מוסדות צדקה ועזרה סוציאלית שנהפכו לשם־דבר בעולם היהודי, כגון „ביקור חולים", „לינת הצדק", „הכנסת כלה", „מלביש ערומים", ועוד. אין תחת ידי החומר הדרוש כדי למנות את כל המוסדות הללו בכל עיר ועיירה ולהזכיר את שמות העסקנים והעסקניות שנתנו להם ממיטב זמנם, כשרונם וכספם. ברצוני לעמוד כאן על שני מוסדות רפואיים בריגה: בית־החולים הכללי „ביקור חולים" ובית היולדות „לינת הצדק", שהצטיינו בגדלם, בסדריהם המופתיים וברמתם הרפואית הגבוהה. למוסדות אלה קשורים עסקנים ונדבנים שיצאו להם מוניטין בכל שדרות הציבור היהודי בלטביה.

חברת „ביקור חולים" נוסדה בריגה בשנת 1870. ברוב שנות קיומה נצטמצמה עזרתה בהחזקת מרפאה ובמתן רפואות לחולים נצרכים. במקרים מיוחדים היו הרופאים נשלחים גם לבתי הנצרכים. החברה שאפה להקים בית־חולים, ואמנם לפני מלחמת־העולם הראשונה עלה בידה לרכז סכום של 300.000 רובל ומעלה בקרן על שם הנדבן הידוע ר' ישעיהו ברלין. אולם בשנות המלחמה הוצא הכסף ברובו לתמיכה בנצרכים. אחרי המלחמה, בשנת 1920, העמיד התעשיין הידוע אולריך מילמן לרשות החברה את האמצעים לבניין בית־חולים (כ־9000 ל״י). גם ה„ג'וינט" עזר בהשגת הציוד ובשנת 1924 עמד בית־החולים על תלו בבנין מפואר בן שש קומות ברחוב מוסקבה.

זכורני ישיבה אחת בהשתתפות א. מילמן, ד״ר נ. גרינשטיין והאדריכל מאנדלשטאם, שבה נדונו פרטי התכנית להקמת בית־החולים. אחרי הישיבה, כשיצאנו לרחוב, הרים א. מילמן בהתרגשות את ידיו השמימה ואמר: „מי יתן ובזכות זה ירפא בני!" (בנו בן ה־12 היה אז חולה־סוכר ונשקפה סכנה לחייו). ואמנם, תפילתו נתקבלה: הבן הבריא.

בראש בית־החולים עמד קורטוריון, שהורכב מנציגי חברת „ביקור חולים" ומנציגי א. מילמן (ס. מאיקאָפאַר, ד״ר נ. גרינשטיין ואל. אטינגן). לפי דו״ח משנת 1931 ניתן בביה״ח טיפול ל־1434 חולים (מהם 65% יהודים ו־35% לא־יהודים). בית־החולים הכיל את המחלקות הבאות: פנימית, כירורגית, עצבים, מכון רנטגן, בית־מרקחת ומרפאה. בראש הנהלת בית־החולים עמד הרופא והעסקן הציבורי ד״ר יצחק יפה.

אולי כאן המקום להוסיף כמה מלים על אולריך מילמן, אחד התעשיינים הגדולים בלטביה שהצטיין בתרומותיו המרובות לצרכי צבור. הוא נולד בבאוסק. מנעוריו גילה נטיות מסחריות ובשנת 1902 נעשה שותף לבעלי בית החרושת לסגריות „מאיקאפר". בהנהלתו שיגשג העסק מאוד, והוא השקיע הון רב במפעלי תעשיה ומסחר שונים בלטביה ובחו"ל. עם הרחבת עסקיו גדלו גם תרומותיו למוסדות יהודיים וכלליים שונים. ב־1905 הוקם ביזמתו ובסיועו בית הכנסת הגדול ברחוב פטאו בריגה. כעבור שנים תרם את אחד מבתיו, ברחוב אליזבת, לצלב האדום הלטבי. כן תרם סכום ניכר להקמת המועדון היהודי בריגה, וכאמור הוא שהקים את בית החולים „ביקור חולים". בשנת 1933, כאשר הגיע היטלר לשלטון בגרמניה, היה א. מילמן בברלין, והממשלה הלטבית הציעה לו למנותו כקונסול לטי כדי להגן עליו מפני הרדיפות הנאציות, אך הוא סירב ועבר לארה"ב. שם המשיך בפעילותו המסחרית והציבורית ושימש יו"ר הועדה הרוסית של המגבית היהודית המאוחדת בניו־יורק. בזמן הדפסת קובץ זה הגיעה הידיעה על פטירתו בניו־יורק.

המוסד השני שברצוני להזכירו הוא בית־החולים ליולדות „לינת הצדק". חברת „לינת הצדק" נוסדה בשנת 1910. בשנת 1921 רכשה לעצמה בניין משלה לפתיחת בית־חולים, ומאז הרחיבה את פעולתה. בראש בית־החולים עמד ד"ר ב. הרצפלד, שהיה לא רק רופא מצויין אלא גם עסקן ציבורי מסור. בשנת 1929 הגישה הכנסיה הלוטרנית תביעה משפטית נגד „לינת הצדק" בטענה שהבניין בו נמצא בית־החולים שייך לה. לאחר בירורים משפטיים ממושכים זכתה הכנסיה בדין, ויום אחד היינו עדים למחזה מזעזע: החולים, נשים עם תינוקות בני יומם, הוצאו החוצה ונשארו ללא קורת־גג. במקרה נזדמן למקום בעל־התעשיה והנדבן הידוע אברהם סובולביץ. הוא נתרשם כל־כך ממראה־עיניו, שהחליט להקים בית־חולים חדש. ללא שהיות חיפש ומצא מגרש ברחוב מוסקבה וציווה להתחיל מיד בהקמת בית־החולים. כאשר הושלם הבניין, מסר א. סובולביץ את המפתחות להנהלת בית־החולים והתנה במפורש, שהמוסד לא ייקרא על שמו ואף סירב להיות חבר בהנהלתו. בית־החולים נבנה על־פי כללי הרפואה החדישים והיה לכבוד למייסדיו ולציבור היהודי בריגה.

אגב, אחד ממייסדי חברת „לינת הצדק" היה יעקב ז'אגורסקי. ובשנים הראשונות לקיומה היה מקיים תורנות־לילה בבית־החולים. אף כי היה מטופל במשפחה גדולה ואת פרנסתו מצא בדוחק (בשנים האחרונות עבד כגובה ב„קרן היסוד"), היה פעיל בעסקי ציבור. הוא היה גם ממייסדי „הכנסת כלה", איגוד הסופרים „אלף" ו„צעירי־מזרחי". העיסוק החביב עליו ביותר היה איסוף אוטוגראמים של אנשי־ציבור שעברו בלטביה, וכן היה מאסף כל דבר־דפוס שהופיע בלטביה, ביחוד את העתונות. דירתו היתה צרה מלהכיל את כל המוצגים האלה, ואחרי תערוכה שערך בבית הספר למלאכה ברחוב הקוזאקים, הועמד לרשותו בבנין בית הספר חדר מיוחד לצרכי האוסף שלו, שהכיל מוצגים רבים יקרי־המציאות.

22. מורי ביה"ס העירוני העברי ה־5 בריגה, 1932
יושבים מימין לשמאל: ר. לב (שאטנשטיין), ר. בוטוינקין, פליסן, ס. מיכלסון, א. זבניביץ, ז. מיכלסון, ש. קליין, פינצוב, י. טייץ.
עומדים מימין לשמאל: ברסקוביץ, ברמשרג, ז. איטיגון, י. מיטל, וו. בג, י. וויספאפ, מ. גרינשטיין, פיסצקי, א. ביבשובר, ל. מה־יפית, ר. שרשבסקי.

23. מורי בתי הספר האידישאים בריגה, 1921

בשורה הראשונה מימין לשמאל: —, ד. זילברמן, —, יעקובסון, מ. קרמר, בטי וולפסון, ברטה ברז, מירה ליכוביץ, —.
בשורה השניה מימין לשמאל: קגן, קרלין, —, —, ר. ריבוש, רודאק, —, זופה, אידייקין, —.
בשורה השלישית מימין לשמאל: ווروבייצ׳יק, —, ס. מאירסון, —, דונסקיה, ע. וינברג, אידה שירמן, ל. וולפסון, ז. שניאור.
בשורה הרביעית מימין לשמאל: ג. חניוטין, דונסקיה, —, יוכבד זליקמן, בן־אלול (רייכרודל), —.

24. ועד ההורים של הגמנסיון העברי בריגה
יושבים מימין לשמאל: י. שר, מ. מרקון, מ. פוגלסון, ג. בלינקי, צ. גארפינקל, ד"ר ה. ואסרמן, פיטר, וו. פולוצקי, —.

25. כנס מורים עברים בריגה

בשורה הראשונה מימין לשמאל: יצחק וויסבונד, בתיה לבוביץ, חסיה דימנטשטיין, רוזה לובוצקי, שרה מיימונד.

בשורה השניה מימין לשמאל: —, סוניה מיכלסון, —, —, ירחמיאל ליאק, —, ד״ר מ. נדל, ה. פורט, ז. מיכלסון, גרינמן, מ. נייפלד, סנדלר, רחל רפלסון.

בשורה השלישית מימין לשמאל: סולוביי, מנטייפל, —, —, —, —, גב׳ קפלן, —, —, גב׳ פרידמן, ליפא כ״ץ, —, צבי ניישלוס.

בשורה הרביעית מימין לשמאל: קיטאי־גורודסקי, חיים סלוצקין, —, אסתר כ״ץ, חיימוביץ, מלכין, רוזה גרינברג, סלאביצ׳ינסקי, גראס, שפרה שפירא, ברתה יפה, —.

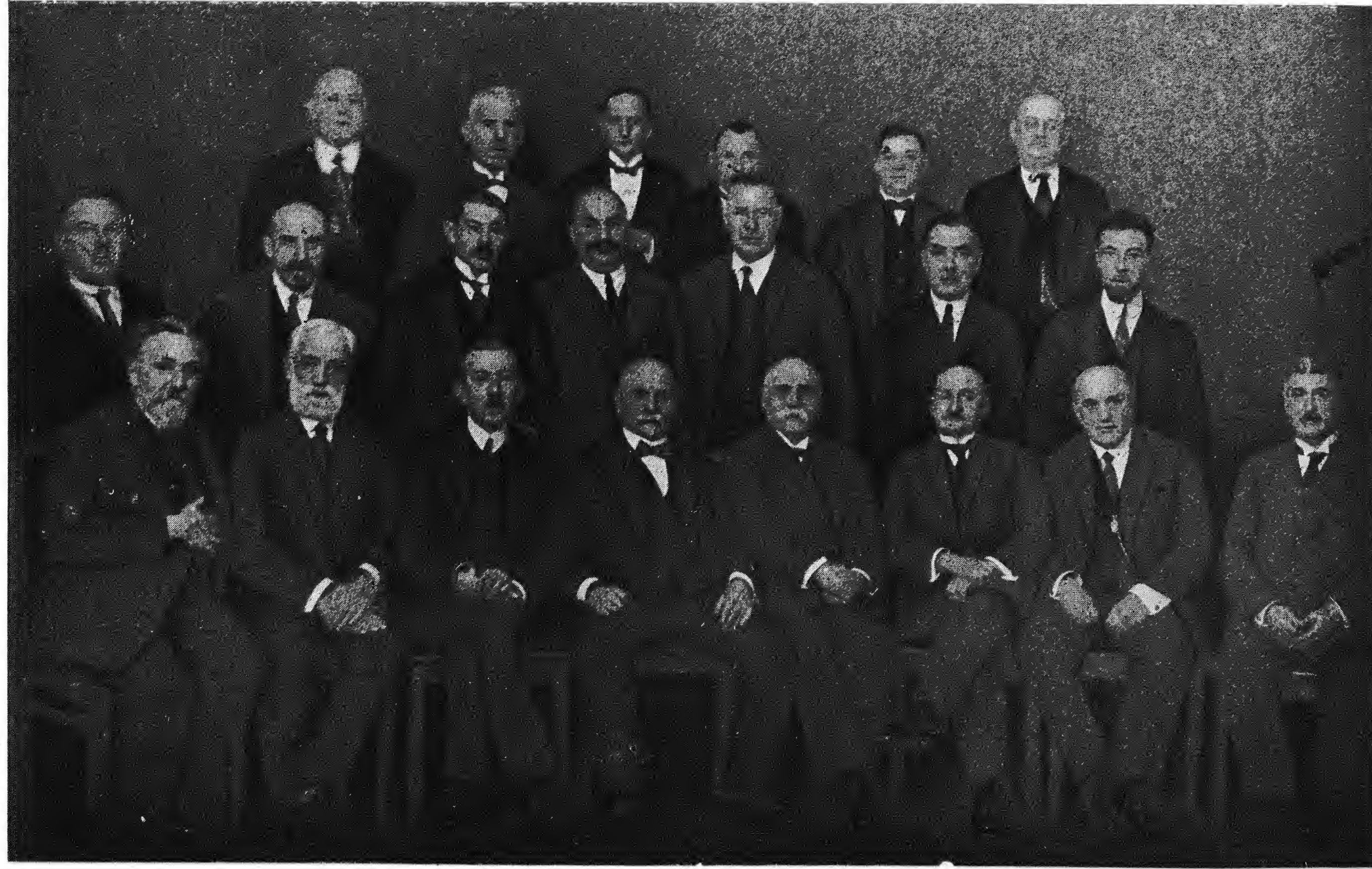

26. מועצת בית הספר התיכוני היהודי ברז׳יצה, 1926

יושבים מימין לשמאל: דב שטיקן, ו. סבקה, אוטן (מפקד העיר), יצחק פלינר, אברהם ברו, ד״ר י. גרודזינבסקי, משה מנטייפל, זרן (מושל המחוז), **צפלביץ.**
עומדים מימין לשמאל: ז׳ן אפרט, שלמה לאיש, י. מיכאלוביץ, ד״ר מקסים פוליאק, זלמן חניוטין, מנז׳וס, משה מגיד, יוסף פלינר, ב. גולדנסקי, הירש אטקין, טרופיסקין, לייב מוסוקובסקי, שלמה זק.

27. פעילי הועד לעזרת פליטי המלחמה העולמית הראשונה, 1915
במרכז: יו״ר הועד אל. אטינגן, מימינו: ה. מגידסון, משמאלו: מ. לולוב

28. הנהלת המועדון היהודי בריגה
יושבים מימין לשמאל: —, אל. ליבשין, ז'. יעקובסון, י. לנדאו, א. רבינוביץ, נ. מינץ, מ. זילפרט, ד"ר ב. מאיר.
עומדים בשורה השניה מימין לשמאל: אישורין, איציקסון, אדריכל מנדלשטם, גולדרינג, זוסמן, ד"ר ריימן, לוין.
עומדים בשורה השלישית מימין לשמאל: עו"ד ה. רובינשטיין, א. ל. בירמן, —, —, מהנדס בירמן, וסטרמן.

29. הנהלת „המטבח העממי” בריגה
יושבים מימין לשמאל: אל. ליבשין, מ. לולוב, ח. בירמן, מהנדס א. פסיס, מיימין, פאס.
עומדים מימין לשמאל: מ. בלינקי, מ. יודין, א. רובינשטיין, ז. קיסין, ד. אקסלרוד.

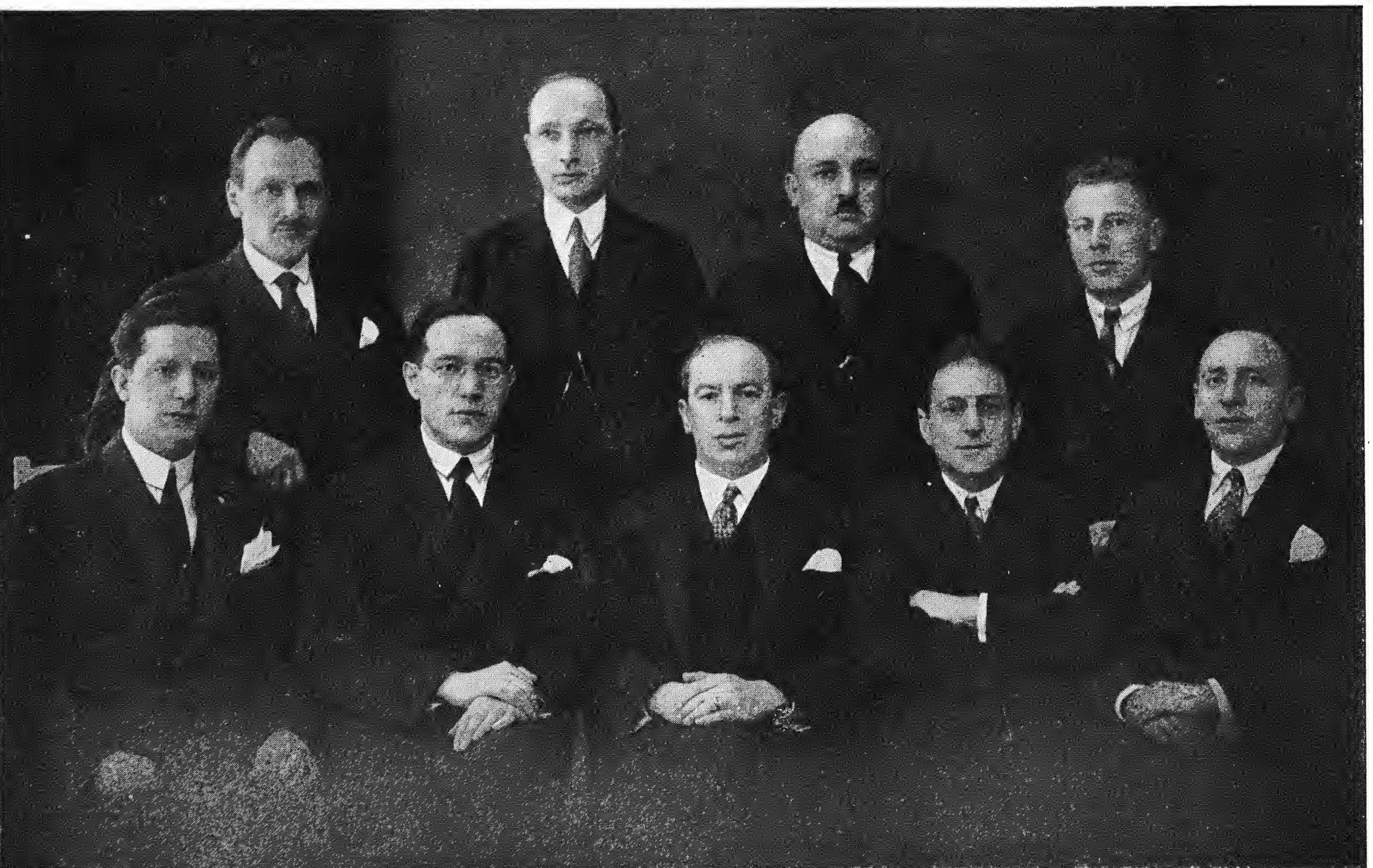

30. ועד הקהילה ופקידיה בדווינסק, 1921

יושבים בשורה הראשונה מימין לשמאל: —, קורנובסקי, צימרמן, שמואל הורביץ, וולוס (ב"כ אידישער ארבעטער־רינג בניו־יורק), ד"ר ווייסמן (יו"ר הקהילה) י. לוין־שאצקס, יוסף שמושקוביץ, מלר, קרול.

עומדים בשורה השניה מימין לשמאל: דונדה, —, —, לאה רוזנברג, לאה טרופין, פ. מייקסין, יהודה יפה,—.

עומדים בשורה השלישית מימין לשמאל: —, מ. גראדיס, מאראן, —, משה זכודין, —.

31. ההנהלה וועדת הבקורת של קופת החולים ה„יהודית" בריגה
יושבים מימין לשמאל: א. וולפסון, ש. שמואלסון, ה. מיכלסון, מ. בובה, א. זיימן.
עומדים מימין לשמאל: מ. ציגלר, גינזבורג, פננשטיל, קזרניבסקי.

32. רופאי קופת חולים ה„יהודית״ בריגה ועובדיה
יושבים מימין לשמאל: ש. מיכלסון, ד״ר ראיק, גב׳ ד״ר הוכמן, א. וולפסון, ד״ר ש. קרמר —, —, ד״ר כהן.
עומדים בשורה השניה מימין לשמאל: —, גב׳ יעקובסון, י. וויניק, ברקטר, לייבסון־בירקהן, גוטרמן־שטאל, מ. מישקינסקי, —, —.
עומדים בשורה השלישית מימין לשמאל: יעקובסון, קוטניק, פלדהון, —. מ. רוזנפלד, ב. לב, ל. בלום־גולד, י. מאירסון (מאור), גליקמן, לוי, א. קצינר.

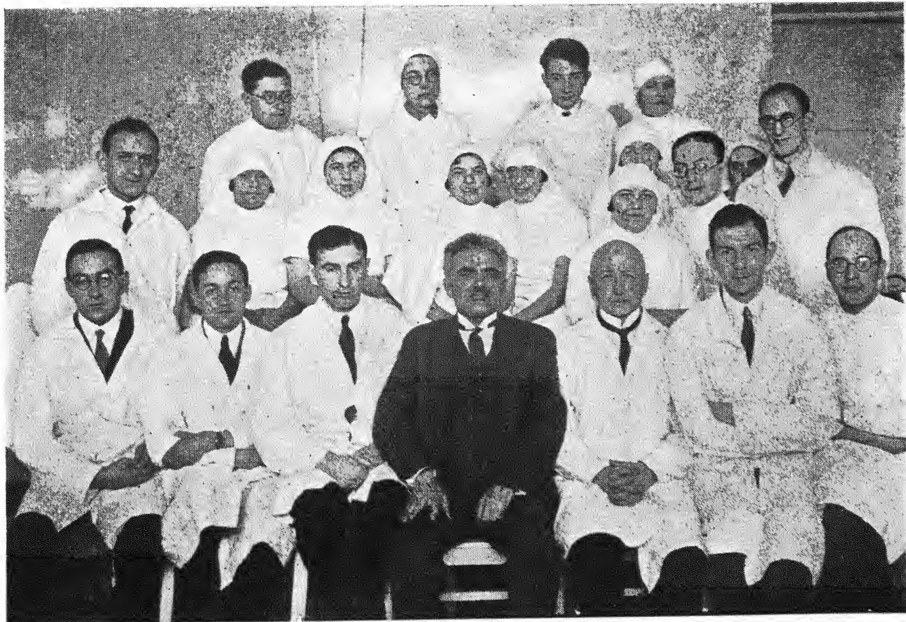
33. פעילי קופת מילוה „טרוז'ניק"
נשף פרידה לד"ר ש. לפשיץ לרגל עליתו לארץ ישראל.
יושבים בשורה ראשונה מימין לשמאל: בלינקוב, —, מירנבורג, א. וסטרמן.
יושבים בשורה השניה מימין לשמאל: —, רודה, —, מ. בובה, הופנברג, ד"ר ש. ליפשיץ, גורביץ, שניטקה.
עומדים מימין לשמאל: ז. גלה, —, —, שרמן, בלומנאו, מ. ציגלר, היימנסון, גב' פנשטיל, י. שלז, אהרונוב.

34. הנהלת „אוזה"
יושבים מימין לשמאל: ד"ר קוטלר, —, אינג' מ. טאובין, —, —, ד"ר דובינסקי, ד"ר אליאסברג, —, —, גב' מ. מרקוביץ, —.
עומדים מימין לשמאל: ד"ר מגליף, —, —, —, ק. גרויס, —, מ. קיטאי. עו"ד יוולסון, ד"ר ז. גורדין, גב' לצקי, —.

35. לשכת מרכז קרן היסוד בלטביה

36. רופאי בית החולים „ביקור חולים" בריגה
יושבים מימין לשמאל: ד"ר ברנר, ד"ר מ. מינץ, פרופ' וו. מינץ, ד"ר י. יפה, ד"ר מ. גולדרינג, ד"ר ב. טהל, ד"ר גולדברג.

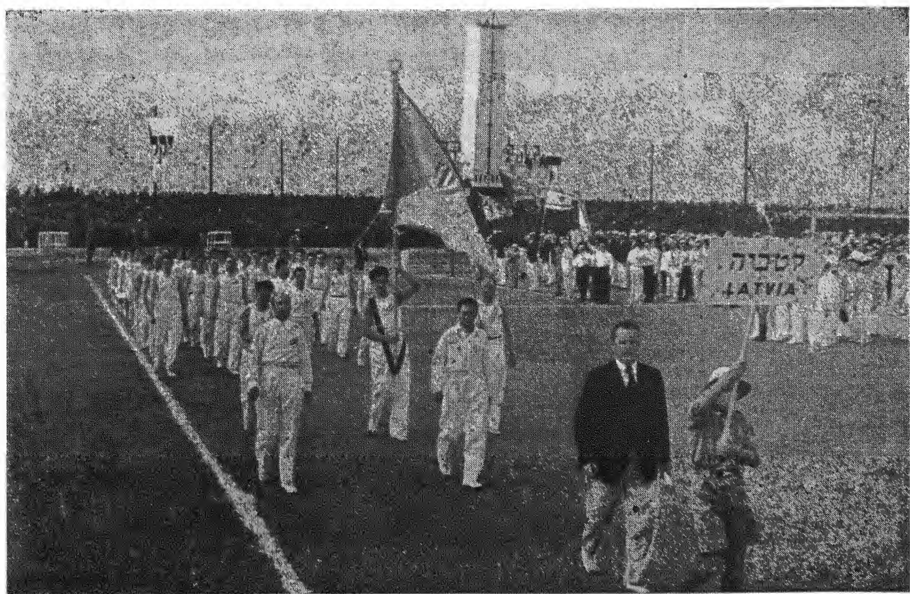
37. רופאי בית החולים „ביקור חולים", המחלקה הפנימית
יושבים בשורה הראשונה מימין לשמאל: —, ד"ר י. לפשיץ, אחות גב' ר. כהן
יושבים בשורה השניה מימין לשמאל: ד"ר מ. אברמסון, ד"ר ו. קרצר, ד"ר י. יפה, גב' ד"ר קרצר־גרינשטיין, ד"ר ק. פייארטג, ד"ר גיטלסון.
עומדים מימין לשמאל: ד"ר ש. בלידן, ד"ר האז, ד"ר ל. קושניר, ד"ר מירויס, ד"ר ר. גולדרינג־ברוד, ד"ר ז. קרצר־קפלן, ד"ר ג. וולפסון, ד"ר ב. טהל, אחות מירויס.

38. רופאים בדווינסק
יושבים מימין לשמאל: ד"ר ר. גורביץ, ד"ר ב. רוזנברג, ד"ר ז. גורדין
עומדים מימין לשמאל: ד"ר ב. ווּפסי, ד"ר מ. זנד.

39. חגיגת הספורט מטעם הקק"ל בריגה, 1930
מימין לשמאל: —, א. מרקוס, י. שרמן, י. שלזינגר, מיטל, צקול (מיניסטר ההשכלה), עו"ד י. טרון, א. א. גרוזנברג, א. לוי, —, י. בלקין, י. דיסנצ׳יק, —, י. בסלבסקי, נ. יופל, מ. זליקוביץ, גליקמן, —, —.

40. המשלחת הלטבית במכביה השניה בתל־אביב, 1935
צועדים בראש: א. קלמן, י. דנגהירש, י. שלזינגר

פרופ׳ ד״ר ב. זיו

פרשיות

חמש־עשרה שנה ישבתי בלטביה, החל מייסודה בשנת 1918 ועד להפיכה הפאשיס־טית בשנת 1934, וניתן לי לעקוב מקרוב אחר התפתחות חייה המדיניים והכלכליים. ברצוני להעלות כאן כמה פרשיות, שאולי אינן ידועות לציבור הרחב.

מדינה קטנה היתה לטביה, אבל רבת ערך מבחינת המדיניות הבינלאומית. בריגה, עיר הבירה, ישבו צירי אומות העולם כמשקיפים, כי לטביה היתה החלון, המצפה לרוסיה הסוביטית. המדינות הגדולות — אנגליה, ארצות־הברית, יאפאן, צרפת, ואחרי־כן גרמניה — שלחו את מיטב ציריהן למדינה קטנה זו. גם נציגי המסחר הבינלאומי עמדו על המשמר בריגה מאז הכרזתו המפורסמת של לויד ג׳ורג׳, בהיותו ראש ממשלת אנגליה, כי „לסחור אפשר גם עם אוכלי־אדם". בריגה נחתם גם חוזה־השלום בין פולין ובין רוסיה הסוביטית, והיא שימשה כעין מרכז לנציגי היהדות העולמית שדאגו לאחיהם ברוסיה. כן היתה לטביה מקור הידיעות של העתונות העולמית על המתרחש במזרח אירופה.

לכושים לבנים לא אתן אוטונומיה"

הלטים, עם קטן, עם של איכרים ופועלים, שהיו 700 שנה משועבדים לשלטון האכזרי של ה„בארונים" הגרמניים־הבלטיים, נעשו פתאום גורם חשוב במדיניות הבינלאומית. עוד ב־1917 אמר המדינאי הרוסי פ. מיליוקוב, שהיה אז חבר ממשלתו של קרנסקי, למשלחת הלטים בפטרבורג: „לכושים לבנים לא אתן אוטונומיה". והנה כעבור שנה זכו לעצמאות.

אנטישמיות ב„ירח הדבש"

ירח הדבש של לטביה העצמאית היה חדור רוח אנטישמית. הטענות נגד היהודים היו מרובות: הם מזלזלים בשפה הלטית; מפיצים את התרבות הרוסית; מורידים את שער המטבע החוקית; תופסים את הענפים הכלכליים החשובים ביותר וכדומה. טענות אלו הושמעו, כזכור, גם בשאר הארצות הבלטיות ובפולין. מובן שכל הטענות הללו היו מופרכות מעיקרן. חלק גדול מן האוכלוסיה הלטית, לרבות המיניסטרים, לא ידעו עוד את השפה הלטית. השפה לא היתה מפותחת עדיין, ומן הצורך היה ליצור הרבה מונחים חדשים הדרושים לחיי מדינה. ועד־הלשון הלטי ישב על המדוכה ולא מצא את ידיו ורגליו

בסבך הלשון, אבל על היהודים היו מטילים קנסות בגלל מונח לטי בלתי־מדויק על שלט של חנות. מגוחכת היתה ההאשמה בדבר הורדת ערך המטבע. הרובל הלטי, כלומר הכסף הלטי הראשון העובר לסוחר לפי החוק, היה פיסת־נייר בלי שום כיסוי, שהוצא על־ידי המדינה בכמויות בלתי־מוגבלות. קצת יותר מבוססת היתה הטענה, שהיהודים חודרים לענפי כלכלה שונים, וביחוד למסחר ולתעשיה. אבל הלטים, ברובם איכרים ופועלים, לא למדו עדיין את המקצועות האלה, והסוחרים הגרמניים היו חדורים חששות פוליטיים ולא העזו בתקופה הראשונה לחדש את פעולתם. היהודים היו איפוא החלוצים שמילאו בחריצות ובמרץ את תפקיד היוזם הכלכלי בארץ שנחרבה על־ידי מלחמות ומהפכות.

כבר בימים הראשונים לקיומה התחילה הממשלה הלטבית להלחם ב„שלטון" הכלכלי היהודי. קודם־כל נקטו בשני אמצעים חמורים: הטלת מס־מלחמה גבוה והקמת מונופולין ממשלתי בסחר הפשתן, העורות והעצים. מס המלחמה, שהוטל אחרי המלחמה ללא כל נימוק הגיוני ומתוך הערכה מופרזת, גרם צרות צרורות ליהודים. אולם המונופולין נכשל וגרם נזקים גדולים למדינה (ההפסד הגיע בערך ל־3 מיליארד רובל לטיים — סכום עצום בשביל מדינה קטנה זו).

אכן, היו ליהודים אחים לצרה — הגרמנים והרוסים. גם הם היו במידה ידועה בנים־חורגים ללא שום הגנה. רוסיה וגרמניה היו אז מדינות חלשות, והמדינאים הלטים לא ראו את הנולד. בזכרוני חרותה פגישה היסטורית עם הדיקטאטור הראשון והאחרון של לטביה קארליס אולמאניס. הייתי חבר המשלחת הכלכלית, שבה השתתפו זקני המסחר והתעשיה, כגון קרקוביוס, לשעבר ראש העיר של ריגה, ד"ר קצנלסון, עסקן מליבאו (ציוני ותיק וחבר ההנהלה של אוצר התישבות היהודים בלונדון), ואחרים. מסרנו תזכיר שבו הובאו ציטטות מהספרות הכלכלית הגרמנית והרוסית. אולמאניס דפק באגרוף על השולחן וצעק: „אין עוד גרמניה ואין עוד רוסיה".

השלטון הקומוניסטי

אך יש לציין, כי גם הקומוניסטים הלטים לא נוקו מאנטישמיות. הייתי בריגה בעת שלטונו של המנהיג הקומוניסטי הלטי, סטוצ'קא, מינואר עד מאי 1918. שלטונו האנטישמי עורר שערוריה בפטרבורג, ולנין עצמו נאלץ להתערב. ועדת־חקירה שנשלחה לריגה במיוחד, קבעה את העובדות הבאות: (1) השלטון הקומוניסטי המקומי החרים את כל מחסני הסחורות ובתי־המגורים של היהודים, אך פסח על אלה של הלטים; (2) פוטרו כל הפקידים היהודיים והושארו לטים בלבד; (3) לעתון הקומוניסטי הוקצב נייר משובח ובכמות בלתי־מוגבלת, ואילו לעתון הקומוניסטי היהודי „דער רויטער אמת" — נייר צהוב ובכמות מצומצמת.

לכשרונות היהודים אין ריח

שנאו את היהודים, אבל השתמשו בידיעותיהם, כשהיה צורך להסדיר את חיי המדינה. הבנקאים זאקס ופרידמאן וכותב השורות האלו היו החברים הראשונים של הועדה הכלכלית ליד המיניסטריון לעניני כספים. פרידמאן, שנתמנה אחרי־כן למנהל הראשי של הבנק הממשלתי הראשון, הצליח לייצב את המטבע החדש, הלאַט, על בסיס

מוצק. הלטים הללו ושיבחו את היהודי „שלהם", עד שמצאו לטי מלידה שמסוגל היה למלא את מקומו של פרידמאן. הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת. אבל היהודים לא הצטערו על התפטרותו של פרידמאן...

גם המיניסטר הראשון לעניני־חוץ, ז. מאירוביץ, היה מגזע היהודים, בנו של רופא יהודי שהמיר את דתו. חיי אביו היו טראגיים מאד והוא סיימם בבית חולי־רוח. בנו, זיגפריד, התחנך בכפר, בסביבה לטית טהורה וספג אל קרבו את הרוח הלטית. הוא היה בעל כשרונות מעולים, ידע שפות רבות, היה גמיש ופיקח. נואם מחונן, שהצטיין גם באסיפות חבר־הלאומים. מאירוביץ אירגן וניהל את עניני מיניסטריון־החוץ במשך שנים רבות, עד שמצא את מותו בתאונת דרכים. אם כי היה מעמודי־התווך של מפלגת האיכרים היה מקובל גם על שאר המפלגות, ובתוכן גם על הסוציאל־דמוקרטים.

שוחד ומעילות

הרוח החיה במדיניות האנטישמית של הממשלה הראשונה היה המיניסטר לעניני פנים, ארוואֶד באֶרג. הוא היה לאומני קיצוני, אף כי אמו היתה גרמניה. בהליכותיו היה ג'נטלמן; היה פובליציסטן מצויין ובעל השכלה אירופית רחבה. הוא היה בן עשירים ועם המון העם הלטי לא היה לו כל מגע. ואף־על־פי־כן נקט שיטה לטית קיצונית, שהיתה מכוונת בעיקר נגד היהודים. נקודת־המוקד של האנטישמיות היתה במיניסטריון לעניני־פנים שבו היו מרוכזים כל עניני ההתאזרחות. גורל אלפי יהודים היה נתון בידי ארוואֶד באֶרג, שהיה, אגב, נקי־כפיים ולא לקח שוחד. אבל ליהודים שחק המזל: עוזריו של באֶרג לא זלזלו ב„מתנות" היהודים והתעשרו על חשבונם. השוחד היה המפתח הבטוח אל לב השליטים הקטנים, ולפעמים גם אל הגדולים. לאומיות לחוד וכסף לחוד. וגם מעילה כספית היתה נחשבת לדבר רגיל. די להזכיר עובדות אחדות. המיניסטר הראשון למלחמה זאליט, נידון לחמש שנות מאסר בגלל מעילה כספית. בדרך זו הלכו גם המנהל הראשון של מחלקת האשראי ליד המיניסטריון לעניני כספים, אלכסנדר קארקלינש, המיניסטר לעניני כספים אֲנוס, ואחרים.

באלוד ה„ידיד"

הסופרים והמשכילים הלטים לא הצטיינו באהבת־ישראל. היה ביניהם אחד ידיד הציונות, אך גם הוא נהפך לאנטישמי צעקני בשנותיו האחרונות. כוונתי לפרופ' ק. באלוד. הוא היה בשעתו פרופיסור מן המנין באוניברסיטה של ברלין וידידו של הציוני הותיק דוד טריטש. הוא אף כתב ספר נלהב על הציונות. בשובו ללטביה ערכו לו הציונים בריגה קבלת־פנים חגיגית, והוא הרצה במועדון היהודי על סיכויי הציונות. אולם כעבור שנים נהפך לאנטישמי והתקיף את היהודים בסיים ובעתון הלטי הנפוץ „יאוּנאקאס זיניאַס". הוא, בן איכר שהיה שוליה בחנות מכולת, הצליח לעלות לגדולה. גמר שתי פקולטות — לדת (היה כומר בסיביר) ולכלכלה. במשך השנים קנה לו שם עולמי ככלכלן וסטאטיסטיקאי. באוניברסיטה של ברלין נמנה עם הסוציאליסטים, כביכול, שקראו להם „סוציאליסטים של הקתדרה". אך נראה שספג את רוח האנטישמיות של וואגנר והחליף עורו.

הנשיא ג. זמגאל

נשיאה השני של לטביה, ג. זמגאל, היה גם הוא תחילה ידיד יהודים, ובעת היותו עו״ד ונוטריון — לפני שנבחר לנשיא — היו לו לקוחות יהודיים רבים. אך בהשפעת מפלגתו, מפלגת ה„מרכז הדימוקרטי״ — שעיקר מטרתה היתה מלחמה בהשפעתם הכלכלית של היהודים — שינה גם הוא את עמדתו. בהיותו נשיא הייתי מבאי־ביתו. הזקן היה מקבלני תמיד בסבר פנים יפות והיה מתלונן, כי הוא אסור בארמון ומשמש בובה בידי „הפוליטיקאים״. אך כשעזב את כסא הנשיאות ונתמנה למיניסטר הכספים היה הוא האיש שהכניס לסיים את הצעת החוק על מס המחזור. אמנם הצעת־חוק זו עובדה כבר לכל פרטיה ע״י המיניסטרים שקדמו לזמגאל, אך כיועץ כלכלי של מיניס־טריון הכספים, הצלחתי תמיד להוכיח להם, שחוק כזה עלול לשתק את כל החיים הכלכליים. מיניסטר־הכספים שקדם לזמגאל, פאֶטראֶביץ, איש פיקח ובלתי־תלוי, שמע גם הוא לעצתי ולא נתן ידו לחוק זה. אולם זמגאל התעקש ותמיכתו בגזירה זו, שהיתה מכוונת בעיקר נגד היהודים, גרמה סוף סוף לקלקול היחסים האישיים בינינו.

„אפשר לוותר על 40 אלף סוחרים״

יום אחד קבלתי הזמנה להשתתף בישיבה עם מנהלי המחלקות של המיניסטריון לכספים. על סדר־היום עמדה הצעת־חוק למס המחזור. דחיתי את הצעתו של זמגאל להיות המרצה בשאלה זו, כיון שהישיבה היתה כבר מחושמלת מתחילתה. זמגאל פתח בהתרגשות רבה את השיחה במלים אלו: „זיו אמר לי, שמס המחזור יביא לידי משבר מסחרי חמור. שפיר. בלטביה הקטנה ישנם כיום כ־50.000 סוחרים. אפשר ואפשר לוותר על שירותם של 40.000. וגם 10.000 הם די והותר״. זאת היתה התקפה גלויה על המסחר היהודי, כי כ־30.000 סוחרים היו יהודים. על כן עניתי: „אני מציע להביא אל חוף הנהר דווינה את כל הסוחרים המיותרים ולהשמיד אותם בבת־אחת״. זמגאל יצא מכליו וצעק: „אתה מתלוצץ על חשבונו של בעל שיבה״. הישיבה החליטה להכניס את הצעת־החוק באורח דחוף לסיים. הייתי בטוח שאקבל הודעת פטורין.

אבל זמגאל היסס, ולמחרת הוזמנתי לבוא לסיים לשיחה אישית. בשיחה זו השתתפו זמגאל, סקויאֶנאֶק ומיניסטר־המלחמה באלודיס. הם יעצו לי בידידות להפסיק את התעמולה נגד החוק באספות־עם ובעתון הרוסי „סאָבוֹדניאַ״, שהיה נפוץ גם בחוץ־לארץ. „הרי ממילא תכשל תעמולתך, והחוק עתיד להתקבל״...

אבל אני עמדתי בשלי. העתונות הלטית פתחה במלחמה חריפה נגדי וטענה שאני „יועץ כלכלי מטעם היהודים ליד המיניסטריון הלטי״. המלחמה הגיעה לשיאה, כשמנהיגי היהודים בלטביה דרשו ממני, שאמסור את חוות־דעתי על החוק לפני ועדת הכספים של הסיים. צעד כזה היה נחשב להתגרות גלויה. לשוא טענתי, שלא רצוי לסכן את עמדתי, כי בתורת יועץ כלכלי ניתנה לי האפשרות לחסל פקודות וגזירות רבות המכוונות נגד היהודים; והרי אני היהודי היחידי במיניסטריון. אך ניתן לי צו בשם כל הציבור היהודי. ביחוד עמד על כך הציר מ. דובין. והנה, כפקיד המיניסטריון דברתי במשך שעתיים נגד המיניסטר זמגאל, שהשתתף אף הוא בישיבת הועדה הפרלמנטרית. נוצר מצב מוזר

מאד. הצעת־החוק לא נתקבלה ודוקא משום התנגדותם של הסוציאל־דמוקרטים, שצריכים היו, מנקודת־השקפתם, להלחם במסחר...

זמגאל התפטר, ובמקומו בא צורר היהודים סקויאֶנאֶק, שהכניס מיד הצעה לפרלמנט לחסל בתקציב המדינה את הסעיף הקובע את משכורתי. וראה זה פלא: גם להצעה זו התנגדו הסוציאל־דימוקרטים, אף־כי לא התיחסו אלי בחיבה יתירה. נשארתי תלוי באויר. במשך חדשים לא באתי אף פעם אחת למיניסטריון, בתקוה שסוף סוף יחולו חילופי גברא. סקויאֶנאֶק ניצל את התנגדותי הסבילה וחיסל לגמרי את משרת היועץ הכלכלי.

„שליחי מצוה"

רוב האגודות הלטיות היו סגורות בפני יהודים. כן היה גם באגודת הסופרים והעתונאים. אך יום אחד פנה אלי ד"ר אלפרד ביהלמאן, מנהל מחלקת העתונות ליד מיני־סטריון־החוץ (אח"כ ציר לטביה במוסקבה ובוואשינגטון), והציע לי להגיש בקשה להתקבל כחבר האגודה. אמרתי לו, שהדבר לא יצליח, ואכן, בהצבעה החשאית נדחתה בקשתי. אבל ביהלמאן, שהיו לו, כפי שנתברר אחר־כך, כוונות פוליטיות, עמד על שלו ובאסיפה הכללית הבאה קיבלתי רוב קולות. זמן־מה אחרי־כן נבחרו לאגודה עוד שני חברים יהודים, ד"ר י. הלמאן ופ. לאצקי־ברתולדי. לפי הצעת ביהלמאן נבחרו ד"ר י. הלמאן ואני כצירי לטביה לועידת הסופרים והעתונאים של הארצות הבלטיות שנתכנסה בקובנה. כוונתו של ביהלמאן היתה להפגין קבל העולם, כי בלטביה נהנים היהודים מזכויות מלאות.

אחרי ההפיכה הפאשיסטית הוצאו כל שלושת היהודים מן האגודה. במכתב האגודה נאמר: „לפי פקודת מיניסטרון הפנים שוב אינך נחשב כחבר אגודת הסופרים והעתונאים".

„נומרוס קלאוזוס" לפרופסורים

באוניברסיטה הלטבית היו הגבלות (בלתי רשמיות) לא רק לגבי קבלת סטודנטים יהודים, אלא גם לגבי פרופיסורים. היו רק שני פרופיסורים יהודיים: פרופ' פ. מינץ בפקולטה למשפטים ופרופ' צאֶנטנאֶרשוואֶר בפקולטה למדעי הטבע. פרופ' צאֶנטנאֶרשוואֶר היה חימאי בעל שם; הוא עבר אחר־כך לאוניברסיטה בווארשה. זמן־מה לפני מותו פגשני פרופ' באלוד והציע לי להעמיד את מועמדתי כמרצה באוניברסיטה. „אומרים עלי, שאני אנטישמי, ואעפ"י כן אתמוך בך", — אמר. הודיתי לו, אך סירבתי. חברי פרופ' לזרסון עוד האמין ב„צדק ויושר", הגיש בקשה, אך כמובן נכשל.

נסיון מר היה לשנינו גם בשטח אחר. ביזמתו של פרופ' באלוד הוקם בריגה בית־ספר גבוה למסחר, ואנו השתתפנו ביסודו. והנה נפתח מסע־תעמולה חריף נגד בית־ספר זה. הטענה היתה שלא נוסד אלא „כדי לתת מקלט ליהודים". באלוד נרתע ועזב את המוסד. אך שאר המרצים הלטים נלחמו בעוז על עמדתם והסיים אישר סוף־סוף את תקנות המוסד ונתן לו זכויות מלאות. כאשר בחר חבר המרצים בפרופ' לזרסון ובי כפרופסורים מן המנין, טען מיניסטר־ההשכלה, שאינו יכול לאשר מינויים אלה בלי הסכמת האוניברסיטה, ובסופו של דבר נשארנו פרופיסורים שלא מן המנין.

כמו בפולין כן גם בלטביה היתה האוניברסיטה למעוז האנטישמיות. הסטודנטים, המאורגנים בקורפורציות, התקיפו לא אחת את חבריהם היהודים בין כתלי האוניברסיטה.

„פושע פלילי"

לאחר ההפיכה הפאשיסטית נטלו ממני את דרכוני ותקופה ממושכת חייב הייתי להתייצב יום יום לפני השופט החוקר בקשר ל„האשמה פלילית" נגדי — שלפני ההפיכה הייתי יו"ר האגודה לחרם על סחורות גרמניה ההיטלראית...

כעבור שנה ניתן לי לצאת מלטביה.

ש. רוזובסקי

ביצד נתקבל אבי בחזן בבית־הכנסת הגדול בריגה

אבי נמנה עם הדור השלישי של המוסיקאים לבית רוזובסקי.

כל הסיפורים על ימי ילדותו, שרווחים היו בין בני הדור הקודם, מעידים שהיה מצויין בתכונות של „ילד־פלאים״.

„פלאיות״ זו התבטאה בעובדה, שכבר בשחרית ילדותו ידע לשורר את מזמורי התפילות בקול „מתוק מדבש״, בקצב נמרץ, וכפי־הנראה גם בכוח־הבעה גדול שעשה רושם חזק על קהל המקשיבים. הסיפור הבא, ששמעתיו מפי אבא, יש בו כדי להקנות מושג, בעקיפין, מרשמי הופעותיו הראשונות כזמר.

יום אחד נקלע אבי לקובנה, ובהזדמנות זו ביקר, כמובן, בביתו של רבי יצחק אלחנן, הרב המהולל. תוך כדי שיחה עלה בדעת אבא לנסות את כוח הזכרון של הרב — שכן מפורסם היה הרב בכוח־זכרון יוצא מגדר הרגיל — ולתכלית זו שאל אותו, אם זו להם פגישתם הראשונה. „לא!״ — ענה רבי יצחק אלחנן — ״הרינו מתראים עכשיו בפעם השניה; לראשונה התראינו לפני 47 שנים, ואז, בשבת לאחר הסעודה, עמדת על השולחן ושרת לפנינו ממזמורי התפילות״.

ואכן, כך היה הדבר. אבי־זקני התעתד לבקר בקובנה לרגל עסקיו והחליט לקחת עמו גם את בנו בכורו, כדי להביאו לפני רב העיר שכבר בימים ההם יצאו לו מוניטין בסביבה. בזכרונו של אבא, נחרתה היטב הופעה מיוחדת־במינה זו מחוץ לגבולות עיירת־מולדתו.

ילדותו ובחרותו של אבא קשורות בנאליבוקי, עיירה בפלך ווהלין. ככל ילדי המשפחות הטובות, למד מקרא וגמרא. בעודנו נער השיאו לו אשה, אחת משארות־בשרו, וכבר בגיל עשרים ושתים היה אב לשלושה ילדים. את צרכי המחיה למשפחה היתה מספקת אמי, שמאז שעות־הבוקר המוקדמות ועד שעה מאוחרת בלילה היתה עומדת מאחרי הדלפק במסבאה ומוכרת לאיכרים יי״ש, מלפפונים חמוצים, בולבוסין צלויים ושאר מזונות. אבא, לא זו בלבד שלא היה נוקף אצבע לסייע לאמא בטרדתה, אלא שלא אחת היה מפריע לה, בשל מידת פיזור־הדעת המופלג בה הצטיין. מידה זו של העדר כושר־הסתגלות וחוש מעשי הדאיגו מאד את אשתו ואת הוריו, שראו בעילוי הצעיר ביש־גדא ולא־יוצלח גמור בהלכות החיים, והמחשבה על עתידו היתה ממלאת אותם חרדה.

סבי הירש, שלעתים מזומנות היה מפליג לפטרבורג לרגלי עסקיו, ישב פעם בביתו של ראש העסק שלו, מר פרידלאנד, ושפך לפניו את מרי שיחו; הוא השיח לפניו את דאגת משפחתו וכן את צרת הבן שהוא „בעל־מום גמור בכל הנוגע לעניני החיים": בכל אשר ישלח ידו — שורה הקללה! וכל־כך על אף היותו ניחן ביופי, חריף ובקי בתלמוד ובפוסקים ונוסף לכך הוא יודע לשיר בקול שיש בו כדי להרעיד את הנפש עד יסודה.

רעיון מוצלח נצנץ מניה־וביה במוחו הנבון של פרידלאנד.

— לו שמעני, אדוני. אתה טוען שבנך מיטיב לתת בשיר קולו. וכי אין להסיק מכך, שיש להדריכו אל עולם הזמרה? כאן נפתח זה לא־כבר קונסרבטוריון. בראשו עומד המוסיקאי הנודע־לשם אנטון רובינשטיין, שהוא גם ידידי הטוב. הבא נא אתך בביקורך הבא את בנך. אני אציגו לפני מנהל הקונסרבטוריון. מי יודע, אולי יצליח בשטח המוסיקה יותר מבעולם המסחר.

כעבור שנה מיום השיחה הזאת הופיע ברוך־לייב בן העשרים־ושלוש לפני רובינשטיין עצמו, ובידו כתב־המלצה של פרידלאנד.

המבחן הראשון לא הצטיין בהצלחה יתירה. קשה היה לו לרובינשטיין להגיע לעמק־השווה עם זה העלם הקרתני שעמד לפניו כשהוא לבוש קפוטה ארוכה וחבוש ירמולקה לראשו.

לשאלתו של רובינשטיין, מה הם השירים שיוכל להשמיעם לפניו ענה לו אבי במין לשון רוסית דמיונית לאמור שהוא מוכן ומזומן לזמר „תפילויס" ו„זמירויס".

— מה אתה יודע? חזר הלה על שאלתו, הפעם בגערה כלשהי.

— „תפילויס" ו„זמירויס"! — חזר אבי על תשובתו.

ברם פני הדברים נשתנו מעיקרם עם תת אבי את קולו בשיר. הטינור הלירי של אבא, שלא הצטיין אמנם בגובה מיוחד, אבל היה חדור כולו נעימה קוסמת, וחרוזי־הפנינים שנתמשכו בקולוראטורה — כל אלה פעלו את פעולתם על הבוחן הקפדן. הבחינה נסתיימה בנצחונו של אבא. רובינשטיין הודיע לפרידלאנד באיגרת שהוא חסיד נלהב של הקול וכן של החוש המוסיקאלי של בן־חסותו, והוא מקבל אותו לקונסרבטוריון וישחררו מתשלום לכל תקופת לימודיו. פרידלאנד מצדו הודיע להירש על נכונותו למלא את צרכי בנו למשך כל תקופת לימודיו. גורלו של אבא נחתך. הוא נשתקע בפטרבורג, בהשאירו את אשתו ואת שלושת ילדיו בנאליבוקי לשש שנים תמימות.

תוך פרק זמן זה ביקר אבי אצל משפחתו רק פעמיים.

בקונסרבטוריון שקד אבי על שיעורי הזמרה והקומפוזיציה. את הזמרה הורה שם בימים ההם האיטלקי רב־הנסיון ראפאטו, שהוזמן לכך על־ידי רובינשטיין, ואילו את הקומפוזיציה — זאראֶבה, תלמידו המובהק וחסידו הנלהב של התיאוריטיקן הברלינאי הנודע היהודי אדולף מארקס, ה„בטהובנאי" ומורה־ההוראה בהלכות הצורות המוסיקאליות. כתתו של זאראֶבה נצטרפה אז בסך־הכל ממספר קטן של תלמידים. שם נפגש אבי עם הפקיד הצעיר צ'ייקובסקי, שסיים זה לא־כבר את חוק־לימודיו בביה"ס לתורת־המשפטים, הלא הוא מי שנועד להיות הקומפוזיטור הרוסי המהולל. עם חבריו בכתה להוראת הקומפוזיציה נמנו גם אֲננה יוסיפובה, שבהמשך השנים יצאו לה באירופה

מוניטין של פסנתרנית רבת־יכולת, ואיראֶצקאיה, שעלתה ברבות הימים לכהונת פרופיסור לזמרה באותו קונסרבטוריון עצמו והיתה גם מורתה של הקיסרית הרוסית האחרונה.

הקפוטה ארוכת־השוליים שאבי לבש, וכן הניב הרוסי המשובש אשר בפיו לא היוו כל מחיצה בינו ובין חוגי הנוער המוכשר הזה, ואף נוצרו ביניהם קשרי־ידידות אמיצים ביחוד רחש לו חיבה יתירה המנהל המחמיר של הקונסרבטוריון אנטון גריגוריאֶביץ רובינשטיין. לא ארכו הימים ואבי נתפרסם כזמר הנבחר של הקונסרבטוריון. כשפתח רובינשטיין בהכנות לעריכת קונצרט של התלמידים לכבוד יום־הולדתה של הנסיכה הגדולה יאֶלאֶנה פאבלובנה, בעלת החסות על הקונסרבטוריון, הוזמן לתכנית זאת גם אבי.

בקונצרט זה קשור אותו אינצידנט מתמיה, שעליו אהב אבא לספר לא אחת. עם סיום הקונצרט, שנערך בארמונה של יאֶלאֶנה פאבלובנה, הוזמן חבר המוסיקאים למסיבת תה. הכול הלך למישרים. אלא שלאחר־מכן הוצע לאורחים לעבור אל האולם הסמוך, במקום שם עמדו השולחנות ערוכים לסעודה. אבא בא במיצר. מצבו היה נואש. אלא שכאן בא המקרה לעזרתו: הוא ניצל רגע של מבוכה, שקמה פתאום באולם, פרץ אל הדלת הגיע אל המדרגות וברח מן הארמון. ההשגחה עצמה הצילה את מי שנועד להיות שליח־הציבור מעבירה על דיני הכשרות.

דרך־חייו של אבא עם סיום חוק־לימודיו בקונסרבטוריון (בשנת 1869) היתה ברורה. לבו נמשך אל דוכן־התפילה.

כל הנסיונות להטות את לבו של אבא אל זוהר זרי־התהילה שעגדו לראשו של אליל החברה הפטרבורגית, בעל הטינור הלירי המהולל קאלצוליאר, שאליו היו מדמים אותו — לא נשאו פרי. שום כהונה בשטח האופירה לא באה בחשבון בשל אדיקותו.

בימים ההם — שנות הששים של המאה שעברה — הוליכו כל דרכי החזנים לוינה, המטרופולין של סלומון זולצר.

בהתיעצות משפחתית הוחלט לשלוח את אבא אל זולצר. ואכן, החלטה זו, אף שפירושה היה המשכת הפירוד במשפחה, הוצאה לפועל ללוא כל דיחוי.

לא כאן המקום לעמוד בפרטות על הערך ההיסטורי של התפקיד אשר מילא זולצר בפיתוח המוסיקה הדתית שלנו. רצוני לציין רק זאת, שאבי, עם כל יראת־הכבוד שהיה רוחש לאישיותו הגדולה של אבי אבות חזני אירופה, לא יכול להשלים עם דרך־הביצוע האֶפקטיבי־דרמטי של זולצר, עם אותה מידה מופלגת של פאר והדר שבה נהג בזמרה המקהלתית. החגיגיות המופרזת של הרעמת־הקול הזולצרית הכבידה במידת־מה על רוחו של אבא, כיוון שלא עלתה בקנה אחד עם האופי הלירי של כשרונו. צלילי־קול עדינים ואינטימיים נראו בעיניו כהולמים יותר את הבעתן של רבות מן התפילות היהודיות שנוצרו בגלות.

זולצר היה קורא בשם אלוהי צבאות המכוון את דרך עמו ברעם ובברקים, ולא אלוהי החסד והאהבה, לא הרועה הנוהג בצאן עמו בשלווה וברחמים.

אבי תפס כנראה מיד, תפיסה שבחוש, כי קיימת איזו אי־התאמה בין הניגונים היהודיים המסורתיים ובין ההרמוניזציה שלהם הרצופה גוונים משל הנגינות הדתיות הפרוטסטנטיות. בהיותו ידידו הפרטי של שוברט והמבצע המופלא של שיריו, היה זולצר בבחינת עבד נרצע להישגיה של המוסיקה באירופה המערבית במאה הי״ט. והוא החליט לצרף אליהם גם את בית־התפילה. השאלה, אם הולמת כל התפאורה הזאת את

הנגינות היהודיות המסורתיות, שאלה שהוצגה ברבות־הימים על־ידי קומפוזיטורים יהודיים ברוסיה — בשביל זולצר היא לא היתה קיימת כלל. כי עיבוד השירים היהודיים המסורתיים טעון מלכתחילה שיטה של ברירה נבונה באמצעים המוסיקאליים — רעיון זה לא עלה בימים ההם אפילו על דעתם של הבריות.

לאבא באה הרווחה, כשלאחר ששה־שבעה חדשים עמד לפני גאון־האמנים השני של אותו דור — הלא הוא החזן הקניגסבורגי המפורסם הירש וויינטרויב.

הירש וויינטרויב היה בנו של החזן־האימפרוביזטור והפולקלוריסט המחונן קאשטאן. (הכינוי „קאשטאן" — ערמון — ניתן לו בגלל הצבע החום של שער־ראשו).

בהיותו יליד רוסיה, שספג לתוכו עוד בילדותו את החומר הפולקלוריסטי של אביו, סיגל לו וויינטרויב את כל אותן הצורות של הזמר היהודי העממי אשר באו לידי גיבוש בלטביה ובפולין בראשית המאה העברה.

דבר זה הטביע את חותמו על דרך הביצוע וכן על עצם היצירה של וויינטרויב. כאיש־העם וכליריקן מובהק, היה וויינטרויב לפי רוחו של אבא, שלבו נמשך גם הוא לאותו ציור מוסיקלי.

קיצורו של דבר, נפש התלמיד נקשרה בנפש המורה, ואילו נפשו של המורה דבקה בתלמיד לאהבו.

אבי הלך מחיל אל חיל. משפנה פעם סבי הירש בשאלה אל וויינטרויב בנוגע לטיב לימודיו של בנו, השיב לו הלה תשובה נלהבת וניבא לו, לתלמידו, עתיד מזהיר במקצוע החזנות ואף הוסיף לאמור, שברוך־לייב מיטיב כבר עתה לבצע את חיבוריו שלו, של וויינטרויב, ממנו עצמו.

ואכן, לא קשה להאמין שאבא ידע כבר אז לבצע את הריציטאטיבות המסולסלות להפליא של וויינטרויב ביתר הצלחה מאשר מחברן: מידה כזאת של סלסול־קול משוכלל ומבהיק, בה הצטיין אבי, לא ידע וויינטרויב. מי שנזדמן לו אח"כ לשמוע את „כי כשמך" — אחת מיצירותיו המחוננות ביותר של וויינטרויב — בביצועו של אבי, ביצוע שאין דומה לו, לא ימצא בדברי־השבח הנזכרים של וויינטרויב כל גוזמה.

לאחר ששה־שבעה חדשים הודיע וויינטרויב לאבי שאין לו עוד מה ללמדו.

וכך, ספוג כולו ממיטב תרבות החזנות האירופית ו„מוסמך" מטעם וויינטרויב בכבודו ובעצמו, יצא אבא לדרך — חזרה לנאליבוקי.

אלא שבדרך נתעכב לשם התארחות אצל דודו בווילנה.

לאבי הוצע לעבור לפני התיבה, ובשבת נערכה תפילת־הבתולים שלו בבית־הכנסת הראשי של וילנה.

בעת ההיא המתה וילנה מרוב „בעלי־תפילה" וחזנים ונותני־בשיר־קולם מכל המינים והסוגים, ובתוכם גם אימפרוביזטורים בעלי השראה, אנשי־כשרון מחוננים ולהם קולות נפלאים מטבע ברייתם.

ברם, יסלחו נא לי יוצאי וילנה בכל אתר ואתר, הגאים בצדק על עירם הידועה לתהילה, עיר ואם בישראל — בימים ההם (בסמוך לשנת 1870) לא היתה עדיין בעיר זו, בשטח החזנות, כל תרבות שהיא.

כל אותן ההעוויות של החזן בעמדו לפני העמוד; הלחיצות והדחיקות באצבעות היד על פני הגרגרת, לשם הוצאת סלסולים; המעברים הפראיים, או יותר נכון —

ההתעופפויות מטעמי־קול גבוהים מאד אל הנמוכים ביותר, וכן להיפך; ההתחלקות על פני אינטרוואלים חסרי־פשר, ההתייפחות, הגניחות, הלחישות והאמירות המילודרמטיות; הנהימות, כלומר מה שהיה קרוי בפיהם בשם „ברומשטימאָ", היריה המפתעת, כמו מתוך כלי־תותח, של אילו טונים בודדים — כל האוצר כולו של התרגילים הגסים האלה, שבהם ניסו החזנים לזכות בחסד הבורא, היה כנראה לפי טעמם של באי בתי־הכנסת בימים ההם, שלא הצטיינו ביותר בטוב־טעם מוסיקאלי־אסתיטי. לכל אלה יש להוסיף גם את החזרות הבלתי־סופיות על מלות נבחרות, שכל חזן היה בוחר לעצמו לפי טעמו, כדי לתבל בהן את התפילות — מיני מלות חביבות כגון „וו־וו", „אואו־אואו", וביחוד הברות־קריאה כמו „אַי־אַי־אַי", „אוי־אוי־אוי", וכן הצירופים מחוסרי־הטעם של ניגונים נפלאים, הראויים להישמע בהיכל, ביחד עם בלל שלם של שירי־זמר מאד וולגאריים שנוצרו ע"י בעלי־מוטיבים פגומים ושלא באו מלכתחילה אלא כדי לצוד בהם את לב באי בית־התפילה. בתוך הערבוביה האיומה הזאת אבדו, כנאות־דשא במדבר, גם המומנטים הבודדים שבהשראה גדולה, שלא שובשו במבע הזול.

מה רבה היתה איפוא התמיהה — וגם האכזבה! — בקהל המתפללים בבית־הכנסת הוילנאי הגדול, שעה שלתיבה נגש אבי וביצע במישרים, בלא להשתמש אף באחד ויחיד מן האמצעים הזולים הנ"ל, את סדר התפילות של ליל־השבת. שום דבר לא יכול היה להציל את אבי: לא קולו הנעים, לא הסלסול המזהיר, שאגב לא שימש אצלו מעולם מטרה לעצמה, משום שהוא, כאמן אמיתי, ידע להשתמש בו במידה הדרושה, ואף לא ההמנעות הגמורה מלזייף ע"י מלות־קריאה בודדות את הנוסח המקודש, שאליו התייחס בהערצה שאין דוגמתה, אף לא הקונצפציה המחושבת ומושלמת, ולא האחידות בסגנון... הופעת־הבתולים נסתיימה בכשלון.

כשלונו של מי? כשלונו של רוזובסקי, טענו בני וילנה. „כשלונה של וילנה" — היה טוען ויינטרויב.

דודו של אבא, שמלכתחילה סבור היה, כי בן־אחיו זה עתיד להנחיל כבוד למשפחה, חזר לביתו קודר וחפוי־ראש.

ולא עוד אלא שבעת ארוחת־הערב ראה להתעלל בו במלים הבאות שעליהן חזר באזניו כמה וכמה פעמים: „אתה בחור מהוגן, אבל להתפלל במחילה, אינך יודע" („אַ יונגערמאנטשיק ביסטו אַ גאנץ פיינער, אבער דאוונען קענסטו במחילה ניט").

אבא חזר אל משפחתו בנאליבוקי, וישב שם כחצי שנה בחיבוק־ידים.

„בחיבוק ידים" — לאו דוקא. כי אחת ממטרות־חייו של אבא היתה תמיד לימוד תורה. והנה מצא לו עתה את ההזדמנות להתמסר לזה בכל נפשו ומאודו. דאגת המשפחה והבית רבצה, כמקודם על אמא.

אין לדעת כמה זמן היה נמשך מצב זה, אלמלא מאורע פתאומי שהטה פתאום את זרם חייו האפורים לאפיק חדש מעיקרו.

חבורה של סוחרים מריגה, שהיו עוסקים בשיוט עצים על פני נהר הדווינה אל כרכי רוסיה המרכזית וראו בעסקם זה ברכה רבה, החליטו לתרום חלק נכר מרווחיהם לבנין בית־כנסת גדול.

עם סיום הבניין פנו הסוחרים ובתוכם גם יהודים מיוצאי גרמניה, אל ויינטרויב בקניגסברג, שהוא יחנוך את בית־הכנסת החדש.

מסיבות שונות לא יכול ויינטרויב להיענות להזמנה זאת ותחת זאת הציע להם שיפנו אל תלמידו רוזובסקי ואף הפליג בשבחו בלשון חמה ביותר.

וכך נתגלגל אבי לריגה.

אך גם בריגה היה כפשע בינו ובין ה„כשלון". אנשי המלאכה והמסחר שחונכו כנראה גם הם על אותם המושגים המשובשים בענייני חזנות, לא שבעו נחת מתפילות אבי. אך לעומת־זאת נמצאה שם גם חבורה קטנה של אינטליגנטים, והם דוקא חיבבו את אבא מאד. גורל אבי נתון היה על כף־המאזנים. עסקני בית־הכנסת החליטו להרשות לו להופיע כעבור 5—6 שבועות לתפילת־נסיון חדשה — ובינתיים יעמדו למבחן הקהל גם חזנים אחרים.

אבא כתב על כל זה בגילוי־לב לפטרבורג לאיש חסדו ומיטיבו פרידלאנד שכה התעניין בגורלו.

פרידלאנד שיער שבדין־ודברים בענייני מוסיקה המתנהל בין אהובם של רובינשטיין וויינטרויב ובין בעלי־המלאכה הריגאים, האמת היא, מן־הסתם לצדם של גדולי המוסיקה. והתכסיס שבו נקט כאן פרידלאנד אות כבוד הוא לכשרון האמצאה שלו וכן לחוש־אבחנתו בפסיכולוגיה של ההמונים.

הוא כתב על כל זה לידידו הברון איקסקיל, שהיה אז מושל ריגה, וביקש את עזרתו לטובת אמן כשרוני העומד בתחילת הקאריירה שלו והנאלץ לעמוד בקשרי מלחמה עם המון נבער שחוות־דעתו עשויה לגרום לו תוצאות מעציבות למדי. הבארון איקסקיל הבין את הרמז. בשבת בבוקר, שעה שאבא עבר לפני התיבה הופיעו לפתע בבית־הכנסת המושל ובני־לווייתו. עם תום התפילה נגש המושל אל אבי (שמאד נשא חן לפניו — כפי שמוכח מן האגרת שהלה שלח לפרידלאנד) והודה לו בחמימות רבה; ומיד קרא אליו את מנהלי בית־הכנסת, ברכם בחגיגיות על שמצאו חזן רב־ערך והביע את תקוותו שעוד יבוא לכאן לא־אחת כדי לשמוע אל הרינה ואל התפילה מפי הזמר־האמן הזה בחסד עליון.

בבית־הכנסת קמה התרגשות שאין לתארה. למחרת היום נתקיימה ישיבה של הנהלת בית־הכנסת, ועל־פי ההחלטה שנתקבלה: שם פה־אחד הוצע לאבי חוזה לזמן בלתי־מוגבל.

אלה תולדות התערותו של אבי בבית־הכנסת הגדול בריגה העיר.

מ. ב.

הוועד המרכזי של הקהילות ("צע־וועד")

האוירה המדינית אחרי גמר מלחמת־העולם הראשונה היתה ספוגה ליברליזם וגם המדינות הבלטיות הצעירות שקמו אחר המלחמה, הבטיחו לחלק את אָשרן עם עמי המיעוטים, שאך אתמול היו אחיהם לנשק במלחמה לפריקת העול הצארי. המיעוט היהודי התחיל מתאושש מן החורבן שהביאה המלחמה על הקיבוץ היהודי בלטביה. הפליטים הראשונים החלו חוזרים מרחבי רוסיה. הקהילות החלו מתארגנות מחדש.

הקהילות נועדו להיות גרעין להגשמת רעיון ה„אוטונומיה הלאומית", שעליה חלמו בימיה הראשונים של הריפובליקה הלטבית. הקהילות נשאו אופי ציבורי מובהק, אך לא היה להן יסוד חוקי והן נרשמו כאגודות פרטיות. למעשה ייצגו הקהילות את האינטרסים היהודיים בכל מקום ומקום, ואף הממשלה הכירה בהן „דה־פקטו" כארגון המייצג את צרכי היהודים.

דחיפה מיוחדת לאירגונן מחדש של הקהילות נתנה פעולתו הנרחבת של הג'וינט מיד עם גמר המלחמה. בהתחלה היתה זו פעולת־צדקה מובהקת, והג'וינט היה זקוק לגוף ציבורי שיהא מקשר ומגשר בין נציגי יהדות אמריקה ובין הנצרכים. הצעדים האירגוניים הראשונים בין יהודי לטביה היו איפוא מכוונים לחידוש הקהילות. בעזרת הג'וינט נשלחו מדריכים (ביניהם המהנדסים דב קולמאַן, כעת בת"א, וב. ציוויאן) לערי־השדה והם אירגנו שם את הקהילות.

בשנים 1919—1921 נערכו שתי ועידות של הקהילות, שבהן נבחרה מועצה מורכבת מנציגי הקהילות הגדולות: ריגה, ליבאו, דווינסק, ראָז'יצה, לוצין, ווינדאו. מועצה זו בחרה בועד מרכזי בן שלושה חברים. בשנת 1921 היו חברי הועד המרכזי, שהיה ידוע בכינויו „צע ועד", ד"ר יצחק יפה, ז"ל, ד"ר יעקב הלמאן ז"ל, ויבל"ל הרב מרדכי נורוק. בשנת 1922 נבחר מרדכי דובין במקומו של דר י. הלמאן.

יש לציין במיוחד את עבודתו של ד"ר יצחק יפה שהקדיש את מיטב זמנו ואונו למוסד זה. ד"ר יפה היה אחת הדמויות הבולטות בציבור היהודי בלטביה. הוא נולד בשנת 1871. בשנת 1896 גמר את הפקולטה הרפואית באוניברסיטה של דורפאט והתיישב בריגה. מאז התענין בתולדות יהודי לטביה ובשנת 1910 פירסם ספר בשם „תעודות לתולדות היהודים בקורלנד"*. הוא לקח חלק פעיל בעבודה ציבורית, בהסתדרות הציונית

* Regesten und Urkunden zur Geschichte der Juden in Kurland, Riga, 1910.

ובחברת „מפיצי השכלה". כתוצאה מעבודתו בועד המרכזי של הקהילות נבחר ליו"ר איגוד הבנקים הקואופרטיביים היהודיים שנוסדו בעזרת הג'וינט. אחרי מלחמת־העולם הראשונה עמד בראש המחלקה הסניטרית של עיריית ריגה. משנת 1925 כיהן כמנהל בית־החולים „ביקור חולים". עם בוא הרוסים הודח מתפקיד זה, כי „השקפותיו הפוליטיות לא התאימו למשטר החדש". לא נודעו פרטים על גורלו בעת הכיבוש הנאצי.

יהודי גאה היה, שהצטרף לרעיון הציוני בראש וראשונה מתוך שלילת ההשפלה וההרס שבגלות. הודות לכשרונותיו האירגוניים ומסירותו לעבודה היה הרוח החיה בועד המרכזי ונעשה יועץ ומכוון של הג'וינט בכל פעולותיו בלטביה.

הועד המרכזי קיים קשר עם הקהילות והגיש להן סיוע משפטי. לידו פעלו כמה ועדות: ועדה להכנת הצעת־חוק לאוטונומיה לאומית שבראשה עמד פרופ' פ. מינץ; ועדה מייעצת לענין הקורסים הממשלתיים להכשרת מורים, ועוד. עיקר עבודתו של הועד המרכזי היה תיאום־הפעולה עם הג'וינט. הוקמו ועדות בשיתוף עם הג'וינט, עובדו תכניות־סיוע שונות, שאף הוצאו לפועל, כגון עזרה ליתומים, הקמת בתי־ספר למלאכה בריגה ובדווינסק, הקמת רשת בנקים קואופרטיביים, סיוע להקמת בתי־חולים בריגה ובערי השדה, ועוד.

שיתוף־פעולה זה עם הג'וינט הביא ברכה רבה ליהדות לטביה, משום שכיוון את פעולת העזרה לאפיק נכון ויעיל, אך בעקיפין הוא הביא גם לחיסול הועד.

הג'וינט ראה את עצמו, בצדק, כממלא תפקיד ארעי בלבד. הוטל עליו לסייע להקמת הריסות המלחמה, ועם סיום תפקיד זה — להשאיר את המשך עבודת הסיוע בידי גורמים מקומיים ולמסור את הנהלת המוסדות שהוקמו בעזרתו לגופים ציבוריים מקומיים. כך הועברה עבודת העזרה ליתומים לועדות המקומיות לעזרת יתומים; בתי־החולים, שהג'וינט סייע להקימם, נמסרו לחברת „ביקור חולים"; הבנקים הקואופרטיביים יצרו איגוד עצמאי, ובמידה שקיבלו הלוואות מן הג'וינט היו כפופים למרכזו בפאריס בתי־הספר המקצועיים שהוקמו מחדש בעזרת הג'וינט נמסרו לחברת „מפיצי השכלה".

העברות אלו נעשו בהדרגה ונמשכו שנתיים. כל עוד הועד המרכזי ריכז את כספי העזרה והשיקום, היה הוא בבחינת הלב שהזרים את הדם לעורקי הקהילות המקומיות, אך ברגע שהחל הפיצול בעבודה, ניטלה ממנו השפעתו והוא נתרוקן מתכנו. כאשר הפסיק הג'וינט בשנת 1923 את תמיכותיו, נתחסל גם הועד המרכזי.

אמנם אפשר להבין את נטיית הג'וינט להפקיד את מוסדותיו בידי גופים מקומיים בגלל אופיו הפילנטרופי ובגלל היותו רחוק ממושגי האוטונומיה היהודית, שהיא פרי רוחה של יהדות מזרח־אירופה, אך יש לציין כי העסקנים המקומיים שתמכו בנטיה זו גילו ע"י כך קוצר־ראייה. זוכרני שד"ר י. הלמאן התנגד בועד המרכזי למסירת בתי־הספר המקצועיים לחברת „מפיצי השכלה" ודרש להשאירם בידי הועד המרכזי, אך הוא לא מצא תומכים. העדר חוקה שתשתית את האוטונומיה על יסודות איתנים, וכן גם חוסר הבנה מספיקה מצד עסקני הציבור הביאו לחיסולו של מוסד אשר מילא תפקיד חשוב בשיקום יהדות לטביה אחרי מלחמת־העולם הראשונה ועשוי היה להוות גרעין לאוטונומיה הלאומית של יהדות לטביה כולה.

נתן גורן

פגישה עם דובנוב

בימי משטר אולמאניס, בתוך הציה והשממה היהודית בלטביה, לאחר שכבו האורים של היהדות החיה והיוצרת, עוד נשארה לפליטה קרן־זוית אחת והיא משכנו של הפרופיסור ש. דובנוב ב„יער המלך". ובּרי שאם נזדמנת לריגה, מיד אתה שם פעמיך לשם, לאותו יער העומד כבר בשלכת, ועלים מרשרשים תחת רגליך וצינת בציר נושמת ממנו. אולם כשאתה דורך על מפתנו של הבית הבודד, בו יושב הישיש דובנוב ורוקם את מסכת חייו, והנך נתקל במבטיו הרעננים, שוכח אתה את הסתויות שספגת לתוכך בפסעך על גבי העלים הנשורים, ואתה רואה לפניך פלא: נצחון הרוח החיה על הגוף המזדקן של בן השבעים־וחמש.

נכנסתי לבית דובנוב בלוית סופרי ריגה, ד"ר מ. נדל וה. י. פורט, מבקריו התמידיים, — לברכו ליובל השבעים־וחמש שלו. אולם דובנוב עצמו מנער חצנו מהחגיגיות והיובליות והנאומים הנלהבים, הוא אינו גורס את כל זה. סיכומים, סיומים, ציונים, — אין זה ממדותיו. ומסרב הוא לידידים ותלמידים הרוצים לכבּדו בתריסר נאומי הערצה והערכה. אולם הוא עצמו משוחח, מחווה דעה על עניני ספרות ומדע, על שאלות צבוריות ותרבותיות, קורא בעיון רב את כל העתונות היהודית והעברית המגיעה לידו, מביע דרך־אגב את צערו על אשר אינו יכול לקרוא את „דבר", שאינו מגיע אליו מטעמים ידועים...

מעיף אני מבט על שולחן־הכתיבה שלו ולעיני מתגלים כל מיני ספרים בעברית וביהודית, כל הבכוּרוֹת של היצירה הישראלית בשפות שונות ייחדו להן מקום במדפיו. חי הוא בכל גלויי הספרות שלנו, מצוי בכל המקצועות, עוקב אחרי כל תהליכי היצירה בשתי הלשונות ומדבר על הספרות לא פחות מאשר על עניני מדע.

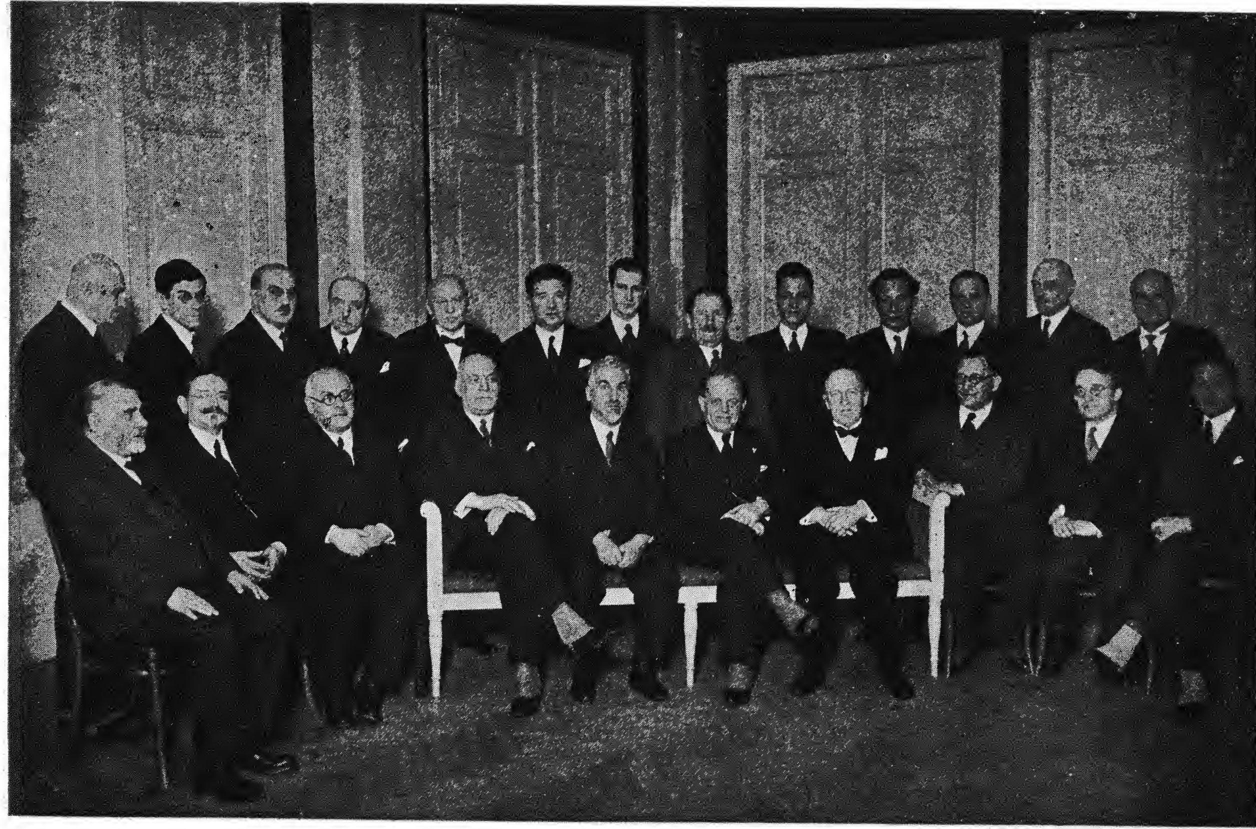
בכלל נשתנה קצת מצב־רוחו של דובנוב, ונימה רומנטית־לירית זעה בכמה מדפיו של „ספר חיי", שכתב אז בצמאון קדחתני. הוא סוקר את דרך חייו, מעלה דמויות אשר נשתלבו בו כמלוים קבועים וארעיים, ואין תימה שנוצר בו מצב־רוח רומנטי. הוא מביע את קורת־רוחו למהדורה העברית של „ספר חיי", מגיה את התרגום ועומד על כל ביטוי. דובנוב הפליאני בערותו הדקה לסגנון העברי. מצאתי על שולחנו כמה חוברות „מאזנים" עם הגהות סגנוניות בשוליים. ברם בהערות אלו יש הרבה מהפוריזם, אין הוא מעכל את החידושים הלשוניים שנתגבשו במדע ובפובליציסטיקה שלנו, אבל עצם

טיפולו בכך וכמה מהערותיו מעידים על התענינות שרשית. שיחתנו שוטפת וקופצת על כמה ענינים, ובכל מתגלית הערות והרעננות של הישיש היקר.

הציר שעליו סובבים הדברים — ארץ ישראל והגולה. הוא רוצה להסתייע במאמרו של ד"ר רבידוביץ „קיום התפוצה" (בחוברות „מאזנים") שהאידיאולוגיה שלו כאילו מצאה לה דוקא עכשיו איזה הד. אמנם הוא מביע את הדבר אגב חיוך קל, מדגיש את המלים „דוקא עכשיו" — כלומר, עכשיו, כשהמציאות עצמה הרסה כל־כך הרבה אשליות. יודע הוא ומדגיש, שארץ ישראל דהאידנא רחוקה מאד מזו שהיתה בימי „המכתבים על היהדות הישנה והחדשה", בימי הפולמוס שלו עם אחד העם, והוא שמח לכמה מטעויותיו: הוא, ההיסטוריון בעל החוש הער לתהליכי התולדה העברית, מקבל את מרותם של החיים ונהנה הנאה מרובה מאכזבתו ההיסטורית. נימה זו זעה בכל שיחתו אתי. מעלים אנחנו בתוך השיחה את זכר ימי אודיסה, ועיניו של דובנוב מבריקות בגיל הימים ההם, ימי הנעורים המלבלבים והבגרות המוזרחת של אודיסה. לבו יהמה לאותה אודיסה של אחד־העם, מנדלי, ביאליק. כמה מן החום הנפשי שפעו עליו אותם שלושת כוכבי ספרותנו, אולם נאלץ היה להעקר מאודיסה. בשל טעם פשוט ומגוחך פורתא, בשל האקלים החם... והרי בשל כך קשה לו עכשו לעלות לארץ. הוא מצטער כל כך, עד כדי כאב, שאינו יכול לעלות לארץ, פשוט מתיירא הוא מהחום. אקלים חם מזיק לבריאותו. אולם בעיני רוחו רואה הוא את ארץ ישראל, מקשיב לדופק חייה וקצב בנינה, והוא מבקש אותי להיות ציר ברכתו לארץ. אני מתנצל על התפקיד הקשה הזה ואומר לו, שכותב דברי הימים לישראל חייב לראות את גולת־הכותרת של התולדה העברית החדשה, את נקודת המפנה של ההיסטוריה היהודית, את הארץ העובדת לכל מלוא אוניה השוקקים. הישיש היקר מחייך שוב בחן מקסים ומרכין ראש לאות הסכמה: „כן נצחתוני, אבל כמה יפה להיות מנוצח על ידי שר החיים, שר התולדה החדשה, כמה מעודד להקשיב לרינת הבאות!"

דובנוב מפסיק לרגע את השיחה, מזמינני לטיול. הוא נוהג לטייל כל יום כשעה לפני סעודת הצהרים. ואם כי השמים מעוננים וגשם מטפטף, אין הוא נמנע מטיולו התמידי. אנו נטפלים אליו לטיול, פוסעים ביער המתערטל, ומתפלאים לפסיעותיו המאוששות והבטוחות של הישיש. הוא הולך זקוף קומה, קל, זריז, ואני נזכרתי אז בטיולים של מנדלי ברחובות אודיסה. אז היינו מתפלאים, כיצד ישיש כמותו צועד באון ובראש זקוף, ועכשיו, כשראיתי את דובנוב מתהלך עוד ביתר קלות וזריזות מאשר מנדלי, הבנתי את הסוד של אותם הישישים, המנצחים את הזיקנה הגופנית בכוח רוחם הרעננה. דובנוב, בן השבעים־וחמש, החי בכל פרפורי תקופתנו, המגיב על כל מאורעות החיים בכל קיבוצי היהדות, הקובל ומתכעס על השיתוק הצבורי והדיכוי הרוחני, אותו דובנוב ההומניסט הגדול, הזועק ומשווע על ירידת האמונה באדם וברעיון הצדק, אותו דובנוב, ההוגה אהבה ויקר לארץ ישראל ומתקשר לחוגים האלו מבין הנוער, מבין לרוחם ומתהלך אתם כידיד ורע — כלום לא היה בכאן מאות הנצחון הגדול של הרוח על החומר?

וכשאני מעלה עתה בזכרוני פגישה זו ורושם שיחתי עם דובנוב והערותיהם של מלוי נדל ופורט — נצבט הלב בתוגה גדולה, תוגת המות שחטף את שלשתם, ויותר מכל יהמה הלב לדובנוב שלא זכה לראות את מדינת ישראל בתקומתה, — המופת החותך ביותר לעם עולם, שהוא הגה בו כל הימים.

41. ח. נ. ביאליק בריגה

יושבים מימין לשמאל: קרליץ, פרופ׳ מ. לזרסון, —, ע. מושקאט, ח. נ. ביאליק, הרב מ. נורוק, אל. אטינגן, מ. לולוב, ד״ר ה. וואסרמן, עו״ד י. טרון.
עומדים מימין לשמאל: פרופ׳ ב. זיו, גימסמן, ח. גורדון, ד״ר י. הלמן, ב. גורביץ, מ. כהן, י. גירפינקל, ז. רבינוביץ, עו״ד מ. רוזיבסקי, ד״ר קרון, ד״ר ב. הרצפלד, פ. ברנר, ד״ר י. הופמן.

42. ח. נ. ביאליק בין המורים בריגה
יושבים מימין לשמאל: —, מ. לט, גב׳ ס. מיכלסון, מ. ברייטברט, גב׳ גנין, גבאי, —, ז. מיכלסון, ח. נ. ביאליק, ח. ז. גורדין, הרב מ. לוין, פיטר, גב׳ נ. וילדיקן, —, י. ווייספאפ, —, —, גב׳ ר. שאטנשטיין.

43. ח. נ. ביאליק ב„החבר", ריגה

עומדים מימין לשמאל: רובינשטיין, ביינרט, —, ד"ר ש. לפשיץ, לייטמן, ד"ר י. שרגא, ח. נ. ביאליק, —, אל. אטינגן. אחריו יושבים: ד"ר ב. הרצפלד, ג. הימלהיך, בנימין, ד"ר טרון, ד"ר ב. יודין.

44. ח. נ. ביאליק ב„השחר", ריגה

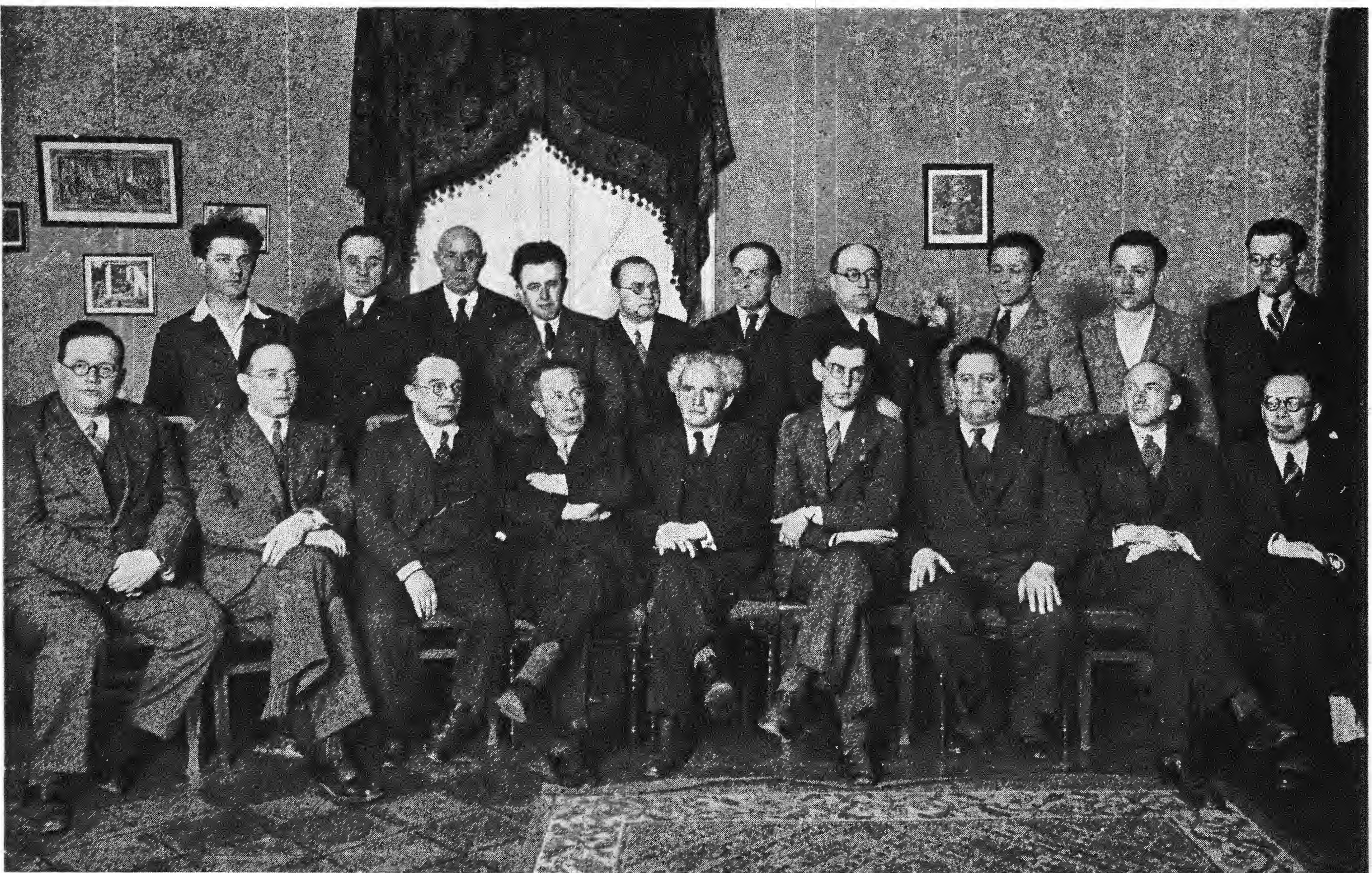
יושבים מימין לשמאל: מ. בובה, גב׳ א. בובה, בבצ׳ין, פרופ׳ מ. לזרסון, ד״ר י. הלמן, ד״ר ה. וואסרמן, אל. אטינגן ח. נ. ביאליק, יוסף שור, ש. לינברג, ח. גורדון, ש. גוץ, צ. גארפינקל, מ. לביא, ד. אהרנס, גב׳ זליקסון, —.

45. פרופ׳ ש. דובנוב בריגה
יושבים מימין לשמאל: ה. פורט, נתן גרינבלט (גורן), פרופ׳ ש. דובנוב, מ. נדל.

46. ד. בן־גוריון מרצה בריגה, 1933
יושבים מימין לשמאל: ש. לונברג, ד״ר י. הלמן, פרופ׳ מ. לזרסון

47. ד. בן־גוריון בין חברי צ. ס. בלטביה, 1933

יושבים מימין לשמאל: א. קירשנבוים, י. ווינִיק, ש. גוץ, ש. לונברג, ד. בן־גוריון, ד״ר י. הלמן, פרופ׳ מ. לזרסון, מ. בּיבּה, צ. גארפינקל.
עומדים מימין לשמאל: ד״ר ז. מכלין, מ. ליאק, י. יפה, י. יצקן, וינקור, י. שלז, י. חיימוביץ, מ. לביא (לבוביץ), ד״ר א. ליאק, י. יזרעאלי.

48. ז. ז׳בוטינסקי בין פעילי בית״ר בריגה
יושבים מימין לשמאל: משה יואלסון, אריה דיסנצ׳יק, משה גולד, זאב ז׳בוטינסקי, ד״ר יעקב הופמן, משה בודניא, אליהו ברגמן.
עומדים מימין לשמאל: נחמן פאין, טוביה מכלין, ש. טלישבסקי, יצחק צייטלין, משה הלמן, דוד קרשטדט.

49. ז. ז׳בוטינסקי בין מורי הגמנסיון העברי בריגה, 1930
יושבים מימין לשמאל: גב׳ ס. סגל, גב׳ מ. ברנשטיין־כהן, ד״ר י. הופמן, צ. גארפינקל, ז. ז׳בוטינסקי, ד״ר ה. וואסרמן, הרב מ. לוין.
עומדים מימין לשמאל: מ. ויינברג, נ. וילדיקאן, מ. לט, פיטר, ויינברג, ח. ז. גורדין, —, י. טייץ, מ. שפירא, מ. ברייטברט, ד״ר י. שרגא.

50 ש. קפלנסקי בין חברי צ.ס. בריגה
יושבים מימין לשמאל: אדלר, ש. קפלנסקי, י. מאור (מאירסון).
עומדים מימין לשמאל: י. שלז, ה. פורט, א. ריבובסקי, ז. אטקין.

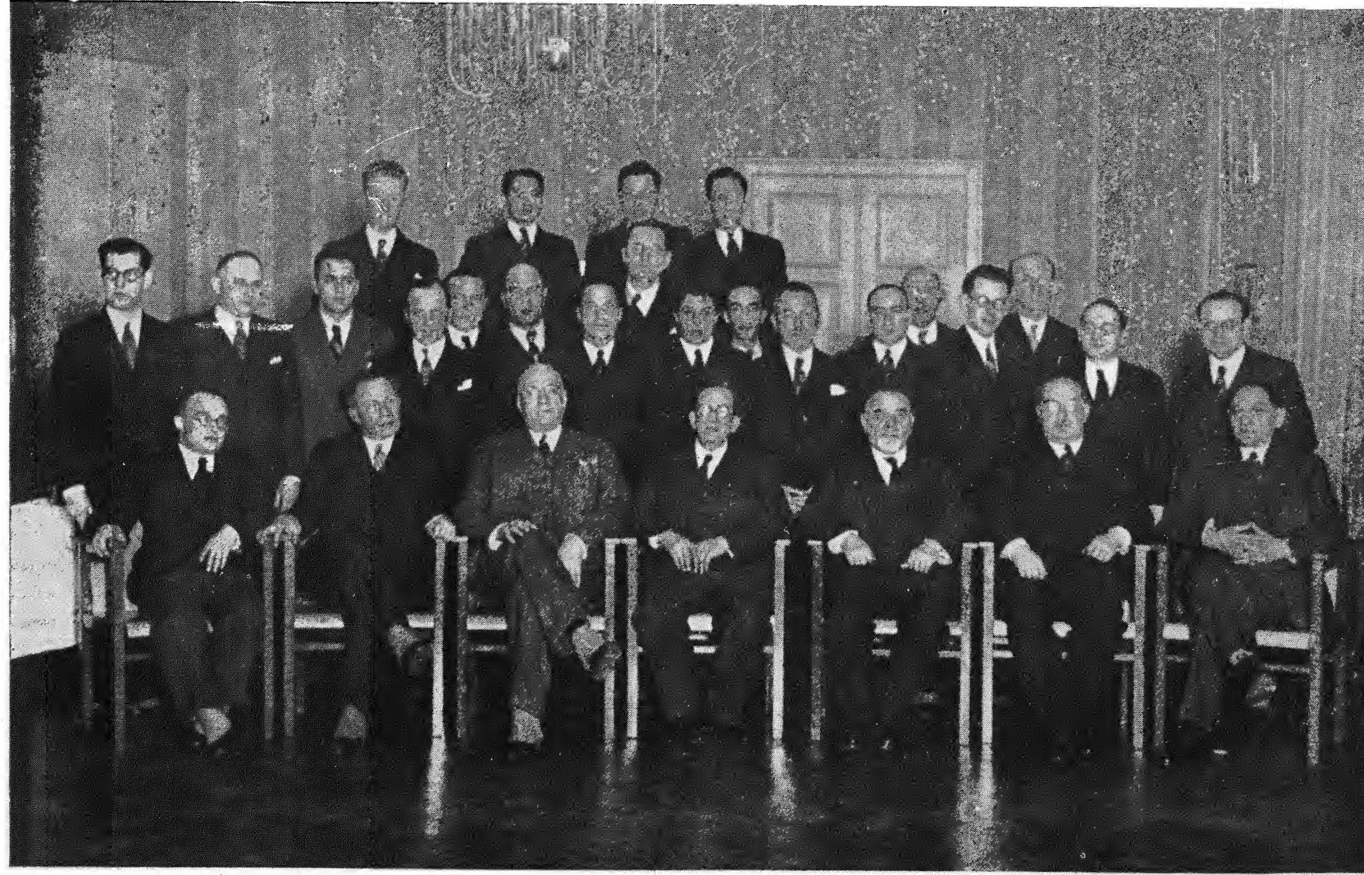

51. ל. מוצקין בין פעילי הציונים באסטוניה, 1929
יושבים מימין לשמאל: גב. הנדלר, א. מרגולין, גב׳ א. איזנשטט, ל. מוצקין, י. איזנשטט, ז. קבלקין, מ. פינס.
עומדים מימין לשמאל: ס. פרנקל, ד״ר רובין, א. קירשבוים, וולף, גב׳ איצקוביץ, חנוך, הירשהורן, גב׳ קלומפוס, הנדלר, ד״ר בורוכוב.

52. ז. שזר ב„החבר" בריגד

יושבים בשורה הראשונה מימין לשמאל: וינברג, גב' וינברג, גב' ד. נורוק, הרב מ. נורוק, א. וינברג, ב. וישניבסקי, י. גורפינקל, ז. שזר, ד"ר י. הלמן, —, —.
יושבים בשורה השניה מימין: מ. בובה, גב' א. בובה, ד"ר ש. לפשיץ, ז. רבינוביץ, גב' ד. גנין, גב' גוטסמן.

53. משה קלינמן בריגה

יושבים מימין לשמאל: ד"ר א. זלקינד, ד"ר ב. הרצפלד, עו"ד י. טרון, מ. קלינמן, אל. אטינגן, ד"ר י. הלמן, פרופ' מ. לזרסון.

54. י. נ. שטײנבערג בריגה

יושבים מ־מין לשמאל: גב׳ ד. לצקי־ברטולדי, ד. צ׳ארני, י. נ. שטיינברג ואמו, וו. לאצקי־ברטולדי, ד״ר י. הלמן, פרופ׳ מ. לזרסון, ד. לקנייצקי.

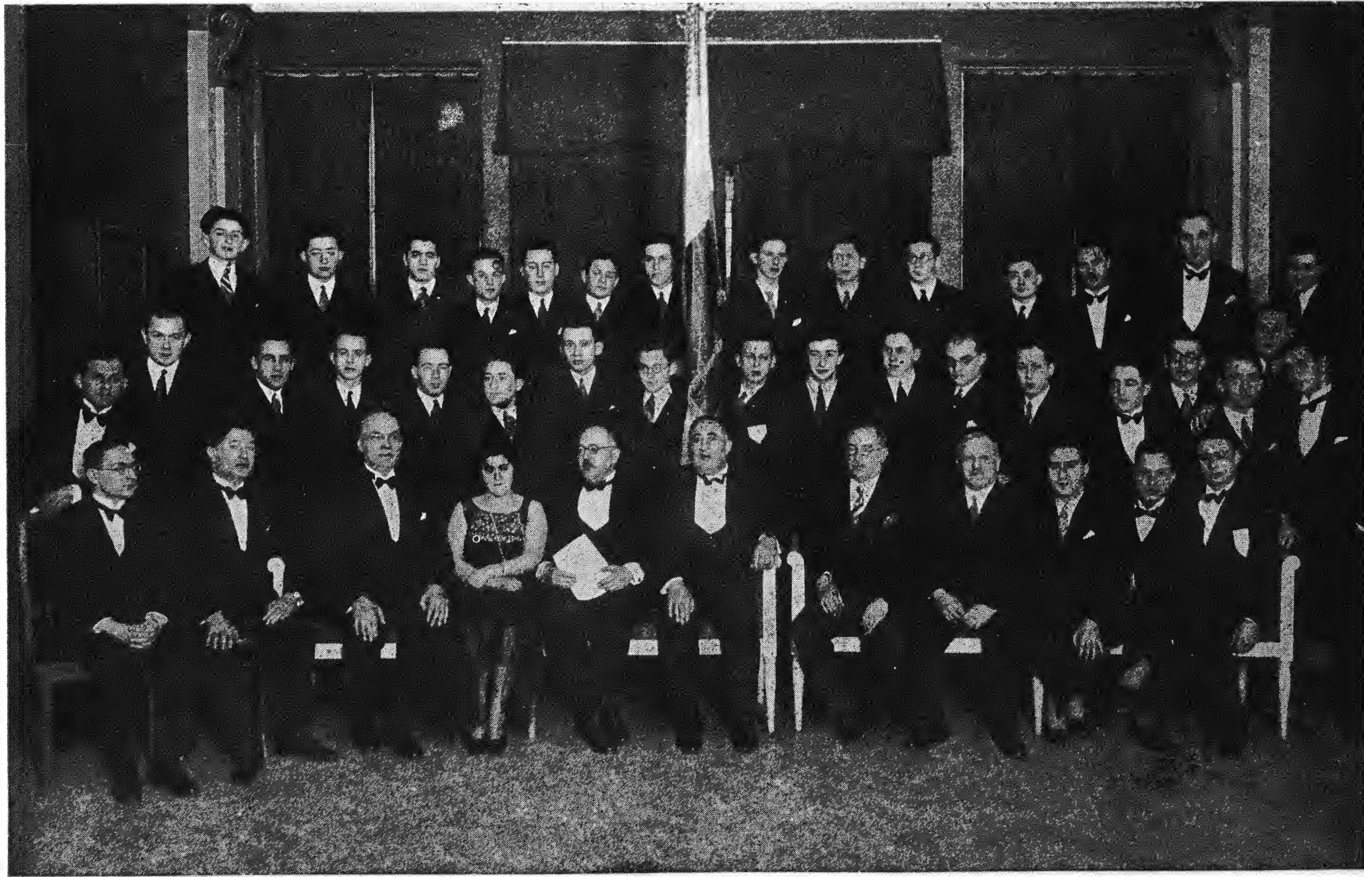

55. פ. רוזן (רוזנבליט) בריגה

מימין לשמאל: ד"ר א. זלקינד, ד"ר י. שרגא, אל. אטינגן, —, פ. רוזן, הרב מ. נורוק, ז. מיכלסון, ב. גורביץ, —, י. ז'גורסקי, לובוצקי, —.

56. י. פרידלנד בין חברי צ. צ. בריגה
בשורה הראשונה מימין לשמאל: וו. לונברג, מ. גרסון, מ. לויוס.
יושבים בשורה השניה מימין לשמאל: י. ויניק, גב׳ ר. ויניק, פרופ׳ מ. לזרסון, י. פרידלנדר, מ. בובה, צ. גארפינקל, גב׳ ז. יצקן, מ. ציגלר.
עומדים מימין לשמאל: גב׳ ש. בלידן, גב׳ ר. בוביץ, י. קרופקין, גב׳ ר. זק, א. אפשטיין (אילת), י. יצקן, ש. מיכלסון, גב׳ ל. ויטנברג, ז. גלה, גב׳ גלה, גב׳ ר. ויניק, גב׳ א. פרושינסקי, וקסלר, —, ז. מיכלסון.

57. קורט בלומנפלד בריגה

יושבים בשורה הראשונה מימין לשמאל: —, ב. גורביץ, ד"ר ש. ליפ[illegible]יץ, מ. וינברג, בנימין, ג. הימלהוף, ק. בלומנפלד, גב' בלומנפלד, אל. אטינגן, ז. רבינוביץ, ד"ר י. שרגא.

58. ליב יפה בריגה
משמאלו: הסופר ה. פ׳רט.

59. ברוך צוקרמן בריגה
מימין לשמאל: מ. ריבלין, ש. גוץ, מ. לביא, ב. צוקרמן, צבי גארפינקל

משה אמיר (בליאך)

דווינסק – עיר ואם בישראל

בלב רוטט אוחז אני בקולמוס, כדי לנסות ולהציב ציון לקהילה יהודית שלימ שנעקרה ואיננה עוד. אויה לי שעלה בגורלי להעלות את זכר דווינסק, עיר ואם בישראל היד רועדת וממאנת להישמע! — —

שבת. שקט ושלווה ברחובות דווינסק. גם הגויים מאיטים צעדיהם, כאילו לא רו להפריע את מנוחת השבת. קולות רינה ותפילה בוקעים מעשרות בתי־התפילה. המיוחסי שב„מניינים" הם כמובן, ה„פלאַנובר" וה„קהל'שער" שברחוב אופיצאַרסקאיה. בה מתפללים שני גאוני הדור: ר' מאיר־שמחה הכהן ור' יוסף רוזין, המכונה ה„גא דרוגטשוב". שני עולמות רחוקים זה מזה ת"ק פרסה לפי מזגם ואורח־חייהם אך קרובי כל־כך בגדלותם וגאוניותם.

קומתו המלכותית והזקופה של ר' מאיר־שמחה ה„מתנגד" כולה אומרת כבוד והד מעורב הוא בין הבריות, נעים בהליכותיו ושקול בדיבוריו. הנה פגש בדרכו לבית־הכנס את בנו של אחד מפרנסי העיר כשסיגריה דולקת בפיו, ואותו יום יום שבת היה. הבחו נתבלבלו חושיו ונשאר תקוע במקומו בלי להשליך מעליו את הסיגריה... „שבתא טב לך, מאיר'ל", פנה אליו הגאון בניחותא, „בודאי נשכח מלבך, כי שבת היום. כן, מאיר' היום שבת, זכור את יום השבת לקדשו". והמשיך בדרכו, כאילו לא אירע דבר. פני הבחו חפו ואת הלקח לא שכח כל ימיו.

וזוכרני, ימי „אוקטובר" הסוערים. באישון־לילה מוצאים אנשים ממיטותיהם, רבי נעלמים ואין איש יודע לאן ועל מה. יד המהפכה מקצצת ואינה בודקת ביותר... הנ אסרו את העשיר מיטרופאַנוב ובדרך ל„מצודה" ירו בו ואת גווייתו השליכו לנהר. א החנווני סגל הובילו בחוצות־העיר ושלט על חזהו: „ככה ייעשה לבורגנים ולספיקולנטינ והאספסוף שיסע אותו על סף בנין המשטרה. את מהנדס העיר, מובשנזון, הוציאו ממיטו ובבוקר נמצאה גווייתו בתעלה נקובת כדורים. ולפתע פשטה שמועה מחרידה: „מוביל' את הרב!"... הכל פרצו החוצה וראו תמונה מזעזעת: הגאון ר' מאיר־שמחה צוע במלוא קומתו הזקופה באמצע הכביש מוקף צ'קיסטים ובידיהם אקדחים שלופים. הו מובל אל הבנין המפורסם, ששמו בלבד מטיל אימה — הצ'יקה שברחוב אליינאַיה. על ז הסיכון הגדול נאספו מיד אלפי חתימות — של יהודים וגויים כאחד — וכולם כוו ערבים ל...„כשרותו" של הרב! יתר על כן: „החתומים מטה מעיזים להעיר שמאס

של הרב יגרום לתסיסה כללית בין אזרחי העיר", נאמר בפטיציה. בו ביום שוחרר הרב ממאסרו ושוב לא נגעו בו לרעה.

ולעומתו — רועה עדת החסידים, הגאון דרוגטשוב. נמוך־קומה, אך זריז־תנועה, תמיד בבחינת כל עצמותי תאמרנה. מאור הבוקר עד אישון לילה יתרוצץ בחדרו אנה ואנה שקוע במשנתו. אלפי שאלות ותשובות מכל ולכל, מורה הוראה לגדולי הדור. בדרכו אל בית־הכנסת הוא ממשיך כאילו בסוגיה משלו ואינו מכיר בשום סייג וגדר. רץ באמצע הרחוב, עולה על כל מי שמזדמן בדרכו. כולם נוטים הצדה: העגלון עוצר את מרכבתו, הרוכל את עגלתו, נשים סרות בחפזה לצדדים, וכולם מלווים במבטי חיבה והערצה את הדמות הזעירה של גאון־הדור. ובבית־הכנסת — תמיד ראשון לגמר התפילה. מתרעם על העובר לפני התיבה: „מהו משתהה שם, מהו מסלסל את ניגוניו בפני ריבון העולמים? הוא יודע, יודע הכל גם בלא הניגון שלו. מהר, מהר!" ובטרם קיפלו את הטליתות הוא כבר נחפז חזרה אל היכל תלמודו, ואינו מש ממנו יומם ולילה.

זכורני חגיגת „סיום" בישיבה ע"ש „סוצה הורביץ". נתאספו גם רבנים מהסביבה והורי הבחורים. אנו ה„גומרים" משננים את הדף. והנה השלך הס. הגאון ר' מאיר־שמחה קם להגיד דברי הסיום. משנתו קב ונקי. אינו עוקר הרים: כבקי ורגיל הוא חודר לסוגיה העמוקה, חוצה את ים המפרשים. בשכלו הבהיר והחריף הוא מפריד את הטפל כבאיזמל, והעיקר נחשף לעיניך. הכל מקשיבים במתיחות. ולפתע:

— „מה הוא סח! עם הארץ!"

מבוכה כללית. הגאון מרוגטשוב! קומתו הקטנה הזדקפה. עיניו מתיזות רשפי אש. את קנאת ה' צבאות הוא מקנא! אך ר' מאיר־שמחה עומד שקט. על פניו נסוך חיוך סלחני; הוא ממשיך, כאילו לא נפל דבר. גם הגאון מרוגטשוב כאילו זחה דעתו עליו, והוא ממלמל: „ימשיך, ימשיך!" ברם ר' מאיר־שמחה כבר מפליג בסוגיה ובלי משים הביא את הספינה לחוף מבטחים. אך גמר, קפץ אחריו הגאון מרוגטשוב. אין הוא נוגע בדברי קודמו. מתנצח ומתנגח עם ראשונים ואחרונים, חוצב להבות, ודומה שהשכינה קורנת מעל פניו. הכל שותים בצמא את דבריו, ואף הגאון ר' מאיר־שמחה כולו הנאה והתפעלות.

אלה היו רועיה הרוחניים של קהילת דווינסק. בעניני חולין לא התערבו. הללו היו נתונים בידי המוסדות והאישים הנבחרים, שקבעו את צביונו הציבורי של הקיבוץ היהודי בעיר.

רשת חינוך ענפה היתה ליהודי דווינסק: חמשה בתי־ספר עממיים עירוניים (בראשון היו כ־700 תלמידים, מנהלו היה מ. בליאך, ושפת ההוראה בו אידיש; בשני — 400 תלמיד, מנהלו גינזבורג, ושפת ההוראה בו עברית; בשלישי — 350 תלמיד, מנהלו דוברין, ושפת ההוראה בו רוסית; ברביעי — 350 תלמיד, מנהלו לוונברג, ושפת ההוראה בו אידיש; בחמישי — 350 תלמיד, מנהלו קיטסקי, ושפת ההוראה בו עברית); בית־ספר תיכוני (בן 500 תלמידים. מנהלו הראשון ליפשיץ, אחריו גורפינקל, והאחרון שניספה עם תלמידיו — קופילוב); בית ספר תיכוני בערב מטעם ציש"א, ובו 300 תלמיד; בי"ס למלאכה מטעם „אורט", ובו 200 חניכים, בהנהלת בלום; בי"ס עממי פרטי מטעם „אגודת ישראל", ובו 100 תלמיד, בהנהלת ניישול.

ועל עץ־דעת זה עלה הכורת. נדם קולם הערב של הגוזלים התמימים ודומית־מוות נשתררה בקן ההרוס. על אלה עיני בוכיה ללא הפוגות.

ונעלה זכר המוסדות הציבוריים המפוארים: בית החולים העירוני, שנקרא בפי כל „דער אידישער האָספיטאַל" על רופאיו המסורים: הרופא הראשי ד"ר גורביץ, נצר לשושלת רבנים, יו"ר קרן היסוד (הרעיל את עצמו בגיטו), ד"ר ז. גורדין (עתה בירושלים), ד"ר מ. זנד (מת בסיביר), ד"ר וופסי, ד"ר רוזנבלום, ד"ר דנמן, ד"ר טרגר (כולם ניספו בשואה) ד"ר רוזנברג (נהרג בתאונת דרכים בחיפה) והחובש פירנוב בעל הנסיון הרב. הבנקים העממיים: „בנק הקהילה", שנתמך על ידי ה„ג'וינט", וסייע לאלפי חבריו; הבנק לבעלי מלאכה; בנק קופת־עם, שכונה בפי כל „שטאָרכס באנק" על שם מנהלו, העסקן הציוני שטורך ז"ל, יקר־הנפש ואציל־הרוח. המוסד היה יציר כפיו ולו הקדיש כל מרצו. הספריה הגדולה של הקהילה, על 30 אלף הכרכים שבה, והספרנית, העלמה ברוק שמסרה עשרות שנות חייה למפעל תרבותי זה. ובשכנות — בית־המרקחת הציבורי לנצרכי הקהילה, בהנהלת הרוקח הותיק בעל ראש השיבה קרול איש ה„בונד". באותו בנין שכנה כבוד גם החברה קדישא; הרוח החיה שבמוסד — זלמן בועז, בעל נפש אצילה וקלסתר־פנים של תלמיד חכם, שלא נפגעו אף כמלוא הנימה מתפקיד הקברן, ששימש בו שנים רבות (בן ובת לו בכפר־גלעדי ובנו השני — קונסול ישראלי בארה"ב). ויד ימינו הזקן ר' ברוך אגינסקי, סוחר לשעבר שירד מנכסיו ומצא תנחומים בשמשו בקדושה בבית־הקברות (בניו בקרית חיים). וכיצד לא אזכיר את המוסד לגלמודים בערוב ימיהם, מושב הזקנים של הקהילה, ששכן מחוץ לתחומי העיר בפינה שקטה, עטורה חורשת־אורן משיבת־נפש, והמנהלת — העלמה ברמן שהיתה להם כאם (עכשיו בדרום־אפריקה).

ובשכנות שקקה חיי עלומים ומרץ החווה של „החלוץ" — בניין רחב־ידים ושטח אדמה סביבו. מפינה זו צמחו כנפיים לדור הצעיר המכשיר עצמו לעליה לארץ. מכאן היו יוצאות בוקר־בוקר פלוגות־עבודה בשירה ורינה. ה„שקצים" וה„שקצות" הללו, ה„מחוצפים" בעלי השרוולים המופשלים, השוקיים החשופות — הם הם שהסעירו את הרוחות בעיר. ילדי המכובדים שבעיר ובעיירות הסמוכות קיבלו הכשרתם בחווה זו. ובצאתם יום יום בסך לעבודה בעיר וכלי עבודתם על שכמם, הגרזן והמשור לנסירת עצים, או האת לניקוי שלגים ולשאר „עבודות של גויים", היו אלפי מבטים מלווים אותם, מי במנוד ראש, מי בקללה ומי ב... דמעה חרישית של רטט וגיל פנימי. דפק לב היהודי ביתר עוז ובנבכי הנשמה זע רגש של גאווה וכבוד „לשקצים" הללו... כאן, בחורשת האורן היו מתלקטים החלוצים שבהכשרה מסביב למדורה. אליהם היו מצטרפים בני „נוער־בורוכוב" „השומר הצעיר" (נצ"ח) וסתם נערים ונערות, וכולם יחד היו שותים בצמאון, מפי המדריך או השליח מהארץ שהיה מזדמן, את דבר ארץ־ישראל העובדת. יש והתנהלו ויכוחים סוערים עד הנץ הבוקר. מכאן יצאו החלוצים, עלו ארצה, ועתה נפגשם בכל פינות הארץ — בעיר, במושבה, בקיבוץ. ביחוד ניכר מקומם בשפיים, משמרות, כפר בלום, כינרת, אפיקים, אשדות־יעקב, ועוד. ולמלא את מקום אלה שעלו נשלחו הבחורים מ„החלוץ", „נוער בורוכוב", ונוער „צ. ס. — צ. צ.", שהתרכזו בבנין הקהילה ברחוב זליונה 80. המה הבית והרחוב מסביב ערב ערב. בית־היוצר לדור המגשים. כתליו ספגו כמיהת הנוער והתנועה לארץ ולחיי עבודה. מכאן יצא הספורטאי היהודי

הלאומי — כשסמל מגן־דוד מתנוסס בגאווה על חזהו — וכבש את המקום הראוי לו בין קבוצות ה„ס. ס." (ארגון הספורט של הסוציאל־דימוקראטים הלטביים). בין כתליו של בית זה נוסד האיגוד המקצועי, מכאן נישא לראשונה בגאווה ולעין־כל הדגל הלאומי בצדו של דגל המעמד באחד במאי, (לאחר שהוכר ע"י הס. ד. למרות מחאותיו של ה„בונד"). ממפתן בית זה חדרה והתפשטה בקרב שדרות העם העמלות וביחוד בקרב הנוער התורה הציונית־סוציאליסטית. היא התנגשה ב„בונד" החזק והשרשי שבעיר, התגוששה עם הנוער הקומוניסטי ועשתה חיל בתעמולתה לרעיון הציוני־הסוציאליסטי. נהרו לשורות „החלוץ" בנים שגדלו על ברכי אבות בונדאים ותיקים, בין ראשי המדברים בתנועת הנוער המפוארת הזו היו הצעירים אלתר גולדמן, מרדכי חייקין, מוליה בורודקה (עכשיו בשפיים), מ. שוואַלב (רב־סרן דרורי), ליובקה לוי, בלה בליאַך (הרצליה), גולדה פיפקביץ (קרית חיים), בורקה גולדין (מחללי שפיים במאורעות הדמים), איסר הלפרין (סגן אלוף), חיים שינקין, יהודה סטול, בוירסקי, נחמן דונדה ועוד ועוד. מסביבם התלקטו מאות צעירים שהשליכו מאחורי גבם את חיי הגלות, עזבו את הבית ועלו ברינה וגיל. — איזו קנאות לאידיאל הנשגב, איזה להט נעורים, איזה שאיפה עזה לשינוי הקיים, איזו עמידה עקשנית היו לנוער הזה, שהבקיע מסורת דורות ומרד במקובל! וכל אלה שנשארו ודימו כי יכו שרשים במקום, כל אלה נקברו תחת עיי המפולת...

וימי העליה: ימים בלתי נשכחים! כל עלית חלוצים היתה למאורע. תאריך הנסיעה— יומא דפגרא לכל יהודי העיר, כבר מאור הבוקר המו הרחובות מסביב לבית־הנתיבות. הכל מלווים את החלוצים. כל מחסום לרכבת פרוץ. ההתרגשות עצומה. דמעות־גיל והתיפחות של אמהות וקרובים. דמעה ניגרת בלאט מעיני אבא המרוכז כולו. היא מתגלגלת, נושרת ונעלמת בסבכי הזקן. כל תנועת נוער באה על סמליה ודגליה ללוות חבריה. הנה זזה הרכבת, לצלילי „תחזקנה" ו„התקוה". מכל צד בוקעים קולות רוויי געגועים וכמיהה: „להתראות בקרוב בארצנו!". משקשקים הגלגלים, הרכבת המקושטת בדגלי הלאום משרה חגיגיות. הגויים גם הם מנפנפים וצועקים „דו פלסטיני!". והנה נשמעת שאלת קולות רבים בצוותה: „מי יבנה הגליל?!", וכהרף עין נשלח רעם־תשובה: „אנו נבנה הגליל!" עוד נשמעים מרחוק צלילי „אנו עולים ארצה..." ונבלע הקול... „ומתי אעלה כבר אני?!" מהרהר כל אחד בלבו. פגה המתיחות, נשארו ריקנות, אי־שקט. העינים תרות אחר עשן הרכבת המתאבך במרחקים, שם דוהרים חלוצי ישראל לארץ, ליצירה, לעבודה!... כן, היו אלו ימים בלתי־נשכחים. רבים שהספיקו לצאת בעוד מועד, אך רבים נשארו תקועים ונספו.

ובזכרי את „החלוץ", את תנועת הנוער הציוני ואת המחנה הציוני־הסוציאליסטי איך לא אעלה זכר שלושת אבני־החן של התנועה, השלישיה שליוותה אותנו כרועה נאמן בכל שלבי עבודתנו: חברינו היקרים סראַגוביץ, משה'לה זכודין ויוסף סמושקוביץ.

סראַגוביץ! מרחוק בא אלינו מאי־שם ברוסיה בה ריצה את עוונו כחבר „צ. ס.". בדרכו הביתה למשפחתו בפינלנד נתקע בעירנו ונשאר בה. הוא נשא על כתפיו הכחושות את כל עול התנועה. גלמוד ועריריי שכן בחדר ד' על ד', ולמראשותיו חבילות „באפרייאונג", וכתבי־עת אחרים של התנועה בתפוצות. לחם צר ויצוע דל היו מנת חלקו. ובגוף צנוע זה — איזו נשמת קודש יקדה בו! בעבודתו לא ידע לאות. בלי תואר הוכתר

כמרכז כל החוטים בתנועה. עד שקם ועלה ארצה. לא עמד לו כוחו הפיזי בעבודות הכיבוש ובמלחמה בקדחת: מחלה ממארת החלה מכרסמת את הגוף, והוא לא רצה ליפול למעמסה. כהלומי־רעם קראנו את הפתק ששלח: „ברגע זה הנני שם קץ לחיי. לא, לא, אַל תחשדו, לא תמה ולא פגה אמונתי, הנני כפי שהייתי, תמשיכו בחיים כאן, תבואו הנה!...". ועלינו והמשכנו. צוואתו קוימה במלואה. את הנקודה שיסדו חלוצי לטביה קראו על שמו: קיבוץ סראַגוביץ — הרי היא כיום שפיים.

והשני: משה'לה זכודין! שם צעיר זה נישא על שפתי כל. אברך־משי ואַניך־נפש עד תום. כל ישותו לתנועה. ידענו: שנותיו ספורות. חיוורון שקוף העיד על האסון המשמש ובא. גם הוא ידע. ולכן, מיהר, מיהר למצות הכל, לתת את המכסימום, בקפיצת־דרך ממש, להספיק בעוד זמן!... „החלוץ", האיגוד המקצועי, „נוער־בורוכוב"— בכל היה קשור קשר בל־ינותק. כמה אהבוהו וכיבדוהו! והלא הלך מאתנו והוא רק בן 28.

והאחרון שבשלישיה — יוסף סמושקוביץ, אמן בחסד עליון. לא היתה מלאכת מחשבת שלא שלט בה, צייר מאין כמוהו, תמיד מלא תכניות על אמנות, מרחיב אפקים, חולם ומגשים כאחד. מסור לתנועה ומטובי פעיליה עד יומו האחרון. גם אותו הכריעה המחלה הממארת ובמיטב שנותיו — בגיל 40 — נלקח מאתנו.

שלשתם חלוצי החלוצים היו, שלשתם חלמו על הארץ. אך רק האחד הגיע, ואך דרכה רגלו על האדמה הנכספת, כרע נפל. והשנים מרחוק התחממו לאורה ובנכר נפחו נשמתם הטהורה.

ובהעלותי פרשת תנועת ארץ־ישראל העובדת זכור אזכור במיוחד את תקופת „הסער והדחף", שבאה לידי ביטוי בהיאבקות המרה והעקשנית בין החזית הציונית־הסוציאליסטית לבין המחנה הפועלי האנטי־ציוני. הנה „טבילת־האש" הראשונה של המחנה הציוני־סוציאליסטי. אחרי ויכוחים סוערים, אחרי דין־ודברים לאין קץ, בין ה„בונד" לבין צ. ס. בשאלת ההופעה באחד במאי, בא הכתוב השלישי, יו"ר הסוציאל־דימוקרטים הלטבים, ציר הסיים הנכרי בוימייסטר, והכריע את הכף לטובת צ. ס. קיבלנו איפוא „הכשר" להופיע בשורות בתהלוכה כחטיבה ציונית מיוחדת על דגלה הציוני והמעמדי, על סמליה וסיסמאותיה. היה זה נצחון לצ. ס. ותבוסה ל„בונד". אך עתה צריך היה להופיע ולא לבייש!

צריך היה בפעם הראשונה להפגין את המחנה הציוני־סוציאליסטי, את פרצופו הפרוליטרי, כלפי־חוץ... שני המחנות, ה„בונד" וצ. ס. התכוננו בחשאי — בל ייוודע ח"ו „הנשק הסודי" למחנה היריב. בשאלת ראש המחנות לא היה ויכוח — שניהם מקובלים במידה שווה, אם כי יחוסם הפרוליטרי לא מהסדנה ממש היה. האחד, במחנה הבונדאי, ראש פקידי קופת־חולים; השני, במחנה צ. ס., מנהל בית־ספר עירוני לילדי עובדים. כאן הכל שפיר וחלק... בראש הדאגה עמדה השאלה: בידי מי יופקד דגל התנועה, מי ומי יהיו נושאיו?

היה ידוע, כי ל„בונד" מועמדים בעלי מסורת וזכויות לתפקיד הנעלה: הצבעי יצחק נוכימוביטש, זה שאיבד את עינו במערכות 1905, ונושא־כליו משני הצדדים: המכונאי רינר ופועל ותיק, מדפיס. כל אחד מהם בעל ותק וממוצא פרוליטרי ללא רבב. ההתחרות היתה איפוא קשה, והתנועה הצעירה של צ. ס. עמדה בפני בעיה.

בא „יום הדין". שורות שורות מסתדרות, והנה לקול תרועת החצוצרה מופיעים נושאי־הדגל בראש התהלוכה. הקהל העצום מופתע, נדהם רגע — ורעם מחיאת־כפיים מתגלגל על פני כל הרחוב. דגל צ. ס. החדש מתנוסס ברמה. הוא נישא בידי חלוצה יפה להפליא, שתי צמותיה עד לברכיה, ברם, לא צעירותה ויפיה עמדו לה. מקצועה הנדיר — הוא שעמד לה. עלמה זו היא — נפח! יום יום תראינה יחד עם אביה במפחה, מכה בקורנס בברזל המלובן ומתיזה רשפי אש, עושה מלאכתה כבקי ורגיל (עכשיו היא בקרית־חיים). בחורה יהודיה — נפח! מי יחלוק על פרוליטריותה של זו?! נסתתמו כל הטענות... ומלוויה — גם הם לא קוטלי־קנים היו. מצד אחד האורג הוותיק חייט, זה שנולד בבית המטווייה ממש ליד המכונה ועל כך גאוותו, פרוליטרי מבטן ולידה (הוא מת מיתה חטופה בעת עבודתו בבנין „בית המורה" בת"א), ומצד שני הצבעי, שכיר־יום כל ימות השנה, יענקלה פישר, איש השורה, מסור ונאמן. שלישיה שאין להתבייש בה. התנועה עמדה במבחן!

ובראש התהלוכה הועד של צ. ס.: ד"ר זנד (בחור עני שפילס לו דרך לתואר דוקטור וקנה את מעמדו בשנות רעב וסבל; מקובל כרופא אזנים, מעורב עם „עמך". מת בסיביר), יוסף סמושקוביץ, משה'לה זכודין, יודל פרידמן, חיים שינקין (חולון) יהודה סטול („שמן" חיפה), חיים גלר (מת בשפיים), יוסף בוירסקי (ת"א), אהרון איידוס (שפיים), שפירא (שפיים), האחים דונדה (אחד בחיפה), האחים בלייאר, האחים אליסביק (דרום־אפריקה), נוכימוביטש, י. טרוב (אשכול, כפר גלעדי), יוסף מרגלית, אלתר גולדמן ועוד ועוד — חבורה מלוכדת — כולה אומרת כבוד. ואחריהם מאות חברים וחברות מבין שורות צ. ס., „החלוץ", „החלוץ הצעיר", „נוער בורוכוב", הפלוגה הספורטיבית ס. ס., כולם בחורים חסונים, ועל החזה מגן־דוד על רקע אדום. וה„מאסף" — פלוגת ההכשרה על בגדי־העבודה וכלי־העבודה שלה. ומה הלמו הלבבות, כשהוכרז לראשונה: „רשות הדיבור לב"כ המפלגה הציונית־סוציאליסטית". „שם, תחת שמי התכלת של ארץ ישראל" — מנסר קול מלא מרץ — „שם צועדים עכשיו כמונו, ושירי־עבודה בפיהם, חלוצי עם ישראל. בוני משטר עבודה וסוציאליזם, מדינה משלהם. נושיט מעבר לגבולות יד־פועלים איש לרעהו... תחי הציונות הסוציאליסטית! תחי א"י העובדת, יחי הפועל העברי!". התלהבות עצומה, חידוש מפתיע, הקרח הובקע. מאז פסקו הויכוחים. צ. ס. תפסה את מקומה הראוי במחנה הפועלי בכל השטחים כשווה בין שווים.

לא חסרו גם צרות מבפנים. זכורני: מעגל ה„הורה" מסתובב בקצב הולך וגובר. פתאום קול קורע שחקים: „גזלנים, חוטפי ילדים, החזירו לי את בני!" זה זועק מרה אבא של וולוול קרמר (שפיים) על שאישרו את בנו לעליה. תופעות תדירות, כמעט יום־יומיות. טרוניות, תחנונים ואיומים של אבות ואמהות ש„ירפו" מבניהם ובנותיהם, שישאירו אותם בחיק הוריהם, שלא ייתפסו ל„החלוץ", כי פירושו — עליה.

רבים עזבו את ביתם באישון לילה, השאירו פתק: „נסעתי לריגה", משמע — עליתי לארץ ישראל.

ואם בא שליח מהארץ — הפך הדבר למאורע היום. נסגרו החנויות, שבתה כל מלאכה. אלפי יהודים לבושים בגדי־חג ושבת מילאו מבעוד יום את בית־הנתיבות. כולם, כולם באו לקבל את פני האורח. על כפיים נשאוהו לבית־המלון, אילצוהו להופיע על הגזוזטרה, שיוכלו להציץ בקלסתר פניו; כבוד מלכים חלקו לשליח, שהרי אוירא דארץ־

ישראל הביא עמו. גם הגויים שבעיר נתמלאו דרך־ארץ, והיו מפרשים: „מיניסטר היהודים מפלסטינה בא!".

אולם התיאטרון שעל פסי הרכבת, על אלפי המקומות שבו, לא יכול היה להכיל את כל הבאים. צפופים ודחוקים עמדו כולם ושמעו בדחילו ורחימו דברים היוצאים מפי עד־ראיה ממש. וכולם נענים תמיד ביד רחבה, לעתים למעלה מהיכולת, לכל מגבית הקשורה בארץ: הקרן הקיימת, קרן היסוד, בנק הפועלים, קפא"י וכל מגבית שלשמה בא השליח. מקבלים בסבר פנים יפות, ומלווים בחיבה. העיר קנתה את לבם של השליחים, אשר אהבוה ולא פסחו עליה אף פעם.

דווינסק היתה תחנת־מעבר לאסירי ציון בדרכם מרוסיה לארץ ולשליחים מן הארץ לרוסיה. מליאת סכנות היתה דרכם. בביתו של כותב הטורים האלה עברו ז. אהרונוביץ, בר־יהודה, יהודה קופלביץ, בבה אידלסון, זאב הים, ד"ר אדלר, מ. לכטמן, יעשרות אחרים.

ולבסוף, כמה מלים על הזרמים הפוליטיים והציבוריים בעיר. המפלגות בעלות ההשפעה העיקרית היו ה„בונד" ומפלגת צ.צ.־צ.ס. המאוחדת. ה„בונד" — שרשים עמוקים מקדמת דנא לו בדווינסק. כאן ערש המהפכה של שנת 1905. השפעתו היתה מרובה. בראשו מנהיגים בעלי שיעור קומה, קנאים ורבי־כשרון. ביניהם, ציר הסיים ד"ר נ. מייזל, נואם חוצב להבות, עסקן בעל שיעור־קומה; יצחק לווין־שאצקעס, בעל העט השנון, פיקח וזריז, קנאי וזולל־ציון בכל רמ"ח אבריו; פרץ מייקסין, בעל כוח ארגוני רב. סביבם התרכזו פועלים ותיקים ומשכילים מסורים. זמן רב היו בידי ה„בונד" מפתחות כל המוסדות הציבוריים בעיר. כמעט ולא היה לו מתחרה בין הפועלים ברחוב היהודי עד שהחלה תנועת צ.ס. לחדור ל„שטח המחיה" של ה„בונד". נציגיה הופיעו בקופת־חולים, בעיריה, באיגוד המקצועי; לראשונה נשמע נאום ציוני־סוציאליסטי בחגיגת האחד במאי; „החלוץ" צעד בתהלוכה בנשאו את הדגל האדום ודגל הלאום זה בצד זה. היתה זו מהפכה ממש והתלקחה מלחמה עזה בין שתי מהמפלגות. בראש צ. ס. עמדו מ. בליאך, ד"ר זנד, זכודין, סמושקוביץ, חייט, ה. י. פורט, חיימוביץ, מרגלית (התעוור ברוסיה), אבא טרופין (הרצליה) שפירא ואחרים. עם פעילי צ.צ.־„התאחדות" נמנו ד"ר ז. גורדין, י. גינזבורג, יוריס, יהודה יפה, שטורך, קירקלביץ, ווינוקור ואחרים. עם איחוד צ.צ.־צ.ס. גברה השפעת המפלגה מאוד והנוער עבר בהמוניו למחנה הציוני. הויכוחים הפומביים בין ד"ר מייזל לבין ד"ר גורדין, בין מ. בליאך לבין לווין־שאצקעס, בין ד"ר זנד לבין מייקסין היו לשם־דבר בעיר. בין הציונים הכלליים בלטו שמואל חן (עכשיו באפיקים), יצחק קיסין, שטורך, גלינטרניק, יפה, גילינסקי ואחרים. בראש „אגודת ישראל" עמדו שבאי קדישביץ, סמושקין ואחרים.

את ארגון בעלי המלאכה ייצגה אישיות מעניינת ומסעירה — שמואל רבדין, אדם בעל רצון כביר שלא יכול להסתגל לשום מסגרת. היה בשעתו אסיר פוליטי בשל השתייכות לס. ר. ברוסיה, נספח ל„בונד", עבר למחנה צ. צ., יסד את אירגון בעלי־המלאכה, תמך ב„אגודת ישראל", חזר למחנה הציוני וכך החליף מדי פעם את המסגרת בלי למצוא מנוח. חבר הנהלת העיריה, תקיף ומתקיף על ימין ועל שמאל. חולשה נשארה לו מהימים ההם — היה חותם את שמו אך ורק בדיו אדומה... את החוג הבלתי־מפלגתי ייצגה קבוצת עסקנים שבראשה עמדו האחים שמואל ומאיר הורביץ, אדלשטין, הרוקח פיין, הרב

רטנר, גריליכס, עו"ד צבי ואחרים. בין חוגי הסוחרים בלטו במיוחד האחים אלכסנדר ואברהם קופילובסקי, ש. גריין ואחרים. האחים קופילובסקי היו בין ראשי המדברים בעיריה, והשפעתם על הסוחרים היתה רבה.

כל אלה קבעו את צביונה של דווינסק היהודית. אך איים כיום? עלה הכורת על קהילה יהודית מפוארת. עולליה לקיר נופצו על ידי זדים. בחירי בניה ובנותיה ערומים לטבח הובלו. זקניה לעיני כל רוטשו. הורדה שאולה הקהילה הקדושה!

חבל על דאבדין ולא משתכחין!

ד״ר ז. גורדין

רופאים בישראל

נר לדווינסק

מעלות רבות מנו אבותינו ברופאים; ולא ברופאים בלבד, אלא אף בשמותיהם; ולא רק בשמותיהם, אלא גם בכינוייהם; ולא בכינוייהם בלבד, אלא גם בצליל המלווה לכינוי ובהבעת הפנים בשעת הדיבור.

טול, למשל, את השם איוואנוב. סתם איוואנוב — פירושו: ד״ר איוואנוב. ולמה אין קוראים לו ד״ר איוואנוב? מפני שאז לא תדע לאיזה ד״ר איוואנוב בעצם מתכוונים. אולם באמרך איוואנוב סתם, הרי ידוע לכל לאיזה רופא התכוונת.

כיוצא בו: רבינוביץ. מה שאין כן ד״ר הורביץ, שאם לא תוסיף לו את התואר דוקטור, לא ידע איש מי הוא ומה הוא.

הכל יודעים, שרבינוביץ הוא ד״ר רבינוביץ; כשם שהכל יודעים, שד״ר הורביץ הוא ד״ר הורביץ; כשם שכל בר־בי־רב יודע, שחיימוביץ הדוקטור אינו אלא חובש. אם כן, למה קוראים לו דוקטור? אלא שזו אינה שאלה כלל. כיוון שהתואר דוקטור בא אחרי המשפחה, ממילא יודעים הכל, שחַיימוֹביץ אינו רופא אלא חובש. וכיוון שאין הוא חובש ככל החובשים, ואין בינו לבין רופא הבדל של ממש (ויש אומרים, שהוא „מבין" יותר מרופא), אין זה מן היושר לקרוא לו חובש. על כן התחכמו והקדימו את שם המשפחה: להעמידך על מעמדו המקצועי.

היהודים מדקדקים מאד בעניני לשון — ביחוד, כשהדבר נוגע לרופאים... ארבעת הרופאים הללו — לא הרי זה כהרי זה. כשמזדקקים לחיימוביץ הרופא, לא יפנו אל ד״ר הורביץ, וכן להיפך. את איוואנוב לא יחליפו ברבינוביץ בשום פנים. כל עקרת־בית יודעת מה „מבין" רופא זה, ובמה „אין לו מושג". התחומים נשמרים בקפדנות. את האבחנה הראשונה קובע החולה בעצמו; ולא רק החולה, כי אם גם בני ביתו, לרבות השכנות.

החולים ברובם אינם נמנים עם העשירים. אם יבוא אדם ויעיד, שהם עניים ואביונים, האמן תאמין לו. בכל זאת, כשאדם נופל למשכב, מיד עולה על דל השפתיים הפתגם „יהא הכסף כפרתו", והכל מתיחסים בביטול למטבע. אין בני־ישראל חובבין מחלות: הכל יודעים, כי כל מחלה עלולה להיות מסוכנת. ואם בסכנה הכתוב מדבר, שוב אין הבדל בין עשיר לרש. רק אבינו שבשמים יודע, מנין לו ליהודי אביון כל אותו הכסף לדברים

שברפואה. מורגל בפי העם: „מחסור בכסף איננו סיבה", ובשעת מחלה אין זו אמירה בעלמא.

רבינוביץ וד"ר הורביץ וחיימוביץ הרופא יודעים יפה, מה דלים ועניים לקוחותיהם. אבל — האם הברירה בידם? וכי הם עצמם אינם זקוקים לפרנסה? הם רואים במו עיניהם, כיצד ממשכנים את הכר האחרון בביתו של החולה, אך לא תמיד אפשר לוותר על השכר. מה שאין כן איוואנוב! הלז גוי ממש ואינו יודע „חכמות". רואה הוא גויים לאין שעור, הללו רבים מן היהודים, ולא מהם יוציא את לחמו, הללו אינם ממהרים אל רופא. מקור פרנסתו — היהודים. מעולם מקפיד היה על שכר הגון, וכך היה מעלה מדי פעם בפעם את המחיר, והיהודים היו נענים ללא אומר ודברים. עתה מתהלכת שמועה, כי איוואנוב אומר להעלות שוב את דמי־הביקור. ואם אין הוא עושה כן לפי שעה, הרי גומל הוא חסד בזה לתושבים היהודים... איוואנוב עצמו בטוח, שאין בכלל יהודים עניים. אף־על־פי שרבינוביץ מספר לו על מצבם הקשה של היהודים, אין הוא מאמין לו. והיהודים נמנו וגמרו:

— אילו טענות יכול אתה לטעון כלפי גוי?...

— מוטב לא להסתכסך עם גוי...

אך לגבי רבינוביץ שאני:

— הן יהודי הוא! „גנב" (כלומר: פיקח). הן יודע הוא מה קשה לנו הדבר...

אך במקרה של קונסיליום, כששני הגדולים נועדים יחדיו אל החולה — רבינוביץ נוסע במרכבתו ואיוונוב מהלך פשוט ברגל — אי־אפשר להפלות את רבינוביץ לרעה, ושניהם מקבלים שכר שווה.

רבינוביץ אוהב לספר באזני־כל מעשה ברופא פלוני, שתבע לדין את אחד החולים על שנתן לו שכר־טרחה מועט מדי כל העדה באה לבית־המשפט לחזות בפלא, והרופא יצא וידיו על ראשו. מכאן שאסור לו לרופא לתבוע חולה לדין...

ומעשה בו עצמו, ברבינוביץ, ששילם לבעל־עגלה מטבע מזויף, אשר קיבל מחולה. בעל־העגלה התלונן וצעק מרה: „מה אעשה במטבע מזויף?" „אל דאגה — ענה לו רבינוביץ — תשתמש בו כשתזדקק לרופא". בכלל אוהב הוא לספר סיפורי מעשיות, והבריות מחבבים אותו בשל כך. אלא שאין דבר זה מונע מהם מלספר עליו כל מיני סיפורים, המעידים כמאה עדים, כמה בהול ונחפז הוא להסתלק מביתו של חולה. פשוט: הצצת בו ואיננו! מאידך, אין הם מתכוונים לרעה בדבריהם אלה. „וכי מה אשם הוא, אם סוחבים אותו לכל הצדדים, — פשוט, אין נותנים לו לנשום. שמא ישב אצל כל חולה שעות על שעות?" כך מלמדים עליו סניגוריה ואפילו המקטרגים המושבעים יודעים, כי מפריעים לו לרבינוביץ יתר על המידה. וכי אל מי באים לשאול אחרי קונסיליום? את מי מטרידים: „מה היתה דעתו של איוואנוב? למה התכוון איוואנוב במלה פלונית?" שמא את איוואנוב? חס וחלילה! אל איוואנוב חוששים לגשת, שמא יגרשך מביתו. את רבינוביץ שואלים. והוא — חלילה לו מפגוע באיוואנוב, שכן תמיד ימצאו ידידים שילכו רכיל בשעת צורך, ואת כל חמתו הוא שופך על השואלת המסכנה.

אין רבינוביץ חסר רגש־כבוד, חלילה. כשהוא נוסע אל חולה ונכנס בדהרה לבית — בלי לטעות אף פעם אם הדלת נפתחת בלחיצה על המנעול או בדחיפת מקל גרידא — מיד מגישים לו כסא. והגשת הכסא אינה ענין פשוט כל כך. תחילה יש לנגבו בסינור,

והמדקדקים מסירים את האבק בנשיבה חטופה, כך שכל האבק ירד בבת־אחת; אחרים רק מעבירים כף יד על פני הכסא ואינם נוגעים בו, כדי להדגיש, שבעצם נקי הוא הכסא, אלא מפני כבודו של הרופא עשו עצמם כמנקים אותו. סיימו מלאכה זו, מיד הושלך הס בבית. איש לא יעיז לפסוע אף פסיעה קלה. אפילו בעל בעמיו, שזכה בביתו למרבד כבד, לא יפסע עליו בשעת מעשה אלא על ראשי אצבעותיו, וגם זה כשאין ברירה. גם הילדים יודעים, כי אסור להם להמצא בבית. אם זוהי שעת הסעודה, מיד מפסיקים ובולעים את שיירי האוכל בליעה חטופה. נמצא מישהו ישן בשעת מעשה — ותהא שנתו שקטה ביותר — דוחפים ומעירים אותו. בני הבית דואגים לו לרופא שיוכל לבדוק את החולה בתנאים הטובים ביותר. ברם, הוא אינו שם לב לכך. הוא עושה את שלו על רגל אחת. אפשר מפני שרוב החולים עניים מרודים הם, וכשהללו כבר מצאו לנחוץ לשכב במיטה, הרי אין זה מרוב טובה, וקל מאד לעמוד על טיב המחלה בלי להכנס לפרטי פרטיה. רבינוביץ מציל חיי אדם, ועל כן שמו הולך לפניו. ואם מתרחש חלילה אסון, והחולה נפטר מן העולם, מתגדל שמו של רבינוביץ שבעתיים. תאמרו: כיצד? הנה הסברו של ד״ר הורביץ:

— בשעת ההלוויה תשמע מכל צד: הוא (רבינוביץ) הכריעו למות; פשוט רצחו נפש. אלמלא הוא, היה עוד חי וקיים, והראיה: פלוני ואלמוני, שחלו באותה מחלה ממש, עודם בריאים כשורים... אך ברבות הימים שוכחים הבריות את המת, שכן ברית כרותה למת שישתכח מן הלב. אולם רבינוביץ, שבשעת הלוויית המת הזכירו הכל את שמו, מתפרסם והולך, והכל משכימים לפתחו.

אבל אין נמנעים מלבוא גם אל איוואנוב. הלז — ידיו ידי פז. אם ניתוח, הרי הדרך מוליכה אל איוואנוב. ומי ומי הם ההולכים? לא אנשים באים בימים, גם לא בעלי־בתים וסתם יהודים מכובדים, אלא צעירות בעיקר. אדרבא, הטריחו את כבודכם ובואו בשבת אל ביתו של איוואנוב ותיווכחו לדעת, אם לא תמצאו שם מחצית מן הבנות היהודיות שבעיר. והיודעים אתם, מדוע רק מחצית? כיוון שהשאר אינן נזקקות לו: אותן הוא כבר ניתח! ניתוח המעי העיוור אצל צעירות הוא, להבדיל באלף הבדלות, כברית מילה אצל הזכרים. האם הבריאו אחרי הניתוח? את הכל אתם מעונינים לדעת... הבה אגיד לכם: מי שהיתה בריאה קודם, נשארה על פי רוב בריאה גם אחרי הניתוח; ומי שהיתה לפני כן חולה... סליחה... וכי מי זה לידכם יתקע, שהיתה חולה? איוואנוב אמר?... כדברים האלה הוא אומר לכל אחת... אלא מה, תאמרו, החולות מתאוננות? הלוואי ותחיו לאורך ימים, — וכי מה יודעת נערה יהודית תמה? כלום חושבים אתם, שטוב לה? וכי לא חסר לה כלום? שמא נעימים הם באמת חייה, שתחשוב את עצמה לבריאה? די לה שתציץ רק במראה. וגם בזה אין צורך... אנשים טובים כבר יגידו לה, שאם אמנם אינם מבחינים בטיב המחלה, אבל על עצם היות המחלה, הם מוכנים אפילו להישבע. חייבת היא להכנס לרופא. היא צריכה לבקר אצל איוואנוב. ודווקא אצל איוואנוב. כי הוא יודע פרק בהלכות המעי העיוור. אם יקבע, שאין דלקת במעי, הרי אפשר לסמוך על דבריו. אבל דבר זה, בידוע, הוא מן הנמנעות. וודאי תשאלוני, מדוע אין נכנסים אל רבינוביץ, או אל ד״ר הורביץ, או אל חיימוביץ הרופא? אך הרי הדברים אמורים בניתוח, בדבר חמור מאד, ומי עוד כאיוואנוב מומחה לכך? כבר סיפרתי לכם, שבענייני רופאים החוש היהודי מפותח מאד; היהודי יודע בדיוק, עד היכן מגיעה הבנתו של כל רופא בכל מחלה ומחלה.

איוואנוב הוא המומחה למעי העוור. גישתו של זקן ורגיל. במגע־יד אחד על הבטן הוא קובע תיכף ומיד: „המעי העיוור!" ואחרים? אין בדיקתם כבדיקת איוואנוב. הם ממששים ומגששים כסומא בארובה, ולא במקום הנכון. ושאלותיהם? אין בהן לא טעם ולא ריח. הם מרבים לשאול את החולה: מה הרגשתו? וכי מה תהא הרגשתו? יגידו הם, הרופאים! אבל הם — עוד חזון למועד. „לעת עתה עוד לא ידוע" (השמעתם? לא „אינו יודע", אלא סתם: „לא ידוע"). הבדיקות, אומרים הם, עדיין לא נסתיימו. אמנם, הם מרגיעים את החולה, אבל מי חולה ויבקש מהם הרגעה? העיקר: יגידו, מה בדבר המעי העיוור? יוצא, כי בסופו של דבר בין כך ובין כך יש לפנות אל איוואנוב. אם כן, מוטב שילכו אליו מיד, מלכתחילה. הוא היודע! החולה מרגישה מיד, ש„אמנם יש לה זה". מבט עינו, עמידתו — ידיו על מתניו וכרסו מובלטת — כל אלה מעידים, כי „בוודאי זהו". עליה לבוא אליו — ללא דחוי — בשבת הבאה, ואז הוא יראה וישקול בנוגע לניתוח. ומדי שבת בשבתו אתם יכולים לראות מבעד לחלון של איוואנוב את הצפיפות שבדירתו, היא גדושה בחורות יהודיות. בכל ימות־השבוע הן נושאות את כרסיהן ואינן שוכחות אף לרגע את המעי העיוור. הבחורה נרגשת. הפחד גדול. מי יודע, מה יש לה? איוואנוב אומר, שהסכנה היא בזאת, ש„זה יכול להתפוצץ". ברגע האחרון הוא יכול להציל את חייה. למשך שבוע אחד הוא אחראי, שלא יקרה דבר, הוא בטוח בכך — כך הוא אומר ודעתו נחה עליו. אולם למעלה מזה, אין הוא יכול לערוב. אי־אפשר לדעת. אפילו הוא איננו יכול לדעת! ימים ינקופו, והבחורות היהודיות מחכות בקוצר־רוח ליום־השבת. הן דוחות את נשואיהן. קודם־כל יש לשמור על הבטן. הן מכתתות את רגליהן אל איוואנוב. ועוד בטרם יתפוצץ המעי, מתפוצץ המוח מקוצר־רוח ופחד. ונשים זקנות ממלמלות:

— לפנים לא ידעו כלל על דברים אלה. מה לימים ההם ולרופאים כאלה!

וסתם אנשים באים בימים — עבדקנים שבהם מנענעים זקניהם ונטולי־זקן מעוותים סתם פניהם — וכולם פיהם מלא תשבחות וקילוסים:

— עולם... עולם מלומד...

ולנגד עיניהם ניצבים כמו חיים הזמנים שעברו, כשהיו עדיין ילדים וילדות. הם זוכרים יפה אותם הימים, כאילו אך היום קרה הדבר: הנה שוכב אדם על מיטת־הניתוח, והנה, לא עלינו, הוא מוצא על מיטת־המתים... פתיחת בטן לאו מלתא זוטרתא היא! החולה בשלושת־רבעיו הוא כבר בעבר השני... אבל ראו נא... איוואנוב... בלי עין הרע... ידי זהב לו. טעה לא יטעה!

כך אומרים החיים'ים והיעקב'ים, השרה'ות והרבקה'ות, שרק למראית־עין נבדלים הם איש מרעהו, אבל לאמתו של דבר נלושו כולם מעיסה אחת. על פיות כולם נשאת השאלה: ההיית אצל...?

וכבר מיותר לפרש את השם. שהרי כל אחד מבין, שהכוונה היא לאיוואנוב. ובחלל העיר נשמע מעברים שונים:

— להתפוצץ...

ושכנים ושכנות, בעיקר שכנות — אלו שבחצר זאת, ואלו שבחצר הקרובה, ובאיזו חצר אחרת — פני כולם לובשים רחמים על הבחורה המסכנה, העלולה להסתלק מן העולם בדמי ימיה. והכל טורחים ויגעים ומרעישים עולם... אחת לתמיד:

— איוואנוב! רק איוואנוב יכול להציל אותה!

אבל לא תמיד ממהר איוואנוב לנתח. וטעמו ונימוקו עמו: אם ביקר החולה אצל רופא אחר, וההוא אמר: „המעי!", מיד התעקש איוואנוב ואומר: „לא!" אבל אם החולה ביקר לא אצל רופא סתם, אלא אצל רופא, שגם איוואנוב מוכרח להתחשב בדעתו — וההוא קבע „המעי העיוור", מתפייס איוואנוב ומסכים על כרחו לדעתו של אותו רופא. אלא שהיהודי, שחוש הבחנה מצוין לו, אינו מוצא טעם באיוואנוב, והוא מוכן להישבע, שאין זה קולו של איוואנוב ואין זה אופן דיבורו.

ורבינוביץ? והד"ר הורביץ? למה הם מחשים? כלום הפקר העולם?

אולם מה לכם כי תלינו על רבינוביץ, על ד"ר הורביץ, אם במרפאה המפורסמת בעיר־הבירה, כששאלו פעם תלמידים את מורם: „ילמדנו רבנו, אימתי יש צורך לנתח את המעי העיוור?" ענה להם הפרופסור, והוא אחד מאנשי־הרפואה המפורסמים בעולם: „כל עוד שבקרן הרחוב יושב רופא, המצווה לנתח, עליכם להזדרז ולהקדימו בחמש דקות"...

אנא, אל תאשימו אותם. לעמוד בקשרי־מלחמה עם הכל?... שמא חושבים אתם, שהיכולת בידם? עשרם לא יספיק להם. הציבור מחשב את חשבונותיו. הסכומים הבאים להם לכיסיהם של הרופאים בוקעים שמים וארץ. מילא, רבינוביץ — אין מה לדבר! הכנסותיו לא תסולאנה בפז... האחד מחשב ומעלה, שרבינוביץ מרויח כך־וכך; בא השני ומוסיף על הסכום; והשלישי הולך ומוסיף על הנוסף, ולכלל דעה אחת אינם מגיעים. אבל גם ד"ר הורביץ איננו קוטל קנים! ולא אחד היה רוצה להרויח במשך שנה תמימה מה שד"ר הורביץ משתכר בחודש אחד בלבד, והשני היה מסתפק גם בפחות מזה...

את שמו של חיימוביץ הרופא אין מזכירים בזמן האחרון. מיום שרבו רופאים בישראל, רופאים מושלמים ומוסמכים, נמצא חיימוביץ הרופא בשפל המדרגה. ומכיוון שלא ינעם לכם לשמוע, בשל מה עזבו אותו היהודים — ובשנים האחרונות עזבו אותו לגמרי — מוטב שלא אספר לכם על כך. הציבור נעשה בררן. רופא זה אינו מוצא חן בעיניו, ואילו האחר — גם עין לא יסב לעברו... הרופא יכול להיות בן־בית בחכמת הרפואה, אבל אם לא נשא חן בעיני היהודיה, — לא תעמודנה לו כל האוניברסיטאות...

הכרתי רופא אחד. כשהוא לעצמו הריהו רופא לא רע; ואם תרצה לומר: אפילו רופא טוב. אלא שלא היה בר־מזל. לא הכירו בו! סבורים אתם, שאירעו אצלו מקרי מות? ולא היא! כלל לא באו אצלו להרפא! אלא מה? כשאי־אפשר היה לתפוס את רבינוביץ, היו מזמינים אותו. למחרת היה כבר החולה אצלו בבחינת בל ייראה ובל יימצא. הוא היה נוהג דווקא לבדוק את החולה בדיקה מעולה, היה אפילו מעמיד את החולה על כל פרטי מחלתו. בדלקת הריאות, למשל, לא היה מסתפק בקביעת אבחנה בלבד, אלא היה אף רגיל לשים את ידו בנקודת הדלקת. הוא עשה מה שעשה לא לשם התפארות — למצוא חן בעיני החולה, אלא מפני שידע, ששוב לא יוזמן אל החולה, והרופא שיבוא אחריו אפשר ישגה ויקבע, שזוהי מחלה אחרת, — ואז הלא יחשבו האנשים, שהוא טעה ולא הרופא האחר, שלא עמד על טיב המחלה. אבל כל זה היה ללא הועיל. כי האנשים היו סבורים, שאם המדובר בדלקת־הריאות, יש לרוץ דווקא אל רבינוביץ, והחולה היה רגיל לומר לו:

— בחיי, כשם שאתה רואני, עוד מעט היה אותו רופא מרעיל אותי ברפואותיו: הרגשתי זאת בטעמה של הכף הראשונה... בכליון־עינים חיכינו לך!... אתה הרי רופאנו!

מה איפוא סיבת הרוגז על אותו רופא? בטוחני, שהסיבה היא, שהלז היה רגיל... לטייל עם אשתו, ודווקא בצהרי היום. הגעו בעצמכם: החנויות נסגרות בחצות, והסדנאות

עוד מאוחר מזה, והרופא עוסק בטיולים! כשמקישים בדלתו של רבינוביץ אחרי האשמורת השניה, כלום תשמעו את התשובה: „הרופא ישן?" וכי מה זה: „הרופא ישן"? כלום זיהי תשובה? החולה מתגלגל במכאוביו, והוא ישן לו!... כלום יכול זה לשמש אמתלא לבלתי חוש להצלת חולה? כאן המדובר בפיקוח־נפש, והוא...

שמא אתם סבורים, כי תשובה „הרופא חולה" מספיקה? ישמרכם ד׳ מתשובה כזו! היא עלולה להמיט שואה לכל ימי החיים... אף כף רגל של חולה שוב לא תדרוך על סף ביתו: הלא היהודי יבין תיכף את כל הלעג שבתשובה זו.

ורבינוביץ — כל העינינים האלה ידועים לו יפה. על כן, אם לא רצה להענות לחולה, היתה ניתנת התשובה: „הרופא נקרא באופן דחוף לחולה". ואם הדבר קרה בלילה, היו מוסיפים בהדגשה מיוחדת: „הרופא לא יוכל בשום אופן לחזור לפני תפילת שחרית". הכל בשכל ובחכמה!

היודעים אתם, כיצד היה נוהג הרופא הלז, שאיני רוצה לפרוש בשמו? הוא עצמו סיפר, כי פעם נכנס אליו חולה אחד, שהתאונן על כאבים בגבו. הרופא אמר לו, שגם הוא מטופל בכאבי גב, ובקושי הוא יושב על כסאו. היהודי, שלשונו שנונה, לא חשב הרבה ומיניה־וביה מצא מענה: „אבל כאביך וודאי שאינם מגיעים לכאבי"...

מחלת הרופא — אין זה תירוץ. החולה — מחלתו תמיד גדולה יותר!

את בעל־העגלה שואלים:

— פנוי אתה?

אבל כשדורשים ברופא:

— האם הרופא בבית?... כלומר: אם רק ישנו בבית, חייב הוא הרופא לרוץ מיד, בזה הרגע ממש.

מעתה תבינו, עד מה משונה הדבר לראות רופא מטייל באמצע היום עם אשתו. פירוש הדבר: יש לו פנאי! אליו אין באים חולים. אין מוחו אלא להבלים... „אויר צח"... וכי מי שמע כזאת?...

אנשי העיר מתייגעים וטורחים, בהולים וטרודים, עסוקים למעלה ראש, כוחותיהם כלים והולכים, אין שהות להם לשים לב למיחושיהם, שאינם חסרים ב"ה אף פעם, ורק כשמגיעים מים עד נפש, כשל כוח־הסבל ונופלים אין־אונים — רק אז נשמעות הקריאות:

— הצילו!... רופא!... ר ו פ א !...

ודווקא באותה שעה אין להשיג את רבינוביץ. מי יודע היכן הוא?... ואותו רופא — כלום גם הוא ברופאים?... מטייל עם אשתו בצהרי־היום... פסק־דין כולל יוצא ואומר: לא כזה ייקרא רופא! לעולם לא יראה עוד חולה לנגד עיניו!... הגנרל היה נוקט עמדה יפה ממנו. הגנרל? מה לגנרל ולעניננו? כוונתו לרופא היהודי שבצבא, שברצוני לספר לכם עליו. פעם ישב לו הגנרל בערב במסיבת חבריו הרופאים, וכרגיל בילו את זמנם במשחק הקלפים. בגדולות לא הלכו, שהרי רופאים הם ולא סוחרים. אבל בכל זאת עפו שטרות על השולחן. לפתע־פתאום צלצול חריף וממושך בפעמון הדלת. נכנסה בבהלה יהודיה. את חנות המליחים שלה סגרה לפני חצות הלילה, באה במרוצה הביתה, הגישה בחפזון את הדיסה הדלילה, נגשה לראות את שלום ילדיה — במשך כל היום לא ראתה אותם — ואחד מהם, כך היא מספרת, בוער כאשו של גיהנום. והיא רצה אל רבינוביץ. „רק בבוקר יחזור!" — אמרו לה. והיא פונה אל כל אשר תשאנה אותה רגליה, והנה

באה לבית הגגרל. הוא מוכן ומזומן ללכת מיד לביתה. חבריו למשחק פוקחים עיניהם לרווחה ושואלים בתמהון: „היתכן?"... והוא באחת: על ביקור אצל חולה לא יוותר. אמנם ברור לו, כי מחר יזמינו את רבינוביץ, אך עתה, כיוון שנזדמנה „מצווה" זו — יחמיצנה?...

וכדאי שתשמעו סיפור מעשה, שד"ר הורביץ מספר:

— אינני מתאונן על חוסר חולים (לעתים נדירות אפשר לשמוע מפיו: חוסר פרנסה), אבל יש דברים, שנפשי סולדת מהם. אין דעתי נוחה מזה, שאחר מפזר את כספי לצרכי צדקה. ומעשה שהיה כך היה. היתה שעת־הצהרים. עדיין לא הספקתי לסיים את הסעודה, וטלפון משמיע צלצולו:

— דוקטור, בוא!

— דוקטור, תוך כדי רגע!

— דוקטור, תיכף ומיד!

הנוסח הרגיל... אינני עונה, שעלי לסיים את הסעודה. דברים אלה, יודע אני, אסור להשמיע. מה שעניתי, הרי זה מה שאני אומר לכם עתה: „שלח תיכף ומיד, ברגע זה, טכסי אלי, ואני בינתים אכין את המכשירים הדרושים". מה אאריך בדיבור? אין קול יאין עונה!... בעל הטלפון איננו נמנה על הטפשים: אם הוא יזמין טכסי, הרי התשלום יהיה על חשבונו, ולא על חשבון הרופא, הבינותם?...

וכלפי זה שדורשים את הרופא „תיכף ומיד". השמעתם, כיצד יהודי מצלצל בפעמון ביתו של הרופא, כשדחקה עליו השעה בלילה? אין הוא שם, חלילה, את ידו על הפעמון, אלא שהוא נתלה, במחילה, כולו עליו, כדי שהפעמון לא יפסיק אף רגע מלהשמיע קולו. לא רק הרופא קופץ ממיטתו, אלא כל אנשי הבית מתעוררים משנתם. והרופא שאיננו מעוניין שתינוקו יקיץ משנתו, רץ בכל מאמצי כוחותיו אל הדלת. האשמה היא באמת ברופא, שהרשה לעצמו להתנמנם מעט...

תמיד יש הבדל בין נסיעת רופא ביום ולבין נסיעתו בלילה. בלילה — מי שם לב לאופן הנסיעה? מסביב חושך, והעגלה משרכת דרכה באפלה. לא כן ביום. על דוכן המרכבה יושב, אמנם, הרכב: הוא המושך במושכות. אבל המזרז את הסוסים ומדרבנם למעשה הנהו בעל־הדבר בעצמו, הנוסע עם הרופא. במשך כל זמן הנסיעה מלמד הוא את בעל־העגלה, כיצד להאיץ בסוסים. אין הוא יושב בעגלה, אבל גם עמוד לא יעמוד! הוא יושב בעמדו, ואם תרצו עומד הוא בשבתו. בכל רגע הוא מתרומם ממקומו, כדי להקל לפחות לשעה קלה על הסוסים. הוא דוחף את העגלה ברגליו ובמרפקי ידיו, עוזר, כביכול, לסוס במשיכת העגלה. עוברי דרכים כבר מבינים יפה, מה פירושה של נסיעה כזאת. לבם כואב עליהם: הם נזכרים בצרותיהם... והוא, הנפגע, בראותו את השתתפות הבריות בצערו, הוקל לו מיד.

ומעשה ששמעתי מפיו של ד"ר הורביץ:

חולה. בלי רופא — חייה אינם חיים. לפי רמת לימודיה, ולפי המבטא הנפלא (בלשון הגויים, כמובן), ולפי שאר מעלותיה, שלא כאן המקום לפרטן, ודאי היתה ראויה לחיים טובים יותר מאלה הניתנים לה בבית בעלה. הלפלא איפוא יחשב הדבר, שהיא סובלת — כלומר, חולה? אני מרפא אותה כבר שנים אחדות. מיחושים על גבי מיחושים. פעם הרהיבה עוז בנפשה ועשתה לפני נסיון של התעלפות. לא התעלפות ממש, אלא משהו מעין זאת:

נפסק שטף דיבורה. הראש נטוי הצדה, ישיבתה אינה ישיבת־אנוש רגילה, והידים תלויות לה למטה — אתת מתחת לחברתה. ואני — שקט! מכיר אני יפה את החולים שלי. רשמתי לה תרופה. מה אוסיף לספר לכם? כחולה אבדה לי הגברת לעולמים. בפגשה אותי ברחוב, היתה מפנה ראשה לצדדין: אינה רוצה להביט אלי! אני מבין: טינה בלבה; היא שרויה ברוגז עלי. (אבל — מוסיף ד״ר הורביץ בקול של יהרה — בכוונה אני ממשיך לעשות מעשים כאלה. יכול אני להרשות לעצמי כזאת!)

והידעים אתם, מדוע ניתך עלי כעסה?

שמעו את הטעם כלשונה היא: „לא ראה אפילו צורך לקרוא לאנשים!" וזאת אין היא יכולה לסלוח לי.

אם מת מישהו, תמיד נדמה להם, כי הרופאים עשו פחות משצריך היה לעשות. ושתי מלים משונות, שמוח זר לא יבין, נפלטות מפיהם: „חתונה בסתר!"... במידה שהרופא „קטן" יותר, הוא נזהר יותר, שלא תעלינה בחלקו שתי המלים האלו. הרופאים כבר יודעים, כיצד לכלכל את „הענינים", כדי לצאת מן המיצר. אבל הרופא „הגדול" — כל זה לא מענינו. רבינוביץ (מי לנו גדול ממנו!) לא אחת שמעתי מפיו: „לי לא איכפת כלל, אם החולה, שנגזרה עליו מיתה, ימות בטיפולי". עד כדי כך היה בטוח בעמדתו, ובמידה כזאת היה שמו הולך לפניו! דבר ידוע הוא: אין בני־אדם שוים איש לרעהו. ועל אחת כמה וכמה, כשמדובר בחולים. יש מן החולים, שנתחבב עליהם בקבוק חם; ויש כאלה, שחתיכת קרח מעלָה להם ארוכה. אם בא רופא — כלשהו, רופא „קטן", יפוֹל בפח. הרופא מצווה בקבוק חם, והחולה מכריז: „הב צוננים!"... אבל אצל רבינוביץ לא אירע כדבר הזה. ציוה להשתמש ברותחים, הרי הם שהביאו בכנפיהם את הרפואה; אמר צוננים, — לא היה דבר מועיל יותר.

עד כמה הוא קולע אל השערה — התפלאו האנשים — ממש מעשה כשפים! מומחה מיוחד במינו. משדרך על מפתן הבית, אורו עיני החולה!

זה מזמן נהפך ד״ר הורביץ להורביץ סתם. שוב איננו נכווה כל־כך מגחַלתו של רבינוביץ. לא־פעם שומע הורביץ, שרבינוביץ כבר בא בימים, והוא מבין, למי בעצם הכוונה...

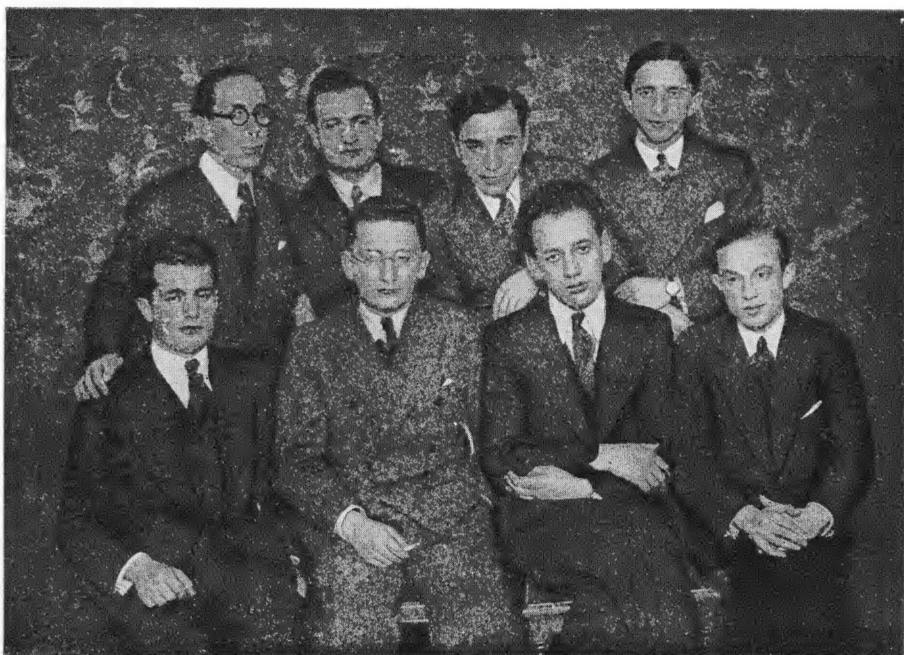
איוואַנוֹב ממשיך עדיין בניתוחיו, אבל בקנה־מידה מצומצם יותר. סיבת הדבר נעוצה בציבור היהודי, שהתקדם בשנים האחרונות בצעדי ענק בכל הנוגע לרופאים ולרפואות. היהודי המודרני — בעיניו המעי העיוור הוא דבר של מה־בכך.

*

זה היה הדור האחרון לרופאי דווינסק היהודים. בחיים ובמותם לא נפרדו מעל העם. עם כל „אקציה" הלכו גם הם. גורל אחד לכולם — — —

60. מערכת „אונזער וועג"
יושבים מימין לשמאל: ל. תגר, מ. שטנשטיין, מ. רזומני, גב' א. פרושנסקי, מ. בובה.
עומדים מימין לשמאל: איזראלסון, י. יפה, י. מאור (מאירסון).

61. מערכת „אוונט פאסט"
יושבים מימין לשמאל: אבא ווסרמן, אריה דיסנצ'יק, אלכסנדר וויינרמן, דוד ורהפטיג.
עומדים מימין לשמאל: מ. שפונגין, יונה פאס, קלמן גרויס, אברהם רובינשטיין.

62. מערכת „פרימארגן"

יושבים מימין לשמאל: מ. קיטאי, וו. לצקי־ברטולדי, ש. סטופניצקי, מ. גרץ (מובשוביץ), מ. רזומני.

עומדים מימין לשמאל: מ. פקר, דולגיצר, א. שר, יעבץ.

אידישע
פאלקסשטימע

דאס
פאלק

דער
וועג

63. כותרות העתונים היהודיים בלטביה

לעצטע
נײס

פֿרימאָרגן

הײנט

64. כותרות העתונים היהודיים בלטביה

65. החוה הראשונה של „החלוץ" בריגה, 1919
יושבים מימין לשמאל: גב' שניאורסון, רחל דונדה, שרה גדעון, יעקב כהן.
עומדים מימין לשמאל: צבי טולוביץ, שיינפלד, גמזו, צבי שיינין, קמינוב, —, גב' טולבוביץ.

66. סניף החלוץ בליבאו, 1921

יושבים מימין לשמאל: י. מימון (וואסרמן), ר. מורינו, ד. רוטשטיין, ח. יפה, ר. רוטשטיין, חיקין, י. גדלין.

67. „אחות התמימים" בריגה (ארגון צעירות מיסודה של חב"ד).
יושבים בצד ימין: ר' מרדכי הפץ, ר' אליהו חיים אלטהויז.

68. קבוץ הכשרה של החלוץ המזרחי ברמנישקי (ע"י דווינסק)

69. פעילי „העובד"

יושבים בשורה הראשונה מימין לשמאל: גב' ה. גוט, א. רוזין, סירוטקין, גב' סירוטקין.
יושבים בשורה השניה מימין לשמאל: מ. לביא, מהנדס ריבובסקי, י. יצקן, גב' יטי לוריה.
עומדים מימין לשמאל: גב' בתיה יעקובסון, דולגיצר, פופליאק, פליישר, ד"ר צאוזמר, י. גלר, ברונרוט, א. בהיר, אברמסון.

70. מכבי ריגה, 1932

יושבים בשורה השלישית מימין לשמאל: א. בירנבאום, יוסף שלזינגר, גב׳ ברשץ, א. בג, אלנשטיין, אריביץ, א. מרקוס, סגל, א. קלמן, חצקלביץ, י. דננהירש, ליברמן, רויאק, ב. פרוסק, גולדברג, פרידמן, ב. קלמן.

71. בנין בית החולים „ביקור חולים” בריגה

72 הספינה „תיאודור הרצל"
ספינת ההכשרה הימית של בית"ר בלטביה

ב. נייפלד

העדה היהודית בליבאו

רק בסוף המאה הי"ט החל הישוב היהודי בליבאו ללבוש ממדים ניכרים. העיר נמצאה מחוץ לתחום־המושב היהודי ברוסיה, ולפי החוק הצארי יכלו לשבת בה רק יהודים בעלי זכויות מיוחדות, כגון חברי ה„גילדיה הראשונה", בעלי־מלאכה ויהודי קורלאנד, היינו תושבי המקום מלפני שנת 1881. מספרם הכללי לא היה גדול והגיע רק לכמה מאות נפש.

בסוף המאה הי"ט התחילה העיר להתפתח במהירות. נבנתה מסילת־הברזל ליבאו—רומני (אסם־התבואה הרוסי באוקראינה); שוכלל הנמל המסחרי של העיר, אחד הנמלים המעטים ברוסיה שלא קפאו בחורף; הוקם נמל צבאי גדול ע"ש הצאר אלכסנדר השלישי; נוסדו בתי־חרושת גדולים; נוסף לזה עברו בנמל ליבאו רוב המהגרים לארה"ב. במשך שנים מעטות נהפכה איפוא ליבאו לעיר מרכזית חשובה.

גידולה של העיר ופריחתה הכלכלית משכו אליה זרם מהגרים יהודים מהסביבה.

החוק הצארי הישן, שאסר על היהודים להכנס לליבאו, נשאר אמנם בתקפו, אבל למעשה נמצאו תמיד דרכים לעקפו. בעיקר השתמשו בתחבולה המנוסה של „מתן בסתר", והישוב היהודי גדל והתרחב והגיע לפני התחלת המלחמה העולמית הראשונה לעשרת אלפים נפש — ציבור ער ותוסס, שתפס עמדות חשובות בכלכלה ובמסחר של העיר.

הישוב היהודי בתקופה ההיא נחלק לשני חלקים בלתי־שווים: המיעוט היה מורכב מן התושבים ה„קורלאנדיים" הותיקים המיוחסים, נושאי התרבות הגרמנית, והרוב — מן המהגרים מרוסיה, בעלי תרבות לאומית גבוהה. ה„קורלאנדים" התיחסו בבוז אל החדשים וכינו אותם בשם „זאמוטער", כלומר בני ליטא הקרתנית.

בראש העדה עמד בשנות ה־90 רב מטעם, ד"ר קליין, יהודי גרמני, אהוב ומכובד על כל שדרות העם. אחרי עזבו את רוסיה נבחר במקומו י. ל. קנטור, שכיהן במשרה זו עד 1906. החל משנת 1907 עמד בראש הישוב היהודי בליבאו ד"ר א. ב. נורוק, תחילה כרב מטעם ואחרי־כן כראש הקהילה הדימוקרטית. את עבודתו הציבורית עשה ד"ר נורוק באמנות ובמסירות עד יומו האחרון, ובמשך 30 שנות כהונתו היה לוחם אמיץ לזכויותיו הלאומיות של הישוב היהודי ומגן על דלת העם. ביחוד הצטיין בעמדתו התקיפה כלפי שלטון־הכיבוש הגרמני במלחמת־העולם הראשונה.

כאשר קמה מדינת לטביה העצמאית הפכה ליבאו מעיר גדולה ומשגשגת לעיר

פרובינציאלית שקטה. עם אבדן ה„הינטרלנד" פחת במידה ניכרת היצוא והיבוא בנמל. היהודים, רובם פליטים שחזרו מרוסיה, התחילו לארגן את חייהם מחדש. עיקר פרנסתם היה על המסחר, המלאכה והפקידות. מקום ניכר בכלכלת הישוב תפסה אז התמיכה מחו"ל, ביחוד מארצות־הברית ומאפריקה הדרומית. גם העדה כגוף ציבורי נתמכה בראשית צעדיה ע"י הג'וינט, שהקים בה מטבח גדול לנצרכים, שהיה קיים למעלה מ־3 שנים. הג'וינט יסד בליבאו גם בנק קואופרטיבי לסוחרים זעירים ובעלי־מלאכה שהיה קיים עד לחורבן הנאצי.

מכספי הג'וינט נבנה בית־ספר למלאכה לנערים, ובו מחלקות למסגרות ונגרות. התחנכו בו בני המקום, נוער יהודי מגרמניה וחברי תנועת „החלוץ".

העדה היהודית היתה מאורגנת על יסודות דימוקרטיים. נבחרה מועצת־קהילה בת 50 איש. מועצה זו היתה בוחרת בראש הקהל ולידו ועד המורכב מנציגי הסיעות השונות.

הציבור קיבל מוסד זה בהתלהבות. הבחירות למועצת הקהילה הצטיינו בהשתתפות ערה. ישיבות המליאה נערכו בנוכחות קהל רב ולהחלטותיה היה הד ניכר. בלט הרצון להשתמש באוטונומיה כבמכשיר יעיל לאירגון הפנימי של חיי הציבור בעיר. עברו שנים מספר וערך הקהילה ומשקלה ירדו כלפי־חוץ וכלפי־פנים כאחד. הסיבה העיקרית היתה נעוצה בשינוי יחסה של הממשלה הלטבית כלפי מוסד אוטונומי זה. בשנים הראשונות לא הפריעה הממשלה את אירגון הקהילה, אבל אחרי־כן החליטה לשלול ממנה את הזכות להטיל מסי־חובה. לתקציב לא היה איפוא ערך ריאלי, ומחוסר אמצעים לא יכלה המועצה להוציא את החלטותיה לפועל. ישיבות ועד הקהילה נהפכו לזירה של התנצחות מפלגתית עקרה. לשינוי־לרעה כלפי הקהילה גרמו במידה רבה אנשי ה„בונד". בהיותם מיעוט בועד הקהילה ביקשו להם תמיכה בגורמי־חוץ וביחוד בעיריה. הם נעזרו בכך ע"י הסוציאל־דימוקרטים הלטים שהיוו רוב בשלטון המוניציפאלי. הרוב במועצת הקהילה היה בידי התנועה הציונית על כל גווניה: כלליים, צעירי־ציון ומזרחי.

באופן רשמי חוסלה הקהילה עם הפיכת אולמאניס ב־15 במאי 1934.

את מקומה של הקהילה המרכזית תפסו שוב חברות־צדקה שונות, כגון „לינת הצדק", „בית יתומים", „מושב זקנים", ועוד. בכל חברה נמצאו כמה אנשים מסורים בלב ונפש למוסדם שפעלו רבות בשטח הסוציאלי.

מקום חשוב בין החברות האלו תפסה „לינת צדק", שהקימה מרפאה גדולה ברחוב בית־היתומים וגם בית־הבראה. בראש החברה עמדו שני העסקנים נ. קלצקו ולייב שוב. אחרי מותו של קלצקו העמיס מר שוב על עצמו את כל הדאגה למוסד ותרם מכוחו ומאונו להחזקתו ולשיפורו.

בית־היתומים נעזר בהרבה על־ידי עבודתו המסורה של ד"ר מיכלסון. הוצאות המוסדות הסוציאליים האלה כוסו ברובן מתרומות העדה היהודית ובחלקן הקטן מתמיכת העיריה. הצירים היהודים בעיריה נלחמו להגדלת התמיכות, ואחרי לחץ מתמיד עברו שני המוסדות הסוציאליים — בית־היתומים ומושב הזקנים לרשות העיריה וכל תקציבם כוסה מן הקופה העירונית.

עם הכרזת האוטונומיה התרבותית בלטביה נפתחו בליבאו בשנת 1918 שני בתי־ספר עממיים לילדי ישראל. מיד נתעוררה השאלה הכאובה, שלא ירדה מעל הפרק עד חיסולה המלא של האוטונומיה — שאלת שפת־ההוראה. רובם המכריע של יהודי ליבאו

וביניהם ציונים רבים, דרשו כי בבתי־הספר תהיה שפת ההוראה שפה „אירופית״, היינו גרמנית. רק מיעוט היה בעד שפה לאומית: „צעירי־ציון״ בעד עברית וה„בונד״ בעד אידיש.

לעזרת ה„בונד״ באו הסוציאל־דימוקרטים הלטים. כך נפתח בליבאו ביה״ס העממי הראשון באידיש. השני התנהל שנים מספר בשפת הלימוד הגרמנית. בקושי, וכמעט נגד רצון ההורים, הועבר ביה״ס השני לעברית. ה„עברים״ השתמשו בנימוקים פטריוטיים, כי הממשלה הלטבית לא ראתה בעין יפה הוראה שלא בשפת המדינה או בשפת המיעוט בביה״ס היהודיים. עם גידול האוכלוסיה היהודית נפתחו בתי־ספר נוספים וכולם על טהרת השפה הגרמנית, בתוכם בית־ספר תיכון ממשלתי. לאט־לאט, עם גבור התנועה החלוצית והעליה לארץ בשנות ה־30, התחילו בתי־הספר להסתגל לעברית כשפת־ההוראה. מלבד מלחמת השפות בבתי־הספר היהודיים התנהלה גם מערכה חינוכית שניה: נגד קיום בתי־ספר נוצריים גרמניים בשביל יהודים. בשנות ה־20 ביקרו רוב התלמידים היהודים בבתי־הספר הגרמנים קונראדי, אלרס ורוימרס. הודות להשפעת תנועות־הנוער הלאומיות ו„החלוץ״ עברו במרוצת הזמן התלמידים לבתי־ספר יהודיים.

תנועת הנוער הראשונה בליבאו היתה אגודת הצופים מיסודו של „המכבי״. התנועה אורגנה ע״י הארי לוי. בהתחלה היתה מסונפת לאיגוד הצופים הלטבי, אך אחרי כן פרשה ממנו ויסדה ארגון נפרד בשם „השומר הצעיר״. בשנת 1925 קמה תנועת בית״ר מיסודה של התנועה הרביזיוניסטית. כעבור כמה שנים הקימה צ.ס. את תנועת הנוער החלוצית „נוער בורוכוב״. באותם הימים הקים ה„בונד״ תנועה משלו בשם „פרץ־פארבאנד״

בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה הפכה קהילת יהודי ליבאו לציבור מאורגן, ער ותוסס מבחינה לאומית וציונית, אך גם היא נאלצה לשתות את קובעת התרעלה עד תומה.

הרב זאב אריה רבינר

שלוש קהילות קודש

באוסק — עיר מולדתי

נסיכות קורלנד סופחה בשנת תקנ"ו (1796) כפלך מיוחד לרוסיה. ובשנת תרע"ח (1918), כשהוכרזה לטביה כמדינה עצמאית, נכללה קורלנד בתוכה. עד סוף המאה השבע־עשרה אסור היה ליהודים להתיישב בקורלנד. והישוב היהודי בבאוסק אשר בקורלנד התרכז בפרבר העיר שנקרא „סלובודה" (ובשנים האחרונות קראו לו „רויטהויף"). ליהודים לא היתה רשות לעבור אל עבר הנהר, אל העיר באוסק העיקרית, כי־אם על־פי רשיון מיוחד משלטונות העיר, והיו תולים על גב היהודי לוח, ועליו היה רשום כמה שעות מותר לו לשהות בבאוסק. כל עבירה על חוק זה היתה גוררת אחריה עונש מלקות.

ישיבת היהודים בקורלנד הותרה רק בסוף המאה השבע־עשרה. ובהיותה קרובה לגבולות ליטא וזמוט, בא מספר ניכר של יהודים לבאוסק. הקהלה היהודים בבאוסק נוסדה בשנת תק"ף (1820)*. עד הזמן האחרון עמדו על תלם ב"סלובודה" בית־הכנסת ובית־הקברות העתיקים. והיתה בבאוסק חברה שמטרתה היתה לבוא להתפלל בשבתות ומועדים בבית הכנסת דסלובודה, כדי שלא יישכח המקום המקודש, שהדרת זיקנה היתה חופפת עליו. חברה זו שמרה גם את בית הקברות העתיק בסלובודה בבאוסק נמצאו שני פנקסים משנת תק"ף של „חברה־תהלים" ושל „חברה־אגדתא", המקנים לנו מושג על החיים הכלכליים והרוחניים בימים ההם. הפנקס של „חברא־אגדתא" מכיל רשימות של דיני־תורה וסכסוכים שונים בענייני מסחר וחיי משפחה, שנערכו לפני בי"ד מיוחד אשר עסק בהם ורשם פרטים מדוייקים מטענות הצדדים. בפנקס נרשמו גם תעודות שונות: חוזי־מכירה, שכירות וכדומה. מתוך פנקס זה אנו רואים, כי לפני יותר ממאה ועשרים שנה היתה העיר באוסק מרכז מסחרי גדול, ובית־דינה היה פוסק בדיני־תורות על סכומים גדולים. הפנקסים התנהלו חלקם בעברית וחלקם באידיש.

מעניינות התקנות של „חברה־תהלים", כפי שהן רשומות בפנקס. תקנות אלו משקפות את המצב הרוחני של תושבי העיר בזמן ההוא. הקהילה דאגה להרבצת תורה בעם. בכל שבת היה אחד מתלמידי־החכמים מלמד ומסביר לפני הקהל פרקי תהילים. תקנה מיוחדת

* למעשה היתה בבאוסק גם קהילה לפני אותו זמן, כי כבר בשנת תקס"ב שימש בה ברבנות הרב ר' מרדכי רבינר. הרישום בספרי־לידה התחיל בשנת תרי"ד.

נקבעה בשביל פועלים ו„שוליא־דנגרי" שעליהם לבוא בכל שבת אל בית־הכנסת לאמירת תהלים בצוותא, ללמוד ספרי נביאים ולעיין בספרי מוסר. כל חבר חדש היה מתקבל בהסכמת האסיפה הכללית. כבר אז היתה ניכרת נטיה להתאחד לפי אומניות. בפנקס נמצא זכר לחברת „רוכלי־המדינה" שנדבו ארון־קודש עשוי פתוחי־אמנות לבית־הכנסת דבאוסק שנבנה בשנת תר"ד. שלש שנים רצופות ישב יהודי אחד ועשה מלאכת־מחשבת זו בסכין קטנה. כן נמצא בפנקס זכר לחברת „בעלי־עגלה", שתרמה בשנת תרי"ט לקישוט היציע של בית הכנסת המפואר.

באוסק היתה עיר יפה בחיצוניותה, אנשיה היו בעלי נימוסין, ומצבם הכלכלי היה איתן. ואלה מוסדות תורה, צדקה וציון שהיו בה: א) בית המדרש הגדול; בית הכנסת הגדול; בית תפילה של חסידים; בית תלמוד תורה; מניין זובחי צדק; מניין השמשים; מניין הליטאי; חברה תפארת־בחורים; בית המדרש העתיק דסלובודה. ב) גמילות חסד (לפנים היו שתי חברות לגמילות־חסדים, לבני ליטא ולבני קורלנד. בשנים האחרונות התמזגו לקופה אחת כללית); ביקור חולים (השפעת חברה זו היתה ניכרת ביחוד על החולים מליטא, שלא יכלו לפי החוק להעזר מקופת הקהל הרשמית. גם היא היתה מחולקת לבני ליטא וקורלנד ולבסוף נתמזגו); לינת הצדק (מטרתה היתה סידור לינה בבתים של חולים והיתה מחלקת משמרות ודגל. חותמת החברה היתה עגולה, וחקוק בה „והסירותי מחלה מקרבך"); צדקה גדולה; מלביש ערומים; פועלי־צדק וחברה לתמיכה בפועלים ובעלי־מלאכה עניים. ג) אגודת־ציון. הפתיחה לפנקס של חברת חובבי־ציון היתה כתובה בידי הגאון רבי מרדכי עלישברג ז"ל. באגודת ציון היו מרצים בלילי־שבתות בפרשת השבוע, דברי ימי ישראל ותולדות חיבת ציון; פרחי ציון, אגודת נוער. אחת התקנות היתה שבמלאת לחבר שלש עשרה שנה, עליו לעזוב את האגודה. ספריה ציונית — לאגודת ציון היתה ספריה, שעל דלתה היתה כתובת „יבושו ויסוגו אחור כל שונאי־ציון".

היהודים בקורלנד היו בדרך־כלל מושפעים מתרבות מערב־אירופה. שונה היתה העיר באוסק, שהיתה קרובה לגבול ליטא. מלבד תנועת ההשכלה, שהיתה ניכרת בה, היתה שלטת בה רוח התורה של ליטא, והיא נחשבה למרכז התורה בקורלנד. ניגוני התורה נשמעו מפי בעלי־בתים וצעירים, בני־העיר והסביבה, שמילאו את בתי־המדרש. חבורות חבורות ישבו בצוותא ולמדו שעורים שונים. ביחוד השכימו רבים לבית־המדרש בשבתות ללמוד ולשמוע דברי־תורה. בחדר מיוחד ב„תלמוד־תורה" היו לומדים בחורים מסביבות קורלנד וליטא, שתושבי העיר היו מכלכלים אותם בכבוד. בין בעלי הבתים היו גדולי תורה. כבוד התורה היה גדול, ורבים מבעלי־הבתים האמידים השיאו את בנותיהם לתלמידי־חכמים, על־פי רוב לבני רבנים.

בחיי הקהילה שרר אורח חיים מסורתי. כל המנהגים העתיקים היו נשמרים בקפדנות ובחיבה יתירה. באוסק היתה בוחרת תמיד ברבנים גאונים אשר הטביעו חותמם על העיר ונטעו בה נטעי נאמנים שגדלו ועשו פרי. ובצדק נחשבה באוסק ל„עיר תהילה ועדת קודש היקרה", „עדה מכובדה ומפוארה בנכבדים מופלגי תורה ויראה", „אנשיה תמימים וישרים בדרכם והילוכם בקודש ככל שלומי אמוני ישראל לכל פרטיהם", „עיר מלאה חכמים וסופרים, גבירים ונדיבים, בתי־קודש מלאים תורה", „עיר מפוארה שהתנוססה בפאר הדת כאחת הערים הגדולות בליטא וזמוט, ושמעה גדול מאד לתהילה ולתפארת במשמרת התורה והמצוות בקרב הארץ" (מדברי הרבנים רבי מרדכי עלישברג, רבי אברהם

יצחק הכהן קוק, רבי יהודה הרץ ליקנייצקי, רבי שבתאי שוחט ורבי משה שלום סטול בהסכמות והקדמות לספרי „זכרון יעקב״, „זהב שחוט״, ו„שם עולם״) וגאותה ותפארתה של באוסק על רבניה־גאוניה, מורי ומאורי הדור.

רבני באוסק

רבה הראשון של באוסק היה אא״ז הרב רבי מרדכי בר׳ אברהם זצ״ל מוצאו מצד אמו מגזע רבנו הגאון רבי מרדכי בר׳ אברהם יפה בעל „הלבושים״ זצ״ל (ראה „דז׳ואיש אנציקלופדיה״, כרך 10, עמוד 297) נולד בסלובודה, פרבר העיר באוסק, וכיהן שם ברבנות משנת תקס״ב.

רבי מרדכי ישב בכפר הקרוב לבאוסק, סמוך על שולחן חותנו. שם לילות כימים על התורה. ליל חורף אחד עבר בכפר אחד מגדולי התורה בליטא וסר לבית חותנו. האורח ישב ליד התנור להתחמם, והנה ראה אברך חגור אבנט יושב מאחורי התנור ולומד. לשאלתו, מי האברך, ענהו בעל הבית: זה חתני. כשהאורח התוודע לרבי מרדכי ושוחח אתו בתורה, ראה לפניו קנקן חדש מלא ישן ונתפעל מידיעותיו המרובות. למחרת הלך האורח לדרכו, למחוז חפצו והתעכב בבאוסק ימים אחדים. אותו זמן היתה באוסק זקוקה לרב. אנשי העיר פנו אל הגאון המתארח בשאלה מי האיש הראוי לדעתו לשבת על כסא הרבנות בעירם? הלה השיב: כאן, בכפר הסמוך, יושב אברך גדול בתורה, הוא ראוי לאצטלא זו. לכו והרכיבוהו אלוף לראשכם. כאשר יעץ להם כן עשו והכתירו אותו לרבם.

בזמן ההוא יצא צו המחייב את כל היהודים לבחור להם שם־משפחה. שליחי השלטונות שאלו כל תושב ותושב למעשהו, ולפי זה קבעו לרוב את שם המשפחה. כשנכנסו אל רבי מרדכי ושאלוהו למלאכתו, השיב: אני „רבינר״ (השפה המדוברת היתה אז גרמנית), ולפי זה נקרא שם־משפחתו רבינר בפנקס דקהילת באוסק נמצאת חתימתו מתאריך ד׳ תמוז תקפ״ח וחתום מרדכי במ׳ אברהם זללה״ה מ״ץ דק׳ באוסק יצ״ו. וכך הוא חתום בספרו „גדולת מרדכי״. על ידו שימשו שני דיינים

רבי מרדכי היה חס על כספי ציבור, הסתפק במועט וחי חיי צמצום. הוא היה רגיל לצום כל שני וחמישי, ואחרי התענית היה סועד לבו בלחם ושכר. היה לובש פרווה של עור כבשים. יום אחד הביאו לו ראשי הקהל פרווה יקרה במתנה. הוא סירב לקבלה וגער בהם: בזבזנים, צאו מכאן! הוא כיהן ברבנות בבאוסק קרוב לשלשים שנה, עד יומו האחרון.

כחמשים שנה לאחר פטירתו פורסם ספרו „גדולת מרדכי״ ע״י נכדו הרב ר׳ דובר (ווילנא, תרל״ח) בהקדמה לספר הנ״ל נאמר: „הספר הזה שאני מוציאו עתה לאור שארית פליטת כתבי הקודש המה לאבי זקני הרב הגאון צדיק מפורסם כקש״ת מוהר״ר מרדכי בר׳ אברהם זצ״ל האב״ד דבאוסק מחוז קורלנד, ששם שימש בכתר הרבנות זמן רב, שם בילה ימי נעוריו ושם בילה ימי זקנותו. שמה גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב זקן ושבע ימים בשנת תק״ץ יו״ד כסלו. והזקנים שבדורנו, שהיו קרובים לו והכירו רום יקרת תפארתו מפליגים מאד בשבחו, כי גבהו דרכיו מאד בין בתורה בין בעבודת ד׳. נכבד היה על כל סביבו גם בדורו דור לא אלמן ישראל מגדולים וגאונים וצדיקים וחסידים בכל מחוז ומחוז. ורבים מגדולי הדור באו אתו בכתובים בעמק ההלכה בשאלות ותשובות

בדברים הנוגעים לדין ולמעשה, אבל לא זכיתי הרבה לחדושיו הרבים בש"ס ופוסקים, כי אבי הרב הצדיק שהיה מיועד למלאות מקומות נקרא למרום חצי שנה טרם פטירת מר זקני נ"ע, והכתובים באו לידי זרים, ונגנב ונאבד הרבה מהם, ואך המעט מן המעט שרדו ובאו לידי להקים שם מר זקני על נחלתו". הספר „גדולת מרדכי" מצטיין בבקיאות ובסברות ישרות. רובו תשובות בחלק אבן העזר, ענייני עגונות וגטין, הלכה למעשה. ביניהם יש לציין תשובה חשובה בשאלת העגונה ערוכה להגאון רבי דוד יחזקאל הגאבד"ק מיטאו (שמפאת גדולתו בתורה היו קוראים לו רבי ר' יחזקאל).

מתוך דברי הרבנים הגאונים שפנו אליו בשאלותיהם כגון רבי צמח זקש הגאב"ד ז'אגר ורבי עזריאל זיוו הגאבד"ק בירז, אנו נוכחים לדעת, כי חשבוהו לאחד מגדולי התורה בדורו. הראשון מתארהו „הארז אשר בלבנון, אדיר באדירים, גבור בגבורים, ארי במלחמתה של תורה, הרב המאור הגדול, מעוז ומגדול". והאחרון מכנהו בשם „הגאון", תואר שלא היה נפרץ בימים ההם („גדולת מרדכי" סימן ט"ו—כ"א), שמו הטוב הלך למרחוק, מפורסם לשבח ונודע בשער בת רבים („גדולת מרדכי" סימן ט', כ"ג, כ"ה). רבי מרדכי הקים תלמידים וביניהם: הרב רבי שמואל, רבה הראשון של ניירי (פרידריכשטאדט) בקורלנד.

לספר „גדולת מרדכי" נילווה קונטרס „פרשת מרדכי", המכיל דרושים על פרשיות השבוע, ימים נוראים, חג הסוכות וסיום התורה, המצויינים באיכותם, מבוססים על חקירה ומוסר ומשולבים בדברי משל. מהם נראה, שרבי מרדכי היה בקי גם במדרשים ובזוהר וידע שרשי הלשון.

על מידת הענווה, האמת והשלום שקננו בלבו יעידו דבריו בשו"ת בספרו „גדולת מרדכי" כי הלשון הוא קולמוס הלב והסגנון הוא האדם (ראה „גדולת מרדכי", שו"ת או"ח סימן ב', ג' — יורד סימן ז', יו"ד, ט"ז — אבן העזר סימן י"ז, י"ח, כ', כ"ב, כ"ו). מרוב חיבה כינוהו „רבי מרדכי'לה". אנשי באוסק בנו אוהל על קברו. ושמו נזכר בפי כל לתהילה ולברכה.

לאחר פטירתו של רבי מרדכי שימש ברבנות בבאוסק זמן קצר הרב ר' אהרן בר' אלחנן רבה של גולדינגן שבקורלנד משנת תקפ"ו, שהוכרח לעזוב את הרבנות בגולדינגן בפקודת הממשלה. בפנקס העיר באוסק נמצאת חתימתו. בשנת תקצ"ב נתקבל לרב בריגה ונפטר שם בשנת תרי"א.

הרב רבי אהרן היה תלמידו של רבנו הגאון חיים מולוז'ין זצ"ל. חיבר ספר „מנחת אהרן" על שחיטה וטריפות, שנדפס אחרי פטירתו (קניגסברג, תרי"ט), ולפי הכתוב בהסכמות שבראש הספר, השביע רבי אהרן את אשתו הרבנית לפני פטירתו, שתוציא את ספרו לאור.

גאוני דורו: הגר"ח מולוז'ין, רבי שאול בחיר ד' (רבי שאולקה ווילנר), רבי אברהם אבלי מווילנא, רבי יעקב צבי מקלנבורג מקניגסברג, רבי יענקלה באוסקר ורבי משה יצחק מטאווריג, העידו על גאונותו בתורה בהסכמותיהם לספרו. כן באים בראש הספר דברי חתן אלמנתו רבי יעקב אליהו ריבלין, רבה של ריגה.

במידת־מה אפשר לעמוד על טיב המחבר וחיבורו מתוך אי־אילו דברים בהקדמתו לספרו: „אמר המחבר הצעיר והשפל, תולעת ולא איש, קטן שבתלמידים כאסקופה הנדרסת לפני רגלי החכמים ותלמידי חכמים. הנה בעומק ים התלמוד בבלי העמקתי וגם בירושלמי ותוספתא חיפוש מחיפוש חפשתי ובמים אדירים של חיבורי הראשונים ירדתי וגם בנהרי נחלי דרדיפא מיא של ספרי האחרונים שוטטתי ובהם בעיון נמרץ עיינתי. וכמה טרחות

ויגיעות יגעתי ומצאתי האון, כי כמעט שינה לעיני לא נתתי ולעפעפי תנומה נודדתי וטעם שינה ממש לא טעמתי, אך בעומקא של הלכה לנתי ובשכר זה חנן ד׳ אותי לחדש חידושים, ואני לש״ש כוונתי. וזהו מהות הספר וסדרו: ראשית כל כתבתי מקור הדין מהיכן הוא נודע, אם מש״ס בבלי או ירושלמי ותוספתא או מחיבורים של הראשונים ז״ל, וגם כן שושני אמרותיהם של האחרונים ביד לקטתי ואח״כ פלפלתי פלפול עמוק מאד בש״ס והלכה ותוספת ובפוסקים ראשונים ואחרונים וגם אין דבר נאצל ונעדר. והיה כל מבקש לשאוב מבאר מים חיים ונוזלים מן לבנון יבוא וישאב ממעייני הישועה, אשר הפליא ד׳ לעשות עמדי לחנני דעת״.

אחריו ישב על כסא הרבנות בבאוסק הרב רבי יעקב בהרב ר׳ יהודה בנדטמן. בילדותו ניתייתם מאביו. נתחנך אצל סבו רבי שמואל חסיד מראסיין*, שהיה מפורסם כגאון בתורה וגדול בחסידות. עודנו ילד בן עשר היה ילד שעשועים, שקד בתורה יומם ולילה והיו רגילים על לשונו ששה סדרי משנה ואגדות הש״ס. סבו רבי שמואל חסיד, היה לו לרבו המובהק, האציל עליו מרוחו. כן קיבל תורה מפי דודו הגאון ר׳ אליהו קליקולר. אחרי־כן היו חבריו הגאונים המפורסמים ר יוסילה, שהיה אח״כ רבה של סלוצק, ור׳ אליהו ראַגולר. בהיותו צעיר לימים יצאו לו מוניטין בתורתו, צדקתו, ומעשיו. בהיותו אברך נתקבל למ״ץ בעיר סוגינד חדש, ואח״כ נתמנה מורה צדק בשאוול שבליטא. בכל שנות כהונתו ברבנות בבאוסק, נוסף על שקידתו הגדולה בתורה לשמה, עבד בכל כוחו לטובת קהילתו ונתן את נפשו לחזק את הדת, לתקן תקנות מועילות, להשגיח על ענייני העיר וליישר ארחותיה באורח משפט ויראת ד׳. לשם זה עשה גדרים וסייגים, עד אשר הרים קרן העיר באוסק לשם ולתהילה. הוא יסד בה חברות רבות ולא הניח דבר גדול וקטן אשר לא היה לראש פנה**. בעצמו הגיד כל השיעורים דבר יום ביומו, היינו: דף גמרא, פרק משניות, מגן ארץ, עין יעקב ומדרש. ומדי שבת בשבתו הגיד לפני הקהל דרוש ותוכחה. ובענוות צדקו ארח לחברה תהלים בכל שבת באשמורת הבוקר, ועמם יחד נתן קולו במזמור. אף היה עץ חיים למחזיקים בתורת ד׳ והחזיק בידי למודי ד׳, אשר נהרו מכל העברים לצקת מים על ידו, בימין צדקו נתן להם די מחסורם, שיוכלו לעסוק בתורה מתוך מנוחה. אלה שקיבלו תורה ממנו והתחממו לאורו עלו למעלה למשכיל בתורת ד׳ ויראת שמים ומהם יצאה תורה ויראה לישראל.

וכך הוא עמל הרבה שיתקדש שם שמים על ידו, וכן להיפך שלא יתחלל חס וחלילה שם שמים על ידו, כפי עדותו בצוואתו שכתב לפני פטירתו ואשר פורסמה בספרו. בצוואתו זו פנה לחתניו הרבנים בבקשה: „חידושי תורה שלי, אם אפשר להביאם אפילו רק מקצת מהם החידושים האמיתיים לדפוס לזכות לנשמתי, ושיהיו לי לזכרון עולם מה טוב״. כיהן ברבנות בבאוסק קרוב לשלשים שנה ועל שמה נקרא ר׳ יענקלה באוסקר. אנשי באוסק הוקירוהו והעריצוהו ואגדות רבות התרקמו על אותו גאון וצדיק.

ביום שבת כ״ז אדר שנת תרכ״א עלתה נשמתו השמימה. גדולי הרבנים מכל הסביבה והמונים רבים באו ברגל לאבל כבד ומספד ליעקב. ספרו „זכרון יעקב״ שהשאיר אחריו

---

* מתלמידיו של הגאון מוילנא זצ״ל, והגר״א כינה אותו „זאמוטר חסיד״.

** כפי הרשום בפנקס העיר באוסק כל החוזים וענייני מסחר שונים היו נעשים ונחתכים על ידו ובלעדיו לא נעשה דבר. רבים מפסקיו בד״ת נרשמו בפנקס.

ברכה* (שו״ת להלכה וגם חידושים בגפ״ת ושו״ע) יצא לאור אחרי פטירתו ע״י בן בתו הרב ר׳ יהודה בהרב ר׳ שמואל הרץ ליקנייצקי מיאנישק (ווילנא—תרל״ה). בראש הספר באו מכתבי־תהילה מגאוני ישראל: רבי יצחק אלחנן הגאבד״ק קובנה, רבי יעקב בריט מווילנא, רבי יוסף ורבי בצלאל מווילנא, רבי מרדכי עלישברג מבאוסק ורבי אלכסנדר משה לפידות מראסיין (חותנו של ר׳ יענק׳לה באוסקר).

חתימתו של רבי יענק׳לה נמצאת בין המסכימים לש״ס סלאוויטא מיום א׳ ח׳ תמוז תקצ״ה.

הרב ר׳ מרדכי עלישברג, נולד בעיר צאייקישוק פלך קובנה לאביו הרב ר׳ יוסף שהיה „רב מובהק צדיק וישר, ומעולם לא ביקש מד׳ דבר, בלתי אם בניו יהיו למודי ד׳״ (מתוך הקדמה לס׳ תרומת יד.) ראשית חינוכו קיבל מאביו. עודנו נער יצא שמו בתור העילוי מצאייקישוק. רבו המובהק היה הגאון ר׳ אליהו מראגולה ורוב תורתו הימנו. בהיותו אברך למד בישיבת ולוז׳ין בצותא עם הגאון הנצי״ב. שש שנים שימש ברבנות בעיר ז׳זמיר, ובשנת תרכ״ב נתקבל לרב בבאוסק, כיהן בה ברבנות עד יומו האחרון והיה ידוע בשם רבי מרדכי׳לה באוסקר. רבי מרדכי היה מגאוני ארץ, מנקיי טהרה, מאבות חבת ציון ובעל „שביל הזהב״**. הליכותיו בקודש: טרם עבר עליו חצות לילה היה קם לעבודת הבורא, לתורתו ועבודתו. קודם עלות השחר היה אומר מזמורי תהלים בהשתפכות הנפש. שקידתו היתה עצומה, ומעולם לא עבר עליו חצות לילה בשינה. כל שמחתו היתה תורתו, חדוותו — חכמתו. רגיל היה לומר: „הבחינה לאמיתות מעשה המצוות לשם ד׳ היא בהעשות בהצנע לכת״. האמת היתה נר לרגלו מימי עלומיו עד יום מותו. לא ידע ולא רצה לדעת דבר המשתמע לתרי אנפי ולא חש מפני צער ותרעומת כל ימי חייו, אשר בשביל זה יימנע מלהגיד האמת. החכם רש״י פין אמר, כי זמן רב לא ראה „רב גדול בתורה, נפש נקיה, תוכו כברו, שתהא חותמו אמת וכל דבריו יוצאים מתוך לבו בחרדת קודש וטהרת הדעת כהרב הגאון מבאוסק״. (מדברי רבי יהונתן בנו ב„תולדות מרדכי״).

לא הניח ספר אחד מן הבא בידו אשר לא עבר עליו מראשיתו ועד סופו, ואשר לא הניף עליו יד הבקורת בהגיון ישר. לא היו בכל ספריו הרבים, בהלכה, בפלפול, במדרש, במחקר, בקבלה וגם השכלה, אשר לא העיר עליהם הערות והגהות מאירות עינים בגליונו. וזה האות, כי לא הניח מידו ספר בלי לעיין ולהעמיק בו. גם העתונים „המליץ״, „המגיד״ ו„הלבנון״, שהיה מקבל, היו מלאים הערות בשולי הגליון. והרבה מאמרים חשובים שלו פורסמו בעתונים אלה. ברובם היה חותם מבי״ע (ר״ת) מרדכי בן יוסף עלישברג. רוב תורתו, חידושיו והשקפותיו כתב על ספר, והשאיר אחריו עשרים וארבעה ספרים בכתובים בכל מקצועות התורה. הופיע לאור רק ספר אחד תרומת יד*** משא ומתן של הלכה בהרבה שיטות עמוקות בש״ס, ודברי הראשונים והפוסקים (ווילנא — תרל״ה).

---

* נשארו ממנו כתבי־יד: חידושים על ש״ס ופוסקים ושו״ת, והלכה למעשה ודרושים יקרים באגדות ומדרשים וספר טהרת הקודש על הזוהר וחיבור על דקדוק.

** הספר „שביל הזהב״ דן בשאלות הזמן הנוגעות ליהודים וליהדות וביחוד במצוות ישוב ארץ ישראל לכל פרטיה, כולל תמצית הגותו ועומק מחשבתו. נדפס אחרי פטירת רבי מרדכי (ווארשא — תרנ״ז). אחד העם המליץ עליו: „ספר זה חשוב יותר ממושבה שלמה בא״י״.

*** בפתיחה לספרו תרומת יד הוא כותב בין היתר: „...אולי ידון שום אדם עלי, כי רב כוחי בחריפות ובקיאות יתר הרבה מאד מכפי מידתי. עפ״י השערתו מספרי הלזה, כגון דא צריך

ולא רק אהבת התורה ושקידתה — אלא גם החיבה הגדולה לישוב ארץ ישראל היתה אש בוערת בלבו משחר נעוריו עד נשימתו האחרונה: „חביב היה אצלו זכר ציון וירושלים, אשר מעולם לא זכרה ודמעות לא יצאו מעיניו. ומי שלא ראה אותו מדבר בדבר ישוב הארץ לא ראה חובב ציון נקי הדעת מימיו. עיניו נפתחו כרגע כשתי עינות מים. והנלבב הזה נעשה תיכף רך כקנה, כי זכר חדר הורתו והיה אומר תמיד: מה זה יפלא, אמרו חכמים נזכרו א״י זלגו עיניהם דמעות. אין לשער שמחתו העצומה, בהגיע לידו הפרוטוקול הקטוביצי כאשר קראהו ויכסהו בדמעות מרוב שמחה. החל רוח ד׳ לפעם במחנה העברים — כתב לבנו — לזכור את ירושלים, האח, בני, ציון אשר כמעט דורש לא היה לה לחונן עפרה, יאבו בניה לשוב לגבולה ולחונן את עפרה, מי יתן ויזכני ד׳ לראות בישובה. וכשנבחר באספת דרוזגניק להיות גבאי יועץ יחד עם הגאונים הנציב מוולוז׳ין ורבי שמואל מוהליב׳ר, בירק שהחיינו״ (מדברי בנו רבי יהונתן ב„תולדות מרדכי״).

הרב רבי טוביה סגל, מורה הוראה בלודז, מחבר ספר „עין טוב״, שבהיותו אברך למד בקלויז מרקל׳ס בקובנה, סיפר עובדה זו, הראויה להכתב לדור: יום אחד התארח רבי מרדכי בקובנה. כשנסע ר׳ מרדכי בחזרה, נתבקש רבי טוביה ללוותו אל הרכבת. בעברם את רחוב ווילנא, ראה רבי מרדכי בנין גדול ומפואר ההולך ונבנה. לשאלתו: למי הבנין? — השיבו לו: של סולובייצ׳יק (אחד מעשירי העיר). כששמע רבי מרדכי דברים אלה נאנח מרה, בכה בכי רב ועיניו זלגו דמעות. שאל רבי טוביה: רבנו, מפני מה אתה בוכה? איך לא אבכה — השיבו רבי מרדכי בתמיהה — מה היהודים האומללים עושים, עוסקים בבניין בגלות ושוכחים את ארץ אבות, ארץ ישראל, שאבות אבותיהם נשבעו לה שבועת אמונים על נהרות בבל. אדא קא בכינא, ועל זה ראוי לבכות. (דברים אלה מסר לי הרב ר׳ יעקב גוטקבסקי, ז״ל, מחבר „קול יעקב״, ששמע מפי רבי טוביה).

ואלה הם הדברים שכתב בתור הקדמה לפנקס חובבי ציון בבאוסק: „ואילו דברינו הראשונים אשר כתבנום ליל הו״ר שנה זו תרו״ם בעת החל התעוררות לדפוק על לבב איזו אנשים מקצה עירנו מפה ומפה, מהם בעלי אמנות חו״צ ותאבים לבנות הריסותה, אשר לוקטו אחד על אחד והיו לחבורה אחת וצרפו לפרוטה עד כי עלה בידם לקבוץ סך מצער לקרן והתחלה עד יתעוררו גם גדולי נכבדי קהילתנו, ישמרם צורם לרומם קרן החבורה בכבוד ככל אשר יעשו הרבה קהילות ישראל מחובבי ארץ הק׳ לזכרון השר הצדיק גדול בישראל שמו משה מונטיפיורי נ״ע. חובב ציון כל ימיו עלי חלד, נבת״י.

על רגעיו האחרונים של רבי מרדכי כתב אחד מנכבדי באוסק לבנו רבי יהונתן דברים אלו: „אלה אזכרה ותשתפך עלי נפשי — תפילתו הזכה בקדושה וטהרה והתפעלות נורא, כל מלה ומלה יצאה בקדושה וטהרה מחרדת ומרעדת ונוקבת עד תהום לבות כל השומעים שמילאו בכל החדרים הסמוכים. בקול רם ומסירת נפש ממש, בערך שעה שלמה במשכה תפלתו הלזו — וכל העם שומעים את קול רבם עולה לשמים ומקשר נפשו באור

לאודועי דליתי בי לא מיניה ולא מקצתו. כי כל ספרי הוא רק פרי העמל והיגיעה שעמלתי לדעת ולהבין דברי הראשונים, ולפעמים הגבהתי גם מציאה עם מלאכתי אשר חנני ד׳ בחסדו, כי ראה את עניי בדעת ואת עמלי״.

פני מלך חיים — לנצח לא נשכח את התפלה האחרונה הלזו, הזכה והצחה, אשר שמענו מפי מאורנו קדוש ישראל מתפלת „נעילת שערים" בליל י"ח כסלו תר"ן".

במותו עשו לו אנשי באוסק כבוד גדול, ששה גדולי הרבנים מהסביבה, ביניהם הרב קוק, רבה של זיימל, באו להספידו. מכל פינות היהדות נשמע קול בוכים. נתפרסמו מאמרי אבל בכותרות „אלון בכות", „הצדיק מבאוסק אבד", „לזכר עולם יהיה צדיק"*.

לאחר פטירת רבי מרדכי נתקבל לרב בבאוסק הרב ר' יחזקאל בהרב ר' הלל ליבשיץ, רבה של יורבורג הסמוכה לקובנה. כיהן ברבנות בבאוסק עד שנת תרנ"ה, אז הוזמן לשבת על כסא הרבנות בפלוצק. הרב ליבשיץ יצאו לו מוניטין כאחד מגדולי התורה ואמני הדרוש, כפי שמעיד ספרו „המדרש והמעשה" בהלכה ואגדה. ספר זה זכה לפרסום רב בעולם הרבנים והדרשנים. דבריו בהלכה ואגדה נתפרסמו גם בקבצים תורניים שונים.

בשנת תרס"ז לוקח אחר כבוד לכהן ברבנות בקאליש. זכה להיות נשיא „אגודת הרבנים" בפולין. ובמשך עשרות שנים היה מנהיגה ודברה של היהדות הפולנית. ובכל מקום שהופיע, השאיר רושם רב ושמעו את דבריו באזנים קשובות.

בחודש אייר תרפ"ו ביקר בארה"ב עפ"י הזמנת אגודת הרבנים האורתודוכסיים בקשר לעניינים ציבוריים חשובים. ביקורו עשה רושם רב ומצא הד בעתונות. היה מעשרה הראשונים בין גדולי הרבנים בפולין, אשר פעלו למען אחדות ישראל בהגנה על זכויותינו בגולה ובארץ. נמנה עם יחידי־סגולה שידעו, הבינו והרגישו כי האחדות חיונית לקיומנו כאויר לנשימה. חייב את השאיפה של גאולת ישראל בצורה מוחשית ומעשית למען תחית ארץ ישראל ועם ישראל. יצא בשורת מאמרים נלהבים מוקדשים לנושא זה בעתון „המזרחי" שהופיע בווארשה. נבחר ציר של יהדות פולין לאסיפת היסוד של הסוכנות היהודית, שהתקיימה בציריך ביום ט"ו מנ"א תרפ"ט. השמיע אז את נאומו הנרגש והנלהב, שהיה מעין „אני מאמין" שלו בנוגע לעבודת הבניין בארץ הקודש.

עוד בהיותו אברך, בימי כהונתו ברבנות בבאוסק, נמנה עם העושים והמעשים למען הישוב בארץ ישראל (דו"ח הועד האודיסאי, תרנ"ב) ובעזבונו של קרובו, הרב ר' מאיר ברלין ז"ל** נמצאו מכתבים של רבי יחזקאל, בהם באו לידי ביטוי נמרץ אהבתו העזה לארץ ישראל וגעגועיו הגדולים לעלות ולהתיישב בה. אך רבות מחשבות בלב איש — ומשאת נפשו זו לא עלתה בידו... גדלותו של הרב ליבשיץ בתורה, כוחו הגדול בדרשנות, כשרונו הספרותי, סגנון דיבורו המלוטש, השכלתו האירופית, נימוסיו האצילים, עסקנותו הציבורית, קומתו הזקופה ואפיו המוצק, אהבתו את השלום וחיבתו לציון — כל אלה חיבבוהו והוקירוהו בכל מקום ששימש ברבנות, וביחוד על אנשי העיר קאליש במשך עשרים וחמש שנות כהונתו שם.

לאות הוקרה והערצה הוחג בנוכחות קהל רב ברוב פאר והדר בחנוכה תרצ"ב חצי היובל לשבתו על כסא הרבנות בקאליש. רגשי כבוד ויקר הובעו לאיש האשכולות ורב הפארות — וכעבור חדשיים וחצי נפטר הרב לבשיץ, ביום י"ג אדר תרצ"ב.

הרב רבי אברהם יצחק הכהן קוק, נולד בעיר גריווה (הסמוכה לדווינסק) לאביו

* הרב ר' בן ציון אריה ליב ציזלינג מתארהו: „הגאון האמיתי, הצדיק הנשגב. חותם האמת והאמונה" (ילקוט ארץ ישראל, ווילנא — תר"ן).

** מגדולי הרבנים, מלפנים רב בשאבילן בקורלנד, ובעלותו לישראל שימש ראש ישיבת תל־אביב מיסודו של הרב אהרנסון ז"ל ומגיד השעור בתלמוד בבית הכנסת הגדול בתל־אביב.

הרב ר׳ שלמה זלמן מצאצאי הגאון רבנו מרדכי יפה בעל ה„לבושים״ ולאמו פערא זלאטא בת ר׳ רפאל, מחסידיו הראשונים של האדמו״ר בעל „צמח צדק״ מליובאוויטש זצ״ל.

עוד בנערותו נתפרסם כעילוי, הצטיין בשקידתו בתורה שמונה־עשרה שעות במעת־לעת ובהתנהגותו המוסרית הנעלה, שהפליאה כל יודעיו. בנערותו למד תורה בגריווה, בלוצין, ובבחרותו בישיבת וולוז׳ין. בהיותו בגריווה עיר־מולדתו היה בא לעתים קרובות לדווינסק והיה מקבל תורה מפי הגאון רבי ראובלה דינאבורגר, מגדולי הגאונים שבדור, מחבר „ראש לראובני״. הוא היה הראשון שהשפיע עליו בקביעת דרך בלימוד התורה והיה מעמידו לנס בפני גדולים וטובים על „שכל התורה״ שחונך בו. ובהיותו בוולוז׳ין התבסם מהנצי״ב ראש ישיבת וולוז׳ין* לא רק בנוגע ללימוד התורה, כי אם גם בהדרכת מעשי התורה ונתיבותיה בחיים. הנצי״ב חיבבו מאד, והיה אומר עליו: „הוא שקול כנגד כולם״. בבחרותו היה נזיר אחיו, כשהיה אברך כבר היה ראוי להיות ממנהיגי הדור והשתלם בכל מקצועות התורה: מקרא, משנה, בבלי וירושלמי, זוהר ומדרשים, קבלה ומחקר, מוסר וחסידות.

נשא לאשה את בת הגאון רבי אליהו דוד תאומים רבינוביץ (אדר״ת), רבה של פוניביז׳ (ולבסוף רבה של ירושלים). זמן קצר אחרי נשואיו נתקבל לרב בעיירה זיימל שבליטא. שם התנהג בחסידות ופרישות, ושיקע עצמו בלימוד הקבלה. היה מעוטר ומוכתר בטלית ותפילין ועסק בתורה ועבודה יומם ולילה. על המנורה שעמדה על שולחנו היו חרותות האותיות „בדד״, ראשי תיבות „בכל דרכיך דעהו״. פרשה קטנה זו, שכל גופי־תורה תלויים בה, היתה לו כבר אז יסוד להשקפת חייו. מול מקום שבתו תלויה היתה טבלא וכתוב עליה „הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה״.

בהיותו רבה של זיימל היה בא מפעם לפעם אל העיר הסמוכה באוסק, והיה נכנס אל הגאון מרדכי׳לה עלישברג ומחליף דעות עמו על אהבת ציון וחיבת ירושלים**.

ויהי רבי מרדכילה מקשיב לדברי הרב הצעיר ושומע קול דברים חדשים ויחזה לו

---

* בשנת תרמ״ו פירסם הרב קוק ב„קול מחזיקי הדת״ (לבוב) מאמרו הראשון „צבי לצדיק״ על רבו הנצי״ב. וכן ב„כנסת ישראל״ תרמ״ח „ראש ישיבת עץ חיים״. מני אז היה לו „הקנה־לחבר״, ויצירתו הספרותית מקפיה הלכה ואגדה, מוסר ושירה, מחשבה וקבלה, חוץ ממאמרים תורניים ועיוניים בעתונים וקבצים שונים, מכתבים וכרוזים, הסכמות והקדמות, הקובעות ברכה בפני עצמן. הרשימה הביבליוגרפית שנתפרסמה בספר „אזכרה״ להרב (ירושלים, תרצ״ח) הכוללת 335 מספרים, אינה שלימה. ומאז נתפרסמו עוד ספרים ומאמרים שונים.

** פעם שאל אותו חברו מנוער הסופר ר׳ אברהם שוער (בעת שלמד בלוצין): „מדוע בוכה אתה כל־כך בעריכת חצות? גם אני אוהב מאד את ארץ ישראל וגם נפשי נכספת לעלות לארץ חמדה זו. ואבי, אבי שלי — בודאי, בודאי שהוא מתגעגע אל הארץ ומחכה לביאתו של משיח והוא... ואברהם־יצחק נכנס לתוך דברי וענה לי בתמימות טבעית כל־כך, עד שניתקו מלים מפי, כי נפתעתי מאד למענה לשונו: — לא אתה ולא אביך ירא השמים והצדיק הגמור, הנכם כהנים, ואני — כהן אנכי!...״ (מתוך „זכרונות חבר״ של א. שוער).

פעם באה לבאוסק אשה נוצריה, שהיתה מחזרת על הפתחים. היא דפקה על הדלת של בית הרב. רבי שאול חנה קוק, אחי הרב שעשה אז בבאוסק, פתח את הדלת. היא ביקשה נדבה ואמרה, שהיא מירושלים. כאשר רש״ח הודיע על כן להרב, אמר לו: „אם־כי לא ידוע שאמת בפיה, שהיא מירושלים, הרי עצם העובדה, שהיא תולה את עצמה בירושלים — מזכה אותה לקבל נדבה הגונה״.

עתידות גדולות. יום אחד קם הגאון הישיש ממקומו ויאמר: „זיימלער רב ס׳וועט זיך מיט אייך אמאהל אפטאהן גרויסע זאכן אין ארץ ישראל״!... (רבה של זיימל בטוחני, כי כבודו יחולל פעם גדולות בארץ ישראל...)

בשנת תרנ״ז נתקבל לשרת בקודש בעיר באוסק. למרות שהיה עוד צעיר, ובאוסק היתה עיר מודרנית, ורבים היו מושפעים מהתרבות הגרמנית, ניהל את הרבנות בתקיפות ונשא את דגל התורה והרבנות ברמה. נתפרסם כשונא־בצע, מיחן עניא ומשכיל אל דל. מנהגו היה להשאיל כלי כסף וזהב שלו לבעלי־בתים יורדים כדי לאפשר להם לקבל הלוואה, והיה נותן מכספו למעלה מיכלתו להושיע לאומלל. היו מקרים שנתן פרוטתו האחרונה לנצרכים והסיר בגד מגופו להלביש את העניים. ואגדות רבות התרקמו מסביב לאישיותו של הרב בשנות כהונתו ברבנות בבאוסק. וכסא הרבנות בימיו היה עטוף בצעיף של קדושה.

בימי כהונתו בבאוסק הפכה העיר למרכז תורני. הוא יסד ישיבה, ואבא מארי הרב ר׳ בנימין בינוש היה ראש הישיבה. מפעם לפעם היה גם הרב קוק מגיד שיעור בישיבה, שבה נתרכזו תלמידים רבי־כשרון. בהשפעת הרב קוק נוסדה חברה „תפארת בחורים״, שמטרתה היתה להפיץ בין הנוער, ביחוד בין פועלים צעירים את לימודי היהדות. עיקר הלימוד היה תנ״ך ו„חורב״ של רבי שמשון רפאל הירש. החברה רכשה לה ספריה. חברי „תפארת בחורים״ היו מנאמני ביתו של הרב. מנהגו של הרב היה לקרוא בספר צאינה וראינה ביום שבת קודש, עת התאסף הקהל בביתו להתפלל מנחה, בכדי שיקחו מוסר ולא יתביישו לעיין ולהגות בספר זה המיועד לנשים, וע״י כך תרבה דעת התורה ומוסר היהדות בהמונים.

הרב קוק היה מתענין בדור הצעיר ונוקט דרכי השפעה מקורית. יום אחד התאספו בני הנעורים בבאוסק במקום אחד לעשות זר־מעשיהם. הדבר נודע להרב ופתאום הופיע במקהלתם והתלונן באזניהם: משום מה לא הזמינו אותו בחברתם? אדרבא, הוא בתור רב היה מסכים בחפץ לב לשמש ראש וראשון בחברתם. בשמעם את דבריו נתביישו, נתפרדה החבילה, ובטלה מחשבתם. ולפעמים היה פונה אליהם לא רק בע״פ אלא גם בדברים שבכתב והנה דברי אחד המכתבים בהם פנה הרב אל הצעירים בבאוסק ערב פסח תרס״ב: „אל בחורי ישראל בנינו הצעירים, הלבבות היקרים החמים והערים, להרים קרן עמנו בתפארה ולתורה ולתעודה! האספו אלי כל הלוץ, כל נפש נדיבה, אשר ימצא בנפשו החפץ הישראלי הנכון, להיות נמנה את צעירינו, אשר מלאו רוח אמון לעמנו, לתורתנו, לשם ד׳ אלקי ישראל, הבוחר בציון וירושלים. בואו אלי למועד, אשר יעדתי בזה. נועץ יחדיו לאגד את הכחות הפזורים שבמחנה צעירי עדתנו אל מרכז אחד להפיח רוח חיים וטל של תחיה בקרב המחנה, הפונה אל העתיד הגדול לנו בעזרת אוזר ישראל בגבורה. שאו כבוד וברכה מאת מוקירכם, חפץ לראות באשרכם לתפארת ישראל וכבודו, עובד עבודת הקדש פה ק׳ באוסק, יצ״ו״.

בשנת תרס״ג קבל הרב קוק כתב רבנות מקהילת יפו. ובאייר תרס״ד יצא מבאוסק לעלות לארץ ישראל, לשרת שם בקודש. אנשי באוסק הנציחו את שמו בפנקס „חברה בבלי״, ורבני הסביבה באו ללוותו בעלותו לארץ ישראל.

על רושם הפרידה ועל הלך־רוחם של אנשי באוסק ביום ההוא פירסם החכם וסופר רבי יעקב אפרימסון ב„הפלס״ תרס״ד דברים אלו: „יום הפרידה היה קשה לבני העדה באופן אשר לא נוכל לתאר. כל הקהל הגדול חש בנפשו, כי היום הוא נפרד מאת היקר

והקדוש לו. בעת שדרש הרב דרשותיו האחרונות בבית־הכנסת וגם על פרשת דרכים, מקום שם ליווהו בני העדה, הרגישו כולם כעין התעלות המוסריות ורגש קודש מילא את הלבב. הדרת קודש היתה שפוכה על כל הנאספים אשר היו נכונים להתמוגג בדמעות, לולא עצרם הרב בחזקה מלתת בבכי קולם. הרושם היה כה חזק וכה דרמתי, עד כי אי־אפשר לתארו בדברים מעטים. באותה שעה הרגישו וידעו כל העם, כי יש ערך רוחני נסתר להרבנות האמיתית, ערך אשר לא ישער באמת איש מן השוק. נברך את הרב, כי ידעו בני יפו להוקירו ולכבדו כמו שידעו בני באוסק בשעתם — וישב לכסא יפו עד עמוד כהן לאורים ותומים". וביום הששי עש"ק לסדר, „איש ראש לבית אבותיו הוא" (במדבר) תרס"ד זכה הרב קוק, שכף רגלו תדרוך על אדמת הקודש משאת נפשו ומשוש לבו.

מאז עזב הרב קוק את באוסק רבתה העזובה הרוחנית בעיר*, כאשר יעידו המכתבים של חשובי וטובי העיר (השמורים בארכיונו של הרב) ומהם דברי רבי יעקב אפרימסון הנ"ל מיום ד' אדר א' — וי"ד אלול תרס"ה, שהננו מפרסמים כאן:

„אין ערוך על ההשפעה הרוחנית הטובה שהדר"ג היה משפיע אך באור פניו. בהעתק המרכז הרוחני הזה מעירנו אבדה סגולה טובה, גלה משוש ופנה הזיו והזוהר. וכמדבר תלאובות, אין לנו במה לשובב נפשנו, ועד כמה ניכרת הנפילה הרוחנית של הקהילה מהיום אשר עזב הדר"ג את עדתנו לא יאומן... מתקרבים הימים הקדושים והנוראים הבאים לקראתנו לשלום. ובעגמת נפש אין־קץ הנני זוכר את הימים מקדם, אשר הדר"ג שכן כבוד אצלנו, ואצל מכבודו והודו על ירח האיתנים** במוסרו הטוב וברוח יתירה דאית ביה, לעורר ישנים ולהחיות לב נדכאים. איפה היא אבן השואבת, רבת הסגולה אשר בכוחה היה לחולל נפלאות ולזרוע צדקות על תלמי לב הקרובים אליו... איפה הוא האיש המורם, אותו האילן האדיר אשר בצלו חסינו, אותו המעיין המרווה נפש שוקקה, אשר הרווה אותנו ישע, בדבריו המשמחים לב, אשר ממקום קדוש באו? איפה הוא המרכז הרוחני, אותו המקלט הבטוח שמצאנו בהדר"ג, אשר אליו היה רץ ונשגב כל איש נכה לב? איפה הוא איש המופת, כרוב ממשח הסוכך עלינו באברתו, אשר קסם על שפתיו להחיות לב נדכאים ולעודדם בבטחון די? איפה הוא האיש, אשר בו נקבצו באו יחדיו. סגולות נשגבות, מידות נעלות ותרומיות נפגשו נשקו, אשר לבו רחב וחם באיזור המשווה (עקוואטאר)?... איפה הוא הכהן הגדול מאחיו, אשר כל משך התגורר אתנו, היה ממשיך השפעה של טהרה עלינו ועל עירנו ולהסביבה שלו היתה תכונת א"י במדה ידועה!"

בשנת תרע"ט הוזמן הרב קוק לרב ראשי של עדת האשכנזים בירושלים. ובחודש מנ"א תרפ"א לנשיא הרבנות הראשית לארץ ישראל. וכך נתקיימו דבריו של רבי מרדכילה באוסקר. והכהן הגדול מאחיו, שאנפויהי היו נהירין בנהירו עילאה, שהיה פותח את פיו בקדושה וטהרה, שהחכמה היתה מצויה בראשו ולבו, ושלבו היה היכל הקדש לאהבת התורה ויראת המקום, לאהבת הבריות וחבת ציון — **עלה** מביתו, **עלה** מעירו, **עלה** מכל

---

* מאייר תרס"ד עד ראשית שנת תרס"ז לא היה רב בבאוסק.

**מה נאה היה חג שמיני־עצרת בקלויז של החסידים, בעת שדבר הדור ושר התורה מרן הרב קוק זצ"ל דרש עפ"י חב"ד לפני קהל גדול, שבאו לשמוע, ליהנות ולהתחמם מזיו קרני תורתו. מה נהדר היה מראה כהן!

ישראל, וזכה להיות מרא דארעא דישראל, ראש רבני ארץ ישראל ששמו הלך מסוף העולם ועד סופו*.

בשנת תרצ"ה בשלישי באלול (ראשון בשבת לסדר תצא), נשבה ארון הקדש, נסתלק מרן הרב קוק לישיבה של מעלה. על מציבתו שעל הר־הזיתים בירושלים חרותות המלים**:

פה נגנז
הרב
ר' אברהם יצחק הכהן
קוק
נ'ב'ג'מ'
בן הרב ר' שלמה זלמן ז"ל
עלה לאה"ק כ"ח אייר התרס"ד
עלה ירושלימה
ג' אלול התרע"ט
עלה השמימה
ג' אלול התרצ"ה
ת נ צ ב " ה

הרב רבי חיים יצחק הכהן בלוך, יליד פלונגיאן פלך קובנה. בילדותו למד תורה אצל אביו רבי חנוך זונדל השוחט דמתא שהיה מופלג בתורה. בנערותו קיבל תורה מפי רבי שמחה זיסל זיוו (קלמר) ב„תלמוד־תורה" בגרובין שבקורלנד. בבחרותו שמע שיעוריו של הגאון רבי חיים סולובייצ'יק בישיבת ולוז'ין. נתפרסם שם כשקדן גדול ועמקן בלימודו, ורבי חיים החשיבו מאד. גם הגאון רבי אליעזר גורדון, רבה של טאֶלז הפליג בשבחו. יסד ישיבה בפלונגיאן עיר מולדתו. הגיד שם שיעורים לפני צעירים בעלי כשרונות ויצא לו שם בתור ראש ישיבה מובהק. משנת תרנ"ח שימש ברבנות בעיר פאלאנגן. בשנת תרס"ז נתמנה לכהן פאר ברבנות בבאוסק. ובשנת תרפ"ג נתקבל באחת הקהילות החשובות „אגודת השלום" בג'ארסי־סיטי בארה"ב.

הרב בלוך היה גדול בתורה וגדול ברבנות, דגול במידות*** ומוכתר בנמוסין. תפש עמדה חשובה בחיים התורניים, הדתיים והציבוריים באמריקה. שימש נשיא הכבוד של „אגודת הרבנים דארה"ב וקנדה", גזבר של „עזרת־תורה", „ועד הצלה" ועוד.

---

* תולדות הרב כתובה ב„אזכרה" (ירושלים תרצ"ז—ח').

** הרב קוק גזר באזהרת צוואתו הקדושה שלא יהינו לכתוב עליו שום תארים ושבחים מלבד „הרב" („נפש הראיה", ירושלים, תרצ"ו).

*** הרב בלוך היה משכיל אל דל:

מנכבדי באוסק היה החייט ר' משה יעקב בלוך, תלמיד חכם, ירא שמים ובעל מדות. היה מגיד שעור במשניות גמרא בבית המדרש לשמשים. התעסק בצרכי צבור באמונה ובמסירות. בכל אספה לא נפקד מקומו. מחמת עיסוקו הרב בעניני הכלל לא נתן את דעתו לפרנסתו ומצבו החמרי היה דחוק מאד וסירב לקבל תמיכה. לפי הצעתו המחוכמת של הרב בלוך החליטו ראשי הקהל להעניק לו מתנה בדרך כבוד: כאשר נתקיימה בבית הרב אספת מנהלי הגמילות חסד, ביניהם היושב ראש ישראל איזראלסון, שהיה סוכן חברת ביטוח, פנה הרב אל האחרון בשאלה, אם הוא עוסק אף בשטר־הגרלה של לייפציג. משהשיב איזראלסון תשובה חיובית הציע הרב, שכל אחד מהנוכחים באספה ירכוש שטר־הגרלה אחד. והרב ור' משה יעקב יקחו שטר אחד. כולם

הוציא לאור חידושי הריטב״א עם הערות, תיקונים ומראה מקומות בשם דברי חיב״ה ומבוא גדול על אישיותו של הריטב״א למסכת מועד קטן (ניו־יורק—תרצ״ה) למסכת מגילה (ניו־יורק — תרצ״ז) ולמסכת מכות (ניו־יורק — תרצ״ט). „וכל מי שיכנס ב„המבוא״, לא רק יראה ויבין גדולתו של הריטב״א כי אם גם ילמד תכונותיו ומדותיו של הריטב״א לקיים למען תלך בדרך טובים״ (מדברי הרב בלוך בראש המבוא למסכת מכות).

הרב בלוך פרסם „קובץ כללים, באיזו אופנים אין כל בית דין גוזר גזרה וכללים בדין שאין בי״ד יכול לבטל דברי בית דין חברו אלא אם כן גדול הימנו בחכמה בדין ובמניין״* וספר דברי חיב״ה, מכיל חלק מ„שיעורי הלכה״, שהגיד בישיבה בעיר פלונגיאן (ניו־יורק תש״א). חידושי תורה שלו נתפרסמו גם ב„יגדיל תורה״, שי״ל בסלוצק, ב„מגדל־תורה״ ו„היכל־התורה״ בניו־יורק וב„פרדס״ המופיע בשיקאגו. ובספר „הדרת צבי״ נתפרסמו דברי הספד שלו על הרב ר׳ צבי הירש נורוק עפ״י מאמר חז״ל: „כל הספרים נגללים מתחלתן לסופן וס״ת נגלל לאמצעיתו״ (ב״ב י״ד, ע״א) ונשארו ממנו כתבי־יד: הערות על הש״ס ועל המאירי. נפטר ז׳ אדר שני תש״ח.

בשנת תרפ״ד נתקבל לרב בבאוסק הרב רבי משה שלום בר׳ שלמה איסר סטול (ששימש ברבנות בעיר יעזנא פלך ווילנא משנת תר״ס, ובעיר פרויאנבורג שבקורלנד משנת תרס״ז).

הרב סטול נתחנך בישיבות בווילנא ובכולל האברכים באיישישוק. אחרי נישואיו שקד על התורה בבית חותנו הרב הגאון החכם הכולל המפורסם רבי מרדכי רבינוביץ מסקידל, שביתו היה בית־ועד לחכמים ולו ספריה גדולה. ובביתו מצא כר נרחב להשתלם בתורה ובמדע (מדבריו של הרב סטול בפתח השער לספרו).

פירסם ספר „שם עולם״ הכולל שו״ת על שולחן־ערוך אורח חיים, יורה דעה, ואבן העזר. חידושים וביאורים לכמה סוגיות עמוקות בש״ס ובדברי הראשונים. נוסח ההרשאה ושטר מכירת חמץ ובאורם המפורט ונוסחי ההרשאות ושטרותיהן למכירת בתי החרושת והעסקנים לכל השנה (בו נמצא חומר רב לתולדות מכירת חמץ). בראש הספר בא קונטרס „פתחי עולם״, הכולל את המאמרים „התורה וסגולותיה״, „דרך צדיקים״, „נצחיות ישראל״, „נעילת פתחי עולם״. (גם חיבר ספר על דרוש). ב„פתח השער״ לספר „שם עולם״ באה לידי ביטוי נמרץ חובת מסירות־נפש להפצת התורה בזה״ל: „והפצת תורת ד׳ ביחוד בימינו אלה צריכה להיות ממש במסירת נפש גדולה כזו, כהתנא האלקי רבי חייא (ב״מ פ״ה ב׳) הוא בעצמו יהיה החורש, האורג, הציד והטבח, והוא בעצמו יהיה הקורא והמלמד — כן בימינו אלה אשר הבערות והעם־הארצות שמו קן להם בכל שדרות עמנו, כמה גדול החוב והמצוה להמסר בעד הפצת התורה ויראת ד׳, ובתוכם גם להדפיס ולהפיץ ספרים חדשים,

---

הסכימו להצעת הרב. כעבור שבועיים הודיע איזראלסון, ששטר־הגרלה המשותף של הרב ור׳ משה יעקב זכה בסכום כסף, ומחצית מהסך, שייך כמובן לר׳ משה יעקב, בניכוי אחוזים בעד שכר־טרחה. אולם ר׳ משה יעקב סירב לקבל את הכסף, באמרו שאיזראלסון לקח האחוזים שכר־טורח יותר ממנהג המדינה. משקיבל בפני הרב, השיב לו הלה, שיתבע את איזראלסון לדין תורה. ואחרי ששמע הרב את הדין ודברים, פשר ביניהם והניח דעת שניהם.

* נדפס בשנת תרצ״ד. מהדורה שניה בהוספות נלווה לספר „חידושי הריטב״א״ למסכת מועד קטן הנ״ל.

כדי שלא תשתכח חו"ש תורה מישראל". בספר „הדרת צבי" נתפרסמו דברי הספד שלו על הרב ר' צבי הירש נורוק*.

הרב סטול זכה לבנים וחתנים יושבים על מדין ומורי הוראה בישראל. בניו היו: הרב ר' דוד, שימש ברבנות בפרויאנבורג, ובאחרונה — מורה הוראה בבאוסק. דברי הלכה שלו נתפרסמו בספר „שם עולם"** הנ"ל; אהרן, תלמודי וסופר, מהמשתתפים ב„פרימארגן", שהופיע בריגה. מפרי עטו הם המאמרים החשובים „באוסק — עיר גיטו עתיקה", „הרב קוק בבאוסק". חתם א. סטול. כנוייו: אהרני. יצחק, מורה מצוין. חתנו היה הרב ר' חיים זלמן קראן, יליד ריטאווא שבליטא וחניך ישיבת טאֶלז, רבה של פיקלן ופאקראי בליטא. (הוא נספה בחודש אלול תש"א).

בין כתבי־היד של הרב סטול במקצועות שונים שבתורה היה שמור גם הכתב־יד של ספר גדול על הרמב"ם המצוין במינו (מקורות, נוסחאות, וגירסאות) של חותנו הרב רבי מרדכי רבינוביץ. בשנת תרצ"ד כשהרב י. ל. הכהן מימון, מנהיג המזרחי עשה בריגה, נסענו במיוחד לבאוסק לראות את כתב־יד היקר הזה, שהרב מימון מצא בו עניין רב. הרב סטול נספה ביום השואה — ו„ס"ת עמו". הוא, משפחתו וכל קהילתו־קדושתו.

דיינים, שוחטים.

הרב ר' אברהם, ממשפחת הגאון ר' דוד אפנהיים, שימש בדיינות בבאוסק בשנות כהונתו של אא"ז הרב רבי מרדכי רבינר, נזכר ב„גדולת מרדכי" סימן כ"א. מיוצאי חלציו היה המלומד הרב ר' יוסף אלחנן מלמד***.

הרב ר' אליעזר שימש גם הוא דיין ע"י הרב ר' מרדכי רבינר, נזכר ב„גדולת מרדכי" סימן כ"ה.

הרב ר' יקותיאל הלוי אפרימסון (בן הרב ר' יעקב — וחתן הרב רבי משה לרנבלט, רבה של סאסמאקן בקורלנד) גדול בתורה והוראה, מצוין ביראה ומידות, מרביץ תורה באגדה ומוסר. היה מנעים בקריאתו בתורה ומיטיב לכתוב יפה. שימש דיין ומו"ץ דק"ק באוסק ורב מטעם הממשלה בתקופה שכיהן ברבנות מרן הרב קוק. בין הרב קוק ורבי יקותיאל התקיימו יחסי ידידות. הרב קוק, שהיה משורר מחונן, שלח לרבי יקותיאל „שיר" — משלוח מנות לפורים. ורבי יקותיאל השיב לו בפרוזה... „אני מהיהודים הפרוזים".

---

* זכיתי להכיר את הרב ר' צבי הירש נורוק, רבה של מיטאו, עיר הפלך בקורלנד (אביו של הרב ד"ר מרדכי נורוק, חבר הכנסת). הרב צ. ה. נורוק היה מגזע היחש, עילוי מנעוריו, מהמצויינים בוולוז'ין, מתלמידיו המובהקים של הגאון ר' יוסף דובר סולובייצ'יק. שקדן גדול, גמר את הש"ס שלש־עשרה פעם, מחדש בתורה. הדרת פנים מאירות, צדיק תמים, מאצילי רבני ישראל, ששם שמים מתקדש על ידם. נשארו ממנו כתבי־יד בהלכה ואגדה. במותו עשו לו כבוד גדול. שמונה עשר רבנים מקורלנד וליטא באו לחלוק לו כבודו האחרון. וארבעה־עשר מהם נשאו עליו הספדים, שפורסמו בספר „הדרת צבי" ע"י הרב ר' לוי אובצ'ינסקי.

** דברי הערכה על ספרו זה נתפרסמו ב„דאָס אידישע ליכט", 1926 גליון 237 ו„פראנקפורטער איזראעליט" גליון 31.

*** הרב ר' יוסף אלחנן מלמד בנו של ר' אברהם, שקראו לו „אברהם פיפקה־מאכער" מבירז, היה חתנו של רבי אהרן סנדר טרויב מפוניביז'. עסק בדווינסק בהוראה. ממייסדי חברת „מועדי־שבת" ו„אגודת בני ציון" שם. בהרצאותיו המענינות כבש נפשות לחיבת ציון. ציר לקונגרס בבאזל בשנת תרנ"ט. היתה לו חליפת־מכתבים עם הרצל. שימש רב מטעם במאזיר פלך מינסק, ורב העדה

הרב ר׳ חיים שבתי שוחט (בהרב מהרי״ל וחתנו של הרב דוד אפריון, רבה של ז׳אגר, מחבר ספר „אפריון דוד״.) מתלמידיו של הגאון ר׳ ישראל סלנטר. תלמיד חכם מופלא, בקי בש״ס, מנגן מצויין, שתפילותיו כשליח־צבור לימים הנוראים הרנינו את הלבבות.

ספרו „זהב שחוט״ נדפס בברלין, תרע״ו. בראש הספר בא מכתבו של הרב קוק: „הרב המאוה״ג, מלא ברכת ד׳ בתו״י, ידיו רב לו בגבורה של תורה, מו״ה שבתי חיים שו״ב דעי״ת מכון לשבתי מאז ק׳ באוסק יצ״ו... ידעתי מה רב חילו לאורייתא. בכל אותן השנים אשר מאת ד׳ היתה זאת, שהייתי עבד לעם ד׳ בעדת קדש היקרה מקום תחנותו ועבודתו בקדש. וכמה פעמים שובע שמחות שבעתי מצוף דבריו היקרים, שהשמיעני בשיח קדש מענין פעם בהלכה ופעם באגדה. וידענא בידי״נ כת״ר... שדבריו ימצאו בע״ה חן וחסד בעיני מביני מדע יראי ד׳ וחושבי שמו, ומישרים יאהבוהו, וביחוד באגדה, הלא זה כחו ליראת ד׳ ועבודתו, להעיר ולעורר את האהבה אהבת תורה ויראת שמים.. נפש ידידו קשורה באהבתו ודורש תורתו״*.

ובסוף הספר באים דברי המחבר: „וזה לי יותר מארבעים שנה שלח אחרי הרב הגאון ר׳ מרדכי עלישברג והבעה״ב בהעיר באוסק אשר במדינת קורלנד ונתקבלתי להם לשו״ב. ובהכיר אותי הרב הגאון הנ״ל נשאתי חן לפניו וחבה יתירה נודעת לי. תיכף שם על שכמי להגיד לפני חברה ש״ס המופלגים השיעור בכל יום וסיימתי כמה פעמים ש״ס״**. (מחידושי תורתו נתפרסמו ג״כ בספר „אפריון דוד״ של חותנו הנ״ל).

השו״ב השני היה ר׳ ישראל בר׳ יהודה „לייבל״ גיטלסון ממשפחה מיוחסת מז׳אגר*** וחתנו של ר׳ שניאור זלמן „זלמן פרצ׳ס״ במולאוויץ, מראשי חב״ד ביעקבשטדט. שירת כשו״ב בבאוסק ארבעים שנה בקירוב. היה חביב עד לחדא בעיני הרב קוק, וכן הוקירו מאד הרב בלוך שתיארו בזה״ל: „ר׳ ישראל היה נשמה טהורה וקדושה, תמים בדרכיו וחסיד במעשיו, יראת ד׳ בערה בו כמו אש ממש, בכ״ז צחוק קל רחף תמיד על שפתיו וצל של שמחה על פניו ובכל ענפי עבודת עדת באוסק היה הרוח החיה״ (ממכתבו של הרב בלוך). במותו הספידו הרב בלוך, כחכם בפניו — אעפ״י שזה היה בחודש ניסן.

אחרי פטירתו נתמנה לשוחט בנו ר׳ זלמן גיטלסון, שירש מאביו מידותיו והלך בדרכיו. בניו של ר׳ ישראל: ר׳ פרץ, התישב בז׳אגר, ר׳ מרדכי עבר ליאנישוק ור׳ יודא־אידל עלה לישראל. בתו של רבי ישראל זלדה נישאה לר׳ אליעזר אידל סגל, ששרת כשו״ב באי אֶזֶאל בליפלנד, סמוך לריגה.

בעיר הפלך וויטבסק. בעלותו לישראל בשנת תרפ״ה עסק בחינוך החרדי בחברון ובאחרונה בירושלים, ושם מנוחתו כבוד. חיבר ספרים: „שבטי ישראל״, „רבן של כל בני הגולה״, „משא נינוה״. פירסם מאמרים ספרותיים ומדעיים רבים בעתונים וירחונים שונים, ביניהם תולדות משפחת הגאון ר׳ דוד אפנהיים. הצטיין בויכוח ב„משפט על החדר״, שהתקיים ביאנואר 1921 בוויטבסק, בימי שלטון הקומוניסטים, והשיב מלחמה שערה. דברי הרב מלמד במשפט זה כתובים בעמוד 43—47 שבחוברת „דער מישפעט איבערן כיידער״ שהופיעה לאור בשנת 1922 בוויטבסק. נשאר ממנו ספר בכתב־יד על חקירת המקרא.

* מכתב זה נתפרסם גם באגרות ראיה אגרת תרל״ו.

** בפנקס העיר באוסק נרשמו כל הרבנים בתור חברים של חברה ש״ס.

*** אחיו של רבי ישראל היה רבי פייוויל יעקובסון, מתלמידיו של רבי ישראל סלנטר. עשיר נכבד, מופלג ונדבן. בעל „בתי יעקובסון״, הכלולים בשכונת „כנסת ישראל״ בירושלים.

מרביצי תורה ומלמדים

הרב ר׳ שלמה מנדל פרידמן (ראם) בהרב ר׳ משה יפה הידוע בשם ר׳ משהלה שקודווילר, חתנו של רבי בנימין ברקוביץ מנכבדי העיר באוסק. תלמיד חכם גדול, משכיל ביראת ד׳, עדין הנפש, דרשן מפואר וחביב על הצבור. רבות בשנים שימש כרבו של ביהמ״ד זובחי צדק בבאוסק. נזכר בפנקס דבאוסק משנת תר״ן. מבאוסק נתקבל למ״מ בבית המדרש העירוני בריגה, שימש במשרה זו עשרים וחמש שנים עד יום פטירתו. בספר שמחת חיים נתפרסמו דברי הספד עליו.

המ״מ ר׳ מילר. בימי השבתות היה מלמד לפני הציבור חומש עם פירוש האלשיך במניין השמשים בבאוסק. באחרונה — נתקבל למ״מ בפטרבורג.

ר׳ שמואל גורדון (חתנו של צמח האללע, מנכבדי באוסק). אחרי פטירת השו״ב רבי שבתי המשיך ר״ש גורדון להגיד את השיעור היומי בחברה ש״ס. את ההדרן שהגיד בסיום הש״ס בביהמ״ד הגדול דבאוסק שלח בכתב למרן הרב קוק.

ר׳ אביגדור ריבלין בהרב ר׳ ישראל. תלמיד חכם מובהק, נפש עדינה. היה מגיד שיעור אלפס ומרצה בעין־יעקב ואגדה בביהמ״ד דבאוסק. בשיעוריו היה משתמש בכתבי־יד של מרן הרב קוק, בפירושו לעין יעקב. מאמרי אגדה שלו נתפרסמו ב„חבצלת״ גליון 34, י״ב תמוז תרס״ו בשם אביר. (ר״ת: אביגדור ריבלין) מספר שנים שימש שד״ר של תלמוד תורה „שערי תורה״. היה ממקורביו ומעריציו של הרב קוק. החליפו ביניהם מכתבים, שנתפרסמו באגרות ראיה.

ר׳ נפתלי בינוש וואסרמן. השמש הראשי דביהמ״ד הגדול, מצוין בתורה, ביראה ובמידות. היה מגיד שיעור במשניות ודורש לפני הציבור.

ר׳ משה יעקב בלוך החייט, היה מגיד שיעורים: דף גמרא ופרק משניות במנין השמשים.

ר׳ לוי יצחק „לויק״ הסופר. איש צדיק תמים, שקרנו פניו יראת ד׳ ועיניו הפיקו חמדה וחנינה, היה יושב עד שעה אחת־עשרה בבוקר במנין החסידים עטוף טלית ועטור תפילין ומרביץ תורת התניא ולקוטי־תורה לפני הסידי חב״ד.

ר׳ בונים פורת. בר־אוריין, בעל נפש יפה, מרצה בפרשת השבוע ודברי ימי ישראל באגודת „בני ציון״ בלילי שבתות.

אהרן הקצב היה מקריא בקול רם אשרי תמימי דרך בבית המדרש הגדול בשבת אחר הצהרים.

מלמדי דרדקי: ר׳ מנדל גרויפנמאכער ור׳ יצחק גרויסברד. המלמדים המעולים לגמרא: הרב ר׳ חיים אהרן, חתנו של רבי ידידיה יפה. רבי פישל הילמן, נתמנה שו״ב ומו״ץ בדובאָלן שעל שפת הים. רבי בצלאל סמריק הקדוש. ר׳ משה שוויטגל (מלמד תורה). חתנו ר׳ מאיר יוסף יפה. ר׳ מיכל נייבורגר, לעת זקנתו, כשפרש מהמלמדות התמסר ללימוד הקבלה. ר׳ פרץ גיטלסון, בנו של ישראל השו״ב. ר׳ אידל ברנר, ממקורביו ומעריציו של הרב קוק. המלמדים המודרניים: ר׳ אברהם (אברהמל׳ה). לונץ. קדישביץ. פרניק.

תלמידי חכמים מובהקים

רבי ידידיה בהגאון רבי אברהם אבלי יפה, מגזע גדולים מדור דור. רבי ידידיה יפה, או כפי שהיה ידוע „ר' ידידיה באוסקר" היה מכובד בין בני עירו וגם בעיני התושבים הבלתי־יהודים. הופעתו החיצונית היתה מעוררת כבוד. קומתו היתה זקופה והדורה. פניו הפיקו טוב־לב. הצטיין בשכלו החריף ובשיחותיו הנבונות. רבים שאלו לעצתו. היה אוצר בלום בידיעות התורה ובהשכלה כללית. כן היה גדול במתמטיקה. במשך עשרים וחמש שנה פעל כנבחר העדה ולאות הוקרה לפעולתו קיבל מדלית־כסף מידי המלך. שמו נזכר הרבה פעמים בפנקס דבאוסק, חתימתו באה אחרי חתימת הרב, שכיהן אז בבאוסק. והיה חותם: „ידידיה בהרב" נקבר — על יד קברו של אא"ז הרב רבי מרדכי רבינר.

הרבני החסיד ר' שלמה זלקינד יפה, ממשפחה מיוחסת בבאוסק, חותנו של דו"ז הרב ר' דובר רבינר.

הרב ר' מאיר לוין, ראש ישיבה בבאוסק, לפנים ר"מ בישיבת גרובין (מיסודו של הגה"צ רבי שמחה זיסל קלמר), גדול בתורה, עמקן נפלא, ירא שמים, מצוין באמת ובחסידות יתירה. שימש ברבנות באחת הקהילות בבסרביה. עזב שם את הרבנות, „לפי שהרב תלוי בבעלי־בתים, וזה אי־אפשר בלי חנופה, ובלי התעלם מן האמת ומן התוכחה". (מזכרונותיו של ר' צבי יעקב דיסנצ'יק סיני, תלמידו של רבי מאיר לוין, שרשם בפנקסו סמוך לפטירתו).

רבי ברוך דיסנצ'יק, חניך ישיבת מיר, בנעוריו הרביץ תורה בישיבה. מתמיד, למדן ועמקן. כמעט לא עבר עליו לילה בשינה ותמיד השכים קום קודם אור הבוקר ללמוד. מדקדק במצוות ועוסק בצרכי ציבור להחזיק בידי נופלים. מהעומדים על משמר הקנאות הכשרה לדת ויהדות. אשתו בילה, היתה אשה צנועה, מהנשים השאננות, טובת מזג מאד. כל חייה היתה מסורה לזולת. משאת נפשם היתה לגדל את בנם־יחידם צבי יעקב לתורה. (ר' ברוך הקפיד שבנו יהיה בקי בתנ"ך, לפני התחלת גמרא).

ר' שמעון יצחק הורוויץ בן הרב ר' אברהם יהושע. רבה של פאקראי בליטא מגזע היחש, למדן גדול, ירא שמים, חכם ונבון. היה גר בסלובודה, מעבר הנהר.

ר' בצלאל, (צלאל) בן אברהם ליב צווילינג, מהתלמידים המעולים בישיבת ולוז'ין.

ר' בנימין בר' דוב בר ברקוביץ (בנימין יודלס) חתנו של רבי יודל השו"ב. ת"ח חשוב, קובע עתים לתורה. ירא שמים גדול ומתפלל בכוונה גדולה. בנו ר' אבא תלמיד חכם וירא שמים. בימי המהפכה (תרע"ז) ציוו עליו לחצוב לו קבר, בו נקבר חיים.

ר' אברהם שמעון גיברמן, ת"ח, יר"ש ובעל מידות (אחיו היה ר' דוד גיברמן).

ר' מרדכי דט, בן הרב ר' זלמן אהרן רבה של פושלט בליטא ומצד אמו נכדו של הרב ר' יונה משמילג המפורסם. תלמיד חכם מובהק, מושלם ומצוין במעלות ובמידות. בהיותו צעיר לימים קיבל תורה מפי מרן הרב קוק, בשנות כהונתו בזיימל.

ר' אפרים בראון בהרב ר' אברהם רבה של קאראימסקי־ניישטדט, הסמוכה לפוניביז'. תלמיד חכם חשוב ואיש משכיל. ר' אשר נוטלביץ ת"ח מובהק. ר' דוב יעקובסון (אחיו של ר' זאב יעקבוסון) מופלג בתורה ויראה. ר' מאיר ווינציסקר זקן מופלג ומצוין בתורתו יראתו ומידותיו. הוא היה דודו זקנו של רבי ד"ר משה זיידל.

ד"ר משה זיידל. עשה בבית דו"ז בשנים שלמד בישיבת באוסק וקיבל תורה מפי אבא מארי ז"ל. המשיך לימודיו בישיבת טאֶלז והשתלם במדעים. עילוי בכשרונותיו, בהפלגתו בלימוד התורה ויראת שמים ומידותיו התרומיות. מתלמידיו המובהקים של הרב קוק, שחיבבו והוקירו מאד. עמדו בחליפת מכתבים בלתי־פוסקת. חלק מהם נתפרסמו ב„אגרות ראיה", מיקירי ושפירי ירושלים, מנהל בית מדרש למורות של המזרחי. חלק ממאמריו בבלשנות נתפרסמו בספר „חקרי לשון" (ירושלים, תרצ"ב). מאז נתפרסמו ממנו שורת מאמרים בחקירת המקרא ברוח המסורה בכתבי־עת שונים. בילקוטו עוד הרבה בכתובים.

מלומדים

ד"ר א. י. הירשהורן (קרן־הצבי) גמר חוק לימודיו בחכמת הרפואה בפטרבורג, יועץ הממשלה בפועל. נמנה לחבר הממלכה בדפרטמנט לעניני הרפואה. וכיהן פאר בתור חבר לועד המלומדים בלשכת שר ההשכלה, „תינוק שנשבה" (כפי שתיאר אותו ר' יעקב ליפשיץ „זכרון יעקב" חלק ב' ע' 13—136) אבל חובב עמו ועדתו, איש טוב ושש לעשות חסד וצדקה. וגאון הדור רבי יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה תיארו: „ידיד נפשי הנעלה קה"צ — קרן הצבי —" (ראה רבעון „תלפיות", שנה ג' חוברת א'—ב עמוד 74—79).

אליעזר בן ניסן ניסלוביץ גמר את הפקולטה למשפטים ונתקבל במיניסטריון הכספים, לפי הצעתו של המיניסטר בונג'ה. ניסלוביץ חיבר ספר תולדות התחיקה התעשייתית בקיסרות הרוסית, שהופיע בהוצאת המיניסטריון לעניני כספים, ופרסם עוד ספרים רבים. בשנת 1882 עזב את העבודה במיניסטריון והתמסר למקצוע עו"ד. לבחירות לדומה הראשונה נבחר כבוחר בעיר באוסק. בבחירות הדומה הרביעית נבחר כציר מפלך קורלנד, ונמנה עם סיעת „חרות העם", הוא עורר את השאלה לבטל את תחום מושב היהודים והשפיע על הצירים שיתנו חתימתם להצעה זו. בשלשים־ואחד במאי 1910 הוגשה ההצעה ועליה היו חתומים מאה וששים צירים. ניסלוביץ חיבר עוד ספרים (ראה האנציקלופדיה היהודית, הוצאת ברוקהויז־עפרון כרך אחד־עשר).

ד"ר י. לאכמאן רופא וסופר. חיבר חוברת ללימוד אידיש: Ein kurzgefasster Unterricht des jüdisch-deutschen Schreiben und Lesen, leicht zu erlernen 1821, ווילנא. בהקדמה הוא מספר, כי בשבתו שנים רבות בקורלנד, שמע את המשאלה מפי סוחרים רבים, שיחובר ספר לימוד לקרוא ולכתוב אידיש, כי הדבר נחוץ להם לרגלי עסקיהם עם סוחרים יהודים. הוא גם פירסם חוברת להגנת היהודים (כשנתעוררו ויכוחים בשאלה אם להעניק זכות אזרח ליהודי קורלנד).

חכמים וסופרים

ר' שמואל משה בר' יצחק רובינשטיין. מחבר ספרים „תורת הקבלה" (ווארשה—תרע"ב). „דברי סופרים" (קובנה, תר"ץ). „לחקר סדור התלמוד" (קובנה, תרצ"ב). „הרמב"ם והאגדה" (קובנה, תרצ"ג), „אבני שוהם". בהקדמה לאחד מספריו הוא כותב:

„ואברך להורי היקרים, ה"ה אבי מורי מהו"ר יצחק בר' יחיאל — איש צדיק באמונתו יחי' — ואמי מורתי מרת שיינע מערע, אשר המה גידלוני על דרך התורה".

רבי יעקב הלוי אפרימסון בן הרב ר' יקותיאל. בעל כשרונות נעלים. למדן וקנאי ביראה, בעל ידיעות מרובות והשקפות מקוריות, בקי בכמה לשונות, בעל עט סופרים שנון וחוש הומור חריף. ממעריציו של הרב ר' שמשון רפאל הירש. פירסם מאמרים ב„איזראליט־ממיינץ" ובעתונים כלליים. ועבד במערכת עתון כללי גדול. שורת מאמרים שלו נתפרסמו ב„הפלס" בשמו ובכינוייו „הצופה מהר אפרים", „בן אפרים", „מתושלח", ועוד. היתה לו נטיה לכתוב מכתבים חתומים בשמות בדויים. מכתבים אחדים מסוג זה נמצאים באוסף המכתבים של מר אברהם שרון בספריה הלאומית בירושלים. היה ממעריציו של מרן הרב קוק. וחליפת־מכתבים היתה ביניהם. אחיו של רבי יעקב היה ר' זלמן אפרימסון. שניהם נפטרו בדמי ימיהם.

בנציון הופמן (האפען) בעל הפסבדונים „צביון". נולד בישוב קרוג הסמוך לבאוסק. אביו יצחק היה בעל־מלאכה עני, יודע ספר. הומוריסטן גדול, בעל טובה ועוסק בצרכי ציבור. אמו לאה היתה ג"כ יודעת ספר. למרות מצבם הדחוק עשו מאמצים לחנך את בנם בנציון לתורה והשכלה. התיישב בריגה. בשנת 1898 יסד שם חוג ציוני־סוציאליסטי. השתלם במדעים ושפות. בקי גדול בספרות העברית הישנה והחדשה. ידען גדול של המדע הסוציאליסטי ותנועת הפועלים. אחד העתונאים המעולים והמשלמים היה העורך של העתון העברי היומי הראשון „היום", השבועון „נייע פאסט", הירחון „דער פריינד", שהופיעו בארה"ב, חבר המערכת בכמה עתונים ורבות בשנים השתתף בשורת מאמרים בעתונים שונים. כחו היה יפה גם כנואם.

ר' אברהם שמואל בהרב ר' שבתי שוחט. תורני ומשכיל, מעסקני הציבור בבלטימור, פירסם חוברת „למען דעת".

בין אנשי שם, חכמים וסופרים, שעשו בבאוסק שנים מספר היו:

ר' יוסף בן יהודה ליב בן מ' יחיאל מיכל זוסניץ (חתנו של החסיד המפורסם רבי חייקיל לוריא מבירז, שהיה דור ארבעה עשר להאר"י זצ"ל). מגדולי חכמי ישראל בדור העבר. יצירתו הספרותית מקיפה כמה ספרים חשובים ומאמרי־מדע שנתפרסמו בכתבי־עת שונים. הוא זכה להיות מהעומדים לפני „הרב" ורואי פניו. פירסם מאמר: „אדמו"ר לחסידי חב"ד מליבאוויטש ותולדותיו" (כנסת ישראל—תרמ"ח) בספריה הלאומית בירושלים נמצאים כתבי־יד של זוסניץ: שלשה כרכים „חיבורים מתימטיים" המסומנים במספר 109 (613—608).

אברהם בר' דוד אידלסון, אחד מהוגי הדעות הגדולים והדגולים של הציונות ברוסיה. בנעוריו למד בישיבה בבאוסק ונתפרסם שם כמופלג בתורה, שתלמודו בידו (ראה „ספר אידלסון" הוצאת אמנות תל אביב — תש"ו).

רבי יעקב מרק, למד תורה בבאוסק, מבאי־ביתו של הרב ר' מרדכי עלישברג. איש תורה והשכלה, עסקן וציוני. בעל הוראת פנקסנות עפ"י חליפות־מכתבים. היגר לארה"ב. פרי עטו הוא הספר „גדולים פון אונזער צייט" (ניו־יורק — תרפ"ז).

המשורר יהודה מעלל, יב"ל ר' אברהם שמילג־סמית מנכבדי יוהניסבורג, למדו בצוותא בבאוסק, בביתו של הגאון ר' מרדכי עלישברג, אחרי פטירתו.

ד"ר ב. מ. לוין, ישב בבאוסק שנים אחדות במחיצתו של מרן הרב קוק. מפעל חייו הוא „אוצר הגאונים", שזכה להוציא לאור. במלאת לו ששים שנה יצא ספר יובל לכבודו ע"י „מוסד הרב קוק". בביבליוגרפיה שנתפרסמה שם צויינו 159 ערכים. מלבד זאת פרסם כמה ספרים ומחקרים רבי־ערך, ובעזבונו עוד נשארו כתבי־יד חשובים. קשר מכתבים תמידי היה בין הרב קוק ובינו, שנתפרסמו ב„אגרות ראיה".

רבי שאול חנה קוק, ידידי ואיש־עצתי, חכם וחוקר מובהק. השתתף בכתבי־עת תורניים ומדעיים שונים, המקיפים למעלה משלש מאות מחקרים והערות בענפים שונים של תורה וחכמת ישראל. עשה חמש שנים בבית אחיו הרב קוק בבאוסק. אחד ממנהלי הפירמה הידועה, הנקראת על שמו ש. ח. קוק ושותפיו בע"מ. ויישר כוחו, שמסר לי פרטים על אנשי באוסק. (ד"ר בנימין מנשה לוין ז"ל, — ויב"ל רבי שאול חנה קוק ורבי ד"ר משה זיידל היו בין המייסדים של חברת „תפארת בחורים" בבאוסק. בשנת תרס"ג הציגו חברי „תפארת בחורים" חזיון סגירת ישיבת וולוז'ין, עפ"י המחזה שחובר ע"י הרב רבי יצחק אייזיק פרידמן ז"ל, רבה של נחלת יצחק. ההצגה התקיימה בבית הרב קוק. לפני ההצגה הכריזו, שהמשולח מוולוז'ין ידרוש. רבי שאול חנה קוק הופיע בתור המשולח וסיפר על ישיבת וולוז'ין. למלא תפקידו זה לבש את הפרווה והמצנפת של הרב).

עסקנים ונדיבים

מראשי הקהל, גבאי בתי המדרש, תלמוד תורה, חברה קדישא, צדקה גדולה, גמילות חסדים, מלביש ערומים, מעות חטים היו ישראל (איזידור) איזראלסון, הש"ץ הראשי שמואל גולד, ברוך גולדברג, דוד הופשוביץ, באלע הרצנברג, זאב יעקובסון * יחזקאל יעקובסון**, יוסף מיכלסון, יונה מיכלסון, ניסלוביץ, בערע משה פלדהון, אדולף ציגלר. גרשון קליין***, שמשון אידל קורמן, יוסף קרזר.

בין העוסקים בצרכי ציבור באמונה הצטיין ביחוד ר' אורי מיכלסון (אורציג אריה'ס), עסקן חרוץ בכל עניני הציבור, ובמיוחד העסקן הראשי של ועד הת"ת דבאוסק. איש ער וזריז, בעל המצאות של „גימטראות" היה הולך וסובב מדי יום ביומו את כל בתי־המדרש שבעיר, מבקר השכם, כשהתחילו בתפילה עד שגמרו כל המניינים להתפלל, לאסוף כספים לטובת התלמוד־תורה שבעיר, וזה שימש עיקר ההכנסה להחזקת התלמ"ד־תורה. הרב קוק הפליג מאד בשבחו על פעולה מתמדת והמסורה זו. היה חביב מאד על הציבור ומקובל על כל שכבות העיר. ומתוך חביבות קראו לו „ר' אורציג".

זאלגאלר. על ידי השתדלותו ניתן רשיון לבנות בית כנסת ובית מדרש. והוא הקדיש מגרש לבניינים אלו.

מנחם מנדל בר' זאב רוזנברג (מגדל הנבורגר). „תלמוד־תורה הויז" כך היו קורין

---

* מראשי הקהל, ממרחמי ומוקירי רבנן, חינך את בנו לתורה וזכה לחתנין רבנן ר' אביגדור רבלין ור' מרדכי דס.

** בר אוריין חשוב ומצויין באהבת תורה ויראה, במידותיו ונימוסיו.

*** מראשי הקהל, בר אוריין ויר"ש, רחום ומוקיר רבנן, מהקבועים בחברה ש"ס. בכתביו של מרן הרב קוק נמצאת רשימת הספד עליו.

אותו. ולפי דברי היודעים היה שם ביהמ״ד, אשר למדו בו בחורים והתפללו. אח״כ הוסיפו לביהמ״ד עוד בניין חדש, ובו היו לומדים נערי הת״ת, והבניין החדש נעשה עפ״י הוצאות יורשי המנוח ה׳ רוזנברג.

ליב ליפשיץ **קיים מצות כתיבת ספר־תורה.**

טובי וחשובי העיר

אלחנן אגוז, **בר אוריין, ירא״ש ומשכיל, מוחמה לדקדוק ומדקדק בתפלתו:** איצ׳ה פראדעלס **שבביתו היה** המנין הליטאי; זאב איזראלסון, ל. איזראלסון, משה איזראלסון, יואל בסקין; אורי בלום; נטע בר׳ מרדכי דנינסון; דוב בר בר׳ יוסף הרצפלד; הירש הרצנברג (צבי בהרב); דוב בר׳ אידל יודלביץ; יהודה ליב בר׳ אידל יודלביץ; עזריאל יונתן; דובר יואלסון (ברציג מאיר׳ס); ישראל בר׳ צבי כץ; יצחק בר׳ שלמה לוינברג; טוביה לוריא; יעקב בר׳ יהודה מאשעוויץ; בערע מנדלסון; פיווה בר׳ מאיר מאירוביץ (**בת אחותו היא הגב׳ שרת, אשת שר החוץ** משה שרת); שמואל יצחק מיכלסון; אלעזר יוסף בר׳ ניסן ניסלוביץ; זאב ליברמן פרידברג; פריידוס* (**אחיו של הביבליוגרף הידוע אברהם זלמן** פריידוס; זאב פרלמן; ד״ר קריגר; משה יואל בר׳ אלחנן קאהאן; **הש״ץ** שרגא פיווה קנטור; שניאור שלום סגל**; יצחק בר׳ יהושע קלמנוביץ; שמשון בר׳ אלעזר רוזנטל. מאיר בר׳ יעקב שטרויך.

בעלי בתים נכבדים

אהרן יודל׳ס; יחזקאל בלוך (**חתנו של משה חנה ר׳ ליז׳רס**); משה בלום (**חתנו היה זלמן צאטיס משימברג**); דב בר׳ עוזר ברסט (**חתנו של ר׳ נפתלי בינוש וסרמן**); גדליה החייט, **בר אוריין ויר״ש**; משה גולדברג, **החוכר של מס השחיטה**; צבי גולדברג (**הירש ה׳ נחמה בנצ׳ס**); צבי יעקב (**הירשה יענקל דער קירזשנער**); נחום וסטרמן; יונה וסטרמן; יעקב יעקובסון; פייטיל יודלביץ; אידל דב ינקילביץ; מרדכי זאב ינקילביץ; אורי כץ (**אורציג —כץ**); ישעיהו ניסנס; דוד לינקובר; אבא לוריא; שמריל לוריא (**בניו של טוביה לוריא**); קלמן לובאן (**חותנו של שמריל לוריא**); **האחים** ישעיהו לוונשטין (**ישעיהו אהרן יודלס**); איצ׳ה לוונשטין (**איצ׳ה אהרן־יודלס**); שמעון פרלמן; דוד פינקוביץ, (**אחיו של הרב ר׳ אליעזר פינקוביץ**); ציביאן; מיכאל פרלסון, **בעל מלאכה, מהאחרונים בין חיילי ניקולי הראשון** (**בנו הוא** אליעזר פרי, **חבר הכנסת**); זלקינד קלין; קרמר; משה שטרויך; שפטלביץ.

בני באוסק ששימשו בקהילות אחרות בתור רבנים, דיינים, מרביצי תורה ושליחי ציבור

הרב ר׳ אלעזר בר׳ אלכסנדר קליינברג (**חתנו של הרב ר׳ ישראל אנטיקוליער המפורסם מווילנא) ד״ץ מ״ץ ומ״מ בווילנא, היה ידוע שם בשם „**ר׳ אלעזר באוסקר״. (**עיר ווילנא, ע׳ 424, 117).**

---

* **ת״ח, איש משכיל, עדין ואדיב.**

** **איש צורה, נשוא פנים, מאצילי העיר, מראשי חב״ד. אחיו היה בערציג סגל.**

הרב רבי ישראל ברבי ידידיה יפה, ש״ץ בסובלק וקאליש רבות בשנים. הוציא לאור מחדש ספר תורת העולה להרמ״א עם ביאורו אשה ישראל. ועשרים ושלשה גאונים וחכמים זיכוהו בהסכמותיהם. כן הדפיס מחדש את הספר שער השמים להרב ר׳ אברהם כהן אירירי, בתיקון כל מעוות וטעויות־הדפוס אשר רבו בראשונים, עם מבוא משלו הקובע ברכה לעצמו. המבוא הזה הוא מפתח לספרו עין ישראל, אשר היה אתו בכתובים ואשר בו ביאר בהרחבה כל השמות המושאלים, המסופקים והמשותפים אשר השתמשו בהם ספרי הזוהר הקדוש וחכמי הקבלה, עפ״י סדר האלפא־ביתא. אחד מהם לא נעדר. הביאורים האלה לקוחים המה מספרי ר׳ משה חיים לוצאטו, הגאון מווילנא ותלמידיו, עדת החסידים קהילת קודש, חב״ד. ועל צבאם הגאון מ׳ שניאור זלמן מלאדי ותלמידיו, זכר כולם לברכה, והכל בלשון קלה ומובנת. ראוהו נבונים ויאשרוהו; חכמים ויהללוהו. (מתוך ההקדמה לספר „שער השמים״ הנ״ל).

רבי ישראל היה גדול בתורה. בימי היותו ש״ץ בסובלק כיהן שם ברבנות הגאון רבי יחיאל הליר בעל „עמודי אור״, ורבי יחיאל הליר היה כוחו גדול גם בנגינה. פעם קרה בליל שבת הגדול והרב ר׳ ישראל איחר לבוא אל ביהכ״נ, ניגש הרב ר׳ יחיאל הליר אל העמוד לקבל שבת — ולמחרתו איחר הרב ר׳ יחיאל הליר לבוא אל הדרשה המסורתית של שבת הגדול. והנה עלה רבי ישראל על הבימה ודרש, — כאילו אמר להרב: „אם אתה נכנסת לגבולי... אני נכנסתי לגבולך...״ (בהקדמה לספר שער השמים הנ״ל חתום: ישראל בהרב מי״ה ידידי ש״ץ ונאמן בק״ק קאליש).

הרב ר׳ יהונתן בהרב ר׳ מרדכי עלישברג: גאון בן גאון, חובב ציון בן חובב ציון, אוהב שלום בן אוהב שלום, מאצילי הרבנים, מהנפשות היפות ונקיי הדעת, רבה של פומפיאן מאריאמפול, וולקוביסק. מחבר הספרים החשובים „קסת יהונתן״ (ווילנא — תרל״ה). „דרכי הוראה״, ובראשו מאמר גדול בתור הקדמה בשם „דרכה של תורה״, המלא רוח חכמה ושכל טוב בתורת המוסר ותכונת הנפש (תרמ״ד, ווילנא). הוא גם פירסם תולדות אביו „תולדות מרדכי״ בראש ספר „שביל הזהב״ של אביו, שהוא הוציא לאור אחרי פטירתו (ווארשא, תרנ״ז).

נפטר בדמי ימיו. אחרי מותו היה אבל גדול בתפוצות ישראל: הגאון ר׳ יוסף שלופר מסלונים קרא עליו תמרורים בהספדיו „צר לי עליך אחי יהונתן נעמת לי מאד״! ונתפרסמו מאמרי אבל בכותרות: „היונתן ימות?״ — „קסת יהונתן לא נסוגה אחור״.

חתנו של רבי יהונתן היה ר׳ יוסף זילברשטראם, איש וולקוביסק. בנו של ר׳ יוסף הוא שלמה (סולומון), מומחה גדול לאספרנטו, מרצה מפורסם באוניברסיטאות ברוסיה.

הרב ד״ר אבא שבתי שאפר (בהרב ר׳ חיים אהרן — והתנו של הגאון רבי אלכסנדר משה לפידות מראסיין). כארבעים שנה כיהן פאר ברבנות בקהילת שארית ישראל בבלטימור (ארה״ב). בכל ימי כהונתו עמד על משמרת הקודש לחיזוק התורה והדת בעדתו ובסביבותיה ותיקן תקנות טובות בעירו ובמדינת מארילנד, ושמו היה לברכה בפי כל.

חיבר ספר בגרמנית Das Recht und seine Stellung zur Moral nach Talmudischer Sitten- und Rechtslehre (1889) תרמ״ט. בעד עבודתו זו קיבל את התואר ד״ר לפילוסופיה.

לרגל עשרים וחמש שנות כהונתו ברבנות בבלטימור (1918—1893) פירסם ספר: Rev. Dr. Schepschell Schaffer: Twenty-five years of Activity in the cause of Orthodox Judaism, Baltimore Md. 1918. ובראש הספר כתוב: „לכבוד הרב החכם גאון

עדתו ותפארת ישראל כש"ת מה"ו שבתי הנותן אמרי שפר, מכונה ד"ר שאפער, לזכרון עלותו על כסא הרבנות, זה חמש ועשרים שנה שנת „הדורש טוב לעמו", לפ"ק. בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון „כי שבתי כהן ישמר דעת ותורה יבקשו מפיהו" (מלאכי ג').

הרב ר' משה יקותיאל בלומברג (בנו של ר' דובר בלומברג, מופלג בתורה ויראה ובעל מידות נעלות, וחתנו של הרב ר' צמח הכהן רידזינסקי מעיר אשמינא, שהיה מופלג בתורה ויראה ונכבד גדול בעירו). נתחנך בישיבות ליטא ובקיבוץ האברכים באיישישיק. בשנת תרמ"ט נתמנה רבה של סאמארה עיר הפלך ברוסיה. בידו היה ערוך ומסודר לדפוס ספר מי הים הכולל חידושים וביאורים בתלמוד ופוסקים ושו"ת על סדר ארבעת חלקי השו"ע גדולי הדור ראו את כתב־היד ושבחוהו. יהודי סאמארה והסביבה התייחסו אל רבם בכבוד

הרב ר' אליעזר פינקוביץ (בר' שרגא יצחק הכהן) מי שהיה חתנו של הגאון רבי יעקב דוד, הרידב"ז. היה בעל זכרון נפלא ובקי גדול. שימש ברבנות רבות בשנים בערים וואלק וסמילטן שבליפלנד.

הרב ר' אברהם ליב בר' דוד גיברמן. שקדן גדול, ירא שמים, בעל נפש עדינה. שנים אחדות עשה בעיר ממל. משנת תרס"ה עד שנת תרצ"ט שימש דיין ע"י הרב ר' מנחם קרליבך, רבה של קלן. במשך שנות שבתו בקלן הרביץ תורה ברבים. עם השואה — עבר לשיקאגו (ארה"ב) ושוקד שם על התורה.

הרב ר' ליב אייזיק בר' אליקים פאלק, עפ"י המלצתו של מרן הרב קוק, שהחשיבו וחיבבו, נתמנה רב צבאי בגדוד העברי הראשון. בארכיונו של הרב קוק נמצאים מכתבים מעניינים על התקופה הגורלית ההיא. זאב ז'בוטינסקי בזכרונותיו על הגדוד העברי מזכיר את הרב פאלק לתהילה ולברכה. כעת מכהן בתור רב בביהכ"נ הגדול בסידני, אוסטרליה. יישר כחו, שהודיע לי פרטים על העיר באוסק. (אחיו של הרב פאלק ג. פאלק ברוך־הכשרון למד תורה בילדותו אצל ד"ר מ. זיידל. התיישב בלונדון).

הרב ר' אלחנן בונים בר' נפתלי בינוש וואסרמן* (חתנו של הגאון רבי מאיר אטלס הגאבד"ק שאוול). נתחנך בישיבת טאלז. היה ידוע בשם חנה באוסקר. בהיותו אברך למד שנים אחדות בכולל־קדשים בראדין. שם התחמם לאור ישראל צדיק הדור, רבי ישראל מאיר הכהן, החפץ חיים זצ"ל. השפעתו של הח"ח עליו היתה גדולה מאד. עבר לבריסק וקיבל שם תורה מפי הגאון רבי חיים סולובייצ'יק. נתמנה על ידו לר"מ בתלמוד תורה מקור־חיים**. בשנות המלחמה העולמית הראשונה הוזמן רבי אלחנן ע"י החפץ־חיים לשמש ראש־ישיבה ב„„ענף ישיבת חפץ חיים" שנוסד בסמילוביץ. עם גמר המלחמה יסד רבי אלחנן ישיבת אהל תורה בבאראנוביץ ושימש בה ראש־ישיבה. עם הכיבוש הגרמני גלה עם בני הישיבה לווילנא, ומשם עבר לקובנה. רבי אלחנן „נודע בישראל לגאון בתורה ולצדיק במעשיו" כפי שהעיד עליו החפץ־חיים (מתוך קול־הקורא שפורסם לטובת ישיבת באראנוביץ). מספריו פורסמו: א) אהל תורה ודברי סופרים (קובץ תורני, באראנוביץ,

* מבניו: הרב שמחה, שימש רב ומנהל ישיבה בשטראסבורג. לאחר מלחמת העולם ביקר באירופה בשם אגודת הרבנים שבארה"ב והשתתף במפעל הצלת שארית השואה. כיום הוא מנהל ישיבה בדטרויט, ארה"ב. דוד, היה מורה בבי"ס עברי בריגה, מניצולי השואה, גר בניו־יורק.

** בשנות נעוריו שימש ראש ישיבה בעיר אמציסלאוו.

תרפ״ד), ב) חידושי הרשב״א, מלוקטים מתשובות עם הערות למסכת יבמות וקצת ביאורי אגדות על דרך הפשט (פטריקוב, תרצ״ו), ג) קבץ שעורים, חדושים בגפ״ת, הוצא לאור על־ידי תלמידיו. ממאמריו השונים נתפרסם בחוברת מיוחדת עקבתא דמשיחא (הוצאת נצח). רבי אלחנן העמיד תלמידים למאות, וכולם מעריצים את שמו וזכרו. מי שראה את רבי אלחנן בשנותיו האחרונות דומה היה עליו, שזהו החפץ־חיים בגוף יותר גדול. ומי שסח עמו סמוך למלחמה היה שומע את לשונו של החפץ־חיים, את ביטוייו, את אמונתו הגדולה במשיח. וביום השואה, י״א תמוז תשי״א, הוציאו להורג בסלובודקה את רבי אלחנן עם שנים־עשר רבנים ובני־הישיבה. ברגעים האחרונים פנה אל אלה שצעדו יחד אתו לקראת מות: „הבה נלך באומץ לב ובראש מורם! חלילה לא תעלה על דעת שום איש מאתנו מחשבה פסולה, שהיא פיגול ופוסלת את הקרבן, על ידינו יקויים: באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה, האש שתשלוט בנו ותאכל את גופנו — זוהי האש, שעל ידה יקום עם ישראל לתחיה!״

העושים ומעשים לישוב א״י ושעלו לארץ

מחובבי ציון הנלהבים, התורמים והעסקנים לישוב א״י היו:

הרב ר׳ יחזקאל ליבשיץ רבה של באוסק, מראשי התורמים והמתרימים; ר׳ זלמן לויטס, מחשובי חב״ד, המורשה של הועד האודיסאי; צבי שוורצמן גבאי אגודת „בני ציון״; חיים אשקוויץ (חתנו של איצה־פראדעלס); נחום אשקוויץ; יצחק מנדל לויטס; העסקן בערע מקוז; בערציג סגל· עשיר העיר ר׳ ליב בר׳ אבא (ליבע אבציג׳ס) פייטלסון; העסקן חיים מרדכי הופשוביץ; דב ליב אברמוביץ.

הרב ר׳ שלום בר׳ משה מבאוסק, עלה עם אביו ואמו בסוף המאה הששית למספרנו. היה שקדן גדול, ולא מש מתוך אהלה של תורה (אשתו עסקה בסחר התבואות). בנו היה הרה״ח ר׳ בנציון זילברשטיין, מיקירי זקני ירושלים, מראשוני הסוחרים בארץ, ראש משפחת זילברשטיין הידועה בירושלים. חתנו של ר׳ שלום היה ר׳ בנימין בר׳ יוסף יואל ריבלין. נכדו היה החכם והסופר ר׳ אליעזר ריבלין.

רבי עזריאל אהרן בהרב ר׳ ידידיה יפה (ידידיה באוסקר) בעל כשרונות של עילוי. מופלג בתורה ובחכמה. התפרסם כמנגן. עלה לארץ ישראל בשנת תרכ״א. התחתן עם בת הרב ר׳ יוסף שוורץ, הוציא לאור „לוח עלות השחר ונץ החמה״ של חותנו הנ״ל עם הקדמה משלו (תבר״ך ירושלים).

ר׳ משה בר׳ צבי איזראלסון (משהל מאירס), עלה לארץ ישראל בערב חג השבועות תר״ן יחד עם אחותו פיגה. כעלותו לארץ עסק בצרכי ציבור. ביחוד התמסר לענייני הישיבה ות״ת „עץ חיים״ בירושלים, שימש שם גבאי עד ימיו האחרונים. (הוא היה דו״ז של הגביר הנדיב ר׳ אהרן חיות, מיקירי ושפירי ירושלים, מהעוסקים בצרכי ציבור באמונה, ראש בית הכנסת רחביה, מראשי הועד לשיכון רבנים פליטים). מתתיהו איזראלסון, אף הוא עלה בסוף ימיו לארץ ישראל ומנו״כ בירושלים.

ר׳ יהודא אידל גיטלסון, בנו של השו״ב ר׳ ישראל גיטלסון, עלה לארץ ישראל בשנת תרנ״א. למד בישיבת „עץ חיים״ בירושלים היה המורה הראשון לתלמוד בעברית ב„תלמוד

תורה" ברחובות. לימד בחורים צעירים בירושלים תלמוד ופוסקים. פעמיים נסע לארה"ב בתור שד"ר של ישיבת „תורת חיים" וכולל חב"ד. הוא המשגיח על „בתי יעקובסון" שהקדיש דודו הנדיב ר' פייוויל יעקובסון.

בשנים הראשונות לעלותו ארצה היה חותם שם משפחתו: בן טובים, מפני הפחד שבא מרוסיה בלתי לגלי. חתימתו זו אנו מוצאים במכתב, שנתפרסם ב„חבצלת" גליון 44, מיום י"ט מנ"א תרנ"ה, וזה תכנו:

הכרת תודה. אנחנו הח"מ משיבים תודה להחכמים הר"ר יחיאל מיכל פינס וגיסו הרה"ח מו"ה זאב יעבץ, אשר כתבו בטוב טעם ודעת, והראו לדעת שטוב ויפה, כי בית ועד הכללי יתחיל לעסוק בענין ישוב הארץ ע"י עבודת האדמה על טהרת הקדש מאנשי ירושלים. ומי יתן ויתעוררו בצדק, כי רק אז יש תקוה, שעיה"ק ירושלים תתחיל להתנער מעפר שפלותה. ועתה סופרים יקרים, בל תרפו עטכם מידכם לכתוב בדבר הנשגב הזה, וד' יהי בעזרתכם! ובאעה"ח יושבי שבת תחכמוני בישיבת „עץ חיים", אשר בחצר ר' יהודא החסיד. יהודא אידל בן טובים, איש קורלנד.

ואחריו חתומים עוד שמות.

רבי חיים יוסף יפה, בעל תורה ויר"ש, מטיף מפורסם לחיבת ציון (מהמתנחלים ברחובות בסוף ימיו). הקדוש רבי אברהם יעקב סלוצקי מזכירו בפתח־דבר לקובץ „שיבת ציון": „ופה מקום אתי להביע תודתי לחובבי ציון היקרים וחשובים. ה"ה המטיפים הנכבדים ר' חיים יוסף יפה וכו', אשר המציאו לידי מכתבים אחדים מגאוני דורנו. זכה להם א' לטובה". בנו היה ר' יצחק זאב (וולוול) יפה*, תורני ומשכיל עסקן וחובב ציון (חתנו של משה חנה ר' ליזרס בבאוסק).

ר' אורי מיכלסון (אורציג ארי"ס), עלה לארץ כשנה לפני עלות הרב קוק והתישב בירושלים. דירתו השאיר לטובת ישיבת „מאה שערים".

יהושע, ברנר, בעל מלאכה אוהב תורה ויר"ש, ממייסדי „תפארת בחורים" בבאוסק, ממעריציו של הרב קוק. כשהרב החליט לעלות לישראל, גמר גם ברנר בדעתו לנסוע לארץ והקדים את נסיעתו לעלית הרב. (אחרי זמן מה היגר לארה"ב).

הרב רבי צבי יהודה, בנו של מרן הרב קוק. עוד בילדותו הצטיין בכשרונותיו ובאהבתו לציון. יסד בבאוסק אגודת ילדים בשם "פרחי ציון". היה משפיע השפעה רוחנית רבה בהרצאותיו בלילי שבתות. גם מבוגרים היו באים ומתענגים לשמוע דבריו המענינים של הילד בן י"ב—י"ג. קיבל תורה מפי אביו, שהיה לו לרבו המובהק ורוב תורתו הימנו. שמע הרצאות באוניברסיטה בשווייצריה. פעל ליד אביו ביסודה ואירגונה של „ישיבת מרכז הרב" בירושלים ושימש בה מרצה לכתבי הקודש ומדריך רוחני. בשנת תרע"ג השתתף בעריכת „התרבות הישראלית". פירסם מאמרים ומחקרים בענפים שונים של תורת ישראל בקובץ הנ"ל ובהרבה עתונים, ירחונים וקבצים אחרים. עסק ועוסק בסידור כתבי־יד של אביו והכנסתם להוצאה לאור בטוב טעם ודעת. יישר כחו שהואיל בטובו להמציא לי מכתבים ותעודות מארכיונו של מרן הרב וגם העלה בזכרונו הנפלא אישים־ ומעשים דעיר באוסק.

---

* בנו של ר' יצחק זאב יפה הוא ישעיהו יפה חבר ב„פרחי ציון" בבאוסק בילדותו, בר־אוריין, משכיל וציוני, מנכבדי יוהנסבורג.

הרב ר׳ יוסף רבי, יליד בירז, חתנו של הרב ר׳ שלמה זלמן הכהן קוק וגיסו של מרן הרב קוק. בשנות כהונתו של הרב קוק בבאוסק, התקיים שיעור קבוע בפוסקים, שלמדו בצוותא: מרן הרב, רבי יוסף רבי ורבי אלחנן ווסרמן (הקדוש). רבי יוסף רבי היה שקדן עצום, בקי בבבלי ובירושלמי, שימש מורה־הוראה בזארציה, בווילנא, באותו המקום שכיהן בו לפנים הגאון רבי שלמה׳לה הכהן. בעלותו לארץ ישראל נתמנה מנהל ת״ת „שערי תורה״ ביפו. בני המשפחה מתכוננים להוציא לאור ספר חידושי תורה שלו שנתפרסמו בקבצים שונים.

רבי בנימין רבינוביץ (בנו של הרב ר׳ צבי יהודה רבינוביץ — תאומים, רבה של ראגאלי, שבליטא, וחותנו השני של מרן הרב קוק), חתנו של הרב רבי יקותיאל אפרימסון הדיין דבאוסק. מאנשי ירושלים.

הרב בצלאל סמריק, תלמיד חכם מובהק, ירא שמים מרבים איש חמודות, זכה לחתנין רבנן: הרב ר׳ בנימין בלוך והרב ר׳ יואל ברנצ׳יק מריגה. הרב סמריק הוא מקדושי חברון תרפ״ט.

בצלאל יעקב דווליצקי, רחים ומוקיר רבנן. נתן מכספו להוצאת הספר „נזר הקודש״ של הגר״ש גורונצ׳יק, הרב הצבאי הראשי לישראל. בנו הוא הרב שריה.

ר׳ אליהו צדוק ווסרמן. אחיו של רבי נפתלי בינוש ווסרמן: תלמיד חכם וירא שמים. מנו״כ בירושלים. מבניו: יעקב וצבי מימון, בירושלים, מומחים לקצרנות בעברית ועובדים במקצוע זה במשרדי הממשלה.

ר׳ צבי יעקב דיסנצ׳יק סיני, תלמיד חכם מובהק, למד בישיבת וולוז׳ין וטאֶלז. הגאונים ר׳ חיים סולובייצ׳יק ור׳ אליעזר גורדון החשיבוהו. עסק במסחר וקבע עתים לתורה ללמוד וללמד. מנו״כ בת״א. בניו בארץ ד״ר אפרים סיני ועו״ד יוסף סיני. שני בנים ושתי בנות ומשפחותיהם נספו בשואה.

בית רבינר

בית רבינר התנוסס לשם ולתהילה בעיר באוסק המעטירה. שכינת התורה היתה שרויה בו במשך מאה וחמישים שנה. מבית רבינר יצאה שורה שלמה של רבנים, ראשי ישיבה, דרשנים, מחברים, סופרים, מורים, עסקני ציבור ונאמנים לציון.

להרב ר׳ מרדכי רבינר, רבה הראשון של באוסק, היו שני בנים: הרב ר׳ בנימין בינוש, שנועד למלא מקום אביו ברבנות, ונפטר בחיי אביו בשנת תקפ״ט, והרב ר׳ העשל, שהיה שוחט ומורה הוראה בשימברג*. הרב ר׳ בנימין בינוש השאיר שלשה בנים: הרב ר׳ דובר, הר״ר צבי ליפא, הר״ר יחזקאל. שלשה אלה, אחרי שנתייתמו מאביהם בעודם קטנים, נתחנכו ונתגדלו בז׳אגר־חדש. הרב ר׳ דובר נשאר בז׳אגר כל ימי חייו. ושני האחים הצעירים עברו לגור בבאוסק עיר מולדתם והיו קוראים להם „הירשה ז׳אגערער״ ו„חאצע ז׳אגערער״**.

---

* נכדו היה ר׳ העשל קרצמר מבירז. בסוף ימיו התיישב בריגה, עסק בהוראה, השאיר שלשה חיבורים מתמטיים (כתובים בלשון עברית), ללימוד מתמטיקה בלי עזרת מורה. בנו היה ד״ר מרדכ קרצמר, בתו חנה אשת ר׳ יוסף פס היתה עסקנית ידועה במוסדות צדקה וחסד בריגה.

** מנכדי הרב ר׳ מרדכי׳לה רבינר — האשה נעסע בת ר׳ שלמה. בעלה היה ר׳ יוסף בן ציון הלוי, תורני, יר״ש ונדיב לב, נפטר בלונדון.

הרב ר׳ דובר רבינר היה חתנו של הרבני החסיד רבי זלקינד יפה, ממשפחה מיוחסת בבאוסק. היה „עבד לעבדי ד׳״*. הגיד שעורים בתלמוד לפני בחירי הבחורים מז׳אגר והסביבה. קיים את התורה מעוני. עם זה היה שמח בחלקו, פרס לרעב לחמו והיה מארח תלמידי חכמים בביתו. את חידושי תורה שלו פירסם בספר „גדולת מרדכי״ של זקנו שהוא הוציא לאור. היו לו שלשה בנים ובת.

הרב ר׳ בנימין שלמה, המכונה בינוש זלקינד רבינר (חתנו של הרב ר׳ אברהם ראַצקר דומ״ץ בדווינסק ומייסד ישיבה שם), היה חניך ישיבת וולוז׳ין, מגדולי התורה וההוראה. ניהל את הישיבה של חותנו. בשנת תרנ״א היגר לארה״ב, נתקבל לרב באחת הקהלות החשובות של אנשי ליטא בניו־יורק. שימש דיין ומ״ץ ע״י הגאון רבי יעקב יוסף, רב הכולל דניו־יורק. היה חבר לאגודת הרבנים באמריקה וקנדה. הרבנים של ארה״ב ובריטניה הריצו אליו שאלותיהם בענייני גטין, חליצה ועגונות, שהיה מומחה בהם. מחדו״ת שלו נתפרסמו בספר גדולת מרדכי הנ״ל, ב„המאסף״, שי״ל בירושלים, בתומר דבורה של אחיו (ובספר עין יצחק להגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור הגאבד״ק קובנה יש תשובה אליו).

הרב ר׳ מרדכי יצחק אייזיק רבינוביץ. בעודנו נער נראו בו כשרונות של עילוי. התחמם לאור ישראל הגאון רבי ישראל סלנטר. רבותיו המובהקים והגאונים, הגדול ממינסק תיארהו בתור „גאון״ ורבי מאיר מיכל רבינוביץ משאט כתב עליו: „איש חמודות מגדולי התורה בזמננו יקר המציאות״. היה דרשן מצויין ומחבר ספרים שיצאו להם מוניטין. כיהן פאר ברבנות בשלש קהילות חשובות בליטא, ליגום, סלנט וממל ספריו שנתפרסמו: קונטרס שמן למנחה. חידושים וביאורים על מנחת חינוך (וילנא, תרע״ב). תמר דבורה ספר דרשות חלק א׳ (ריגה, תרפ״ט) דעת מרדכי שו״ת חלק א׳ (קיידן, תרצ״ט).

הרב ד״ר צמח רבינר, מלומד גדול, נואם מצויין, מחבר פורה וסופר מהיר, איש הרוח והאמת, שהעשיר את ספרות ישראל בעשרת ספריו החשובים בשפות שונות: „חקירות בדבר שמות הנרדפים בתלמוד ומדרשים״, „אליהו הנביא בתור גניוס של עם היהודי בגולה״, „דגל העם היהודי בגלות״, „הסמל הדתי והלאומי של השופר בראש השנה״, „בארונה קלארה די הירש״, „האמהות העבריות בתקופת כתבי הקדש״, „תנאי הנישואין בישראל בעבר ובהווה״, „ראש השנה״, „הסוכה״, „ספר דברי הספד ותנחומי אבלים בכתבי הקדש בתלמוד ומדרש״. כן נתפרסמו מאמריו הרבים בעתונות היהודית בבולגאריה, כמו „היום״, „המשפט״, „השופט״, „התקוה״ ובביולטין של המועצה המרכזית ליהודי בולגריה. רובם ככולם על נושאים דתיים־לאומיים. (הרבה כתבי יד נשארו בעזבונו). כיהן קרוב לשלשים שנה כמטיף הכולל למדינת בולגאריה, ונפטר בסופיה ביום העשירי לחודש מנחם אם שנת תרצ״ו.

חתנו של הרב ר׳ דובר רבינר היה הרב ר׳ שמריהו ליב קנטרוביץ יליד ניאָשוויז, ממשפחת הגדול ממינסק, התישב בז׳אגר, ישב שם יומם ולילה על התורה והיה ידוע בשם ר׳ שמריל. נמנה עם גדולי התורה. היתה לו ידיעה מקיפה גם בתורת הנסתר. הרביץ תורה בביהמ״ד הגדול בז׳אגר. החזיקו ותמכו הגביר הנדיב אוהב תורה ורודף צדקה וחסד

---

* כך הוא חותם בהקדמה לספר „גדולת מרדכי״.

ר׳ בר לויטס יליד ז׳אגר מנכבדי ריגה. ר׳ שמריל היה רגיל לומר: „יש לי שותף — זהו בערע לויטס״*.

בנו מאיר בר קנטרוביץ. נתחנך לתורה אצל אביו. והשתלם במדעים. מתלמידי האוני־ברסיטה בקובנה בבלשנות שמית. מהמורים המצויינים בגימנסיה העברית בקובנה. הצטיין בחושו הבלשני החריף. נואם ומרצה בשאלות החינוך והציונות. ממייסדי עתון הנוער ״גלים״. השתתף בעתון העברי „עולמנו״ ופירסם מאמרים ב„משעול החינוך״ וב„אידישע שטימע״. ציר לקונגרס הציוני העשרים בציריך. התכונן לעלות לארץ, אך תקוותו לא נתגשמה. נמצא ברוסיה.

בנו הבכור של הרב ר׳ מרדכי אייזיק הנ״ל היה הרב ר׳ אליעזר יהודה רבינוביץ. ברא כרעא דאבוה. בעודנו נער נראו בו כשרונות נעלים ותשוקה גדולה לתורה. קיבל תורה מפי אביו. התחנך באכסניות של תורה ורכש לו גם השכלה. 19 שנה ישב על כסא הרבנות בעיר ממל, כממלא מקום אביו. מגדולי התורה בליטה. במשך יובל שנים פירסם חידושי תורתו בקבצים תורניים שונים. הרבה מהם מוקדשים לביקורת ספרי גדולי הרבנים שבדור העבר, ויצאו לו מוניטין כמבקר הספרות התלמודית. עמד במשא־ומתן תלמודי בכתב עם גאוני הדור. כתב גם מאמרים שונים על נושאים אקטואליים בעתון היומי „אידישע שטימע״ בקובנה.

וברא מזכה אבא: ערך והוציא לאור שלשת ספרי אביו הנ״ל, ולכל ספר צירף חידושים משלו, וסידר לדפוס החלק השני „דעת מרדכי״ של אביו, והעביר את כתב־היד לארץ ישראל**.

כגדולתו בתורה, כן נאמנותו לציון. היה חבר מרכז „המזרחי״ בליטא. אהבת התורה וחיבת ציון שימשו נושאים מרכזיים בדרשותיו ונאומיו, שהשמיע מעל הבמה במשך תשע־עשרה שנות כהונתו ברבנות. בדעתו היה לעלות לארץ ישראל, אולם מן השמים עיכבוהו. הוצא להורג בקיידן ביום המר והנמהר כ״ה מנ״א תש״א, עם רעיתו הרבנית הינדא לבית גולדין.

הר״ר צבי ליפא רבינר. היה תלמיד חכם, ירא שמים, עניו מאד ומצניע לכת. תורתו היתה אומנתו. אהב את התורה אהבה רבה, שש ושמח לראות בנו בכורו בנימין בינוש, ילד שעשועים, גדול הכשרונות ודגול המעלות, שוקד בתורה. חסך את נפשו מכל טובה, כדי שבקן־יקיר זה יוכל להתפתח ולהשתלם בתלמודו בישיבת וולוז׳ין. וכל משאת נפשו היתה לראותו גדול בתורה. רעיתו יוכבד, היתה מופת לנשים צדקניות בדור העבר. אחיה היו סוחרים אמידים, תלמידי חכמים, בעלי צדקה. מצאצאיהם היו האחים ידועים־השם ר׳ חיים מילנר ור׳ מאיר מילנר, מן המשפחות המיוחסות בליטא.

הרב רב׳ בנימין־בינוש רב׳ינר***. עוד בילדותו הצטיין בכשרונותיו, בתפיסתו המהירה ובכוח זכרונו הגדול. עם זה היה מטבעו ענוותן ונחבא אל הכלים. רבו המובהק שלימדו תורה

* בתרומתו הגדולה ובהשתתפותו של ר׳ מאיר ריטוב נרכש הבית הגדול לגמנסיה „תורה ודרך ארץ״ בריגה.

** אחיו עו״ד ד״ר רפאל רבינוביץ, בתל־אביב, ואחותו ד״ר בתיה רבינוביץ, מורה בביה״ס שפיצר בירושלים, הוציאו לאור ספר „עין יהודא״ (ירושלים, תש״ח) הכולל חידושי תורה של אחיהם הנ״ל, ומתכוננים להוציא לאור החלק השני ל„דעת מרדכי״ של אביהם. אחיו ד״ר פסח רבינוביץ — ברמת־גן. ואחיו אברהם רבינוביץ — מורה לעברית בשיקאגו.

*** אבא מארי ז״ל.

בילדותו היה דודו הרב רבי דובר רבינר מז׳אגר. בהיותו בן ארבע־עשרה שנה שלחו אביו לישיבת וולוז׳ין, שם קיבל תורה מהגרי״ד סולובייצ׳יק והנצי״ב ז״ל. במשך שנתיים שישב בוולוז׳ין למד בהתמדה גדולה ויצאו לו מוניטין בישיבה.

אחרי שחזר מוולוז׳ין לעירו, המשיך לשקוד על התורה. חברו ובן גילו היה אז רבי יהונתן בנו של רבי מרדכי עליאשברג שכיהן אז ברבנות בבאוסק. כשמלאו לו שמונה עשרה, היה בקי בש״ס. פעם הגדיר רבי מרדכי׳לה מבאוסק את כשרונותיו לעומת בנו רבי יהונתן „האחד דומה לבעל חנות שיש בה כל מיני אריגים למכירה, והשני — לבעל חנות המיוחדת למשי בלבד״.

בהיותו סמוך על שולחן חותנו הוא דודו הר״ר יחזקאל רבינר, שקד על התורה יומם ולילה ועלה מעלה מעלה בחכמת התורה. בשנים ההן היה מגיד שיעור ב„טור״ בבית המדרש הגדול בבאוסק לפני אברכים גדולי תורה. נתפרסם בכל הסביבה כגדול בתורה וכבעל מידות תרומיות.

בהיותו אברך גלה למקומות תורה שבליטה, למד בבית מדרשו של ר׳ יודל אפטוב בווילנא. במרכזי תורה אלו התוודע אל גדולי הדור הגאונים רבי אליעזר גורדון מטאלז, רבי אלכסנדר משה לפידות מרסיין, רבי שלמהלה הכהן, רבי אליהו אליעזר גרודזינסקי, רבי שמואל לובצ׳ר ורבי יעקב יוסף, רבני ווילנא זכר צדיקים לברכה. כולם חבבוהו והוקירוהו עד מאוד, ובסמיכת־חכמים שעיטרוהו, תיארוהו בתור „אחד הרבנים הגדולים המובהקים והמפורסמים וכאחד מבני העליה המעטים״.

וכשנתקבל לרב בבאוסק רבנו אברהם יצחק הכהן קוק ז״ל, התוודע אליו, והיו מחבבין זה את זה ומדגילין זה לזה בהלכה. וידידות נפש היתה ביניהם כל הימים. הרב קוק יסד ישיבה בבאוסק ומינה אותו לראש הישיבה, שיצאו לה מוניטין בכל הסביבה, ואליה נהרו צעירים בעלי כשרונות מקורלנד וליטה. הישיבה התקיימה עד סוף חורף תרס״ב, עת נתקבל לרב בעיר שימברג, פלך קורלאנד. כיהן בה ברבנות שלוש עשרה שנה עד קיץ תרע״ה, שאז יצאה גזירת הגירוש על כל יהודי הבאלטיקום. אחרי נידודים וטלטולים בא להארקוב. שם שימש לרבם של אנשי ביאליסטוק פליטי המלחמה. בכ״ט שבט תרע״ט, בהיותו בן שבעים עלתה נשמתו השמימה*. הניח כתבי יד בהלכה ואגדה.

בתקופה שקיבל עליו עול תורה וגלה לאכסניות של תורה, נשאה רעייתו מרת לאה ע״ה (אמי מורתי ז״ל) שהיתה אשת חיל במלוא המובן ומ„הנ׳ נשי דזכיין״, שאמרו חז״ל, בעול הפרנסה. שמחה היתה בחלקה לראות את בעלה עוסק בתורה ונודע בשערים בשבתו עם זקני גדולי הדור, ומאושרת היתה לגדל בניה לתורה.

---

* במותו הספידוהו הרב ר׳ אליהו אהרן מיליקובסקי הגאבד״ק חרקוב, הרב ר׳ אברהם זאב הלר, רבה של זדיק ומאריאמפול (מקדושי ליטא) ויב״ל בנו, בעל המאמר הזה.

— ש״ב היה הרב ר׳ מאיר הלפרן „שהיה שליח צבור ועבד באמונה, שהתמסר כל ימיו לתורה ושקידתה״ (נוסח שעל מצבתו בביה״ק בתל־אביב). זכה לשלשת חתני התורה: א) הרב ר׳ יצחק אייזיק איש־שלום (פרידמן). גדול בתורה, דגול במדות, נואם וסופר, ציוני נלהב, מראשי המזרחי בליטא, מחבר ספרים חשובים בהלכה, אגדה ומוסר: „חקר יצחק״, „הגיון יצחק״, „ישראל ותורתו״, „תורת ישראל וארצו״, „טל תחיה״, „אמרי בינה״, ו„לקח אבות״ שעודנו בכתובים. פרסם שורת מאמרים עיוניים ואקטואליים. ארבעים שנה כיהן פאר ברבנות בקהלות גרוזר, קורשן, טבריג שבליטא. ובאחרונה — בנחלת־יצחק בישראל. ב) הרב ר׳ שלום בן־ציון פלמן (ר׳ בנצל־ווילנר),

בנו השני של הר"ר צבי ליפא רבינר היה ר' זונדל רבינר. בר אוריין, ידע שפות ועסק בהוראה. תמים, ישר וצנוע. (רעיתו חיה לבית שיין, בנו המהנדס מרדכי (מקס) ובנותיו מרים וגיטל — האחרונה מהמורות המצוינות בגמנסיה „תורה ודרך ארץ" בריגה, נספו בשואה בריגה).

חתנו של הר"ר צבי ליפא רבינר היה התורני ומשכיל, רבי שמואל רפאל קיסין, ממשפחה מיוחסת מנכבדי עיר דרויה (פלך ויטבסק).

הר"ר יחזקאל רבינר מראשי הקהילה באוסק. בעה"ב אמיד, קבע עתים לתורה בכל ימות השבוע. בשבתות לא היה יוצא מפתח ביתו, אלא יושב ועוסק בתורה. ירא וחרד לדבר ד', רחים ומוקיר רבנן. בת־צחוק היתה נראית על פניו בעת קריאת „ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר, כן תהיה לנו" בשעת הבדלה. רעיתו שרה ממשפחת הצמרת החב"דית של העיר יעקבשטדט, שנחשבה למבצר החסידות בקורלנד (אביה ר' פרץ שמולביץ ואחיה ר' שניאור זלמן, „זלמן פרצ'ס", שנקרא ע"ש הרב בעל „התניא", היו אנשי חב"ד נלהבים, בביתם התקיימו מסיבות חבד"יות מסורתיות. האדמו"רים היו מתאכסנים בביתם והחוזרים היו מתארחים אצלם). היתה אשת חיל בעלת מרץ ומלאה חיים, שמחה וטובת לב, חדורה חדווה חבד"ית. אוהבת תורה ולומדיה בכל לבבה נפשה ומאדה. (במותו של ר' יחזקאל הספידוהו הרב קוק ובנו הרב ר' יצחק־אייזיק. נקבר על יד קבר זקנו הגאון ר' מרדכי'לה).

חאצע ז'אגערער ושרה חאצעס (כפי שהיו קוראים להם) זכו לבנין וחתנין רבנן גדולי התורה. ביתם היה בית־ועד לחכמים ופתוח לרווחה לרבנים, מגידים, שדר"ים ובני הישיבה. בביתם היו מתארחים גדולי הדור: רבי יעקב יוסף רבה של ז'אגר בימים ההם ובאחרונה רב הכולל דניו־יורק, רבי שמעון הורביץ רבה של לייפציג רבי שמחה זיסל קלמר, מראשי בעלי המוסר, (מייסד בית אולפנא גדול תלמוד־תורה דקלם, שהועבר אח"כ לגרובין בקורלנד).

ביתם נהפך לבית שמגדלין בו תורה*. תמיד נשמעו בו רינה של תורה, ויכוחים ופלפולים בהלכה, שיחות חולין של תלמידי חכמים, וקול תורה לא פסק ביום ובלילה, ושכינת התורה לא זזה משם.

בנם הרב ר' יצחק אייזק רבינר (חתנו של הרב ר' גרשון סמונוב, מראשי נכבדי פילטן, שהיה מפורסם ביחוסו, תורתו, יראתו ופקחותו. היה שקדן גדול ואף כשהיה בעל יסורין לא פסק פומיה מגירסא. התמסר בכל כוחותיו לחנך את בניו לתורה ולהשיא את

מגזע הגר"א, שקדן עצום, חכם בחכמת התורה וכולו מחמדים. ראש ישיבת פלונגיאן, סמילביץ וזאג'ר. שימש ברבנות בעיר ווישינטא וז'אגר־ישן שבליטא. נפטר בדמי ימיו. ג) הרב ר' יצחק אייזיק ברודיא, מגזע הגאון ר' הירשלה סלנטר, רבה של גירטעגאלע בליטא ודנוור־קולוראדו בארה"ב. בנו של רבי מאיר: ר' יוסף הלפרן, ת"ח יר"ש, עסקן צבורי מנכבדי יוהניסבורג.

ממשפחת הרב ר' בנימין בינוש רבינר — הוא הרב ר' אשר ניסן בהרב רי"מ לויטן, מלפנים רב ור"מ בשאוול ליטא, וכעת רב בברונקס ניו־יורק. מגדולי הרבנים. מחדש גדול בתורה, מדברי תורתו נתפרסמו בקבצים תורניים „כנסת ישראל" ווויליאמפול־סלובודקה שבליטא, „שערי ציון" בירושלים, „הפרדס" בשיקאגו, „המאור" בברוקלין, ועוד.

הר"ב החכם ושלם, המפורסם לגאון ולתפארת רבי רפאל נתן נטע רבינוביץ, בעל „דקדוקי סופרים". גם הוא מבית רבינר.

* בביתו של ר' יחזקאל רבינר גרו שני חתניו, הרב ר' בנימין בינוש והרב ר' ליבציג הנ"ל.

בנותיו לחתנין גדולי התורה), התחנך באכסניות של תורה טאָלז ואיישישוק. עסק במסחר וקבע עתים ללמוד וללמד תורה לרבים. תפילתו היתה „עבודה שבלב" בהשתפכות הנפש. משכיל ביראת ד' ומידותיו התרומיות. ביחוד היה זהיר בעניינים שבין אדם לחברו ויצא לו שם בכל הסביבה. חינך את בניו לתורה.

בנו אליהו הירש נפטר בנערותו. בנו רבי אפרים לייב רבינר, נתחנך בבית אבא, למד בישיבת מיר וקיבל תורה מפי הגאון הטבריגי ר' אברהם אהרן בורשטין בישיבת בוגורודסק שע"י מוסקבה. מנכבדי קהילת באוסק (הוא, רעיתו אידא לבית גאברונסקי ובנם יצחק אייזיק ואחותו חוה נספו ביום זעם בבאוסק).

חתניו: רבי אהרן דב בר גמזו מ„פני" לוצין, נפטר ביום י"ב ניסן תש"ב ברוסיה. רעיתו חאסיע, בנם יצחק ובתם בתיה נמצאים ברוסיה. מנדל בובה מהנדס, איש־אמונים, בנעוריו הצטרף לשורות „החבר" במוסקבה. מראשי עסקני ציבור ו„צעירי ציון" בריגה, ציר לקונגרס התשע עשרה בלוצרן. חבר הוועד של איגוד יוצאי לטביה בישראל.

שני בניו של ר' יחזקאל רבינר, פרץ וצבי, היגרו לארה"ב בנעוריהם. מבניו של צבי היה יחזקאל (טשארלס) דרמטורג ברוך־הכשרון. נפטר בדמי ימיו.

חתנו השני של ר' יחזקאל רבינר היה הרב ר' אריה ליב („ר' ליבציג") טרויב בן הרב ר' זלמן שמחה, רבה של קיידן, ונכד הגאון ר' אברהם שמעון הגאבד"ק. קיידן, בעל ההגהות לספר „הלכות גדולות" (ווארשא, תרל"ה) ו„באר אברהם", הערות וציונים על הרמב"ם. ר' ליבציג היה בעל צורה, שם לילות כימים על התורה, החזיק במעוז הדת בכל תוקף וחייו היו חיים שיש בהם תורה ויראת שמים*. היה חביב מאד על מרן הרב קוק, מה שבא לידי ביטוי במכתבו אליו (בתור תשובה לשאלתו בענין ציבורי): „ב"ה עה"ק יפו ת"ו, כ"ג תשרי ש"ת ש"ג (שמחת תורה של גולה) תרע"א. שלום וברכה מקודש לכתוב ידי"נ הרב המאוה"ג ומעוז ומגדול סוע"ה אוצ"ת ויראה מו"ה אריה ליב טרויב. אחד"שהט כמשפט לאוהבי אמת, שמחתי לראות גלילי ידי אוהב טהור לב כת"רה שי', ואפריון אמטיי על כל אותות ידידותו הנאמנה, וכמים הפנים אברך באה"ר את כת"ר ידינ"ע וכא"ל (ידיד נפשי עז וכל אשר לו)... והנני חותם בכל חותמי ברכות בקודש ובחול כנה"ר (כנפשו הרמה) ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר ואהב"ע (ידידו עוז דורש שלום תורתו באהבה רבה ואהבת עולם.) ראה אגרות ראיה, אגרת של"ו.

חאסיע גיטל אשת ר' ליבציג היתה אשת חיל, אוהבת תורה ומכניסה אורחים. החנות של חאסיע גיטל לא היתה חנות פשוטה של מרכולת, אלא מרכז לנשים הכשרות והצנועות, שהתאספו שמה לדבר על המתרחש בעיר ולהתיעץ על דבר שבצדקה ובפרט לשמוע חוות דעתה של חאסיע גיטל אשת ר' ליבציג*.

בבית ר' ליבציג טרויב עשה שנים אחדות בן אחותו פרדל רבי אברהם אליהו קפלן העילוי בן העילוי מרקוב. עודנו ילד רך בשנים היה ר' ליבציג לומד אתו תורה. בהיותו בקיידן היה משכים אתו עם שחר, מעורר את הילד מתוך שנתו הערבה בקריאה המקובלת של הימים ההם: „קומה לעבודת הבורא"! וכך היה ר' ליבציג נוהג כל השנים שאברהם אליהו עשה בביתו בבאוסק היה מחנכו לאהבת התורה ושקידתה ומדריכו ליראת שמים טהורה. רבי אברהם אליהו עלה מעלה מעלה ונעשה „גאון בתורה וגדול בחכמה, דבוק בד'

* פעם כשדרש הרב בלוך בביהמ"ד דבאוסק והוכיח את הציבור תוכחת מגולה בענין הנוגע לעיקרי היהדות בכה ר' ליבציג בכי־רב (ממכתבו של הרב בלוך אלי).

בהתלהבות שאין דומה לה ,מצפה לאורה ושואף לגאולה" (לפי הערכת גדולי ישראל) נתמנה דוצנט ללימודי התלמוד בבית־מדרש לרבנים בברלין, מיסודו של הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר. והודות להשפעתו הגדולה של רבי אברהם אליהו באה התעוררות בין רבים מהצעירים ילידי גרמניה ללמוד תורה בישיבות ליטא. יצירתו הספרותית: מאמרו המקיף על „עריכת פירוש לתלמוד בבלי דרכו וצרכיו", שיצאו לו מוניטין, ושורת מאמרים בהלכה ואגדה, מוסר ושירה נתפרסמו ב„ישורון", ב„נאמן" ובכתבי־עת שונים, והרבה מהם עוד בכתובים. נפטר בדמי ימיו. תולדותיו נתפרסמו ב„ישורון" (גרמניה) חוברת אייר—סיון תרפ"ד וב„הנאמן" אייר—סיון תרפ"ט.

שלושת האחים של הרב ר' ליבציג טרויב: הרב ר' צבי הירש, רבי בנימין זאב ורבי יחיאל מיכל טרויב, תלמידי חכמים מובהקים, ואחותם פרדל רבינוביץ, גם היא אשה יודעת תורה — התארחו שנים מספר בביתו (פרדל אשה גדולה וחכמת־לב נספתה בימי הרעה בליטא. חתנה הוא: הרב ר' יעקב לנדאו, רב בבני־ברק).

שלושת בניו של הרב ר' בנימין ביינוש רבינר הם: א) הרב ר' מרדכי רבינר, תחילת חינוכו התורני קיבל אצל אביו, למד ברומיל'ס קלויז בווילנה ובגריווה בביהמ"ד של החסיד רבי יחזקאל יאנובר ז"ל, הנקרא ע"ש החוזר הקפוסטי. אחר כך נתחנך בישיבות המפוארות וולוז'ין ומיר. היה צנא מלא ספרי, בלשון ודרשן, משכיל ביראת ד'. רוב לימודיו היה הרי"ף והרמב"ם, והיה בקי גדול באגדות חז"ל. עשרות ספרי מוסר ידע בעל פה ממש. דרשותיו היו מבוססות בעיקר על חקירת ומוסר, תוכן — רצוף אהבת תורה ויראת שמים.

שנים רבות עשה בפולין ומדי ספרו בשבחה של היהדות הפולנית היה מזכיר בהערצה את האדמור"ים שהודות לפעולתם הגדולה והשפעתם הכבירה נשמרה שם היהדות בשלמותה ובטהרתה. היה מקורב להאי סבא הגה"צ רבי יוסף יוזל הורוויץ. וכן היה קשור בידידות נפש עם הרב רבי יואל ברנצ'יק. בני הישיבה בריגה היו שמחים להמצא בחברתו של הרב רבי מרדכי רבינר, ליהנות מידיעותיו המקיפות, מדברותיו השנונות והקולעות, מדברי הערכה ובקורת שלו על אישים ומעשים. בידו היו כתבי־יד בעניינים שונים.

בימי הרג רב של יהודי ריגה נספה יחד עם רעיתו המשכלת והצדקנית מרת בונא בת רבי פאלק פראלניק מראדין, ששימשה מורה בבית הספר „תורה ודרך ארץ" ומרצה באירגון „בית יעקב".

ב) ישראל שמחה (איזידור) רבינר. בנעוריו נתחנך לתורה בבית אבא. השתלם בהשכלה. זכרן ועמקן, איש אמת וישר לב, היגר לאה"ב, ועבד שם כמהנדס בעירית ניו־יורק. נטר בדמי ימיו. (חותנו היה התורני וירא שמים ר' גרשון בינוש בר' יצחק קופנהגן, מראשי נכבדי העיר טוקום. היה משכים לעבודת הבורא טרם אור היום וקבע עתים לתורה. מעמודי התווך של שיעור הגמרא היומי. הוא ורעיתו שיינא בת ר' שמואל אברהם בלכמן עם כל המשפחה נספו ביום עברה בטוקום).

---

* בתם השניה חוה נישאה לצבי יעקב יוולסון סוחר נכבד בריגה. שומר תורה ומצוה, „הן שלו צדק ולאו שלו צדק", שימש למופת במשאו ומתנו באמונה. (חוה מנו"כ בת"א). בנם המהנדס ביינוש נספה בימי השואה בריגה.

ג) הרב זאב אריה רבינר (בעל המאמר הזה). רבותיו המובהקים: אבא שלימדו תורה, הגאונים רבי יצחק יעקב ריינס הגאבד"ק לידא והעילוי הפלאי ממייצ'ט רבי שלמה פוליציק, ראש ישיבת לידא. הוסמך לרבנות ע"י הרב ריינס. היה ציר ההסתדרות „מסורת וחרות" לועידת „אחדות", שהתקיימה בקיוב בחדש כסלו תרע"ח. מראשי „המזרחי" בלטביה. חבר משרד הארצי ישראלי בריגה. השתתף בישיבת הועד הראשי של „המזרחי" בלמברג באלול תרצ"ד, ובוועידות העולמיות של „המזרחי" בקרקאו בקיץ תרצ"ה ובציריך בתרצ"ז. ציר לקונגרסים הציוניים התשעה־עשר והעשרים (לוצרן וציריך). ערך והוציא לאור ספרו של אביו „נר בנימין" בהלכה ואגדה (ירושלים, תש"ד). חיבר מונוגרפיה, „רבי יוסף זכריהו שטרן" (ירושלים, תש"ג), ספר „השבת, העם והארץ" (תל־אביב, תש"ח) ופירסם שורת מאמרים בעתונים וכתבי־עת שונים.

שימברג — עיר נעורי

העיירה שימברג עמדה על גבול ארץ קורלאנד. הנהר ניאָמאן הפריד בינה ובין מדינת ליטא. בגטין היו נוהגים לכתוב „על נהר נעמאן דמתקרי מעמעל". השם שימברג מקורו בשם הגרמני „שיינבערג", על שם ההרים היפים אשר סביב לה. הישוב היהודי מעבר לנהר בליטא נקרא ארמאָנישאק.

לפנים היתה שימברג מפורסמת ביריד שנערך בה תשע פעמים בשנה. ליריד הגדול, בחודש אלול, היו באים רבנים מקורלאנד ומליטא לברר כל דבר קשה בשאלות הדת. בזעיר־אנפין היה היריד הגדול בשימברג לרבני הסביבה כיריד בארבע ארצות דליטא ופולין. תושבי שימברג רובם היו אנשי חב"ד דליובאוויטש ורבים מהם לקחו לבנותיהם חתנים בני תורה.

העיירה שימברג נתפרסמה בעולם ברבה הגדול רבי נפתלי־הירץ קלאצקין ובניו הדגולים. רבי נפתלי הירץ בהר"ר נתן נולד בעיר דווינסק בראש־השנה תקפ"ג. הוא נתחנך בישיבות הגאונים רבי משה צבי הײלפרין במינסק, רבי מרדכי קלאצקין בווילנא ורבי משה סופר „החת"ם־סופר" בפרשבורג. שבע שנים שימש ברבנות בעיירה אושפאל בליטא, ושלשים־ושבע שנה בשימברג. רבי נפתלי הירץ היה שוקד על התורה יומם ולילה. בזמנו נמנה עם גדולי התורה וההוראה. עבד את ה' מאהבה. ביחוד נהג בקדושה יתירה ומתוך שמחה של מצוה בשבתות ובימים טובים. מעודו לא דאג לעניני עוה"ז. גם בימי עניו לא ידע עצב, כי השליך יהבו על ה' ושש לעשות רצון קונו. דורש היה דרושים נלהבים לפני עדתו בערב שבת, בשבת ובמוצאי־שבת. בדברי חכמים בנחת נשמעים היה מורה להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו. בכל כוחו עבד לתקנת עניים, להיטיב את מצבם החמרי.

רבי נפתלי הירץ היה נוהג לבקר בחדשי החורף את הישובים שבסביבה. היה עושה ימים אחדים בכל אחד מהם. ביקורים אלה היו נקראים „קלאָנדא". בואו של הרב היה הופך למאורע גדול: בני הכפר היו יוצאים להקביל את פני הרב, היו מארחים אותו בכבוד גדול והיו נותנים לו דורון מכספם ומפרי־האדמה אשר נתברכו בו — והרב היה מאציל עליהם מאור תורתו ומדריך אותם למצוות ולמעשים טובים. השפעתו של הרב על אנשי הכפרים היתה גדולה מאד, וימי הביקורים ההם נשארו חקוקים בזכרונם רבות בשנים. והיו מספרים עליהם אחר־כך בחיבה יתירה ומתוך געגועים גדולים.

רבי נפתלי הירץ התמסר בכל מאודו לחינוך בניו. את כל משכורתו הקבועה היה נותן למלמדים המובהקים שהזמין במיוחד מליטא, והיה חי בצמצום מן ההכנסה הדלה.

הרבה מזמנו הקדיש ללמד בעצמו את בניו תלמוד ופוסקים, להדריכם ביראת ה׳ ולהשפיע עליהם מתורת החסידות. סירב לקבל משרת רבנות שהציעו לו קהילות נכבדות כמוסקבה ופטרבורג לפי שטירדת הרבנות בערים אלו תפריע לו לעסוק בתורה עם בניו, שזאת היתה משאת־נפשו בחייו ומשושו עלי חלדו.

וזכורה לטוב אשתו הרבנית הצדקנית מרת חיה שרה ע״ה, שהיתה עזר לבעלה וחינכה את בניה בדרך התורה והמצוה, ולקחה חלק גדול בתורתו ובעבודתו של בעלה כל ימיו.

רבי נפתלי הירץ זכה ליהנות מפרי עמלו, לראות עולמו בחייו: זכה לבנים ולבני־בנים שיצאו להם מוניטין בעולם.

ואלה שבעה בניו (ששה מהם גדולים בתורה, וחידושי תורה שלהם נתפרסמו בספר „עמודי שש״): הרב ר׳ ישראל איסר יעקב, שהיה רב בעיר האנאָשישאק וליוואָנהוף; הרב ר׳ דוד פינברג, רב בניו־יורק; הרב ר׳ אליהו, רבן של בראָזי-מאריאמפול ולובלין; הרב ר׳ אברהם, רבה של רומאנוֹב ולאזני; הרב ר׳ שניאור זלמן, רבה של רוגאצ׳וב; הרב ר׳ משה צבי הירש — רבה של רומאנוב; ר׳ ראובן, מנכבדי העיר ליוואָנהוף.

וזכות מיוחדת היתה לרבי נפתלי הירץ, שכל שבעה בניו נשאו נשים ממשפחות מיוחסות, שהיו בהן „תורה וגדולה במקום אחד״. ואלו היו מחותניו: הגביר הנודע ר׳ נחמן יעקבזון (יאַקאָבזאָהן) משקלוב ופטרבורג (חותנו של רבי אליהו קלאצקין בזיווג ראשון) והרב הגאון ר׳ ברוך מרדכי ליבשיץ, הגאבד״ק שאָדליץ (בזיווג שני); הרב הגה״ח ר׳ צבי דוב לאָטקאָר הגאבד״ק הומל; ר׳ אליעזר טאלוניר — „לייזר טאלונער״, שהיה ידוע בחסידותו וצדקתו בפלכי קורלאנד וקובנה; ר׳ יודל שקאפישקאָר, נגיד גדול ומורסם בתורתו ובחסידותו; ר׳ עיקב מאָרשאם מליוואָנהוף, הגביר הנודע, יחסן, חסיד ועניו, שכל ימי חייו לא פסק פומיה מגירסא ונודע לתהילה בצדקת פזרונו; ר׳ דוד לאפיצקין מן העיר רומאנוב, הגביר הנודע, יקר־רוח ונדיב־לב, שפיזר נתן לצדקה; ר׳ צבי הירש מאיר פינקלשטיין מדרויא, הנגיד, החסיד המפורסם, לא מש מאהלה של תורה ותפילה כל ימיו.

הגדול בין הבנים, הארי שבחבורה, היה הרב ר׳ אליהו קלאצקין. בהיותו אברך בן עשרים ושלש שנה, העיד עליו המלבי״ם שהוא „איש-פלאי, וכמעט יחיד בדורו בבקיאות וחריפות״. כיהן פאר ברבנות בקהילות נכבדות. חיבר ספרים: „אבן הראשה״ „אמרי שפר״, „אבן פנה״, „דבר אליהו״, „דבר הלכה״, „מלואים״, „קונטרס לדוגמא״, „חבת הקדש״, „מלואי אבן״, „מלואת אבן״, „דברים אחדים״. עלה לארץ ישראל בשנת תרפ״ה. נפטר ט״ז אייר תרצ״ב, ומנוחתו כבוד בהר־הזיתים בירושלים*.

---

* בנו הוא הסופר והפילוסוף העברי יעקב קלאצקין ז״ל, שנתחנך בבית הוריו עד גיל שמונה־עשרה. בגמרו את חוק־לימודיו באוניברסיטאות הוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה על־סמך הדיסרטציה „בעיית התנועה״. זמן־מה היה מנהל לשכת ההגירה היהודית בבראָמאָן. נסע לאמריקה בשליחות „חברת העזרה של יהודי גרמניה״. היה עורך השבועון של ההסתדרות הציונית „די וואָלט״ בקאָלן ומנהל לשכת הקרן הקיימת שם. ב„הדואר״ הניו־יורקי פירסם בניסן תש״ה מאמרים על אביו הגאון — „אבי, רבי אליהו קלאצקין ז״ל״, שנתפרסמו גם ב„במישור״ (גליונות רנ״א—רנ״ד). ראשית ביכורי יצירתו הוא הספר „פרחי־אביב״, שנדפס בפרנקפורט דמיין תרס״ב. חידושי תורתו מובאים גם בספרי אביו.

מבניו של הרב ר׳ ישראל איסר יעקב הנ״ל: א) הרב ר׳ יהושע מרדכי קלאצקין (חתנו של הרב ר׳ צבי הירש מה־יפית הגאב״ד דקהילות ליוואנהוף, איישישוק, וולקוביסק וקרייצבורג). דודו הגאון ר׳ אליהו הנ״ל בספרו „חבת הקדש״ מרבה לדבר בשבחו כאחד מגדולי הדור וכמעיין הנובע לחדש חידושי תורה. בהיותו אברך היה ממרביצי התורה בישיבת סלובודקה. כיהן ברבנות בקהלות שוואדישץ, הורודוק, בראזי, ראסיין וליבאו. הניח אחריו כתבי־יד רבים על ש״ס ופוסקים. חדו״ת שלו מובאים בספר „חבת הקדש״ הנ״ל. ב) רבי חיים דוד קלאצקין, תושב יאנישאק, עילוי בנעוריו. דברי תורה מפיו מובאים בספר „אילה שלוחה״ מאת סבו הרב ר׳ נפתלי הירץ. ד״ר יעקב קלאצקין פירסם עליו מאמר בכרך האחרון של „התקופה״.

מחתניו של הרב ר׳ ישראל איסר יעקב הנ״ל הם: א) מיכל אדלשטיין בראז׳יצה, ב) מרדכי פיטום בפרייל, ג) ר׳ שמעון בן יחיאל יוכלמן, שוחט בריגה, עלה לארץ ישראל ונפטר בתל־אביב ד׳ ניסן תש״ט*. ד) ר׳ מנדל ליין, בר אוריין, מאנשי חב״ד, יו״ר ההסתדרות הציונית בנאוואל לשעבר, כעת בירושלים. בנו הוא פרץ ליין (חן) מפקידי הלשכה הראשית של הקרן הקיימת בירושלים. בנו של הרב ר׳ יהושע מרדכי הנ״ל הוא מר חיים קלאצקין, פקיד בועד הארצי של הקרן הקיימת בתל־אביב. חתנו של הרב ר׳ יהושע מרדכי קלאצקין הוא הרב ר׳ דב חייט, היה ממלא־מקום חותנו בליבאו, כעת רב בבוסטון.

ביום ב׳ דר״ח שבט תרנ״ד עלתה נשמתו של הרב נפתלי הירץ קלאצקין השמימה בקדושה וטהרה. וכבוד גדול עשו לו במותו. מן הערים הקרובות נהרו רבים ללוותו לבית עולמו, ורבנים מן הסביבה באו להספידו. הכל התאבלו מרה על האבידה ועל שפנה הודה והדרה של העיר שימברג.

מודעת־אבל זו נתפרסמה ביום כ״ח שבט תרנ״ד בעתון „הצפירה״: „סער מתחולל חלף ועבר בשרידי עצי הלבנון ויכרות ברית אחד מבחירי ארזיו, אדיר התורה והעבודה, חטר מגזע ישישים (נין ונכד להגאון הגדול ר׳ יעקב רישר זצ״ל, אבד״ק מיץ, בעהמ״ח ספר חק יעקב ושו״ת שבות יעקב) אהוב ונחמד לכל יודעיו ורצוי לכל מכיריו, ה״ה הרב הגאון הצדיק יושב על כסא ההוראה בשיינבערג במדינת קורלאנד, ר׳ נפתלי הירץ קלאצקין זצ״ל.״

שמו של רבי נפתלי הירץ נשאר לתהילה ולברכה בפי כל יודעיו ומכיריו. רבים משימברג והסביבה קראו לילדם הנולד בשם רבם הנערץ. ובצר להם היו הולכים להשתטח על קברו לבקש רחמים מעט־מהרבה מכתבי־יד שלו על הש״ס ושו״ת הלכה־למעשה

מסות מחקר ובקורת פירסם בעברית בספרים „ברוך שפינוזה״ (הוא אף תירגם לעברית את „תורת המידות״ של שפינוזה) „קרעים״, „תחומים״, „זוטות״, „שקיעת החיים״, „משנת ראשונים״, „אנתולוגיה של הפילוסופיה העברית״, „אוצר המונחים הפילוסופיים״, „הרמן כהן״ (ספר זה גם בגרמנית) ושני ספרים בגרמנית: „בעיות היהדות המודרנית״ „יצר התודעה״.

היה העורך הראשי של האנציקלופדיה העברית „אשכול״ ועורך המקצועות פלוסופיה, קבלה, והסידות באנציקלופדיה זו. ספרו „משנת אחרונים״ יצא לאור ב„עם עובד״ בתל־אביב בשנת תשי״א.

* בנו יחידו יחיאל יוכלמן, מ„השומר הדתי״ בריגה, גמר את לימודיו ב„תחכמוני״ בתל־אביב. נכנס לשירות המולדת, הקים חטיבה לוחמת, פלמ״ח דתית. גמר את הסמינריון למורים של המזרחי בירושלים. שימש מורה ומדריך במוסד „עליה״ על יד פתח־תקוה. השתתף בקרב בגוש עציון ונפל שם מות גבורים וקדושים ביום ד׳ אייר תש״ח, מנוחתו כבוד בהר הרצל בירושלים.

הוציא לאור בנו הרב ר׳ משה צבי הירש הנ״ל שו״ת „אילה שלוחה״ ונלוה אליו „עמודי שש״ מששת הבנים הנ״ל.

רבני שימברג

א) רבה הראשון של שימברג היה הרב ר׳ מרדכי בר׳ יקותיאל זלמן הלוי, יליד עיר ז׳אגר־חדש, שימש ברבנות בשימברג שש שנים בקירוב (תר״ב—תר״ח).

שלש שנים אחריו לא היה רב בשימברג.

ב) הרב ר׳ אליהו בר׳ צבי מעיר זופראן, היה פאר המעלות. יומם ולילה לא פסק פומיה מגירסא ויראת ה׳ אוצרו. נפטר בדמי ימיו. נקבר בעיר באוסק. אוהל נבנה על קברו. עוד בשנים האחרונות הזכירו הזקנים את שמו ביראת כבוד. כיהן ברבנות בשימברג חמש שנים (תרי״ב—תרי״ז).

ג) הרב ר׳ נפתלי הירץ קלאצקין הנ״ל — שלשים ושבע שנה (תרי״ז—תרנ״ד).

ד) הרב ר׳ נפתלי אליעזר בוימאן, יליד ריגה, היה רב בשימברג שש שנים (תרנ״ה—תרס״א).

ה) אבא מארי הרב ר׳ בנימין בינוש רבינר זצ״ל, ישב על כסא הרבנות בשימברג שלש־עשרה שנה (תרס״ב—תרע״ה).

אחרי המלחמה העולמית (1914—1918) לא היה רב בשימברג עד שנת תרפ״ח.

ו) הרב ר׳ אברהם אפרים ראזינג, נכד הגאון ר׳ אברהם מפיקאָלן, שימש ברבנות בשימברג שמונה שנים (תרפ״ח—תרצ״ו). עלה לארץ ישראל, כעת מתושבי זכרון מאיר.

ח) רבה האחרון של שימברג היה הרב ר׳ משה בר׳ זאב שטערן מראקישאק, (חתנו של הרב ר׳ צבי הירש וואלין מגולדינגאָן), מבחירי בחורי ישיבת „בית יוסף״ מיסודה של נובוהרידאָק בהומל, וממרביצי תורה בישיבת „בית יוסף״ הנ״ל בפינסק. הוא וחותנו הנ״ל נמנים עם הרבנים הקדושים בלטביה (הי״ד!).

שוחטים

א) הר״ר יעקב בר׳ צבי כץ בספר „אילה שלוחה״ להרב ר׳ נפתלי הירץ קלאצקין סימן כ״ז חתום רבי יעקב בתור חבר בית־דין לגביית עדות.

ב) הר״ר העשל, בנו של אא״ז הרב ר׳ מרדכי רבינר, רבה הראשון של העיר באוסק — ר׳ יעקב ור׳ העשל שרתו בתור „רבנים לשאלות איסור והיתר״ במשך שלש השנים (תר״ז—תר״י) שלא היה רב בשימברג.

ג) ר׳ איסר גוטמאן, מקובל על הציבור.

ד) חתנו ר׳ שריא מארים ריגמאנד, משליחי ציבור לתפילות שבתות וימים־טובים (מבניו החשוב — איסר).

ה) ר׳ משה מאראז „משה־דוד געצילס״ היה מדבר בנחת עם הבריות ומצניע לכת.

ו) ר׳ יעקב גאליס, חתנו של ר׳ ישראל יעקב גרינטוך.

אישי תורה

בנציון בהרב יוסף אשכנזי. בספר „אילה שלוחה״ הנ״ל, סימן כ״ז, חתום רבי בנציון כחבר בית־דין לגביית עדות.

הרב ר' שמואל שער (תלמידו של אבא מארי זצ"ל מישיבת באוסק). רבה של שובאַן בליטא.

רבי משה כץ, חתנו של „הערצ'ה־סאסטער", עלה לארץ ישראל, ומנוחתו כבוד בירושלים.

נחום שכן, בנו של „הערצ'ה־סאסטער". (מבניו: החשוב — אהרן).

ישראל נחום שמילג־סמית. תורתו היתה קבע כל היום, ואשתו רחל ניהלה את העסקים. נכדו הוא הרב מנחם יהודה הלוי אושפיזאי, רבה של נחלת־גנים.

מנדל בר' אליעזר („לייזער דער פעלדשער") ראפעס, תלמיד ישיבת ולוז'ין.

ישראל חפץ חתנו של ר' אליעזר ראפעס, ממשפחה חבד"ית בריגה.

חיים דובר צאטים. למד בוולוז'ין. היה רגיל לקום בחצות וללמוד גמרא בניגון עד הבוקר. מבניו: טוביה, מאוהבי ומחזיקי תורה, אברהם, מ„צעירי ציון", זלמן, עסקן ציבורי.

הצבעי שלמה יחזקאל — „שלמה חאצע" טארוסקין.

השד"ר אלעזר מאני גאלומבוק מובלניק (חתנו של ר' ישראל יעקב גרינטוך).

השען חיים יעקב „חיים ינק'ל" לאצמאן.

אהרן אריה־לב יאנקלסון (בן הרב ר' בערציג יאנקלסון מנכבדי העיר יעקבשטאדט, ממרביצי התורה בישיבת לומז'ה) וחתנו של ר' זלמן גרולטיסקער.

ניסן סוצקאווער בן הרב מראדווילישאק הסמוכה לשימברג.

נח בר' משה ניסן קורמאן (נח משה ניסן'ס) עלה לארץ ישראל ומנוחתו כבוד בחיפה. בניו: אהרן, משה ודוד בחיפה.

מרביצי תורה

רבי שניאור הללס מבירז, חתנו של הרב ר' מרדכי בר' יקותיאל זלמן הלוי, הרב הראשון דשימברג. רבי שניאור היה גדול בתורה, עסק במלמדות כל ימיו והיה נחבא אל הכלים. הניח אחריו כתבי־יד. בנו היה רבי משה שניאורס' — המלמד המפורסם ביעקבשטאדט.

ר' הלל בארקום, „מלמד להועיל", ביד אמן עשה ציצים ופרחים לקשט את בית־המדרש.

ר' אברהמציג באדער („אברהמציג דער מלמד"), מלמד דרדקי.

השו"ב ר' איסר גוטמאן הנ"ל, אהוב וחביב על התלמידים.

חתנו השו"ב ר' שריא מארים ריגמאנד הנ"ל — שניהם מלמדים מובהקים.

ר' בנציון חייט, „בענצ'ה איצעס" (חתנו של זלמן טנקלוביץ), בקי בתנ"ך וידען בספרות. מסביר מצוין. מבניו: משה, עורך עתון ברוסיה. ובתו המצויינת נחמה, בתל־אביב.

חכמים וסופרים

החכם ר' חיים מאיר גינזבורג בן הר"ר מרדכי (בהרב דובר, בהרה"ג ר' שמעון גץ, שהיה חכם ספרדי בא"י) נתחנך בבוברויסק. בשנות לימודו במינסק בין הפרושים בחברת „תומכי־תורה", „הגדול ממינסק" קירב אותו ותיארו: „האברך־העילוי קנקן

חדש מלא ישן". בידו היו הרבה כתבי־יד. ממאמריו החשובים נתפרסמו בחוברת שלו „שפוט השופטים", ב„הפסגה" ובמאספים שונים. ר' חיים מאיר היה חתנו של אליעזר ראפעס הנ"ל.

ר' זלמן לודיא מפאסוואל חתנו של ינקל שימברגר. היה מרצה בבית־המדרש תנ"ך ועין־יעקב בטוב־טעם, הניח אחריו כתב־יד בשירה ובפרוזה. מדבריו נתפרסם ב„חבצלת" ע"י ר' שמואל קוק.

הסופר מנדל קרצמר „מנדל יוסטביצ'ר", (חתנו של אברהם לייזר אברהמזון) פירסם מאמרים רבים בעתוני ריגה על הנושא „אגדות עממיות" בכינויים שונים: מ. קרצמר, מ. יוסטביצר, מ. ק—ר ועוד.

המושלם מרדכי אראָנשטאם (בנו של האופה ירוחם אראָנשטאם) נסע לאמריקה. השתלם שם במדעים והוכתר בתואר דוקטור.

גבאים

מרדכי וולפזאהן, מפני העיר. כולם סרו למשמעתו מתוך יחס של כבוד וחיבה.

משה בר' ניסן קורמאן („משה־ניסן'ס") עסקן בצרכי ציבור באמונה ובמסירות, הצטיין במצוות גמילות חסדים.

עזריאל וולפזון (אחיו של ר' מרדכי הנ"ל), בעל הדרת־פנים ותקיף בדעתו, נכבד מאד בעיני העדה.

משה שבתי בר' זלמן טנקלוביץ, הגיד שיעור בגמרא. אחיו: שמואל.

משה סנדלר (בנו של ר' אלעזר הסנדלר) איש טוב וגומל חסד. ניהל את עניני בית־המדרש בנאמנות.

ברוך בר' עזריאל זלמנזון.

שמואל שאָר, נהנה מיגיע כפיו וירא שמים. (מבניו: לייב — קובע עתים לתורה, פסח — עסקן בקרן הקיימת).

שמשים

אברהם השמש („אברהמע דער שמש").

חיים שמואל מנדלזון השמש, מנהגו היה לקום בחצות להסיק את התנור בביהמ"ד וללמוד עד אור הבוקר.

שליחי צבור לימים נוראים

לייבאָ ליבאוויץ, בר־אוריין וירא שמים, בעל ה„שחרית" לימים נוראים. היה עובר לפני התיבה באימה ויראה ומתפלל בהתלהבות (בנו היה הסוחר הנכבד באָר ליבאוויץ בריגה).

שמואל קרצמר („שמואל קאלמוז'ר"), תלמיד־חכם ובעל מידות מעורב עם הבריות ומאינשי דבדיחי. בעל ה„מוסף" בימים נוראים, קולו נעים ותפילתו נאה.

המלמד בנציון חייט הנ"ל, מהעוברים לפני התיבה בשבתות וימים טובים ומתפלל תפילת מנחה ביום הכיפורים. בעל־קורא הקבוע, מתפלל ברגש וקורא בתורה בנעימה. (מורשה לקרן הקיימת).

רבי שמעון אריה קדש התפלל תפילת־נעילה ביום הכיפורים.

אנשי צורה

יוסף זאב בר׳ אליעזר („יוסיל״ אורדנג), מהמשפחות המפוארות בשקוד (חתנו של ר׳ מרדכי וולפזון הנ״ל). אציל־רוח ופה קדוש. לבושו הדר. נכבד ונשוא־פנים גם בעיני הגויים. נציג האוכלוסיה היהודית במועצה ובבנק. אשתו ליבא מן הנשים הצדקניות, מדקדקת מאד במצוות. זהירה בתכלית הזהירות בענייני כשרות, ביחוד בהלכות פסח. בניהם מחונכים ומנומסים. מהם המצוין: צבי („הירשל״).

חתנם רבי שרגא פייבוש אורדנג, התורני ומשכיל, קובע עתים לתורה, ירא וחרד לדבר ה׳. ציוני ותיק. עלה לארץ ישראל לפני עשרים שנה. מן המתנחלים בחדרה. פרדסן של אתרוגים בלתי־מורכבים, וגאוני הארץ סמכו על נאמנותו. ממייסדי חברה ש״ס, וממייסדי גמילות־חסד שעל יד ביהמ״ד. בעמלו ומרצו, בהנהלתו והשגחתו נבנה בית־הכנסת הגדול המפואר על יד „החאַן״ בחדרה*.

ישראל יעקב גרינטוך, מן המשפחות המיוחסות בז׳אגר (חתנו של אהרן רובין). יקר באדם, יפה־רוח וטוב־לב. גומל חסדים ומכניס אורחים. בעל שיחה נאה בשיחות־חולין של תלמידי חכמים. כרעא דאבוה — בנו איש חמודות ליב גרינטוך.

זלמן נייזארגר, אדם מיוחד במינו. בבחינת „צדיק באמונתו יחיה״, „דאגתו בלבו וצהלתו בפניו״. בשנות המלחמה העולמית, כשגלה עם כל היהודים מקורלאנד התישב בפאֶנזה, התנזר מן העולם והתמסר לתורת הנסתר והיה רגיל לרמז רמזים על הגאולה.

הלל מאראז מהישוב „ממלהוף״ איש אדיב ונדיב לב, כאב כן בנו היקר — דוד.

דוב־באֶר קליוואנסקי, מופלג בתורה ומופלא ביראה. פה טהור. בתפילתו בבית־המדרש היה מנהגו לעמוד. לא אכל בשר אלא בסעודת מצוה.

מנחם יהודא־ליב בר׳ בנציון גולדברג, מן המשפחות הנכבדות ביעקבשטאדט. נתחנך בשימברג בבית סבו „משה־ניסן׳ס״. למד בוולוז׳ין. איש משכיל ומוכתר בנימוסין. ציוני ותיק, עלה לארץ ישראל לפני שלשים שנה. מן הסוחרים הנכבדים בתל־אביב. מראשי המנדבים לבנין בית־מדרש „יסוד המעלה״ ב„נוה־שאנן״ בתל־אביב.

חסידים ואנשי מעשה

התורני ומשכיל, וחובב־ציון, שמעון אידל בר׳ משה ניסן („משה־ניסן׳ס״) קורמאן.

ליבציג גוטמאן (בנו של ר׳ איצ׳ה ואלדפאָסטאַר־גוטמאן, מנכדי העיר יעקבשטאדט, וחתנו של ר׳ עזריאל וולפזון), שניהם בעלי רגש, שמחים וטובי לב ערים וזריזים, עסקנים חרוצים לכל דבר שבקדושה. בביתו של ר׳ ליבציג היו נערכות מסיבות חב״דיות. אשתו ליבא היתה טובת לב ומכנסת אורחים. בנה מבעלה הראשון, ר׳ שמואל יצחק מיכלזון, היה ליב מיכלזון (חתנו של ר׳ יוסיל קוטניק מיעקבשטדט), איש נכבד ובעל־נימוסין.

---

* רעיתו העדינה בריינה (בטי) מנו״כ בירושלים. בנו היקר הקדוש, טוביה, השתתף במלחמת השחרור ונפל חלל בהגנת ירושלים בדרך למקור־חיים בכ״ה באייר תש״ח. מנוחתו כבוד בבית־הקברות הצבאי, שבהר הרצל בירושלים.

ויב״ל בנו רבי אליעזר אלינר, המצוין בתורתו ויראתו, חכמתו ומידותיו, סגן מנהל בית־המדרש למורות של המזרחי בירושלים (מרן הרב קוק זצ״ל חיבב אותו מאד).

השמחים בשמחת תורה

יוסף גליקמאן, בעל־המכס של הירידים. ביתו היה פתוח לרווחה לכל דכפין. בזמן האסיף היה מחלק לעניים ביד רחבה מפרי־האדמה אשר בשדהו. בשמחת־תורה היה מ„חתני־בראשית", לובש את הצילינדר של רבי חיים קוק, שמח ומשמח את הקהל (מבניו הנעלה: חנה).

יהודה צבי בר' אהרן רובין („יהודה־הירשע אהרן'ס), בעל המברא לעבר הנהר ארמענישאק. בשמחת תורה בשעתא דחדותא היה חוצה את הנהר בשחייה, כשהוא במלבושיו.

באַרע־דונדאַראַר רובין (אחיו של ר' אהרן רובין) היה מהששים ושמחים ומבדחים את הציבור בשמחת תורה.

בעלי בתים נכבדים

אבא ליב איטקין, ממשפחה חבד"ית מדאגדה. שמח וטוב־לב ומעורב עם הבריות. (מבניו החביב: אברהם).

ישראל בחור, גיסו של ר' זלמן לוריא, מהצנועים.

נח בחור, אחיו של ר' ישראל (בנו: משה יודיל, מ„צעירי ציון").

יצחק באדאַר („איצ'ה באדער", בנו של המלמד אברהמציג באדער).

שמואל הירשוביץ, חתנו של ר' משה ניסן קורמאן — וחותנו של ר' מנחם יהודה ליב גולדברג.

שואל הירשפלד מדינאבורג, חתנו של ר' עזריאל וולפזון (בנו החשוב: ישראל).

ראובן („ראובציג") וולפזון.

אידל וולוויל וולפזון, איש רעים ובעל שיחה נאה, אוהב את הבריות ואהוב על הבריות. ישראל וולפזון, בנו של ר' ראובן — וחתנו של ר' משה שבתי טנקלוביץ. דוד וולפזון אחיו של אידל וולוויל.

משה זוויאזדגאלאַר, איש חשוב.

ינקל־שמשון'ס טנקלוביץ, במוצאי שבת היה מזמר זמירות בקול רם ועם הזמר „אליהו הנביא" הגיע לשיא השמחה וההתלהבות, וכמה פעמים היה בא להרב לספר לו, כי ראה את אליהו הנביא בחלום.

יוסה־ינקלס, מבעלי צדקה, פיזר נתן לאביונים מתן בסתר.

יצחק כהן, חתנו של ר' מרדכי וולפזון, (בנו חיים כהן, הצטיין במצוות כיבוד אמו, חישא, כשנתאלמנה מבעלה).

מאיר לונשטיין גיסו של איצה וליקאנר.

בנציון מנדלזון, אדם יקר.

הלל מאראז, איש עדין ואדיב, בעל צדקה ומכניס אורח. (בנו החביב: דוד).

שמואל סוצקאוור, בן הרב מארדווילישאק.

דוד קליינמאן, מחשובי וטובי העיר.

פייווה בר' משה ניסן קורמאן.

מנדל בר' משה ניסן קורמאן, — אשתו שמחה, בעלת צדקה.

חתנם משה פורטנוי, מורה, עכשיו בישראל.

ניסן קורמאן, חתנו של ר׳ ישראל נחום שמיגל־סמית.
שלמה קצין
שמואל קצין
יצחק קצין נתחנך בישיבות, מטובי צעירי המזרחי בריגה, מהחלוצים שעלו לארץ.
מיכל בר׳ אליעזר ראפאָס, חתנו של ר׳ ינקל שימברגר.
אבא רובין
מנדל רובין
ינ׳קל שימברגר חותנו של ר׳ זלמן לוריא.
שניאור שאָר, אחיו של הרב ר׳ שמואל שאָר. נהנה מיגיע כפיו וירא שמים.
אברהם שמילג־סמית, מפני יוהניסבורג ויו״ר הסתדרות „המזרחי״ שם.
וולף שמילג־סמית.
ליב שמילג־סמית.
ליפמאן שמילג־סמית.
שמואל שמילג־סמית (הם הבנים של ר׳ ישראל נחום שמילג־סמית).

מוקירי רבנן

יהושע העשל קרצמר. זכה לשלשת חתני־התורה המפ רסמים: א) הקדוש הרב ר׳ שמעון אריה „שמעון ליב״ (בהרב ר׳ יצחק משה, הרב דפאנומאָן ופונאָדאָל), סוחר נכבד, מופלג בתורה, גדול בחסידות, מן ה„חוזרים״ המצויינים. חינך את בניו לתורה. היה מתפלל בכוונה גדולה. מסיבות של חוזרים חבד״יים התקיימו על פי רוב בביתו*.

ויב״ל, שני אחיו של מרן הרב הראשי א. י. קוק זצ״ל:

ב) הרב ר׳ חיים בהרב ר׳ שלמה זלמן הכהן קוק, מן הסוחרים הנכבדים בשימברג. תלמיד־חכם מובהק, משכיל ביראת ה׳. ביתו היה בית־ועד לחכמים, שהיו באים לביתו לשוחח אתו בדברי תורה ובשיחות חולין של ת״ח. מאצילי בני ישראל, מיקירי ושפירי ירושלים.

ג) רבי שמואל קוק, תלמיד חכם חשוב, משכיל וסופר, עסקן נכבד, מנהל מושב זקנים בירושלים. ממאמריו נתפרסמו ב„זהב הארץ״, „החבצלת״ ו„בבת־קול״.

ואחרון אחרון חביב: ר׳ יצחק צבי („איצ׳ה הירשע״), בנו של הר״ר מאיר וינציסקיר מבאוסק, אוהב תורה וירא שמים, בעל מדות תרומיות, שזכה לחתנו הרב ר׳ שמואל יצחק הילמאן, (שהחזיק אותו שנים רבות בכבוד גדול ותיבה יתירה); חתנו הנ״ל כיהן פאר ברבנות בקהלות בראָזין, גלאזגו. היה חבר הרבנות בלונדון. כעת מגדולי הרבנים בישראל. ספריו הגדולים בכמות ואיכות „אור הישר״ על ש״ס בבלי וירושלמי והרמב״ם, וספר הדרשות יצאו להם מוניטין בעולם התורני.

ונכדו של ר׳ „איצ׳ה הירשע״ (חתנו של הרב הילמאן) הוא מרא דארעא דישראל, הגאון רבי יצחק אייזיק הלוי הרצוג שליט״א.

---

* מחתניו היה ר׳ אליהו ליב יפה (בהר״ר חיים יפה, מראשי המזרחי בריגה). הוא ואחיו, ר׳ שלום יפה, היו תלמידי חכמים יראים ושלמים, מראשי „צעירי מזרחי״ וממארגני השומר הדתי בריגה. ובהיותם תחת ידי מעניהם קדשו שם שמים ולא התגעלו במאכלות אסורות. מקדושי ריגה.

לוצין — עיר תהילה

היהודים התיישבו בלוצין בתקופת השלטון הפולני. הרוסים, בכבשם את העיר והמחוז כבר מצאו בה יהודים. בשער הפנקס של חברה קדישא משנת תר״י כתוב, כי התקנות הללו הועתקו מן הפנקס הישן משנת תקמ״ו. באותה שנה קמה הקהילה בלוצין. נוסף לחברה קדישא נוסדה בשנה ההיא גם ״חברה משניות״, וקרוב לזמן ההוא בחרה הקהילה ברבה הראשון.

לוצין היתה עיר ואם בישראל. קרתא קדישא „ירושלים דלטביה״, אכסניה של תורה ומטרופולין לציונות. מפורסמת ברבניה־גאוניה. בלוצין היה קיבוץ של רווקים ואברכים, והרבה תלמידי־חכמים מופלגי תורה היו בה. מבעד חלונות בתי־המדרש היה נשמע קול תורה מפי זקנים וצעירים מאשמורת הבוקר עד שעה מאוחרת בלילה. הרבנים ותלמידי־חכמים שבעיר היו מגידים שיעורים בפני הצעירים והזקנים וידיעת התורה והתלמוד היתה נפוצה בכל שכבות הציבור.

בלוצין היתה השפה העברית שגורה בפי הנוער. ממנה יצאו מורים לעברית לכל בתי־הספר בלטביה.

בני לוצין היו רובם ככולם ציונים נלהבים. בה עמדה ערש ברית הצה״ר. עוד לפני חמישים שנה עלו ממנה חלוצים לארץ, ומאז רבים אנשי לוצין שעלו לארץ והתישבו בה.

הקדוש

פ״נ
וכל בית ישראל
יבכו את השריפה
אשר שרף ד׳ ועלה
בקדושת השם לא—ל
הקדוש מ׳ משה במ׳
דוד זצ״ל ביום כ״ה
תמוז שנת תקכ״ח.

זו היתה מציבת־אבן קטנה, הראשונה בין המצבות העתיקות בבית העלמין הישן שבלוצין.

פרשת „הקדוש״ אירעה בשנים האחרונות לשלטון הפולני (תקכ״ח). זקנים שבדור האחרון היו מספרים, כי תולדות „הקדוש״ משה בן דוד היו רשומות בפנקס הקהילה

שנשרף בשריפה הגדולה בשנת תרכ"ו. וגופא דעובדא הכי הוי: שה היה יהודי נאמן ונהנה מיגיע כפיו. חייט כפרי זה, בעת שהיה עושה במלאכתו בבית איכר עשיר שמעבר לנהר לוצין, נסתבך פעם בויכוח דתי עם האיכרים הקתולים. דברי־גנאי שנפלטו מפיו בשעת הויכוח הרגיזו מאד את האיכרים. הם הלשינו עליו לפני הפריץ הפולני בעל האחוזה, כי „מושקה החייט" חירף וגידף את הדת הקתולית, ואף הוסיפו כי ראו כיצד „מושקה" חרר חור במחט אשר בידו בתוך האיקונין. הפריץ היה קנאי לדתו ושונא ישראל וציווה מיד לחבוש את „מושקה" בשלשלאות ברזל ולהשליכו לבית הסוהר. לבסוף דנו אותו לשריפה. לאסיר ניתנה הברירה לרצות את עוונו ולהמיר דתו — או לעלות על המוקד ולהשרף חיים. הוא בחר למות מות קדושים ובקריאת שמע ישראל הוציא את נשמתו הטהורה ביסורים נוראים. זקני הדור ההוא מספרים היו כי פריץ עריץ זה נענש קשה מן השמים במחלה ממארת, וכשתקפה עליו מחלתו היה בוכה תמרורים וצועק בקול: „משה, משה, אנא סלח לי!".

רבני לוצין

רבה הראשון של הקהלה היה הרב ר' זאב־וולף אלטשולר*, יליד זאַמוט. ברוב ענוותנותו סירב מתחילה להשתמש בכתרה של תורה ועבד בתור מכונאי למשרפות־יין אצל בעל־אחוזה סמוך לפסקוב, והיה לו היום למלאכה והלילה לתורה. יום אחד באו אל בעל־האחוזה לרגל מסחרם שני נכבדי קהילת לוצין, האחים יקותיאל זיסקיד ומיכאל לוין. בעל־האחוזה איכסן את שני הסוחרים בבית ר' זאב וולף אלטשולר. בלילה שמעו קול רינה של תורה מפי רבי זאב וולף, המתעמק מאד בלימודיו. כשהתוודעו אליו, נתגלה להם, שהוא גדול בתורה, והזמינוהו לבוא לשבת על כסא הרבנות בלוצין. ואחרי שהפצירו בו מאד, נענה לבקשתם.

הרב אלטשולר פירסם ספרים חשובים: א) „שפת הים" להגדה של פסח. המהדורה השניה והשלישית הופיעו בהערות בנו הרב ר' אליקים גציל מ"מ ומ"ץ בפונידיל, פלך קובנה. ב) זבד טוב" על בניין בית־המקדש של יחזקאל. ג) „חמשה חלוקי אבנים", ביאור לחמש מגילות, שהופיעו לאור רק שנים מהם: „אבני קודש" על שיר השירים ו„אבן פינה" על מגילת רות. בהקדמה לאחד הספרים מזכיר המחבר את כתב־היד שלו „מחשף הלבן" ביאור לחמשה חומשי תורה. אבל ספר זה לא ראה אור. בשער הספרים כתוב: „ממני זאב וולף אלטשולר, יושב על מדין בק"ק לוצין והמחוז במדינת ליפלנד". הרב אלטשולר שימש ברבנות בלוצין משנת תקמ"ו—תקס"ו, נפטר בלוצין ונקבר ליד קברו של ה„קדוש".

אחרי פטירתו בחרה לה קהילת לוצין לרב את רבי דוד ציוני, יליד אוסווי, פלך וויטבסק, נצר גדולי התורה. הוא היה הרב הראשון משמפחת „ציוני" בעיר לוצין. בימי נעוריו היה מכתת רגליו ועורך גלות כדרך צדיקי דורו. בכתבי־יד שלו נמצאו רמזים על נדודיו ממקום למקום. „והיתה מסילה ד' אייר תקמ"ט, וישבו תחתם תמוז תקנ"א". כשיצא החוק המחייב את כל היהודים לבחור בשם משפחה, בחר ר' דוד בשם „ציוני", שנשתמר אצל יוצאי חלציו. ר' דוד שקד על תורת הנגלה והנסתר והניח אחריו כתבי־יד על תורת כהנים וקרבן אהרן ושאר כתבי הקודש בנגלה ובנסתר. נפטר בדמי־ימיו בשנת תקס"ח.

---

* כנראה, שימש לפניו בתור רב ומ"ץ בלוצין הרב ר' נחמן דוב בער, זקנו של הרב ר' ישראל אנטיקוליער, המפורסם מווילנא. (ראה עיר ווילנא ע' 37)

ממלא־מקומו ברבנות לוצין היה בנו הרב רבי נפתלי ציוני. היה רגיל לקום בחצות הלילה, שוקד על התורה עד אור הבקר. אחרי תפילת־ותיקין היה הולך לבקר את העניים והחולים שבעיר. בדברי עידוד היה מקל את סבלם וצערם. היה נותן להם עצות, איך להיטיב מצבם. התחבב על הציבור בגלל יחסו האבהי־הלבבי. מרוב ענוותנותו לא חיבר ספרים והצטמצם ב„תשובות" שהשיב לרבנים, שפנו אליו בענייני הלכה־למעשה. מדברי תורתו אנו מוצאים בכמה מספרי שו"ת שחיברו בני דורו.

בשנת תקצ"ו, כשיצא החוק של ביקורת הצנזורה על כל הספרים הנמצאים בבתי־הכנסת ובספריות הפרטיות, נתמנה ר' נפתלי צנזור בלוצין. בהרבה ספרים שנמצאו בבית המדרש הישן עוד בזמן האחרון נשתמרה כתובת בכתב־ידו בשפה הרוסית:

„הספר הזה מותר ע"י הצנזור הרב ציוני".

על מציבת קברו, הסמוך לקבר „הקדוש", רשום „נחצב פה קבר מו"ר הרב הג' המאוה"ג חו"ב מו"ה נפתלי בהגאון מו"ה דוד זצ"ל רב דפה, נפטר יום ג' אייר שנת תרט"ז". בנו הרב ר' יצחק ציוני, רבה של רז'יצה כתב בהקדמת ספרו „עולת יצחק" דברים אלה: „אבי זצ"ל היה אב"ד קרוב לחמישים שנה בעיר לוצין, זה היה דרכו בקדש, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, כל ימיו מרביץ תורה לרבים".

אחריו ישב על כסא הרבנות בלוצין בנו הרב רבי אהרן זליג ציוני, ששימש קודם ברבנות בעיירה ווארקליאן, פלך וויטבסק. נודע בעמידתו לימין העשוקים והמקופחים. רב את ריבם של החטופים האומללים עם ראשי הקהל התקיפים, והוציא מידי בעלי־הזרוע ילדים ונערים שנלקחו על ידיהם לצבא בכוח. תלמידו סיפר: יום אחד באו ראשי הקהילה אל הרב להצטדק לפניו על מעשיהם בענין גיוסי החיילים לצבא. הם ניסו להוכיח, כי על־ידי מסירה לצבא של צעירים „מחללי שבת ואוכלי טריפה" במקום צעירים „ממשפחות הגונות ועשירות" עושים הם דבר־מצווה. אולם הרב גער בהם בנזיפה. הוכיח אותם על פניהם והשיב להם נמרצות: „לא, לא זהו מעשה הישר בעיני ד' — זהו חטא ופשע", והזכיר להם את דברי חז"ל: „אין דוחין נפש מפני נפש" בספרו המפורסם „ציוני", ספר שאלות ותשובות, שהופיע בווילנא בשנת תרל"ה ישנן איגרות בענין גיוס חיילים לצבא. הוא נפטר בשנת תרל"ו.

אחרי פטירתו קנה חבר אנשים את ביתו מיורשיו ובנוהו מחדש כבית־מדרש שנקרא „בית־מדרש הרב".

אחריו עלה על כסא הרבנות בלוצין חתנו הרב רבי אליעזר דון־יחיא, ששימש קודם ברבנות בעירה ויז'וני, פלך קובנה רבי אליעזר היה חוטר מגזע מיוחס. משפחתו העתיקה העניקה במשך שש מאות שנה לעולם היהודי רבנים, גדולי הלכה, סופרים משוררים, רופאים, מדינאים וחכמי כלכלה.

רבי אליעזר היה מגדולי ההלכה. מקרוב ומרחוק הריצו אליו שאלות־הלכה. הרב ר' חזקיהו מדיני בעל „שדה־חמד" מביא בספרו מפסקיו. לספרו „אֶבן שתיה", שהופיע בווילנא בשנת תרנ"ג, יצאו מוניטין בעולם התורה. נשארו ממנו כתבי־יד שונים, שחלק מהם הוציא לאור בנו. הוא היה דמות רבנית בעלת סגולות של הוראה והנהגה: מרן הגרא"י קוק זצ"ל כותב באחד ממכתביו: „בימי עלומי ונעורי זכיתי להתבשם מבשמו הטוב של כבוד הגאון הגדול רבי אליעזר דון־יחיא זצ"ל. לנצח לא אוכל לשכוח את מאור הפנים, גדולת הנשמה, אוצר הטוב והנעימות, ישרות השכל, הרחבת הדעת, אשר בנשמה

רעננה וגדולה זו היו מאירים כאור אבוקת פלאות. והוא הוא אשר בימין עוזו וענות צדקו עודדני, חבבני ואמצני בשחר ימי אביבי".

רבי אליעזר היה מגיד שעוריו הקבועים לפני קיבוץ צעירים לומדים, שהרבה מהם היו ברבות הימים לרבנים חשובים. בעם היה ידוע בכינויו „רבי אליעזר הפיקח". ביחוד נתפרסמו לשבח פתרונותיו המחוכמים בדיני־תורה מסובכים. גם בין הגויים היה נערץ: רבים מהם היו נוהרים אליו למצוא מוצא מסכסוכיהם. יהודים מכל הסביבה היו עולים ללוצין להתייעץ אתו בעניני הפרט והכלל. חיבה עצורה יקדה בלבו כל ימי חייו לארצנו הקדושה ולהתישבותה, שבאה לידי גילויה הבולט אחרי הצהרת בלפור כשהופיע יחד עם גדול־הדור, רבי מאיר שמחה הכהן זצ"ל, רבה של דווינסק, בקריאה נלהבת אל הציבור היהודי, שירים תרומותיו לבניין הארץ (כשהתחילה מגבית קרן היסוד בלטביה בשנת תרפ"א). כיהן ברבנות בלוצין משנת תרל"ט עד ד' תמוז תרפ"ו, יום פטירתו. כבוד גדול עשו לו במותו.

אחריו ישב על כסא הרבנות בלוצין בנו יחידו הרב רבי בנציון דון־יחיא, ששימש קודם ברבנות עשרים ושש שנה בעיירה מריינהויז בלטגליה.

גדול בתורה ובהוראה הוציא לאור ספר שולחן ערוך אורח חיים בשלשה כרכים עם ארבע הוספות חשובות: א) „טעם מגדים" לאביו הגאון ר' אליעזר, שהוא תמצית דברי ה„פרי מגדים". ב) „לקוטי מגדים" משלו. ג) הוספות וביאורים לקונטרס „סדר והנהגות הנשאל עם השואל באו"ה". ד) קונטרס „בדי השולחן", מפתח מפורט — „שכולם חוברו וסודרו באופן נעלה ומפואר מאד, ואשר, כל אלה, מעטרים את השולחן ערוך או"ח בעטרת פאר וכבוד ומשימים לפני כל הוגה בו הרוצה לדעת הלכתא בברבתא הלכה למעשה, מוכן ומסודר וקרוב לפיו ולבבו" (מדברי הגאון ראי"ה קוק זצ"ל בהסכמתו לחלק שני, והחותם שם „ידי"ע קשור באהבת נפש, באהבה רבה ואהבת עולם"). שני החלקים הראשונים הופיעו לפני המלחמה, החלק השלישי נגמר בדפוס סמוך לפרוץ המלחמה, ונשמד עם כל הרכוש היהודי במקום.

כל שנות כהונתו ברבנות עסק רבי בנציון בתורה ובצרכי ציבור. היה צדיק ותמים, אוהב ישראל בכל לבבו ובכל נפשו. למרות שהיה חי חיי צמצום, היה נותן פרוטתו האחרונה לעניים. והרבה פעמים העמיד את חייו בסכנה כדי להציל יהודים מידי הרשות. היה אהוב וחביב לא רק על בני עדתו; גם לא־יהודים מהעיר והסביבה התייחסו אליו בהערצה. עוד מימי נעוריו היה נאמן לציון, ונמנה עם חברת „בני ציון", שנוסדה בישיבת וולוז'ין בשנים שלמד שם. ובמשך הרבה שנים כיתת את רגליו מעיר לעיר ומעיירה לעיירה לטובת קופות רמבעה"נ כשנוצרו הקרנות הלאומיות, השקיע את מרצו והשפעתו למענן. ורבות פעל בעירו ובסביבתה, להחדרת חיבת־הארץ ועזרת בניינה. היה ציר לועידה השביעית של ציוני רוסיה, שנתכנסה בפטרוגרד בשנת תרע"ז והשתתף בכל הועידות הציוניות וכן בועידות „המזרחי" שהתקיימו במדינת לטביה.

רבי בנציון סידר לדפוס פרו של אביו רבי אליעזר „שו"ת מהר"א — דון־יחיא", הערוך בתכנו וצורתו כמתכונת הספר „אבן שתייה". הוציא לאור ספר „ביכורי יהודה" של ש"ב הרב ר' יהודה ליב דון־יחיא זצ"ל, לוצין תרצ"ג. פירסם מאמרים ומחקרים אנציקלו־פדיה היהודית „אוצר ישראל" בשם ב. ד. צ. וברבעון הגרמני „אידישע פאמיליענפארשונג" ספטמבר 1927 — „די פאמיליען חרל"פ אונד דון־יחיא". נדפס ממנו מאמר „העיר לוצין

זהמחוז" ברוסית בירחון הרוסי „יאֶוורייסקאַיא סטארינא" בעריכת ש. דובנוב, 1912 (שהשתמשתי בו לכתיבת מאמרי זה). סמוך למלחמת העולם השניה חיבר ספר „יחס אבות", מקורות משפחתו העתיקה (שאבד בשואה שירדה על הקהלה). רב צדיק זה נרצח באכזריות נוראה. התנפלו עליו הנאצים כחיות טורפות, עינו אותו ביסורים נוראים וביום כ"ה מנ"א תש"ה נגנז ספר־יוחסין ויצאה נשמתו של רבי בנציון בקדושה וטהרה עם משפחתו הדגולה ועם כל קהילתו — קדושתו, קהילת לוצין המפוארת. (מבניו בארץ: שבתאי דון־יחיא — כנוייו ש. דניאל, עורך „הצופה", — השני דוד, מורה בכפר חסידים).

החוטפים

בשנת 1850, כשיצא חוק חובת גיוס הצעירים לעבודת הצבא, היו בעלי־זרוע חוטפים צעירים מחוסרי־נתינות, ולפעמים לקחו ביד חזקה את התעודות מבעליהם, כדי למסור אותם לעבודת הצבא במקום בני העיר העשירים, שהגיע תורם לעבודת הצבא.

הרבנים רבי נפתלי ציוני ובנו רבי אהרן זליג עשו מאמצים רבים להציל את הצעירים העניים מידי עושקיהם והודות להתערבותם והשפעתם לא עלה ברוב המקרים בידי ראשי־הקהל התקיפים להפיק את זוממם בקהילת לוצין.

אחדים מאלה שהיו קרבנות שרירות הלב ומעשה האלימות של החוטפים הופיעו כעבור זמן בטענותיהם לקהילה לדרוש פיצויים. ומעשה שהיה בארבעה צעירים שבאו מן העיר ביאליסטוק לעבוד בסלילת־הכביש בקורסובקה מחוז לוצין. לחוטפים נודע, כי הקבלן וינוגרדוב, בנסעו לרגלי עסקיו ממקום־העבודה, לקח אתו את תעודות ארבעת הפועלים. התנפלו על הפועלים במקום עבודתם ומסרו אותם לשלטונות בלוצין בתור צעירים מחוסרי תעודות במקום ארבעה צעירים אחרים חייבי גיוס מן ה„פני" של תושבי לוצין. הודות למאמציו של הרב ר' נפתלי ציוני שוחררו שנים מן הצעירים שנחטפו, ושנים נתגייסו לצבא. ואחד מהם, דוד בנדרסקי, חזר ללוצין אחרי שלשים ושתים שנה כששוחרר מעבודת הצבא, ותבע פיצויים מן הקהילה על העוול שנגרם לו ע"י הקהילה וע"י המשפחה שבנה הוחלף על־ידי בנדרסקי. לבסוף התפשרו אתו ושילמו לו פיצויים. בנדרסקי נתן לקהילה פתקא, שנשתמרה עוד בפנקסו של בית־המדרש הישן, וזו תכנה:

„אני החתום מטה אייזיק בר' אברהם אבא באנדארסקי, אשר לקחו אותי אנשי לוצין לפאיימעניק לאנ"ח בשנת 1854 — כעת באתי ללוצין ונתפשרתי עמהם בעד סך 75 רובעל למחול להם במחילה גמורה וחלוטה מקרב לב. ואין לי עוד אליהם שום טענות ומענות ושום טינא שבלב. ואני מוחל להמתים שכבר מתו אשר היו בעת ההיא ולהחיים אשר המה חיים עדנה. כ"ז נעשה בתקיעת כף ובקגא"ס דלא כאסמכתא. ובאתי עה"ח כ"ד תמוז שנת תרמ"ו. נאום אייזיק חיים באנדארסקי".

רבי זיסקינד לוין — ו„החומה"

במרכז העיר לוצין עמד במשך דורות בית־חומה, שבצורתו החיצונית היה דומה למבצר עתיק ובפנים היה מעין גיטו. תחילה היתה החומה גדולה יותר, אך הנוצרים־הפרבוסלבים רצו לבנות את הכנסיה שלהם במרכז העיר והחומה הפריעה את תכניתם. עפ"י התערבות השלטונות הוכרחו לקצץ חלק מן החומה לטובת הכנסיה שעמדה בקרבתה.

בחומה ישבו משפחות רבות שלכולן קירבה משפחתית לבונה־החומה הראשון שנחשב לאבי־המשפחה, והיו קוראים להם „די מויערער". בתקופה הראשונה ישבו כל בני

המשפחה ב„חומה״. אך במשך הזמן גדלה המשפחה והיה צר להם המקום בתוך החומה. חלק מן המשפחה נתפזרו בשאר חלקי העיר והיו שעזבו את העיר. לפי המקובל בחוגי המשפחה בנה את החומה הנגיד ר׳ זיסקינד לוין לפני מאה־וחמשים שנה בערך. כל שורות החנויות שמסביב לחומה היו שייכות לו, והוא בנה את החומה במרכז התנויות בשבילו ובשביל בני משפחתו.

ר׳ זלמן הנגיד היה חתנו של ר׳ זיסקינד. ר׳ זלמן הכניס את החסידות ללוצין. (רבי נפתלי יעקב לוין, שנפטר לפני כמה שנים בכנרת, היה הדור הרביעי לרבי זיסקינד, בן נכדו).

בשנת 1818 (תקע״ח) נערכו במערב־רוסיה בחירות צירים לשם ייצוג האוכלוסיה היהודית בפני הממשלה בפטרבורג. העיר לוצין שלחה בוחר אחד, את ר׳ יקותיאל זיסקינד לוין, הידוע בשם „ר׳ זיסק׳ה הנגיד״. עם הבוחרים שהתאספו בשנה ההיא בווילנא לבחור צירים לפטרבורג נמנה סוחר הגילדה השניה יקותיאל זיסקינד בן יעקב לוין. הוא נפטר כשנה אחרי הכינוס בוילנא. על מציבת־קבורתו חרות:

פה נטמן ה״ה הרבני המופלא ומופלג בתורה, איש ירא אלקים, שלשלת היוחסין ונגיד ומפורסם מו״ה נפתלי יקותיאל זיסקינד בהרבני המפורסם מו״ה יעקב הלוי, ויצאה נשמתו בטהרה ביום י״ג לחדש אלול שנת תקע״ט, לפרט אנשי יושר נאבדו לפ״ק, תנצב״ה.

אחיו מיכאל לוין נודע גם כן כעסקן ציבורי נאמן וזמן מסויים כיהן כראש העיר בלוצין.

בתי מדרשות

בתי מדרש ותפילה אלו היו בלוצין: בית המדרש הישן, בית הכנסת (ארון־הקודש של בית־הכנסת הוקם בשנת תקס״ד והיה מְחוטב ציורים פיתוחי־חרש מעשה ידי־אמן). בית המדרש הירוק, מנין חסידים, ובית המדרש של הרב*. מקומם של הרבנים היה בבית־המדרש הישן. בימים־נוראים התפללו הרבנים בבית־הכנסת ובליל ראשון של פסח במניין החסידים.

כל אלה הבניינים עמדו במקום אחד. ועל שמם נקרא הרחוב בתקופת הלטים „רחוב בית־הכנסת״. מלבדם היה בית־מדרש קטן ב„חומה״ לבני משפחת החומה, ואחד בקצה הצפוני של העיר „סלובודקה״.

שעורי תורה

שעורים רבים לתורה נערכו בבתי מדרשותיה של לוצין: א) גמרא: בבית המדרש הישן לימד הרב בין מנחה ומעריב; בבית מדרש הרב — ר׳ אליהו איזראליט; בבית המדרש הירוק — ר׳ שלמה נח גורוויץ; במנין החסידים — השוחט ר׳ יוסף הילביץ ור׳ זלקינד קוחין („זלקינד קוחאנאוו״ חסיד חבד״י נלהב, היה הולך רגלי לימים נוראים אל ה„רבי״).

* במנין השני של „הרב״ היו המתפללים כולם בעלי תורה. בעלי בתים עשירים, שאין פרנסתם תלויה בשעות קבועות שביום, האברכים שהיו עוד סמוכים על שלחן אבותיהם וחותניהם, הבחורים הגולים למקום תורה שלמדו בביה״מ וה„מלמדים גמרא״, הללו היו מתפללים עם המנין השני, מנינו של „הרב״. תפלתם לא היתה קבע, אלא רחמים ותחנונים בכוונת הלב והבנת התפלה.

ב) פרק במשנה: בבית המדרש הישן לימד הרב בבקר השכם לפני התפלה; בבית מדרש הרב — ר׳ חיים צבי לוין; בבית המדרש הירוק — ר׳ מנשה מה־יפית.

ג) עין יעקב נלמד בכל בתי המדרש אחרי תפלת שחרית יום יום.

ד) מקרא: בבית המדרש הישן לימד לפנים המלמד של החברה „מקרא ואגדה״ ר׳ הלל מיכאל ענטין, מומחה לתנ״ך ובעל קורא בנעימה, שהיה מקובל מאד על אנשי החברה. בשנים האחרונות לימד ר׳ נחמן כהן, וביום ששי היה מרצה בפרשת השבוע.

ה) מדרש: בשבתות בבית המדרש הישן לימד לפנים המלמד ר׳ אליעזר קרופ ואחריו ר׳ שניאור רבינוביץ. בית המדרש הירוק — ר׳ יעקב לב. השמש של בית התפלה הקטן ב„סלובודקה״ (שכינויו היה ליבל „סוחארוק״, כי ידו האחת היתה יבשה) היה חייט כפרי, בקי במשנה ובמדרש, — לימד מדרש בלילות שבת של חרף לפני מנין יהודים בבית מדרש הרב, שהיו באים לשעוריו אחרי הסעודה.

ו) אורח חיים: בבית המדרש הישן, יום יום רבי יעקב רבינוביץ (רבי יעקב קרא גם במקרא לפני הצבור בימי חג עם הרבה תבליני דרוש וההמון רצה מאד את דבריו).

ז) מנורת המאור: ר׳ משה (מאָשע) מרגולית היה מרצה ב„מנורת המאור״ לפני הצבור.

נוסף לאלו — למדו עוד שעורים שונים ב„חומה״ ו„בסלובודקה״

בעלי בתים גדולי התורה

בין אישי התורה התפרסמו: רבי ישראל זליג זליגמן בהרב ר׳ חיים דוד זליגמן (רבה של גריווה). מימי נעוריו הצטיין בשקידה גדולה, בזכרון מופלא, בבקיאות רבה ובחדירה לעומקו של דבר. עוד משחר ילדותו היתה לו נטיה לרשום את כל מה שחידש בדייקנות ובלשון קצרה. ורבה של לוצין היה פונה אליו לפעמים כאל „מראה מקום״. חיבר ספרים: יד ישראל, ביאור על מסכת כותים ועבדים. מעין גנים, ביאור רחב עם מבוא על מסכת כלה רבתי. נשארו ממנו כתבי־יד שונים. החשובים מהם: אוצר המספרים, כולל רובי המספרים הנמצאים בתנ״ך, בשני התלמודים — בבלי וירושלמי — תוספתא, ספרא, ספרי, מדרשים, תרגומים, בעלי אספות ועוד, ומגילת יוחסין, תולדות המשפחות בישראל: ציוני, אלטשולר, לוין, זליגמן ודון־יחיא. את ספר „אוצר המספרים״ הוציא לאור בנו המשכיל ברל אליהו זליגמן מבלטימור, בשנת תש״ב (חותנו של רבי ישראל זליגמן היה הרב ר׳ יהושע זליג, למדן גדול ומרביץ תורה בלוצין).

רבי אליהו איזראליט השוחט (בן בנו של הגאון רבי גרשון משקלוב ואח לאבי־אביו של הרב ר׳ חיים טשרנוביץ). רבי אליהו היה גדול בתורה ועמקן בלמודו. (אחרי פטירתו מילא את מקומו בנו ר׳ זאב איזראליט שהיה שקדן גדול ובקי בתלמוד).

רבי חיים טביוב (דודו של הסופר י. ח. טביוב), בעל ידיעות מקיפות בחדרי תורה. היה זה כעין חֶבֶר של רבני לוצין בין מלכא למלכא. כשכסא הרבנות היה פנוי, וכן כשהרב היה עוזב לימים את העיר, היו פונים אל אחד מהשלשה כשצריכים היו לשאלת חכם.

כן בלטו ביחוד בין גדולי התורה שלשת אלו:

רבי יעקב רבינוביץ (בנו הצעיר של הגאון רבי מרדכי גימפל יפה מרוז׳נאי, שבסוף ימיו עלה לארץ והתישב ביהודיה — וחתנו של הגביר המיוחס, ת״ח ומוקיר רבנן ר׳ יעקב יענקל אמיתן). נכנס בעסקי חותנו יחד עם גיסו ר׳ אברהם קרליץ (בן חורג של הגאון

ר׳ מרדכי עלישברג מבאוסק). עם זאת היה ראשו ורובו בתורה וחכמה ועסקנות ציבורית. היה גדול בתורה, בעל מוח חריף ומחדש נפלא. ביתו המלא ספרים היה פתוח לרווחת לרבנים, דרשנים ושד״רים שהיו באים ללוצין. נשא ונתן בחדו״ת בכתב עם גדולי הדור.

רבי רפאל ציוני בן הרב ר׳ זליג ציוני, אדם גדול בתורה ובמעשים טובים. רבי יעקב רבינוביץ ורבי רפאל ציוני היו מגידים שיעורים לבחורים ולאברכים בבית המדרש הישן.

רבי אברהם יואלסון (בהרב ר׳ אליהו מניירי וחתנו של ר׳ שמואל איזארעץ מלוצין, שהיה תלמיד חכם, עשיר ומוקיר רבנן). היה מגדולי התורה, בקי גדול, ביתו גם הוא היה בית־ועד לתכמים וספריתו הגדולה פתוחה לכל. בא בחליפות מכתבים בשו״ת עם גדולי התורה שבדור. רב־פעלים לטובת הישיבות ולבני תורה. אתו היו בכתובים חידושי תורה שונים: מהם ספר „שלשה שריגים״. מחדו״ת נתפרסמו ב„תורה מציון״, „המאסף״, „הפסגה״ ועוד.

בעלי בתים בני תורה

בעלי בתים בני תורה מובהקים אלו היו בלוצין: אברהם (אברהמ׳יל) אמיתן; שמואל אמיתן, גבאי בבית המדרש הישן (אחיו של יעקב אמיתן); קלמן ברכמן; שלמה נח גורוויץ (בנו המנוח דוד גורוויץ היה ראש המחלקה הסטטיסטית בסוכנות היהודית בירושלים), הרץ הרציקוב, חסיד חבד״י, היה נוסע אל ה„רבי״; יצחק הלמן, שמח וטוב לב ומוקיר רבנן (שזכה לחתני התורה הרב ר׳ חיים צבי רבינוביץ ורבי דב בר בורוביק); ליבל כהן „דער זייגער־מאכער״; בנו נחמן כהן (נחמן ליבל כהנ׳ס), זמן מה שימש גבאי בבית המדרש הישן ובידו היה שמור פנקס בית המדרש, בעל תפילה ובעל תוקע בימים נוראים. הכסף שהיה מקבל בעד עבודת־קודש זו היה נותן לקרן הקיימת; נפתלי יעקב לוין נפטר כבן תשעים אצל נכדו בקיבוץ כנרת; אליעזר לוריה, בעל מוח חריף, לעת זקנתו התעסק במלמדות; מנשה מה־יפית בן הרב ר׳ ישראל אברהם מה־יפית מפרייל; דוד מנקוב; אחיו חיים מנקוב; טבי סופר, גבאי ביהכ״נ; הסוחר הפיקח פלקא פלקוב (פלקא בנימינ׳ס); בניו: אליהו פלקוב (אלי פלק׳ס); מאשע פלקוב (מאשע פלק׳ס) חסיד חבד״י; נטע רבינוביץ (נטע פישל׳ס) שקד בתורה ואשתו עסקה בחנות, היה מלווה כספים לעניי העיר בלי רבית, ומי שלא שילם לא היה עליו כנושה; שמריה (שמרל) שניאור׳ס המלמד; חיים צבי בר׳ יצחק אליהו לוין עבד בפקידות העירונית „סטארוסטא״ למעלה מארבעים שנה. היה נקי כפיים ובר לבב. לפעמים העמיד את עצמו בסכנה בהגנתו על עניני הציבור; לו היו שני אחים אהרן לוין (אהרק׳ה לוין) וישעיהו דוד לוין, מהחלוצים הראשונים שעלו לארץ. בנו הבכור של ר׳ חיים צבי לוין היה ישראל דוד לוין, שנפטר בגלות סולוביצק ברוסיה, וי״בל בנו הצעיר הרב ר׳ משה לוין, רבה של יבניאל. ביום הכתרת ניקולאי השני היתה גם לוצין ככל הערים ברוסיה מקושטה ומוארה. ר׳ חיים צבי טייל אז עם בנו הנ״ל משה׳לה (שהיה אז ילד בן תשע) בתוך ההמון החוגג והנהנה ממראה עיניו. האב פנה אל הילד ואמר לו: „משה׳לה, כשיבוא המשיח תהיה ירושלים יותר יפה מזה״. הרב לוין מסר לי בכתב על צורתה הרוחנית של לוצין, ששיבצתי במאמרי זה, ויישר כחו!

ר׳ משה בר שוער, תלמיד חכם, ירא שמים ומלמד להועיל, ידע ששה סדרי משנה בעל פה, ולא היה נותן להדליק בביתו בליל שבת נר גדול שידלק כל הלילה, ואפילו עששית של נפט, מפני שדרכו היה לאחר בלילה בלימוד התורה ולהשכים קום בבקר ללמוד „זוהר״,

יהיה מתירא שמא יכשל ויטה את הנר. והיה לומד בלילות שבת משניות בעל פה בהתלהבות מרובה, כאילו הוא מתפלל. דרכו היתה לעשות את בניהם של ישראל ליהודים נאמנים לדתם היודעים את עיקרי התורה: דיני שבת, יום טוב וכו׳. „למדנים, היה אומר, יהיו הללו שמתחילת ברייתם נועדו ללומדות, אבל להיות יהודים נאמנים לד׳ — הכל נועדים. והכל חייבים לדעת הלכות שבת ומועדי ד׳, דיני כשרות וברכות הנהנין״. היה מלמד את תלמידיו סדר מועד. המסכתות הראשונות שהיה מלמד אותן היו שבת וסוכה, מפני שראשי התיבות של המסכתות האלה הן ש״ס, ואחר כך את יתר המסכתות. אשתו פיגא־פיסא היתה למדנית, בקיאה בתנ״ך ובאגדה. בנו הבכור היה ר׳ יחזקאל שוער, תלמיד חכם, מוכר ספרים (בנו של ר׳ יחזקאל היה זאב וולף המדפיס) ובנו הצעיר היה הסופר ר׳ אברהם שוער.

רבנים, מחברים, סופרים

ואלה הם בני לוצין, ששימשו ברבנות, חיברו ספרים ויצא להם שם בתור סופרים:

הרב ר׳ יהודה ליב בהרב ר׳ יוסף זליג זאהאריא, שימש ברבנות בעיירה ליגמיאן פלך קובנה. ראב״ד בעיר וויסאקי־ליטובסק ורב בעיר ברסלאוו.

הרב ר׳ רפאל הורוויץ רבה של ראָוואָל (ליפלנד). בסוף ימיו עזב את הרבנות, חזר ללוצין ושקד שם יומם ולילה על התורה.

הרב ר׳ אליקים גציל אליעזר דרויאן, גדול בתורה, ציוני נלהב, חיבר ספר „ראשון לציון״ ב׳ חלקים, שימש ברבנות בעיר סטארא־רוססיא (פלך נובוגרוד).

הרב ר׳ שלמה משה לוינברג רבה של זדיק בליטא.

הרב ר׳ אליהו אוזבנד הרב דלאבענאר, נולד בשנת תרל״ח בלוצין, נהרג חוהמ״ס תש״ב בשווינציאן.

הרב ר׳ יעקב בה״ר מנדל מלוצין, מגדולי ישיבת ולוז׳ין, עלה לירושלים בראשית המאה השביעית למספרנו. נתפרסם בתור מדקדק נפלא ובעל מסורה והוא ראש משפחת יעקובסון בירושלים. מנוחתו כבוד בחברון (נזכר בתולדות חכמי ירושלים).

רבי בן־ציון מלוצין, שחי בתחילת המאה השביעית (תלמידו של הגאון ר׳ מנחם מנדל, ר״מ במינסק) עלה לארץ. הדפיס מכתבי רבו הנ״ל בדפוס יואל סלומון בירושלים.

הסופר ר׳ אברהם שוער, חברו וידידו מנוער של מרן הרב קוק זצ״ל. שניהם למדו בצוותא בלוצין. נתפרסמו ממנו סיפורים שונים ב„עברי״, שהופיע בניו־יורק, ו„זכרונות חבר״ מילדותו של הרב קוק לפטירת העשור של הרב ב„זרעים״ ג׳ אלול תש״ה, ובספרים שונים בעברית ובאידיש.

ר׳ ישראל ציוני, בנו של רבי רפאל ציוני, חתנו של הרב ר׳ אליעזר דון־יחיא ונכדם של הלל אימיאניטוב מרז׳יצה ורבי בונם שקלובר. היגר לאמריקה. מופלג בתורה וחכמה, עתונאי מובהק, מהמשתתפים הקבועים בעתון היומי „מארגען־זשורנאל״ ובשבועון „דער אמעריקאנער״. מאלפי מאמריו ורשימותיו, ישנם הרבה בעלי ערך קיים. היה משתמש בפסיבדונימים שונים, כגון: „יוד צדיק״, „ד״ר אשכנזי״, „בן רפאל״ ועוד.

יצחק בן שמואל שפירא, בנעוריו רכש לו ידיעה רבה בתלמוד ופוסקים והשתלם בלי עזרת מורה בשפות שונות ובמתמטיקה. עבר לגור בווארשה, חיבר ספר גדול „הארץ״, שמחוסר אמצעים יצא לאור רק חלק ממנו „תכונת הארץ״. ווארשה, תרנ״ב השתתף בעתונים

שונים, באחדים מהם היה העורך, תירגם לעברית את דברי־ימי ישראל של גרץ, בתוספת שלשה כרכים משלו, מתולדות היהודים בתקופה החדשה. פירסם מאמרים פוליטיים ופובליציסטיים, כתב רומנים, סיפורים ופליטונים בשמו ובפסבדונימים שונים.

משפחות לב־טוב

בין המשפחות המפוארות בלוצין נמנו משפחות לב־טוב.

אברהם לב: אשתו הודה היתה חכמת־לב ואוהבת תורה. בעלה השני היה שמואל טוב.

מנדל ליב לב: פנים מאירות, לבושו נאה, ידע משניות בעל פה. בעל־תפילה מפואר, צם תעניות, עסק בצרכי ציבור באמונה. ממייסדי ביהמ״ד הירוק.

יעקב לב (יענקל טוב): אחרי נשואיו המשיך ללמוד תורה אצל רבי שלמה משה לוצינ׳ר. היה ת״ח מובהק, גבאי ומרצה בשיעורי תורה בביהמ״ד הירוק.

חיים דוד לב (טוב, טופ׳יניק): מתלמידי ישיבת וולוז׳ין. נשארו ממנו כתבי־יד בהלכה ואגדה. (בתו שושנה מורה בבי״ס יסודי „זרובבל״ ובי״ס „לבנות מזרחי״ בנוה־שאנן בתל־אביב. בעלה — משה שטנשטיין, למד בישיבות מיר וסלובודקה, היה מזכיר קרן היסוד והמשרד הארצישראלי בריגה, עתה מורה בתל־אביב).

שמואל טוב: הרב קוק זצ״ל קיבל מפיו תורה בשנים שלמד בלוצין. כשהיו עומדים במסכת חולין או ביורה־דעה היה מביא את „הריאה״ כדי למשמש בה בשעת הלימוד, כך סיפר מרן הרב.

ה„דרויאנים״

מנכבדי העיר היו ה„דרויאנים״.

בינא יענקל דרויאן, מלמד גמרא מובהק. היה שקדן גדול. בחמישי לשבוע היה עוסק בתורה כל הלילה בבית־המדרש הישן. (על־פי רוב למדו בביהמ״ד הישן והיו נוהגים לשבת „משמרות״ וללמוד כל הלילה, ביחוד בחמישי לשבוע. הרב קוק זצ״ל, כשדיבר על „אהבת התורה״ שבדור הקודם, היה מזכיר את לוצין מקום־לימודו בנעוריו: „בליל חמשה־עשר באב היה קשה למצוא מקום בבית־המדרש בלוצין, מרוב הבאים ללמוד אז מבעה״ב שבעיר״).

יעקב דרויאן ולייזר דרויאן נחשבו לנדיבי־לב ונשותיהם ל„נשים צדקניות״. שיינא אשתו של יעקב דרויאן, החזיקה על חשבונה את ה„תלמוד־תורה״ ובריינה, אשתו של לייזר ליב דרויאן, הלבישה והנעילה את ילדי הת״ת. עפ״י הזמנתן היתה אופה „טעמא די בעקערקע״ 150 כעכים כל יום ויום בשביל ילדי הת״ת. שתיהן היו רגילות לבקר את הת״ת מדי יום ביומו, לטפל בילדים ולמלא כל צרכם. חתנו של יעקב דרויאן היה הלל רפופורט, בקי בש״ס ויודע שפות.

שלמה ברוך׳ס (דרויאן): תלמיד חכם, גבאי בביהמ״ד הישן, תומך ביד נדיבה בידי עניי העיר.

בין החלוצים הראשונים, שעלו לארץ מלוצין, היו יהודה בר׳ נחום דרויאן וחיים זיסקינד בר׳ מנדל יגנים (חיים זיסקה — מאנשי חב״ד).

יהודה דרויאן נולד בלוצין לאביו נחום ליב, שהוא ואביו ואבי־אביו היו איכרים

חוכרי־אדמה משלתית. פעם ביום ראשון לשבוע, כשחרש בשדה בצמד סוסים, עבר שם בכרכרה בעל האחוזה הסמוכה, שהיה חבר הסינאט. העמיד את הכרכרה ושאל אותו: היתכן לעבוד ביום ראשון? — השיב לו הבחור, שהוא יהודי וכבר אתמול קיים את מצוות השבת לפי דתו. וכשהתפלא השר למראה יהודי עובד־אדמה, הסביר לו הבחור, שהוא כבר הדור הרביעי לעובדי אדמה במשפחתו. לאחר זמן מועט באה פקודה מפטרבורג לא להחכיר עוד אדמה ליהודים, חוץ ממשפחת דרויאן.

מיכל בן זאב דרויאן, שהיו קוראים אותו וולוול לובינק׳ר היה איש תם וישר, אוהב תורה וחובב ציון. את בנו אברהם אליהו חינך לתורה. ובשנת תרפ״א, כשמלאו לו שמונים שנה, מכר את ביתו ואת צרור הכסף מסר בידי אברהם אליהו בנו ואמר לו: „אני כבר זקנתי ושבתי, הא לך הוצאות־הדרך ועלה לארץ־ישראל". וכצידה לדרך נתן לו טבעת זהב, ועליה חרותות שלש אותיות „ג׳ ז׳ י׳", נוטריקון „גם זה יעבור".

בית שבלב

ר׳ אהרן יעקב שבלב המלמד, אהב מאד את מלאכת ה„מלמדות" והיה מתמיד בה. בניו של אהרן יעקב: ברל (מורה לעברית) ויחיאל שהיה ראש ההסתדרות העברית „שפה חיה", ומתוך דבקות בעברית שינה את שם משפחתו ל„שובל". היו אדוקים מאד בכל הנוגע לשפה העברית.

כשבא פעם שאול פפרמן (דרומי) ממריינהויז להתארח בלוצין, יצאו שניהם, הוא ויחיאל שובל, לטייל בעיר, ודיברו עברית. יחיאל התחיל לדבר בקול רם. לשאלתו של פפרמן, למה הוא מרים את קולו — השיב יחיאל: „יש להפגין את הדיבור, כדי שידעו הכל שהיא שפה חיה". יחיאל רגיל היה לדבר עברית גם אל „בהמתו". הוא עלה לארץ והתיישב בתל־אביב.

למלמד אהרן יעקב היה בן שלישי: ניסן, ידוע חולי, והוא הוא שיסד את הספריה העברית הראשונה בלוצין. הודות לה רבו בלוצין יודעי עברית, והדיבור העברי החי יצא בלוצין מבית עני זה.

מציוני לוצין יש להזכיר את נטע רוזנברג, מיקירי לוצין, שעבד במסירות בעד קרן היסוד, ואת הציוני הנאמן זלמן ווארהאפטיג, חבר הועד, ובנו דוד ווארהאפטיג, מראשי בית״ר בלטביה.

ר׳ אהרון דב בר גמזו

בקהלת לוצין בלטה הדמות המקורית רבת־הפארות ומרובת־הכשרונות של רבי אהרן דב בר גמזו.

נולד בלוצין בשנת תרמ״ו לאביו ר׳ יצחק ממשפחת חסידי חב״ד. בה נתחנך וגדל, חי ופעל כל ימיו עד יום גלותו לסיביר.

עוד בילדותו נתגלו בו כשרונות מצויינים ועשה חיל הן בלמודי קודש והן בלימודי חול. אחרי גמרו את בית הספר המחוזי, נסע לישיבת סלובודקה ושקד שם על התורה. אחרי שובו מסלובודקה המשיך לקבוע יום יום עתים לתורה ורכש לו ידיעה רחבה בש״ס, מדרשים ותורת הנסתר והיה בקי גדול בתנ״ך ובספרות העברית. עם זה היה ירא שמים

למופת, מדקדק במצוה קלה כבחמורה ונוהג בחסידות, הולך תמים פועל צדק ודובר אמת בלבבו, בחייו הפרטיים היה צנוע מאד והסתפק במועט.

היה מראשי הקהלה היהודית וחבר במועצת העיר והשתתף בכל העבודות הצבוריות ורבים פנו לעצתו. גילה כשרון מיוחד לערוך תכניות לבנינים ובמה שהתקשו מהנדסים מדופלמים מצא הוא את הפתרון בנקל, אם כי לא למד הנדסה מימיו. היה מקובל על כל תושבי העיר כיהודים ואינם יהודים, וכל הבאים עמו במגע כבדוהו והוקירוהו.

היה ציוני נלהב משחר נעוריו וכל ימי חייו התמסר לתנועה הציונית בכל לבבו ונפשו. היה עושה ומעשה בכל עניני הציוניות בלי יוצא מהכלל. השתדל תמיד לדבר עברית והיה פעיל מאד בקבוצת „דוברי עברית" שהיה מראשי יוזמיה ומארגניה. בשנת תרע"ה פרסם חוברת על הרעיון הציוני. היה נואם מצוין. נאומיו והרצאותיו היו מענינים מאד ומושכים את הקהל, דבריו שיצאו מלב טהור נכנסו אל לב שומעיהם, כי כולם היו משוכנעים, שכל מה שאמר ועשה היה לשם שמים, בלי שום כוונה צדדית. היה ציוני מדיני, מתוך הכרה ברורה והבנה עמוקה והיה לוחם אמיץ את מלחמת הציונות המדינית, ואף פעם לא ידע פשרות וויתורים, כי מטבעו היה בעל אופי עז, תקיף בדעתו ועקבי במעשיו.

עד שנת תרפ"ה השתייך לציונים הכלליים. אולם אז, עם בוא ז'בוטינסקי ללטביה, היה גמזו אחד הראשונים שהצטרף למחנה הצה"ר. נעשה חסיד נלהב של ז'בוטינסקי וידיד נאמן לבית"ר, ובקונגרס הציוני השבעה־עשר השתתף בתור ציר צהר"י. בכל מדינת לטביה הכירו את היהודי בעל הדרת הפנים, שזקנו יורד על פי מדותיו, המופיע בוועידות וכנוסים ציוניים ומשמיע שם דבריו הלוהטים והמלהיבים. ר' אהרן דב בר גמזו היה בא בחליפת־מכתבים בענייני א"י עם הציוני הותיק שאול פפרמן יליד מַריינהוז הסמוכה ללוצין (שזה יותר משלשים שנה עלה לארץ, ושינה את שמו ל„דרומי"). וזהו אחד המכתבים שהננו מפרסמים כאן:

מלפנים בישראל, בהיות ארץ ישראל דבר שלעתיד לבוא, והקרבנות החמריים עליה אף מצד העשירים לא היו יוצאים מגדר של פרוטות, היה בכל בית יהודי שק של עפר ארץ ישראל שקומץ ממנו היה מושם על כל מת ומובא אתו בקבר. עכשיו — עוד הפעם בלוצין אני מדבר — הבאנו את גובה הנדבות עד לעשרת אלפים רובלים בשנה. והרי אנו הציונים בעלי המונופולין בכל הנוגע לארץ. וכשהובלנו לקבורה את חבר הועד הציוני אליהו פלקוב ע"ה ואת נדבן שנתן בפעם אחת ח"י אלף רובלים את דוד מנקוב ז"ל כבשנו פנינו בקרקע ואמרנו שעפר ארץ ישראל — לנו, בני ארץ ישראל בגולה — אין. דבר שימת עפר ארץ ישראל בקבר דין הוא והובא ביורה דעה. ובקשתי אליך — בתור יהודי חרד ובתור ידידי ורעי — שתשלח לנו עפר — פשוטו כמשמעו!

איך לעשות זאת תמצא עצה ואת הוצאותיך נשיב לך בתודה ובברכת חיים של ברכה ארוכים. —

אבגמז"ו

י"ג אייר כ"ח למטמונים תרפ"ה.

במכתבו האחרון שכתב מלוצין מיום ד' תמוז לגיסו מנדל בובה בת"א בא ביטוי לשאיפתו לעלות לארץ כיסופיו, שלמענה עבד באמונה ובמסירות כל ימי חייו, ובין היתר, זה תכנו:

ברצוני לבקשכם דבר מאד קשה, אבל חושבני, כי אם תרצו תוכלו לעשותו, רצוני לבוא אליכם, ודוקא בשעת חירום זו, אבל עם ילדים רכים אי אפשר לנסוע בלי סרטיפיקטים... זה ארבעים ושתים שנה אני עובד ומספר מכירי רב מאד, אולי

ימצאו לי גואלים בשעה זו... בגנזיו של אוסישקין יש מפרי עבודתי וכן במקומות אחרים, אולי ימליץ בעדי חברי לעבודה הזקן נפתלי יעקב לוין היושב בחיפה (כעת בכנרת — ז. א. ה.), היו ברכה שלכם א"ג.

עם בוא הרוסים ללטביה שולח לארץ גזירה בתור ציוני, וביום י"ב ניסן תש"ב נפטר במחנה ריכוז, רחוק מעירו ממולדתו וממשפחתו.

יהי זכרו ברוך וקדוש בין בוני ציון הקדושים!

דמויות

יודא דער תהלים זאָגער, היה סגי־נהור, יושב־אוהל ומגיד תהלים בע"פ כל היום. היה צם מדי יום ביומו. בערב היה סועד לבו באוכל, שהנשים הצדקניות היו מביאות לו.

בנימין פנחס, „חייל־ניקולאי", שמש דביהכ"נ. מנקה־ארובות. היה בא לבית־המדרש השכם בבוקר לזמר מזמורי תהלים. היה חובב־ציון נלהב. מדי יום ביומו היה נותן קופיקה לקופת רמבעה"נ. וכן היה מפריש קופיקה מכל רובל שהיה מקבל מהממשלה בתור פנסיה. וכשהיה בא ללוצין השד"ר של קופת רמבע"נ, היה מביא לו שק מלא קופיקות שנצטברו לסך שמונה רובל.

אברהם פופינסקי, שומר בית־הקברות, לא קיבל משכורת מהקהילה ופרנסתו היתה על עבודת האדמה שמסביב לבית־הקברות. פעמים רבות התנפלו עליו שודדי לילה, הוא התגבר עליהם וגירשם.

אחריו היה שומר בית־הקברות אברהם דער פלויזער, יהודי תמים ואדוק, היה רגיל לקום בחצות הלילה וללכת ברגל כמה קילומטרים מביתו עד לבית־המדרש להתפלל. בשעת התפילה היה ראשו עטוף בטלית, ובידו הימנית היה מהדקה היטב סביב לצוארו, ומחזיקה כל זמן התפילה, שנמשכה עד שעה אחת־עשרה. שפתיו היו נעות וקולו לא נשמע בתפילתו, וכשפשט את טליתו אחרי התפילה היתה רטובה מזיעה ודמעות, ופניו וצוארו אדומים

מאיר אמיתן, עוזר לשמש בית־המדרש הישן. אדם נחשל בשכלו. כשהיה מספר על השכירות, שהוא מקבל מביהמ"ד בעד עבודתו הקשה, היה מביא בחשבון גם את העליה לתורה בפרשת „התוכחה" ואת „מצת־העירוב", שהיו נותנים לו ערב פסח, שהיה אוכלה לתיאבון.

ר. שאטנשטיין

עיירתי

לזכר הורי הקדושים חיים דוד ויטה לב זצ"ל שעונו
ונרצחו בר"ה מנחם אב תש"א (1941).

עיירה קטנה אך יפה היתה לוצין. היא שכנה על קו מסילת־הברזל מריגה למוסקבה, במרחק 30 ק"מ בקירוב מן הגבול הרוסי, מוקפת יערות, שדות ואגמים. יהודי לוצין עסקו במסחר יערות, תבואה ופשתן, אך אוהבי תורה היו והצטיינו בשאיפתם ללמוד וללמד, לדעת ולהתקדם.

מתוך תעודות שנמצאו נודע, כי בשנת 1772 ישבו בלוצין כ־30 יהודים בלבד, ויחד עם אלה שישבו באחוזות הפריצים בסביבה הגיע מספרם ל־661. בשנת 1784 עלה מספר יהודי לוצין ל־80. בשנת 1847 — ל־2299 ובשנת 1897 ישבו 2803 יהודים בעיר ו־3452 בסביבה.

בגלל מספרם המועט לא היה בראשונה ליהודי לוצין בית־קברות משלהם ואת מתיהם היו מביאים לבית־העלמין שבכפר מאַקאַשאַני שבין לוצין לראֶז'יצה. אך במרוצת הזמן הקימו בית־עלמין גם בעיירתם. ורווחת אגדה, כי המצבה הראשונה בבית־עלמין זה היא של החייט משה בן־דוד שמת על קידוש השם. וזה דבר האגדה: חייט עני בשם משה בן־דוד היה מהלך מכפר לכפר ותופר בגדים לאיכרים ולבעלי האחוזות. יום אחד, בעבדו אצל איכר קתולי נסתבך בויכוח בעניני אמונה ודת. האיכר התלונן באזני הפריץ שהחייט העליב כביכול, את ישו, והלה כלאו בדיר. הפריץ דרש ממנו להמיר דתו, ולא — יעלהו על המוקד. החייט בחר למות מות־קדושים. בנו השתדל להציל את חיי אביו ונסע לווארשה לבקש רחמים עליו לפני השלטונות, ואמנם הבטיחו לו למלא את מבוקשו, אך אביו הועלה על המוקד יומיים לפני שובו.

בתי־הכנסת של לוצין התרכזו ברובם בפינה אחת של העיירה, על שפת האגם. והרי הם לפי שמותיהם: בית־המדרש „הישן"; בית־המדרש „הירוק"; „די שול"; „מניין החסידים"; ה„שטיבל"; ה„קלויז" (אגב, בקלויז של לוצין למד זמן רב תורה גם הרב קוק זצ"ל). ועל אלה נוספו עוד „מניינים" רבים במקומות שונים בעיירה. כאמור, אוהבי־תורה היו יהודי לוצין ובתי־המדרש היו תמיד מלאים לומדי תורה. כבר במאה הי"ח כשמספר היהודים עוד היה קטן, נוסדה בעיירה „חברת־משניות".

רבה הראשון של קהילת לוצין היה ר׳ וולף אלטשולר (1806—1786). אחריו שימשו ברבנות ר׳ דוד ציוני (1808—1806) ; ר׳ נפתלי ציוני (1856—1808) ; ר׳ אהרון זליג ציוני (1876—1856) ; ר׳ אליעזר דון־יחיא (1924—1876) ; ורבה האחרון היה ר׳ בן־ציון בן ר׳ אליעזר דון־יחיא הקדוש שנרצח בידי הנאצים.

מהפכת 1905 גרמה להתעוררות גם בין יהודי לוצין. רבים מן הצעירים נאלצו לברוח מן העיירה כחשודים בהשתתפות במהפכה. אחד מהם, מאיר לוין, חזר כעבור שנים והביא עמו את רעיון התחיה העברית. הוא הקים בית־ספר שבו לימד עברית, היסטוריה, תנ״ך, דקדוק עברי. וגם ספריה לנוער יסד. על־ידו עזרו הרשל מלמד וצילאָביץ. שלושתם החדירו את אהבת־ציון בלב הנוער היהודי. אמנם, כעבור שנתיים נאלץ בית הספר להיסגר מחוסר אמצעים, אך הניצוץ שהוצת לא כבה עוד.

אחרי הקמת מדינת לטביה נוסדו שוב מוסדות חינוך יהודיים ועבריים בלוצין. בגן־הילדים הראשון שימשו כמורות אוליה לב, רוזה לב, גסיה גרישקו. מנהל בית־הספר היהודי הראשון היה שמואל הילקין והמורים פ. פלינר, פ. ויינשטיין, רוסיה סלובוד, מניה מיסולבין ואחרים. מנהל בית־הספר העברי הראשון היה חנוך גורביץ.

מובן שגם מפלגות לא חסרו בעיירה, ולכל מפלגה המועדון שלה. וברחוב נשמעו תמיד ויכוחים סוערים.

באחת השבתות בחודש יולי 1938, בעת שרוב היהודים התפללו בבתי־הכנסיות, פרצה לפתע דליקה בעיירה. חיש־מהר התפשטה האש ורוב בתי העיירה עלו בלהבות. תושבי העיירה החלו לבנותה מחדש, אך כעבור שלוש שנים באה השואה הגדולה ושליחי היטלר שמו קץ לקהילה הקדושה והטהורה.

ש. אזז

וינדאו

מספר היהודים בקהילת וינדאו — עיר נמל בים הבלטי, השוכנת על שפך הנהר וינדאו — היה כ־2500 נפש, רובם היו סוחרים ובעלי תעשיה, פרנסתם היתה מצויה והם היו בשלווה ונחת וביחסים טובים למדי עם שכניהם הלטיים.

היהודי הראשון שהשתקע בוינדאו היה קאופמן ליפשיץ מפראג, שבא לעיר במחצית השניה של המאה הי״ח. משפחתו גדלה והסתעפה במרוצת הימים עד שהיוותה חלק גדול של העדה היהודית בוינדאו.

אחד מצאצאיה, ר׳ יוסף ליפשיץ הזקן, עלה לארץ ישראל בשנת 1934 ומתגורר עתה ברחובות, בנו הוא ד״ר שאול ליפשיץ מנהל חברת „פורד״ בישראל.

בעיקר נבנתה קהילת וינדאו מחורבנה של פילטן, היא העיירה היושבת על גדות הנהר וינדאו כ־20 ק״מ ממזרח לוינדאו. תושבי פילטן היהודים העתיקו רובם ככולם את מקום־מגוריהם לוינדאו. המשפחות הנפוצות ביותר בין יהודי וינדאו היו: ברמן, מאיר, לויוס, זאבא, יעקבסון, פרידלנדר, ברגמן, גולדשטיק, וינברג, זאל, אדלשטין, חזן, קרייצבורגר, הירשזון, וולפזון, כהן ובלומנאו, ורובן באו לוינדאו מפילטן.

אין לדבר איפוא על יהודי וינדאו בלי לשלב גם את יהודי פילטן. מפילטן יצא מספר רב של יהודים מפורסמים, אנשי שם ואנשי מעשה. בין אלה יש להזכיר את: הרב הגאון ר׳ מרדכי־אוריה סמונוב, חברו ורעו של הגאון ר׳ מאיר־שמחה מדוינסק, אשר ישב על כסא הרבנות בוינדאו 40 שנה.

בנו — הרה״ג ר׳ אליהו אהרן סמונוב־מיקקובסקי, ששימש ברבנות בגריבה, חרקוב וראב״ד בתל־אביב (נפטר בשנת 1947 בת״א); בנו השני של הרב מרדכי־אוריה — ר׳ גרשון, סוחר אמיד, תלמיד־חכם ונשוא פנים, ראש העדה בפילטן; בנו של ר׳ גרשון — הרב ר׳ אפרים סמונוב, חתנו של ר׳ חיים ברלין ז״ל מולוז׳ין, ששימש זמן ידוע ראש־ישיבה בולוז׳ין וכיהן ברבנות בוינדאו כארבעים שנה, מגדולי הרבנים בזמנו, שבו נתמזגו תורה והשכלה, נואם מצויין ועסקן חשוב; בנו של ר׳ אפרים — עו״ד יצחק סמונוב, שנפטר בירושלים בשנת תש״י. הוא היה מזכיר הקהילה בירושלים ואחר־כך סגן פרקליט־המדינה, ציוני מסור משחר ילדותו.

ד״ר משה אברהם בן ר׳ יהודה ליב ליכטנשטין (נכדו של הגאון ר׳ צבי הירש לויוס), גיסו, חברו ורעו של ד״ר חיים וייצמן, איש אציל־רוח תלמיד־חכם ומשכיל וציוני מסור. התגורר בוילנא ויקטרינוסלב, עלה לארץ ישראל בשנת 1921 ונפטר בשנת 1927 בירושלים;

ועוד רבים מבעלי שאר־רוח, שפילטון הקטנה נתפרסמה על ידם.

מבין עסקני הציבור שהטביעו את חותמם על קהילת וינדאו יש להזכיר את:

ר׳ שלום בן מאיר מייאר (ז׳אנו מייאר), עשיר מופלג, סוחר יערות, איש נדיב־לב, עסקן מסור ופרנס בעדתו כארבעים שנה. בשנים האחרונות קנה אחד הבתים המפוארים בעיר ונתנו מתנה לקהילה לצרכיה ולאיכסון מוסדותיה ובתוכם גם את בית־הספר היהודי המקומי. הוא זכה עוד למות מות ישרים ולבוא לקבורה בעירו לפני השואה. רעיתו הנאמנה חנה, שהיתה עזר כנגדו בפעולותיו הנדיבות, היתה הראשונה שאיבדה את עצמה לדעת בתליה בבית־המדרש בוינדאו, אשר בו ריכזו הגרמנים עם כניסתם לעיר את כל הנשים היהודיות, והיא אז ישישה, כבת 70.

ר׳ יעקב ברמן — דמות אצילה של פרנס נאמן ואהוב על הבריות, עשיר, בעל נכסים ונדיב. הוא הקים בית־כנסת ותלמוד־תורה בוינדאו לזכר בנו מאיר־שלום, חתנו של הסופר ר׳ זאב יעבץ, שמת בדמי ימיו. בשנת 1939 מת ר׳ יעקב בוינדאו זקן ושבע ימים בגיל קרוב למאה שנה.

בנו אברהם ברמן, עסקן מכובד ומסור לעניני הקהילה ולצרכי הכלל בכל מאודו ונפשו במשך שנים רבות.

חתנו של ר׳ יעקב — יוסף (ז׳אנו) לויוס, איש בעל שאר־רוח ויהודי נאמן למסורת אבות ולקניני האומה. בדרך זאת הוא חינך והדריך את בניו אשר שנים מהם הספיקו לעלות לארץ ישראל.

כלתו — רחל ברמן בת ר׳ זאב יעבץ ואלמנתו של בנו מאיר ברמן, נפטרה בת״א בשנת 1946. דמות אצילה של אשה עבריה, בעלת־השכלה ועדינות רוחנית שבאה לה בירושה מבית אביה. ביתה היה מופת לבית יהודי נאמן למסורת אבות ולאהבת־ציון. ברוח זאת חינכה את ילדיה שכולם בארץ־ישראל. מקס ברמן, בנו של אברהם, עסקן בחוגי הנוער, אחד המיסדים והיושב־ראש של „המכבי״ בוינדאו.

אברהם מנדלביץ, קבלן ממשלתי יליד רוסיה, אהוב ונערץ על כלם, ראש ההסתדרות הציונית בוינדאו, עסקן חרוץ בעניני הקהלה בעיר ומסור לתנועה הציונית למפעליה וקרנותיה מימי נעוריו. עלה לארץ ישראל בשנת 1925 והיה מראשוני המתנחלים על הר הכרמל בחיפה. גם כאן עסק וטרח לטובת הציבור, יזם ובנה את בית־הכנסת הראשון על הר הכרמל. נפטר בשנת 1940 בחיפה בגיל 67 שנה.

ד״ר ישראל יצחק בן יעקב קפלן — יליד שאולי, תלמיד־חכם ומשכיל לוחם, ציוני מסור משחר נעוריו, היה ידידו של ד״ר יוסף חזנוביץ מביאליסטוק. בשנת תרס״א בהיותו סטודנט בדורפט הוציא ספר קטן בשם „חזון ליל״ בו הוא מתפלמס עם המתבוללים העשירים המתנגדים לציון וגם עם אלה ממנהיגי הדת שקמו אף הם לחבל בתנועה הציונית. הספר כתוב בצורת חזיון, כשמו המעיד עליו, בלשון תנכ״ית רהוטה ומליצית המעידה על ידיעתו המעמיקה בשפת־עבר.

ר׳ רפאל מנדלקורן סוחר אמיד ותלמיד־חכם, איש נדיב ובעל לב חם שנענה לכל דורש. בניו היו עסקנים בוינדאו בחוגי הנוער. בנו הצעיר חיים־ניסן הי״ד עלה לארץ ישראל בשנת 1928 והתגייס למשטרה בתל־אביב. הצטרף ללוחמי שיחרור המולדת, נתפס בידי המלכות והושלך לכלא. כאן חלה ואחרי שנתיים מת.

ז׳אנו (זאב) ויינברג, סוחר נכבד ונשוא־פנים בוינדאו, רעיתו אינה וינברג, אשה

כבודה ונערצה ואם מסורה. אחרי מות בעלה בוינדאו, עלתה עם ילדיה לארץ ישראל בשנת 1936. במאורעות שנת 1938 שיכלה את בנה שמעון איש ההגנה שנפל על משמרתו על יד חיפה.

שמעון מייאַר, סוחר עצים ובעל נכסים רבים, אחד העסקנים המסורים ביותר לענייני הצבור בעירו.

מקס ציביאן, סוחר מכובד ועסקן רב פעלים, חתנו של ר׳ יוסף פרידלנדר מנכבדי העדה היהודית בוינדאו.

הרמן בן ר׳ זונדל וולפסון, סוחר תכשיטים אמיד ועסקן רב־פעלים. אחד ממייסדי „צעירי־ציון" בוינדאו, חבר ועד הקהילה המקומי וחבר מועצת העיריה, אחד הפעילים למען קק"ל וקרן היסוד. כמוהו כן אחיו ליבוש ואחותם לובה איזראלית, שהיתה פעילה בחוגי הנוער עד עלותה לארץ ישראל.

ראובן בן יעקב יעקבסון, עסקן ציוני פעיל ובעל הכרה ציונית עמוקה, אחד ממייסדי „צעירי ציון" בוינדאו והרוח החיה בה. עלה לארץ ישראל עם בני־ביתו בשנת 1935. עם ראשית מלחמת השחרור השתתף בנו אליהו בקרבות גוש עציון כאיש הפלמ"ח, ושם נפל בגיבורים.

ר׳ אלעזר זאָבּאַ, ראש משפחת זאָבּאַ המסועפת, אחד מעשירי קורלנד ונדיב־לב מאין כמוהו, וד"ר יצחק פייטלברג, הרופא המהולל יליד פילטן, שהיו בימי שלטון הצאר ובימי הכיבוש הגרמני של מלחמת־העולם הראשונה נציגי העדה לפני השלטונות.

מספרים, שעם כניסת הנאצים לוינדאו, כשהשמידו את כל יהודי העיר, הציעו לד"ר פייטלברג להשאירו בחיים, אך הוא לא אבה וענה לרוצחים: „לא אפרד מאחי ואחיותי למקום שהם הלכו, אלך גם אני".

נוסף לאלה שתפסו מקום נכבד בחיי היהודים בוינדאו בנדיבות לבם, בעסקנותם ובהשפעתם, שנתנו מהונם ומאונם לצרכי הציבור ולבני ארץ ישראל ברצוני להזכיר את:

אנשי הדת והרוח, השוחט דמתא ר׳ יהודה כ"ץ, ר׳ בן־ציון בר׳ יהודה ליב לויוס, מורה דת ותלמיד חכם, ר׳ שלמה ברגמן, הרב אברהם ליב לויוס בנו של ר׳ בן־ציון, ואחרון אחרון הרב ר׳ חיים זימן (ר׳ חיים), יליד ליטא, חתנו של ר׳ יהודה ליב לויוס מוינדאו, אשר שימש כמ"מ מרא דאתרא ומטיף בבית־המדרש. במשך 35 שנות שבתו בוינדאו חינך והכשיר דור שלם בתוך בית־המדרש ומחוצה לו. בנו של ר׳ חיים היה הראשון שעלה מוינדאו כחלוץ. אחריו עלה גם ר׳ חיים עם כל בני ביתו.

ניקולאי הרצברג, אחד ממייסדי בית־הספר היהודי ומנהלה הראשון של הגימנסיה וכן המורים הראשונים: חיים בן אברהם ליכטנשטיין, המורות לילי זאָבּאַ, פאולה שיינפלד, מתילדה יעקובסון וחוה חזן.

מבין קרואי העדה בולטים שמותיהם של: ליאופולד שטצין, ליאו והיימן גליקמן, קופל פרל, דוד פרידברג, אהרן ויחזקאל זקס, האחים ליפסון, האחים טרמבה, אבא כהן, משה טוביה הירשזון, הירש גוטשלק, יצחק טלברג, מקס איזראלסון, יעקב פקטור, מרקוב, גרשון יעקבסון, ל. ה. גלזר, קולר, רולוף, זימסון, אברהם זאָבא, הגב׳ שרה וולפזון, הגב׳ עמליה מאירסון, הגב׳ ברין.

ועוד יש רבים, נכבדים וחשובים שהרימו את תרומותם הרוחנית והמעשית למען עיצוב דמותה של העדה היהודית בוינדאו. זכרם יהיה שמור בזכרון הנצח של האומה.

יהודי וינדאו היו תורמים ביד רחבה לכל מגבית ציונית. רובם ראו את עצמם כציונים, אם כי לא היו בקיאים בהבדלי השקפות בתנועה הציונית ואף לא התעניינו בכך. אך גם המעטים שהיו מתבוללים תמכו במגביות למען ארץ־ישראל.

ועד־הקהילה הצטיין בפעולתו הסוציאלית ואף קיים שלושה בתי־ספר: בית־ספר יסודי, גימנסיה יהודית ו„תלמוד־תורה". יש לציין כי לא היו בעיר רבים שנזקקו לעזרה סוציאלית, אך משקרה מקרה שיהודי ירד מנכסיו או נשבר מטה־לחמו, מיד היו בני העיר עוזרים לו באהבה ובמסירות לחזור לאיתנו.

בעיר פעל סניף ההסתדרות הציונית, שעסק בעיקר בפעולה למען הקרנות, אך הטביע חותמו גם על חיי התרבות בעיר. זמן מה התקיימו גם סניפי „צעירי ציון" ו„וויצו".

בוינדאו הוקם אחד הסניפים הראשונים של אגודת הספורט „מכבי" בלטביה. כמעט כל בני הנוער בעיר נמנו עם אגודה זו.

מקום נכבד בחיי יהודי וינדאו תפס „מועדון הסוחרים", שעמו נמנו כל הסוחרים ובעלי־הבתים בעיר.

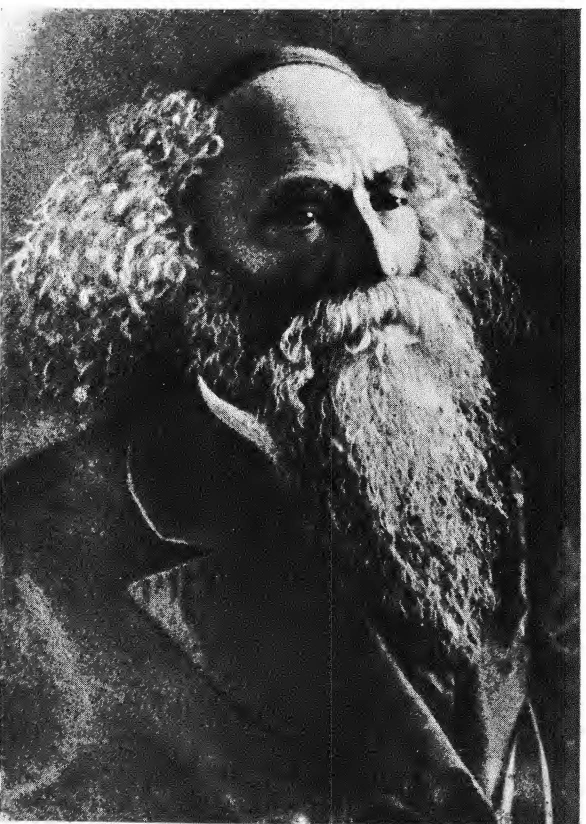
גורל יהודי וינדאו בשנות השואה היה כגורל כל יהודי לטביה. עם נסיגת הצבא האדום מן העיר הספיק חלק קטן של יהודי וינדאו להימלט לרוסיה. היהודי האחרון שעזב את העיר, לפני שנהרס הגשר על הנהר וינדאו, היה החזן טננהולץ, חתנו של ר' הירש גוטשלק, אשר הצליח אחרי גלגולים רבים להגיע לארץ ישראל בשנת 1950. אך רובם של אלה שנמלטו לרוסיה אבדו ברעב ובקור בערבות סיביר.

בין אלה שנפלו לידי הגרמנים לא נשאר איש בחיים. מתוך מכתבים מלטים בוינדאו נודע על מותם של שנים מבני העיר, יעקב רולוף, בנו של בעל האחוזה וולף רולוף, ומאיר מרקוב, שניהם בחורים אמיצים וחסונים. הגרמנים אילצו אותם לכרות לעצמם קבר במו ידיהם, כשהם עומדים עליהם לשמרם. השנים לבשו עוז, התנפלו על מעניהם במעדרים שבידיהם, פרקו את נשקם והרגו בהם תשעה. אחר כך נפלו גם הם כגבורים.

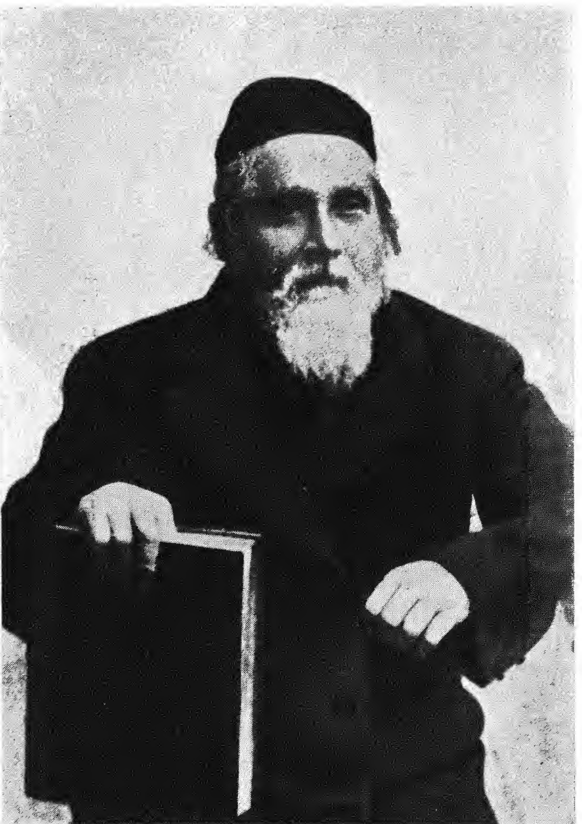
כך הקיץ הקץ על קהילת וינדאו המהוללה. ובהיפקד זכר קהילות הקודש שנחרבו ונשמדו, תתפוס קהילת וינדאו את המקום הראוי לה באוצר הזכרונות של האומה.

73. הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק
בתקופת רבנותו בבאויסק

74. הרב ר׳ יוסף רוזין (הרוגאצ׳ובי)

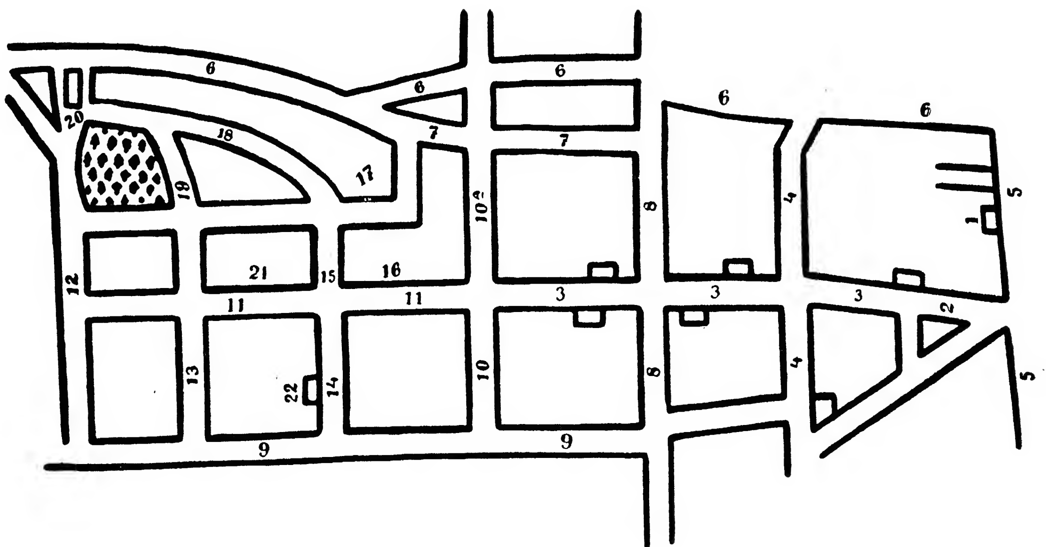
75. הרב ר׳ מאיר שמחה הכהן

76. שער הגיטו בריגה

77. הגדר סביב גיטו ריגה
נוסח כתובת האזהרה בגרמנית ולטית: „כל העובר את הגדר או מנסה לבא במגע עם תושבי הגיטו יירה ללא התראה”

78. תרשים גיטו ריגה
(לפי ספרו של מ. קאופמן, „חורבן לעטלאנד")

1. בית ה„יודן־ראט" בגיטו הגדול; 2. שער הגיטו; 3. רחוב סאדובניקוב; 4. רחוב קאתוליו; 5. רחוב לאצ'פלסיס; 6. רחוב מוסקבה; 7. רחוב ירסיקה; 8. רחוב דאוגווּפילס; 9. רחוב לילא קאלנו; 10. רחוב מאזא קאלנו; 10א. רחוב ווינה; 11. רחוב לודזא; 12. רחוב לאובס; 13. רחוב ווילאנו; 14. רחוב ליקסנא; 15. שער פראג; 16. הקומנדאטורה; 17. מגרש הפח; 18. רחוב קלן; 19. רחוב בילפלד; 20. בית העלמין היהודי הישן; 21. „גיטו הנשים"; 22. בית ה„יודן־ראט" בגיטו הקטן.

הרב זאב אריה רבינר

שני גאוני התורה

בין רבני לטביה התנוססו כאבני נזר הגאונים רבי מאיר שמחה כהן ורבי יוסף רוזין. זכות מיוחדת היתה לעיר דווינסק*, שבה ישבו על כסא הרבנות שני המאורות הגדולים, האריות שבחבורה, גאוני עולם, מורי הדור, שעליהם היתה גאותה ותפארתה של היהדות התורנית העולמית, ושעל־ידם יצא שמה של דווינסק בעולם.

הגאון רבי מאיר שמחה (בהרב המפורסם ר' שמשון קלונימוס בהגאון המפורסם בדורו ר' חנניה כהן, וחתנו של ר' הירש פלטיאל מביאליסטוק) כיהן פאר ברבנות לעדת הפרושים (עולמש'ר־רב) בדווינסק קרוב לארבעים שנה.

רבי מאיר שמחה היה מקובל בעיני גדולי הדור כאחד הראשונים במשנתו הברורה ובסברתו היורדת לשיתין של הלכה והמכוונת לאמיתה של תורה. ספריו רצופים עומק עיון, הגיון בהיר וחידושיו שמחים כשעת נתינתם, עם סגנונו המרוכז והתמציתי שיש בו מסגנון ראשונים.

אישיות גדולה בחכמתה, במאור פניה וברוחב־דעתה, שופעת אמונה ובטחון. נקי הדעת ואוהב כל אדם מישראל. קרובים ורחוקים היו מקדימים לפתחו ועצתו היתה מכוונת ומדריכה.

רבי מאיר שמחה העשיר את הספרות התורנית בספריו: א) „אור שמח" על ספר משנה תורה להרמב"ם, ארבעה חלקים: שלשה חלקים הופיעו בחייו (ווארשה תרס"ב, תרס"ד, עת"ר)** וחלק אחד יצא לאור אחרי פטירתו, על ידי הרב ר' מנחם מנדל זק הגאבד"ק ריגה (ריגה, תרפ"ו). כל ארבעת החלקים הופיעו במהדורה מצולמת („הוצאת תלפיות", ניו־יורק, תש"ו).

ב) חידושים על הירושלמי נדפסו ב„השלמה לירושלמי" (ווילנא, תרפ"ח);

ג) „משך חכמה" על חמשה חומשי תורה, יצא לאור בהשגחת הרב ר' מנחם מנדל זק, רבה של ריגה (ריגה, תרפ"ז), מהדורה שניה הופיעה בישראל (הוצאת מנורה, ירושלים, תש"ז).

---

* מלפנים דינאבורג, ועם קום מדינת לטביה — דאוגאווּפילס.

** ספר „אור שמח" על משנה תורה, ספר נשים וספר קדושה, מהדורא תניינא (הוצאת הברת „גמילות חסד" על שם רבי מאיר שמחה, דאוגווּפילס — ת"ש). את הנייר להדפסת הספר המציאו האחים הוף מריגה.

ד) „אור שמח", חידושים על מסכתות בבא קמא ובבא מציעא, יצא לאור בישראל, בסיוע „מוסד הרב קוק שעל יד המזרחי העולמי". (ירושלים, תש"ח).

ה) הגהות והערות על ספר החינוך, נדפס בספר מנחת חנוך (ווילנא, תרפ"ג).

ספר „אור שמח", חידושים על כל הש"ס, ספר גדול כמות ורב איכות, ערוך ומסודר לדפוס, וספר „אור שמח", שאלות ותשובות הלכה למעשה בכל מקצועות התורה — כתבי־יד שמסר הגרמ"ש להרב זק בקיץ תרפ"ו — הלכו לטמיון (ובדרך נס ניצל כתב־יד על ב"ק וב"מ הנ"ל).

רבי מאיר שמחה, שהיה מאיר פנים בהלכה, האיר עינים גם בקורות האומה, כפי שאנו רואים בכמה מקומות בספר „משך חכמה" על התורה, וביחוד בדבריו בפרשת בחקותי, שהם מעין חזות עתידות. וכה לשונו בין היתר: ...„עוד מעט ישוב (ישראל) לאמר, שקר נחלו אבותינו, והישראלי בכלל ישכח מחצבתו ויחשב לאזרח רענן, יעזוב לימודי דתו, ללמוד לשונות לא לו, יחשוב, כי ברלין היא ירושלים... אז יבוא רוח סופה וסער, יעקור אותו מגזעו, יניחהו לגוי מרחוק, אשר לא למד לשונו, ידע כי הוא גר, לשונו שפת קדשנו, ולשונות זרים המה כלבוש יחלוף, ומחצבתו הוא גזע ישראל. ותנחומיו ניחומי ד' אשר ניבאו על גזע ישי באחרית הימים"...

רבי מאיר שמחה נמנה עם גאוני הדור הנאמנים לציון. בשנת תרפ"א, כשבא אליו רבי מנחם מנדל פינקלמן* בשליחות מטעם ההסתדרות הציונית בריגה לבקשו שיפרסם קול־קורא לטובת קרן היסוד, נענה רבי מאיר שמחה בחפץ לב ופנה במכתב מיוחד אל העם שירים תרומתו לקרן היסוד. וכה דברו בין היתר: „אמנם כעת הסבה ההשגחה, אשר באספת הממלכות הנאורות אשר בסן רימו ניתן צו, אשר ארץ ישראל תהיה לעם ישראל, וכיון שסר פחד השבועות וברשיון המלכים קמה מצות ישוב ארץ ישראל, ששקולה כנגד כל מצוות שבתורה (ספרי פ' ראה) ואולי על זה נאמר: „עד מתי תתחמקין (ירמי' ל"א)". וסיים את מכתבו: „יהיה איך שיהיה, מצות ישוב א"י לא נפטר מזה. כל מי שבכוחו יעשה, וזכות המצוה הזאת תגן על עמו ישראל בכל מקומות מושבותיהם להצילם מכל רע, ועיניהם ועינינו תחזינה בשובו לציון ולשמוע בעת אשר יאמר לציון מלך אלקיך". (המכתב פורסם בחוברת „אוצר הארץ", הוצאת „כנסת", ירושלים — תרפ"ו).

בסוף קיץ תרפ"ו חלה רבי מאיר שמחה חליו הקשה ובא לריגה להתרפא. בשבת פ' שופטים, ד' אלול תרפ"ו, עלתה נשמתו השמימה. כהלום רעם פשטה השמועה בעיר ובכל המדינה על הסתלקותו של גאון הדור. במוצאי שבת הובא ממקום פטירתו אל בית־המדרש „פיטאוו".

המגיד דמתא הרב ר' חיים זאב חאראש (הקדוש), תלמידו של הגאון רבי מאיר שמחה, פתח עליו בהספד. בדברים הנוגעים עד הלב סיפר על חיי רבו הגדול הגאון האמיתי וקרא בקול חנוק דמעות: „לו בימי התנאים חיית, היית כאחד מהם. שלושים ותשע שנה היית רב בדווינסק. ולא רק רב — אלא גם אב היית לה, ואף בימי המלחמה, בימי המצור, כשסכנה רחפה על פני העיר, לא יצאת ממנה. וכשהתחננו לפניך לעזוב

* מנחם מנדל פינקלמן, יליד העיירה פונידיל, פלך קובנה, שלשלת היוחסין: מגזע הגר"א מצד אביו ונצר משפחת הרבי מקאפוסט מצד אמו. תורני ומשכיל, חבד"י נלהב, נדיב לב, עסקן ציבורי וציוני ותיק. ציר לקונגרסים ווערידות ציוניות. מתושבי תל־אביב.

את העיר, היתה תשובה אחת בפיך: „כל זמן שתשעה יהודים ישארו בדווינסק, אהיה אני העשירי".

מספד מר נשא הרב ר' מנחם מנדל זק, הגאבד"ק ריגה. בהרימו קול נהי קרא: „איה סופר ואיה שוקל, איה סופר אותיותיה של תורה, ואיה שוקל קלות כחמורות?"... וסיים: „מארי, מארי, רבי, רבי, רכב ישראל ופרשיו, אללי לנו, שהנחת הדור יתום!"

אנשי ריגה והסביבה נהרו בהמונים אל הלויה, ורובם ליווהו עד דווינסק. בכל תחנה ותחנה נתווספו מלווים. הדרך מריגה לדווינסק הפכה למסע־אבל. כשארונו הגיע לדווינסק, חיכה קהל בן עשרת אלפים איש, שפרץ בבכי. ההלויה עברה על־יד כל בתי־המדרש שבעיר. בכולם הספידוהו. ומדי פעם בפעם היה הקהל פורץ בבכי ונהי. לא רק העיר דווינסק נתימתה בהלקח ממנה רבה ואביה, שהיה לה ל„מאיר" עינים בהלכה ו„שמחה" לאיש במענה־פיו. ולא במדינת לטביה בלבד היה אבל גדול, אלא „ולכל ישראל אבל כבד".

הגאון רבי יוסף רוזין (בן הרב החריף ובקי ר' אפרים פישל וחתנו של ר' משה הערשפינקל מוורשה) הידוע בשם „הרוגאצ'ובי", על שם העיר שנולד בה, או כפי שקראוהו, ר' „יוסלה דינאבורגר", כיהן פאר ברבנות לעדת החסידים בדווינסק קרוב לחמשים שנה.

הדרת פניו הנזיריים, ראשו העטור תלתלים, העלו בדמיון אחת מדמויות הקדמונים, שבאורת פלא טולטלה לדורנו. קלסתר־פניו המיוחד במינו השאיר רושם בל ימחה על כל רואיו.

הרוגאצ'ובי שם לילות כימים על התורה, לא פסק פומיה מגירסא ולא הסיח דעת מתלמודו. כל חייו לא היו אלא תורה, ולא היו לו בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד. היה אוצר בלום, בור סיד שאינו מאבד טיפה, מחדש עצום ובעל הגיון נפלא.

ספריו שיצאו לאור: „צפנת פענח", על ספר משנה תורה להרמב"ם (ורשה—תרס"א, תרס"ג, תרס"ט. פיעטרקוב — תרס"ג, תרס"ה, תרס"ח. דווינסק — תר"ץ).

„צפנת פענח", ביאור הלכות שונות בש"ס (ורשה — חסרה שנת ההדפסה).

„צפנת פענח", שאלות ותשובות, ארבעה חלקים, הופיעו בורשה — בילגורייא בשנות תרצ"ה—תרצ"ח.

„צפנת פענח שאלות ותשובות, חלק ראשון נעתק ונסדר ע"י תלמידו יורש־כסאו הרב ר' ישראל אלתר ספרן־פוקס, בהוצאת בתו של הרוגאצ'ובי, הרבנית מרת רחל ציטרון (קיטרוני)* (דאוגאוופילס, ת"ש).

„צפנת פענח" שאלות ותשובות, חלק שני (דווינסק, תש"א).

הרוגאצ'ובי יצא לו מוניטין בספריו המפליאים המאירים עיניים ב„עיינים" המרובים, ובתשובותיו המפתיעות, שהיה משיב לכל שואל כקטן כגדול, שהיו פונים אליו כמעט יום יום מכל פנות העולם. והרב ר' מרדכי קאלינא מווישאגראד פילפל עם הרוגאצ'ובי במשך ארבע שנים רצופות בצורת חליפת מכתבים מיוחדת במינה. מ„אור ליום ג' ויצא תרצ"ב" עד „אור ב' ב' תולדות תרצ"ו". מכתבי־תורה אלה המכילים מאתיים ותשעים מכתבים

---

* הרבנית רחל ציטרון, אלמנת הרב ר' ישראל אבא ציטרון, רבה של פתח תקוה זצ"ל, נסעה לדאוגוופילס לטפל בכתבי־יד המרובים של אביה להוציאם לאור. נשארה ונספתה שם בימי השואה, וכל העושר הרוחני, פרי יצירתו הרוחנית של הגאון המופלא, הלך לטמיון.

מלאים פלפולים עצומים ונפלאים, הוציא לאור הרב ישראל יהושע קאלינא, בנו של הרב ר' מרדכי קאלינא הנ"ל (בילגורייא — תרצ"ז).

בחורף תרצ"ב בקר חיים נחמן ביאליק את לטביה. כשהיה בדווינסק, הלך לקבל את פני הרוגאצ'ובי. פגישה זו היתה מיוחדת במינה. הביקור הקצר נהפך לשיחה של שעה שלמה. ביאליק נפתע מאוצר התורה, ההיקף הרב וגודל המעוף שגילה ברוגאצ'ובי. מפיו נמסרו בעתונות הדברים הבאים על הגאון הפלאי:

באלה הימים ביקרתי את הגאון הרוגאצ'ובי. שימו אליו לב. התבוננו והסתכלו, באיזה אופן ובאיזו דרכים יוצר מוחו של האדם בלי ידיעתו, וכל זה מתוך היסח הדעת כאמרו של שילר „הלשון נובעת ויוצרת מאליה; כשהלשון גדושה ושופעת מרוב שמחה, יוצרת היא מאליה". אין ספק, כי הרוגאצ'ובי הוא הגאון של דורנו, מלא וגדוש ושופע תורה וחכמה, הוא גופו תורה וכולו אומר תורה, ושלהבת למוד התורה עולה בו מאליה. טובל הוא במעיינות התורה. דומה הוא לאחד מבעלי ההון הגדולים הנמשך לעסקי המסחר שלו לא בגלל הרווחים המובטחים לו אלא מתוך תאות המסחר וחפץ היצירה. כך גם הגאון הרוגאצ'ובי, נתפס בפרוצס היצירה ובתשוקת התורה בו מתמזגות שלש התכונות של מוח חריף, זכרון ענקי ושקדן בלתי רגיל. התמדה מה היא? ריכוז קיצוני של המחשבה, ולדברי גיתה „ריכוז זהו סימן הגאוניות": התכונה להתרכז בדבר אחד יש בה מן הגאוניות! הרוגאצ'ובי הנהו התלמודי הכי מקורי שראיתי בחיי. ממוחו של הרוגאצ'ובי אפשר היה לעצב שני איינשטיינים. יחיד ומיוחד הוא במינו, יקר המציאות שאין דומה לו. את הרוגאצ'ובי יש לראות כרכוש רוחני גדול של האומה. אילו היה עולה בידנו לנצל באופן מדעי את ידיעותיו הגאוניות של הרוגאצ'ובי, אפשר היה להעשיר את תרבותנו בעשרות ספרי יצירה רבי ערך. אילו אפשר היה לדלות את מעינות התלמוד אשר במוחו של הרוגאצ'ובי, אפשר היה לחבר תרבות מקיפה.

שערו בנפשכם, שאנו רוצים לעמוד על צורת הנעליים שנעלו בתקופת התלמוד. די לפנות לרוגאצ'ובי בשאלה מסוג זה, ותוך כדי דיבור יציין את כל המקומות בגמרא, תוספתא, מכילתא, ספרא, ספרי, בהם מדובר בענין זה. כשעה שלמה שוחחתי אתו על ענין אחד, על תספורת נשים בתקופת התלמוד, איך היו רגילות לגזוז שערותיהן. ובמשך כל הזמן עמד ומנה את המקומות בתלמוד, בהם מדובר בענין זה. אילו ניתן להשתמש בבקיאותו המפליאה של הרוגאצ'ובי, כי אז יכלו מספר יחידים לחבר ספרים אשר בתנאים אחרים צריכים הרבה אנשי מדע לעסוק בזה. מן הראוי היה שיעלה הרוגאצ'ובי לארץ ישראל, יתיישב בירושלים, כדי שאפשר יהיה לנצל את האוצר הבלום הזה של ידיעותיו לטובת המדע הישראלי.

בחורף תרצ"ו חלה הרוגאצ'ובי מחלה אנושה. עפ"י עצת הרופאים נסע להתרפא בווינה. סופרי העתונים העולמיים באו לווינה במיוחד לראות את „חכם התלמודי", שאגדות נתרקמו סביבו. ביניהם היה סופרו של עתון ספרדי חשוב, שביקש הסברה לגדולתו של הרוגאצ'ובי. הוא שמע כי הגיע לווינה חכם גדול בתלמוד. נמסרו לו שמות של יצירות תלמודיות, אבל אין הוא יודע משמען. אחד העתונאים היהודיים בווינה הציץ לפנקסו של העתונאי הספרדי, בו היה רשום: „תלמוד בבלי, ירושלמי, ספרא, ספרי, תוספתא, מכילתא". הסבירו לסופר הספרדי תכנם של אלו ואמרו לו: „אילו נשתכחו כל הספרים הללו, היה הרוגאצ'ובי מעלה אותם מחדש על פי זכרונו"..

ביום ה׳, י״א באדר א׳, נתבקש הרוגאצ׳ובי לישיבה של מעלה. הארון נשאר עד מוצאי שבת בווינה. בווינה ובוורשה (שדרכה עבר הארון) התאסף קהל עצום בבתי־הנתיבות, למרות שאותו יום פורים היה, כדי לחלוק את הכבוד האחרון לשר התורה. רכבת מיוחדת יצאה מדווינסק אל הגבול לקבל את הארון. את המנוח העבירו לביתו. בהלויה הענקית השתתפו נכבדי היהדות מהמדינה ומהארצות השכנות. על פי צוואת המנוח לא הספידוהו. נקבר על יד קברו של רבי מאיר שמחה.

הרב ח. ספיר, שהיה בן־בית אצל הרוגאצ׳ובי, שידעו והכירו היטב, פירסם אחרי פטירתו שורת מאמרים בעתון „היינט״ תחת הכותרת „דער לעבעדיקער ש״ס״. מאמרים אלה הופיעו בחוברת מיוחדת בשתי מהדורות, על ידי ר׳ נטע הלוי ליפשיץ איש קובנה (קאונאס, וויליאמפאלע תרצ״ו—תרצ״ז).

יהודי לטביה הנציחו את זכרו של הרוגאצ׳ובי בקריאת בתי תורה ותפלה, מוסדות צדקה וחסד על שמו, כגון המנין הידוע בריגה ברחוב הטחנה 109, שנבנה מחדש כבנין מפואר בסוף שנת תרצ״ו וקראוהו על שם הרוגאצ׳ובי, והעדה „גוסטיני״ שבלטגליה, בה הונח יסוד לישיבת חב״ד, שנקראה „זכרון יוסף״ על שם הרוגאצ׳ובי.

זכר צדיקים לברכה!

אשר בבלי

על יהודי אסטוניה

ההיסטוריון היהודי, שיטפל בקורות הקיבוצים היהודיים באירופה לפני השואה הגדולה, ייאלץ להקדיש פרק מיוחד לקיבוץ הפעוט שבמדינת אסטוניה הקטנה. קיבוץ יהודי זה, שמנה כ־5000 נפש בתוך אוכלוסיה של מיליון ומאתיים אלף, היה הקיבוץ היחידי בעולם, שזכה לאוטונומיה תרבותית מלאה.

בספריה הלאומית שע״י האוניברסיטה העברית בירושלים נמצאת תעודה מענינת, אף היא יחידה במינה: זהו המנשר של ממשלת אסטוניה אל אזרחי המדינה, שהוצא לרגל עשר שנות קיומה של הריפובליקה האסטונית. בהתאם לחוק המיעוטים, הוצא מנשר זה בלשון המדינה ובלשונות המיעוטים: רוסית, גרמנית, שבדית ואף בלשון המיעוט היהודי. לא יז׳עה הממשלה האסטית להכריע מהי הלשון של המיעוט היהודי: עברית או אידיש. תחילה מסרה את המנשר לתרגם לאידיש, אבל כיון שה„עבריים״ תבעו את עלבונה של העברית, תורגם והודפס המנשר גם בשפה העברית. יצויין שהתרגום והסידור נעשו בדחי־פות יתירה ובבית־הדפוס חסרו אותיות עבריות כדי להדפיס את הטקסט בבת אחת. לפנינו איפוא, מיסמך ראשון ויחידי במשך אלפיים שנות הגולה, בו משתמשים רשמית בשתי השפות, הלאומית והמדוברת.

עם הקמת הריפובליקות האוקראינית, הלטבית והליטאית הוכרז גם בהן על אוטו־נומיה תרבותית של המיעוטים הלאומיים ובתוכם המיעוט היהודי, אבל מאוטונומיה מלאה, שיכלה לשמש דוגמה לאוטונומיה אמיתית, נהנו רק המיעוטים באסטוניה.

באוטונומיה זו זכה הקיבוץ היהודי הקטן ב„היסח הדעת״: קיבוץ זה התגבש במאה הי״ט משלושה סוגים או זרמים: יהודי קורלנד, שהושפעו מן התרבות הבלטית־גרמנית; צאצאי החיילים ה„ניקולאיביים״ ובעלי־המלאכה, שהושפעו מן התרבות הרוסית, ומהגרים מפלכי ליטא שהגיעו לאסטוניה בהתחלת המאה הכ׳ ולאחר המהפכה הרוסית של 1917.

המדינה האסטונית הצעירה העניקה למיעוט היהודי את זכות האוטונומיה כיון שחששה, כי היהודים יתחנכו את ילדיהם בבתי־ספר רוסיים או גרמניים ולא בבתי־ספר אסטוניים. הממשלה לא היתה מעונינת להגדיל את כוח המיעוט הרוסי או הגרמני. וכך הוקמה בשבע הקהילות היהודיות שבאסטוניה העצמאית רשת של שני בתי־ספר תיכוניים (בטאלין ובטארטו, היא דורפאט), בתי ספר עממיים וגני־ילדים.

ריב הלשונות בא, כמובן, לידי ביטוי גם בתוך ישוב קטן זה והנהלת האוטונומיה חתרה לקראת פשרה, כדי לקיים את האוטונומיה גופה.

בקיומה ובהתבצרותה של האוטונומיה היו מעוניינים לא רק יהודי אסטוניה, כי־אם, בעיקר, עסקני ציבור יהודיים שנלחמו למען האוטונומיה של המיעוטים בארצות אחרות, ובראשם ליאו מוצקין ז"ל, ויבדל לחיים יצחק גרינבאום. שניהם ביקרו באסטוניה ועודדו את הקיבוץ היהודי בטיפוחו של ההישג המדיני החשוב.

אם מוצאים אנו בארץ עשרות משפחות יוצאי אסטוניה ואם בקיבוצים נמצאים עשרות חלוצים וחלוצות מארץ זו, הרי יש לייחס את הדבר לאותה אוטונומיה, שבעקבותיה הובאו לאסטוניה כמה מורים עבריים ובתוכם מורים מארץ־ישראל.

עולים בזכרוננו טובי העסקנים, שנספו במסע השמד הגדול:

מקום בולט בחיי הציבור תפס מר זלמן קבלקין ז"ל. נצר משפחה חבדית מיוחסת, מזיגה יפה של תרבות יהודית ואירופית. הוא עמד בראש ההסתדרות הציונית וחברת „תרבות". פעל להקמת מוסדות חינוך עבריים. היה מן היחידים שידע יפה את השפה ואהב אותה אהבה רבה. רעייתו, מאטה קבלקין (אחותו של ותיק התנועה הציונית בבל־טיקום, מר אליעזר אטינגן) הפכה את ביתה לבית־ועד לכל שליחי ארץ־ישראל ונציגי הספרות והתרבות העברית.

עולה בזכרוננו גב' איצקוביץ' ז"ל, אֵם בישראל, שעבדה ללא לאות למען הקרנות ומוסדות התרבות ואף טיפלה בילדי העניים.

אליהו קירשנבוים, ראש ה„התאחדות", ציר לקונגרסים הציוניים.

הזקן יעקובסון, מראשוני חובבי ציון.

ועוד ועוד...

נזכר גם את אלה שלשמחתנו נשארו בחיים:

מר י. איזנשטט, שעמד בראש הנהלת האוטונומיה והיה הרוח החיה בה. כנציג הקיבוץ היהודי באסטוניה זכה לחתום בציריך, ב־1929, על התעודה בדבר הקמת הסוכנות היהודית לארץ ישראל.

הגב' ד"ר רחל קלומפוס, שהודות למרצה הוקם הבנין המפואר של הגמנסיה היהודית בטאלין. פעלה רבות למען הקרנות ולמען „ויצ"ו" בארצות שונות. היא היתה גם הסנונית הראשונה שעלתה עם בניה ארצה ישראל וממשיכה כאן בפעולתה כחברה של הנהלת „ויצ"ו" העולמית.

ד"ר ה. רובין (גיסו של חיים ארלוזורוב ז"ל) עמד בראש האגף הציוני בהנהלת האוטונומיה עד עלייתו לארץ.

בספריה הלאומית בירושלים נמצא גם ספר, המשמש מקור חשוב לדברי ימי היהודים באסטוניה: זהו ספרו של יקטן.

יהודי לטביה בגרוש סיביר

בעל הרשימה היה אחד מראשי תנועת בית״ר בלטביה.

יוני 1940. הלך־רוח עצבני השתרר בלטביה. ביחוד תקפה העצבנות את האוכלוסיה היהודית. מפולין כבר החלו מגיעות הידיעות הראשונות על רדיפת יהודים, על מעשי התעללות בחוצות, על עינויים ורציחות של אנשים חפים מפשע. ואעפ״י כן קיוו התמימים, כי לטביה קטנה זו, על מאה אלף יהודיה, תוסיף להיות אי שלו בים גועש של הרס וחורבן ושפיכות־דמים. החוזה לאי־התקפה בין ברית־המועצות ובין גרמניה, בסיסי הים והאויר הסובייטיים שהוקמו על אדמת המדינות הבלטיות על־פי הסכם עם ממשלותיהן — אלה היו בעיני רבים ערובה להרחקת אֵימי המלחמה מפינה זו של אירופה.

הערכה אחרת של המצב רווחה, כמובן, בחוגים בעלי־ההכרה, וביחוד בחוגים הציונים. חיי הציבור שותקו מזמן. ממשלת אולמאניס אסרה על קיומן של כל המפלגות הציוניות וסגרה את עתוניהן. העתון היהודי היחידי שהופיע בלטביה היה שופרה של „אגודת ישראל״. אך הוסיפו להתקיים אירגוני הנוער והסטודנטים, ובמסגרתם התנהלה כל הפעולה הציונית בארץ.

המלחמה ניתקה את יהדות לטביה מארץ־ישראל. עמד להיפסק גם אותו סילון דק של עליה חוקית אשר היתה יוצאת לארץ על סמך הסרטיפיקטים המעטים של ממשלת־המנדט. כן נפסקה לחלוטין תנועת ההעפלה של חברי בית״ר. יהודים מעטים יצאו לארץ־ישראל בראשית 1940 בתורת בעלי־הון. בצירות הסובייטית בריגה ניתנו להם רשיונות־מעבר לברית־המועצות, ומאודיסה הם הפליגו לארץ־ישראל. אולם צורה זו של עליה לא יכלה, כמובן, ללבוש ממדים המוניים.

אף על־פי כן הוסיפו האירגונים הציוניים להתקיים ולפעול.

ב־18 ביוני 1940 הציגה הממשלה הסובייטית אולטימטום לשלש המדינות הבלטיות וכעבור שלשה ימים עלו יחידות הצבא האדום בשלשה ראשים על לטביה. המאורעות התחוללו בקצב מסחרר. בחוצות ריגה, בקרבת בית־הנתיבות, מרכז המשטרה ורחוב מריאַס, פרצו מהומות. קומץ קומוניסטים יהודים יצאו אל כיכר בית־הנתיבות להקביל בפרחים את פני הטאַנקים הסובייטיים, והיו שקפצו על הטאַנקים ונשקו לטאנקיסטים האדומים. דבר זה היה עילה בידי הריאקציה הלטבית להפצת השמועה, כי היהודים הם ש„הזמינו״ את הצבא האדום להכנס ללטביה. מיד הותקפו יהודים בחוצות־העיר, והיו שנסחבו לתוך בנין המשטרה והוכו שם באכזריות.

ממשלת לטביה התפטרה. הוקמה ממשלה חדשה, שבראשה התייצב פרופ׳ קירכנשטיין (כעת יו״ר נשיאות הסובייט העליון בריפובליקה הסובייטית הלטבית), ומיניסטר־הפנים שלה היה הסופר ויליס לאַציס, בעל הרומן הנפוץ „בן הדייג" (כעת יו״ר מועצת־המיניסטרים בריפובליקה הסובייטית הלטבית). הממשלה החדשה הכריזה מיד על (א) חנינה לכל האסירים הפוליטיים (קרי: הקומוניסטים), (ב) בחירות כלליות „על יסודות דימוקרטיים", (ג) חיסול כל ההסתדרויות.

בפקודה זו נתחסלו בעת ובעונה אחת האירגונים והקורפוראציות של הלטים האנטי־שמיים ואירגוני הסטודנטים הציוניים „חשמונאי", „החבר", ואחרים; בד בבד עם אירגוני־הנוער הפאשיסטיים והפאשיסטיים־למחצה של הלטים נאלצו להפסיק את פעולותיהן גם תנועות הנוער הציוניות כ„החלוץ", „בית״ר", „מכבי הצעיר", „הרצליה", וכו׳. הכל היו שוים בעיני החוק החדש: מכים ומוכים, רודפים ונרדפים. אך היה ביניהם הבדל אחד: בעוד שחיסול האירגונים הלטיים נמסר לועדות שחבריהן עשו את המלאכה ללא קפדנות וללא חומרה יתירה, היה חיסול האגודות היהודיות נתון בידי קומוניסטים יהודים, שראו חובה לעצמם להפגין את להט־מסירותם לשליטים החדשים...

לראשונה ניתן האות באחת מאסיפות־העם הראשונות מפי עורך־הדין שך־אנין. שך־אנין היה שנים רבות היועץ המשפטי של הצירות הסובייטית בריגה; היה ידוע לכל כקומוניסט נאמן, אך אפילו ממשלת אולמאניס לא רדפה אותו, אולי משום מומו הגופני: הוא היה עיוור. עם כניסת הצבא האדום ללטביה פתח שך־אנין מיד בפעילות פוליטית ענפה, שהיתה מכוונת בעיקר נגד הציונים.

באותה אסיפת־עם, באולם המועדון היהודי, אמר שך־אנין, כי האירגונים הציוניים יתחסלו לכאורה ללא כל התנגדות, אך לאמיתו של דבר יהיה זה מצדם רק תמרון תכסיסי; כי כבר עתה מתקינים אירגוני הציונים את עצמם לרדת למחתרת ולהוסיף לפעול בה כסוכני האימפריאליזם האנגלי.

ואכן, בעת רדיפות הציונים בתקופה מאוחרת יותר, היה זה סעיף־ההאשמה העיקרי: פעילות בלתי־חוקית בימי השלטון הסובייטי. שך־אנין, שנבחר אח״כ ליו״ר איגוד הפרקליטים בריגה, הודיע, כי שום עורך־דין ציוני או פרקליט־מועמד ציוני לא יתקבל לאיגוד. והוא קיים את דברו. רוב עורכי־הדין הציוניים הוצאו משורות האיגוד, והמועמדים הציוניים לא נתקבלו לתוכו. לעומת זאת הוסיפו לפעול במקצועם ולהיות חברים לאיגוד פרקליטים לטיים רבים, שהיו ידועים בהשקפתם הריאקציונית והשוביניסטית; אך דומה שדבר זה לא הדריך את מנוחתם של שך־אנין וחבריו.

אותו תהליך התחולל גם בשטחים אחרים של חיי הציבור בלטביה הסובייטית. באירגון המקצועי של הסטודנטים לא נתקבלו מתלמדים ציוניים, אך שרצו בו לרוב קורפוראציות ריאקציוניות של הלטים. היו מקרים שלטים אנטישמיים סירבו להעסיק ציונים — בשל עברם הפוליטי...

דברי שך־אנין הטילו מבוכה באירגונים הציוניים. השאלה היתה, אם הסברה של ירידת האירגונים הציוניים למחתרת רווחת בצמרת המפלגה והממשלה, או שאין היא אלא דעת ה„יבסקציה" בדמותו של שך־אנין. לשם הבהרת שאלה זו פנו שנים מאנשי בית״ר אל המזכיר השני של המפלגה הקומוניסטית בלטביה, ספּוּרא. הם הגדירו לפניו בקצרה את מטרת הציונות, סיפרו לו על פעולת בית״ר בלטביה והצהירו תגיגית, כי

מאחר שבמשטר הסובייטי אסורה כל פעילות ציונית, פורקה בית״ר ואין בדעתה להמשיך בעבודתה. אין ספק, כי זאת היתה גישתם של כל האירגונים הציוניים בלטביה. ספוּרא הקשיב רב קשב לדברי שני הנציגים והשיב להם תשובה ברורה ומוסכמת: הפעילות הציונית היתה בשעתה תגובה על המשטר הבורגני, שפגע במיוחד באוכלוסיה היהודית; במשטר הסובייטי לא ישא איפוא איש בעוון פעילותו הציונית בעבר. מי שישמור אימונים לשלטון הסובייטי, שבו נפתרה שאלת־היהודים לחלוטין, ימצא עבודה ופרנסה ואינו צריך לחשוש לשום רדיפות על פעילותו הציונית בעבר.

אחר־כך, כשהכרנו את המציאות הסובייטית מקרוב, נוכחנו לדעת, כי ספוּרא לא דיבר אמת, אם־כי, יתכן שהוא עצמו האמין בתום־לב בדבריו. (מן הראוי לציין, כי כעבור זמן־מה נעלם ספוּרא מן הזירה ועקבותיו לא נודעו).

בעת חיסול האירגונים הציוניים באנו במגע עם ועדות־החיסול הרשמיות. לא סמכנו על הצהרתו המוסכמת של ספוּרא ונמנענו מלהגיש לועדות החיסול את רשימות־החברים. אך ועדות־החיסול תבעו מאתנו את מסירת דגלי האירגונים, כדי למסרם לשמירה למוזיאון המהפכה. אנו ביקשנו רשות לשלוח את דגלי בית״ר לארץ־ישראל ולמסרם שם למוזיאון של תנועת־השיחרור הציונית, שנראה בעינינו כמקום ראוי יותר לשמירת דגלי תכלת־לבן. לבסוף הוטמנו דגלינו „אי־שם״ בלטביה. (שני חברינו, גרישה זילברמן („צאַפּליאַ״) ורוֹמי הרצמאַרק, שביצעו פעולה זו, נרצחו ע״י הגרמנים בימי הכיבוש הנאצי).

כל דבר שהיה לו ערך חמרי, כגון המכונות החקלאיות והבהמות שבמשקי ההכשרה — הכל נמסר בשלימותו ונרשם בפרוטוקול של ועדת־החיסול. לא הושמעו שום תלונות על מעשי חבלה או העלמה. כך היה הדבר בבית״ר וכך היה גם בשאר האירגונים הציוניים.

כותב הטורים האלה, שהיה מנהל מושבת־קיץ לילדי בית״ר ברוֹפאז׳י, טיפל במסירתו הרשמית של מוסד זה לועדת־החיסול. ועדת־החיסול העלתה על נס את הסדרים המשובחים במושבת־הקיץ והחליטה לא לחסלה אלא רק להחליף את הנהגתה ה„פאשיסטית״. הודעה על כך עמדה להמסר לנערים ולנערות בני 11—17. כל ילדי המושבה כונסו בחדר־האוכל, ובנוכחות חברי הועדה הודעתי להם על התמורות שחלו בלטביה ואמרתי, כי שוב לא יוכלו להתחנך ברוח בה התחנכו בעבר, ומנהלים חדשים יוליכום מעתה בדרך החדשה. בנאום־תעמולה אוילי פנה אל הילדים אחד מחברי ועדת־החיסול. הוא סיפר להם, כי עד עכשיו היו מדריכיהם מחנכים אותם ברוח של שנאה למעמד הפועלים, היו מחדירים ללבם רגשות שוביניסטיים והיו מכשירים אותם לשמש בשר־תותחים למלחמה האימפריאליסטית (ברית־המועצות לא השתתפה עדיין במלחמה, ומלחמת אנגליה וצרפת נגד גרמניה ההיטלראית לא היתה אלא „מלחמה אימפריאליסטית״), וכו׳. מעתה תיפתח לפניהם תקופה חדשה: הם יחיו חיי־אחווה עם ילדי הפרוליטריון הלטי, ייהנו משויון־זכויות מלא כאזרחי המדינה, ולא יצטרכו עוד לחלום על הגירה לפלשתינה. בסיימו את נאומו אמר האיש, שכל מי שאינו רוצה להשאר במושבת־הקיץ מתבקש לקום. ולהפתעתו קמו על רגליהם כל ילדי המושבה — מקטן ועד גדול. לרגע השתררה דומיית־מבוכה, ואני כבר חששתי לתוצאות. „שרשים עמוקים היכה בלבם החינוך שלכם״, העיר לי המנהל העתיד של מושבת־הקיץ שנשארה בלי ילדים. כנראה, סבור היה, שבכמה מליצות יוכל להשכיח מלב הנוער את הציונות, את השאיפה לחיי־דרור לאומיים, שאינם טעונים

הודאה רבת־חסד ב„שויון־זכויות אזרחי״... — „איש לא אילצם לכך; הם הצטרפו מרצונם הטוב לתנועת־הנוער הציונית״, אמרתי. איני יודע, אם הבין האיש את הרמז; אם ידע, כי מעתה יצטרך לנקוט אמצעי־כפיה כדי להוליך נוער זה בדרך הרצויה לו, להגיעו להצטרף אל ה„פיונאֶרים״ ואל ה„קומסומול״.

ואכן, מן הראוי לציין, שלא־מעט דאגות ומאמצים השקיעו התעמלנים הקומוניסטיים, עד אשר הצליחו למשוך לתוך ה„פיונאֶרים״ וה„קומסומול״ את הנוער הציוני בלטביה. ועיקר הצלחתם בא להם לא בכוח השיכנוע והאמונה, אלא בכוח הפחד מפני כל מיני תגובות ועונשין החל משלטונות בתי־הספר וגמור בנקוו״ד. יתירה מזו. ה„פיונאֶרים״ שבין התלמידים נהנו מכל מיני זכויות־יתר: „פיונאֶר״ היה עולה לכיתה גם אם לא ידע את תלמודו; מי שלא נמנה עם ה„קומסומול״ לא היו לו כמעט שום סיכויים להתקבל לאוניברסיטה. המוצא הסוציאלי והעבר הפוליטי היו מעתה גורם מכריע בגורל המתלמד.

*

בחודש יולי נערכו ה„בחירות הדימוקרטיות הראשונות״ לסיים הלטבי. בבחירות הופיעה רשימה אחת ויחידה — „גוש הקומוניסטים והבלתי־מפלגתיים״. ואף על־פי שהקומוניסטים היהודים מילאו תפקיד רב־משקל בחיי הציבור, נבחר לסיים רק יהודי אחד בשם שאדורסקי (שגורש אף הוא לפנים־רוסיה בשנת 1941). גם בממשלה היה יהודי אחד, ד״ר יפה, המיניסטר לבריאות העם. עובדה זו לא מנעה, כמובן, את התפשטות הסיסמה בין הלטים, כי בלטביה הסובייטית „שולטים יהודים״. הסיים החליט פה אחד על הלאמת הבנקים, בתי־החרושת, הבתים ובתי־המסחר. בהתחלה לא נגעו בעסקני הציבור היהודיים. צירי הסיים לשעבר וראשי המפלגות הציוניות „נחו״ מפעילותם הציבורית בחיק משפחותיהם.

ב־5 באוגוסט 1940 החליט הסובייט העליון של ברית־המועצות „להענות לבקשת העמים של הריפובליקות הבלטיות ולקבלם למשפחת העמים של ברית־המועצות״. כך הוגדר רשמית סיפוח הארצות הלטביות לברית־המועצות. אחרי־הצהרים נערכה תהלוכת העמלים בריגה.

באותו יום אירעו שני דברים, שזיעזעו את יהודי לטביה, וביחוד את חוגי בית״ר והרביזיוניסטים. בבוקר נתקבל מברק שהודיע על פטירת זאב ז׳בוטינסקי. המברק הגיע מלונדון על שמו של ש. רפופורט, אשר עבד באותם הימים במשרד־הנסיעות „טראנסטראַד״ ועזר ליהודים רבים לעלות לארץ־ישראל דרך ברית־המועצות. בראשית שנות השלשים היה ש. רפופורט מזכיר המפלגה הרביזיוניסטית בלטביה, אך בשנים האחרונות פרש מכל פעולה ציבורית. כדי לא לסכן איש מן העסקנים הפעילים, החליטו, כנראה, החברים בלונדון לשלוח את המברק על שמו, וגם בכך נקטו זהירות מיוחדת: שם־משפחתו היה משובש במקצת, וע״י כך ניתנה לו האפשרות לקרוא את תוכן המברק („הודע לקרובים על מות אבא״) ואח״כ להחזירו לפקיד־הדואר בטענה, שחלה טעות בכתובת. וכן עשה. (ש. רפופורט נרצח אח״כ באכזריות בידי הגרמנים).

בשורת־האֵבל על מות ז׳בוטינסקי התפשטה במהירות־הבזק ודיכאה את רוח האוכלוסיה היהודית. ביחוד נזדעזעו כל תלמידיו וחסידיו, אשר זכרו את תפקידו של ז׳בוטינסקי בהקמת הלגיון במלחמת־העולם הראשונה וקיוו שגם במלחמה זו יקרא הוא את הנוער העברי לדגל נגד גדול־אויביו של עם־ישראל. על אף ה„ידידות״ בין גרמניה הנאצית

ובין רוסיה הסובייטית עוד לא פסו התקוות להצטרפותה של ברית־המועצות אל החזית האנטי־גרמנית, ואז... אז אין זה מן הנמנע, שהנוער הציוני בברית־המועצות ייחלץ, ביזמת ז׳בוטינסקי, לתרום את תרומתו להשמדת גרמניה ההיטלראית, כדי לזכות כתמורה לכך במדינת־היהודים. — כל החלומות האלה נגוזו עם הבשורה הטראגית שהגיעתנו מלונדון.

לא נערכו, כמובן, שום אסיפות־אֵבל. רק פה ושם נתכנסו אנשים מספר בבתים פרטיים והעלו את זכרו. אך נעשה נסיון להודיע על פטירתו לציבור. אחד מחברי בית״ר ניגש אל משרדי העתון הלטי הנפוץ „יאַונאַקאַס זיניאַס״ והזמין מודעת־אבל בזו הלשון: „על פטירת וולאדימיר ז׳בוטינסקי מודיעים בצער — בני המשפחה״. מנהלת העתון קיבלה את המודעה ואת התשלום — אך, כנראה, כבר ישבו אז מאנשי היבסקציה גם בעתון זה, והמודעה לא נתפרסמה.

וכמו באורח סמלי נאסר באותו יום נציב בית״ר של לטביה, דוד ווארהאַפטיג. היה זה אחד המאסרים הפוליטיים הראשונים בין יהודי לטביה. מפי אנשי הבית נודע אחרי־כן, כי לפני הצהרים נערך בחדרו חיפוש מדוקדק וממושך, ואחרי־כן הועבר ווארהאפטיג למקום בלתי־ידוע. כעבור שבועיים נאסר המהנדס אלחנן הלפרין, יו״ר המפלגה הרביזיוניסטית בלטביה. לא היה עוד ספק: נקוו״ד פתח במסע נגד הציונים, וקרבנותיו הראשונים הם עסקני הרביזיוניסטים. כן נאסר אז הרב מ. נורוק, מי שהיה שנים על שנים אחד מנציגי היהודים בסיים הלטבי.

רק באמצעות הרדיו נודע לנו על המתרחש בחוץ־לארץ. אך גם ידיעות אלו לא היה בהן כדי להרנין את לבנו: ידו של היטלר גברה בכל החזיתות על „הארצות האימפריאליסטיות, שפתחו במלחמה בלתי־מוצדקת זו״ — כך כתבה כל העתונות הסובייטית, לרבות העתון היהודי בריגה. („אַז אַך און אַז ווי אויף אייער אמת״, אמר לי יהודי זקן, „אויב איר שרייבט אים מיט אן ע״... ברמזו לעתון היהודי „עמעס״).

מדי פעם בפעם היו „נעלמים״ מכרים וידידים — והדבר היה משמש אות־אזהרה: גם לך נשקף גורל כזה. (אגב, כותב הטורים האלה לא היה זקוק לאזהרת־עקיפין, כי הוא שמע אותה במישרין במשך חצי־שנה מפי מוסדות הבטחון המדיני).

*

ב־12 ביוני 1941, כשבאתי לעבודתי בבית־החרושת לנעלים „אוזוואראַ״ (מפעל שהיה שייך בעבר ליעקבסון, ברחוב מאַריאַס), נתקבלה שם הוראה מטעם הועד המחוזי של המפלגה, שעל בית־החרושת להעמיד לרשות הועד את כל מכוניותיו לרבות נהגיהן. אותה הוראה ניתנה גם לשאר המפעלים בעיר.

בלילה ההוא, בצאתי עם אמי אחרי חצות אל רחוב בריוויבאס, השגחתי בכמה תופעות בלתי־רגילות. בניין נקוו״ד (בפינת רח׳ בריוויבאס, וסטאבו, במיניסטריון הפנים לשעבר), שהיה בדרך־כלל מואר כולו בשעות הלילה, היה הפעם שרוי באפלה גמורה. בפינת הרחובות בריוויבאס וגרטרודס עמדו מכוניות־משא רבות. גם רחוב גרטרודס היה שרוי בחושך, אך לאורך שתי המדרכות נתמשכו בו בכיוון לרחוב קרישיאן בארון שתי שורות ארוכות של מכוניות־משא. אלו הן, כנראה, מכוניות־המשא שגויסו ע״י המפלגה. אך לשם מה הן עומדות כאן? מה או מי נועדו הן להוביל? ולאן? כעבור שעות מספר נודע לי פשר הדבר. באותם הימים גרתי ברחוב בלאומאניס 3, בביתם של שיף ומזרח. בעמדי בפתח הבית ובחכותי לשומר־הלילה, השגחתי בתנועה ערה בפינת

רחוב בלאומאניס וטארבאטאס. השעה היתה 1 אחרי חצות. בבית שבפינה שכן הועד המחוזי של המפלגה. כל הבית היה מואר. מפתחו היו יוצאות מדי פעם בפעם קבוצות בנות 5—6 אנשים, ואל כל קבוצה היה מתלווה חייל־נקוו״ד (אפשר להכירו על־פי הכובע הכחול) ובידו רובה. גם כאן התרכז מספר רב של מכוניות־משא. „לא־שקט בעיר״, הספיק לומר לי שומר־הלילה, ואני עליתי עם אמי אל דירתנו.

העירתני דפיקה חזקה בדלת. פקחתי עיני וראיתי חייל חבוש כובע כחול ורובה בידו ועוד ארבעה אנשים בלבוש אזרחי — בדיוק כקבוצות־האנשים שראיתי שעה קלה קודם לכן יוצאות מבית ועד־המפלגה.

הם בדקו תחילה, אם אמנם אני האיש המסומן ברשימתם, ואח״כ הודיעוני כי הוצאה נגדי פקודת־מאסר, וכ„אלמנט בלתי־רצוי״ נגזר עלי לצאת מתחומי הריפובליקה הסובייטית הלטבית. אמי, אם רצונה בכך, תוכל להלוות אלי. „לרשותך 20 דקות לאריזת החפצים; לא יותר מ־100 ק״ג״ — הודיעני אחד הציוויליים שערך חיפוש קפדני בחדרי. כל הספרות הציונית, הצילומים מחיי התנועה ואף המכתבים הפרטיים שהיו עמי השמדתי מזמן, ולכן לא מצא האיש שום דבר חשוד. ביקשתי רשות לטלפן אל ארוסתי ולהודיעה על מאסרי, אך מבוקשי לא ניתן לי. החפצים שנותרו נועדו להמסר לנקוו״ד ולהשלח בעקבותינו אל מקום־מגורינו החדש. תוך חצי שעה היו חפצינו ארוזים, אך שעות על שעות חכינו עד שבאה המכונית לקחתנו. כל אותו הזמן היו פני אורחינו סרים וזועפים; הם לא התירו לנו לדבר איש עם רעותו, ואף הם לא השיבו על שאלותינו.

בערך בשעה 5 לפנות בוקר התקרבה אל ביתנו מכונית־משא, ואמי ואני נטלנו את שתי מזוודותינו וירדנו לרחוב. ברחוב היתה תנועה בלתי־רגילה. אנה ואנה טסו מכוניות־משא, גם ריקות וגם טעונות אנשים וחפצים, ובכל מכונית עמדו שני חיילים של הצבא האדום ובידיהם רובים דרוכים. פני האנשים שבמכוניות הביעו בהלה ופחד ומבטיהם ננעצו בכל עובר־ושב, כאילו רצו לשאול: לאן מובילים אותי? מדוע נעקרתי פתאום מביתי? מה הרעה שעשיתי להם? המכוניות הטעונות נסעו לעבר הדווינה, ומשם הן היו חוזרות ריקות, כדי להטעין אנשים חדשים.

ליד הגשר הצף היתה הצטופפות גדולה. המכוניות הגיעו בזו אחר זו, ועבר זמן רב עד אשר יכלו לעבור אל העבר ההוא. המכונית שלנו, שעליה הוטענה בינתיים עוד משפחה לטית, עברה את הגשר והמשיכה בדרכה עד לבית־הנתיבות בטורנאקאלנס. שם היתה תכונה עצומה. צבא שלם של עובדי נקוו״ד חבושי כובעים כחולים עמד וכיוון את המכוניות אל הרציף. הם נעזרו ע״י אנשים לבושים אזרחית, חברי־המפלגה שבידיהם הופקד המיבצע הגדול. בין אלה היה מספר לא־מועט של יהודים. אחד מהם היה ד״ר דובינסקי הצעיר, אשר השתתף באופן פעיל בהטענת האנשים לקרונות־הרכבת ונהג בהם בחומרה ובהעדר כל יחס ידידותי, אף כלפי מכריו וחוליו הותיקים. למזלי לא כולם נהגו כמוהו. כשאך הגיעה מכוניתנו אל הרציף, ניגש אלי מכר ותיק מימי בית־הספר והאוניברסיטה, עסקן המפלגה הקומוניסטית הלטבית, ושאלני אם אסור אני או רק מגורש. כשאמרתי לו, כי אסור אני, מיהר ללחוש על אזני, שאארוז את חפצי לחוד ואת חפצי אמי לחוד, כיון שבקרוב יפרידו בינינו. עד היום הזה מכיר אני טובה לאיש על עצתו, כי רק לאחר־מכן נוכחנו לדעת, מה רב ערכם של החפצים ברוסיה הסובייטית; ואילולא עצתו של חברי זה, הייתי לוקח את שתי המזוודות עמי, ואמי היתה מגיעה

לסיביר בחוסר כל. עוד לפני רדתנו מן המכונית פתחתי איפוא את המזוודות וארזתי את החפצים מחדש.

משני עברי הרציף עמדו שני מסעות ארוכים של קרונות־משא. בכל קרון, בפינה העליונה מימין, היה פתח קטן, כעין פישפש מסורג. בפנים הקרון, משני עברי הכניסה הותקנו דרגשי־שינה, וברצפה, בקרבת הכניסה, היה חור לעשיית צרכים. על קרונות באלה הוטענו כ־40.000 מתושבי ריגה, ובתוכם אחוז ניכר של יהודים, ושולחו לרוסיה. כשירדתי מן המכונית, דחפוני אל תוך הקרון, שבו כבר נמצא מספר ניכר של אנשים. כשהקרון התמלא, נסגרה דלת הקרון וננעלה מבחוץ. בין חברי לקרון גיליתי מכרים ואפילו ידידים. היה ביניהם שמואל (מוליה) מרקוביץ׳, סטודנט לרפואה, בנו של הרופא הריגאי הידוע ד״ר מרקוביץ׳. (מוליה מרקוביץ׳ עבר יחד עמי בכל הדרך הארוכה, בכל המחנות עד לאוראל, ושם מת מיתה טראגית). בקרון היו גם עסקנים לטיים ידועים, ובתוכם מבקר־המדינה הותיק קאמינסקי, שהובא אל בית־הנתיבות כמעט ישר מבית־החולים, לאחר קטיעת רגל. כן נמצא בקרון עורך־הדין הלטי הולצמאניס, שנתפרסם בין יהודי לטביה בהגנתו האמיצה על מנהיג ה„בונד״ רבינוביץ׳, שנידון אחרי המלחמה העולמית הראשונה למוות בבית־דין מקומי על „בגידה במולדת״. בשבתו בקרון התרגש הולצמאניס והצטער צער רב, על שהמאסר מנעו מלמלא את חובתו המקצועית ולהופיע כסניגור במשפטו של אהרן שמוליאן, שנקבע למחרת היום. (הולצמאניס עוד היה באיגוד הפרקליטים). תנאי החיים במחנות והניתוק הגמור ממשפחתו שנשארה בלטביה החישו את קצו. הוא נפטר בשנת 1941. הולצמאניס היה אחד המעטים בין האסירים הלטים, שהאסירים היהודים רחשו לו רגשי־הוקרה כנים והתאבלו על מותו.

יום תמים עמדו הקרונות בבית־הנתיבות, ומבעד לפתחם יכולנו להסתכל במתרחש בחוץ. בלי הרף הובאו קבוצות חדשות של אסירים ומגורשים והוטענו בקרונות. על כל המסילות בבית־הנתיבות הגדול של טורנאקאלנס עמדו מסעות ארוכים של קרונות־משא — בתי־סוהר על גלגלים. רבים מקרובי האסירים ומידידיהם התגברו על כל המכשולים והגיעו אל הרציפים, כדי להפרד מיקיריהם. אנשי נקוו״ד גילו במקרים רבים יחס ליברלי למדי: התירו למסור חבילות־בגדים וחבילות־מזון, לדבר עם האסירים מבעד לסורג או מבעד לפתח־הקרון. אך מאחר שכל האסירים רצו להחליף כמה מלים עם קרוביהם — אשר, אגב, היו יותר מדוכאים ומבוהלים מיושבי הקרונות עצמם — לא ניתנו לכל אחד אלא דקות מספר. „מוליה, העיקר שתמשיך בלימודיך באוניברסיטה!״ עד היום מהדהדים באזני דברי אמו של שמואל מרקוביץ׳. והדברים אופייניים מאד לתמימותם של היהודים ביום ההוא: מסיבות שאינן מובנות לבני־תמותה פשוטים כמונו, החליטו השלטונות הסובייטיים להעביר חלק מן האוכלוסיה לאזורים אחרים של המדינה, ושם, במקום החדש, יהיה כל אדם בן־חורין לבחור לו את מקום־מגוריו ואת עיסוקו. בנה של גב׳ מרקוביץ׳, למשל, יוכל להוסיף להשתלם — באוניברסיטת קאזאן, למשל... המסכנה! היא, כאלפים זולתה, נרצחה בידי גרמנים או לטים והאמינה בתום־לב, כי בנה המאושר ניצל על־ידי השלטון הסובייטי אשר פרש עליו את כנפיו והעבירו למקום־מבטחים — ובאותו זמן נפח הבן את נשמתו ב„מחנה־עבודה לתיקון עבריינים״ מתוך יסורי גוף ונפש!...

בלילה, אור ליום 14 ביוני, המסע זז. הוא החל מתמרן על פני רשת־המסילות,

כדי לצאת לדרך. ותוך כדי תמרונים אלה ראינו שורה אין־סופית של מסעות ארוכים, שכל קרונותיהם מלאים וגדושים אסירים ומגורשים. לפנות בוקר הגיע מסענו אל התחנה שקירוטאַווה. גם כאן — מסעות מסעות על כל המסילות, ועל פני הרציפים מצטופפים המוני קרובים וידידים, שלבם אומר להם כי זאת היא להם פגישתם האחרונה עם יקיריהם. בשעות היום יצאנו סוף־סוף לדרך: מזרחה, אל רוסיה הסובייטית.

המסע התקדם כמעט ללא חניה, וכאשר נעצר, לא בתחנות נעצר. בכמה תחנות, שעל פניהן עברנו, כגון קרייצבורג, ראינו מסעות דומים לשלנו. הוברר לנו, כי לעינינו מתחוללת עקירת־אוכלוסין בממדים שלא היו כמותם באירופה. ברוסיה הסובייטית לא היה בה משום חידוש. ומכאן, כנראה, הזריזות המפתיעה באירגון המיבצע האדיר. בדווינסק נכנס מסענו לתחנת־המשאות, וגם כאן נתגלה אותו מחזה: קרונות־משא גדושי אנשים. עד־מהרה הגיע המסע אל הגבול הרוסי־לטבי הישן. וככל שהתקרבנו לגבול כן נפלה רוחנו. נקל לשער מה הרגישו הלטים. אבל גם היהודים היו מדוכאים מאד. כל אחד מהם השאיר אחריו קרובים וידידים; כל אחד נעקר מביתו; רבים איבדו את כל אשר להם. אך יותר מכולם סבלנו אנחנו, הציונים הצעירים. כי לנו היתה לטביה, על אף גילויי האנטישמיות, הארץ בה חיינו חיים לאומיים, בה למדנו בבתי־ספר עבריים־לאומיים, הצטרפנו לתנועת־נוער שהיתה קרובה ללבנו; הכשרנו עצמנו לעליה לארץ־ישראל.

הדבר הראשון שראינו ברוסיה, בהציצנו מבעד לאשנב הקטן של קרון־הכלא, היה — העוני. איש מאתנו לא ראה מימיו אחוז כה גדול של אנשים יחפים ולבושי בלויים — איכרים ופועלים. בבתי־הנתיבות הגדולים, בויטבסק ובסמולנסק, עברו על פנינו מסעות־אסירים מליטא, ובתוכם מספר רב של יהודים. משמע, גם על יהודי ליטא נגזר אותו הגורל.

מקץ 3—4 ימים נעצר מסענו בתחנה הקטנה באַבינינו. הדלתות נפתחו ורק עתה בצאתנו מן הקרונות, נוכחנו לדעת, מי ומי גורש מלטביה תוך יממה אחת. הקרובים, שהחליטו להלוות אל האסירים כבר נמצאו במסעות אחרים, ואיש מאתנו לא ידע מה גורלם.

המסע היה מוקף משמרות חזקים של נקוו״ד. לפי צו קפצנו כולנו החוצה, ופתאום גילה כל אחד מאתנו מספר רב של מכירים. היו כאן אנשים מכל המעמדות, מכל שדרות־החברה, מכל הזרמים הפוליטיים. ברגע הראשון נדמה היה, כי כל יהודי ריגה הוטענו על קרונות אלה. היו כאן תעשיינים וסוחרים עשירים, בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים, אנשי המקצועות החפשיים ועסקני־ציבור. קשה היה לקבוע, מהו קנה־המידה שלפיו בחר נקוו״ד את אסיריו. אחוז היהודים בין האסירים היה גדול מאד, וביניהם כמעט כל ראשי התנועה הציונית בלטביה (מלבד אלה, שנאסרו קודם־לכן). לא נעדרו, כמובן, גם הבונדאים. היו כאן ז. רבינוביץ׳, ד״ר ר. הוף, רודולף קפלן, י. ויניק, צבי גרפינקל, המהנדס ריבובסקי, עו״ד ס. לוונברג, מרכז בית״ר בהרכבו המלא — 8 אנשים, מלבד שנים שבמקומם נאסרו בטעות שני אנשים אחרים בעלי אותו שם־משפחה (כאן נודע לנו על מותו של הרוקח מוסקובסקי, שהספיק לבלוע טבליית־רעל, בשעה שאנשי נקוו״ד הוציאוהו מדירתו). היו כאן כל ראשי ה„בונד" ובתוכם מנהיג הנוער ה„בונדאי" לשעבר, סאַניה בראון, שמת אחר־כך במחנה־העבודה. היתה כאן כל האינטליגנציה הלטית וכל העסקנים הפוליטיים של העם הלטי, ובתוכם גם כל האגף המתקדם, שסולק עוד קודם־לכן מזירת החיים הציבוריים ע״י משטר אולמאניס. מפקדת נקוו״ד היתה בטוחה, כי הרחיקה בזה את כל

היסודות הבלתי־רצויים והשאירה בארץ רק אנשים נאמנים. אך כעבור זמן קצר ירו „האנשים הנאמנים" מחלונות הבתים על הצבא האדום הנסוג ושיתפו פעולה עם הגרמנים והתעללו בתושבי הגיטאות בערי לטביה...

את כל חפצינו ריכזנו במקום אחד, כאן, בתחנת באבינינו. הסתדרנו בשורות ותחת משמר חזק של נקוו"ד יצאנו ברגל בכיוון בלתי־ידוע. באחד הכפרים הגדולים בהם עברנו ליוונו האיכרים במבטי תמהון, ונדמה היה לנו, כי לא עצם הדבר שהמוני אנשים מובלים כאן בידי משמרות נקוו"ד הוא שעורר את תשומת־לבם, אלא בעיקר לבושם היפה של האסירים: „הנה, תפוס נתפסו המוני בורז'ואים־נכרים"...

כל היום הלכנו בחום השמש הקיצית והצמאון הציק לנו מאד. בשעות הלילה המאוחרות ואולי לפנות בוקר הגענו סוף סוף אל תעודת מצעדנו: אל המחנה יוּכנוֹבוֹ. היה זה מחנה ענקי: צריפים גדולים, גדר־תיל מסביב, בכל פינה מגדל תצפית ועליו זקיף שהיה מכוון זרקור לכל אורך הגדר. עד אור הבוקר נמשכו הסידורים הפורמליים: מסירתנו לידי הנהלת המחנה, זיהויו של כל אחד, רישום הפרטים, חיפוש, הפקדת הכסף וחפצי־הערך (מן הראוי לציין, כי חלק מן החפצים הוחזר אח"כ לאסירים רבים בשעת שחרורם), וכו' וכו'. הצריפים לא הצטיינו בנקיונם. היו בהם שורות שורות של דרגשים בשתי קומות, וביניהן מעבר צר, שבו יכלו אך בקושי לעבור שני אנשים. כולנו צנחנו על הדרגשים ומיד נפלה עלינו תרדמה עמוקה. ולרבים היתה זו שנתם הראשונה והאחרונה במחנה זה, כי הפשפשים שמילאו את כל הצריפים לא נתנו מנוח.

המזון, שניתן שלש פעמים ביום, היה משביע. עתונים לא ראינו וגם את שידורי הרדיו לא שמענו, ואיש מאתנו לא ידע דבר מן המתרחש מחוץ למחנה. בוקר אחד — אינני זוכר את התאריך, אך קרוב לודאי שהיה זה 22 ביוני — נלקחו לעבודה כמה אנשים מכל צריף, מן הצעירים, הבריאים והחזקים שבהם: למלא שקים בחול, להעלות את השקים על גגות הצריפים ולמלא חביות במים. הבינונו שנפל דבר, אך לא ידענו, אם כבר פרצה המלחמה או שהיא רק ממשמשת ובאה. במחנה גופו היה חלק מן החצר גדור בגדר־קרשים גבוהה ואטומה. ידוע ידענו, כי אותו חלק נועד לקציני הצבא הלטבי והאסטוני לשעבר. ביום בו הוטלה עלינו לראשונה עבודת מילוי השקים, שולחו הקצינים מן המחנה. מקץ יומיים בערך, בשכבנו על הדרגשים (היה זה למעלה מחודש ימים אחרי שהגענו לכאן), ניתן פתאום צו: להתאסף בחצר, להסתדר שורות שורות ולגשת אל פתח המחנה: מעבירים אותנו למקום אחר. בחפזון־מה הוציאונו מן המחנה והוליכונו חזרה אל התחנה באבינינו. שוב עמדו שם שני מסעות של קרונות־משא, וקטריהם צופים מזרחה... את חפצינו מצאנו בשלימותם מוטלים במקום בו הנחנום; כל אחד נטל את צרורותיו וכולנו עלינו לקרונות. מיד יצאנו לדרך. עוד בעברנו בכפר שליד התחנה ראינו על קירות הבתים כרזות: „נהלום באויב על אדמתו־הוא!", „איננו רוצים באדמת־זרים, אך אדמתנו לא ניתן!", „מות לפולשים הגרמנים!". לא היה עוד ספק: הקיץ הקץ על הידידות עם גרמניה ההיטלראית, פרצה המלחמה. אך מדוע הוציאונו בחפזון מן המחנה הזה? הרי אנו נמצאים אי־שם במחוז טולה או קאלוגה, הרחק מן הגבול. האומנם הצבא האדום נסוג?

בקרונות ישבנו בצפיפות איומה. החום היה ללא נשוא. האוכל היה רע. האכילונו דגים מלוחים, אך מים לשתיה לא נתנו. שכבנו ערומים על רצפת הקרון ועל הדרגשים

ומתענים עינויי תופת. זכורני, סבל לא־יתואר מן החום והצמא סבל צבי גרפינקל, עד שאפילו חששנו לחייו. בלילה, כשהוקל לנו, היינו נרדמים. כעבור יומיים הגענו למוסקבה. המסע נעצר באחד מבתי־הנתיבות הצדדיים למשאות. היה לילה, אך התחנה היתה מוארת כבאור־היום. אל אזנינו הגיעו קולות של מנועים מטרטרים וקולות נפץ: מוסקבה הורעשה מן האויר.

רוב הלטים לא הסתירו את שמחתם. לנו, ליהודים, לא היה יסוד לשמחה. בבוקר המשכנו בדרכנו. שתי שאלות היו מנקרות במוחנו: היכן קרובינו שגלו אלינו במסע לרוסיה? ולאן מובילים אותנו? התנאים הלכו והחמירו. האוכל הורע. מנת המים היתה זעומה מאד. החום גבר. רבים חשבו, שכלו כוחותיהם וכי נגזר עליהם למות. והרי היתה זו אך ההתחלה. הקרבן הראשון היה סגל, שגר בריגא ברחוב בריוויבאס. הוא נלקח מביתו לאחר ניתוח קשה במעיו. סבלו בשעת הנסיעה לא יתואר, וגם חבריו לקרון סבלו לא־מעט בעת שעשה את צרכיו. הרופאים שבינינו התחננו לפני אנשי־המשמר, שיורידו את סגל מן הקרון ויעבירוהו לבית־חולים. אך איש לא שעה לדברי הרופאים. כעבור ימים מספר, סגל מת. באחת התחנות הקטנות בין מוסקבה למולוטוב (היא פֶאֶרם) הורדה גווייתו...

על פנינו עברו, גם הם בכיוון מזרחה, מסעות רבים ועליהם מטען רב של מזוודות, סלים, אופניים, מיטלטלים מכל המינים, ובפנים נשים וילדים. שאלנום בגניבה, כדי שלא ישמע הזקיף: מאין? לאן? מי אתם? ונודע לנו, כי אלה ראשוני הפליטים מלטביה ומליטא, אך לא מצאנו ביניהם מכרים, כי היו אלה נשותיהם וילדיהם של הפקידים הסובייטיים, אנשי הצבא, אנשי נקוו"ד וכו', אשר פונו בראש־וראשונה מן האזורים ההם.

במולוטוב נעצר לידינו מסע אסירים כשלנו. שמענו דיבור לטי בוקע מתוכו והבינונו, כי גם אלה מגורשים מלטביה. ליד אשנב הקרון ממולי ישב אדם די צעיר מרכיב משקפיים, מגודל זקן, ערום־למחצה. תוי־פניו היו מוכרים לי, אך לא יכולתי לזהותו. ופתאום הוא קראני בשמי — היה זה נתן מיכלין. הוא הספיק למסור לי, שבמשך שבוע אחרי מאסרנו היה מסתתר, לא היה לן בביתו — עד אשר מצאוהו ואסרוהו. במסעו היו מכרים רבים, ציונים פעילים מכל המפלגות, ביחוד מליבאו, וינדאו ומערי לטגליה. את נתן מיכלין לא ראיתי עוד. זמן רב אחרי־כן אחרי שהשתחררתי מן המחנה, נודע לי, שמסעו הובל למחוז קירוב, אל „מחנות־ויאטקה". המשטר במחנות אלה לא נבדל מזה שבשאר „מחנות־העבודה לתיקון עבריינים". מיכלין עבד שם עבודת־פרך, רעב ללחם ומת בשנת 1942 מאפיסת־כוחות. הוא היה עסקן ותיק ופעיל של בית"ר בלטביה וזמן־מה אף „קצין־השלטון" (חבר המרכז העולמי של בית"ר). דור שלם של חברי בית"ר נתחנך על־ידו באהבה לוהטת לארץ־ישראל ובמסירות ללא־גבול לעם היהודי. רבים מהם יושבים כיום בארץ.

*

מקץ ימים מספר נפתחו שוב דלתות הקרונות ונצטווינו לרדת. היתה זו התחנה סוליקאמסק, התחנה הסופית של מסענו. סוליקאמסק היא עיר בינונית, השוכנת צפונית־מזרחית למולוטוב. עם מולוטוב מחבר אותה קו מיוחד של מסילת־ברזל. בגיאוגרפיה הכלכלית של ברית המועצות מוגדרת סוליקאמסק כמרכז חשוב של תעשיית המלח. אך משמעות אחרת לגמרי נודעה לסוליקאמסק בשביל יהודי לטביה. כי כאן גוועו בעינויי

גוף ונפש מאות אנשים חפים מפשע. במחנות סוליקאמסק מתו כשני שלישים מתושביהם, ולשיעור זה הגיעה התמותה גם במחנות־ויאטקה ובאחרים. רבים נפחו נשמתם ונקברו באדמת המחנות, לפני שנאמר להם, על מה ולמה נאסרו, נעקרו מתוך משפחותיהם, גורשו ללב־יער ונאלצו לעבוד עבודת־פרך ברעב ובקור. שם נוכחנו לדעת, כיצד אפשר להמית אנשים חפים מפשע בלי לירות בהם, בלי להכותם, בלי לשרפם באש — ואף על־פי כן ב„הצלחה" מלאה. בחורף 1941—1942, היו מתים יום־יום אנשים מספר בארבעת המחנות ביערות סוליקאמסק, שהיו מרוחקים זה מזה מרחק של 6—12 קילומטרים. פלוגת הקברנים שהיתה מורכבת מיושבי המחנה, היתה הגדולה שבפלוגות. היא עבדה בשתי משמרות, יומם ולילה, ולא הספיקה לכרות קברות בשביל כל המתים. במקרים רבים נכרו איפוא קברי־אחים, שבהם נטמנו 10—12 גוויות יחד... ולמותר להדגיש, כי לא היה סיפק להכין ארונות לקבורה.

האנשים הראשונים בהם נתקלנו בהגיענו לנקודת־הריכוז במחנה סוליקאמסק היו יהודים מפולין, שגורשו מן האזורים הכבושים בידי הצבא האדום עוד משנת 1939. מראם החיצוני, סיפוריהם על המשטר במחנות, העובדה שרוב המגורשים מפולין כבר עברו, לדבריהם, לעולם שכולו טוב — כל אלה לא היה בהם כדי לעודד אותנו ולהפיח בנו תקוות לעתיד. וכאן, בנקודת־הריכוז, מת מיסורי הדרך עורך־הדין הריגאי הידוע רוזובסקי— הקרבן השני מאז צאתנו מריגה.

כאן, בסוליקאמסק חולקו כל אנשי המסע לארבע קבוצות, קבוצה קבוצה למחנה. היתה זו הפרידה הראשונה מאחינו לגירוש ולסבל, ומרבים מהם לנצח.

יום ולילה הלכה קבוצתנו ברגל; באפיסת־כוחות גמורה הגענו אל תעודתנו. שטח גדור תיל דוקרני; כמה צריפי עץ; בארבעת הקצוות מגדלי־תצפית גבוהים; מסביב ביצות — זהו הנוף שנגלה לעינינו בהתקרבנו אל המחנה. המחנה כולו היה כמו מוטל על כף־היד; הוא שכן במקום נמוך מאד, וככל שהתקרבנו אליו גברה הלחות באויר. היתושים לא נתנו מנוח, עד כדי כך, שלא יכולנו אף לשבת דקות מספר ולפוש מן הדרך. כשנסתיימו הענייבים הפורמליים — שוב חיפוש, רישום הנתונים האישיים, וכו' — הוכנסנו למחנה פנימה. הוא לא נבדל ביסודו ממחנה יוכנובו, אלא שהיה קטן ממנו, צריפיו היו קטנים, אפלים ומלוכלכים. בכל מקום שרצו פשפשים, שמנעו אף הם כל אפשרות לנוח ולהנפש. היו שהשתטחו בלילה הראשון על הקרקע, בחצר, כדי לברוח מן הפשפשים, והתוצאה היתה, שלמחרת נמנו בינינו חולים רבים, ובתוכם מקרים רבים של דלקת־ריאות. בתנאי חיינו במחנה היתה דלקת־ריאות כמעט כפסק־דין מות. חולשת הגוף, העדר התרופות הדרושות והטיפול המינימלי — כל אלה מנעו מן הרופאים־האסירים כל אפשרות להציל את חיי החולים. משום כך התאוששו אך מעטים מדלקת־ריאות. סמוך לבואנו אל מחננו (שמו היה „צ'ארטיוז'") מתו מדלקת־הריאות הבנקאי לבשטיין וזלמן רבינוביץ', אחד מראשי הציונים הכלליים בלטביה, מנהל חברת־המניות „רפיד". מותו של זלמן רבינוביץ' דיכא מאד את רוחנו. עוד בריגה היה מכובד על הבריות, וכאן היה בעיני הציונים כעין זקן־האסירים. בכל שאלה, בכל בקשת עצה היינו פונים אליו. את לווייתו ערכנו ברוב־עם. כל האסירים התקבצו לאורך גדר־התיל, וכותב הטורים האלה ניצל את העדר השלטונות ונפרד במלים קצרות מן המנוח בשם כל הציונים במחנה. זקן־האסירים לפי הגיל, באראַן (בעל מאפיה גדולה בריגה), אמר קדיש. כך ניסינו לקיים

את כללי המסורת גם בקבורתם של לבשטיין ושל עוד כמה נפטרים. לאחר־מכן לא הורשינו עוד לתת כבוד אחרון לחברים שהלכו לעולמם: השלטונות אסרו על כך, וגם המות עצמו נהפך לדבר שכיח מדי בקרבנו...

חיי המחנה זרמו באפיק נורמלי. תחילה לא שלחונו לעבוד ורק ניצלונו לצרכי המחנה עצמו: חטיבת עצים למטבח ולבית־המרחץ, כיבוד החצר, שאיבת מים, ניקוי האדמה בין שתי גדרי התיל במגרפה (כדי להבליט את העקבות של בריחה), וכו׳. העבודות לא היו קשות ביותר ואף לא מילאו את כל ימי השבוע, ולכן גם לא הכביד עלינו כל־כך חוסר המזון. היינו מקבלים 400 גרם לחם ליום, בבוקר קפה, בצהרים ובערב מרק. אך חיים אלה לא ארכו זמן רב. עד־מהרה הודיעונו כי רבים יצטרכו בקרוב לצאת לעבודה.

זכורני מקרה שהסעיר את הרוחות במחננו:

באחד המיפקדים (היו פוקדים אותנו שלש פעמים ליום) נתגלה, שאחד האסירים נעדר. היה זה מאירסון־סימוני, בעל הספר „דור אחרון לשיעבוד״. בריגה היה קונה ומוכר ספרים משומשים; אדם בעל השכלה וידיעות רבות, אך גם מוזר במקצת.

המחשבה על בריחה מן המחנה צצה במוחו של מאירסון מכבר, אך תכנית מפורטת לא היתה לו. על שאלות כגון: לאן תברח? היכן תסתתר? מה תעשה אחרי־כן? — לא היתה בפיו תשובה, והכל דיברו על לבו שיניח לתכנית שנידונה לכשלון מראש. והנה נתברר, כי על אף הכל החליט מאירסון להסתכן ולברוח. לשם תפיסתו גויסו לא רק עובדי ההנהלה של מחננו אלא גם כל אנשי נקוו״ד מן המחנות הסמוכים ואף כלבי־הרועים, שהוחזקו במיוחד בכל מחנה (ואשר זכו, אגב, לתנאי־קיום טובים יותר מן האסירים). כבר מקץ שעות מספר הודיעונו רשמית, כי מאירסון נתפס ויועמד לדין לפי סעיף המאיים בעונש־מות. איש מאתנו לא ראָהו עוד...

בסוף אוגוסט או בראשית ספטמבר הועברו למחנה אחר כל האסירים בעלי כושר־עבודה — שהיו עוד אז הרוב בין יושבי המחנה. אפילו שם המחנה החדש לא היה בו כדי לבשר טובות. הוא נקרא „פריז׳ים״ — „לחץ״. ואכן, מן היום הראשון היינו נתונים שם תחת לחץ אָיום. כמה פלוגות עבדו ביער בחטיבת עצים; אחרים עבדו בבניית תחנת־הכוח החשמלית של המחנה. העבודה היתה קשה, יום־העבודה היה ארוך, האוכל הלך ורע מיום ליום. בבוקר בשעה 6, בצאתנו לעבודה, שרר כפור בחוץ, ואילו עד שעת הצהרים נאלצנו לפשוט מעלינו את כל הבגדים, לרבות הכותונת — עד כדי כך להטה השמש... כוחנו הלך ופג. אחד האסירים הותיקים, שעשה שם את שנת־מאסרו האחרונה, העשירית, הזהירנו: שימרו על בריאותכם, בשנה הראשונה מחזיקים מעמד לא יותר מ־40 אחוז. ואכן, המציאות אישרה את דבריו. כאשר התחילו ימי הקור, דרש גופנו יתר קאלוריות — והן לא ניתנו לנו. מחלות שונות פרצו בקרבנו: התנפחו הרגלים, במקומות שונים בגוף נפתחו כיבים; חלינו בפורונקולוזיס וקרבונקולוזיס, בפלאגמונה ופאֶלאַגרה — מחלות, שעל עצם קיומן לא ידענו דבר, היו לנו עתה מעשה יום יום. הנהלת המחנה תבעה את מילוי „התכנית״, ואילו הרופאים נאלצו לשחרר מעבודה מספר הולך וגדל של אסירים, שלא יכלו עוד לסחוב את רגליהם, ולא כל־שכן לעבוד עבודת־פרך במרחק 6 ק״מ מן המחנה.

את כולם תקף יאוש. לא היה עוד ספק: אם ההנהלה אינה שועה למחלות ולשיעור־

התמותה הגבוה — פירוש הדבר, שרק כוחותיך שלך יוכלו להצילך ממות. וכל אחד שאל את עצמו, אם אמנם כוחותיו יעמדו במבחן.

מחלה קשה שתקפתני במחנה שמה קץ לעבודת־הפרך שלי וקרוב לודאי שהצילה את חיי.

אינני זוכר את כל שמות האסירים ששבקו חיים במחנות סוליקאמסק, אך אחדים מהם רואה אני חובה לעצמי להזכיר כאן. מפורונקולוזיס קשה מת עורך־הדין סאלי לוונברג, האיש שטיפח בריגה את אגודת־הספורט היהודית „הכוח". במאסר נתגלה ס. לוונברג כאדם טוב־לב וכחבר נאמן, שהיה תמיד נכון לחלק עם חבריו את כל אשר לו.

ב־20 באפריל 1942 מת מוליה מרקוביץ'. הוא היה ה„ראש" האחרון של אגודת־הסטודנטים „חשמונאי", וזו היתה העילה למאסרו. במחנה עבד תחילה כסניטאר בבית־החולים ואחר־כך נשלח לעבודות־פרך ביער. כעבור זמן קצר קיפח את כושר־עבודתו ושוחרר מכל עבודה. בקושי היה מניע את רגליו ונסחב על־פני חצר־המחנה כחוש ורעב. ב־19 באפריל נתקל בו מנהל המחנה ואמר לו קצרות: „רב לך, מרקוביץ', להעמיד פני חולה! מחר תצא לעבוד ליער!" כל תחנוניו של מוליה, כי אין כוח במתניו ללכת, ולא כל־שכן לעבוד, היו ללא הועיל. למחרת הבוקר גרשוהו יחד עם כולם אל מחוץ לשער המחנה. הוא צעד כמה צעדים וצנח. שעות מספר היה מוטל ואנשי המשמר לא ראו צורך להרימו ולהחזירו למחנה. לבסוף, כשהתברר, כי איבד את הכרתו, הכניסוהו לאחד הצריפים. כל הלילה ניסה הרופא להצילו — בזריקות, בשפשוף העור, בחימום הגוף — אך הכל היה לשוא. ההכרה לא חזרה אליו — ה„סימולנט" מת.

כך לחצו אותנו ב„לחץ".

אח"כ, כשכבר הייתי מגורש ולא אסיר, נודע לי דבר מותו של רודולף קפלן. רודולף קפלן היה דמות ידועה בציונות הלטבית. הוא לא הצטרף לשום מפלגה, אך היה תומך בכל דבר ציוני וארצישראלי. לא היתה מגבית של הקרנות הציוניות, שלא נהנתה מעזרתו המוסרית ומתרומתו החמרית הנדיבה. ביזמתו נרכשה הספינה היהודית הראשונה בים הבלטי „תיאודור הרצל", שעליה ניתנה הכשרה ימית ראשונה לחברי בית"ר מלטביה ומאסטוניה. אחדים מהם משרתים עכשיו כקצינים באניות־המלחמה ובאניות־הסוחר של מדינת ישראל.

לאחר השיחרור מן המחנה, בשבתו כמגורש בריפובליקה הסובייטית האוטונומית קומי, נפטר בסוף שנת 1942 צבי גרפינקל. מי לא הכיר בלטביה וביחוד בריגה, את צבי גרפינקל? שנים רבות היה מנהל בית־ספר יסודי עברי. מאות ילדי ישראל קיבלו מידיו, ידי פדגוג מנוסה וידיד הנוער, את חינוכם הלאומי הראשון בשפה העברית. צבי גרפינקל היה אהוב על כל הנוער הציוני, לא רק על בני מפלגתו — צ.־ס. כאשר הפירוד בתנועה הציונית הרעיל את האוירה בשורות הנוער, היה צבי גרפינקל מגנה בפומבי את החדרת המלחמה הפוליטית לחיי תנועות־הנוער הציוניות. זכורני, שבבית"ר בריגה הרצה במשך חורף שלם שורה של הרצאות על הספרות העברית. ומי אינו זוכר את צבי גרפינקל כקריין מזהיר של סיפורי שלום־עליכם ושל הפיליטונים לטונקעלער? מאות תלמידיו בישראל מתאבלים עד היום על מותו בצפון הרחוק של ברית־המועצות.

*

בפברואר ובמרס 1942 (שבעה חדשים אחרי המאסר בריגה!) החלה החקירה

המשפטית. ולרבים נודע רק עתה, על מה הם נרדפים ע״י השלטון הסובייטי. לא אטעה אם אומר, שרק מתי מספר הואשמו בעבירות מימי השלטון הסובייטי בלטביה, תוך השנה מיוני 1940 עד יוני 1941. כמעט כולם נתבעו לדין על „פשעים״ מלפני בוא הצבא האדום ללטביה. אחד נאשם על שהיה חבר המועדון היהודי בריגה; אחד על שהיה בורגני; אחד על שנמנה עם ארגון־הספורט הלאומי „מכבי״ או „הכוח״ או מועדון־הטניס „ריטאָק״; היו שנתנו את הדין על שלמדו באוניברסיטאות בחו״ל; והיו ששילמו עתה בחירותם על שבשנים 1924—1929 נמנו עם אירגוני־נוער חלוציים, או שהיתה להם חנות (ואפילו לא ניצלו בה עבודת זולתם) — כל אלה היו קונטר־מהפכנים, אויבי מעמד הפועלים, בורגנים ומוצצי־דם. ועל אחת כמה וכמה בעלי־תעשיה עשירים או עסקנים סוציאל־דימוקרטיים או ציוניים — אלה היו בפשטות אויבי העם, ואם היו בפיהם תלונות על המשטר ועל התנאים והיחס במחנה, ואם היו מסתמכים על החוקה הסובייטית, הרי נדרשו להבין, כי החוקה כתובה בשביל העמלים ולא בשביל אויביהם. רעיונות כאלה הובעו לא־אחת על־ידי התובעים ועל־ידי מנהלי המחנה ושומריו, כשהובאו לפניהם קובלנות האסירים...

בחודש מרס נקראתי אף אני לחקירה. השתייכות לארגון־נוער ציוני אנטי־סובייטי; השתתפות פעילה בחינוך הנוער היהודי ברוח ציונית, שתכליתו לשרת את עניני הבורגנות העולמית והאימפריאליזם האנגלי; והסחת־דעתו של הנוער היהודי מן הפעילות המהפכנית — זאת היתה האשמה שעליה נתבעתי לתת את הדין. מלבד זאת נאמר, כי גם לאחר הקמת השלטון הסובייטי ב־1940—1941 הוסיפה התנועה הציונית לפעול במחתרת, ואף על־פי שידועים לי דברים רבים על פעולת־המחתרת של בית״ר מונע אני מן השלטונות את ידיעתי זו, ופירוש הדבר שאני שותף לפעולה קונטר־מהפכנית. חמש שעות רצופות ניסה התובע לשכנעני, כי אשמתי הוכחה לכל סעיפיה. אני הכחשתי לחלוטין כל שייכות לפעולה בלתי־חוקית, אך הודיתי בעבודתי הפעילה בתנועה הציונית קידם הקמת השלטון הסובייטי, שתכליתה היתה להקים מדינה יהודית במקום המשטר המנדטורי על אדמת ארץ־ישראל. כל הסתמכותי על דברי סטאלין בשאלה הלאומית היתה ללא הועיל — התובע עמד על שלו, כי השאיפה לעצמאות יהודית בארץ־ישראל כמוה כפעולה קונטר־מהפכנית לעזרת האימפריאליזם הבריטי.

סירבתי לחלוטין לחתום על הפרוטוקול, כפי שנוסח ע״י התובע, וחתמתי עליו בניסוחי שלי.

איני יודע, מה היתה הסיבה — בריאותי הרופפת או עמדתי התקיפה בחקירה — אך עובדה היא, שבאוגוסט 1942 נקראתי לעיר סוליקאמסק, אל התובע, ושם נמסר לי פסק־הדין: „לפי החלטת התיעצות מיוחדת בנקוו״ד, נידון, בהתאם לסעיף 58 סימן 4 של ספר־העונשין ברספס״ר, כאֶלמנט סוציאלי מסוכן ל־5 שנות גירוש בסיביר, בפלך קראסנויארסק״.

בחדשים יוני—ספטמבר 1942 נמסרו פסקי־הדין לכל האסירים שנשארו בחיים. מסופקני, אם מספרם הגיע לחמישים אחוז מן המספר המקורי שהוצא מריגה שנה קודם לכן...

קרבנות רבים נוספים נפלו גם בעת החזרת האסירים משאר המחנות של סוליקאמסק אל המחנה „צ׳אֶרטיוז״. הדבר היה בסוף אפריל 1942. ניתן צו להתכונן לדרך. נכים

וחולים הושבו על עגלות, השאר נדרשו ללכת ברגל. הלכנו ביער. השלג הרב כבר נמס, ואנו בוססנו ברפש הרטוב. באחד המקומות נאלצנו לחצות נהר קטן, שעליו היו בקיץ משיטים את העצים הגדועים. שכבת־הקרח כבר לא היתה איתנה והיתה מתבקעת בכל מקום שדרכנו עליה. עד המתניים שקענו במי קרח. החולים בעגלותיהם שטו במים צוננים אלה, כמו בסירות שנתמלאו מים. בהגיענו ל„צ׳ארטיוז׳" מתו רבים מדלקת־ריאות ומאפיסת כוחות. (זכורני, שאז נפטר המהנדס קאלגוט, מי שהיה ראש פלוגת־העבודה שלי. לאחר־מכן נספה גם בנו באורח טראגי: בעבדו אי־שם בקצה הצפוני של הפלך קראסנויארסק אחזה בו סערת־שלג איומה, הקרויה „פורגא", וטלטלה אותו מרחק רב — עד שלא נודעו עקבותיו).

ב„צ׳ארטיוז׳" נפגשנו שוב, לאחר פרידה של 8 חדשים, עם החברים שלא נשלחו לשאר המחנות, אך בקושי הכרנו איש את רעהו — עד כדי כך השתנו פנינו. ורבים לא היו בין החיים. כי באותה תקופה רבתה התמותה, וגם עסקני־ציבור רבים הלכו לעולמם: עוה"ד פיליפ לאצקי, מכס טאובין, המהנדס יצחק טאובין (יו"ר אגודת בוגרי הטכניון בריגה). בדרך אל התובע בסוליקאמסק נעצרנו במחנה המרכזי. שם נודע לנו דבר מותו של י. ויניק, אחד מראשי צ.־ס. בריגה ויו"ר המשרד הא"י בלטביה. כבר בדצמבר 1941 נקרא ויניק אל התובע בסוליקאמסק. בשעה שרבים אשר נחקרו אחריו, חזרו אל המחנה, לא נודע דבר על ויניק, התפשטה שמועה שמת. אך היתה זו שמועת־שוא. באביב הופיע ויניק במחנה. אולם כעבור זמן קצר גווע באפיסת־כוחות.

בסוף אוגוסט 1942 נפרדתי מידידים ומחברים למאסר, ויחד עם עוד כ־100 אנשים יצאתי אל מקום־הגירוש. כמה קבוצות־מגורשים כבר יצאו לפנינו — כולן לקומי או לפלך קראסנויארסק.

דומני, כי הקשה שבחויותי תחת שלטון נקוו"ד היתה הנסיעה מן המחנה אל מקום הגירוש. הנסיעה מריגה לסוליקאמסק בקרונות־המשא היתה ממש גן־עדן לעומת הנסיעה מסוליקאמסק לפלך קראסנויארסק ב„קרונות־סטוליפין".

„קרונות־סטוליפין" — כך כונו בפי האסירים קרונות־המאסר מימי שלטון הצאר. היו אלה קרונות־רכבת רגילים, מחולקים תאים תאים, אלא שעשו בהם סורג על דלתות־הכניסה, על הדלתות הפנימיות שבין התאים לפרוזדור ועל החלונות. לכאורה, אפשר לנסוע בהם בתנאים הוגנים למדי. אך משום־מה יצרו בהם תנאים איומים שממש קשה להעלותם על הדעת. לתוך תא המכיל להלכה 8 מקומות היו דוחפים 14—16 איש. החלונות היו סגורים. המחנק היה איום. ואנשי המשמר לא היו שועים כלל לתלונות ולתחנונים שהגיעו אליהם מן התא. לעשיית הצרכים לא היו מוציאים מן התא אלא פעמיים ביום, בבוקר ובערב. המחסור במזון לא היה כמעט מורגש. רבים אף לא אכלו את מנת הלחם הזעומה שניתנה להם לדרך, כי הצמא היה מציק מאד, וכמשקה לא ניתנו אלא שני ספלי רותחין ליום.

מקץ כמה ימי־עינויים ב„קרונות־סטוליפין" הגענו סוף־סוף אל כלא־המעבר בסוואר־דלובסק. הובאנו אל בית־המרחץ ומשם אל תאי בית־הסוהר, שנראו בעינינו אז כגן־עדן עלי אדמות. כי כאן היה לכל אחד מאתנו מקום משלו, ויהי אפילו על הרצפה; כל יום היינו מטיילים בחצר בית־הסוהר; כל יום היינו מקבלים מרק חם, בבוקר מעין קפה — בקיצור: ימי נופש ומרגוע. כאן נוכחנו לדעת כי יחס השלטונות אל הפושעים הפליליים,

אל הרוצחים, הלסטים, הגנבים וכו׳, הוא יותר ליברלי מאשר אל ציונים וסוציאל־דימוקרטים, למשל.

כאשר מקץ ימים מספר הובילונו במכונית־האסירים, הקרויה „העורב השחור״, מכלא־המעבר אל בית־הנתיבות, כדי לצאת שוב ב„קרונות־סטוליפין״ אל מקום־הגירוש, כלומר, למעשה, אל החופש, היינו אומללים עד עומק־נפשנו — עד כדי כך פחדנו מנסיעה בקרונות אלה. בנסיעת־עינויים הגענו סוף סוף לנובוסיבירסק. וכאן זוכר אני רק זאת, שמבית־הנתיבות בנובוסיבירסק הובילונו אל כלא־המעבר — ואחר־כך כבר התעוררתי בחדר נקי ובו מיטות רבות ואנשים זרים. רופא צעיר ממוסקבה, אף הוא אסיר, הסביר לי את פשר הדבר: בכניסה אל בית־המרחץ התעלפתי; נתנו לי כמה זריקות והשכיבוני בבית־החולים שבכלא. בחדר הסמוך היה מוטל עוד אחד מקבוצתנו. היה זה אלתרמן הזקן, בעל בית־החרושת „בוסטון״ בריגה. בכל תקופת המאסר הפליאני אלתרמן בכושר הסבל והעבודה. הוא היה עושה את המלאכה הקשה ביותר ולא חלה מעולם. אך הנסיעה הזאת הפילתהו. בנובוסיבירסק, בכלא־המעבר, על סף החירות המוגבלת שגירוש שמה, על סף התגשמות תקוותו להתראות שוב עם בני־משפחתו — נפח אלתרמן את נשמתו.

כשבועיים ימים עשיתי בבית־החולים. כיון שבינתיים יצאה קבוצתי שלי, צורפתי לקבוצה הבאה, הוטענתי שוב באחד מ„קרונות־סטוליפין״ ונשלחתי לקראסנויארסק. בשעות הבוקר הגענו לקראסנויארסק. משם הובילונו אל חצר מינהל־הפלך של נקוו״ד. הקצין הראשי של נקוו״ד אמר לנו, כי כל אחד מאתנו יצווה לצאת אל אחד ממחוזות הפלך, אך בינתיים אנו חפשים ורשאים לנסוע אל נקודת־המעבר שמעבר לנהר יֶאֱניסיי, ושם יינתן לנו מקום־לינה וגם מזון. בעוד ימים מספר יבוא הוא לשם וימסור לידינו את המיסמכים הרשמיים.

כאשר הקצין סיים את דבריו, הרגשנו בהעדרו של משמרנו המזויין. חשבנו, שהוא מחכה לנו ליד השער. אך מה רב היה תמהוננו, כשנוכחנו לדעת, כי אמנם הוסר מעלינו כל משמר ובני־חורין אנו לנוע כאוות נפשנו. לא היה גבול לשמחתנו. אמנם עודנו מגורשים ונתונים להשגחת השלטונות, אך השתחררנו מן הסורג, מגדר התיל הדוקרני, מניבול־הפה של שומרינו ומלווינו המזויינים, מכלבי־השמירה שהלכו תמיד בעקבותינו...

בנקודת־המעבר מצאנו לשמחתנו את האסירים המגורשים שהקדימונו, והעיקר — את משפחותיהם של חברינו־למאסר. איש מאתנו לא מצא שם את בני־משפחתו, אך מפי קרובי החברים נודעה לרבים מאתנו כתובת קרוביהם ואחד המאושרים הללו הייתי אני.

וכן נפתח לפנינו עולם חדש. נודע לנו, כי בני־המשפחה, שמהם הפרידונו ב־14 ביוני 1941, יושבים בפלך קראסנויארסק, באזור נובוסיבירסק — בנאַרים. שמענו, כי רובם בריאים ושלימים, אף על פי שהם חיים בתנאים קשים. נאמר לנו, כי באסיה המרכזית מרוכזים יהודים רבים מלטביה, שהצליחו להמלט ברגע האחרון מידי הכובשים הגרמנים. ולבסוף — שרבים מהם מקיימים מגע עם קרוביהם בחו״ל וגם עם ארץ־ישראל. כן שמענו, שבארץ־ישראל הוקם ועד לעזרת יהודי לטביה, העוזר לפליטים ולגולים מלטביה. לשמע כל הדברים האלה נתמלא לבנו תקוה והתחלנו שוב להאמין בעתיד...

באותן שעות־גיל לא שיערנו עדיין, מה קשים חייהם של המגורשים והפליטים. לא העלינו על הדעת, כי גם הם סובלים ממחסור, נאבקים קשה — אם לא על פת־לחם,

הרי על מעט תפוחי־אדמה, ואינם נחשבים לאזרחים שווי־זכויות. לא ידענו, כי משפחות רבות של מגורשים ופליטים נהרסו ונכחדו כליל.

על חיי משפחות האסירים שמענו פרטים רבים מפי אלה, שהועברו ע״י נקוו״ד — מסיבות בלתי־ידועות — ממחוזות פלך קראסנויארסק שלאורך מסילת־הברזל אל המחוזות המרוחקים שבצפון. אנשים אלה כבר הספיקו להסתדר, להקים לעצמם משק קטן, להתרגל למקום ולתושבים — ולפתע נעקרו שנית ונצטוו לצאת למקום בלתי־ידוע, לאקלים הקשה ביותר.

*

כך היתה יהדות לטביה פזורה על פני מרחבי ברית המועצות. בעת שבלטביה גופה הומתו היהודים בידי המרצחים הנאציים ועוזריהם הנאמנים הלטים, גוועה יהדות לטביה בברית המועצות ברעב ובכפור: האסירים במחוז סוליקאמסק ובמחנות קירוב (ויאטקה) ובני־משפחותיהם בפלך קראסנויארסק, נובוסיבירסק וטומסק ובצפון הרחוק.

שלטונות ברית המועצות יכלו להווכח, כי בכל מקום בו ניתן ליהודי לטביה שויון־זכויות מלא, הם מילאו בכבוד את חובות המלחמה נגד גרמניה ההיטלראית. צעירים יהודים רבים נפלו בהגנת ריגה בעת התקפת הגרמנים. הנוער התארגן ב„חטיבות־השמדה״. (אחר־כך פירשו את שם החטיבות הללו אחרת — תפקידן היה להשמיד את הגרמנים, אך לבסוף הושמדו הן עצמן). בדיביזיה הלטבית היה אחוז גדול של יהודים. הדיביזיה נשלחה אל הקוים הקדמיים ביותר של החזית והוכחדה כמעט כליל בידי הגרמנים בעת התקפתם הראשונה בחזית המרכז.

ולא היה שום הבדל מבחינת ההשקפה הסוציאלית או הפוליטית בין יהודי לטביה שנרדפו ע״י השלטון הסובייטי ובין אלה שנלחמו בגבורה להגנת ברית־המועצות בפני הגרמנים. אלה ואלה היו ציונים וסוציאליסטים, פקידים ופועלים, סוחרים ובעלי־תעשיה. במקרים לא־מעטים היה חלק אחד של המשפחה נלחם בחזית וחלק אחר היה נרדף על־ידי השלטון. אספר כאן לדוגמה מקרה על אָבדן משפחה שלימה בברית־המועצות.

ב־14 ביוני 1941 נאסרה, יחד עם כולם, משפחתו של אלתר אברמוביץ׳ (אשתו, מינה, היתה אחותו של רופא־הנשים הידוע ד״ר הרצפלד). ראש־המשפחה נשלח לסולי־קאמיק ואשתו נשלחה עם הבן הצעיר לנארים. במקרה נעדר הבן הבכור מן הבית בשעת המאסר, ולכן לא נאסר. בשעת ההתקפה הגרמנית התגייס הבכור, איזיה, לדיביזיה הלטבית של הצבא האדום ומת מות־גיבורים בחזית. אביו היה 15 חודש במחנה סוליקאמסק ועבד שם כבלן. לבדו היה שואב 200 דליי מים ביום מתוך הבאר — ומקץ 15 חדשים נשלח לגירוש לקומי. כשאך הספיק לבוא במגע עם אשתו וילדו — מת מאפיסת־כוחות. האשה והנער חיו בנארים בתנאים קשים ביותר. רק הודות לעזרה שנשלחה להם ע״י הועד לעזרת יהודי לטביה בארץ־ישראל ניצלו ממות־רעב. אין תימה, שבתנאים אלה לא יכלה מינה אברמוביץ׳ לעמוד בשום מחלה, וכאשר חלתה בדלקת־הריאות — מתה. הנער, בן ה־16, נשאר גלמוד. אביו ואמו מתו ואחיו הבכור נפל במלחמה. זמן קצר אחרי מות אמו חלה בשחפת דוהרת ומת גם הוא. כך הוכחדה מעל פני האדמה משפחה יהודית שלימה, שכל עוונה היה, שראש־המשפחה היה בעל בית בריגה. הבן הבכור נפל כגיבור הצבא האדום, ואילו בעורף נרדפו אביו, אמו ואחיו הצעיר ע״י שלטונות נקוו״ד, עד שהלכו לעולמם מרוב יסורים וצער.

טראגי מאד היה גם גורלו של פרופ׳ פאול מינץ, מי שהיה מבקר־המדינה בראשית ימיה של לטביה ופרופיסור למשפטים באוניברסיטה הריגאית (אף בימי השלטון הסובייטי). הוא גורש יחד עם משפחתו לסיביר, לעיר קאנסק שבפלך קראסנויארסק. מקץ שנה נאסר ע״י נקוו״ד ונכלא במחנה־עבודה ראָשוֹטי. אחרי זמן קצר מת.

מן הראוי להדגיש, כי אנשים צעירים, בעלי כושר־עבודה, שמצאו להם מקור־פרנסה, יכלו איך־שהוא לחיות בגלות ובגירוש. הרי גם לתושבי המקום הותיקים נגרם סבל רב בימי המלחמה. והיו מיהודי לטביה שקיבלו מקרוביהם בארץ־ישראל ובאמריקה חבילות אשר הבטיחו להם קיום מינימלי. אך היו בין המגורשים גם אנשים מסכנים, חסרי כל, חולים, גלמודים וזקנים, נשים, שילדיהם נשארו בידי הגרמנים והושמדו ובעליהם גוועו במאסר, מאחורי גדרי־התיל. כיצד יכלה להתקיים אשה אומללה כזאת? ללא כל אמצעי־קיום, ללא חפצים (החפצים נשארו אצל הבעל, שהרי אנשי נקוו״ד הבטיחו בשעת המאסר, שלא יפרידו בין בני המשפחה), גם ללא לחם לאכול — כי מנת־המזון ניתנה רק לעובדים, ואף להם לא הספיקה.

הכל ציפו בכליון־עינים לגמר המלחמה, שיביא עמו חנינה לגברים, שיפור תנאי־החיים, שיבה הביתה. והאופטימיסטים המושבעים קיוו אפילו לזכות ביציאה אל הקרובים בחו״ל, אולי לארץ־ישראל... וסוף־סוף הגיעה השעה: המלחמה נגמרה. הוכרע אויבה של ברית המועצות, אויבו של העם היהודי. אך לא נתקיימו התקוות — לא רק של האופטימיסטים אלא גם של אחרוני הפסימיסטים. אמנם הוכרז על חנינה בכל רחבי ברית המועצות, אבל היא חלה רק על העבריינים שנאשמו במה שקרוי „פשעי הווי״: גניבה, שוחד, עבירות בשירות, רצח, וכו׳, ואשר נידונו לכל היותר ל־5 שנות מאסר. וכיוון שבין יהודי לטביה לא היו גנבים, רוצחים ופקידים מושחתים, אלא רק „יסודות מסוכנים מבחינה סוציאלית ופוליטית״ — לא נהנו מן החנינה. מלבד זאת נידונו יהודים אלה לא ע״י בית־דין אלא ע״י „התיעצות מיוחדת של נקוו״ד״, וממילא לא חלה עליהם שום חנינה. יתירה מזו: ראשי המשפחות נידונו למאסר 5—10 שנים, ואילו בני־משפחותיהם, בהגיעם לסיביר בשנת 1941 נדרשו לחתום בנקוו״ד על תעודה שלפיה הם חייבים להשאר באותו מקום 20 שנה. והיו מקרים, שהבעל כבר היה רשאי לצאת ממקום־הגירוש או לצאת מן המאסר, ולמשפחתו לא ניתנה עדיין הרשות להחליף את מקום־מגוריה. רק מעטים קיבלו אחרי השתדלויות רבות, רשות לעבור למקום אחר, והיו שחזרו לריגה, אך גם מאלה היו שגורשו שנית לפנים־רוסיה.

לרוב המגורשים שסיימו את תקופת הגירוש, ניתן דרכון ובו הערה השוללת מהם את זכות הישיבה בערים ובפלכים מסויימים של ברית־המועצות, ועל־פי רוב בכלל במקומות האסורים גם מקום מוצאו של המגורש.

*

ללטביה החלו חוזרים שרידי יהודי־לטביה — מאלה שהצליחו להמלט מידי הגרמנים. מי שהיה לו — אינני יודע, אם לומר: האושר או הצער — לראות את היהודים האלה בריגה בשנת 1946 — את מתי־המעט שניצלו אצל הגרמנים, ואת הקומץ הגדול יותר, שניצל בברית־המועצות מן הגרמנים, וגם מן הנקוו״ד — מי שהתהלך בחוצות ריגה וראה פה ושם אודים אלה המוצלים מאש, נזכר בלי משים ביהדות לטביה המפוארת שהיתה ואיננה עוד...

אלחנן קרמר

דרכה האחרונה של יהדות לטביה

21 ביוני 1941, היום בו פלשו גייסות היטלר לברית המועצות, מציין גם את ראשית קצה הטראגי של יהדות לטביה. האוכלוסיה היהודית בלטביה מנתה אז כתשעים־וחמישה אלף נפש. כחמישה־עשר אלף הצליחו למצוא מקלט ברוסיה — וגם מהם נפלו רבים — ואילו האחרים הושמדו בידי הנאצים ועושי־דברם הלטיים. רק מאות ספורות נשארו לפליטה. בשורות הבאות ייעשה הנסיון לסכם תאריכים ועובדות על דרכה האחרונה של יהדות לטביה לפי עדותם של כמה מניצולים אלה*.

א.

ב־21 ביוני פתחו הצבאות הגרמניים בהתקפתם על ברית־המועצות. בו ביום הופצצה ליבאו מן האויר. חרדה רבה אחזה את יהודי לטביה, אך השלטונות הסובייטיים ציוו על כל איש להמשיך בעבודתו. ב־23 ביוני אסרו השלטונות את אזרחי גרמניה, רובם פליטים יהודים שמצאו מקלט בלטביה, והגלו אותם לסיביר. רק כעבור כמה ימים, עם התקדמותם המהירה של הגרמנים, החלה מנוסת היהודים לפנים־רוסיה. הרכבות המעטות שעמדו לרשות הבורחים נתמלאו במהירות. רבים יצאו לדרך במכוניות ואפילו ברגל. אלה שפנו צפונה, דרך אסטוניה, הצליחו להינצל, אולם אלה שברחו לעבר זילופה, הוחזרו על־ידי הרוסים „כדי למנוע הסתננות של גייס חמישי". ב־29 ביוני כבשו הגרמנים את ליבאו ואת דווינסק, וב־1 ביולי נכנסו לריגה.

הלטים קיבלו את פני הגרמנים כמושיעים. בו ביום הוכרז על גיוס מתנדבים לטיים למלחמה „באויב הפנימי" — היהודים. כל מתנדב צוייד בנשק ובסרט אדום־לבן־אדום. בראש חיל־העזר הזה עמדו אנשי ה„פֶּארקונקרוסט" הפאשיסטי — הטייס צוקורס, אראַיס ואחרים. הגרמנים נתנו להם יד חפשית, והללו החלו בהשתוללות־דמים.

בריגה פשטו „המתנדבים" על פני דירות היהודים, שדדו וחמסו, וסחבו גברים ונשים למרכז המשטרה. שם התעללו ביהודים ושלחום לעבודות כפיה שונות. פרעות אלו נמשכו חמישה ימים. אלפי יהודים נאסרו בינתיים והושלכו לבתי־הסוהר — הגברים

* סקירה זו מבוססת על המקורות דלקמן: ספרו של מ. קאופמן „חורבן לעטלאנד"; ספרה של פ. זלצמן „העפטלינג נומער 94771"; עדויותיהם (בעל פה ובכתב) של דוד וואסרמאן, י. דוידוביץ, אליעזר קארשטאדט, אַדלה ראַוויטש, אברהם פייגלמן ואחרים.

ל„צאֶנטראַל־ציאָטומס" והנשים ל„טאָרמין־ציאָטומס". משם הובלו מדי לילה בלילה ליער ביקאֶרן ונורו. במשך שלושה שבועות נרצחו כשבעת אלפים גברים וכאלף נשים. בין אלה מרבית האינטליגנציה היהודית בריגה. רק כמה עשרות זכו לצאת חיים מבתי־הסוהר, כתוכם קבוצת רופאים.

אור ליום ו', 4 ביולי, ט' תמוז תש"א, הציתו הפורעים הלטיים את בית־הכנסת ברחוב גוגול ואת בית־המקוה הסמוך לו. יחד עם ספרי־התורה נשרפו חיים פליטים יהודים מליטא ששוכנו בבית־הכנסת. בערב הציתו הפורעים את בית־הכנסת ברחוב סטאַבו. כאן ניספו, לפי השמועה כשלושים מתפללים ובתוכם הרב קילוב. לאחר שבוע, ביום ו', הוצתו בתי־הכנסת „רייסישער מנין", „אלטנײַ־שול", ובית־התפילה בבית העלמין הישן. ב־26 ביולי, ב' באב תש"א, העלו הפורעים באש את בית־התפילה בבית־העלמין החדש בשמרלי, בשרפם חיים את בני שתי המשפחות שהתגוררו שם: משפחת מינץ (החזן) ומשפחת מילמן.

ב.

באותו זמן נערך טבח שיטתי ביהודים של ערי־השדה. בכמה עיירות בוצעה ההשמדה בידי הגרמנים מיד עם כניסתם, אך ברובן אורגן הרצח בידי ה„קבוצות המיוחדות" של ה„פאָרקונקרוסט", שעברו מעיירה לעיירה, ובעזרת ה„אייזסאַרגים" לשעבר הקהילו את היהודים ברחבת השוק ומשם הובילום ליער הסמוך או לבית־העלמין ורצחום. בכמה מקומות ריכזו את היהודים בבית־הכנסת ושרפום חיים.

רק עדויות מועטות נשתמרו מפרשת הזוועה. כל יהודי טוקום וקאנדאו הסמוכה הובאו לבית־הכנסת בטוקום והועלו באש. לפי השמועה היה בתוכם הרב ליכטנשטיין. גם חלק מיהודי מיטאו נשרף בבית־הכנסת. הנותרים נורו בבית־העלמין, לאחר שאילצום לכרות לעצמם קברים. יהודי ראַז'יצה רוכזו בבית־הסוהר. משם נלקחו בחלקם לבית־העלמין (בתוכם גם הרב חיים לובוצקי) ונורו. הנותרים הובלו ליער הסמוך ונרצחו שם. בפריילי אספו הגרמנים את כל היהודים ביום כיבושה, 28 ביוני, וחילקום לפי רחובות־מגוריהם. את תושבי רחוב דווינסק ורושאַני רצחו מיד. הנותרים הושמדו ב„אקציות" ב־4 וב־8 באוגוסט 1941. כ־350 מיהודי זילופה הובלו לגשר הסמוך ונורו לידו. על הטבח בעיירות האחרות לא נודעו פרטים.

בחדשי יולי־אוגוסט הוכחדו כל היהודים בערי־השדה, חוץ מיהודי ליבאו ודווינסק וחלק קטן מיהודי העיירות לוצין, קאַרסבה, וואַרקליאַני, קראַסלאבה, וילאַני, דאגדה, אינדרה וליוואַני, שהובלו לגיטו דווינסק.

ג.

יהודי ריגה לא ידעו על הנעשה בערי־השדה, ובמידה שהגיעו שמועות על מעשי הרצח — לא נתנו בהם אימון. בינתיים החלו הגרמנים בהחרמת דירות ורהיטים לצרכיהם, וכל רגע גורש יהודי מדירתו. היהודים הוצאו ממקומות עבודתם הרגילים, ונמשכו החטיפות לעבודות־כפייה. בינתיים הסתדרו רבים בעבודות „קבועות" אצל השלטונות הגרמניים וקיבלו תעודות על כך. תעודה כזאת הבטיחה חסינות מסויימת לנושאה (בתעודה של אלה שעבדו אצל הגיסטאפו, למשל, היה כתוב: „היהודי המוזכר מעבר לדף אין לאסרו"),

ויהודים רבים החלו להשתדל להתקבל לעבודות אלו. כאשר הוקמה „מועצת הזקנים" הוקם לידה גם משרד־עבודה, שמתפקידו היה לספק לגרמנים את מספר האנשים הנדרש לעבודה.

ב־28 ביולי פורסם צו שעל היהודים לענוד מגן־דוד צהוב על החזה. מנת המזון של היהודים קוצצה עד המחצית ונאסר עליהם להחזיק מקלטי־ראדיו ולהופיע במקומות ציבוריים. כן נערכה הרשמה של כל היהודים ודרכיותיהם הוחתמו.

ב־15 באוגוסט פורסם צו חדש, שלפיו נאסר על היהודים ללכת על המדרכה והם נצטוו לענוד את הטלאי הצהוב גם על גבם.

בתחילת ספטמבר פורסמה הוראה על הקמת גיטו בפרבר המוסקבאי בריגה. בהוראה נאמר, כי עד 25 באוקטובר על היהודים להתרכז בשטח הגיטו, ואילו על הנוצרים המתגוררים בשטח המגודר להחליף עד מועד זה את דירותיהם בדירות היהודים. גבולות הגיטו סומנו כדלקמן: השער הראשי ברחוב סאדובניקוב פינת רחוב יעקבפילס. משם נמשך הגבול לאורך רחוב סאדובניקוב עד רחוב לאצ׳פלאֶסיס, לאורך רחוב לאצ׳פלאֶסיס עד רחוב מוסקבה, לאורך רחוב מוסקבה עד ביה"ח „ביקור חולים", משם לרחוב ויטאֶבסק, רחוב יאֶרסיקה ורחוב ז׳ידו („רחוב היהודים", שבו נמצא בית־העלמין הישן), חזרה לרחוב מוסקבה, משם לאורך רחוב ליאֶלה קאַלנו עד רחוב יעקבפילס ולאורך רחוב יעקבפילס עד לשער ברחוב סאדובניקוב.

באותו זמן נתמנה ה„אֶלטסטן ראַט" („מועצת הזקנים", או כפי שנקראה בין היהודים: „די קהילה") בהרכב עו"ד אלישוב, בלומנאו ומינסקר (שלשתם מאיגוד היהודים משתתפי מלחמת השיחרור הלטבית), קאופר, ד"ר בלומנפלד, עו"ד מינץ ושליטר (האחרון היה פליט יהודי מווינה). חברי המועצה נשאו על זרועם סרט כחול־לבן שבזכותו הותר להם ללכת על המדרכה ולנסוע בחשמלית. לרשות המועצה הועמד בנין בית ספר ברחוב לאצ׳פלאֶסיס 143 (בתוך שטח הגיטו). במרתפו של בנין זה נאספו, בהשגחת ציר הסיים לשעבר ש. ויטנברג, ספרי קודש וכתבי־יד עבריים בעלי־ערך. פעולתה הראשונה של „מועצת הזקנים" היתה הקמת חנויות־מכולת מיוחדות בשטח הגיטו, שבהן קנו מעתה היהודים את מזונותיהם. בינתיים נדדו המוּנים מן הגיטו ואליו. הנוצרים יצאו והיהודים נכנסו. מאחר שרבבות יהודים צריכים היו להתרכז בשטח צר, גברה הצפיפות מיום ליום ואחרוני העוברים מצאו להם מקום רק בעזרת משרד־הדיור של מועצת הזקנים, שהיה משכן שש נפשות בחדר.

הגיטו הוקף גדר־תייל, וביום ו׳, 24 באוקטובר, פורסם צו שעד למחרת ב־6 בערב על כל היהודים להימצא בגיטו. ב־25 באוקטובר בשעה הנקובה נסגרו שערי הגיטו והיהודים נותקו מן העולם החיצוני.

ד.

בגיטו התרכזו כ־30—32 אלף יהודים. תנאי החיים היו קשים. על הצפיפות נוסף גם הרעב. מנת המזון הקצובה היתה זעומה: לנפש 100 גראם לחם ליום ו־100 גראם חמאה ו־175 גראם בשר לשבוע. חובת־עבודה הוטלה על הכל, וכמחצית מתושבי הגיטו היו יוצאים יום יום לעבודה. בבוקר היו מתאספים ברחוב סאדובניקוב וכאן סודרו לעבודה על ידי „מועצת הזקנים" — לפי הוראות הגרמנים חלק הועסק בגיטו, וחלק ב„קבוצות

עבודה" בעיר. אנשי „קבוצות העבודה" היו יוצאים בסך מן הגיטו בליווי נציגי מקומות־העבודה. בשובם היו נבדקים בקפדנות בשער הגיטו, ואוי למי שנמצאה בכליו פרוסת־לחם. „קבוצות העבודה" העיקריות היו עובדות במפקדת הצבא הגרמני, במחסני האפסנאות, במוסכי הצבא, במחסני האספקה, בגיסטאפו, ועוד. כאן הועסקו בבתי־מלאכה שונים, בניקוי רחובות ובתים, בהעברת רהיטים מוחרמים וכדומה.

לשמירה על הסדר בגיטו הוקמה משטרה, שמפקדה היה מיכאל רוזנטל ועוזריו הראשיים: באג, ווזבוצקי, בארל, סולובייצ׳יק, שאצוב, בראנאר, גינזבורג, לינדמאן גוטקין ואחרים. השוטרים חבשו כובע כחול ועליו סמל מגן־דוד.

מועצת הזקנים הטילה מס על התושבים לשם הקמת מוסדות שונים. נכנס סכום ניכר אך הכסף הוחרם על־ידי הגיסטאפו. בתי־כנסת לא היו בגיטו והתפילות נערכו ב„מנינים" פרטיים בביתו של הרב ז"ק ובמקומות אחרים. הוחל בהקמת בית־ספר ובכמה כתות היו לימודים. כן הוקמה מרפאה בהנהלת ד"ר יוסף, שנעזר בידי ד"ר מינץ וד"ר פייארטאג.

היהודים בגיטו חיו בפחד־תמיד מפני מאסר, מכות ועלבונות. במקומות־העבודה נאסרו האנשים על עבירות של מה־בכך. אירעו התנפלויות גם בגיטו. מדי פעם בפעם אירעו מקרי רצח. היו גם התאבדויות. אך איש לא חזה מראש את האסון הממשמש ובא.

ה.

ביום ה׳, 27 בנובמבר 1941, נצטוו לפתע כל המתגוררים ברחובות ליקסנא ווילאני לעזוב את דירותיהם. שני הרחובות גודרו ונמסר, כי כאן יוקם מחנה לאנשים העובדים מחוץ לגיטו. אחת לשבוע יורשו להתראות עם בני משפחותיהם.

ביום ו׳, 28 בנובמבר, פורסמה הודעה כי למחרת יחוסל הגיטו, וכל תושביו פרט לגברים העובדים „יועברו" למקום אחר („איבערזידלונג"). בהודעה נאמר, כי על התושבים להתייצב ליד שער הגיטו, טורים טורים, אלף איש בכל טור, ומותר להם לקחת עמהם חבילות שמשקלן לא יעלה על 20 ק"ג. באותו יום נערך רישום של תופרות, וכ־300 נשים שנרשמו הועברו לבית־הסוהר „טארמין־ציאטומס".

למחרת, בשבת, 29 בנובמבר, שונתה ההוראה. כל הגברים נצטוו להתייצב בבוקר ברחוב סאדובניקוב. אנשי קבוצות־העבודה נשלחו העירה לעבודתם, והנותרים מויינו: הצעירים ובעלי־המלאכה נצטוו לעבור ל„קאזערנירונגס לאגער" — בשני הרחובות המגודרים, ליקסנא ווילאני — ואילו הנותרים נשלחו לבתיהם. כאשר חזרו בערב קבוצות־העבודה, לא הורשו להיכנס לגיטו אלא הובלו ישר ל„קאזערנירונגס־לאגער".

בערב, בשעה מאוחרת, החל לפתע ה„פינוי". מאות לטים בלווית פקידי גיסטאפו פרצו לגיטו, פשטו על פני הבתים הסמוכים לשער הגיטו וגירשו את התושבים — זקנים נשים וטף — אל רחוב סאדובניקוב. מי שפיגר הוכה באכזריות. רבים נרצחו במקום. כל הלילה הוחזקו היהודים בקור ברחוב סאדובניקוב. לפנות בוקר, ביום א׳, 30 בנובמבר, י׳ כסלו תש"א, החלו להובילם קבוצות קבוצות, חמישה בשורה, לאורך רחוב מוסקבה אל מחוץ לעיר. בלי הרף ירו הרוצחים בזקנים שנחשלו או בילדים שפרצו בבכי. הרחוב כוסה גוויות. החולים מבית־החולים „לינת הצדק" והזקנים ממושב הזקנים שברחוב לודזה הוצאו גם הם והובלו במכוניות.

המגורשים הובאו ליער שבין שקירוטאַווה ורומבולי, כ־16 ק״מ מריגה. כאן כבר הכינו הגרמנים בורות שנחפרו בידי שבויי־מלחמה רוסיים. היהודים נצטוו להתפשט, לשים את בגדיהם בערימה אחת, את תכשיטיהם בערימה שניה, ולחכות — ערומים — ל„תורם״. קבוצות קבוצות הובאו אל הבורות, נצטוו לכרוע, ונורו בגבם במכונות יריה. הטבח נערך בפיקוחם של מפקד הגיסטאפו ב„אוסטלנד״ הגנרל יאֶקלן* ועוזריו והקצינים הלטיים צוקורס, דאַנצקופ, אראַיס ואחרים. באותו יום נרצחו כעשרת אלפים יהודים.

היהודים שנותרו בגיטו לא ידעו על הטבח. הם ראו אמנם את מאות ההרוגים ברחובות, אך האמינו, כי אין זו אלא „איבערזידלונג״**.

כעבור שבוע, ביום א׳, 7 בדצמבר, י״ז כסלו, נתחדשה ה„אקציה״ ונמשכה עד ליום ג׳, 9 בדצמבר. מן הבוקר עד הערב הובלו ה„קולונות״ ליער רומבולי. ביום ג׳ פרצו הלטים לבית ברחוב לודזה 56, בו מצאו מקלט חברי מועצת הזקנים ורבים מאנשי המשטרה היהודית ובני משפחותיהם. לפי השמועה הובטח להם כי ישאירום בחיים, אך גם הם נלקחו להשמדה. אחרי זה חדרו גם ל„קאזערנירונגס לאגער״ ורצחו עשרות אנשים שלא יצאו במקרה לעבודה. לאחר שלושת ימי הטבח נשארו בגיטו רק כמאה גברים, נשים וילדים שניצלו בנס. במשך עשרה ימים הושמדו רוב יהודי ריגה — 25־27 אלף נפש.

„בקאזערנירונגס־לאגער״ או ב„גיטו הקטן״, כפי שנקרא בפי יהודי ריגה, נותרו כארבעת אלפים גברים. כן נותרו כמה מאות גברים שעבדו בחפירת כבול בסלוקה. 300 הנשים התופרות, שנשלחו לבית־הסוהר, הוחזרו לגיטו ויחד עם הנשים והילדים שניצלו רוכזו בגוש־בתים מיוחד ברחוב לודזה מס׳ 68־70, שכונה „גיטו הנשים״.

סמוך לאותו זמן הושמדו גם רוב יהודי ליבאו ודווינסק. עם תום השנה לא שרדו מיהדות לטביה אלא 4500 היהודים ב„גיטו הקטן״ בריגה, כאלף יהודים בליבאו וכאלף יהודים בדווינסק. בטרם נמשיך לסקור את פרשת הגיטו בריגה נעמוד על גורל יהודי ליבאו ודווינסק.

ו.

מיד עם כניסת הגרמנים לליבאו ב־25 ביוני 1941, חוללו הלטים פרעות ביהודי העיר. הם פרצו לדירות, שדדו ורצחו והציתו את כל בתי־הכנסת והמוסדות היהודיים. היהודים נצטוו להתייצב יום יום לעבודות כפייה. כל בוקר התאספו במרכז העיר, ברחוב טירגוניו, ונשלחו לאסוף גוויות חללי־מלחמה, פגרי סוסים, וכדומה.

ההשמדה ההמונית החלה ב־27 ביולי. בהתאסף היהודים בבקר במרכז העיר, הוקפה הכיכר אנשי ס. ס., וכל היהודים הובלו לבית־הסוהר לנשים ברחוב המשפט. לאחר שנגזרו שערותיהם נלקחו אל המטווח בשקדה, מאחורי הנמל הצבאי, ושם נרצחו. באותו יום הושמדו כארבעת אלפים יהודים, רובם גברים.

---

* הגנרל יאֶקלן נידון אחר המלחמה למוות ע״י בית־דין סובייטי ונתלה בככר ציבורית בריגה.

** רק שלוש נשים פצועות הצליחו להינצל מקבר ההמונים. הן הסתתרו אצל איכרים בסביבה ושתים מהן, הגב׳ המבורגר מבולווי והגב׳ באַרמן חזרו כעבור שבועות מספר לגיטו ומסרו על מעשה הזוועה.

בראשית אוגוסט פורסם צו שעל יהודי־ליבאו לענוד את הטלאי הצהוב. נאסר עליהם להופיע ברחוב מחוץ לשעות קבועות (10—12 ו־3—5). כן נאסר עליהם ללכת על המדרכה.

ב־15 בדצמבר נתחדש הטבח, שבוצע בידי המתנדבים הלטיים בפיקוח אנשי גיסטאפו. הפעם נרצחו למעלה משלושת אלפים יהודים. אחרי־כן נערכו מדי פעם בפעם „אקציות" נוספות שפגעו בעיקר בנשים וילדים.

בקיץ 1942 נותרו בליבאו רק כ־800 יהודים.

ב־1 ביולי הוקם הגיטו בליבאו, שהקיף את רחוב האדונים, רחוב הגנים ורחוב בית־היתומים. בראש הגיטו הועמד ד"ר ישראל איזראליט. הוקמה גם „משטרה", שמפקדה היה עו"ד קגנסקי. בגיטו היתה חנות־מכולת אחת. את המרפאה ניהלו ד"ר ווינרייך וד"ר זיק. כרופאי שניים שימשו ד"ר באַרון והגב' ד"ר איזקסון. בראש בית־דין הכבוד עמד עו"ד וולף. היתה גם „מחלקת מודיעין" — ה' פייגלמן, שבנה מקלט לגלים קצרים והאזין לשידורי החדשות בעולם. במשך קיומו של הגיטו לא נרצח איש, אך ב־6 באוקטובר 1943, ערב יום־כיפור, חוסל הגיטו ותושביו הועברו למחנה הריכוז בקייזרוואלד.

ז.

דווינסק נכבשה ב־29 ביוני 1941. ימים מספר שרר שקט בעיר, אך ב־2 ביולי יצא צו: „על כל הגברים היהודים להתייצב בכיכר השוק!" משם הובלו תוך התעללויות, לבית־הסוהר, חלקם נלקחו ליער סטרופי ונרצחו. האחרים נשלחו יום יום לעבודות כפייה שונות. ב־15 ביולי הציתו הפורעים הלטיים את כל בתי־הכנסיות בעיר. בסוף יולי נתפרסמה גם בדווינסק הפקודה על חובת הטלאי הצהוב, אלא שיהודי דווינסק נצטוו לשאת שלושה טלאים: על החזה, על הגב ועל הברך.

ב־26 ביולי הוקם גיטו דווינסק. היהודים נצטוו להתרכז מעבר לנהר דווינה, בביצורים הישנים של גריווה. לכאן הובאו, ברגל, גם יהודי העיירות הסמוכות לדווינסק, ובגיטו הצטופפו בתנאי־דיור איומים, בכוכים ובאורוות ישנות, כ־15 אלף נפש. היהודים נדרשו להכין רשימה של זקנים וחולים, כדי להעבירם ל„מחנה אחר". אך הם הובלו ליער פוגוליאנקה ושם הושמדו*. כעבור ימים מספר הוצאו שוב אנשים „כדי להקל על הצפיפות". גם אלה הובלו לפוגוליאנקה. ב־18 באוגוסט נערכה „אקציה" שפגעה בעיקר בנשים.

בגיטו הוקמה „מועצה", בהרכב משה גלפרין (יו"ר), משה מובשנזון, ד"ר דאנמן, גב' לנדאו, גב' אדלשטיין וגב' מובשנזון. בראש ה„משטרה" הועמד פאסטרנק.

בראשית נובמבר הרגישו יושבי הגיטו, כי „משהו עומד להתרחש". התושבים נצטוו למסור את כל תכשיטיהם. לאלה שהועסקו על ידי הגרמנים בבתי־מלאכה ובעבודות שונות חולקו תעודות־עבודה מיוחדות.

ביום ו', 7 בנובמבר, פרצו מאות שוטרים לטיים ואנשי ס. ס. לגיטו. אלה שהיו להם תעודות נשלחו לעבודה. הנותרים גורשו מבתיהם והובלו ליער פוגוליאנקה. ה„אקציה" נמשכה גם בשבת וביום א'. אחרי שלושת ימי הטבח נותרו בגיטו כאלף איש.

שרידי הגיטו היו נתונים לרעב ולקור. שלוש נשים נתלו בגיטו בשל עבירות

---

* שיטת ההשמדה היתה אחת בכל המקומות: נצטוו להתפשט ולעמוד ליד בורות שהוכנו מראש, ונורו במכונות־יריה.

שונות. אחת מהן, מאשה שניידר ניצלה מאחת ה„אקציות". בהיותה מוטלת בבור המות החלה צועקת כי זו טעות — אין היא יהודיה. האמינו לה והניחו לה ללכת. כמה חדשים התגוררה בעיר בניירות אריים. אך הדבר נודע לגרמנים והם תלוה בגיטו. חלק מאנשי הגיטו שוכנו במרוצת הזמן במקומות עבודתם. כ־400 שוכנו ב„מצודה" („קראפוסט"), וכמה עשרות — במקומות שונים בעיר (אצל הגיסטאפו ומפקדת המחוז הגרמנית). ב־1 במאי 1942 חוסל גיטו דווינסק כליל. ב„מצודה" עבדו היהודים למעלה משנה וב־25 באוקטובר 1943 הועברה שאריתם — כ־350 איש — למחנה הריכוז בקייזרוואלד.

ח.

נחזור עתה לגיטו ריגה. כאמור, נותרו ב„גיטו הקטן", אחרי הטבח בדצמבר 1941, כ־4500 איש. הם חיו בצפיפות. בבוקר השכם היו מוצאים לעבודה, ובערב, בשובם, צריכים היו לדאוג בעצמם לבישול, לכביסה, להסקה. הוקמה „מועצת זקנים", שבראשה עמדו מר קאלמן (מפעילי „מכבי") וציר־הסיים לשעבר ש. וויטנברג. אורגנה גם משטרה, ששמה הוסב ל„אָרדנונגס־דינסט". בהנהלתו של המהנדס אנטוקול הוקם שירות טכני. ב„גיטו הנשים" הוקם גם מעין בית־ספר לילדים המעטים ששרדו, בהנהלת בתיה פיקס, באָנו ווישנבסקי וגליקסמן.

בראשית דצמבר 1941 החלו להגיע ללטביה משלוחי יהודים מגרמניה ואוסטריה. כ־16 אלף מיהודי הרייך הובאו ל„גיטו הגדול" בריגה. כמה אלפים נשלחו למחנה ביומפראוומויז'ה ומשלוחים רבים הובלו ישר ליערות — להשמדה*.

אם כי נתמנה מפקד אחד, קראוזה, לשני הגיטאות בריגה, לא היה באורח רשמי קשר ביניהם. ה„גיטו הגרמני" — של יהודי הרייך — היה נתון למרות הגיסטאפו, ואילו ה„גיטו הקטן" — של יהודי ריגה — למרות שלטון המחוז („געביטס־קאָמיסאריאט") של הצבא הגרמני. לגיטו הגרמני היו מועצת זקנים ומשטרה משלו. גם תושביו נשלחו לעבודות־כפייה שונות. מזמן לזמן נערכו בו „אקציות": לכאורה הועברו האנשים למחנות־עבודה שונים, אך למעשה נלקחו ליער ביקארן והושמדו.

במרוצת הזמן החלו הגרמנים לשכן את היהודים ליד מקומות־עבודתם. מחנות כאלה („קאזערנירונג") הוקמו בין השאר: 1) בבית־חרושת „לנטה" לשעבר, שם הועסקו כמה מאות יהודים על־ידי הגיסטאפו בבתי־מלאכה שונים**; 2) ב„קראפטפאהר־פארק". מוסכים לתיקון מכוניות־צבא, ברחוב גאנו (כעבור זמן הועברו המוסכים אל מעבר לנהר דווינה); 3) ב„קווארטיר־אמט" — שרות האיכסון של הצבא; 4) בספילווה — שירות שדה־התעופה; 5) ב„בעקליידונגס־אמט" — שירות האפסנאות של הצבא במילגראוויס, ועוד.

ב„גיטו הקטן" של יהודי ריגה נתארגנה תנועה, ששמה לה למטרה להתנגד בכוח

---

* מספר היהודים שהובא ללטביה לא נודע בדיוק. כשנשאל הגנרל יאָקלן במשפטו מה מספר יהודי הרייך שהושמדו בלטביה ומדוע הובאו לשם, השיב, כי מספר המושמדים אינו ידוע לו, וכי בלטביה „היו התנאים נוחים להשמדה", ברמזו לעזרתה הפעילה של האוכלוסיה הלטית.

** ה„קאזערנירונג" של הגיסטאפו היתה למעשה הראשונה בריגה, והוקמה ביום ה„אקציה" הגדולה ב־30 בנובמבר — מפקד הגיסטאפו לא החזיר באותו יום את קבוצת העבודה לגיטו, ומאז נשארה במקום.

הנשק לכל נסיון להשמיד את שארית הפליטה*. באוקטובר 1942 אירעה בסביבת ריגה התנגשות בין קבוצת יהודים מזויינים, שניסו להתחבר אל הפרטיזנים, לבין הגיסטאפו. בעקבות התנגשות זו רצחו הגרמנים ב־31 באוקטובר את אנשי המשטרה היהודית (ה„אָרדנונגס־דינסט") ב„גיטו הקטן" ועוד מאה־ושמונה יהודים קשישים. בו ביום חיסלו הגרמנים את ה„אוטונומיה" של ה„גיטו הקטן", שהועמד תחת פיקוח מועצת הזקנים והמשטרה של ה„גיטו הגרמני". הגיסטאפו החלה להתחקות אחרי תנועת ההתנגדות. מדי פעם בפעם אסרה אנשים שונים, וב־11 ביוני 1943 גילתה את מחבוא הנשק ב„גיטו הקטן". ב־25 ביוני נאסרו שוב מאות אנשים שנאשמו כמשתתפים בפרשת הנשק.

ביולי 1943 הקימו הגרמנים מחנה־ריכוז גדול בקייזרוואלד והחלו לרכז בו את היהודים מגיטאות ה„אוסטלאנד". בגיטו ריגה רווחה שמועה כי הדבר קשור בגילוי הנשק ב„גיטו הקטן", אך מסתבר כי ההחלטה על חיסול הגיטאות נתקבלה על־ידי הגרמנים כבר קודם לכן — בימי מרד גיטו ווארשה. ב־2 בנובמבר 1943 חוסלו שני הגיטאות בריגה כליל. למעלה מאלפיים יהודים הוצאו להשמדה, והנותרים הועברו למחנה־הריכוז בקייזרוואלד. שרידי יהודי ליבאו ודווינסק כבר הועברו למחנה זה באוקטובר. כעבור זמן־מה הובאו לכאן גם שרידי גיטו ווילנא.

ט

במחנה־הריכוז בקייזרוואלד שרר משטר אָימים. מפקדו היה איש ס.ס., אובערשטורמ־פיהרר זאוּאֶר, ולידו עזרו פושעים פליליים גרמניים שהירבו להתעלל באסירים. בהגיע היהודים למחנה הוחלפו בגדיהם האזרחיים בבגדי אסירים (הורד גם הטלאי הצהוב) ולכל אחד ניתן מספר. היה מחנה לגברים לחוד ולנשים לחוד. בכל בוקר בשעה ארבע חייבים היו האסירים להתייצב למפקד ואחרי־כן יצאו לעבודה — במנסרות שבסביבה, בבית־החרושת למלט באילגאֶציאֶמס ועוד. מחנות־העבודה בעיר הועמדו אף הם תחת פיקוח קייזרוואלד. הוקמו עוד מחנות־ריכוז בזעיר־אנפין ליד בית־החרושת לצרכי חשמל „וואֶף", שבו עבדו כאלף נשים יהודיות, בססראזדומויז'ה, בלסטדאמביס, דונדאגה, ועוד. מפקידה לפקידה נערכו „אקציות" במחנה קייזרוואלד ובמחנות המסונפים לו. באביב 1944 נשלחו זקנים וילדים למחנות־המוות באושוויץ וטרבליאנקה. חיי האסירים היו תלויים בשרירות־לבם של הפושעים הפליליים הממונים עליהם.

בקיץ 1944 הועסקו האסירים, לאחר שובם מעבודתם הרגילה, בבניית מגרש־מיפקדים במחנה. הם נצטוו לרצפו במצבות מבית־העלמין החדש בשמרלי. קבוצות מיוחדות נשלחו למקומות ההשמדה — לסלק את העקבות. הם הוכרחו לפתוח את קברות ההמונים ולשרוף את הגויות. איש לא חזר לעולם חי מ„שליחות" כזאת.

עם התקדמות הרוסים החלו הגרמנים להעביר את שרידי היהודים לפנים־גרמניה. ב־6 באוגוסט 1944 הועברו מרבית אנשי מחנה קייזרוואלד באניה לדאנציג ומשם למחנה־הריכוז בשטוטהוף. ב־25 בספטמבר הועברו לשם גם הנשים שעבדו ב„וואֶף". אלה שנותרו בקייזרוואלד הועסקו זמן־מה בפריקת אניות בנמל ריגה, ואחר כך הועברו אף

* פרטים על פרשה זו, שנודעה בגיטו בשם „די געווער־געשיכטע", ראה במאמרו של י. קפלן: „נשק בגיטו ריגה".

הם לגרמניה. בגרמניה טולטלו השרידים ממחנה־ריכוז למשנהו. מספרם דלל והלך, וכאשר הגיעה שעת השחרור — במאי 1945 — נותרו בחיים רק כאלף מיהודי לטביה. בלטביה עצמה שרדו, עם כניסת הצבא האדום, רק כמאה וחמישים איש, שנמלטו ממחנות־הריכוז בשבועות האחרונים לפני הכיבוש והצליחו להסתתר.

*

זאת מגילת הכליון של יהדות לטביה. לטביה היתה לארץ־ההריגה ליהודיה ולרבבות יהודים שהובאו על־ידי הגרמנים מקצווי ה„רייך". האוכלוסיה הלטית שיתפה את עצמה בפועל ברציחת־ההמונים, ולא עוד אלא שאלפים מקרבה התנדבו מרצון למלאכת ההשמדה בגיטו ווארשה, מינסק ובמקומות אחרים.

י. קפלן

נשק בגיטו ריגה*

ההכנות

בשנת 1941, אור ליום א׳, 30 בנובמבר, וכעבור שבוע, בימים א׳, ב׳, וג׳, 7—9 בדצמבר ערכו הנאצים בריגה את טבח־הדמים האיום ביותר באירופה בזמן ההוא. כל הנשים נגזלו מבעליהן, הילדים מאבותיהם; כמעט כל הזקנים והחלשים, החולים והתשושים גורשו מבתיהם — וכולם הוצאו באכזריות מתחומי הגיטו...

כל היהודים בערי־השדה כבר הושמדו קודם לכן. רק בדווינסק וליבאו שרדו מעטים. מ־35 אלף יהודי ריגה נותרו עתה כארבעת אלפים בלבד. אלה נכלאו ברחובות מספר שהובדלו מתוך ה„גיטו הגדול״, ואילו ב„גיטו הגדול״ „אוכסנו״ כ־16 אלף יהודים שהובאו מן המערב. הגיטו של יהודי הרייך התחלק ל־4 מחוזות: „ברלין״, „קֶאלן—הַאנובר״, „וינה״ ו„פראג״.

עוד זמן רב לא יכלו הריגאים להשלים עם המחשבה, כי אכן נגזלו מהם נשותיהם וילדיהם. מדי פעם פשטה איזו שמועה „ממקור מוסמך״ על גורל הנשים והילדים והישמלה את השרידים הרצוצים. את הימים מנו למן „היום בו הלכו יקירינו״. ואת מקום־מגוריהם הוסיפו לכנות גיטו — „הגיטו הקטן״ — אף כי באורח רשמי נקרא „קאזערנירונגס־לאגער״ של יהודי ריגה.

ההנהגה הפנימית ב„קאזערנירונגס לאגער״ היתה נתונה בידי זקן־המחנה („לאגער־עלטעסטער״), פליט יהודי מגרמניה, מאקס וואנד, ולידו עזרו אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט״, משטרת־הגיטו לשעבר. תפקידם העיקרי היה להוציא יום יום העירה לעבודה את מספר העובדים הנקוב, ולדאוג לכך, שאיש לא ישאר במחנה ללא תפקיד.

אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט״ היו כמעט כולם בני ריגה. רבים מהם היו בעלי הכרה לאומית וחוש ציבורי. מאחר שמצבם הכלכלי היה יותר יציב, ואף היה להם מעט זמן פנוי, היו היחידים ב„גיטו הקטן״ שיכלו לתת דעתם על המצב. והנה, אל אחת מקבוצות ה„אָרדנונגס־דינסט״, שבראשה עמד יצחק בג, פנה המהנדס אובסיי אוקון, שעבד בקבוצת־עבודה מחוץ לגיטו, בהצעה להקים תנועת התנגדות**.

---

* מתוך „פון לעצטן חורבן״, חוברת 1, 2. הוצאת הועדה ההיסטורית של היהודים המשוחררים בגרמניה, 1946.

** לפי עדותו של מר מאקס קאופמן בספרו „חורבן לעטלאנד״ היה אחד מהוגי רעיון ההתנגדות עו״ד יאָוואָלסון, שנספה אח״כ בנסיון להמלט לשבדיה. (המעתיק).

לקבוצת ה„אָרדנונגס־מענער" הצטרפו כמה מעובדי ה„אינערן דינסט" (שעבדו בתוך המחנה) — המורים העברים לשעבר, המהנדסים אליהו לאט ומיכלסון, והמסגר בוטווינקין. על אלה נוספו עוד מספר צעירים, ברובם קומוניסטים או חברי ארגונים ציוניים לשעבר, והוחלט — להתחיל במעשה. רעיונם העיקרי היה: „אכן, כוחנו דל לעומת הגרמנים והלטים, אך כצאן לטבח לא נוסיף עוד ללכת!"

הטכנאים ניגשו לסידור מחבוא לנשק. נוצרה קרן מיוחדת לרכישת נשק ולצרכים אחרים. הכסף הושג בחלקו בעזרת אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט" שבביקוריהם בבתים הריקים ב„גיטו הגדול" היו מוצאים לעתים כסף ותכשיטים. קבוצת יהודים עבדה ב„פולפער־טורם". שם היה מחסן־נשק־מרכזי. היהודים היו גונבים משם נשק ומסתירים אותו בקרבת מקום. ביחוד שמו עין על מכונות־יריה, רימונים ומקלעים (משלל המלחמה בצרפת). למחנה הוגנב הנשק בעזרת בעלי־עגלה יהודים. אלה היו נוסעים בלוויית „בעל־סרט" (מתנדב לטי) העירה להבאת מצרכי מזון, וכן היו מביאים אוכל מן הגיטו אל קבוצות־העבודה השונות, ובתוכן גם לקבוצה ב„פולפער־טורם". בשובם לגיטו היו איפוא ארגזי־המזון מלאים „מזון" אחר...

החלה פעולה קדחתנית. רוח מרי ועוז לאומי אפפה את האנשים, וחוגם הלך והתרחב. אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט" פאיק, גלזר ושמעיה שץ גילו מרתף גדול למדי ברחוב ליקסנא 20 ושם התאמנו הבחורים בקליעה. ליד אותו מרתף נמצאה מפחה שבה עבדו הנפחים הירש זאגבלוב ומוטל גאמארניק. גם הם היו חברי תנועת המרי, ובשעת אמוני היריות היו הולמים בקורנסם ביתר־כוח. הכול הלך למישרין — עד אוקטובר 1942.

31 באוקטובר

במחצית השניה של חודש אוקטובר נאסר לפתע ראש קבוצת העבודה ב„פולפער־טורם", פישר. הוא היה הרוח החיה בהשגת הנשק, ומאסרו הגחית מהלומה על כל התנועה.

ביום ד' באוקטובר, אירע מקרה, שבגיטו לא נודע עליו כמעט ולא כלום, אך הוא גרר אחריו תוצאות חמורות. קבוצה של 11 יהודים, חברי מפלגות פועלים שמאליות לשעבר, יצאה במכונית־משא בכביש המוליך ללאטגאליה כדי להצטרף ביערות לפארטיזאנים האדומים*. כ־10 ק"מ מריגה נתקלה המכונית במארב של הגיסטאפו שפתחה עליה באש. היהודים השיבו אש. לפי השמועה היו בידיהם גם מכונות־יריה. אחדים מן היהודים נהרגו במקום. אחדים נמלטו פצועים ליער הסמוך. אחד מהם, אלישביץ, נסחב פצוע עד לגיטו, אך כאן מת מפצעיו. כאמור, לא ידעו בגיטו עוד זמן רב על כל הפרשה**.

ביום ה', 29 באוקטובר, נקראו אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט" למיפקד. מיפקדים אלה לא היו דבר נדיר, ואף־על־פי־כן עוררו תמיד חששות. הבחורים הופיעו, אך המיפקד בוטל. כן היה גם למחרת, ביום ו'. לפנות־ערב הודיעו כי המיפקד ייערך למחרת, בשבת ב־5 בבוקר. בינתיים פגו החששות, וכולם הופיעו בשעה היעודה בחצר הקומנדנטורה.

* גם בגיטו בריגה התנהל פולמוס מסביב לשאלה, מה עדיף: להשאר בגיטו ולהתנגד בכוח הנשק במקרה של נסיון לחסלו, או להסתלק מן הגיטו ולהצטרף לפארטיזאנים? (המעתיק).

** מר אליעזר קארשטאדט מספר, כי ניצל עוד אחד מאנשי המכונית — דאנמן. הוא הצליח להגיע לגיטו ולא סיפר לאיש דבר. אבל כאשר החלו המאסרים בקשר לתנועת־הנשק, נאסר אף הוא. סבורים ששמו הוזכר על ידי איזראלוביץ.

אותה שעה נכנסה לגיטו קבוצה גדולה של שוטרים גרמנים מזויינים. חלק מהם הקיף מיד את חצר הקומנדנטורה שבו נערך מיפקד ה„אָרדנונגס־דינסט", ויתרם פרצו לקאזערנירונגס־לאגער (מקום ריכוזם של היהודים הלטיים) והחלו לגרש באכזריות את היהודים לעבר שער הגיטו. שם חיכתה קבוצה שניה של שוטרים ובראשם ד"ר לאנגה, מפקד משטרת הבטחון ב„אוסטלנד", והאוברשטורמפיהרר קראוזה, מפקד הגיטו. לאחר התעללות אכזרית „בחרו" 108 יהודים, רובם למעלה מגיל 50, ובמכוניות הכחולות הובילום לבית־הסוהר. כעבור כמה ימים נורו שם.

בשעה 8 בבוקר בקירוב נראו אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט" צועדים בליווי משמר חזק מחצר הקומנדנטורה לעבר רחוב ליקסנא. בראשם צעד זקן ה„אָרדנונגס־דינסט" אנאטולי נתן. זקן המחנה וואנד ושני היהודים שהיו פעילים ב„ארבייטס־איינזאץ" (סידור העבודה), קאסל ומייזל, לא היו בשורותיהם. אותם הפרידו בקומנדטורה מעל השאר ושלחום לגיטו.

קאסל ומייזל סיפרו אח"כ, כי מפקד הגיטו קראוזה נשא בזמן המיפקד נאום מלא רמזים שקופים. הוא סבור היה, כי „הבחורים הם אינטליגנטיים למדי, שיוכלו לשתף עמו פעולה. אך התברר, שהם חסרי כל תבונה"... אחרי זה נצטוו אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט" להוציא כל דבר מכיסיהם. קבוצת שוטרים מזויינים בדקה כל אחד מהם, והמצעד החל.

בצאתם מהקומנדנטורה נראו הבחורים במצב רוח טוב. בפינת הרחובות לודזא וליקסנא עברו ליד קבוצת יהודים ש„נבחרו" להשמדה, וקראו להם קריאות עידוד:

— „רק לא לפחד, יהיה טוב!..."

המצעד נמשך לעבר „מגרש הפח" בגיטו הגרמני. את אשר אירע אחר־כך, סיפרו היהודים הגרמנים שחזו במחזה מחלונות בתיהם.

מרחק מה לפני הכניסה ל„מגרש הפח" קרא לפתע א. נתן, זקן ה„אָרדנונגסדינסט"*:

— „בחורים רוצו; נציל את נפשנו!..." („פוישי, סקרייט!")

הבחורים הסתערו באגרופים קמוצים על שומריהם הגרמנים. הללו פתחו באש ממכונות־יריה. לפי השמועה הסתער זליקסון, סגנו של נתן, על קראוזה וזעק: „נוכל כמוך, כלב־דמים!" כמה מן הבחורים הגיעו לרחובות הסמוכים, אך הכדורים השיגום גם שם. רק אחדים הצליחו, על אף פצעיהם, להסתתר בבתים. 41 איש נפלו. המעילים והמגפיים שהורדו מן החללים היו נקובים ככברה. גם שוטר גרמני אחד נהרג, מכדור תועה**.

בכלותם את הטבח יצאו השוטרים הגרמנים מן הגיטו, ואילו אנשי־ה„אָרדנונגס־דינסט" בגיטו הגרמני נצטוו לגייס בקאזערנירונגס־לאגער את בעלי־העגלה כדי להוביל את גוויות ההרוגים לבית־העלמין. מאז היו היהודים הלטיים נתונים למרות משטרת הגיטו הגרמני. אחרי־כן נודע, כי זקן ה„אָרדנונגסדינסט" בגיטו הגרמני, פראנקנברג, קיבל יומיים לפני־כן הוראה בכתב מהקומנדנטורה להכין מספר „אָרדנונגס־מענער" נוספים.

* לפי עדות אחרת אירע הדבר ב„מגרש הפח" עצמו. שם נערך מיסדר של אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט", וקראוזה הקריא להם פסק דין מות. המגרש היה מוקף מכונות־יריה, שפתחו באש ברגע שאירעה התפרצות הבחורים.

** מתוך שמות 41 החללים מזכיר מ. קאופמאן בספרו את השמות הללו: אנאטולי נתן; יצחק בק; בוריס ליפשיץ; לוריה; אולמן; ח. שאבלשטוק; מאטיסון; פומרנץ; שמעיה שץ; לויט; אשמן; מנצובסקי; זיגי בלנקנשטיין; טנקל; סניה ספרו; לוליה הנקין; פריידברג; גריקפץ; משה גלזר; זליקסון; פאיק; גולודץ; גיאורג בלומנטל; שלומוביץ; מריאנובסקי; דוד קלמן; סימון דובין; נחום גולדברג; ססה גורביץ; שטיינבוק; מאיר; בלומנטל. (המעתיק).

באותה שבת , בצהריים, הודבקה בכניסה לקאזערנירונגס־לאגער הודעה בחתימת קראוזה, מפקד הגיטו, בזו הלשון:

„בקאזערנירונגס־לאגער של היהודים הלטיים הופיע בזמן האחרון נשק. יהודים מזויינים ברחו מכאן בזמן האחרון. אלה שנתפסו חיים יובאו בקרוב הנה וייתלו בפומבי. הקומנדנטורה הזהירה על כך את ה„אָרדנונגס־דינסט", אולם הוא לא שם לב לדבר. התוצאות היו היום. היהודים מוזהרים בזה ונדרשים לציית בקפדנות להוראות. יש ללכת בדייקנות לעבודה. מהיום והלאה אסור לעזוב את הבתים אחרי שעה 8 בערב".

אם כי בהודעה נאמר במפורש, כי בקרוב יובאו לגיטו יהודים שנתפסו עם נשק וייתלו, לא הובא איש, ובהודעות הבאות לא הוזכר עוד הענין.

למחרת, יום א׳, 1 בנובמבר, פורסמה הודעה נוספת ובה נאמר:

„הקאזערנירונגס־לאגער של יהודי ריגה יבוטל. רובע המגורים של יהודים אלה יסופח לגיטו של יהודי הרייך. הגיטו יהיה מחולק מעתה לשני חלקים: קבוצה „ר" — החלק של יהודי הרייך, וקבוצה „ל" — החלק של יהודי לטביה. מועצת זקני הגיטו של יהודי הרייך תהיה אחראית מעתה לשני החלקים. בראש משטרת הגיטו יעמוד פראנקנברג. לקבוצה „ר" יהיה אחראי האר, ולקבוצה „ל" — פרל. האיסור על מגע הדדי בין שתי הקבוצות נשאר בתקפו".

כך אבדה ליהודי לטביה באורח רשמי שארית הנהלתם העצמית. זקן הגיטו וכל אנשי המשטרה היו יהודים מהקבוצה „ר". זקן הגיטו היה מקס לייזר, סוחר מקאֶלן, אדם הגון למדי. הוא הירשה ליהודים הלטיים להמשיך בהנהלת עניניהם המשקיים הפנימיים. זקן הקאזערנירונגס־לאגער לשעבר, מקס וואנד, צורף למועצת הזקנים כנציג קבוצה „ל". אולם מאידך החלו היהודים הלטיים להרגיש את נחת זרועה של המשטרה היהודית־הגרמנית וסבלו ממנה מאד.

מה היו סיבות הכשלון הטראגי? דבר זה לא נודע ליהודי ריגה. אולם סופר, כי לאחד מיהודי הרייך היתה יד בעצירת מכונית המשא עם קבוצת היהודים המזויינים. כן סופר, כי היחסים בין ה„אָרדנונגס־מענער" בגיטו הגרמני לבין אלה מן הקאזערנירונגס־לאגער הלטי כבר היו מתוחים מזמן, וכי אלה הסיתו נגד אלה ב„מקומות המתאימים". רווחה גם שמועה אחרת: שה„אָרדנונגס־מענער" הלטיים ופעילים אחרים של תנועת־הנשק, שהיו מבקרים לעתים קרובות בגיטו הגרמני, התירו את לשונם יתר על המידה במסיבת־יין עם חברותיהם שם... כל הדבר הגביר אצל היהודים את רגשי השנאה כלפי אחיהם מן הרייך, ביחוד משום שרווחה ביניהם הדעה, כי הגרמנים מיהרו כל־כך להשמיד את בני משפחותיהם „רק כדי לפנות מקום ליהודי הרייך, שירשו את דירותינו ואת רכושנו"...

חשד מסויים נתעורר גם כלפי זקן המחנה לשעבר, מקס וואנד. היה מובן לכול, שקאסל ומייזל לא נורו יחד עם חבריהם משום שה„ארבייטס־איינזאץ" נזקק לשירותם (וזה היה העיקר אצל הגרמנים), אך לעומת זה לא היה ברור במה זכה וואנד. אכן, כזקן המחנה לא היה שייך באורח רשמי ל„אָרדנונגס־דינסט", אך רינגו אחריו, שבשעת המיפקד הגורלי טען בפני מפקד הגיטו: „אנשי האָרדנונגס־דינסט לא סיפרו לי כלל על חשדות־

הנשק ועל שיש מקרי־בריחה מכאן!" מכל מקום ירדה קרנו ב„גיטו הקטן" מאז 31 באוקטובר, ויש הכורכים את קיצו הטראגי כעבור שנה בפרשה זו.

נסיון נוסף — ושוב כשלון

שבת 31 באוקטובר, בה אירע בגיטו טבח אנשי ה„אַרדנונגס־דינסט" ובה הוצאו להורג 108 יהודים זקנים — הטילה מבוכה ויאוש בקרב היהודים הלטיים. אך עד מהרה התאוששו. המהנדס אובסיי אוקון, יוזם התנועה, ופעילים אחרים, שלא נמנו עם ה„אַרדנונגס־דינסט", התמסרו לענין ביתר שאת והחלו לפעול במשנה־מרץ. אכן, חסרו הבחורים היקרים מן ה„אַרדנונגס־דינסט", חסר היה פישר; ההשגחה של משטרת הגיטו הגרמני היתה חמורה ועויינת; אך למרות הכול נמשכה רכישת הנשק והתנועה התרחבה.

התנועה התארגנה מחדש בצורת מחתרת חשאית — תאים, תאים, 10 אנשים לתא. נמשכו אימוני הירייה. בעיר נתגלו מקורות חדשים להשגת נשק. כמה קבוצות־עבודה קיבלו על עצמן להכניס את הנשק לגיטו. בשובם מן העבודה היו מכניסים את הנשק כשהוא מפורק, בהסתירם את החלקים בגזרי־העץ שכל אחד היה מביא עמו להסקה. תועלת רבה הביאה כאן הקבוצה „ה. פ. מ." (מחסני האספקה של הצבא), שבראשה עמד יוסף גלזר. קבוצה זו, וקבוצות „עשירות" אחרות, כגון זו שעבדה ב„לנטה", תרמו גם כסף רב להשגת הנשק. אך פה היה — גיטו ריגה. מכל עבר השגיחו על קומץ היהודים עיניו הפקוחות של מנגנון גיסטאפו מסועף. שוב אירע משהו, ופרשת הנשק עלתה מחדש על הפרק. הפעם הקיפה חוגים רחבים יותר — עד אשר גרפה את הגיטו כולו.

כאמור, הצליחו כמה בחורים מן ה„אַרדנונגס־דינסט" להינצל מהטבח. אך לא עברו חדשים מועטים, ויום אחד, בליל יום ה', הוקף הבית הגדול ברחוב ווילאנו 14. בחוץ שמרו שומרי הגיטו הגרמני, והמפקד קראוזה וחבר עוזריו המזויינים פרצו פנימה. בפינה נסתרת במרתף גילו את דאמסקי, אחד מאנשי ה„אַרדנונגס־דינסט" המחוסל, וקראוזה רצחו נפש בו במקום. דאמסקי הסתתר כל הזמן בגיטו, וחבריו השתדלו למצוא לו מחבוא אצל משפחה לטית בעיר. הדבר נודע לגיסטאפו ולאחר מאסרים וחקירות גילתה את מקום־מחבואו. כעבור ימים מספר (ביום ב') רצח קראוזה בגיטו שלושה מחבריו של דאמסקי, שעזרו לו להסתתר וניהלו את המו"מ עם הלטים. שנים מהם היו: ווילי כהן וש. מאכטוס (מעובדי „סאָבודניה")*.

בינתיים הועבר קראוזה לתפקיד אחר, ואת מקומו מילא רוֹשמן. בראשונה שמחו היהודים שנפטרו מקראוזה. הוא היה סאדיסט מאין כמוהו, ואילו רושמן עשה רושם של בעל השכלה ולעתים נהג בשיקול־דעת משפטי. אך עד־מהרה נתגלתה „השכלה" זו כמקור אסון איום. ברושמן לא בערה החימה כמו בקראוזה, והוא לא חש להכות ולרצוח, אך לעומת זאת היה מענה את קרבנותיו בחקירות ממושכות ו„שיטתיות" לפני שהוציאם להורג. והנה נפל לידו בחור שני שניצל מטבח ה„אַרדנונגס־דינסט" — ססא איזראילוביץ.

בסוף החורף, בערב שבת, הביאו אנשי הגיסטאפו את איזראילוביץ, לגיטו הלטי

---

* מאקס קאופמן מספר בספרו „חורבן לעטלאנד", כי השלושה הובאו לבית־העלמין הישן ולפני שנורו שרו את „התקוה". מאכטוס קרא לעבר המפקד הנאצי: „אל תחשוב שעם השמדתנו יאבד גם העם היהודי". (המעתיק).

והובילוהו לחצר של אחד הבתים ברחוב ליאָלא קאלנו. הוא הורה להם על מקום מסויים, ומיד הובהלו יהודים שנצטוו לחפור שם. נתגלה בור עמוק שבו הוסתר רכוש יהודי. מכאן נלקח איזראילוביץ על־ידי אנשי הגיסטאפו לרחוב וילאנו, לחצר הבית מס׳ 18. פה גילה להם בונקר מוסתר. בונקר זה הוכן כמקום מקלט לקבוצת אנשים גדולה למדי. היו בו חמרי מזון, מים, מזרונים וכדומה. אחרי זה הוצא איזראילוביץ מן הגיטו ושוב לא ראוהו שם. מה גילה עוד לגיסטאפו, לא נודע בגיטו, אך זמן קצר אחרי כן החלה שורת מאסרים. כמעט מדי יום ביומו נאסר מישהו. הדבר נמשך כמה חדשים. כך נפלו לידי הגיסטאפו עשרות צעירים, ביניהם רבים מפעילי תנועת הנשק.

גילוי הנשק

בערב שבועות, יום ג׳, 8 ביוני 1943, נעצר ליד שער הגיטו בשובו מעבודתו עם קבוצת חשמלאים, הבחור הריגאי חיים פריידברג. כשהובילוהו לקומנדנטורה התחמק מידי המשמר ונעלם. אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט" יצאו לחפשו, בעיקר בגיטו הלטי, אך הוא לא נמצא. המתיחות גברה. הגזירה הראשונה היתה — עוצר. אסור לצאת מן הבתים לאחר חשכה ואסור לתושב הגיטו הלטי לבקר בגיטו הגרמני או בגוש הנשים והילדים*. זה היה עונש מקובל של הקומנדנטורה שהיה מכוון בעיקר להגברת המתיחות בגיטו.

למחרת, ביום ד׳ בבוקר, פורסמה הודעה בחתימת רושמן שבה נאמר:

הואיל ויש צורך לגבות את עדותו של היהודי הלטי פריידברג בענין דחוף, והוא מסתתר, הרינו מודיעים בזה, שאם יתייצב עד יום ה׳, בשעה 8 בערב, מרצונו הטוב, לא יאונה לו כל רע וחירותו מובטחת. אך אם לאו — ייחשב כעריק וייתלה מיד עם מעצרו. עונש זה צפוי גם לכל מי שיעזור לו להסתתר.

הבטחת הקומנדנטורה לא עוררה אימון רב, ביחוד לאור המעשה שאירע חדשים מספר קודם לכן. באחד הלילות, בראשית האביב פרצו הגרמנים לגוש־בתים ברחוב ליאָלא קאלנו והחלו מגרשים את תושביהם. הם הסבירו, שהמדובר רק בעבודה מסויימת ושכולם יחזרו לבתיהם. בזמן הציד קפצו מתוך אחד החדרים ארבעה בחורים ונעלמו. רושמן העמיד מיד את כל המשטרה על רגליה. נערכו חיפושים נרחבים אחרי הבחורים אך עקבותיהם לא נודעו. אז פורסמה הודעה בשמו של רושמן, כי במקרה שארבעת הבחורים יתייצבו עד שעה מסויימת לא ייאסרו. הבחורים התייצבו, ואמנם שוחררו מיד. אך כעבור זמן־מה נאסרו אחד אחד ושוב לא ראום בגיטו**.

הבטחת רושמן ביחס לפריידברג לא עוררה איפוא כל אימון. יום ד׳ עבר. בוקר יום ה׳. צהרים. ופריידברג איננו. בגיטו גברה בינתיים המתיחות ופשטו שמועות על „אקציה" קרובה...

---

* למאות הספורות של נשים וילדים, שניצלו במסיבות שונות מן ה„אקציה" הגדולה בסתיו 1941, הוקצה גוש־בתים מיוחד בגיטו בין הרחובות לודזא וליקסנא. אליהם הצטרפו ב־8 בפברואר 1942 כמאתיים נשים מקובנה.

** מר אליעזר קארשטאדט מספר, כי בחורים אלה היו מפעילי ה„תנועה", והיו ממונים על מחסן נשק שהיה טמון בביתם. הציד באותו לילה לא נערך אלא בגללם. אולם במאסר גילו אומץ־לב ולא סיפרו דבר, ואילו הנשק הועבר בלילה למקום־מחבוא אחר.

לפנות ערב, דקות מספר לפני השעה 8, הופיע לפתע ברחוב ליקסנא בחור צעיר, פניו נפוחות ועיניו יוצאות מחוריהן, והוא עומד בקושי על רגליו. „זה הוא", פשטה השמועה. מיד תפסוהו אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט" והביאוהו לקומנדנטורה. שם נתברר, כי פריידברג בלע רעל. רושמן הבהיל את ד"ר יוסף — רופא יהודי מגרמניה, שרושמן רחש לו אימון מסויים — וציווה עליו „לא לתת לאיש למות בשום אופן". ד"ר יוסף הצליח לשאוב מקרבו את הרעל. בינתיים החלו להגיע לגיטו אנשי גיסטאפו לריב והחקירה בקומנדנטורה התנהלה בקצב מלא.

ביום ו', 11 ביוני, יצאה שיירת מכוניות מן הקומנדנטורה לפינת הרחובות ווילאנו וליאָלו קאלנו. הבית ברחוב ווילאנו מס' 19 הוקף ע"י משמר מזויין. מתחת לצריף־עץ בחצר נתגלה בונקר־הנשק של הגיטו!... לבונקר נכנסו מבעד לתנור שבצריף. דרי הבית הוכו באכזריות ונאסרו. גם אובסיי אוקון נאסר בדירתו. סופר, שבעת שלקחוהו לגיסטאפו התקיף אוקון את רושמן ופצעו בסכין־גילוח. מכל מקום, התהלך רושמן אחרי זה בראש חבוש.

כל הבוקר נמשכה הוצאת הנשק מן הבונקר ומיונו. אנשי ס. ס. שוטטו בכל פינות הגיטו, וחרדת היהודים גברה מרגע לרגע. היה ברור, כי „הפעם לא יעבור הדבר חלק". עם קבלת שבת אמרו יהודים וידוי בציבור...

בשעה מאוחרת יצא זקן הגיטו, לייזר, מן הקומנדנטורה וציווה על שומרי הבתים בגיטו הלטי להודיע ב„שם הקומאנדאנט" כי „לא תהיה אקציה", וכל אחד צריך מחר ללכת לעבודתו, כרגיל. מצב־הרוח בגיטו השתפר, אם־כי רבים הבינו, כי אין זו אלא דחייה לשעה. סופר, כי הגיסטאפו העבירה דו"ח לברלין, וכי לא יינקטו כל „צעדים מיוחדים" בטרם תגיע תשובת ברלין.

מאסרים המוניים והשמדה

הימים חלפו, ואם־כי מעולם לא חסרו דאגות חדשות בגיטו, החלו רווחות שמועות מרגיעות (שהופצו, כנראה, בכוונה תחילה) על עתיד הגיטו ועל מפנה לטובה במצב היהודים בכלל. פרשת הנשק כאילו נשכחה.

אולם הגיסטאפו לא נחה ולא שקטה. כנראה, החליטה לא להסתפק עוד במאסרים בודדים, אלא לחסל את כל תנועת הנשק במהלומה אחת. לאחר שהכינה רשימות מפורטות „ניגשה לעבודה"*. בליל שבת, 25 ביוני 1943, הוכרז שוב עוצר בגיטו. מקורבי הקומאנדאנט מסרו מ„מקורות מהימנים", כי העוצר אינו מכוון אלא ל„פעולה סאניטארית" והוא יימשך רק ימים ספורים. אולם העוצר היה חמור מאוד. השמירה על הגיטו הוגברה, ומשמרות בלשו בכל מקום.

ביוב ב', 28 ביוני, ב־9 בבוקר, לאחר שקבוצות־העבודה כבר יצאו לעבודתם בחוץ, פרצו אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט" לשירות הטכני של הגיטו ואסרו את המהנדס והמורה אליהו לאט, את המסגר בוטווינקין ואת הנפח הירש זאגובלוב. ב„שירות המלאכה" הסמוך נאסרו הסנדלר הירש קוצין וסנדלר שני (שניהם מליטא). ידי האסירים נכבלו והם הובלו לקומנדטורה. משם הוסעו תחת משמר כבד, במכוניות הגיסטאפו העירה.

---

* סופר כי בבונקר־הנשק נתגלתה גם רשימה עם שמות רבים.

בו ביום יצאו אנשי הגיסטאפו בראשותו של רושמן אל מקומות־העבודה בעיר ואסרו מספר רב של יהודים לפי רשימה שהיתה בידם. אח״כ סופר כי אנשי הגיסטאפו היו עצבניים מאוד. כבר ממרחק רב שלף כל אחד מהם שני אקדחים וראש קבוצת־העבודה נצטווה לחפש בבגדיו של האסיר. רק אחרי כן נצטווה האסור להרים שתי ידיו ולהתקרב לאטו.

אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט״ פעלו בינתיים בגיטו במרץ רב. הם עברו על פני דירות הנאסרים, לפי רשימה והחתימו את הדלתות, בהזהירם את כל השכנים שכל מי שיתקרב לדירות אלו ייענש קשה. בעת החתמת הדירות אירעו שני מקרים אופייניים לדמותו של ה„שוטר״ היהודי־הגרמני. לאחר מאסרו של בוטווינקין מיהר אחד מחבריו, אלישביץ, מסגר אף הוא, אל דירתו והתחיל „לעשות בה סדר״. לפתע הגיע זקן ה„אָרדנונגס־דינסט״ פראנקנברג עם כמה מעוזריו, כדי להחתים את הדירה. פראנקנברג אסר בו במקום את אלישביץ ומסרו לידי הקומאנדאנט. מובן, שגורלו היה כגורל כל שאר הקרבנות. ואילו קבוצה אחרת של אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט״, שנתקלה אף היא במישהו ש„טיפל״ באחת הדירות, הסתפקה בזה שרמזה לו: „הסתלק!״...

רק לפנות ערב, כשחזרו קבוצות־העבודה לגיטו, ניתן לסכם את תוצאות היום: נאסרו כ־185 איש. באותו לילה בוטל העוצר. עתה נתבררה מטרתו ה„סאניטארית״.

למחרת, ביום ג׳, יצאו אנשי הגיסטאפו לערי־השדה, לקבוצות־העבודה שעבדו בחפירה בכבול (שהיו נשלחות מן הגיטו בריגה לימי הקיץ). גם שם נאסרו כמאה איש. אחד היהודים, שהיה מסומן ברשימה, עבד בקבוצת חיטוי שנסעה ממקום למקום. באותו זמן הוא נמצא באסטוניה. פקיד גיסטאפו מיוחד נסע לשם כדי לאסרו.

שוב הוצאו מגיטו ריגה האנשים המסורים, הערים והפעילים ביותר. איש מהם לא נראה עוד חפשי. יהודים, שנקלעו לבית־הסוהר בריגה מסיבות אחרות ויצאו משם, סיפרו כי רבים מאסירי הנשק התענו ברעב בכלא עד לאביב 1944. אז הוצאו החסונים יותר ל„קבוצות המיוחדות״ — לפתיחת קברות ההמונים ולשריפת גוויות הנרצחים. מעבודה זו לא חזר כמעט איש חי.

היהודי הריגאי יוסף שיין, שנשלח בפברואר 1944 לזמן קצר לבית־הסוהר וישב יחד עם אסירי הנשק, מספר כי גם איזראילוביץ היה ביניהם וכי האסורים עצמם „חיסלו״ אותו*.

חיסול הגיטו

כשלושת רבעי שנה נמשכה פעולת העונשין נגד הנאשמים בהשתייכות לתנועת־הנשק. אחרי כן בא תורו של הגיטו כולו.

לפי הוראה מברלין החלה הגיסטאפו באמצע יולי 1943 לשלוח קבוצות גדולות של יהודים מגיטו ריגה למחנה „קייזרוואלד״, שנהפך למחנה־ריכוז המרכזי ליהודי הארצות הבלטיות. מפקד־המחנה היה האוברשטורמבאנפיהרר זאוּאֶר. כמה עשרות פושעים פליליים מגרמניה שימשו כזקני־הגושים וראשי ה„קאפו״. על ידיהם עזרו אסירים פולניים

* לפי עדות אחרת הרי פריידברג הוא ש„חוסל״ ע״י חבריו בבית־הסוהר. (המעתיק).

ואוקראיניים. כגופיה זו התעללה ביושבי המחנה באכזריות שלא נודעה דוגמתה אפילו בקאצֶטים המפורסמים. לשמע משטר־האימים ב„קייזרוואלד" הוחרדו היהודים שנותרו לפליטה בגיטו ריגה. הרי גם אותם עמדו לשלוח לשם. רבים החלו לברוח מן הגיטו, אף כי ידעו שבריגה, בעלת האוכלוסיה האנטישמית, אין כמעט כל סיכויים למצוא מחסה, ושבריחתם תעלה בחייהם של יהודים אחרים...

בסוף אוגוסט אסף זקן הגיטו, מקס לייזר, את כל תושבי הגיטו על אחד המגרשים, כדי „להבהיר להם את המצב". הוא אמר, כי על יסוד רמזים שהשלטונות „הואילו לרמוז לו" הוא „נוטה לחשוב", כי לאחר גילוי מחסן־הנשק בגיטו ריגה שוב אין סיכויים להמשך קיומם של הגיטאות, והיהודים יובלו לקייזרוואלד. אכן זה היה רק מחנה־מעבר, והוא „נוטה לחשוב", כי משם יועברו היהודים ל„מקומות נוחים יותר". גם הפחד מפני קייזרוואלד הוא „מוגזם". ואשר לבריחה מן הגיטו, הרי ציווה עליו הקומאנדאנט להודיע, כי כנגד כל יהודי שיברח יומתו שלושה יהודים.

אכן, הבריחה נמשכה גם אחרי כן, אם כי בממדים קטנים יותר, והגיסטאפו היתה „גובה" בכל מקרה את שלושת בני־הערובה.

ב־2 בנובמבר 1943 פרצו אנשי הגיסטאפו בראש כנופיית אוקראינים ואנשי־וולאסוב לגיטו וגירשו את כל התושבים מבתיהם. כל הזקנים, החולים, הנשים והילדים ואף גברים רבים שלא יצאו באותו יום לעבודה הוצאו מן הגיטו. ב„אקציה" נכח מפקד משטרת־הבטחון באוסטלנד ד"ר לאנגה, שצעק לעבר קבוצת יהודים המובלים לטבח:

„מהרו, מהרו לפלשתינה, הלא היום יום הצהרת־בלפור שלכם!"

שעה שעברו ברחוב ווילאנו לגלגו פקידי הגיסטאפו: „אל תשכחו להעיף מבט אחרון על מחסן הנשק שלכם!..."

כ־2300 אנשים הוצאו באותו יום מן הגיטו. הם הוטענו על קרונות ונשלחו בכיוון לפולין. אח"כ נמסר, כי נשלחו לטרבליאנקה. הפעם פגעה ה„אקציה" בעיקר בגיטו הגרמני, שבו נשארו עד אז משפחות שלימות. 2 בנובמבר 1943 הוא למעשה יום החיסול של גיטו ריגה. היהודים ששרדו הועברו במשך כמה שבועות לקייזרוואלד או לאחד המחנות המסונפים לו.

באחד מימי נובמבר, לפני הוצאת השרידים האחרונים מן הגיטו הלטי בריגה, נמצא מקס וואנד, מי שהיה זקן הקאזערנירונגס־לאגער, מת באחד המרתפים. סבורים, כי הדבר נעשה בידי יהודים, כנקמה על התנהגותו ב־31 באוקטובר 1942, בטבח אנשי ה„אָרדנונגס־דינסט". יד הנקמה השיגה גם את שני ראשי ה„אָרדנונגס־דינסט" היהודי־גרמני הֵאר ופראנקנברג. הֵאר טובע על ידי אסירים גרמנים במחנה־הריכוז בקייזרוואלד בבור־שופכין, ופראנקנברג הומת במחנה־הריכוז בבוכנוואלד.

*

יהודי „הגיטו הקטן" בריגה נשאו נפשם למעשה לאומי גדול. מאמציהם לא הצליחו; הרבה קרבנות צעירים נפלו על רעיון ההתנגדות; אבל זכרם לא יימחה, ופרשת הנשק בריגה תאיר לנצח מתוך אפלת השואה!

מ. ליבוביץ

ה„אקציה" הגדולה

(קטעי זכרונות)

...אחוז חרדה מיהרתי אחרי העבודה להיוודע מה נשמע ברחוב היהודי. שבור ורצוץ חזרתי לביתי. אכן, היה הדבר: אלפי משפחות יהודיות הועמסו על קרונות חתומים ונשלחו לסיביר הרחוקה. כך החל אבדן יהדות לטביה...

* * *

יום ג׳, 1 ביולי 1941. לפנות בוקר יצאנו, יהודים אחדים, מן המרתף כדי לעמוד על המתרחש. לתמהוני ראיתי כמה חיילים רוסים מובילים טייסים גרמניים שבויים. משמע, שהמצב אינו גרוע כל־כך. אולי עוד יקרה נס. והנה הפציעו קרני השמש בעד ענני־העופרת שהעיקו על נפשנו זה ימים מספר. קרני־הפז מחממות ומלטפות את אברינו היגעים. בלבי הודיתי לשמש — שלפחות היא לא בגדה בנו... אך, מסתבר, כי השמש יצאה לקבל את פני הצבא הגרמני, שחדר כעבור שעות מספר לריגה.

* * *

בשעה שתים אחרי־הצהרים נשמעה לפתע צהלת רמקולים. ברחובות מנגנים ללא הפוגה את ה„הימנון" הלטי. לטים לבושי־חג, פרחים בידיהם, מקדמים בקריאות־גיל את פלוגות־המחץ הגרמניות שנכנסו לריגה „לשחרר אותם מן היהודים ומן הקומוניסטים צמאי־הדם". הם רוקדים ברחובות. נשים צעירות זורקות פרחים אל הטאנקים. גם מציבת־החירות ברחוב בריוויבאס עוטה פרחים. זקן וטף כורעים ברך לידה ובדמעות בעיניהם הם מודים לצבא הגרמני ש„הביא להם את הדרור". מאות לטים מתנדבים למלחמה נגד „היהודים והבולשביקים". ענודי סרטים אדומים־לבנים־אדומים על זרועותיהם ובידיהם רובים — זהו „לגיון החופש" הלטי, שהצטיין באכזריות ובצמאון־דמים.

* * *

כעבור רגעים ספורים נשמעת דפיקה חזקה בדלת. שני לטים מזויינים באקדוחים פורצים פנימה בצעקה: הרימו ידים! על כל הגברים והנשים לצאת לדרך תוך 5 דקות. אשתי פונה אל „מצפונם": „רחמו על התינוק... מה יעלה בגורלו... אדונים טובים..." „מי אמר לכם ללדת, ז׳ידים ארורים", צועק אחד, „תוך חמישה רגעים עליכם להיות מוכנים, ולא — תמותו כולכם". בינתיים הם ממלאים כיסיהם מכל הבא ליד. אשתי

מחליטה לא ללכת... בחוץ כבר עומדים בגשם השוטף כל היהודים דרי־הבית. הם עומדים חמישה חמישה בשורה, כש„מתנדבים" לטיים מזויינים שומרים עליהם. לאחר זמן־מה פורצים החוצה שני הלטים, כשהאקדחים בידיהם, ונותנים את האות: ללכת!

* *
*

ליד מרכז־המשטרה עומדים אלפי יהודים, זקנים, נשים וטף. הגשם יורד ללא־חשך, מצליף בפנים ומרטיב את הגוף. כל רגע מגיעות מכוניות נוספות המביאות יהודים. אלפי לטים מסביב נהנים ממראה היהודים הנבוכים, הנדכאים. מאות „מתנדבים" לטיים שומרים על „הסדר". אחד מהם גוץ, עיניו מלאות דם, כובע־פלדה על ראשו, עומד ליד שער הבניין ומפקד בנופפו במוט הברזל שבידו לעבר הנשים היהודיות. אחר, שיכור פרוע־שער, מחזיק בידו אלת־גומי ודוחף את היהודים לתוך בניין המשטרה. ליד הפתח הם בודקים כל נכנס ונוטלים ממנו הכול. אוי למי שמנסה להסתיר דבר. בתוך הבניין, באולם גדול שחלונותיו פרוצים, מצטופפים אלפי יהודים. גם כאן רוחשים ה„מתנדבים" הלטיים. לתמהוני איני רואה אף גרמני אחד. עם חצות־הלילה משתרר שקט... לפתע ניתנת פקודה: „לקום!... לשיר את ההימנון הלטי!" לטי אחד יושב ליד פסנתר ומלוה... הכל שרים... דומני, איש מאתנו לא השיג עדיין את המתרחש. שוב צועק קול צרוד: „לשכב לישון!" וכך שוכבים אנו על הרצפה הרטובה והמזוהמת, שקועים בתוך עצמנו ו„ישנים"... לפתע פולח קולו של שיכור את האוויר... „על כל אחד לתרום מרצונו הטוב למען הצלב האדום הלטבי ולמען לוחמי־החופש הלטיים הפצועים". מסבירים לו, כי הכול ניטל מאתנו... והוא פורץ בקללות, במכות... „אתם חזירים יהודים, ממזרים עלובים, אנו מכירים אתכם, רמאים יהודונים"... והנה ניגש לטי אחד ליהודי בא בימים, סוחבו בזקנו, מעמידו באמצע האולם. במספרים הוא גוזז את זקנו ומדביק לו שפם ארוך, וצווח: „הנה עומד הבאטיושקה סטאלין שלכם. הוא יפשוט את מכנסיו וכולכם תישקו לו..." עומד היהודי כשזקנו גזוז, מכנסיו מורדים, כפוף... דמעות זולגות מעיניו ויורדות על לחייו, ומאות יהודים רכוני־ראש הולכים באורח מיכני למלא את פקודתו של אחד „משחרר" העם הלטי, לקול צחוקם הרועם של „המתנדבים"...

* *
*

לאחר כמה שעות נסיעה אנו נעצרים ליד יער. לאור השחר הבוקע אני מבחין דמויות בין העצים. קולות אנשים ונביחת כלבים. נשמעת הצעקה „לרדת!..." רטובים, רועדים מקור יורדים אנו באי־סדר מן המכוניות. פתאום מופיעים, בלוויית כלבים, ששה „בעלי־סרטים" לטיים. הם מפרישים מתוכנו קבוצה של עשרים איש ומוליכים אותה, תחת שמירה מעולה, היערה. אותי מצרפים לקבוצה שניה. ניגשים אלינו כמה לטים ומחלקים בינינו אתים ומוטות־ברזל. הם מוליכים אותנו בשביל מרופש ביער. ברד של צווחות ניתך עלינו... „נו, בני־משה שכמותכם, עתה נראה לכם מה זאת אומרת — לשפוך דם לטי נקי. אנו יודעים, כי עקרתם את לשונות אחינו... אתם, כנופיית קומוניסטים יהודים ארורים... עתה נשלם לכם כגמולכם..." רעד עבר בגופי. אז לא דימיתי בנפשי, כי אין זו אלא החוליה הראשונה בשרשרת התלאות שמינה לי הגורל... ליד מערה־יער עצרונו. „נו, סטאכאנוביצים, הראו כיצד אתם יודעים לעבוד. תוך שעתיים עליכם לחפור בור גדול, ולא — תיירו ככלבים...". דומם מאמץ כל אחד את שריריו... עם זריחת החמה

היה הבור מוכן. לטי אחד, מזויין ברובה, צועק: „להסתדר ליד הבור... מהר... יותר מהר... להסתובב... ועתה התפללו בפעם האחרונה לאלהיכם היהודי... נו! די... אחת... שתים... שלוש... אש!..." צחוק רועם מחזיר לי את ההכרה. אני מסתכל ביהודים החוורים העומדים מאובנים על שפת הבור ואינם משיגים עדיין, מה אירע... במשך כל היום אנו עובדים באיסוף גוויות של חיילי הצבא האדום ופגרי סוסים. החום לוהט. הרעב והצמא והסרחון הנורא של הפגרים מציקים לנו. אחדים התעלפו. אני מנסה לבקש מעט מים. חבטה בקת־הרובה היא התשובה. עם רדת השמש, מעמיסים אותנו על מכוניות, ואנו נוסעים חזרה למשטרה המרכזית.

* * *

ליד בנין המשטרה מצטופפים אלפי אנשים לבושי־חג. שעות על שעות הם עומדים ואינם יכולים לגרוע עין מן „המחזה" אשר הכינו להם ה„משחררים". שורות שורות של יהודים מיואשים עומדים ושומעים בסבלנות את חירופי ידידיהם מאתמול, שעמהם יחד עבדו, סחרו, גרו שנים על שנים. לשוא אני מחפש ביטוי של חרון או של סלידה על פניהם. החצר מלאה יהודים. שני גרמנים, אלות־גומי בידיהם, מנצחים על המלאכה. סביבם המון „בעלי סרטים" לטיים. החצר עודנה רטובה מגשם יום אתמול, ובשלוליות מוטלים יהודים. הם קמים ומפילים עצמם לרפש לפי צו. יהודי המחזיק צילינדר בידו זוחל על בטנו ואוסף את האשפה... ליד מכונית מזוהמת עומדות נשים יהודיות ורוחצות אותה, כשמטר מהלומות ניתך עליהן... בתוך הבניין נוטלים מאתנו גם את הדרכיות ומודיעים, כי מעתה היהודים הם הפקר... האולם הגדול עודנו מלא יהודים. בחדר סמוך שוכבות צפופות הנשים. רעב ויגע אני נדחק לפינה. אני מנסה להתרכז. לתפוס את המצב בו אנו נתונים. לפתע נשמעת צווחה: „לקום!" נכנסים שני אנשי ס. ס„ בלוויית כמה לטים. באולם הושלך הס. אלה אנשי הס. ס. הראשונים שראיתי. אחד מהם רומז ליהודי שיתקרב. היה זה המורה וויטנברג. בצעדים כושלים הוא קרב. „גא־נו", צועק איש הס ס„ „כמה כינים יש לך בזקנך?... היש לך עוד מישהו כאן?" „בן"... משיב וויטנברג בקול רועד. „הוצא אותו", ניתן הצו. נער חיוור כבן 15, ניגש בחרדה. לטי אחד מביא מספרים, ולפי פקודת איש הס. ס. גוזז הבן לאביו את מחצית זקנו... אחר ניגשו אנשי הס. ס. לשולחן, שעליו היו מונחים החפצים אשר נלקחו מאתנו, מלאו את כיסיהם, והסתלקו בגאווה..

* * *

בכל מקום השתוללו הלטים. במקום שהיו רואים יהודי, היו אוסרים אותו מיד. היהודים, שהעיזו ללכת לבית־החרושת, היו נאסרים מיד ומובלים לבית־הסוהר. רק מעטים מהם חוזרים משם... אלפי יהודים שניסו להימלט נתפסו ביערות ובדרכים. יום יום אירעו התפרצויות־שוד לבתים יהודים. כל לטי נהפך לשליט על גורל היהודים. העתון החדש „טֶאוויה" („מולדת"), מסית ללא הפסק וקורא לנקום ב„בולשביקים היהודים". יום יום נרצחים ביערות הסמוכים אלפי יהודים. בערי־השדה כבר נורו בימים הראשונים כל היהודים. בליבאו נותרו אך מתי־מעט, כן גם בדווינסק. ברחובות צועדות כל הזמן שורות של יהודים, מובלים לעבודת־פרך. יש יהודים המביאים את רכושם אל איזה „ידיד" לטי ומבקשים להסתירו. והללו כבר דואגים לכך, שהרכוש ישאר בידיהם לצמיתות...

בכיכר ליד רחוב הקוזאקים רוכזו אלפי יהודים מן הפרבר הלאסגאלי. קבוצות קבוצות הם נשלחים לנקות את הרחובות, לאסוף לבנים מבנינים הרוסים. כל החנויות היהודיות „הוחרמו". על החנויות האריות הוטל איסור למכור ליהודים מזון.

* * *

יום יום מתפרסמים צווים חדשים. אסור ליהודים ללכת על פני המדרכה. יהודי, שיופיע ברחוב בלי מגן־דוד צהוב על חזהו ועל גבו, יירה מיד. ביום א׳ אסור ליהודים להיראות ברחוב. כל רכוש היהודים שמחוץ לפרברים מוחרם לטובת הצבא הגרמני. מפה לאוזן עוברת השמועה על הקמת גיטו יהודי בפרבר הלאטגאלי.

* * *

בוקר אחד באתי ל„יחידתי" לעבודה וצורפתי לקבוצה בת עשרה אנשים שנשלחה לעבודה: בווידן־דאם. יש להתקין כמה דירות לקצינים גבוהים, ועלינו הוטל „לארגן" את הריהוט. מן הדירות היהודיות המוחרמות מוציאים אנו כל דבר בעל־ערך. הלטים מסתכלים בקנאה, כיצד הגרמנים לוקחים מהם את הביזה שחמדו בה. הגרמנים מתירים לנו להביא הביתה את שאריות־המזון שאנו מוצאים. וכך אני חוזר מדי ערב עם חבילת־מזון קטנה. המצב בבית הוקל. שוב אין אשתי וילדי רעבים כל כך. עם גרמני אחד, מילר, איש בגיל־העמידה, מוסיקאי לפי מקצועו, אשר בפיקוחו עבדתי רוב הזמן, הצלחתי אפילו להתיידד במקצת. הבאתי לו מתנות שונות וקיבלתי ממנו לפעמים חבילת חמאה, קצת חלב בעד הילד. אין הוא מגלה שום שנאה כלפי יהודים; אינו מחרף ואינו מכה. הודות לו מבלה אני את היום באוירה כזו, שאני מתחיל להתיחס בספקנות ל„רואי־השחורות". אני כבר מתחיל לחשוב על האפשרות לחיות עד יעבור זעם... „הנה יש בכל מקום אנשים טובים", מהרהר אני. עד שיום אחד, בנסענו לעבודה, אני שופך את מרי־שיחי לפניו. נדמה לי, כי הוא האיש המתאים, שאפשר לדבר אליו. אני מספר לו על צרותינו, כה רבים כבר נהרגו — ומה דעתו על עתידנו?... „הרי אתה בודאי יודע, אדוני"... דעתו זחוחה עליו, כרגיל הוא מדליק סיגריה, ובהפליטו עיגולי־עשן הוא אומר בבת־צחוק: „אינך צריך לחשוש. היריות תיפסקנה בקרוב". לבי מתמלא רחשי־תודה על דברי־הנחמה ואני שואלו, אם זוהי דעתו הפרטית או ששמע זאת מ„החלונות הגבוהים". תשובתו היתה: „הדבר פשוט מאוד: כל כדור עולה חמשה פניג. יהודים אינם ראויים למחיר זה. האנשים למעלה ודאי יימלכו בדעתם ויווכחו לדעת, שהענין אינו כדאי". מדוכא חזרתי אותו ערב לביתי. נגוזה האשליה שבה התנחמתי. המציאות ניצבה לעיני בכל מערומיה. מאז נמנעתי מלדבר אל מילר.

* * *

נשלחתי לעבודה: לסדר את דירתו של הלויטננט האוסמאן. הוא איש גוץ, בעל שפם נוסח היטלר, בעינו הימנית מונוקל הנופל כל הזמן. בעצבנות הוא מתרוצץ על פני כל החדרים ותמיד אינו מרוצה. הקללות אינן פוסקות מפיו. בהכנסי אליו בפעם הראשונה נמתחתי כמיתר ובירכתיו: „בוקר טוב, אדון לויטננט". שתי סטירות על לחיי היו התשובה. „האינך רואה, שאני קולונל", צווח, „ובכלל אין בוקר טוב ליהודים". הוא ציווה עלי לעלות על שולחן בפרוזדור ולקרוא שלוש פעמים: „היהודים הם אסוננו". כך חזר הדבר ונשנה במשך כמה ימים. ואם אמרתי: „בוקר טוב, אדוני הקולונל", צעק

„האינך רואה שאני לויטננט". ומדי יום ביומו שבתי הביתה באיברים מרוסקים. עד שיום אחד אירע לי המקרה הבא: בבוקר היכה אותי כל־כך שבעמדי על השולחן צעקתי: „אדון לויטננט, היהודים הם אסונך". במהירות הוציא את המונוקול מעינו ובמבט זועם צעק: „מה? מה אמרת?" בלי משים הסברתי לו, שהרי היהודים אסונו הם ולא אסוני... לרגע שקע בהרהורים ואחר הושיט את ידו ופרץ בצעקה: „צא!... צא מכאן!..." מאותו יום שוב לא עבדתי אצלו.

* * *

וכך אני הולך יום יום לעבודתי ענוד מגן־דוד מפנים ומאחור, באמצע הרחוב, כשהמכוניות העוברות מתיזות עלי מדומן הרחובות. הימים ימי־סתיו. מתקרבים ה„ימים הנוראים". הנה אני עובר ליד בית־הכנסת הגדול ברחוב גוגול. בגאווה עמד בית־הכנסת עשרות שנים ובאהבה היה קולט את רבבות היהודים שבאו אליו בימי חג ומועד. ועתה הוא עומד חרב. ותמיד בעברי נדמה לי, כי שומע אני בת־קול הבוכיה על הבנים האבודים, שחלק מהם מתגולל ביערות סיביר וחלק הושמד באכזריות.

* * *

...ליד שער הגיטו האוירה „דחוסה" היום. יחידות־עבודה רבות עומדות ליד השער. הבקורת קפדנית מן הרגיל, כי בחדר־המשמר נמצאים קציני גיסטאפו גבוהים. השומרים הלטיים מראים את „זריזותם" ובחלל נישאות צעקות האומללים העוברים דרך „שער האינקוויזיציה" (כך קראנו לשער לגיטו). ליד השער מתגוללות חבילות שאפילו ה„אמיצים" לא העיזו להבריחן היום. באיזה עמל הושגו חבילות אלו, שילדים רעבים ציפו להן בלב רועד. יהודי אחד נטש בסכנת נפשות את עבודתו, וקנה קצת מזונות מלטי שעובד ברכבת. במשך כל היום הסתירם ושמר עליהם מכל משמר, ועתה נאלץ לזרוק אותם. יהודי אחר נתן טבעת־זהב בעד כמה תפוחי־אדמה המתגוללים עתה בשלג...

מאושר אני שהגעתי סוף סוף הביתה. במגבת רטובה חובש אני את מתני — איש ס. ס. בעט בי — ושוכב לישון. למחרת נקבעתי לעבודה ביחידה הבונה צריפים בסאלאספילס ויומפראווה. אומרים, שמקימים שם מחנה לשבויים רוסיים.

* * *

שמחה גדולה קמה בגיטו עם שובם של „אנשי הכבול", שעבדו כל הקיץ בחפירת כבול בסלוקה ואוליינה. רעבים, מוכי־כינים הם שבו מאושרים לגיטו. אחד מחברי, שהיה ביניהם, סיפר לי על התנאים האיומים שבהם חיו. לאחר יום של עבודה מפרכת בביצות ניתנה להם פרוסת־לחם זעומה וקדירה של מרק מימי. הם אכלו כל דבר שניתן לאכילה. לקטו עשב בשדות, בישלו עלי־עצים, חפרו שרשים ואכלום. ביום עקצום יתושי הביצות, ובלילה נדדה שנתם מפני הפשפשים והכינים. הלטים מן הסביבה היו באים להסתכל בהם, והתפלאו מדוע לא הרגום עדיין...

בינתיים הופסקה הקמת הגדר השניה מסביב הגיטו. במהירות־הבזק נפוצה הידיעה בין היהודים. היו שראו בזה סימן לטובה. האופטימיות בין היהודים גדלה. כשלון ההתקפה הגרמנית על מוסקבה ולנינגרד הגביר עוד יותר את האמונה בנסים. אך הנה פשטה השמועה בגיטו, כי הגיסטאפו דורשת מ„מועצת־היהודים" („יודן־ראט") להמציא לה שלושת אלפים יהודים. אז עדיין לא ידעו מה פירושו של דבר, אך מכל מקום היה בזה כדי לעורר חששות...

***

גם השבוע הרביעי בגיטו עבר ללא מאורעות מיוחדים. הגרמנים מוציאים מן הגיטו בלי הרף מכוניות־משא עמוסות רכוש שדוד. התקפות־הלילה על הדירות אינן פוסקות. ברחוב לאטגאלה פרצו בלילה לבית גדול, גירשו את כל הדיירים היהודיים החוצה, כשהם ערומים, ועינום כל הלילה. ציוו עליהם להתגלגל בשלג, לעמוד על הראש. לבסוף ירו ביהודי אחד והסתלקו. המשמר הלטי משתעשע ביריות לתוך חלונות הבתים.

אינטריליגאטור, העובד בבית־מלאכה של הגיסטאפו, סיפר לי על „יחידה מיוחדת" בראשות קצין לטי לשעבר, דאנצקופ, המתאמנת בשיעורים מיוחדים לריית־מפרקת. אין הוא סבור שהעניין נוגע ליהודים. אבל בבית־העלמין היהודי הישן — בימים הראשונים לאחר ה„אקציה הגדולה", כששלחו אותי עם רבים אחרים לקבור את נרצחי הגיטו, נתברר לי מה היתה תכלית ה„שיעורים" הללו: כולם נורו במפרקתם. הרוצחים „התפארו" אחר כך ב„אנושיותם". ריית־המפרקת גורמת למות מידי...

***

ביום ג׳, 25 בנובמבר 1941, המה הגיטו מקציני גיסטאפו גבוהים. כל היום שוטטו במכוניותיהם בגיטו וערכו תרשימים. עוד לא היה כדבר הזה. פחד נפל על כל יושבי הגיטו. הכל חשו בהתקרבות הסערה. אבל מה תביא הסערה בכנפיה — זאת לא ידע איש. ה„יודן־ראט", שאליו באו לבקש ניחומים — שתק, כרגיל. הוא ציווה רק שלא ירבו להיראות ברחוב. סבורים, כי בקרוב ייערך רישום של כל תושבי הגיטו.

ביום ד׳, 26 בנובמבר, נתפסו לפתע עוברים ושבים יהודים והובלו לרחוב לודזא. בפיקוחם של כמה לטים הוטל עליהם לגדור בתייל דוקרני שורת בתים ברחוב ליקסנא, לודזא, ליאָלא ומאזא קאלנו. במהירות הבזק חלפה הידיעה בגיטו. נרעשים ונרגשים התרוצצו היהודים אנה ואנה: מה פירוש הדבר? ה„יודן־ראט" שתק.

אחר הצהרים יצא צו, שעל כל תושבי האיזור המגודר לעזוב את דירותיהם עד למחרת בשעה 6. מי שיימצא אחרי שעה זו בבתים, יירה במקום. קמה בהלה. לאן ללכת? בפקודת ה„יודן ראט" נצטופפו האנשים עוד יותר בחדריהם הצרים.

ביום ה׳, 27 בנובמבר, עבדתי בגיטו. בצהרי היום יצאה גזירה חדשה. כל הגברים העובדים „בחוץ" ישוכנו באזור המגודר בתוך הגיטו. שמועות משמועות שונות עברו מבית לבית. לאחד נודע „ממקור מוסמך", כי כל יום א׳ יורשו הגברים לגשת לבתיהם. אחר מספר, כי עתה נחוץ לגרמנים כל יהודי. הגיטו ייכנס לשלב חדש. כולם יעבדו בעד ה„וואָהרמאכט". כך היו היהודים מתנחמים. הנשים השלימו עם המחשבה, שבעליהן יילקחו מהן; אמהות יבבו במסתרים וקללו את היד האכזרית הקורעת מהן את ילדיהן, אך הודו לשמים, שלא יהיו רחוקים מן הבית. ה„יודן ראט" לא נתן כל הסברות; הוא רק הודיע שרישום תושבי הגיטו ייערך ביום א׳ הבא — 30 בנובמבר.

ביום ו׳, 28 בנובמבר, עבדתי בגיטו, בסנדלריה. בבית־המלאכה שרר מצב־רוח מרומם. נאמר, כי אנו מתחילים לעבוד בעד הצבא, והכל ראו בכך סימן טוב. שייבל, מנהל הסנדלריה, פינה חדר נוסף בשביל הפועלים החדשים שיתחילו ביום א׳ בעבודתם. הוא יצא ל„יודן ראט" לקבל הוראות. לפתע נפתחת הדלת ושייבל פורץ החדרה. בנשמו בכבדות הוא מודיע: „גזירה חדשה עלינו. מחר בבוקר על כל הגברים להתייצב ברחוב

סאדובניקוב". כל הסנדלרים נתפזרו מיד. רצתי לקהילה להיוודע פרטים על הגזירה החדשה. לחצר ה„יודן ראט" זורמים מאות יהודים. במרכז החצר עומד יהודי ובקול בוכים הוא קורא משהו מגליון נייר. דמעות מתגלגלות על לחייו. הוא מפסיק את הקריאה ופורץ בבכי. היהודים מסביב סופקים כפיהם, נאנחים וגונחים. אני ניגש לאשה הממררת בבכי ומנסה לנחמה. „רעל, רעל, היכן מקבלים קצת רעל?" היא ממלמלת. „נורא... לאן מובילים אותנו?" לא הבינותי. שאלתיה: „מה אירע שוב?". היא נתנה בי מבט זועם והסתלקה. יהודי ישיש מספר לי על הגזירה החדשה שיצאה זה עתה. הגיטו מתחסל. כל תושביו יפונו. על קיר הבית תלויה הפקודה: הגיטו יפוזר. הכול יפונו. כל אחד רשאי לקחת עמו חפצים במשקל של 20 ק"ג. עגלות, ואפילו עגלות־ילדים, אסורות. הפינוי יתחיל ביום שבת, 29 בנובמבר 1941. מי שינסה להתחמק צפוי לעונש־מות...

* * *

הסנדלריה מלאה אנשים שהביאו את נעליהם ומתחננים לתקנן. מי יודע איזה מרחק יצטרכו ללכת... אמנם, אומרים שבשקירוטאווה מחכים כבר קרונות. אבל גם לשם המרחק הוא למעלה מ־10 ק"מ. ובכן, דואגים קודם־כל לנעלים. כולם מחלקים מתנות ביד רחבה. בחנויות תורים ארוכים מן הרגיל. כל אחד מכין לו מזונות לדרך.

בינתיים פשטה שמועה חדשה בגיטו: נשים בלתי־נשואות, תופרות, יכולות להתייצב ב„משרד העבודה". ונשים רבות הלכו להתייצב מרצונן.

ידידי יפה, העובד במסילת־הברזל, הוכה בעברו ב„שער האינקוויזיציה" באכזריות כזאת, שהוא מוטל במיטתו, פניו נפוחים לבלי הכיר. הוא מספר, כי השומרים בשער הגיטו משתוללים היום יותר מן הרגיל. לטי אחד נתן לו מהלומה בשניו ואמר בקור־רוח: „לשם מה אתם צריכים עוד שנים, יהודים מטונפים. ממילא תיירו מחר כולכם". דבריו של הלטי מעיקים על ידידי עוד יותר מפצעיו. אני מנחם אותו. הרי הלטים רואים אותנו מן היום הראשון להקמת הגיטו כ„מתים בחופשה", ואין זו הפעם הראשונה שאנו שומעים דיבורים כאלה. אך ידידי אינו נרגע. צריך לעשות דבר־מה. אילו ידע, כי אמת בפי הלטי, היה מוכן להצית את הגיטו ולעלות באש יחד עם אשתו וילדיו. „יש בגיטו מאות ואלפים החושבים כמוני", הוא אומר. „אילו רק ידענו היכן אנו נמצאים. הגישוש באפלה הוא איום". אשתו מרגיעה אותו: „לחינם אתה מתרגש. זוהי ‚איבערזידלונג'. הן לא יירו ב־28 אלף נשים וילדים. הבלים..."

* * *

החלו הכנות קדחתניות לדרך. העלו אש בתנורים, בישלו, אפו. בקפדנות נארזו חבילות. נשקלו שוב ושוב, שלא יעברו חלילה על 20 הק"ג הנקובים. חילקו מזונות ביד רחבה לאלה שידם לא השיגה לקנות להם צידה לדרך. האנשים שקעו בעבודה, ובלבד שלא לחשוב: „לאן אנו הולכים? לאן מוליכים אותנו?" לפתע גזירה: „הדלקת התנורים אסורה". עמדו הנשים נבוכות, מיואשות, ליד הבצק שלא עלה, תפוחי־האדמה שלא נתבשלו. הצו החזיר את האנשים למציאות האכזרית, שהכל ניסו להשתיקה בהמולת האפיה והבישול. הרגשה איומה נשתררה בבתים. ישב כל אחד מסוגר בפינתו וחשש לגלות את מחשבותיו לחברו... נתמשך לו הלילה; הרגעים זחלו אט אט, ובלב מועקה... „אלהים, הימשך הלילה לנצח?" נשמע קול מפינתה של בטי... „גוסטה, את ישנה? לאן

את חושבת מובילים אותנו? איני מבינה, מה משמע מפנים אותנו? מדוע אינם אומרים לאן מפנים אותנו. אילו לפחות בעלי היה עמדי... אה, אל־אלהים..."

* * *

שבת, 29 בנובמבר. השכם בבוקר נכנסה לגיטו מכונית משוריינת של הגיסטאפו. אלפי גברים כבר עומדים ברחוב סאדובניקוב עמוסים תרמילים וחבילות. שום יחידת־עבודה לא יצאה היום מן הגיטו. „ראשי־היחידות" הארייים עומדים ליד השער ומצפים. השמירה הוגברה מאוד. בגיטו רווחות שמועות משמועות שונות. הנה שמועה: ה„יודן ראט" מנהל מו"מ עם הגיסטאפו, ויתכן כי יעבירו את רוע הגזירה. והלבבות מפרפרים: אולי בכל זאת יש תקוה... והנה שמועה חדשה: ה„אויסזידלונג" נדחתה ל־20 יום. בין רגע פורצות הנשים מן הבתים ובפנים זוהרות הן שואלות: האמת הדבר? והנה נודע שהוציאו את „יחידות־החוץ" לעבודה. מכל צד נשמעות קריאות: יוצאים לעבודה. יהודים, יחידות־החוץ יוצאות לעבודה! ובכן, נעבוד. הרי זה סימן טוב. האופטימיסטים שוב „על הסוס", משפשפים ידיהם הקפואות ומתנחמים... מאטיסון הזקן ניגש אלי במרוצה, כולו קופא מקור מן העמידה הממושכת, וממלמל: „טפו — על ראש שונאי, ואני כסיל זקן כבר חשבתי, שהנה הנה הגיע הקץ..."

אחרי שכל יחידות־החוץ יצאו לעבודה, יצאה פקודה חדשה: על כל הגברים עד גיל 60 להיכנס לשטח המגודר שבגיטו.

* * *

„תפסתי" דירה בת חדר ברחוב ליקסנא. הבתים היו במצב שלאחר־פוגרום. השומרים הלטיים, שבדקו אם לא הסתתרו בהם יהודים, שיברו את כל הדלתות הפכו את כל הרהיטים על פיהם. התחלנו „להסתדר" בתנאים החדשים. החלה פעילות נמרצת בבתים המרוקנים. אי־זה נמצאו קרשים וקול הלמות פטישים עלה מתיקון הדלתות. נפרצו מרתפים, והעצים שנמצאו בהם הובאו לדירות. שוב הוסקו תנורים. במדרגות הבתים אתה נתקל ביהודים המגיעים בלי הרף, ומחפשים פינה להסתדר בה. לפנות ערב כבר היינו 16 איש בדירתנו הקטנה ובלילה כשחזרו „יחידות החוץ" מן העבודה — אותן כבר לא הכניסו לגיטו — הצטופפו בה 22 נפש. הצטופפנו, וחכינו בחרדה לגזר גורלנו...

* * *

כאשר כל הגברים נמצאו בשטח המגודר, ב„קאזערנירונגס־לאגער" — החלה בגיטו ה„אויסזידלונג"! המוני לטים שיכורים, ודאנצקופ בראשם, פרצו לגיטו. כחיות טרף התנפלו על הבתים, פרצו לדירות. במטר מהלומות גירשו את כולם החוצה. לא הרשו לקחת שום חפצים, לא הניחו להתלבש. בקתות־הרובים ובמוטות־ברזל נופפו מעל לראשי הנשים והילדים המבוהלים. את כולם הריצו לרחוב סאדובניקוב. בחולים וחלשים, שלא יכלו ללכת ירו והמיתום בו במקום. הם פרצו לבית־החולים „ליגת צדק" ושחטו את כל החולים, הנשים ההרות, התינוקות שנולדו.

באותו לילה רוכזו ברחוב סאדובניקוב עד לרחוב לודזא אלפי יהודים. במרוצה המבוהלת מן הבתים נפרדו בני המשפחה איש מרעהו. אמהות התרוצצו וקראו לילדיהן; הילדים הסתובבו וחיפשו את אמותיהם, את קרוביהם. אמהות „מאושרות", נשאו את ילדיהן על זרועותיהן, חיבקו אותם ביתר שאת. אף פרוסת לחם אחת להרגיע ילד בוכה

לא נמצאה. החבילות שנארזו בקפדנות מתגוללות בבתים. יללות קורעות־לב פולחות את הלילה, אך הן נבלעות בקול צעקותיהם ורעם צחוקם של המון הלטים צמאי־הדם הממונים על ה„סדר" ברחוב סאדובניקוב באותו לילה מר ונמהר, אור ליום א׳, 30 בנובמבר 1941...

* * *

הרעש בחדר העירני מתרדמתי. מבוהל קמתי מעל הצרורות, שעליהם שכבתי, ומחזה נורא נתגלה לעיני: ניגילוב שכב עטוף טלית, עטור תפילין ודם נוזל מראשו... קוצין שקם יחד עמו להתפלל שחרית מספר: עטוף בטליתו פתח ניגילוב חלון לראות מה נשמע בחוץ. יריה פלחה את האויר וניגילוב כרע תחתיו. כמאובנים עומדים אנו ואיננו יודעים מה לעשות במת. לפתע נכנסים שכנים ומספרים כי מריצים את הנשים לרחוב לודזא...

* * *

עליתי לעליית־גג של בית בפינת לודזא וליקסנא. מבעד לאשנב קטן מציץ אני לעבר רחוב סאדובניקוב. מכאן משלחים את ה„קולונות". היריות גוברות. נשים ותינוקות על זרועותיהן. זקנים הנשענים על כתפי נשים. איש אינו מעיז להסתובב או להביט לצדדים. במרץ בלתי־טבעי הכל צועדים קדימה. לפתע אני רואה את פניו המגושמים של השוטר טוכלא. הוא רוכב על אופנוע ומאקדוחו הוא יורה אל שורות ההולכים. אנשי גיסטאפו מתרוצצים ככלבי־ציד ויורים בכל מי שרגלו מועדת. הנה ניגש אחד מהם אל ילדה קטנה, המתרוצצת בוכיה ויורה ישר בראשה. הילדה נופלת. הרוצח בועט בה, וגוויתה הקטנה מתגלגלת על המדרכה. גם השומרים הלטיים פורצים לשורות ויורים בלי הרף. אני רואה, כיצד הם דורכים על גוויות ההרוגים. הנשים המבוהלות נתקלות בגוויות, נופלות, והשומרים הלטיים יורים בהן במקום... לפתע מתחיל הכל להסתובב סביבי. חשכו עיני. אני מרגיש דקירות במוחי, צביטות בלבי. עוד מעט ואתעלף... בשובי לחדר עוד אזרתי כוח לצעוק: „יהודים! רע! שוחטים את נשינו וילדינו, אימרו תהלים!..."

* * *

בחצרות ה„קאזערנירונגס לאגער" מצטופפים יהודים מבוהלים, עולים ויורדים במדרגות, מתרוצצים מדירה לדירה. באופן מיכאני נעות השפתיים. לאן שולחים את נשינו? מדוע אנחנו כאן? אולי יודע מישהו, לאן שולחים אותן? אחדים מתרוצצים בחצר ומדברים בקול עם עצמם. אחדים יושבים על המדרגות בראש מורד ובוכים. וואנד, המנהל החדש של ה„קאזערנירונגס־לאגער" ועוזריו, שוטרי הגיטו, מתרוצצים על פני רחוב ליקסנא ושומרים על הסדר. אך בשום אופן אין הם מצליחים לגרש את אלה הצובאים על הגדר שבעדה אפשר לראות את ה„מפונים". על אף איומי השוטרים הלטיים, שיפתחו באש על כל מי שיתקרב, נדחקים הכול אל הגדר. אולי יצליחו עוד להעיף מבט אחרון על יקיריהם...

* * *

שוטר־הגיטו דאמסקי — שהומת אחר כך על שסייע להכניס נשק ל„גיטו הקטן" — נכנס במרוצה לחדרנו, ובעינים מלאות אימה קרא: „יהודים, אירע משהו איום... מאות

הרוגים מתגוללים ברחובות הגיטו. צריך לאספם ולהביאם לבית־העלמין. בואו בהתנדבות, כל מי שרוצה... איום..." והוא כורע על אחת המיטות ופורץ בבכי.

אחרי שעבדנו כמה שעות באיסוף הגוויות, חזרנו ל„קאזערנירונגס־לאגער". והנה ראיתי לפתע ברחוב לודזא שורות של נשים חוזרות. הלב מתחיל לדפוק במהירות. קריאת־שמחה פורצת מפי. כן, כן, הנשים חוזרות. אלהים, הבוטלה הגזירה? כולנו מחישים צעדינו. אולי נוכל להפגש. אבל ליד תחנת מכבי־האש ברחוב לודזא נעצרו. שוב אין מרשים להן לחזור לבתים, שמהם גורשו.

בחצרות ליד הגדר עומדים יהודים בפנים זוהרות ומסתכלים בנשים החוזרות. שוב ראו „סימן טוב" בעובדה שחלק מן המגורשים חזרו. אחדים כבר ידעו לספר, כי פקודת־פתע ביטלה את ה„אויסזידלונג". אחרים סיפרו ששולחים אותם לפולין... איש לא העלה בדעתו, כי הסיבה היחידה שבגללה החזירו את הנשים היתה — שמסיבה „טכנית" קשה היה לבצע את רצח ההמונים בבת־אחת. לא היו די בורות...

* * *

בוקר חרפי. פתיתי־שלג מכסים את כתמי הדם ברחובות. מובילים אותנו לבית־העלמין. מבעד לחלונות מציצות אלינו פני נשים מבוהלות. הן מנפנפות בידיהן. ליד שער בית־העלמין נותנים בידינו אתים, מוטות־ברזל. מאות גוויות מוטלות בין המצבות. הנה ערמת נשים ערומות עטופות סדינים לבנים. אלו הנשים שנרצחו ב„לינת צדק". הנה בני משפחת מאיקאפאר. אף הם נרצחו בידי הלטים. בחור צעיר עומד ליד גופת אמו ובוכה. לפתע הוא צועק: „יהודים, אני רוצה לומר קדיש... אמא, אני נשבע בגופך המת שאנקום את דמך!" אני רואה את אברהם כגן מתרפק על גוויות אשתו ובתו הקטנה ומיילל. שני אנשים מרימים אותו. בעינים בוהות הוא מסתכל סביבו. רוצה לדבר ואינו יכול. ניטל ממנו הדיבר... בבית־העלמין מופיעים שוטרים לטיים ומסתכלים כיצד אנו קוברים את הנרצחים. „אל תמהרו כל כך", הם אומרים בלעג, „מחר יקברו אתכם יהודים אחרים..."

* * *

אור ליום א' 7 בדצמבר 1941, החלה לפתע ה„אויסזידלונג" של אלה שנותרו בגיטו הגדול. גם הפעם ננקטה אותה „שיטה", אך נמנעו מעשי־רצח בגיטו עצמו. ה„אקציה" נמשכה מיום א' עד יום ג'. באחד הבתים ברחוב ליקסנא הסתגרו אנשי ה„יודן ראט" ומשטרת הגיטו עם נשותיהם וילדיהם. ביניהם היה גם ההיסטוריון ש. דובנוב. הובטח להם — תמורת כמות גדולה של זהב — כי בבית זה לא יגעו לרעה. אך ביום ג' בבוקר פרצו שוטרים לטיים לבנין וגרשו את כולם. גם הם נשלחו למות...

* * *

ברחוב דווינסק, מקום שם מסתדרות יחידות עבודת־החוץ שוררת היום עצבנות יתירה. ה„אַבער־יודן" אינם מרשים לשום זר להצטרף ליחידותיהם. מונים וחוזרים ומונים את היחידות וכל מי ש„התגנב" ליחידה, מגרשים אותו באכזריות. אני מתרוצץ מיחידה ליחידה ולבסוף נשאר אני בכל זאת „חסר־יחידה". לאחר צאת כל היחידות נשארו ברחוב כאלף יהודים „חסרי־יחידות" כמוני. לפתע מתחיל מיון הנשארים, לפי הגיל והמקצוע. שוטרי־הגיטו עוברים בין השורות ולוחשים: „כולכם בעלי מקצוע... אתם שומעים.. כולכם

סנדלרים... חייטים... חייטים .. מכונאים... נגרים...״ הנה מגיעה מכונית: פקידי גיסטאפו יורדים ומתחילים ב„סאלאקציה״. בצעדים מתונים הם עוברים בין שורות היהודים המבוהלים עד־מות. „שמאלה... ימינה... שמאלה... ימינה...״ ידו של איש גיסטאפו, בכפפה שחורה, חרצה כך, בתנועה אחת את גורלו של כל אדם... בינתיים הופיעו אוטובוסים ועליהם הוטענו אלה שנועדו להשמדה. שני הרופאים הידועים, ד״ר גוטמן, רופא העיניים, וד״ר קראצאר, הרעילו עצמם ברגע שהועלו לאוטובוס, אך אירע דבר מופלא: לאחר שעברה מכונית זו כברת דרך קצרה נעצרה לפתע, והנהג קרא לנוסעים: „האקציה נגמרה — ניצלתם״. את ד״ר קראצאר עוד הצליחו להציל.

ב„גיטו הגדול״ אירע לערך באותו זמן דבר מופלא. קבוצת נשים וילדים נשארה בכמה בתים, ואיש לא בא לקחתם. בראותם כיצד ה„קולונות״ מתרחקות, החליטו שמישהו צריך לגשת להודיע על כך לשוטרים. ואכן, השוטרים באו מיד וגירשו את כולם מן הבתים, והחלו להובילם לבית־העלמין — להמיתם! ליד בית־העלמין עצרם איש הגסטאפו שניהל את ה„אקציה״ והודיע: „יש לכם מזל! השעה דקה אחרי אחת. האקציה נגמרה״. כך נצלו לפי שעה כמאה נשים וילדים.

מיד לאחר שנגמר ה„מיון״, וכל העובדים יצאו לעבודה, פרצו מיליציונרים לטייס ל„קאזערנירונגס לאגער״ ופתחו בציד־דמים אחר היהודים המעטים שנותרו שם. חיפשו בעליות, במרתפים, את כל מי שמצאו הובילו לבית־העלמין ושם רצחום...

בלילה, כשחזרנו מן העבודה, החלו לצאת ממחבואם יהודים חוורים ומבוהלים, שמצאו מקלט מי בעליה, מי במרתף, ושיחק להם מזלם שהלטים לא גילום... בינתיים נפוצה ידיעה, כי ה„אקציה״ נגמרה ביום ג׳ בשעה אחת אחר הצהרים. „ליהודים שנותרו לא יארע דבר, ועליהם להמשיך בנאמנות בעבודתם...״

למחרת החל רישום התושבים שנשארו לפליטה ב„קאזערנירונגס־לאגער״...

משה אדלשטיין

ימי השואה בליבאו*

כאחד השרידים של יהודי ליבאו, העיר השניה בגדלה בלטביה, רצוני לסקור בקצרה את השמדת היהודים בעירנו.

ביום א׳, 22 ביוני 1941, בשעה 4 לפנות בוקר נזדעזעו תושבי ליבאו מהפצצה כבדה. התושבים רגילים היו לתמרוני האויר הסובייטיים ולכן התייחסו לכך בקור־רוח. אך לאחר שעות מספר נודע כי הופצץ שדה־התעופה בליבאו. ב־7 בבוקר היתה הפצצה שניה וב־12 נודע לנו משידורו של מולוטוב, כי גרמניה התקיפה את ברית־המועצות.

ההתקפה ההיטלריסטית עוררה בהלה איומה בין התושבים היהודים. המונים ניסו להימלט לרוסיה, אך רק מעטים הצליחו בכך, כי הרכבות היו מלאות נשים וילדים רוסיים.

למחרת נפוצו בעיר שמועות כי הגרמנים נהדפו. אך למעשה היתה כבר ליבאו מוקפת, ורק הודות להתגוננות־הגבורה של אנשי המשמר, שאורגן על־ידי הסובייטים, החזיקה העיר מעמד. ביניהם היו צעירים יהודים רבים, שכמעט כולם נפלו בקרב.

בשעות אחה״צ המאוחרות של ה־29 ביוני, שבוע לאחר פרוץ המלחמה, כבשו הגרמנים את ליבאו וע״י זה נחתך גורלה של האוכלוסיה היהודית בעיר שמנתה כ־9000 נפש. במשך כל השבוע הסיתו תחנות־השידור הגרמניות בקניגסברג, דאנציג וממל בשפה הלטית נגד היהודים. עם כניסת הגרמנים הופצו מיד הכרוזים הלטיים הראשונים שקראו לעם הלטי „המשוחרר״ „לנקום את נקמתו ביהודים צמאי־הדם שגרשו את בניו ובנותיו של העם הלטי לברית־המועצות״... בהסתה זו נטלו חלק פעיל הגנרלים הלטיים דאַנקאָרס ובאַנגאָרסקי, שהקימו אחר כך את „לגיון המתנדבים הלטי״ הנודע־לשמצה.

בו ביום פורסמו בחתימתו של הקפיטאַן בריקנאַר הפקודות הראשונות ליהודים: עליהם למסור את חפצי־הערך, מקלטי־הרדיו, כלי־הרכב; אסור להם ללכת על המדרכות; עליהם לשאת את הטלאי הצהוב, לקבל מחצית מנת־המזון הקצובה, וכו׳. אחרי זמן־מה הוחמרו ההוראות עוד יותר. אסור היה ליהודים להחזיק כל רכוש שהוא. וכאילו צצו מתוך האדמה הופיעו לפתע מאות לטים במדי ה„אייזסאַרגים״ לשעבר. הם פשטו על פני הבתים היהודיים והחלו לשדוד מכל הבא ליד. ואף כי על כל בית היתה מודבקת

---

* מתוך „פון לעצטען חורבן״ מס׳ 10.

הודעה מטעם הגרמנים: „מי שישדוד — יירה” — הלכו מבית לבית ובטענה, כי הם מחפשים נשק, היכו, שדדו ורצחו.

ב־30 ביוני, למחרת כניסת הגרמנים, הופיעו הפועלים היהודים לעבודתם בבתי־החרושת, כרגיל. לאחר שעות מספר הוציאו אותם להורג ב„פארק רייניס”. ב„אקציה” ראשונה זו נרצחו 33 גברים יהודים.

בו ביום הוקף, לפי פקודת המפקד הגרמני המקומי לאָמייאַר, החלק המזרחי של העיר. נאספו כ־500 גברים, נשים וילדים, שהובאו לחצר בית־הספר היהודי למלאכה. שם נשדדו מהם כל דברי הערך. הנשים והילדים שוחררו לפנות ערב, אך בשובם לבתיהם מצאו כי השכנים הלטיים בזזום. הגברים הוחזקו במעצר כל הלילה ושוחררו רק לפנות בוקר.

חיי יהודים נעשו הפקר. היהודים בני 16—65 התייצבו כל בוקר בכיכר „הויפט־וואך־פלאץ” ומשם שלחום ברוב צווחות ומכות למקומות־עבודתם אצל הגרמנים. רבים לא חזרו מעבודת הכפיה. במשך שלושה שבועות אבדו כך כ־2000 יהודים.

הנאצים רצו לפוצץ את בית־הכנסת הגדול. אבל מולו שכנה מפקדת המחוז, ועל־כן, לא יכלו להפיק את זממם. הם כינסו איפוא מאות יהודים וציוו עליהם להרוס את הבנין המקודש. ולא די בזה: הם הוציאו את ספרי התורה, השליכום על המגרש בצורת צלב ואילצו את היהודים לדרוך עליהם... ולאחר שבית־הכנסת כבר היה לעיי־חרבות כתבו העתונים הלטיים כי „במרתפים המסתוריים של בית־הכנסת היהודי נתגלו כלי נשק ואוצרות עצומים של רכוש לטי שדוד”...

ביום ה׳, 24 ביולי, שעה שכל היהודים התייצבו כרגיל ב„הויפט־וואַך־פלאץ” לעבודת־הכפיה, הוצאו מן השורות כ־3000 גברים. הם הובאו אל בית־הסוהר לנשים. שם נלקחו מהם תעודותיהם, כספם ודברי־ערך אחרים והם נשלחו במכוניות־משא לכפר הדייגים ליד המגדלור. ושם על חוף הים, מקום שילדינו רגילים היו לשחק בחול, רצחום. ביניהם היה גם הרב פולונסקי ז״ל.

באותם הימים נרצחו, יחד עם אלפי אחיהם, עשרות עסקני ציבור יהודיים ובתוכם החזן הווינאי פרנקל, מנהל בית־הספר לאן, ההומוריסט משה׳לה וולפרט, הסופר מיכאל מירונוב־צוויק ואחרים.

עם בוא החורף הגיעונו הימים הטראגיים של 15 ו־16 בדצמבר. הפעם לא ירו ביהודים ליד המגדלור ואף לא סחבו אותם ל„הויפט־וואך־פלאץ”. בשני הימים הללו נאסר עליהם לצאת מבתיהם. הלטים שעזרו לגרמנים עברו מבית לבית והודיעו ליהודים בקור־רוח, כי עליהם ללכת עמהם. הם ציוו ללבוש בגדים חמים, ולא לשכוח את הכפפות: קר בחוץ! גם מזון לכמה ימים יעצו לקחת. צריך יהיה לנסוע למרחקים. היהודים לא נסעו ברכבת. ברגל עשו את דרכם. לא רחוק. רק 7 ק״מ מן העיר, עד שקאָדאָ שעל חוף הים...

3500 אנשים נשחטו באכזריות ביומיים אלה בבורות גדולים על חוף הים. — — —

„אנחנו פושעים, אנחנו ליסטים!” התייפח באזני למחרת סרז׳אנט לטי מכיר, „וחברי יצא מדעתו. כן, הוא יצא מדעתו ברגע שילד בן חמש ניגש אליו בשקאָדאָ ושאל: הגד, דוד, הגם אני צריך להתפשט?...”

ב־12 בפברואר 1942 שוב נרצחו 375 יהודים. זאת היתה ה„אקציה” האחרונה בליבאו לפני הקמת הגיטו.

במחצית השניה של יוני 1942 הוקצה לגיטו רובע שהכיל 11 בתים. על הגברים הוטל להקים גדר־תיל וכעבור ימים מספר בודדונו מן האוכלוסיה הכללית.

ב־1 ביולי נסגר הגיטו. היינו 816 אנשים, בתוכם רק 175 גברים. קצת פחות מעשרה אחוזים מתשעת אלפי היהודים בליבאו.

החדרים חולקו בינינו — 4 מטרים מרובעים לנפש. אך על אף הצפיפות שררו בגיטו מן הרגע הראשון הבנה הדדית וסדר מופתי. לפי יזמתו של מר איזראַליט, עסקן ציבורי ידוע בעיר ובעזרתו הפעילה של עו״ד קאַגאַנסקי הוסדרו החיים החברתיים בגיטו. על אף התנאים הקשים הוקמו: מרפאה, בית־חולים, בית־דין של כבוד, וקבוצות סדרנים. לאחר שבועות מספר הוקם גם בית־מדרש צנוע, ספריה, חדר־קריאה, גן־ילדים ואפילו חוג דרמטי קטן. הקהילה של ליבאו, שהתברכה תמיד בעבודתה הציבורית התקינה ובמוסדות־הצדקה שלה, שכנה עתה בבניין קטן בפינת הגיטו. למזלנו נתמנה כמפקד הגיטו השוטר הגרמני לשעבר קאָרטשנאָר, שנבדל לטובה מכנופית הס.ס. הרצחנית והשתדל לעזור לנו כמיטב יכלתו, והודות לתבונתו נמנעו מיושבי הגיטו צרות רבות.

15 חדשים היה קיים גיטו ליבאו. בערב יום־הכיפורים תש״ד הובילונו כעדר־צאן לרכבת. שבורים ורצוצים, כשילדים מקשי־קושיות על זרועותינו, התקדמנו שוב אל הלא־נודע, כשהשוטרים הלטיים מאיצים בנו ומכים באכזריות כל זקן וכושל. מרחוק נשמע צחוק אירוני, נשמעו קריאות שמחה: „סוף סוף נתפטרנו מן היהודים האוכלים חינם את לחמנו הלטי״...

מאוחר בלילה, ליל כל־נדרי, הגענו ל„קאַצאָט״ בקייזרוואלד. למחרת ביום־כיפור, נערכה „אקציה״ במשלוח שלנו. 350 אנשים, לרוב זקנים וילדים נשלחו לגיטו ריגה ומשם ב־2 בנובמבר לאושוויץ. הנותרים חולקו למחנות־משנה שונים, ואלה שנותרו בחיים הועברו בסוף קיץ 1944 לגרמניה.

עם נצחון מעצמות־הברית שוחררה ממחנות הריכוז בגרמניה גם שארית הפליטה של יהודי ליבאו — כ־40 נפש.

יחיאל כהן

אזכרה בגיטו

(סופר באספת אזכרה בתל־אביב)

רוצה אני לספר על אסיפת־האזכרה הראשונה שערכנו ב„גיטו הקטן" בריגה, ב־29 בנובמבר 1942, במלאות שנה ל„אקציה" הגדולה. היינו קבוצה של 60 איש וכולנו עבדנו במקום אחד, במחסני־הרפואה של הצבא. ראש־הקבוצה שלנו בּוֹבּי קרמר, (בנו של רופא־בריגה) הגה את הרעיון שבערב נרד לחצר ונתייחד שעה אחת עם זכר יקירינו, שבילו לפני שנה את הלילה ברחוב סאדובניקוב, בציפיה למצעד המות... היה זה יום א׳, ובמקרה לא יצאנו לעבודה. כל אחד ניצל את היום החפשי כדרכו. עסקו בכביסה, בבישול, בתיקון בגדים בניקוי הדירות. בשעה 8 בערב עבר בּוֹבּי בדירות־הבית וקרא לכולם לרדת. גם החרדים הסכימו לאזכרה זו. ירדנו לחצר ועמדנו בדומיה. כל אחד חשב על הקרובים והיקרים לו, שעמדו כאן באותו לילה, לפני שנה, וחיכו לגורלם המר. לפתע הוארו קירות הבתים שממולנו. נשמע רעש של מכוניות קרבות. לאור הזרקורים נראו פניהם החוורים ועיניהם המבוהלות של העומדים בחצר. המכוניות קרבו ומתוכן קפצו חיילים גרמנים. כברק חלפה בלבנו המחשבה: אקציה!... בּוֹבּי קרמר וכמה בחורים אחרים מיהרו לשער הגיטו להיוודע, מה אירע ואנו עומדים ומחכים... רעד עובר בעצמותינו... והנה אנו רואים, כי אחרי החיילים יורדות גם דמויות אחרות מן המכוניות. על בגדיהן מגן־דוד צהוב. יהודים! מנין? לאן? כעבור זמן־מה חזר קרמר. נתברר, כי זו קבוצת יהודים שנשלחה לפני כמה חדשים לעבודת־חוץ. יומיים היו בדרך מבלי שבא אוכל אל פיהם. בובי החל מיד לעבור מדירה לדירה ולאסוף אוכל למען החוזרים. אוירת „היארצייט" נמוגה...

„עם הספר"

אכן, „עם הספר" אנחנו, בכך יכולת להיווכח בעצם ימי הגירוש לגיטו. רק מעט מרכושם הותר ליהודים לקחת עמם: מיטה, ארון, כסא, וכדומה. דברים אלה הועברו על־פי רוב בעגלת־יד. והנה, בין מעט המטלטלין יכולת לראות בכל עגלה גם ספרים: ספרי קודש, חומשים, משניות, גמרא, וספרי חולין — ספרי היסטוריה ועוד. כעבור חדשים מספר — אחרי ה„אקציה" — התגלגלו הספרים בשלג..

שירותים צבוריים

אחרי ה„אקציות" נשארו ב„גיטו הקטן" כ־3500 גברים ומספר מועט של נשים וילדים. אז החלה התקופה השניה בחיינו בגיטו. בשלב הראשון לא היתה כל פעילות ציבורית. כל אחד דאג רק לעצמו ולבני־משפחתו. עתה התארגנו קבוצות קבוצות לפי מקומות העבודה והדיור. אנשים בעלי חוש ציבורי החלו לארגן שירותים לכלל.

פרופ. מינץ התקין מרפאה ובית־חולים קטן. לידו עזרו הרופאים ד"ר מ. מינץ, ד"ר קרֶאצֶאר, ד"ר גיטלסון, ד"ר רוגאלין ואחרים. הרופאים היו מצטרפים לפלוגות־העבודה כדי להגיש עזרה ראשונה במקרה של תאונה. באורח רשמי הוקצבו לגיטו רק רפואות מועטות אך בובי קרמר וחבריו, שעבדו במחסן רפואי צבאי, סיכנו ממש את חייהם ודאגו לכך, שבבית־החולים לא תחסר שום תרופה.

בהנהלת המהנדס אנטוקול והבנאי שניידר הוקם משרד טכני בגיטו שהקים מספרה, מכבסה, בית מקלחות, ומוסדות חיוניים אחרים.

רעל

בשנת 1942—1943 פשטה בגיטו פסיכוזה של הצטיידות ברעל — כדי לשים קץ לחיים עם התקרב הסכנה. מצד אחד התחילה אז להתארגן המחתרת. לכל אחד היה צפוי מאסר, ורבים חששו שמא לא יעמדו בעינויים ויגלו דברים שאין לגלותם. מצד שני נודע דבר ה„אקציות"; סופר כי קוברים את האנשים בעודם בחיים. יהודים החלו איפוא להצטייד ברעל, ואכן, רבים השתמשו בו. זכורני, כי ד"ר ר. גורביץ מדווינסק התאבד בשנת 1944 לפני צאת ה„טראנספורט" הראשון מריגה למחנה שטוטהוף. בחורף 1944 יצאה גזירה להפריד בין הנשים המעטות שנשארו בגיטו ובין ילדיהן. הגיעו מכוניות לקחת את הילדים ל„מחנה מיוחד". והנה, אמהות רבות הרעילו את ילדיהן ומסרום כשהם „ישנים". אחרי חדשים אחדים נודע כי הילדים הובאו לאושוויץ ונשרפו שם.

יד „הגורל"

חיי האנשים בגיטו ובמחנות היו תלויים במקרה העיוור — ובקאפריסות של הנאצים. היינו פאטאליסטים. זכורני מקרה שאירע מחנה „קייזרוואלד" באוגוסט 1944. יוצאים היינו מדי לילה לנמל ריגה לעבוד בפריקת אניות־המשא שהביאו אספקה לצבא הגרמני. ביום עבדנו במחנה. יום אחד ניתנה לנו לפתע פקודה להסתדר למפקד. במקום סמל הס. ס. שהיה עורך בדרך־כלל את המיפקדים, הופיע פקיד משרד־המחנה, אסיר גרמני. הוא קרא לאחד הילדים שעמד בשורה. הילד רץ מן השורה וניצב דום לפני הפקיד. הלה ציווה על הילד לבחור במספר. "שבעה עשר", נשמעה תשובה הילד. „בסדר, שוב למקומך", אמר הפקיד, והחל לעבור לפני השורות ומונה. בהגיעו לאיש ה־17, ואח"כ ה־34 הוציא את כל העומדים מאחוריהם — עשרה אנשים — ואת הנותרים החזיר לעבודתם. עשרת האנשים נלקחו לכריית הקברים ההמוניים בסביבת ריגה ולשריפת גויות הקרבנות. היה זה נסיון לטשטש את עקבות „מעשי הזוועה" לפני נסיגת הגרמנים מלטביה. אחר גמר ה„עבודה" הוצאו להורג גם ה„פועלים".

הקשר עם העולם

במשך כל הזמן ידענו מה מתרחש בעולם. היו אנשים שהאזינו לשידורי ראדיו לונדון ומוסקבה. ידענו כי בשנת 1943 נערכו בלונדון, מוסקבה וארץ־ישראל אזכרות ליהודים שהושמדו. שמענו על מערכת אל־עלמיין וחרדנו לגורל הישוב בארץ. שמענו על שחרור סטאלינגראד והאמנו כי בעלות־הברית ינצחו, אם כי חשבנו, שאנחנו לא נזכה לחג־הנצחון...

הרב זאב אריה רבינר

רבנים ואנשי תורה שנספו בשואה

הרב ר' מנחם מנדל זק
(רבה הראשי של ריגה)

הרב ר' מנחם מנדל זק נולד בעיר ניירי (פרידריכשטאדט), קורלנד, לאביו ר' דובר. בילדותו ניכרו בו כשרונות נעלים, ביחוד ניחן בזכרון מצויין ובתפיסה מהירה והצטיין בשקידתו בתורה. למד בישיבת וולוז'ין וקיבל תורה מפי ריש מתיבתא הגאון ר' יוסף דב סולוביצ'יק זצ"ל. רבו הגדול, כשרונותיו המופלאים ושקידתו העצומה עיצבו את דמותו ועשאוהו אחד מגדולי התורה. אחרי נשואיו הוסיף לשקוד על התורה בבית חותנו הרב הצדיק ר' גרשון הגאבד"ק וועגער שבליטא.

בעודו צעיר לימים, בשנת תרנ"ח, נתקבל לרב בעיירה קנדאו שבקורלנד. במשך חמש־עשרה שנות שבתו בעיירה זו שם לילות כימים ושקד על התורה. עם היותו רך בשנים נתפרסם כבקי בכל חדרי תורה. בשנת תרע"ג נתקבל לרב בפרבר־מיטאו שבריגה, ובשנת תרע"ה נתמנה לרב בעיר ריגה.

היו בידו כתבי־יד, חידושים בהרבה מקצועות בתורה, וגם מחוץ למדינת לטביה יצא שמו כאחד הגאונים. רבים היו פונים אליו בשאלות בדבר הלכה ובעניינים הנוגעים להלכה־למעשה; רבים הוסמכו על ידו, ומחברים היו מקבלים ממנו הסכמה לספריהם. בשנת תרצ"ב הציעו לו משרת רבנות בירושלים במקומו של הגאון ר' חיים זוננפלד זצ"ל, אולם מסיבות שונות לא קיבל אותה.

ביתו היה בית ועד לחכמי התורה וללומדיה. ביחוד עשה גדולות לטובת אישי־התורה בשנות המלחמה העולמית הראשונה: כשנהרו לריגה רבנים פליטי החרב והגירוש, השתדל הרבה לטובתם ודאג לכך, שכל אלה מהם הזקוקים לעזרה יקבלו תמיכתם החדשית הקבועה בדרך כבוד כל ימי שבתם בריגה. וגם כשגלו לריגה בני הישיבות שברחו מפני

הגיוס, קיבל אותם בסבר פנים יפות. ביתו היה פתוח לפניהם לרווחה ולעתים קרובות היו באים אליו לשוחח אתו בדברי תורה. מזמן לזמן היה מגיד לפניהם שיעור בהלכה. פעל הרבה לטובתם בגופו ובממונו ובעצתו הטובה כדי להקל על מצבם ולהושיעם בעת צרה.

וכן עשה הרב זק גדולות לטובת רבני רוסיה, שריגה שימשה להם מקלט זמני כתחנת מעבר לארצות הברית. בשנות תר״ף—תר״ץ עברו בריגה הרבה רבנים מרוסיה הסוביטית, שיצאו משם בעירום ובחוסר כל ונאבקו על קיומם. הרב זק אירגן ועד עזרה לתמיכת הרבנים המהגרים מרוסיה, שכלכל אותם בעין יפה ובדרך כבוד.

הרב זק היה פעיל בכל מוסדות התורה, הצדקה והחסד שבעיר ועמד תמיד לימין האביונים.

היה תקיף בדעתו ואמיץ לבלי חת. יש לציין ביחוד את שנאת הבצע שלו, ונאמנת עדותו של הנדיב הידוע מריגה, ר׳ אברהם אליהו סובולביץ ז״ל, שמעולם לא קיבל הרב זק שכר בעד דין־תורה, אף בסכסוכים של סכומים גדולים מאד. פעם שלח אליו סובולביץ סכום הגון ע״י רבי מרדכי דובין, אך הרב זק סירב לקבלו.

בשנת תרפ״א, עם הקמת לטביה, יסד הרב זק ישיבה בריגה*, שהקדיש לה את כל כוחותיו, וכן פעל רבות לטובת ועד־הישיבות.

בעניני החינוך היתה לו דעה קבועה, ולא הסכים בשום אופן לפשרות וויתורים. זכורני, יום אחד נסבה השיחה לעניני חינוך, והרב זק אמר בקול נרגש לאחי הרב ר׳ מרדכי רבינר: „אנו מתלמידי רבי יוסף דב הגאון מבריסק — בשיטתיה קיימינן, לאורו נסע ובעקבותיו נלך...״

בסוף שנת תרצ״ג נוסדה בריגה קרן החינוך לטובת מוסדות התורה. הרב זק פנה אל הציבור במכתב פומבי, וזה תכנו: „גדול וקדוש הוא הענין של חינוך הבנים ברוח תורתנו הקדושה. זה יסוד קיומנו. מאז ומעולם מסרו אבותינו נפשם על זה. והודות לזה אנחנו קיימים. ללא כל ספק, כי החובה הכי־קדושה המוטלת על כל יהודי היא — לתמוך בחינוך הבנים ברוח התורה. והנני פונה בבקשתי בכל לשון של תפילה ואומר בשם תורתנו הקדושה: ימלא כל יהודי ויהודי חובתו וירים תרומתו בעין יפה וביד רחבה לקרן החינוך. אחים, עורו והתעוררו, ובואו לעזרה בצר לטובת מוסדות התורה הנמצאים במצוקה גדולה ובזכות זה נוושע בכתיבה וחתימה טובה. מנחם מענדל זק חופק״ק ריגה, יצ״ו — ערב ראש השנה תרצ״ד.״

---

* ישיבת ריגה היתה אז הישיבה היחידה בלטביה (בשנים האחרונות נוסדה בדווינסק ישיבת „בית־יוסף״ מיסודה של נובוהרודק ובריגה — ישיבת „תומכי־תמימים״ מיסודה של ליובאוויטש). ישיבת ריגה נהפכה ברבות הימים למרכז התורה הגדול ביותר במדינת לטביה. היא היתה אבן השואבת לכל צעירי ישראל בריגה ובערי השדה שנשאו נפשם לכתר־תורה ונחשבה לתל־תלפיות לכל אוהבי־תורה ע״י תלמידיה המצויינים ורמי״ה המפורסמים: הרב זק וחתנו הרב ר׳ ישראל משה כלאב הגידו שיעורים בקיבוץ לפני הבחורים הגדולים. בשעורים א׳ וב׳ (שם למדו בני הישיבה הצעירים) היו הרמ״ים מתחלפים. ביניהם היו הרב ר׳ אייזיק קנטור, הרב ר׳ חיים דוד ברושטין, הרב ר׳ ישראל צ׳רניאק, הרב ר׳ יצחק קובנס. בישיבת ריגה למדו מטובי הנוער החרדי בלטביה. במשך שנות קיומה יצאו ממנה שורה של רבנים, שוחטים, מורים, עסקנים חרדים ופעילי צעירי־מזרחי, שחלק מהם עלו ארצה. הכרת הטובה מצד בני הישיבה להרב זק באה לידי ביטוי בדברים אלה: „הננו מביעים פה את ברכתנו והחזקת טובתנו להרב הגאון האמיתי, מורנו רמ״מ זק, הגאב״ד דפה — על החזקתו זה שלש שנים את הישיבה, הן ברוחניות והן בגשמיות... ומורנו

כאשר הופיע הרב זק לדבר אל הציבור, היו דבריו נרגשים ונמרצים.

בחגיגת חנוכת הבית של „לינת־הצדק", שנבנה מתרומת הנדיב ר' אברהם אליהו סובולביק* (שהתקיימה בסוף חודש תשרי תרצ"ו) — ברך הרב זק את התורם ואמר בין השאר: „כל אדם צריך לדעת, כי מחובתו לחיות לא רק לעצמו, אלא גם בעד הכלל, בשביל העם. לא חכם הוא האיש, אשר הוא לבדו שמח בעשרו, אלא איזהו חכם — מי שמהנה את הציבור מנכסיו ומפריש מרכושו לטובת עמו".

ואלה הם דבריו שהשמיע על השבת באסיפה הכללית של „שומרי שבת", שהתקיימה בריגה בחול מועד פסח תרפ"ט ובהם הסביר את חשיבות האירגון של שומרי שבת: „האויר הרוחני — כאויר הגשמי: האויר הרוחני הרע מזיק לאדם ומחליאו, והאויר הרוחני הטוב מרפא את האדם ומבריאו. רק אז כשכל שומרי שבת יתאחדו, יוכלו המה לטהר את האויר לעצמם והאויר הטהור הזה ישפיע גם על מחללי שבת להחזירם למוטב. יש להצטער מאד על הקרירות והאדישות השוררת לפעמים בין יהודים שומרי־אמונים בנוגע לרעיון של שומרי שבת, בו בזמן שהאיחוד באירגון של שומרי שבת זוהי מצוות עשה: ושמרו בני ישראל לעשות את השבת, מובן הדברים לעשות את השבת הוא — שכולם יתאגדו ויתאחדו, כדי שהשבת תשמר. לא הושיב משה רבנו שומרים לשמור על שום מצווה, רק על השבת הושיב שומרים — מצוות שבת היא למעלה משאר מצוות שבתורה, ולכן היא זקוקה לשומרים". וסיים בקריאה שהוא בתור מרא־דאתרא פוסק הוראה, כי כל יהודי השומר שבת מחוייב להתיצב בשורות של שומרי־שבת, להרשם בתור חבר של שומרי־שבת, ולעזור להם בעבודה הקדושה בכל כחו.

חוג מסויים בריגה אמר להקים קרמטוריום. הדבר עורר התמרמרות רבה בין רבני לטביה, ובאסיפה הכללית של רבני המדינה מחה הרב זק נמרצות נגד המזימה. וכה היה דברו: „באותן המדינות שכבר הנהיגו את הקרמטוריום נקטו הרבנים אמצעים נגד זה. למשל, הנפטרים שציוו לשרוף את גופם, אין מתירים להביא את עפרם לקבר ישראל. אולם אינני מאמין — קרא הרב זק בהתרגשות — שיימצאו בלטביה יהודים כאלה, שיצוו לשרוף אותם אחרי מותם. יודעים אנו, כי על פי רוב אף אנשים שאינם שומרי דת רוצים לבוא אל קבר ישראל כדת וכדין. ברוב המקרים, אף מומרים, בשכבם על ערש דוי, מבקשים לקברם בבית העלמין היהודי. אנשי צבא מהמלחמה האחרונה (1918—1914) בהתפתלם ביסורים, ברגעי גסיסה, היו מתחננים שיביאום לקבר ישראל. ואם מצוא יימצאו בינינו יהודים שירצו להשרף אחרי המות, תשתמש הרבנות בכל הסמכות שבידה לא להביא את עפר הנשרפים לקבורה בבית העלמין היהודי. ואם היורשים יבקשו לערוך לנפטרים אזכרה, אתן פקודה נמרצה, שאף חזן אחד לא ימלא בקשתם", סיים הרב זק דבריו הנרגשים.

עולים על זכרוני דברי הספד שנשא הרב זק ביום כ"ז מנ"א תרפ"ט בבית הכנסת

הנ"ל עמל הרבה והרבה בהחזקת הישיבה, והוא יסדה וירה אבן פינתה וגם מאז ועד עתה הוא המיסד והבונה הרוחני והגשמי..." (מדברי תלמידי הישיבה, קונטרס „פלפול החברים", חידושי תורה של בני הישיבה בריגה, תרפ"ד).

* ר' אברהם אליהו סובולביץ שלבו, ידו וכיסו היו פתוחים לתורה לציון ולצדקה, הקים גם את הבית הגדול לישיבת „בני עקיבא" בכפר הרואה, שעל יד חדרה, הנקרא על שמו „ניר אברהם".

ברחוב גוגול, המלא אנשים מפה לפה על קרבנות מנחם־אב תרפ״ט בישראל. בקול בוכים קרא אז: „במקום המשפט — שמה הרשע... אנגליה ששימשה לנו סמל המשפט בימי הפרעות ברוסיה הצארית — הפכה בשבילנו בימינו אלה למקום הרשע. ונקיתי — דמם לא נקיתי. עלינו החובה למחות. דם הקדושים צועקים אלינו! עלינו להתחזק באמונתנו. תעלה הזכרת נשמות הקדושים והטהורים לפני שערי רחמים!״ הוא פתח את ארון הקודש. נראו ספרי התורה, נשמעה אזכרת הקדושים והטהורים שנהרגו בארצנו הקדושה. פלצות ורעדה אחזו את כל הקהל והוא פרץ בבכי, כשהחזן מזכיר את נשמות הקדושים.

והרב זק, מרא דאתרא דעיר ריגה, נהרג לפי השמועה, ביריות על מדרגות בנין הקהילה, כשהוא עטוף בטלית.

הרב ר׳ לוי אובצ׳ינסקי

הרב ר׳ לוי אובצ׳ינסקי (בהר״ר דוב בר יונה אובצ׳ינסקי, דור שביעי לבעל „סדר־הדורות״ ומופלג בתורה) שימש ברבנות בעיירה אלט־אַוּץ בקורלנד. עם קום מדינת לטביה כיהן ברבנות במיטאו, עיר הפלך במדינת קורלנד לפנים.

הרב אובצ׳ינסקי, הצטיין בזכרון מופלא. מילדותו נתעוררה בו התשוקה להתענין בסדר־היוחסין. חיבר ספרים במקצוע זה, שיצאו להם מוניטין: א) ספר „נחלת־אבות״, תולדות גדולי ישראל שלא נזכרו בספר „שם הגדולים״ הישן והחדש, או שנזכרו בקצרה בלבד. לספר שני חלקים: „מערכת גדולים״ ו„מערכת ספרים״, (ווילנא, תרנ״ד). ב) „תולדות היהודים בקור־לנד״, שתי מהדורות (פיעטרקוב, תרס״ח, תרע״א) ומהדורה בהוספה באידיש: „די געשיכטע פון די אידן אין לעטלאנד״. (ספר זה תורגם ע״י ו. וולף והוא הופיע בהוצאת ל. רמיגולסקי, ריגה, 1928. את הנייר להדפסתו תרמו האחים הוף). בספרו הנ״ל השאיר הרב אובצ׳ינסקי שם ושארית לתולדות היהודים בקורלנד בכלל ולתולדות הרבנים בפרט*. ג) ספר „הדרת צבי״, תולדות הרבנים הגאונים ר׳ נחמן אידל מרגליות ור׳ צבי הירש נורוק. ד) חלק שני „דברי לוי״, ארבעה הספדים על הגאון ר׳ נחמן אידל מרגליות וי״א דרשות ובאורים באגדה והלכה (פיעטרקוב, תרע״ד).

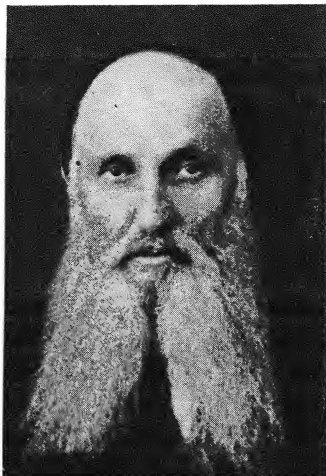
* בשבועון „דער מאמענט״, המופיע במונטווידיאו, אורוגוויי, מיום ח׳ כסלו תשי״ב פירסם „ר׳ יוד״ מאמר על הרב אובצ׳ינסקי בשם „דער היסטוריוגראף פון די יידן אין קורלאנד איז געווארן א רב וועלכער האט געשטאמט פון ליטע״.

הרב אובצ׳ינסקי היה בעל מידות טובות, אוהב את הבריות ואהוב עליהם. כאח וכרע התהלך עם אנשי עדתו ונתחבב עליהם מאד. חינך לתורה את בנו המצויין יוסף יעקב, שנפטר בדמי ימיו. הרב אובצ׳ינסקי זכה לחתנין גדולי התורה: הרב נחום ברוך גינצבורג, רבה של יאנובה, פלך קובנה, מגאוני התורה בליטא, יושב ראש אגודת הרבנים שם, מחבר הספר „מקור ברוך" (חקירות, הערות, ביאורי סוגיות בהלכות חמורות ובדברי הרמב"ם ז"ל, בעניני קדשים וטהרות, ב׳ חלקים. קיידן־פיעטרקוב, תרע"א, תרפ"ח). לספרו זה יצאו מוניטין בעולם התורני. את בתו השניה השיא הרב אובצ׳ינסקי לאחד מבחירי ישיבת טלז, שקיבל כתב־רבנות מעדת מיטאו בחיי חותנו (ממכתבו של הרב אובצ׳ינסקי אלי מיום י"א תמוז תרצ"ט). מרן הרב קוק החשיבו וחיבבו, ובמכתבו אליו הוא מתארהו: „ידיד נפשי הרב הגאון החכם השלם בתורה ויראה" (אגרת ראיה, תכ"א). הרב אובצ׳ינסקי ושני חתניו נספו בימי השואה.

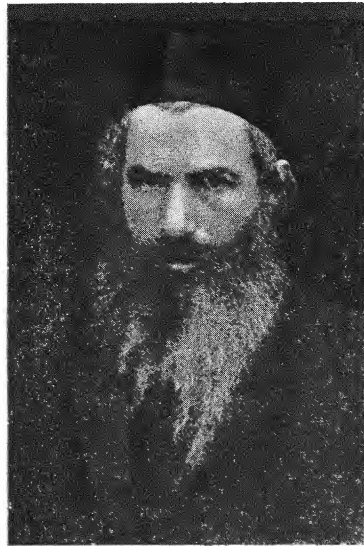
ר׳ יעקב אולפן

איש תורה, ירא שמים, ציוני נלהב. מראשי תנועת „תורה ועבודה" בריגה, מהמסורים לה בלב ונפש. נספה בריגה בימי השואה.

ר׳ אליהו חיים אלטהויז

ר׳ אליהו חיים בר׳ פנחס טודרוס אלטהויז, יליד ביקולאיוב, פלך חרסון. בר אוריין, חבד"י נלהב, שמח וטוב לב. ממקורביו של האדמו"ר מליובאוויטש, ר׳ יוסף יצחק שניאורסון זצ"ל. עסקן ציבורי חרוץ. בשנות המלחמה העולמית הראשונה, בשבתו בקרונ־שטדט שע"י פטרוגרד הציל יהודים רבים ופעל רבות לעניני היהדות. אחרי שאסרו את האדמו"ר מליובאוויטש בפטרוגרד, נאסר גם פנחס בנו יחידו של ר׳ אליהו חיים בעוון החזקת התורה במחתרת. הוא נשלח לסיביר ושם מת. כשנודע הדבר לר׳ אליהו חיים, קיבל את יסוריו באהבה. כשנשתחרר הרבי מליובאוויטש ונסע לריגה, הזמין את ר׳ אליהו חיים לבוא אליו. בריגה היה ר׳ אליהו חיים מן המשפיעים הרוחניים באירגון „אחות תמימים", מיסודה של חב"ד. לפי השמועה — כשהחלו להוציא להורג את היהודים בריגה, קיבל ר׳ אליהו חיים את הגזירה בשלוות נפש ועודד את הכול ללכת לקראת המות באומץ לב ורוח נכונה.

הרב ר׳ דוב אריה אלשוונג

הרב ר׳ דוב אריה בן הר״ר נחום אלשוונג, נולד בעיירה לוקניק, פלך קובנה. בילדותו הצטיין בכשרונותיו ובשקידתו. נתחנך בישיבת טלז, המשיך לימודיו בקיבוץ בחורים בבריסק, בקיבוץ אברכים בקלם, פלך קובנה, ובווילנא (מיסודו של הגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי זצ״ל). שנים מספר שימש ברבנות בעיר גריווא כממלא־מקום חותנו הרב ר׳ ברוך זאב מינקין דומ״ץ ור״מ בגריווא. שנים רבות כיהן פאר ברבנות בעיירה קורסובקה שבלטגליה. מגדולי הרבנים במדינת לטביה. הגאונים רבי מאיר־שמחה והרוגצ׳ובי חיבבוהו וקרבוהו. היה מחדש גדול בתורה. הניח שלשה ספרים בכתב־יד: א) חידושים על מסכתות שונות. ב) הדרנים על משניות וכל מסכתות הש״ס. ג) חידושים על הרמב״ם. נפטר בעיר סמרקנד (בוכרה) כ״ב טבת תש״ב.

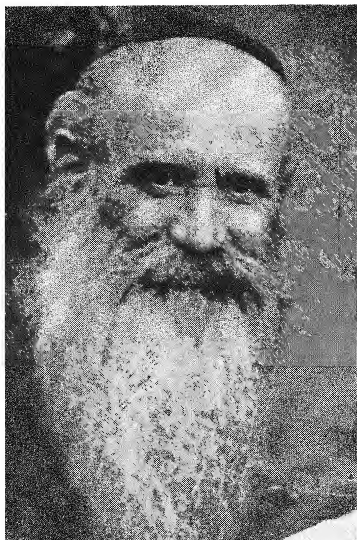
ר׳ לייב אסטראחאן

ר׳ לייב אסטראחאן, השוחט החבד״י, היה איש חמודות, בעל מדרגה. הצטיין ביחוד בהכנסת־אורחים. מקדושי ריגה.

הרב ר׳ אברהם אליהו אשרוב

הרב ר׳ אברהם אליהו אשרוב נולד בעיר סוראז, פלך וויטבסק. נתחנך בישיבת ליובאוויטש. בשנת תרע״ב, כשנוסדה לפי הוראת האדמו״ר מליובאוויטש, רבי יוסף יצחק שניאורסון זצ״ל, ישיבת „תומכי־תמימים״ בחברון, שלחו מישיבת ליובאוויטש שבעה מטובי הבחורים להניח יסוד לישיבה זו, היה רבי אברהם אליהו אחד מהם. לאחר שבתו שנתיים בארץ־ישראל חזר לליובאוויטש. בהיותו אברך נתקבל לרב בעיר דריבין, פלך מוהילוב. בימי כהונתו שם ברבנות שמר מכל משמר את מעוז הדת, עמד על דעתו בכל תוקף, עד כדי הסתלקות מן הרבנות. אחרי מלחמת העולם הראשונה בא לריגה והתיישב שם. שימש שו״ב בבית המטבחיים בריגה והתמחה כשוחט מומחה ומובהק. היה ידוע בשם „דער דריבינר רב״, והיה חוזר חסידות בשבתות, בימים־טובים ובמסיבות חבד״יות מסורתיות.

הרב ר׳ יואל בוראנצ׳יק

בעיר ריגה על רבניה וחכמיה בלטה דמותו של הרב ר׳ יואל בוראנצ׳יק, יליד העיירה ביליצ׳ה שעל יד לידא, פלך ווילנא. נכדו של רבי ר׳ שמלקא מלידא, מאצילי ישראל, שזכה לתורה וגדולה (נכדו של הגאון החסיד ר׳ שמלקא מני־קלסבורג). נודע בישיבות בשם יואל ביליצ׳ר. ואמרו עליו: „יש בו ניצוץ מאבי־אמו ר׳ שמלקא״.

עיקר חינוכו קיבל בישיבת נובוהרודק. מתל־מידיו המובהקים והוותיקים של הסבא הגה״צ רבי יוסף יוזל הורוויץ. רבו ראה בו „תלמיד־חבר״. היה גברא רבא, בעל שיעור קומה, מיחידי סגולה; גדול בתורה ובמוסר, צדיק מושל ביראת ד׳ ומהביל עניני העולם הזה. מסביר מצויין ופה מפיק מרגליות. הדרת פנים מאירות, עינים מפי־קות חכמה, איש האמת והחסד. בעל תפילה מחונן בקולו הנעים ובניגונו המלבב.

בישיבות יצאו לו מוניטין בתור משפיע. מראשי המדברים בכל הכינוסים של ישיבות „בית יוסף״ מיסודה של נובוהרודק. בכל מקום שהופיע עשה רושם גדול. התמסר בכל להטו ומרצו לקרב רחוקים ולהשיב לב בנים אל אבותם. היה בכוחו להגיד מוסר שלש שעות רצופות ללא ליאות. בקסם שפתיו, בדברים חוצבים להבות אש ריתק את שומעיו, ולפעמים נתיפחו בבכי. רבים חזרו למוטב על ידו.

בשנות נעוריו היה משגיח בישיבת אמציסלאוו, שהגאון רבי אלחנן וַסרמן (הקדוש) שימש בה ריש מתיבתא. עפ״י הוראתם ובעזרתם של מורי הדור ומאוריו, „החפץ חיים״ ורבי חיים עוזר גרודזנסקי (זכר צדיקים לברכה), יסד סמינר של מלמדים בגרודנא. זמן־מה שימש מנהל רוחני של ישיבת קלצק. לפי הוראתו של רבו הגדול רבי יוסף יוזל הורוויץ יסד יחד עם עסקני „צעירי אגודת־ישראל״ את הגמנסיה „תורה ודרך־ארץ״ בריגה. שימש רבם של צעירי אגודת ישראל בריגה. הגיד שעורים בבית־אולפנה „יגדיל תורה״ ובגמנסיה „תורה ודרך־ארץ״. מדי שבת בשבתו, בימים טובים ובימים נוראים היה דורש לפני „צעירי אגודת־ישראל״ לעורר אותם לתורה וליראת שמים.

הקים דור של יראים ושלמים. תלמידיו ושומעי לקחו חיבבוהו והעריצוהו כחסידים את רבם. היה מראשי המשתתפים באסיפת ישיבות נובוהרודק, שהתקיימה בימים ו׳—י״א כסלו תר״ץ בישיבת מזריץ(ראה חוברת „צום כלל ישראל״, ירושלים, תרצ״ג). אחד ממאמריו החשובים נתפרסם בקובץ „אור המוסר״.

חותנו של הרב ר׳ יואל בוראנצ׳יק היה הרב ר׳ בצלאל בר׳ דוב סמריק, מראשי־ראשוני המורים בחדר־המתוקן* בריגה ומקדושי ישיבת חברון.

---

* ה„חדר־מתוקן״ נוסד בשנת תרס״א. אחד ממיסדיו היה ה׳ יעקב זאב לצקי־ברטולדי. מראשוני המורים של ה„חדר־מתוקן״, שעבד בצוותא עם הרב ר׳ בצלאל סמריק — היה רבי מרדכי פרגיק.

הרב ר׳ ישעיהו באַרישנסקי

הרב ר׳ ישעיהו באַרישנסקי, יליד אוזדא, פלך מינסק. אחרי מלחמת העולם הראשונה עברו הוריו לגור בעיירה שטויבצי, פלך מינסק. בעל כשרונות מצויינים, מבחירי בני הישיבה בקלצק. היה ידוע בשם „ישעיהו שטויבצר״. חריף גדול ומחדש בתורה. עליז וטוב לב, היה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות. היה חתנו של הרב ר׳ יואל באראנצ׳יק. היה מרצה בארגון „צעירי אגודת ישראל״ בריגה.

ר׳ טוביה באראן

ר׳ טוביה באראן (בעל המאפיה), תלמיד חכם, ירא שמים, אוהב תורה, ורודף צדקה וחסד. עם היותו עסוק במסחרו היה קובע עתים לתורה מדי יום ביומו. מנהגו היה לסגור את ההדר שעות אחדות ביום כדי ללמוד תורה. היה מסיר את שפופרת הטלפון ומצווה לבני ביתו, שיגידו כי איננו בביתו — כדי שלא יוטרד מלימודו. מבעלי תפילת שחרית לימים נוראים בבית המדרש שעל יד בית הכנסת ברחוב גוגול. מעמודי־התווך של „דף גמרא״ בבית המדרש ברחוב העמודים, וממגידי השיעור שם. מהעושים והמעשים לכל דבר מצוה ודבר שבקדושה.

ת״ח חשוב, מלמד להועיל, מצויין במעלות ובמדות, מקובל על חבר המורים, אהוב וחביב על התלמידים. בשנת תרפ״ו במלאות עשרים וחמש שנה לקיומו של ה„חדר־מתוקן״ חגגו חצי־היובל ברב פאר. במסיבה החגיגית העלו זכרונות מימים ראשונים להוסדו, סיפרו על הקשיים, שנתלבטו בהם המיסדים, ושבזמנו היו חוגים ידועים שקראו לו „חדר־מסוכן״...

עם קום מדינת לטביה, ועם העברת בתי־הספר לרשת הינוך הממשלתי, נקראו בתי־הספר של „חדר מתוקן״ בשם „תושיה״. מורה ומנהל של בית־הספר היסודי „תושיה״ היה ר׳ יהושע נימויטין (אביו של נחמיה ארגוב, סגן־אלוף ושלישו של ראש ממשלת ישראל דוד בן גוריון).

בין המורים של ביה״ס „תושיה״, יש להזכיר מן הותיקים את טלישבסקי ומן החדשים — איש־ימין. מנהל בית הספר התיכוני היה רבי אברהם יצחק ליברמן. בשנת תר״ף נתמנה במקומו (מפאת מחלתו) המלומד היהודי מווילנא שרגא פייוול גץ, מחבר „הדת והחינוך״ (ווילנא, תרנ״ב) ו„מהות היהדות״ (ריגה, תרפ״ו). אחרי פטירתו נתמנה למנהל מר רשל, יהודי יקר, מאד נעלה. בראש הועד של בתי הספר „חדר מתוקן — תושיה״ עמדו ראשי המזרחי, והם הם שנשאו בעול מוסדות החינוך המפוארים הללו.

הרב ר׳ דוד בודניק

הרב ר׳ דוד בודניק נולד בעיר קינישין שעל יד ביאליסטוק. נתחנך בישיבות רדין ונובו־הרודק. מתלמידיו המובהקים והוותיקים של הסבא רבי יוסף יוזל הורוויץ. מעמודי התווך של תנועת המוסר הנובוהרודקאית.

מנעוריו יצאו לו מוניטין בישיבות בתור „פילוסוף", „משורר", „בעל רוח", „בעל כוח הדיבור ובעל השפעה", „מעין של רגש וים של מחשבות". נודע כמבסס המוסר הנובוהורודקאי על יסודות של נזירות, פרישות ובדידות. (ראה החוברת „צום כלל ישראל", ירושלים, תרצ"ג).

את כוחותיו וכשרונותיו הגדולים הקדיש למוסר. ועל כל המתרחש בעולם הגיב מתוך אספקלריה של מוסר. בשיחותיו ובאימרותיו רכש נפשות וכבש לבבות. בידו היו כתבי־יד על חידו־שים בתורה והגיוני מוסר. ממאמרי מוסר שלו ופתגמיו הנמרצים פורסמו בקובץ „אור המוסר" ובם משתקפת אישיותו הרוחנית.

ר׳ דוד ניהל ישיבה מפוארה בז׳יטומיר ובווארשה. הקים מחדש את הישיבה בנובו־הרודק, אחרי חורבנה במלחמת העולם הראשונה. היה מראשי המשתתפים באסיפה הכללית של ישיבות נובוהרודק, שהתקיימה בימים ו׳—י"א כסלו תר"ץ בישיבת „בית־יוסף" במזריץ למלאות עשור לפטירת הסבא רבי יוסף יוזל הורוויץ זצ"ל, בהשתתפות כמאה וארבעים ציר, נציגי ארבעים ישיבות „בית־יוסף" מיסודה של נובוהרודק. מפולין עבר ר׳ דוד למדינת לטביה ויסד מרכז לתורה, ישיבת „בית־יוסף" בדווינסק וסניפים בליבאו ובערי לטגליה. בסערת השואה נגדע הארז עם חבר עוזריו, תלמידיו ותלמידי־תלמידיו.

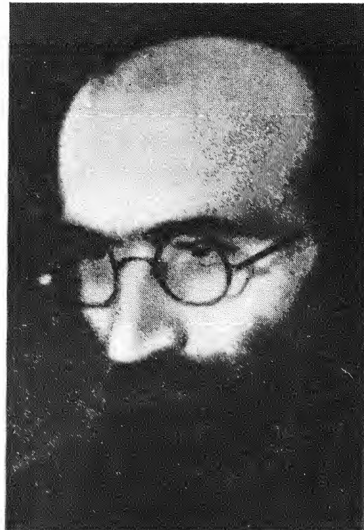
ר׳ אשר בלוך

ר׳ אשר בלוך, בנו של הרב ר׳ בנימין בלוך ובן בנו של הרב ר׳ בצלאל סמריק. עילוי בכשרונותיו. מנהל בית ספר „תורה ודרך־ארץ" בריגה. (אמו הצדקנית האלמנה רחל בלוך היתה מהמורות שיעורי־הלכות בבית ספר „תורה ודרך־ארץ").

הרב ר׳ ישעיהו חנוך בר־כהן

הרב ר׳ ישעיהו חנוך בר־כהן חתנו של הרב ר׳ רפאל כהן (רבן של החסידים בריגה) חניך ישיבת ריגה. למד גם בישיבת ברנוביץ. קיבל שם תורה מפי הגאון ר׳ אלחנן וַסרמן (הקדוש). שימש ברבנות בעיירה דאנקרה־גלאזמאנקה, שבלטגליה.

הרב ר׳ שמעון בלינר

הרב ר׳ שמעון בלינר, יליד העיר נאֶוול, פלך וויטבסק, נכדו של רבי מיכאל בלינר (אישיות חבד״ית מפורסמת, ידוע בשם „ר׳ מיכאל דער אלטער״, מחסידיו הוותיקים של הצמח צדק, מהר״ש ומהרש״ב זצוק״ל). רבי שמעון בלינר היה מגיד שיעורי תורה ומשפיע גדול בחסידות חב״ד בשנות שבתו במוסקבה ובריגה.

הרב ר׳ חנה דוד ברושטין

הרב ר׳ חנה דוד ברושטין נולד בריגה לאביו הר״ר יהודה ליב ברושטין. חכם בתורה, בקי בש״ס, בספרי מחקר, בדרוש ומוסר. משכיל ביראת ד׳. פה מפיק מרגליות וסופר מחונן. איש הרגש ובעל נפש פיוטית. שייף עייל, שייף נפיק וגריס באורייתא תדירא ולא מחזיק טובותא לנפשיה.

ממרביצי תורה בישיבת־ריגה וממגידי שיעורים שונים, משניות, גמרא, עין־יעקב ומדרש בבתי מדרשות: „אלט־נייע שול״, „סאלדאטן שול״* ו„מנין השלישי דרייסין״. היה מרצה מצויין והשתתף בעתונים „פרימארגן״ ו„דאס פאלק״.

החליף מכתבים במשא־ומתן הלכתי עם הגאון הרוגצ׳ובי. חידושי תורתו נתפרסמו בקונטרס „פלפול חברים״ (ריגה, תרפ״ד) ו„כנסת ישראל״ (כסלו ת״ש). מדברי מחשבה — „דער שבת און די מענטשליכע פסיכיק״ — בירחון „דער שבת״ (ריגה, מנחם־אב תרפ״ט). ממילי דהספדא על הגאון הרוגצ׳ובי — „רבי, רבי...״ ו„יום הכפורים״ בחוברת „דער לעבעדיגער ש״ס״ (קאונאס, וויליאמפאלע, תרצ״ו—תרצ״ז). מדברי פיוט — השיר „התרפקות״, שיר זה שלח הרב ברושטין לחברו וידידו הרב ר׳ מנחם יהודה הלוי אושפיזאי, רבה של נחלת גנים, כשהלה עלה לישראל בשנת תרפ״ד, בו באו לידי ביטוי געגועיו של הרב ברושטין על ארצנו הקדושה. הרב אושפיזאי פירסמו בקובץ „עתרת״ (תל־אביב, תש״ח).

ר׳ יעקב יוסף ברושטין

ר׳ יעקב יוסף ברושטין (בהר״ר יהודה ליב ברושטין, שמש בבית המדרש בפרבר מיטאו וחזן ובעל־קורא במנין בית העלמין הישן**) איש תורה, ירא שמים, בר מדות ובעל נמוסין, שימש מזכירו של האדמו״ר מליובאוויטש ומזכירה של אגודת ישראל בריגה.

ר׳ מיכל ברושטין

ר׳ מיכל ברושטין אחיו של הר״ר יהודה ליב ברושטין, תלמיד חכם, ירא שמים, איש משכיל, מלמד פרטי.

---

* בית־הכנסת „סאלדאטן שול״ שבפרבר המוסקבאי ברחוב פאליסאדן, נבנה ביזמתם ובתרומתם של מאה שלשים וחמשה חיילי־ניקולאי — ובראשם ה׳ מאיר מישקינסקי ובנימין פרוסק. חנוכת־הבית הוחגה ביום 26 באוגוסט 1873, ובשנת 1923 הוחג יובל החמישים במקהלות עם וברוב פאר יהדר. על־יד ה„סאלדאטן שול״ התקיים תלמוד תורה מיום הראשון להווסדו.

** בבית העלמין הישן, שמאחורי „הגבעה האדומה״, בסמטת „רחוב היהודים״ היה מנין שבו היו מתפללים בשבתות וימים טובים. אחד הגבאים היה ה׳ גאַלין. היה שם בנין מיוחד לאזכרות והספדים. בתור ש״ץ שימש ה׳ האַז. כל גדולי ריגה מנוחתם כבוד בבית העלמין הישן.

בית העלמין החדש היה מאחורי העיר דרך הפרבר הפטרוגרדי. נבנה שם בית כנסת נהדר ובימה לאזכרות והספדים. החזן של בית העלמין החדש היה ה׳ מינץ.

הרב ר׳ משה בראָזינר

הרב ר׳ משה בראָזינר, על שם העיירה ברזין, פלך מינסק, בה נולד. נתחנך בישיבת נובוהרודק, ממיסדי ישיבת „בית־יוסף״ ברז׳יצה, ומראשי הישיבות שם.

ר׳ משה ברלין

ר׳ משה ברלין, מתלמידיו של הרב ר׳ יואל בארנצ׳יק, מהמושפעים ממנו ומקורבים אליו ביותר. למד בישיבת „בית־יוסף״ בחרקוב. בעל לב טוב ומעשים טובים. רחים ומוקיר רבנן בכל לבבו, נפשו ומאדו. פעל רבות לייסוד ישיבות „בית־יוסף״ ברוסיה. בענין זה מילא תפקיד חשוב: נשא בעול כלכלת הישיבה. התמסר לבני הישיבה בגופו ובממונו. טיפל בחולים ובחלשים מבני הישיבה. עם גמר המלחמה העולמית הראשונה חזר לריגה. שם המשיך במשנה־מרץ מעשיו הטובים: ביחוד היה מהדר מן המהדרין במצוות הכנסת אורחים. ביתו היה פתוח לרווחה לתלמידי־חכמים ובני הישיבה. מי שנכנס אליו הרגיש את עצמו כבן־בית ממש. נתן מפרוטתו האחרונה לנזקקים, פרס לרעב לחמו וכיסה ערום מלבושו.

הרב ר׳ יצחק גאווארטין

הרב ר׳ יצחק בר׳ מנחם גאווארטין יליד העיירה ליוונהוף שבלטגליה. בעל כשרון גדול ומתמיד בלימודו, ירא שמים ובעל מדות נעלות. תחילת חינוכו התורני קיבל בבית אולפנא „יגדיל־תורה״ בריגה. משם עבר לישיבת־ריגה ולמד באכסניא של תורה ברדין. נמנה שם עם המצויינים בחוג האברכים, שלמדו „קדשים״. הגאון הרוגצ׳ובי החשיבו מאד. שימש ברבנות בעיר קרייצבורג*, מקום שם כיהן לפניו ברבנות חותנו הרב ר׳ ראובן לוין. לפי השמועה נשרף הרב גאווארטין בעיירה וורקליאן.

הרב ד״ר חיים אבא גאָמר

הרב ד״ר חיים אבא גאמר, נולד בעיר ביאליסטוק לאביו ר׳ משה יהושע גאמר. נתחנך באכסניאות של תורה והשתלם במדעים. הוכתר בתואר ד״ר לפילוסופיה. משכיל

---

* בין בתי־כנסת בקרייצבורג ראוי להזכיר את „בית־הכנסת הישן״ („עולמשער״) שנבנה לפני שלש מאות שנה בערך. בית כנסת עתיק זה בנוי היה בסגנון מיוחד: שבע מעלות ירדו עד שהגיעו לבית־הכנסת פנימה, שלש מדרגות בכניסה לפרוזדור, וארבע — מהפרוזדור לביהכ״נ. ע״י העמוד היה המקום עמוק כחצי־מטר בשביל הש״ץ, לקיים מה שנאמר „ממעמקים קראתיך״. בית הכנסת היה גבוה מכל בתי העיר. על כיפת בית הכנסת מצויירים היו שמי־תכלת וכוכבים. מסביב לארון־הקודש והעמוד מצויירים היו ציצים ופרחים, נשרים ואריות, פיתוחי חותם מעשה ידי אמן.

בירא ת ד׳. נואם וסופר. חתנו של הגרמ״מ זק הגאבד״ק ריגה. כיהן ברבנות בעיר רעוועל בירת אסטוניה. בימי הזעם נאסר יחד עם ראשי הקהלה ונכבדי העיר טויב, קבלקין, גנס, פיקארוביץ. הלבישום מלבושי מוקיונים והעבירום ברחובות העיר — וירו בהם. (מתוך מכתבו של ד״ר חיים צ׳רני מרעוועל לאביו הרב ר׳ יהושע צ׳רני־לפידות, — ששימש שו״ב ומו״ץ ברעוועל משך עשרים שנה. כעת הוא רבה של חברה „עין־יעקב״ בבית הכנסת המרכזי לשכונות הצפון בתל־אביב).

ממאמריו ההשובים של הרב ד״ר חיים אבא גאמר: „אדם כי ימות באהל״ על רבי אברהב אליהו קפלן („ישורון״, אייר־סיון, תרפ״ד), „ארבעט און רו״ (ירחון „דער שבת״, ניסן, תרפ״ט, ריגה).

ר׳ צבי גאר

ר׳ צבי (הרש׳לה) גאר נולד לאביו ר׳ חיים ליב בעיר יעקבשטאדט בקורלנד, מבצר החסידות החבד״ית. נתחנך בישיבת תומכי־תמימים דליו־באוויטש. עובד ד׳ מנעוריו ותמים בדרכיו. משגיח בבית המטבחיים בריגה. הגיד שעור בגמרא במנין החבד״י הידוע בריגה, המנין ע״ש ר׳ ישעיהו ברלין שברחוב הטחנות 22/24.

הרב ר׳ אפרים גבאי

הרב ר׳ אפרים גבאי (בן הרב ר׳ אברהם דוב גבאי, שהיה ידוע מנעוריו בשם העילוי מבוברויסק, ישב על כסא הרבנות בעיירה ווארקליאן שבלטגליה במשך ארבעים וחמש שנה) שימש ברבנות שנים אחדות בעיירה באלאבירישאק, פלך קובנה ורבות בשנים שימש רבן של אנשי ביהמ״ד הנקרא „לוויטנ׳ס־מנין״* ברחוב סובורוב 112 בריגה, היה למדן גדול, מסביר יפה ודרשן נאה. אחיו זליג גבאי היה מן המורים הראשונים לעברית בריגה.

* מיסד ובונה בית המדרש הנ״ל היה היהודי היקר, הייט צבאי ר׳ שמואל לוויק לויטן (אביו של הד״ר לויטן). עם הקמת בית המדרש הגדול והנהדר נתמנה שם לש״ץ החזן ר׳ שלום קרטון, מתלמידיו המובהקים של פאר־החזנים רבי ברוך ליב רוזובסקי ושימש שם חזן שבע שנים. מגבאי בית המדרש היו: לפידות, בנציון יעקובסון, אידל לוין. השמש שם היה ר׳ יחזקאל צבי לויטן. בעל־הדרת פנים, ת״ח, יר״ש בעל תפילה מפואר ובעל־קורא נעים. ביום הכיפורים היו מתפללי בית המדרש פרנק וקלין מתחרים על קנית „מפטיר יונה״ והיו מעלים המחיר למעלה מ־300 רובל.

ר׳ זאב וולף גולדברג

ר׳ זאב וולף גולדברג, נולד בעיר ז׳אגר־חדש לאביו המופלג בתורה ומופלא במדות רבי צבי הירש גולדברג, ולאמו הצדקנית המפורסמת ביחוסה מלכה בת הרב הגאון ר׳ ליפא ליפקין (אחי הגה״צ רבי ישראל סלנטר זצ״ל).

ר׳ זאב וולף היה תלמיד חכם מובהק, ירא שמים מנעוריו, בעל לב טוב, גומל חסדים ועוזר לזולתו בכל כחו. איש אמונים במשא ומתן. עם היותו עסוק במסחרו קבע כל ימיו עתים לתורה, הן בבית אביו בז׳אגר, הן בשבתו בריגה, הן בהיותו פליט בחרקוב בשנות המלחמה העולמית הראשונה, הן בלכתו בדרכים לרגלי עסקיו. מעמודי התווך של שיעור הגמרא במנין „חיים ברוך״* שברחוב ויידנדאם, וממגידי פרק משניות שם.

הרב ר׳ יהודה ליב שאול גינצבורג

הרב ר׳ יהודה ליב שאול גינצבורג בן הרב ר׳ רפאל יוסף גינצבורג, נצר למשפחה העתיקה גינצבורג, כרשום בספר „דעת קדושים״, מגזע הרב ר׳ יעקב גינצבורג, רבו של „התוספות יום טוב״ (תוספות יום־טוב משניות נדה, פרק ה׳, משנה ג׳) לכן הקפיד לחתום את השם גינצבורג ב„צ״. מצד אמו היה נכד הר״ר נחמיה מאליאצקי.

הרב ר׳ י״ל שאול גינצבורג היה ילד פלאים. קיבל תורה מאביו ולמד ב„מארקלס קלויז״ בקובנה. נתפרסם כאלוף־התורה. קנאי ביראת ד׳ ומופלא בהנהגתו: בקי נפלא בשני התלמודים ועמד במשא־ומתן תלמודי עם הגאון הרוגצ׳ובי. שולי הגליונות של ספריו היו מלאים הערות והארות מאירות עינים. לפני התפילה לא היה מדבר דיבור של חול. כשהיה הולך ברחוב, היו שפתותיו נעות והיה שונה משניות בעל־פה, לקיים „בלכתך בדרך״. לא היה סועד על שולחן

---

* חיים ברוך כהן.

אחרים אפילו אם המזמין היה מפורסם כירא שמים ומתנהג בחסידות. ואפילו תה לא היה שותה אצל זולתו. בכל שנות שבתו בלטביה לא טעם טעם חמאה.

בהיותו בן עשרים וארבע שנה נתקבל לרב בעיר יעקבשטאט וארבעים ושתים שנה כיהן שם ברבנות. את בניו חינך לתורה וליראת שמים. דברי הספד שלו על הרב ר׳ צבי הירש נורוק, רבה של מיטאו, נתפרסמו בספר „הדרת צבי" להרב אובצ׳ינסקי.

ר׳ אליעזר גולובצ׳ינר

ר׳ אליעזר גולובצ׳ינר. יודע תורה, ירא את ה׳ מאד. זהיר במצוה קלה כבחמורה. מראשי „צעירי אגודת־ישראל". מאלה שקידשו שם שמים ולא התגעלו במאכל טריפה במחנות. גווע ברעב.

הרב ר׳ יוסף גליק

הרב ר׳ יוסף גליק נתחנך „בישיבת ויטנברג" בדווינסק. ולמד בישיבת „בית־יוסף" בנובוהרודק. ממקורביו של הסבא רבי יוסף יוזל הורוויץ. מעמודי התווך של הישיבה. נתקבל לרב בעיר טאֶלאֶחאן, פלך מינסק. היה ידוע בשם „דער טעלעחאנער רב". חכם ונבון. נואם מוכשר. עסקן רב פעלים למען החינוך התורני בכלל ולטובת ישיבות „בית־יוסף" בפרט.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, עם יסוד ישיבת „בית־יוסף" בערים שונות בפולין, התמסר הרב גליק בכל כוחו למסע־תעמולה לטובת ישיבות אלו גם במדינות אחרות. בכל מקום נתקבל ה„טעלעחאנער רב" באהדה רבה ובסבר פנים יפות. בדבריו החוצבים להבות כבש לבבות.

ר׳ שמואל גמזו

ר׳ שמואל גמזו, ממשפחה חבד"ית מיוחסת. איש תורה, יודע חסידות, נדיב לב, עסקן ציבורי, ציוני נלהב, מראשי המזרחי בריגה וחבר הנהלת „חדר מתוקן־תושיה". בעל הדרת פנים, איש נעים ואיש רעים. מאינשי דבדיחי ובעל שיחה נאה. בביתו התקיימו מסיבות שונות בעניני הכלל וקבלות פנים לשליחי ציון מארץ ישראל. התעניין תמיד בכל המתרחש בארץ ישראל ושמח לכל בשורה טובה מהארץ.

הרב ר׳ אליעזר יעקב גראדסקי

הרב ר׳ אליעזר יעקב גראדסקי (בהרב ר׳ משה דוד גראדסקי, ששימש ברבנות בעיירה פריל, קראו לו „דער ראגאווער״. הוא כיהן כמורה־הוראה בדווינסק באיזור ה„פלעטצער״, והיה ידיד בנפש של הגאון ר׳ מאיר שמחה. הם נקברו זה על יד זה) שימש ברבנות בעיירה ווארקליאן ונמנה עם גדולי הרבנים בלטגליה. היה בידו כתב־יד של ספר על כל חלקי התורה, שממנו הופיע רק חלק ראשון, על ספר בראשית „תורה ודעת״ (ריגה, תרצ״ו). ספר זה כולל מאמרים הגיוניים, דברי חקר ורעיונות במדרש, חידושים וביאורים בהלכה, דבר בעתו בפרשת השבוע, להאיר באור התורה והדעת הדרך הנכונה בהלכות החיים ולשמוע דעת התורה והשקפות חז״ל למצוא פתרון לשאלות העולמיות עפ״י התורה והמצוה, אשר חנני החונן לאדם דעת אליעזר יעקב בהרב הגאון מוהר״ר משה דוד הכהן זצ״ל גראדסקי. ואמנם כן לא בזכותי דילי בעצמי זכיתי להתבונן ולחדש בתורה ודעת, אלא בזכותא דכהנא קא אתינא וזכות אאמו״ר הגאון הצדיק זצ״ל ושאר מורי ורבותי גאוני וצדיקי עולם זי״ע, שלמדתי תורה מפיהם ויצקתי מים על ידיהם, היא שעמדה לי בזה״. (מתוך השער וההקדמה). במאמר „ארץ אבות״ שבספר דן בתנועה הלאומית ובעניני ארץ ישראל מנקודת מבט היסטורית.

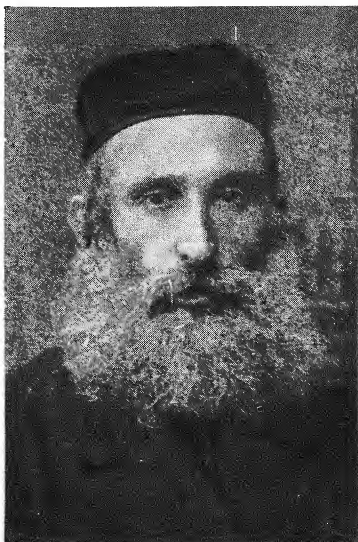
הרב ר׳ אליהו אהרן גרין

הרב ר׳ אליהו אהרן גרין נולד בגרובין, קורלנד, לאביו הרב ר׳ חיים מאיר גרין, רבה של גרובין. מהעוזרים לבית אולפנא, שיסד הגה״צ רבי שמחה זיסל זיו (קלמר). הרב ר׳ אליהו אהרן נתחנך בבית אביו וקיבל תורה מפי אביו־זקנו הגאון ר׳ שניאור זלמן הירש־ביץ. כיהן פאר ברבנות בעיר ווילקובישקי. נמנה עם גדולי הרבנים בליטא, נתפרסם בתורתו ובצדקתו. נספה יחד עם קהילתו. אחיו הרב ר׳ יצחק גרין, יליד גרובין, רבה של סאפישיזאק, גם הוא מקדושי ליטא.

ר׳ שמואל דונחין

ר׳ שמואל דונחין בן הרב ר׳ מנחם מנדיל דונחין, רבה של קאפוסט. נצר משפחת דון־יחיא המפוארה. נתחנך לתורה ולחסידות בבית אביו. תלמיד חכם חשוב. בקי בספרות חב״ד, נלהב וחובב ציון. מבאי־ביתו של האדמו״ר מליובאוויטש בשנות שבתו בפטרוגרד. בבואו לריגה עסק בהוראה. שנים מספר שימש מזכיר הסתדרות המזרחי שם. לפי השמועה היה הוא בין הקבוצות הראשונות שהוצאו להורג בריגה.

הרב ר׳ בנציון דון-יחיא

ראה עמודים 289—290

ר׳ ברוך דון-יחיא

ר׳ ברוך דון־יחיא נולד לאביו הרב ר׳ בנציון דון־יחיא בעיירה מאריינהויז־ווילאקי שבלטגליה. קיבל תורה מפי אביו. המשיך בלימודיו באכסניות של תורה: ריגה, סלובודקה ודווינסק. שקדן, בקי ומצוין במדותיו.

ר׳ יצחק דון-יחיא

ר׳ יצחק בן הרב ר׳ בנציון דון־יחיא, יליד העיירה מאריינהויז־ווילאקי. למד תורה אצל אביו. המשיך תלמודו בישיבות המפורסמות נובוהרודק, לידא, בוגורודסק. סיים בית־מדרש למורים בריגה. מורה מצויין, עתונאי מחונן. שימש זמן מסויים כתב ל„מארגן־זשורנאל״ הניו־יורקי ול„דואר־היום״ הירושלמי. בשנים האחרונות שימש שו״ב בעיירה מאלטה, שבלטגליה.

ר׳ אלחנן שלמה דייפט

ר׳ אלחנן שלמה דייפט, יליד ריגה. נתחנך שם בישיבה. בקי בספרי דרוש ומוסר. הגיד שיעורי „עין יעקב" ו„חיי אדם" ב„אלטנייע־שול". מראשוני המייסדים של אירגון „צעירי המזרחי" בריגה. שימש מזכיר הסניף וניהל את עניני „החלוץ־המזרחי" ו„השומר־הדתי" שם. שאף לעלות לארץ ישראל, אולם בגלל מצב בריאותו הרופף לא זכה לכך

ר׳ ראובן צבי האָוושא

ר׳ ראובן צבי האָוושא (בהרב ר׳ יחיאל מיכל האוושא, רבה של פרנאו בליפלנד והגאבד"ק שקוד, פלך קובנה. גדול בתורה, דרשן מחונן, משכיל על דבר אמת. מחבר ספרים שיצאו להם מוניטין: „מיכל מים על פרשיות התורה" (ורשה, תרע"ב), „מאמר להחזקת היהדות" ע"ד יסוד סנהדרין בזמן הזה (פיעטרקוב, תרע"א), ו„וימת שמואל", הספד על ר׳ שמואל מוהליבר, ורשה, תרנ"ח*). נתחנך בבית אביו שלימדו תורה, המשיך לימודו אצל הרב ר׳ משה צבי גרינברג, ראש ישיבה בשקוד, ולמד בישיבת טלז. חתנו של ר׳ מרדכי דובר מלך מנכבדי ריגה. אחרי נישואיו התיישב בריגה, והיה לסוחר נכבד, שמשאו־ומתנו באמונה, בעל צדקה וגומל חסדים. תורם למגביות הארצישראליות בעין יפה. מגבאי בית הכנסת ברחוב פיטאו. מראשי המזרחי בריגה, חבר המשרד הארצישראלי. חבר הנהלת הגמנסיה „תושיה". ציר לקונגרס היהודי העולמי הראשון, שהתקיים בז׳נבה בקיץ תרצ"ו. נבחר שם לחבר הועד האדמיניסטרטיבי. כציוני נשלח לסיביר. נפטר שם ערב שבועות תש"א.

ר׳ הלל הורוויץ

ר׳ הלל הורוויץ בנו של הרב ר׳ יצחק וחתנו של הרב ר׳ רפאל כהן, רבן של החסידים בריגה. ר׳ הלל הורוויץ שימש ראש ישיבת „תומכי־תמימים" בדאנקרה־גלזמנקה שבלטגליה.

---

* כן חיבר ספר תשובה בגרמנית לפרופ׳ פרידריך דליטש על ספרו „באבעל אונד ביבל", בשם „באבעל דער עכטע קאמענטאר דער ביבל" (קניגסברג, 1905), וספר „דער צוקונפטסגלויבע" (ריגה, 1909) שתורגם גם לרוסית (ריגה, 1913).

הרב ר׳ יצחק הורוויץ

הרב ר׳ יצחק הורוויץ בר׳ שלמה מנחם מנדיל הורוויץ נולד בבאָראָזנאוואַטא, אחת המושבות שבפלך חרסון. היה ידוע בשם „איצה־מתמיד״ והיה אציל־נפש, אישיות מפורסמת בחב״ד: מתמיד גדול מנעוריו. למד שמונה עשרה שעות ביממה ועסק בתורה ועבודה מתוך יגיעה רבה. בלילה שם רגליו במים קרים, כדי לא להפסיק ממשנתו, ולא היה פושט את בגדיו כל השבוע, פרט לשבת, ואוכל פעם ביום. היה בקי נפלא בש״ס ופוסקים ומומחה גדול בהוראה, היה סופר אותיות היורה דעה עם הש״ך והט״ז והיתה לו ידיעה מקיפה ומעמיקה בחסידות. היה עובר בעיירות וחוזר חסידות. עובד גדול מיראה, מתפלל בדבקות עצומה ובהשתפכות הנפש. לא הספיק לגמור תפילת שחרית עד שעת המנחה בימות החורף. זהיר במצוות בתכלית הזהירות. בפסח היה אוכל רק תפוחי אדמה וביצים. אנפויהי היו נהירין בנהירו עילאה נאמן בית האדמו״ר מליובאוויטש ותהילתו בקהל חסידים.

הרב ר׳ יחזקאל הימלשטין

הרב ר׳ יחזקאל הימלשטין, יליד העיר שצדרין פלך מינסק. חניך ישיבת ליובאוויטש. שקדן עצום, שם לילות כימים על התורה. תלמיד חכם מובהק, בקי גדול בהוראה. שימש ברבנות באחת העיירות. משנת תרס״ח היה משגיח בישיבת „תומכי־תמימים״ בליובאוויטש. היה ממנה ראשי־ישיבות, בוחן את התלמידים ועינו היתה צופיה הליכ׳ות הישיבה. היה ידוע בשם „חאצע דער משגיח״ ושימש משגיח בישיבות „תומכי־תמימים״ דליובאוויטש בכל המקומות שהישיבה עברה לשם אחרי מלחמת העולם הראשונה, ובאחרונה — בריגה*.

* מראשי ישיבת „תומכי תמימים״ בריגה היו שני אדירי התורה הרב ר׳ יצחק טבריסקי, הרב ממונשטירשצינא, רבה הראשון של מגדיאל, והרב ר׳ מרדכי פוגרמנסקי. שניהם מנוחתם כבוד בישראל.

הרב ר׳ צבי הירש וואלין

הרב ר׳ צבי הירש וואלין בר׳ אברהם וואלין, נולד בעיירה ברסלב הסמוכה לדווינסק. מבחירי תלמידי ישיבת כנסת ישראל בסלובודקה. שימש ברבנות בקהילות קראסנופוליא, פלך סובלק נובושווינציאן, פלך ווילנא, ברסלב עיר מולדתו (שם יסד ישיבה), ובאחרונה כיהן ברבנות בעיר גולדינגן, שבקורלנד.

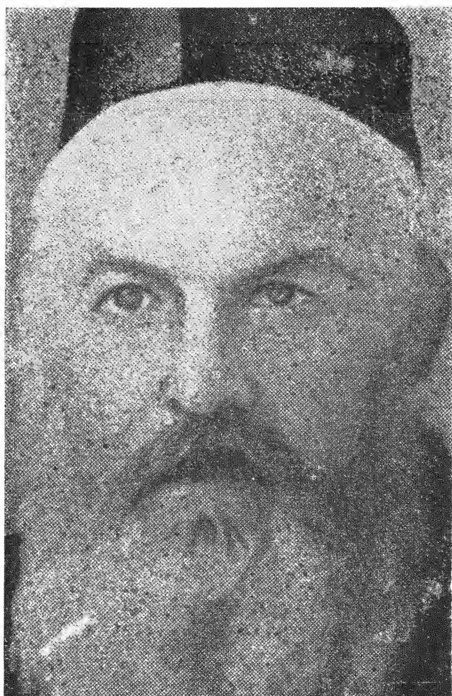
זכה לחתנין רבנן: א) הרב ר׳ משה זאב שטרן, הידוע בישיבות בשם משה ראקישקר, ממייסדי ישיבת „בית יוסף" במזריץ ודווינסק ובאחרונה — רב בשימברג. ב) הרב ר׳ אליעזר יהודה נאדזאדוויץ, מחניכי ישיבות לומז׳ה ורדין. שימש ברבנות בעיירה לוסקי שע״י גלובוקה, פלך ווילנא.

הרב וואלין חתום על הכרוז של רבני פולין לטובת „קרן היסוד", שפורסם בחוברת „אוצר הארץ" (הוצאת כנסת, ירושלים תרפ״ו). כן הניח בכתב־יד ספר „דרכי צבי" בהלכה ואגדה. הוא ושני חתניו נספו בימי עברה.

האחים וולשונוק

ר׳ זלמן יצחק וולשונוק, מהמשפחות המפוארות ברייסין, תלמיד חכם חשוב, משכיל ביראת ד׳, יודע ומבין חסידות. ממתפללי המנין החבד״י ע״ש ישעיהו ברלין בריגה.

אחיו ר׳ אביגדור וולשונוק, ת״ח יר״ש ועסקן ציבורי מראשי האגודה ומראשוני עסקני החינוך החרדי. עמד בראש „קרן החינוך" שנוסדה בריגה בשנת תרצ״ג. ממקורביו של הגאון הרוגצ׳ובי. עם יסוד קרן החינוך פנה ר׳ אביגדור אל הרוגצ׳ובי במכתב בענין החינוך. הרוגצ׳ובי השיב לו תשובה גדושה בקיאות וחריפות ופנה אליו בלשון „ידידי ר׳ אביגדור". המכתב הוא מיום ט׳ אלול תרצ״ג, ונתפרסם ב„פרימארגן".

הרב ר' אלחנן בונים וואסרמן

(ראה עמודים 267—266)

ר' משה ויינברג

ר' משה ויינברג (בהרב ר' יום טוב ליפמאן ויינברג, בן אחותו של הרב ר' אליעזר ליפמאן ליכטנשטין רבה של טוקום. מתלמידיו של הגאון ר' יה־שע ליב דיסקין, רבה של בריסק זצ"ל. שימש רב ומו"ץ בפרבר המיטוי בריגה). תלמיד חכם, קובע עתים לתורה, נואם נאה, עסקן ציבורי, ציוני נלהב, מעמודי התווך של ה„מזרחי". חבר הנהלת „חדר מתוקן — תושיה", חבר הועד של הקרן הקיימת והמשרד הארצישראלי וחבר עירית ריגה כנציג ה„מזרחי". בשנת 1906, כשנערכו בחירות כלליות בלתי ישירות לדומה הממלכתית הראשונה ברוסיה, נבחר כאחד הבוחרים של יהודי ריגה.

הרב ר' שרגא פייבוש וייסבורד

הרב ר' שרגא פייבוש וייסבורד שימש ברבנות בעיירה פוזאלוואַ, פלך קובנה. משם נתקבל לרב בפרייל והיו קוראים לו „דער פאָזעלווער רב". גדול בתורה ודרשן מצויין. היה מתפלל בבית המדרש הישן והיה מגיד שם שיעור בגמרא לפני בעלי־בתים לומדים („לומדישע אידן"). הגאון הרוגצ'ובי החשיבו מאד והיה רגיל לומר: פייבקה יודע תורה („פייבקה קען לערנען").

לפי השמועה ציווּ הרוצחים הארורים על הרב לעקור בשיניו את העשבים מבין האבנים. אחרי כן סחבוהו לבית המדרש ושם שרפו אותו עם כל הקהל.

הרב ר' זלמן אליהו ווֶעווייער

הרב ר' זלמן אליהו בר' ישעיהו ווֶעווייער, הידוע בשם „ר' זלמן יאַנובר", על שם העיירה יאנובה, פלך קובנה, בה נולד או „ר' זלמן המגיד". ראש השוחטים בריגה. מגדולי תלמידי חכמים ובקיאים בהוראה וידען גדול בספרי הדרוש. אנשי הפרבר המוסקבאי, מקום שם היה גר, היו באים אליו לשאול שאלות. מסביר מצוין ודרשן מפואר. מדי יום ביומו היה מגיד שעורי תורה לפני הציבור ב„אלטנייע־שול"* ובשבתות ובימים טובים היה דורש שם מעל הבימה. היה מגיד בניגון מלבב. מראשי המזרחי בריגה. כשהיה מדבר על חיבת הארץ ועל חובת קום ועשה לישוב הארץ היה עוצם עיניו, שואג בקול, חוצב להבות וגוער באלה המפריעים לבנין הארץ... אורו עיניו לכל בשורה טובה מארץ ישראל. משאת נפשו היתה לעלות לארץ — ולא זכה.

הרב ר' מרדכי זלבוביץ

הרב הדיין ר' מרדכי זלבוביץ, יליד העיירה פונודיל, פלך קובנה. ידוע בריגה בשם „מאטע פונידילר". תלמיד־חכם גדול ובקי בהוראה. מראשי השוחטים בעיר. רבים פנו אליו בשאלות. בביתו ב„פאסאז׳־אופיט" היה מנין קבוע בשבתות ובימים טובים. שיעורי תורה ומסיבות חב"דיות נערכו בביתו. היה חוזר חסידות במנין „באזאר־באֶרג". דברי תורה שלו נתפרסמו בקובץ „התמים" (ווארשה, תרצ"ז).

* „אלטנייע־שול" היה בית הכנסת הראשון שהוקם בריגה בפרבר המוסקבאי בשנת תר"ג (1843). לפנים עמד באותו מקום בית כנסת בבנין של עץ שנקרא „אלטע שול" ואחרי זה הקימו שם בנין גדול שהכיל בית כנסת ובית מדרש.

המטיף הלאומי הרב ר' צבי הירש מאסלאנסקי, שבדרך מסעו בקר את ריגה ונאם באלטנייע־שול, שהיה מלא אנשים מפה לפה, כותב בזכרונותיו אפיזודה זו: בריגה נראתה לי הרשות הרוסית בפניה הגלויים, בלא מסוה ומסכה. שר־השוטרים קרא בעתון המקומי, שמטיף יהודי בא לעיר, נואם בבתי־הכנסיות בקהל רב והכנסתו לא מעטה. מיד שלח לקרוא לי. הוא לא אסר עלי את הדיבור בקהל, לא חבש אותי בבית האסורים כחבריו ביתר הערים. דברים כפשוטם דיבר אתי בשפה הרוסית: פאָפּאָלאַם, כלומר, לחצאים. שכר נאומי נחלק בינינו: מחצה לי ומחצה לו. וכך עשיתי. שוטר היה בא לבית הכנסת, יושב על הקופה ואחרי הנאום היה מחלק את הכסף בינינו, חלק כחלק ושמח הייתי בחלקי, כי זאת היתה הַפעם הראשונה והאחרונה אשר דברתי ברוחי בלא אימה ופחד (כתבי מאסלאנסקי, כרך ג', ניו־יורק, תרפ"ט).

הרב ר׳ מרדכי זווירין

הרב ר׳ מרדכי זווירין נולד בעיר מינסק לאביו ר׳ שמעון זווירין. נתחנך באכסניות מפורסמות של תורה: בישיבת „כנסת בית־יצחק״ (בווילנא) אצל הגאון רבי ברוך דובר ליבאוויץ ובישיבת „שערי תורה״ (גרודנה) אצל הגאון רבי שמעון שקופ. הרב ר׳ מרדכי זווירין שימש ראש ישיבת „בית־יוסף״ ברז׳יצה, שבלטגליה.

הרב ר׳ חיים זאב האראש

הרב ר׳ חיים זאב האראש נולד בוויסוקי־דליטא לאביו הרב ר׳ אשר שמואל האראש ולאמו הצדקת מרת פעשא. היה חתנו של רבי לוי פאלאצקי, ראש השוחטים בדווינסק, ששימש שם שו״ב חמשים ושתים שנה.

הרב ר׳ חיים זאב האראש היה מופלג גדול בתורה, מופלא ביראת שמים, מפואר במידות ומוכתר בנימוסין. דרשן עממי מצוין, אוהב ישראל, מלמד זכות ומליץ יושר. לפנים שימש ברבנות בעיירה דוגעלישאק, פלך ווילנא, שנים רבות שימש מ״מ בבית־המדרש פיטאו (שע״י ביה״כ פיטאו*), במקומו של המ״מ הרב ר׳ שלמה מנדל. היה תלמידם של הגאונים רבי מאיר שמחה והרוגצ׳ובי. שניהם החשיבוהו וחיבבוהו: רבי מאיר שמחה היה רגיל לקרוא לו „בני״ („מיין קינד״). הרוגצ׳ובי היה צובט לחיו ברבים ואומר: „וולוול׳ה שלי יודע תורה״ („מיין וולוול׳ה קען לערנען״).

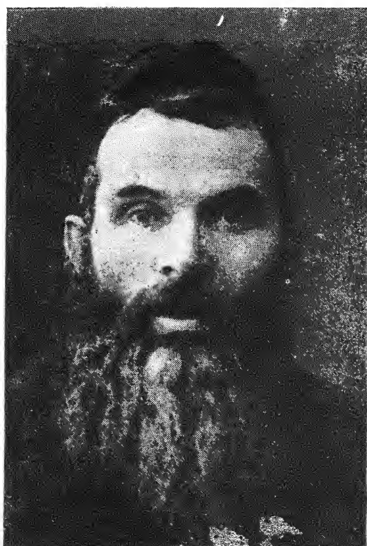
חיבר ספר „חזן אש״ (ווארשה, תרע״ב) וספר „שמחת חיים״ (ריגה, תר״ץ). בהקדמה לספר כתב: ספר „שמחת חיים״ כולל דרושים נשגבים ונחמדים על סדרי הפרשיות ולימים הנוראים, אשר בע״ה דרשתי אותם במקהלות עם לעוררם לתורה ואמונה, גם חידושים וביאורים על מאמרי חז״ל והדרנים לסיומי מסכתות הש״ס, ונלוה לזה קונטרס הספדים״.

בנו ר׳ צבי האראש, חבר המרכז „תורה ועבודה״ בריגה. שניהם נספו ביום עברה.

---

* המנין הראשון במרכז העיר ריגה היה בדירתו הפרטית של ה׳ יוזף מאיר (ברחוב „הארען שטראסע״) והיה ידוע בעיר בשם „יוזף מאיר׳ס־מנין״. השלטונות לא נתנו רשיון לבנות בית־כנסת בטבור העיר. פעם הזמינו חזן מפורסם להתפלל. הצטופף קהל רב והיתה התפרעות. המשטרה באה לראות מה מתרחש. אז המליץ ראש המשטרה לפני שר הפלך להיענות לבקשת היהודים וניתנה רשות לבנות בית־כנסת במרכז העיר. כך נבנה בית־הכנסת ברחוב פיטו, שנקרא „פיטאו־שול״ או „די שטאדטישע שול״.

ר׳ מרדכי חפין

ר׳ מרדכי חפץ הידוע בשם „מוטקה חפץ״, שוחט ומשגיח על האיטליזים בריגה. מראשי חב״ד, ממגידי חסידות בסעודה השלישית בשעת דמדומי חמה בחדר השני של המנין השלישי דרייסין*. מהעוסקים באפיית מצה שמורה. כשהיה מגלגל את העיסה היה אומר בכוונה „לשם מצות מצוה״. (הלש את העיסה היה ר׳ מאטע גאנעץ). יחד עם ר׳ אליהו חיים אלטהויז היו המשפיעים הרוחניים באירגון „אחות־תמימים״, אירגון בנות חב״ד, מיסודו של האדמו״ר מליובאוויטש. הערה שלו בדברי חסידות פורסמה בשערי־חסידות, בקובץ „התמים״ (ווארשה, תרצ״ח).

ר׳ אהרן חפין

ר׳ אהרן חפץ, הידוע בשם „אהרקה חפץ״, מאנשי חב״ד הנלהבים, ממקורביו של האדמו״ר מליובאוויטש. מראשי חברת „שומרי שבת״ ויושב ראש הנהלת הבנק „שומרי־שבת״ בריגה. היה זהיר מאד בעניני שמירת שבת והיה מקפיד שלא תחילל גם ע״י אחרים. נוהג היה להוציא בערב שבת לפני השקיעה את נורות החשמל בכל הבית, כדי שלא יכשל מי מבני הבית בחילול שבת. וכן היה מסיר את הפעמון מדלת ביתו, כדי שלא יצלצל מי מן הבאים אליו.

---

* בפרבר המוסקבאי בריגה ברחוב אֶליאַס 15 היו חצרות ה„רייסישע מנינים״: בנין המנינים היה ארוך וצר, והיו בו שלשה בתי כנסת: המנין הראשון („קאפוסטער״), המנין השני או האמצעי („לאדיער״), והמנין השלישי או הגדול („ליובאוויטשער״). ב„רייסישע מנינים״ היה מרכז החסידים. בכל מנין התפללו שלשה־ארבעה מנינים בכל יום. המנין השלישי — „הגדול״ — כשמו כן היה. רוב המתפללים היו חסידי חב״ד ותיקים. היו מאריכים בתפילתם בהתלהבות ודבקות חב״דית והיו עוסקים בתורה וחסידות בבית המדרש עד חצות היום. בו נערכו חגיגות סיום הש״ס ומשניות ברוב עם מתוך שמחה של מצווה, בהשתתפות הרבנים דמתא הרב זק והרב אווין. בגעגועי נפש זוכרים אנשי ריגה את מסיבות י״ט כסלו במנין ג׳, שנערכו ברוב פאר והדר: בית הכנסת היה מואר כולו, ולידו שולחנות ערוכים במזרח הסבו בצוותא וברעות אנ״ש, חסידים ותיקים ויהודים פשוטים. סיפרו נפלאות מקורותיו של ה„רבי״ בימי מאסרו ושיחרורו, ושרו בגילה וברעדה את ניגונו של ה„רבי״. זאת היתה שמחה חבד״ית רעננה ומקורית בדבקות ובהתלהבות. במסיבה זו סודרה בכל שנה חלוקת הש״ס לכל המתפללים. ושמחה זו היתה איפוא גם שמחת סיום הש״ס. רשימת חלוקת הש״ס היתה מתפרסמת בלוח על גבי הקיר. „י״ט כסלו״ היה חוויה גדולה. ביום זה לא אמרו תחנון ושמחת חג ריחפה באויר בית־המדרש.

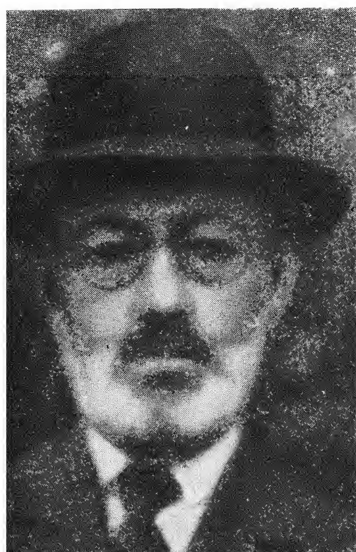
בכל שלשת המנינים היתה ספריה גדולה של ספרי נגלה וספרי חסידות מאדמור״י חב״ד. בתור שליח ציבור במנין השלישי דרייסין שימש הבעל־תפילה ליבה ראגוזניק ואחריו — החזן ה׳ פייגלסון.

ר׳ אפרים חפין

ר׳ אפרים חפץ, בנו של השוחט ר׳ מרדכי חפץ וחתנו של ר׳ אהרן („אהרקה״) חפץ, — משוחטי העיר ריגה.

ר׳ חיים ישראל יפה

ר׳ חיים ישראל יפה (בר׳ אריה ליב יפה יליד נאווא־אלכסנדרובסק, פלך קובנה, וחתנו של ר׳ אהרן שמרלינג מנכבדי ריגה). תלמיד חכם חשוב, ירא וחרד לדבר ד׳. קבע עתים לתורה. ממיסדי בית־כנסת „מאטיי״, מראשי המזרחי בריגה, ממגידי שעור גמרא במנין המזרחי. מהעסקנים המסורים לחנוך הדתי. חבר הנהלת „חדר מתוקן — תושיה״. רציני ועקבי בדבורו ובמעשיו. משאת נפשו היתה לעלות לישראל, ולא זכה.

זכה לבנים מצויינים, ר׳ אליהו ור׳ שלום, בני תורה ויראי שמים, שהקדישו כל כוחם ומרצם לתנועת „תורה ועבודה״, לאירגון ״השומר הדתי״ והכשרת „החלוץ המזרחי״. הם קידשו שם שמים בהיותם תחת ידי מעניהם.

ר' אליהו ליב יפה

(ראה עמוד 285)

ר' שלום יפה

(ראה עמוד 285)

הרב ר׳ ישראל שואל יפין

הרב ר׳ ישראל שואל יאפין, יליד העיירה ראסני, פלך מוהילב. חתנו של הרב ר׳ דוד פיינשטיין, רבה של סטאראבין. גדול בתורה ויראה, דגול במעלות ומידות. כיהן ברבנות בשלש קהילות חשובות: חאסלאוויץ, סמילוביץ, ובאחרונה — ברז׳יצה, לטגליה.

ר׳ אלימלך ישלסון

ר׳ אלימלך ישלסון עלה לארץ ישראל, למד ב„ישיבת מרכז־הרב" של מרן הרב קוק ומסיבות משפחתיות חזר לריגה. עתונאי מחונן. חבר מערכת „פרימארגן". כציוני נלהב הירבה לתאר את חיי הארץ ולהבליט האורות שבה.

הרב ר׳ בנימין יונתן כהן

הרב ר׳ בנימין יונתן כהן (בנו של הרב ר׳ אלחנן כהן, ששימש ברבנות בעיירה פאשוויטין, פלך קובנה, בעיר ס׳מי, פלך חרקוב ובדווינסק אחרי פטירת הגאון רבי מאיר שמחה). נתחנך בישיבת הרב ר׳ שפטל קרמר בחרקוב. למד בישיבות פוניביז׳ ומיר. מתלמידיו החביבים של רבי ירוחם המנהל הרוחני של ישיבת מיר. אציל רוח ועדין נפש. נשא לאשה את אחותו של הרב ר׳ ישראל משה כלאב. שימש ברבנות בשאביללן שבקורלנד. ישב על כסא הרבנות בדווינסק אחרי פטירת אביו כממלא מקומו. נספה בימי הזעם.

הרב ר׳ רפאל כהן

הרב ר׳ רפאל כהן נולד בעיירה גרמנוביץ, פלך ווילנא, לאביו ר׳ זלמן הכהן. נתחנך בישיבת ליובאוויטש, נתפרסם כבעל כשרון נפלא ותלמיד־חכם גדול. מוסמך לרבנות על־ידי הרב ר׳ מנחם מנדיל חן (רבה של צ׳רניגוב, מגדולי הרבנים החב"דיים). האדמו"ר מליובאוויטש החשיבו וחיבבו מאד. היה חתנו של הרב ר׳ יואל דוידזון, רבה של אוסוויאטי, פלך וויטבסק. אחרי פטירת חותנו, נתמנה רב באוסוויאטי, כממלא מקומו. שימש ברבנות בקהילות שצדרין ונאֶוול ובאחרונה כיהן פאר ברבנות בריגה בתור רבן של החסידים. זכה לבנין וחתנין רבנן. דברי חסידות שלו נתפרסמו בקובץ „התמים" (ווארשה, תרצ"ו, תרצ"ז, תרצ"ח), לפי השמועה רצה להציל ס"ת בכוח מידי הצוררים. נשרף במנין דרייסין, הוא וס"ת עמו.

הרב ר׳ ישראל משה כלאב

הרב ר׳ ישראל משה בר׳ אברהם יעקב כלאב, יליד העיירה פרייל שבלטגליה. חתנו של הגרמ״מ זק רבה של ריגה. נתחנך בישיבות גרודנה ורדין. מהתלמידים המובהקים של הגאונים רבי שמעון שקופ ורבי נפתלי טרופ זצ״ל. גדול בתורה, ראש ישיבה מופלא, נחית לעומקה של הלכה ומסביר נפלא. עם יסוד ישיבת ריגה נתמנה ראש הישיבה, ושיעוריו היו בנין־אב בהבנת ההלכה עפ״י עומק ההגיון.

בעיר טלסן שבקורלנד שימש ברבנות ויסד שם ישיבה והרביץ תורה. כיהן פאר ברבנות ריגה במקום הרב ר׳ מנדיל אווין. העמיד תלמידים למאות. מבני עליה, אנשי תפארת ששם שמים מתאהב ומתקדש על ידם. אהוב וחביב מאד על הציבור ונערץ בעיני תלמידיו. מחידושי תורתו „שיעורי הר״מ בענין תרומה ומעשר״ פירסם אחיו בקונטרס „פלפול החברים״ (ריגה, תרפ״ד). בראש הקונטרס נתפרסמה הכרת־טובה של בני הישיבה לרבם הגדול והדגול: „וגם ברכה למורנו הרה״ג, הר״מ ר׳ ישראל משה כלאב, אשר הוא לעינים ע״י שיעוריו הנכבדים אשר מגיד בהישיבה. והוא מורה דרך לנו בהבנת התורה, וכל אשר לנו בלימוד התורה שלו הוא, כי על ידו עלה בידינו מה שעלה״. ר׳ שמעון ברושטין (מחניכי ישיבת ריגה, מתלמידיו של הרב כלאב, ומראשי „צעירי־המזרחי״ בריגה, כעת שו״ב בכפר פינס), מספר כי בעלותו לארץ ישראל בשנת תרצ״ה ובבואו להפרד מרבו הגדול, אמר לו הרב כלאב: „אני מקנא בך, שאתה זוכה לעלות לישראל״. אחיו ר׳ יהושע דוד כלאב נתחנך גם כן בישיבות וחידושי תורה שלו נתפרסמו גם הם בקונטרס „פלפול חברים״.

השמועה אומרת כי ניתנה הזדמנות להרב כלאב לצאת מן העיר בימי הרעה ולהמלט. אולם תשובתו היתה: „לא אעזוב את העיר ולא אפרד מאחי!״ הרב כלאב ואחיו נספו בימי הזעם.

ר׳ זאב וולוול כץ

ר׳ זאב וולוול כץ, ממשפחה חבד״ית מיעקבשטדט. בר אוריין, יר״ש, חסיד חבד״י. את שני בניו יצחק ואלימלך חינך לתורה וליראת שמים. שניהם מתלמידיו של הרב ר׳ יואל ברנצ׳יק. מהמקורבים אליו והחביבים עליו. מפעילי „צעירי אגודת ישראל״. שני אחיו של וולוול: ר׳ משה כץ ור׳ שמואל יעקב כץ, מאנשי חב״ד הנלהבים, יראים וחרדים לדבר ד׳. בעלי צדקה, מתפללים בדבקות וקובעים עתים לתורה.

הרב ר׳ יעקב כץ

הרב ר׳ יעקב כץ (בנו של ר׳ יוסף כץ, החייט מברסלב, הסמוכה לדווינסק, הידוע בשם „דער פרומער שניידער״, שרבנים, תלמידי חכמים ובני הישיבה היו מזמינים אצלו בגדים, נהנה מיגיע כפיו וירא שמים, נתן לבנו ולבתו חינוך למופת). היה חניך הגמנסיה „תורה ודרך־ארץ״. מושפע מאד מרבו הרב ר׳ יואל ברנצ׳יק. המשיך את תלמודו בישיבת טלז, שם יצא לו שם בין המצויינים. שימש ברבנות בעיר וואַנדאַן שבליפלנד.

הרב ר׳ חיים לובוצקי

הרב ר׳ חיים בהר״ר ברוך לובוצקי, מגדולי התורה המובהקים, מקובל על גאוני הדור. מחדש גדול ובעל רעיון. בעל נפש ומוכתר בנימוסין. חובב ציון ונאמן למזרחי. שימש ברבנות בעיירה קובילניק, פלך ווילנא, ושנים רבות כיהן ברבנות בעיר רז׳יצה, לטגליה.

מחבר ספרים חשובים בהלכה ואגדה. מהם יצאו לאור „תוספות חיים״ שני חלקים (חלק ראשון נדפס בשנת תרע״ב, וחלק שני בשנת תרפ״ט בריגה). ספר „תוספות חיים״ חלק ב׳ כולל קונטרס עגונות גדול ורחב ידים מהגמרא והפוסקים, הראשונים והאחרונים ומתשובות רבותינו חדשים וגם ישנים אשר מפיהם אנו חיים, ביאור דבריהם המאירים כספירים בהוספות נופכיים משלי, שיהיו משוכללים ומהודרים ומחודשים, אשר חנני החונן לאדם דעת בסברות ישרות נכונות וברורות ומקורות נאמנים וקיימים קונטרס השלמה כולל חידושים וביאורי ענינים בשלחן ערוך אבן העזר ומפרשיו ותשובות להלכה בחלק אבן העזר והוא כעין השלמה והוספה לספרי תוספות חיים חלק ראשון המסודר על שלחן ערוך אבן העזר הנדפס בשנת תער״ב, אשר חנן החונן לאדם דעת אותי חיים בהר״ב לובאצקי, החופ״ק רעזיצא בלטביא המדינה. ריגה — תרפ״ט. יתברך היוצר וישתבח הבורא, אשר עד הנה ברחמיו עזרני להוציא לאור ספרי זה תוספות חיים חלק שני, כן יעזרני ויזכני להוציא לאור שאר ספרי תוספות חיים על כל חלקי השולחן ערוך וספרי דברי חיים על דרוש ומדרש, ויהא רעוא דאימא מלתא דתתקבל ויתאמרון שמעתתא בבי מדרשא (דברי המחבר, מתוך השער וההקדמה של הספר הנ״ל). קונטרס עגונות זה כתב הרב לובוצקי בימי המלחמה העולמית הראשונה כדבר בעתו והוא מיוסד בעיקרו בדיני עגונות המלחמה ותקנתן. לספריו יצאו מוניטין בעולם התורני ומשתמשים בהם הלכה למעשה.

הרב ר׳ חיים יהודה לוי

הרב ר׳ חיים יהודה הלוי, יליד העיר סלאַנט, פלך קובנה. למד בישיבות טלז, וולוז׳ין ובכולל הפרושים בקובנה. תלמיד חכם מובהק, ירא שמים ואיש חמודות, צנוע וענוותן. הגיד שיעורי תורה בבית המדרש שעל יד בית הכנסת ברחוב גוגול בריגה, הידוע בשם „גוגול שול״*, אף היה התוקע בבית־הכנסת בראש השנה. היו קונים אצלו מצה־שמורה, שטיפל בעצמו באפייתה. כשהיו נפגשים אתו ושואלים לשלומו היה משיב: „מה יתאונן אדם חי, דיו אשר הוא חי״ (אימרה זו נמצאת ביוצר ליום הכפורים שחרית, פיוט „אנוש מה יזכה״).

---

* בית הכנסת המפואר „די גוגול שול״ הוקם בריגה בשנת תרל״א (1871). בו היו מתפללים עשירי העיר. עפ״י רוב היה מתפלל שם הרב זק בימים טובים וימים נוראים והיה דורש שם דרשות מסורתיות. כל מאורע חשוב, לשמחה או אבל, מצא שם הד. שם היה מתפלל בקביעות הרב ד״ר מרדכי נורוק ציר הסיים הלטבי, עתה חבר כנסת בישראל. מפעם לפעם היה מופיע שם בנאומיו לרגל מאורעות חשובים. זכורני — ההספד שנשא שם בחודש טבת תרפ״ה על הרב ר׳ יעקב מזא״ה, רבה של מוסקבה, בהגיע הידיעה על הסתלקותו.

מגבאי בית הכנסת הגוגולי היו סלוזברג, לונץ, שוורצבורד, יפה, פרייס, חצקלביץ, ר׳ שלום בג (אביו של ר׳ משה קליקולר, המוהל המומחה בריגה). עם הקמת בית הכנסת היה השמש הראשון ה׳ גולדבלט, אחריו היו רובינשטין וגריבשוק. בשנים האחרונות היה השמש הראשון ה׳ שיינברגר. בבית הכנסת הגוגולי היו השמשים לבושים תלבושת מיוחדת.

בבית הכנסת הגוגולי שימש קרוב ליובל שנים כש״ץ. גאון העמוד, פאר החזנים ר׳ ברוך ליב רוזובסקי.

המנצחים על המקהלה של החזן רוזובסקי היו דארגוזנסקי, גולד, גלוואן, מאסטאוו, הורביץ. הורביץ היה ממלא זמנית מקומו של רוזובסקי אחרי פטירתו. הורביץ היה גם מורה לזמרה ב„חדרים מתוקנים״. בין המשוררים במקהלת החזן רוזובסקי היו גם הזמרים הנודעים בעולם יוסף שווארץ והרמן ידלובקר.

שליחי־ציבור בבית־הכנסת הגוגולי היו אח״כ החזנים ר׳ שלמה רביץ והרמן ידלובקר, שניהם תושבי תל־אביב. וזמן קצר היה שם החזן המפורסם מנדל. בעלי שחרית בביהכ״נ הגוגולי היה שנים רבות ר׳ שלום השוחט ואחריו ה׳ דבורמן. בשנים האחרונות היה מנעים בקריאתו בתורה ה׳ בורין, שהיה יהודי ת״ח, ירא״ש, ענו וצנוע, מטובי המורים של „חדר מתוקן — תושיה״.

לפני הרב ר׳ חיים יהודה לוי, שימש מ״מ בביהמ״ד, שעל יד ביהכ״נ הגוגולי הרב ר׳ אליהו משה בר׳ שמעון אריה ברומברג, יליד גלובוקה, פלך ווילנא (מי שהיה חתנו של הרב ר׳ אברהם אבא רבינוביץ, רבן של קהילות אלט־אוץ, קליקול ופוקראי).

בבית המדרש הנ״ל היה מתכנס לישיבותיו בית־הדין הרשמי. ביום שני וחמישי היו באים לשם הרבנים דריגה לדון ולשפוט בענינים שבין אדם וחברו, בין איש לאשתו, ובכל הסכסוכים בעניני ציבור. בחצר היתה המקוה. ר׳ ליב המפקח על עניני המקוה. שם היו באים ערב פסח להכשיר את הכלים.

הרב ר׳ אברהם אריה ליב לוויוס

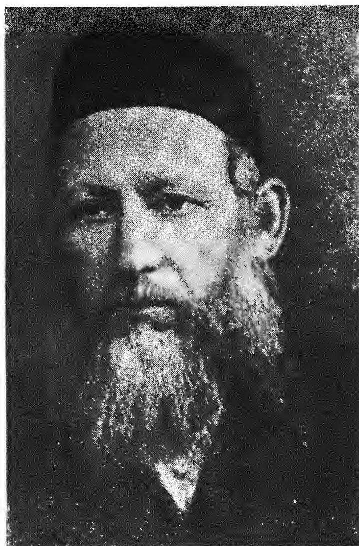

הרב ר׳ אברהם אריה ליב לוויוס, נולד בעיר ווינדאו, קורלנד (לאביו ר׳ בנציון לוויוס, התלמיד־חכם הגדול שבעיר, מעמודי התווך של השעור בגמרא). קיבל תורה ממרא דאתרא הרב ר׳ אפרים סמונוב ומהרב ר׳ ישראל משה כלאב בישיבת טלסן. למד בישיבת ריגה ובישיבת טלז, ידוע בישיבות כבעל כשרון מצויין ומעמיק בלימודיו. בעודו צעיר לימים נתקבל לרב בעיר ונדן שבליפלנד, במקום הרב ר׳ שלמה מאריין (אחיו של העתונאי יצחק מאריין).

הרב ר׳ ברוך זליג הלוי לוינברג

הרב ר׳ ברוך זליג הלוי לוינברג נולד בעיירה פילטן שבקורלנד לאביו ר׳ צבי הלוי לוינברג. למד בישיבה הקטנה קנדאו שבקורלנד ובישיבת „כנסת־ישראל" בסלובודקה. תלמיד ותיק להסבא הגה"צ ר׳ נטע צבי פינקל וכל ימי חייו נשאר נאמן לתורת המוסר של רבו הגדול. אחרי שהוסמך לרבנות התיישב בעיר טלסן, קורלנד. בכל השנים, הן בהיותו עסוק במלאכת השחיטה, הן בהיותו עסוק במסחרו, הקדיש רוב זמנו לתורה, לחכמה ולעניני ציבור. ביחוד התמסר לחינוך הנוער־כמורה ללימודי קודש בבית הספר המקומי וכמחנך ומדריך לקבוצת נערים שאירגן ללימודי היהדות. עם הבחירות הראשונות לקהילות הדמוקרטיות של יהדות לטביה לאחר המלחמה העולמית הראשונה נבחר כיושב־ראש קהילת טלסן וכחבר הנציגות הארצית של ועדי־הקהילות בלטביה. בשנים האחרונות שימש ברבנות בטלסן. עם כיבוש לטביה בידי הרוסים עשה בנו זלמן היושב בתל־אביב, מאמצים להעלותו לארץ, אך הרב לוינברג לא רצה להיפרד מעדתו בעת צרה.

הרב ר׳ מנחם מאנדיל לוריא

הרב ר׳ מנחם מאנדיל לוריא, יליד גוליאַפּולה, פלך יקטרינוסלב. נתחנך בישיבת וולוז׳ין, מתל־מידיו של הנצי״ב זצ״ל. שימש ברבנות במושבות שבפלך יקטרינוסלב ובעיר רוסטוב על נהר דון. משנת תרפ״ד כיהן ברבנות בעיירה ליאדי ברוסיה הלבנה. בשנת תרצ״ד בא לריגה והתיישב שם. חיבר ספרים: „עוז והדר״, „ממצרים לירושלים״, „מנחם שמו״, „ארץ ישראל״. זכה לבנין וחתנין רבנן ולבני בנים עוסקים בתורה.

הרב ר׳ ברוך אליעזר לוריא

הרב ר׳ ברוך אליעזר לוריא (בן הרב ר׳ מנחם־מאנדיל לוריא וחתנו של הרב ר׳ ליב דאבראדוב) נתחנך בישיבת מיר. שימש ברבנות בעיירה פּוֹהוֹסט הסמוכה לסלוצק ובעיר נובובוריסוב ברוסיה הלבנה. בשנת תרצ״ג בא לריגה והתיישב שם. שימש רבם של אנשי ביהמ״ד „מלביש ערומים״ („קליינע נאָוואַ שטראסאֶ״). הגיד שעור בגמרא גם ב„מנין המזרחי״. נתמנה ע״י הרב ר׳ מנחם מנדיל זק להיות משגיח ראשי על הכשרות*. נתפרסם כדרשן מפואר ונודע כעסקן חרוץ. ביחוד גילה פעילות רבה לטובת הרבנים הפליטים שבאו מרוסיה. חינך את בניו לתורה.

---

* המשגיח הקבוע על הכשרות בריגה היה שנים רבות ר׳ ישראל מגידזאהן.

הרב ר' ישראל ליטווין

הרב ר' ישראל ליטווין, נולד בעיר סלונים פלך גרודנה לאביו ר' משה שהיה מופלג בתורה, נצר מגזע השל"ה מצד אביו, ונכד הגאון ר' יהודה חריף מצד אמו. היה חתן הרב ר' חיים מאיר גרין, רבה של גרובין בקורלנד.

הרב ליטווין היה גדול בתורה ופיקח במילי דעלמא, בעל לב טוב, ענוותן וצנוע, מלמד סנגוריה ודן לכף זכות ומעורב בין הבריות. כעשרים וחמש שנה כיהן ברבנות בעיירה פילטן*. היו בידו כתבי־יד לספרים אלו: „קול תורה" על חמשה חומשי תורה, „קול שיר" על שיר השירים, „קול שבתות", דרושים לכל שבתות השנה, „קול שבירת ארזים", הספדים. „קול הדר", הדרנים על מסכתות, „קול נורא", דרושים לימים נוראים. „קול מועד", דרושים לימים טובים. חידושים על הש"ס, שאלות ותשובות. ספר אחד יצא לאור: „קול אבות" למסכת אבות. בשנות המלחמה העולמית הראשונה התיישב בריגה ועסק במסחר. נספה עם אשתו הרבנית הצדקנית בתיה, בנו יעקב ונכדו. לפי ששמעתי מבנו ד"ר יוסף ליטווין, עורך „שערי ציון" בלונדון, מצאו את גופו הערום כרוך בטלית.

ר' בנציון ליפשיץ

ר' בנציון ליפשיץ, בר אוריין, קובע עתים לתורה, ירא את ד', חסיד חבד"י. שנים רבות שימש גבאי במנין השלישי (או הגדול) דרייסין. היה נדבן ועסקן ידוע בכל מוסדות התורה, הצדקה והחסד שבעיר. יסד „גמילות־חסד" על שמו ושם אשתו מערע ליפשיץ שאף היא היתה מהנשים העסקניות.

* פילטן היתה אחת הקהילות העתיקות והנכבדות בקורלנד. בשנת תס"ח כבר היו שם קהילה ובית כנסת. בשנת תקס"ה היתה שם ישיבה, כן כיהנו בה פאר ברבנות גאונים וצדיקים. מצאנו חתומים בפנקס הרבה גדולי תורה ששימשו אחרי כן ברבנות בערים נכבדות. וראוי לציין אחת התקנות החשובות הרשומה בפנקס קהילת פילטן: „בכל פעם שיתוועדו לאסיפה מחויב כל אחד לאמר בנחת ובמתינות לכל מה שישאלו ממנו בענין המבוקש בלא שום דברי קשות, זלזולים וחסרונות על חברו. וכל מי שיעבור על זה ויתחיל לריב עם איזה איש מאסיפה ענוש יענש, דהיינו, שאין לו שום דעה והתמנות עד שנה תמימה באספה הנ"ל. ולאחר כלות שנה אז יהיה כפי ראות עיני האסיפה ומחויבים כל אנשי האסיפה להשגיח על זה שלא תהא שום מחלוקת בשעת התוועד האסיפה".

הרב ר׳ לוי ליכטנשטין

הרב ר׳ לוי ליכטנשטין בנו של הרב ר׳ צבי הירש ליכטנשטין ונכדו של הרב ר׳ אליעזר ליפמאן ליכטנשטין, רבני טוקום*. חכמי המקום אמרו: „כל מה שעשה ופעל הרה״ג הצדיק ר׳ עזריאל הילדסהיימר בגרמניה — פעל ועשה ר׳ אליעזר ליפמאן לטובת היהדות והיהודים בקור־לנד״. הרב ר׳ לוי היה „נצר משפחת ליכטנשטין הנודעה, אשר רבנים גאוני עולם העמידה וחמש עשרה דורות רבנים מובהקים גדולי מורי הוראה בישראל הקימה״ (מדברי אביו הרב ר׳ צבי הירש ליכטנשטין בהקדמה לספרו „הגיון לב״, חלק מדרשותיו, אשר נשא כפעם בפעם במשך שנות עבודתו, ריגה, תרע״א).

הרב ר׳ לוי קיבל תחלת חינוכו לתורה בבית אביו. המשיך לימודו בישיבת ריגה ולמד בישיבת „כנסת ישראל״ בקרמנצ׳וק, שם נמצאה ישיבת סלובודקה בשנות המלחמה העולמית הראשונה. מחידושי תורתו נתפרסמו בקונטרס „פלפול החברים״ (ריגה, תרפ״ד). ישב על כסא הרבנות בטוקום, כממלא מקום אביו. משפחת ליכטנשטין כיהנה ברבנות בטוקום במשך מאה עשרים וחמש שנה, ארבעה דורות (תקע״ו—תש״א). בימי השואה נספה עם רעיתו חיה בת הגאון ר׳ ברוך הלוי הורביץ, האבד״ק אלקסוט ור״מ בישיבת „כנסת־ישראל״ בסלובודקה, ועם אמו הרבנית מיכל בת הגאון ר׳ אלעזר שמחה רבינוביץ, רבה של לומזה.

הרב ר׳ אברהם דוד ליפשיץ

הרב ר׳ אברהם דוד ליפשיץ (אביו היה ידוע בשם „המגיד מהלוסק״) נתחנך בישיבת סלוצק. שם קיבל תורה מהגאון ר׳ איסר זלמן מלצר, ראש ישיבת „עץ־חיים״ וזקן ראשי הישיבות שבדור. נוסף לתורתו היה בעל מידות נעלות, ענוותן ומצניע לכת. שימש ברבנות בעיר ביחאור־חדש. שנים מספר התגורר במוסקבה והתפרנס שם משמירה בלילות. בא לריגה, כדי להמשיך דרכו לארצות הברית, ונשאר בה. התענין מאד בגורל הרבנים שנשארו ברוסיה. פירסם הגיוני רוחו בקונטרסים באידיש.

ר׳ מנדיל ליב מגריק

ר׳ מנדיל ליב מגריק, שוחט חבד״י בריגה. נתחנך בבית אביו רבי יעקב שמשון מגריק, שוחט ומוהל שנים רבות, שהיה ידוע בבחינת צדיק, מראשי חב״ד, מחסידים ואנשי

* במאה שעברה היתה טוקום ידועה כעיר מלאה תורה וחכמה ותהי עטרת גאוות ערי קורלנד, כאחת מערי ליטא המצויינות.

מעשה המפורסמים, ממגידי חסידות במנין הראשון דרייסין*. האדמו"רים והחוזרים החבד"יים היו מתארחים בביתו. בנו רבי מנדל ירש ממנו את מדותיו המפוארות. יהודי יקר וחביב מאד. בעל לב טוב ומיטיב לזולת בכל כוחו ושש לעשות צדק וחסד.

הרב ר' ברוך אשר נאה

הרב ר' ברוך אשר נאה נולד בעיר שקלוב פלך מוהילב. למד בישיבת „בית־יוסף" מיסודה של נובוהרודק במוהילב. נמנה עם התלמידים המצוינים והפעילים בתנועת המוסר הנובוהרודקאית. השפעתו הלכה וגדלה והוא נעשה לאישיות המרכזית בישיבה. מילא תפקיד חשוב בהעברת הישיבה ללטביה. בדרשותיו העממיות, במתק לשונו, במידותיו הנעלות ונועם הליכותיו נתחבב על הציבור בדווינסק, שנענה לקריאתו ובא לעזרתו בהקמת ישיבת „בית יוסף" מיסודה של נובוהרודק הוא היה יד־ימינו של הרב ר' דוד בודניק, מנהל הישיבה, וגדולה היתה השפעתו הרוחנית על התלמידים, שהסתופפו בישיבה הגדולה „בית יוסף" בדווינסק. מאמרו נתפרסם בקובץ „אור המוסר".

הרב ר' חיים מנחם נחמקין

הרב ר' חיים מנחם נחמקין, חתנו של הרב ר' אליעזר דון־יחיא רבה של לוצין, מבחירי תלמידי ישיבת רדין. מהמקורבים אל „החפץ־חיים" זצ"ל והמושפעים ממנו מאד. בקי גדול וירא שמים. דרשן מצויין ובעל מידות מפוארות. שימש ברבנות בעיירה מאַלטה שבלטגליה, ובאחרונה — בעיירה רוזינובסק־זילופה, ע"י הגבול הרוסי.

* המנין הראשון דרייסין („קאפוסטער") היה יותר עממי. אחרי המלחמה העולמית הראשונה נבנה מחדש בהידור רב בכספו של ה' קמנקוביץ. חנוכת הבית הוחגה ברוב עם, פאר והדר. שליח־ציבור היה שם הבעל־תפילה איצ'לה הדרוסקר, בעל קול נעים. רוב המתפללים היו שם בעלי־מלאכה ופשוטי־עם. גם שם נערכו כל יום שעורים כסדרם בתורה, הלכה, אגדה וחסידות.

הרב ר׳ יצחק סגל

הרב ר׳ יצחק סגל, נתחנך בישיבת ריגה. נואם מצויין, עסקן אגודאי חרוץ, שימש ברבנות בעיירה שאבּיללן שבקורלנד.

ר׳ נתן סגל

ר׳ נתן סגל (בן השוחט מרוזינובסק), היה מתלמידיו הראשונים של הרב ר׳ חיים יצחק יודלסון בבית אולפנא „יגדיל־תורה". משם עבר לישיבת ריגה. נמנה עם התלמידים המעולים, שקט וצנוע ואהוב על רבותיו וחבריו. עסק בהו־ראה ובמתן שיעורים פרטיים. אחיו הם: הרב ר׳ יצחק סגל ור׳ זאב סגל, גם הוא מתלמידי ישיבת ריגה.

הרב ר׳ נפתלי הרץ סוסנוביק

הרב ר׳ נפתלי הרץ סוסנוביק, מגדולי תלמידי־חכמים ויראי־שמים. שנים רבות שימש רבן של אנשי חב״ד במנין החבד״י ברחוב מאטיי 22 בריגה. הגיד שם שיעורים שונים בנגלה. כן לימד שיעורי תורה בבית אולפנא „יגדיל תורה״.

ר׳ חיים יצחק סלביאצ׳ינסקי

ר׳ חיים יצחק סלביאצ׳ינסקי נולד בעיירה קרקנובה, פלך קובנה, לאביו ר׳ ישעיהו סלביא־צ׳ינסקי. חותנו היה רבי מנחם מנדיל ינקילביץ, ששימש שנים רבות שו״ב בעיירה קנדאו.

ר׳ חיים יצחק שימש בטוקום במשך ארבעים שנה שוחט ומוהל, בעל תפילה, בעל־קורא ותוקע. קריאתו בתורה, תקיעותיו בראש השנה ותפילותיו בימים נוראים נעמו לאזני הציבור. בלילות שבת לימד בבית־המדרש חומש עם רש״י, בשבת לפני המנחה — פרק משניות ואחרי מנחה היה דורש מעניינא דיומא. קראו לו „דער מאדערנער רעדנער״. היה מראשי „חברה־תורה״ ו„חברה שומרי־שבת״, מאוהבי שפת־עבר וחובבי־ציון. מהפעילים בחברת גמילות־חסדים, שעל שם „החפץ חיים״ זצ״ל.

את בניו חינך לתורה: שמואל סלביאצ׳ינסקי ואליהו בר סלביאצ׳ינסקי, שניהם למדו בישיבת ריגה ושימשו שוחטים בעיירה שאביללן, שבקורלנד. הראשון כחזן ושוחט והשני — כשוחט ומוהל. גיסו ר׳ יודל סלפק מקובנה שימש שו״ב בקנדאו, כממלא־מקום חותנו ר׳ מנחם מנדיל ינקילביץ. ר׳ חיים יצחק סלביאצ׳ינסקי, שני בניו וגיסו נספו בימי עברה.

הרב ר׳ יעקב סמארגאן

הרב ר׳ יעקב בר׳ צבי אריה סמארגאן, חתנו של הרב ר׳ יקותיאל האבד״ק זאָזמאָר. שימש ברבנות שנים רבות בעיירה דאגדה, שבלטגליה. יסד שם קיבוץ בחורים והגיד לפניהם שיעורי תורה. בידו היה בכתב־יד ספר „בכורי יעקב״, חידושים על הש״ס ועל החלק הראשון של „יורה־דעה״ והערות על ספר „קצות החשן״.

ר׳ חיים ספיבק

ר׳ חיים ספיבק, תלמיד חכם, ירא שמים ומצויין במידותיו. היה בריגה מורה בגמנסיה „תורה ודרך־ארץ״ לגמרא, לדינים ומוסר.

הרב ר׳ ישראל אלתר ספרן־פוקס

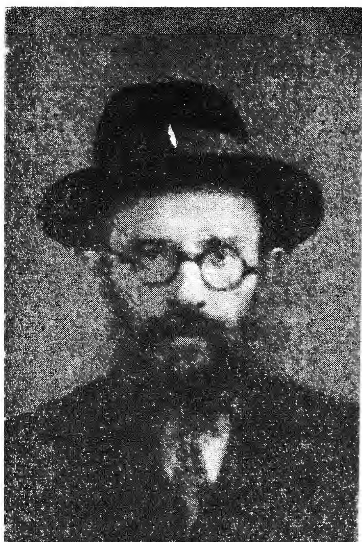
הרב ר׳ ישראל אלתר ספרן־פוקס נולד בעיירה סמוך לסטרי במזרח גליציה, למשפחה חסידית. נתחנך על ברכי־התורה, באוירה של קדושה וטהרה. בילדותו גילה כשרונות של עילוי ושקידה עצומה. בא לוינה בהיותו בן ארבע־עשרה שנה והפליא כל יודעיו. קיבל תורה מגדולי פולין, ביניהם הרב ר׳ אריה צבי פרומר (הקדוש) ר״מ בישיבת חכמי־לובלין, שהיה ידוע בשם „הרב מקוזיגלוב״. בהיותו בן שש־עשרה סיים את הש״ס ונתפרסם בידיעותיו המקיפות, במידותיו התרומיות ובהתנהגותו בחסידות.

נסע לדווינסק להתוודע אל הגאון הרוגצ׳ובי ולקבל ממנו סמיכה. הרוגצ׳ובי בחן אותו, תהה על קנקנו וסמכהו בעין יפה. הוא החשיבו וחיבבו מאד. בשנת תרצ״ו כשבא הרוגצ׳ובי לוינה להתרפא, שימש אותו הרב ספרן־פוקס כתלמיד את רבו וטיפל בו במסירות. כשנסתלק הרוגצ׳ובי, הוא היה בין המלווים את ארונו לדווינסק. עדת החסידים בדווינסק בחרה בהרב ספרן־פוקס לשבת על כסא הרבנות כממלא־מקומו של הרוגצ׳ובי.

הוא הדפיס את ספרו של הרוגצ׳ובי „צפנת פענח״ (שאלות ותשובות) וכתב בשער הספר: „נעתק ונסדר ע״י תלמידו הרב ר׳ ישראל אלתר רב דפה דאוגאווילס, ת״ש.״

ואלו הדברים שכתבה במבוא הספר בתו של הרוגצ׳ובי: „השתדלתי למלא רצון צדיק כבוד אבא מארי שר התורה להוציא את כל ספריו, תשובותיו וכתביו לאור עולם. אני ואחוזת מרעיו נגשנו אל מלאכת הקדש, ותלמידו התביב הרב ר׳ ישראל־ספרן־פוקס, המשרת בקדש במקומו לעדת ישראל טרח ועמל והקדיש עתות הרבה להוציא חמה מנרתיקה למען עדן רוח ישראל סבא מול נוגהות ספריו, וכבר עלה בידו להעתיק ולסדר הרבה כי״ק, שהם מוכנים לדפוס. מדברי הכותב בלב כאב ונשבר, מאת המוציאה לאור״.

הרב ר׳ יהודה עבער

הרב ר׳ יהודה עבער בר׳ אברהם יעקב עבער, יליד קרסנולוק פלך מינסק. נתחנך בישיבת ליו־באוויטש. בנעוריו נתפרסם כעילוי. גדול בתורה וראש־ישיבה מובהק. שימש ריש־מתיבתא הראשי בישיבת „תומכי־תמימים" בעיר נעוול בשנות המלחמה העולמית הראשונה (כשישיבת ליו־באוויטש עברה לשם) והיה ראש ישיבת חב"ד בווארשה ומנהל הישיבה. היה עורך „שערי תורה" בקובץ „התמים" (וארשה, תרצ"ז), בו נתפרסמו דברי־תורה שלו. האדמו"ר מליובאוויטש החשיבו וחיבבו מאד. כשנסע האדמו"ר לארצות הברית הזמין את הרב עבער לבוא אליו. בפרוץ המלחמה העולמית השניה ועם כיבוש ווארשה עבר לריגה, כדי שיוכל לעשות דרכו לאמריקה, אולם נתעכב בגלל מחלת ילדו. בינתיים נסגרה הדרך, והוא נשאר בריגה ונספה שם בימי השואה.

הרב ר׳ מנחם מנדל עהרליך

הרב ר׳ מנחם מנדל עהרליך שימש ברבנות בעיירה ביסטריץ, פלך ווילנא. עסקן חרוץ ורב פעלים למען החינוך התורני בפולין. התנדב לבקר ערים שונות מחוץ למדינה לשם המגבית לטובת ישיבת־רדין, שנמצאה אז במצב דחוק. לשם זה בא ללטביה. הכירוהו והוקירוהו ראשי עדת פרוינבורג (קורלנד לפנים), והם בחרו בו לרב. גם בלטביה המשיך בעבודה מאומצת למען ענייני החינוך התורני. בכל אסיפה שנתכנסה לתכלית זו היה הוא ראש המדברים. חבריו הרבנים והעסקנים ידעו היטב, כי מה שהוא דורש מהם מקיים הוא קודם כל בעצמו.

הרב ר׳ פינחס עלישברג

הרב ר׳ פנחס עלישברג, נולד בעיירה מיר, פלך מינסק, לאביו הרב ר׳ העשל, ששימש מזכיר בישיבת מיר. נתחנך בישיבות מיר, סלובודקה וסמילוביץ. עסקן חרוץ מנעוריו. בשנות הרעב ברוסיה, אחרי מלחמת העולם הראשונה, כיתת רגליו מכפר לכפר לאסוף לחם בעד בני־הישיבה דסמילוביץ. בשנים האחרונות בא לריגה. הוציא שם חיבור על מסכת „ברכות" באידיש.

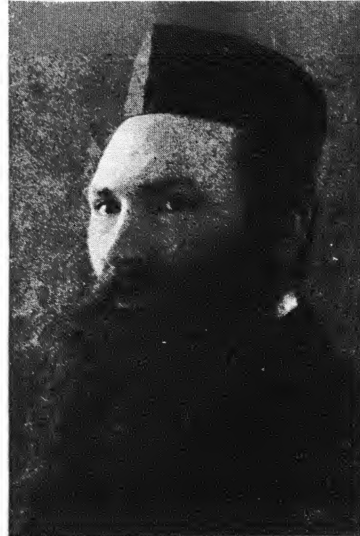
הרב ר' יעקב עפשטין

הרב ר' יעקב עפשטין בר' אליהו דוד עפשטין, בן בנו של הרב ר' צבי חיים עפשטין אשר שימש ברבנות שלא על מנת לקבל פרס בעיירה באקשט, פלך ווילנא, ומצד אמו — נכדו של הרב ר' מרדכי'לה ווייצל־רוזנבלט אשר כיהן פאר ברבנות בארבע קהילות חשובות: ביטן, קרליץ, אשמינא וסלונים ושיצאו לו מוניטין כבעל־מופת.

הרב ר' יעקב עפשטין נולד בעיירה באקשט, נתחנך בישיבת „כנסת ישראל" בסלו־בודקה, קיבל שם תורה מדודו הגאון ר' משה מרדכי עפשטין ולמד בישיבת סלוצק אצל הגאון ר' איסר זלמן מלצר.

היה גדול בתורה, כוחו היה יפה כמחדש. נואם מצוין, בעל מידות תרומיות וחביב על הציבור. שימש ברבנות בעיירה שובט שבלטביה. בימי השואה נספה עם רעייתו הרבנית ועם ששת בניו.

הרב ר' חיים אהרן בצלאל פאול

הרב ר' חיים אהרן בצלאל פאול, נולד בעיר דווינסק לאביו הרב ר' רפאל הכהן פאול. היה תלמידו המובהק של הגאון רבי מאיר שמחה ומוסמך על־ידו. שלש־עשרה שנה שימש ברבנות ברוזינובסק־זילופה, שע"י הגבול הרוסי, ועשרים ושתים שנה כיהן פאר ברבנות בעיירה ניירי (פרידריכשטאדט) בקורלנד.

רב פעלים לתורה ולציון. עסקן ציבורי חרוץ לענייני העיר. מסור לקרן הקיימת, חביב ואהוב על הבריות. בימיו נוסדה בניירי „חברה משניות". מדי יום ביומו הגיד שיעור במשניות ובגמרא. נבחר לסגן ראש העיר. נלחם נמרצות נגד ה„בונד" והעביר את בית־הספר המקומי לשפת ההוראה בעברית. ביזמתו ומרצו — יחד עם פעולתו והש־פעתו של הרב ר' ליבציג כהן, מנכבדי־העיירה — הוקם בעיירה בנין „תלמוד־תורה" מפואר (אנשי ניירי בארצות הברית תרמו להקמתו אלף דולר, וגם ר' ליב קדיש ור' יוסף כץ, ילידי ניירי, מנכבדי העיר ריגה, השתתפו בנדבתם בעין יפה). ביום פטירת רבי מאיר שמחה הספידו על יד הקבר הפתוח. על פי הצעתו החליטה „חברה משנה וגמרא" בניירי, שאחרי כל לימוד יתפללו תפילה מיוחדת לעילוי נשמתו של גאון הדור, וזקן החברה יגיד קדיש דרבנן במשך כל השנה.

ר׳ שמואל זנגביל פאול

ר׳ שמואל זנגביל פאול בהרב ר׳ חיים אהרן בצלאל פאול, רבה של ניירי. מבוגרי גמנסיה „תורה ודרך־ארץ" בריגה. גמר את חוק־לימודיו בפקולטה למשפטים בפראג, ואח"כ שימש מורה בגמנסיה „תורה ודרך־ארץ". חיבר ספר הסטוריה בעברית. עתונאי־מחונן, השתתף בעתון „פרימארגן". נספה במחנה דכאו.

ר׳ מאיר פוגלמן

ר׳ מאיר בר׳ אריה ליב פוגלמן (אחיו של הסוחר הנכבד בריגה ר׳ זלמן פוגלמן, גבאי בית הכנסת ברחוב גוגול), תלמיד־חכם חשוב, מסביר מצויין ובעל מידות נעלות. הגיד שעורים במשניות, עין יעקב וחיי־אדם במנין „באזאר־בארג" בריגה, שלא על מנת לקבל פרס. רבות בשנים שימש שליח־ציבור לימים נוראים ב„מנין גוטקין" ברחוב העמודים 6 בריגה.

הרב ר׳ מנחם מאניש איסר פולונסקי

הרב ר׳ מנחם מאניש איסר פולונסקי, בן הרב ר׳ אברהם ליב פולונסקי, רבה של העיירה דונילביץ, פלך ווילנא, וחתנו של הרב ר׳ מאיר רובינזון, רבה של רדשקביץ, פלך ווילנא. נולד בדונילביץ. ראשית חינוכו התורני קיבל בבית אביו. למד תורה אצל הגאון ר׳ יצחק יעקב ריינס הגאבד"ק לידא. בהיותו בן שמונה־עשרה הוסמך לרבנות. בעל השכלה ונואם מצוין. איש היזמה המעשית, עסקן ציבורי וציוני נאמן. בהיותו אברך נתקבל לרב בעיירה אולשאן, פלך ווילנא. בשנות המלחמה העולמית הראשונה עבר לברדיאנסק שעל גדות הים השחור ושימש שם רב העדה. פעל אז הרבה לטובת פליטי המלחמה בדרום רוסיה. עם תום המלחמה חזר לפולין ונתמנה לרב בעיר שווינצן, פלך ווילנא. לבסוף נבחר לרב בעיר ליבאו, בה כיהן ברבנות עד היום המר והנמהר. חיבר ספר „פומא־דנהורא". הוא חתום על הכרוז של רבני פולין לטובת „קרן היסוד" שנתפרסם בחוברת „האוצר" (הוצאת כנסת, ירושלים תרפ"ו).

ר׳ מנחם זאב פולוצקאי

ר׳ מנחם זאב פולוצקאי, נולד בריגה לאביו ר׳ ישראל זלמן פולוצקאי (מתלמידי החכמים החשובים, אחד מבעלי ההוראה המצויינים והמחנכים המובהקים בבית ספר „חדר־מתוקן״. שמונה־עשרה שנה מילא תפקידו באחריות גדולה, באמונה ובמסירות יוצאת מן הכלל, והיה נערץ בעיני מאות התלמידים שנתחנכו על ידו. על שמו היה נקרא המנין ברחוב העמודים 89 „פאלאצקאי׳ס־מנין״. דברי הספד עליו נתפרסמו בחוברת „לעתים מזומנות״ ע״י חברו לדעה ועבודה ר׳ אברהם יצחק ליברמן).

ר׳ מנחם זאב פולוצקאי היה יודע תורה, איש משכיל, מחובבי שפת עבר הנלהבים ובקיאים בספרות העתיקה והחדשה. בעל ספריה גדולה. מורה מצויין ומרצה מחונן. ציוני ותיק. חבר ל„שוחרי ציון״ בריגה משנת תרס״ה. בשנת תרס״ד פירסם בירחון־המזרחי „מכתב גלוי לצעירים אחי בדעה״ (המזרחי, ווילנא, חוברת ו׳ תרס״ד). מנהל המחלקה היהודית שעל יד המיניסטריון להשכלה. לפני חמש־עשרה שנה ביקר בארץ.

הרב ר׳ יחזקאל פייגין

הרב ר׳ יחזקאל פייגין, הידוע בשם „חאצע״, יליד לוקאמל פלך מוהילב, נתחנך בישיבת ליובאוויטש. אחד משבעת טובי בני־הישיבה, שנשלחו לפי הוראת האדמו״ר מליובאוויטש לחברון ליסד שם ישיבת „תומכי־תמימים״. אחרי שהותו שם כשנתיים חזר לליובאוויטש. מעמודי התווך של חב״ד, „עובד־ותמים״ מפורסם. שימש מזכירו של האדמו״ר מליובאוויטש בריגה ובווארשה והיה נאמן־ביתו ואיש־סודו. מנהל ישיבת „תומכי־תמימים דליובאוויטש״ (בגולה) ומזכיר הישיבה. עורך „שערי חסידות״ בקובץ „התמים״ שהופיע בווארשה. בו נתפרסמו דברי־חסידות שלו. „חאצע״, היה מה„חוזרים״ הידועים. בשנות שבתו בריגה היה חוזר חסידות במנין השלישי דרייסין.

ר׳ יעקב פיינשטיין

ר׳ יעקב פיינשטיין בן הרב ר׳ דוד פיינשטיין, רבה של סטאראבין, פלך מינסק. תלמיד חכם, ירא שמים ובעל מידות. שימש שוחט במינסק באיזור „בריסקער וואקזאל״. בא לריגה עם הרבנים פליטי־רוסיה, כדי לנסוע לארצות־הברית, אולם נתעכב ונשאר בריגה. שימש את האדמו״ר רבי שלמה שמואל בהר״ר ברוך אשר טברסקי, לבית צ׳רנוביל זצ״ל, והיה נאמן־ביתו בשנות שהותו בריגה.

הרב ר׳ יהודה ליב שלמה פלצינסקי

הרב ר׳ יהודה ליב שלמה פלצינסקי, בנו של הרב ר׳ משה מישל פלצינסקי (שהיה מפורסם בשם „העילוי מסובאלק״. גדול בתורה וצדיק במעשיו. הניח הרבה כתבי־יד בהלכה. היה ידיד־נפש של הגאון רבי מאיר שמחה, רבה של דווינסק. ישב על כסא הרבנות בעיירה ווישקי שבלטגליה במשך ארבעים שנה), וחתנו של הסבא ר׳ נתן צבי פינקל, המיסד והמנהל הרוחני של ישיבת כנסת ישראל בסלובודקה.

היו לו כשרונות עילאיים. נתחנך בישיבות סלובודקה וסלוצק. עשרים וחמש שנה שימש ברבנות בעיירה ווישקי, כממלא מקום אביו וכיהן ברבנות באיזור פלאן־חדש בדווינסק. כל בניו נתחנכו בישיבות המפורסמות וזכה לבנין וחתנין רבנן גדולי התורה, ראשי ישיבות, יושבי על מדין, מהם שעלו לישראל ותופסים מקום חשוב.

לפי השמועה — ביום השואה, כשהוליכו את יהודי דווינסק כדי להוציאם להורג, הלך בראשם עטוף בטלית. נספה וספר תורה עמו — כתבי־היד המרובים והחשובים של אביו שהיו בידו. (מחידושי תורה שלו נתפרסמו בירחון „כנסת ישראל״ סיון תרח״ץ, מרחשון תרצ״ט).

הרב ר׳ יעקב מאיר פלצינסקי

הרב ר׳ יעקב מאיר פלצינסקי, בנו של הרב ר׳ יהודה ליב שלמה פלצינסקי, בן בנו של הרב ר׳ משה מישל פלצינסקי, נתחנך באכסניות של תורה: בישיבות רז׳יצה, ריגה, בקרמנצ׳וג, סלובודקה וחברון. שימש ברבנות בעיירה ווישקי, לטגליה, מקום שכיהנו פאר ברבנות אביו ואבי־אביו — שושילתא של שלשה דורות במשך תשעים שנה. מחידושי תורה שלו נתפרסמו בירחון „כנסת ישראל״ (תמוז תרצ״ט, מרחשון ת״ש). במכתבו לאחיו ר׳ משה פלצינסקי בארץ ישראל כתב פעם: „מוטב לי להיות רועה צאן בגליל — מלהיות רועה צאן בווישקי״...

הרב ר׳ אהרן שכנא פלצינסקי

הרב ר׳ אהרן שכנא פלצינסקי, **בנו של הרב** ר׳ יהודה ליב שלמה פלצינסקי, וחתנו של הרב ר׳ צבי הירש ימיני רבה של העיירה ווילון שבלטגליה. למד בישיבות ריגה ו„כנסת ישראל״ בסלובודקה. נואם מצויין, שימש ברבנות בעיירות אנטינופול־מַלטה שבלטגליה. ובאחרונה כיהן ברבנות בעיירה ווילון, כממלא מקום חותנו. פעמים אחדות נסע למדינת שבדיה בתור שד״ר של ישיבת „כנסת ישראל״ בסלובודקה ושליחותו הוכתרה בהצלחה. מחידושי תורה שלו נתפרסמו בירחון „כנסת ישראל״ (ניסן תרח״ץ, כסלו ת״ש, ניסן ת״ש).

הרב ר׳ עֻזריאל פלקסר

הרב ר׳ עזריאל פלקסר, בעל מאפיה בדווינסק. העדיף להתפרנס מיגיע כפיו. לימד בקביעות מדי יום ביומו קבוצת בעלי־בתים ובעלי־מלאכה שיעור בהלכה ואגדה באחד מבתי המדרש שבעיר. ממיסדי סניף „המזרחי״ בדווינסק ויושב ראש שלו. סייע לייסוד קבוצה להכשרה חקלאית של „החלוץ־המזרחי״ בחווה רומאנישקי שעל־יד דווינסק. כן עזר לייסוד הקיבוץ העירוני של „החלוץ־המזרחי״ בדווינסק.

הרב ר׳ ליב פרידברג, רבה של העיירה גרובין בקירלנד.

הרב ר׳ ליב פרידברג

ר׳ יצחק צִיוני

ר׳ יצחק ציוני (בן הרב ר׳ דוד ציוני, הרב מלוגה פלך פטרבורג, שנהרג בימי הפרעות בשנת תרס״ו ע״י אודיסה ונכדו של ר׳ איצ׳לה רז׳יצר), תלמיד חכם, ירא שמים, טהור נפש, צנוע מהמורים המעולים והמשובחים לתלמוד בגמנסיה „תורה ודרך־ארץ״ בריגה.

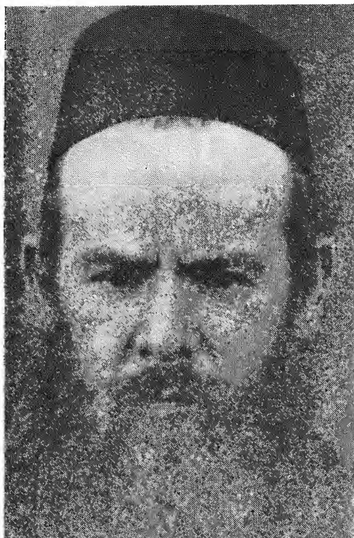
הרב ר' ישראל יעקב צ'רניאק

הרב ר' ישראל יעקב צ'רניאק, יליד העיר רז'יצה בלטגליה. ראשית חינוכו התורני קיבל בישיבת רז'יצה. המשיך לימודו בישיבת ריגה. למד גם בישיבת בוגורודסק, שם קיבל תורה מהגאון הטבריגי רבי אברהם אהרן בורשטין זצ"ל. הצטיין כשקדן גדול. (היה חתנו של ר' שלמה'לה השמש של מנין „באזאר־בארג"*, יהודי חביב ויקר, בעל צדקה ומכניס אורח, מאינשי דבדיחי. ביחוד היה ביתו פתוח לרווחה לבני־הישיבה. דירתו היתה על יד המנין „באזאר באָרג" ובקומה השניה של אותו בנין היתה הישיבה).

הרב צ'רניאק היה ממגידי השיעור בישיבת ריגה ושימש ברבנות בעיירה מאריינהויז־ווילאקי, במקומו של הרב ר' בנציון דון־יחיא. היה מעסקני החינוך החרדי בלטביה. מחידושי תורה שלו נתפרסמו בקונטרס „פלפול התלמידים" (ריגה, תרפ"ד).

הרב ר' שמעון אריה קדש

(ראה עמוד 285)

הרב ר' דוד נח קובנט

הרב ר' דוד נח קובנט (בר' משה אליהו המלמד מרז'יצה וחתנו של הרב ר' יהודה, ששימש רב בעיירה אנטוליפט, פלך קובנה) היה בקי ודרשן. הוא היה הרב הראשון והאחרון בעיירה בולווי שבלטגליה, לפני כן שימש ברבנות בעיירה בלטינובה, לטגליה.

---

* במנין „באזאר־באָרג" ברחוב מאריאַס 13, התחילו להתפלל מעלות השחר והיו מתפללים שם הרבה מנינים. בין המתפללים בלטה אישיותו של הפרנס המופלא ציר הסיים הלטבי רבי מרדכי דובין. שם היה מקבל את ה„לקוחות" שלו, אנשים ונשים מריגה ומערי השדה שבאו לבקשו שישתדל בשבילם אצל הרשות.

הרב ר׳ יצחק קובנט

הרב ר׳ יצחק קובנט, יליד העיירה בולווי (בן הרב ר׳ דוד נח רבה של בולווי וחתן הרב ר׳ זאב חאראש מ״מ דריגה), היה מבחירי תלמידי ישיבת ריגה. מבני הישיבה היחידים שקיבלו סמיכה מהגמ״מ זק, רבה של ריגה וריש המתיבתא. הרב קובנט שימש כאחד מראשי־הישיבה בריגה. מחידושי תורה שלו נתפרסמו בקובץ התורני „פלפול החברים״ (ריגה, תרפ״ד).

הרב ר׳ יוסף קובנט

הרב ר׳ יוסף קובנט בהרב ר׳ דוד נח קובנט, רבה של בולווי. נתחנך בישיבת ריגה, ושימש ברבנות במאריינבורג.

ר׳ יוסף נפתלי קלטון

ר׳ יוסף נפתלי קלטון, תלמיד חכם מובהק, ירא שמים ובעל מידות. שנים רבות היה שמש ראשי בבית הכנסת ברחוב העמודים 63 בריגה*. הגיד שם שיעור יומי בגמרא. הציבור התייחס אליו בכבוד ויקר.

---

* ממיסדי בית הכנסת ברחוב העמודים 63 היו: ר׳ פייטל כהן, איציגסון ואהרן צוקר. מהגבאים היו אהרן צוקר, ששימש בגבאות שנים רבות. פריידברג, צבי זלקין, גיברט וחיים גליקמן (האחרון עלה לארץ ומנו״כ בת״א). בעל קורא הקבוע בשבתות וימים טובים היה הרב ר׳ מנחם מנדל אווין, חתנו של הגאון ר׳ משה שפירא הגאבד״ק ריגה. הרב אווין היה בעל הדרת פנים מאירות, צדיק באורחותיו, מעורב בין הבריות וחביב מאד לציבור. בימות החול היה מתפלל בקביעות ב„אלטנייע־שול״.

ר׳ דוד קלאטצאוו

ר׳ דוד קלאטצאוו (חתנו של הרב ר׳ מרדכי אורי סמונוב רבן של הקהלות שאביללן, ווינדאו ומיטאו וחותנו של הרב ר׳ צבי הירש טרויב) מנכבדי העיר טוקום, שקדן בתורה, למדן מופלג, ירא שמים, מעמודי התווך של ה„דף־גמרא" וממגידי השיעורים.

ר׳ חיים קלופט

ר׳ חיים קלופט נולד בעיר נעוול פלך וויטבסק לאביו ר׳ שניאור זלמן קלופט. בעל כשרון ובר־מידות. פיקח ומנומס. חניך בית אולפנא „יגדיל תורה" בריגה. מראשוני תלמידי ישיבת ריגה. בשנות המלחמה העולמית הראשונה למד בישיבת סלובודקה ובישיבת פרילוקי — שהרב ר׳ יואל באראנצ׳יק הביאו לשם. מתלמידיו המובהקים והוותיקים של ר׳ יואל באראנצ׳יק ומושפע ממנו מאד. שימש מורה בגימנסיה „תורה ודרך ארץ" בריגה. ביקר בישיבת מיר ונשא חן בעיני מנהל הישיבה הגה"צ ר׳ ירוחם ליבאוויץ זצ"ל. בשובו לריגה פירסם בעתון „היינט" רשימות מבקוריו בישיבת מיר ומשיחותיו של ר׳ ירוחם.

ר׳ אברהם פסח קלטון

ר׳ אברהם פסח קלטון בנו של ר׳ יוסף נפתלי קלטון. ת"ח, ירא"ש, ענותן וצנוע. חבר הועד של „צעירי אגודת ישראל" בריגה. מנהל השיעור דף יומי העולמי במנין „צעירי אגודת ישראל", וממגידי שיעור גמרא בביהמ"ד דרחוב העמודים.

ר׳ מאניש קליצנר

ר׳ מאניש קליצנר, תלמיד חכם גדול. בקי בש"ס ובספרות החסידית. שימש במנין השלישי דרייסין. שנים רבות הגיד שם שיעור גמרא מדי יום ביומו. ארבע פעמים סיים את הש"ס עם הציבור. קבע עתים לתורה בביתו עד שעה מאוחרת בלילה. עסק בתורה, בצדקה וגמילות חסדים. משכורתו הזעומה חילק לעניים ובעצמו התפרנס בדוחק. שני בניו ר׳ הלל ור׳ ליב למדו בישיבת סלובודקה, נחשבו שם בין המצויינים. היה מקובל ומכובד מאד על הציבור.

הרב ר׳ גרשון קפלן

הרב ר׳ גרשון קפלן, יליד העיר מינסק. למד בישיבות גרודנה ומיר. חתן רחל בלוך, אלמנת הרב ר׳ בנימין בלוך מריגה. הגיד שיעור גמרא ב„מנין פולוצקאי״ ברחוב העמודים.

הרב ר׳ נפתלי הירץ קלאצקין

(ראה עמודים 280—277)

הרב ר׳ יצחק אייזיק קנטור

הרב ר׳ יצחק אייזיק קנטור, יליד טלז, פלך קובנה, נתחנך בישיבות ליטא. גדול בתורה ודגול במידות (גיסו של הרב ר׳ ישראל משה כלאב). מראשי־הישיבה בריגה. העמיד תלמידים הרבה המזכירים את שמו ביראת כבוד ובחיבה יתירה.

הרב ר׳ יעקב קופל קלצקין

הה״ב ר׳ יעקב קופל קלצקין יליד העיר דווינסק, חתנו של ר׳ מנדל ליברמן, מראשי חסידי חב״ד בקרסלבקה. שימש ברבנות בקרסלבקה* כרבן של החסידים.

ר׳ יצחק זאב רבינוביץ

ר׳ יצחק זאב בר׳ אליעזר רבינוביץ יליד יאנישקי, פלך קובנה (חתנו של הרב ר׳ יצחק אייזיק ברנהיים, מהעסקנים המסורים לטובת בית־האולפנא שבגרובין**) היה למדן מופלג, ירא שמים, מאישי התורה שדרכיהם נאים ומעשיהם מתוקנים מענווי רוח ומצניעי־לכת, מראשי „המזרחי״ בריגה, מעמודי התווך של הדף־גמרא ב„מנין המזרחי״ וממגידי השיעור היומי ב„מנין חיים־ברוך״ הידוע שברחוב ויידנדאם. עסקן מסור לחינוך הדתי־הלאומי, חבר הנהלת „חדר מתוקן — תושיה״ וחבר הועד העירוני של קרן היסוד ומרכז הקרן הקיימת.

ר׳ הניך רבינוביץ

ר׳ הניך רבינוביץ, יליד בירז פלך קובנה. נתחנך באכסניה של תורה באיישישוק. שוחט עופות בריגה. הגיד בקביעות דף גמרא ב„אלטנייע־שול״.

---

* על תולדות העיירה קרסלבקה מספרים: היתה אחוזה בקרסלבקה של הגרף פלטר. רצה להפוך את האחוזה לעיר. הלך לווילנא ופנה אל ראשי העיר, שיתנו לו רב מווילנא וגם בעלי־בתים נכבדים, והוא ידאג לפרנסתם. הציעו לו את ר׳ זלמן חריף, מגדולי הרבנים דווילנא ובעלי־בתים חשובים להתיישב בקרסלבקה. הגרף פלטר הושיבם באחוזתו, המציא להם פרנסה וכך הקים את העיר.

** אחד מתלמידי רבי ישראל סלנטר וממשיכיו העיקריים בחכמת המוסר, הגה״צ ר׳ שמחה זיסל זיוו קלמר, העביר את בית התלמוד־תורה מקלם לעיירה גרובין הסמוכה לליבאו שבקורלנד. ר׳ אליעזר דסלר מעשירי ליבאו ונדיביה, ממקורביו ומעריציו של ר׳ שמחה זיסל, תרם עשרת אלפים רובל לרכישת בית גדול ומודרני ובו מטבחים וחדרי לינה, בשביל בית־אולפנא זה בגרובין. נוסף ללימודים העיקריים, תורה ומוסר, למדו בו גם שפות ומדעים כלליים ושעות קבועות היו לטיולים ולהתעמלות (כפי תכנית החינוך החרדי בפרנקפורט). לבית אולפנא זה נהרו תלמידים רבים ויצאו לו מוניטין ברמ״ים, במנהלים ובמדריכים מפורסמים, בתכנית הלימודים המיוחדת במינה, בתלמידיו המעולים והמצויינים. בית חינוך זה היה קיים כעשר שנים (תרל״ו—תרמ״ו). נסגר מפאת מחלתו של מיסדו ר׳ שמחה זיסל.

הרב ר' בנימין בינוש רבינר

(ראה עמוד 271)

הרב ר' מרדכי רבינר

(ראה עמוד 275)

הרב ר׳ ראובן רובינשטיין

הרב ר׳ ראובן רובינשטיין נולד בפרוינבורג, שבקורלנד לאביו ר׳ יעקב דוד. נתחנך בישיבת טלז. מתלמידיו המובהקים של ראש־הישיבה הגאון ר׳ חיים רבינוביץ הידוע בשם „ר׳ חיים מייסאדער״. מסביר מצוין ודרשן מפואר. שנים אחדות הגיד שיעור גמרא ב„מנין המזרחי״ בריגה. באחרונה שימש ברבנות בעיר ווינדאו.

הרב ר׳ שפטיל רוזנהולין

הרב ר׳ שפטיל רוזנהולץ, יליד העיר ווילקובישק, מתלמידי ישיבות טלז וסלובודקה. חתנו של הרב ר׳ ליפא רוצקין המו״ץ בדווינסק. ממלא מקום חותנו בתור מורה־הוראה שם.

ר׳ ליב רמיגולסקי

ר׳ ליב רמיגולסקי, מוכר ספרים*, יודע תורה, עסקן במצוות ובעל טובה. בשנים האחרונות הגבאי הראשי ב„אלטנייע־שול״.

היה אחיו של הרב ר׳ בנימין אליהו רמיגולסקי, שנתפרסם בנעוריו בישיבת וולוז׳ין בשם „העילוי־מריגה״. מגדולי התורה המובהקים, מהרבנים המפורסמים, ששמם הלך לפניהם. מחבר ספר רב האיכות „הדרת בנימין״, ב׳ חלקים, על הלכות קדשים והדרנים על דרך הפלפול ודרוש (ווארשה, תר״ץ). רבן של הקהילות החשובות: וואָנדאָן שבליפלנד, טרסטינה, סטוויסק, גריובה וסומיטיץ. מחברי המזרחי, חתום על כרוז רבני פולין למען „קרן היסוד״ (אוצר הארץ, ירושלים, תרפ״ו).

* מוכר הספרים השני הידוע בריגה היה ר׳ בנימין שרשבסקי יליד רז׳יצה. תלמיד חכם חשוב, חובב נלהב של השפה העברית, שהיתה השפה המדוברת בביתו. בקי בספרות העתיקה והחדשה. יהודי פיקח וממולח. בביתו ברחוב המעיינות 16 התקיים מנין קבוע בשבתות וימים טובים, שהיה ידוע בשם „המנין־הלטגלי״.

ר׳ שמואל רשבם

ר׳ שמואל רשבם נולד בקרסלבקה, פלך וויטבסק, לאביו ר׳ אברהם רשבם, מנכבדי העיר ומתלמידי החכמים המובהקים ולאמו ברכה, אשה צדקנית, מזרע הגאון „שאגת אריה״ זצ״ל.

ר׳ שמואל היה תורני, יר״ש, משכיל, ציוני נלהב ואיש־מזרחי נאמן. אחרי נישואיו התיישב בדווינסק ועסק בהוראה בבית ספר תיכוני. בשנות המלחמה העולמית הראשונה בהיותו באוריול היה מרצה באוניברסיטה היהודית העממית עברית, הסטוריה ומוסר. עם תום המלחמה חזר והתיישב בקורסובקה, שימש שם מורה לתנ״ך, לעברית ולמוסר בבית־הספר היסודי היהודי ובגמנסיה העירונית.

הרב ר׳ משה שוב

הרב ר׳ משה שוב (חתנו של הרב ר׳ יוסף (יוסילה) רבינסון, רבה של קרסלבקה שבלטגליה, שהיה טיפוסי לרבנים מן הדור ההיא, גדול בתורה, דבק בצדקות, רחב לבב, זך המדות. בפנקס דק״ק קרסלבקה רשום בכתב ידו של הרב ר׳ גרשון, בנו של הרב ר׳ יוסף, יחוסו של אביו מזרע רבנים, דור אחר דור, עד הגאון רבי משה קרמר, רב בווילנא בשנת תע״ח), שימש ברבנות בקרסלבקה (עולמשר רב) כממלא מקום חותנו. מהרבנים הנאמנים למזרחי. מחידושי תורה שלו נתפרסמו בירחון „כנסת־ישראל״ (אדר א׳ תרח״ץ).

ר׳ בריל שוויי

ר׳ בריל שוויי, יליד דווינסק. אמו „חנה־ריווע די בעקערקע״ אשה צדקנית, היתה מחלקת לעניים חלות שבת חינם אין־כסף. היה חתנו של הר״ר יהודה ליב ברושטין. תחילת חנוכו התורני קיבל אצל הרב ר׳ ישעיהו אַרש, מומחה גדול להסברה, ראש „ישיבת וויטנברג״ („וויטנברג׳ס־ישיבה״) בדווינסק. המשיך לימודו בבית אולפנא „יגדיל תורה״, שם קיבל תורה מהרב יודלסון, למדן מופלג, חריף ובקי. אח״כ למד בישיבות ריגה וגרודנה. היה שוחט עופות בשוק המרכזי בריגה.

הרב ר׳ משה שטערן

(ראה עמוד 280)

ר׳ ישראל שמוקלר

ר׳ ישראל שמוקלר, שמש במנין ע״ש רבי זלמן ברלין ברחוב הטחנה 109. תלמיד חכם חשוב ומיטיב להסביר. פנים מאירות המפיקות חן. הצטיין בנועם נמוסיו וחן הליכותיו, חביב מאד על הציבור. הגיד שם שיעורי תורה מדי יום ביומו. את בנו המצויין נחמן חינך לתורה, ליראת שמים, לאהבת הבריות ולחיבת ציון (והוא, ד״ר נחמן פריז, מנהל ישיבת רבי זכריה יוסף בסאנט־לואיס, בארה״ב).

ר׳ אברהם גרשון שמרלינג

ר׳ אברהם גרשון בר׳ אהרן שמרלינג, ממשפחה מיוחסת מרייסין. יודע תורה. מחסידי קאפוסט, נכבד ונשוא פנים. יפה רוח ומוכתר בנימוסין. מגבאי בית המדרש ברחוב „מאטיי״. פעיל במוסדות הצדקה והחסד.

הרב ר׳ משה שקארוטא

הרב ר׳ משה שקארוטה, נולד ברז׳יצה נת־חנך בבית אחי־אמו ר׳ פייבוש שקארוטא, שאימץ אותו לבן. למד אצל הרב ר׳ איצ׳לה, רבה של רז׳יצה, וקיבל תורה מהגאון ר׳ מאיר שמחה הגאבד״ק דווינסק. היה נאמן־ביתו ומזכירו. היה חתנו של הגאון ר׳ משה מרדכי עפשטין. הרב שקארוטא נוסף לגדולתו בתורה, היה בעל סגו־לות רוחניות: דרשן מצויין ומיטיב לנגן. הצטיין בישרו ובלבו הרגיש. מסביר פנים לכל הפונים אליו ונענה בחפץ לב לבקשת זולתו. המאורע של הכתרתו לרב ברז׳יצה צויין במאמר „שמחה של מצווה״, שפורסם בזמנו בעתון „פרימארגן״. כשהיה דורש, היה בית־המדרש ברז׳יצה מתמלא אנשים, שהקשיבו לדבריו רב קשב. כן נהנה הציבור מתפלותיו הערבות לאוזן בימים הנוראים. בשנות כהונתו ברבנות ברז׳יצה נתחבב מאד על העדה. עבר לסלובודקה. בידו היה בכתב־יד הספר „אור משה״ בהלכה ואגדה. נספה בימי הרעה.

הרב ר׳ אליעזר זאב שיץ

הרב ר׳ אליעזר זאב שיץ, נולד בעיר לומזה לאביו ר׳ אברהם צבי שיץ. נתחנך בישיבת לומזה. שימש ברבנות בפאולסהאפן, בהזנפוט, ובאחרונה בעיירה ריבינישקי שבלטגליה. בספר „שם עולם״ להרב ר׳ משה שלום סטול רבה של באוסק (הקדוש) יש תשובה להרב שיץ בחלק „יורה דעה״ סימן א׳, מתאריך ערב ראש חדש תמוז תרע״א. הרב שיץ זכה לחתן מפואר ומפור־סם לתהילה הרב ר׳ חיים זלמן צבי שרל, שכיהן ברבנות במקומו בהזנפוט.

הרב ר׳ יוסף שר

הרב ר׳ יוסף שר, בן הגה״צ ר׳ יצחק אייזיק שר, ראש ישיבת „כנסת ישראל״ בסלובודקה ובשנים האחרונות ראש הישיבה הנ״ל בבני ברק, נכד הגה״צ ר׳ נתן צבי פינקל, וחתנו של ר׳ אברהם ישעיהו רוצ׳ניק, מנכבדי העיירה ורז׳ן, מקדושי ליטא.

הרב ר׳ יוסף שר נולד בסלובודקה. למד בישיבות „כנסת ישראל״ בסלובודקה, בישיבת מיר וישיבת חברון בירושלים. היה עורך הירחון „כנסת ישראל״, מוקדש לתורה ולמוסר, שיצא לאור בוויליאמפאלע — סלובודקה ליטא. מחידושי תורה שלו נתפרסמו בירחון הנ״ל, אדר ב׳ ת״ש.

הובל ע״י המרצחים ללטביה. ואף במחנה הריכוז בריגה קיים במסירות נפש את מצוות התורה. נספה בריגה. בתו עדינה ניצלה בנס וזכתה לעלות לארץ ישראל.

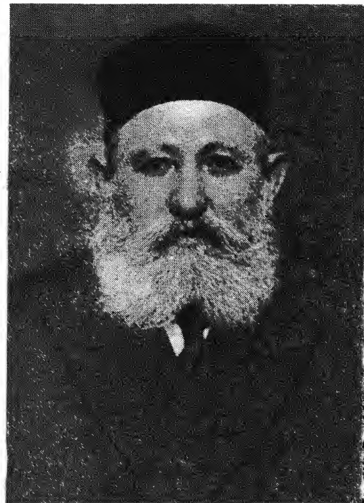
ר׳ יהושע העשל הושע שר

ר׳ יהושע העשל הושע שר, חניך ישיבת ריגה. נמנה עם בחירי התלמידים. בעל כשרון מצויין, מתמיד גדול וירא שמים. מחידושי תורה שלו נתפרסמו בקונטרס „פלפול החברים״ (ריגה, תרפ״ד). מאמרו „צוריק צו אונזערע שבתים און ימים טובים״ — נדפס בירחון „דער שבת״ (ריגה, אלול תרפ״ט). שימש ש״ץ ושו״ב בדורפט אסטוניה. משם עבר לשמש רב ושו״ב במקום אחר, באחת מערי אסטוניה.

הרב ר׳ חיים זלמן צבי שרל

הרב ר׳ חיים זלמן צבי בהרב ר׳ מנחם מנדיל שרל וחתנו של הרב ר׳ אליעזר זאב שיץ. בעל זכרון נפלא, שקדן עצום, מחשובי התלמידים בישיבת טלז. גדול בתורה ודגול ביראה. כיהן ברבנות בעיר הזנפוט, שקודם לכן שימש בה ברבנות חותנו. חיבר ספר „דברי חיים", חלק ראשון, על מסכת עבודה זרה. בשער הספר כתוב: „בו יבואר הרבה ענינים, בהלכה ואגדה, כפי אשר חנני יוצרי ובוראי לשפל אנשים כמוני הצעיר חיים זלמן צבי באא"מור הרה"ג ר׳ מנחם מנדל שרל... החונה בק"ק אייזפוטע במדינת לאטוויא, ריגא, שנת תרצ"ו לפ"ק". בראש הספר הסכמה מהגרמ"מ זק רבה של ריגה.

ר׳ אליהו יוחנן שניידר

ר׳ אליהו יוחנן שניידר, המלמד מדווינסק, נספה בשואה בדווינסק.

לזכר נעדרים

ד״ר יעקב הלמן ז״ל

ד״ר יעקב הלמן ז״ל נולד למשפחה עניה רבת בנים בטאלסן בשנת 1880 ועוד משחר ילדותו ידע את טעם הדלות.

בן י״ד עזב את בית אביו וגלה למקומות תורה: זשאגר (ליטא), ישיבת מיר וסלובודקה. ישיבת סלובודקה היתה נקודת־מפנה בחייו — שם נודע לו על קיומה של התנועה הציונית ומיד התמסר לה בהתלהבות ושמר לה אמונים עד יומו האחרון.

בסלובודקה התעמק בלימוד התלמוד, השתלם בידיעת הלשון העברית, יסד קבוצת „פועלי ציון״ ויחד עם כותב הטורים האלה הוציא עתון הקטוגרפי בשם „הפרח״, שרק שלשה גליונות ממנו זכו לראות אור.

בשנת 1897 עזב יעקב הלמן את ישיבת סלובודקה ונסע לפרנקפורט. שם ישב כשלש שנים ולמד תורה מעוני — הסתפק בככר לחם יבש מערב שבת לערב שבת.

פרנקפורט היתה אז מרכז היהדות החרדית במערב־אירופה ושמה יצא לתפארת בכל העולם היהודי. תהילתה הגיעה עד לעיירות הקטנות בליטא וברוסיה, וכל בן־ישיבה נאור שאף להסתופף בצלה, כי יהודיה עוסקים בתורה ובעבודה מתוך עושר ושפע — מולדת הרוטשילדים. הרבה תקוות תלה הלמן בעיר זו. אבל לא יצאו ימים רבים ופרנקפורט הכזיבה את אשר תלה בה. לכאורה הריהם יהודים אדוקים, שומרי מצוות ונותני צדקה, אבל דבר־מה — הרגיש הבחור הצעיר — חוצץ ביניהם לבין יהודי שגדל על ברכי יהדות שרשית, עממית. מה טיבה של יהדות זו? הציונות „טרפה״, ואף הלשון העברית פסולה; שכן אינה בשבילם אלא „לשון קאודש״, שאפילו מלים כ„ברוך הבא״ ו„חס ושלום״ חייבים להגות בכיסוי ראש...

בעיירות ליטא, בשמחת תורה, יהודים תשושים ומדולדלים מחבקים ומנשקים את התורה ומרקדים לכבודה עד כלות הנפש, ואילו בפרנקפורט העשירה והמאושרה עומדים יהודים מצוחצחים ומצוּלנדרים לפני ארון־הקודש, מחזיקים בידיהם ספרי־תורה, פניהם קודרים ועמידתם עמידת חיילים פרוסיים המחכים למוצא פיו של הקצין המפקד. אין קורטוב של שמחה ואין אהבת התורה בלבם.

והבחור הצעיר, בן חו״ל, העיז לאסור מלחמה על יהדות מסולפת ומקוטעת זו. נלהב וקיצוני מטבעו ניהל את המלחמה בסופה ובסערה, בכל מקום ובכל שעה. הוא מתפלמס, מתווכח, בכל אסיפה הוא משתתף בפועל, מריץ מאמרים וכתבות ל„המליץ״ ומתקיף קשות

את אדוקי פרנקפורט שגרמניותם קודמת ליהדותם. ואף את ציוני פרנקפורט, „העושים" ציונות בשביל יהודי מזרח אירופה הנרדפים, לא ניקה מעוון.

הוא שמע תורה מפי הרמן כהן באוניברסיטה במארבורג, למד פילוסופיה, היסטוריה וכלכלה בברן. בשנת 1906, בהיותו סטודנט צעיר, הוטלה עליו משימה קשה ורבת־אחריות — להבריח נשק ל„הגנה" ברוסיה. בעזרת פועלי הרכבת הרוסיים, שעמדו אז תחת השפעת הס"ס, מילא את שליחותו באומץ ובכשרון.

אחרי שגמר את האוניברסיטה בשנת 1910 ישב זמן־מה בברלין ויחד עם ראובן בריינין ויוסף לין פירסם כרוז, שהניח יסודות לאירגון הסתדרות עברית עולמית.

בשנת 1912 השתקע בריגה. בימי המלחמה העולמית הראשונה שהה במוסקבה. בשנת 1919 חזר לריגה ויסד את העתון הציוני הראשון בלטביה החפשית. הוא היה ממניחי היסוד של העתונות הציונית בלטביה בכלל.

בשנת 1920 נבחר לאסיפה המכוננת הלטבית מטעם צעירי־ציון והצטיין בפעילות נמרצת כעסקן פוליטי ופובליציסט שנון. בפרלמנט הלטבי נבחר לועדת החוקה והרבה כוחות, מרץ וידיעות השקיע ביצירת החוקה הלטבית.

כעסקן היה מוכן לכל עבודה ציבורית לאומית, מושך בעול ברצון ונרתם לכל פעולה, גדולה כקטנה, קשה כקלה; ולא היה מחזיק טובה לעצמו כי לכך נוצר. הוא היה איש החובה, ומשום כך לא היתה בשבילו עבודה שאינה לפי כבודו ורוחו. בעבודתו היה תמיד אופטימי, ולא היה מתיאש לעולם. היה בונה בנינים ומחריבם ובונם מחדש, ושום כשלון לא יכול לרפות את ידיו ולהחליש את מרצו. בעל כושר־עבודה בלתי רגיל, ששם לילות כימים ועובד בלי ליאות וריטון. בעל מוח חד וכולו שופע הומור קולע ומרענן.

סח לי פעם חיים יפה ז"ל: אין אתה יודע מה גדול העונג לעבוד במחיצתו של הלמן. הוא משול לתנור: חם ומחמם.

אולם הטמפרמנט שלו היה סוער ולוהט מדי, ולפעמים היה מכשילו וגורם לו קשיים רבים. אמר לו פעם המיניסטר פאול מינץ: „ד"ר הלמן, יש בך כל המעלות הטובות שמנו חכמים באדם, אבל הטמפרמנט שלך עובר לפעמים על גדותיו". ה. השיב לו: „כן אדוני המיניסטר, ידעתי שהטמפרמנט שלי אינו בר־טרקלין כל־עיקר, שאלמלא כן, הייתי אולי גם אני מיניסטר"...

הלמן לא ביקש גדולה וטובת־הנאה לעצמו; היה רחוק מכל פוזה, תיאטרליות ופירסומת רעשנית. הוא ערך מסיבות לכמה אנשים, והוא עצמו, איש לא ידע את יום הולדתו. נולד וגדל בעוני, ואף על פי כן לא דבק בו שמץ של דקדוקי עניות. היו בו מגינוני בן־מיליונר, בזבזן שביזבז את כחותיו, כשרונותיו ואף את פרי רוחו פיזר לכל רוח.

כעתונאי וכעורך לא היה ממרדפי סנסציות ולא נסחף בזרם. לא הסתגל לטעם „הרחוב" ולצרכי השעה הרבה כוח וסערת־מלחמה השקיע במלחמה בהתבוללות.

התקפתו היתה סוערת ותקיפה, התקפת־מצח אמיצה, אבל נזהר היה לטפל ביריבו בהגינות. סגנונו היה כבד במקצת, אבל החוט הרעיוני היה הגיוני ובהיר.

בלטביה הוא היה אחד מראשי המדברים באסיפות אף על־פי שחסרו לו הסממנים הטכניים לכך. אבל בכוח ההגיון, חריפות השכל וההומור הטבעי ידע להשתלט על מאזיניו ולפעמים אף להלהיב לבבות ולהטיל בהם סערה.

כדאי לציין, כי היתה בחייו סטיה קלה מן הקו הציוני הרשמי. בקונגרס הציוני

השביעי, כשנתפלגה ההסתדרות הציונית בשאלת אוגנדה, עזב הלמן את שורותיה. בין העוזבים היו אז בין השאר יעקב קלצקין, יהושוע גוטליב, שמואל משה מלמד, צמח פלדשטין ועוד. הסטודנטים הצעירים שזכו לראות את הרצל בכל הדרת מלכותו, לא יכלו להשתחרר מהשפעתו, מקסם אישיותו... אבל כמעט כולם חזרו אל חיק ההסתדרות הציונית, כל אחד אל מקומו ומשמרתו. ורק מעטים כרעו נפלו, ולא מצאו את הדרך חזרה ונהפכו לאויבים.

כל ימיו חלם חלום אחד: להשתקע בארץ ולעבוד עבודה עתונאית בעברית אבל הגורל שיבש את תכניותיו. הוא, שידע את הלשון העברית על כסוייה וסתריה, נזקק כל ימיו ללשון אחרת (חוץ מחמש מסות פילוסופיות שכתב בלשון עברית עסיסית), ולבסוף נפל בנכר, בארגנטינה בה פיתח פעולה ענפה כנציג הקונגרס היהודי העולמי.

„את שלא ביקש לו ניתן, והאחת שביקש אותה לא מצא".

כל ימיו היו שלשלת ארוכה של פעולות ונפתולים לתחית ישראל. אף כשתקפה עליו מחלתו, לא שינה מאורח־חייו, אלא השתדל להתחמק מידי המות. כשחלה בארץ זו, ברח לארץ אחרת... כך נמשך המשחק למעלה מעשרים שנה, עד שנלכד.

הוא ידע סוד שיחה יפה וקלילה, מתובלת אמרות שנונות ורעיונות נוצצים, והיה אמן־החיים שרק מעטים כמוהו ידעו לדלות מהם מלוא חפנים.

אבל יותר משהיה עתונאי, עסקן ונואם היה אדם מעניין ומקורי, שמספרם בימינו כל־כך מועט.

שלום לעפרו.

משה שאטנשטין

פרופסור מקס מתתיהו לזרסון ז"ל

ביום א' כסלו תשי"ב (29.11.1951) נפטר בניו־יורק פרופ' מקס מתתיהו לזרסון ז"ל. בן 63 היה במותו.

נולד בשנת 1887 בעיר מיטאו, בירת קורלנד, בבית יהודי מסורתי. בעודנו נער ותלמיד בית־ספר החליט להיות מלומד. בגמר חוק־לימודיו בבית־הספר נכנס לפקולטה למשפטים של האוניברסיטה בפטרבורג וסיים אותה בשנת 1910. מיד התמסר למחקר ולספרות מדעית והגיש לאוניברסיטה את עבודתו המדעית הראשונה „תורת המשפט הטבעי". בעד עבודתו זאת, שהקנתה לו את התואר מגיסטר למשפטים, קיבל, לציון כשרונו והצלחתו, מדליה של כסף.

באותו זמן בקירוב, 1909—1911, יצאו לאור עבודותיו הראשונות בפילוסופיה הכללית והמשפטית: „הפילוסופיה של ההיסטוריה ב„מלחמה ושלום" של טולסטוי"; „ההכרה המשפטית אצל טולסטוי"; „בית־הדין וחירות האדם"; „מדינה בלי טריטוריה".

כבר בתחילת עבודתו המדעית הקדיש מ. לזרסון תשומת־לב מיוחדת לאוצר המשפט העברי ועוד בשנת 1921 פירסם מחקר בשם „תורת המשפט הטבעי לפי מקורות הספרות והמשפט העברי". נוסף על עבודותיו המקוריות מצא שהות לתרגם ולהוציא את ספרו של פרופ' הצ'יק על „משפט המדינה הכללי" ב־3 כרכים.

העבודות המדעיות פתחו לפני לזרסון את השער לפרופיסורה, ובשנת 1915 קיבל — כיהודי ראשון, משרה של פריוואַט־דוצנט באוניברסיטה של פטרבורג, ואחרי־כן היה מרצה גם במכון הנברו־פתולוגי בפטרבורג. דומה היה שלזרסון השיג את מבוקשו והדרך בה חשקה נפשו סלולה לפניו, אך הנה באה המהפכה הרוסית. לראשונה כיהן לזרסון כסגן־מנהל של מחלקת המיעוטים הלאומיים בממשלת קרנסקי. אך לאחר מהפכת אוקטובר ראה עצמו נאלץ לעזוב את רוסיה ועבר בשנת 1920 ללטביה, שקמה אז כמדינה עצמאית. עוד לפני צאתו את רוסיה הספיק לתת ביטוי תיאוריטי לידיעות ולנסיונות, שרכש בעבודתו במשרד־הפנים הרוסי, בעבודותיו: „לבחינה הבינלאומית של שאלת היהודים; „האוטונומיה והפדרציה״; „הלאומיות והמשפט המדיני״.

בשובו ללטביה, ארץ הולדתו, התקבל כבן יקיר על־ידי הציבור היהודי. מיד עם בואו הצטרף לשורות „צעירי־ציון — התאחדות״ וייצג את המפלגה בכשרון רב בבחירות הראשונות לפרלמנט הלטבי הראשון. הוא נבחר כציר, ובמשך 12 שנה רצופות שימש בתפקיד זה. בתקופה זו לא ייצג את ענייני מפלגתו בלבד, אלא נהפך לדברו של הצבור היהודי בכללו. בקומה זקופה, בהכרת יעודו של הצבור אשר ייצג, ידע לעמוד על זכויותיו, ורב חלקו בביסוס האוטונומיה התרבותית שלו. בעת עבודתו הפרלמנטרית נתגלו בו כשרונות מעולים כנואם, כעתונאי ולוחם אמיץ. נאומיו בפרלמנט ומאמריו בעתונות היומית קנו לו במהרה שם, בעיקר הודות לשפתו החיה, סגנונו המלוטש ורעיונותיו העמוקים. כאחד המשכילים ויודעי משפט ודין בפרלמנט הלטבי תפס לזרסון מימיו הראשונים בפעולתו הפרלמנטרית מקום נכבד בעבודת התחיקה של הפרלמנט. הוא היה חבר לכמה ועדות פרלמנטריות, ובמיוחד יש לציין את עבודתו בועדה לחוק ולמשפט. לזרסון היה אחד ממחברי החוקה הלטבית, ורב חלקו גם בעיצוב סדרי הפרלמנט הצעיר ובחקיקת החוקים של המדינה החדשה.

עבודתו כציר דרשה ממנו את כל כוחותיו ואת כל זמנו, ובכל זאת הספיק לעסוק בעבודתו המדעית. אכן, דלתות האוניברסיטה הלטבית היו ונשארו נעולות בפניו, כי יהודי היה, אבל הוא שימש פרופיסור במכון למסחר (בית־ספר גבוה למסחר וכלכלה) בריגה והרצה בו על תורת המשפט הכללית ועל החוק הבינלאומי הפרטי. אולם לא הסתפק בזה: כל רגע פנוי היה מקדיש לעבודתו המדעית. את ידיעותיו, שרכש בעבודתו ביום, היה מעבד בצורה תיאורטית בלילה. בשנות 1922—1932 ראו אור עבודותיו: „התפתחות התחיקה הלטבית״; „משפט המדינה בלטביה״; „משפט ויושר״; „מהפכה ומשפט״; „המשפט היהודי״; „שפינוזה כפילוסוף של המשפט והמדינה״; „הוגו גרוציוס כמייסד המשפט הבינלאומי״; „בחירות יחסיות״.

הרבה מזמנו הקדיש למשפט המיעוטים. יחד עם מ. נורוק, י״בל, ייצג את המיעוט היהודי הלטבי בקונגרסים הבינלאומיים של המיעוטים, שנתכנסו בז׳ניבה אחרי מלחמת העולם הראשונה. על יסוד עבודתו בשטח זה חיבר את מחקריו המוקדשים לבעיה המשפטית והמדינית של המיעוטים: „גורל רעיון המדינה בהווה״; „מדינה, ריבונות ומיעוט״; „משפט המיעוטים במדינות הבלטיות״.

אולם אחת מעבודותיו החשובות ביותר בשדה המשפט היה המחקר הגדול „התיאוריה הכללית של המשפט״. ספר זה יצא לאור בשנת 1930, אך לא איבד את אקטואליותו עד ימינו, ובשנת 1950 תורגם באמריקה לאנגלית.

שמו של לזרסון כחכם־משפטים היה ידוע גם מחוץ לגבולות לטביה. ב־1932 הוזמן כפרופיסור־אורח להרצאות בברלין ובהיידלברג על „פילוסופיית המשפט הרוסית". הרצאותיו אלה הודפסו לאחר מכן בצורת ספר. ב־1932 נכשל בבחירות לסיים הלטבי ונאלץ למצוא את פרנסתו כעורך־דין, שלא היתה אהובה עליו ביותר, ובשנת 1934, בעקבות הפיכתו של אולמאניס, נאסר והושם במחנה־הריכוז. לאחר חדשים מספר שוחרר, אולם אנוס היה לעזוב את לטביה. הוא עלה לארץ ישראל. בארץ שהה 5 שנים. שהותו הקצרה כאן נשאה גם פרי נכבד. עוד בשנת 1934 יסד יחד עם קבוצת חברים־לדעה ובעזרתו הנדיבה של מאיר דיזנגוף את בית־הספר הגבוהה למשפט וכלכלה בתל־אביב, אחד מהמוסדות החשובים ביותר בשדה החינוך בתל־אביב. על אף קשיי הקליטה שנתקל בהם לזרסון הוציא בא"י בשנת 1936 קובץ מסמכים עם הקדמה מפרי־עטו בשם: „המנדט, הקונסטיטוציה והמועצה המחוקקת". וכן מחקר מגובש ורב־משקל „הפילוסופיה המשפטית של הרמב"ם".

מ. לזרסון היה כה בטוח בהקמתה הקרובה של המדינה, שכתב בשביל הסוכנות היהודית בשנת 1939 חיבור מעניין על הנושא: „כיצד מקימים מדינה חדשה", בו תיאר, ממש בחזון נבואי את הצעדים הראשונים בדרכה התחיקתית של מדינת ישראל החדשה. בקשר עם עבודתו זו הופיע גם מאמרו ב„העולם": „מחשבות לקונסטיטוציה יהודית".

בדרכו לאמריקה בקיץ שנת 1939 הירצה לזרסון בפאריס, בלונדון ובאוקספורד. באמריקה, בניו־יורק, מצא לזרסון את מקומו כמלומד וסירתו הגיעה לחוף־מבטחים. עד מהרה נודע שמו בחוגי המלומדים באמריקה. לראשונה עבד במכונו של סטיפן וייז ז"ל ועמד בראש אחת ממחלקותיו, וכעבור שנים מועטות נתמנה כפרופיסור־אורח באוניברסיטה קולומביה של ניו־יורק. משנת 1946 כיהן פה כפרופיסור מהמנין. הוא הרצה על „הציוויליזציה של ימינו", „פילוסופיה משפטית ומדינית". באמריקה תירגם לאנגלית כמה מספריו הקודמים, שיצאו בשעתו לאור ברוסיה ובגרמניה. אבל עיקר עבודתו היתה בשדה המחקר של מדיניות־החוץ של רוסיה ויחסיה אל אמריקה. בזה אחר זה יצאו מתחת עטו „התפתחות מדיניות־החוץ של רוסיה הסוביטית באירופה"; „פולין ורוסיה"; „רוסיה והעולם המערבי"; „רוסיה והעולם"; „השפעת אמריקה על רוסיה". הספר האחרון יצא בשנת 1950. ולזרסון כבר ישב וכתב ספר חדש הקשור במחקר המשפט הבינלאומי ובמשפט העברי הקדום — אך לא זכה לסיימו.

מ. לזרסון גילה בקיאות לא רק במקצוע אחד. אכן, המקצועות הקרובים לו ביותר בהם עסק ואותם לימד היו הפילוסופיה של המשפט ותורת המדינה, אבל היו לו ידיעות נרחבות בכמה שטחים אחרים של המדע והאמנות. הוא היה ידען במלאכת הציור והאדריכלות והצטיין בטעם אמנותי דק. ידע היטב את ההיסטוריה הכללית של אירופה ואמריקה במיוחד. היה בקי בספרות העולמית והכיר אותה לרוב במקורה, כי שלט שליטה מוחלטת בשפות רבות. עבודותיו המדעיות והפובליציסטיות הצטיינו ברעננות רעיונית ובמקוריות המחשבה, הן העידו על בקיאות המחבר ועל כוח־זכרונו הבלתי רגיל. סגולה מיוחדת היה כשרונו הפידגוגי. הוא ידע להביע את רעיונותיו בשפה חיה ויפה, אבל יחד עם זה היה מרצה בפשטות מפליאה, עד שהקורא או המאזין ספג לתוכו את הרעיונות ללא קושי, והרעיונות נראו לו כאילו הם שלו. לזרסון היה נואם ופובליציסט מנוסה.

לזרסון היה יהודי בכל רמ"ח אבריו, ציוני משחר נעוריו. כשעבר ללטביה הצטרף

ל„צעירי ציון" ואת דעותיו לביסוס התיאורטי של תנועת הפועלים רשם בספרו המעניין והמקורי: „הזכות לבאנאליות". החל מהקונגרס הציוני ה־12 ועד לקונגרס ה־18 בפראג ייצג לזרסון את התנועה הציונית־הסוציאליסטית בקרב יהדות לטביה, ובריגה לא היה מוסד ציוני ציבורי, אשר לא היה קשור עמו בצורה זו או אחרת; לא היתה פעולה ציונית, אשר לא לקח בה חלק פעיל. ידועה לרבים מלחמתו העקשנית בשדה החינוך העברי בלטביה נגד האידישיסטים. מאז ומתמיד נמשך לבו אחרי החיים בארץ. מספר שבועות לפני מותו הזמינה אותו האוניברסיטה העברית בירושלים כפרופיסור־אורח לכמה הרצאות. זו היתה הקריאה שבודאי חיכה לה. אולם חלום־חייו לא התגשם, בא המות וללא עת נקטף לזרסון מעמו.

עם מותו אבד לעם היהודי מלומד מקורי בעל שיעור־קומה וציוני נלהב ומסור, ומרבים נלקח ידיד יקר ונאמן. יהי זכרו ברוך.

א. ז—ן

ד"ר יעקב הופמן ז"ל

הוא מת ערירי — מוקף ידידים.

סתירה זו אופיינית היא לדרך חייו וביחוד לימיו האחרונים של ד"ר יעקב הופמן בארץ חלומותיו. בשנים הרבות של פעילותו הציבורית הענפה והברוכה רכש לו ידידים, ולא פחות מזה יריבים. הוא לא ידע נייטראליות ביחסים שבין אדם לחברו: הוא קירב או הרחיק, אהב או שנא, התרחק או התקרב — מעולם לא היה אדיש. וכזאת היתה גם דרכו בענייני ציבור. לא היתה תופעה ציבורית, שהתייחס אליה בשלוות־נפש של „לא איכפת". בכל מקום שהוא היה שם היתה מלחמה, היתה רוח מלחמתית — בעד או נגד. כי הוא לא אהב את הפשרה. הוא לא התפשר — לא עם עצמו ולא עם זולתו, לא עם הרעיון ולא עם עבודתו. ולא חשוב היכן הטיל את להטו ואת מרצו שלא ידעו גבול — בין כמנהיג ציוני לטביה, בין כאחד מראשי בית"ר ומעצבי דמותה, בין כמנהל הקרן הקיימת ובין כנשיא אגודת הרופאים היהודיים בלטביה. ואל נא נשכח, כי בכל הכהונות האלו ובשטחים רבים אחרים — כיהן ופעל בעת ובעונה אחת ובכל מקום הקדיש לעניין את כל נפשו ואת כל מאודו. יום יום היה נשרף בלהט האידיאה ובמרץ העשיה ומדי בוקר היה מתנער וקם לתחיה הופמן חדש, תוסס; אם היה ידיד ורע - לא ידעה ידידותו גבול, ואם יריב ומתנגד — לא ידעה מלחמתו רתיעה. אך תמיד, בכל גילויו הוא היה הופמן, השלם במאה אחוז, האדם שמעולם לא נכנס לקרב כשהוא מסתתר מאחורי גבו של מישהו או שם מארב למישהו. הוא אהב את הקרב הגלוי.

*

יעקב בן יצחק הופמן נולד למשפחה מתבוללת ואמידה ביאֶליזאַבטגראַד אשר ברוסיה ב־2 במרס 1891.

לאחר שסיים את בית־הספר התיכוני בעיר מולדתו יצא לחו"ל ולמד רפואה באוניברסיטאות ברן (שוייץ) ויוריאוו (היא דורפט־טארטו אשר באסטוניה) וסיים בהצטיינות את חוק־לימודיו כרופא בגיל 24.

עוד בהיותו נער על ספסל־הלימודים בבית־הספר למד ציונות מפי זאב טיומקין ונשאר תלמידו הנאמן עד סוף ימיו.

פעילותו הציונית הראשונה החלה באגודות הסטודנטים היהודיות של ברן ויוריאוו. הוא היה ממייסדי אגודת הסטודנטים המפורסמת „החבר", היה בה חבר המרכז ומזכירה. נבחר לראשונה כציר לקונגרס הציוני ה־11 בוינה והוא אז בן 22. מאז היה ציר ברוב הקונגרסים הציוניים ובמשך שנים רבות חבר הועד־הפועל הציוני הגדול.

בפרוץ המלחמה היה במינכן והשתלם שם ברפואה באוניברסיטה, אך הכרתו אמרה לו כי דרכה של הציונות היא לצדה של רוסיה במלחמת־עולם זו על אף חשבונותינו היהודיים עם ארץ זו.

כדרכו מאז ומתמיד החליט לקיים את השקפותיו הלכה למעשה.

בדרכים עקלקלות הגיע לרוסיה והתגייס לצבא בדרגת קצין, כרופא קו־החזית. הוא נשלח מיד לאזור הקרבות, נפצע קשה וזכה — כאחד היהודים המועטים — לאות־הצטיינות גבוה.

לאחר שהחלים מפצעיו שוחרר מן הצבא והתמסר בכל חום לבו לאירגון יהדות רוסיה הלבנה השסועה והמוצפה פליטים מחוסרי־בית, חולים ורעבים. היתה זאת עבודה אירגונית וסוציאלית מפרכת בימים ההם, ימי התפוררותו של המשטר הצארי, ימי אנארכיה ופרעות־דמים ומלחמת הכל נגד הכל. יחד עם הסופר ש. אנ־סקי הוא היה עובר במאות ערים ועיירות, מעודד את הבריות, עוזר כרופא לפרט ולכלל, וכמארגן בחסד עליון הופך את אבק האדם לתאים וקהילות מאורגנים.

בראשית 1920 בא לריגה, מקום־מגוריה של משפחת אשתו, מרים לבית הנקין, משפחת סוחרים אמידים ומכובדים בלטביה. כאן הטיל את עצמו לעבודה הציונית מתוך הזנחת עבודתו המסועפת כרופא.

הוא נעשה יו"ר ההסתדרות הציונית בלטביה, אך מאחר שלא מצא סיפוק בעבודה הזאת פנה לנוער וייסד ב־1920 את איגוד הסטודנטים הלאומיים „חשמונאי", ובסוף 1923 את ברית הציונים האקטיביסטים, שנהפכה לסניף הראשון של התנועה הרביזיוניסטית, וכן את תנועת בית"ר, היא ברית טרומפלדור. בקונגרס בקרלסבד, בו פרש ז'בוטינסקי מן ההנהלה הציונית התיידד עם ז'בוטינסקי ונעשה אחד מעוזריו הראשיים.

ב־1924 ביקר מ. מ. אוסישקין בארצות הבלטיות ובחר בד"ר י. הופמן, שהיה ידוע לו בפעילותו, כמנהל הקק"ל בלטביה. באחד ממכתביו הפרטיים כותב אליו אוסישקין: „אתה, במרצך שאינו יודע ליאות, תתגבר גם על כל הקשיים כאן. קנינו 100 אלף דונאם בעמק, ואתה וכמותך לא תתנו לנו לפשוט את הרגל".

„מרצו שאינו יודע ליאות" לא הוקדש לקרן הקיימת בלבד. הוא המשיך בעבודתו הפוליטית. ייסד יחד עם פיליפ לאַצקי וג. מוסקובסקי את העתון היהודי „דאס פאלק", שעורכיו היו לאַצקי־ברטולדי, ד"ר יעקב הלמן וי. שכטמן, והשתתף בייסוד אגודת הספורט „הכוח".

יחד עם זה לא נטש את עבודתו המקצועית, היה רופא אהוב על יהודים ולא־יהודים כאחד והרופא־הנאמן של הגדולות בחברות הביטוח במדינה. הוא היה הרוח החיה באיגוד הרופאים המקצועיים היהודיים והיה נשיאם במשך שנתיים. כן נבחר מטעם הרשימה הציונית המאוחדת לעירית ריגה.

עם קריאתו של ז׳בוטינסקי לבוא ולהצטרף למרכז העולמי של ברית הצה״ר נטש את עבודתו וביתו בריגה, עבר לפאריס וריכז בידיו את כל עבודת האירגון של התנועה הרביזיוניסטית.

בשנת 1934 עלה לארץ והשתקע בה. גם כאן נטל חלק פעיל בעבודת התנועה הרביזיוניסטית, ועזר במיוחד לקבוצות־הנוער שלה ששאפו להתיישבות, אך לא מצא את מקומו הראוי לו בחיים הציבוריים בארץ. בימי המלחמה נקלע חלק ממשפחתו לידי הנאצים. שבע רוגז ותמרורים נפל לפתע למשכב ונפח את נשמתו בטהרה, והוא רק בן 53 שנה.

הקדוש שמעון יצחק ויטנברג הי״ד

שמעון יצחק ויטנברג, עורך־דין, עסקן אגודאי, ציר הסיים וחבר מועצת העיריה, מנהל ומורה — היה דמות מיוחדת במינה בצבוריות היהודית בריגה. משכמו ומעלה משאר מנהיגי האגודה, שהחריפו את היחסים ביניהם לבין שאר המפלגות ברחוב היהודי, ידע המנוח לטפח קשרי־ידידות גם עם מתנגדיו ולשמור על יחסי כבוד הדדי. ויש לציין כי היחסים בין אגודת־ישראל ובין המפלגות הציוניות בעיר היו מתוחים תמיד, בעיקר בתקופת שלטונו של הדיקטאטור אולמאניס. באותה תקופה נאסרה פעולתן של כל המפלגות היהו־דיות, פרט לאגודת־ישראל, ש„זכתה״ לאימון מצד הרודן הלטבי. יחס הכבוד, שזכה לו עסקן־האגודה ש. י. ויטנברג אף מצד מתנגדיו, גם באותה תקופה של אלם כפוי, בא לו הודות למידותיו התרומיות. ואולי גם משום שהיה, בעיקרו של דבר, מורה ומחנך. פעולתו הציבורית היתה אמנם ענפה מאד, אולם את נפשו שיקע בעבודתו התרבותית־חינוכית.

ש. י. ויטנברג נולד ברוסיה בשנת 1903, להוריו ר׳ מנחם־מנדל ושפרה ויטנברג. המשפחה עברה לריגה, וכאן קיבל הנער את חינוכו. היה זה חינוך כללי בגימנסיה רוסית בריגה, אולם עוד בילדותו נתגלתה בו זיקה עמוקה ליהדות ולערכיה והוא התמכר לעסקנות ציבורית בחוגי האגודה. השכלתו היתה רחבה מאד, תורנית וכללית. הוא השתלם בתורת המשפטים באוניברסיטה בריגה. הרחיב גם את ידיעותיו בספרות העברית התורנית. בשנת 1930 נבחר כציר לסיים הלטבי מטעם אגודת ישראל, ואותה שעה נבחר גם למועצת העיריה. דומה שהעמיס על עצמו תפקידים רבים מתוך הכרת חובה, חובתו של עסקן ציבורי, ובסתר סבל את סבל היחיד. חייו — פרשה של עסקנות בלתי־פוסקת, של רעש וטירדה ויום ארוך של קטנות. ובכל הליכותיו, בכל משאו־ומתנו עם הבריות היה מתגלה אופיו השקט, מידת הסובלנות וההומור שבו, הבנה לנפש־אדם ולתהפוכותיה, נטיה ללימוד תורה לשמה, אהבה למדע ולתרבות אירופה.

הוא אחד ממארגני „תפארת בחורים״, גרעין לארגון צעירי אגודת ישראל. הוא היה מורה ומנהל בבית־ספר עברי מטעם האגודה. יש לציין שכל המקצועות באותו בית־ספר היו נלמדים בשפה העברית — חידוש מקורי לגבי בתי־הספר של אגודת ישראל בשאר ארצות מזרח־אירופה. נוסף על כל התפקידים הללו היה עורך את העתון המפלגתי באידיש „היינט״ וכתבי־עת אחרים.

עם כיבוש לטביה בידי הרוסים סולק מכל תפקידיו הציבוריים. בראשית הכיבוש

הנאצי נאסר ע״י המשטרה. השוטרים הלטבים, משרתי הנאצים, התעללו בו קשה, היכוהו ובבית־הסוהר גזזו את זקנו ופאותיו. באוקטובר 1941 נכלא עם בני משפחתו בגיטו ריגה. ב„אקציות״ של דצמבר 1941 רצחו הנאצים את רעייתו סימא רשיה, בת ר׳ חיים מאור וחיה רוזין, שהיתה אף היא דמות פופולארית בריגה: מורה ומנהלת במוסדות „בנות אגודת ישראל״ ובתי־הספר „בנות יעקב״. באמרו קדיש על יקיריו ועל אלפי אחיו שנקברו בקבר־אחים אחד התמוטט והתעלף.

ההיסטוריון שמעון דובנוב, הי״ד, שנכלא אף הוא בגיטו ריגה, הפקיד בידי י. ש. ויטנברג כתבי־יד רבים. עדי־ראיה מספרים כי ויטנברג הצפין את הכתבים בבית־העלמין היהודי בריגה. לאחר השחרור נעשה נסיון לחפור ולגלות את המטמון, אך ללא הצלחה.

בתקופת „הגיטו הקטן״, לאחר שיהדות ריגה הושמדה ברובה, היה ויטנברג אחראי למשרד הסטאטיסטי של הקהילה ולבית העלמין. מתפקידים אחרים משך את ידו. בכל אותם הימים הקשים, וכן גם בהיותו במחנות הריכוז השונים, היה שומר מצוות ונזהר במאכלות אסורים. הוא ריכז מסביבו יהודים אדוקים, היה מעודד את רוחם, מארגן חוגים ללימוד־תורה, ולעתים היה משנן בעל פה, מחוסר ספרים (הוא היה מחונן בזיכרון מופלא). באותם הימים הצליח להטמין 100 ספרי־תורה באחד המחבואים בגיטו (לאחר חיסול הגיטו גילו הלטבים את המטמון וקרעו את ספרי התורה).

עם חיסול הגיטו, ב־2 בנובמבר 1943, נשלח ויטנברג יחד עם בנו־יחידו מנחם למחנה בקייזרוואלד, ומשם התגלגל במחנות־עבודה שונים, עד שנספה, זמן קצר לפני השחרור, במחנה בוכנוואלד (באפריל 1945).

השרידים שניצלו מאותו מחנה מספרים על המנוח: בכוח אישיותו המוסרית קיבץ סביבו קבוצה של אנשים שהיו כמין חוט־השדרה בקרב שברי־האדם במחנה. בתנאים האיומים מצאו הללו כוח נפשי להתארגן לשם עזרה הדדית ועידוד הרוחות. פעמים היו מתכנסים בצנעה ולומדים בצוותא פרקי מקרא או קטעי תלמוד שידעו בעל־פה. המנוח, שרזון גופו הילך אימים גם על בני המחנה, נתעלה לדרגה של קדוש, הנאכל באשו ומאיר לזולתו באור נפשו. יהי זכרו ברוך.

*

מפי קרובי המנוח בארץ:

איש רעים להתרועע — וכולו נתון לעסקי ציבור. איש נוטה, לפי אופיו, לישיבת בית, אוהב משפחתו וביתו — ויומו נתון כולו לעסקיו המרובים. יום יום היה יוצא מביתו בשעה שש בבוקר וחוזר לאחר חצות. מחוסר שעת פנאי ביומו הוא קובע שיעורים לתורה בלילות.

אף־על־פי שהיה בן־בית בתרבות אירופה, מצא את דרכו באורח מסתורי אל אלוהיו, אלוהי ישראל. וסופו מעיד עליו נאמנה: לאחר כל מה שעוללו הנאצים לעמו ולמשפחתו נשאר האיש שלם עם אלוהיו. עם כל היותו איש המפלגה השיר מעליו את כל הקליפות — ונתגלה בו צלם האדם במלוא טהרתו ויפיו, על אף הזוהמה שמסביב.

ועוד פרט: בראשית המלחמה ניתנה לו אפשרות להציל את נפשו ואת בני משפחתו ולברוח לאמריקה או לעלות לארץ ישראל אל קרוביו.

„עלי להשאר כאן — עם כל אחי. אשר יקרה אותם, יקרה גם אותי״ — כך חתם באחד ממכתביו האחרונים.

עו"ד ישעיהו טרון ז"ל

עו"ד ישעיהו (ז'אנו) טרון היה אחד העסקנים המובהקים של התנועה הציונית־הכללית בלטביה.

נולד ב־1864. את השכלתו קיבל באוניברסיטה במוסקבה. לתנועה הציונית הצטרף עוד לפני הקונגרס הציוני הראשון והשתתף ברוב הקונגרסים הציוניים. למעלה מ־30 שנה היה מזכיר „חברת מפיצי השכלה" בריגה. כן היה חבר ההנהלה של המועדון היהודי ואחד המייסדים של „נורדישאָ בנק". היה נואם מופלג, ועד עלייתו ארצה בשנת 1935 היה יו"ר הקרן הקיימת בלטביה.

על אף המשברים שעברו על התנועה הציונית היה תמיד חדור אמונה בהתגשמות המטרה הציונית. נפטר בזקנה טובה ב־1939 בחיפה.

פרופסור ד"ר בנימין זיו ז"ל

מראשי העתונאים והפובליציסטים בריפובליקה הלטבית הצעירה; בעל מעמד רב־השפעה בציבור היהודי והלא־יהודי; יועץ רשמי למיניסטריון־הכספים הלטבי, הסופר והחוקר הכלכלי בה"א הידיעה — זה היה פרופיסור ד"ר בנימין זיו ז"ל במשך כל השנים 1919—1934 ובכוחו זה מילא תפקיד חיוני בהגנת ענייניה הכלכליים והציבוריים של יהדות לטביה.

הוא נולד בשנת 1879 בעיירה סיאדי שבליטא, בקרבת הגבול של קורלנד, לאביו שמואל, תלמיד־חכם וחקלאי. קיבל תחילה חינוך מסורתי — שנתיים בישיבת טאֶלז הסמוכה — ואחרי־כן „יצא לתרבות מערבית". סיים את הגמנסיה הריאלית בברלין ולמד אחר־כך פילוסופיה באוניברסיטה של ברלין, כלכלה וספרות צרפתית בסורבונה של פאריס, וסיים בשנת 1904 בתואר דוקטור את האוניברסיטה של קניגסברג. במשך ימי לימודיו היה פעיל בין הסטודנטים כציוני ועוד בהיותו סטודנט החל עוסק בעתונאות. בפטרבירג שימש שנים אחדות, משנת 1904, סופר של „קאֶלנישה צייטונג". בעת ובעונה אחת, מ־1904 עד 1908, עבד בפטרבורג בשני גדולי הבנקים הרוסיים („אזובסקי־דונסקוי" ו„קומאֶרצ'אֶסקי"). בשנת 1909 הוזמן על־ידי העתון הרוסי הליבראלי הגדול „ריאֶץ", בטאון ה„קאַדאֶטים", להיות עורך המדור הכלכלי. מ־1911 ערך, יחד עם פרופיסור טוקאַן־באראנובסקי, את המדור הכלכלי של גדול עתוני פטרבורג „בירז'אֶוויאַ וויאֶדומוסטי" — עד למהפכה הבולשביסטית.

ב־1912 זכה להערכה רשמית בלתי־רגילה, כשהוזמן על־ידי מיניסטריון־הכספים הרוסי לשמש חבר המערכת של כתבי־העת הממשלתיים לעניינים כלכליים וחבר הוועדה הכלכלית הממשלתית. בתפקיד זה פירסם 4 ספרים, שזכו לפרסום רב על פעולת ההון הזר (בעיקר הגרמני) ברוסיה בשנים שלפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה: א) „ההון הזר בחברות־המניות ברוסיה" (1915); ב) „ההון הזר בתעשייה הכבדה הרוסית" (1916); ג) „ההון הזר בתעשיית־הנפט" (1917); ד) „ההון הזר ופשיטת־הרגל של המדינה"

(1918). כן ערך, יחד עם הפרופיסור בוקולייפוב, את שנתון הבורסה בפטרבורג. הוא עבד גם במועצה המדעית של מיניסטריון־הכספים.

בפרוץ המהפכה יצא לאוקראינה ומשם הגיע ללטביה בסוף שנת 1918. בריגה היה לעורך הכלכלי של העתון הרוסי היומי „סאֶבודניאַ" (בבעלות יהודית), שהיה גדול העתונים הרוסיים באירופה המזרחית מחוץ לברית־המועצות. רכש לעצמו השפעה רבה בציבור ובחוגי השלטון ואת השפעתו זו ניצל בעקיבות להגנת האינטרסים של יהדות לטביה בענייני מסחר ותעשייה. יחד עם זה היה פעיל כמייסדם ומנהלם של מפעלים ציבוריים וכלכליים יהודיים, כגון „ההתאחדות להגנת הסוחר והתעשיין הזעיר", ואחר־כן „האיגוד הכלכלי הלטבי", שבו נוצר שיתוף־פעולה יהודי־לטבי הדוק. מאמריו היומיים בעתונו ופעולתו הענפה הביאו לידי כך, שבשנת 1926 הוזמן להיות היועץ הרשמי של מיניסטריון־הכספים הלטבי.

אותם הימים פירסם 5 ספרים, שהיו עיקר פעלו הספרותי־כלכלי בלטביה: א) „מוסדות־האשראי בלטביה" (1924); ב) „הכלכלה המדינית והלאומית של לטביה" (1929); ג) „מדיניותה הסוציולוגית של לטביה" (1920); ד) „המונופולין המודרניים" (1927); ה) „הפינאנסים הממלכתיים והפרטיים של לטביה" (1929). טפסים רבים תורגמו ללטבית וצוטטו בבטאונים רשמיים רבים. לאות הוקרה העניקה לו ממשלת לטביה אות־הצטינות גבוה.

בשנת 1928 יסד יחד עם הפרופיסור קארל באלוד, לשעבר פרופיסור באוניברסיטת ברלין, את בית־הספר הגבוה למסחר בריגה, שהפך למוסד ממשלתי. הוא הירצה במוסד זה עד שנת 1933 על תורת הקוניוקטורה והמשק העולמי.

באותה תקופה פירסם מחקרים בכתבי־עת של בית־הספר הגבוה למסחר בלייפציג. בהמשך פעילותו הציבורית בין היהודים, בשיתוף עם צירי־הסיים היהודיים וידידיו ד"ר הלמן, לצקי־ברטולדי, אל. אטינגן, פרופ' מינץ ואחרים, התייצב בשנת 1933, עם עליית היטלר לשלטון, בראש הועד הציבורי לחרם על סחורות גרמניה. כיו"ר הועד וכשליח ועדות־החרם של הבאלטיקום כולו יצא לוועידת־החרם באנטוורפן, וכן לאנגליה לשיחות עם הלורד מלצ'ט ומר נוויל לאסקי בדבר תיאום פעולות־החרם והפניית יצוא־החמאה הלטבי מגרמניה לאנגליה. הצלחתו בשטח זה, שהובלטה בעתונות הלא־יהודית, גרמה לתרעומת רבה מצד הנאצים, ולממשלת לטביה הוגשה תלונה רשמית של הציר הגרמני, אשר דרש את העמדתו לדין. בשובו מביקור בארץ־ישראל ב־1934 נדרש על־ידי הדיקטאַטור אולמאניס להפסיק את פעילותו, ומשסירב, נשלח „בשליחות כלכלית רשמית" לארץ־ישראל בה השתקע בשנת 1934.

בעת שהותו האחרונה בלטביה הירצה לפני קהל רב הרצאות על ארץ־ישראל והציונות.

*

עוד בשנת 1933, בהיותו בתל־אביב, הגה את הרעיון לייסד בעיר העברית מוסד להשכלה גבוהה, ובשנת 1934 הקים, יחד עם פרופיסור מאקס לזרסון, ד"ר אייזנשטדט ועו"ד פ. דיקשטיין את בית־הספר הגבוה למשפט וכלכלה, בו שימש עד יום מותו ראש הפאקולטה הכלכלית. במרץ בלתי־שכיח חידש את ידיעתו בשפה העברית; הירצה בה את הרצאותיו, כתב בה מאמריו בעתונות העברית והניח את היסודות לספרות הכלכלית

העברית בפרסמו 8 ספרים בשטח הכלכלה: א) „כסף ואשראי בארץ־ישראל" (1936); ב) „תורת הפינאנסים" (1937); ג) „תורת הכלכלה המדינית" (1938); ד) „עקרונות הכלכלה המדינית" מאת ג'ון סטיוארט מיל — תרגום עם מבוא (1942); ה) „עקרונות הכלכלה המדינית" לדוד ריקארדו — תרגום עם מבוא (1943); „יסודות הסטאטיסטיקה" (1944), ז) „תורת הקוניוקטורה" (1945); ח) „ארגוני הפועלים בארצות אירופה ואמריקה". בכתב־יד נשארו בעזבונו ספרים על „ההון והקאפיטליזם", „היוזם הכלכלי המודרני", „תורת הערכים", מילון כלכלי עברי ותרגומי „עקרונות הכלכלה המודרנית" למארשאל ו„השיטה הלאומית של הכלכלה המדינית" לפרידריך ליסט.

כן השתתף בקביעות בבטאון ההסתדרות הציונית „העולם" וב„הדואר" האמריקאי.

בעבודה חלוצית קשה ומתמדת העמיד דור של משכילים צעירים בשטח הכלכלה בארץ־ישראל העברית וזכה להוקרה רבה מצד חניכיו.

נפטר בתל־אביב ב־12 בדצמבר 1947, ועוד זכה לשמוע את הבשורה על אישור או"ם להקמת המדינה היהודית. עד לשבועות האחרונים לפני מותו, כשהוא כבר על סף גסיסה, הלך להרצות בבית־הספר הגבוה למשפט וכלכלה ועסק בעבודתו המדעית.

עם מותו הובעה על־ידי ראשי הציבור הערכה לזכויותיו במדע ובחינוך, כמניח יסודות ההשכלה הכלכלית העברית, ולאישיותו הדגולה. איגוד יוצאי לטביה ואסטוניה נטע עצים לזכרונו ביערות הקק"ל.

הניח אלמנה ושני בנים ונכדים בתל־אביב, ושני אחים בדרום־אפריקה — אחד מהם משורר עברי בן 77.

מנחם מנדל לולוב ז"ל

מנחם מנדל לולוב, אחד מותיקי העסקנים הצבוריים בריגה, נפטר בתל־אביב ביום י"ח סיון תש"ו (17.6.1946).

יליד הורודוק היה, ממשפחת רבנים וחסידים ומוסמך לרבנות. לריגה בא עם תום למודיו בישיבות טלז' ופולוצק. הודות למרצו הרב וכשרונו המסחרי תפס תוך זמן קצר מקום חשוב במסחר העצים, אך תמיד עסק גם בצרכי צבור ורכש לו עמדת כבוד בפעולתו המסורה והמבורכת. היה אחד ממיסדי „המטבח העממי", שהושיט עזרה רבה להמוני העם. עם גירוש היהודים ההמוני במלחמת העולם הראשונה פנה עורף לעסקיו המסונפים והקדיש את עצמו למפעל העזרה לפליטים. הוא היה ציוני מסור וביתו היה פתוח לכל מגבית ציונית ומפעל צבורי. לא היה שליח ציוני או צבורי, סופר או עסקן, אשר פסח על ביתו. ח.נ. ביאליק ולייב יפה, זאב ז'בוטינסקי ושמעון דובנוב, שלמה זלצמן, ד"ר לווה — כולם היו מבאי־ביתו בעת ביקוריהם בלטביה.

בשנת 1932 עלה ארצה, בעקבות בנו היחיד — כעת איש אפיקים. בארץ היה ממיסדי חברת הבטוח „ציון", חבר המועצה של „בנק אשראי", ועוד.

היה ממיסדי איגוד יוצאי לטביה, ופעל במסירות למען מפעל העזרה לפליטי יהדות לטביה בסיביר. בעבודה זו מצא סיפוק בשנותיו האחרונות, ועל ידה חידש את הקשר עם שארית יהודי לטביה. היה אהוב על כל ידידיו המרובים.

ירחמיאל ויניק ז״ל

מי שהכיר את ירחמיאל ויניק יזכרנו קודם־כל כעסקן ציבורי. כל השאר — חייו הפרטיים, פרנסתו, לימודיו — היו טפלים לעומת עסקנותו. וכל פעם שחייו הפרטיים התנגשו בחובותיו הציבוריות, היתה ידן על העליונה. אפשר אפילו לומר, כי עסקנותו הרסה את חייו הפרטיים.

נולד בריגה ב־1895. גמר את חוק־לימודיו בבית־הספר הריאלי העירוני בריגה, זמן־מה למד רפואה בדורפט, ואחרי הקמת לטביה למד משפטים באוניברסיטה בריגה. עוד על ספסל ביה״ס הריאלי התמסר לתנועת „צעירי ציון״. תנועת התחיה הלאומית הלהיבה את דמיונו; הוא התמסר בכל מאודו לעבודה הציונית ושוב לא נטשה כל ימי חייו. בצעירותו לא ידע אידיש. בבית הוריו דיברו גרמנית. בבית־הספר למד רוסית. אבל תחת השפעת התנועה התחיל לדבר ולכתוב אידיש. הוא היה נואם מצויין ועתונאי מוכשר בעל עט שנון. השתתף בעתונים שהופיעו בלטביה. אך אף על פי שהעתונאות היתה המקצוע היחידי שהיה לפי רוחו, נאלץ היה להפסיק את עבודתו העתונאית כיון שכיוון העתונים לא עלה בקנה אחד עם השקפותיו הציבוריות. דבר זה הסב לו סבל רב מבחינה רוחנית וחמרית כאחד.

הוא היה שנים רבות חבר מועצת העיריה בריגה וניהל בה מלחמה ערה בעד העברית כשפת־הוראה בבתי־הספר היהודיים ובעד הכללת בתי־הספר העבריים ברשת החינוך העירונית. בתנועת „צעירי ציון״ (אחר כך צ. ס.) היה אחד המכוונים את דרך התנועה. עם השתלטות הסובייטים על לטביה נאסר ונשלח לסיביר. שם מת במחנה־ריכוז.

משה לביא (לבוביץ׳) ז״ל

מי פילל, כי בטרם יצא לאור הספר על יהדות לטביה נצטרך, על סף הופעתו ממש, להיפרד מאחד האנשים אשר טיפח את רעיון הספר ופעל רבות למען הגשמתו — וחבל, חבל מאד שלא זכה...

זכורני כיצד הופיע מ. לביא (אז לבוביץ׳) בשורות צעירי ציון בלטביה בשנת 1928. יהודי „בעל־ביתי״, מבוגר מרובנו, נבדל מתוך שורותינו, ובמחשבת רבים עלתה השאלה: מה ליהודי זה ולנו? לא ידענו אז דבר על עברו; צנוע ועניו היה בהליכותיו ולא הירבה לספר על עצמו (אף כי נפגשתי עמו תכופות, נודע לי רק עתה, אחרי פטירתו כי היה פעיל ברוסיה בשנות 1905—1906 כחבר ס.ר. ואף נאסר על ידי השלטון הצארי). אך עד־מהרה נתחבב על כולנו. היה חבר מסור, לא בז לשום עבודה והוסיף לפעול גם אחרי ההפיכה הפאשיסטית, כשהדבר היה כרוך בסכנה לא־מעטה.

*

מ. לביא נולד בשנת 1884 בעיירה פיריטין שבפלך פולטבה, רוסיה בצעירותו החל עוסק במסחר, אך הוא נמשך יותר לפעולה בעלת אופי ציבורי, וכאשר עבר בשנת 1921

לגור בליטא, התמסר לקואופרציה הבנקאית. פעמיים השתתף במשלחות מסחר ליטאיות לברית המועצות. כן עסק בממכר ספרים, וזמן־מה אף הוציא לאור עתון. בעברו ללטביה עסק במר"לות, ביחוד לפירסום פסקי־דין של מוסדות המשפט.

בשנת 1936 עלה לארץ, וגם פה ניסה מזלו בעסק, אך חיסלו לאחר זמן קצר.

כאשר הגיעו בשנת 1941 הידיעות על השוֹאָה העוברת על יהדות אירופה, נתארגן בתל־אביב ועד ציבורי לעזרת הפליטים על־יד איגוד יוצאי הארצות הבלטיות, שהפך במרוצת הזמן לאיגוד יוצאי לטביה ואסטוניה; ומשה לביא היה הרוח החיה בארגון. לבו הרגיש, כאַב את כאֵב הפליטים שהתגוללו בחוסר־כל ברחבי סיביר, ורבות המשפחות שניצלו הודות לערנותו ולטיפולו המסור.

עד יומו האחרון טיפל במשלוח חבילות לפליטים ולאסירי ציון, בחיפוש קרובים, וכדומה.

בשנים האחרונות חלה במחלת לב, אך פטירתו הפתאומית בי"א תמוז תש"ב נפלה כמהלומה כבדה על בני משפחתו ועל כל ידידיו.

מ. ב.

*

אח, ידיד ורע לכל מי שעמד במחיצתו. תמיד תמים פעלו. נעים בהליכותיו ואציל ברוחו. משרה רוח טובה על כל הפונים אליו, והם מרובים: צעיר השם לארץ פעמיו — אליו יפנה. הורי בחורה שהתעקשה ועולה "פתאום" לארץ־ישראל, הוא ינחמם. כי על כן הוא הרוח החיה במשרד הארצישראלי בריגה. כל החוטים נמשכים אליו, והוא, — משיב למאות ואלפים, מקרב ומשקיט, מנחם ומבטיח. נאה דורש ונאה מקיים. מעין קונסול בלתי־מוכתר. וכהתם, כן הכא. גם כאן, רק היכה שרשים בארץ, היה ביתו בית ועד לעולי לטביה ואסטוניה. היה בין מייסדי האיגוד וקופת ההלוואות, היה מרכז לחיפוש קרובים־רחוקים. עלה נידף משם, אם נקלע בנס אלינו, שם צעדיו הראשונים אל ביתו וכאן הוא מוצא כתובת של מכיר קרוב ורחוק. היד כותבת ומשיבה אל כל פנה בקצווי תבל בה שוכנת שארית שבט לטביה והאיש מוצא את מבוקשו. לבוביץ' מאזין ומקשיב, נאנח כאח לצרה, מעודד במבט, בדבר מן הלב, ועוזב האדם את הבית מעודד, מקורב, גם הלואה קטנה לצרכים ראשונים בכיסו מידי לבוביץ'.

מי ימנה את המעשים הקטנים המצטרפים ליעוד גדול, למפעל חיים. חבילות לנשכחים ברוסיה הוא משגר, מחפש נצרכים, אוסף כתבות, יום יום עד יומו האחרון, וגולת הכותרת — השתתפותו הפעילה בהוצאת ספר הזכרון ליהדות לטביה, שעזר להביאו אל סף ההגשמה, ולראות את פרי עמלו — את הוצאתו לא זכה. עם סיום הספר, תם פעלו... נתיתם האיגוד עם הסתלק שומר הסף הנאמן. אין תמורה לאבדן הנפש היקרה! החבר הדגול, שהיה צנוע בהליכותיו ופעל בגדולות, הסתלק לפתע ואיננו. נדם הלב ואנו נבכה מר את מותו. וי על דאבדין ודלא משתכחין.

משה אמיר (בליאך)

„החבר ווילי"

(קוים לדמותו של זאב־וולאדימיר לאצקי־ברטולדי ז"ל)

בחיי היהודים היתה התקופה, בה חי ופעל לאצקי־ברטולדי, תקופת השאיפה המוגברת לסינתיזה. אצל הוגי דעות צעירים נתעורר, כעין יצר ל„שדכנות". הם יצאו לזווג זיווגים, ובהתאם לכלל הידוע על הניגודים באהבה, השתדלו לגשר את גשר־הסינתיזה דוקא בין עובדות והופעות שנחשבו רחוקות זו מזו ואפילו סותרות זו את זו.

אך עד־מהרה נתגלו בין בעלי־סינתיזה אלה מינימליסטים ומכסימליסטים. הראשונים גרסו: „ניגודים כן, אבל ככל שהם פחות חריפים, הם יפים יותר לסינתיזה". הם חיפשו את הסינתיזה בכיוון אפקי, שכן קל יותר לקרב את הרחוקים הנמצאים על פני שטח גיאוגרפי אחד. לא כן חבריהם הקיצוניים. הללו נקטו כלל אחר לגמרי: „ככל שירבו הניגודים וככל שיחריפו — מוטב". הם ביקשו את הסינתיזה דוקא בכיוון מאונך, והתאמצו לקשר „מעלה" ו„מטה".

וו. לאצקי־ברטולדי עמד בשורת־החזית של המכסימליסטים. הוא הוא שמצא את הנוסחה ל„כרטיס הביקור" של אנשי הסינתיזה בני תקופתו: „ערד־גייסט" (רוח־הארץ). ואכן, מעידה הגדרה זו כמאה עדים גם על מהותו הרוחנית של לאצקי־ברטולדי עצמו.

תמיד קיים היה בחיי המחשבה היהודית מרחק עצום בין ה„ארץ" מתחת לבין ה„רוח" מעל. הרוח היהודית התנשאה דוקא למרומי־השמים ולא היתה לה כל אחיזה ב„ארץ", במציאות של מטה. ואם גם נאמר בפסוק: „השמים שמים לד' והארץ נתן לבני אדם", הרי הוגי הדעות היהודיים בכל הדורות (ליתר דיוק, בכל דורות הגלות) ניתקו עצמם מן ה„ארץ" ונמשכו אל מרומי־השמים. ואילו לאצקי־ברטולדי מיזג „שמי ד'" עם „ארץ האדם", או יותר נכון: הוא רצה, הוא שאף למזגם. כי בזה טמונה הטרגיות של המכסימליסטים בכלל ואף הטרגיות של לאצקי־ברטולדי: בהרסו בכל התלהבותו הנפשית לקראת ה„ארץ", בצאתו בכל חום לבבו לדרך־פרומיתיאוס חדשה — להוריד את אש־ה„רוח" השמימית אל ה„ארץ" היהודית, נשאר הוא עצמו, בכל זאת, יותר בגבול של „מעלה" משהתקרב ל„ארץ" הנכספת.

איש „רוח־הארץ" היה בעל „רוח" למען „הארץ", אך הוא עצמו נשאר מנותק ממנה. מר גורלו של אדם אשר, כיהודה הלוי כואב את הריחוק, את המרחק האפקי בין מקום המצאו לבין משאת־נפשו — „לבי במזרח ואני בסוף מערב" — שבעתיים יכבד גורלו של אדם אשר כואב את הריחוק המאונך — „אני בירושלים־של־מעלה ולבי בירושלים־של־מטה". אולם, לאצקי־ברטולדי לא נמנה עם אלה. הוא לא הרגיש כלל, כי קיים מרחק בין „מעלה" ו„מטה". אדרבה, ברוב תמימותו האמין כי הוא איש של „מטה", שעה שלמעשה היה איש שכולו „מעלה"...

הוא וחבריו, אנשי הסינתיזה המאונכת, היו היפוכו של הטיפוס המוליארי המפורסם: הלה דיבר כל ימיו פרוזה ולא ידע על כך, ואילו הם „דיברו" כל ימיהם שירה, וחשבו כי הם מדברים פרוזה, וכי הם מושרשים באדמה הפשוטה השחורה.

כאשר פתח החבר ווילי, איש הסינתיזה המכסימליסטית, במאבק אידיאולוגי עם אנשי הסינתיזה המינימליסטית, אנשי ה„בונד", הלמאי הם מסתפקים בקטנות בשאפם לאחד כאן „סוציאליזם" עם „איש העמל היהודי הבלתי־פרולטרי", עשתה התלהבותו רושם כביר

גם על מתנגדיו. אך כאשר החל לגשר על פני ניגודים כה בולטים כ„סוציאליזם" ו„הגירה לטריטוריה יהודית חדשה אשר בה תבוצע פרולטריזציה של ההמונים ההודים", הצטרפו אליו רק אנשים כצלמו וכדמותו, אנשי „רוח־הארץ", ששרו על ה„ארץ", שעה שהם עצמם רחפו בשמים... אך עם כל אי־הרציונליות שבגישור זה, הרי הוא הוא שהפך למציאות — —

לאחר נדודים רבים על פני מפת „הארץ" — הגיע ל א ר ץ י ש ר א ל, במקום שאנשי „רוח הארץ" המרחפים במרומים נאחזו סוף סוף ב„ארץ" של ממש, והחלו בונים סוציאליזם של ממש.

מקומו של החבר ווילי יכירנו בין המשה הס'ים, הנחמן סירקינ'ים — אלה שחיפשו את הסינתיזה המאנכת והצליחו — ראה זה פלא! — יותר משותפיהם־למחצה, המינימליסטיים! אך ככלות הכול היה בו בווילי יותר „רוח" מאשר „ארץ", ה„מיין תנ"כ'ל" שלו הוא יותר חזק ממסותיו הכלכליות ה„ארציות", וכוחו בספרות היה גדול מאשר בפתרון בעיות המשק. קצף פרוזאי נישא אצלו על גלי־השירה.

כ ז ה היה חברנו ווילי!

כבוד לזכרו.

ד"ר ישראל רובין

זלמן רבינוביץ ז"ל

זלמן רבינוביץ היה יהודי חכם שהצטיין במזיגה נדירה של התלהבות חסידית וקרירות מערבית. נולד בדווינסק ב־1892 למשפחה חב"דית אמידה. בילדותו עבר לריגה. מנעוריו הצטרף לתנועה הציונית והיה פעיל בהסתדרות הסטודנטים הציונים „החבר", ובשנים המאוחרות היה מראשי ההסתדרות הציונית בלטביה. היה נואם בחסד עליון. השתתף במוסדות מסחריים־ציבוריים שונים כגון בהנהלת האגודה לתעשייה ולמסחר, במועצת הבנק שנוסד על ידי אגודה זו, ועוד.

עם כיבוש לטביה על־ידי הצבא האדום בשנת 1940 הוגלה לסיביר ומת שם במחנה־ריכוז.

יצחק (יוליוס) רבינוביץ ז"ל

יצחק (יוליוס) רבינוביץ עמד בראש תנועת ה„בונד" בלטביה. נולד בשנת 1884 בטאַלז'. אחרי גמרו את חוק לימודיו בגמנסיה בליבאו הצטרף ל„בונד". בימי השלטון הצארי נאסר כמה פעמים ואף גורש לסיביר. אחרי־כן למד כלכלה בלייפציג ובז'נבה. עם קום מדינת לטביה היה אחד הנציגים היהודים במועצה העממית ובאסיפה המכוננת. היה יו"ר ה„בונד" בלטביה ונציגו בועד המרכזי של המפלגה הסוציאל־דימוקרטית הלטבית. היה חבר מועצת העיריה בריגה ויו"ר האיגוד המקצועי של העובדים היהודיים. בליל ההפיכה של אולמניס נאסר ונכלא במחנה־הריכוז בליבאו. הוא היה אחד האחרונים ששוחררו. נשאר בריגה עד השתלטות הרוסים על לטביה. מאז נעלמו עקבותיו.

שמואל הר ז״ל

אדם יקר־רוח ועדין נפש היה שמואל הר ז״ל, מלא אהבה, דאגה ומסירות לזולתו. את דרך־חייו עשה בצינעה, אך הירבה לפעול בשדה החינוך והספרות. מופלג ובקי בספרות הרבנית ונאמן למסורת כל ימיו. בעל מידות תרומיות ונימוסים נאים. וכשם שהקפיד על טהרת הנשמה, על טוהר פנימי, כך נהג לדקדק גם בהופעתו החיצונית.

הוא נולד בשנת 1887 בעיירה קאמאי בליטא, למשפחה מכובדת, מקורבת לבית הגר״א. למד בישיבת פוניבז׳ ונודע בה בשם ה„פשטן הקאמאי״. על דרך לימודו שנטה לפשט. בעודו נער עבר יחד עם משפחתו לריגה ועסק בהוראה בבתי־הספר היהודיים בעיר. באותה תקופה החל לפרסם סיפורים ושירים בעברית והשתתף במערכת השבועון העברי הראשון לנוער „החבר״ של טביוב. וכן במערכת ה„אידישע שטימע״. הוא היה בין מיסדי „פועלי ציון״ בריגה ואחד מעסקניה הפעילים. במלחמת העולם הראשונה עבר לפטרבורג, ועשה שם כל ימי המצור הגרמני והמהפכה הבולשביסטית. באוניברסיטה של פטרבורג למד שפות שמיות ובשנות 1917—1918 היה חבר ועד „פועלי ציון״ בעיר והשתתף בעתון „פעטראָגראדער טאגבלאט״. בשנת 1919 עבר לויטבסק, ושם נאסר על־ידי ה„צ׳יקה״ בשל פעילותו הציונית. בשנת 1921 חזר לריגה וחזר למלאכת ההוראה בגימנסיה היהודית ובבית־המדרש למורים.

ב־1927 עלה ארצה והיה מורה בגמנסיה „נורדיה״ ובשיעורי־ערב של ההסתדרות ומרצה מטעם ועדת התרבות שלה. חיבר, בשותפות עם ש. שרירא ז״ל, שני ספרים חשובים: „מבוא לספרות הישראלית העתיקה״ ו„תולדות הספרות התלמודית״. כן חיבר קונטרס על ד. ב. בורוכוב וסיפורי ילדים שונים שרובם כונסו בספרו „לחביבי״.

ב־16 במרס 1950 נפטר לאחר מחלה ממושכת בבית־החולים ביילינסון בפתח־תקוה.

ד״ר מרדכי זנד ז״ל

שמו של ד״ר מרדכי זנד שזור בכל דרכה ומאבקה של הקהילה היהודית בדווינסק. כי צמח וגדל האיש מנבכי העם. מתוך עוני ודלות פילס לו העלם רך־השנים וחלוש־הגוף את דרכו אל היכל המדע. ובבוא היום חזר לעיר־מכורתו מצויד בדיפלום של רופא. עד־מהרה קנה לו שם ועמדה כרופא אף, אוזן וגרון. אך הוא לא הסתפק בריפוי החולים, כי־אם הטה אוזן למתרחש סביבו, ובראותו עושק ועוול תבע את עלבון המדוכאים.

הוא שנא את ה„גביר״. זכור זכר היטב את הרעב ואת המחסור בבית אביו, עת ישב על ספריו לאור עששית. ושנאה פיעפעה בתוכו לשבעים, ל„בורגנים״. וגם כשתפס מקום מכובד בעמו, היו העצבנות ואי־השקט מציינים את הליכותיו. הוא לא יכול להאמין כי אמנם כל התלאות כבר מאחוריו.

השקידה היתירה על כל פרט ופרט היתה טבועה באפיו. כל נאום, ולו לפני חוג קטן ביותר, כל מאמר מפרי עטו, ולו על נושא שהיה בקי ורגיל בו, היה מכין בקפדנות וביסודיות. ולאחר ככלות הכל כאילו היסס. היה מעורב בין הבריות, פעיל בתנועה

הציונית־סוציאליסטית, דברה בעיריה, שליחה בקהילה, עסקן רב־פעלים בהסתדרות הרופאים, ב„אזע״, מעורה בכל שטחי החיים הפוליטיים. בהיותו רדיקלי בהשקפותיו חלם על סינתיזה בין הסוציאליזם הציוני ובין הקומוניזם המהפכני. היה תמיד מפליג ברעיונות נועזים, ולעתים קרובות היה זורקם בהרצאותיו בפני הנוער הבורוכובי — לעתים מתוך היסוס־מה. חלוש היה האיש בגופו, וכרופא ידע על כך היטב. לעתים היה תוקף אותו דכדוך־נפש. חבריו המקורבים אליו ביותר ידעו על כך והבינו לרוחו, באשר ידעו את אשר נושא החבר היקר הזה בחובו. כאשר הטיל צלב הקרס את צלו האיום גם על יהדות לטביה, ביקשנוהו להצטרף אלינו ולעלות ארצה, שהרי אליה שאף כל ימיו ולה רצה להקדיש את מיטב שנותיו. אלה שעלו קראו לו, אלה שהתכוננו לדרך ביקשוהו, והוא התרוצץ, היסס, רגז על המבוכה שהדבר זרע בנשמתו וכעס על שאין מצווים עליו לעלות. הוא היה מסור ונאמן למשפחתו, והיא לא עודדה אותו לעליה. שהרי נאבק האיש כל ימיו עד אשר הגיע לעמדה, לחיים מסודרים, וכיצד ייטוש את הקן המסודר, את נוה־הקיץ שנרכש בעמל? נאבק עם עצמו: בין הרצוי והמצוי — מה עדיף? נאחז האיש בזה וגם מזה לא העיז להניח את ידו... נסעו החברים, והוא התכונן לדרך וכך היה מתלבט ופוסח על שתי הסעיפים — עד שאיחר את המועד!

ואי־שם בין שלגי סיביר הרחוקה והקרה נשאר גלמוד וניתנה לו שהות לעשות את חשבון נפשו. עוד הספקנו לשמוע ממנו ועליו ממרחקים. כל שורה היתה ספוגה צער, כאב וגעגועים אין־קץ. החרטה ביצבצה וזעקה מכל אות אילמת. ולא עמד גופו החלוש באקלים האכזרי והוא הוציא את נשמתו בנכר, כל מכריו ומוקיריו תמיד יזכרוהו באהבה.

פרופ׳ פאול מינץ ז״ל

בין יהודי לטביה, וביחוד בריגה, היו רבים שספגו את מיטב התרבות הגרמנית ואת אורח־החיים הגרמני מן המאה הי״ט וראשית המאה הכ׳: אצילות, קומה זקופה, שיקול־דעת הגיוני ודייקנות במעשים. הם לא היו אנשי „עמך״. בתוקף מעמדם החברתי ואורח־חייהם היו מתנשאים מעל לשכבות העממיות של יהדות לטביה או פורשים מהן. הבולט והדגול שבהם היה פרופ׳ פאול מינץ.

הוא נולד בשנת 1870 בדווינסק, כנצר למשפחה מיוחסת. גמר את הפקולטה המשפטית באוניברסיטה של פטרבורג, ואת התואר „מאגיסטר״ קיבל באוניברסיטה של דורפט. לפני המלחמה העולמית הראשונה נתפרסם כאחד מטובי עורכי־הדין בריגה. עם הקמת האוניברסיטה הלטית בריגה נתמנה כפרופיסור לחוק הפלילי. הוא היה חבר המועצה העממית, הוא המוסד המחוקק הראשון של לטביה, חבר האסיפה המכוננת וכן היהודי היחידי בממשלה הלטבית הראשונה, בה כיהן בתפקיד מבקר המדינה. הוא פירסם מספר רב של מחקרים בשאלות חוק והיה יושב־ראש הועדה שניסחה את החוק הפלילי הלטבי.

עבודתו הציבורית היהודית היתה מסועפת מאוד. היה אחד ממייסדי „חברת מפיצי ההשכלה״ ועמד בראשה מראשית פעולתה; יו״ר מפלגת הנאציונל־דימוקרטים; חבר הסוכנות היהודית מטעם הלא־ציונים בלטביה; יו״ר אגודת עורכי־הדין היהודיים; יו״ר

המועצה של ה„בנק הצפוני"; יו"ר הועדה להכנת חוק האוטונומיה היהודית; יו"ר אגודת שוחרי האוניברסיטה העברית, ועוד.

בשנת 1940, אחרי הכיבוש הסובייטי, הוגלה לסיביר וכעבור זמן קצר נפטר שם.

פרופ' וולאדימיר מינץ ז"ל

כשדיברו על פרופיסור מינץ היו נוהגים לשאול: הכירורג או היוריסט? פרופ' וולאדימיר מינץ היה הכירורג, אחיו של היוריסט פאול, והיה נחשב לאחד מטובי המנתחים בעיר.

הוא נולד בדווינסק ב־22 בספטמבר 1872. בשנת 1880 עבר אביו, מיכאל מינץ, לריגה וכאן גמר וולאדימיר את חוק־לימודיו בבית־הספר. בשנת 1889 יצא לדורפט ללמוד רפואה. בשנת 1893 מינהו פרופ' קוך בדורפט אסיסטנט לניתוחים. לאחר־מכן עבד עם פרופ' ישראל בברלין. בשנת 1897 יצא למוסקבה לקונגרס הרופאים והשתקע שם. בשנים 1901—1903 הוציא לאור, יחד עם סוקולוב, כתב־עת מוקדש לכירורגיה. בשנת 1903 נשא לאשה את סופיה נוישטאדט. בשנת 1906 נתמנה לפריוואט־דוצנט ובשנת 1907 לרופא ראשי במחלקת הניתוחים של בית־החולים האיבנגלי. בשנת 1917 נתמנה לפרופיסור באוניברסיטה של מוסקבה. לאחר ההתנקשות בחיי לנין על־ידי הסטודנטית קפלן, הובא פרופ' מינץ לקרמל ושם ניתח את לנין והציל את חייו. אך על אף ההוקרה הרבה מצד הקומוניסטים רצה לעזוב את רוסיה, ובשנת 1921 יצא ללטביה. הוא השתקע בריגה וקיבל על עצמו את ניהול מחלקת הניתוחים בבית־החולים היהודי „ביקור־חולים". אחר־כך היה מנהל בית־החולים כולו ובראשו עמד עד הכיבוש הנאצי ב־1941. יחד עם שאר יהודי ריגה נכלא בגיטו וכאן הצטיין בפעולתו הציבורית. בתנאי הגיטו הקשים אירגן כעין בית־חילים והתמסר לעבודה זו בכל לבו. מן הגיטו נשלח למחנה־הריכוז בקייזרוואלד, משם לשטוטהוף ולבסוף לבוכנוואלד, ושם מת בשנת 1945 לאחר מחלה ממושכת.

אדם שנמצא יחד עם פרופ' מינץ בבית־החולים במחנה־הריכוז, סיפר, כי דבריו האחרונים היו: „הייתי רוצה להגיע לארץ ישראל ולמות שם"...

בימי עבודתו במוסקבה עסק פרופ' מינץ בתרגום ספר־לימוד על הכירורגיה לעברית.

בשנים מאוחרות יותר חלם על הזמנה לפקולטה הרפואית של האוניברסיטה העברית...

נפתלי צבי יהודה סאמונוב ז"ל

נפתלי צבי יהודה סאמונוב נולד בחנוכה תרנ"ה (1895) לאביו הרב ר' אפרים סאמונוב ביעקבשטאדט. כעבור שנתיים עבר אביו לכהן ברבנות בוינדאו ושם למד בחדר וקיבל השכלה כללית מפי מורים פרטיים. בשנת תרע"ג—תרע"ד למד בישיבת מיר. במלחמת העולם הראשונה נפל בשבי הגרמנים. אחרי המלחמה השתקע בקובנה, והיה פעיל שם ב„אגודת ישראל" ובאגודת „יבנה" שקיימה בתי־ספר דתיים בליטא. בשנת תרפ"ה נסע לארה"ב בעניני ציבור ובשנת תרפ"ט השתקע בריגה. גם פה היה מפעילי „אגודת ישראל",

ונבחר כנציג מטעם המיעוטים להנהלת הבנק העירוני בריגה. הוא היה פעיל בעתון „היינט" שנוסד על ידי „אגודת ישראל" אחרי הפיכת אולמאניס. שאף לעלות לארץ־ישראל, ובאמצעות ה„אגודה" נשלח לו סרטיפיקאט, אך בגלל קשיים מצד השלטונות הסובייטיים, שכבשו את לטביה בשנת 1940, לא עלה בידו הדבר.

י. מ.

אסתר־האנא בובה ז"ל

אסתר־האנא בובה לבית רבינר נפטרה בתל־אביב ביום י"א סיון תשי"א. המנוחה היתה נצר למשפחה יהודית מיוחסת הן מצד אביה והן מצד אמה. נולדה בעיר פילטן, שהיתה ידועה כמקום־תורה. סבה מצד האם היה הרב ר' גרשון מנדל סאמונוֹב, גדול בתורה ומראשי קהילת פילטן. אביה, הרב ר' אייזיק רבינר, היה תלמיד חכם ובעל מידות תרומיות, אהוב וחביב על הבריות. הוא היה בנו של הר"ר יחזקאל רבינר, ראש הקהל בבאוסק, ונינו של הגאון רבי מרדכי רבינר, רבה הראשון של באוסק.

את השכלתה הכללית קיבלה אסתר בובה בליבאו. שם גמרה את הגמנסיה הרוסית לבנות ישראל של הגב' שטרן־טרוצקי. משגמרה את חוק לימודיה בגמנסיה, עברה למוסקבה, ושם סיימה בית־ספר גבוה לרופאי־שניים, ובמקצוע זה עסקה עד סוף ימיה.

בבית אביה, באוירה ספוגה אהבת ישראל, קלטה אסתר בובה יסודות וערכים שליווּה בחייה גם בנכר. מראשית נעוריה הצטרפה לחוגי „צעירי ציון" ובשבתה במוסקבה עבדה בהוצאת „ספרות", שבראשה עמד לייב יפה ז"ל. ב„צעירי־ציון" בריגה נפגשה עם בעלה־לעתיד מנדל בובה, ייבדל לחיים ארוכים. שניהם ידועים היו בנאמנותם לציון ובפעולתם הציבורית המסורה, ובהיות בעלה יושב־ראש המרכז של „צעירי ציון" והמפלגה הציונית־הסוציאליסטית בלטביה, עמדה לימינו בפעולתו הציבורית המגוונת.

לאחר הפיכת אולמאַניס בשנת 1934 היה בית בובה מרכז הפעולה הבלתי־לגלית של חוגי המפלגה הציונית־סוציאליסטית שירדה למחתרת.

בסתיו 1935 עלתה המשפחה לארץ. בתל־אביב נעשה בית בובה בית־ועד לפעילי איגוד עולי לטביה. גם כאן, כמו בגולה, היתה המנוחה חברה נאמנה לבעלה בעבודתו הציבורית, ובמיוחד ביזמתו ובפעולתו להוצאת ספר הזכרון ליהדות לטביה. אף בשכבה על ערש־דוי לא חדלה מהתענין בספר ובהוצאתו.

יהי זכרה ברוך.

הלל יוסף פורט ז"ל

הלל יוסף פורט, המורה, העסקן והסופר, נולד בדווינסק בביתו של מורה בישראל. אביו היה אחד הראשונים שהורו בעברית ב„חדר מתוקן", והיה ספוג השכלה עברית, שמח לכל ספר עברי חדש ולכל ניב עברי מחודש. חיבה זו לשפה ולספר נשתרשה עמוק בלבו של הלל יוסף ואתה גם אהבה לארץ ישראל. בקום תנועת ה„חלוץ" בדווינסק היה

הוא מהראשונים לנשיאה בעול העבודה התרבותית בין חברי ה„חלוץ" וחברי מפלגת צ. ס. באשר פנה נטע את ידיעת השפה וספרותה. והוא עצמו בהיותו בן שלושים חזר, וישב על ספסל הלימודים — להשתלם בהוראה. בעתונות היהודית בלטביה היה בן־בית ובעיקר כתב על סופרים ודברים שהאצילו עליו מרוחו. אל הספרות העברית נכנס ברשימות בלטריסטיות, תחילה ב„נתיבות", אחר כך ב„העולם", „גליונות", „במעלה", „תחומים" ולבסוף ב„דבר".

במרוצת הזמן עבר לגור בריגה ואח"כ לדורפט, במקום ששימש מרצה לספרות עברית באוניברסיטה. לבו משכו ארצה, ובשנת 1940 הצליח לעלות לארץ־ישראל. אך הוא לא זכה להאריך בה ימים. כחצי שנה אחרי עלותו נפטר, וביום ב', ג' בחשון, תש"א, הובא לקבורות על הר־הזיתים בירושלים.

מ. לביא (לבוביץ)

הועד לעזרת פליטי לטביה

ליד איגוד יוצאי לטביה ואסטוניה בישראל

עם התקפת הנאצים על ברית־המועצות והארצות הבלטיות ב־22 ביוני 1941 ירד מסך־הברזל על יהדות לטביה ולא נודעו שום פרטים על גורלה. נפוצו שמועות שונות על המתרחש בלטביה. נודע, שיהודים ולא־יהודים רבים הוגלו על ידי השלטונות כשבועיים לפני פרוץ המלחמה לערבות סיביר על לא עוון בכפם. כן נודע, כי מצבם קשה מנשוא. אך שום ידיעות, לא הגיעונו משם במישרין.

רק בתחילת 1942 התחילו להגיע לארץ־ישראל הידיעות הראשונות משרידי יהדות לטביה: מאלה שהצליחו עם פרוץ המלחמה להימלט על נפשם לרוסיה וגם מבני משפחותיהם של הגולים שהורחקו לסיביר שבועיים לפני פרוץ המלחמה. היו שנכלאו במחנות־ריכוז, בעוד שבני־משפחותיהם ישבו בסיביר בכפרים ובערים. במכתבים המעטים שהגיעו אל הקרובים בארץ־ישראל נמסר, כי מצב הפליטים והגולים כאחד הוא ללא נשוא. הגולים לא הורשו והפליטים לא הספיקו לקחת עמהם שום חפצים בעלי־ערך. עד הגיעם לסיביר עברו דרך רבת יסורים ועינויים וזרועת חללים.

כשנודעו הדברים נתכנסו בדירתו של ד"ר ש. ליפשיץ עסקני ציבור מלטביה והחליטו להקים ליד איגוד יוצאי לטביה ואסטוניה ועד ציבורי לעזרת הפליטים.

חברי הועד היו: אל. אטינגן, ד"ר מ. אברהמסון, מ. בובה, י. גורניצקי, ה. הילמן, י. זימן, מ. יואלסון, מ. יודייקין, מ. כספי ז"ל, ש. ליפשיץ, מ. לולוב ז"ל, א. לוינשטיין, י. ליכטנשטיין ז"ל, מ. לבוביץ ז"ל, ל. מנספלד, ד"ר מרקין, א. סובולביץ ז"ל, עו"ד י. סמונוב ז"ל, י. עוזרמן, ש. פבריקנט וש. רוזינג.

הועד התחיל בפעולתו במאי 1942. קודם־כל הוא התקשר באמצעות הקרובים עם הפליטים מלטביה ומאסטוניה וקיבל מהם את כל הכתבות של יהודי לטביה ואסטוניה ברוסיה שהיו ידועות להם. הוקם קשר עם הקרובים בארץ ובחוץ־לארץ, והועד השתדל להשפיע עליהם שיגישו עזרה לבני משפחותיהם הנמצאים במצוקה גדולה.

כדי לארגן את כל הכוחות הדרושים להושטת עזרה לפליטים התקשר הועד עם מספר אנשים בארצות מעבר־לים, שתפסו לפני המלחמה מקום בחיי הציבור בארצות הבלטיות. קשר זה הביא תועלת רבה לעבודת הועד. יש לציין במיוחד את עזרתם של

ראשי ה„לאנדסמאנשאפטים" הבלטיים בדרום־אפריקה ובארצות־הברית. באמצעותם הוקם קשר בין הועד ובין נציגי הג'וינט בא"י, והודות למאמציהם של ידידינו בארה"ב הקציב הג'וינט סכום ניכר לעזרת פליטי הארצות הבלטיות. גם ה„לאנדסמאנשאפטים" עצמם התגייסו לפעולות־עזרה מקיפות. מן הראוי להזכיר במיוחד את איש העסקים הידוע מריגה, אהרן ניסה (כעת קנדה). לפי הוראתו נשלחה עזרה לכל האנשים שהיה להם בעבר מגע כלשהו לעסקיו או למשפחתו. באמצעיו הוא ובכספים שהופקדו בידיו על ידי אנשים שלא נמצאו להם יורשים הקים א. ניסה סטיפנדיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

במשך זמן קיומו נשלחו על־ידי הועד בארץ ישראל (בהשתתפות ה„ג'וינט"), וכן ע"י האיגודים של יוצאי דווינסק וקורלאנד־ליפלאנד בקייפטון והועד לעזרה לנפגעי־מלחמה ביוהניסבורג אלפי חבילות־סעד בלא תשלום ובהנחות בסכום כולל של יותר ממאה אלף ל"י.

הועד הצליח לרכז למעלה מ־4000 כתבות שבעזרתם הוקם קשר עם 6500—7000 נפש של יהודי לטביה ואסטוניה בסיביר.

הועד לא יצא ידי חובתו בהגשת עזרה חמרית בלבד אלא השתדל להקל על הפליטים ככל יכלתו גם מבחינות אחרות. הוא הצליח למצוא את קרוביהם של הפליטים בארצות שונות וכן ניהל חליפת מכתבים עם פליטים רבים שלא היו להם קרובים או מכרים ובזה הקל עליהם את הבדידות בארץ זרה ורחוקה.

מפקידה לפקידה שלח הועד את רשימות הכתבות של הפליטים בסיביר וברוסיה לקונגרס היהודי העולמי באמריקה. הקונגרס פירסם רשימות אלו בכל העתונים באמריקה הצפונית והדרומית, בדרום־אפריקה וגם באנגליה. הודות לפעולה זו מצאו אנשים רבים את קרוביהם ומכריהם בין הפליטים, התקשרו אתם והושיטו להם עזרה.

הועד דאג לכך, שרכוש הנעדרים מלטביה בארץ־ישראל לא יפול לידים זרות. לפי המלצותיו של הועד מונו על ידי בית־הדין אפוטרופסים על הרכוש הזה. הם השתדלו לעזור לבעלי הרכוש, ובעזרת הועד שלחו להם חבילות־סעד מהכנסות רכושם.

לצערנו אין בידינו פרטים על מספר הפליטים והגולים, שחזרו למקומות־מגוריהם הקודמים, כי מאמצי הועד לקשור קשר עם ועדי הקהילות של שארית הפליטה היהודית בלטביה ובאסטוניה לא נשאו פרי. משערים שבלטביה נמצאים כיום כעשרת אלפים יהודים, בתוכם מספר רב של יהודים מרוסיה ואוקראינה שלא ישבו לפני המלחמה בלטביה.

רק מאות ספורות מבין פליטי סיביר ומבין ניצולי מחנות הריכוז הגרמניים, כ־350—400 איש, הצליחו להגיע בדרך־יסורים ארוכה, לישראל. רבים מהם היו בין גולי קפריסין וזכו לעלות ארצה רק לאחר שהתענו במשך שנתיים באי־הגירוש.

הועד השתדל לעזור לניצולים בודדים אלה כמיטב יכלתו. הוא חיפש בשבילם עבודה, השתדל להשיג אמצעים לשיכונם, עזר להם ברכישת כלי־מלאכה אף סייע להם בסכומי כסף לא־גדולים. במשך השנתיים האחרונות חולקו ל־100 אנשים כ־1500 ל"י. הועד יכול לציין בסיפוק שלא היה אף מקרה אחד שעולה חדש פנה לעזרתו ולא נענה.

בשנת 1948 נוסדה ליד איגוד יוצאי לטביה ואסטוניה קופת גמילות־חסדים, שמטרתה לעזור לעולים חדשים. לפי הידיעות שבידי הועד נמצאים עוד בארצות שונות, כמו בלגיה, שבדיה ועוד, כ־75—100 מניצולי לטביה.

מפתח השמות

ב

ד

ה

ו

י

כ

ל

ר

ת